

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, ilmiy, ommabop jurnal

TOSHKENT
MENEJMENT VA
IQTISODIYOT
INSTITUTI

BIZNESNI QO'LLAB-QUVVATLASH VA IQTISODIYOTNI RAQAMLASHTIRISH: MUAMMOLAR, YECHIMLAR VA XORIJIY TAJRIBA

RESPUBLIKA ILMIY-
AMALIY ANJUMANI
ILMIY MAQOLALAR VA
TEZISLAR TO'PLAMI

2024-yil 18-oktabr

2
0

№7-SON
MAXSUS SON

2
4

Digital
Object
Identifier

74-91 xalqaro daraja

ISSN: 2992-8982

Bosh muharrir:

Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich

Bosh muharrir o'rinbosari:

Karimov Norboy G'aniyevich

Muharrir:

Qurbonov Sherzod Ismatillayevich

Tahrir hay'ati:

Salimov Oqil Umrzoqovich, O'zbekiston Fanlar akademiyasi akademigi

Abduraxmanov Kalandar Xodjayevich, O'zbekiston Fanlar akademiyasi akademigi

Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich, t.f.d., prof., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri

Rae Kvon Chung, Janubiy Koreya, TDIU faxriy professori, "Nobel" mukofoti laureati

Osman Mesten, Turkiya parlamenti a'zosi, Turkiya – O'zbekiston do'stlik jamiyati rahbari

Axmedov Durbek Kudratillayevich, i.f.d., prof., O'zR Oliy Majlisi qonunchilik palatasi deputati

Axmedov Sayfullo Normatovich, i.f.n., professor, MIM akademiyasi rektori

Abduraxmanova Gulnora Kalandarovna, i.f.d., prof., TDIU Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori

Kalonov Muxiddin Baxritdinovich, i.f.d., prof., Navoiy davlat pedagogika instituti rektori

Siddiqova Sadoqat G'afforovna, p.f.f.d., (PhD), Buxoro muhandislik-texnologiya instituti rektori

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, i.f.d., prof., TDIU Hududiy ta'lim muassasalari va markazlar bo'yicha prorektor v.b.

Yuldashev Mutallib Ibragimovich, i.f.d., TDIUprofessori

Samadov Asqarjon Nishonovich, i.f.n., TDIU professori

Slizovskiy Dimitriy Yegorovich, t.f.d., Rossiya xalqlar do'stligi universiteti professori

Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, i.f.d., prof., Xalqaro "Nordik" universiteti rektori

Axmedov Ikrom Akramovich, i.f.d., TSUE professori

Foziljonov Ibrohimjon Sotvoldixo'ja o'g'li, i.f.f.d., TDIU dotsenti

Utayev Uktam Choriyevich, O'zR Bosh prokuraturasi boshqarma boshlig'i o'rinbosari

Ochilov Farxod, O'zR Bosh prokuraturasi IJQKD boshlig'i

Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, i.f.d., TDIU professori

Hakimov Nazar Hakimovich, f.f.d. profesor

Musayeva Shoirazimovna, SamDu IS instituti professori

Cham Tat Huei, (PhD) USCI universiteti professori, Malayziya

Buzrukxonov Sarvarxon Munavvarxonovich, i.f.d., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri o'rinbosari

Axmedov Javohir Jamolovich, i.f.f.d.,(PhD) "El-yurt umidi" jamg'armasi ijrochi direktori o'rinbosari

Toxirov Jaloliddin Ochil o'g'li, t.f.f.d.,(PhD) TAQU katta o'qituvchisi

Djudi Smetana, p.f.n., Pittsburg davlat universiteti dosenti, Pittsburgh, Kansas, AQSH

Krissi Lyuis, p.f.n., Pittsburg davlat universiteti dosenti, Pittsburgh, Kansas, AQSH

Ali Konak (Али Кўнак), i.f.d., prof., Karabuk universiteti dosenti, Turkiya

Glazova Marina Viktorovna, i.f.n., "LUKOIL-Energoservis" Kompaniyasi iqtisodchisi, Moskva.

Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi, i.f.f.d., (PhD) TDIU dotsenti

Sevil Piriyeva Karaman, PhD, Turkiya Anqara universiteti doktoranti

Mirzaliyev Sanjar Maxamatjon o'g'li, TDIU mustaqil tadqiqotchisi

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Editorial board:

Salimov Oqil Umrzokovich, Academician of the Academy of Sciences of Uzbekistan

Abdurakhmanov Kalandar Khodjaevich, Academician of the Academy of Sciences of Uzbekistan

Sharipov Kongratbay Avezimbetovich, DSc, Prof., Minister of Higher Education, Science and Innovation of the Republic of Uzbekistan

Rae Kwon Chung, honorary professor of TSUE, Nobel laureate, South Korea,

Osman Mesten, member of the Turkish Parliament, head of the Turkey-Uzbekistan Friendship Society

Akhmedov Durbek Kudratillayevich, DSc, Prof., Deputy of the Legislative Chamber of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan

Akhmedov Sayfullo Normatovich CSc, Prof., Rector of Academy of Labor and Social Relations

Abdurakhmanova Gulnora Kalandarovna, DSc, Prof., TSUE Vice-Rector for Scientific Affairs and Innovation

Kalonov Mukhiddin Bakhritdinovich, DSc, Prof., Rector of the Navoi State Pedagogical Institute

Siddikova Sadokat Ghaforovna, PhD, Rector of the Bukhara Institute of Engineering and Technology

Khudoykulov Sadirdin Karimovich, DSc, Prof., acting Vice-rector for regional educational institutions and centers of TSUE

Yuldashev Mutallib Ibragimovich, DSc, Prof., of TSUE

Samadov Askarjon Nishonovich, CSc, Prof., of TSUE

Slizovsky Dimitriy Yegorovich, DSc, Prof., of the People's Friendship University of Russia

Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, DSc, Prof., Rector of International "Nordic" University

Akhmedov Ikrom Akramovich, DSc, Prof., of TSUE

Foziljonov Ibrohimjon Sotvoldixo'ja ugli, DSc, Prof., of TSUE

Utayev Uktam Choriyeich, Deputy Head of the DGPO of the Republic of Uzbekistan

Ochilov Farkhod, Head of the DCECGPO of the Republic of Uzbekistan

Eshtayev Alisher Abduganievich, DSc, Prof., of TSUE

Hakimov Nazar Hakimovich, PhD in Philology, Professor.

Shoira Azimovna Musaeva, professor of SamDu IS Institute

Cham Tat Huei, PhD, professor at USCI University, Malaysia

Buzrukkhanov Sarvarkhan Munavvarkhanovich, DSc, Deputy Minister of Higher Education, Science and Innovation of the Republic of Uzbekistan

Akhmedov Javokhir Jamolovich, PhD, deputy of executive director of the "El-yurt umidi" fund

Tokhirov Jaloliddin Ochil ugli, PhD, Senior Lecturer at Tashkent University of Architecture and Construction

Judy Smetana CSc, Associate Professor, Pittsburgh State University, Pittsburgh, Kansas, USA

Chrissy Lewis CSc, Associate Professor, Pittsburgh State University, Pittsburgh, Kansas, USA

Ali Konak DSc, Prof., Associate Professor of Karabuk University, Turkey

Glazova Marina Viktorovna, CSc, economist at LUKOIL-Energoservis Company, Moscow.

Nosirova Nargiza Jamoliddin kizi, associate professor of TSUE

Sevil Piriyea Karaman, PhD, doctoral student at Ankara University, Turkey

Mirzaliyev Sanjar Makhamatjon ugli, independent researcher of TSUE

Ekspertlar kengashi:

Berkinov Bazarbay, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Po'latov Baxtiyor Alimovich, t.f.d., profesor
Aliyev Bekdavlat Aliyevich, f.f.d., TDIU professori
Isakov Janabay Yakubbayevich, i.f.d., TDIU professori
Xalikov Suyun Ravshanovich, i. f. n., TDAU dotsenti
Rustamov Ilhomiddin, f.f.n., Farg'ona davlat universiteti dotsenti
Hakimov Ziyodulla Ahmadovich, i.f.d, TDIU dotsenti
Kamilova Iroda Xusniddinovna, i.f.f.d., TDIU dotsenti
G'afurov Doniyor Orifovich, p.f.f.d., (PhD)
Fayziyev Oybek Raximovich, i.f.f.d. (PhD), Alfraganus universiteti dotsenti
Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich, i.f.f.d, TDIU dotsenti
Xamidova Faridaxon Abdulkarim qizi, i.f.d., TMI dotsenti
Yaxshiboyeva Laylo Abdisattorovna, TDIU katta o'qituvchisi
Babayeva Zuhra Yuldashevna, TDIU mustaqil tadqiqotchisi

Board of Experts:

Berkinov Bazarbay – Doctor of Economic Sciences, Professor
Po'latov Baxtiyor Alimovich – Doctor of Technical Sciences, Professor
Aliyev Bekdavlat Aliyevich – Doctor of Philosophy, Professor at TSUE
Isakov Janabay Yakubbayevich – Doctor of Philosophy, Professor at TSUE
Xalikov Suyun Ravshanovich – Candidate of Technical Sciences, Associate Professor at TSUA
Rustamov Ilhomiddin – Candidate of Technical Sciences, Associate Professor at Fergana State University
Hakimov Ziyodulla Ahmadovich – Doctor of Philosophy, Associate Professor at TSUE
Kamilova Iroda Xusniddinovna – Doctor of Philosophy, Associate Professor at TSUE
G'afurov Doniyor Orifovich – Doctor of Philosophy (PhD)
Fayziyev Oybek Raximovich – Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor at Alfraganus University
Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich – Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor at TSUE
Xamidova Faridaxon Abdulkarim qizi – Doctor of Philosophy, Associate Professor at TSUE
Yaxshiboyeva Laylo Abdisattorovna – Senior Lecturer at TSUE
Babayeva Zuhra Yuldashevna – Independent Researcher at TSUE

Muassis: "Ma'rifat-print-media" MChJ

Hamkorlarimiz: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti,
O'zR Tabiat resurslari vazirligi, O'zR Bosh prokuraturasi
huzuridagi IJQK departamenti.

Jurnalning ilmiyligi:

“Yashil” iqtisodiyot va taraqqiyot” jurnali

O'zbekiston Respublikasi
Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi
huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi
rayosatining
2023-yil 1-apreldagi 336/3-sonli qarori
bilan ro'yxatdan o'tkazilgan.

KIRISH SO'ZI

HURMATLI ANJUMAN ISHTIROKCHILARI, MEHMONLAR, HAMKASBLAR, AZIZ TALABALAR!

Sizlarni Toshkent menejment va iqtisodiyot instituti tomonidan tashkil etilayotgan mazkur Respublika ilmiy-amaliy anjumanida qutlashdan mamnunmiz.

Qadrli anjuman ishtirokchilari, bugun biz mamlakatimizda biznesni qo'llab-quvvatlash va iqtisodiyotni raqamlashtirish masalalari bo'yicha amalga oshirilayotgan ishlar, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari, hamda bu yo'nalishdagi xorijiy tajribalarni muhokama qilish uchun to'plandik.

Habaringiz bor, Prezidentimiz tomonidan 2024-yilni O'zbekistonda "Yoshlar va biznesni qo'llab-quvvatlash yili", deb e'lon qilinganida, inson qadrini ulug'lash va aholimiz manfaatlarini ta'minlash uchun kuchli iqtisodiyot barpo etish asosiy vazifalarimizdan biri ekanligi ta'kidlangan edi.

Shunga ko'ra, joriy yilda iqtisodiyotimizga xorijiy investitsiyalarni jalb etishga, tadbirkorlik va xususiy mulk uchun keng imkoniyatlar yaratishga, ilm-fan, innovatsiya, IT kabi sohalarni, "yashil" va raqamli texnologiyalarni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Chunki, barqaror va kuchli iqtisodiyot nafaqat iqtisodiyot subyektlari uchun, balki jamiyatimizning kelajagi va farovonligi uchun ham juda katta ahamiyatga ega.

Hozirgi kunda, bizning jamiyatimiz - raqamli transformatsiya davriga qadam qo'ydi. Raqamlashtirish jarayoni - biznes jarayonlaridan tortib, davlat xizmatlariga qadar ko'plab sohalarni qamrab olmoqda.

Albatta bunday o'zgarishlar, texnologik taraqqiyotga hamohang ravishda, qo'shimcha imkoniyatlarni ochishga va rivojlanishning yangi strategiyalarini ishlab chiqishga keng imkoniyatlar yaratmoqda.

Lekin shu bilan bir qatorda, iqtisodiyotni raqamlashtirish va bunday sharoitda biznesni rivojlantirish jarayonlarida, o'ziga xos muammolar va turli savollar ham yuzaga kelmoqda.

Bunday masalalarni o'rganib, uning yechimlarini topish uchun Toshkent menejment va iqtisodiyot institutining professor-o'qituvchilari tomonidan ham turli ilmiy tadqiqotlarni olib borish yo'lga qo'yilgan. Ularning tadqiqotlari natijalaridan - o'quv jarayonlarida, ta'lim sifatini oshirish maqsadlarida, keng foydalaniladi.

Bu o'z navbatida, institutda menejment, iqtisodiyot va axborot texnologiyalari sohasida tayyorlanadigan malakali mutaxassislarning nafaqat nazariy bilimlarini, balki amaliy ko'nikmalarini ham oshirishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, institutda innovatsion dasturlar va loyihalar orqali talabalarni yangi texnologiyalar bilan tanishtirish, ularda raqamli iqtisodiyot va global biznes muhitida raqobatbardosh bo'lish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beradi.

Bugungi anjumanda, biz raqamlashtirish va biznesni rivojlantirish jarayonlarida uchraydigan muammolarni chuqur o'rganishni va ilmiy asoslangan yechimlarni izlashni o'z oldimizga maqsad qilib qo'yganmiz.

Shu bilan birga, asosiy anjuman va sho'ba yig'ilishlarida mazkur masalalar bo'yicha xorijiy tajribalarni ham tahlil qilish orqali, biz qanday yechimlar topishimiz mumkinligini muhokama qilamiz.

Bugun sizlarning e'tiboringizga taqdim etiladigan taqdimotlar va fikrlar - bizni zamonaviy iqtisodiyotning yangi talablariga mos keladigan biznes modellarni yaratishga ilhomlantiradi.

Maqsadimiz – bu kabi ilmiy-amaliy uchrashuvlar orqali ilm ahlini va biznes vakillarini bir joyda jamlab, biznesni qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini hamda iqtisodiyotni raqamlashtirish jarayonlarini yanada takomillashtirish bo'yicha asoslangan takliflar va amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishga imkoniyatlar yaratishdan iboratdir.

Biz bu jarayonda, o'z tajribamizni almashish va birgalikda muammolarni hal qilish uchun yangi g'oyalarni kashf etishni maqsad qilamiz.

Umid qilamanki, anjumanimiz samarali va foydali bo'ladi.

Har biringizning ishtirokingiz va hissangiz bu jarayonda juda muhim.

Keling, birgalikda yangiliklarga ochiq bo'lib, innovatsion yechimlarni izlaylik!

Bugungi anjuman ishiga va unda ishtirok etayotgan barcha ishtirokchilarning ilmiy-ijodiy faoliyatlariga ulkan muvaffaqiyatlar tilaymiz!

Axmedov Xojiakbarxon Dilshatovich,
Toshkent menejment va iqtisodiyot instituti rektori, i.f.n., dotsent

MUNDARIJA

1-SHO'BA. ZAMONAVIY MARKETING KONSEPSIYASI ASOSIDA IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISH

Барқарор ўсишни таъминлашда давлат компанияларини хусусийлаштириш масалалари.....	14
Ахмедов Хожиакбархон Дилшатович	
Бинолар ва иншоотлар давлат кадастрини гат технологиялари асосида такомиллаштириш бўйича дастурлар ва ахборот тизимларидан фойдаланиш	18
Султанов Мансур Қиличович, Нарбаев Шарафатдин Кенгешович, Хасанов Исломхон Илхом ўғли	
Оборонно-промышленный комплекс Российской Федерации: основные тенденции развития системы управления предприятиями в условиях цифровизации	23
Кузнецов Виктор Павлович, Виноградов Никита Вадимович	
Application of green technologies to industrial enterprises: current situation analysis and future perspectives.....	26
Juraev Abbosbek	
Ердан самарали фойдаланиш ҳудудларни ривожлантиришнинг устувор омили.....	30
Чертовичкий Александр Степанович, Нарбаев Шарафатдин Кенгешович	
Финансовая структура предприятия как базис для эффективного управления финансами предприятия	37
Семенова Елена Вячеславовна, Цымбалов Сергей Дмитриевич	
Технологии блокчейн в управлении цепочками поставок: повышение прозрачности и устойчивости	39
Брехова В.О., Цыбуцнина И.Е.	
Kimyo sanoati korxonalari faoliyatini rivojlantirishda marketing kommunikatsiyasi strategiyalari.....	41
Sabirov Oybek Shavkatbekovich, Muminova Dildora Dilshadovna	
Hududlarda sanoat korxonalari joylashtirish nazariyalari va strategik yo'nalishlari.....	46
Sobirov Azizbek Avazbekovich	
Innovation iqtisodiyot sharoitida marketing konsepsiyalarining mohiyati.....	50
Asamxodjayeva Shoir Shukurullayevna	
Brendning yetakchi marketing vositasi sifatida kompaniyalar uchun mohiyati va ahamiyati.....	53
Achilova Nargiza Baxtiyorovna	
Korxona bozor faoliyatini rivojlantirishda raqamli marketing strategiyalaridan foydalanish	56
Karimjanova Ra'noxon Maxmudovna, Nosirov Husniddin Xusanboy o'g'li	
Implementation of the cobba doughlas model in the development of the экономий.....	58
Rustamova Mekhrigiy	
Agrosanoat korxonalari faoliyatida raqamli savdo platformalari.....	63
Fayzullayev Shuhrat Sherali o'g'li	
Mahsulot diversifikatsiyasi asosida eksport potensialini oshirish yo'llari	67
Jo'rabayeva Sh.K.	
Bozor iqtisodiyoti sharoitida aglomeratsiyalarning o'rni va roli	70
Mardonov Shohruh	
Iqtisodiyotni rivojlantirishda marketingning roli.....	74
Anarbayev S.O., Xusenov Sh., Boltayev A., Muxtorov M., Yondoshaliyev A., Abdumalikov N., Tursunaliyev U., Qurbonov B., Toshpo'latov B., Ro'ziboyev D.	
The impact of Uzbekistan's WTO membership on economic development	77
Sadriddinov Ulugbek Jaloliddin ugli	

Концепции маркетинга для бизнеса и степень их цифровизации в современном обществе	80
Атакузиева Шахноза Рахматиллаевна	
Приоритетные направления дальнейшего развития бизнеса в Узбекистане	83
Каюмов Равшан Исмаилович	
Milliy iqtisodiyotni rivojlantirish imkoniyatlari va usullari	87
Xusniddinova Madina Javlon qizi	
State investment policy	89
Mohinur Rakhimova Dilshod kizi, Rakhimbayeva Diyora	
Интеграциялашган корхоналарда кластерли ёндашувларнинг хориж тажрибалари.....	91
Турсунова Зарнигор Рустамовна	
Инновацион ривожланиш шароитида малакали кадрларни тайёрлаш зарурати.....	94
Юсупов Қудрат	

2-SHO'BA. INNOVATION MENEJMENT KONSEPSIYALARI ASOSIDA BIZNESNI RIVOJLANTIRISH

Барқарор ривожланиш ва ҳудудларнинг "яшил" ўсиши: иқтисодий-экологик жиҳатларининг эконометрик таҳлили.....	98
Ражабов Н., Адилова М., Қаландарова Г., Хасанова Н.	
Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari bilan vositachi eksport tashkilotlarining o'zaro hamkorligi samaradorligini baholash uslubiyoti	108
Nosirova N.J.	
"Яшил" иқтисодиётни амалга ошириш даражасини баҳолаш хусусиятлари	119
Хотамов И.С.	
Наманган вилоятида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожланиши.....	122
Каримжанова Р, Носиров Ҳ.Х.	
O'zbekistonda yashil iqtisodiyotga o'tish yo'llari.....	126
Луқманов Б.М.	
Правовые и организационные аспекты интеграции свободы слова и бизнес-инноваций в цифровую экономику узбекистана.....	128
Халилова Нигорахон Акмалджон кизи	
Innovatsion menejment konsepsiyalari asosida biznesni rivojlantirish	130
Utbasarov D.B.	
Assessing factors affecting the green economy	133
Rakhimova M.D.	
Xududlarda kichik va yirik korxonalarini innovatsion faoliyatini moliyalashtirish.	135
Bozorov I., Nematov N.	
Innovatsiyalar - tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishning muhim omili.....	139
Asamxodjayeva Sh.Sh.	
Роль приватизации государственного имущества в развитии негосударственного сектора экономики в узбекистане	142
Кадыров Т.А.	
Waste management activities and methods.....	145
Azlarova M.	
Статистический анализ взаимосвязи между количеством постоянных и сезонных работников в сельском хозяйстве.	147
Рустамова М.М.	

3-SHO'BA. MOLIYA VA SOLIQ SOHASIDAGI MUAMMOLAR, YECHIMLAR VA XORIJIY Tajribalar

Moliya va soliq sohasidagi muammolar, yechimlar va xorijiy tajribalar.....	153
Rafikova M. Sherboobyev D.O'.	
Меҳнат тақсимооти ва ихтисослашув жараёнларига бўлган турли хил ёндошувлар таҳлили.....	156
Шарипов К.Б.	
Bank tizimini raqamlashtirish - moliyaviy xizmatlarni rivojlantirish istiqboli va ustuvor yo'nalishi.....	158
Serjanov A.M.	
O'zbekistonda bank xizmatlarining rivojlanish holatiga bir nazar	161
Serjanov A.M.	
O'zbekiston respublikasida mikromoliya tashkilotlarining iqtisodiy faoliyati va kichik biznesni rivojlantirishidagi ahamiyati.....	164
Madaminova N.I.	
Fiscal and monetary policy of the state.....	167
Rakhimova M.D., Kasimdjanova B.	
The determinants of financial development in case of central asian countries	170
Otabaev Y.M.	
Initial research: are the current researched early warning indicators significant in identifying banking crises?.....	176
Berdiyorov B. Sh., Masharipov S.M., Berdiyrov J.Sh.	
Тижорат банклари фаолият самарадорлигини ошириш стратегиясини шакллантириш масалалари.....	182
Темиров А.А.	
Are the current researched early warning indicators significant in identifying banking crises?.....	188
Berdiyorov B.Sh., Masharipov S.M., Berdiyrov J.Sh.	
Anarxik jamiyatda iqtisodiy muammolar va ularga bo'lgan qarashlar	198
Qurbonov B.A., Muxtorov M.Sh., Yondoshaliyev A., Tursunaliyev U., Abdumalikov N., Boltayev A., Xusenov Sh., Toshpo'latov B., Ro'ziboyev D., Anarbayerov S.	
Bojxona to'lovlaridan imtiyoz va preferensiyalar qo'llashni takomillashtirish yo'llari.....	200
Pardaev T. N., Tursinova S.Sh.	
State of play of green finance in Uzbekistan: Opportunities for and barriers to green bond issuance.....	205
Boribaeva Z.P.	
Moliya va soliq sohasidagi muammolar yechim va xorijiy tajribalar	210
Toxirjonova Z.J.	
Тижорат банклари фойдасига солиқ солиш масалалари.....	212
Абдуллаев З.А.	
Банк хизматларига ҚҚС солиниш масалалари.....	214
Бисенбаев Ш.К.	
Европа тикланиш ва тараққиёт банкининг Ўзбекистондаги лойиҳаларни молиялаштиришдаги ўрни	217
Джумаев С.М.	
Қишлоқ хўжалигида суғурталаш масалалари	221
Иномжонова Ф.А.	
Islom moliyasi orqali loyihalarni moliyalashtirish tahlili.....	223
Komilov M.M.	
Компаниянинг қимматли қоғозларга молиявий инвестицияларини баҳолаш механизмлари	226
Караев М.Ю.	

Исломий молия тизимининг хусусиятлари	229
Маматов А.А.	
Эффект дохода и замещения в Европе.....	234
Сулаймонов А.	
Анализ изменений, влияющих на корпоративное управление коммерческих банков Узбекистана.....	237
Темиров А.А.	
Ўзбекистон республикасида пул муомаласини бошқаришнинг таҳлили.....	241
Астанов Ҳ.З.	
Improving the company's financial methods.....	243
Masharipova Sh.A., Bekbayeva F.B.	
Sug'urta faoliyati davlat tomonidan tartibga solishning zaruriyati va uning xorij tajribasi.....	247
O'razaliyev J.O'.	
Mikromoliyaviy xizmatlarning nazariy, normativ-huquqiy asoslari.....	250
Axmadaliyeva N.F., Egamberganov M.O.	
Банк хизматларига ққс солиниш масалалари	254
Бисенбаев Ш.К.	

4-SHO'BA. BIZNESNI BOSHQARISH VA IQTISODIYOT SOHASIDA RAQOBATBARDOSH KADRLAR TAYYORLASHNING DOLZARB MASALALARI

Номарказлаштириш шароитида ҳудудий бошқарув тизимини такомиллаштириш.....	258
Қодиров А.М., Ахмедиева А.Т.	
Raqamli iqtisodiyotda elektron pullarning rivojlanish istiqbollari.....	262
Axmadaliyeva N.F., Abdujabborov Sh.A.	
O'zbekistonda faktoring xizmatlari bozorini rivojlantirish orqali iqtisodiyotda to'lov uzliksizligini ta'minlash yo'llari	265
Omonturdiyev O.E.	
Qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish jarayonini iqtisodiy-statistik tahlil qilishning zamonaviy usullari (Qashqadaryo viloyati misolida)	269
Nurxonov N.Q., Xalxadjayev B.B.	
O'zbekiston Respublikasida 2020 - 2030 yillarga mo'ljallangan qishloq ho'jaligini rivojlantirishda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash masallari	273
Djumanov T.A.	
The essence of the black economy	276
Rakhimova M., Abdusalamova U.	
Аудиторлик текширивунинг норматив-ҳуқуқий асослари	278
Абдуваитов Б.Б.	
Худудларда тадбиркорлик субъектларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш.....	282
Бозоров И.И.	
Инвестицион лойиҳа рисклари моҳияти ва турлари	289
Душабоев Ж.Ж.	
Қишлоқ хўжалигида ер муносабатларини тартибга солишнинг ташкилий-иқтисодий механизми.....	294
Иноятова М.	
Деҳқон хўжаликлари ерларидан самарали фойдаланишини давлат томонидан рағбатлантириш йўллари	297
Садуллаев С.	
Олий таълим муассасаларида таълим лойиҳалари самарадорлигини ошириш.....	301
Рустамова Л. Р.	
Тикув-трикотаж маҳсулотларига маҳаллий истеъмолчилар талабини сегментлаш асосида маркетинг стратегияларини такомиллаштириш	305
Топилдиев С.Р.	

Озиқ-овқат маҳсулотлари бозорини давлат томонидан тартибга солиш воситалари.....	313
Даминова У.М.	
Анализ состояния и тенденций развития свободных экономических зон в Республике Узбекистан.....	316
Кадинова И.Б.	
Moliyaviy va iqtisodiy muhitda qat'iy talablar bilan raqobatbardosh kadrlar tayyorlash	319
Qodirov F., Mavlonova M.N.	
Pedagogik amaliyot: muammo va yechimlar	321
Azim Davron	
Biznes sohasida raqobatbardosh kadrlar tayyorlash masalalari	323
Israilov P.I.	
Statistical analysis of the number of personnel working in agriculture.	325
Rustamova M.	
Biznesni boshqarish va iqtisodiyot sohasida raqobatbardosh kadrlar tayyorlashning dolzarb masalalari va uning yechimlari.....	330
Xusenov Sh.Sh, Qurbonov B., Toshpo'latov B., Anarbayev S., Ro'ziboyev D., Boltayev A., Muxtorov M., Yondoshaliyev A., Abdumalikov N., Tursunaliyev U.	
Kichik va o'rta biznes rivojlanishini rag'batlantirishda raqamli texnologiyalarning iqtisodiy ahamiyati.....	333
Mamarayimova P.P.	
Kichik va o'rta biznesni qo'llab quvvatlashning xorij tajribasi uni Uzbekistonda qo'llash istiqbollari.	335
Toshboyev M.M.	
Преимущества внедрения технологии искусственного интеллекта предприятиями малого бизнеса.	337
Kalanova A.B.	
O'zbekistonda biznes muhitini shakllantirish mexanizmlarini takomillashtirish.....	340
Yaxshiyeva M.T.	
Спорт менежменти таомойилларининг аҳамияти.....	343
Маматов М.	
Mahallalarda oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirishning iqtisodiy samaradorligi.....	348
Xodjamuratova G.Y., Yuldasheva D.K.	
Худудларнинг инвестицион имкониятларини оширишда кичик бизнес ва хусусий тadbirkorlikни кредитлашни такомиллаштириш муаммолари.....	351
Бозоров И.И.	
Кичик ва ўрта бизнес учун яратилган МХХСларини амалга киритиш бўйича кўрсатмалар ва уларни республикамизда қўллашнинг аҳамияти	354
Муйдинов Э.Д.	
Хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналарини инновацион ривожлантириш механизмининг воситалари ва усуллари	357
Шарипова Б.Б.	
Хизмат кўрсатиш корхоналарини ривожлантириш моделлари	366
Шарипова Б.Б.	
O'zbekistonda uy-joy kommunal xizmatlarida audit tizimini takomillashtirish va raqamlashtirish.....	369
Primova Sh.K.	
Transport tashkilotlari moliyaviy holati auditining axborot bazasini tarkibi va mazmuni.....	372
Xudayberdiyev B.M.	
Qishloq xo'jaligi korxonalarida inventarizatsiya natijalari tahlilining nazariy asoslari.....	375
Ruziyeva D.F.	
Ички аудитда далиллар тўплаш, муҳимлиликни аниқлаш ва рискларни баҳолаш усуллариининг аҳамияти	377
Марданов М.Х.	

Темир йўл транспорти корхоналари фаолиятида ҳисоб сиёсатини қўллашнинг зарурати.....	379
Хужаев С.С.	
Таълим муассасаларида молиявий ҳисоботнинг ташкилий-услубий асослари ва аҳамияти	381
Исоқулов Ф.Ш.	
Inson resurslarini boshqarish. Karyerani rejalashtirish va rivojlantirish.....	383
Karimov V.A., Toshtemirov S.G., Ibodullayev N.I.	

5-SHO'BA. BIZNES VA BOSHQARUVDA RAQAMLI IQTISODIYOT HAMDA SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARI

Влияние искусственного интеллекта на развитие экономики страны	387
Кузнецов В.П., Назарова Е.Н.	
Hududlarda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishning institutsional asoslari.....	390
Ma'murov B.X.	
The Impact of Digitalization on Sustainable World economy: Uzbekistan Case	394
Bakhtiyorov A.	
The importance of the digital platforms in the systematic development of the digital economy.....	397
Tal'atova D.B.	
Digitization of business	401
Rakhimova M.D., Allanazarov A.	
Transport-logistika tizimlari samaradorligini oshirishda raqamli texnologiyalarning o'rni.....	403
Matkarimov K.J.	
O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlanishini asosiy yo'nalishi	406
Karimjanova P., Abduraxmonov J.P.	
Biznes va boshqaruvda raqamli iqtisodiyot hamda sun'iy intellekt texnologiyalari	409
Qodirov F.E., Mavlonova M.N.	
Ways of future development of investment project risk insurance	411
Khakimzoda M.Y.	
Sintetik tola ishlab chiqarishni klaster usulida tashkil etishning iqtisodiy samaradorligi (Buxoro viloyati misolida)	413
Rahmonov Xurshid Xayriddinovich	
Biznesni boshqarishda sun'iy intellekt orqali qaror qabul qilish bosqichlari	416
Ro'ziboyev D.N., Tursunaliyev U., Abdumalikov N., Boltayev A., Yondoshaliyev A., Muxtorov M., Toshpo'latov B., Anarbayev S., Qurbonov B., Xusenov Sh.	
Biznesda raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish	418
Israilov R.I.	
To'rtinchi sanoat inqilobi.....	420
Raxmatullaeva N.N., Abduqaxxorova A.B.	
Raqamli iqtisodiyotni rivojlanishida zamonaviy axborotlarni o'rni	424
Samatov Azizjon Abdulaxatovich	
Raqamli iqtisodiyot sharoitida inson kapitalini rivojlantirishning ahamiyati	426
Yelchibekov A.P., Asamxodjayeva Sh.Sh.	
Eksportda "Yagona oyna" tizimini qo'llash istiqbollari	428
Jo'rabayeva Sh.K.	
Raqamli iqtisodiyot va suniy intellektning o'zaro integratsiyalashuvi	432
Toshpo'latov B., Xusenov Sh., Qurbonov B., Boltayev A., Muxtorov M., Yondoshaliyev A., Abdumalikov N., Tursunaliyev U., Anarbayev S., Ro'ziboyev D.	
Tijorat banklari faoliyati samaradorligini oshirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish yo'llari	435
Mirpulatova L.M.	

O'zbekistonda raqamli oziq-ovqat hamda sun'iy intellekt texnologiyalarini rivojlantiruvchi indikatorlar.....	438
Abduraxmanova Z.T.	
Рақамли иқтисодиёт платформаларининг тузилиши ва ривожланиши.....	442
Имомова С.Ш.	
Динамика развития искусственного интеллекта.....	446
Абдураимова Н.Р.	
Хизмат кўрсатиш соҳасини тармоқлар ва уларнинг таркиби бўйича тақсимлаш модели	454
Шарипова Б.Б.	
Ўзбекистон Республикаси акциядорлик жамиятларида рақамли бошқарувни жорий этиш имкониятлари.....	457
Закирова Н.А.	
Sanoat sohasini jadal rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari.....	461
Ismatulloeva M.F.	
Regulatory sandboxes and financial market education: empowering smes and retail investors for IPO participation.....	467
Saydullaev Sh.	
Способы, критерия и методы определение надежных поставщиков для государственных нужд	470
Карриев К.С.	
Chakana savdo korxonalarida reklama faoliyatini tashkil etish.....	478
Samadov A.N.	
Совершенствование системы управления инновационными проектами.....	485
Носиров Ж.Ж.	
Emotion detection in customer service: a cnn-based approach to employee engagement.....	491
Tangirov A.	
O'zbekiston taraqqiyotining yangi bosqichida iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishning strategik jihatlar.....	494
Luqmanov B.M.	
Ўзбекистонни яшил иқтисодиётга ўтиш йўллари ва истиқболлари.....	500
Луқманов Б.М.	
A creative idea - the key to developing an innovative ecosystem	504
Alieva Elnara Ametovna	
Sun'iy intellektning hunarmandchilik mahsulotlari bozoridagi o'rni	507
Ergasheva Aziza Farmonovna	
O'zbekistonda oilaviy korxonalar faoliyatini boshqarishning hozirgi holati	510
Jurayev Navruz Jurayevich	
What drives financial development in Central Asian Countries.....	514
Bobojanov Shaxrux Qadamboyevich	
Online Advertising and its impact on consumer behavior.....	518
Ismailova Khanifajon	
O'zbekistonda yaylov yerlaridan samarali foydalanish va ekologik xavfsizligini ta'minlash yo'llari	520
Axmadaliev Voxob Abduraxmonovich	
O'zbekiston respublikasi tijorat banklarining kredit portfelini takomillashtirish yo'llari.....	523
Ibodullaeva Ma'rifat To'liqin qizi	
Искусственный интеллект: путь в будущее	528
Мурадов Фарход Джоракулович	
History of development and current state of artificial intelligence	531
Davronova Dilora Komiljonovna	

1-SHO'BA.

ZAMONAVIY MARKETING KONSEPSIYASI ASOSIDA IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISH

БАРҚАРОР ЎСИШНИ ТАЪМИНЛАШДА ДАВЛАТ КОМПАНИЯЛАРИНИ ХУСУСИЙЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

Ахмедов Хожиакбархон Дилшатович

Тошкент менежмент ва иқтисодиёт институти ректори

Аннотация: Ушбу мақолада давлат улуши юқори бўлган корхоналарни хусусийлаштириш ва трансформация қилишнинг ўзига хос хусусиятлари таҳлил қилинган, ушбу соҳани янада ривожлантириш бўйича таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: корхона, давлат, хусусийлаштириш, трансформация, рақобат муҳити, банкротлик, хусусий мулк, стратегия, режалаштириш.

Abstract: This article analyses the peculiarities of privatization and transformation of enterprises with a high share of the state, develops proposals for further development of this sector.

Key words: enterprise, state, privatization, transformation, competitive environment, bankruptcy, private property, strategy, planning.

Аннотация: В данной статье анализируются особенности приватизации и трансформации предприятий с высокой долей государства, разработаны рекомендации по дальнейшему развитию этого сектора.

Ключевые слова: предприятие, государство, приватизация, трансформация, конкурентная среда, банкротство, частная собственность, стратегия, планирование.

Республика иқтисодиётида таркибий ўзгаришларни амалга оширишда давлат компанияларини трансформация қилишнинг аҳамияти катта. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги “Ўзбекистон — 2030» стратегияси тўғрисида”ги ПФ-158-сон¹Фармонининг 56-мақсади “Монопол соҳаларни бозор тамойилларига изчил ўтказиш, иқтисодиётда хусусий сектор улушини ошириш, тадбиркорларга еркин фаолият юритиши учун енг қулай шароитлар яратиш” қаратилган бўлиб, бунда: иқтисодиётда нодавлат сектор улушини 85 фоизга етказиш, давлат улуши мавжуд 2,3 мингта корхоналар сонини 6 баробарга камайтириш, республикада 17 турдаги давлат монополиясини бекор қилиш, ушбу соҳаларга хусусий секторни кенг жалб қилиш, давлат тасарруфида фақат магистрал энергия ва транспорт тармоқлари, давлат бошқаруви ва хавфсизлиги билан боғлиқ соҳаларни сақлаб қолиш, темирўлда ташиш, автомобиль йўлларини қуриш ва бошқариш, газ ва электр етказиб бериш хизматларини хусусий секторга олиб бериш, ирригация, чиқиндиларни қайта ишлаш, ижтимоий объектларда энергетика ва иссиқлик таъминоти тизимини бошқариш каби давлат монопол соҳаларида хусусий шериклик механизмларини кенг жорий етиш масалалари долзарб вазифалар сифатида белгиланди.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, иқтисодиётимизнинг айрим тармоқ ва соҳаларида давлат иштирокидаги корхоналар сони ва уларнинг ишлаб чиқаришдаги салмоғи йириклигича қолмоқда. Бу еса иқтисодиётда давлат иштирокини қисқартириш ва хусусийлаштиришни кенгайтириш бўйича белгиланган вазифаларни тўлақонли амалга оширишга тўсиқ бўлмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Давлат активларини бошқариш агентлигининг маълумотларига кўра, 2023 йилнинг 24 июль санасига республикамізда 2769 та давлат улуши мавжуд компаниялар ёки улар таъсисчилигида фаолият кўрсатаётган корхоналар мавжуд бўлиб, уларнинг 736 таси (26,6 фоизи) Тошкент шаҳрида, 243 таси Тошкент (8,8 фоизи), 228 таси Қашқадарё (8,2 фоизи), 197 таси Самарқанд (7,1 фоизи), 184 таси Фарғона (6,6 фоизи), 169 таси Андижон (6,1 фоизи), 153 таси Хоразм (5,5 фоизи), 151 таси Наманган (5,5 фоизи), 145 таси Сурхандарё (5,2 фоизи), 131 таси Бухоро (4,7 фоизи), 122 таси Жиззах (4,4 фоизи), 109 таси Сирдарё (3,9 фоизи), 100 таси Навоий (3,6 фоизи) вилоятларида ҳамда 101 таси Қорақалпоғистон Республикасида (3,6 фоизи) фаолият кўрсатган.

1 <https://lex.uz/docs/6600413>

1-жадвал. Ўзбекистон Республикасида давлат улуши мавжуд компаниялар ва улар таъсисчилигидаги корхоналарнинг ташкилий-ҳуқуқий шакли ва соҳалар бўйича таркиби², 24.07.2023 й.

№	Кўрсаткичлар номи	Сони, бирлик	Жамига нисбатан, %да
1.	Ташкилий-ҳуқуқий шакли:	2769	100
1.1.	Масъулияти чекланган жамият (МЧЖ)	1018	36,8
1.2.	Акциядорлик жамияти (АЖ)	250	9,0
1.3.	Давлат унитар корхонаси (ДУК)	1 501	54,2
2.	Иқтисодиёт тармоқлари ва соҳалар бўйича:	2769	100
2.1.	Транспорт, савдо ва хизмат кўрсатиш	800	28,9
2.2.	Бозор ва савдо комплекслари	545	19,7
2.3.	Қурилиш ва саноат	470	17,0
2.4.	Ижтимоий соҳа	341	12,3
2.5.	Қишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат	295	10,6
2.6.	Ахборот-коммуникация соҳаси	241	8,7
2.7.	Бошқа соҳалар	77	2,8

Мавжуд 2769 та давлат активларига ега корхоналарнинг 1018 таси масъулияти чекланган жамият (36,8 фоизи), 250 таси акциядорлик жамияти (9,0 фоизи) ва 1501 таси давлат унитар корхонаси (54,2 фоизи) шаклида фаолият кўрсатган (1-жадвал). Иқтисодиёт тармоқлари ва соҳалар кесимида таҳлил етилганда, давлат улуши мавжуд компаниялар ва улар таъсисчилигидаги корхоналарнинг 28,9 фоизи транспорт, савдо ва хизмат кўрсатиш, 19,7 фоизи бозор ва савдо комплекслари, 17,0 фоизи қурилиш, 12,3 фоизи ижтимоий соҳа, 10,6 фоизи қишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат, 8,7 фоизи ахборот-коммуникация ва 2,8 фоизи бошқа соҳаларда фаолият кўрсатган. Республикамиз иқтисодиётида давлат улушини қисқартириш ва хусусийлаштириш жараёнларини жадаллаштиришни талаб этадиган асосий омиллардан бири — бу ҳозирги вақтда давлат иштирокидаги корхоналарнинг аксарияти молиявий барқарор бўлмагани учун давлатга оғир юк бўлиб қолаётганидир.”.

Ўзбекистон Республикаси Давлат активларини бошқариш агентлигининг маълумотларига кўра, 2023-йилнинг 1 ноябри ҳолатига давлат активлари мавжуд 2689 та корхоналарнинг 295 таси (11,0 фоизи) зарар келтириб ишлаган, 15 тасига (0,6 фоизи) нисбатан банкротлик тамойили қўлланилган, 821 та (30,5 фоиз) давлат активлари умуман даромад келтирмаган (1-расм).

1-расм. Ўзбекистон Республикасида давлат улуши мавжуд компаниялар ва улар таъсисчилигидаги корхоналарнинг молиявий кўрсаткичлари,³ 01.11.2023 й. ҳолатига

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 11 октябрдаги “Давлат мулки объектларини ва ер участкаларига бўлган ҳуқуқларни тадбиркорлик субъектларига сотиш тартибини соддалаштириш

² <https://davaktiv.uz/uz/menu/davlat-aktivlarini-isobini-juritish-jnalishi-va-natizhalar>

³ <https://davaktiv.uz>

бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида "ги ПФ-5552-сон⁴ Фармонида кўрсатиб ўтилганидек, бўш турган давлат мулки объектларини сотиш ва ер участкаларини беришда тадбиркорлик ва инвестиция лойиҳаларини жадал амалга оширишга тўсқинлик қилаётган ортиқча бюрократик тартиботлар мавжуд бўлиб, уларни бартараф етиш зарурияти пайдо бўлган. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 14 январдаги "Давлат активларини бошқариш, монополияга қарши курашишни тартибга солиш тизимини ва капитал бозорини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПФ-5630-сон⁵ Фармон белгиланган. Ушбу фармон билан Ўзбекистон Республикаси Хусусийлаштирилган корхоналарга кўмаклашиш ва рақобатни ривожлантириш давлат қўмитаси негизида Ўзбекистон Республикаси Давлат активларини бошқариш агентлиги ташкил етилди. Агентликка давлат активларини бошқариш, хусусийлаштириш тадбирларини амалга ошириш, давлат мулкларини ижарага бериш, корпоратив бошқарувни жорий етиш каби бир қатор муҳим функциялар берилди.

Давлат сиёсатининг асосий йўналишлари етиб қуйидагилар белгиланди:

- давлат иштирокидаги корхоналарнинг устав капиталидаги давлат улушини бошқаришнинг бозор механизмларини ишлаб чиқиш;
- замонавий корпоратив бошқарув усулларини жорий етиш ва корхоналар фаолияти самарадорлиги учун бошқарув органлари масъулиятини ошириш;
- хусусийлаштиришдан олдин корхоналарни тайёрлаш, жозибадорлигини ошириш, ва хорижий институтлар билан ҳамкорликда самарали механизмлар жорий етиш;
- давлат улушларини босқичма-босқич қисқартириш ва шаффоф хусусийлаштиришни таъминлаш;
- иқтисодий ночор корхоналарни молиявий соғломлаштириш ва улар самарадорлигини ошириш дастурларини ишлаб чиқиш.

Фармоннинг аҳамиятли жиҳати шундаки, Давлат активларини бошқариш агентлиги ҳузурида юридик шахс мақомига ега бўлмаган бюджетдан ташқари "Давлат активларини бошқариш, трансформация ва хусусийлаштириш жамғармаси" ташкил етилди.

Банк соҳасидаги ҳозирги ҳолат таҳлили, банк секторида давлатнинг юқори даражадаги аралашуви, давлат иштирокидаги банкларда менежмент ва таваккалчиликларни бошқариш сифатининг етарли емаслиги, иқтисодиётда молиявий воситачиликнинг паст даражаси каби муаммоларни кўрсатмоқда, бу еса банк секторини иқтисодий янгиланишлар ва жамият еҳтиёжларига мос равишда ривожлантиришга тўсқинлик қилмоқда. Банк хизматлари соҳасида хусусий сектор ривожланишини рағбатлантириш, банкларнинг инвестициявий жозибадорлигини ошириш ҳамда банк хизматлари оммабоплигини ва сифатини ошириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 12 майда "2020 — 2025 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасининг банк тизимини ислоҳ қилиш стратегияси тўғрисида"ги ПФ-5992-сон⁶ Фармони қабул қилинди. Ушбу фармонда давлат улуши мавжуд тижорат банкларини комплекс трансформация қилиш, банклардаги давлат акцияларини танлов асосида хусусий инвесторларга сотиш ва давлат улушини камайтириш чоралари белгиланди. Жумладан:

- банк активларида давлат улуши бўлмаган банклар улушини жорий 15 фоиздан 2025 йилга келиб 60 фоизгача ошириш;
- банклар мажбуриятларида хусусий сектор улушини 2025 йилгача 28 фоиздан 70 фоизгача ошириш;
- камида учта давлат улуши мавжуд банк капиталини стратегик хорижий инвесторлар билан тўлдириш;
- умумий кредитлаш ҳажмида нобанк кредит ташкилотлари улушини 2025 йилгача 0,35 фоиздан 4 фоизгача ошириш.

Халқаро молия институтлари ёрдамида «Ипотека-банк», «Ўзсаноатқурилишбанк», «Асака» банки, «Алоқабанк», «Қишлоқ қурилиш банк» ва «Туронбанк»даги давлат улушлари босқичма-босқич хусусийлаштириш режаси белгиланди. Бунда биринчи босқичда банкларни институционал ўзгартириш, иккинчи босқичда еса давлат акцияларини сотиш кўзда тутилган. Шунингдек, Молия вазирлиги ҳузурида Давлат улушига ега тижорат банкларини трансформация қилиш ва хусусийлаштириш бўйича лойиҳа офиси ташкил етилди. Бу офис қуйидаги вазифаларни бажаради:

халқаро консультантларни жалб қилиш орқали банкларни трансформация ва хусусийлаштириш жараёнларини мувофиқлаштириш;

трансформация ва хусусийлаштириш жараёнларида халқаро молия институтлари ва хорижий инвесторлар билан музокаралар ўтказиш.

2020-2023 йиллар давомида қабул қилинган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар ижроси натижасида бир қатор давлат иштирокидаги корхоналарни хусусийлаштиришга еришилди (2-жадвал).

4 <https://lex.uz/docs/3971367>

5 <https://lex.uz/uz/docs/4160392>

6 <https://lex.uz/docs/4811025>

2-жадвал. Ўзбекистон Республикасида давлат иштирокидаги корхоналарни хусусийлаштириш динамикаси⁷.

Худудлар	2020 йил		2021 йил		2022 йил		2023 йил (январь-сентябрь)	
	сони	%да	сони	%да	сони	%да	сони	%да
Қорақалпоғистон Республикаси	52	9,6	74	8,9	67	8,0	29	4,6
вилоятлар:								
Андижон	61	11,2	66	8,0	111	13,2	52	8,2
Бухоро	9	1,7	43	5,1	47	5,6	42	6,6
Жиззах	50	9,2	38	4,6	37	4,4	63	10,0
Қашқадарё	16	3,0	69	8,2	64	7,6	62	9,8
Навоий	14	2,6	28	3,3	29	3,4	20	3,2
Наманган	52	9,6	65	7,8	77	9,1	15	2,5
Самарқанд	22	4,0	60	7,2	34	4,0	36	5,7
Сурхандарё	64	11,8	73	8,7	60	7,1	25	4,0
Сирдарё	18	3,3	38	4,6	26	3,1	19	3,0
Тошкент	84	15,5	133	15,9	117	13,9	93	14,7
Фарғона	40	7,4	84	10,1	112	13,3	118	18,7
Хоразм	39	7,2	52	6,2	31	3,7	18	2,8
Тошкент ш.	21	3,9	12	1,4	30	3,6	40	6,3
Жами	542	100	835	100	842	100	632	100

Келтирилган 2-жадвал маълумотларидан маълумки, республикада 2020 йилдан 2023 йилнинг 9 ойи якунига қадар, республикада жами 2851 давлат улуши мавжуд корхоналар ва объектлар хусусийлаштирилди. 2020 йилда 542 та, 2021 йилда 835 та, 2022 йилда 842 та ва 2023 йилнинг дастлабки 9 ойида 632 та давлат улушига ега корхона ва объект хусусийлаштирилган. Вилоятлар кесимида 2020 йилда хусусийлаштириш бўйича Тошкент (13,9 %), Фарғона (13,3 %), Андижон (13,2 %), Наманган (9,1 %), Қорақалпоғистон Республикаси (8,0 %), Қашқадарё (7,6 %) ва Сурхандарё (7,1 %) етакчилик қилган.

2023 йил январь-декабрь ойларида 1191 та давлат активлари (208 та акция пакетлари ва 983 та бино ва иншоотлар) 5,3 трлн. сўм харид қийматида, 4,7 трлн. сўмлик инвестиция ва 18 минг иш ўрни яратиш шarti билан савдога чиқарилган. Шу даврда 6,0 трлн. сўм қийматга ега 837 та давлат активлари хусусийлаштирилган. Жумладан, 775 та активлар (92 та акция пакети ва 683 та бино ва иншоотлар) 1,1 трлн. сўм харид қийматида, 4,8 трлн. сўмлик инвестиция ва 13,9 минг иш ўрни яратиш шarti билан сотилган. 23 та йирик давлат активлари (13 та акция пакети ва 10 та бино ва иншоотлар) 898,5 млрд. сўм харид қийматида, 3,6 млрд. сўм инвестиция ва 2,9 минг иш ўрни яратиш шarti билан хусусийлаштирилган.

Илғор хорижий тажрибани ҳисобга олган ҳолда, давлат улуши мавжуд корхоналарни трансформация қилиш жараёнлари билан бирга, улар фаолият юритадиган соҳада бозор муносабатлари тамойилларига тўлиқ ўтиш, рақобат муҳитини шакллантириш, хусусий секторни жалб қилиш, бозор ва савдо комплексларини замонавий талабларга мослаштириш, санитария-гигиена талаблари даражасида сақлаш ва зарур инфратузилмани шакллантириш талаб етилмоқда.

Давлат активлари ва корхоналарнинг катта қисмини хусусийлаштириш, қолганларини трансформация қилиш, замонавий корпоратив бошқарув ҳамда комплаенс назорат тизимларини жорий етиш келгусида уларнинг самарадорлигини ошириш ва бозор тамойилларини кенг жорий етиш имконини яратади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномаси. 20.12.2022 й.
2. <https://davaktiv.uz/uz/menu/davlat-aktivlarini-isobini-juritish-jnalishi-va-natizhalar>
3. <https://davaktiv.uz>

7 Манба: "Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий-иқтисодий ҳолати" статистик тўплами асосида тузилган. www.stat.uz

БИНОЛАР ВА ИНШООТЛАР ДАВЛАТ КАДАСТРИНИ ГАТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ АСОСИДА ТАКОМИЛЛАШТИРИШ БЎЙИЧА ДАСТУРЛАР ВА АХБОРОТ ТИЗИМЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ

Султанов Мансур Қиличович

“INNO” Инновацион ўқув ишлаб

чиқариш технопарки директори,

Нарбаев Шарафатдин Кенгешович

Тошкент менежмент ва иқтисодиёт институти, Академик фаолият бўйича проректор

Хасанов Исломхон Илхом ўғли

Тошкент давлат техника университети ассистенти

Аннотация: Мақолада давлат кадастрларини юритиш жараёнида фойдаланилган дастурлари ҳақида таҳлилий маълумотлар ва ҳозирги кунда фойдаланиб келинаётган UzKad тизими ҳақида ва шу ўринда кадастр соҳаси бўйича интернет сервис саҳифаларини ёритишга ҳаракат қилинган.

Калит сўзлар: кадастр, кўчмас мулк-3, ArcGIS, QGIS, UZKAD, «Yerelektron» AAT, geoportal.uz, масофадан зондлаш, ГНСС, «DAVREESTR» тизими.

Abstract: The article is about analytical information about the programs used in the process of maintaining state cadastres and about the currently used UzKad system, and at the same time cover internet service pages in the cadastral area.

Key words: cadastre, real estate-3, ArcGIS, QGIS, UZKAD, "Yerelektron" AAT, geoportal.uz, remote sensing, GNSS, "DAVREESTR" system.

Аннотация: В статье попытались осветить аналитическую информацию о программах, используемых в процессе ведения государственных кадастров и используемой в настоящее время системе УзКад, а также страницах Интернет-сервиса в сфере кадастра.

Ключевые слова: кадастр, недвижимость-3, ArcGIS, QGIS, УЗКАД, ААТ «Ерэлектрон», geoportal.uz, дистанционное зондирование, GNSS, система «DAVREESTR».

Ҳозирги кунда ҳаётимизни информацон технологияларсиз тасаввур қилиш қийин. Айниқса интрнет кириб бормаган соҳа қолмади. Шу қаторда кадастр соҳасида ҳам ҳозирги кунда интрнет ҳамда турли дастурлардан кенг фойдаланиб келинмоқда. Булар фуқаролар ва кадастр ходимларига анча қулайликлар яратмоқда. Ўзбекистон Республикаси кадастр соҳасида шу кунгача қуйидаги дастурлардан фойдаланилган ва фойдаланиб келинмоқда:

*1с ёки Кўчмас мулк-3 дастури Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 31.12.2001 йилдаги Ўзбекистон Республикаси ҳудудларини кадастр бўйича бўлиш ҳамда ер участкалари, бинолар ва иншоотларнинг кадастр рақамларини шакллантириш тартиби тўғрисида 492- сон қарорига асосан ушбу дастурдан ҳозирги кунгача фойдаланиб келинмоқда. Ушбу дастурга бино ва иншоотларнинг барча кадастр маълумотлари киритилиб борилади. Масалан бино иншоотнинг манзили, юридик эгаси ёки фойдаланувчиси, умумий майдони, қурилишости майдони, ҳуқуқий асоси ва бошқалар.

*ArcGIS дастури анча вақтдан буён фойдаланиб келинаётган, кенг имкониятли дастур ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Ер ресурслари, геодезия, картография ва давлат кадастри давлат қўмитасининг 08.10.2014 йилда рўйхатдан ўтган, рўйхат рақами 2618 қарорига асосан дастурдан фойдаланилади. Ушбу дастур бўйича ҳар бир туманда алоҳида мутахассис мавжуд бўлиб, дастур бўйича киритилаётган

маълумотлар Кадастр агентлигининг Давлат кадастрлари палатаси ҳамда вилоят бошқармалари томонидан назорат қилиб борилади. Дастур кенг қўламли бўлиб ушбу дастурлан нафақат кадастр соҳаси балки бошқа соҳаларда ҳам фойдаланиб келинмоқда.

*QGIS дастури юқоридаги ArcGis дастури билан деярли бир хил бўлиб, ArcGis дастури базаси катталиги сабаб ёрдамчи дастур сифатида қисқа муддат синов тарзида фойдаланилди.

*UZKAD тизими- Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 24 августдаги ПФ 198 - сон Фармони асосан 2023 йил 1 январдан бошлаб юритиб келинаётган Кадастр ва кўчмас мулкларни рўйхатдан ўтказиш интеграцион ахборот тизими (UZKAD тизими) кўчмас мулк объектларига бўлган ҳуқуқларнинг давлат реестри ҳамда кўчмас мулк объектлари ҳақидаги маълумотлар юритиладиган, маълумотларининг ҳақиқийлиги ва ишончлилиги давлат томонидан кафолатланадиган ягона ахборот тизими.

Замонавий ахборот воситалари жадаллик билан ривожланаётган вақтда, уйдан ёки иш жойидан чиқмаган ҳолда турли давлат хизматларидан онлайн фойдаланиш мумкин. Шу ўринда кадастр соҳаси бўйича қуйидаги фойдали бўлган интернет сервис саҳифалари билан бўлишмоқчиман:

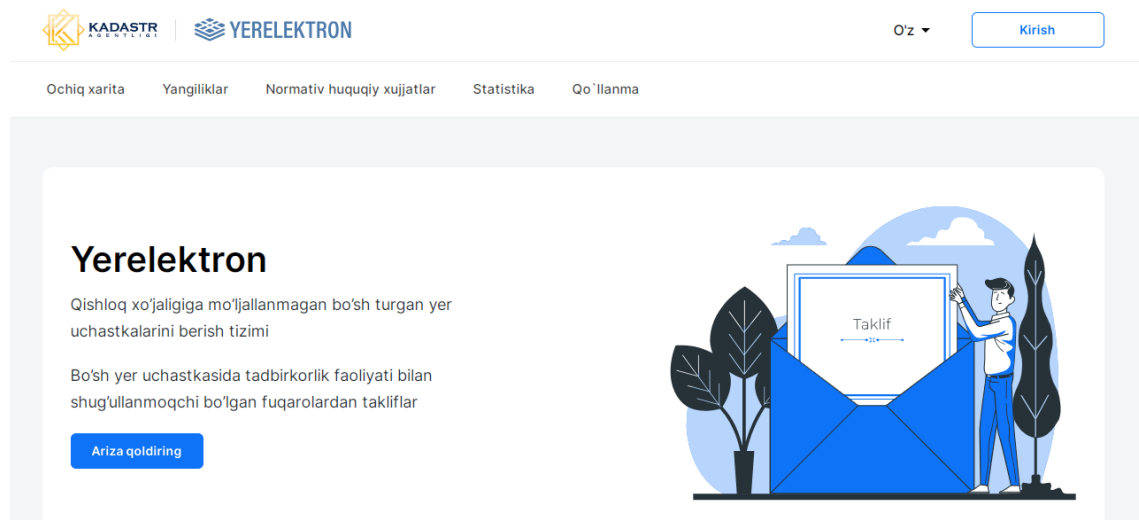
*«YERELEKTRON» ахборот тизими.

Кўчмас мулк объектларига бўлган ҳуқуқларнинг давлат реестри. Бўш турган ер участкасига доир маълумотларни шакллантириш ва келишиш «YERELEKTRON» автоматлаштирилган ахборот тизими (кейинги ўринларда — «Yerelektron» AAT) орқали амалга оширилади. Бўш турган ер участкасининг захирага олинганлиги ҳамда кўчмас мулкка бўлган ҳуқуқларни рўйхатдан ўтказувчи кадастр органлари томонидан тегишли туман (шаҳар) ҳокимлиги номига давлат рўйхатидан ўтказилганлиги ушбу ер участкасини «Yerelektron» AATга киритишнинг мажбурий шarti ҳисобланади.

«YERELEKTRON» автоматлаштирилган ахборот тизими — ер участкаларини бериш бўйича материалларни тўплаш, кўриб чиқиш ва унга киритилган ваколатли органлар ҳамда ташкилотлар билан келишиш тартиб-таомилларини амалга ошириш учун автоматлаштирилган ахборот тизими ҳисобланади.

Давлат ва жамоат эҳтиёжлари учун ер участкаси ажратиш бўйича материаллар Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт ва молия вазирлиги бўйсунувидagi Кадастр агентлигининг Давлат кадастрлари палатаси ҳудудий бошқармаси томонидан тайёрланади.

1-расм. «YERELEKTRON» автоматлаштирилган ахборот тизимининг бош саҳифаси.

Маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари қарори билан белгиланган буюртмачи ер участкасини ажратиш учун Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимлигига буюртма беради.

Давлат ва жамоат эҳтиёжлари учун ер участкаси ажратиш бўйича материаллар Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликлари томонидан «YERELEKTRON» AAT орқали ваколатли ташкилотлар билан келишилади.

Ер участкасини ажратиш ҳақидаги ҳужжатлар йиғмажилдига қуйидагилар илова қилинади:

Қурилиш бош бошқармасининг ижобий хулосаси, Кенгашнинг келишуви ва ваколатли ташкилотларнинг ижобий хулосалари ва келишувлари олингандан кейин Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокими икки кун давомида ер участкасини давлат ва жамоат эҳтиёжлари учун ажратиш ҳақида маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органларининг қарорларини ишлаб чиқиш, келишиш ва рўйхатдан ўтказишнинг ягона электрон — «E-qaror» тизими орқали қарор қабул қилади.

Бугунги кунда «YERELEKTRON» автоматлаштирилган ахборот тизимида ер участкаларини реализация қилиш учун асос бўлувчи амалдаги норматив ҳуқуқий ҳужжатларига қуйидагилар киради:

*Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 14.02.2022 йилдаги “Қишлоқ хўжалигига мўлжалланмаган ер участкаларини хусусийлаштириш тўғрисида”ги 71-сонли қарори;

*Ўзбекистон Республикаси фуқарolari ва юридик шахсларига доимий фойдаланиш (эгаллик қилиш), ижара ва мерос қилиб қолдириладиган умрбод эгаллик қилиш ҳуқуқи асосида тегишли бўлган ер участкаларини хусусийлаштириш бўйича давлат хизматлари кўрсатишга доир маъмурий регламенти;

*Тадбиркорлик ва шаҳарсозлик фаолиятини амалга ошириш учун ер участкаларини мулк ҳуқуқи ва ижара ҳуқуқи асосида электрон онлайн-аукцион орқали реализация қилиш тартиби тўғрисидаги низом;

*Якка тартибда уй-жой қуриш ва уй-жойни ободонлаштириш учун ер участкаларини мулк ҳуқуқи асосида электрон онлайн-аукцион орқали реализация қилиш тартиби тўғрисидаги низомлар;

*Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 27.08.2021 йилдаги “Ер участкаларини жамоат эҳтиёжлари учун доимий фойдаланишга ажратишнинг маъмурий регламентини тасдиқлаш тўғрисида”ги 543-сонли қарори.

*«YERELEKTRON» тизими асосан қишлоқ хўжалигига мўлжалланмаган бўш турган ер участкаларини бериш тизими ҳисобланиб, ундан бўш ер участкасида тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланмоқчи бўлган фуқаролардан таклифлар берилиши ҳам мумкин.

Бунинг учун юридик ва жисмоний шахслар <https://yerelektron.uz> онлайн сайти орқали кириб, белгиланган тартибда ўз таклифларини беришлари, шунингдек бўш ер участкаларининг бугунги кундаги ҳолатини ҳам кўришлари мумкин бўлади.

*GEOPORTAL.uz тизими.

geoportal.uz Сайтда ердаги олдинги ва ҳозирги ҳолатларни автоматик тарзда таҳлил қилиб борилади ва таҳлил натижаларига асосан вектор маълумотларини геопорталда анимацион шаклда акс эттириб борилади. Кадастр агентлиги ҳамда Давлат кадастрлари палатаси томонидан аҳолига интерактив хизмат кўрсатиш мақсадида “Геопортал” тизими жорий этилган. “Геопортал” тизимидан мақсад - харита тузиш ишларида инсон омилини камайитириш ҳамда юқори аниқликда маълумотлар олиш учун замонавий технологиялар, яъни масофадан зондлаш (ремоте сенсинг), Глобал навигацион сунъий йўлдошлар тизимларидан (ГНСС) фойдаланиб мавжуд маълумотларга солиштириш орқали ноқонуний эгалланган майдонларни аниқлаш, навбатчи қишлоқ хўжалиги хариталарини юритиш, ҳар йиллик ҳосил учун қишлоқ хўжалик экинларини жойлаштириш, қишлоқ хўжалиги экинлари экилган майдонларда мониторингини олиб бориш, таҳлил қилиш ва прогнозлаш ишлари, давлат кадастрлари ягона тизимини юритиш учун асос яратишни автоматлаштиришдан иборат.

Тизимда нафақат давлат кадастрлари ягона тизимини юритиш маълумотларини тўплаш, таҳлил қилиш, балки шу маълумотлар асосида аҳолига интерактив хизматлар тақдим этиш ҳам кўзланган.

GEOPORTAL.UZ

Кадастр агентлиги Ўзбекистон Республикасининг оммавий геопортали мазмун, қулайлик, мавжуд имкониятлар, ишончлилик, жумладан, веб-сайтлардаги хавфсизлик билан боғлиқ масалалар учун жавобгар. Оммавий геопортал фойдаланувчилари томонидан шахсга доир олинган маълумотларни Ўзбекистон Республикасининг “Шахсга доир маълумотлар тўғрисида”ги Қонуни талабларига биноан сақлаш ва уларга ишлов бериш учун масъулдирлар. Давлат бошқаруви органлари ва хўжалик бирлашмалари томонидан идоралараро электрон ҳамкорлик орқали маълум бўлган маълумотларнинг ва шахсга доир маълумотларнинг маълумот тааллуқли бўлган субъектларнинг ёзма ёки электрон розилигисиз ошкор этилишига ҳамда (ёки) учинчи томонга тақдим этилишига йўл қўйилмайди.

Ахборот тизими фойдаланувчиси электрон ҳамкорлик доирасида олинган очик маълумотларнинг сақланишини ва ҳимоясини қонунчиликда белгиланган тартибда таъминлаши шарт.

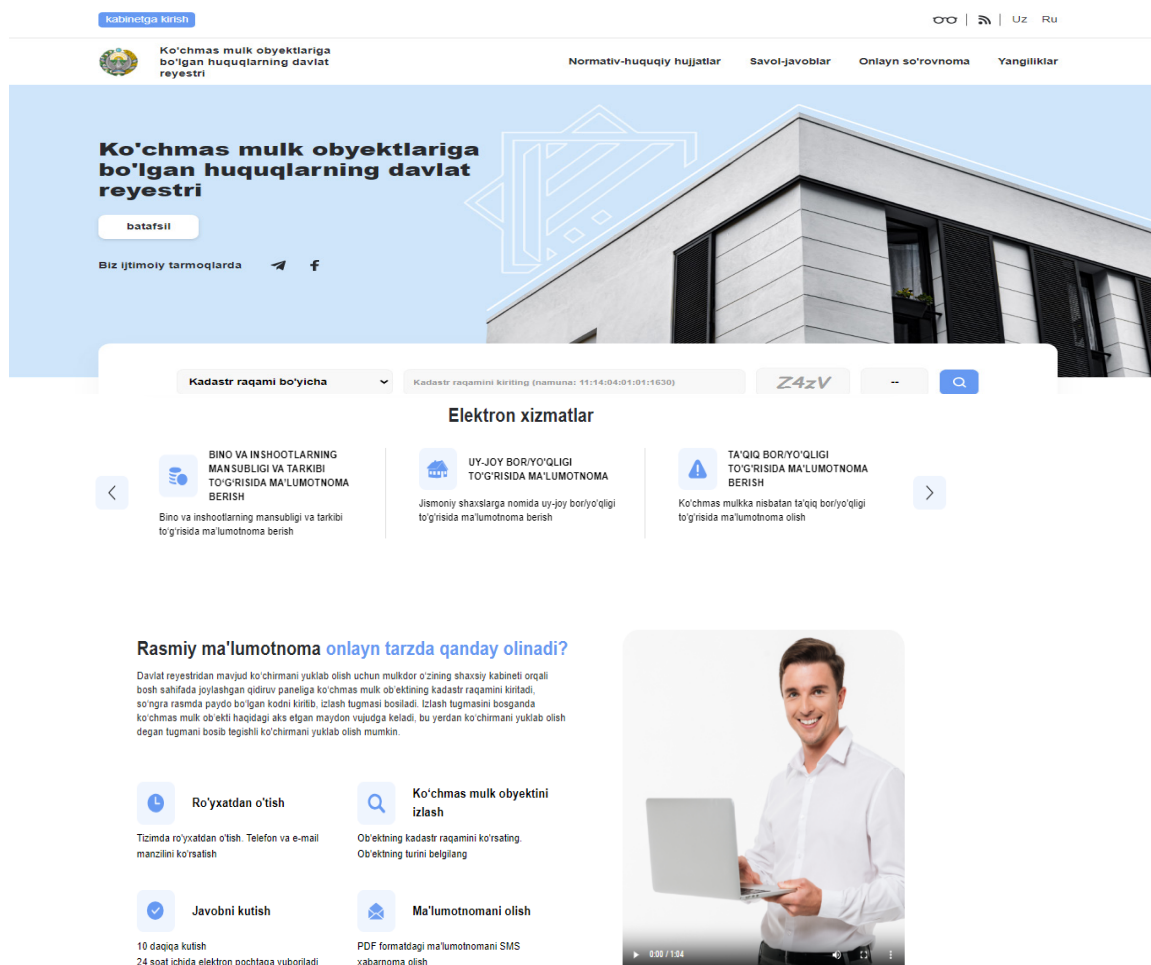
DAVREESTR.UZ

*DAVREESTR.uz ахборот тизими

«DAVREESTR» тизими «Geoinfocom» давлат унитар корхонаси томонидан ишлаб чиқилган бўлиб, бугунги кунда, жисмоний ва юридик шахслар томонидан <https://davreestr.uz> онлайн сайти орқали кириб, қуйидаги хизматлардан фойдаланишлари мумкин бўлади:

- *Кўчмас мулк объектлари тўғрисидаги маълумотларни олиш;
- *номида уй-жой бор ёки йўқлиги тўғрисида маълумотлар олиш;
- *кўчмас мулк объектига таъқиқ қўйилган ёки қўйилмаганлиги тўғрисида маълумот олиш;
- *бино-иншоотларнинг мансублиги ва таркиби тўғрисида маълумотлар олиш;
- *турар-жойнинг майдони бўйича маълумот олиш;
- *кадастр қиймати тўғрисида маълумот бериш;
- *кўчмас мулкка бўлган ҳуқуқларни давлат рўйхатидан ўтказилганлиги тўғрисидаги Давлат реестридан кўчирмани олиш;
- *кадастр паспортини шакллантириш;
- *ижара шартномасини рўйхатдан ўтказиш;
- *сервитутни рўйхатдан ўтказиш.

2-расм. DAVREESTR.uz ахборот тизими бош саҳифаси

Жумладан: Давлат реестридан мавжуд кўчирмани юклаб олиш учун мулкдор ўзининг шахсий кабинети орқали бош саҳифада жойлашган қидирув панелига кўчмас мулк объектининг кадастр рақамини киритади, сўнгра расмда пайдо бўлган кодни киритиб, излаш тугмаси босилади. Излаш тугмасини босганда кўчмас мулк объекти ҳақидаги акс этган майдон вужудга келади, бу ердан кўчирмани юклаб олиш деган тугмани босиб тегишли кўчирмани юклаб олиши мумкин.

Бугунги кунда «DAVREESTR» тизимини юритиш учун асос бўлувчи амалдаги норматив ҳуқуқий ҳужжатларига қуйидагилар киради;

*Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 02.09.2020 йилдаги “Кадастр соҳасида айрим давлат хизматлари кўрсатишнинг маъмурий регламентларини тасдиқлаш тўғрисида”ги 535-сонли қарори;

*Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 29.12.2018 йилдаги “Кўчмас мулк объектларига бўлган ҳуқуқларни давлат рўйхатидан ўтказиш тартибини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 1060-сонли қарори;

*Ўзбекистон Республикаси Президентининг 05.04.2019 йилдаги “Кўчмас мулкка бўлган ҳуқуқларни давлат рўйхатидан ўтказиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4270-сонли қарори;

*Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 18.05.2021 йилдаги “Вазирлар Маҳкамасининг «Давлат кадастри соҳасида давлат хизматлари нархларини белгилашда табақалаштирилган ёндашув тартибини такомиллаштириш тўғрисида» 2014 йил 10 июлдаги 186-сон қарорига ўзгартиришлар киритиш ҳақида (Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ер ҳисоби ва давлат кадастрларини юритиш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» 2020 йил 7 сентябрдаги ПФ-6061-сон Фармони)”ги 306-сонли қарори.

ХУЛОСА

Давлат кадастрларини юритиш жараёнида фойдаланилган дастурлар таҳлил қилиниб, ҳозирги кунда фойдаланиб келинаётган UzKad тизимининг афзалликлари ва шу ўринда кадастр соҳаси бўйича интернет сервис саҳифаларининг қулайликлари ёритилди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Raxmonov Q., Bobojonov A.R. // Ko'chmas mulk kadastri. Toshkent, 2009.
2. Ixlosov I. I., Rizaeva D. M. // Davlat kadastrlari asoslari, Toshkent, 2019, 248b.
3. Фойдаланилган манбаалар:
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 24 августдаги ПФ 198 - сон Фармони
5. Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 31.12.2001 йилдаги Ўзбекистон Республикаси ҳудудларини кадастр бўйича бўлиш ҳамда ер участкалари, бинолар ва иншоотларнинг кадастр рақамларини шакллантириш тартиби тўғрисида 492- сон қарори
6. kadastr.uz сайти
7. data.gov.uz сайти
8. uza.uz сайти
9. my.gov.uz сайти
10. lex.uz сайти

ОБОРОННО-ПРОМЫШЛЕННЫЙ КОМПЛЕКС РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ: ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯМИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

Кузнецов Виктор Павлович

доктор экономических наук, профессор,
заведующий кафедрой экономики предприятия
Нижегородский государственный педагогический университет им. Козьмы Минина

Виноградов Никита Вадимович

аспирант, Нижегородский государственный
педагогический университет им. Козьмы Минина

Аннотация: Оборонно-промышленный комплекс, являясь ключевым сектором, обеспечивает национальную, экономическую и военную безопасность страны. Основываясь на один из ключевых нормативных актов приоритетным, на сегодняшний день, обозначается направление совершенствования системы управления предприятиями ОПК, в связи с чем авторами данной статьи были обозначены теоретические аспекты функционирования оборонно-промышленного комплекса на современном этапе, а также определены основные тенденции системы управления предприятиями в условиях цифровизации.

Ключевые слова: ОПК, цифровизация, искусственный интеллект, экономика, промышленность.

Annotatsiya: Mudofaa-sanoat majmuasi asosiy tarmoq bo'lib, mamlakatning milliy, iqtisodiy va harbiy xavfsizligini ta'minlaydi. Asosiy me'yoriy-huquqiy hujjatlardan biriga asoslanib, bugungi kunning ustuvor yo'nalishi mudofaa sanoati korxonalarini boshqarish tizimini takomillashtirish yo'nalishi bo'lib, shu munosabat bilan ushbu maqola mualliflari harbiy-sanoat kompleksi faoliyatining nazariy jihatlarini belgilab berdilar. hozirgi bosqich, shuningdek, raqamlashtirish sharoitida korxonalarni boshqarish tizimining asosiy tendentsiyalari aniqlandi.

Kalit so'zlar: mudofaa sanoati, raqamlashtirish, sun'iy intellekt, iqtisodiyot, sanoat.

Abstract: The defense industry complex, being a key sector, ensures national, economic and military security of the country. Based on one of the key regulatory acts, the priority, today, is the direction of improving the management system of defense industry enterprises, in connection with which the authors of this article identified the theoretical aspects of the functioning of the defense industry complex at the present stage, and also determined the main trends in the enterprise management system in the context of digitalization.

Key words: defense industry, digitalization, artificial intelligence, economics, industry.

Оборонно-промышленный комплекс Российской Федерации – это перечень ключевых предприятий и организаций, осуществляющих разработку, производство и снабжение специальной военной техникой и вооружением, а также предоставлением услуг в рамках обороны страны. В современных условиях в его состав включены как правительственные, так и частные предприятия, осуществляющие исследовательскую, производственную и инновационную деятельность. Рассматривая и обосновывая значимость оборонно-промышленного комплекса для страны стоит отметить следующие аспекты, в первую очередь ОПК важно для обеспечения национальной безопасности государства на основе предоставления специализированного военного оборудования и техники, что в свою очередь поддерживает обороноспособность страны и защиту национальных интересов. Во-вторых, оборонно-промышленный комплекс обеспечивает экономическую стабильность [1]. Несмотря на то, что существенные расходы ключевых статей бюджета страны составляют оборонные расходы, именно ОПК способствует стабильному предоставлению рабочих мест, а также форсирует развитие отдельных отраслей экономики осуществляя прорыв в технологическом, информационном и машиностроительном

развитии. Ежегодно вопрос обновления военной техники выступает в качестве первоочередных, в связи с чем актуализируется вопрос повышения общего уровня инноваций, применяемых в социально-экономических отраслях, что в свою очередь повышает общий уровень промышленной цифровой революции [3]. Стоит отметить и немаловажную экономическую составляющую, базирующуюся на экспорте военной техники и специализированного вооружения благодаря чему, увеличивается финансовый приток в бюджет страны и укрепляются дружественные взаимоотношения с со странами - союзниками. Также деятельность оборонно-промышленного комплекса увеличивает скорость развития научных исследований, нашедших свое отражение как в военной, так и социальной сфере. В этой связи становится очевидным, что оборонно-промышленный комплекс – основной фундамент страны обеспечивающий национальную, экономическую и технологическую безопасность.

Текущая деятельность оборонно-промышленного комплекса базируется на основе конкретных нормативных актов, утверждаемых главой государства, в соответствии с целями и задачами государственной политики в области развития ОПК и промышленной трансформации [5]. На сегодняшний день состав ОПК регламентирован сводным реестром, обновляемым соответствующим уполномоченным органом, к числу которых относятся свыше 2000 организаций и предприятий. Основной задачей государственной политики в современных реалиях является создание и обеспечение эффективной и качественной системы управления деятельностью предприятий ОПК, наращение производственного и технологического потенциала, а также реорганизация инновационных ресурсов, обеспечивающих производство специализированного вооружения, военной спецтехники в целях обеспечения безопасности страны, а также достижения конкурентных преимуществ на мировом рынке. К числу основных задач ОПК является обеспечение и оснащение специальными военными комплексами военные силы страны, обеспечение технической и цифровой трансформации в рамках осуществления технологической трансформации и создания качественной промышленной продукции, а также обеспечения инновационного и технологического развития [4]. Не менее важным аспектом выступает также и поддержание кадрового потенциала в рамках обеспечения безопасного функционирования предприятий ОПК [2].

В связи с последними геополитическими событиями в мире систематически актуализируются вопросы развития ОПК, базой которых является необходимость в обеспечении военных потребностей в рамках проведения специальной военной операции. Как уже было сказано ранее, приоритетной задачей выступает определение основных направлений развития системы управления организаций ОПК в рамках цифрового суверенитета. Так, к числу основных тенденций стоит отнести, в первую очередь цифровизацию производственных процессов. В условиях особенно нуждающихся в прорывном технологическом развитии отечественным предприятиям особенно важно реорганизовать процесс автоматизации производственных процессов, внедрять и реализовать идеи автоматических систем контроллинга и управления для повышения эффективности и поддержания качества выпускаемой продукции. В рамках действующей стратегии развития предприятий ОПК целесообразно внедрять цифровые модели производственных процессов для оптимизации широкого перечня производственных процессов, базирясь на применении IoT элементов в качестве улучшения оценки и мониторинга управления производством. Следующим шагом целесообразно отметить развитие системы управления предприятиями, основывающееся на внедрении различного перечня интегрированных систем (ERP), аналитических инструментов (biznes-интеллект), а также усовершенствования процессов управления цепочками поставок. В современных реалиях особенно важно уделять особое внимание вопросам внедрения и использования цифровых технологий в деятельности предприятий оборонно-промышленного комплекса страны, поскольку данные действия поспособствуют достижению ключевых результатов национальной и социально-экономической безопасности. Третьим аспектом развития системы управления предприятиями ОПК является обеспечение информационной безопасности, отражающий реальный спектр возможных киберугроз. Четвертым, заключительным направлением является развитие человеческих ресурсов. На этапе столь подвижного цифрового преобразования особенно важно уделять внимание вопросам развития и обучения сотрудников предприятий ОПК, поскольку именно от их знаний, умений и опыта зависит эффективность и стабильная деятельность предприятий. Таким образом стоит отметить, что именно развитие системы управления организациями ОПК в условиях цифровой трансформации требует более детального изучения и рассмотрения глобальных рамок подходов к ее обеспечению с целью достижения военной безопасности и социально-экономического устоя.

Список использованных источников

1. Батьковский А. М. и др. Анализ роли оборонно-промышленного комплекса в экономике России // Экономика и бизнес: теория и практика. – 2022. – №. 5-1. – С. 85-88.

2. Богомазова А. Е., Богданчикова Т. В. Проблемы кадрового обеспечения на предприятиях оборонно-промышленного комплекса //Социально-экономические проблемы и перспективы развития трудовых отношений в инновационной экономике. – 2023. – С. 8-14.
3. Ерошин С. Е., Щеглов Д. К. Методика разработки Концепции цифровой трансформации организации оборонно-промышленного комплекса //Инновации и инвестиции. – 2022. – №. 1. – С. 214-223.
4. Жаринов И. О. Управление изменениями экономической системы оборонно-промышленного комплекса в контексте цифровой трансформации //Вестник Института экономики Российской академии наук. – 2023. – №. 3. – С. 30-44.
5. Федеральный закон от 31.12.2014 N 488-ФЗ (ред. от 25.12.2023) «О промышленной политике в Российской Федерации» (с изм. и доп., вступ. в силу с 01.07.2024) (Дата обращения 15.10.2024 г.)

APPLICATION OF GREEN TECHNOLOGIES TO INDUSTRIAL ENTERPRISES: CURRENT SITUATION ANALYSIS AND FUTURE PERSPECTIVES

Abbosbek Juraev

Head of division, Ministry of economy and finance

Abstract: This article provides a comprehensive analysis of the current state of applying green technologies in industrial enterprises. It offers valuable insights into existing practices and explores the promising perspectives. Furthermore, the article proposes possible measures to support the application of green technologies in Uzbekistan.

Key words: green technologies, industrial enterprises, renewable energy, environmental impact, sustainability.

Аннотация: Ушбу мақолада саноат корхоналарида yashil texnologiyalarni қўллашнинг ҳозирги ҳолати ҳар томонлама tahlil қилинган. Мақолада joriy амалиёт ҳақида долзарб fikrlar taqdim этилган ва келгусидаги истиқболлар tahlil қилинган. Bundan tashqari, мақолада O'zbekistonda yashil технологиялардан фойдаланишни qo'llab-quvvatlash bo'yicha чора-тадбирлар таклиф этилади.

Калит сўзлар: yashil texnologiyalar, саноат корхоналари, қайта тикланадиган энергия манбалари, атроф-муҳитга таъсир, barqaror rivojlaniш.

Аннотация: В статье представлен комплексный анализ текущего состояния применения зеленых технологий на промышленных предприятиях. Она предлагает ценную информацию о существующих практиках и исследует перспективы их развития. Кроме того, в статье предлагаются возможные меры поддержки применения зеленых технологий в Узбекистане.

Ключевые слова: зеленые технологии, промышленные предприятия, возобновляемая энергия, воздействие на окружающую среду, устойчивость.

INTRODUCTION

The application of green technologies to industrial enterprises is a critical step towards achieving a sustainable future. Green technologies are those that reduce environmental impact and conserve resources. They can be applied to all aspects of industrial operations, from manufacturing processes to energy consumption to waste management.

In recent years, there has been a growing interest in green technologies among industrial enterprises. This is due to a number of factors, including:

- Increased awareness of the environmental and economic costs of pollution and resource depletion.
- Government regulations and incentives to promote the use of green technologies.
- Technological advancements that have made green technologies more affordable and effective.

As a result of this growing interest, the application of green technologies to industrial enterprises is accelerating. This is having a positive impact on the environment, while also helping businesses to reduce costs and improve efficiency.

This article will provide a current situation analysis of the application of green technologies to industrial enterprises. It will also discuss the future perspectives of this field, and highlight some of the key challenges and opportunities that lie ahead.

Main part

Green technologies are becoming increasingly important in industrial enterprises, as companies seek to reduce their environmental impact and improve their resource efficiency.

There are a number of factors driving this trend, including (Figure 1):

- Government regulations: Governments around the world are implementing stricter environmental regulations, which is forcing businesses to adopt green technologies.
- Consumer demand: Consumers are becoming more environmentally conscious and are increasingly demanding products and services from companies that are committed to sustainability.

- Cost savings: Green technologies can help businesses to save money on energy and other resources [1].
- Some of the most common green technologies being used by industrial enterprises include:
- Renewable energy: Many companies are installing solar panels, wind turbines, and other renewable energy technologies to reduce their reliance on fossil fuels.

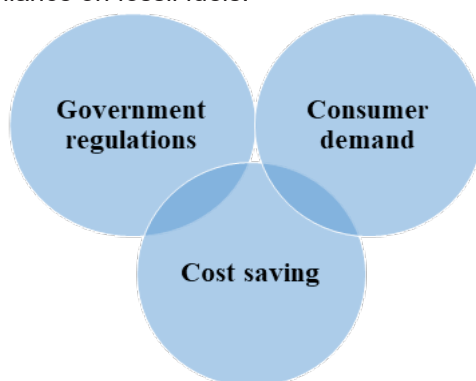

Figure 1. Factors driving the application of green technologies.

- Energy efficiency: Companies are also investing in energy-efficient equipment and processes to reduce their overall energy consumption.
- Water conservation: Companies are using water-efficient technologies and practices to reduce their water usage and wastewater discharge.
- Waste management: Companies are implementing waste reduction and recycling programs to minimize their environmental impact [2].

The application of green technologies to industrial enterprises is still in its early stages, but there is a growing trend towards adoption. It can be seen that mainly tech giants have defined their medium to long-term strategies regarding green technologies adoption.

Here are some examples of how industrial enterprises are using green technologies:

- Tesla: Tesla is a leading manufacturer of electric vehicles and solar panels. The company is helping to reduce greenhouse gas emissions by making it more affordable and convenient for people to switch to clean energy [3].
- Google: Google is committed to using 100% renewable energy by 2030. The company has installed solar panels and wind turbines on its campuses around the world. Google is also investing in energy-efficient technologies, such as data centers that use less water and energy [4].
- Walmart: Walmart is one of the largest retailers in the world. The company is working to reduce its environmental impact by investing in renewable energy, energy efficiency, and waste reduction programs. Walmart is also sourcing more sustainable products and selling them at lower prices [5].

These are just a few examples of how industrial enterprises are using green technologies to reduce their environmental impact and improve their resource efficiency. As green technologies become more affordable and efficient, we can expect to see their adoption continue to grow in the years to come.

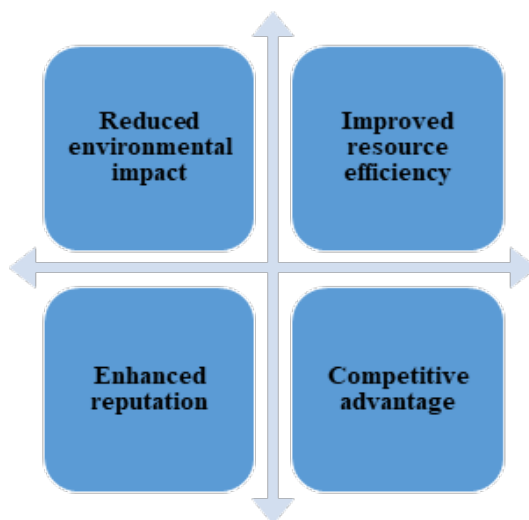

Figure 2. Benefits of using green technologies in industrial enterprises.

There are several benefits to using green technologies in industrial enterprises (Figure 2):

- **Reduced environmental impact:** Green technologies can help businesses to reduce their greenhouse gas emissions, water usage, and waste production. This can help to protect the environment and mitigate climate change.
- **Improved resource efficiency:** Green technologies can help businesses to use resources more efficiently, which can lead to cost savings.
- **Enhanced reputation:** Businesses that are seen as being environmentally friendly can enjoy a number of benefits, such as increased brand awareness, customer loyalty, and employee engagement.
- **Competitive advantage:** Green technologies can help businesses to gain a competitive advantage over their competitors. For example, businesses that are able to reduce their energy costs can offer lower prices to their customers.

So, why aren't green technologies widely available across industries? Because, there are also some challenges associated with using green technologies in industrial enterprises:

- **First of all, upfront costs:** Green technologies can be more expensive to purchase and install than traditional technologies. That's why most of the small and medium size enterprises find it very costly to transform their business activities towards green technologies. However, the long-term cost savings can be significant for them since more consumers are changing their mindsets towards green products globally.
- **Secondly, lack of expertise:** Some businesses may not have the expertise or resources to implement green technologies. Furthermore, it takes time to adopt "spillovers" from larger firms in terms of learning how to use and develop green technologies.

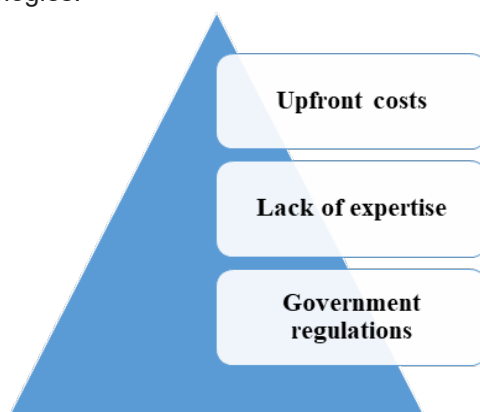

Figure 3. Challenges of using green technologies in industrial enterprises.

Thirdly, government regulations: Government regulations can be complex and can vary from one jurisdiction to another. This can make it difficult for businesses to comply with environmental regulations [6].

Despite these challenges, the benefits of using green technologies in industrial enterprises are clear. Businesses that adopt green technologies can reduce their environmental impact, improve their resource efficiency, and gain a competitive advantage.

In Uzbekistan, firms mainly face challenges due to their financial and skills constraints. Financial constraints can be divided into two groups. On the one hand, green technologies and innovations require high R&D costs to develop. Furthermore, as these kinds of inventions take place in advanced countries, adoption of these technologies are inaccessible for them.

The government of Uzbekistan has implemented several reforms to support private sector in green transformation processes. According to the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On measures to increase the effectiveness of reforms aimed at the transition of the Republic of Uzbekistan to a green economy until 2030" the main priority directions of the green transition were defined. One of the striking feature of this Decree is that the government supports the private sector in developing and adopting green technologies and innovations [7].

Moreover, the government has initiated to transforms state-owned enterprises into more environment friendly production. According to the Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan "On measures directed to improve the environmental situation in selected industries, reducing the negative impact of waste on the environment and population health, effective usage of alternative energy sources" construction materials, metallurgical, chemical and textile industries will be transformed to green industries [8].

However, there are several issues regarding the green transition.

First, the appropriate indicators of green transition are not included in the national statistics system and the indicators in reported by the relevant ministries and agencies are in an aggregate-level.

Second, the reforms are mainly focused on the adoption of green technologies from the frontier economies, not actually invention and development of innovations. So, it is a lot more expensive for the country and business representatives as well as this trend always requires continuously adoption of these technologies from abroad.

Furthermore, there is not such a skills development system in the field of green technologies in the country and research institutions and universities are financed to be equipped with technologies that are originally produced in advanced economies.

The government should focus on the following policy recommendations to further develop the sector and increase accountability and transparency as well as achieving sustainability in green transition:

- developing national indicators of green transition (macro and micro-level) and introducing a real-time reporting system;
- concentrating on the invention of green technologies rather than only adoption;
- investing on skills development. In this case, it is important to increase the responsibility and accountability of the personnel in the field.

CONCLUSION

The application of green technologies to industrial enterprises is growing rapidly, as more and more businesses recognize the benefits of reducing their environmental impact. Green technologies can help industrial enterprises to reduce energy consumption and costs, pollution and emissions, improve product quality and safety, enhance their reputation and brand image, attract and retain top talent as well as comply with environmental regulations.

The adoption of green technologies by industrial enterprises is being driven by a number of factors, such as increasing public awareness and demand for sustainable products and services, government regulations and incentives, technological advances and cost reductions.

The current situation of the application of green technologies to industrial enterprises is positive, with a growing number of businesses adopting these technologies and achieving significant benefits. However, there are still some challenges that need to be addressed, such as the high upfront cost of some green technologies and the lack of awareness and expertise among some businesses.

References

1. Chen, X., Shuai, C., Wu, Y., and Zhang, Y. (2020). Analysis on the Carbon Emission Peaks of China's Industrial, Building, Transport, and Agricultural Sectors. *Sci. Total Environ.* 709, 135768.
2. Barone AS, Matheus JRV, de Souza TSP, Moreira RFA, Fai AEC (2021) Green-based active packaging: opportunities beyond COVID-19, food applications, and perspectives in circular economy a brief review. *Compr Rev Food Sci Food Saf* 20(5):4881–4905.
3. <https://www.tesla.com/impact/environment>.
4. <https://sustainability.google/operating-sustainably/net-zero-carbon>.
5. <https://www.walmartsustainabilityhub.com/project-gigaton/energy>
6. Li Y, Huang N, Zhao Y. The Impact of Green Innovation on Enterprise Green Economic Efficiency. *Int J Environ Res Public Health*. 2022 Dec 8;19(24):16464.
7. <https://lex.uz/uz/docs/-6303230>
8. <https://lex.uz/docs/6540545>.

ЕРДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШ ХУДУДЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ УСТУВОР ОМИЛИ

Чертовичкий Александр Степанович

иқтисодиёт фанлари доктори, профессор,
“Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини
механизациялаш муҳандислари институти” Миллий тадқиқот университети.

Нарбаев Шарафатдин Кенгешович

PhD, доцент, Тошкент менежмент ва иқтисодиёт институти проректори

Аннотация: Мақолада “худуд” ва “ривожланиш” атамалари кўриб чиқилади, худудларнинг ер ресурслари ва улардан қишлоқ хўжалигида фойдаланиш самарадорлиги таҳлил қилинади. Худудларни ривожлантиришнинг енг муҳим омиллари аҳоли бандлигини, озиқ-овқат хавфсизлигини, маҳсулот экспорти таъминловчи ердан барқарор фойдаланиш ва қишлоқ хўжалиги еканлиги аниқланди. Ер ресурсларидан барқарор фойдаланишга ўтиш бўйича вазифалар шакллантирилди. Ижтимоий-иқтисодий объектларни худудий режалаштириш ва жойлаштириш учун ердан фойдаланиш лойиҳалари тавсия етилган.

Калит сўзлар: ривожланиш, худуд, самарали, барқарор, ер ресурслари, ердан фойдаланиш, схемалар, лойиҳалар, қишлоқ хўжалиги, самарадорлик.

Abstract: This article discusses the concepts of "territory" and "development" while analyzing land resources across regions and the efficiency of agricultural land use. Sustainable land use and agriculture are identified as crucial factors in regional development, as they provide employment opportunities, improve population well-being, ensure food security, and enhance export potential. The article formulates tasks for transitioning to sustainable land use and recommends land use schemes for territorial planning and the placement of socio-economic facilities.

Key words: development, territory, effect, sustainable, land resources, land use, schemes, projects, agriculture, efficiency.

Аннотация: Рассмотрены термины «территория» и «развитие», проанализированы земельные ресурсы регионов и эффективность их использования в сельском хозяйстве. Установлено, что важнейшими факторами развития регионов являются устойчивое землепользование и сельское хозяйство, обеспечивающие занятость населения, продовольственную безопасность, экспорт продукции. Сформулированы задачи по переходу к устойчивому землепользованию. Рекомендованы схемы землепользования для территориального планирования и размещения социально-экономических объектов.

Ключевые слова: развитие, территория, эффект, устойчивое, земельные ресурсы, землепользование, схемы, проекты, сельское хозяйство, эффективность.

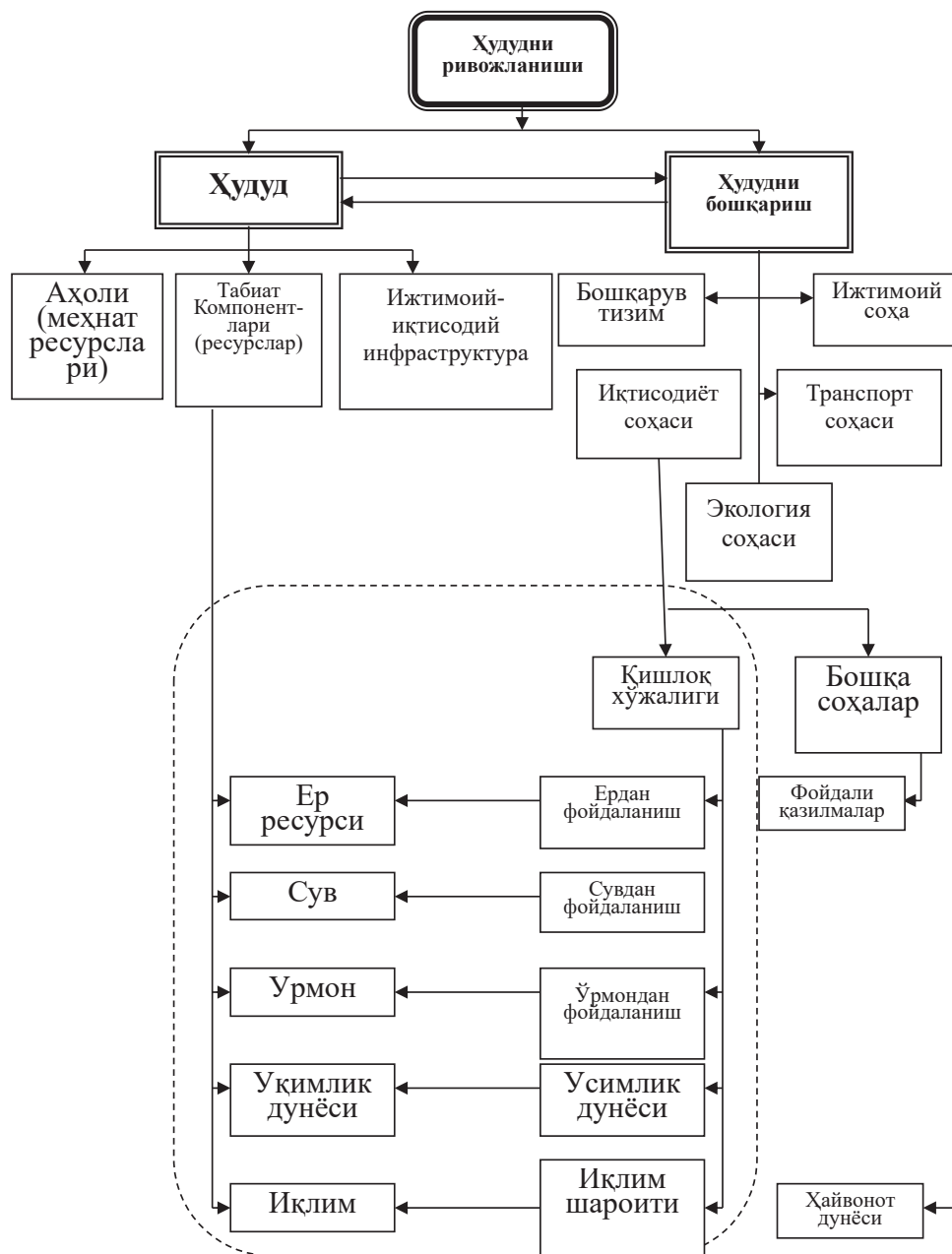
КИРИШ

Мамлакатнинг иқтисодиёт тармоқлари фаолиятида “ердан фойдаланиш” тизими амалда тўлиқ шаклланмаган. Унинг назарий асослари ва самарали амалга ошириш механизмлари етарлича ўрганилмаганлиги сабабли, ердан фойдаланишнинг иқтисодиёт ривожланишидаги ўрни, айниқса қишлоқ хўжалигидаги асосий ишлаб чиқариш воситаси сифатидаги роли кам ёритилган. Бу, ўз навбатида, ердан фойдаланиш самарадорлигининг пастлигига олиб келмоқда. Ер ресурсларидан фойдаланишни ташкил етиш, бошқариш ва назорат қилиш ваколати турли давлат органлари ўртасида бўлингани ердан фойдаланиш тизимини мураккаблаштириб, ер муносабатларини тартибга солишга салбий таъсир кўрсатмоқда. Шу боис ер ресурсларидан фойдаланиш ва ер муносабатларини яхшилаш учун, бу жараёнларни мувофиқлаштирадиган ягона ваколатли давлат органини белгилаш зарур. Ер ресурсларидан самарали фойдаланиш ва ер муносабатларидаги муаммолар худудларни барқарор ривожлантиришга бевосита таъсир кўрсатади.

“Худудни ривожлантириш” - бу иқтисодиётнинг турли соҳаларини қамраб олган мураккаб тушунча бўлиб, ижтимоий-иқтисодий нуктаи назардан худудни табиий ресурслар, ишлаб чиқариш, уй-жой ва маданий-маиший объектларни жойлаштириш майдони сифатида кўради. Худудни ривожлантириш

— аҳоли учун мақбул ижтимоий-иқтисодий ва экологик шароитлар яратиш мақсадида демографик ўзгаришларни ҳисобга олган ҳолда табиий ва антропоген объектларнинг миқдорий ва сифат жиҳатидан ўзгариш жараёнидир. “Ҳудудни ривожлантириш” муаммоси мураккаб, моддий ва бошқариладиган тизим сифатида ташкил етилади. Унга табиий таркибий қисмлар, аҳоли пунктлари тизими, антропоген объектлар каби ташкилий ва ижтимоий-иқтисодий ҳамда экологик муносабатларни тартибга солувчи қуйи тизимлар киради. Ҳудуднинг табиий компонентлари ер, сув манбалари, ўрмонлар, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси, ер ости бойликлари ва иқлимдан иборат бўлиб, улар ижтимоий фаолият жараёнида иштирок этади ва табиий ресурсларнинг моҳиятини шакллантиради. Ҳудудларнинг энг муҳим хусусияти — табиий ресурслар чекланганлиги бўлиб, уларнинг мавжудлиги табиий-тарихий шароитлар билан белгиланади. Табиий мажмуанинг асосий таркибий қисми сифатида ер энг устувор ресурс ҳисобланади. Республика ер фондининг катта қисмини қишлоқ хўжалиги ерлари ташкил етиб, бу қишлоқ хўжалигининг устувор аҳамиятини кўрсатади (1-расм).

1-расм. “Ҳудудни ривожлантириш” муаммоси ва таркибий элементлари.

Қишлоқ хўжалиги ерларидан фойдаланиш бўйича расмий маълумотларда (1-жадвал) республика бўйича суғориладиган ерларнинг ўртача солиштира майдони – 0,12 га/кишига. Тўртта вилоятда бу кўрсаткич пастроқ, иккитасида еса республика ўртача кўрсаткичига тенг. Ҳудудлар бўйича асосий

қишлоқ хўжалиги екинларининг майдонлари ҳам умумий екин майдонининг республика бўйича ўртача кўрсаткичи 0,11 гектар/кишига тенг, бу еса вилоятлар кесимида сезиларли даражада тебранишини кўрсатади. Бу, асосан, демографик омил таъсири билан ҳам боғлиқдир.

1-жадвал. Республика ҳудудларини ер ресурслари билан таъминлаш ҳолати (2022 й.).

№	Минтақалар	Аҳолиси, минг киши	Қишлоқ хўжалиги ерларининг майдони, минг гектар					Тупроқ бонитет бали (ТББ)
			қишлоқ хўжалиги ерлар	Суғори- ладиган ерлар	боғлар, узумзорлар	Ҳайдала- диган ер	яйловлар	
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.	Қорақалпоғистон Республикаси	1976.2	5706.4	517,0	8	418.8	5184.7	41.3
			2.89	0,26	0,004	0,21	2.62	
2.	Андижон вилояти	3322.7	255.2	280.6	31.4	200.1	21.1	57.5
			0,08	0,08	0,009	0,06	0,01	
3.	Бухоро вилояти	2009.7	2785.6	276.3	21	200.1	2557.5	51,0
			1.39	0,14	0,01	0.1	1.27	
4.	Жиззах вилояти	1475.5	1262.6	304.9	42.5	504.1	692.3	51,0
			0,86	0,21	0,029	0,34	0,47	
5.	Қашқадарё вилояти	3482.3	2142.7	513.3	38.9	675.4	1406.5	52.5
			0,62	0,15	0,011	0,19	0,40	
6.	Навоий вилояти	1055.5	9030.1	126.4	10.3	122.5	8890.5	53.2
			8.56	0,12	0,01	0,12	8.42	
7.	Наманган вилояти	2997.5	401.3	289,7	48.9	185	164,9	60,0
			0,13	0,10	0,016	0,06	0,06	
8.	Самарқанд вилояти	4118.2	1298	378,9	72.4	423,9	796,5	59.3
			0,32	0,09	0,018	0.1	0,19	
9.	Сурхондарё вилояти	2806.5	1137	324,8	34.2	277,9	824.6	56,0
			0,41	0,12	0,012	0.1	0,29	
10.	Сирдарё вилояти	896,6	286,7	287.2	7.7	248.9	19.9	53,0
			0,32	0,32	0,009	0,28	0,02	
11.	Тошкент вилояти	2993.4	822.7	393,7	54.7	322.2	437	59,0
			0,27	0,13	0,018	0,11	0,15	
12.	Фарғона вилояти	3976.3	306.4	367.3	54.9	242	9.5	56,0
			0,08	0,09	0,014	0,06	0,00	
13.	Хоразм вилояти	1958.1	331.5	267.6	13.1	205.3	109.3	54,0
			0,17	0,14	0,007	0.1	0,06	
14.	Тошкент шаҳри	2956.4	-	8.4	-	-	-	-
			-	-	-	-	-	-
	Республика бўйича жами	36024.9	25769.0	4336.1	438.5	4028.3	21114.3	-
			0,71	0,12	0,01	0,11	0,59	-

Изоҳ: *махражда 1 гектар/кишига нисбатан кўрсаткичлар келтирилган;

Манба: Муаллифлар томонидан Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлигининг расмий сайти (www.stat.uz ва Ўзбекистон Республикасининг 2018-2022 йиллардаги ер ресурсларининг ҳолати тўғрисидаги Миллий ҳисоботи) асосида ишлаб чиқилган.

Сифат жиҳатидан ерлар ҳам минтақалар бўйича сезиларли даражада фарқланади. Суғориладиган ерларнинг кадастр шкаласи бўйича табиий унумдорлиги республика бўйича ўртача 55 тупроқ бонитети балли (ТББ) ташкил этади [2]. Бу ернинг унумдорлиги ва ишлаб чиқариш кучларининг 45 фоизидан фойдаланмаслик, шунингдек, тупроқ унумдорлигининг пастлиги олинadиган маҳсулот йўқотилишига олиб

келмоқда. Ўзбекистоннинг тупроқ унумдорлиги бўйича бонитет балли қиймати сўнгги 15-20 йил ичида деярли ўзгармай, 55 балл даражасида қолмоқда. Бу кўрсаткичнинг баъзи ноаниқликлари мавжудлигидан далолат беради. Минтақалар бўйича тупроқ бонитет балли Қорақалпоғистон Республикасида 41,3 дан Самарқанд вилоятида 61,3 гача ўзгариш кўрсатади (2-жадвал).

2-жадвал. Республика вилоятлари бўйича қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш кўрсаткичлари, минг тонна (2022 йил учун).

Т.р	Вилоятлар	Пахта	Ғалла	Сабзавот	Картошка	Мевалар	Полиз
1	2	3	4	5	6	7	8
1	Қорақалпоғистон Республикаси	231.9 0,117	271.1 0,137	301.5 0,153	89.4 0,045	62 0,031	164.7 0,083
2	Андижон вилояти	279,7 0,084	669,9 0,202	1676.4 0,505	405.1 0,122	664 0,2	201.4 0,061
3	Бухоро вилояти	345.3 0,172	594,5 0,296	831,8 0,414	234.5 0,117	268 0,133	179 0,089
4	Жиззах вилояти	264.5 0,179	691,8 0,469	436,5 0,296	94.4 0,064	89.8 0,061	268 0,182
5	Қашқадарё вилояти	393,5 0,113	765,5 0,22	496 0,142	177.2 0,051	158.1 0,045	169.4 0,049
6	Навоий вилояти	111 0,105	248.7 0,236	304.4 0,288	81.3 0,077	105.9 0,1	96.8 0,092
7	Наманган Вилояти	213.8 0,071	590,9 0,197	886 0,296	301.3 0,101	312.7 0,104	122.3 0,041
8	Самарқанд вилояти	244 0,059	831.3 0,202	1643 0,399	670.3 0,163	347,5 0,084	147,9 0,036
9	Сурхондарё вилояти	253.6 0,09	718.6 0,256	1096.6 0,391	346.4 0,123	173.2 0,062	318.9 0,114
10	Сирдарё вилояти	225.7 0,252	478.4 0,534	323.2 0,36	63.8 0,071	40.4 0,045	260.8 0,291
11	Тошкент вилояти	247.3 0,083	572,7 0,191	1040.4 0,348	350,5 0,117	109.3 0,037	54.9 0,018
12	Фарғона вилояти	272.7 0,069	769,8 0,194	1193.6 0,3	340,9 0,086	367.3 0,092	146.8 0,037
13	Хоразм вилояти	289,9 0,148	431.5 0,22	620.5 0,317	130.5 0,067	153.4 0,078	154.4 0,079
	Республика бўйича жами	3372,9 0,094	7635.0 0,212	10850.0 0,301	3286.0 0,091	2253.0 0,079	2285.3 0,063

Изоҳ: маҳражда 1 т / киши учун нисбий кўрсаткичлар кўрсатилган.

Манба: Муаллифлар томонидан “Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги 2018-2021” статистик тўплами (www.stat.uz) маълумотлари асосида ишлаб чиқилган.

2-жадвалдан кўриниб турибдики, 2022 йилда аҳоли жон бошига ғалла, сабзавот, полиз маҳсулотлари, картошка ва ҳўл мева етиштириш бир кишига тўғри келадиган тиббий овқатланиш меъёрларидан ошиб кетган 3,43,43,4. Пахта хомашёсини етиштиришда Қашқадарё, Бухоро, Хоразм ва Андижон вилоятлари енг катта ҳисса қўшган. Суғориладиган ерлардан фойдаланиш самарадорлигини оширишнинг муҳим захираси — бу дуккакли екинлар билан алмашлаб екишни жорий қилиш бўлиб, бунда тупроқни табиий азот билан бойитиш орқали еришиш мумкин. Натижада кейинги 5-7 йил ичида ТББ 10% ёки ундан кўпроққа кўтарилиши мумкин. Қишлоқ хўжалигида далааларга етарли миқдорда органик ўғитлар киритилмаяпти, биоўғитларни саноат ишлаб чиқариши ҳали яқин истиқболда дуккакли екинлар билан алмашлаб екишга муқобил мавжуд емас. Шунинг билан бирга, алмашлаб екишда ер унумдорлиги ошиши билан бир вақтда

чорвачилик учун ем-хашак базаси ҳам мустаҳкамланади. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида гўшт, сут ва тухум бўйича ўзига хос кўрсаткичлар тиббий стандартлардан паст 444, бу чорва моллари сонининг бир вақтнинг ўзida кўпайиши билан озуқа таъминотининг қисқаришига олиб келган. Яйловларнинг деградацияга учраши, хўжалик юритишнинг самарали шакллариининг йўқлиги, чорва молларининг меъёридан кўп боқилиши, яйловларда навбатлаб боқиш тартиби йўқлиги ва уларнинг деградацияга учрашига йўл қўймаслик бўйича бошқа чора-тадбирлар туфайли яйловлардан фойдаланишда майда шохли ҳайвонларнинг маҳсулдорлиги пасайган. Республикада 22,9 миллион бош майда қорамол бўлса, яйлов майдони 21,1 миллион гектарни, яъни атиги 1 гектарга яқинни ташкил этади, бу жуда кам кўрсаткич. Ердан самарали фойдаланишни таъминлаш учун яйловлардан фойдаланишга тизимли ёндашиш зарур. Республикада майда шохли ҳайвонлар сонини камайтириш, шу билан бирга ер сифати ва чорвачилик маҳсулдорлигини ошириш масаласини кўриб чиқиш мақсадга мувофиқдир. Худудларда ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самарадорлиги кўрсаткичлари ҳам сезиларли даражада фарқланади (3-жадвал). Қишлоқ хўжалигининг мамлакатимиз ялпи ички маҳсулотига қўшган ҳиссаси 347564,4 миллиард сўмни ташкил этган. Қишлоқ хўжалиги ерларидан ва ишлаб чиқаришдан фойдаланиш самарадорлигини таҳлил қилиш мақсадида ердан фойдаланиш самарадорлигини тўлиқ таҳлил қилиш ва ҳар бир худудда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришни кўпайтириш учун мавжуд захираларни яратиш имконини берувчи юқорида кўриб чиқилган ишлаб чиқариш фаолияти кўрсаткичлари бўйича бутун республика бўйича худудларнинг самарадорлиги аниқланган ишлаб чиқилди.

3-жадвал. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши фаолиятнинг асосий иқтисодий кўрсаткичлари (2022 йил учун).

Т.р.	Вилоятлар	Аҳолиси, минг киши	Кўрсаткичлар					
			вилоятнинг республика ялпи ички маҳсулотига қўшган ҳиссаси, млрд сўм		Етиштирилган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари, млрд сўм		Иқтисодий самарадорлик, минг сўм	
			жами*	ўрин**	жами*	ўрин**	1 гектар қишлоқ хўжалиги ерлари учун	1 киши учун
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.	Қорақалпоғистон Республика	1976.2	29925.4	11	13389	12	2346	6,775
			15,143	9	6,775	13		
2.	Андижон вилояти	3322.7	54464	5	35811.3	2	140.326	10 778
			16 391	6	10 778	7		
3.	Бухоро вилояти	2009.7	45797.3	7	33255.9	3	11 939	16 548
			22 788	3	16 548	1		
4.	Жиззах вилояти	1475.5	27140.8	12	23081.6	10	18 281	15 643
			18 394	5	15 643	2		
5.	Қашқадарё вилояти	3482.3	49520.8	6	32227.2	6	15 040	9.255
			14,221	10	9.255	10		
6.	Навоий вилояти	1055.5	66685.4	2	15266.7	11	1691	14 464
			63.179	1	14 464	3		
7.	Наманган вилояти	2997.5	41098.2	8	25117.9	8	62 591	8380
			13 711	12	8.38	11		
8.	Самарқанд вилояти	4118.2	62440.3	3	41833.9	1	32 230	10,158
			15,162	8	10,158	8		
9.	Сурхондарё вилояти	2806.5	34858.5	9	27474.1	7	24,164	9 789
			12 421	13	9 789	9		
10.	Сирдарё вилояти	896,6	18136.8	13	11465.3	13	39 991	12 788
			20,228	4	12 788	4		

11.	Тошкент вилояти	2993.4	93433.1	1	32880.1	4	39 966	10 984
			31 213	2	10 984	6		
12.	Фарғона вилояти	3976.3	55972.1	4	32457.4	5	105 931	8163
			14 076	11	8163	12		
13.	Хоразм вилояти	1958.1	31963.1	10	23304	9	70 299	11 901
			16 324	7	11 901	5		
	Жами	36024.9	888341.7	-	347564.4	-	13 478	9 647
	Худудлар бўйича	-	24 629	-	9 647	-		

Изоҳ: *махражда аниқ кўрсаткичлар минг сўм/шахс кўрсатилган; ** худуднинг рейтинг ўрни.

Манба: Муаллифлар томонидан “Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги 2018-2021” статистик тўплами (www.stat.uz) маълумотлари асосида ишлаб чиқилган.

Худудларда ердан фойдаланишни таҳлил қилиш асосида уларни ривожланишига таъсир кўрсатувчи омиллар аниқланди: чекланган табиий ресурслар, биринчи навбатда ер ва сув ресурслари; қишлоқ хўжалигида табиий ресурслардан тежамсиз фойдаланишга асосланган иқтисодий ривожланишнинг самарасиз модели; мамлакатда ердан фойдаланиш соҳасидаги табиий ва иқтисодий қонунларнинг таъсирини ҳисобга олган ҳолда «ердан фойдаланиш» тизимининг йўқлиги; ердан самарали фойдаланиш ва бошқаришда тизимли ёндашув ҳамда ердан фойдаланишни барқарор ривожлантириш концепциясининг ишлаб чиқилмаганлиги; қишлоқ хўжалиги ерларидан фойдаланиш ролининг етарлича баҳоланмаслиги, ерларнинг сезиларли даражада деградацияси, маҳаллий ва минтақавий экологик инқирозлар тенденциясининг кучайиши; ердан фойдаланиш соҳасида инновацияларнинг етарли даражада емаслиги.

Ердан фойдаланишдаги камчиликларни бартараф етиш ва худудларни ривожлантиришни таъминлаш мақсадида ердан фойдаланиш соҳасидаги асосий вазифалар белгиланди, булар:

- мамлакатнинг аниқ миллий ер сиёсатини ишлаб чиқиш;
- ердан фойдаланишнинг самарали тизимини яратиш;
- ер ресурслари бўйича ягона ваколатли давлат органини ташкил етиш;
- ердан фойдаланишни барқарор ривожлантириш концепцияси ва моделини ишлаб чиқиш;
- ердан фойдаланиш соҳасида фундаментал ва амалий тадқиқотларни кучайтириш.

Худудларни ривожлантиришни режалаштириш учун худудларда ижтимоий-иқтисодий объектларни оқилона ва самарали жойлаштиришни таъминлайдиган, ер ва бошқа табиий ресурслардан самарали ва барқарор фойдаланишга кўмаклашувчи Ердан фойдаланиш схемаларини ишлаб чиқиш ва улардан худудларни режалаштиришда фойдаланиш зарур.

Қишлоқ хўжалиги ерларидан фойдаланишнинг асосий кўрсаткичлари бўйича худудлар ривожланишини қиёсий баҳолаш методикаси ишлаб чиқилди ва уларни ўзлаштириш даражалари (жойлашувлари) белгиланди. Баҳолаш натижалари (минтақалар жойлари) улар учун белгиланган комплекс кўрсаткич – аҳолининг фаровонлик даражаси билан етарли даражада мос келмайди, чунки баҳолаш учун фақат битта табиий ресурс — ер ҳисобга олинган. Шунга қарамай, еришилган натижалар жуда қимматли бўлиб, худудларда ердан фойдаланишдаги асосий камчиликларни аниқлаш ва уларни бартараф етиш бўйича тегишли чора-тадбирларни белгилаш имконини берди. Шу билан бирга, ердан барқарор фойдаланиш ва унинг республиканинг ҳар бир конкрет минтақасини ривожлантириш муаммосидаги роли бўйича янада батафсилроқ тадқиқотлар олиб бориш зарур.

ХУЛОСА

Худудларни ривожлантиришда ердан барқарор фойдаланиш устувор ўрин тутати, қишлоқ хўжалиги барқарорлигининг асоси бўлган иқтисодиёт ва экология манфаатларини мувозанатлаш асосида уни барқарор ривожлантириш концепцияси ва моделини ишлаб чиқиш зарур. Қишлоқ хўжалиги билан биргаликда аҳоли бандлигини таъминлаш, уларнинг фаровонлик даражасини ошириш, мамлакатнинг озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш, маҳсулот экспортини ошириш, “яшил” иқтисодиётни ривожлантириш, атроф-муҳит сифатини яхшилашни кафолатлайди.

Худудларни ривожлантириш учун демографик омил таъсирини ҳисобга олган ҳолда ижтимоий ва иқтисодий объектларни лойиҳалаш ва жойлаштиришнинг фазовий асоси сифатида худудий ердан фойдаланиш схемаларини ишлаб чиқиш зарур ҳисобланади.

Ердан фойдаланиш соҳасида ер ресурсларини бошқариш ва ер муносабатларини тартибга солиш бўйича ягона давлат органининг ташкил етилиши худудларда табиий ресурслардан умумий

фойдаланишда устувор йўналиш бўлган ер ресурсларидан фойдаланишни янада самарали бошқаришни таъминлайди.

Худудий ерлардан фойдаланишни таҳлил қилишда ердан фойдаланиш самарадорлигига таъсир етувчи умумий ва хусусий омилларни фарқлаш зарур. Биринчи гуруҳга қуйидагилар киради: ҳудудларни ер ресурслари билан таъминлаш; ерлар, қишлоқ хўжалиги ерлари ва екин майдонларининг таркиби; ерларни сифат жиҳатидан баҳолаш ва уларнинг бузилиш даражасини; худудий сув таъминоти; вилоят аҳолиси, чорва молларини озуқа билан таъминлаш. Қишлоқ хўжалиги ерларининг таркиби, унинг сифати ва ердан фойдаланиш самарадорлиги минтақалар бўйича сезиларли даражада ўзгариб туради. Умуман олганда, ҳудудларда алмашлаб екишни йўлга қўйиш орқали тупроқ унумдорлигини ошириш, ерларнинг деградациясига йўл қўймаслик, чорва молларини озуқа билан таъминлашни кучайтириш, ердан фойдаланиш ва деҳқончилик самарадорлигини ошириш зарур.

Фарғона водийси, Тошкент ва Самарқанд вилоятлари энг самарали ва иқлими шароити барқарор ҳудудлар бўлса-да, бу ерда суғориладиган екин майдонларининг тақчиллиги сезилмоқда. Қишлоқ хўжалиги ерларидан фойдаланиш бўйича самараси паст ҳудудларга Қорақалпоғистон Республикаси, Навоий, Бухоро, Хоразм вилоятлари киради. Сирдарё, Хоразм, Қорақалпоғистон Республикаси, Навоий вилоятларида чорвачилик етарли даражада озуқа бўлмаганлиги сабабли тармоқ ривожланиши қийинчиликлар вужудга келмоқда.

Иккинчи гуруҳ омилларига қуйидагилар киради: агротехника даражаси ва инновацион усулларни жорий етиш, ернинг деградацияси, ҳудудларнинг сув билан таъминланиши, иқлим шароити, ишлаб чиқаришни бошқариш ва ташкил етиш шакллариининг самарадорлиги. Бу омиллар, айниқса, Қорақалпоғистон Республикаси, Сирдарё, Навоий, Бухоро, Жиззах ва Қашқадарё вилоятларига хосдир. Табиий тупроқ унумдорлигини ошириш ва яйловлардан тизимли фойдаланишни таъминлаш ниҳоятда зарур.

Фойдаланилган адабиётлар ва манбалар

1. “Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги 2018-2021” статистик тўплами. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги. Тошкент-2022. - 288 б.
2. Ўзбекистон Республикаси ер ресурсларининг ҳолати туғрисида Миллий ҳисобот. 2018-2022 йиллар. Кадастр агентлиги. Тошкент-2023. - 96 бет.
3. www.stat.uz. Ўзбекистон Республикаси Статистика агентлигининг расмий сайти (кириш санаси 30.08.2024).
4. Ўзбекистон Республикасининг санитария қоидалари, меъёрлари ва гигиена меъёрлари. СанПиН № 0353-18. Тошкент, 2017 йил.

ФИНАНСОВАЯ СТРУКТУРА ПРЕДПРИЯТИЯ КАК БАЗИС ДЛЯ ЭФФЕКТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ ФИНАНСАМИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Семенова Елена Вячеславовна,

соискатель ученой степени кандидата экономических наук,
Нижегородский государственный педагогический университет
им. Козьмы. Минина, г. Нижний Новгород, Россия

Цымбалов Сергей Дмитриевич,

доктор технических наук, доцент,
Нижегородский государственный педагогический университет
им. Козьмы Минина, Россия

Аннотация: Статья освещает одну из существующих проблем в выстраивании эффективного управления финансами на предприятии. Раскрываются понятия терминов организационная и финансовая структура предприятия; описывается взаимосвязь и принципиальные различия этих понятий. В заключительной части автор делает акцент на основную задачу руководящего состава предприятия при формировании эффективной системы управления финансами на предприятии.

Ключевые слова: управление финансами предприятия, организационная структура, финансовая структура, финансово-экономические показатели.

Annotatsiya: Maqolada korxonada samarali moliyaviy boshqaruvni yaratishda mavjud muammolardan biri yoritilgan. Korxonaning tashkiliy-moliyaviy tuzilmasi atamalar tushunchalari ochib berilgan; bu tushunchalar o'rtasidagi munosabatlar va tub farqlarni tavsiflaydi. Yakuniy qismda muallif korxonada samarali moliyaviy boshqaruv tizimini shakllantirishda korxona boshqaruv jamoasining asosiy vazifasiga to'xtalib o'tadi.

Kalit so'zlar: korxona moliyaviy boshqaruvi, tashkiliy tuzilma, moliyaviy tuzilma, moliyaviy-iqtisodiy ko'rsatkichlar.

Abstract: The article highlights one of the existing problems in building effective financial management in an enterprise. The concepts of the terms organizational and financial structure of the enterprise are revealed; the interrelation and fundamental differences of these concepts are described. In the final part, the author focuses on the main task of the company's management staff in forming an effective financial management system at the enterprise.

Key words: financial management of an enterprise, organizational structure, financial structure, financial and economic indicators.

Говоря об эффективной системе управления финансами предприятия необходимо рассмотреть методологические аспекты всей системы управления в совокупности. Предприятие, являясь целостной системой, состоит из взаимосвязанных подсистем, каждая из которых имеет свою специфику и требует применения соответствующих инструментов и методов управления. Для обеспечения эффективной работы системы управления необходимо разработать единую концепцию управления (определить общие цели, ценности и принципы работы) и создать систему взаимосвязанных процессов: оптимизировать взаимодействие между различными подсистемами общей системы.

Первым шагом на данном пути является разработка организационной структуры предприятия с целью ее соответствия стратегическим целям топ менеджмента.

Следующим этапом необходимо разработать и внедрить собственно саму систему управления менеджментом, основанную на принципах сбалансированности и взаимодействия центров ответственности с использованием формализованных бизнес-процессов, которые учитывают специфику взаимодействия между ними.

Третья задача состоит в определении финансовой структуры предприятия. По причине поверхностного понимания в выявлении принципиальных отличий организационной структуры предприятия от финансовой на данном этапе могут возникнуть сложности. Организационная и финансовая структуры предприятия, несмотря на тесную взаимосвязь, представляют собой два самостоятельных и при этом взаимодополняющих элемента системы управления. Организационная

структура определяет функции и ответственность между подразделениями внутри предприятия. С ее помощью устанавливается иерархия подчиненности, координация действий, механизмы связи и принятия решений. Ее ключевая задача – это оптимизация процессов управления и обеспечение эффективного взаимодействия между подразделениями в ходе выполнения основных производственных функций. Иными словами, организационная структура предприятия – это схема, отражающая функциональную подчиненность подразделений управленческому блоку. Термин же «финансовая структура» трактуется в экономической и учебной литературе по-разному (табл.1):

Таблица 1.

№ п/п	Определение финансовой структуры
1.	Иерархическая структура финансовой ответственности в организации определяет, кто за что отвечает в достижении финансовых целей. Она устанавливает порядок подчинения и степень ответственности центров финансовой деятельности [0].
2.	Финансовая структура предприятия - это иерархическая система, где каждый центр финансовой ответственности играет свою роль в достижении общих целей. Эта система определяет, как формируются финансовые результаты, а также кто несет ответственность за их достижение [2].
3.	Финансовая структура предприятия представляет собой интегрированную систему, состоящую из бизнес-единиц и центров финансовой ответственности, распределенных по структурным подразделениям. Каждый такой центр, включая бизнес-единицы, служит объектом для бюджетирования и управленческого учета, что обеспечивает контроль за финансовыми результатами и эффективностью деятельности предприятия [5].
4.	«Финансовая структура – это совокупность центров финансовой ответственности, связанных между собой линиями ответственности» [6].
5.	«Финансовая структура - основанная на организационной структуре предприятия иерархическая система центров финансовой ответственности, определяющая их экономическую соподчиненность, делегирование полномочий и распределение ответственности за финансово-экономические показатели деятельности и предназначенная для комплексного управления результатами экономической деятельности предприятия» [3].

Таким образом, несмотря на тесную взаимосвязь, организационная и финансовая структура имеют различия. К примеру, в организационной структуре предприятия не все подразделения могут быть наделены функциями, отвечающими за затраты, доходы, прибыль и контроль над денежными потоками. В то время как финансовая структура – это выстроенная система центров именно финансовой ответственности, в которой каждый центр влияет на финансово-экономические показатели в целом по предприятию. В этой связи при выстраивании финансовой структуры на предприятии основной задачей высшего управленческого состава предприятия является распределение ответственности и полномочий между центрами в общей системе эффективного управления финансами в целом по предприятию.

Список использованных источников:

1. Белолипец И.А., Лукина И.И., Кабирова А.С., Чувилин Д.В. Финансовая стратегия, планирование и бюджетирование. Учебное пособие. Часть 2. 2019 г. (стр.14).
2. Печенская-Полищук Мария Александровна, Малышев Михаил Константинович. Финансы предприятия: теория и практика. Учебное пособие. Вологодский научный центр РАН. 2022г. (стр.13)
3. Савицкая Г.В., Анализ хозяйственной деятельности предприятия: Учебник/- 6-е изд., испр. и доп. - М.:НИЦ ИНФРА-М, 2016. - 378 с.
4. Формирование финансовой структуры на судостроительном предприятии / Т. В. Варкулевич, Н. С. Самарина, П. Т. Гавриш, А. В. Галаган // Азимут научных исследований: экономика и управление. – 2021. – Т. 10, № 3(36). – С. 94-98. – DOI 10.26140/anie-2021-1003-0021. – EDN YIZZCO.
5. Хруцкий В. Е. Внутрифирменное бюджетирование. Теория и практика: практическое пособие / В. Е. Хруцкий, В. В. Гамаюнов. – Москва: Изд-во Юрайт, 2021. – 457 с
6. Чая В.Т., Чупахина Н.И. Управленческий учет: Учебник и практикум для вузов / В. Т. Чая, Н. И. Чупахина - Москва: Изд-во Юрайт, 2021. – 332 с
7. Черутова, М. И. Методические основы построения финансовой структуры предприятия / М. И. Черутова, И. Г. Трофимова // Труды Братского государственного университета. Серия: Экономика и управление. – 2012. – Т. 1. – С. 93-95. – EDN SEJBRF.

ТЕХНОЛОГИИ БЛОКЧЕЙН В УПРАВЛЕНИИ ЦЕПОЧКАМИ ПОСТАВОК: ПОВЫШЕНИЕ ПРОЗРАЧНОСТИ И УСТОЙЧИВОСТИ

Брехова В.О.,

студент, Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования «Нижегородский государственный педагогический университет имени Козьмы Минина», г. Нижний Новгород, Россия

Цыбуцинина И.Е.,

студент, Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования «Нижегородский государственный педагогический университет имени Козьмы Минина», г. Нижний Новгород, Россия

Аннотация: В данной статье основное внимание применению технологии блокчейн для решения проблем, связанных с низкой прозрачностью, неустойчивостью и высокими операционными издержками в традиционных цепочках поставок. Также анализируются ключевые проблемы традиционных цепочек поставок. В заключении приводятся практические рекомендации по внедрению блокчейн технологии.

Ключевые слова: блокчейн, цепочки поставок, прозрачность, устойчивость, логистика, системы.

Annotatsiya: Ushbu maqola an'anaviy ta'minot zanjirlarida past shaffoflik, o'zgaruvchanlik va yuqori tranzaksiya xarajatlari bilan bog'liq muammolarni hal qilish uchun blokcheyn texnologiyasini qo'llashga qaratilgan. An'anaviy ta'minot zanjirlarining asosiy muammolari ham tahlil qilinadi. Xulosa qilib aytganda, blokcheyn texnologiyasini amalga oshirish bo'yicha amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: blokcheyn, ta'minot zanjiri, shaffoflik, barqarorlik, logistika, tizimlar.

Abstract: This article focuses on the application of blockchain technology to address the problems of low transparency, instability, and high transaction costs in traditional supply chains. It also analyzes the key problems of traditional supply chains. Finally, practical recommendations for implementing blockchain technology are provided.

Key words: blockchain, supply chain, transparency, sustainability, logistics, systems.

Цепочки поставок являются важной частью мировой экономики, именно они позволяют обеспечить эффективное перемещение товаров от производителя к потребителю. В динамичном и сложном мире цепочек поставок обеспечение прозрачности и подотчетности является давней проблемой для предприятий всех отраслей. Традиционные цепочки поставок, часто становятся неэффективными по причине отсутствия прозрачности и устойчивости. В современном мире технология блокчейн позволяет решить эти проблемы.

Традиционные цепочки поставок является сложной сетью, которая включает в себя производителей, поставщиков, розничных торговцев и других посредников. Трудности в традиционной цепочке поставок:

1. Низкая прозрачность. Данный фактор в цепочке поставок делает невозможным отслеживание и проверку перемещения товара, это может привести к задержке сроков поставок, разногласиям, увеличению расходов, а также трудностям выявлению узких мест и проблем в цепочке

2. Высокие операционные издержки. Традиционные цепочки поставок включают в себя согласования контрактов, подтверждение сделок, обмен документацией. Эти процессы сопровождаются значительными административными расходами.

3. Неустойчивость к сбоям. Высокая уязвимость к внешним факторам, таким как стихийные бедствия, пандемия, политические кризисы. Нарушение функционирования одного из звеньев быстро приводит к сбоям по всей цепочке.

4. Человеческий фактор. Цепочки поставок часто зависят от ведения документации и человеческих процессов. В связи с этим могут возникать неточности, задержки.

Технология блокчейн позволяет справляться с этими трудностями, она обеспечивает сквозную видимость перемещения товара на всех этапах. Каждая операция фиксируется в распределенном реестре, к которому имеют доступ все заинтересованные стороны. Благодаря этому есть возможность:

отслеживать происхождение и качество товаров, подтверждать их подлинность;
выявлять узкие места и точки уязвимости в цепочке поставок;
быстро реагировать на нарушения и оперативно вносить коррективы.

Децентрализованная система блокчейна делает цепочку поставок наиболее устойчивой к внешним факторам. При нарушении функционирования одного из звеньев, информация о перемещении товара все равно сохраняется в распределенном реестре, что позволяет быстро восстанавливать бизнес-процессы. Помимо этого, технология блокчейн:

автоматизирует согласование договоров и сделок между участниками (это исключает необходимость ручной обработки документов снижает административные затраты);

оптимизирует логистические процессы за счет сокращения документооборота;

улучшает координацию между сторонами в условиях кризиса.

Технология блокчейн позволяет существенно снизить операционные издержки в цепочках поставок. Использование криптографических протоколов блокчейна позволяет организовывать прямые транзакции между участниками цепочки поставок без необходимости привлечения дорогостоящих посреднических услуг. Отсутствие необходимости ручной обработки документов также снижает административные затраты.

Для внедрения блокчейн технологии важную роль играют специалисты, обладающие необходимыми знаниями и практическим опытом в области блокчейн технологий. Исследователи сопоставили данные статистики и пришли к выводу, что необходимость профессионалов в области блокчейна увеличилась на 30%. Поэтому немало важным является разработка образовательных программ и профессиональных стандартов для подготовки кадров в области блокчейн-технологии в логистике, развитие необходимых компетенций сотрудников в области блокчейн-технологий.

Применение технологии блокчейн в управлении цепочками поставок открывает широкие возможности для повышения их прозрачности, устойчивости и гибкости. Комплексная реализация предложенных рекомендаций позволит компаниям адаптировать свои логистические системы к вызовам современной экономической среды.

Список использованных источников:

1. Коробова, Я. В. Использование искусственного интеллекта в управлении производственными процессами / Я. В. Коробова, В. О. Брехова // Промышленное развитие России: проблемы, перспективы : Сборник статей по материалам XXI Международной научно-практической конференции преподавателей вузов, ученых, специалистов, аспирантов, студентов, Нижний Новгород, 09 ноября 2023 года. – Нижний Новгород: Нижегородский государственный педагогический университет им. К. Минина, 2023. – С. 258-262. – EDN EEOVNH.
2. Совершенствование производственно-хозяйственной деятельности предприятия (на примере ООО НПП «ПРИМА» города нижний Новгород) / А. Б. Карбекова, В. П. Кузнецов, Е. В. Романовская, Н. А. Бакулина // Вестник Жалал-Абадского государственного университета. – 2023. – № S2(55). – С. 364-370. – EDN GHZAWY.

KIMYO SANOATI KORXONALARI FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHDA MARKETING KOMMUNIKATSIYASI STRATEGIYALARI

Sabirov Oybek Shavkatbekovich

TMI Iqtisodiyot kafedrası mudiri, i.f.n., dotsent

Muminova Dildora Dilshadovna

TDIU mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Maqolada kimyo kompleksidagi tashkilotlarning barqaror rivojlanishiga oid maxsus xususiyatlarni aks ettirish va sifatli tahlil o'tkazish imkonini beruvchi omillar tizimi taqdim etilgan. Kimyo sanoati korxonalarining institutsional va raqobat muhiti, ichki sanoat hamkorlik darajasi, ta'minotchilar va iste'molchilar sifatida sifatli baholash berilgan. Kimyo korxonalarining ichki salohiyatini, jumladan ishlab chiqarish jarayonlarining xususiyatlari, tashkiliy va boshqaruv omillari, innovatsion faoliyat, marketing, moliyaviy faoliyat va boshqalar tahlil qilingan. Taqdim etilgan korxonalar uchun barqaror rivojlanish omillari ularning rivojlanish strategiyasini asoslashda hisobga olinishi lozim.

Kalit so'zlar: marketing strategiyalari, kommunikatsiya strategiyalari, brend yaratish, raqobatbardoshlik, bozor tadqiqotlari, mijozlar bilan aloqa, raqamli marketing, ijtimoiy media marketing, segmentatsiya va maqsadli marketing, mahsulot innovatsiyalari, sotuv kanallari, brend imiji.

Abstract: The article presents a system of factors that reflect the special characteristics of sustainable development in organizations within the chemical complex and allows for a qualitative analysis. Quality assessments are provided for the institutional and competitive environment of the chemical industry, the level of internal industrial cooperation, as well as suppliers and consumers. The internal potential of chemical enterprises is analyzed, including the characteristics of production processes, organizational and managerial factors, innovative activities, marketing, financial activities, and others. The factors for sustainable development presented for enterprises should be considered in substantiating their development strategies.

Key words: marketing strategies, communication strategies, brand creation, competitiveness, market research, customer relations, digital marketing, social media marketing, segmentation and targeted marketing, product innovations, sales channels, brand image.

Аннотация: В статье представлена система факторов, позволяющие отразить специальные характеристики устойчивого развития организаций в химическом комплексе и провести качественный анализ. Даны качественные оценки институциональной и конкурентной среды химической промышленности, уровня внутреннего промышленного сотрудничества, а также поставщиков и потребителей. Проанализированы внутренние потенциалы химических предприятий, включая особенности производственных процессов, организационные и управленческие факторы, инновационную деятельность, маркетинг, финансовую деятельность и другие. Факторы устойчивого развития, представленные для предприятий, должны быть учтены при обосновании их стратегий развития.

Ключевые слова: маркетинговые стратегии, стратегии коммуникации, создание бренда, конкурентоспособность, исследование рынка, взаимодействие с клиентами, цифровой маркетинг, маркетинг в социальных сетях, сегментация и целевой маркетинг, инновации в продуктах, каналы сбыта, имидж бренда.

KIRISH

Kimyo sanoati dunyo bo'ylab iqtisodiyotda muhim o'rin tutadi, chunki u turli xil mahsulotlar ishlab chiqarish, texnologik jarayonlarni qo'llab-quvvatlash va boshqa sanoat sohalarini ta'minlash bilan shug'ullanadi. Shu sababli, kimyo sanoatida raqobatbardoshlikni saqlab qolish va rivojlanishning eng samarali usullaridan biri marketing kommunikatsiyasini to'g'ri yo'lga qo'yishdir. Bu maqolada kimyo sanoati korxonalarini rivojlantirish uchun marketing kommunikatsiyasi strategiyalarining roli va ularning samaradorligi tahlil qilinadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Kimyo sanoati korxonalari faoliyatini rivojlantirishda marketing kommunikatsiyasi strategiyalari bo'yicha olimlar quyidagi fikrlarni ilgari surishadi: Soren Jakobsen, Kedar Naik, Nikolaus Raberger va Georg Winkler tadqiqotlariga ko'ra, kimyo sanoati korxonalari omnikanal marketing strategiyalariga o'tmoqda. Ular an'anaviy yuzma-yuz sotuv usullari bilan birga raqamli platformalarni integratsiyalashni zarur deb hisoblashadi. Ushbu yondashuvni muvaffaqiyatli amalga oshirgan korxonalar mijozlarni jalb qilish va bozor kengaytirishda yaxshiroq natijalarga erishadi¹. Doktor Kristina Langenfeld, sanoat marketingi bo'yicha tadqiqotchi, kimyo sektorida B2B kontent marketingining ahamiyatini ta'kidlaydi. U kimyo sanoati mahsulotlari murakkabligi sababli, kompaniyalar o'zlarini fikr yetakchilari sifatida pozitsiyalashi kerakligini aytadi. Bu, mijozlarga mahsulot va xizmatlarning qiymatini tushunishga yordam beradigan "oq qog'ozlar", "amaliy tadqiqotlar" va "veb-seminarlar" orqali amalga oshiriladi.²

Maykl Shnayder, kimyo sanoatida raqamli marketing bo'yicha tadqiqotlar olib borgan olim, katta ma'lumotlar va tahlil vositalarining ahamiyatini ta'kidlaydi. U "bashoratli tahlillar" kimyo kompaniyalariga mijozlar xatti-harakatlarini tahlil qilish va marketing xabarlarini shaxsiylashtirish imkonini berishini aytadi. Shnaydarning fikricha, ushbu vositalardan samarali foydalanadigan kompaniyalar kelgusi o'n yillikda raqobatchilarini ortda qoldiradi.³

Eric H. Shaw, taniqli marketing olimi, sanoat sektorlarida, xususan kimyo sohasida marketing miksi raqamli davrga moslashishi kerakligini qo'llab-quvvatlaydi. U an'anaviy strategiyalarni, masalan, ko'rgazmalar va to'g'ridan-to'g'ri sotishni yangi «raqamli marketing kanallari», jumladan ijtimoiy media va elektron tijorat platformalari bilan birlashtirishni tavsiya qiladi, bu esa mijozlar bilan o'zaro aloqani mustahkamlashga yordam beradi.⁴ Umuman olganda, yuqoridagi olimlar zamonaviy kimyo sanoati korxonalari raqamli va an'anaviy marketing usullarini birlashtirgan holda bozor raqobatbardoshligini oshirishi kerakligini ta'kidlashadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda marketing kommunikatsiyasining turli strategiyalari tahlil qilindi. Buning uchun korxonalar tomonidan qo'llanilgan asosiy marketing vositalari va usullari, jumladan reklama, xalqaro ko'rgazmalar, raqamli marketing va boshqa vositalar o'rganildi. Tadqiqotda kimyo sanoati korxonalari bozorida raqobat muhitini o'rganish uchun quyidagi usullar qo'llanildi:

So'rovnoma: O'zbekistonning kimyo sanoati korxonalari orasida so'rovnoma o'tkazilib, ularning marketing strategiyalari tahlil qilindi.

Moliyaviy natijalar: Korxonalar moliyaviy ko'rsatkichlari marketing kommunikatsiyasi tadbirlaridan keyingi o'zgarishlar bilan bo'g'lab ko'rib chiqildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Kimyo sanoati korxonalarining mahsulotlari o'zining ishlashini oshiruvchi xususiyatlari uchun sotiladi (va ular bo'yoqlar, shaxsiy parvarish mahsulotlari, uy parvarishi mahsulotlari, qurilish materiallari, mato kimyoviy moddalar va boshqa sanoat ilovalarida ishlatiladi), asl kimyoviy tarkibidan ko'ra. Hindiston sanoatlari konfederatsiyasi tadqiqotiga ko'ra, bu segment kelgusi o'n yil ichida 20 milliard dollardan 80 milliard dollargacha o'sishi kutilmoqda.⁵

Kimyo sanoati korxonalarining mahsulotlari bozori yuqori qiymatli qo'shilgan kimyoviy moddalar savdosidan olingan daromadlarni o'z ichiga oladi, ular turli xil mahsulotlar ishlab chiqarishda foydalaniladi, jumladan, ammo cheklanmagan holda, nozik kimyoviy moddalar, qo'shimchalar, ilG'or polimerlar, yopishtiruvchi moddalar, muhrlar va maxsus bo'yoqlar, pigmentlar va qoplamalar.

So'nggi o'n yil ichida kimyo sanoati korxonalarining mahsulotlari sanoati oldingi davrga nisbatan yanada raqobatbardosh muhitda sekinroq o'sish va pastroq umumiy rentabellikni boshdan kechirdi. 2019-2024 yillari uchun AQSh, G'arbiy Yevropa va Yaponiya uchun prognoz qilingan o'sish sur'ati 1,7%, global asosda esa 3,7% ni tashkil etadi. Kimyo sanoati korxonalarining mahsulotlari sanoati uchun asosiy o'sish sohalari, asosan, Xitoy va boshqa Osiyoda (Yaponiya tashqarisida) joylashgan, u yerda 2024 yilgacha o'rtacha yillik hajm o'sish sur'atlari mos ravishda 8,4% va 4,7% deb taxmin qilinmoqda (1-jadval).

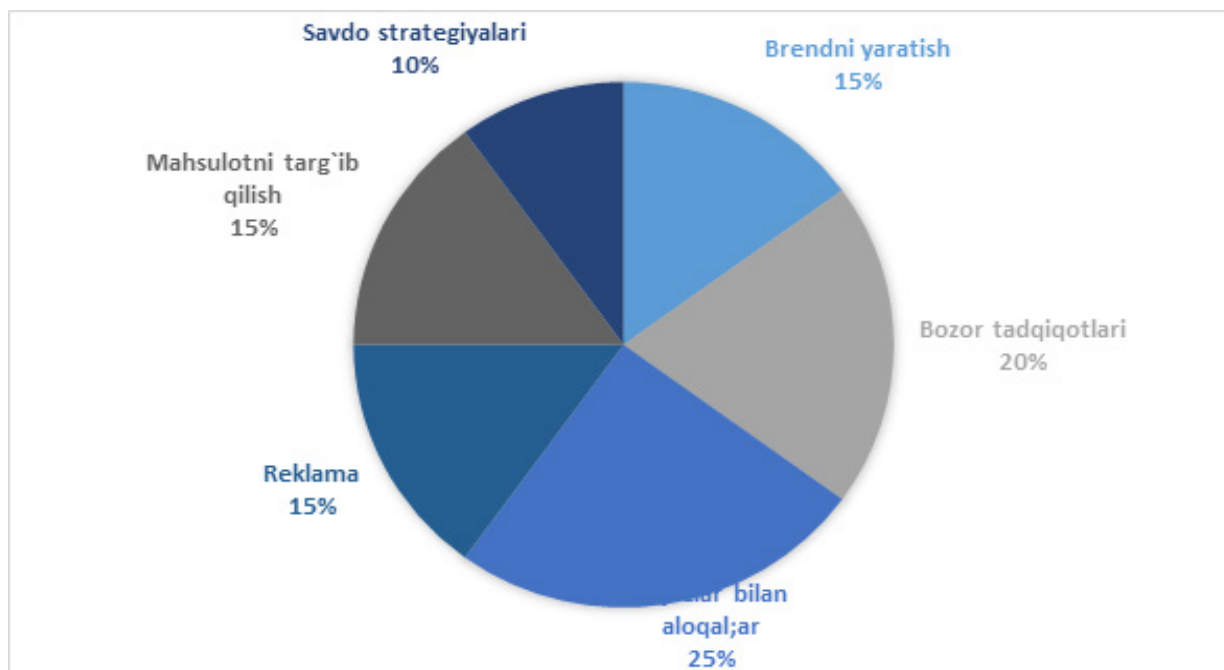
- 1 By Soren Jakobsen, Kedar Naik, Nikolaus Raberger, and Georg Winkler. Demystifying digital marketing and sales in the chemical industry. February 3, 2017 | Article. www.mckinsey.com
- 2 Dr. Kristina Langenfeld Strategies for Successful B2B Marketing in the Chemical Industry December 12, 2022 businessapac.com
- 3 Michael Snyder, Ph.D. Stanford W. Ascherman Professor of Genetics Digitalization in the Chemical Process Industries news articles (2017) from Chemical Engineering magazine
- 4 Eric H. Shaw Florida Atlantic University Marketing strategy: From the origin of the concept to the development of a conceptual framework
- 5 Knoth, J., & McKenna, M. F. (2012). Marketing strategies for specialty chemical distributors. *Adhesives & Sealants Industry*, 19(7), 15-16. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/1030264881?>

1-jadval. Kimyo sanoat korxonalari mahsulotlari o'sish sur'atlari, %larda.

№	Mamlakat	Ulushi %	Yillar
1.	AQSh	1.7	2019-2024
2.	G'arbiy Yevropa	1.7	2019-2024
3.	Yaponiya	1.7	2019-2024
4.	Xitoy	8.4	2019-2024
5.	Boshqa Osiyo	4.7	2019-2024

Bir qator kimyo sanoati korxonalarining mahsulotlari segmentlari — ayniqsa, kon kimyoviy moddalar, maxsus polimerlar (yuqori samarali termoplastiklar), chiqindi gazlarini nazorat qilish katalizatorlari va elektron kimyoviy moddalar (IC jarayoni va PCB kimyoviy moddalar) — o'zaro foydali bo'lib, tegishli oxirgi iste'mol sanoatlari uchun ko'rinish yaxshi bo'lib qoldi. Kimyo sanoati korxonalarini faoliyatini rivojlantirishning yana bir qulay usuli uning yo'nalishlaridan to'g'ri foydalana olishdir (1-rasm). Har bir bo'lim brendni yaratish, bozor tadqiqotlari, mijozlar bilan aloqalar, reklama, mahsulotni targ'ib qilish va savdo strategiyalarini o'z ichiga oladi. Kosmetika kimyoviy moddalar, ta'mlar va hidlar va nutraceutical tarkibiy qismlari kabi segmentlar rivojlanayotgan mamlakatlarda sarf qilinadigan daromadlarning o'sishi va Shimoliy Amerika, G'arbiy Yevropa va Yaponiyada qayta tiklangan (agar kamdan-kam bo'lsa ham) iste'mol xarajatlariga bog'liq holda o'z muvaffaqiyatli istiqbollariga ega. Kimyo sanoati korxonalarini faoliyatini rivojlantirishda marketing kommunikatsiyasi strategiyalari quyidagilardir. Biznesdan-biznesga (B2B) marketingning asosiy to'rtta maqsadi — brendni tanitish, mijozlarni jalb qilish, yangi mijozlar orttirish va mavjud mijozlarni ushlab qolishdir. Marketing uchun bir nechta an'anaviy usullar qo'llanilishi mumkin, jumladan savdo nashrlarida reklama, broshyuralar, matbuot relizlari, pochta orqali jo'natmalar, savdo ko'rgazmalari, veb-saytlar, onlayn reklama, ijtimoiy media kampaniyalari va bevosita savdo. Biroq, kimyoviy maxsus sohadagi mijozlar brendga katta e'tibor bermasdan, bir xil kimyoviy mahsulotlardan boshqasiga o'tishga tayyor ekanliklarini isbotladilar.⁶

1-rasm. Kimyo sanoati korxonalarini faoliyatini rivojlantirishda marketing kommunikatsiyasi yo'nalishlari.

Avval ishlab chiqaruvchilarning asosiy e'tibori ishlab chiqarish va innovatsiyaga qaratilgan edi, ammo kuchaygan raqobat va iqtisodiy tanazzul tufayli maxsus kimyoviy moddalar o'z mijozlariga xizmat ko'rsatish va o'zaro foyda olish uchun marketing strategiyalarini qabul qilishga majbur bo'ldi. Quyidagi marketing strategiyalari

⁶ Knoth, J., & McKenna, M. F. (2012). Marketing strategies for specialty chemical distributors. *Adhesives & Sealants Industry*, 19(7), 15-16. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/1030264881?>

maxsus kimyoviy moddalar sanoatida asosiy hisoblanadi: Korporativ brendlash — kimyo korxonalari o'z korporativ shaxslarini raqobatchilardan farqlash uchun brendlashga sarmoya kiritishlari kerak. Maxsus firmalar o'z brendlarini o'zlarining obro'lari bilan birlashtirib, maxsus mahsulotlarni sotishda raqobat afzalliklarini olishlari zarur. Masalan, agar ikki kompaniya bir xil mahsulotni bir xil narxda sotayotgan bo'lsa, mahsulotlarni o'z vaqtida yetkazib bergan va xizmatlar ko'rsatgan firma — masalan, omborni to'ldirish va moslashuvchan yetkazib berish kabi — mijozning ishini qo'lga kiritadi. Biroq, maxsus kimyoviy operatsiyalarga ega bo'lgan bir nechta firmalar, Bayer Aspirin, Sherwin-Williams bo'yoqlari va 3M tasmasi kabi, o'z korporativ brendlaridan samarali foydalanishgan.⁷

Sanoat konsolidatsiyasi — birlashtirish va qo'shib olish (M&A) kimyo kompaniyalari uchun o'sish mexanizmi bo'lib qoladi. Turli xil kimyo firmalari global bozorda qo'shib olishlarni ko'rib chiqmoqda. Komoditizatsiya, maxsus kimyoviy firmalarni konsolidatsiyaga majburlaydigan asosiy omil hisoblanadi. Yevropa va Shimoliy Amerikada qo'shib olish maqsadlari katta bo'ladi va egallovchining biznesini yoki portfelini kengaytirishga qaratilgan, masalan, BASFning Engelhardni sotib olishi. Akzo Nobel esa, avvalgi farmatsevtika biznesi Organon BioSciences-ni Schering-Plough-ga sotgandan so'ng, ICI-ni 8.1 milliard funtga sotib olgan, bu Organon BioSciences-dan olingan daromaddan olingan (\$16.1 milliard).⁸

Orqaga integratsiya — bu firmaga yetkazib beruvchilar tomonidan bajariladigan ba'zi vazifalarni o'z ichiga olishi — bu firmaga to'g'ridan-to'g'ri duch kelayotgan asosiy strategik tanlovdir. Orqaga integratsiyada, yetkazib beruvchilarga faqatgina to'lov qilish o'rniga, menejment resurslarni va e'tiborni (bu asosiy biznesga sarflanishi mumkin bo'lgan) qo'shimcha vazifalarga yo'naltirishi kerak.⁹ Orqaga integratsiya harakatida, International Specialty Products Inc. (hozirda Ashland Inc.ning bir qismi) Germaniyaning Marl shahrida joylashgan GAF-Huls Chemie (GhC) qo'shma korxonasida 50 foiz qoldiq ulushni Oxeno Olefinchemie'dan, Huls AGning to'liq egalik qiluvchi sho'ba korxonasidan sotib oldi. Ushbu qo'shib olish Hulsning asetilen ishlab chiqarish zavodini ham o'z ichiga oladi, bu zavod qo'shma korxonaga asosiy xom ashyo yetkazib beradi.¹⁰

Kanal boshqaruvi — qiyin raqobat muhiti sharoitida, kimyo ishlab chiqaruvchilari "xizmat ko'rsatish xarajatlari"ning muhimligini tushunishdi. Kimyoviy tarqatuvchilar maxsus kimyoviy moddalar bozorining sezilarli ulushiga ega bo'lib, bu esa ishlab chiqaruvchilarni avval tashvishga solgan edi, chunki mahsulotlar bilvosita kanallar orqali sotilganda kommoditizatsiyalashishi mumkin. Biroq, kimyo ishlab chiqaruvchilari bilan hamkor sifatida kimyoviy tarqatuvchilarning ahamiyati ortib bormoqda. Ular o'zlari, import qilingan kimyoviy moddalar, shuningdek, "ichki" aralashmalar va formulalarini ro'yxatdan o'tkazishlari kerak bo'ladi. Ba'zi maxsus tarqatuvchilar uchun bu ularning savdo ulushining sezilarli qismini tashkil etib, qo'shimcha xarajatlarni talab qilishi mumkin, bu esa ayrim hollarda amalga oshirilayotgan hajmlar bilan bog'liq bo'lmasligi mumkin.¹¹

Kimyo sanoati korxonasi uchun keng bozor kirishiga ega bo'lgan tarqatuvchi hamkorning mavjudligi muvaffaqiyat kaliti hisoblanadi va yangi hududlarga o'tish muddatini sezilarli darajada qisqartiradi. Ayniqsa, rivojlanayotgan iqtisodiyotlarda bu mahalliy bilimni olib kelish uchun asosiy farqlovchi omil bo'lib kelmoqda. Texnik malakali savdo shaxsiylari — texnik malakali savdo xodimlari maxsus kimyoviy firmalar uchun aktiv hisoblanadi, chunki ular yangi imkoniyatlarni yaratish va keyinchalik mahsulotni targ'ib qilishda muhim rol o'ynaydi. Xodimlarning malakalariga bo'lgan talab ortib borishi va malakali shaxslarning yetishmasligi ko'plab muammolarni keltirib chiqarmoqda. Tadqiqot ishtirokchilarining aksariyati xodimlarni yoki ularning malakasini maxsus kimyoviy moddalar savdosidagi muvaffaqiyat omili sifatida yuqori ahamiyatga ega deb baholashadi.¹²

Kimyo sanoati korxonalari uchun marketing kommunikatsiyasi strategiyalarini rivojlantirishning dolzarbligi ayniqsa raqamli davrda yanada kuchaydi. Korxonalar o'zlarining maqsadli auditoriyalari bilan samarali aloqa o'rnatish uchun turli xil marketing platformalaridan foydalanishi lozim. Shuningdek, B2B munosabatlarning kuchayishi marketing strategiyalarida mijozlar bilan uzoq muddatli hamkorlikni rivojlantirish muhimligini ko'rsatdi. Kelgusida korxonalar xalqaro bozorlarda o'z mavqelarini mustahkamlash uchun marketing vositalaridan yanada kengroq foydalanishi zarur.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Marketing kommunikatsiyasi strategiyalari kimyo sanoati korxonalarining rivojlanishi va bozor ulushini oshirishda katta ahamiyatga ega. Raqamli marketing vositalaridan foydalanish, xalqaro ko'rgazmalarda

7 Walsh, K. (2002). Specialty chemicals: Sowing the seeds of growth. Chemical Week, 164(45) 19-20. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/222525388?>

8 Walsh, K., & Phillips, K. (2008). Specialty chemicals: The attraction grows. Chemical Week, 170(18), 25-28,30. Retrieved from

9 MacMillan, I. C., Hambrick, D. C., & Pennings, J. M. (1986). Uncertainty Reduction and the Threat of Supplier Retaliation: Two Views of the Backward Integration Decision. Organization Studies (Walter De Gruyter GmbH & Co. KG.), 7(3), 263-278.

10 Mullin, R. (2003). Crompton Swaps Organosilicones For GE Specialties. Chemical & Engineering News (00092347), 81(17), 11

11 Marc Fermont, 2007, "Channel management in the chemical industry - Selecting the right option", Journal of Business Chemistry, September 2007.

12 Hornke, M. (2012). Chemical Distribution 201. Grosse-Hornke Private Consultants

qatnashish va mahsulotni brend sifatida ilgari surish korxonalar samaradorligini oshirishda asosiy omillar hisoblanadi. Kelajakda ushbu sohani rivojlantirish uchun marketing kommunikatsiyasi strategiyalariga doimiy e'tibor berish va ularni innovatsion tarzda rivojlantirish zarur. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, marketing kommunikatsiyasi strategiyalari samarali qo'llangan korxonalar bozor ulushlarini kengaytirishga muvaffaq bo'lishdi. Raqamli marketing, ayniqsa, B2B sektorida muhim rol o'ynadi, chunki elektron tijorat va professional tarmoqlardagi reklama orqali yangi mijozlarni jalb qilish tezlashdi. Xalqaro ko'rgazmalarda qatnashish esa eksport hajmini oshirishga olib keldi. Shuningdek, zamonaviy marketing strategiyalarini qo'llash moliyaviy samaradorlikni oshirdi, bu esa foyda va investitsiya daromadlarining sezilarli o'sishiga sabab bo'ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Soren Jakobsen, Kedar Naik, Nikolaus Raberger, va Georg Winkler. Demystifying digital marketing and sales in the chemical industry. 2017-yil 3-fevral | Maqola. www.mckinsey.com
2. Dr. Kristina Langenfeld. Strategies for Successful B2B Marketing in the Chemical Industry. 2022-yil 12-dekabr, businessapac.com
3. Michael Snyder, Ph.D. Stanford W. Ascherman Professor of Genetics. Digitalization in the Chemical Process Industries. Chemical Engineering magazine, 2017-yil.
4. Eric H. Shaw, Florida Atlantic University. Marketing strategy: From the origin of the concept to the development of a conceptual framework.
5. Knoth, J., & McKenna, M. F. (2012). Marketing strategies for specialty chemical distributors. Adhesives & Sealants Industry, 19(7), 15-16. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/1030264881?>
6. Walsh, K. (2002). Specialty chemicals: Sowing the seeds of growth. Chemical Week, 164(45), 19-20. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/222525388?>
7. Walsh, K., & Phillips, K. (2008). Specialty chemicals: The attraction grows. Chemical Week, 170(18), 25-28, 30.
8. MacMillan, I. C., Hambrick, D. C., & Pennings, J. M. (1986). Uncertainty Reduction and the Threat of Supplier Retaliation: Two Views of the Backward Integration Decision. Organization Studies (Walter De Gruyter GmbH & Co. KG.), 7(3), 263-278.
9. Mullin, R. (2003). Crompton Swaps Organosilicones For GE Specialties. Chemical & Engineering News, 81(17), 11.
10. Marc Fermont (2007). Channel management in the chemical industry - Selecting the right option. Journal of Business Chemistry, 2007-yil sentabr.
11. 11.Hornke, M. (2012). Chemical Distribution 201. Grosse-Hornke Private Consultants.

HUDUDLARDA SANOAT KORXONALARINI JOYLASHTIRISH NAZARIYALARI VA STRATEGIK YO'NALISHLARI

Sobirov Azizbek Avazbekovich

Toshkent Menejment va Iqtisodiyot Instituti

“Biznes boshqaruvi va moliya” kafedrası mudiri, PhD, dotsent

Annotatsiya: Mazkur maqolada sanoatni hududiy joylashtirish bo'yicha asosiy tamoyillar va uni amalga oshirish bo'yicha ustuvor yo'nalishlar aniqlangan. Sanoat korxonalarini hududiy joylashtirish raqobatbardoshlik va samaradorlikni ta'minlashdagi asosiy omil ekanligi asoslangan. Sanoatni hududiy joylashtirishning asosiy tamoyillaridan O'zbekistonda sanoatni rivojlantirish bo'yicha hududiy dasturlarni ishlab chiqishda foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Kalit so'zlar: sanoat, hudud, mintaq, aglomeratsiya, klaster, integratsiya, sinergiya, hududiy sanoat, sanoat tarmoqlari.

Abstract: This article defines the main principles of territorial localization of industry and priority directions for its implementation. It is based on the fact that the territorial location of industrial enterprises is the main factor in ensuring competitiveness and efficiency. It is appropriate to use the main principles of territorial localization of industry in the development of territorial programs for the development of industry in Uzbekistan.

Key words: industry, territory, region, agglomeration, cluster, integration, synergy, regional industry, industrial sectors.

Аннотация: В данной статье определены основные принципы территориальной локализации промышленности и приоритетные направления её реализации. Она основана на том, что территориальное расположение промышленных предприятий является основным фактором обеспечения конкурентоспособности и эффективности. Основные принципы территориальной локализации промышленности целесообразно использовать при разработке территориальных программ развития промышленности Узбекистана.

Ключевые слова: промышленность, территория, регион, агломерация, кластер, интеграция, синергия, региональная промышленность, отрасли промышленности.

KIRISH

Jahon mamlakatlarida amalga oshirilayotgan sanoat siyosatining asosiy yo'nalishlari innovatsion texnologiyalarni qo'llash, hududlarda sanoat komplekslari va mahalliy klasterlar faoliyatining raqobatbardoshligini oshirish, shuningdek, qo'shilgan qiymat zanjirini yaratish orqali raqobatbardoshlikka erishishdan iboratdir. Jahondagi sanoati rivojlangan AQSH, Yaponiya, Xitoy va Koreya kabi mamlakatlar sanoat aglomeratsiyalarini yaratish asosida shakllangan sanoat klasterlari jahon sanoatida yaratilayotgan qo'shilgan qiymatning 50 foizidan va innovatsiyalarning 85 foizidan ortig'iga egalik qilmoqda.¹

Mamlakatlar o'zining mintaqaviy iqtisodiy o'sishini kuchaytirishga, daromadlar tengsizligini va qashshoqlikni kamaytirishga harakat qiladi. Bu farovonlikni oshirishga qaratilgan jarayon bo'lib, iqtisodiy o'sishni butun mintaqada ta'minlashga qaratilgan siyosat orqali amalga oshiriladi. Shunga asosan, jahon mamlakatlari o'z mintaqalarida sanoat zonalarini shakllantirishning zamonaviy yondashuvlaridan foydalanish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib bormoqda. Hududiy sanoat siyosatini olib borishda asosiy e'tiborni sanoat zonalarini tashkil etish va klasterlarni shakllantirish asosida qo'shilgan qiymat yaratishni nazarda tutuvchi mexanizmlarni yaratishga qaratilmoqda.

O'zbekistonda mustaqillik davrida sanoatni modernizatsiyalash va diversifikatsiyalash, raqamlashtirish va innovatsion rivojlanishga yo'naltirilgan chora-tadbirlar amalga oshirildi. Samarali yo'lga qo'yilgan sanoatni rivojlantirish bo'yicha islohotlar natijasida sanoatning YAIMdagi hissasi 2010-yildagi 18,7 foizdan 26,7 foizga oshirildi. Biroq, investitsiyalarni jalb etish borasida hali yetarli darajada foydalanilmayotgan imkoniyatlar mavjud. Shuningdek, jalb etilgan to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalardan (TTXI) nafaqat samarali foydalanish va ularni mahalliy lashtirish, balki xorijiy investorlarni ham jalb eta oladigan shart-sharoitlar yaratishga ustuvor e'tibor qaratilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022 — 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi PF-60-son² Farmonida “Milliy iqtisodiyot barqarorligini

¹ <https://www.eiu.com/n/webinars/industries-in-2023/>

² <https://lex.uz/ru/docs/-5841063>

ta'minlash va yalpi ichki mahsulotda sanoat ulushini oshirishga qaratilgan sanoat siyosatini davom ettirib, sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmini 1,4 baravarga oshirish; hududlarda 200 ta yangi sanoat zonalarini tashkil etish va biznes-inkubatorlar tizimini rivojlantirish" vazifalari belgilangan. Ammo, sanoatni rivojlantirishning asosiy maqsadlari ishlab chiqarishni modernizatsiyalash va diversifikatsiya qilish, hamda xom ashyoni qayta ishlash sanoatini samarali rivojlantirishga yo'naltirilgan an'anaviy modelga xosdir. Biroq sanoat siyosatining an'anaviy modellari sinergiyani yuqori samarasiga erishishga imkon bermaydi.

Mamlakatda sanoat siyosatining ustuvor maqsadlari sanoat klasterlarini yaratish orqali qo'shilgan qiymat va raqobatbardoshlikni ta'minlashdan iboratdir. Ushbu vazifalarning samarali bajarilishi hududlarda sanoatni joylashtirishning ilmiy asoslarga ega yondashuvlardan foydalanishni talab etadi.

Sanoatni hududiy joylashtirishga asosiy yondashuvlar muayyan geografik hududlarda sanoat korxonalari faoliyatini tashkil etish yoki ko'chirish bo'yicha strategik qarorlar qabul qilish va amalga oshirish faoliyatlarini anglatadi. Bu tamoyillar korxonalarga ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish, xarajatlarni kamaytirish va mavjud resurslardan foyda olish imkonini beradi.

Sanoatni hududiy joylashtirish bo'yicha ko'plab nazariyalar va amalga oshirish modellari mavjud. Eng mashhur nazariyalar va modellar quyidagilardir:

Aglomeratsiya nazariyasi: Alfred Marshall va Pol Krugman kabi iqtisodchilar tomonidan ishlab chiqilgan ushbu nazariya sanoat korxonalari miqyosdagi iqtisod, malakali ishchi kuchidan foydalanish va bilimlarning tarqalishidan foyda olish uchun muayyan hududlarda klasterlashishga moyilligini ko'rsatadi.³

Veberning Eng Kam Xarajat Nazariyasi (Weber's Least-Cost Theory): Alfred Veber tomonidan taklif qilingan ushbu nazariya transport va ishlab chiqarish xarajatlarini minimallashtirishga qaratilgan. Bu nazariyaga ko'ra, firmalar o'z ob'ektlarini xom ashyoni tashish, ishchi kuchi va tayyor mahsulotni taqsimlashning umumiy xarajatlari eng past bo'lgan hududlarda joylashtirishga intilishadi. Bu yondashuv sanoat korxonalari uchun transport xarajatlari va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish imkoniyatlarini ko'zlab, korxonalarining optimal geografik joylashuvini aniqlashga yordam beradi.⁴

Yadro-Periferiya Modeli (Core-Periphery Model): Pol Krugman tomonidan ishlab chiqilgan ushbu nazariya mintaqalarning iqtisodiy faollik jihatidan asosiy va chekka hududlar sifatida rivojlanishini ta'kidlaydi. Nazariyaga ko'ra, iqtisodiy faollik yirik bozorlar, infratuzilma va resurslarga yaqin bo'lgan yadro hududlarda jamlanadi, bu esa ushbu hududlarda sanoat korxonalarining ko'proq joylashishiga olib keladi. Chekka yoki periferiya hududlar esa kamroq rivojlanib, iqtisodiy faollik va imkoniyatlar yadro hududlarga qaraganda pastroq bo'ladi. Sanoat korxonalari katta bozorlar va resurslarga yaqin bo'lish orqali xarajatlarni kamaytirish va raqobatbardoshlikni oshirish imkoniyatini qidira turib, odatda yadro hududlarda joylashishni tanlaydi.⁵

Porterning Klaster Nazariyasi (Porter's Diamond Model): Maykl Porter tomonidan ishlab chiqilgan ushbu nazariya sanoat klasterlarining ahamiyatini ta'kidlaydi. Bu modelga ko'ra, bir hududda tegishli korxonalar va qo'llab-quvvatlovchi institutlarning birgalikda joylashuvi raqobatbardoshlikni kuchaytiruvchi muhim omillardan biridir. Porter nazariyasiga ko'ra, sanoat klasterlarini shakllantirish orqali korxonalar quyidagi ustunliklardan foyda ko'radi.⁶

Global Ishlab Chiqarish Tarmog'i (Global Production Network - GPN) Nazariyasi: Ushbu nazariya ishlab chiqarish jarayonlarini turli mintaqalar va mamlakatlar bo'ylab parchalash orqali iqtisodiy samaradorlik va ixtisoslashuvga erishishni ta'kidlaydi. GPN nazariyasiga ko'ra, korxonalar ishlab chiqarish jarayonlarining turli bosqichlarini alohida mintaqalar yoki davlatlarga joylashtiradi, bu esa har bir bosqichda eng samarali sharoitlardan foydalanish imkonini beradi.⁷

Uilyamsonning Tranzaksiya Xarajatlari Nazariyasi (Williamson's Transaction Cost Theory): Ushbu nazariya firmalarning mahalliyashtirish qarorlarini qabul qilishda tranzaksiya xarajatlarini hisobga olishiga asoslanadi. Tranzaksiya xarajatlari nafaqat transport va ishlab chiqarish xarajatlarini, balki korxona faoliyatida paydo bo'ladigan boshqa xarajatlarni ham o'z ichiga oladi.⁸

Internatsiallashtirish nazariyasi: Firmalar o'z maqsadlaridan kelib chiqib mintaqaviylashtirishni tanlashlari mumkin. Bozorga intiluvchi firmalar ma'lum mijozlar bozorlariga kirishga intiladilar, resurslarni qidiruvchi firmalar tabiiy resurslardan foydalanishga intiladilar, samaradorlikka intilayotgan firmalar esa xarajati past bo'lgan

3 Behrens K., Robert-Nicoud F. Agglomeration theory with heterogeneous agents //Handbook of regional and urban economics. – 2015. – T. 5. – S. 171-245.

4 Fearon D. Alfred weber: theory of the location of industries, 1909 //R Center for Spatially Integrated Social Science. – 2006.

5 Baldwin R. et al. 10 The core-periphery model: key features and effects //The monopolistic competition revolution in retrospect. – 2001. – S. 213.

6 Bakan I., Dogan I. F. Competitiveness of the industries based on the Porter's diamond model: An empirical study //International Journal of Research and Reviews in Applied Sciences. – 2012. – T. 11. – №. 3. – S. 441-455.

7 Henderson J. et al. Global production networks and the analysis of economic development //Review of international political economy. – 2002. – T. 9. – №. 3. – S. 436-464.

8 Deng M., Zhang A. Effect of transaction rules on enterprise transaction costs based on Williamson transaction cost theory in Nanhai, China //Sustainability. – 2020. – T. 12. – №. 3. – S. 1129.

hududlarga joylashish orqali ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishga intiladi.⁹

Ijtimoiy Modernizatsiya Nazariyasi (Environmental Localization Theory): Korxonalar mahalliyashtirish uchun hududlarni tanlashda atrof-muhit omillarini hisobga oladi. Ushbu nazariyaga ko'ra, atrof-muhitni muhofaza qilish qoidalariga, qayta tiklanadigan energiya manbalariga va barqaror amaliyotlarga ega bo'lgan hududlar ekologiyaga e'tiborli sanoatlarni jalb qilishi mumkin.¹⁰

Bilimga Asoslangan Nazariyalar (Knowledge-Based Theories), Silikon Vodiysi Modeli (Silicon Valley Model): Universitetlar, ilmiy muassasalar va yuqori malakali ishchi kuchining kontsentratsiyasi tufayli ayrim hududlar yuqori texnologiyali sanoat markazlariga aylanadi. Ushbu modelga ko'ra, firmalar bilim va innovatsiyalarga kirish imkoniyatlarini oshirish maqsadida mintaqaviylashadi. Shu tariqa, Silikon vodiysi kabi hududlar ilmiy-texnik taraqqiyot va innovatsiyalar markaziga aylanib, yuqori texnologiyali va bilimga asoslangan sanoat tarmoqlarining rivojlanishiga zamin yaratadi.¹¹

Mintaqaviy rivojlanish nazariyasi (Regional Development Theory): Hukumatlar va mintaqaviy rivojlanish agentliklari imtiyozlar, subsidiyalar va infratuzilmani rivojlantirish orqali sanoat korxonalarini iqtisodiy jihatdan qulay hududlarda joylashtirishga faol rag'batlantirishga qaratilgan yondashuvlar.¹²

Tarmoqni mahalliyashtirish modeli (Network Localization Model): Kompaniyalar mintaqadagi mavjud biznes tarmoqlarining kuchini hisobga oladi. Yaxshi tashkil etilgan tarmoq yetkazib beruvchilar, mijozlar va hamkorlarga kirishni ta'minlaydi.¹³

Institutsional mahalliyashtirish nazariyasi (Institutional Localization Theory): Hududning institutsional muhiti, jumladan, huquqiy, siyosiy va madaniy omillar mahalliyashtirish qarorlariga ta'sir qilishi mumkin. Firmalar barqaror institutlar va qulay biznes muhiti bo'lgan hududlarni afzal ko'rishlari mumkin.¹⁴

Sanoat korxonalari ko'pincha hududiyashtirish to'g'risida qaror qabul qilishda ushbu modellar va nazariyalarning kombinatsiyasini hisobga oladi. Mahalliyashtirishni tanlashga turtki bo'lgan o'ziga xos omillar sanoat, kompaniya maqsadlari va mintaqaviy sharoitlarga qarab keng farq qilishi mumkin.

Yuqoridagilardan kelib chiqqanda sanoatni hududiy joylashtirishning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

Xom-ashyoga yaqinlik: Sanoat korxonalari ko'pincha transport xarajatlarini kamaytirish va ma'lumotlarning barqaror ta'minlanishini ta'minlash uchun xom ashyo manbalariga yaqin joylashadilar. Masalan, po'lat eritish sanoati korxonalari temir rudasi konlari yaqinida joylashgan bo'lishi mumkin.

Bozorga kirish: Biznes uchun maqsadli bozorlarga kirish juda muhimdir. Bunda korxonalar uchun taqsimot xarajatlarini minimallashtirish va bozor talablariga tezda javob berish uchun sanoat korxonalari mijozlar bazasiga yaqin joylashgan hududlarda joylashtiriladi.

Transport infratuzilmasi: Samarali transport tarmoqlari, jumladan, avtomobil yo'llari, temir yo'llar, portlar va aeroportlarning mavjudligi sanoatni korxonalarini joylashtirish bo'yicha qarorlarga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Yaxshi infratuzilma transport xarajatlarini kamaytiradi va logistika xarajatlarini minimallashtirish orqali raqobatda ustunlik yaratiladi.

Malakali ishchi kuchi: Malakali va tajribali ishchi kuchiga ega bo'lish sanoat uchun zarurdir. Zarur tajribaga ega bo'lgan ta'lim muassasalari, kasb-hunar ta'limi markazlari, mehnat bozorining optimal tuzilmasi tadbirkorlik subyektlarini ushbu hududlarga o'z korxonalariga joylashtirishga motivatsiya beradi.

Ish haqi: Mehnat xarajatlari mintaqaga qarab keng farq qilishi mumkin. Sanoat ko'pincha malaka darajasi va mehnat qoidalarini hisobga olgan holda raqobatbardosh mehnat xarajatlari bo'lgan sohalarni qidiradi.

Energiya mavjudligi: Elektr va tabiiy gaz kabi ishonchli va arzon energiya manbalari sanoat operatsiyalari uchun juda muhimdir. Sanoat barqaror energiya ta'minoti bo'lgan hududlarda joylashgan bo'lishi yoki qayta tiklanadigan energiya imkoniyatlarini o'rganishi mumkin.

Hukumat imtiyozlari: Hukumatlar ko'pincha sanoatni muayyan hududlarga jalb qilish uchun soliq imtiyozlari, grantlar va subsidiyalar kabi imtiyozlarni taklif qiladi. Ushbu rag'batlantirishlar mahalliyashtirish qarorlariga ta'sir qilishi mumkin.

Atrof-muhitni muhofaza qilish qoidalariga: Atrof-muhitga ta'siri bo'lgan sanoatlar yumshoq ekologik qoidalarga ega joylarni tanlashi yoki qoidalarga rioya qilish uchun barqaror amaliyotlarga sarmoya kiritishi mumkin.

9 Buckley P. J., Casson M. The internalization theory of the multinational enterprise: Past, present and future //British Journal of Management. – 2020. – T. 31. – № 2. – S. 239-252.

10 Sethy T., Sk M. M. Environmental Considerations in Industrial Location: A Weberian Approach to Sustainable Development //International Journal of Research in Social Sciences. – 2023. – T. 13. – № 09.

11 Hughes M. et al. Knowledge-based theory, entrepreneurial orientation, stakeholder engagement, and firm performance //Strategic Entrepreneurship Journal. – 2022. – T. 16. – № 3. – S. 633-665.

12 Czvetkó T., Honti G., Abonyi J. Regional development potentials of Industry 4.0: Open data indicators of the Industry 4.0+ model //Plos one. – 2021. – T. 16. – № 4. – S. e0250247.

13 Gogolák L., Fürstner I. Wireless sensor network aided assembly line monitoring according to expectations of industry 4.0 //Applied Sciences. – 2020. – T. 11. – № 1. – S. 25.

14 Skala M., Rydvalova P. Evolving insight of localization theories into cluster existence //Innovation and Performance Drivers of Business Clusters: An Empirical Study. – Cham : Springer International Publishing, 2021. – S. 7-24.

Klaster samarasi: Ba'zi tarmoqlar raqobatchilar, etkazib beruvchilar va tegishli korxonalarga yaqin bo'lish natijasida yuzaga keladigan sinergiya va hamkorlikdan foydalanish uchun muayyan hududlarda klasterlanadi.

Infratuzilma va kommunal xizmatlar: Suv ta'minoti, kanalizatsiya va telekommunikatsiyalarni o'z ichiga olgan etarli infratuzilma sanoat operatsiyalari uchun juda muhimdir.

Hayot sifati: Hayot sifati, yashash narxi va qulayliklar kabi omillar kompaniyaning bilimiga asoslangan sohalar uchun muhim bo'lgan iste'dodlarni jalb qilish va saqlab qolish qobiliyatiga ta'sir qilishi mumkin.

Siyosiy barqarorlik: Tarmoqlar xatarlarni yumshatish uchun siyosiy barqarorlik va qulay ishbilarmonlik muhitiga ega hududlarni afzal ko'rish mumkin.

Bozorni o'rganish va talabni tahlil qilish: To'liq bozor tadqiqotlarini o'tkazish va talab namunalarini tahlil qilish korxonalarga o'z mahsulotlari yoki xizmatlari uchun eng mos hududlarni aniqlashga yordam beradi.

Globalashuv va savdo kelishuvlari: Xalqaro savdo bilan shug'ullanadigan tarmoqlar global bozorlarga va imtiyozli savdo shartnomalariga kirish huquqiga ega bo'lgan hududlarni ko'rib chiqishi mumkin.

Chidamlilik va xavfni kamaytirish: Tabiiy ofatlar va ta'minot zanjiri zaifliklari kabi xavflarni baholash diversifikatsiya va zaxira ob'ektlar bo'yicha strategik qarorlar qabul qilishga olib kelishi mumkin.

Texnologik infratuzilma: Ilg'or texnologiyalarga tayanadigan sanoatlar kuchli texnologik infratuzilmaga ega bo'lgan hududlarni, jumladan, tadqiqot markazlari va texnoparklarni izlashlari mumkin.

Barqarorlik va korporativ ijtimoiy mas'uliyat (KSS): Kompaniyalar o'zlarining mahalliyashtirish qarorlarida atrof-muhitga zarar etkazmaslik va ijtimoiy mas'uliyatli amaliyotlarni maqsad qilib olgan holda barqarorlik va KSS tashabbuslarini tobora ko'proq hisobga olmoqdalar.

Yuqorida tizimlashtirilgan tamoyillar muayyan sanoat, biznes maqsadlari va iqtisodiy sharoitlarga qarab ahamiyati jihatidan farq qilishi mumkin. Kompaniyalar ko'pincha ushbu tamoyillarni hisobga olgan holda sanoat korxonalarini joylashtirish uchun maqbul joyni aniqlash maqsadida keng qamrovli texnik-iqtisodiy asoslash va xarajatlar-foйда tahlillarini o'tkazadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Behrens K., Robert-Nicoud F. Agglomeration theory with heterogeneous agents //Handbook of regional and urban economics. – 2015. – T. 5. – C. 171-245.
2. Fearon D. Alfred weber: theory of the location of industries, 1909 //R Center for Spatially Integrated Social Science. – 2006.
3. Baldwin R. et al. 10 The core–periphery model: key features and effects //The monopolistic competition revolution in retrospect. – 2001. – C. 213.
4. Bakan I., Doğan İ. F. Competitiveness of the industries based on the Porter's diamond model: An empirical study // International Journal of Research and Reviews in Applied Sciences. – 2012. – T. 11. – №. 3. – C. 441-455.
5. Henderson J. et al. Global production networks and the analysis of economic development //Review of international political economy. – 2002. – T. 9. – №. 3. – C. 436-464.
6. Deng M., Zhang A. Effect of transaction rules on enterprise transaction costs based on Williamson transaction cost theory in Nanhai, China //Sustainability. – 2020. – T. 12. – №. 3. – C. 1129.
7. Buckley P. J., Casson M. The internalization theory of the multinational enterprise: Past, present and future //British Journal of Management. – 2020. – T. 31. – №. 2. – C. 239-252.
8. Sethy T., Sk M. M. Environmental Considerations in Industrial Location: A Weberian Approach to Sustainable Development //International Journal of Research in Social Sciences. – 2023. – T. 13. – №. 09.
9. Hughes M. et al. Knowledge-based theory, entrepreneurial orientation, stakeholder engagement, and firm performance //Strategic Entrepreneurship Journal. – 2022. – T. 16. – №. 3. – C. 633-665.
10. Czvetkó T., Honti G., Abonyi J. Regional development potentials of Industry 4.0: Open data indicators of the Industry 4.0+ model //Plos one. – 2021. – T. 16. – №. 4. – C. e0250247.
11. Gogolák L., Fürstner I. Wireless sensor network aided assembly line monitoring according to expectations of industry 4.0 //Applied Sciences. – 2020. – T. 11. – №. 1. – C. 25.

INNOVATSION IQTISODIYOT SHAROITIDA MARKETING KONSEPSIYALARINING MOHIYATI

Asamxodjayeva Shoira Shukurullayevna

Toshkent Menejment va Iqtisodiyot Instituti,
Iqtisodiyot kafedrası dotsenti v.b.

Annotatsiya: Maqolada marketing konsepsiyalarining mohiyati o'rganilgan hamda bu konsepsiyalarning innovatsion iqtisodiyot sharoitida korxona rivojiga ta'siri tadqiq etilgan. Shuningdek, zamonaviy marketing munosabatlarining asosiy modellari tahlil etilgan. Ish so'nggida mavzuga doir xulosa va tavsiyalar shakllantirilgan.

Kalit so'zlar: marketing, innovatsiya, innovatsion mahsulot, marketing strategiyasi, samaradorlik, marketing modellari, D2C, reklama.

Abstract: The article discusses the essence of marketing concepts and their impact on the development of the enterprise in the context of the innovative economy. The main models of modern marketing relations are also analyzed. At the end of the work, conclusions and recommendations on the topic were formed.

Key words: marketing, innovation, innovative product, marketing strategy, efficiency, marketing models, D2C, advertising.

Аннотация: В статье рассматривается сущность маркетинговых концепций и их влияние на развитие предприятия в условиях инновационной экономики. Также проанализированы основные модели современных маркетинговых отношений. По итогам работы были сформированы выводы и рекомендации по теме.

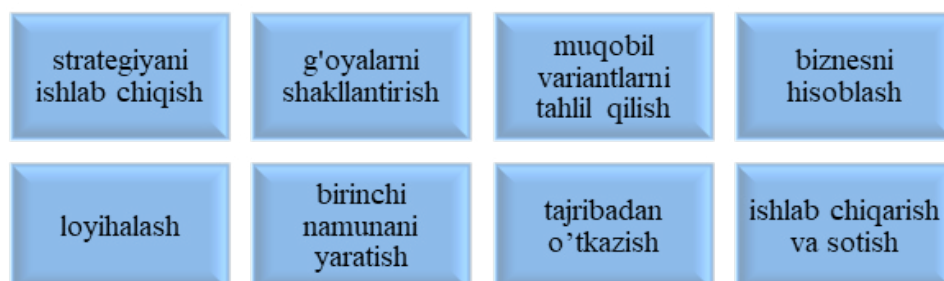
Ключевые слова: маркетинг, инновации, инновационный продукт, маркетинговая стратегия, эффективность, маркетинговые модели, D2C, реклама.

KIRISH

Innovatsion iqtisodiyot mamlakatning ilmiy-texnologik va ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini belgilashda yangiliklar oqimiga asoslanadi. Ushbu sharoitda ilmiy-texnik tashkilotlar va innovatsion korxonalarda marketingning yetarlicha rivojlanmaganligi turli muammolarni keltirib chiqaradi. Bunday korxonalarning eng asosiy muammolaridan biri yangi mahsulotlarni yaratishda va ularni bozorda o'z o'rnini topishda marketingning samarali yo'lga qo'yilmaganligidir. Marketing konsepsiyasini tushunishga yangicha yondashuv – ya'ni maqsadli guruhlar (strategik bozor segmenti) bilan potensial mijozlar o'rtasida yaqinroq aloqalarni o'rnatishga asoslanadi.

Bugungi kunda zamonaviy marketing g'oyasining asosiy tavsiflari orasida mijozlarga e'tibor, integratsiyalashgan marketing harakatlari, mijozlar ehtiyojini qondirish orqali rentabellik, ekologik va ijtimoiy javobgarlik alohida ahamiyatga ega. Mijozlarning ehtiyojlari va istaklarini tushunish va qondirish borasida zamonaviy marketing konsepsiyalarini qo'llash davr talabidir.

Innovatsion tizim korxonaning operatsion texnologiyalari, mahsulotlari va marketing strategiyalarini doimiy ravishda takomillashtirib borishni nazarda tutadi. Moliya, resurslar va vaqtning aniq xarajatlari butunlay yangi yoki modernizatsiya qilingan mahsulotlarni ishlab chiqish, yaratish va ilgari surishga sarflanadi. Noyob mahsulot yaratish istagi bozorda alohida o'rin egallash va daromad olish istagi bilan izohlanadi. Ushbu konsepsiyaga muvofiq kompaniyaning bajaradigan vazifalari quyidagi rasmda keltirilgan (1-rasm).

1-rasm. Marketing konsepsiyasiga ko'ra korxona vazifalari

Innovatsiya ijodiy fikrlashni talab qiladi va iqtidorli xodimlarning g'oyasi bilan boshlanadi. G'oya mahsulotni amalga oshirish uchun boshlang'ich nuqtaga aylanadi.

Har qanday konsepsiya odamlarning ehtiyojlarini bilish va bozorni puxta o'rganishga asoslanadi. Korxonalarning maqsadi har doim insonlarning ehtiyojlarini qondirish orqali daromad olishdir. Mavjud resurslardan foydalangan holda kompleks yondashuv orqali muvaffaqiyatga erishish mumkin. Innovatsion marketing majmui maqsadli bozorga va innovatsiyalar potensial iste'molchisiga ta'sir ko'rsatish, shuningdek, raqobat muhiti va iste'molchilar istaklaridagi o'zgarishlarga o'z vaqtida javob qaytarish bo'yicha amaliy chora-tadbirlar yig'indisini ifodalaydi (2-rasm).

Marketing munosabatlarning modellari			
B2C (business-to-consumer) - biznesdan iste'molchiga	B2B (business-to-business) - biznesdan biznesga	B2G (business-to-government)- biznesdan davlatga	D2C (direct-to-consumer) - to'g'ridan-to'g'ri iste'molchiga

2-rasm. Marketing munosabatlarning modellari.

Marketing munosabatlarning turli modellari mavjud bo'lib, ular B2C (biznesdan iste'molchiga), B2B (biznesdan biznesga) va B2G (biznesdan davlatga) kabi biznes va mijozlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni ifodalaydi. Bu modellarni tushunish va ajratish juda muhim, chunki ular kimga sotishni, qanday sotishni va kim bilan muzokaralar olib borishni aniqlaydi. Oxirgi iste'molchiga sotish va boshqa kompaniyaga sotish bir xil emas.

B2C (biznes-iste'molchi) - bu kompaniyaning mahsulotni oxirgi iste'molchiga yoki jismoniy shaxsga sotadigan biznes modeli. Bu model, masalan, oziq-ovqat do'konlari, ko'ngilochar markazlar, kafe va restoranlar, kinoteatrlar, internet-do'konlar orqali amalga oshiriladi. Bu modelning o'ziga xos xususiyatlari joylashuv, ommaviy ishlab chiqarish, hissiyotlarning katta ahamiyatga ega bo'lishi, xizmat ko'rsatish darajasi, onlayn savdolar va yuqori raqobat darajasida namoyon bo'ladi.

B2B (biznesdan biznesga) - bu bir kompaniyaning boshqa kompaniyalarga mahsulot sotadigan biznes modeli bo'lib, keng miqyosli, murakkab va uzoq tranzaksiya sikliga ega. Ko'pincha, B2B savdolari bir necha hafta davom etadi va ko'p muzokaralar bilan birga kechadi. Bu modelda sotish muddati uzoq, xaridorlarning kamligi, shartnoma qiymatining balandligi va uzoq muddatli hamkorlik kabi xususiyatlar mavjud.

B2G (biznesdan davlatga) - bu kompaniyaning o'z xizmatlarini davlat idoralariga sotadigan biznes modeli. Bu modelning o'ziga xos xususiyatlari uzoq muddatli hamkorlik, katta hajmdagi sotuvlar, tender savdolari tizimi, hujjatli ishlarning ko'pligi va yuqori majburiyat bilan xarakterlanadi.

D2C (direct-to-consumer) yoki to'g'ridan-to'g'ri iste'molchiga marketing munosabati mahsulot ishlab chiqaruvchilari orasida ommalashib borayotgan biznes modeliga aylanmoqda. Ushbu strategiya kompaniyalarga o'z mahsulotlarini vositachilar va chakana savdo tarmoqlarini chetlab o'tib, to'g'ridan-to'g'ri iste'molchilarga sotish imkonini beradi.

D2Cni muvaffaqiyatli targ'ib qilish uchun iste'molchilar e'tiborini jalb qilishda innovatsion usullar va texnologiyalardan foydalanish zarur. Bunga virtual va kengaytirilgan izlanishlar, interaktiv kataloglar, shaxsiy tavsiyalar va iste'molchilar faolligini oshirish uchun boshqa vositalar kiradi. D2Cni targ'ib qilishning kaliti noyob mahsulotlar va brend tarixini ta'kidlashdir. Iste'molchilar muallifning mahsulotga alohida ahamiyat va mazmun berishga bo'lgan yondashuvini qadrlashadi. Brend haqida qiziqarli hikoyalar aytib berish orqali kompaniyalar iste'molchilar bilan aloqalarini mustahkamlash va mahsulotlariga sodiqlikni oshirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

D2C modeli moslashuvchan marketing strategiyasini talab qiladi, chunki bozor va iste'molchilar doimo o'zgarib turadi. Kompaniyalar iste'molchilarning xohish-istaklari va xatti-harakatlaridagi o'zgarishlarga javob berishga tayyor bo'lishlari, shuningdek, yangi tendentsiyalar va muammolarga mos marketing kampaniyalarini tezda moslashtirishlari kerak.

D2C reklamasi marketing mutaxassislaridan keng qamrovli va innovatsion yondashuvni talab qiladi. Onlayn kanallar, texnologiya, noyob takliflar va samarali mijozlarga xizmat ko'rsatishning kombinatsiyasi kompaniyalarga mahsulot va xizmatlarni to'g'ridan-to'g'ri iste'molchi modeli orqali muvaffaqiyatli targ'ib qilishga yordam beradi.

Innovatsion iqtisodiyotda marketing konsepsiyalari bo'yicha xulosa va tavsiyalar quyidagilardan iborat:

1. Innovatsion iqtisodiyot sharoitida ilmiy-texnik tashkilotlar va korxonalarda marketingning yetarli darajada rivojlanmaganligi turli muammolarni keltirib chiqaradi. Shu sababli, zamonaviy marketing konsepsiyalaridan unumli foydalanish davr talabidir.
2. Zamonaviy marketing konsepsiyalari strategik bozor segmentidan maqsadli guruhlar, ya'ni potensial mijozlar bilan yaqinroq ishlashga asoslanadi. Korxonalarning maqsadi har doim insonlarning ehtiyojlarini qondirish

orqali daromad olishdir. Shu maqsadda zamonaviy marketing munosabatlariga ehtiyoj ortib bormoqda.

3. Marketing munosabatlari modellarining har birining o'ziga xos xususiyatlari mavjud bo'lib, kimga, qanday va qaysi usullar orqali munosabatda bo'lish farqlanadi. D2C (direct-to-consumer) yoki to'g'ridan-to'g'ri iste'molchiga marketing munosabati zamonaviy biznes modellaridan biri hisoblanadi.
4. D2C modelida ishlab chiqaruvchilar o'zlari kompaniya brendi va tegishli mahsulotlarni eng yaxshi tarzda taqdim etilishini ta'minlaydi. Natijada, vositachilarni qisqartirish orqali korxonalar xavflarni minimallashtiradi, mijozlarning sodiqligini va daromadlarini oshiradi hamda brend obro'sini yaxshilaydi.

Ushbu tavsiyalar innovatsion iqtisodiyotda marketing konsepsiyalarining rivojlanishiga ko'maklashib, korxonalar uchun raqobatbardoshlikni oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Kotler, P., & Keller, K. L. (2016). *Marketing Management*. Pearson.
2. Osterwalder, A., & Pigneur, Y. (2010). *Business Model Generation: A Handbook for Visionaries, Game Changers, and Challengers*. Wiley.
3. Prahalad, C. K., & Ramaswamy, V. (2004). Co-Creation Experiences: The Next Practice in Value Creation. *Journal of Interactive Marketing*, 18(3), 5-14.
4. Schumpeter, J. A. (1934). *The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle*. Harvard University Press.
5. Taneja, S., & Toombs, L. A. (2014). Innovation and marketing: the importance of a customer-centric approach. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 22(1), 113-130.
6. Zahay, D., & Griffin, A. (2004). Marketing Research: A Driver of Innovation. *Business Horizons*, 47(4), 17-26.
7. Виноградов, А. В. (2018). *Инновационные технологии в маркетинге*. Москва: Инфра-М.
8. Нигматуллин, Ш. М. (2017). *Маркетинг в условиях инновационной экономики*. Ташкент: Молия.

BRENDNING YETAKCHI MARKETING VOSITASI SIFATIDA KOMPANIYALAR UCHUN MOHIYATI VA AHAMIYATI

Achilova Nargiza Baxtiyorovna

Toshkent menejment va iqtisodiyot instituti,
“Iqtisodiyot” kafedrası katta o'qituvchisi,
PhD doktorant

Annotatsiya: Ushbu maqolada marketing kategoriyasi sifatida “brend”ga berilgan ta’riflar, ularga bo’lgan yondashuvlar, brendlarning vazifalari hamda kompaniyalarning muvaffaqiyatli biznes strategiyasida ularning o’rni va ahamiyati tahlil qilingan.

Kalit so’zlar: savdo belgisi, brand, branding, raqobat, identifikasiya, differensiasiya, vizualizasiya.

Abstract: this article analyzes the definitions and approaches given to the notion of “brand” as a marketing category, outlines tasks of brands, their place and importance in a successful business strategy of companies.

Key words: trademark, brand, branding, competition, identification, differentiation, visualization.

Аннотация: в данной статье анализируются определения «бренда» как маркетинговой категории, подходы к его определению, задачи брендов, их место и значение в успешной бизнес-стратегии компаний.

Ключевые слова: товарный знак, бренд, брендинг, конкуренция, идентификация, дифференциация, визуализация.

Zamonaviy dunyoda brendlarning qimmatli nomoddiy aktiv sifatida ahamiyati tobora ortib bormoqda. Shu bois, biznes uchun muvaffaqiyatli marketing strategiyasi sifatida branding, ya’ni brendni shakllantirish, uni boshqarish va ilgari surish jarayonlariga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Bugungi kunda brand – shunchaki marketing vositasi emas, balki kelajakda yuqori foyda olish uchun sarmoya kiritilishi lozim bo’lgan muhim kapital bo’lib, uning roli va ta’siri tobora ortib bormoqda. Global marketingda yangi davr boshlanishi bilan birga yangi san’at – branding san’ati rivojlana boshladi. Zamonaviy brand ilgari talqin qilinganidek, taniqli tovar belgisi emas, balki o’ta qimmatli nomoddiy aktiv bo’lib, ham lokal, ham global bozorlarda muvaffaqiyatli natijalarga erishish uchun asos bo’lib xizmat qilmoqda.

“Brend” atamasining ko’plab ta’riflari va talqinlari mavjud bo’lib, ularni o’rganib chiqib, 1-jadvalda tizimlashtirishga harakat qildik.

1-jadval. “Brend” atamasining ta’riflar tizimi¹.

t/r	Muallif	Izoh
1	Vikipediya	ishlab chiqaruvchining rasmlari va g’oyalari to’plami, masalan, logotip, shior va boshqalar. Brend - bu kompaniyaning o’zi bo’lgan hamma narsani o’zida mujassam etgan ramz [1]
2	Amerika marketing assotsiatsiyasi	bir sotuvchi yoki sotuvchilar guruhining tovarlari yoki xizmatlarini identifikatsiyalash va ularni raqobatchilarnikidan farqlash uchun mo’ljallangan nom, atama, belgi, ramz, dizayn yoki ularning kombinatsiyasi [2]
3	David Aaker	bir sotuvchi yoki sotuvchilar guruhining tovarlari yoki xizmatlarini identifikatsiyalash va tovarlar yoki xizmatlarni o’xshash raqobatdosh mahsulotlardan farqlash uchun mo’ljallangan maxsus nom va/yoki belgi (masalan, logotip, tovar belgisi yoki qadoqlash dizayni). [3]
4	Skott M. Devis	bu va’dalar to’plamidir. U ishonch, izchillik va ma’lum umidlarni o’z ichiga oladi. Dunyoning eng kuchli brendlari iste’molchi ongida bir burchakni egallagan [4]
5	Jeyms Gregori	Brend bu narsa, mahsulot, kompaniya yoki tashkilot emas. Brendlar haqiqiy dunyoda mavjud emas, ular aqliy tuzilmalardir. Brend insonning umumiy tajribasi, uning biror narsa, mahsulot, kompaniya yoki tashkilot haqidagi idrokining yig’indisi sifatida tavsiflanadi. Brendlar konkret odamlar yoki konkret jamiyat timsoli shaklida mavjud. [5]
6	Charlz Braymer	brend iste’molchi nazarida aniq va ahamiyatli qadriyatlar va atributlar to’plamini o’zida mujassam etadi

1 muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

7	Devid F. D'Alessandro	Brend bu reklama yoki marketingdan ko'proq narsa. Bu mahsulot logotipini ko'rgan yoki uning nomini eshitgan odamning xayoliga keladigan barcha narsa
8	Lesli de Chernatoni	Iste'molchi yoki xaridor tomonidan qo'shilgan qiymatni qabul qilish darajasida ularning ehtiyojlariga eng maqbul javob beradigan tarzda yaratilgan identifikatsiyalanayotgan mahsulot, xizmat, shaxs yoki joy.
9	Frants-Rudolf Esh	Brendlar - bu identifikatsiya va differentsiatsiya funktsiyalarini bajaradigan hamda mahsulot va xizmatlarni tanlashda iste'molchilarning xatti-harakatlarini aniqlaydigan, maqsadli guruhlar xotirasida saqlanadigan majoziy ko'rinishdir.
10	Kalte	Brend – bu xotirada uzoq vaqt saqlanib qoladigan va uni identifikatsiyalashga yordam beradigan, hammaga ma'lum bo'lgan, mashhur, ommabop va iste'molchilar ongida muayyan assotsiatsiyalarni uyg'otadigan barcha narsalarning nomi. U [6].
11	Dan Herman	Bu iste'molchining faqat ma'lum bir kompaniya taklif qiladigan mahsulot/xizmatga egalik qilish orqali olinishi mumkin bo'lgan noyob va o'ziga xos tajriba yoki ma'lum noyob foydani kutishidir [7]
12	Devid Ogilvi	bu mahsulot xususiyatlarining nomoddiy yig'indisi: uning nomi, qadoqlanishi, narxi, tarixi, obro'si va uni reklama qilish usulidir. Shuningdek, brend - iste'molchilarda qoldiradigan taassurot va ularning brend bilan bog'liq bo'lgan tajribasi natijasidir [8]
13	Ergashxo'jaeva Sh.	“Brend neo-institutsional tushuncha bo'lib, bunda asosiy toifa iste'molchilar ishonchidir. Brend kategoriyasi institutsional iqtisodiyot rivojlanishining, bozorning yangi ehtiyoj va talablarining paydo bo'lishining mantiqiy natijasi sifatida shakllanadi. Marketingning asosiy qonuniyatlaridan kelib chiqqan holda, yangi brend toifasini ishlab chiqish tovar belgisi tushunchasiga mos keladigan xaridorlarning ehtiyojlarini qondirish mexanizmini ishlab chiqdi va shakllantirishda davom etmoqda. [9]
14	Ikromov M., Eshmatov S.	“Hozirgi vaqtda brend shunchaki mahsulot yoki xizmat emas, u iste'molchi uchun o'ziga xos va jozibali imidjni ifodalaydi. Nomoddiy aktiv sifatida uning qiymati mijozlarning tanishiligi va u bilan bog'liq ijobiy tajribalar bilan o'lchanadi, bu brendni kuchli, taniqli va mashhur qiladi. [10]

Brend atamasining turli xil talqinlari va ta'riflariga asoslanib, ushbu tushunchaning “virtuallashuv” darajasiga qarab, barcha yondashuvlarni uchta katta guruhga bo'lish mumkin:

1. Tovar deb hisoblangan mahsulot/xizmatning o'ziga qaratilgan klassik ta'riflar. Bunday ta'riflarning asosiy kamchiligi shundaki, ular aslida tovar brendini tovar belgisi sifatida talqin qilishadi. Unga ko'ra, har qanday tovar belgisi brend deb hisoblanishi mumkin.

2. Tovar va xizmatlarning nomoddiy yoki “virtual” tomoniga e'tibor qaratuvchi ta'riflar. Ushbu talqinga ko'ra, mahsulot/xizmatning o'zi, uning sifati, iste'mol xususiyatlari, qulayligi va foydalanish tajribasi nisbiydir. Muhimi, iste'molchi ma'lum bir tovarni sotib olayotganda boshidan kechiradigan va uni qayta-qayta sotib olishga undovchi his-tuyg'ulardir.

3. Mahsulot yoki xizmatning yuqoridagi ikkala xususiyatlarini birlashtirishga harakat qiladigan ta'riflar guruhi. Ikki asosiy keskin yondashuvdan farqli o'laroq, bu yondashuv brendlarning moddiy va nomoddiy tarkibiy qismlarini hisobga olishga harakat qiladigan ko'plab ta'riflarni o'z ichiga oladi.

Ushbu atamani aniqlashga barcha yondashuvlarni umumlashtirgan holda, xulosa qilish mumkinki, “brend” - ko'p qirrali tushuncha bo'lib, uni o'z tovarlari va xizmatlari orqali ma'lum qadriyatlarni taklif qiluvchi kompaniya nuqtai-nazaridan ham, uni xush ko'rayotgan xaridorlar nuqtai-nazaridan ham ko'rib chiqish lozim.

Bizning ta'rifimizga ko'ra, brend - bu sotuvchi va xaridor o'rtasidagi o'zaro manfaatli munosabatlar asosida taklif qilinadigan va qabul qilinadigan funktsional va hissiy qadriyatlar, shuningdek, moddiy va nomoddiy afzalliklar to'plami. Brend - bu iste'molchining funktsional, ijtimoiy, psixologik, iqtisodiy va boshqa ehtiyojlarini qondirish uchun mo'ljallangan utilitar va ramziy qadriyatlar to'plami. [11]

Shunday qilib, brendning 3 ta asosiy funktsiyasini ajratib ko'rsatish mumkin:

1. Tovar yoki xizmatlarni identifikatsiya qilish. Bu brendning maqsadli auditoriya tomonidan asosiy xususiyatlarini tanib olish jarayoni va qobiliyatidir.

2. Differentsiatsiya. Bu brendni raqobatchilarning mahsuloti yoki xizmatlaridan farqlab yoki ajratib turadigan xususiyatidir.

3. Iste'molchilarning xulq-atvoriga ta'sir qilish. Bu brendning iste'molchilar xatti-harakatlariga (shon-shuhrat, sodiqlik, afzallik, tanlov, xaridlar, iste'mol, qoniqish kabi ko'rsatkichlarga) ta'sir o'tkazish qobiliyatidir.

Brend - kompaniya nomoddiy aktivlarining ajralmas tarkibiy qismi bo'lib, uning qiymati brendning maqsadli auditoriya o'rtasida hissiy aloqalarni o'rnatish orqali egasiga turli foyda keltirishi bilan o'lchanadi. Bu foyda doimiy xaridorlar (yoki mijozlar) auditoriyasini shakllantirish, kompaniyaning qiymati, raqobatbardoshligi va investitsion jozibadorligini oshirish, hamkorlar va kontragentlar bilan o'zaro manfaatli munosabatlarni o'rnatishga yordam berish qobiliyati bilan namoyon bo'ladi.

- Brendning asosiy xususiyatlari [12];
- Brend mohiyati (Brand Essence);
- Mijozlar va potentsial mijozlar tomonidan ifodalanadigan funktsional va hissiy assotsiatsiyalar (Brand Attributes);
- Brend nomi, ya'ni tovar belgisining og'zaki ifodasi (Brand Name);
- Xaridor idrokida reklama orqali shakllangan brendning vizual imidji (Brand Image);
- Xaridorlarning brenddan xabardorlik darajasi, brend kuchi (Brand Power);
- Baholash qiymati, ko'rsatkichlar (Brand Value);
- Brendning o'ziga xosligini tavsiflovchi xususiyatlar majmui (Brand Identity);
- Brendning rivojlanganlik darajasi (Brand Development Index);
- Brendning maqsadli auditoriya va uning alohida segmentlarida ishtirok etish darajasi (Brand Loyalty).

Brendni yaratish va ilgari surish bilan bog'liq jarayonlar – “branding” deb ataladi, uning maqsadi - kompaniya va u taklif qilayotgan tovarlar va xizmatlarning aniq, tushunarli va ijobiy imidjini yaratish, kompaniyaning tan olinishi va unga sodiqlikni oshirishdir. Zamonaviy kompaniyalar an'anaviy marketing usullari, mexanizmlari va sotish vositalarining samarasizligi muammosiga tobora ko'proq duch kelmoqdalar, bu esa mijozlar bilan ishlashning yangi modellari va usullarini yaratishni, marketing siyosati samaradorligini baholashni, marketing xarajatlariga yangi yondashuvlarga tayanishni, ya'ni marketingga investitsiyalarni jalb qilishni talab qiladi. Agar bosh direktorlar uchun iqtisodiy samaradorlikning kaliti - biznesning eng foydali sohalariga sarmoya kiritishda bo'lsa, marketologlar nuqtai-nazaridan buning garovi - brendning eng kuchli tomonlariga sarmoya qilishdir, shuning uchun reklama kampaniyalarini rejalashtirish va iste'molchilarning sodiqligini oshirishda aynan shu jihatlariga tayanish lozimdir.

Iste'molchilar sifatli mahsulotlarni afzal ko'rishadi, biroq mahsulotning benuqson standartlari endi ishlab chiqaruvchining asosiy raqobatdosh ustunligi emas va o'z-o'zidan xaridorning tanlovi uchun ham asosiy sabab emasdir. Buning sababi - tez texnologik taraqqiyot, ya'ni bozorda yuqori texnologiyali va yuqori sifatli takliflarning doimiy ravishda o'sib borayotganligidadir. Zamonaviy xaridorlar bozorlarda taklif etilayotgan tovarlar va xizmatlarning keng tanlovi bilan “buzilgan” - ular yanada ko'proq talabchan va nozikta'b bo'lishgan, o'z navbatida, sifatlilik, ishonchlilik, yuqori xizmat ko'rsatish standartlari singari “yuqori” xususiyatlar mutlaqo tabiiy va odatiy hol sifatida qabul qilinmoqda. Shu sababli bugungi kunda xaridorlar e'tiborni jalb qilish uchun ko'proq narsa kerak bo'lmoqda, aniqrog'i, hukmron “jismoniy in'ikos”ga hissiy va ruhiy komponentlar qo'shildi. Natijada, bozorda mahsulot muvaffaqiyatining hal qiluvchi omil vazifasini **korporativ branding** o'z zimmasiga oldi.

Hozirgi paytda hukmronlik qilayotgan ishbilarmonlik muhitida “omon qolish” va “gullab-yashnash” uchun korxonalar o'z brendini targ'ib qilish ustida doimiy ishlashlari zarur. Kuchli raqobat sharoitida, qudratli raqobatchilarning bosimi ostida passiv branding yoki brendni siljitishga e'tiborsizlik - kompaniyaning tez qulashiga sabab bo'lishi mumkin. Aynan shu jihat tadbirkorlik subyektlari uchun brandingning roli qanchalik yuqori ekanligini asoslaydi. Aktiv branding minglab shunga o'xshash brendlar orasida o'z brendini ajratib ko'rsatish, uni mashhur, talabgor va taniqli qilish uchun ajoyib imkoniyatni beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Vikipediya [Elektron resurs] URL: <http://en.wikipedia.org/wiki/Brand>
2. Amerika Marketing Assotsiatsiyasi [Elektron resurs] URL: http://www.marketingpower.com/_layouts/Dictionary.aspx
3. Aaker D. Kuchli brendlarni yaratish. M.: Grebennikova nashriyoti, 2003; Aaker D. A. Brend kapitalini boshqarish: Brend nomining qiymatini kapitallashtirish. NY: Free Press, 1991. P. 56.
4. Davis Scott M. (2002) Brend aktivlarini boshqarish: Sizning brendlaringiz orqali foydali o'sishni ta'minlash. Jossey-Bass.
5. Jeyms R. Gregori, Jek G. Wiechmann. Korporativ brenddan foydalanish. NTC Business Books, 1997.
6. Kalte Z. M. Brendni rivojlantirishning zamonaviy modellari. Davlat menejment universiteti byulleteni No 21, 2009 yil. Sahifa 102-109.
7. <https://hr-portal.ru/article/brend-eto-i-est-strategiya>
8. Ogilvy D. Ogilvy reklama haqida. M.: Eksmo nashriyoti, 2003 yil.
9. Ergashxo'jaeva Sh. Innovatsion marketing. Toshkent: “Chulpon” nomidagi matbaa ijodiy uyi, 2014. 71-bet.
10. Ikromov M.A., Eshmatov S.A. Brend siyosatining qonuniy tamoyillari va uslubi. “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali № 1, 2021, 248-bet.
11. Bove K., Arens U. Zamonaviy reklama. M.: “Dovgan” nashriyoti, 1995 yil.
12. Kameneva N.A. Kompaniyada bilimlarni boshqarish. Ilmiy ishlar to'plami Sworld. 2009. T. 8. No 4. B. 3-6.

KORXONA BOZOR FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI MARKETING STRATEGIYALARIDAN FOYDALANISH

Karimjanova Ra'noxon Maxmudovna

Namangan muhandislik-texnologiya instituti,
Marketing kafedrası katta o'qituvchisi

Nosirov Husniddin Xusanboy o'g'li

Namangan muhandislik-texnologiya instituti, "Iqtisodiyot"
fakulteti marketing ta'lim yo'nalishi 4-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada korxona bozor faoliyatini rivojlantirishda raqamli marketing strategiyalarini shakllantirish va uning asosiy komponentlarini tashkil qilish chora-tadbirlari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: raqamli marketing, drayver, remarketing, o'yinlardagi reklama, SEO, segmentatsiya.

Abstract: This article discusses measures for forming digital marketing strategies and organizing its main components in the development of enterprise market activity.

Key words: digital marketing, driver, remarketing, advertising in games, SEO, segmentation.

Аннотация: В данной статье рассматриваются меры по формированию стратегии цифрового маркетинга и организации её основных компонентов в развитии рыночной деятельности предприятия.

Ключевые слова: цифровой маркетинг, драйвер, remarketing, реклама в играх, SEO, сегментация.

Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasini amalga oshirish davlat dasturining "Milliy iqtisodiyotni jadal rivojlantirish va yuqori o'sish sur'atini ta'minlash" ustuvor yo'nalishini amalga oshirish borasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish sohasida uni asosiy "drayver" sohaga aylantirib, hajmini kamida 2,5 baravar oshirishga qaratilgan ishlarni kengaytirish rejalashtirilgan. Raqamli infratuzilmani rivojlantirish orqali barcha aholi maskanlari va ijtimoiy obyektlarni, shuningdek, magistral avtomobil yo'llarini qamrab olish ko'zda tutilgan. Iqtisodiyotning real sektorida, moliya va bank sohalarida ishlab chiqarish va operatsion jarayonlarni raqamlashtirish darajasini 2026-yil yakuniga qadar 70% foizgacha oshirish, dasturiy mahsulotlar industriyasi hajmini 5 marta, ularning eksportini esa 10 marta oshirib, 500 mln. dollarga yetkazish maqsad qilingan. Bugungi kunda biznes yuritish sohasida ro'y berayotgan tub o'zgarishlarning asosiy harakatlantiruvchi kuchi axborot texnologiyalari hisoblanadi. AT barcha bozor subyektlari o'rtasidagi o'zaro aloqalarning hal qiluvchi vositasi, kompaniyalar uchun esa biznes yuritish vositasiga aylangan.

O'zbekistonda marketing strategiyasi bozor va zamon talabidagi mahsulot va tovarlarni ishlab chiqarishga qaratilgan. Bunday xarakterdagi mahsulotlarni ishlab chiqarish uchun tadbirkorlar va investorlarga keng iqtisodiy imkoniyatlar hamda soliq imtiyozlari berilgan. Xususan, maxsus industrial zonalarda faoliyat ko'rsatayotgan korxonalarga kiritilgan investitsiyalar hajmiga qarab, 3 yildan 7 yilgacha muddatga keng ko'lamli soliq va bojxona imtiyozlari hamda preferentsiyalar taqdim etilgan, ular uchun infratuzilma obyektlariga va kommunikatsiyalarga ulanish kafolatlanmoqda. Bu chora-tadbirlar rivojlanayotgan mamlakatlar taraqqiyot tezligini oshirishning muhim omillaridan biri bo'lib, davlat marketing strategiyasining ajralmas qismi bo'lgan yangi tarmoqlarga kirish va ularni o'zlashtirish strategiyasining zamonga moslashtirilayotganligi amaliy ifodasidir.

Interaktiv va raqamli marketing strategiyalari – bu raqamli marketingning barcha vositalaridan foydalanib, biznesning iqtisodiy jihatdan samarali rivojlanishini va marketing vazifalarini hal qilishni ta'minlashdir.

Tarmoq biznesini rivojlantirish strategiyasi doirasida reklama ishlariga kompleks yondashish, sotish hajmini oshirish, bozorda kompaniyaning obro'sini yaxshilash, joylashuvni o'zgartirish yoki brend imidjini yaxshilash va uning xabardorligini oshirish kabi ma'lum biznes muammolarini hal qilishga qaratilgan.

Murakkab iqtisodiy-taraqqiyot jarayonlari va internet marketingning kirib kelishi orqali biznes jarayonlari yuqori sur'atlarda o'smoqda. Foydalanuvchi turli kanallar orqali reklama va veb-resurs bilan o'zaro aloqada bo'lib, brend va veb-saytni tezda eslab qoladi va kompaniya ishonchligini oshiradi. Amaliyot ko'rsatadiki, sotib

olish to'g'risida qaror qabul qilish uchun ko'pchilik foydalanuvchilar 3 dan 10 tagacha brend reklama xabarlarini va veb-saytlarga ega bo'lishlari zarur.

Strategiya – bu strategik maqsadlarga erishish, vazifalarni bajarishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash va kerakli resurslarni aniqlash uchun kompaniya rejasidir. **Taktika** esa strategiyani individual vazifalarini hal qilishga olib keladigan ma'lum harakatlar yo'l xaritalaridir. Birinchi navbatda, strategiya tasodifiy harakatlarning oldini olish uchun zarurdir.

Raqamli marketing strategiyasining asosiy komponentlari sifatida quyidagilarni tavsiya etish mumkin:

- veb-sayt;
- ijtimoiy texnologiya;
- mobil texnologiyalar orqali amalga oshiriladigan imkoniyatlar;
- foydalanuvchilarni jalb qilish;
- logistika;
- o'lchovlar.

Raqamli marketing doimo o'sib borayotgan va tez o'zgaruvchan jarayonlarga asoslangan. Raqamli marketingning rivojlanishi va strategiyalarining quyidagi muhim xususiyatlari mavjud:

1. Segmentatsiya: Raqamli marketing imkoniyatlari asosida B2B va B2Cda maqsadli bozorlarga qaratilgan segmentatsiya amalga oshiriladi.

2. Marketingning ta'siri: Iste'molchilarning xatti-harakatlariga ta'sir ko'rsatadigan jamoalar yoki shaxslar "jamoat rahbarlari" deb ataladi. Raqamli maqsadlar konsepsiyasi uchun SAP C4C, Microsoft Dynamics, Shaxey CRM, Salesforce CRM kabi murakkab CRM tizimlari orqali Facebook reklama, Google Adwords, MyTarget kabi pulli reklama platformalari orqali jamoatchilikka ta'sir ko'rsatish imkoniyati paydo bo'ldi. Hozirgi kunda korxona rahbarlari raqamli strategiyalarga e'tibor qaratmoqda. Ushbu yondashuvning asosiy g'oyasi internetdan faol foydalanayotgan iste'molchilarga qulay tarzda mahsulotlarni reklama qilish va sotishni amalga oshirishdir.

3. Internet foydalanuvchilarining xatti-harakatlarini tahlil qilish: Onlayn reklama va OAV orqali foydalanuvchilarning qiziqishlari, imtiyozlari va ehtiyojlariga mos ravishda reklama xabarlarini yetkazish uchun turli xil qurilmalar va veb-saytlardagi foydalanuvchilarning onlayn faoliyati haqidagi ma'lumotlarni to'plash.

4. Hamkorlik: Tashkilotlar, texnik xizmat yetkazib beruvchilar va raqamli agentliklar o'rtasida resurslarni bo'lishish va sa'y-harakatlarni optimallashtirish imkoniyatlari mavjud. Bugungi kunda marketing strategiyasini yaratishda raqamli vositalar yordamida reklama maydonini shaxsiylashtirish muhim omil hisoblanadi.

5. Remarketing: Raqamli marketingda katta rol o'ynaydi. Bu taktika sotuvchilarga maqsadli reklama xabarlarini nashr etishga imkon beradi, ya'ni brend vakillari doimiy ravishda tarmoqdagi ba'zi ma'lumotlarni, ayniqsa mahsulotlar va xizmatlar haqida ma'lumotni izlayotgan yoki ma'lum maqsadlar bilan veb-saytlarga tashrif buyuradigan muayyan auditoriyaga reklama xabarlarini ko'rsatish imkonini beradi.

6. O'yinlardagi reklama: Eng keng tarqalgan foydalanish usullari sport o'yinlaridagi billboardlar va o'yin ichidagi reklamalarni o'z ichiga oladi. Bu turdagi reklama, shuningdek, o'yin obyektlarini, masalan, qurol, avtomobil yoki kiyim kabi narsalarni brendlash orqali ham namoyon bo'lishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, hozirgi davrga kelib dunyoda axborot, internet, iqtisodiyotni raqamlashtirish va internet-marketing kabi zamonaviy sohalar izchil rivojlanmoqda. Zamon bilan hamnafas bo'lishimiz, jahon bozoriga to'siqsiz kirib borishimiz uchun yuqoridagi sohalarni yurtimizda ham rivojlantirish zarur. Bu bilan mamlakatimiz iqtisodiyoti rivojlanib, aholi farovonligi va yurtimiz osoyishtaligi uchun o'z hissamizni qo'shgan bo'lamiz. Endi siz internet-marketing strategiyalarining har xil turlarini yaxshiroq tushunganingizdan so'ng, ularni kompaniyangiz uchun qo'llash vaqti keldi. SEO kontent yaratish, ijtimoiy media marketing va boshqa ko'plab imkoniyatlardan foydalanish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Porsaev, G. M., Safarov, B. Sh., Usmanova, D. Q. "Raqamli iqtisodiyot asoslari."
2. Ayupov, R. H., Boltaboeva, G. R. "Raqamli iqtisodiyot asoslari."
3. Xakimov, Z. A., Sharifxodjayev, U. U. "Interaktiv va raqamli marketing."
4. Abduxalilova, L. T. "Internet-Marketing."
5. Kotler, P., & Keller, K. L. (2016). *Marketing Management* (15th ed.). Pearson.
6. Chaffey, D., & Ellis-Chadwick, F. (2019). *Digital Marketing* (7th ed.). Pearson.
7. Ryan, D. (2016). *Understanding Digital Marketing: Marketing Strategies for Engaging the Digital Generation*. Kogan Page.

IMPLEMENTATION OF THE COBBA DOUGHLAS MODEL IN THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY.

Rustamova Mekhrigiyo

Assistant of the Tashkent Institute of Management and Economics

Abstract: This article presents information about the Cobb-Douglas model, one of the production functions. The parameters of the gross domestic product function were estimated based on the statistical data provided in the Minitab program. Also, a prediction of the volume of the gross domestic product is given at certain values of the amount of capital spent on production and the amount of labor force involved in production.

Key words: Minitab, Cobb-Douglas, production function, gross domestic product, labor force, capital, regression equation, elasticity, logarithm.

Annotatsiya: Ushbu maqolada ishlab chiqarish funksiyalaridan biri Kobb-Duglas modeli haqida ma'lumotlar keltirilgan. Minitab dasturida berilgan statistik ma'lumotlar asosida yalpi ichki mahsulot funksiyasi parametrlari baholangan. Shuningdek, ishlab chiqarish uchun sarflangan kapital hajmi va ishlab chiqarishga jalb qilingan ishchi kuchi hajmining ma'lum bir qiymatlarida yalpi ichki mahsulot hajmi haqida bashorat keltirilgan.

Kalit so'zlar: Minitab, Kobb-Duglas, ishlab chiqarish funksiyasi, yalpi ichki mahsulot, ishchi kuchi, kapital, regressiya tenglamasi, elastiklik, logarifm.

Аннотация: В данной статье представлена информация о функции производства, известной как модель Кобба-Дугласа. На основе предоставленных статистических данных в программе Minitab оценены параметры функции валового внутреннего продукта. Также сделан прогноз объемов валового внутреннего продукта при определенных значениях величины затрат на капитал и задействованной рабочей силы.

Ключевые слова: Minitab, Кобб-Дуглас, функция производства, валовый внутренний продукт, рабочая сила, капитал, регрессионное уравнение, эластичность, логарифм.

INTRODUCTION

The two main factors of production are capital and labor. A certain ratio of their combination creates conditions for obtaining a product. The purpose of the Cobb-Douglas production function is to reflect the ratio of capital and labor required to produce a certain product in the required quantity. This production function is based on two factors. It was first proposed by the Swedish economist Knut Veksel, but statistical verification was carried out by two scientists, Charles Cobb and Paul Douglas, between 1927 and 1947¹. The names of these scientists became the names of the production function. Also, in a narrow sense, the term "Cobb-Douglas production function" is used to denote constant income. The production function developed by Cobb-Douglas is the first aggregate production function. Its use made it possible to model not only small-scale processes, but also entire sectors of the economy. The statistical confirmation of this function is the beginning of a new stage of macroeconomic development, which allows to evaluate the production efficiency at the level of the national economy.

LITERARY ANALYSIS AND METHODS

Minitab² is one of the most popular statistical analysis programs used to quickly analyze statistical data, draw conclusions from data, and create statistical models. Minitab software is designed to facilitate the process of analyzing, working with data, and drawing conclusions from the results, which are critical to statistics, scientific research, business analysis, and other fields. This program allows users to create statistical models, analyze data, and display them in convenient graphs.

Minitab 19

1 Cobb, C. W., Douglas, P. H. (1928). *Theory of Production*. Washington, D.C.: American Economic Association.
2 Isaac Newton. Minitab Cookbook - USA; Packt Publishing, 2014. - 321.

The program includes various statistical methods, including regression equation construction, analysis of variance, and more. Using these statistical analysis methods, data exploration, identification of available variables, and statistical models are significantly facilitated. The interface of the Minitab program is customizable and allows users to work with ease. This program has convenient functions to facilitate the process of data review, statistical modeling, and implementation of results. To facilitate statistical analysis and model building, Minitab is a customized program that is very convenient for scientific research and business operations of students, professionals, and corporate clients. There are several conveniences and advantages to performing statistical analysis using Minitab:

1. Customized Interface: Minitab's customized interface is intuitive and user-friendly. This makes it easy to enter data, analyze it, plot it on graphs, and view the results.
2. Statistical analyses: Minitab is prepared to facilitate various statistical analyses, such as decoding, detection, regression, and variant analysis.
3. Graphs and visualizations: The program provides an opportunity to display data in convenient graphs. It helps in the visual analysis of data and interpretation of results.
4. Creating statistical models: Minitab software allows you to create and use statistical models. This is useful for identifying variables in data and predicting outcomes.
5. Ease and convenience: The program makes the process of data collection, statistical analysis, and interpretation of results easy and convenient, and also helps in identifying and adjusting errors.
6. Tailored for Students, Professionals, and Corporate Clients: Minitab is a tailored and useful application for statistical study, scientific research, business analysis, and corporate analysis.

In short, Minitab is a very useful tool for statistical analysis, business development, and scientific research.

RESULTS

Cobb-Douglas The production function expresses the economic-mathematical quantitative relationship between the volume of production (product) and production factors, for example, resource costs and labor force, and has the following form:

(1)

here,

Y - volume of production;

A - efficiency coefficient;

K - the amount of capital spent on production;

L - the size of the labor force involved in production;

capital flexibility;

elasticity of capital.

This formula is based on statistical calculations, the volume of production, describes the relationship between the amount of capital spent on production and the amount of labor involved in production. The most important indicators of the Cobb-Douglas production function are the elasticities of the factors of production,

1. This relationship describes permanent income. For example, with a 100% increase in labor and capital, the production volume will increase by the same 100%, that is, it will double. The production function is linear, uniform;

2. This relationship describes the increase in income. For example, with a 100% increase in labor and capital input, output increases by, say, 120%;

3. This relationship describes diminishing returns.

Be given 20 statistics, consisting of the gross domestic product (GDP), the labor force spent on production (Labor) and the amount of capital spent on production (Capital) of a country in a specific period of time:

No	GDP (Y)	Labor (L)	C capital (K)
1	114043	8310	182113
2	120410	8529	193749
3	129187	8738	205192
4	134705	8952	215130
5	139960	9171	225021
6	150511	9569	237026
7	157897	9527	248897
8	165286	9662	260661
9	178491	10334	275466
10	199457	10981	295378

11	212123	11746	315715
12	226977	11521	337642
13	241194	11540	363599
14	260881	12066	391847
15	277498	12297	422382
16	296530	12955	455049
17	306712	13338	484677
18	329030	13738	520553
19	354057	15924	561531
20	374977	14154	609825

Based on the statistics given to us, the Cobb-Douglas production function, we estimate the parameters using the Minitab program.

First, we take the natural logarithm of (1) to convert the nonlinear model to a linear model:

(2)

Using the properties of logarithms, expression (2) can be written as:

(3)

The summation and each term in expression (3) can be reduced to a linear model by specifying the terms. To perform this operation in the Minitab program: C4, C5, C6 were named $\ln(\text{GDP})$, $\ln(\text{Labor})$, $\ln(\text{Capital})$, respectively, natural logarithms were calculated for each and the results were presented in the table:

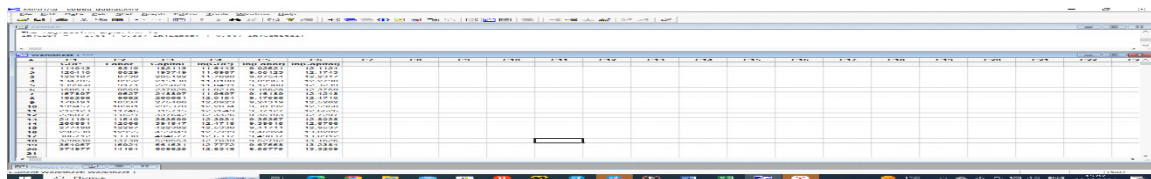
No	S1 GDP	S2 Labor	S3 Capital	S4 $\ln(\text{GDP})$	S5 $\ln(\text{Labor})$	S6 $\ln(\text{Capital})$
1	114043	8310	182113	11.6443	9.02521	12.1124
2	120410	8529	193749	11.6987	9.05123	12.1743
3	129187	8738	205192	11.7690	9.07544	12.2317
4	134705	8952	215130	11.8108	9.09963	12.2790
5	139960	9171	225021	11.8491	9.12380	12.3239
6	150511	9569	237026	11.9218	9.16628	12.3759
7	157897	9527	248897	11.9697	9.16189	12.4248
8	165286	9662	260661	12.0154	9.17596	12.4710
9	178491	10334	275466	12.0923	9.24319	12.5262
10	199457	10981	295378	12.2034	9.30392	12.5960
11	212123	11746	315715	12.2649	9.37127	12.6626
12	226977	11521	337642	12.3326	9.35193	12.7297
13	241194	11540	363599	12.3934	9.35357	12.8038
14	260881	12066	391847	12.4718	9.39815	12.8786
15	277498	12297	422382	12.5336	9.41711	12.9537
16	296530	12955	455049	12.5999	9.46924	13.0282
17	306712	13338	484677	12.6337	9.49837	13.0912
18	329030	13738	520553	12.7039	9.52792	13.1626
19	354057	15924	561531	12.7772	9.67558	13.2384
20	374977	14154	609825	12.8346	9.55775	13.3209

The result of the actions performed below was reflected in the Minitab window as follows:

The screenshot shows the Minitab 'cobb.douglas.MPJ' window. The regression equation is displayed as $\ln(\text{GDP}) = -2.64 + 0.337 \ln(\text{Labor}) + 0.947 \ln(\text{Capital})$. Below the equation, the worksheet 'Worksheet1.MPJ' is visible, showing columns C1 through C22. Columns C1-C3 contain the original data (GDP, Labor, Capital), and columns C4-C6 contain their natural logarithms. The data rows correspond to the 20 observations in the table above.

After that, the regression equation was constructed. It is known that in this regression equation, $\ln(\text{Labor})$, $\ln(\text{Capital})$ are arbitrary variables, and $\ln(\text{GDP})$ is an arbitrary variable. The following regression equation was created in the Minitab window:

That is, based on the given statistical data, the following regression equation was created:

(4)

It can be seen that

(2)

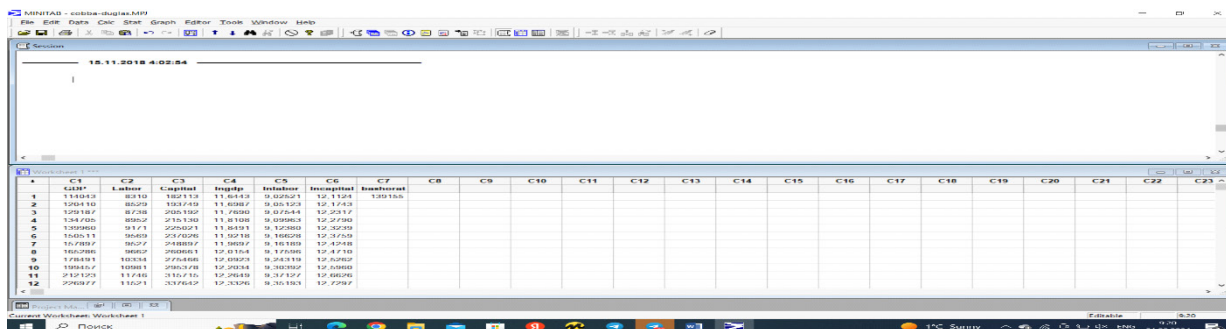
According to expression (3).

the found numerical values of the parameters in the expression (2), we get the following equality: (5).

Therefore, based on these statistics, the following estimated version of the Cobb-Douglas production function was formed:

(6).

To sum up, , that is, this production process describes an increase in income, and we use the expression (6) to calculate the ratio of the amount of labor spent on production (Labor) and the amount of capital spent on production (Capital) we can predict the value of gross domestic product (GDP) in exact values. For example, we obtained the prediction $Y=139155$ using Minitab when and:

ANALYSIS

The Cobb-Douglas production function is used to analyze the system for customers during production. This function helps determine the variables (such as the size of the workforce and the number of devices) to produce enough products for customers.

The Cobb-Douglas production function has several advantages:

1. Determining the optimal number of customers: The Cobb-Douglas function is used to determine the number of customers and also helps to optimize their production costs.

2. Convenience and efficient use: This function provides convenient and efficient use of production systems in the analysis of product production.

3. Less time required: the Cobb-Douglas production function helps in optimizing the production costs of production systems, and as a result, it is possible to produce an optimal quantity of products for customers. This allows you to save time and money in the production process.

4. Improve control and monitoring: The Cobb-Douglas production function helps to control and monitor the production of the system and also helps to optimize production costs. It helps in managing the financial systems of companies.

CONCLUSION

Using the Cobb-Douglas function based on the statistical data provided in the Minitab program not only makes it easier for corporate organizations to determine the optimal number of customers, but also helps to make product production more competitive and reduce production costs. Improving this process plays an important role in obtaining financial benefits for companies. The Cobb-Douglas function determines the optimal way to produce an optimal amount of product for customers. This helps to choose the optimal amount of resource

consumption for production systems. By using this function, production costs can also be optimized. This helps organizations to offer cost-effective and cost-effective products to their customers. Another advantage of using the Cobb-Douglas function in production is that it allows control and monitoring. The Minitab program provides the ability to use the Cobb-Douglas function, control and monitor production based on statistical data. This is of utmost importance for reliable and efficient system management. Therefore, the use of the Cobb-Douglas function in Minitab software can help improve production systems and increase financial profits for corporate clients.

List of references

1. Isaac Newton. Minitab Cookbook - USA ; Packt Publishing, 2014. - 321.
2. Andrew Sleeper. Minitab Demystified - USA; McGraw-Hill Education, 2011. - 350.
3. Jim Frost. Six Sigma with Minitab - USA; John Wiley & Sons, 2013. - 400.
4. Lisa J. Baggaley. Minitab Tutorial for Beginners - USA; Independently published, 2020. - 150.
5. Renshaw, Geoff. Maths for Economics - New York; Oxford University Press, 2005. – 516.
6. Cobb, C. W., Douglas, P. H. (1928). *Theory of Production*. Washington, D.C.: American Economic Association.

AGROSANOAT KORXONALARI FAOLIYATIDA RAQAMLI SAVDO PLATFORMALARI

Fayzullayev Shuhrat Sherali o'g'li

Toshkent menejment va iqtisodiyot instituti katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada agrobiznes sohasidagi raqamli marketingning ta'siri va qishloq xo'jaligida raqamli savdo platformalarining holati haqida so'z boradi. Shuningdek, mamlakat hududida yetishtirilgan mahsulotlar hajmi va sotuvi tahlil qilinib, agrar sohada raqamli marketingni rivojlantirish yuzasidan xulosa va takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: raqamli marketing, elektron savdo platformasi, raqamlashtirish, qishloq xo'jalik mahsulotlari, agrosanoat korxonalari.

Abstract: This article discusses the impact of digital marketing in agribusiness and the state of digital trading platforms in agriculture. Additionally, the volume and sales of products grown in the country are analyzed, and conclusions and suggestions regarding the development of digital marketing in the agricultural sector are provided.

Key words: digital marketing, e-commerce platform, digitization, agricultural products, agro-industrial enterprises.

Аннотация: В данной статье рассматривается влияние цифрового маркетинга на агробизнес и состояние цифровых торговых платформ в сельском хозяйстве. Также проанализированы объемы и продажи выращенной в стране продукции, а также даны выводы и предложения по развитию цифрового маркетинга в аграрном секторе.

Ключевые слова: цифровой маркетинг, платформа электронной коммерции, цифровизация, сельскохозяйственная продукция, агропромышленные предприятия.

KIRISH

Raqamli davrning taraqqiyoti barcha sohalarga o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Hayotimizga ko'plab yangi tushunchalar singari raqamli marketing ham kirib keldi. Internet va raqamlashtirish jarayonlari butun dunyoda o'zgarishlar sodir etmoqda. Boshqa tarmoqlar singari, qishloq xo'jaligi sohasi ham raqamli marketing orqali yangi imkoniyatlarga erishib, an'anaviy marketing usullariga qaraganda samaraliroq xizmatlarni taqdim eta boshladi.

Raqamli marketing iqtisodiy samaradorlik, vaqtni tejash, foydalanish qulayligi va moslashuvchanlik kabi ko'plab afzalliklarni taqdim etadi. U fermerlarning raqamli marketing haqidagi tasavvurlarini baholash, uning ularning faoliyatiga ta'sirini o'lchash va qishloq xo'jaligi biznesi landshaftiga integratsiyalashuvining ijobiy va salbiy oqibatlarini aniqlashga yordam beradi.

Hukumat tomonidan agrar sohaga zamonaviy rivojlanish imkoniyatlari yaratish uchun qilingan chora-tadbirlar orasida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 23-oktabrdagi 2020–2030-yillarga mo'ljallangan "O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020 — 2030-yillarga mo'ljallangan strategiyasini tasdiqlash to'g'risida "gi PF-5853-son¹ Farmoni alohida ahamiyatga ega. Ushbu strategiya qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat tarmog'ining raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan islohotlarni yanada chuqurlashtirishda davlat siyosatini tubdan takomillashtirishga qaratilgan bo'lib, quyidagi ustuvor yo'nalishlarni qamrab oladi [1]:

- aholining oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash;
- qulay agrobiznes muhitini va qo'shilgan qiymat zanjirini yaratish;
- qishloq xo'jaligida ilm-fan, ta'lim, axborot va maslahat xizmatlari tizimini rivojlantirish;
- qishloq hududlarini rivojlantirish va boshqalar.

Agrobiznesning kelajagi texnologiya taraqqiyoti, barqarorlik muammolari, iste'molchilarning o'zgaruvchan xohish-istaklari, bozor dinamikasi va hukumat siyosati kabi omillar ta'sirida shakllanishi kutilmoqda. Mamlakatda agrobiznes kelajagini belgilashi mumkin bo'lgan turli tendensiyalar va potentsial o'zgarishlar mavjud.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini raqamli nazorat ostidagi bozorlarda sotish an'anaviy bozorlarga qaraganda fermerlarga ko'proq imtiyozlar beradi. Bunga qo'shimcha ravishda, bozorda xaridorlar va sotuvchilar uchun qulay infratuzilma va imkoniyatlar yaratilgani sababli bozordan bozorga farqlar mavjud (Jairath, M. S, 2012). Shuningdek, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) qishloq xo'jaligi mahsulotlarini sotishni

¹ <https://lex.uz/docs/-4567334>

soddalashtirish orqali kichik xo'jaliklarning marketingini rivojlantirish, tashkil etish va osonlashtirishda qishloq xo'jaligi marketingi sektoriga ko'mak beradi (USAID FACET loyihasi, 2012). Bundan tashqari, raqamli qishloq xo'jaligi marketingi orqali fermerlar o'z mahsulotlarini yuqori narxlarda sotish imkoniyatiga ega bo'ladilar (Kiruthig va boshq., 2015) [4].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ilmiy maqolani tayyorlash jarayonida ma'lumotlarni jadvallar asosida tahlil qilish, guruhlash, abstrakt-mantiqiy fikrlash, tizimli tahlil va statistik guruhlash hamda ekspert baholash usullaridan foydalanildi. Ma'lumotlar hukumat hisobotlari, mintaqaviy iqtisodiy so'rovnomalar va sanoat ma'lumotlar bazalaridan yig'ildi. Ma'lumotlarni tayyorlash jarayoni ularni tegishli kategoriyalarga ajratish orqali tozalash va tahlil qilish bosqichlarini o'z ichiga oldi.

TAHLIL VA NATIJALAR

O'zbekiston iqtisodiyotida agrar soha muhim ahamiyatga ega. Mamlakat muvaffaqiyatining asosiy tarkibiy qismlaridan biri sifatida qishloq xo'jaligini rivojlantirish va yaxshilash muhim ekanligini ta'kidlash lozim. Avtomatlashtirilgan texnika, sensorga asoslangan sug'orish tizimlari va ma'lumotlarga asoslangan qarorlarni qabul qilishni o'z ichiga olgan aqlli qishloq xo'jaligi amaliyotlari yanada keng tarqalmoqda, bu esa resurslardan samarali foydalanishga yordam beradi. Yosh fermerlar o'z mahsulotlarini xalqaro bozorga chiqarish uchun raqamli marketing vositalaridan foydalanishga tayyor. Bugungi kunda deyarli barcha jarayonlar elektron ommaviy axborot vositalari orqali amalga oshirilmoqda. Fermerlar ko'proq daromad olishlari uchun raqamli marketing qishloq xo'jaligi va agrobiznes sohasida muhim ahamiyat kasb etadi [2].

Fermerlar raqamli marketing yordamida talabni bilib, o'z mahsulotlarini mamlakat yoki xalqaro miqyosda sotish imkoniga ega bo'lishlari mumkin. Mamlakatda faoliyat yuritayotgan quyidagi agro marketpleyslar bunga misol bo'la oladi (1-jadval).

1-jadval. O'zbekiston Respublikasida faoliyat olib borayotgan agro marketpleyslar.

№	Korxona nomi	Mahsulot katalog-lari	Sotish hududi	Platformaning web sahifasi	Logotipi
1.	AgroZamin - O'zimizniki ixtisoslashtirilgan savdo maydonchasi	18 ta	O'zbekiston	https://uzimizniki.agro-zamin.uz/uz_cyrl	
2.	Oziqovqat.com Ulgurji oziq-ovqatlar savdosi. B2B	16 ta	O'zbekiston MDH Turkiya AfG'oniston	https://oziqovqat.com/uzc	
3.	Smart-Market maxsus elektron savdo maydoni	32 ta	O'zbekiston	https://smart-market.uz/	
4.	E-agrosavdo Elektron agro sanoat bozori portali	24 ta	O'zbekiston	https://agroetp.agro.uz/uz	
5.	Agrobaza.uz agromahsulotlar savdo maydonchasi	16 ta	O'zbekiston	https://agrobaza.uz/	

* Muallif tomonidan korxonalar ma'lumotlari asosida tayyorlandi.

Yuqoridagi jadvaldagi ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, agro marketpleyslar orasida mahsulot kategoriyalari soni bo'yicha eng katta ulush **Smart-Market** maxsus elektron savdo korxonasiga tegishli bo'lib, 32 ta mahsulot turini o'z ichiga oladi. **E-agrosavdo** platformasida bu ko'rsatkich 24 tani tashkil etadi. Ta'kidlash joizki, ushbu platforma O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligi tashabbusi bilan yaratilgan bo'lib, eksport shartnomalarini tuzish va qishloq xo'jaligi mahsulotlari eksportini rivojlantirish imkonini beradi.

Bundan tashqari, savdo hududlari kengligi bo'yicha **Oziqovqat ulgurji savdo korxonasi** eng yaxshi natijaga ega bo'lib, uning geografik qamrovi O'zbekiston bilan cheklanmasdan MDH hududlari, Turkiya va Afg'onistonni ham o'z ichiga oladi. Bu esa korxona imkoniyatlarini sezilarli darajada oshiradi.

AgroZamin – O‘zimizniki savdo platformasi esa “Agrobank” ATB tashabbusi bilan yaratilgan bo‘lib, keng mahsulot turiga ega va marketing tadbirlarini yuqori darajada amalga oshirmoqda. Ushbu platforma ekotizim shaklida tashkil etilgan bo‘lib, **AgroPay** xizmatiga ega. **AgroPay** – bu aholi va korxonalar o‘rtasida onlayn to‘lovlar va pul o‘tkazmalarini amalga oshirish imkonini beruvchi to‘lov xizmati hisoblanadi.

Agrobaza.uz agromahsulotlar savdo korxonasida esa mahsulot kategoriyalari 16 tani tashkil etadi. Ushbu platforma “Mutaxassislar” bo‘limiga ega bo‘lib, bu korxona vakillariga o‘z savollari bilan murojaat qilish imkonini beradi [9,10,11,12,13].

Smart-Market maxsus elektron savdo korxonasi o‘z veb-sahifasida bir qancha statistik ma‘lumotlarni taqdim etgan. Ya‘ni, ta‘minotchi korxonalar soni 39 498, xaridorlar soni 894 236 dan oshadi, mahsulotlar miqdori esa 2 698 179 tani tashkil etadi. Oylik savdo aylanmasi 376 milliard so‘mdan oshadi [11]. Ushbu raqamlar raqamli marketing platformasi orqali amalga oshirilganligi sababli, davlatimiz uchun bunday savdo platformalarining ahamiyati juda katta ekanini anglash mumkin.

Yuqoridagi raqamlardan xulosa qilish mumkinki, mamlakatda qishloq xo‘jaligi mahsulotlari savdosi hajmini oshirishda raqamli marketing texnologiyalari, xususan, savdo platformalari muhim o‘rin tutmoqda. Bu esa raqamli savdo platformalari faoliyatini yanada kengaytirish va shu orqali qishloq xo‘jaligi mahsulotlari savdosini oshirish zaruriy masalaga aylanganini ko‘rsatadi.

Statistika agentligining rasmiy sahifasida, asosan, qishloq xo‘jaligi va oziq-ovqat mahsulotlarining qancha miqdorda yetishtirilgani yoki ishlab chiqarilgani to‘g‘risidagi ma‘lumotlar keltirilgan. Shuningdek, ba‘zi mahsulotlarning eksport miqdori ham aks ettirilgan, ammo mahsulotlar savdosi yoki ichki bozorlardagi sotuvi haqida ma‘lumotlar yetarli emas. Masalan, 2024-yilning yanvar–iyun oylarida respublikamizdagi dehqon va tomorqa xo‘jaliklari tomonidan 2 838,4 ming tonna sabzavot mahsulotlari yetishtirilgan bo‘lib, 2023-yilning mos davriga nisbatan sabzavot hajmining o‘sishi 1,6 % ni tashkil etgan.

Dastlabki ma‘lumotlarga ko‘ra, 2024-yilning yanvar–iyun oylarida fermer xo‘jaliklari tomonidan 4 669,8 ming tonna don va dukkakli don ekinlari yetishtirilgan, bu ko‘rsatkich 2023-yilning mos davriga nisbatan 5,5 % ga oshgan. Shu davrda qishloq xo‘jaligi faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlar tomonidan jami 95,7 ming tonna (tirik vaznda) go‘sht yetishtirilgan bo‘lib, 2023-yilning mos davriga nisbatan go‘sht yetishtirish hajmi 17,6 % ga oshganligi qayd etilgan.

Eksport qilish bo‘yicha esa, 2024-yilning yanvar–avgust oylarida 14 ta xorijiy davlatga qiymati qariyb 62,3 mln AQSH dollariga teng bo‘lgan 64,8 ming tonna o‘rik eksport qilingan. O‘rik eksporti qiymati o‘tgan yilning mos davriga nisbatan 21,6 mln AQSH dollariga oshgan. Shu davrda qiymati 42,7 mln AQSH dollariga teng bo‘lgan 162 ming tonna karam eksport qilinib, bu qiymat 2023-yilning mos davri bilan solishtirilganda 21,5 mln AQSH dollariga oshgan.

2024-yilning yanvar–avgust oylarida O‘zbekiston Respublikasining tashqi savdo aylanmasi 42,7 mlrd AQSH dollariga yetib, 2023-yilning mos davriga nisbatan 2,7 mlrd AQSH dollariga yoki 6,6 % ga oshgan [8].

YalMning tarmoqlar bo‘yicha tarkibiga kelsak, 2024-yilning yanvar–iyun oylarida qishloq, o‘rmon va baliqchilik xo‘jaligining O‘zbekiston Respublikasi YalMdagi ulushi 18,2 % ni tashkil etgan. Hududiy miqyosda esa, qishloq, o‘rmon va baliqchilik xo‘jaligining yalpi hududiy mahsulot tarkibidagi ulushi bo‘yicha eng yuqori ko‘rsatkichlar Surxondaryo (44,4 %) va Jizzax (37,5 %) viloyatlarida kuzatilgan [14].

Bu ko‘rsatkichlar mamlakat iqtisodiyoti uchun ijobiy natijadir. Shu bilan birga, ichki bozor talabini qondirish va savdoni rivojlantirish uchun raqamli marketing texnologiyalaridan foydalanish holatlarini ko‘paytirish va rag‘batlantirish lozim deb hisoblaymiz. Shu o‘rinda, o‘tgan yillardagi qishloq xo‘jaligi mahsulotlari hajmi haqida ham to‘xtalib o‘tish muhimdir (1-rasm).

1-rasm. Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari umumiy hajmi (2014–2023).

* Statistik ma‘lumotlar asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

Ushbu grafikda so'nggi 10 yillikdagi oziq-ovqat mahsulotlarining o'sish sur'ati aks ettirilgan. Yillar davomida turli o'zgarishlar kuzatilgan. Xususan, berilgan davrning dastlabki 3 yili yaxshi o'sishga ega bo'lib, eng yuqori ko'rsatgich 2016-yilda qayd etilgan va 106,3 % ni tashkil etgan. Qolgan yillarda asosan bu ko'rsatgichdan past natijalar qayd etilgan. 2017-yilda keskin pasayish yuz bergan va eng past ko'rsatgich 100,2 % bilan 2018-yilda kuzatilgan. Undan keyingi 5 yillikda esa o'sish holati asosan 103 va 104 % oralig'ida saqlanib kelgan. Bugungi kunda ushbu holatni o'rtacha barqaror deb atash mumkin.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozimki, raqamli marketing tobora keng tarqalmoqda. Har bir inson vaqtini tejab, o'ziga kerakli mahsulotga onlayn buyurtma berib, to'lovni amalga oshirishi orqali mahsulotni belgilangan manzilga yetkazib olish imkoniyatiga ega. Bu raqamli marketingning qulay tomonlarini ko'rsatadi. Shuningdek, bu imkoniyat fermer va dehqon xo'jaliklariga o'z mahsulotlarini ortiqcha vaqt va xarajat sarflamasdan sotish imkoniyatini beradi. Shu sababli, raqamli marketing va savdo platformalari orqali o'zaro integratsiyani kuchaytirish lozim.

Takliflar sifatida aytish mumkinki, qishloq xo'jaligining mavjudligi to'liq fermerlarga bog'liq. Fermerlar jamiyat qurish va ma'lumot almashish uchun ijtimoiy media platformalaridan foydalanib, qo'llab-quvvatlovchi muhitni yaratishlari mumkin. Shuningdek, vositachilarni yo'q qilish va mahsulotlar uchun adolatli narxlarni ta'minlash orqali elektron tijorat platformalarini integratsiyalash fermerlar va mijozlar o'rtasidagi to'g'ridan-to'g'ri tranzaksiyalarni rag'batlantirishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Shreyas B. D., Susheela Devi B. Devaru. (2023). Impact of Digital Marketing Among Farmers in Agribusiness with Reference to Vivek Enterprises Holenarasipura Hassan. International Journal for Multidisciplinary Research (IJFMR), E-ISSN: 2582-2160, Volume 5, Issue 5, September-October 2023, 11-19 b.
2. Xakimov Z.A., Sharifxodjayev U.U. Interaktiv va raqamli marketing. O'quv qo'llanma. T.: "Iqtisodiyot", 2019 – 270 b.
3. P. Komala, A.V.N. Murty. (2012). Digital marketing practices for agriculture products: in India. IJFANS International Journal of Food and Nutritional Sciences, ISSN PRINT 2319-1775, Online 2320-7876, Volume 11, Iss. 10, 1395-1409 b.
4. Fayzullayev, Sh. Sh. U., & Shadmankulova, D. A. (2019). Teoreticheskoe i pravovoe znachenie narashchivaniya potentsiala eksporta selskoxozyaystvennykh predpriyatiy. Vestnik nauki i obrazovaniya, (24-2 (78)), 14-17 b.
5. Xojiyev E.Yo., Fayzullayev Sh.Sh. (2023). Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini tashqi bozorlarga yetkazib berishda tijorat standartlarining o'rni. Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot jurnali, 2023-yil, avgust, №8, 267-272 b.
6. <https://lex.uz/uz/> - O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.
7. <https://www.stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar> - O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi.
8. https://uzimizniki.agro-zamin.uz/uz_cyrl - AgroZamin savdo maydonchasi.
9. <https://oziqovqat.com/uzc> - Ulgurji oziq-ovqatlar savdo platformasi. (B2B)
10. <https://smart-market.uz/> - Smart-Market maxsus elektron savdo maydoni.
11. <https://agroetp.agro.uz/uz> - E-agrosavdo Elektron agro sanoat bozori portali.
12. <https://agrobaza.uz/> - Agrobaza.uz agromahsulotlar savdo maydonchasi.
13. <https://www.stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/56976-2024-yilning-yanvar-iyun-oylarida-yaimning-tarmoqlar-bo-yicha-tarkibida-qishloq-o-rmon-va-baliqchilik-xo-jaligining-ulushi-qanday>

MAHSULOT DIVERSIFIKATSIYASI ASOSIDA EKSPORT POTENSIALINI OSHIRISH YO‘LLARI

Jo‘rabayeva Sh.K.

Namangan muhandislik-texnologiya instituti doktranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada eksportni diversifikatsiyalash va uni tahlil qilishda qo‘llaniladigan turli yondashuvlar atroflicha tahlil qilingan. O‘zbekiston Respublikasining eksport holati va unda to‘qimachilik mahsulotlarining o‘rni bayon etilgan. O‘zbekiston Respublikasi uchun eksport diversifikatsiyasi indeksi hisoblab chiqilgan va tahlil etilgan. Shuningdek, eksport salohiyatini oshirishga qaratilgan takliflar va tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: eksport, diversifikatsiya, Xerfindal indeksi, Teyl indeksi, diversifikatsiya indeksi, to‘qimachilik mahsulotlari, ishlab chiqarish sanoati.

Abstract: This article provides a comprehensive analysis of various approaches used for export diversification and evaluation. The current state of exports of the Republic of Uzbekistan and the role of textile products within this context are thoroughly examined. The export diversification index for the Republic of Uzbekistan has been calculated and analyzed. Additionally, recommendations and proposals for increasing Uzbekistan's export potential are presented.

Key words: export, diversification, Herfindahl index, Theil index, diversification index, textile products, manufacturing industry.

Аннотация: В данной статье проводится всесторонний анализ различных подходов, используемых для диверсификации и оценки экспорта. Тщательно рассмотрено текущее состояние экспорта Республики Узбекистан и роль текстильной продукции в этом контексте. Рассчитан и проанализирован индекс диверсификации экспорта для Республики Узбекистан. Также представлены рекомендации и предложения по повышению экспортного потенциала Узбекистана.

Ключевые слова: экспорт, диверсификация, индекс Херфиндала, индекс Тейла, индекс диверсификации, текстильная продукция, обрабатывающая промышленность.

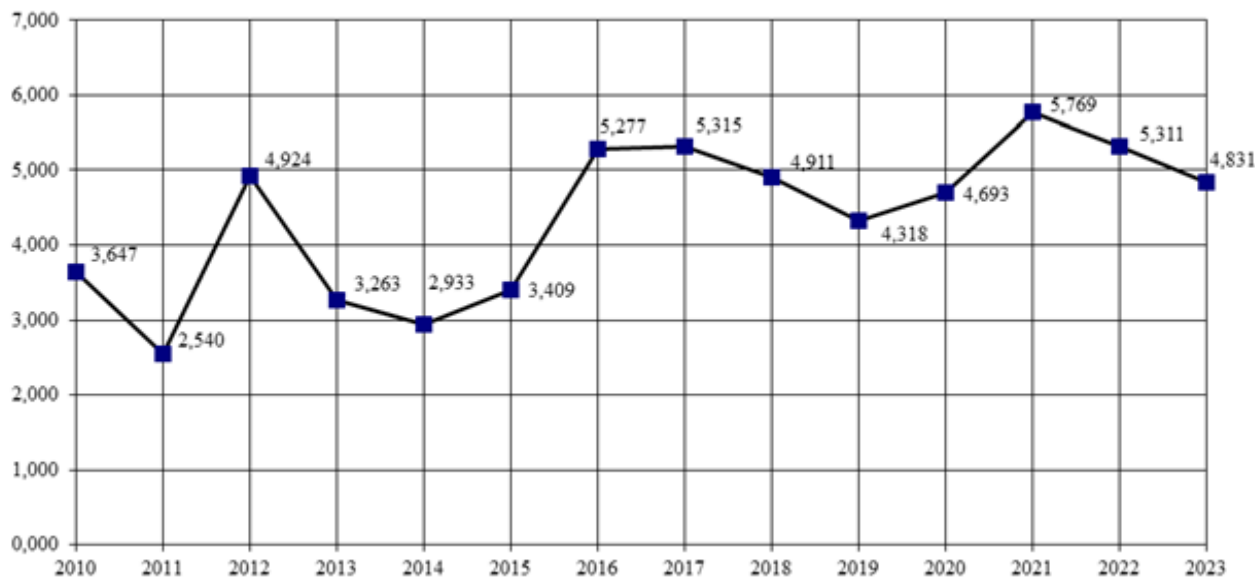
KIRISH

Bugungi kunda to‘qimachilik va yengil sanoat tarmog‘i O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiyotida muhim o‘rin tutadi hamda sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish va eksport qilishda markaziy rol o‘ynaydi. Mamlakat eksportini diversifikatsiya qilish rivojlanish strategiyasining asosiy qismiga aylangan bo‘lib, u mahsulot turlarini ko‘paytirish va yetkazib berish geografiyasini kengaytirishni o‘z ichiga oladi. Ko‘plab iqtisodchilar va siyosatchilar eksportni diversifikatsiyalashni bandlikni oshirish va iqtisodiy o‘sishni tezlashtirishning muhim usuli sifatida baholashadi. Bundan tashqari, diversifikatsiya iqtisodiy o‘sish barqarorligini mustahkamlashga yordam beradi. Zamonaviy adabiyotlarda eksportni diversifikatsiyalashni tahlil qilish uchun keng ko‘lamli ko‘rsatkichlardan foydalaniladi, jumladan, Xerfindal indeksi [1] va Teyl indeksi [2]. Bu indekslar eksport diversifikatsiya modellari evolyutsiyasini tahlil qilishda qo‘llaniladi, shuningdek, Shennon entropiya indeksi [3], konsentratsiya koeffitsiyenti [4], mahalliyashtirish koeffitsiyenti [5], iqtisodiy murakkablik indeksi [6], tarkibiy o‘zgarishlar tahlili [7] kabi ko‘rsatkichlardan ham foydalaniladi. Sanoat mahsulotlari eksportini diversifikatsiya qilish darajasini baholashda Herfindal-Xirshman yondashuvidan foydalanildi. Ushbu yondashuv iqtisodiy konsentratsiyani baholash uchun qo‘llanilib, xususan, bozor konsentratsiyasi darajasi, monopollashuv darajasi va boshqa iqtisodiy omillarni baholashda ishlatiladi. Bu indeks dastlab amerikalik iqtisodchi, Garvard universiteti professori Albert Xirshman tomonidan 1945-yilda tashqi savdo bozorlarining konsentratsiya darajasini baholash uchun ishlab chiqilgan [8]. Respublikamizda to‘qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatining investitsion jozibadorligini va raqobatbardoshligini yanada oshirish, sohaning eksport salohiyatini kengaytirish, mahalliy to‘qimachilik mahsulotlarining xorijiy bozorlarga kirib borishi uchun zarur sharoitlar yaratilmoqda. 2017–2023-yillar davomida respublikamizning eksport geografiyasi 14 ta mamlakatga kengaydi, hozirda mahsulotlar har biri 10 ming dollardan ortiq qiymatda 122 ta mamlakatga eksport qilinmoqda. Eksport qilinadigan mahsulotlarning diversifikatsiyasi oshib bormoqda. Jumladan, TIF TN 10 ta belgisi bo‘yicha tovar nomenklaturasida 2017-yilda har biri 10 ming dollardan ortiq qiymatda 1219 xil mahsulot eksport qilingan bo‘lsa, 2023-yilda bu ko‘rsatkich 2874 taga yetgan (ya‘ni, 2,4 marta ko‘p). 2017–2023-yillarda paxtadan tayyorlangan yuqori qo‘shilgan qiymatli tovarlar eksporti samarali yo‘lga qo‘yildi. Xususan, 2017-yilda to‘qimachilik mahsulotlari umumiy eksportning 8,1 foizini tashkil qilgan bo‘lsa, 2023-yilda ushbu ko‘rsatkich 12,5 foizga yetdi. Natijada, 65 ta mamlakatga 639 turdagi to‘qimachilik

mahsulotlari eksporti amalga oshirilmoqda. Respublikamizda to'qimachilik mahsulotlari eksporti dunyoning 20 dan ortiq mamlakatlariga yo'naltirilgan bo'lib, eng katta ulush Rossiya Federatsiyasi (1264,9 mln. AQSH dollari – 36,4 %), Turkiya (519,1 mln. AQSH dollari – 12,1 %), Qirg'iz Respublikasi (513,4 mln. AQSH dollari – 36,4 %), Xitoy (274,0 mln. AQSH dollari – 26,9 %) va Eron (80,0 mln. AQSH dollari – 36,4 %) davlatlariga to'g'ri keladi. To'qimachilik sohasidagi muhim masalalardan yana biri eksport salohiyatining ma'lum hududlar bilan cheklanib qolganligidir. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, so'nggi oylarda to'qimachilik mahsulotlarimiz uchun 3 ta yangi bozorga kirish imkoni yaratilgan bo'lsa-da, eksportning qariyb 80 foizi Rossiya, Xitoy va Turkiya bozorlariga yo'naltirilgan.

Herfindal-Xirshman indeksini aniqlash formulasidan foydalanib, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma'lumotlari asosida 2010–2023-yillarga mo'ljallangan sanoat eksportining diversifikatsiya indeksi hisoblab chiqildi (1-rasm).

1-rasm. O'zbekiston sanoat mahsulotlari eksportining diversifikatsiya indeksi dinamikasi (2010-2023 yillar kesimida)¹.

Hisob-kitoblar natijalari O'zbekiston sanoat mahsulotlari eksportini diversifikatsiya qilishda sezilarli yutuqlarga erishilganini ko'rsatdi. 2010–2021-yillarda indeks qiymati 3,647 dan 5,769 gacha oshgan bo'lsa, keyingi yillarda pasayish kuzatilgan. Bunda energiya resurslari, paxta va boshqa xom ashyo mahsulotlari eksportiga qaratilgan e'tiborni kamaytirish lozim bo'ladi. Shu davrda ishlab chiqarish va eksportni yuqori darajada qayta ishlangan mahsulotlarga yo'naltirish siyosati olib borildi. Natijada tayyor to'qimachilik mahsulotlari va kiyim-kechak eksporti 6 barobar oshib, sanoat mahsulotlari eksportida 1,5 % ni tashkil etdi. Bunday o'zgarishlar yuqori qo'shilgan qiymatli boshqa sanoat mahsulotlari eksportida ham kuzatildi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Respublikamizda to'qimachilik va tikuv-trikotaj mahsulotlarini eksport qilish holati va yaratilgan shart-sharoitlar tahliliga asoslanib, kelgusida korxonalarining eksport salohiyatini yanada oshirish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur deb hisoblaymiz:

To'qimachilik sanoati sohasidagi standartlashtirish va sertifikatlashtirish tizimini xalqaro talab va standartlarga moslashtirish, mahsulot sinov laboratoriyalarini modernizatsiya qilish va akkreditatsiyadan o'tkazish orqali yanada takomillashtirish;

Mavjud xomashyodan foydalanib brend mahsulotlarda ixtisoslashish;

Xalqaro kompaniyalar va mutaxassislarni jalb qilish orqali to'qimachilik va tikuv-trikotaj korxonalarida innovatsion markazlarni yaratish va rivojlantirish;

Milliy mahsulotlarni xorijiy davlatlar vakolatli organlarida ro'yxatdan o'tkazish;

Xalqaro ko'rgazmalarda, biznes missiyalarda, mahsulotni reklama qilishda faol ishtirok etishni ta'minlash;

¹ Manba: O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi statistika agentligi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan hisoblandi.

An'anaviy milliy mahsulotlar va brendlarni potensial bozorlarda ilgari surish bo'yicha eksport qiluvchi tashkilotlarga moliyaviy ko'mak berish;

Iste'mol bozorida to'qimachilik sanoati mahsulotlarini noqonuniy ishlab chiqarish va aylanishini minimallashtirish;

Gazlama, trikotaj mato ishlab chiqarish va bo'yash hajmini oshirish uchun infratuzilmaviy va moliyaviy sharoitlar yaratish orqali ip-kalavani qayta ishlash darajasini bosqichma-bosqich 100 foizga yetkazish;

To'qimachilik sanoatining iqtisodiyotdagi ulushini oshirish, mamlakatda ishlab chiqarilayotgan to'qimachilik mahsulotlarini, eng avvalo, yuqori qo'shilgan qiymatli raqobatbardosh mahsulotlar sifatida yuqori texnologik ishlab chiqarishga yo'naltirish orqali hajmi va sifatini oshirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. *Journal of Applied Economic Research*, 2022, Vol. 21, No. 1, 79–100.
2. Theil, H. (1976). *Statistical Decomposition Analysis*. Amsterdam, North-Holland Publishing Co, 1972, XV. *Louvain Economic Review*, Vol. 42, Issue 2, 166.
3. Cadot, O., Carrere, C., Strauss-Kahn, V. (2011). *Export diversification: what's behind the hump?* The Review of Economics and Statistics, Vol. 93, Issue 2, 590–605.
4. Shannon, C. E. (1948). *A mathematical theory of communication*. The Bell System Technical Journal, Vol. 27, No. 4, 623–656.
5. Hall, M., Tideman, N. (1967). *Measures of concentration*. Journal of the American Statistical Association, Vol. 62, Issue 317, 162–168.
6. Fracasso, A., Vittucci Marzetti, G. (2018). *Estimating dynamic localization economies: the inadvertent success of the specialization index and the location quotient*. Regional Studies, Vol. 52, Issue 1, 119–132.
7. Kadochnikov, S., Fedyunina, A. (2013). *Export diversification in the product space and regional growth: Evidence from Russia*. Papers in Evolutionary Economic Geography (PEEG), No. 1327. Utrecht University.
8. Arcelus, F. J. (1984). *An extension of shift-share analysis*. Growth Change, Vol. 15, No. 1. Oxford, UK, Blackwell Publishing Ltd, 3–8.
9. Xotamov I.S., Rashidova O.O. *O'zbekistonda sanoat mahsulotlari eksporti diversifikatsiyasi*. Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences. (E)ISSN:2181-1784, www.oriens.uz. 3(3), March, 2023, 421–429.

BOZOR IQTISODIYOTI SHAROITIDA AGLOMERATSIYALARNING O'RNI VA ROLI

Mardonov Shohruh

TMII Iqtisodiyot kafedrası assistenti

Annotatsiya: Aglomeratsiyalar iqtisodiyotning mamlakatda rivojlanishida muhim va katta rol o'ynaydigan konseptlardan biridir. Aglomeratsiya, bir xil sohada faoliyat yuritadigan va geografik jihatdan yaqin joylashgan korxonalarning tashkil topishi va rivojlanishi natijasida paydo bo'ladigan kengayish va birlashmalarni ifodalaydi. Aglomeratsiyalar o'rnatilishi iqtisodiy faoliyatning konsentratsiyasi va kengayishi natijasidir. Ushbu kengayishlar turli sohalar uchun o'zaro bog'liqlik, qo'shimcha mavjudlik va sinergiya yaratish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: aglomeratsiya, urbanizatsiya, iqtisodiyot, geografiya, rivojlanish, konsentratsiya, infratuzilma.

Abstract: Agglomerations are one of the concepts that play a significant role in the development of the economy in the country. Agglomeration refers to the expansion and mergers that occur as a result of the establishment and development of enterprises operating in the same field and located geographically nearby. The establishment of agglomerations is the result of the concentration and expansion of economic activity. This allows for expansions, interconnections, additional availability, and synergies for various fields.

Key words: agglomeration, urbanization, economy, geography, development, concentration, infrastructure.

Аннотация: Агломерации являются одним из понятий, играющих значительную роль в развитии экономики страны. Под агломерацией понимается расширение и слияния, происходящие в результате создания и развития предприятий, работающих в одной области и расположенных географически близко. Создание агломераций является результатом концентрации и расширения экономической деятельности. Это обеспечивает расширение, взаимосвязь, дополнительную доступность и синергию в различных областях.

Ключевые слова: агломерация, урбанизация, экономика, география, развитие, концентрация, инфраструктура.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Aglomeratsiyalarni shakllantirish va ularni rivojlantirish jarayonlarini bir nechta olimlar turli yo'nalishlarda o'rgangan. Ular o'rganayotgan mintaqalar nuqtai nazaridan aglomeratsiyalarga ta'rif va tavsif bergan. Xususan, Garvard universiteti professori Edvard Glaeser aglomeratsiya iqtisodiyoti va uning mamlakat rivojidadagi o'rniga oid bir qancha izlanishlar olib borgan. Rus olimlaridan Lappo esa aglomeratsiyalarning geografik joylashuvi va uning iqtisodiy ahamiyatini ochib bergan. Mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirish uchun bir qator omillar ahamiyatga ega. Chunonchi, aglomeratsiyalar hududiy rivojlanish va iqtisodiy salohiyatni oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Aglomeratsiyalarning taraqqiy etishi uchun quyidagi yo'nalishlarni belgilash maqsadga muvofiqdir:

- **Rivojlanishga imkon beruvchi resurslar va infratuzilma:** Aglomeratsiyalar o'rnatilgan hududlarda resurslar va infratuzilmani birlashtirish yoki yaqinlashtirish imkonini beradi. Bu korxonalar uchun vaqt, transport va kommunikatsiya tarmoqlari, ishchi kuchi va boshqa muhim resurslardan unumli foydalanish imkoniyatini oshiradi.
- **Korxonalarning iqtisodiy maslahatlari:** Aglomeratsiyalarda ko'plab korxonalarning bir joyda to'planishi ularga o'zaro hamkorlik qilish, turli tovarlarni birlashtirish va xizmatlarni taklif etish imkonini yaratadi. Bu o'sish bilan birga, qo'shimcha bozorlarni kengaytirish, xizmatlarni taklif qilish va narxlarni pasaytirish imkonini beradi.
- **Innovatsiyalar va bilim:** Aglomeratsiyalar innovatsiyalar va yangi texnologiyalarni joriy etishga yordam beradi. Korxonalarning yaqin joylashuvi bilim va innovatsiyalar almashinuvi uchun qulay muhit yaratib, yangi g'oyalar va yechimlarni tezroq tarqatish imkonini beradi.
- **Mahalliy bozorlar va ishchi kuch:** Aglomeratsiyalar katta bozorlarni birlashtirish imkonini beradi. Bu korxonalarga keng xaridorlar bazasiga ega bo'lish va tovarlarni keng ko'lamda sotish imkonini yaratadi. Katta aglomeratsiyalar esa ish o'rinlarini kengaytirishga yordam beradi. Aglomeratsiyalarning mamlakat iqtisodiyotidagi ahamiyati quyidagicha ifodalanadi:
- **Iqtisodiy rivojlanish:** Aglomeratsiyalar iqtisodiy o'sishni jadallashtiradi. Korxonalarning birlashishi va resurslardan umumiy foydalanish orqali ishchi kuchi, innovatsiyalar va iqtisodiy faoliyat turli sohalarida rivojlanishni rag'batlantiradi.
- **Ish o'rinlarining yaratilishi:** Aglomeratsiyalar keng ish o'rinlari yaratish imkoniyatini taqdim etadi. Bu

korxonalarga ishchi kuchini jalb qilish va qo'shimcha xizmatlarni ko'rsatish imkonini kengaytiradi.

- **Innovatsiyalar va yangiliklar:** Agglomeratsiyalar innovatsiyalar va yangi texnologiyalarni joriy etishda sinergiya yaratadi. Bu yangi g'oyalar va yechimlarni tezroq tarqatish, yangi sohalarda ishlab chiqarish va iste'mol qilish imkoniyatlarini kengaytiradi.
- **Savdo va eksport potentsiali:** Agglomeratsiyalar korxonalarni bozorlarga yaqinlashtirib, ularga eksport qilish va savdo aloqalarini rivojlantirish imkonini beradi. Bu mamlakatning eksport potentsialini oshiradi va iqtisodiy rivojlanishga qo'shimcha o'zgarishlar olib keladi.

Kapital va moliya resurslari: Agglomeratsiyalar yirik moliya markazlari va sarmoya resurslarini jalb qilish imkoniyatini taqdim etadi. Bu esa moliya institutlarining konsentratsiyasi, kapitalni jalb qilish va sarmoya aylanishini osonlashtirish imkonini yaratadi. Shuningdek, agglomeratsiyalar mamlakat iqtisodiyotida transport va kommunikatsiya tarmoqlarining rivojlanishi, ta'lim va bilim sohasiga investitsiyalar, infratuzilmani rivojlantirish va ijtimoiy sohada tovar va xizmatlarni kengaytirish kabi qo'shimcha masalalarni ham o'z ichiga oladi. Bu omillar o'zaro aloqadorlik orqali yanada barqaror rivojlanishni ta'minlaydi. Agglomeratsiyalarning rivojlanishi mamlakat iqtisodiyotini mustahkamlash, innovatsiyalarni joriy etish, ish o'rinlari yaratish, moliya resurslarini jalb qilish va yangi bozorlarga kirish imkoniyatlarini kengaytirish kabi muhim imkoniyatlarni taqdim etadi. Ular, shuningdek, mahalliy iqtisodiyotni global bozorga ulashda va mamlakat rivojlanishini samarali rag'batlantirishda katta rol o'ynaydi. Agglomeratsiyalar iqtisodiy rivojlanishni tezlashtirish, innovatsiyalarni joriy etish, ish o'rinlarini kengaytirish, kapitalni jalb qilish va bozorlar bilan aloqalarni mustahkamlash imkoniyatini beradi. Ular mamlakat iqtisodiyotidagi korxonalarning rivojlanishini rag'batlantirish va bozor va savdo aloqalarini kengaytirishda muhim ahamiyatga ega. Quydagi asosiy yo'llar orqali agglomeratsiyalar ish o'rinlarini yaratishga ta'sir ko'rsatadi:

- **Iqtisodiy ko'plik:** Agglomeratsiyalar korxonalarning bir-biriga yaqin joylashishi va ularga qo'shimcha xizmatlar ko'rsatish imkonini yaratadi. Bu ishchi kuchini jalb qilish va ishga kirishni osonlashtiradi. Agglomeratsiyalar orqali ish qidiruvchilar va ish beruvchilar o'rtasidagi aloqalar mustahkamlanadi va ish o'rinlari tezroq to'ldiriladi.
- **Sinergiya:** Agglomeratsiyalar yaqin joylashgan korxonalar o'rtasida innovatsiyalar, bilim va texnologiyalar almashinuvini rag'batlantiradi. Bu bilim va hamkorlikka asoslangan yangi g'oya va yechimlarni tezroq tarqatishga yordam beradi. Agglomeratsiyalardagi sinergiya ishchi kuchi va innovatsiyalarni oshirishda va yangi sohalarda ish o'rinlari yaratishda muhim rol o'ynaydi.
- **Kengaygan bozor:** Agglomeratsiyalar katta bozorlarni yaratish imkonini beradi. Korxonalarning yaqin joylashishi ularga bozorlarga kirishni osonlashtiradi. Bu korxonalarga mahsulot va xizmatlarni keng miqyosda taklif qilish imkonini beradi va bozorlarni kengaytiradi. Katta bozorlar esa ish o'rinlarining ko'payishini rag'batlantiradi.
- **Ishchi kuchini jalb qilish:** Agglomeratsiyalar ish o'rinlarini jalb qilish imkonini kengaytiradi. Korxonalarning yaqin joylashishi ishchi kuchini jalb qilishni osonlashtiradi va ish qidiruvchilar uchun ko'plab ish o'rinlari yaratadi. Agglomeratsiyalar ishlab chiqarish sohasidagi ish o'rinlarini konsentratsiyalash va kengaytirishda muhim rol o'ynaydi¹.

Agglomeratsiyalar ish o'rinlarini yaratishda, ishchi kuchini jalb qilish, sinergiya yaratish, kengayuvchan bozorlar shakllantirish hamda maxsus mahsulotlar va ko'nikmalar yaratishda muhim rol o'ynaydi. Ular korxonalarning bir-biriga yaqin joylashishi va tovarlarni birlashtirish imkoniyatini taqdim etib, ko'plab ish o'rinlarini yaratish va iqtisodiy rivojlanishni rag'batlantirish imkonini beradi.

Agglomeratsiyalar rivojlanishi uchun bir qator qo'llanmalar va strategiyalar mavjud. Ularning asosiylarini quyidagicha sanab o'tish mumkin:

- **Infratuzilma va urbanizatsiya:** Agglomeratsiyalar rivojlanishi uchun puxta tuzilgan va rivojlangan infratuzilma zarur. Bunga yo'l-transport tarmoqlari, kommunikatsiya tizimlari, energiya ta'minoti, suv va kanalizatsiya tizimlari, oziq-ovqat do'konlari, ta'lim muassasalari va sog'liqni saqlash xizmatlari kiradi. Urbanizatsiya strategiyalari shaharlar va qishloqlarni tartibga solib, infratuzilma va yashash hududlarini shakllantirishga yordam beradi.
- **Sarmoya va moliya imkoniyatlari:** Agglomeratsiyalar rivojlanishi uchun sarmoya va moliya imkoniyatlari muhim ahamiyat kasb etadi. Sarmoya institutlarining rivoji, moliya resurslarini jalb qilish, korxonalarni moliyalashtirish va kredit olish imkoniyatlarini osonlashtiradi. Korxonalarga sarmoya jalb qilish va kapital ta'minoti kabi moliya imkoniyatlari berilsa, ular yangi sohalarni yaratishda va rivojlantirishda tezroq ilgariyladi.
- **Innovatsiya va ta'lim:** Innovatsiya va ta'limning rivojlanishi agglomeratsiyalar uchun juda muhimdir. Innovatsiya markazlari, universitetlar, tadqiqot markazlari va innovatsion laboratoriyalar yangi g'oyalar, texnologiyalar va yangiliklarni rivojlantirishda yordam beradi. Ta'lim muassasalari esa korxona xodimlarini o'quv markazlariga yaqinlashtirish va ularni bozor talablariga tayyorlashda muhim o'rin tutadi.

¹ Kathleen Bolter, Jim Robey. Agglomeration Economies: A Literature Review. Prepared for The Fund for our Economic Future (FFEF) 4415 Euclid Avenue, Suite 203 Cleveland, Ohio 44103 June 30. 2020 pp 6-8. <https://research.upjohn.org/reports/252>

- **Hamkorlik va suhbat:** Aglomeratsiyalar rivojlanishi uchun korxonalar o'rtasidagi hamkorlik va suhbat muhim ahamiyatga ega. Bunday hamkorlik innovatsiyalar, texnologiyalar va tajribalar almashinuviga, xizmatlarni birlashtirishga va marketing muammolarini hal qilishga yordam beradi. Korxonalar o'rtasidagi mustahkam aloqalar o'zaro tajriba almashinuvini rag'batlantiradi va umumiy rivojlanishga hissa qo'shadi.
- **Sanoat va soha rivojlanishi:** Sanoat va soha rivojlanishi strategiyalari aglomeratsiyalar rivojlanishini rag'batlantirishda muhim ahamiyatga ega. Bu strategiyalar mahsulot ishlab chiqarish, yangi sohalarni yaratish, sanoat va soha innovatsiyalarini rag'batlantirish va sanoat korxonalari hamda biznesning quvvatini oshirishga qaratilgan². Bu faqat bir nechta misol va strategiyalardir; aglomeratsiyalar rivojlanishini ta'minlash uchun boshqa ko'rsatkichlar va strategiyalar ham mavjud bo'lishi mumkin. Har bir mamlakat o'z iqtisodiyotining xususiyatlari va maqsadlariga muvofiq ravishda aglomeratsiyalar rivojlanishiga yo'l ochuvchi strategiyalarni tanlashga qaratilgan bo'ladi.

Aglomeratsiyalar mamlakat iqtisodiyotida innovatsiyalar va yangiliklarni joriy etishga quyidagi yo'llar bilan yordam beradi:

- **Bilim va ta'lim institutlarining integratsiyasi:** Aglomeratsiyalar universitetlar, tadqiqot institutlari, innovatsion laboratoriyalar va boshqa bilim hamda ta'lim muassasalarini o'z ichiga oladi. Ushbu institutlar o'rtasidagi integratsiya va hamkorlik yangi g'oyalar, ilmiy tadqiqotlar va innovatsiyalar almashinuvini rag'batlantiradi. Bu institutlar korxonalarga texnologik yordam ko'rsatish, yuqori malakali kadrlar bilan ta'minlash va yangi sohalarni yaratishda muhim rol o'ynaydi.
- **Innovatsion markazlar:** Aglomeratsiyalar innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash uchun ko'plab innovatsiya markazlarini o'z ichiga oladi. Ushbu markazlar innovatsion g'oyalarni yaratish va ularni amaliyotga joriy etish uchun mahsulotlar ishlab chiqarishni yo'lga qo'yadi. Bu markazlar innovatsiyalar uchun moliyaviy yordam, tajriba almashish va maslahat xizmatlarini taqdim etib, yangi biznes loyihalarini qo'llab-quvvatlash imkoniyatini yaratadi³.

Startup inkubatorlari: Aglomeratsiyalar startup inkubatorlarini rivojlantirish orqali yangi biznes loyihalarini qo'llab-quvvatlaydi. Startup inkubatorlari yangi g'oyalar, startup kompaniyalar va biznes loyihalarini moliyaviy yordam, mentorlik, tajriba almashish va turli resurslarni taqdim etish orqali qo'llaydi. Bu inkubatorlar startaplarni innovatsiyalar va yangiliklarni rivojlantirishga yo'naltirishda muhim rol o'ynaydi.

Korxonalarning bir-biriga yaqinligi: Aglomeratsiyalar korxonalarning yaqin joylashuvini ta'minlab, innovatsiyalar va yangiliklarni joriy etishga imkon yaratadi. Korxonalarning bir-biriga yaqinligi ularga qo'shimcha xizmatlar ko'rsatish, tajriba almashish va soha bo'yicha hamkorlik qilish imkoniyatini oshiradi. Bu aloqalar yangi loyihalarni rivojlantirish va kuchli innovatsiyalarni shakllantirishga hissa qo'shadi.

Sanoat korxonalari va texnologik inkubatorlar: Aglomeratsiyalar sanoat korxonalari va texnologik inkubatorlarni o'z ichiga olib, ularni rivojlantirish va moliyaviy yordam ko'rsatish orqali qo'llab-quvvatlaydi. Ushbu inkubatorlar yangi texnologiyalar, mahsulotlar va innovatsiyalarni rivojlantirish imkonini yaratib, sanoat korxonalari va texnologik sohalarda rivojlanishiga yordam beradi. Shu bilan birga, ularga innovatsiyalar va yangiliklarni joriy etish uchun zarur sharoitlarni taqdim etadi. Aglomeratsiyalar innovatsiyalar va yangiliklarni joriy etishda bilim va ta'lim institutlarining integratsiyasi, innovatsion markazlar, startup inkubatorlari, korxonalarning bir-biriga yaqinligi, sanoat korxonalari va texnologik inkubatorlar kabi yordamchi elementlar orqali muhim rol o'ynaydi. Ular innovatsiyalar va yangiliklarni rivojlantirish, tajriba almashish va boshlang'ich resurslarni taqdim etish hamda innovatsion g'oyalar va biznes loyihalarini rivojlantirish uchun zarur muhitni yaratadi.

Startup inkubatorlari aglomeratsiyalarda innovatsiyalar va yangiliklarni rivojlantirishda katta yordam beradi. Quyidagi yo'llar orqali startup inkubatorlari innovatsiyalar va yangiliklarni joriy etishga hissa qo'shadi:

- **Biznes qo'llab-quvvatlash:** Startup inkubatorlari yangi biznes loyihalariga moliyaviy, texnik va soha bo'yicha qo'llab-quvvatlash ko'rsatadi. Ular startapchilarga moliyaviy resurslarni taqdim etish, biznes modellari va investitsiya strategiyalarini tuzishda yordam berish, bozor tahlili va marketing strategiyalari bo'yicha maslahatlar berish hamda to'lov tizimlari va biznes jarayonlarini yaratishda ko'maklashadi.
- **Mentorlik va konsultatsiyalar:** Startup inkubatorlari startapchilarga mentorlik va konsultatsiya xizmatlarini taqdim etadi. Ular tajribali biznes vakillari, soha mutaxassisleri va muvaffaqiyatli tadbirkorlarni startapchilar bilan bog'lashadi. Bu mentorlar va konsultantlar startapchilarga biznes strategiyalari, tashkilot va boshqaruv, marketing, moliyalashtirish va boshqa sohalarda yordam beradi.

Tashkilotlararo aloqalar: Startup inkubatorlari tashkilotlararo aloqalarni o'rnatishda muhim rol o'ynaydi. Ular startapchilarni korxonalar, investorlar va biznes hamkorlari bilan bog'lashga yordam beradi. Bu aloqalar startapchilarga kapital jalb qilish, yangi bozorlarga kirish, xizmatlarni taklif qilish va yangi imkoniyatlar yaratish imkonini beradi.

2 Salinas, Gonzalo. 2021. "Proximity and Horizontal Policies: The Backbone of Export Diversification." IMF Working Paper 21/64, International Monetary Fund, Washington, DC.

3 Stern, Nicholas. 2021. "A Time for Action on Climate Change and a Time for Change in Economics." Centre for Climate Change Economics and Policy Working Paper 397, Centre for Climate Change Economics and Policy, London.

Infratuzilma va resurslar: Startap inkubatorlari yangi biznes loyihalariga o'z inkubator markazlarida infratuzilma va resurslar taqdim etish orqali qo'llab-quvvatlaydi. Bu markazlar ofis xonalari, laboratoriyalar, texnika va dasturlash vositalari, internet tarmoqlari, konferensiyalar va o'quv mashg'ulotlarini o'z ichiga oladi. Bu resurslar startaplar uchun qulay muhit yaratib, ularning bizneslarini rivojlantirish uchun zarur sharoitlarni taqdim etadi.

Networking va hamkorliklar: Startap inkubatorlari startapchilarni bir-birlari va biznes jamiyati bilan bog'lashda yordam beradi. Ular biznes tadbirlari, konferensiyalar, tanlovlar va shunga o'xshash tadbirlarni tashkil etish orqali startapchilarga yangi tanishuvlar va aloqalar o'rnatishga imkon beradi. Bunday networking faoliyatlari startapchilarga muhim hamkorliklar, investitsiyalar va yangi imkoniyatlarni qo'lga kiritishda yordam beradi⁴.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Startap inkubatorlari biznes dasturlarini tuzish, yangi g'oyalar va loyihalarni rivojlantirish, qo'llab-quvvatlash va ta'limlarni tashkil etish, sertifikat va mukofot bilan taqdirlash tadbirlarini o'tkazish, investitsiya imkoniyatlarini taqdim etish kabi turli faoliyatlar orqali startapchilarga yordam beradi. Startap inkubatorlari, aglomeratsiyalar ichida innovatsiyalar va yangiliklarni joriy etishda startapchilarga qo'llab-quvvatlash, mentorlik, tashkilotlararo aloqalarni o'rnatish, infratuzilma va resurslar taqdim etish, networking va tanishuvlar o'rnatish kabi yo'nalishlarda yordam beradi. Ushbu yordamlar startapchilarning muvaffaqiyatga erishishida hamda ularning innovatsiyalarini rivojlantirishda foydalaniladigan yo'llarni o'zlashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). 2017b. "OECD Science, Technology and Industry Scoreboard, 2017: The Digital Transformation."
2. Ohashi, Hiroshi. 2005. "Learning by Doing, Export Subsidies, and Industry Growth: Japanese Steel in the 1950s and 1960s." *Journal of International Economics* 66 (2): 297–323.
3. Pack, Howard, and Kamal Saggi. 2006. "Is There a Case for Industrial Policy? A Critical Survey." *World Bank Research Observer* 21 (2): 267–97.
4. Rodrik, Dani. 2013. "Unconditional Convergence in Manufacturing." *Quarterly Journal of Economics* 128 (1): 165–204.
5. Rodrik, Dani. 2016. "Premature Deindustrialization." *Journal of Economic Growth* 21 (1): 1–33.
6. Rosenthal, S., and W. C. Strange. 2004. "Evidence on the Nature and Sources of Agglomeration Economies." In *Handbook of Regional and Urban Economics* 4, edited by V. Henderson and J. F. Thisse, 2119–71. Amsterdam: Elsevier.
7. Salinas, Gonzalo. 2021. "Proximity and Horizontal Policies: The Backbone of Export Diversification." IMF Working Paper 21/64, International Monetary Fund, Washington, DC.
8. Stern, Nicholas. 2021. "A Time for Action on Climate Change and a Time for Change in Economics." Centre for Climate Change Economics and Policy Working Paper 397, Centre for Climate Change Economics and Policy, London.
9. Thorne, Janine, and Charlotte du Toit. 2009. "A Macro-Framework for Successful Development Banks." *Development Southern Africa* 26 (5): 677–94.
10. Tirole, Jean. 2017. *Economics for the Common Good*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
11. UNCTAD. 2016. "Trade and Development Report, 2016: Structural Transformation for Inclusive and Sustained Growth."

4 UNCTAD. 2016. "Trade and Development Report, 2016: Structural Transformation for Inclusive and Sustained Growth."

IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISHDA MARKETINGNING ROLI

Anarbayev Sardorbek Odil o'g'li, Xusenov Shoxrux, Boltayev Abror,
Muxtorov Maqsudbek, Yondoshaliyev Alisher, Abdumalikov Nurmuhammad,
Tursunaliyev Umarjon, Qurbonov Behruz, Toshpo'latov Bobur, Ro'ziboyev Diyorbek

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti,
Dasturiy injiniring fakulteti, 2- va 3-bosqich talabalari

Annotatsiya: Marketingning to'g'ri tashkil etilishi davlat iqtisodiyoti va korxonalar samaradorligini oshirishda katta ahamiyatga ega. Ushbu maqolada marketingning iqtisodiy rivojlanishga ta'siri, uning asosiy strategiyalari va zamonaviy amaliyotlari haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Iqtisod, marketing, rivojlanish, iste'molchi, xizmat, bozor, innovatsiya.

Abstract: The correct organization of marketing is of great importance in improving the efficiency of the state economy and enterprises. This article discusses the impact of marketing on economic development, its main strategies, and modern practices.

Key words: Economy, marketing, development, consumer, service, market, innovation.

Аннотация: Правильная организация маркетинга имеет большое значение в повышении эффективности экономики государства и предприятий. В данной статье рассматривается влияние маркетинга на экономическое развитие, его основные стратегии и современные практики.

Ключевые слова: Экономика, маркетинг, развитие, потребитель, услуга, рынок, инновации.

KIRISH

Marketing iqtisodiyotni rivojlantirishda muhim vositalardan biri hisoblanadi. Zamonaviy iqtisodiyotda marketing faqat mahsulot va xizmatlarni reklama qilish bilan cheklanmay, balki bozorni tahlil qilish, iste'molchilar ehtiyojlarini o'rganish, narx belgilash, sotuvni oshirish va innovatsiyalarni joriy etish orqali iqtisodiy o'sishni ta'minlaydi.

Marketing va iqtisodiy rivojlanish o'rtasidagi bog'liqlik

Marketing iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashda bir qancha muhim funksiyalarni bajaradi. Bozor tahlili, iste'molchilar ehtiyojlarini tushunish va raqobatbardoshlikni oshirish orqali marketing iqtisodiy jarayonlarga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qiladi. Marketing korxonalarga nafaqat o'z mahsulotlarini samarali sotish, balki ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatishni boshqarishda strategik qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

Bozorni tadqiq qilish va maqsadli iste'molchilarni aniqlash

Bozorni o'rganish marketingning eng asosiy funksiyalaridan biri bo'lib, bu jarayonda iqtisodiy o'sishga qaratilgan strategiyalar ishlab chiqiladi. Bozorni tahlil qilish orqali korxonalar va davlatlar iqtisodiyotning qaysi sohalariga sarmoya kiritish kerakligini, iste'molchilar qaysi mahsulot va xizmatlarga ko'proq talab ko'rsatayotganini aniqlaydilar. Bozordagi o'zgarishlar va talablarni chuqur tahlil qilish korxonalar va davlatlar uchun samarali investitsiya va iqtisodiy siyosat yuritishga yordam beradi.

Marketing va mahsulot diversifikatsiyasi

Marketing iqtisodiy rivojlanishga qo'shimcha tarzda mahsulot diversifikatsiyasi orqali ham ta'sir ko'rsatadi. Bozor ehtiyojlarini o'rganish va ular asosida yangi mahsulotlar ishlab chiqarish korxonalar uchun yangi bozorlarni egallash imkonini beradi. Mahsulot diversifikatsiyasi orqali iqtisodiyotda raqobat kuchayadi va bu raqobat iqtisodiy o'sishning qo'zg'atuvchi omili sifatida xizmat qiladi.

Marketingning iqtisodiyotga ta'sir qiluvchi asosiy funksiyalari

Marketingning iqtisodiy jarayonlarga ta'siri ko'plab funksiyalar orqali amalga oshiriladi. Bu funksiyalar nafaqat korxonalar, balki milliy iqtisodiyotlar uchun ham muhim ahamiyatga ega.

Iste'molchilarning ehtiyojlarini qondirish

Marketingning asosiy vazifalaridan biri bu iste'molchilarning ehtiyojlarini qondirishdir. Iste'molchilarning xohish-istaklari va talablarini o'rganish orqali marketing ularga mos mahsulot va xizmatlarni taqdim etishga xizmat qiladi. Iqtisodiyot rivojlanishining samarali bo'lishi uchun iste'molchilarning talabiga javob beradigan mahsulotlar ishlab chiqarish muhimdir. Shu yo'l bilan marketing iqtisodiy barqarorlikka hissa qo'shadi.

Narx siyosati va raqobatbardoshlikni oshirish

Narx siyosatini boshqarish orqali marketing korxonalar va iqtisodiyotning raqobatbardoshligini ta'minlaydi. To'g'ri narx belgilash iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash bilan birga, iste'molchilarning mahsulotga bo'lgan talabini ham oshiradi. Narxni raqobatchilar narxлари va mijozlarning moliyaviy imkoniyatlarini hisobga olgan holda belgilash marketingning muhim jihatlaridan biri hisoblanadi.

Mahsulotni targ'ib qilish va reklama

Mahsulot va xizmatlarni iste'molchilarga yetkazish va ularni sotishni rag'batlantirish marketingning boshqa muhim vazifalaridan biridir. Reklama, targ'ibot va brending strategiyalari orqali marketing mahsulotning iste'molchilar tomonidan qabul qilinishini ta'minlaydi. Reklama iqtisodiyotdagi faollikni oshirish, tovar va xizmatlarning bozor talabini kengaytirishda muhim vositadir. Tovар va xizmatlar qanchalik samarali targ'ib qilinsa, iste'molchilar ehtiyoji shunchalik qondiriladi va iqtisodiy faollik oshadi.

Iqtisodiy rivojlanishda marketing strategiyalarining o'rni

Marketing strategiyalari iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashda muhim vosita hisoblanadi. Raqobatbardosh ustunlik yaratish, yangi mahsulotlarni bozorga olib kirish va xizmatlar sifatini oshirish orqali marketing strategiyalari iqtisodiy o'sishga turtki beradi.

Innovatsion marketing strategiyalari

Innovatsiya iqtisodiy rivojlanishning muhim omili bo'lib, marketing bu jarayonda asosiy rol o'ynaydi. Innovatsion marketing strategiyalari korxonalarga bozorni o'rganib, yangi mahsulotlar va xizmatlar yaratishga imkon beradi. Yangi texnologiyalar, raqamli marketing, sun'iy intellekt va boshqa innovatsion yondashuvlar iqtisodiy o'sishni tezlashtiradi. Innovatsiyalarga asoslangan marketing strategiyalari yangi bozorlarni kashf etish va raqobatbardosh ustunlikni ta'minlashda katta ahamiyatga ega.

Mahsulotning xalqaro bozorlarga chiqishi

Iqtisodiy rivojlanishda xalqaro bozorga chiqish juda muhim omil hisoblanadi. Marketing xalqaro bozorlarni o'rganish va ular uchun mos mahsulotlarni ishlab chiqarish orqali korxonalarni global raqobatga tayyorlaydi. Xalqaro marketing strategiyalari orqali eksport hajmini oshirish, xalqaro bozorlarda raqobatlashish va iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta'minlash mumkin. Xalqaro bozorlarda muvaffaqiyat qozonish uchun marketing strategiyalari milliy mahsulotlar sifatini oshirish va ularning xalqaro miqyosda tan olinishi uchun muhimdir.

Brend yaratish va imidjni oshirish

Brend va uning imidjini shakllantirish iqtisodiy rivojlanishga katta ta'sir ko'rsatadi. Brend mahsulot va xizmatlar sifati hamda ular orqali yaratiladigan ishonchni ifoda etadi. Yaxshi brend strategiyalari orqali korxonalar o'z mahsulotlarini iste'molchilarga samarali yetkazib, ularni sotishni oshiradi. Bu esa iqtisodiy rivojlanish va o'sishni ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Brendning kuchli bo'lishi nafaqat ichki bozorda, balki xalqaro bozorlarda ham muvaffaqiyat qozonishga yordam beradi.

Raqamli marketingning iqtisodiy rivojlanishga ta'siri

Zamonaviy dunyoda raqamli texnologiyalarning rivojlanishi bilan marketing ham raqamli shakllarga o'tdi. Raqamli marketing iqtisodiy rivojlanishni tezlashtirishda muhim omil bo'lib, u korxonalar va davlatlarga an'anaviy usullarga qaraganda samaraliroq va tezkorroq bozor tahlili, reklama va sotuvni boshqarish imkonini beradi.

Internet marketing va iqtisodiy o'sish

Internet marketing, ayniqsa, ijtimoiy media platformalari orqali mahsulot va xizmatlarni samarali targ'ib qilish imkoniyatini yaratadi. Internet orqali mijozlar bilan bevosita aloqada bo'lish, ularning ehtiyojlari va fikrlarini tahlil qilish imkoniyati korxonalarga o'z strategiyalarini tezkor ravishda moslashtirish imkonini beradi. Internet marketing orqali tovar va xizmatlar global bozorlarga tezkor yetkaziladi, bu esa eksport hajmini oshirish va xalqaro iqtisodiy aloqalarni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Ma'lumotlarga asoslangan marketing

Bugungi raqamli iqtisodiyotda katta ma'lumotlarni tahlil qilish va ulardan foydalanish iqtisodiy rivojlanishning muhim jihatlaridan biri hisoblanadi. Ma'lumotlarga asoslangan marketing strategiyalari orqali korxonalar iste'molchilarning istaklarini chuqurroq o'rganib, ularga mos mahsulot va xizmatlar yaratadilar. Bu esa talabni oshirish, yangi bozorlarni kashf etish va iqtisodiy samaradorlikni oshirishga olib keladi.

XULOSA

Marketing iqtisodiy rivojlanishda markaziy rol o'ynaydi. Bozorni tahlil qilish, raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish, iste'molchilar ehtiyojlarini qondirish va narx siyosatini boshqarish orqali marketing iqtisodiy jarayonlarni tezlashtiradi. Innovatsion va raqamli marketing strategiyalari esa iqtisodiy o'sishning qo'zg'atuvchi omillari bo'lib, ular orqali korxonalar va davlatlar raqobatbardoshlikni oshiradilar. Marketingning to'g'ri qo'llanilishi iqtisodiy barqarorlik va uzoq muddatli rivojlanishni ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Kotler, P., & Keller, K. L. (2016). *Marketing Management* (15-ed.). Pearson Education.
2. Armstrong, G., Kotler, P., Harker, M., & Brennan, R. (2015). *Marketing: An Introduction* (13-ed.). Pearson.
3. Philip, K., & Armstrong, G. (2020). *Principles of Marketing* (17-ed.). Pearson Education.
4. Porter, M. E. (1985). *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. Free Press.
5. Levitt, T. (1960). *Marketing Myopia*. Harvard Business Review.
6. Ries, A., & Trout, J. (1986). *Positioning: The Battle for Your Mind*. McGraw-Hill.
7. Solomon, M. R. (2018). *Consumer Behavior: Buying, Having, and Being* (12-ed.). Pearson.
8. Chaffey, D., & Ellis-Chadwick, F. (2019). *Digital Marketing: Strategy, Implementation and Practice* (7-ed.). Pearson Education.

THE IMPACT OF UZBEKISTAN'S WTO MEMBERSHIP ON ECONOMIC DEVELOPMENT

Sadriddinov Ulugbek Jaloliddin ugli

MS, Teacher of the Department of Economics at Kimyo International University in Tashkent,
Samarkand branch

Annotatsiya: This research will give a succinct synopsis of the present economic situation in Uzbekistan, emphasizing both its advantages and disadvantages. By doing this, the framework for comprehending the possible effects of WTO membership will be established. The research will next examine the main points of contention about Uzbekistan's economic gains from WTO membership. Among the main topics that will be examined are improved foreign direct investment, expanded market access for Uzbek exports, and the drive for internal economic reforms. The research will not, however, downplay the possible difficulties that come with being a member of the WTO. We'll take a close look at the possibility of job losses in some industries as a result of growing import competition and the requirement for major changes to domestic policy.

Kalit so'zlar: GDP per capita, Export, World Trade Organization (WTO), Foreign Direct Investment (FDI).

Abstract: Ushbu tadqiqot O'zbekistonning hozirgi iqtisodiy holatini qisqacha ko'rib chiqadi, uning afzalliklari va kamchiliklarini ta'kidlaydi. Bu WTOga a'zo bo'lishining mumkin bo'lgan oqibatlarini tushunish uchun asos yaratadi. Keyinchalik O'zbekistonning WTOga a'zo bo'lishidan kelib chiqadigan iqtisodiy foydalariga doir asosiy munozarali masalalar ko'rib chiqiladi. Asosiy mavzulardan biri sifatida to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni oshirish, o'zbek eksporti uchun bozorga kirish imkoniyatlarini kengaytirish va ichki iqtisodiy islohotlarga intilish muhokama qilinadi. Biroq, tadqiqot WTOga a'zo bo'lish bilan bog'liq mumkin bo'lgan qiyinchiliklarni kam tushuntirmaydi. Biz importning oshishi natijasida ba'zi sohalarda ish o'rinlarining yo'qolishi va ichki siyosatda jiddiy o'zgarishlar zarurati masalalarini batafsil ko'rib chiqamiz.

Key words: bir kishiga to'g'ri keladigan YAIM, eksport, Jahon savdo tashkiloti (WTO), to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar (TXI).

Аннотация: Данное исследование представляет краткий обзор текущей экономической ситуации в Узбекистане, подчеркивая, как её преимущества, так и недостатки. Это создаст основу для понимания возможных последствий членства в ВТО. В дальнейшем будут рассмотрены основные спорные моменты, касающиеся экономических выгод Узбекистана от членства в ВТО. Среди основных тем, которые будут обсуждаться, — улучшение притока прямых иностранных инвестиций, расширение доступа на рынки для узбекского экспорта и стремление к внутренним экономическим реформам. Однако исследование не будет преуменьшать возможные трудности, связанные с членством в ВТО. Мы подробно рассмотрим возможность потери рабочих мест в некоторых отраслях в результате растущей конкуренции со стороны импорта и необходимость серьезных изменений во внутренней политике.

Ключевые слова: ВВП на душу населения, экспорт, Всемирная торговая организация (ВТО), прямые иностранные инвестиции (ПИИ).

It seeks to offer a thorough examination of the potential effects that WTO membership may have on Uzbekistan's economic growth. Uzbekistan's membership in the World Trade Organization is important for the economic development of our country and leads to the strengthening of trade integration with the countries of the world. WTO membership expands export opportunities for Uzbekistan and increases the flow of foreign investment to the country. As a result, the sustainable economic growth of the country will accelerate and strengthen its position in the world market

This research aims to provide insights into the possible paths and challenges that Uzbekistan may face on its road towards greater economic integration and growth by looking at the experiences of other nations that have joined the WTO and analyzing the country's particular economic environment.

Data source: The data provided in this research covers a period of 22 years from 2001 to 2022, and the data was collected from World Bank Database

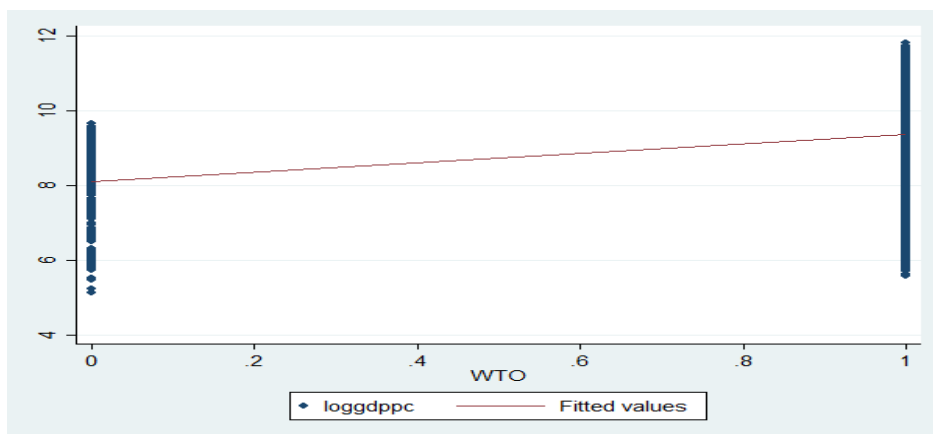

Figure 1. Correlation between log value of GDP per capita and WTO membership¹.

It may be observed the relationship between GDP per capita value and WTO enrollment by looking at the scatter plot in Figure 1. In addition, this graph was also created by taking the GDP per capita value of 90 nations and comparing it to their membership to WTO between the years 2001 and 2022. The log value of GDP per capita and WTO dummy variable are described correspondingly on the y axis and the x axis in this graph. According to the graph, the red line is demonstrating an increasing tendency, hence, we are able to state that when a country becomes a member of the WTO, its GDP per capita value rises accordingly. The above explanation leads us to believe that there is a connection between the WTO participation and the value of the GDP per capita, and this is the conclusion that we may draw as a result.

Table 1: Estimating Governance Index with time and country fixed effect models².

Variables	Coefficients
Ln(Export)	0.740*** (0.008)
Ln(FDI inflow)	0.002** (0.001)
WTO	0.283*** (0.028)
R-squared	0.832
Number of observations	1,980

Note: *** indicates significance at the 1% level. ** indicates significance at the 5% level. * indicates significance at the 10% level. Robust standard errors are shown in parentheses.

The explanatory variables account for more than 83 percent of the observed variation in export in the data, as indicated by the model's R squared of 0.832. When we look at the Export term, we can see that log GDP per capita is positively correlated with the log form of Export, which is consistent with what we would anticipate given that a 1% increase in Export tends to rise GDP per capita value by about 0.74 percent. Besides, FDI inflow is statistically significant at the 5% level and has a positive coefficient too. For example, a 1% increase in FDI inflow will result in a 0.001% increase in GDP per capita, which shows increasing macroeconomic stability and population welfare. Here the most important one is having membership of WTO. As it can be seen from a table that having WTO membership is statistically significant at the 1% level and has a positive coefficient. It means, if a country is a member of WTO, it causes to grow GDP per capital value about 0.283% additionally each year.

Recommendations for Uzbekistan to Achieve WTO Membership:

1. Align Trade Policies with WTO Standards
2. Enhance Legal and Institutional Frameworks
3. Engage in Bilateral and Multilateral Negotiations
4. Promote Economic Reforms and Liberalization

1 Source: Done in Stata based on data from the World Bank

2 Source: Done in Stata based on data from the World Bank

5. Strengthen Trade Infrastructure and Capacity Building
6. Enhance Transparency and Good Governance
7. Foster Public and Private Sector Collaboration

In conclusion, it can be said that Uzbekistan's membership in the World Trade Organization not only increases the value of exports, but also increases the purchasing power of the country's population and the creation of an environment of pure competition in industries due to the introduction of cheap and high-quality imported products is also the cause. In addition, I think that it will encourage the effective and efficient use of the resources used by the country in an environment of pure competition.

Overall, the country's economy is expected to benefit from Uzbekistan's WTO entrance as it would create new trade and investment possibilities and foster economic development.

References

1. Anukoonwattaka, W. (2015). The gravity models for trade research. Lecture Notes]. Retrieved from: https://www.unescap.org/sites/default/files/day1%20v2_intraAP%20goods.pdf. [4;6]
2. Joint Statement on the Visit of the United States Trade Representative to Uzbekistan. (n.d.-c). United States Trade Representative. <https://ustr.gov/about-us/policy-offices/press-office/press-releases/2024/june/joint-statement-visit-united-states-trade-representative-uzbekistan>
3. Nigora, T. (2014). Uzbekistan: foreign trade liberalization and basic mechanisms on reduce trade barriers (No. 922-2016-72867), [2;5].
4. Normatov, J. (2018). Uzbekistan's Long Way to the World Trade Organization. L'Europe en
5. Political Reform in Uzbekistan - The Governance of President Mirziyoyev. (n.d.). Institute for Security and Development Policy. <https://isdps.se/publication/political-reform-mirziyoyevs-uzbekistan/>
6. Uzbekistan continues reforms to create conditions for stable economic growth. (2022, April 27). Dentons - Uzbekistan Continues Reforms to Create Conditions for Stable Economic Growth. <https://www.dentons.com/en/insights/alerts/2022/april/27/uzbekistan-continues-reforms-to-create-conditions-for-stable-economic-growth>
7. World Bank Open Data. (n.d.). World Bank Open Data. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>
8. World Bank Open Data. (n.d.-b). World Bank Open Data. <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD?view=chart>
9. World Bank Open Data. (n.d.-c). World Bank Open Data. <https://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.CD?view=chart>

КОНЦЕПЦИИ МАРКЕТИНГА ДЛЯ БИЗНЕСА И СТЕПЕНЬ ИХ ЦИФРОВИЗАЦИИ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

Атакузиева Шахноза Рахматиллаевна

Институт ТМС в Ташкенте

Аннотация: в статье анализируются концепции маркетинга для предприятий малого и среднего бизнеса, изучается степень их цифровизации.

Ключевые слова: цифровая трансформация, развитие бизнеса, малое предпринимательство.

Annotatsiya: maqolada kichik va o'rta biznes korxonalari uchun marketing konsepsiyalari tahlil qilingan, ularning raqamlashtirish darajasi o'rganilgan.

Kalit so'zlar: raqamli transformatsiya, biznesni rivojlantirish, kichik tadbirkorlik.

Abstract: The article analyzes the concepts of marketing for small and medium-sized businesses, the degree of their digitalization is studied.

Key words: digital transformation, business development, small business.

Малое предпринимательство во всем мире рассматривается как важнейшая основа эффективного функционирования и развития национальной экономики. Малый бизнес может эффективно содействовать росту занятости населения республики и ее регионов, способствовать формированию конкурентной среды и ее насыщению рынка потребительскими товарами, а также обеспечивать активизацию инновационной деятельности. Во многих странах мира созданы институты развития малого предпринимательства, в частности в США (STTR-Small Business Technology transfer, SBIR- Small Business Innovation Research Program), Канаде (IRAP-Industrial Research Assistance Program), Израиле (Yozma), Великобритании (SBIC-Small Business Investment Companies Program) и других странах. Ими разработаны программы маркетинговых исследований в малом бизнесе, ориентированные на возможность их быстрой адаптации к изменяющейся рыночной среде. В современных условиях усиленное внимание к развитию малого бизнеса и частного предпринимательства обусловлено их влиянием на динамику социально-экономического развития страны. В последние годы у малых предприятий Узбекистана появилось множество новых возможностей для реализации эффективной маркетинговой политики вследствие бурного развития цифрового маркетинга. Этот вид маркетинга предоставляет широкий спектр инструментов для донесения коммерческой информации до целевой аудитории с использованием современных информационных технологий.

В современной экономике роль маркетинга, как стратегического инструмента, значительно возрастает, и умение хозяйствующих субъектов реагировать на вызовы рынка позволяют им устойчиво развиваться.

В настоящее время среди ученых разных стран отсутствует единый подход к определению понятия «предпринимательство», в связи с этим продолжается научная дискуссия. В широком смысле предпринимательство рассматривается как специфический фактор, связанный с общественным воспроизводством, который способствует осуществлению воспроизводственных процессов путем создания новых наиболее эффективных комбинаций производства и сбыта. Возникновение теории предпринимательства связано с именем Ричарда Кантильона, который впервые дал определение предпринимательству как особой экономической категории. Заслугой Р. Кантильона является также определение предпринимателя как человека, имеющего риск непостоянных доходов. Наличие у человека желания рисковать, по мнению Р. Кантильона является главным признаком предпринимателя. Следовательно, Р. Кантильон и его последователь Иоган Генрих Тюнен видели в предпринимательстве в первую очередь риск, игнорируя управленческие и инновационные аспекты предпринимательской деятельности.

И. Тюнен, внесший значительный вклад в экономическую теорию, отмечал главную особенность предпринимательства в наличии непредвиденного риска, а предпринимателя характеризовал как человека, способного осознанно принять ответственность за рыночные риски.

Основоположники классической экономической школы А. Смит и Д. Рикардо определяли экономику в виде саморегулирующегося механизма, и недооценивали роль предпринимательства. Однако, А. Смит в своем труде «Исследование о природе и причинах богатства народов» отмечал, что предприниматель, являясь собственником капитала, рискует ради воплощения своей идеи с целью получения прибыли. Предпринимательская прибыль является справедливой платой за риск.

Французский экономист Жан Батист Сэй рассматривал понятия «предпринимательство» и «предприниматель», на базе учения А. Смита и Д. Рикардо. По теории, которую создал Сэй, в процессе производства товара в этом процессе в равных долях участвуют труд, земля и капитал, являясь источниками богатства общества, что находит выражение в заработной плате, ренте и получаемой прибыли. Сэй писал, что получаемые предпринимателем доходы являются платой за производительные услуги, который оказывают труд, земля и капитал. В отличие от А. Смита, рассматривавшего предпринимателя-земледельца, Сэй акцентирует внимание на промышленном предпринимателе. Особенностью точки зрения Сэя на предпринимательство является вывод об инновационном характере предпринимательства.

Экономиста Йозефа Шумпетера можно назвать новатором в области изучения теории предпринимательства. Шумпетер изучал предпринимательство как деятельность, а предпринимателя считал ключевой фигурой рыночных отношений, основной производительной силой экономического развития. По мнению Шумпетера, главный признак предпринимательской деятельности - присущая этой деятельности инновационность, так как только инновации способствуют созданию новых, ещё неизвестных потребительских товаров, ориентируясь на потребительские запросы общества и тенденции его развития.

Представитель австрийской школы экономики Л. Мизес, изучавший теорию предпринимательства, называл сильной стороной предпринимательства способность предпринимателя успешно прогнозировать будущее состояние как рынка в целом, так и его компонентов. По мнению Л. Мизеса, предприниматель не может предвидеть будущие изменения на рынке, однако предприниматель может реализовать свои планы в соответствии с собственными прогнозами будущей ситуации на рынке.

В теорию развития предпринимательства внесли свой вклад такие ученые, как П. Друкер, Б. Карлоф, Б. Санто, дополнившие идею Л. Мизеса о взаимосвязи предпринимательства с менеджментом. П. Друкер писал о необходимости принятия предпринимателем стратегических решений, по управлению риском, использованием технических новшеств и новых технологий, создающих предпринимателю ряд конкурентных преимуществ.

Говоря о современных взглядах ученых на сущность предпринимательства, отметим, что П.Д. Половинкин, М.Л. Лезина определяют предпринимательство в качестве стратегического ресурса национальной экономики, который задает вектор развития страны, способствует повышению уровня жизни ее жителей, обеспечивает стране ряд конкурентных преимуществ и помогает решать глобальные проблемы человеческой цивилизации. В данном контексте предпринимательство является таким же национальным ресурсом, как наука, трудовые и природные ресурсы.

Вышесказанное свидетельствует о неоднородности взглядов ученых на экономическую сущность предпринимательства, о чем говорят приведенные ниже мнения ученых. (таблица 1).

Российские ученые С.В. Владимирова и Е.Э. Смолина считают, что в основе предпринимательства всегда лежит личный интерес, который при наличии развитых рыночных отношений удовлетворяется при работе на общество. В том случае, когда комбинация новых свойств не способствует удовлетворению какой-то общественной потребности, предпринимательский доход не будет получен. Следовательно, предпринимательская деятельность представляет собой форму взаимодействия между интересами личности и общества.

Между тем проблемы маркетинговых исследований в сфере малого бизнеса и частного предпринимательства были изучены недостаточно полно. Как известно из опыта мировой практики, сфера малого предпринимательства представляет собой одну из приоритетных направлений развития национальной экономики.

Список использованной литературы

1. Половинкин П.Д., Лезина М.Л. Предпринимательство как стратегический ресурс: экономическая сущность, проблемы хозяйствования //МИР (модернизация, innovatsiya, razvitiye). 2012. № 4 С.96.
2. Прохоров А., Коник Л. Цифровая transformatsiya. Анализ, тренды, мировой опыт. — М.: ООО «АльянсПринт», 2019, с.26.
3. Ефремова Т.А., Артемьева С.С., Макейкина С.М. Особенности, тенденции и перспективы цифровой трансформации экономики: мировой и национальный опыт //Теория и практика общественного развития. 2021. №1 (155) с.55.

4. Составлено автором на основании данных сборника Цифровая экономика: 2021 : краткий статистический сборник / Г. И. Абдрахманова, Ц75 К. О. Вишневский, Л. М. Гохберг и др.; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М.: НИУ ВШЭ, 2021, с.55

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ДАЛЬНЕЙШЕГО РАЗВИТИЯ БИЗНЕСА В УЗБЕКИСТАНЕ

Каюмов Равшан Исмаилович

к.э.н., заведующий отделом, Центр исследования проблем приватизации и управления
государственными активами при Агентстве госактивов Республики Узбекистан

Аннотация: В статье рассмотрены актуальные вопросы дальнейшего развития бизнеса в Узбекистане, определены пути выхода отечественных предприятий на международные рынки и поддержания их конкурентоспособности. Даны рекомендации по обеспечению ускоренного роста ВВП страны, предложено в экономической практике выделить в отдельную категорию «растущий бизнес» и обеспечить стимулирование государством его развитие.

Ключевые слова: субъекты предпринимательства, индустриальная политика, инвестиции, конкурентоспособность, растущий бизнес.

Annotatsiya: Maqolada O'zbekistonda tadbirkorlikni yanada rivojlantirishning dolzarb masalalari muhokama qilinib, mahalliy korxonalarning xalqaro bozorlarga chiqishi va raqobatbardoshligini saqlab qolish yo'llari belgilab berilgan. Mamlakat yalpi ichki mahsulotining jadal o'sishini ta'minlash bo'yicha tavsiyalar berildi, iqtisodiy amaliyotda "o'sib borayotgan biznes"ni alohida toifaga ajratish va uning rivojlanishini davlat tomonidan rag'batlantirishni ta'minlash taklif etiladi.

Kalit so'zlar: tadbirkorlik sub'ektlari, industrial siyosat, investitsiyalar, raqobatbardoshlik, rivojlanayotgan biznes.

Abstract: The article examines current issues related to the further development of businesses in Uzbekistan, identifies pathways for domestic enterprises to enter international markets, and maintain their competitiveness. Recommendations are provided to ensure the accelerated growth of the country's GDP, and it is proposed to classify "growing businesses" as a separate category in economic practice, along with ensuring state stimulation of their development.

Key words: business entities, industrial policy, investments, competitiveness, growing business.

Одной из основных идей Стратегии «Узбекистан - 2030» является вхождение нашей страны в число государств с доходом выше среднего, путем устойчивого экономического развития, воплощение которой предполагает доведение объема ВВП до 160 миллиардов долларов США и доходов на душу населения — до 4 тысяч долларов США. Также предполагается наращивание экспортного потенциала национальной экономики и кардинальное увеличение доли продукции с высокой добавленной стоимостью, а также всесторонняя поддержка экспортеров, продвигающих на зарубежные рынки национальные бренды на основе идеи «Новый Узбекистан — страна конкурентоспособной продукции».¹

Реализация поставленных целей подразумевает не только рост объемов производства, но и создание конкурентоспособной отечественной экономики, выход на международные рынки, что, в свою очередь, требует решения нескольких взаимосвязанных между собой задач.

1. На международном рынке успешно работают компании развитых стран и стран, находящихся на стадии отнесения их к категории развитых. Отличительной особенностью таких государств является наличие у них индустриальной политики, в которой определены приоритетные направления развития на отдаленную перспективу (до 25 лет) в рамках инвестиционной концепции, которая разделена на стратегические этапы реализации.

В Узбекистане также нужно разработать такую политику, определиться с конкретным вектором развития национальной экономики или обозначить ее многовекторность, выделить приоритетные отрасли, обеспечивающие основу экономики страны, и отрасли, расширяющие экспортный потенциал.

Кроме того, необходимо определиться с сегментами международного рынка, на которые предполагается выход, и разработать маркетинговую стратегию проникновения на них.

2. Реализация индустриальной политики требует инвестиционных вложений. Стратегией «Узбекистан — 2030» предполагается освоение 250 миллиардов долларов инвестиций в стране, в том числе привлечение 110 миллиардов долларов зарубежных инвестиций и 30 миллиардов долларов

¹ О Стратегии «Узбекистан — 2030». Указ Президента Республики Узбекистан от 11 сентября 2023 года № УП-158 // <https://lex.uz/uz/docs/6600404>

инвестиций в рамках государственно-частного партнерства, реализация более 500 стратегически значимых технологических и инфраструктурных проектов общей стоимостью 150 миллиардов долларов.

Из приведенной ниже таблицы 1 видно, что доля инвестиций в основной капитал в ВВП очень значительная и превышает показатели других стран. Как показывает мировая практика, оптимальная структура распределения ВВП страны предполагает направление около 80% его объема на потребление, а 20% составляют накопления, из которых формируются финансовые резервы и осуществляются инвестиции.

Таблица 1. Доля инвестиций в основной капитал в ВВП Республики Узбекистан.

Годы	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Доля инвестиций	22,7	29,1	36,8	34,7	32,4	29,7	33,4

Источник: <https://stat.uz/ru/ofitsialnaya-statistika/investments>

На наш взгляд, необходимо принципиально изменить инвестиционную политику, нужен переход от количества к качеству – важен не объем инвестиций, а их отдача (эффективность). Критерием отдачи являются рост объемов производства товаров, работ и услуг, а также показатель уровня рентабельности активов. Именно по этим критериям необходимо оценивать эффективность инвестиций в отраслях и на отдельных предприятиях. В первую очередь такую работу нужно проводить на предприятиях с государственной долей. Вместе с тем, инвестиционная политика должна быть направлена на формирование межотраслевого, межтерриториального и внутрирегионального балансов. Особенно актуален межтерриториальный баланс, предполагающий равномерное инвестирование во все регионы страны.

Данные таблицы 2 свидетельствуют о неравномерности распределения инвестиций по регионам страны, причем наши исследования показали, что такая пропорция распределения инвестиционных ресурсов сохраняется на протяжении многих лет.

Если сравнить доли инвестиций в регионы и доли регионов в формировании ВВП (желательно в динамике), то можно оценить, насколько были эффективны эти инвестиции. Но даже сопоставление данных таблицы 2 и данных рисунка 1 показывает существование определенных проблем в этой сфере.

Таблица 2. Распределение инвестиций по регионам Республики Узбекистан².

№	Республика и регионы	2023 год	
		Объем (млрд сумов)	Уд. Вес (%)
1.	Республика Узбекистан	352 064,1	100
2.	Республика Каракалпакстан	11 945,2	3,5
3.	Андижанская	18 171,4	5,2
4.	Бухарская	31 301,2	8,9
5.	Джизакская	16 612,8	4,8
6.	Кашкадарьинская	21 686,8	6,2
7.	Навоийская	25 866,8	7,3
8.	Наманганская	20 734,5	5,9
9.	Самаркандская	26 584,6	7,6
10.	Сурхандарьинская	17 956,0	5,2
11.	Сырдарьинская	15 349,1	4,4
12.	Ташкентская	44 449,2	12,6
13.	Ферганская	20 245,0	5,8
14.	Хорезмская	12 050,7	3,4
15.	Ташкент	67 902,7	19,3

Следует также отметить, что диспропорция в распределение инвестиций имеет не только экономические, но социальные последствия в виде невысокого уровня жизни, безработицы и других и т.п.

² Источник: <https://stat.uz/files/191/--2020/497/--.pdf>

3. Конкурентно то предприятие, у которого при равном качестве ниже себестоимость продукции. Эффективность инвестиций важна для выхода на международные рынки, причем, это особенно актуально, если предприятие хочет закрепиться на них (занять нишу и ее расширить). Поддержание конкурентоспособности требует постоянного улучшения потребительских свойств товара, обновления продукции, поддержания высокой производительности труда. Без получения более высокой прибыли на единицу продукции, по сравнению с конкурентами решить эти вопросы невозможно.

4. Согласно закону экономии на масштабах: чем крупнее предприятие, тем ниже себестоимость единицы продукции, т.е. крупные предприятия являются более конкурентоспособными (если действуют законы экономики). Наверное, неспроста на мировом рынке господствуют крупные транснациональные компании. Поэтому, если мы хотим конкурировать на мировых рынках, нам нужно развивать крупные предприятия.

Рис.1. Участие регионов в формировании ВВП за январь-сентябрь 2023 года (в % к итогу)³.

В Узбекистане сделан акцент на развитие малого бизнеса и предпринимательства, и эта политика проводится уже более 20 лет. Общий вклад предприятий малого бизнеса в ВВП Узбекистана в 2023 году составил 51,2%,⁴ хотя к концу 2022 года доля малого в ВВП республики достигала уровня 54,9%.⁵

Но как показывают исследования микро-, малые и средние компании составляют 90% от общего предприятий, они обеспечивают 60-70% занятости и 50% ВВП во всем мире.⁶ М.Орзикулов в своей статье также приводит аналогичные данные: «... доля малого и среднего бизнеса в ВВП развитых стран составляет 50-60%. В Польше - 51%, Германии - 53%, Финляндии - 60%, Нидерландах - 63%».⁷

Что позволяет сделать вывод о том, что в Узбекистане уже сложилась оптимальная структура формирования ВВП предприятиями разного уровня и дальнейшее наращивание малого бизнеса не будет давать достаточного эффекта для роста ВВП.

3 https://stat.uz/images/uploads/reliz-2023/yalpi-hudud_press_24_10_2023_rus.pdf

4 <https://investi.uz/razvitie-predprinimatelstva-v-uzbekistane/?ysclid=m24oavvcs303613856>

5 <https://uzdaily.uz/ru/post/75126/>

6 <https://www.un.org/ru/observances/micro-small-medium-businesses-day>

7 М. Орзикулов. Частный бизнес как драйвер современной экономики Узбекистана: реформы и вызовы// <https://uzconsulate-aktau.kz/2023/chastnii-biznes-kak-draiver/>

Поэтому для обеспечения дальнейшего ускоренного роста ВВП и успешного выхода на международные рынки необходимо в корне изменить подход к развитию бизнеса в Узбекистане. На наш взгляд, настало время ввести в стратегию развития понятие «растущий бизнес», разработать нормативно-правовую базу и программы его развития. Государственная политика должна быть направлена на стимулирование увеличения малых предприятий до средних предприятий, средних - в крупные, а крупным оказывать содействие в превращении их транснациональные.

Указом Президента Республики Узбекистан от 10.02.2023 г. №УП-21 определены следующие критерии отнесения субъектов предпринимательства к малому, среднему и крупному бизнесу.

Субъекты малого предпринимательства:

индивидуальные предприниматели;

микрофирмы – субъекты предпринимательства, учрежденные физическими лицами, с совокупным доходом – до 1 млрд сумов в течение одного календарного года;

малые предприятия – субъекты с совокупным доходом от 1 до 10 млрд сумов в течение одного календарного года, а также микрофирмы, учрежденные юридическими лицами.

Субъекты среднего предпринимательства:

Это – компании с совокупным доходом от 10 до 100 млрд сумов в течение одного календарного года.

Субъекты крупного предпринимательства:

Это – компании с совокупным доходом от 100 млрд сумов и более в течение одного календарного года.⁸

Субъект предпринимательства должен относиться к растущему бизнесу, если растут объемы производства продукции, работ и услуг в натуральном выражении, или наблюдается неинфляционный рост совокупного дохода.

Рост объемов производства предполагает увеличение объема инвестиций в субъекты хозяйствования. Государственная политика, наряду с поддержкой в мобилизации инвестиционных ресурсов (льготные кредиты, лизинг, форфейтинг, эмиссия ценных бумаг и т.п.), должна включать в себя также и помощь в процессе реализации инвестиционных проектов (доступ к фондам строительных материалов, строительной техники, помощь в заключении контрактов на поставку импортного оборудования и др.).

5. Самая распространенная форма организации крупного бизнеса – акционерные общества. Однако в Узбекистане они являются самой невыгодной организационно-правовой формой. Требования по раскрытию информации, аудиту, созданию наблюдательных советов и комитетов при них, «съедают» значительную часть времени, сил и прибыли АО. Вместе с тем, не всем формам организации бизнеса дано право выпускать свои ценные бумаги, поэтому в кратчайшие сроки следует устранить эту несправедливость.

6. В Узбекистане поставлена цель - довести долю негосударственного сектора в экономике до 85 процентов, уменьшить в шесть раз количество предприятий, имеющих государственную долю (количество таких предприятий на момент принятия Стратегии составляет 2,3 тысячи).

Мы согласны с тем, что нужно сокращать долю государственных предприятий в экономике, однако считаем целесообразным активизировать участие государства в развитии и обновлении отечественной экономики. Суть предложения в следующем: создание крупных производств требует больших вложений капитала, который мобилизовать частному бизнесу не под силу. Кроме того, чем крупнее проект, тем выше риски по его реализации. Особенно это касается новых отраслей и производств. Государство участвует на долевых началах в реализации таких проектов, а после ввода объекта в эксплуатацию, и выхода его на проектную мощность, оно продает свою долю соучредителям или на открытом рынке, в т.ч. посредством проведения SPO.

На наш взгляд, реализация вышеизложенных предложений будет способствовать активному росту ВВП и позволит с меньшими усилиями занять достойное место на международных рынках.

8 О мерах по дальнейшему совершенствованию критериев разделения субъектов предпринимательства на категории, а также налоговой политики и налогового администрирования. Указ президента №УП-21 от 10.02.2023 г. // <https://lex.uz/ru/pdfs/6379811#>

MILLIY IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISH IMKONIYATLARI VA USULLARI

Xusniddinova Madina Javlon qizi

Toshkent davlat transport universiteti, Iqtisodiyot yo'nalishi, 1-kurs magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada milliy iqtisodiyotni rivojlantirishning yangi bosqichi haqida fikr yuritilgan bo'lib, keyingi yillarda ushbu masalada amalga oshirilgan ishlar, imzolangan shartnomalar, qarorlar, farmoyishlar hamda taraqqiyot strategiyasida ko'zlangan maqsadlar o'rganilib, tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: Iqtisodiy o'sish, murojaatnoma, korxona, elektrotexnika, avtomobil sanoati, strategiya, iqtisodiyot.

Abstract: This article reflects on the new stage of development of the national economy, focusing on the work done in recent years, signed contracts, decisions, orders, and the objectives outlined in the development strategy, which were studied and analyzed.

Key words: Economic growth, application, enterprise, electrical engineering, automobile industry, strategy, economy.

Аннотация: В данной статье отражен новый этап развития национальной экономики. Изучена и проанализирована работа, проделанная в этом вопросе за последние годы, а также подписанные контракты, решения, приказы и цели, поставленные в стратегии развития.

Ключевые слова: экономический рост, применение, предприятие, электротехника, автомобильная промышленность, стратегия, экономика.

KIRISH

Hozirgi bozor islohotlari yangi strategiyasining asosiy yo'nalishlaridan biri tashqi iqtisodiy faoliyatni davlat tomonidan tartibga solishni optimallashtirish hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2000-yil 26-maydagi "O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING TASHQI IQTISODIY FAOLIYATI To'g'risida"gi 77-II-son' qonunining 9-moddasiga ko'ra, tashqi iqtisodiy faoliyatning asosiy yo'nalishlaridan biri respublikaga chet el investitsiyalarini jalb qilishdir. Prezidentimizning 2020-yil 29-dekabrda Oliy Majlisga murojaatnomasida ushbu masalaga alohida to'xtalib, "Iqtisodiy o'sishga, avvalo, raqobatdosh sanoat zanjirlarini yaratish hamda bunday loyihalarga investitsiyalarni ko'paytirish orqali erishiladi"[1] - deb ta'kidladilar. Hozirgi kunda O'zbekiston iqtisodiyotining barcha sohalarida o'zgarishlar va tarkibiy islohotlar olib borilmoqda. Bunday islohotlarning olib borilishi mamlakatdagi investitsion jarayon, davlatning investitsion siyosati, uning ustuvor yo'nalishlari va mamlakatdagi korxonalar investitsion faolligiga bog'liq. 2022–2026-yillarga mo'ljallangan O'zbekistonni tizimli rivojlantirish bo'yicha ishlab chiqilgan taraqqiyot strategiyasining uchinchi yo'nalishi – milliy iqtisodiyotni, uning o'sish sur'atlarini zamon talablari darajasida rivojlantirish bo'yicha belgilangan ustuvor vazifalarni Harakatlar strategiyasining iqtisodiyotni rivojlantirish va liberallashtirishning ustuvor yo'nalishlari doirasida boshlangan islohotlarning uzviy davomi sifatida baholash mumkin. 2022–2026-yillardagi ustuvor vazifa sifatida aynan iqtisodiyotning real sektorini rivojlantirish orqali aholi jon boshiga YaIM hajmini oshirish ko'zda tutilganligi ham alohida ahamiyatga ega. O'tgan besh yil – 2017–2021-yillarda Harakatlar strategiyasi doirasida sanoatning yetakchi tarmoqlarini (to'qimachilik, elektrotexnika, avtomobil sanoati, qurilish materiallari sanoati, kimyo va neftkimyo sanoati, qishloq xo'jaligi mashinasozligi, energetika kabi tarmoqlar) rivojlantirish strategiyalari qabul qilindi hamda tizimli ishlar amalga oshirildi. Mamlakat faoliyati qaysi sohaga yo'naltirilganligiga qarab, barqaror rivojlanish etakchilik qiladi. Mamlakat barqaror rivojlanishi uchun jamiyat taraqqiyoti va gullab-yashnashi yo'lida oziq-ovqat, kiyim-kechak, uy-joy va ish kabi asosiy ijtimoiy ehtiyojlarni qondirish zarur. Agar ijtimoiy qashshoqlik tarqalayotgan bo'lsa yoki odatiy jarayon bo'lsa, ko'zda tutilgan boshqa yo'nalishlar rivojlantirish imkoniyatini bermaydi. Respublika milliy iqtisodiyotining ustuvor tarmoqlaridan biri – investitsiyadir. Ushbu sohada loyihalarni amalga oshirish zaruriyati quyidagilar bilan belgilanadi: ishlab chiqarish quvvatlarining jismoniy va ma'naviy eskirganligi, ularning qayta tiklanishga, texnik jihatdan qayta jihozlashga yoki umuman yangilanishga muhtojligi; sanoat tarmog'ida moddiy texnika bazasining pastligi va zarar ko'rib ishlayotgan korxonalarning mavjudligi; milliy daromadga jamg'arish bilan iste'mol o'rtasidagi nisbatning iste'mol tomonga ko'plab sarflanayotgani va jamg'arishning investitsiya manbayi sifatida kamayib borayotganligi; O'zbekistonning tabiiy boyliklarga boyligi va qayta ishlovchi korxonalarni qurish imkoniyatining mavjudligi. O'zbekiston iqtisodiyotiga investitsiyalar kiritish, avvalo, ichki manbalarni safarbar etish hisobidan iqtisodiyotning muhim tarmoqlarini jadal modernizatsiya

qilish, texnik va texnologik qayta jihozlash, transport va aloqa sohasini yanada rivojlantirish hamda ijtimoiy infratuzilma obyektlarini barpo etish ustuvor yo'nalishlarga aylandi[3]. **Bugungi kunda Prezidentimiz Sh. M. Mirziyoev tomonidan iqtisodiy sohada keyingi 6 yilda juda katta salmoqli ishlar amalga oshirilmoqda.** Albatta, buning zamirida xalqning manfaatlari yotadi. Muhtaram Prezidentimiz o'zining "Niyati ulug' xalqning ishi ham ulug', hayoti yorug' va kelajagi farovon bo'ladi" deb nomlangan asarida iqtisodiyotga quyidagicha ta'rif beradi: "Ochiq aytish kerak: agar biz yurtimizda barqaror iqtisodiyot qurmoqchi bo'lsak, dunyodagi rivojlangan mamlakatlar kabi boy va farovon yashamoqchi bo'lsak, chala-chulpa, yuzaki emas, balki qanchalik qiyin va murakkab bo'lmasin, haqiqiy bozor iqtisodiyotiga o'tishimiz shart, yagona yo'limiz shu. Bu – asosiy qonunimiz talabi. Boshqa yo'l yo'q. Biz boshlagan islohotlarimizni qat'iy davom ettiramiz va ular albatta o'zining ijobiy natijasini beradi," deb ta'kidlab o'tganlar.

Bu borada 2018-yil sarhisobida Respublika bo'yicha katta ishlar amalga oshirildi. "Har bir oila tadbirkor," "Yoshlar – kelajagimiz" kabi dasturlarimiz doirasida xalqimiz, xususan yoshlarning tadbirkorlik tashabbuskorligini qo'llab-quvvatlash va ularga o'z biznesini yo'lga qo'yish uchun katta imtiyozlar yaratildi. Masalan, 2018-yil sarhisobiga ko'ra, 2 trillion so'mga yaqin mablag' ajratilib, joylarda 2 600 dan ortiq biznes loyihalar amalga oshirildi [4:6]. 2017–2021-yillarga mo'ljallangan Harakatlar Strategiyasida tarkibiy o'zgarishlarni chuqurlashtirish, yetakchi tarmoqlarni modernizatsiya va diversifikatsiya qilish orqali milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishda mineral xomashyo resurslarini chuqur qayta ishlash bo'yicha umumiy qiymati qariyb 40 milliard dollarga teng bo'lgan 649 ta investitsiyaviy loyihani amalga oshirish ko'zda tutilgan [5]. Hozirgi kunda Respublikamiz sanoat korxonalarini texnologik yangilash bilan bir qatorda, innovatsion jarayonlarni strategik boshqarish, raqobat muhitini shakllantirish jarayonlarini davom ettirish talab etilmoqda. Bu esa hozirgi iqtisodiyotning barcha sohalarida globallashtirish jarayonlarining jadallashuvi, mamlakatlar iqtisodiyotining integratsiyalashuvi va tovarlar bozorida raqobatning keskinlashuvi sharoitida yanada dolzarb masalaga aylanmoqda. Shuni aytish mumkinki, 2017–2021-yillarda sanoatni yuksak darajada rivojlantirish dasturi hamda ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik yangilashga doir tarmoq dasturlarining izchil ijrosi barcha tarmoqlar faoliyatida qo'shimcha qiymatga ega raqobatbardosh mahsulotlarni tayyorlashda yangi sahifalar ochmoqda. Davlatimiz rahbari tomonidan "Taraqqiyot strategiyasi"da inson qadrini ulug'lashga yo'naltirilgan ijtimoiy himoya siyosati bo'yicha belgilangan vazifalar doirasida – 2026-yilga qadar ehtiyojmand aholi ijtimoiy nafaqa va moddiy yordam bilan to'liq ta'minlanishi, butun dunyo amaliyoti uchun maqbul bo'lgan aholini qashshoqlikdan chiqarish maqsadida mahallalarda temir daftar tashkil qilindi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

milliy iqtisodiyotda innovatsion faoliyatni rivojlantirish va ularga xizmat qiladigan innovatsion infratuzilmalarni shakllantirishga qaratilgan davlat siyosati amalga oshirilishi natijasida mamlakatimizda import o'rnini bosuvchi milliy mahsulotlar ishlab chiqarish ko'lami asta-sekin kengaymoqda, milliy korxonalar raqobatbardoshligini oshirish uchun imkoniyat yaratilmoqda. Bu esa mamlakatimizda innovatsiya infratuzilmalarini shakllantirish va ularni samarali boshqarishni talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning 2020-yil 29-dekabrda Oliy Majlisga murojaatnomasi.
2. *Science and Education* ilmiy jurnali, 1-jild, 4-son, iyul 2020.
3. Sh. M. Mirziyoev. *Niyati ulug' xalqning ishi ham ulug', hayoti yorug' va kelajagi farovon bo'ladi* 3-tom. Toshkent: O'zbekiston, 2019.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "2017–2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini kelgusida amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-4947-son² Farmoni

² <https://lex.uz/docs/-3307879>

STATE INVESTMENT POLICY

Mohinur Rakhimova Dilshod kizi,

Teacher, Tashkent Institute
of Management and Economics

Diyora Rakhimbayeva

second-year student at the Tashkent
Institute of Management and Economics

Abstract: This paper explores the critical role of state investment policy in driving economic development. The paper further examines the interplay between globalization and national economic strategies, emphasizing the importance of tailored approaches that consider local contexts. By synthesizing insights from various case studies and theoretical frameworks, this research underscores the necessity for governments to adopt proactive investment policies that not only stimulate economic activity but also promote sustainable development.

Key words: Investments, economic growth, innovation, risks, regulation, analysis, support, macroeconomic stability.

Annotatsiya: Ushbu maqolada davlat investitsiya siyosatining iqtisodiy rivojlanishni rag'batlantirishdagi hal qiluvchi roli ko'rib chiqiladi. Bundan tashqari, globalashuv va milliy iqtisodiy strategiyalar o'rtasidagi o'zaro ta'sir o'rganilib, mahalliy sharoitlarni hisobga olgan holda moslashtirilgan yondashuvlar muhimligini ta'kidlaydi. Turli amaliy tadqiqotlar va nazariy asoslardan olingan tushunchalarni birlashtirgan holda, ushbu tadqiqot hukumatlar nafaqat iqtisodiy faollikni rag'batlantiradigan, balki barqaror rivojlanishni rag'batlantiradigan proaktiv investitsiya siyosatini qabul qilishlari zarurligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: investitsiyalar, iqtisodiy o'sish, innovatsiyalar, risklar, tartibga solish, tahlil qilish, qo'llab-quvvatlash, makroiqtisodiy barqarorlik.

Аннотация: В данной статье исследуется решающая роль государственной инвестиционной политики в стимулировании экономического развития. Дополнительно рассматривается взаимодействие между глобализацией и национальными экономическими стратегиями, подчеркивая важность индивидуальных подходов, учитывающих местные условия. Объединив идеи различных тематических исследований и теоретических основ, данное исследование подчеркивает необходимость принятия активной инвестиционной политики правительствами, которая не только стимулирует экономическую активность, но и способствует устойчивому развитию.

Ключевые слова: инвестиции, экономический рост, инновации, риски, регулирование, анализ, поддержка, макроэкономическая стабильность.

The state's investment policy is a system of measures and strategies aimed at attracting and effectively using investments to ensure sustainable economic growth and social development. In the context of globalization and high competition between states, the importance of investment policy is increasing, as it becomes a key tool for economic policy that can ensure long-term development and improve the living standards of the population.

Investment Policy Tools. To achieve these goals, the state uses various tools:

Tax benefits and preferences - providing tax holidays, reducing tax rates for investors. State lending - the provision of concessional loans for the implementation of investment projects. Grants and subsidies - financing on the basis of co-financing or full coverage of the costs of implementing innovative or social projects. Government guarantees - ensuring investors are protected from political and economic risks. Creation of special economic zones - zoning of the territory with special conditions of taxation and regulation to attract investment.

Role of foreign investment. Foreign investment plays an important role in the country's economy, as it allows:

- Introduce new technologies and best management practices.
- Increase export potential.
- Ensure the inflow of foreign currency and increase the liquidity of the national economy.
- Promote integration into the international economy and market structures.

Problems and challenges of investment policy. Despite the availability of tools and strategies, investment policy faces a number of challenges: Political instability - uncertainty can scare away investors and reduce the level of investment. Corruption - High levels of corruption can significantly worsen the investment climate and raise costs for investors. Lack of infrastructure - a weak infrastructure base (transport, communications, energy) reduces the attractiveness of the region for investment. Regulatory Barriers - Required

Practical examples of successful investment policy

Many countries have been successful in implementing their investment policies, among them:

Singapore is one of the world leaders in attracting foreign investment. The use of an effective tax policy and the creation of free economic zones led to significant investment volumes.

China - a reform and opening-up program based on the creation of special economic zones and attracting foreign investors, ensured high economic growth rates.

India - The introduction of "Make in India" and "Startup India" programs is aimed at stimulating local producers and attracting foreign investment in the modern high-tech economy.

CONCLUSION

The investment policy of the state is a complex and multifaceted mechanism that requires constant updating and adaptation to changing conditions both in the domestic and international markets. An effective investment policy can not only contribute to economic growth, but also improve the quality of life of the population, creating new opportunities for work and development. It is important that states calibrate their investment strategies to create a truly attractive and sustainable business climate that can withstand the challenges of our time.

References

1. Rodrik, D. (2007). **One Economics, Many Recipes: Globalization, Institutions, and Economic Growth**. Princeton University Press.
2. Stiglitz, J. E., Greenwald, B. (2014). **Creating a Learning Society: A New Approach to Growth, Development, and Social Progress**. Columbia University Press.
3. Piketty, T. (2014). **Capital in the Twenty-First Century**. Harvard University Press.
4. World Bank. (2013). **World Development Report 2013: Jobs**. World Bank Publications.
5. UNCTAD. (2020). **World Investment Report 2020: International Production Beyond the Pandemic**. United Nations Conference on Trade and Development.

ИНТЕГРАЦИЯЛАШГАН КОРХОНАЛАРДА КЛАСТЕРЛИ ЁНДАШУВЛАРНИНГ ХОРИЖ ТАЖРИБАЛАРИ

Турсунова Зарнигор Рустамовна

ТДИУ Менежмент кафедраси таянч докторанти

Аннотация: Ушбу мақолада интеграциялашган корхоналар, кластерли ёндашувлар, хориж мамалакатларининг кластер моделлари ва уларнинг бир биридан фарқлари таҳлил қилиниб, мамалакат иқтисодиётига татбиқ қилинишидаги фикрлари ҳақида маълумот берилган.

Калит сўзлар: Интеграция, интеграциялашган корхона, кластер, кластерли ёндашув, кластер моделлари, кластернинг хориж тажрибалари.

Abstract: This article analyzes integrated enterprises, cluster approaches, cluster models of foreign countries and their differences from each other, and provides information on their application to the country's economy.

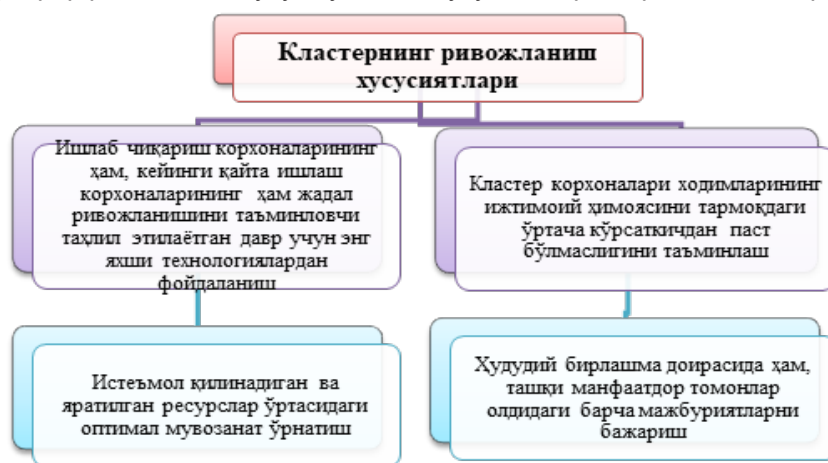
Key words: Integration, integrated enterprise, cluster, cluster approach, cluster models, cluster's foreign experiences.

Аннотация: В данной статье анализируются интегрированные предприятия, кластерные подходы, кластерные модели зарубежных стран и их отличия друг от друга, а также приводится информация об их применении в экономике страны.

Ключевые слова: Интеграция, интегрированное предприятие, кластер, кластерный подход, кластерные модели, зарубежный опыт кластеров.

Ҳозирги кунда мамлакатимизда истиқболли интеграциялашган ишлаб чиқариш корхоналари маҳсулотларининг рақобатбардошлигини ошириш орқали жаҳон бозарида янги сегментларни кенгайтириш ва эгаллаб олиш масалалари долзарб бўлиб, бу орқали ташқи итисодий фаолиятни жадаллаштириш, жаҳон меҳнат тақсимида ўз ўрнини эгаллаш масалалари ҳал этилиши режалаштирилмоқда. Чунки мамлакат иқтисодиётида ишлаб чиқариш корхоналарини модернизация қилиш ва янгилаш, инновацияга асосланган юқори самарага эга технологияларни жорий этиш орқали жаҳон ҳамжамиятига интеграциялашувини таъминлаш мумкин бўлади.

Йирик интеграциялашган корхоналар кўпинча кластерлаш жараёнида асосий рол ўйнайди. Интеграциялашган корхона деганда биз товар ва хизматларни ишлаб чиқариш, қайта ишлаш ва тарқатиш билан шуғулланадиган, фаолиятни марказлашлатирилган мувофиқлаштиришни амалга оширадиган қўшимча қийматни ошириш билан шуғулланадиган тадбиркорлик субъектлари тўпламини тушунишни тақлиф қиламиз. Интеграциялашган корхоналарнинг энг кенг тарқалган намунаси кластердир. Кластерларнинг барқарор ривожланиш учун қуйидаги хусусиятлари 1- расмда келтирилган (1- расм).

1-расм. Кластернинг барқарор ривожланишини тавсифловчи асосий хусусиятлари¹.

1 Муаллиф ишланмаси.

Худудий ишлаб чиқариш кластерлари доирасида ускуналар ва бутловчи қисмлар етказиб берувчилар, ихтисослаштирилганишлаб чиқариш ва сервис хизматлари, илмий тадқиқот ва таълим ташкилотлари ўртасида самарали ҳамкорликка эришишга қаратилган кластер ташаббуслари қўллаб қувватланади.

Жаҳон тажрибасида кластер минтақавий сиёсатини амалга ошириш орқали ҳудудлар ва ишлаб чиқариш мажмуаларининг рақобатбардошлигини ошириш мисоллари келтирилган. Кўпгина ривожланган мамлакатларда саноат кластерлари бизнес ҳамжамиятларини ташкил этишнинг умумий шаклига айланди. Сўнги йилларда, турли мамлакатларда амалга оширилган кластер ташаббуслари таҳлили шуни кўрсатадики, уларнинг юқори рақобатбардошлиги ҳам алоҳида кластерларнинг мустаҳкам позицияларига асосланади, бу эса уни мустаҳкамлайди ва миллий иқтисодиётни оптималлаштиради. АҚШ, Япония, Финляндия, Германия, Нидерландия, Франция, Канада, Португалия, Хитой каби мамлакатлар тажрибаси катта қизиқиш уйғотади. Кластер ёндашувини қўллашда, адабиётлар таҳлили шуни кўрсатадики, Қўшма Штатлардаги Силикон водийсида 87 минга яқин компания, бир неча ўнлаб тадқиқот марказлари ва бир неча йирик университетлар мавжуд. Силикон водийси илмий муҳит, бизнес ва тадқиқот марказлари ва бизнес секторлари ўртасидаги кадрлар алмашинуви билан самарали ҳамкорликлар ўрнатилган. Силикон водийсида 180га яқин венчур фирмалар ва 700га яқин банклар алоҳида компаниялар фаолиятини молиялаштирадиган хизматларни таклиф этадилар.²

Япония тажрибаси Америка Қўшма Штатлари тажрибасидан фарқ қиладичунки инновация янги фундаментал илмий тамойиллар ва ечимлар билан эмас, балки ишлаб чиқариш меҳнатининг мавжуд шакллари раціонализация қилиш усуллари билан боғлиқдир. Япония кластер моделининг моҳияти шундаки, кичик ва ўрта корхоналарни йирик компания монополист атрофида тўпланишини назарда тутди. Бу ҳолда саноат алоқалари рақобатбардошлик шарти билан вертикал ва горизонтал интеграцияни назарда тутиб, етказиб бериш ҳуқуқига эга бўлган кичик компанияларнинг келишувлар орқали интеграция қилинади. Японияда кластерлаш жараёнида минтақавий ҳокимият органлари орқали корхоналарнинг кластерлаш ташаббуслари амалга оширилиб, ўз ресурслари, венчур бизнес ва инновацион ишлаб чиқариш яратиш орқали фаол иштирок эта бошлаган. Минтақавий кластерлар саноат концентрасиясининг янги шакли бўлиб, унда университетлар, илмий тадқиқот институтлари ва корпоратив тузилмалар билан фаол ҳамкорлик қилади. Хорижий университетлар билан ҳамкорликни ва илғор тажриба алмашишни рағбатлантириш мақсадида илмий муассасалар, хорижий илмий тадқиқотлар билан алоқалар ўрнатади.

Кластер ёндашуви Финляндияда 20-асрнинг 90- йилларидан бошлаб мамлакатда саноат маҳсулотларининг жаҳон ялпи ички маҳсулотидаги улуши билан кластер саноатининг жаҳон савдосидаги улуши ўртасидаги нисбат асосий мезон бўлиб келган.

Нидерландия тажрибаси энг кучли кластерларни аниқлаш мезони сифатида давлатнинг инновацион сиёсатидаги асосий устувор йўналишларни белгилашда таяниш керак бўлганларни таклиф қилади.

Германия кластерлари 3та асосий турга бўлинган:

- юқори технологияли кластерлар (масалан: аерокосмик)
- ишлаб чиқариш кластерлари (масалан: кимё ва автомобилсозлик саноати)
- кластерлар кесишган технологияларга йўналтирилган (масалан: нанотехнология, метакроника).

Буюк Британия тажрибасининг ўзига хос хусусиятлари кластерларни минтақалар бўйича аниқ ажратиш туради. Жанубий кластерларбиринчи навбатда хизмат кўрсатиш соҳасига, шимолий кластерлар саноат секторига йўналтирилган.

Португалия тажрибаси ғайриоддий кластерлар М. Портернинг миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини ўрганиш дастурининг қўшимча маҳсулоти сифатида аниқланган. Кластерларнинг аксариятикомпанияларнинг географик яқинлиги туфайли табиий келиб чиқишига эга, аммо кластер ичидаги ўзаро таъсир даражаси паст.

Францияда миллий режалаштириш агентлиги 144 та фаолият кўрсатаётган ва шаклланиш жараёнида 82та кластерни аниқлади.

Норвегияда кластерларни аниқлаш социологик тадқиқот асосида амалга оширилган ва натижада 62 та кластер ташкил этилган.

Канада кластер ташаббусларини (биотехнология кластери, озиқ овқат саноати кластери, ахборот ва телекоммуникация кластери, юқори технологиялар кластер, мултимедия кластери, вино кластери) амалга ошириш тажрибасига эга.

2. Меньшенина И.Г. Кластерообразование в региональной экономике: монография / И. Г. Меньшенина, Л. М. Капустина. - Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. экон. ун-та, 2008. – 154

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1. Меньшенина И.Г. Кластерообразование в региональной экономике: монография / И. Г. Меньшенина, Л. М. Капустина. - Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. экон. ун-та, 2008. – 154
2. Мантаева Э.И. Мировой опыт кластерной модели развития / Э.И. Мантаева, Е.В. Куркудинова // Управление экономическими системами: электронный научный журнал. – 2012. - №2.
3. Экономическая интеграция / С.А. Хавина // Большая российская энциклопедия : [в 35 т.] / гл. ред. Ю. С. Осипов. — М. : Большая российская энциклопедия, 2004—2017.
4. Пустынникова Е.В. Интегрированный подход к согласованию корпоративных интересов // Симбирский научный вестник. 2012. № 2(8). С. 113—121.

ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНИШ ШАРОИТИДА МАЛАКАЛИ КАДРЛАРНИ ТАЙЁРЛАШ ЗАРУРАТИ

Юсупов Қудрат

тадқиқотчи

Аннотация: Ушбу мақола долзарб муаммоларга жавоб берадиган инновацион тизимнинг ўзига хос хусусиятларига мос келадиган инсон капиталини шакллантириш заруратини ёритиб беришга бағишланган. Глобал иқтисодиётда жаҳон етакчилигига еришишда унинг асосий таркибий қисмлари ва тамойилларини жорий етишнинг муҳим жиҳатларига еътибор қаратилган.

Калит сўзлар: иқтисодиёт, рақобат, малакали мутахассислар, билимлар иқтисодиёти, инновация, инновацион тизим, бошқариш, инсон капитали, глобал иқтисодиёт, жаҳон етакчилиги, менежмент.

Abstract: This article is devoted to the urgent need for the formation of human capital, which has clear goals, meets current problems, corresponds to the features of the innovation system, and draws attention to the main components and principles of its implementation in achieving global leadership in the global economy.

Key words: economy, competition, qualified specialists, economy of knowledge, innovation, innovation system, management, human capital, global economy, world leadership, management.

Аннотация: Эта статья посвящена настоящей необходимости формирования человеческого капитала, имеющего четкие цели, отвечающего актуальным проблемам и соответствующего особенностям системы инноваций, и обращено внимание на основные компоненты и принципы её реализации в достижении мирового лидерства в глобальной экономике.

Ключевые слова: экономика, конкуренция, квалифицированные специалисты, экономика знаний, инновации, инновационная система, менеджмент, человеческий капитал, глобальная экономика, мировое лидерство, менеджмент.

КИРИШ

Жаҳон таълим стандарти талаблари асосида юқори малакали кадрлар тайёрлаш ва бошқарувини тизимли равишда ташкил етиш, олий таълим муассасалари фаолият самарадорлигини ошириш, мамлакатимиз таълим тизимида кадрлар тайёрлашни такомиллаштириш бўйича тадқиқотлар олиб бориш бугунги куннинг долзарб масалаларидан бири ҳисобланади. Чунки республикаимиз иқтисодиётининг барқарор ривожланишида юқори малакали кадрлар муҳим аҳамиятга эга бўлиб, уларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш таълим жараёни билан бевосита боғлиқдир. Таълим жараёни ижтимоий, иқтисодий, маданий ва бошқа фаолият соҳаларига таъсир қилади. Таълим инсон фаолиятининг энг муҳим кўринишларидан бири бўлиб, таълим жараёни бутун инсон ҳаёти мобайнида унинг туғилгандан бошланиб, узвийлик хусусиятига эга жараёндир.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномасида еътибор қаратилган ўта муҳим жиҳатлардан бири халқимиз учун муносиб ҳаёт даражасини яратиб бериш мақсадида: “Агар катта авлоднинг билими ва тажрибасини, узоқни кўра олиш фазилатларини ёшларимиздаги ғайрат-шижоат, мардлик ва фидойилик билан бирлаштира олсак, кўзлаган марраларга албатта етамиз”, деб таъкидлаши чуқур маънога эга.

Ўзбекистон илм-фан, интеллектуал салоҳият соҳасида замонавий кадрлар ва юқори технологиялар борасида дунё миқёсида рақобатбардош бўлиши мумкин бўлган мамлакатлар қаторига киради. Рақобатбардош келажакимизни барпо етиш учун муҳим еканлигини англаган ҳолда, рақобатбардошлик талабларига жавоб берадиган мутахассисларни шакллантириш диққат-еътиборимиз марказида бўлиши лозим. Миллий иқтисодиётни интеллектуал иқтисодиётга айлантиришнинг дастлабки шартини унинг кучли ва заиф жиҳатларини ҳамда рақобатчиларини аниқлашдан иборатдир. Бунинг учун мамлакат ўзининг мақсад ва вазифаларини яхши англаб етмоғи лозим.

Шу боис тадқиқотчилар ўзларининг билим ва кўникмаларини замон талабларига қараб янгилаш, тез яратиш ва сақлаш, вақтни самарали бошқариш, шу билан бирга, ўқиш санъатини такомиллаштиришлари лозим. Юқори малакали ходимларни тайёрлаш ва илмий тадқиқот ишларининг зарурлигини тан олиш

глобал билимларга асосланган иқтисодиётда миллатлар истакларини ўзгартиради ва ОТМлардаги анъанавий қадриятларнинг йўқолиш хавфини келтириб чиқаради. Бу жараён постиндустриал жараённинг ажралмас элементи ҳисобланади ва билимларнинг товарга айланишида моддий тусга ега бўлмаган фаолиятларни пулга алмаштиришни англатади.

Илмий тадқиқот ишлари ва инновация бир-бири билан узвий боғлиқ. Янги билимлар ёки технологияларни яратиш кашфиёт ёки инновация деб аталади. Бошқача қилиб айтганда, бу жараёнда билимлар учун янги қиймат яратилади. Илмий тадқиқот ишларининг муваффақиятини таъминлайдиган омиллар сифатига сифат, жамият ёки бизнес талабини тўла инобатга олиш ва барқарор иқтисодий ривожланишни таъминлаш киради.

Сифат даражасини жорий билимлар ёки маҳсулотларга нисбатан такомиллашган турлар яратилганлиги билан ўлчаймиз. Жамият ёки бизнес талаби унинг иқтисодий ривожланиш ёки ижтимоий ва бизнес тараққиётига зарурлик даражасига кўра ҳисобга олинади. Уларнинг табиий кўриниши билимлар, технологиялар ёки илмий ечимлар шаклида намоён бўлади.

Сифат ва зарурлик даражаси илмий тадқиқот натижаларининг қийматини баҳолашда қўлланилади. Инновацияларнинг барқарорлиги илмий тадқиқотларнинг яшовчанлиги ва ривожланишига таъсири билан белгиланади. Уни (яъни барқарорликни) таъминлаш илмий тадқиқот натижалари ёки инновацияларни ишлаб чиқаришда самарали қўллаш ёхуд фойда олишда ифодаланади. Бу борада муҳим натижаларга еришиш учун университет илмий тадқиқот жамоаси стратегик вазифа ва мақсадларини иқтисодиёт ва давлат манфаатларига мослаштирмоғи ҳамда улардан зарурий ресурс ва маблағларни олишлари лозим. Илмий тадқиқот ишлари ва инновациялар шундай қилиб давлатга, ҳомий тармоқларга ва кенг маънода жамиятга наф келтиради. Инновациялар ўз навбатида илмий тадқиқотларни кенгайтириш ва барқарорлигини таъминлашга хизмат қилади.

Инновациялар билимларни фаровонликка айлантиришда асосий восита ҳисобланади ва билимларга асосланган иқтисодиётнинг асосий хусусиятини ифода этади. Иқтисодчилар тадқиқотлари шуни кўрсатадики, инновациялар бугун иқтисодий юксалишнинг асосий манбаи ва корхоналар, минтақалар ҳамда миллий иқтисодиёт рақобатбардошлигининг муҳим омилдир. Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилоти экспертлари ҳисоб-китобларига кўра, ривожланган мамлакатларнинг иқтисодий юксалиши кейинги йигирма йилда инновациялар билан боғлиқ.

Миллий иқтисодиёт ва унинг алоҳида субъектларини ривожлантиришнинг инновацион йўналиши муаммосини ҳал етишда давлат томонидан тартибга солиш, давлат органларининг мамлакат инновацион салоҳиятини мустаҳкамлашдаги иштироки масалаларига муҳим ўрин берилади. Бунда инновацион фаолиятни давлат томонидан тартибга солишнинг муҳим мақсадлари қуйидагилар ҳисобланади: моддий ишлаб чиқариш соҳасида илғор ўзгаришларни таъминлаш; миллий маҳсулотнинг жаҳон бозорларидаги рақобатга бардошлилигини ошириш; экологик хавфсизликни яхшилаш; мамлакат хавфсизлиги ва мудофаа қобилиятини мустаҳкамлаш. Давлатнинг илмий-техника, инвестицион ва иқтисодий соҳаларга миллий иқтисодиёт инновацион фаоллигини ошириш мақсадидаги таъсирини бошқариш емас, тартибга солиш чоралари деб ҳисоблаш зарур. Давлат томонидан тартибга солиш деганда, давлатнинг муайян ўзгаришларни қўллаб-қувватлаш мақсадида инновацион жараёнларга таъсир кўрсатиш усули тушунилади. Таъсир йўналиши турлича бўлиши мумкин: ҳўжалик алоқалари ва нисбатлари шаклланишига кўмаклашиш, хусусий ва ижтимоий манфаатларни мослаштириш асосида иқтисодий фаолиятни мувофиқлаштириш ва ҳ.к.

Демак, юқорида баён қилинганлардан хулоса қилиб шуни таъкидлаймизки, иқтисодий ривожланишда ахборот ва билимларнинг муҳимлигини умумий англашни еътироф етиш, сиёсий доиралар, бизнесменлар ва менежерларнинг рақобатбардошликни таъминлашда инновациялар муҳим роль ўйнашига қатъий ишониши билимларга асосланган иқтисодиётни шакллантиришни белгилловчи замонавий йўналишдир. Бу йўналишни ривожланиш омили сифатида баҳоламасдан бўлмайди. Жамият ва иқтисодиёт “рефлексияли тизимлар” ҳисобланади, иқтисодий ўсиш омиллари тўғрисидаги тасаввурни ўзгартириш ўз-ўзидан бу тизимларни ҳам ўзгартиради ва уларнинг ривожланишига таъсир кўрсатади. Билимлар ва инновациялар муҳимлигини англаш менежментнинг маълум даражада бозорларда фирмалар ўзини тутиши ва уларни ривожлантириш стратегиясини белгилайдиган замонавий йўналишларини шакллантиради. Буни давлат даражасида англаш билимларга асосланган иқтисодиётни ривожлантиришнинг давлат стратегияси ва дастурларини ишлаб чиқишга ундайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. // *Халқ сўзи*, 2020 йил, 30 декабрь.
2. Гулямов С.С. *Экономика, основанная на знаниях. Народное слово*, № 16, 2008.

3. Набиев Д. *Совершенствование управления системой маркетинга в условиях формирования рынка образовательных услуг*. Автореферат диссертации на соискание степени доктора экономических наук. – Т.: ТГЕУ, 2009.
4. Насимов Д.А. *Олийтаълим муассасалари битирувчиларини ишга жойлаштириш тизимини такомиллаштириш*. Диссертация иши. Самарқанд, 2011.
5. Ахунова Г.Н. *Менеджмент высшего образования: Учебное пособие*. – Т.: ТГЕУ, 2006.

2-SHO'BA.

INNOVATSION MENEJMENT KONSEPSIYALARI ASOSIDA BIZNESNI RIVOJLANTIRISH

БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШ ВА ҲУДУДЛАРНИНГ “ЯШИЛ” ЎСИШИ: ИҚТИСОДИЙ-ЭКОЛОГИК ЖИҲАТЛАРИНИНГ ЕКОНОМЕТРИК ТАҲЛИЛИ

Ражабов Н., Адилова М., Қаландарова Г., Хасанова Н.

Тошкент менежмент ва иқтисодиёт институти

Аннотация: Минтақани барқарор ривожлантириш ва “яшил” ўсишни чекловчи экологик омиллар таъсирини ҳисобга олиш ҳамда иқтисодий тараққиёт билан атроф муҳит мусаффолигини сақлашга қаратилган ушбу тадқиқотда панель маълумотлар таҳлили, асосий ўзгарувчиларни баҳолаш билан бир қаторда, Pooled OLS estimator (POLSE), Fixed effects estimator (FEE), Random effects estimator (REE)ни ўз ичига олган економетрик моделлардан фойдаланилди.

Таянч сўзлар: Минтақа, барқарор ривожланиш, “яшил” ўсиш, экологик омиллар, инвестиция, атроф муҳит муҳофазаси харажатлари, атмосфера ҳавосига чиқарилган ифлослантирувчи моддалар, економетрик моделлар.

Abstract: This research paper investigates the impact of ecological factors that constrain the sustainable development and "green" growth of the region, taking into account the balance between economic development and environmental protection. The study utilized econometric models, including the evaluation of key variables through panel data analysis, Pooled OLS estimator (POLSE), Fixed effects estimator (FEE), and Random effects estimator (REE). Conclusions and recommendations have been provided.

Key words: Region, sustainable development, green growth, environmental factors, investments, environmental costs, air pollutants, econometric models.

Аннотация: В статье анализируются панельные данные, направленные на учет влияния экологических факторов, ограничивающих устойчивое развитие и «зеленый» рост регионов, а также сохранение чистоты окружающей среды при экономическом развитии. Помимо оценки основных переменных, исследование включало использование економетрических моделей, таких как объединенный (estimator POLSE), фиксированных эффектов (estimator FEE) и случайных эффектов (estimator REE).

Ключевые слова: Регион, устойчивое развитие, «зеленый» рост, экологические факторы, инвестиции, затраты на охрану окружающей среды, загрязнители воздуха, економетрические модели.

КИРИШ

Жаҳонда глобал иқлим ва экологик ўзгаришлар шароитида минтақаларни барқарор ривожлантиришнинг иқтисодий-экологик жиҳатларига бўлган еътибор кучайиб бормоқда. Кейинги ўттиз йил мобайнида БМТ ҳар йили 200 дан ортиқ давлатни глобал иқлим саммити — Conference of the Parties (COP28)га йиғиб келмоқда. Бу конвенциянинг асосий мақсади ернинг иқлим тизимига хавфли антропоген таъсирнинг олдини олишга бағишланган. 2023 йилда Бирлашган Араб Амирликларининг Дубай шаҳрида бўлиб ўтган навбатдаги саммитда «Йўқотиш ва зарар» муаммоси (ривожланган мамлакатлар томонидан иқлим инқирозидан енг кўп зарар кўрган, инқирозга енг кам ҳисса қўшган енг қашшоқ мамлакатларга товон тўлаш) қабул қилинди. Бунда Халқаро метеорология ташкилоти экспертлари тавсиясига кўра, ер шарида ҳаво температурасини 1,5 градусдан оширмасликка ва унинг салбий оқибатларига баҳо берилмоқда¹. Бу еса мамлакатлар ва уларнинг минтақаларини барқарор ривожлантиришнинг иқтисодий-экологик жиҳатларини тадқиқ етишнинг долзарблигини оширмоқда. Дунё миқёсида минтақаларни барқарор ривожлантиришда табиий ресурслар ва энергия истеъмолини мувофиқлаштирилган тарзда бошқариш асосида иқтисодиёт ва экология ўртасидаги мувозанатни таъминлашга йўналтирилган илмий изланишлар олиб борилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги “Ўзбекистон — 2030 стратегияси тўғрисида”ги ПФ-158-сон2 Фармонида мувофиқ, шунингдек, “Ўзбекистон — 2030” стратегиясининг

1 БМТ Иқлим ўзгариши конвенцияси иштирокчи-мамлакатлари конференциясининг 28-сессияси материаллари. - <https://www.un.org/en/climatechange/cop28>
2 <https://lex.uz/docs/6600413>

сифатли ва ўз вақтида амалга оширилишини таъминлаш мақсадида қуйидаги вазифалар устувор йўналишлар сифатида белгиланган: макроиқтисодий барқарорлик ҳамда иқтисодий ривожланишни зарур даражадаги энергетика, сув ва инфратузилма ресурслари билан таъминлаш; республикада экологик вазиятни тубдан яхшилаш, инсон ҳаётига таъсир ўтказувчи экологик муаммоларни бартараф етиш; иқлим ўзгариши салбий таъсирининг олдини олиш; атмосфера ҳавоси ифлосланишининг олдини олиш ва унинг табиий таркибини сақлаш бўйича кескин чоралар кўриш. Ушбу устувор вазифалар ушбу мақоланинг долзарблигини белгилайди.

Барқарор ривожлантиришнинг иқтисодий-экологик жиҳатларининг таъсири бўйича кўплаб хорижлик олимлар томонидан тадқиқотлар олиб борилган. Минтақавий даражада барқарор ривожланишни кўриб чиқишда иқтисодий ва экологик жиҳатлар муҳим аҳамият касб этади. Иқтисодий ва экологик жиҳатларни биргаликда, мутаносиб ривожлантириш ташаббуслари нафақат иқтисодий ўсишни рағбатлантириш, балки минтақанинг узоқ муддатли фаровонлиги боғлиқ бўлган атроф-муҳит ва табиий ресурсларни муҳофаза қилишни ҳам таъминлайди [Mitlin D., Satterthwaite D., 2014].

Илмий тадқиқотлар шуни кўрсатмоқдаки, экологик жиҳатга еътибор бермаслик ресурсларнинг камайиши, ифлосланиши ва экотизимларнинг деградацияси каби салбий оқибатларга олиб келмоқда, бу еса минтақаларнинг иқтисодий барқарорлиги ва аҳоли фаровонлигига путур етказиши мумкин. Шу билан бирга, экологик жиҳатларни ҳисобга олиш минтақаларга иқтисодий фаолиятнинг атроф-муҳитга таъсирини тушунишга ва салбий таъсирларни юмшатиш бўйича стратегияларни ишлаб чиқишга имкон беради [Collins A., Munday M., Roberts A., 2012]. Бу минтақанинг табиий ресурслар базасини баҳолаш, заиф экотизимларни аниқлаш ва улар тақдим этаётган экологик хизматларни тушунишни ўз ичига олади. Атроф-муҳит масалаларини ривожланиш режаларига интеграциялашган ҳолда, ҳудудлар барқарор амалиётларни амалга ошириши, тоза технологияларни қабул қилиши, энергия самарадорлигини ошириши, чиқиндилар ва ифлосланишни камайтириши мумкин. Бу табиий ресурсларни ҳимоя қилиш, биологик хилма-хилликни сақлаш ва минтақанинг иқлим ўзгаришига қўшган ҳиссасини камайтиришга ёрдам беради.

Барқарор ривожланишнинг иқтисодий ва экологик жиҳатларини минтақавий даражада таҳлил қилиш минтақанинг узоқ муддатли фаровонлигини ҳам, атроф-муҳитнинг мусоффолигини ҳам ҳисобга оладиган комплекс ёндашувни таъминлайди [Bleischwitz R., Welfens P., Zhang Z. X., 2017]. Хусусан, хорижлик олим Х. Дейли барқарор ривожланишнинг иқтисодий-экологик жиҳатларини илмий ишланмаларида ўрганган. Олим минтақаларда ресурслар ва экотизимларнинг экологик чегараларини тан олиш муҳимлигини таъкидлади. Унинг фикрича, анъанавий иқтисодий ўсишни табиий ресурсларни тугатмасдан ва атроф-муҳитга зарар етказмасдан чексиз давом еттириб бўлмайди [Daly H. E., 2020]. Шунингдек, олим экология иқтисодиётини алоҳида тадқиқот соҳаси сифатида яратишда муҳим роль ўйнаган. Унинг ёндашувига кўра, иқтисодий таҳлил экологик тамойиллар ва билимларни бирлаштиради, иқтисодиётнинг атроф-муҳитга боғлиқлигини ва иқтисодий фаолиятнинг экологик харажатлари ва фойдаларини ҳисобга олиш зарурлигини тадқиқ етган.

Хорижлик олим Р. Костанса иқтисодий экотизим хизматлари ва табиий ресурсларни баҳолаш бўйича тадқиқотлар олиб борган. Олим, экологик тамойилларни иқтисодий таҳлил билан бирлаштиришга интиладиган экологик иқтисодиёт соҳаси билан боғлаган ҳолда, иқтисодиёт ва атроф-муҳит ўртасидаги ўзаро муносабатларни кўриб чиқиш муҳимлигини, ресурсларни барқарор бошқариш ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш зарурлигини таъкидлаган [Costanza R., 2020].

Таниқли олимлар Г. Дейли ва П. Матсон экотизимларнинг иқтисодий қиймати ва барқарор ривожланишда биохилма-хилликнинг роли бўйича кенг қамровли тадқиқотлар олиб борган. Олимларнинг таъкидлашича, биологик хилма-хилликнинг йўқолиши экотизим фаолияти ва инсон фаровонлигига жиддий салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Тадқиқотчилар экология ва иқтисод ўртасидаги тафовутни иқтисодий таҳлиллар ва қарорлар қабул қилишда экотизим хизматларини баҳолаш ва киритиш учун инновацион ёндашувларни ишлаб чиққанлар [Daily G. C., Matson P. A., 2008].

Хорижлик иқтисодчи олим Ж. Сакс илмий ишланмаларида қашшоқликни камайтириш ва иқтисодий ўсишни атроф-муҳитни муҳофаза қилиш билан мувозанатлаш муҳимлигига еътибор қаратган [Sachs J. D., 2014]. Олим, қашшоқлик, тенгсизлик ва атроф-муҳит деградациясини ўз ичига олган глобал муаммоларни ҳал қилиш учун асос яратган ва барқарор ривожланишга яхлит ёндашувни рағбатлантиришни илгари сурган. У иқтисодий ривожланишни атроф-муҳитни муҳофаза қилиш билан мос тарзда амалга ошириш, тоза технологиялар, барқарор ресурсларни бошқариш ва иқлим ўзгаришини юмшатиш зарурлигини таъкидлаган [Sachs J. D., 2015].

Хорижлик олимлар С. Левин ва В. Кларк мураккаб тизимлар ва уларнинг барқарорлиққа таъсирини ўрганиш бўйича тадқиқотлар олиб борган. Улар экологик тизимлардаги чидамлилиқни, яъни уларнинг бузилишларни қабул қилиш, ўз тузилиши ва функцияларини сақлаб қолиш қобилиятини ўрганган [Levin S. A., Clark W., 2010]. Олимлар мослашувчан бошқарувнинг муҳимлигини ва барқарор

ривожланиш учун экотизимларнинг ўзгаришлар ва бузилишларга мослашиш қobiliятини таъкидлаган. Тадқиқотчилар экологик жараёнлар динамикасини ўрганиш, экотизимнинг атроф-муҳит ўзгаришларига реакциясини башорат қилиш ва бошқарув стратегияларини хабардор қилиш учун математик усуллар ва симуляциялардан фойдаланган.

Хорижлик иқтисодчи олим Менделсон иқлим ўзгаришининг иқтисодий ва атроф-муҳит омилларининг иқтисодий натижаларга таъсирини ўрганиш учун эконометрик моделларни ишлаб чиққан [Mendelsohn R., 2012]. Олим томонидан ишлаб чиқилган эконометрик тенгламаларда мустақил ўзгарувчилар сифатида ҳарорат, ёғингарчилик, ифлосланиш даражаси, ердан фойдаланиш ва иқтисодий кўрсаткичлар каби ўзгарувчилар танланган бўлса, қарам ўзгарувчилар сифатида қишлоқ хўжалиги самарадорлиги, соғлиқни сақлаш натижалари, энергия истеъмоли ёки иқтисодий ўсиш каби омиллар танланган. Олим эконометрик тенгламаларни ишлаб чиқишда фазовий регрессия моделлари ва панель маълумотлар моделларидан фойдаланган.

Таниқли европалик иқтисодчи олим Уилям Нордхаус ўз тадқиқотларида иқлим ўзгариши иқтисодий ва интеграциялашган баҳолаш моделларини (IAMs) ишлаб чиққан. Унинг (DICE) модели иқлим сиёсатининг харажатлари ва афзалликларини баҳолаш учун иқлим динамикаси, иқтисодий ўсиш, энергиядан фойдаланиш ва углерод эмиссиясини бирлаштирган [Nordhaus W., 2018]. Ушбу эконометрик моделларда ҳарорат, карбонат ангидрид консентрацияси, аҳоли сони, технологик тараққиёт ва иқтисодий кўрсаткичлар мустақил ўзгарувчилар бўлиб хизмат қилади, қарам ўзгарувчилар еса фаровонлик, ЯИМ ва эмиссияларни ўз ичига олган. Тадқиқот натижасида иқтисодий ва иқлим динамикасини интеграциялашган ҳолда, модель углерод нархини белгилаш, чиқиндиларни камайтириш мақсадлари ва технологик инвестициялар каби турли хил иқтисодий вариантларни баҳолаш имконини берган. Бу иқтисодий ўсиш, экологик барқарорлик ва иқлим ўзгаришини юмшатиш билан боғлиқ харажатлар ўртасидаги мувозанатни баҳолашга ёрдам беради.

Хорижлик иқтисодчи олим Ричард Тол иқлим ўзгариши иқтисодий ва юмшатиш сиёсати бўйича кенг қўламли тадқиқотлар олиб борган [ToI R. S. J., 2014]. Унинг эконометрик моделларида мустақил ўзгарувчилар сифатида ҳарорат, ёғингарчилик, денгиз сатҳининг кўтарилиши, аҳоли сони, иқтисодий кўрсаткичлар ва сиёсат аралашуви каби ўзгарувчилар танланган, қарам ўзгарувчилар сифатида қишлоқ хўжалиги маҳсулдорлиги, энергия истеъмоли, соғлиқ натижалари ёки иқтисодий фаровонлик каби кўрсаткичлар танланган. Олимнинг эконометрик моделлари натижасида иқлим ўзгаришининг потенциал иқтисодий таъсирини баҳолаш ва мослашиш ҳамда юмшатиш чоралари самарадорлигини баҳолашда ёрдам берган.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ

Биз тадқиқотимизда минтақаларда барқарор ривожлантиришнинг иқтисодий-экологик жиҳатларининг таъсирини панель маълумотлар асосида эконометрик моделларини ишлаб чиқишга еътибор қаратдик.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

Тадқиқотимиз бўйича миллий иқтисодий-экологик жиҳатларининг таъсири ўртасидаги муносабатларни панель маълумотлар асосида Pooled OLS estimator (POLSE), Fixed effects estimator (FEE), ва Random effects estimator (REE) моделлари орқали эконометрик тенгламалар ишлаб чиқилди.

Панель маълумотларга асосланган эконометрик моделлар учун Гаусс-Марков, Durbin Watson, Shapiro Wilk, Breusch-Pagan ва Hausman тестларининг асосий тахминлари бўйича баҳолаш ўтказилди. Панель маълумотлардан фойдаланган ҳолда эконометрик моделларни қуришда ўзгарувчилар ўртасидаги боғлиқлик хусусиятларини ўрганиш учун график жадваллар яратилган. Тадқиқот бўйича эконометрик моделни қуришда қуйидаги гипотеза ўз аксини топди: турли омиллар, яъни асосий капиталга инвестициялар, хизмат кўрсатиш соҳасига инвестициялар, атмосферага чиқарилган ифлослантирувчи моддалар ва табиатни муҳофаза қилиш учун жорий харажатларнинг ошиши турли минтақаларда саноат ривожига таъсир қилади.

Улар қуйидагича ифодаланган:

Y – Минтақада саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми (боғлиқ ўзгарувчи),

X1 – Минтақада асосий капиталга киритилган инвестициялар (мустақил ўзгарувчи),

X2 – Минтақада хизматлар соҳаси (мустақил ўзгарувчи),

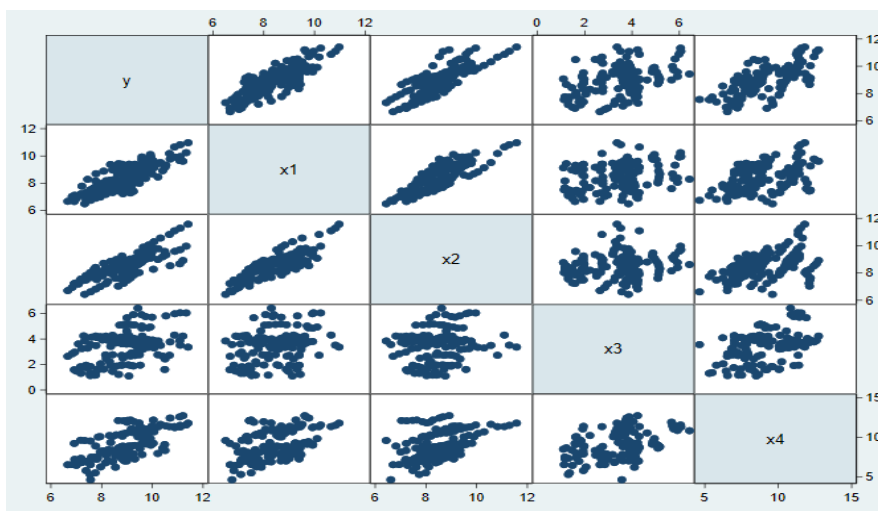
X3 – Минтақада атмосферага чиқарилган ифлослантирувчи моддалар (мустақил ўзгарувчи),

X4 – Минтақалар кесимида табиатни муҳофаза қилишнинг жорий харажатлари (мустақил ўзгарувчи).

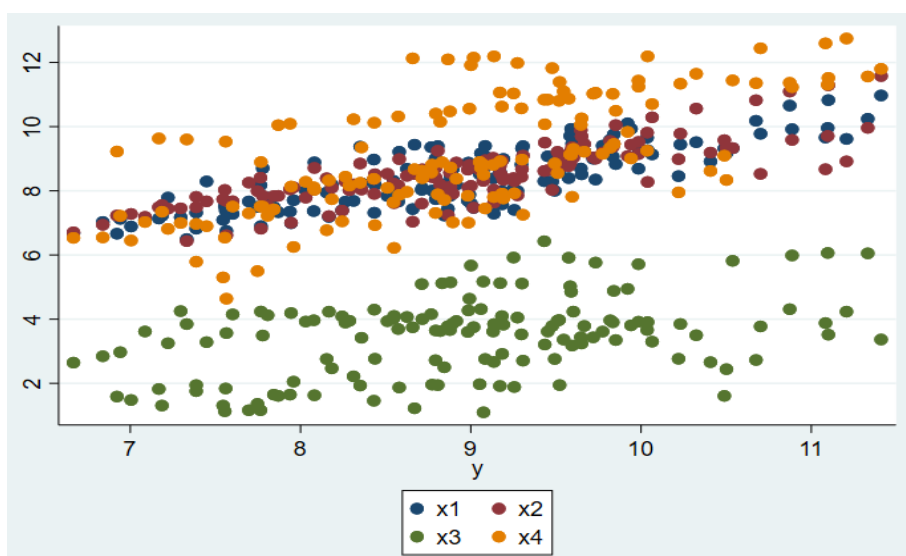
Тадқиқот бўйича 2011–2021-йилларда республикадаги 14 та ҳудуд бўйича кузатувлар сони 140 тани

ташкил етган ҳолда, натижавий белги ва омил белгилар кўрсаткичларининг таҳлилий график матрицаси куйидаги кўринишга ега бўлди (1 ва 2-расмларга қаранг).

1-расм. Боғлиқ ўзгарувчи ва мустақил ўзгарувчилар ўртасидаги боғлиқликнинг график матрицаси.³

2-расм. Боғлиқ ўзгарувчи ва мустақил ўзгарувчилар ўртасидаги боғлиқликнинг график матрицаси.

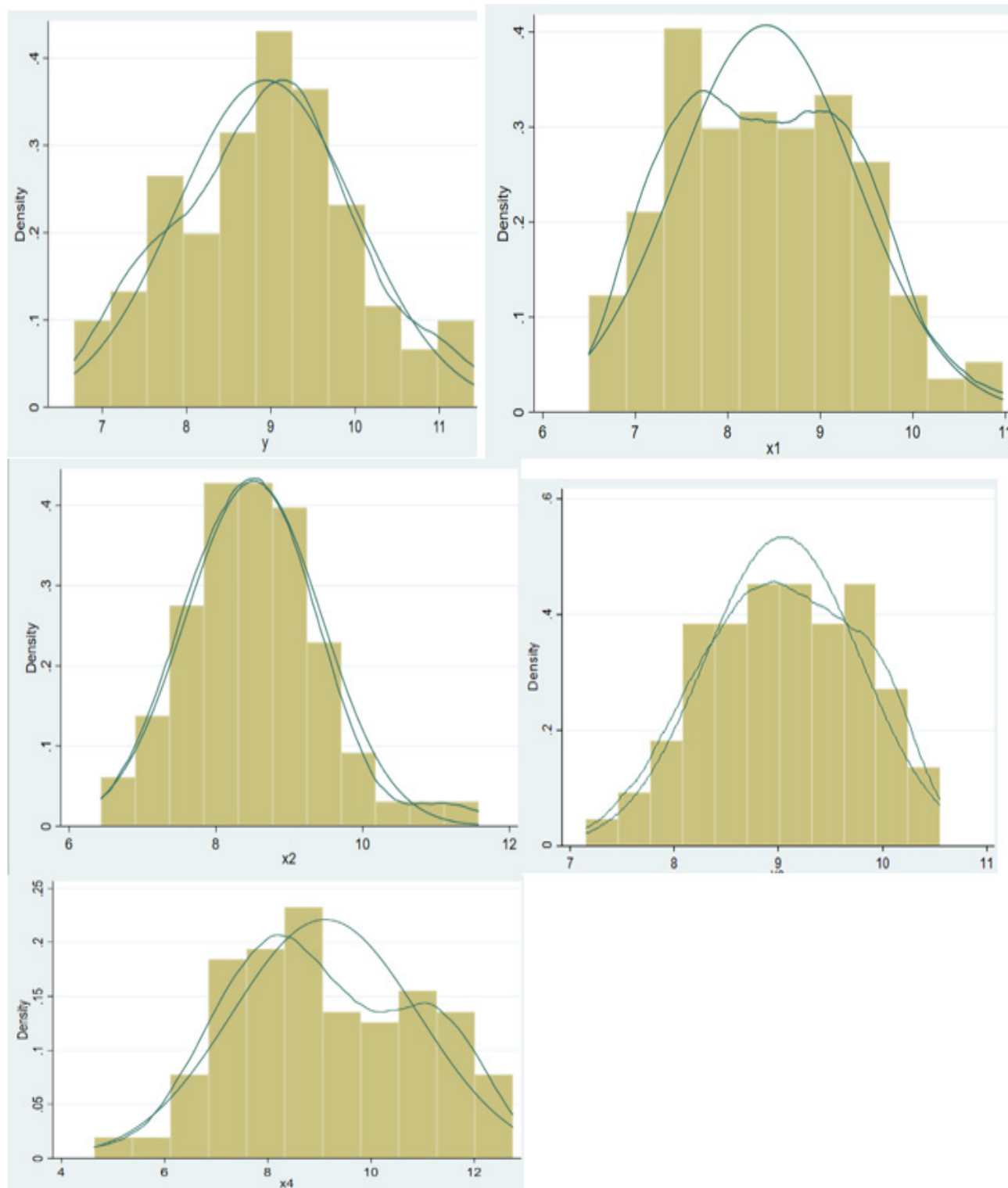
Юқоридаги 1 ва 2-расмлар шуни кўрсатадики, тақдим етилган график тасвирларда график матрицадаги боғлиқ ўзгарувчи ва мустақил ўзгарувчи ўртасида юқори зичликнинг визуал сезиларли нақши мавжуд. Ушбу зич кластерлаш ёки маълумотлар нуқталари концентрацияси таҳлил қилинган контекстда ушбу ўзгарувчилар ўртасидаги кучли алоқани кўрсатган.

График матрицадаги боғлиқ ўзгарувчи ва мустақил ўзгарувчи ўртасидаги кучли зичлик эффекти ҳақида гапирганда, бу ўзгарувчиларни ифодаловчи маълумотлар нуқталари матрица ичида зич жойлашган ёки яқиндан тўпланганлигини англатади. Ушбу зич концентрация қарам ва мустақил ўзгарувчилар ўртасидаги юқори даражадаги ассоциация ёки муносабатни кўрсатади.

Шунингдек, график матрицадаги боғлиқ ўзгарувчи ва мустақил ўзгарувчи ўртасида кучли зичлик эффекти мавжуд бўлиб, бу ушбу омиллар ўртасидаги муҳим боғлиқликни билдиради. Бу мустақил ўзгарувчи(лар)даги ўзгаришлар боғлиқ ўзгарувчига сезиларли таъсир кўрсатиши мумкинлигини англатади.

Тадқиқот бўйича натижавий белги ва омил белгиларнинг гистограммаси қуйидаги кўринишга ега бўлди (3-расмга қаранг).

3 Stata дастури асосида муаллиф томонидан мустақил ишлаб чиқилди

3-расм. Боғлиқ ўзгарувчи ва мустақил ўзгарувчилар график гистограммаси.⁴

3-расмда гистограммалар ёрдамида ҳам боғлиқ, ҳам мустақил ўзгарувчиларнинг график тасвири кўрсатилган. Ушбу гистограммалар ҳар бир ўзгарувчи ичидаги қийматларнинг частотаси ёки нисбатини визуал равишда тушунишга ва уларнинг тақсимои ҳақида тушунчага ега бўлишга имкон беради.

Бундан ташқари, тадқиқотнинг кейинги босқичида Стата дастуридан фойдаланган ҳолда боғлиқ ўзгарувчи ва мустақил ўзгарувчилар ўртасида ўзаро корреляцион боғлиқлик матрицаси таҳлил қилинди (1-жадвалга қаранг).

⁴ Стата дастури асосида муаллиф томонидан мустақил ишлаб чиқилди.

1-жадвал. Боғлиқ ўзгарувчи ва мустақил ўзгарувчилар ўртасида боғланишларнинг корреляцион матрицаси⁵.

Variables	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
(1) y	1.000				
(2) x1	0.714 (0.00)	1.000			
(3) x2	0.738 (0.00)	0.747 (0.00)	1.000		
(4) x3	0.421 (0.00)	0.259 (0.002)	0.154 (0.069)	1.000	
(5) x4	0.669 (0.000)	0.418 (0.000)	0.447 (0.000)	0.414 (0.000)	1.000

Тадқиқот натижаларига кўра, боғлиқ ўзгарувчи ва мустақил ўзгарувчи ўртасида мустаҳкам, мазмунли ва тўғридан-тўғри боғлиқлик кузатилади. Бундан ташқари, корреляция матрицаси таъсир қилувчи омиллар орасида мультиколлинеарлик йўқлигини кўрсатади. Модель 81 фоиз ишончлилик коэффицентини намойиш этади, бу еса ишончлиликнинг юқори даражасини тасдиқлайди. Шу билан бирга, ишлаб чиқилган економетрик тенгламалар сифат кўрсаткичи билан ижобий боғлиқликни кўрсатиб, моделнинг ҳақиқийлигини мустаҳкамлайди.

Шунингдек, тадқиқотда панель маълумотлари ишлатилган ва маълумотларни текшириш учун турли хил економетрик моделлар ишлаб чиқилган. Кейинчалик, панель маълумотлар таҳлили асосий ўзгарувчиларни баҳолаш билан бир қаторда, Pooled OLS estimator (POLSE), Fixed effects estimator (FEE), Random effects estimator (REE)ни ўз ичига олган економетрик моделлардан фойдаланишни ўз ичига олди. Бундан ташқари, моделни ҳар томонлама баҳолаш учун Breusch-Pagan, Durbin-Watson каби Гаусс-Марков тестлари ва муҳим атамаларни баҳолаш амалга оширилди. Моделнинг мослиги Hausman тести ёрдамида текширилди ва мультиколлинеарлик мавжудлиги VIF тести ёрдамида баҳоланди.

Тадқиқот, шу билан бирга, економетрик моделларнинг тахминларини синчковлик билан ўрганишга ва уларнинг топилмаларининг ишончлилигини баҳолаш учун мос статистик тестлардан фойдаланишга ёътибор қаратиб, пухта ёндашувни намойиш этади (2-жадвалга қаранг).

2-жадвал. Тадқиқот бўйича панель маълумотлари асосидаги економетрик моделлар кўрсаткичлари.⁶

№	Модел кўрсаткичлари	1-модел	2- модел	3-модел
		POLSE модели	FEE модели	REE модели
1.	Y	*	*	*
2.	X1	0.34 (0.07)	0.17 (0.06)	0.22 (0.06)
3.	X2	0.45 (0.07)	0.83 (0.10)	0.75 (0.09)
4.	X3	0.13 (0.03)	-0.009 (0.04)	0.03 (0.03)
5.	X4	0.17 (0.02)	0.11 (0.02)	0.12 (0.02)
6.	F test	183.04 (0.0000)	408.60 (0.0000)	
7.	R ²	0.84	0.93	0.79
8.	Chi-square			1619.30 (0.0000)
9.	Adj R ²	0.83		
10.	Breusch Pagan	0.09		
11.	Durbin Watson	0.39		
12.	Vif	2.59		
13.	Hausman			0.14

5 Stata дастури асосида муаллиф томонидан мустақил ишлаб чиқилди.

6 Stata дастури асосида мустақил ишлаб чиқилди

2-жадвал маълумотларидан панель маълумотлари асосидаги економетрик моделлар ҳар бир кўрсаткич ва тестлар бўйича таҳлил қилинди.

Pooled OLS estimator (POLSE) модели таҳлили

Pooled OLS estimator модели бўйича економетрик тенглама кўрсаткичлари таҳлили қуйида келтирилган (3-жадвалга қаранг).

3-жадвал бўйича Pooled OLS estimator моделига кўра омил белгилар мос равишда 0.34, 0.45, 0.13 ва 0.17 қийматларини ташкил етган, стандарт хатоликлар еса 0.07, 0.07, 0.03 ва 0.02 қийматларини ташкил етган. ANOVA жадвалидаги ҳақиқий қиймат $F=183.04$ бўлиб, юқори қийматни ҳосил қилган. Шунингдек, $R\text{-squared}=0.84$ ва тузатилган детерминация коэффициенти $\text{Adjusted } R^2=0.83$ қийматларини кўрсатган.

Бундан ташқари, тадқиқот натижаларига асосланиб, H_0

$=0$ ноль гипотезаси ва H_1

$\neq 0$ муқобил гипотезасини $F<0.05$ аҳамиятлилик даражасида баҳолаш учун Pooled OLS estimator моделидан фойдаланилди. Натижалар шуни кўрсатдики, F -қиймати ва t -қиймати ҳам 0.05 дан паст бўлиб, H_0

$=0$ ноль гипотезасини рад етишга олиб келди. Шундай қилиб, H_1

$\neq 0$ муқобил гипотеза статистик жиҳатдан аҳамиятли деб топилди ва қабул қилинди. Ушбу тадқиқот учун махсус ишлаб чиқилган Pooled OLS estimator модели қуйидаги тузилмани олди.

3-жадвал. Pooled OLS estimator (POLSE) модели бўйича натижавий ва омил белгиларнинг економетрик тенгламаси⁷.

Y	Coef.	St.Err.	t-value	p-value	[95% Conf	Interval]	Sig
X1	.345	.072	4.82	0	.204	.487	**
X2	.451	.076	5.91	0	.3	.603	**
X3	.134	.033	4.06	0	.069	.199	**
X4	.175	.024	7.19	0	.127	.223	***
Constant	.137	.341	0.40	.068	-.538	.812	*
Mean dependent var	8.942		SD dependent var		1.066		
R-squared	0.844		Number of obs		140		
F-test	183.048		Prob > F		0.000		
Akaike crit. (AIC)	163.702		Bayesian crit. (BIC)		178.410		
*** $p < .01$, ** $p < .05$, * $p < .1$							

*** $p<.01$, ** $p<.05$, * $p<.1$

Тадқиқот бўйича ишлаб чиқилган Pooled OLS модели қуйидаги кўринишга ега бўлди. Тадқиқот асосида ишлаб чиқилган Pooled OLS estimator (POLSE) модели қуйидаги кўринишда ифодаланади:

$$Y=0.34X_1+0.45X_2+0.17X_3+0.13X_4-5.08Y=0.34X_1+0.45X_2+0.17X_3+0.13X_4-5.08 \quad (5)$$

Биз 1-модель бўйича Pooled OLS estimator економетрик тенгламаси асосида Гаусс-Марковнинг муҳим шартларини текширдик ва у қуйидаги натижаларни берди.

Тадқиқотнинг кейинги босқичида Pooled OLS модели Гаусс-Марков тахминларига амал қилган ҳолда Стата дастуридан фойдаланиб, Durbin Watson ва Breusch-Pagan тестларидан ўтказилди. Таҳлил натижалари Durbin Watson қийматини 0.39 ва Breusch-Pagan қийматини 0.09 деб кўрсатди. Синов натижаларига кўра, $H_0: y=0$ ноль гипотезаси ва $H_1: y \neq 0$ муқобил гипотезаси статистик аҳамиятга ега бўлиб, чегара $p>0.05$ деб топилди. Шу тариқа, Durbin Watson ва Breusch-Pagan тестлари учун муқобил гипотеза рад етилди, бу еса Гаусс-Марков шартининг бажарилганини кўрсатади.

Моделдаги мультиколлинеарлик мавжудлигини баҳолаш учун Гаусс-Марков тахмини остида VIF тестидан фойдаланилди. Синов натижаси VIF қийматини 2.59 деб кўрсатди, бу еса тузилган моделда мультиколлинеарлик йўқлигини англатади. Бундан ташқари, Pooled OLS модели таҳлили $p<0.10$ чегараси билан $H_0: y=0$ ва $H_1: y \neq 0$ асосий гипотезасининг аҳамиятлилигини аниқлади. Натижада, муқобил гипотеза рад етилди. VIF тест натижаси $p<0.10$ чегарасига мос келганлиги моделнинг Гаусс-Марков тахминига мувофиқлигини тасдиқлайди.

Random effects estimator (REE) модели таҳлили

Тадқиқот бўйича Random effects estimator (REE) модели бўйича економетрик тенглама кўрсаткичлари қуйидаги 4-жадвалда келтирилган.

⁷ Stata дастури асосида мустақил ишлаб чиқилди

4-жадвал. Random effects estimator (REE) модели бўйича натижавий ва омил белгиларнинг економетрик тенгламаси⁸.

Y	Coef.	St.Err.	t-value	p-value	[95% Conf	Interval]	Sig
x1	.225	.066	3.44	.001	.097	.354	**
x2	.755	.095	7.95	0	.569	.941	**
x3	.03	.038	0.51	.062	-.055	.094	*
x4	.126	.026	4.85	0	.075	.176	**
Constant	-.592	.345	-1.72	.086	-1.269	.085	*
Mean dependent var	8.942		SD dependent var	1.066			
Overall r-squared	0.798		Number of obs	140			
Chi-square	1619.308		Prob > chi2	0.000			
R-squared within	0.930		R-squared between	0.696			

*** $p < .01$, ** $p < .05$, * $p < .1$

4-жадвалга кўра, Random effects estimator (REE) модели натижалари мос равишда 0.22, 0.75, 0.03 ва 0.12 бир неча омилларнинг қийматларини кўрсатиб, уларнинг стандарт хатолари мос равишда 0.06, 0.09, 0.03 ва 0.12 деб ташкил етган. ANOVA жадвалидаги ҳақиқий қиймати $\chi^2 = 1619.30$ ва $R^2 = 0.79$ қийматини намоиш етган.

Тадқиқот бўйича ишлаб чиқилган Random effects estimator (REE) модели қуйидаги кўринишга ега бўлди:

$$Y = 0.22X_1 + 0.75X_2 + 0.03X_3 + 0.12X_4 + 0.13Y = 0.22X_1 + 0.75X_2 + 0.03X_3 + 0.12X_4 + 0.13$$

Тасодикий таъсирлар баҳоловчиси (REE) билан економетрик моделдан фойдаланган ҳолда, Hausman тести ўтказилди ва тест статистикаси 0.39 га тенг бўлди. Hausman тестининг асосий мақсади панель маълумотлар моделларида Тасодикий Эффектлар Тахминловчиси (REE) модели ва Рухсат етилган Эффектлар Тахминловчиси (FEE) моделини солиштиришда қўлланилади. Hausman тестининг ноль гипотезаси (H_0) REE модели изчил ва самарали еканлигини тасдиқлайди, муқобил гипотеза (H_1) еса FEE модели изчил ва самарали еканлигини таъкидлайди. Агар Hausman тестидан олинган p -қиймати танланган муҳимлик даражасидан 0.05 қийматидан катта бўлса, биз ноль гипотезани рад ета олмаймиз. Бу, ўз навбатида, Тасодикий Эффектлар Тахминловчиси (REE) изчиллик ва самарадорликни намоиш етади.

Fixed effects estimator (FEE) модели таҳлили
Тадқиқот бўйича Fixed effects estimator (FEE) модели бўйича економетрик тенглама кўрсаткичлари қуйидаги 5-жадвалда келтирилган.

5-жадвал. Fixed effects estimator (FEE) модели таҳлили.⁹

Fixed effects estimator (FEE) модели таҳлили. ⁹							
Y	Coef.	St.Err.	t-value	p-value	[95% Conf	Interval]	Sig
X1	.178	.069	2.57	.011	.041	.315	*
X2	.837	.102	8.23	0	.636	1.038	**
X3	-.009	.041	-0.22	.082	-.09	.072	*
X4	.111	.027	4.12	0	.058	.165	***
Constant	-.664	.342	-1.94	.055	-1.342	.013	*
Mean dependent var	8.942		SD dependent var	1.066			
R-squared	0.931		Number of obs	140			
F-test	408.602		Prob > F	0.000			
Akaike crit. (AIC)	-59.923		Bayesian crit. (BIC)	-45.215			

*** $p < .01$, ** $p < .05$, * $p < .1$

8 Stata дастури асосида мустақил ишлаб чиқилди.

9 Stata дастури асосида мустақил ишлаб чиқилди.

5-жадвалга кўра, Fixed effects estimator (FEE) модели натижалари мос равишда 0.17, 0.83, -0.09 ва 0.11 бир неча омилларнинг қийматларини кўрсатган ва уларнинг стандарт хатолари мос равишда 0.06, 0.10, 0.04 ва 0.02 қийматларини ташкил етган. Бу қийматлар мустақил ўзгарувчиларнинг моделдаги боғлиқ ўзгарувчига таъсирини изоҳлайди. ANOVA жадвалидаги ҳақиқий қиймати 408.60 бўлиб, юқори қийматни намойиш қилган ва R-squared=0.93 қийматини ҳосил қилган.

Тадқиқот бўйича ишлаб чиқилган Fixed effects estimator (FEE) модели қуйидаги кўринишга ега бўлди:

$$Y = 0.17X_1 + 0.83X_2 - 0.009X_3 + 0.11X_4 - 0.66$$

$$Y = 0.17X_1 + 0.83X_2 - 0.009X_3 + 0.11X_4 - 0.66$$
 (7)

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Тадқиқот бўйича миллий иқтисодиётда минтақаларда барқарор ривожлантиришнинг иқтисодий-экологик жиҳатларининг таъсирини ўрганишга асосланган таҳлиллар ва хулосалар натижасида қуйидаги таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилди:

1. Pooled OLS estimator (POLSE) модели

Економетрик тенглама: $Y = 0.34X_1 + 0.45X_2 + 0.17X_3 + 0.13X_4 - 5.08$
 $Y = 0.34X_1 + 0.45X_2 + 0.17X_3 + 0.13X_4 - 5.08$

1.1. Минтақада асосий капиталга киритилган инвестициялар ҳажмининг 1% га ортиши, саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмининг 0.34% га ортишига олиб келади.

1.2. Минтақада хизматлар соҳасининг 1% га ортиши, саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмининг 0.45% га ортишига олиб келади.

1.3. Минтақада атмосферага чиқарилган ифлослантирувчи моддаларнинг 1% га ортиши, саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмининг 0.17% га ортишига олиб келади.

1.4. Минтақалар кесимида табиатни муҳофаза қилиш учун жорий харажатларнинг 1% га ортиши, саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмининг 0.13% га ортишига олиб келади.

2. Random effects estimator (REE) модели

Економетрик тенглама: $Y = 0.22X_1 + 0.75X_2 + 0.03X_3 + 0.12X_4 + 0.13$
 $Y = 0.22X_1 + 0.75X_2 + 0.03X_3 + 0.12X_4 + 0.13$

2.1. Минтақада асосий капиталга киритилган инвестициялар ҳажмининг 1% га ортиши, саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмининг 0.22% га ортишига олиб келади.

2.2. Минтақада хизматлар соҳасининг 1% га ортиши, саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмининг 0.75% га ортишига олиб келади.

2.3. Минтақада атмосферага чиқарилган ифлослантирувчи моддаларнинг 1% га ортиши, саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмининг 0.03% га ортишига олиб келади.

2.4. Минтақалар кесимида табиатни муҳофаза қилиш учун жорий харажатларнинг 1% га ортиши, саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмининг 0.12% га ортишига олиб келади.

3. Fixed effects estimator (FEE) модели

Економетрик тенглама: $Y = 0.17X_1 + 0.83X_2 - 0.009X_3 + 0.11X_4 - 0.66$
 $Y = 0.17X_1 + 0.83X_2 - 0.009X_3 + 0.11X_4 - 0.66$

3.1. Минтақада асосий капиталга киритилган инвестициялар ҳажмининг 1% га ортиши, саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмининг 0.17% га ортишига олиб келади.

3.2. Минтақада хизматлар соҳасининг 1% га ортиши, саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмининг 0.83% га ортишига олиб келади.

3.3. Минтақада атмосферага чиқарилган ифлослантирувчи моддаларнинг 1% га ортиши, саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмининг 0.009% га камайишига олиб келади.

3.4. Минтақалар кесимида табиатни муҳофаза қилиш учун жорий харажатларнинг 1% га ортиши, саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмининг 0.11% га ортишига олиб келади.

Тадқиқотимизда панель маълумотлари асосида юқоридаги 3 та моделни таҳлил қилганимизда, миллий иқтисодиётда минтақаларда барқарор ривожлантиришнинг иқтисодий-экологик жиҳатларининг таъсири бўйича Random effects estimator (REE) модели $Y = 0.22X_1 + 0.75X_2 + 0.03X_3 + 0.12X_4 + 0.13$
 $Y = 0.22X_1 + 0.75X_2 + 0.03X_3 + 0.12X_4 + 0.13$ энг оптимал модел сифатида танланган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Mitlin D., Satterthwaite D. Sustainable development and cities //Sustainability the Environment and Urbanisation. – Routledge, 2014. – C. 23–61.
2. Collins A., Munday M., Roberts A. Environmental consequences of tourism consumption at major events: An analysis of the UK stages of the 2007 Tour de France //Journal of Travel Research. – 2012. – T. 51. – №. 5. – C. 577–590.

3. Bleischwitz R., Welfens P., Zhang Z. X. (ed.). Sustainable growth and resource productivity: economic and global policy issues. – Routledge, 2017.
4. Daly H. E. Ecological economics and sustainable development. – Edward Elgar Publishing, 2007.
5. Costanza R. Ecological economics in 2049: Getting beyond the argument culture to the world we all want //Ecological Economics. – 2020. – T. 168. – C. 106484.
6. Daily G. C., Matson P. A. Ecosystem services: From theory to implementation //Proceedings of the National Academy of Sciences. – 2008. – T. 105. – №. 28. – C. 9455–9456.
7. Sachs J. D. Sustainable development goals for a new era //Horizons: Journal of International Relations and Sustainable Development. – 2014. – №. 1. – C. 106–119.
8. Sachs J. D. The age of sustainable development //The Age of Sustainable Development. – Columbia University Press, 2015.
9. Levin S. A., Clark W. Toward a science of sustainability //Center for International Development Working Papers. – 2010.
10. Mendelsohn R. The economics of adaptation to climate change in developing countries //Climate Change Economics. – 2012. – T. 3. – №. 02. – C. 1250006.
11. Nordhaus W. Evolution of modeling of the economics of global warming: changes in the DICE model, 1992–2017 // Climatic Change. – 2018. – T. 148. – №. 4. – C. 623–640.
12. Tol R. S. J. Correction and update: The economic effects of climate change //Journal of Economic Perspectives. – 2014. – T. 28. – №. 2. – C. 221–226.
13. Baltagi B. H. Panel data methods //Handbook of Applied Economic Statistics. – CRC Press, 1998. – C. 311–323.
14. Hsiao C. Analysis of panel data – Cambridge University Press, 2022. – №. 64.
15. Stimson J. A. Regression in space and time: A statistical essay //American Journal of Political Science. – 1985. – C. 914–947.
16. Park H. M. Practical guides to panel data modeling: a step-by-step analysis using Stata //Public Management and Policy Analysis Program, Graduate School of International Relations, International University of Japan. – 2011. – T. 12. – C. 1–52.
17. Holtz-Eakin D., Newey W., Rosen H. S. Estimating vector autoregressions with panel data //Econometrica, 1988. – T. 56. – №. 6. – C. 1371–1395.
18. Murtazashvili I., Wooldridge J. M. Fixed effects instrumental variables estimation in correlated random coefficient panel data models //Journal of Econometrics, 2008. – T. 142. – №. 1. – C. 539–552.
19. White M. P., et al. Would you be happier living in a greener urban area? A fixed-effects analysis of panel data // Psychological Science, 2013. – T. 24. – №. 6. – C. 920–928.
20. Yaffee R. A primer for panel data analysis //Connect: Information Technology at NYU, 2003. – T. 8. – №. 3. – C. 1–11.
21. Schmidheiny K., Universität Basel. Panel data: fixed and random effects //Short Guides to Microeconometrics, 2011. – T. 7. – №. 1. – C. 2–7.
22. Maddala G. S. The use of variance components models in pooling cross section and time series data //Econometrica: Journal of the Econometric Society, 1971. – C. 341–358.
23. Rajabov N., Adilova M. Mintaqalar barqaror rivojlanishining iqtisodiy-ekologik jihatlari. Monografiya – “Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi”, Toshkent, 2024. – 156 bet.
24. Zonal policy concept: prospects for effective investment climate management //Иқтисодиёт ва таълим. – 2022. – T. 23. – Maxsus son. – C. 212–219.
25. Rajabov N. Econometric analysis of economic and ecological aspects of sustainable development of regions in terms of digital economy //23rd International Conference on Next Generation Wired/Wireless Networks and Systems (NEW2AN) 21–23 December 2023, American University in the Emirates.
26. Mustafakulov Sh., Rajabov N., Xaydarova M. Navoiy viloyatining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga investitsion muhit jozibadorligi taʼsirining tahlili //“Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali, № 5, 2020-yil.
27. Mustafakulov Sh., Rajabov N. Econometric analysis of the impact of the investment climate on the sustainability of socio-economic development of Navoi region //TRANS Asian Journal of Marketing & Management Research (TAJMMR), Vol 9, Issue 10, October 2020, ISSN: 2279-0667.
28. Xasanova N. Barqaror rivojlanish konsepsiyasini tadqiq qilish yondashuvlari tahlili //Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot, 2023. – T. 1 – №. 10. https://doi.org/10.55439/GED/vol1_iss10/a641.

KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIK SUBYEKTLARI BILAN VOSITACHI EKSPORT TASHKILOTLARINING O'ZARO HAMKORLIGI SAMARADORLIGINI BAHOLASH USLUBIYOTI

Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi

Toshkent menejment va iqtisodiyot instituti,
Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'limi boshlig'i, i.f.f.d., dotsent

Annotatsiya: Ushbu maqolada kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari bilan vositachi eksport tashkilotlarining o'zaro hamkorligi samaradorligini baholash uslubi o'rganilgan. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari iqtisodiyotning muhim komponentlaridan biri bo'lib, innovatsion g'oyalar va yangi ish o'rinlarini yaratishda katta rol o'ynaydi. Maqolada vositachi eksport tashkilotlarining kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari bilan hamkorlikda ishlash usullari, ularning afzalliklari va imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, samaradorlikni baholash uchun mo'ljallangan metodologiyalar, indikatorlar va parametrlar keltirilgan. Olingan natijalar asosida hamkorlikni kuchaytirish va uning samaradorligini oshirish uchun amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: kichik biznes, xususiy tadbirkorlik, vosita eksport tashkilotlari, o'zaro hamkorlik, samaradorlik baholash, hamkorlik metodologiyalari, innovatsion g'oyalar, ish o'rinlari yaratish, eksport strategiyalari, tadbirkorlik imkoniyatlari, iqtisodiy o'sish, raqobatbardoshlik, bozor tadqiqotlari.

Abstract: This article examines the method of evaluating the effectiveness of mutual cooperation between small business entities, private entrepreneurs, and intermediary export organizations. Small business and private entrepreneurship are important components of the economy, playing a significant role in creating innovative ideas and new jobs. The article analyzes the methods of cooperation between intermediary export organizations and small businesses and private entrepreneurs, along with their advantages and opportunities. Additionally, it presents methodologies, indicators, and parameters designed to evaluate effectiveness. Based on the results obtained, practical recommendations are provided to strengthen cooperation and enhance its efficiency.

Key words: small business, private entrepreneurship, tool export organizations, mutual cooperation, performance evaluation, cooperation methodologies, innovative ideas, job creation, export strategies, business opportunities, economic growth, competitiveness, market research.

Аннотация: В данной статье исследуется методика оценки эффективности взаимного сотрудничества субъектов малого бизнеса и частного предпринимательства с посредническими экспортными организациями. Малый бизнес и частное предпринимательство являются важными составляющими экономики и играют значительную роль в создании инновационных идей и новых рабочих мест. В статье анализируются методы сотрудничества посреднических экспортных организаций с субъектами малого бизнеса и частного предпринимательства, а также их преимущества и возможности. Кроме того, представлены методологии, индикаторы и параметры, предназначенные для оценки эффективности. На основе полученных результатов предлагаются практические рекомендации по укреплению сотрудничества и повышению его эффективности.

Ключевые слова: малый бизнес, частное предпринимательство, организации-экспортеры инструментов, взаимное сотрудничество, оценка эффективности, методологии сотрудничества, инновационные идеи, создание рабочих мест, экспортные стратегии, возможности для бизнеса, экономический рост, конкурентоспособность, исследование рынка.

KIRISH

Eksport vositachilik tashkilotlarining samaradorligini kichik biznes subyektlari tomonidan ishlab chiqarilgan oziq-ovqat mahsulotlari eksporti uchun zarur bo'lgan xarajatlar birligidan olinadigan natija nuqtayi nazaridan tahlil qilib chiqamiz. Quyida amalga oshirilgan tahlil erkin eksport faoliyatida ham, vositachilik eksportida ham bir xil miqdorda oziq-ovqat mahsulotlari eksport qilinadi degan taxminga asoslanadi.

$$\text{Eff}_{\text{ex}} = \frac{\text{Vex}}{\text{Cpr} + \text{Exp}} \quad (1)$$

Bu yerda:

Eff_{ex} – kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari tomonidan ishlab chiqarilgan oziq-ovqat mahsulotlari samaradorligi;

Vex – kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari tomonidan ishlab chiqarilgan va eksport qilinadigan oziq-ovqat mahsulotlari hajmi;

Cpr – kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari tomonidan ishlab chiqarilgan va eksport qilinadigan oziq-ovqat mahsulotlarining ishlab chiqarish tannarxi;

Exp – kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari tomonidan ishlab chiqarilgan oziq-ovqat mahsulotlarini eksport qilishdagi umumiy xarajatlar.

Zamonaviy tashqi bozorda raqobat kuchayib borayotganligi sababli, eksport qilish uchun belgilangan standartlarga javob beradigan yuqori sifatli va raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish zarur. Shu asosda eksport usuli (bevosita yoki bilvosita) bo'lishidan qat'i nazar, eksport qilingan oziq-ovqat mahsulotlarining ishlab chiqarish qiymati o'zgarmaydi. Yuqoridagilarni hisobga olgan holda eksport faoliyatining samaradorligini bevosita va bilvosita eksportni tashkil etishda umumiy xarajatlarning o'zgarishiga qarab ko'rib chiqamiz va taqqoslaymiz.

Bajarilgan tadqiqotga asoslanib, taxmin qilamizki, eksport faoliyatini tashkil qilishda umumiy xarajatlar quyidagi strukturaga ega bo'ladi:

$$\text{EXP} = \text{EXP}_{\text{ex}} + \text{EXP}_{\text{org}} + \text{EXP}_{\text{fin}} + \text{EXP}_{\text{func}} + \text{EXP}_{\text{struc}} \quad (1)$$

Oziq-ovqat mahsulotlarini kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari hamda eksportchi vositachi uyushma tomonidan eksport qilishdagi xarajatlarning har bir tarkibiy qismini ko'rib chiqamiz.

EXP_{ex} – eksport faoliyatini tashkil qilishda amalga oshirilishi lozim bo'lgan eksport xarajatlari (1-jadval).

1-jadval. Kichik biznes subyektlari tomonidan bevosita eksportni va uyushma tomonidan bilvosita eksportni amalga oshirishdagi eksport xarajatlarning tarkibiy qismlari ¹.

Eksport turlari	Omborga joylashtirish		Qadoqlash		Bojxona to'lovlari		Transportda tashish	
	O'z ombori	Omborni ijaraga olish	Birlamchi qadoqlash	Yakuniy qadoqlash	Hujjatlar xarajatlari (kod, sertifikat va boshq.)	Qonunchilikda belgilangan bojxona to'lovlari	O'z transporti	Transportlarni ijaraga olish
Bevosita eksport (kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari tomonidan)	EXP _{smb1}		EXP _{smb2}		EXP _{smb3}		EXP _{smb4}	
Bilvosita eksport	EXP _{assoc1}		EXP _{assoc2}		EXP _{assoc3}		EXP _{assoc4}	

Oziq-ovqat mahsulotlarini eksport qilishda uning yuqori sifati va tashqi bozor talablariga muvofiqligidan tashqari, quyidagilarni amalga oshirish zarur:

mahsulot buzilishining oldini olish uchun uni sovtush kameralari va boshqa zarur uskunalalar bilan jihozlangan omborga joylashtirish;

samarali va amaldagi standartlarga javob beradigan qadoqlash;

bojxona qonunchiligida belgilangan to'lovlar;

eksport qilinayotgan mahsulotni o'z vaqtida va ishonchli transportda yetkazish.

¹ Muallif ishlanmasi.

Omborxona xarajatlari. Eksport vositachi (ko'rib chiqilayotgan misolda – uyushma) eksport qilinadigan mahsulotlarni samarali saqlashni ta'minlashi uchun kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari mablag'lari va boshqa moliyalashtirish manbalari (kreditlar, lizing va boshqalar) hisobiga zamonaviy texnika bilan jihozlangan yagona omborga ega bo'ladi. Kichik biznes subyektlari esa eksport qilinadigan mahsulotlarni faqat yagona omborga tashishdan oldin birlamchi omborga joylashtirish bilan cheklanadi. Ta'kidlash joizki, keng ko'lamli faoliyatda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarini moddiy va texnologik qobiliyatlari bilan birlashtiruvchi uyushma uchun yagona omborni yaratish, har bir subyektning alohida ombor yaratishidan moliyaviy va amaliy jihatdan samaraliroqdir. Ayniqsa, oziq-ovqat mahsulotlarini samarali eksport qilish uchun bu muhim rol o'ynaydi. Biroq, zamonaviy standartlarga mos keladigan ombor yaratish keng ko'lamli kapital qo'yilmalarni talab qiladi.

Qadoqlash xarajatlari. Uyushma tomonidan eksport qilishda birlamchi va yakuniy qadoqlash kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari tomonidan amalga oshiriladi. Shuningdek, mahsulot eksportchisi bo'lgan uyushma eksport qilinadigan mahsulotlar uchun qadoqlash talablarini belgilashi va standartlarni ishlab chiqishi mumkin, bu esa xarajatlarning o'zgarishiga olib kelishi ehtimoli yuqori.

Bojxona to'lovlari. Uyushma tomonidan amalga oshiriladigan bevosita va bilvosita eksport uchun bojxona to'lovlari miqdori ham farq qilishi mumkin. Bojxona to'lovlari ikkala holatda ham bir xil bo'lishiga qaramasdan, tegishli hujjatlarni (kod, sertifikat va boshqalar) olish va ekspertiza xarajatlari eksport yuklarining partiyalari yiriklashishi sababli o'zgarishi kutiladi.

Transport xarajatlari. Uyushma tomonidan amalga oshiriladigan eksport va mustaqil eksport qilishda bir kilogramm mahsulotni tashish xarajatlari ham turlicha bo'ladi. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlariga nisbatan uyushma o'z transport avtoparkiga ega bo'lishi yoki ixtisoslashgan yuk tashish kompaniyalari bilan ishlashi mumkin, bu esa kattaroq hajmda va muntazam ravishda amalga oshiriladigan tashuvlar uchun qo'shimcha chegirmalar olish imkonini beradi.

Eksportni tashkil qilishda tashkiliy xarajatlar (EXPorg) quyidagilarni o'z ichiga oladi:

eksport uchun zarur axborotni izlash va to'plash;

hamkorlar topish va hamkorlik shartnomalari tuzish;

norasmiy vositachi topish va u bilan aloqa qilish;

eksport qilinadigan mahsulot uchun marketing chora-tadbirlarini amalga oshirish;

hujjatlarni rasmiylashtirish;

broker xizmatlariga haq to'lash.

Tahlil natijasida aniqlandiki, o'z mahsulotini sotish uchun kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari tashqi bozorga mustaqil chiqish imkoniyati yo'qligi va O'zbekiston Respublikasida eksport vositachilik instituti yetarlicha rivojlanmagani sababli, mahsulotlarining ma'lum bir partiyasini eksport qilish uchun tashkil qilingan tashkilotlar norasmiy vositachilar bilan ishlashga majbur bo'lmoqda. Bunday vositachilar, odatda, bir yoki bir necha ishlab chiqaruvchi bilan aloqada bo'lib, ma'lum bir mahsulot turini eksport qiladilar, shundan so'ng ular o'z faoliyatlarini tugatadilar (2-jadval).

2-jadval. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari tomonidan bevosita eksportni va uyushma tomonidan bilvosita eksportni amalga oshirishda tashkiliy xarajatlarning tarkibiy qismlari².

Eksport turlari	Axborot to'plash		Shartnoma tuzish		Norasmiy vositachi		Marketing		Hujjat rasmiylashtirish		Broker xizmatlari	
	Birlamchi	Asosiy	Bir marta	Davriy	Bir marta	Davriy	Mustaqil	Outsorsing	Mustaqil	Broker	Muayyan tashkiliy funksiyalar	Barcha tashkiliy funksiyalar
Bevosita eksport (kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlaridan)	EXPsmb5		EXPsmb6		EXPsmb7		EXPsmb8		EXPsmb9		EXPsmb10	
Bilvosita eksport (uyushma tomonidan)	EXPassoc5		EXPassoc6		EXPassoc7		EXPassoc8		EXPassoc9		EXPassoc10	

Axborot to'plash xarajatlari. Tashqi bozor ehtiyojlari, holati va tendensiyalari haqida birlamchi va asosiy axborotlarni to'plashda uyushma alohida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari bilan taqqoslaganda ancha ustunlikka ega bo'ladi. Uyushma kengroq faoliyat ko'lami, imkoniyatlar va aloqalar hamda tashqi bozorda doimiy ishtiroki sababli bu jarayonni osonroq, tezroq va kamroq xarajat bilan amalga oshirishi mumkin.

Shartnoma tuzish xarajatlari. Uyushma tomonidan eksport faoliyatini tashkil etish kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari ishlab chiqargan mahsulotlarni yig'ish va eksport qilishni o'z ichiga oladi. Bu shuni anglatadiki, kichik hajmdagi ko'plab mahsulotlarni eksport qilish o'rniga, uyushma bir vaqtning o'zida katta partiyani eksport qiladi. Bu yondashuv hujjatlar sonini va tegishli xarajatlarni sezilarli darajada kamaytiradi.

Norasmiy vositachi izlab topish va u bilan aloqa qilish xarajatlari. Agar eksportni uyushma amalga oshirsa, u tarkibidagi barcha kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari uchun eksport vositachi sifatida xizmat qiladi. Bu kichik biznes subyektlarini norasmiy vositachi izlash va u bilan aloqa qilish zaruratidan ozod qiladi. Shunday qilib, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari mustaqil eksport qilgan holatlardan farqli ravishda, uyushmaga birlashganda tashkiliy xarajatlarning ushbu tarkibiy qismi deyarli nolga teng bo'ladi, deb taxmin qilish mumkin.

Marketing xarajatlari. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari ko'pincha moliyaviy cheklovlar va professional bilim yetishmasligi sababli marketing chora-tadbirlarini mustaqil ravishda amalga oshira olmaydi. Agar mustaqil eksportda marketing chora-tadbirlari bajarilmaydi deb taxmin qilinsa (amaliyotda ko'pincha shunday bo'ladi), tegishli xarajatlarga nolga teng bo'ladi, ya'ni $EXP_{smb8} = 0$ bo'ladi. Biroq, hozirgi sharoitda mahsulotni samarali sotish bevosita marketing faoliyatiga bog'liq. Biz tahlil qilayotgan ikkala holatda ham bir xil mahsulot hajmi uchun mustaqil eksport va uyushma orqali eksport qilish xarajatlari ko'rib chiqiladi:

Kichik biznes tomonidan mustaqil eksportda marketing xarajatlari amalga oshirilmasa, xarajatlarga nolga teng deb taxmin qilinadi.

Uyushma orqali eksport qilishda marketing chora-tadbirlari qo'shiladi. Uyushma mahsulotlarni birlashtirib katta partiyalar shaklida eksport qilganligi sababli, marketing xarajatlari kamayishi mumkin. Bu yerda turli ishlab chiqaruvchilarning mahsulotlari uchun yagona marketing strategiyasi qo'llanadi. Bundan tashqari, uyushmaning tashqi aloqalari va malakali xodimlari marketing xarajatlarni optimallashtirish imkonini beradi.

Eksport hujjatlarini rasmiylashtirish xarajatlari. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari tomonidan eksport amalga oshirilsa, zarur hujjatlar yoki o'z kuchlari bilan, yoki bojxona brokerlari orqali rasmiylashtiriladi. Agar tadbirkor o'zi hujjatlarni tayyorlasa, xarajatlarga nolga teng bo'ladi ($EXP_{smb9} = 0$). Agar bojxona brokerlari xizmatlaridan foydalanilsa, qonunda belgilangan miqdorda xarajatlarga yuzaga keladi. Uyushma zarur hujjatlarni vakolatli xodimlari yordamida mustaqil ravishda tayyorlaydi, mahsulot partiyalarini yiriklashtirish orqali hujjatlarni qayta ishlash jarayonini optimallashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi va bu xarajatlarni kamaytiradi (3-jadval).

3-jadval. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari tomonidan bevosita eksportni va uyushma tomonidan bilvosita eksportni amalga oshirishda moliyalashtirish xarajatlari³.

Eksport turlari	Bank xizmatlari			Sug'urta xizmatlari		
	kredit	lizing	boshqa bank xizmatlari	to'liq sug'urta	qisman sug'urta	sug'urtadan voz kechish
Bevosita eksport (KB subyektlari tomonidan)	EXP _{smb11}			EXP _{smb12}		
Bilvosita eksport	EXP _{assoc11}			EXP _{assoc12}		

Broker xizmati xarajatlari. Bojxona brokerlari bilan hamkorlik qilishga majbur bo'lgan kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlaridan farqli o'laroq, eksport vositachi uyushma broker xizmatlariga ehtiyoj sezmaydi, chunki vakolatli xodimlar ushbu vazifalarni o'z zimmasiga oladi.

Moliyalashtirish xarajatlari (EXP_{fin}) qarz mablag'laridan foydalanganda sug'urta xarajatlari va bank xizmatlari uchun majburiy to'lovlarni (kreditlar, lizing shartnomalari, bank kafolatlari va boshqalar) o'z ichiga oladi. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari moliyaviy cheklovlari tufayli ko'pincha bank xizmatlaridan,

3 Muallif ishlanmasi.

xususan, kreditlardan foydalanishga majbur bo'ladi. Biroq, kichik hajm va garov imkoniyatlarining cheklanganligi sababli ularga kreditlar yuqori foiz stavkasida va qisqa muddatli beriladi.

Bank xizmatlari xarajatlari. Agar kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari eksportni mustaqil yoki uyushma orqali amalga oshirib, qarz mablag'lariga ehtiyoj sezmasdan faqat o'z resurslari bilan ishlayotgan bo'lsa, moliyalashtirish xarajatlari ikki holatda ham nolga teng bo'ladi. Qarz mablag'laridan foydalanish zarurati tug'ilganda, uyushmalar orqali bu xarajatlarni kamaytirish imkoniyati mavjud, chunki banklar uyushmalarga ko'proq ishonch bildirishadi va ular bilan uzoq muddatli hamkorlikka intiladi. Shunday qilib, uyushma kredit va lizing bitimlari tuzishda alohida kichik biznes subyektlariga nisbatan qulayroq sharoitlarda va kamroq foiz stavkalarida moliyalashtirilishi mumkin.

Sug'urta xizmatlari xarajatlari. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining ko'pchiligi sug'urta xizmatlarining ahamiyatini kam baholaydi va ulardan foydalanmaydi. Biroq, uyushma tomonidan oziq-ovqat mahsulotlari eksport qilinganda, yirik partiyalardagi mahsulotlarni sug'urtasiz tashish katta tavakkalchilikni yuzaga keltirishi mumkin.

Funksional xarajatlar (EXPfunc) qatoriga xodimlar bilan bog'liq xarajatlar va soliq to'lovlari kiradi, ularning miqdori bevosita tashkilotning (kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyekti yoki uyushma) faoliyati ko'lamiga bog'liq (4-jadval).

4-jadval. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari tomonidan bevosita eksportni va uyushma tomonidan bilvosita eksportni amalga oshirishdagi funksional xarajatlar⁴.

Eksport turlari	Xodimlar bilan bo'g'liq xarajatlar		Soliq to'lovlari	
	Ish haqi	mukofotlar	Bevosita soliqlar	Bilvosita soliqlar
Bevosita eksport (kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari tomonidan)	EXPsmb13		EXPsmb14	
Bilvosita eksport (uyushma tomonidan)	EXPassoc13		EXPassoc14	

Xodimlar bilan bog'liq xarajatlar. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining birlashishi natijasida, uyushma sifatida tashkil etilgan yangi tuzilma tashqi va ichki bozorlarda bir vaqtda ishlashga majbur bo'ladi. Bu uyushma murakkab tashkiliy strukturaga ega bo'lib, o'z faoliyatida muvaffaqiyatga erishish uchun yuqori malakali kadrlarga ehtiyoj sezadi. Kadrlarning malakali va sifatli mehnati esa tegishli darajadagi to'lovni talab qiladi. Shu sababli, xodimlar bilan bog'liq xarajatlar ham uyushma va alohida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari o'rtasida farq qilishi mumkin.

Soliq to'lovlari. Tashkilot faoliyati ko'lamini kattalashgani sayin, to'lanadigan soliq to'lovlari miqdori ham oshadi. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining uyushmaga birlashuvi natijasida uyushma faoliyati ko'lamini kengayadi, bu esa soliq to'lovlarining miqdorini oshishiga olib keladi. Shu sababli, uyushma soliqlari har bir kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlariga nisbatan yuqori bo'lishi mumkin.

Tashkilot strukturasi faoliyat xarajatlari (EXPstruc). Uyushma vositachi sifatida tashqi va ichki bozorda ishlovchi ko'p funktsionallikka ega murakkab tashkilot sifatida harakat qilishi natijasida, faoliyat xarajatlari oshishi mumkin. Bu xarajatlar kichik biznes subyektlari uchun EXPsmb15 va uyushma uchun EXPassoc15 deb belgilangan.

Aniqlik kiritish uchun eksport faoliyatining umumiy xarajatlar strukturasi quyidagicha ifodalanadi:

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari tomonidan eksportning mustaqil amalga oshirilishidagi umumiy xarajatlar: $EXP_{smb} = (3)EXP_{smb} = (3)EXP_{smb} = (3)$

Uyushma tomonidan amalga oshirilganda umumiy xarajatlar: $EXP_{assoc} = (4)EXP_{assoc} = (4)EXP_{assoc} = (4)$

Umumiy xarajatlarning o'zgarishi eksport samaradorligiga qanday ta'sir qilishini aniqroq tushunish uchun, yuqorida keltirilgan xarajatlarning qiyosiy tahlilini o'tkazamiz va ularning manbalarini ko'rib chiqamiz (5-jadval).

4 Muallif ishlanmasi.

5-jadval. Eksport faoliyatini tashkil qilishdagi umumiy xarajatlar har bir tarkibiy qismining eksport samaradorlik darajasiga ta'sirining hisob-kitobi⁵.

Xarajatlar	Hisob-kitob algoritmi
Omborga joylashtirish xarajatlari	$\frac{V_{ex}}{Cpr + EXP_{assoc1}} - \frac{V_{ex}}{Cpr + EXP_{smb1}} = Effex1\Delta$
Qadoqlash xarajatlari	$\frac{V_{ex}}{Cpr + EXP_{assoc2}} - \frac{V_{ex}}{Cpr + EXP_{smb2}} = Effex2\Delta$
Bojxona to'lovlari	$\frac{V_{ex}}{Cpr + EXP_{assoc3}} - \frac{V_{ex}}{Cpr + EXP_{smb3}} = Effex3\Delta$
Transport xarajatlari	$\frac{V_{ex}}{Cpr + EXP_{assoc4}} - \frac{V_{ex}}{Cpr + EXP_{smb4}} = Effex4\Delta$
Axborot to'plash xarajatlari	$\frac{V_{ex}}{Cpr + EXP_{smb5}} - \frac{V_{ex}}{Cpr + EXP_{assoc5}} = Effex5\Delta$
Shartnoma tuzish xarajatlari	$\frac{V_{ex}}{Cpr + EXP_{assoc6}} - \frac{V_{ex}}{Cpr + EXP_{smb6}} = Effex6\Delta$
Norasmiy vositachi izlab topish va u bilan aloqa qilish xarajatlari	$\frac{V_{ex}}{Cpr + EXP_{assoc7}} - \frac{V_{ex}}{Cpr + EXP_{smb7}} = Effex7\Delta$
Marketing xarajatlari	$\frac{V_{ex}}{Cpr + EXP_{assoc8}} - \frac{V_{ex}}{Cpr + EXP_{smb8}} = Effex8\Delta$
Eksport hujjatlarini rasmiylashtirish xarajatlari	$\frac{V_{ex}}{Cpr + EXP_{assoc9}} - \frac{V_{ex}}{Cpr + EXP_{smb9}} = Effex9\Delta$
Broker xizmati xarajatlari	$= \frac{V_{ex}}{Cpr + EXP_{assoc10}} - \frac{V_{ex}}{Cpr + EXP_{smb10}} = Effex10\Delta$
Bank xizmatlari xarajatlari	$= \frac{V_{ex}}{Cpr + EXP_{assoc11}} - \frac{V_{ex}}{Cpr + EXP_{smb11}} = Effex11\Delta$
SuG'urta xizmatlari xarajatlari	$= \frac{V_{ex}}{Cpr + EXP_{assoc12}} - \frac{V_{ex}}{Cpr + EXP_{smb12}} = Effex12\Delta$
Xodimlar bilan boG'liq xarajatlari	$= \frac{V_{ex}}{Cpr + EXP_{assoc13}} - \frac{V_{ex}}{Cpr + EXP_{smb13}} = Effex13\Delta$
Soliq to'lovlari	$= \frac{V_{ex}}{Cpr + EXP_{assoc14}} - \frac{V_{ex}}{Cpr + EXP_{smb14}} = Effex14\Delta$
Tashkilot strukturasi faoliyat xarajatlari	$= \frac{V_{ex}}{Cpr + EXP_{assoc15}} - \frac{V_{ex}}{Cpr + EXP_{smb15}} = Effex15\Delta$
Jami xarajatlar: $\Delta Effex = \Delta Effex1 + \Delta Effex2 + \Delta Effex3 + \Delta Effex4 + \dots + \Delta Effex15$	

Shunday qilib, $\Delta Effex$ Delta Effex qiymati, umumiy xarajatlar tarkibiy qismlarining o'zgarishi natijasida tovar eksporti samaradorligi qanday o'zgarishini ko'rsatadi:

$$\Delta Effex = (5) \Delta Effex = (5) \Delta Effex = (5)$$

5 Muallif ishlanmasi.

Yuqoridagi hisob-kitoblarni natijasida, agar $\Delta \text{Effex} > 0$ bo'lsa, uyushma tomonidan eksportni tashkil qilish xarajatlari kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari tomonidan amalga oshiriladigan mustaqil eksport xarajatlaridan ko'ra samaraliroq bo'lishi aniqlandi. Xuddi shu usul yordamida, kichik biznes subyektlari va ularning eksport faoliyatidagi davlat va tijorat vositachi tashkilotlari bilan o'zaro munosabatlarini tahlil qilish orqali eksport samaradorligini hisoblash mumkin. Vositachi eksport tashkilotlarini shakllantirish va ular bilan o'zaro aloqani rivojlantirish asosida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari eksport xarajatlarini qisqartirish orqali samaradorlikni oshirishi mumkin. Bu «Della» kompaniyasining «Nilufar» fermer xo'jaliklari bilan hamkorlik misolida ko'rib chiqildi. «Della» kompaniyasining marketing bo'limi yordamida o'tkazilgan tahlilda sarhil mevalarni bevosita va bilvosita eksport qilishdagi umumiy xarajatlar aniqlandi. Quyidagi tahlilda eksport qilinadigan mahsulot turlariga qarab (o'rik, shaftoli, gilos va hokazo) xarajatlarning o'zgaruvchanligini hisobga olgan holda, turli tarkibiy qismlar uchun xarajatlarning o'rtacha qiymatlari keltirilgan (6-jadval).

6-jadval. «Della» kompaniyasi va «Nilufar» fermer xo'jaliklari uchun sarhil mevalar eksporti xarajatlari (ming so'm/kg).

Xarajatlar	«Della» kompaniyasi	Fermer xo'jaligi
Transport xarajatlari	58	65
Omborga joylashtirish xarajatlari	10	10
Qadoqlash xarajatlari	30	50
Bojxona to'lovlari	7	7
Shartnoma tuzish xarajatlari	5	50
Eksport hujjatlarini rasmiylash-tirish xarajatlari	14	30
Jami xarajat:	124	212

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, 1 kg sarhil meva vositachi eksport tashkilotlari orqali eksport qilinsa, xarajat 124 ming so'mni tashkil etadi, fermer xo'jaligi tomonidan bevosita eksport qilinganda esa bu xarajat 212 ming so'mga yetadi. Demak, vositachi eksport tashkilotlari orqali eksport qilinishi natijasida 1 kg sarhil meva uchun 108 ming so'm kamroq xarajat qilinganligi kuzatildi.

Tadqiqotlarimizga ko'ra, O'zbekiston yuk tashish bozorida «Della» kompaniyasiga nisbatan yuk tashishni taxminan 10% arzonroq amalga oshiruvchi tashkilotlar mavjud. Bunday tashkilotlar, asosan, faqat yuk tashish xizmatlarini taqdim etadi va xavf-xatar yuzaga kelganda javobgarlikni zimmasiga olmaydi. Bundan tashqari, ular tashqi bozorda mashinalar turib qolsa, qo'shimcha haq oladi.

Sarhil meva eksporti odatda hosil yig'ib olingach, to'g'ridan-to'g'ri bog'lardan amalga oshiriladi. Bunday holda, omborxona xarajatlari talab etilmaydi va tegishli xarajatlar fermer va vositachi uchun nolga teng bo'ladi. Qisqa muddatli saqlash esa mevalarni kerakli namlik va harorat darajasini ta'minlaydigan omborlarda amalga oshiriladi, va bu holatda ham fermer va vositachi uchun ombor xarajatlari bir xil bo'lib, asosan elektr energiyasi xarajatlarini o'z ichiga oladi. Bizning tahlilimizda qisqa muddatli saqlash uchun ombor xarajatlari 10 ming so'm/kg deb hisoblandi.

«Della» kompaniyasi qadoqlash vositalarini mustaqil ishlab chiqarishi, faoliyat ko'lamining kengligi va jarayonlarning yo'lga qo'yilganligi sababli qadoqlash xarajatlarini qisqartirish imkoniyatiga ega.

Bojxona to'lovlari bo'yicha, ko'rib chiqilayotgan misolda sarhil mevalarni transport vositalarida tashishda xarajatlar eksport hajmiga bog'liq bo'lib, ma'lum bir meva turi uchun bir xil hajmda bevosita va bilvosita eksportda bojxona xarajatlari o'zgarmaydi. Biroq, boshqa mahsulotlar uchun (masalan, murabbo) xarajatlar o'zgarishi mumkin. Vositachi tashkilot meva navlarini guruhlash orqali eksport hujjatlarini qayta ishlash xarajatlarini optimallashtirish imkoniyatini oladi.

Shartnoma tuzish xarajatlari eksportchi bilan hamkorlik qiladigan sheriklardan kelib chiqib o'zgarib turadi. Kuzatuvlarga ko'ra, «Della» kompaniyasi uchun bu xarajatlar 0-5 ming so'm/kg oraliqda bo'lsa, fermer uchun 22-50 ming so'm/kg oraliqda o'zgaradi. Shuni ta'kidlash joizki, bevosita va bilvosita eksport uchun shartnoma tuzish xarajatlaridagi sezilarli farq vositachining mustahkam aloqalari, tashqi bozorda obro'si va faoliyat ko'lamiga sababli o'zaro ishonchga asoslanganligi bilan izohlanadi. Shuningdek, tashqi bozor xaridorlari, yetkazib beruvchi shartnoma shartlarini bajarmagan hollarda, o'zlarini himoya qilish uchun yetkazib beruvchining joriy hisob raqamiga kafolat summasi kiritishni talab qilishi mumkin. Kafolat summasining miqdori shartnomada belgilanadi va tovarlar partiyasining qiymati hamda xaridorning ehtimoliy zararlarini baholash asosida

belgilanadi. Moliyaviy imkoniyatlari cheklangan kichik eksportchilar tashqi bozorga chiqishda, nisbatan kichik eksport hajmi va xorijiy hamkorlardan ishonchning yetarli emasligi tufayli, bu kabi qiyinchiliklarga duch keladi.

Axborot to'plash xarajatlari. Eksport vositachilari axborot bazasini yaratish uchun bir martalik 50 ming so'm atrofida xarajat qiladi. Biroq, ushbu ma'lumotlar bazasi muntazam ravishda yangilanmasligi sababli, vositachilar vaqt o'tishi bilan yangilanishi kerak bo'lgan ma'lumotlarni qo'shimcha xarajatsiz yangilashga majbur bo'ladilar. Kichik eksportchilar esa tez-tez yangilanadigan bu kabi ma'lumotlar bazasiga qayta kirish uchun doimiy ravishda xarajat qilishlari lozim bo'ladi.

Vositachi izlab topish va u bilan aloqa qilish xarajatlari. «Della» kompaniyasi uchun norasmiy vositachilar bilan hamkorlik qilish xarajatlari 0-14 ming so'm/kg oraliqda bo'lib, kompaniya ayrim hollarda to'g'ridan-to'g'ri xaridor bilan (bunda xarajat 0 so'm) shartnoma tuzadi yoki vositachilarga ma'lum bir to'lov evaziga hamkorlik xizmatlarini ko'rsatadi. Kompaniya uchun vositachilar turli mamlakatlarda istiqomat qiluvchi va vazifalari uchun haq oladigan xodimlardan iborat. Kichik eksportchilar esa odatda norasmiy vositachilardan foydalanadilar, bu xizmatlar uchun ulardan 30 ming so'm/kg gacha yoki ba'zi holatlarda eksport qiymatining 20% gacha haq olinishi mumkin. Bu ko'pincha vositachining aynan qaysi xaridor bilan shartnoma tuzishiga bog'liq. Natijada, kichik eksportchilar yuqori xarajatlarni qoplash uchun mahsulot narxini oshiradi, bu esa raqobatbardoshlik va sotish imkoniyatlarini kamaytiradi.

Hujjatlarni rasmiylashtirish xarajatlari. Eksport vositachilari uchun hujjatlarni rasmiylashtirishga mas'ul xodim mavjud bo'lib, u buni oylik maosh asosida amalga oshiradi. Kichik eksportchilar esa ko'pincha mustaqil ravishda hujjatlarni rasmiylashtira olmaydilar va tegishli shartnomaga asosan to'lovni amalga oshirgan holda broker xizmatidan foydalanishga majbur bo'ladilar.

Marketing xarajatlari. Vositachi tashkilot faol marketingni amalga oshiradi va, asosan, o'z faoliyatining dastlabki bosqichida bu uchun mablag' sarflaydi. Ma'lum vaqt o'tganidan so'ng, vositachi tashqi bozorda tan olinadi, unga nisbatan ishonch ortadi, va ko'pchilik u bilan hamkorlik qilishni xohlaydi. Kichik eksportchilar esa, odatda, bunday imidj va reklama imkoniyatiga ega bo'lmaydi. Shu sababli, vositachining bozorda orttirgan nufuzi va imidji uning uchun eng yaxshi reklama vazifasini bajaradi.

Yuqorida, 6-jadvalda ko'rib chiqilgan boshqa xarajat turlari (bank va sug'urta xizmatlari xarajatlari, soliq to'lovlari, xodimlar bilan bog'liq xarajatlar va tashkilot strukturasi faoliyati bilan bog'liq xarajatlar) bo'yicha «Della» kompaniyasi ma'lumotlarni oshkor etmaydi, chunki ular tijorat siri hisoblanadi.

Bevosita va bilvosita eksport uchun eng kam umumiy ehtimoliy xarajatlarni taqqoslash maqsadida quyidagi maqsadli funksiya bilan optimallashtirish muammosi tuzildi va hal qilindi:

$$F = \sum_{i=1}^3 \sum_{j=1}^3 C_{ij} X_{ij} \quad F = \sum_{i=1}^3 \sum_{j=1}^3 C_{ij} X_{ij}$$

Bu yerda:

C_{ij} ($i=1,2,3; j=1,2,3$) ($i=1,2,3; j=1,2,3$) ($i=1,2,3; j=1,2,3$) – O'zbekiston bozorining i-eksportchisi tomonidan tashqi bozorning j-xaridoriga bir kilogramm mahsulot eksporti xarajatlari.

X_{ij} ($i=1,2,3; j=1,2,3$) ($i=1,2,3; j=1,2,3$) ($i=1,2,3; j=1,2,3$) – O'zbekiston bozorining i-eksportchisi tomonidan tashqi bozorning j-xaridoriga yetkazib beriladigan mahsulot hajmi.

Faraz qilaylik, O'zbekiston Respublikasidan eksport uchta xaridor (B1, B2, B3) bilan mahsulot yetkazib berish bo'yicha shartnomalar tuzgan uchta eksportchi (A1, A2, A3) tomonidan amalga oshiriladi. Xaridorlar (B1, B2, B3) bir xil geografik hududda, bir-biriga yaqin joylashgan (masalan, shu mamlakatdagi qo'shni shaharlar), va ularga mos ravishda 25000 kilogramm, 16000 kilogramm va 19000 kilogramm hajmlarda mahsulotlar kerak.

Muallif tomonidan ikkita holat ko'rib chiqilgan:

Eksportchilar (A1, A2, A3) kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari hisoblanadi.

Eksportchilar (A1, A2, A3) eksport vositachilari hisoblanadi.

Mazkur vazifalarni hal qilishda bevosita va bilvosita eksport uchun mahsulot kilogrammiga tegishli shartli xarajatlar ko'rsatkichlaridan foydalaniladi. Ular 3.10 va 3.11-jadvallarda keltirilgan bo'lib, «Della» kompaniyasi bilan birgalikda amalga oshirilgan hisob-kitoblar natijasida va 7-jadvalda keltirilgan o'rtacha ma'lumotlarni hisobga olgan holda aniqlangan.

7-jadval. Har bir eksportchining (kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari) tashqi bozorda har bir xaridorga bir kilogramm tovar yetkazib berish xarajatlari (so'm).

Eksportchilar- KBXT subyektlari	Tashqi bozor xaridorlari		
	B1	B2	B3
A1	28	34	33
A2	30	32	31
A3	29	35	30

8-jadval. Har bir eksport vositachining tashqi bozorda har bir xaridorga bir kilogramm tovar yetkazib berish xarajatlari ⁶ (so'm).

Eksportchi-vositachi tashkilotlar	Tashqi bozor xaridorlari		
	B1	B2	B3
A1	18	22	19
A2	19	21	20
A3	17	23	22

Shunday qilib, ΔEffex umumiy xarajatlarning har bir tarkibiy qismi o'zgarishining tovar eksporti samaradorligiga ta'sirini ifodalaydi:

$$\Delta \text{Effex} = f(\text{umumiy xarajatlar}) \Delta \text{Effex} = f(\text{umumiy xarajatlar})$$

Yuqorida keltirilgan hisob-kitoblar natijasida $\Delta \text{Effex} > 0$ qiymatiga ega bo'lganda, uyushma tomonidan eksportni tashkil qilish xarajatlari kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari tomonidan mustaqil eksport xarajatlarga qaraganda samaraliroq bo'ladi.

Xuddi shunday usulda kichik biznes subyektlarini eksportga yo'naltirishda ularning davlat va tijorat vositachi tashkilotlari bilan o'zaro munosabatlaridagi eksport samaradorligini ham baholash mumkin.

Kichik eksportchilar uchun bevosita eksportni amalga oshirishda yuzaga keladigan ehtimoliy xavflar va vositachilik eksporti orqali xavflarni kamaytirish amaliyoti «Della» kompaniyasining «Nilufar» fermer xo'jaligi bilan hamkorligi misolida ko'rib chiqildi. «Della» kompaniyasining marketing bo'limi tomonidan olib borilgan tahlil natijasida sarhil mevalarni bevosita va bilvosita eksport qilish uchun umumiy xarajatlar aniqlandi. 1 kg sarhil mevalarni vositachi orqali eksport qilishda 124 ming so'm xarajat qilingan bo'lsa, bevosita eksportda bu xarajat 212 ming so'mni tashkil etdi. Bu orqali vositachilar orqali eksport qilishda xarajatlarning 108 ming so'mga qisqarishi kuzatildi.

O'zbekiston yuk tashish bozorida «Della» kompaniyasining xizmatlari bilan taqqoslaganda, boshqa tashuvchilar arzonroq xizmat taklif qilsa ham, ular odatda mahsulot xavfsizligi uchun kafolat bermaydi va kutilmagan holatlar yuzaga kelganda qo'shimcha xarajatlar talab qiladi. Shuningdek, vositachi tashkilot o'z transport va ombor xizmatlari orqali mahsulot sifatini saqlashda yaxshiroq natija ko'rsatadi.

Bevosita va bilvosita eksport uchun barcha xarajatlarni optimallashtirish hamda eksport samaradorligini oshirish maqsadida quyidagi maqsadli funksiya asosida optimallashtirish muammosi hal qilindi:

$$F = \sum_{i=1}^3 \sum_{j=1}^3 C_{ij} X_{ij} \quad F = \sum_{i=1}^3 \sum_{j=1}^3 C_{ij} X_{ij}$$

Bu yerda:

C_{ij} ($i=1,2,3; j=1,2,3$) ($i=1,2,3; j=1,2,3$) — O'zbekiston bozoridagi i-eksportchi tomonidan j-xaridorga bir kilogramm mahsulot eksporti xarajatlari,

X_{ij} ($i=1,2,3; j=1,2,3$) ($i=1,2,3; j=1,2,3$) — O'zbekiston bozoridagi i-eksportchi tomonidan j-xaridorga yetkazib beriladigan mahsulot hajmi.

Misolda, O'zbekiston Respublikasidan uchta eksportchi (A1, A2, A3) va uchta xaridor (B1, B2, B3) ko'rib chiqilgan. Xaridorlar bir xil geografik hududda joylashgan bo'lib, ularning talab qiladigan mahsulot hajmi 25000, 16000 va 19000 kilogrammni tashkil etadi. Har bir eksportchi mahsulotni maksimal 20000 kilogramm sig'imga ega transport vositasi bilan tashish imkoniyatiga ega.

Qo'shimcha farazlar:

Eksport vositachilari xarajatlarni kamaytirish imkoniga ega bo'lib, bu xarajatlarni optimallashtirishda sezilarli ustunlik beradi. Microsoft Excel yordamida bilvosita eksportning umumiy xarajatlari bevosita eksport xarajatlarga qaraganda arzonroq ekanligi aniqlandi.

Bundan tashqari, kichik eksportchilar bevosita eksport qilishda ko'pincha yuqori risklar tufayli mahsulot narxini qimmatlatishga majbur bo'ladi, bu esa ularning tashqi bozorda raqobatbardoshligini kamaytiradi. «Della» kompaniyasi tomonidan olib borilgan tadqiqotga ko'ra, vositachilik orqali eksport qilishda risklarni qoplash uchun mahsulot narxiga 10% ustama qo'shish kifoya bo'ladi. Bevosita eksportda esa kichik eksportchilar uchun bu ko'rsatkich taxminan 50% bo'lib, bu ularning raqobatbardoshligini sezilarli darajada pasaytiradi.

Risk omillari:

Insosiz xaridorlar riski. Kichik eksportchilar tajriba va aloqalarning yetishmasligi tufayli noma'lum xaridorlarga tovar yetkazib berishda aldovlarga uchrash ehtimoli yuqori bo'ladi. Bu holatda tovarlar, shuningdek, eksport xarajatlari ham yo'qotishga sabab bo'lishi mumkin. Vositachilar esa bu riskni oldindan rejalashtirilgan munosabatlar, axborot bazasi va tajribasi bilan kamaytirish imkoniyatiga ega.

Jarima risklari. Tashqi bozor xaridorlari bilan tuzilgan shartnomalarda kelishilgan shartlarni buzganlik uchun qo'llaniladigan jarimalar katta yo'qotishlarga olib kelishi mumkin. Mahsulot yetkazib berishda muayyan

sifat yoki miqdor shartlari buzilgan taqdirda eksportchi o'z mahsulotini sotishga muqobil imkoniyatlar topa olmasa, yo'qotishlar 100% ga yetishi mumkin. Vositachilar bu riskni oldindan boshqa xaridorlar bilan muqobil shartnomalar tuzish yoki zarar ko'rilgan mahsulotlarni boshqa bozorga qayta sotish orqali kamaytirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Yuk ortilgan mashinaning tashqi bozorda uzoq turib qolishi bilan bog'liq risk. Tashish kompaniyalari har bir kunlik bekor turish uchun eksportchidan qat'iy belgilangan miqdorda, taxminan 100-200 dollar miqdorida to'lov talab qiladi (tashish kompaniyasining narx siyosatiga qarab, transport vositasida tashish xarajatlari 3.8-jadvalda 58 ming so'm/kg ko'rsatilgan). Buning sababi shundaki, kichik eksportchi ko'pincha tovarni tashqi bozorga olib chiqadi va keyin xaridor izlay boshlaydi. Xaridorni topish darhol amalga oshishi yoki bir necha kun talab qilishi mumkin, bu esa qo'shimcha moliyaviy xarajatlarga olib keladi. Eksport vositachi esa bu yo'qotishlarni kamaytirish uchun oldindan tashqi bozor xaridorlari bilan shartnomalar tuzadi yoki mahsulotni o'z transportida eksport qiladi, shu bilan birga yuk tashuvchilarning ortga qaytishida ularning yuki tashiladigan mijozlar bilan ham shartnomalar tuzish orqali xavflarni minimallashtiradi.

Shuni ta'kidlash kerakki, tahlilda ko'rib chiqilgan xarajatlar haqida mavjud axborot to'liq emasligi sababli, yuqorida ishlab chiqilgan bevosita va bilvosita eksport samaradorligini hisob-kitob qilish uslubiyotida bu xarajatlar qo'llanilmagan (3.12-jadval). Bunday hisob-kitoblarni amalga oshirish va ishonchli natijalarni olish faqat zarur ma'lumotlarga to'liq ega bo'lish, hisob-kitob uslubiyotini joriy etish, shuningdek, tegishli ma'lumotlarni yig'ish va qayta ishlash uchun samarali dasturlarni ishlab chiqish hamda to'liq va keng qamrovli statistik ma'lumotlar bazasining mavjudligi bilan amalga oshirish mumkin bo'ladi. Shu bilan birga, tahlillar shuni ko'rsatadiki, umumiy eksport xarajatlarning deyarli barcha tarkibiy qismlari bo'yicha bizga ma'lum bo'lgan qiymatlarda bilvosita eksport orqali optimallashtirish kuzatiladi.

O'zbekiston vositachilik bozorida muvaffaqiyatli ishtirokchi sifatida "Della" kompaniyasining faoliyati natijalari shuni ko'rsatadiki, bilvosita eksportni amalga oshirish nafaqat kichik eksportchilar (kichik biznes subyektlari va fermerlar) uchun, balki o'z faoliyatini mustaqil ravishda amalga oshira olmaydigan kichik eksportchilar uchun ham risklarni minimallashtirish va xarajatlarni qisqartirishda samaralidir. Tegishli davlat organlari tomonidan taqdim etiladigan muayyan imtiyozlar hisobiga kompaniya, eksport qilinadigan mahsulotlarning xilma-xilligiga qarab, 25-35% foyda bilan ishlash imkoniyatiga ega bo'ladi, hatto bizga oshkor qilinmagan xarajatlar mavjud bo'lsa ham.

Eksport vositachi tashkilotlarining faoliyati ishlab chiqaruvchilar bilan hamkorlik qiladigan sohalarni rivojlantirish uchun muhim ahamiyatga ega. Masalan, "Della" kompaniyasi qishloq xo'jaligini rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash orqali ehtimoliy risklarni kamaytirib, fermerlar bilan hamkorlik qiladi. Ko'pincha, mamlakatda ortiqcha qishloq xo'jaligi mahsulotlari mavjud bo'lganda, kompaniya qishloq xo'jaligi vazirligi bilan kelishuv asosida, fermerlarga minimal haq evaziga eksportni amalga oshirish imkonini beradi.

Kichik biznes subyektlari ko'pincha tarkibiy zaiflik tufayli mustaqil ravishda tashqi bozorga kirishga qodir emas. Shu sababli, vositachi tomonidan amalga oshirilgan bilvosita eksport ayrim hollarda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari uchun mustaqil amalga oshiriladigan bevosita eksportga qaraganda qimmatroq bo'lishi mumkin (buni yuqorida keltirilgan umumiy eksport xarajatlari va tashqi bozorga kirishda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xavflarni tahlil qilish orqali ko'rish mumkin). Shunga qaramay, eksport vositachisi kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlariga minimal xavf bilan tashqi bozorga chiqish imkoniyatini yaratib, sotuv hajmi va daromadni sezilarli darajada oshirish imkonini taqdim etadi.

Yuqoridagi tahlillarni umimlashtirar ekanmiz, shuni ta'kidlash joizki, O'zbekiston Respublikasidagi kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining mamlakat eksport operatsiyalarida faol ishtirok etmasligi, kichik biznes sohasiga xos bo'lgan boshqa muammolar qatorida, asosan ularning tashqi bozorga chiqish imkoniyatining cheklangani bilan bog'liqdir. Mamlakatning turli sanoat tarmoqlarida eksport vositachi tashkilotlarni yaratish eksport operatsiyalari hajmini oshirishga hamda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining eksport salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Shumilov Azamat Abdurazzokovich. (2020). Kichik biznesning iqtisodiy o'sishdagi roli. Toshkent: Iqtisodiyot va tadbirkorlik instituti.
2. Abdurahmonov Sirojiddin Anvarovich. (2019). Xususiy tadbirkorlik va uning rivojlanish tendentsiyalari. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi.
3. Karimov Bobur Azamatovich. (2021). Vosita eksport tashkilotlari va kichik biznes: hamkorlik imkoniyatlari. Journal of Economic Studies, 15(3), 45-58.
4. Ismailov Dilmurod Shukhratovich. (2022). Export strategies for small enterprises. International Journal of Business and Management, 10(4), 88-101.
5. Turaev Anvarbek Abdurazzokovich. (2020). Innovatsion g'oyalar va ularning biznesda tatbiqi. Toshkent: Innovatsiyalar va texnologiyalar markazi.

6. Mirzaev Otabek Uralovich. (2023). Samaradorlikni baholash metodologiyalari. Scientific Journal of Economics, 8(1), 12-20.
7. Abdullaeva Lola Shukhratovna. (2021). Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning bozor iqtisodiyotidagi roli. Economic Review, 25(2), 34-50.
8. Davronov Xurshidbek Murodovich. (2022). Mikro va kichik biznes: o'zaro hamkorlik imkoniyatlari. Toshkent: O'zbekiston iqtisodiyoti va tadbirkorlik markazi.
9. Jumaev Rustambek Rustamovich. (2021). Konkurentbardoshlikni oshirish: strategiyalar va usullar. Journal of Business Research, 16(2), 101-115.

ЯШИЛ ИҚТИСОДИЁТНИ АМАЛГА ОШИРИШ ДАРАЖАСИНИ БАҲОЛАШ ХУСУСИЯТЛАРИ

Хотамов Ибодулло Садуллоевич

Тошкент менежмент ва иқтисодиёт институти, Иқтисодиёт кафедраси
профессори, и.ф.н.

Аннотация: ушбу мақолада мамлакат даражасида “яшил” иқтисодиётни ривожлантириш даражасини баҳолашга оид тадқиқотлар мужассамлаштирилган. Жумладан, “яшил” иқтисодиётни ривожлантиришнинг меъёрий-ҳуқуқий хусусиятлари, қабул қилинган стратегия, фармон ва қарорлар таҳлил қилинган, “яшил” иқтисодиётнинг ривожланишини аниқловчи кўрсаткичлар тизими ўрганилган.

Калит сўзлар: “яшил” иқтисодиёт, атроф-муҳит ва иқлим ўзгариши, халқаро ҳамкорлик, энергия самарадорлиги, қайта тикланувчи энергия манбалари.

Abstract: This article summarizes studies on assessing the level of development of the “green” economy at the country level. In particular, it analyzes the regulatory and legal features of “green” economy development, including adopted strategies, decrees, and regulations, as well as the system of indicators that determine the development of the “green” economy.

Key words: “green” economy, environment and climate change, international cooperation, energy efficiency, renewable energy sources.

Аннотация: в данной статье обобщены исследования по оценке уровня развития «зеленой» экономики на уровне страны. В частности, проанализированы нормативно-правовые особенности развития «зеленой» экономики, принятая стратегия, указы и постановления, а также рассмотрена система показателей, определяющих развитие «зеленой» экономики.

Ключевые слова: «зеленая» экономика, окружающая среда и изменение климата, международное сотрудничество, энергоеффективность, возобновляемые источники энергии.

КИРИШ

Замонавий воқеликда атроф-муҳитдаги кескин ўзгаришлар мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишига сезиларли таъсир кўрсатиб, бутун жаҳон иқтисодиёти ривожланишига жиддий таҳдид солмоқда. Шу боис жаҳон ҳамжамияти табиий офатларнинг олдини олиш, экология ва энергия хавфсизлигини таъминлаш йўналишида изчил ислохотларни амалга оширишга ҳаракат қилмоқда. Иқлим ўзгаришини юмшатишнинг асосий механизми сифатида яшил иқтисодиётни кенг ривожлантириш халқаро миқёсда еътирофга сазовор бўлди.

Шу ўринда, Ўзбекистон Республикаси Президентининг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти халқаро иқлим саммити — “COP28”даги миллий баёнотида таъкидланганидек, “Ўзбекистон-2030” стратегиясида ҳам “яшил” иқтисодиётга ўтиш ва қайта тикланувчи энергия манбаларини жорий қилиш режалаштирилган. Жумладан, қайта тикланувчи энергия манбаларини 25 минг мегаваттга ва умумий истеъмолдаги улушини 40 фоизга етказиш режаси белгиланган. Бугунги кунда, хусусан, 9 гВт куёш ва 5 гВт шамол электр энергияси станцияларини давлат-хусусий шериклик асосида, шунингдек, 2 гВт қувватли 28 та гидроэлектр станциясини қуриш ишлари жадал суръатларда олиб борилмоқда.

Жаҳон амалиётида давлат ривожланишининг экологик даражасини ҳар томонлама баҳоловчи умумий қабул қилинган индекс ва рейтинглар мавжуд. Халқаро ташкилотлар дунё ва алоҳида мамлакатларда “яшил” иқтисодиётни ривожлантириш ҳолатини баҳолаш учун турли кўрсаткичлар тўпламларини ишлаб чиқиб, амалиётга жорий етган. Ҳозирда дунё бўйича “яшил” иқтисодиёт самарадорлигини баҳолайдиган Глобал “яшил” иқтисодиёт индекси (Global Green Economy Index — GGEI) ва “Яшил” ўсиш индекси (Green Growth Index — GGI) каби халқаро рейтинг кўрсаткичлари кенг қўлланилмоқда.

Шуни қўшимча қилиш кераки, айрим индекслар мамлакатнинг муайян соҳадаги ривожланишини тўлиқ қамраб ололмайди. Баҳолашда бир қатор муаммолар мавжуд, жумладан, барча давлатлар ҳам “яшил” иқтисодиётни баҳолаш учун зарур маълумотларни тақдим етмайди, ҳамда статистик маълумотлар кечикиши туфайли вақт билан боғлиқ мураккабликлар юзага келади. Экологик вазият йил давомида ўзгариб туради; шунинг учун ескирган маълумотлар ва расмий ёндашувлар асосида “яшил” иқтисодиёт ривожланишини баҳолаш нотўғри ҳисоб-китоблар ва хулосаларга сабаб бўлиши мумкин. Яна бир

муаммо — айрим индекслар методологиясининг ноаниқлиги, бу формулалар, баҳолаш кўрсаткичлари ва маълумотлар манбаларида тўлиқ ошкор етилмаслигида намоён бўлади.

“Яшил” иқтисодиётни ривожлантириш индексида киритилиши керак бўлган асосий кўрсаткичлар бўйича бизнинг қарашларимиз 1-жадвалда келтирилган. Ҳар бир кўрсаткич бўйича маълумотлар очиқ манбалардан (статистик маълумотлар тўплами) олинади ва тадқиқот натижалари “яшил” иқтисодиётнинг ривожланишини баҳолаш учун экологик йўналишга бирлаштирилган. Иқтисодиётни самарали баҳолаш учун кенг қўламли кўрсаткичларни ўрганиш ва экологик ривожланиш хусусиятларини инобатга олиш мақсадга мувофиқдир.

1-жадвал. Яшил иқтисодиётни ривожлантириш индексининг асосий кўрсаткичлари¹.

T/p	Кўрсаткичлар	Кўрсаткичлар
1.	Атроф-муҳит	CO ₂ эмиссияси
		Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш харажатлари
		Мамлакатдаги чиқиндилар миқдори
2.	Меъёрий-ҳуқуқий тартибга солиш	Экологик ислохотлар
		Экологик солиққа тортиш
		Берилган экологик сертификатлар сони
3.	Бизнес	Компанияларнинг барқарор ривожланиши бўйича корпоратив ҳисоботларга/дастурларга очиқ кириш
		Корхонанинг углерод изи
4.	Молия	Давлат инвестиция дастурлари
		Яшил технологияларга инвестициялар ҳажми
		Яшил молиявий воситалар
5.	Экологик тоза технологиялар	Амалга оширилаётган яшил лойиҳалар сони
		Патентли яшил инновациялар сони
6.	Яшил энергия	Қайта тикланадиган энергия манбаларининг умумий энергия истеъмолидаги улуши
		Қайта тикланадиган энергия объектлари сони
7.	Халқаро ҳамкорлик	Халқаро дастурлар/лойиҳаларда иштирок етиш
		Экология бўйича давлатлараро ҳужжатларни имзолаш
		Ихтисослашган муассасалар, халқаро тузилмаларни яратиш/иштирок етиш
8.	Бошқа кўрсаткичлар	Мамлакатда сотилган екотурларнинг сони
		Соғлиқни сақлаш даражаси
		Таълим дастурларини амалга ошириш

КИРИШ

Мамлакатда яшил иқтисодиётнинг ривожланиш даражасини ўлчаш ва баҳолашнинг янги шакллари ишлаб чиқиш ва улардан фойдаланиш замонавий глобал муаммолар билан боғлиқ. Бу еса янги тадқиқот усуллари ва эмпирик кузатиш манбаларини шакллантиришни талаб қилади. Жаҳон таснифлашида 6 та асосий иссиқхона газлари мавжуд: карбонат ангидрид (CO₂), метан (CH₄), сув буғлари (H₂O), азот оксиди (N₂O), озон (O₃) ва фторли газлар. Индексни ҳисоблашда CO₂ эмиссияси асосий экологик муаммолардан бири сифатида катта аҳамиятга ега. Бу муаммонинг асосий манбаи — корхоналар ва транспортдан чиқадиган газлар ҳамда чиқиндилар ҳисобланади. CO₂ эмиссиясини камайтириш ва назорат қилиш атроф-муҳит ҳолатини яхшилашга ёрдам беради. Бу еса мамлакатда атроф-муҳитни муҳофаза қилиш харажатлари даражасини баҳоловчи кўрсаткичнинг аҳамиятини кўрсатади.

Шошилиш чоралар кўришни талаб қиладиган яна бир муаммо — чиқиндиларнинг кўпайиши. Аҳоли сони ва ишлаб чиқариш жараёнларининг кескин ошиши туфайли қайта ишланмайдиган чиқиндилар миқдори ортиб бормоқда, бу еса чиқиндихоналарнинг атроф-муҳитга салбий таъсирини оширмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 4 январдаги “Чиқиндиларни бошқариш тизимини

¹ Муаллиф ишланмаси.

такомиллаштириш ва уларнинг экологик вазиятга салбий таъсирини камайитириш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида "ги ПФ-05-сон2 Фармони айнан шу йўналишдаги фаолиятнинг долзарблигини тасдиқлайди. Унга кўра, 2024 йил 1 майдан бошлаб тадбиркорлик субъектларига жамоат жойлари, ижтимоий объектлар ва аҳоли пунктларида санитария-гигиена шахобчаларини ташкил етиш ҳуқуқи берилди. Бу, ўз навбатида, атроф-муҳит ифлосланишини олдини олишда ижтимоий масъулиятни оширишга ёрдам беради. Амалга оширилаётган ислохотларни янада кучайтириш ва такомиллаштириш атроф-муҳит деградациясининг олдини олиш бўйича чора-тадбирларни самарали амалга оширишга хизмат қилади.

Иқтисодий фаолиятнинг фаол иштирокчиларидан бири енг йирик миллий компаниялардир, улар ишлаб чиқариш жараёнида катта миқдорда чиқиндилар ҳосил қилади ва мамлакатда сезиларли углерод изини қолдиради. Шаффоф ва экологик тоза маълумотларни тақдим етиш атроф-муҳитни муҳофаза қилиш қонунчилигига риоя қилиш учун зарурдир. Бироқ, рақамлардан ташқари, мамлакатда атроф-муҳитни яхшилаш бўйича аниқ натижалар ҳам муҳимдир.

Қонунчилик доирасида иссиқхона газлари чиқиндиларини тартибга солиш воситаларига қуйидагиларни киритиш мумкин: корхоналар учун эмиссия миқдорини чеклаш, углерод солиғи, яшил технологиялар учун субсидиялар, яшил сертификатлаш, квоталар савдоси ва бошқалар. Яна бир муҳим жиҳат шундаки, экологик солиққа тортиш тизимини жорий етиш назарда тутилади. Дунёда биринчи бўлиб экологик солиқларни жорий қилган давлатлар Европа давлатлари бўлди.

Иқтисодий тафаккурни "яшиллаштириш" аҳоли ўртасида янги менталитетнинг шаклланишига хизмат қилади, бу еса табиий, инсоний ва иқтисодий жиҳатдан оқилона ва еҳтиёткорлик билан фойдаланишга муносабатни ўзгартиради. Таълим дастурларини амалга ошириш, яъни экологик таълим, экологик маданиятга асос солади ҳамда экологик таълим ва тарбия берадиган муҳим омил ҳисобланади. Бундай таълим табиатга муҳаббат сингдиришни ҳам кўзда тутди.

Давлат инвестициялари экологик дастурларни қўллаб-қувватлайди ва бошқарувнинг барча даражаларида экологик дастурларга инвестицияларни жалб этади. Ажратилган маблағлар мамлакатдаги экологик муаммоларни ҳал қилиш бўйича турли тадбирларга сарфланади. Инвестицион тадбирлар қуйидагиларни ўз ичига олиши мумкин: янги экологик тоза объектларни қуриш, мавжуд инфратузилма объектларини техник такомиллаштириш ва бошқалар. Ҳар йили яшил технологияларга, айниқса қайта тикланадиган энергия манбаларига сармоялар ҳажми ортиб бормоқда. Самарали экологик ва энергия ечимларини топиш глобал яшил инновациялар бозорини шакллантиришга ёрдам беради. Бу бозорни нафақат давлат, балки йирик компаниялар ҳам қўллаб-қувватлайди. Масалан, яшил инновациялар қайта тикланадиган энергия манбалари ва атроф-муҳитни муҳофаза қилишга қаратилган "яшил" энергияга ўтишини таъминлайди.

Яна бир муҳим кўрсаткич — яшил молиявий воситалар бўлиб, уларга кредитлар ва экологик муаммоларнинг олдини олиш бўйича лойиҳаларни молиялаштириш учун жалб қилинган яшил облигациялар киради.

Таърифланганидек, экотуризм нафақат табиатни муҳофаза қилиш ва табиий ресурсларни тиклашга, балки мамлакат иқтисодиётининг барқарор ривожланишига ҳам ҳисса қўшадиган муҳим иқтисодий ва экологик йўналиш ҳисобланади. Экотуризм соҳасини ривожлантиришда экологик тоза материаллардан фойдаланган ҳолда инфратузилма қуриш, табиатга минимал зарар етказиш ва яшил стандартларга мувофиқ инфратузилмани барпо қилишга йўналтирилган.

Глобалекологикмуаммоларнингкучайишидунёдавлатларинингижтимоий-иқтисодийривожланишига таъсир кўрсатиб, барча манбаларни "яшил" иқтисодиётни ривожлантиришга йўналтириш зарурлигини кўрсатмоқда. Бу жараёнда кўрсаткичлар тизимини тўғри танлаш ва мониторинг қилиш муҳим аҳамиятга эга бўлиб, улар атроф-муҳит, меъёрий-ҳуқуқий тартибга солиш, бизнес, молия, экологик технологиялар, яшил энергия, ва халқаро ҳамкорлик каби асосий соҳаларни қамраб олади.

Яқин келажакда ушбу кўрсаткичларни амалий қўллаш орқали "яшил" иқтисодиёт ривожланиш даражасини ҳар томонлама баҳолаш, мониторинг қилиш ва натижаларни умумий маълумотлар базасида сақлаш тизимини ишлаб чиқиш таклиф етилмоқда. Бу мамлакатда барқарор ривожланишга еришиш учун иқтисодий, экологик ва ижтимоий омилларни тўлиқ ҳисобга олиш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Миллий ахборот агентлиги. Минтақавий муаммоларни биргаликда ҳал қилиш: БМТ халқаро иқлим саммити мақсадлари. https://uza.uz/uz/posts/mintaqaviy-muammolarni-birgalikda-hal-qilish-tahlillarda-bmt-halqaro-iqlim-sammiti-maqsadlari_546830

НАМАНГАН ВИЛОЯТИДА КИЧИК БИЗНЕС ВА ХУСУСИЙ ТАДБИРКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНИШИ

Каримжанова Раънохон

Маркетинг кафедраси катта ўқитувчиси

Носиров Хусниддин Хусанбой ўғли

Наманган муҳандислик-технология институти
маркетинг таълим йўналиши 4-босқич талабаси

Annotatsiya: Мазкур мақолада кичик бизнес ва тадбиркорлик фаолиятининг ривожланиш ҳолати таҳлил қилинган. Кичик бизнес ва тадбиркорликни маркетинг тамойилларидан фойдаланган ҳолда ривожлантириш масалалари ўрганилган.

Kalit so'zlar: кичик бизнес, тадбиркорлик, рақобат, бозор иқтисодиёти, маркетинг, маркетинг тамойиллари.

Abstract: The condition of development of small-scale business and entrepreneurship activities is analyzed. Issues of small-scale business and entrepreneurship development using marketing principles are studied.

Key words: small-scale business, entrepreneurship, competition, market economy, marketing, marketing principles.

Аннотация: Проанализировано состояние развития деятельности малого бизнеса и предпринимательства. Изучены вопросы развития малого бизнеса и предпринимательства с использованием принципов маркетинга.

Ключевые слова: малый бизнес, предпринимательство, конкуренция, рыночная экономика, маркетинг, принципы маркетинга.

КИРИШ

Янги Ўзбекистоннинг “2022–2026 йилларга мўлжалланган тараққиёт стратегияси”да тадбиркорлар учун шароитларни яхшилаш, тадбиркорликни ривожлантириш ва қўллаб-қувватлашга катта эътибор қаратилди. Жумладан, тадбиркорлар томонидан солиқ органларига солиқ ҳисоботини топшириш мажбурияти бекор қилинди, тадбиркорлик субъектларига маъмурий босим даражасини аниқлаш ва енгиллаштиришга қаратилган тадбиркорлик фаолияти еркинлиги индекси жорий етилди.

Қўрилган чора-тадбирлар натижасида вилоятимизда тадбиркорлик сектори жадал ривожланмоқда.

Кичик ва ўрта бизнесни ривожлантириш бўйича Наманган вилоятида 350 минг нафар аҳоли бандлигини ошириш ва 175 минг аҳолини бизнесга жалб қилиш бўйича таклифлар ишлаб чиқилди. Белгиланган 10 та йўналишдаги имкониятлар бўйича ўқув семинарлари ташкил қилинди ҳамда барча иқтисодий комплекс ходимлари ва ҳоким ёрдамчилари билан биргаликда 788 та маҳаллалар ўрганишдан ўтказилди.

Аҳоли бандлигини ошириш бўйича 2024 йилнинг январь–февраль ойларида жами 4,559 нафар аҳоли бандлиги таъминланди. Шундан, инвестиция дастурида 153 та, хизмат соҳасида 3,697 та, қишлоқ хўжалигида 779 та, қурилиш соҳасида 143 та иш ўринлари яратилди (79 фоизга бажарилган).

Худудларнинг ихтисослашуви ва ўсиш драйверларини ҳисобга олган ҳолда, 10 та асосий йўналишда тадбиркорликни ривожлантириш учун 2024 йилда жами 1,2 трлн. сўм маблағ йўналтирилади.

а) Касаначилик фаолиятини кенгайтириш учун 1,5 млрд. сўм субсидия ва ссуда маблағлари ажратилади, натижада 2 минг нафар аҳоли бандлиги таъминланади.

б) Худудларда хизматлар соҳасини ривожлантириш учун 50 млрд. сўм кредит ажратилади, натижада 162 минг нафар аҳоли бандлиги таъминланади.

в) Деҳқон хўжалиги учун ижарага узоқ муддатга ер олган аҳолини кооперативларга бирлаштириш ва агрегатор тизимини йўлга қўйиш учун 1,2 млрд. сўм маблағ ажратилади; шу орқали 27,5 минг нафар аҳоли бандлиги таъминланади, 16 та кооператив ташкил етилади.

г) Бўш турган 110 та бино-иншоотларни тадбиркорларга сотиш учун аукцион савдоларига чиқариш.

д) Қишлоқ хўжалигига мўлжалланмаган 95 гектар бўш турган ер майдонлари (шундан 18 гектари I чорақда) бизнес фаолиятини йўлга қўйиш учун аукцион савдолари орқали сотилади.

е) Норасмий иш ўринлари ва тадбиркорларга яширин иқтисодиётни камайтириш учун янгича ёндашувлар асосида 2,7 млрд. сўм маблағ ажратилади; шу орқали норасмий ишлаётган 20 минг нафар аҳолининг расман бандлиги таъминланади.

ё) Бизнесни ривожлантириш банкнинг (БРБ) молиявий инструментлари орқали 3 мингта кичик бизнес субъектига жами 402 млрд. сўм кредит ажратилади.

ж) Тадбиркорликни ривожлантириш компанияси томонидан 178 та лойиҳага 113 млрд. сўм миқдорида молиявий кўмак ажратилади; натижада 1 мингга яқин аҳоли бандлиги таъминланади.

з) “Бизнесга биринчи қадам” дастури орқали 5 млн. сўмгача бўлган пластик картада 80 млрд. сўмлик микроқарз ажратилади.

и) Оилавий тадбиркорликни ривожлантириш дастурлари доирасида янги ёндашув асосида 18 мингга яқин аҳоли ва тадбиркорлик субъектларига 286 млрд. сўм кредит ажратилади.

II. 2024 йилда 2 млн. аҳолини бизнесга жалб етиш. Мазкур қарор билан 2024 йилда Наманган вилояти ҳудудлари бўйича 175 минг нафар аҳолини бизнесга жалб қилиш дастурининг мақсадли кўрсаткичлари тасдиқланди, барча ҳудудларга йиллик, чораклар ва ойлар кесимида тасдиқланган мақсадли режалар берилди.

Ҳудудлар томонидан тасдиқланган аҳолини бизнесга жалб етишнинг январь–февраль ойлари режаси 21,2 минг нафар бўлиб, ҳақиқатда 22,7 минг нафарни ташкил етиб, 107 фоизга бажарилган. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 09.01.2024 йилдаги “2024 йилда янги иш ўринларини ташкил етиш ва аҳоли бандлигига кўмаклашиш дастури тўғрисида” ги ПҚ-7-сон¹ Қарорга мувофиқ, ҳар ойнинг 15–20 саналари оралиғида Солиқ қўмитаси томонидан кўрсаткичлар ҳаққонийлиги тасдиқланади. Ҳудудлар кесимида кўрсаткичларнинг бажарилишини таҳлил қилганда, Давлатобод туманида 41%, Норин туманида 50%, Уйчи, Учқўрғон ва Янгиқўрғон туманларида 60%га бажарилганлиги аниқланди.

Наманган вилояти бўйича:

Маҳаллабай ишлаш ва тадбиркорликни ривожлантириш маркази:

Ўзини ўзи банд қилиш режаси – 13 244 нафар. Ҳақиқатда 160% бажарилган, лекин ижтимоий солиқ тўловида фақат 14% ёки 3026 нафар рўйхатга ўтган. Захирада қўшимча 18 минг нафар расмий бандликка қабул қилиш мумкин.

Солиқ бошқармаси:

Якка тартибдаги тадбиркорлик ҳисобига режа – 909 та, ҳақиқатда 81% ёки 740 та бажарилган.

Янги тадбиркорлик субъектлари ҳисобига режа – 548 та, ҳақиқатда 126% ёки 693 та бажарилган.

Қишлоқ хўжалиги бошқармаси ва Маҳаллабай ишлаш ва тадбиркорликни ривожлантириш маркази:

Дехқон хўжаликлари ҳисобига режа – 6 507 та, ҳақиқатда 1% ёки 61 та бажарилган.

“Кичик бизнесни узлуксиз қўллаб-қувватлаш” дастури:

а) Бизнес портали орқали ариза топшириш:

Дастур доирасида 1501 та тадбиркор ижобий скорингдан ўтган (130 млрд сўм). Шундан 1195 тага (107 млрд сўм) ҳоким ёрдамчиси томонидан кейинги босқичга рухсат берилган. 233 та ариза рад етилган, 73 та ариза ҳоким ёрдамчилар томонидан текширилмоқда. Масалан, “Гулобод” ва “Юқори Ровустон” МФЙларда аризалар 15 кундан ортиқ текширилмоқда.

б) Ўқитиш жараёни ва сертификат олиш:

770 та шахс ўқишга тавсия етилган, шундан 264 нафари таҳсил олмоқда, 506 нафари имтиҳондан ижобий ўтган. Косонсой туманида 60 та, Янгиқўрғонда 60 та, Учқўрғонда 57 та ижобий натижалар қайд етилган. Лекин Мингбулоқ, Уйчи, Наманган ва Чуст туманларида ўқитиш жараёни сушт олиб борилмоқда.

в) Кредит ажратиш:

331 та ижобий имтиҳон топширган тадбиркор сертификат олган. Шундан Наманган шаҳрида 98 тага 9,3 млрд сўм кредит ажратилган. Қолган 233 та сертификат олувчига ўртача 1 ой муддатдан бери кредит ажратилиши кутилмоқда.

Республикада шу кунгача 1 765 та тадбиркорларга жами 156 млрд сўмлик кредит ажратилган.

Бизнес порталига келиб тушган аризалар таҳлилига кўра

788 та маҳалладон ҳозирда фақат 26 та маҳаллада бир тадан ташаббускор аниқланган. Бироқ, 36 та маҳаллада берилган лойиҳалар скоринг натижаларига кўра ўтмаган бўлиб, ҳозирги кунда ушбу маҳаллаларда лойиҳа мавжуд емас.

Мисол учун: “Боғ”, “Ўрикзор”, “Ширинбулоқ”, “Қозоқовул”, “Тегирмонбоши”, “Муллакудин”, “Урганжи”, “Зарафшон”, “Қўшарик”, “Тегирмонбоши”, “Навбахор”, “Ески тўда”, “Янгичек”, “Катта-қурама”, “Кумидон”, “Ўрта қишлоқ”, “Хўжанд”, “Гулзор”, “Истиқлол”, “Езгулик”, “Янгиер”, “Дехқонобод”, “Тегирмон”, “Боғистон”, “Гулшан”, “Ласкидон”, “Обод диёр”, “Машхад”, “Саримсоқтепа”, “Тоймасобод”, “Янгиобод”, “Янгиҳаёт”,

¹ <https://lex.uz/docs/6752402>

“Ахсикент”, “Ишонч”, “Меҳнатобод”, “Саховат” маҳаллаларида лойиҳалар йўқ.

Наманган вилоятида тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш мақсадида “Бизнесни ривожлантириш банки” ташкил етилди. Шунингдек, “драйвер” тармоқларда истиқболли саноат лойиҳаларини амалга ошириш учун саноат жамғармаси ташкил етилди ва унга 200 млн. доллар ажратилди, бу еса кичик бизнес корхоналари фаолиятини янада жонлантирди.

Тадбиркорликнинг шаклланиши бевосита ижтимоий ва иқтисодий шароитлар билан боғлиқ. Тадбиркорлик шаклланишида иқтисодий шароитлар катта аҳамият касб этади, ижтимоий шароитлар еса харидорларнинг диди ва талабларига жавоб берувчи маҳсулотлар ёки хизматларни танлашга йўналтиради. Ижтимоий-маданий муҳитга боғлиқ бўлган ахлоқий ва диний меъёрлар харидорларнинг турмуш тарзи ва уларнинг маҳсулотга бўлган талабини шакллантиради. Шунингдек, ижтимоий шароитлар шахснинг ишга муносабатига таъсир қилиб, бу ўз навбатида, бизнес томонидан таклиф қилинадиган маош миқдори ва меҳнат шароитига муносабатини белгилайди.

Маркетинг тамойиллари маркетинг моҳиятини ёритувчи асосий мезонлардан биридир. Маркетинг моҳияти – истеъмолчилар еhtiёжини қондириш учун маҳсулот ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатишдан иборат бўлиб, бозор талабига мослашишга асосланади. Маркетинг моҳиятидан келиб чиқиб, қуйидаги асосий тамойиллар шакллантирилади:

Истеъмолчиларга нималар керак бўлса, шу маҳсулотни ишлаб чиқариш керак.

Бозорга товар ва хизматлар таклифи билан емас, балки истеъмолчиларнинг муаммоларини ҳал етиш учун воситалар билан чиқиш зарур.

Товар ишлаб чиқаришни бозор еhtiёжлари ва талабни тадқиқ қилгандан сўнг ташкил етиш лозим.

Кичик бизнес субъектларининг ишлаб чиқариш-экспорт фаолияти натижаларига қаратилган ёндашувни кучайтириш муҳим.

Маркетинг концепцияси асосида мақсадли дастурларни шакллантириш учун комплекс ёндашувдан фойдаланиш зарур.

Шунингдек, қуйидаги масалаларга еътибор қаратиш лозим:

Товарни истеъмолчига етказиш жараёнида маркетингни ишлатиш мақсадида истеъмолчилар талабига мос келувчи маҳсулот ишлаб чиқариш стратегиясини қўллаш.

Корхона фаолияти ва маркетинг хизматини бозордаги товарлар хулқ-атворини прогнозлаш асосида самарали коммуникацияларни узоқ муддатли истиқболга мўлжаллаш.

Товарнинг барча ҳаёт давларида ижтимоий ва иқтисодий омилларни ҳисобга олиш.

Бозорни бирламчи деб ҳисоблаб, талаб ва таклифни мувозанатлаштириш мақсадида тармоқлараро мувофиқлашувни таъминлаш.

Рақобатбардошликни ошириш мақсадида фирма имижини шакллантириш ва унинг агрессив ҳамда хужумкор маркетинг стратегияларини ишлаб чиқиш.

Маркетингнинг асосий тамойиллари бозорни билиш, унга мослашиш ва бозорга таъсир кўрсатишдан иборат.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолияти самарадорлигини оширишда маркетинг тамойилларидан самарали фойдаланиш қуйидаги тавсияларни тақдим етади:

Истеъмолчилар талабини таҳлил қилиш: Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналари маҳсулот турлари ва миқдорини белгилашда истеъмолчилар талабини, истакларини ва уларнинг бюджетига мос равишда таҳлил қилишлари керак. Бу орқали товар ва хизматларни сотиш вақтида қийинчиликлар олдини олинади. Истеъмолчи талабидан келиб чиқиб маҳсулот ишлаб чиқариш мақсадга мувофиқдир, чунки бундай маҳсулот тез фурсатда сотилади, бу еса корхонада айланма маблағларни тезкорлик билан оширишга ёрдам беради.

Истеъмолчилар муаммоларини ҳал етишга йўналтириш: Бозорга товар ва хизматлар таклифи билан емас, балки истеъмолчилар муаммоларини ҳал етиш воситалари билан чиқиш лозим. Истеъмолчилар истакларини қондириш кичик бизнес субъектига ишонч уйғотади ва муваффақият келтиради. Истеъмолчилар корхона маҳсулотларини ўзлари излаб топадиган даражада қониқишга ега бўладилар.

Экспортга йўналтириш стратегиясини ишлаб чиқиш: Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналари ўз маҳсулотларини экспортга йўналтириш имкониятларини кўриб чиқишлари керак. Бунда экспорт амалга ошириладиган мамлакатлар бозорларини, уларнинг урф-одатлари ва талабларини таҳлил қилиш муҳимдир. Экспорт йўналишида ишлаш корхонага катта даромад ва халқаро обрў келтириши мумкин.

Маркетинг концепцияси воситаларидан фойдаланиш: Маркетинг концепцияси асосида қўйилган мақсадларга еришиш учун комплекс ёндашув ва мақсадли дастурлар ишлаб чиқиш керак. Маркетинг воситаларини билиш ва уларни ўз вақтида қўллаш кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналарига ўз мақсадларига самарали еришиш имконини беради.

ХУЛОСА

Мамлакатимиз, хусусан, Наманган вилояти ва бошқа ҳудудларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришнинг асосий йўналишлари қуйидаги мақсадларга йўналтирилган бўлиши лозим:

Давлат қўллаб-қувватлаш механизмларини самарадорлигини ошириш: Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш механизмларини кучайтириш керак. Бунинг учун хорижий мамлакатлар тажрибасини ўрганиб, мавжуд шарт-шароитларга мослаштирилган янги механизмларни амалиётда қўллаш мақсадга мувофиқдир.

Инновацион ривожланишни таъминлаш: Кичик бизнесни инновациялар асосида ривожлантириш учун зарур чора-тадбирлар ишлаб чиқиш керак. Инновацияларни яратиш ва уларни мунтазам равишда кичик бизнес субъектларига жорий этиш ҳамда уларни инновацион технологиялар билан таъминлаш муҳимдир.

Ишлаб чиқариш ва моддий таъминотни такомиллаштириш: Кичик бизнесда ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг моддий таъминотини яхшилаш, ишлаб чиқариш жараёнини такомиллаштириш ва меҳнат шароитларини яхшилаш зарур.

Ташқи иқтисодий фаолиятни ривожлантириш: Кичик бизнес субъектларининг ташқи иқтисодий фаолиятини такомиллаштириш, ҳар бир субъектнинг ташқи иқтисодий муносабатларда қатнашиши учун шароитлар яратиш орқали экспорт имкониятларини ошириш лозим.

Рақобатбардош кадрлар тайёрлаш: Мамлакат ва ҳудудлар миқёсида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳаси учун юқори малакали ва рақобатбардош кадрлар тайёрлаш муҳим аҳамиятга эга.

Ушбу тадбирлар мамлакат иқтисодиётининг рақобатбардошлигини юқори босқичга олиб чиқишга ҳамда миллий иқтисодий барқарорликни таъминлашга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Котлер, П., & Армстронг, Г. (2018). *Принципы маркетинга*. 17-е изд. Pearson.
2. Азизов, А. (2020). "Кичик бизнесни ривожлантириш: назарий ва амалиёт". *Ўзбекистон иқтисодиёти журна*ли, 3(1), 45-58.
3. Мухамедов, Б. (2019). «Хусусий тадбиркорлик: имкониятлар ва муаммолар». *Тадбиркорлик ва иқтисодиёт журна*ли, 2(4), 23-30.
4. Рахимов, А. (2021). "Кичик бизнеснинг Ўзбекистон иқтисодиётидаги ўрни". *Иқтисодий тадқиқотлар журна*ли, 5(2), 100-110.
5. Ўзбектуризм. (2022). "Кичик бизнесни ривожлантириш стратегиялари". Ўзбекистон Республикаси Статистика қўмитаси.
6. Низомов, Р. (2019). "Кичик бизнесни рағбатлантиришнинг давлат сиёсати". *Жаҳон иқтисодиёти журна*ли, 1(3), 77-85.
7. The World Bank. (2021). *Doing Business 2021: Comparing Business Regulation in 190 Economies*. Washington, DC: World Bank.
8. UNDP. (2020). *Supporting Small and Medium Enterprises in Uzbekistan*. United Nations Development Programme.
9. Исматов, Ш. (2021). "Кичик бизнеснинг иқтисодий ўсишдаги роли". *Иқтисодий ва ижтимоий тадқиқотлар журна*ли, 4(1), 60-70.
10. Олий Мажлис. (2020). "Ўзбекистонда кичик бизнесни ривожлантиришга оид қонунчилик". Тошкент.

ЎЗБЕКИСТОНДА ЯШИЛ ИҚТИСОДИЁТГА ЎТИШ ЙЎЛЛАРИ

Луқманов Бунёд Муртазаевич

ТМИИ “Иқтисодиёт” кафедраси ўқитувчиси

КИРИШ

Сўнгги асрда инсоният экологияга етарли еътибор қаратмасдан ва атроф-муҳит ҳолатига етарли ғамхўрлик қилмасдан ривожланди. Натижада бутун екотизимларга антропоген таъсирдаги жиддий зарар етказилди ва бу жараён келажак авлодларнинг истиқболига таҳдид солмоқда. Бугунги тезкор ўзгаришлар даврида “яшил” иқтисодиётга ўтиш муҳим ҳаётий еҳтиёжга айланиб бормоқда. Сайёрамизда шаҳарлар йириклашиб, аҳоли сони 20–35 миллионлик мегаполислар сони кўпайиб бормоқда, бу еса енергия ресурсларига, айниқса, ёқилғига бўлган талабни кун сайин оширмоқда.

Инсон фаолияти натижасида охириги юз йилда ер юзидаги екин екиладиган ер майдони тўртдан бир қисмга, ўрмонлар еса учдан икки қисмга қисқарган. Давлатимиз раҳбари ташаббуси билан Бирлашган Миллатлар Ташкилоти томонидан Оролбўйи минтақасига имтиёзли кредитлар ажратилди. Мамлакатимизнинг турли ҳудудларидан техника ва мутахассислар жалб етилган ҳолда екологик мувозанатни яхшилаш ишларига киришилди. Шу мақсадда, Орол денгизининг қуриб қолган ер майдонларида кўкаламзорлаштириш ишлари амалга оширилиб, ҳудудга мос дарахтлар екилди. Бу жараён изчил давом етмоқда. Екологияни асраш, табиий ресурсларни тежамкорлик билан ишлатиш, жумладан, сувдан оқилона фойдаланиш бўйича замонавий тизимларга ўтиш ишлари кучайтирилмоқда. Мамлакатимизда “Яшил макон” дастури доирасида ана шундай саъй-ҳаракатлар амалга оширилмоқда.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 2015-йил 25-сентябрда қабул қилинган “Бизнинг дунёмизни ўзгартириш: Барқарор ривожланиш бўйича 2030-йилгача кун тартиби” декларацияси муҳим аҳамиятга ега бўлиб, унда 17 та Барқарор ривожланиш мақсадлари (БРМ) белгилаб берилган. Улар орасида екологик барқарор ривожланишнинг асосий 5 та мақсади мавжуд (1-расм).

1-расм. Екологик барқарор ривожлантиришнинг 5 та асосий мақсади¹.

Екологик барқарорлик — бу барқарор таркибий тузилманинг функцияларини екотизимнинг ички ва ташқи омиллар таъсиридан сақлаш қобилиятидир. Ишлаб чиқилган БРМлар ҳозирги ва келажак авлодлар учун тенг екологик манфаатлар таъминлига асосланади. Барқарор ривожланиш табиий екотизимлар ва ижтимоий-иқтисодий тизимлар ўртасидаги яқин алоқадорликни қамраб олади. Шу билан бирга, инсонлар глобал биосфера тизимидаги ўз ролини англаб, уни сақлаш ва бошқариш учун жавобгардир.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Атроф-муҳит бўйича дастурида “яшил” иқтисодиёт ижтимоий адолатни шакллантириш, инсонлар турмуш фаровонлигини ошириш, екологик муаммоларни камайтириш ва иқлим фалокати хавфини камайтиришга йўналтирилганлиги таъкидланади. Шунинг

¹ Цели в области устойчивого развития // ООН: <https://www.un.org/>. асосида муаллиф томонидан тузилди.

учун бундай иқтисодиёт ресурс тежамкор, кам углеродли ва ижтимоий инклюзив ҳисобланади, “Яшил иқтисодиёт”га қўшилган йўналишларни ўз ичига олади. Шундай қилиб, **яшил иқтисодиёт** ва **рақамли иқтисодиёт** замонавий иқтисодий трансформациянинг асосини ташкил этади. Рақамлаштириш — тўртинчи саноат инқилобининг асосий элементи бўлиб, яшил сектор еса яшил саноат инқилобига еришиш учун асосдир. Бу икки соҳа барқарор ривожланиш концепциясининг уч жиҳати ўртасида яхлит интеграцияловчи ролни бажаради.

АҚШнинг Калифорния штатида 2015-йилдан бери дўконларда полиетилен пакетларни сотиш тақиқланган. **Швеция** барқарор ишлаб чиқариш ва истеъмол қилиш бўйича миллий режалар ва атроф-муҳит мақсадлари тизимини ишлаб чиқмоқда. Уларни амалга оширишда жамиятнинг барча вакиллари, давлат ҳокимияти органларидан тортиб шаҳар ҳокимиятигача, хусусий шахслардан йирик тадбиркорларгача иштирок этади. Юқори натижаларга фуқаролик жамиятининг фаол позицияси, уларни қўллаб-қувватлаш ва белгиланган вазифаларнинг бажарилиши ёрдам бермоқда. Мамлакатда барқарор ривожланиш учун Бош вазир, Атроф-муҳит ва энергетика вазири ҳамда Халқаро тараққиёт ҳамкорлик вазири масъулдир. Барқарор ривожланиш концепцияси тамойиллари ва атроф-муҳитни яхшироқ назорат қилишга ёрдам берувчи “ақлли технологиялар” жорий етилмоқда.

“Яшил” иқтисодиёт йўналиши бугунги кунда устувор ва истиқболли йўналишлардан бири бўлиб, деярли барча ривожланган мамлакатлар ўз режалари, мақсадлари, вазифалари, иқтисодий трансформациялар ва яшил технологияларни жорий етиш, ишлаб чиқариш, инфратузилма, транспорт тизимини янгилаш, биоёқилғи ва ёпиқ цикл форматида ишлайдиган экологик тоза корхоналарни яратиш ва қайта қуриш усуллариغا ега. **“Яшил” технологиялар** зарарли чиқиндиларни камайтириш, чиқиндиларни бошқариш, оқава сувларни самарали бошқариш ва екотизимлар барқарорлигини сақлаш, энергия тежамкор чора-тадбирларни жорий етиш ҳамда қайта тикланувчи энергия манбалари ва экологик тоза технологияларни ишлаб чиқиш орқали турли экологик хавфларга қарши туришга ёрдам беради.

Шундай қилиб, юқоридагилардан хулоса қилиш мумкинки, замонавий шароитда иқтисодий тизимларнинг барқарор ривожланишини тартибга солишда режалаштиришнинг роли ортиб бормоқда. Шу билан бирга, энергетика соҳасидаги давлатларнинг асосий мақсади энергия ресурсларини ишлаб чиқаришни кўпайтириш эмас, балки улардан оқилона фойдаланиш ва мамлакат иқтисодий тизими томонидан тежамкор истеъмол қилишдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Каримов, И. (2021). Ўзбекистонда яшил иқтисодиётга ўтиш стратегиялари. Иқтисодият ва экология.
2. Аҳмедов, С. (2020). Яшил иқтисодиёт ва унинг ривожланиш йўллари. Ўзбекистон иқтисодиёти.
3. Тошкент Давлат Иқтисодий Университети. (2019). Яшил иқтисодиётга ўтиш: назарий ва амалий жиҳатлари. Ўзбекистоннинг иқтисодий ривожланиши.
4. Шукуров, М. (2022). Яшил энергия ва унинг иқтисодий ўрни. Жаҳон иқтисодиёти ва экология.
5. Усманов, Ф. (2020). Ўзбекистонда қайта тикланадиган энергия манбалари. Иқтисодий тадқиқотлар.
6. Бузова, Н. (2021). Яшил иқтисодиёт ва экологик барқарорлик: Ўзбекистон мисолида. Халқаро иқтисодий тадқиқотлар.
7. Раҳматов, А. (2022). Яшил иқтисодиётга ўтишнинг молиявий ва сиёсий жиҳатлари. Иқтисодий сиёсат.
8. Жўмаев, М. (2020). Ўзбекистонда яшил иқтисодиётга ўтишнинг истиқболлари. Бизнес ва экология.
9. Исматов, Р. (2019). Яшил инновациялар ва иқтисодий ўсиш. Ўзбекистон иқтисодининг долзарб масалалари.
10. Абдуллаева, Д. (2021). Яшил иқтисодиёт ва унинг ижтимоий-иқтисодий таъсири. Иқтисодий ривожланиш.

ПРАВОВЫЕ И ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ АСПЕКТЫ ИНТЕГРАЦИИ СВОБОДЫ СЛОВА И БИЗНЕС-ИННОВАЦИЙ В ЦИФРОВУЮ ЭКОНОМИКУ УЗБЕКИСТАНА

Халилова Нигорахон Акмалджон кизи

Докторантка Академии государственного
управления при Президенте
Республики Узбекистан

Аннотация: В условиях цифровой трансформации экономики Республики Узбекистан интеграция свободы слова и бизнес-инноваций становится ключевым фактором устойчивого роста и повышения конкурентоспособности страны. Настоящее исследование анализирует правовые и организационные аспекты взаимодействия этих элементов, выявляя их влияние на развитие цифровых технологий и предпринимательства.

Ключевые слова: цифровая экономика, свобода слова, бизнес-инновации, правовые аспекты, организационные аспекты, цифровая трансформация.

Annotatsiya: O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotining raqamli transformatsiyasi sharoitida so'z erkinligi va biznes innovatsiyalari integratsiyasi mamlakatning barqaror o'sishi va raqobatbardoshligini oshirishning asosiy omiliga aylanmoqda. Ushbu tadqiqot mazkur elementlarning o'zaro ta'sirining huquqiy va tashkiliy jihatlarini tahlil qiladi hamda ularning raqamli texnologiyalar va tadbirkorlik rivojlanishiga ta'sirini o'rganadi.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, so'z erkinligi, biznes innovatsiyalari, huquqiy jihatlar, tashkiliy jihatlar, raqamli transformatsiya.

Abstract: The rapid digital transformation of Uzbekistan's economy highlights the crucial role of integrating freedom of speech and business innovations in driving sustainable growth and enhancing national competitiveness. This study explores the legal and organizational dimensions of this integration, examining how these factors influence the advancement of digital technologies and entrepreneurship. The research identifies existing challenges and offers recommendations for enhancing the legislative framework and organizational structures to better support the integration of freedom of speech and business innovations.

Key words: digital economy, freedom of speech, business innovations, legal framework, organizational structures, digital transformation.

В современную эпоху цифровая экономика является ключевым драйвером устойчивого развития государств, повышая их конкурентоспособность, стимулируя инновационный рост и улучшая качество жизни населения. Свободный обмен информацией и идеями служит катализатором для создания новых продуктов, услуг и технологий, способствуя открытости информационного пространства и формированию благоприятной среды для предпринимательской деятельности и инновационных процессов.

В контексте Республики Узбекистан, активно реализующей стратегию цифровизации, интеграция свободы слова и бизнес-инноваций приобретает особую значимость. Как отмечает Ричард Флорида в своей работе «Креативный класс: люди, которые меняют будущее» [1], экономический успех регионов, подобных Силиконовой долине, обусловлен способностью привлекать высококвалифицированных и креативных специалистов. Флорида выделяет три ключевых фактора — талант, технологии и толерантность — которые создают условия для процветания креативного класса, способствуя обмену знаниями и креативному взаимодействию, что особенно важно для высокотехнологичных индустрий.

Успешные примеры из различных стран демонстрируют, что свобода слова и бизнес-инновации взаимно усиливают друг друга, способствуя экономическому развитию и технологическому прогрессу. Например, Эстония стала пионером в области электронного правительства и цифровых услуг благодаря открытости информации и активному участию граждан в государственных процессах [2]. В Сингапуре государственная политика направлена на поддержку инноваций и обеспечение свободы предпринимательства, что привело к росту высокотехнологичных индустрий [3].

Цифровая transformatsiya economiki Uzbekistana nachalas' s utverzhdeniya v 2012 godu «Kompleksnoy programmy razvitiya natsionalnoy informatsionno-kommunikatsionnoy sistemy» [5], kotoraya zalozhila osnovy dlya integratsii IKT vo vse sektory ekonomiki. V period s 2013 po 2020 gody realizovany klyuchevye proyekty po sozdaniyu tsifrovoy infrastruktury i razvitiyu IKT-sektora.

Znachimym dostizheniem stalo sozdaniye v iyule 2013 goda Eдиноgo portala interaktivnykh gosudarstvennykh uslug, povysivshego dostupnost' gosudarstvennykh uslug dlya grazhdan [6]. V 2016 godu vnedreniye sistemy OneID na portale my.gov.uz obespechilo edinyy metod identifikatsii pol'zovateley, rasшиriv dostup k uslugam gosudarstvennykh i kommercheskikh organizatsiy [7]. Dalee, Pravitel'stvo Respubliki Uzbekistan aktivno podderzhivaet tsifrovuyu transformatsiyu cherez strategicheskiye dokumenty i initsiativy. Klyuchevym yavlyetsya Ukaz Prezidenta ob utverzhdenii Strategii «Tsifrovoy Uzbekistan — 2030» [10], predusmatriva'yuyushiy realizatsiyu priyoritetnykh proyektov. Eти меры способствовали повышению уровня электронного правительства и улучшению взаимодействия между государством и гражданами.

Otkrytost' i dostup k informatsii stimulyuyut kreativnost' i predprinimatel'skuyu aktivnost', chto vazhno dlya uspekhnoy realizatsii tsifrovyykh proyektov. Krome togo, svoboda slova sposobствует prozrachnosti gosudarstvennogo upravleniya i snizheniyu korruptsionnykh riskov, sozdavaya doverytel'nyuyu sredyu dlya investitsiy [13].

Takim obrazom, integratsiya svobody slova i biznes-innovatsiy yavlyetsya klyuchevym faktorom ustoichivogo ekonomicheskogo razvitiya i tekhnologicheskogo progressa v Uzbekistane. Na osnovanii provedennogo issledovaniya predlagayutsya sleduyushie rekomendatsii:

1. Dlya uspekhnoy tsifrovoy transformatsii ekonomiki neobkhodimo aktsentirovat' vnimaniye na povyshenii tsifrovoy gramotnosti i navykov naseleniya. Eто включает разработку и внедрение образовательных программ, направленных на обучение цифровым технологиям, а также поддержку инициатив по переподготовке и повышению квалификации работников. Улучшение цифровых навыков способствует более эффективному использованию информационных технологий в бизнесе и государственных услугах, а также стимулирует инновационное мышление среди населения [12].

2. Vazhnym aspektom yavlyetsya sozdaniye i ukrepleniye pravovoy bazy, garantiruyushoy svobodu slova i svobodnyy dostup k informatsii. Neobkhodimo razrabotat' i priyat' zakonodatel'nyye akty, kotorye obespechat balans mezhdu svobodoy vyrazheniya mneniy i zashchitoy natsionalnykh interesov. Eто позволит создать открытую информационную среду, способствующую обмену идеями и инновациям. Кроме того, важно обеспечить защиту прав граждан на конфиденциальность и безопасность данных, что повысит доверие к цифровым сервисам и государственным инициативам [13].

3. Eффеkтивная tsifrovaya transformatsiya trebuyet tesnogo sotrudnichestva mezhdu gosudarstvennyimi organami i chastnym sektorom. Neobkhodimo razvivat' partnernskie otnosheniya, napravlennoye na sovmestnoye resheniye zadach tsifrovizatsii, obmen znaniyami i resursami, a takzhe na sozdaniye sovmestnykh proyektov, sposobstvuyushiy innovatsionnoyu razvitiyu ekonomiki.

Vnedreniye dannykh rekomendatsiy pozvolyt sozdatsya ustoichivuyu i inkluzivnyuyu tsifrovuyu ekonomiku v Respublike Uzbekistan, obespechiv balans mezhdu svobodoy slova i biznes-innovatsiyami, chto yavlyetsya zalogom uspekhnoy tsifrovoy transformatsii i ekonomicheskogo процветания страны.

Список литературы

1. Ukaz Prezidenta Respubliki Uzbekistan ot 05.10.2020 g. № UP-6079 «O мерах по ускоренному развитию цифровой экономики и сферы информационных технологий» Режим доступа: <https://lex.uz/ru/docs/5031048>.
2. Postanovleniye Prezidenta Respubliki Uzbekistan ot 21.03.2012 g. № PP-1730 «O dopolnitel'nykh мерах по развитию национальной информационно-коммуникационной системы Республики Узбекистан» Режим доступа: <https://lex.uz/docs/1986811>.
3. Флорида Р. Креативный класс: люди, которые меняют будущее. — М.: Классика-XXI, 2005. — 416 с.
4. Teo T. S. H., Tan M. Vision and reality in implementing e-government in Singapore // International Journal of Electronic Government Research. — 2008. — Vol. 4, No. 2. — P. 1–13.
5. Eдинyy portal interaktivnykh gosudarstvennykh uslug Respubliki Uzbekistan [Elektronnyy resurs]. — Режим доступа: <https://my.gov.uz>.
6. Sistema identifikatsii OneID [Elektronnyy resurs]. — Режим доступа: <https://id.egov.uz>.
7. Дата Д., Смит Д. Внедрение ERP-систем: практические аспекты. — М.: Инфра-М, 2018. — 256 с.
8. Castells M. The Rise of the Network Society. — Wiley-Blackwell, 2010. — 656 p.
9. Transparency International. Corruption Perceptions Index 2023 [Elektronnyy resurs]. — Режим доступа: <https://www.transparency.org/en/cpi/2023> (дата обращения: 10.10.2024).
10. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council (GDPR) [Elektronnyy resurs]. — Режим доступа: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj> (дата обращения: 10.10.2024).
11. Singapore Personal Data Protection Act 2012 (PDPA) [Elektronnyy resurs]. — Режим доступа: <https://sso.agc.gov.sg/Act/PDPA2012> (дата обращения: 10.10.2024).

INNOVATION MENEJMENT KONSEPSIYALARI ASOSIDA BIZNESNI RIVOJLANTIRISH

Utbasarov Doniyorjon Baxtiyarovich

TMII, "Biznes boshqaruvi va moliya" kafedrası assistenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada biznesni rivojlantirishda innovatsion boshqaruv g'oyalari va yangiliklari keng yoritilgan. Shu bilan birga, mamlakatimizda faol rivojlanib borayotgan biznes va innovatsion faoliyatni rivojlantirish uchun shart-sharoitlarni yanada yaxshilashga xizmat qiluvchi qator huquqiy asoslar, uchrashi mumkin bo'lgan muammolar va ularning yechimlari tahlil qilinib, tegishli takliflar keltirilgan.

Kalit so'zlar: innovatsion menejment, tadbirkorlik faoliyati, innovatsiya, innovatsion faoliyat, innovatsion g'oya, boshqaruv, innovatsion loyihalar-startaplar, infratuzilma muassasalari.

Abstract: This article discusses in detail the creation of innovative management ideas and innovations in business development. At the same time, a number of legal frameworks are highlighted that contribute to further improving the conditions for the development of actively developing businesses and innovative activities in our country, along with the problems and solutions they may face, with corresponding suggestions provided.

Key words: innovative management, entrepreneurial activity, innovative activity, innovative idea, management, innovative startup projects, institutional infrastructure.

Аннотация: В данной статье подробно рассматривается создание инновационных управленческих идей и инноваций в развитии бизнеса. Также освещаются правовые основы, способствующие дальнейшему улучшению условий для развития активно развивающегося бизнеса и инновационной деятельности в нашей стране, рассматриваются возможные проблемы и предлагаются решения.

Ключевые слова: инновационный менеджмент, предпринимательская деятельность, инновационная деятельность, инновационная идея, менеджмент, инновационные проекты-стартапы, инфраструктура учреждений.

KIRISH

Bugungi kunda "innovatsiya" tushunchasi mamlakatimizdagi mavjud biznes sohalarida keng tarqalgan bo'lib, turli iqtisodiy faoliyat turlarida doimiy tadqiqotlar o'tkazilishi natijasida yangi innovatsion texnologiyalar va mahsulotlarning paydo bo'lishiga olib kelmoqda.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni jadal rivojlantirish har qanday mamlakat iqtisodiyotining barqaror o'sishini ta'minlovchi asosiy bo'g'in va amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning ustuvor yo'nalishi hisoblanadi. Respublikamizda ham kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning barqarorligini ta'minlash va uni qo'llab-quvvatlash mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining asosiy ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 6-iyuldagi **"2022 — 2026-yillarda O'zbekiston Respublikasining innovatsion rivojlanish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"**gi PF-165-son¹ Farmonida kichik tadbirkorlikning innovatsion faolligini oshirish orqali hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy jadal o'sishini ta'minlash, respublikamizning innovatsion rivojlanishini jadallashtirish, iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida innovatsiyalar va texnologiyalarni keng tatbiq qilish, inson kapitali, ilm-fan va innovatsiya sohalarini rivojlantirishga keng e'tibor qaratilmoqda [1].

Hozirgi dunyo iqtisodiyotini innovatsion yangiliklarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Ayni paytda jamiyat hayotida innovatsion soha shu darajada jadal rivojlanmoqdaki, iqtisodiyotda innovatsiyalarning ulushi kundankunga oshib bormoqda va buning natijasida innovatsiya xuddi foydali qazilmalar, ishlab chiqarish quvvatlari va intellektual salohiyat kabi mamlakatning asosiy boyligiga aylanib bormoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek, "Innovatsiya — bu kelajak degani. Biz buyuk kelajagimizni barpo etishni bugundan boshlaydigan bo'lsak, uni aynan innovatsion g'oyalari, innovatsion yondashuv asosida boshlashimiz kerak. Shuning uchun biz "Innovatsion rivojlanish vazirligi"ni tashkil etdik va uning oldiga aniq vazifalarni qo'ydik. Bu vazirlik nafaqat iqtisodiyot sohasida, balki butun jamiyat hayotida eng muhim loyihalarni amalga oshirishda o'ziga xos lokomotiv rolini bajaradi, deb ishonamiz" [2].

Innovatsion menejment — yangi yoki takomillashtirilgan mahsulot (tovar, ish, xizmat) usuli (texnologiyasi), uni ishlab chiqarish yoki qo'llash, innovatsiyalar yoki ishlab chiqarishni tashkil etish va iqtisodiyotni yoki

1 <https://lex.uz/uz/docs/-6102462>

mahsulotni sotishni takomillashtirish orqali iqtisodiy foyda keltiradi. Bunday imtiyozlar uchun shart-sharoitlar yaratish yoki mahsulotning (tovarlar, ishlar, xizmatlar) iste'mol xususiyatlarini yaxshilash tushuniladi.

Innovatsiya nazariyasining rivojlanishiga asos solgan olim avstriyalik iqtisodchi Shumpeter Y.A. hisoblanadi. Mutaxassislar fikricha, aynan ushbu olim birinchi bor innovatsiya tushunchasini ilmiy asoslab bergan. Shumpeter Y.A. ilgari surgan g'oyaga ko'ra, joriy etilgan har qanday yangi texnik qaror, texnologiya, ishlab chiqarishni tashkil etish, yangi bozorlarning tarkib topishi, xomashyo manbai innovatsiya hisoblanishini bildiradi [3].

Shumpeter Y.A. o'z konsepsiyasini «**Iqtisodiy rivojlanish nazariyasi**» nomli kitobida atroflicha yoritgan. Ushbu konsepsiya dinamik xarakterga ega bo'lib, doimiy tebranish xususiyatiga ega. Shu bois, ushbu tebranish ilgarilab boradigan rivojlanishni ta'minlaydi. Uning ta'kidlashicha, kon'yunktura tebranishining manbai tadbirkorning innovatsion faolligidir. Tebranish sababini tadqiq etish asosida Shumpeter Y.A. birinchilardan bo'lib iqtisodiy fanga ishlab chiqarish omillari sifatida «**yangi kombinatsiya**» tushunchasini kiritdi va uning tavsifnomasini berdi. Unga quyidagilar kiradi:

iste'molchilarga ma'lum bo'lmagan moddiy ne'matni yaratish yoki yangi u yoki bu ne'matni ishlab chiqish; tegishli tarmoqqa yangi, hali ma'lum bo'lmagan ishlab chiqarish usulini joriy etish (uning asosini ilmiy yangi kashfiyot usulidan foydalanib yaratilgan tovar tashkil etadi);

bozorning avval mavjudligi va mavjud emasligidan qat'iy nazar tegishli tarmoqda mutlaqo yangi sotish bozorini o'zlashtirish;

yangi xomashyo yoki yarim fabrikat manbalarini topish (ushbu manba oldin ma'lum bo'lishi yoki uni yaratish imkoni bo'lishidan qat'iy nazar);

boshqa korxonalarning monopol holatiga qarshi kurashish uchun korxonani tarkibiy qayta tuzish [4]. So'nggi 40 yil mobaynida jahonda innovatsion menejment xalqaro kompaniyalar menejmentining ajralmas qismiga aylanib ulgurd. Iqtisod va boshqaruv sohasida faoliyat yuritayotgan AQSH iqtisodchilaridan biri Galbreyt J.ning ta'kidlashicha, "bugungi kunda kompaniyalar muvaffaqiyat qozonish uchun ikki xil tashkiliy tuzilmaga ega bo'lishi kerak: operatsion — bir xil vazifalarni yuzlab, millionlab marta bajarish; innovatsion — yangi vazifalarni bajarish, birinchi marta yangi texnologiyalardan foydalanishga qaratilgan tuzilma." Ya'ni, kompaniya innovatsiyalar bilan ishlash uchun alohida funktsional tuzilma — innovatsion menejment tizimini yaratishi lozim [5].

1-jadval. Kichik tadbirkorlik sub'yektlarining jami YaIMdagi ulushi (foizda)².

Klassifikator	2021	2022	2023	2024 Q1	2024 Q2
O'zbekiston Respublikasi	54,1	51,8	51,2	42,7	47,5
Qoraqalpog'iston Respublikasi	56,3	56,6	58,7	49,0	52,7
Andijon viloyati	72,2	69,5	66,0	56,4	64,0
Buxoro viloyati	75,9	74,1	71,7	62,2	69,5
Jizzax viloyati	80,1	78,4	73,7	65,6	68,3
Qashqadaryo viloyati	69,9	68,1	68,4	57,6	64,6
Navoiy viloyati	27,1	26,8	26,0	18,6	21,5
Namangan viloyati	73,8	72,8	72,8	64,4	68,0
Samarqand viloyati	74,1	71,4	72,8	68,2	69,8
Surxondaryo viloyati	77,0	76,8	75,9	69,5	75,2
Sirdaryo viloyati	69,1	65,4	63,6	52,3	60,7
Toshkent viloyati	45,6	46,5	48,7	45,2	47,4
FarG'ona viloyat	69,8	68,9	69,5	64,0	68,0
Xorazm viloyati	73,7	71,6	69,7	63,0	66,6
Toshkent shahri	48,8	46,8	49,8	49,7	48,4

Yuqorida keltirilgan statistik ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, kichik tadbirkorlik sub'yektlarining jami YaIMdagi ulushi so'nggi yillarda yurtimizda olib borilayotgan islohotlarning natijasini aks ettiradi. COVID-19 pandemiyasi davrida Qoraqalpog'iston Respublikasi, Navoiy, Buxoro, Jizzax, Qashqadaryo, Namangan, Surxondaryo, Sirdaryo va Xorazm viloyatlarida pasayish kuzatilgan. Pandemiya davrida olib borilgan iqtisodiy islohotlar natijasida Farg'ona, Buxoro, Xorazm, Sirdaryo, Surxondaryo va Namangan viloyatlarida kichik biznes va tadbirkorlikda o'sish tendensiyalari kuzatilgan.

Bugungi kunda mamlakatimizda yetakchi innovatsion korxonalar tadbirkorlik xulq-atvori modelini hamda ichki resurslardan samarali foydalanishni rag'batlantirish orqali o'ziga xos ichki muhit yaratishga intilmoqda.

² https://api.siat.stat.uz/media/uploads/sdmx/sdmx_data_420.pdf

Erkin tadbirkorlik tamoyillariga asoslangan ushbu innovatsion madaniyat o'zida "start-up"lar quvvatini hamda uzoq yillardan beri muvaffaqiyatli faoliyat olib borayotgan biznes afzalliklarini uyg'unlashtiradi. Innovatsion madaniyat xodimlarning innovatsiyalarga "sho'ng'ishi" uchun vaqt va joy ajratishni anglatadi. Dunyoning yetakchi kompaniyalarida muhandislar va olimlar o'zlarining 15% ish vaqtini o'z xohishlariga ko'ra biznesni kengaytirishga yordam beradigan faoliyat doirasiga kirmaydigan va kutilmagan yangi imkoniyatlarni qidirish va innovatsiyalar yaratish uchun, g'oyalarni norasmiy muhitda muhokama qilish uchun sarflash imkoniyatiga ega.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa o'rnida aytish joizki, olib borilgan tahlil natijalari innovatsion menejment orqali kichik biznes sohasi va kompaniyalardagi rolini o'rganish muhim ekanligini isbotlaydi. Avvalo, biznesni rivojlantirishda yurtimizdagi mavjud tashkilotlarda innovatsion faoliyatni rejalashtirish zarur. Ya'ni:

- missiyani shakllantirish (tashkilot faoliyatini innovatsiyaga yo'naltirish);
- innovatsion boshqaruv faoliyatining strategik yo'nalishlarini aniqlash va ularning har birida maqsadlarni belgilash;
- puxta o'ylangan innovatsion loyihalarni biznesda qo'llash va bu orqali erishilgan yutuqlar ishtirokchilarini rag'batlantirishni joriy etish;
- har bir biznes yo'nalishi bo'yicha optimal innovatsion rivojlanish strategiyasini tanlashni taklif sifatida belgilash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Martina A. 7 Lessons from "Innovation and Entrepreneurship" By Peter F. Drucker, 2018. - B. 36–37. <https://medium.com/@antonimartina/7-lessonsfrom-innovation-and-entrepreneurship-by-peter-f-drucker-d7953127b3b5>
2. Taraxtiyeva G.K. Innovatsion menejment. - T.: Fan va texnologiya, 2013. - 208 b.
3. O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika qo'mitasi rasmiy veb-sayti: <https://api.siat.stat.uz>
4. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot vazirligi rasmiy veb-sayti: <https://mineconomy.uz/>

ASSESSING FACTORS AFFECTING THE GREEN ECONOMY

Mohinur Rakhimova Dilshod kizi

Teacher, Tashkent Institute
of Management and Economics

Abstract: This article reflects on the assessment of factors affecting the green economy and the possibilities in its implementation. It aims to identify key factors that promote or hinder the green economy's progress, with a focus on understanding the critical pathways for achieving sustainable economic growth.

Key words: Green economy, climate change, renewable energy, resource, environment, sustainability.

Annotatsiya: Ushbu maqolada yashil iqtisodiyotga ta'sir etuvchi omillar va uni amalga oshirish imkoniyatlari ko'rib chiqilgan. U barqaror iqtisodiy o'sishga erishishning muhim yo'llarini tushunishga e'tibor qaratgan holda, yashil iqtisodiyot taraqqiyotiga yordam beruvchi yoki to'sqinlik qiluvchi asosiy omillarni aniqlashga qaratilgan.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot, iqlim o'zgarishi, qayta tiklanadigan energiya, resurslar, atrof-muhit, barqarorlik.

Аннотация: В этой статье рассматриваются факторы, влияющие на зеленую экономику, и возможности её внедрения. Она направлена на выявление ключевых факторов, способствующих или препятствующих прогрессу зеленой экономики, с акцентом на понимание критических путей достижения устойчивого экономического роста.

Ключевые слова: зеленая экономика, изменение климата, возобновляемая энергия, ресурсы, окружающая среда, устойчивость.

INTRODUCTION

The green economy is a concept that aims to promote sustainable development by reducing environmental impacts while creating economic opportunities. The green economy has gained significant attention in recent years due to the growing concerns about climate change, environmental degradation, and resource depletion. However, the implementation of green economy policies and practices is still facing various challenges and obstacles. Therefore, this article aims to assess the factors affecting the green economy and identify the opportunities and barriers to its implementation.

The green economy is a concept that emerged in the late 2000s in response to the growing recognition of the need for a more sustainable economic model. The green economy encompasses a wide range of sectors and activities, including renewable energy, sustainable agriculture, green buildings, and green transportation. The literature review also reviews the existing literature on the factors affecting the green economy, including the economic, social, environmental, and political factors. Furthermore, the literature review examines the different tools and policies used to promote the green economy, such as green procurement, green finance, and green innovation.

Economic Factors. Economic factors play a significant role in promoting the green economy. One of the key economic incentives for the green economy is the potential for job creation. The green economy can create new job opportunities in sectors such as renewable energy, sustainable agriculture, and green buildings. Governments can provide tax incentives, subsidies, and other financial support for green businesses and industries, which can help to create jobs and stimulate economic growth. However, the green economy also faces economic barriers, such as the high upfront costs of green technologies and the lack of access to finance for green businesses.

Social Factors. Social and cultural factors also play an important role in the adoption of green practices. For example, consumer behavior and attitudes towards sustainability can influence the demand for green products and services. Consumers who are willing to pay a premium for green products and services can create a market for green businesses. Furthermore, social norms and values can influence the adoption of green practices in communities and organizations.

Environmental Factors.Environmental factors are the primary drivers of the green economy. The green economy aims to reduce environmental impacts and promote sustainable resource use. The adoption of green practices can help to reduce greenhouse gas emissions, conserve natural resources, and protect ecosystems. However, the green economy also faces environmental barriers, such as the lack of availability of green technologies and the difficulty of measuring environmental impacts.

Political Factors. Political factors such as regulations and policies can either facilitate or hinder the adoption of green practices. Governments can provide regulatory frameworks that promote the adoption of green practices, such as renewable energy targets and emissions standards. However, the lack of political will and the influence of vested interests can also hinder the adoption of green practices.

Conclusion. The green economy concept has the potential to promote sustainable development and address environmental challenges while creating economic opportunities. However, its implementation is still facing various challenges and obstacles. The assessment of the factors affecting the green economy has identified the opportunities and barriers to its implementation. The findings of this research can inform policy and practice in promoting the green economy and contribute to the sustainable development agenda. A holistic approach that considers economic, social, environmental, and political factors is needed to promote the green economy. By addressing these factors, governments, businesses, and communities can work together to create a more sustainable and prosperous future.

References:

1. Adom, F., & Kwakye, A. A. (2019). Assessing the factors influencing the adoption of green economy practices in Ghana. *Environmental Science and Pollution Research*, 26(18), 18194-18206.
2. Bocken, N. M. P., Short, S. W., Rana, P., & Evans, S. (2014). A literature and practice review to develop sustainable business model archetypes. *Journal of Cleaner Production*, 65, 42-56.
3. Ghisellini, P., Cialani, C., & Ulgiati, S. (2016). A review on circular economy: the expected transition to a balanced interplay of environmental and economic systems. *Journal of Cleaner Production*, 114, 11-32.
4. Kivimaa, P., & Kern, F. (2016). Creative destruction or mere niche support? Innovation policy mixes for sustainability transitions. *Research Policy*, 45(1), 205-217.
5. United Nations Environment Programme (UNEP). (2011). *Towards a green economy: Pathways to sustainable development and poverty eradication*. Retrieved from <https://www.unep.org/resources/report/towards-green-economy-pathways-sustainable-development-and-poverty-eradication>

HUDUDLARDA KICHIK VA YIRIK KORXONALARINI INNOVATSION FAOLIYATINI MOLIYALASHTIRISH

Bozorov Ilyos

Toshkent Menejment va Iqtisodiyot Instituti "Iqtisodiyot" kafedrası katta o'qituvchisi

Nematov Nozimjon Nusrat o'g'li

1-kurs iqtisodiyot yo'nalishi talabasi.

Annotatsiya: Maqolada milliy iqtisodiyotning turli tarmoqlarida faoliyat yuritayotgan kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarini moliyalashtirish, davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, moliyaviy mablag'larni jamlash, bank kreditlari, o'z mablag'larini ko'paytirish, yangi turdagi mahsulotlarni ishlab chiqish, venchur asosida moliyalashtirish masalalari haqida taklif va xulosalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: milliy daromad, kichik korxonalarni innovatsion moliyalashtirish, o'z mablag'larini ko'paytirish, davlat byudjeti, venchur, bank kreditlari, korxonaning moliyaviy faoliyatlari.

Abstract: The article examines the issues of financing small businesses and private enterprises operating in various sectors of the national economy. It discusses government support, the introduction of modern technologies, the pooling of financial resources, bank loans, increasing equity, and the offering of new types of products, along with conclusions about development. Venture financing and bank loans are also addressed.

Key words: national income, innovative financing of small businesses, increasing equity, government budget, venture capital, bank loans, financial activities of the enterprise.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы финансирования малого бизнеса и частных предприятий, действующих в различных отраслях народного хозяйства. Обсуждаются государственная поддержка, внедрение современных технологий, объединение финансовых ресурсов, банковские кредиты, увеличение собственных средств, предложения новых видов продукции и выводы о развитии. Также представлены венчурное финансирование и банковские кредиты.

Ключевые слова: национальный доход, инновационное финансирование малых предприятий, увеличение собственных средств, государственный бюджет, венчурный капитал, банковские кредиты, финансовая деятельность предприятия.

KIRISH

O'zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlaridan biri kichik korxonalarda innovatsion faoliyatni tartibga solish, moliyalashtirish hamda tartibga solishni takomillashtirish, mahalliy ishlab chiqaruvchilarning innovatsion moyilligini oshirish va kichik korxonalarni modernizatsiya qilish, texnologik qayta qurollantirishni rag'batlantiruvchi muhit yaratishdan iborat. Zamonaviy texnologiyalarni joriy etish uchun moliyaviy mablag'larni jalb etish ilmiy ishlanmalar samaradorligini oshirishda eng muhim muammolardan biri hisoblanadi.

Innovatsion jarayonlarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining mukammal emasligi, kichik korxonalarda shaxsiy mablag'larning yetishmasligi va banklardan kredit resurslarini olishda kichik korxonalarga yuqori foizda (%) kredit berilishi natijasida bugungi kunda innovatsiyalarga bo'lgan talab o'sishi sur'atlarini katta deb bo'lmaydi. Shunga bog'liq holda texnologiyalar bozori, ya'ni innovatsiyalarni tijoratlashtirish jarayoni ham yetarli darajada rivojlanmayapti. Innovatsiyalarni joriy etish bilan bog'liq mavjud muammolar ko'p jihatdan ilmiy-texnik tajriba-konstruktorlik ishlanmalari va innovatsion jarayonlarni davlat tomonidan moliyalashtirish tizimining mukammal tarzda shakllantirilmaganligi bilan bog'liq bo'lsa, xususiy sektor tomonidan ilmiy-texnik tajriba-konstruktorlik ishlanmalari mahsulotlariga bo'lgan talabning nisbatan pastligi qo'shimcha moliyalashtirish manbalarining yuzaga kelmasligiga sabab bo'lmoqda.

Bundan tashqari, qisqa muddatli kreditlar bo'yicha kapital qiymatining ancha yuqoriligi va garov bo'yicha ta'minot talablarining kattaligi hamda ilmiy ishlanmalarni moliyalashtirishni murakkablashtirmoqda. Me'yoriy-huquqiy chegaralar bilan qat'iy cheklab qo'yilgan. Milliy iqtisodiyotni har tomonlama rivojlantirishda innovatsion jarayonlarni samarali boshqarish innovatsion faoliyatning muhim jihatlaridan hisoblanadi. Shu bois, kichik

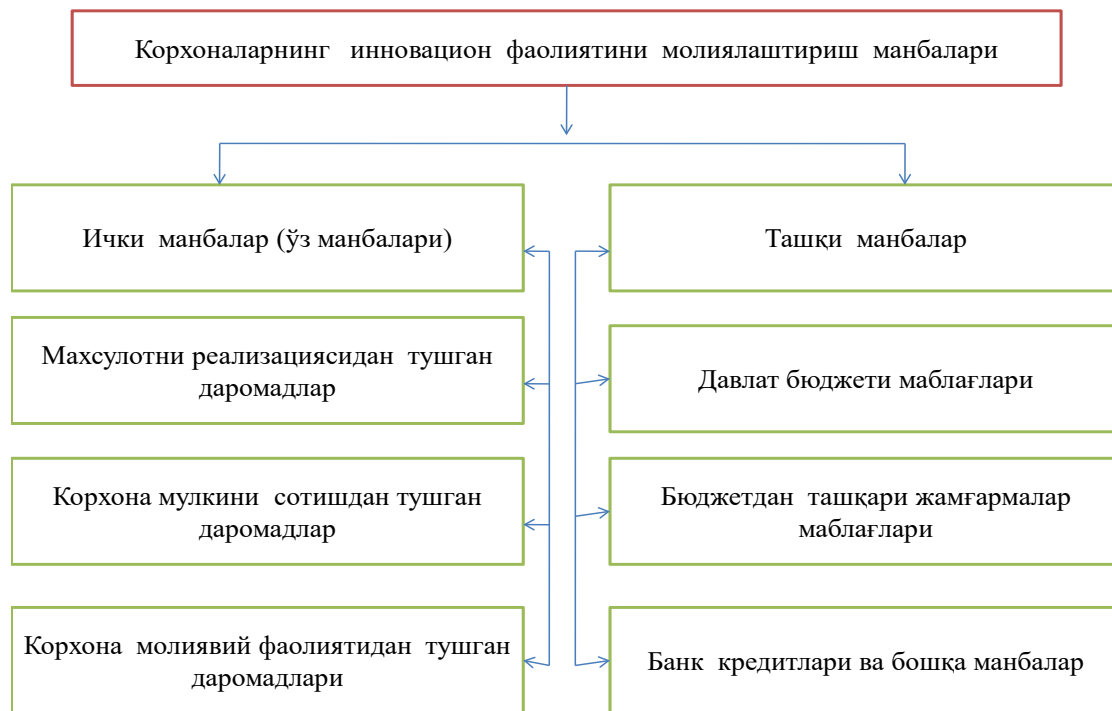

korxonalardagi mavjud moddiy-texnik bazani yangilash, ishlab chiqarish ob'ektlarini rivojlantirish, yangi faoliyat turlarini o'zlashtirish, ilmiy hajmdor mahsulotlar ishlab chiqarish, korxonalarda innovatsion muhitni yaratish va innovatsion ishlab chiqarishni rag'batlantirish innovatsion jarayonlarni strategik boshqarishning asosiy vazifalaridan biridir. Shu bilan birga, iqtisodiyot tarmoqlarida ishlab chiqarishni modernizatsiyalash va raqobatga asoslangan biznes muhitini yanada rivojlantirishda davlat tomonidan innovatsion siyosatning amalga oshirilishi muhim ustuvor yo'nalishlardan hisoblanadi. Chunki davlat tasarrufidan chiqarilgan va xususiyashtirilgan korxonalar negizida tashkil etilgan xo'jalik subyektlarida innovatsion jarayonlarni strategik boshqarishning ahamiyati ortib bormoqda.

Xo'jalik yuritishning zamonaviy shart-sharoitlarida iqtisodiy o'sish sur'ati va sifatini ta'minlash, ishlab chiqarilayotgan mahsulotning ichki va tashqi bozorlardagi raqobatbardoshligini oshirish, milliy iqtisodiyotning barcha soha va tarmoqlarini mutanosib rivojlantirish innovatsion xarakterga ega bo'lishi lozim. Bunga erishishning murakkabligi kichik korxona doimo tanlov oldida turishidan kelib chiqadi; ya'ni, agar yangi turdagi mahsulot ishlab chiqarilmasa ertami-kechmi tanazzulga uchrashi ehtimoli mavjud, ishlab chiqarish yo'lga qo'yilganda esa yangi turdagi mahsulotlar yirik xarajatlar talab qiladi. Bu esa korxonaning yetarli darajada moliyaviy mablag'ga ega bo'lishini zarur qiladi. Natijada, iqtisodiyot tarmoqlarida faoliyat yurituvchi korxonalarning atigi 5 foizi mustaqil tarzda ilmiy-tadqiqot faoliyati bilan shug'ullanayotganini ko'rsatmoqda.

Innovatsion faoliyatni moliyalashtirishning oqilona tizimini yaratish orqali moliyaviy resurslarni jamlash va ularni innovatsion jarayonlarning ustuvor sohalariga yo'naltirish imkoniyatlari paydo bo'ladi.

Innovatsion faoliyatni moliyalashtirish — yangi turdagi mahsulotlarni ishlab chiqarish jarayonini loyihalash, tadqiq etish va tashkil qilish, ishlanmalar va tashkiliy jarayonlarni, yangi turdagi texnika va texnologiyalarni, ish va xizmatlarni, shuningdek, boshqaruvning yangi shakl va uslublarini yaratish va joriy etishga yo'naltirilgan mablag'lardan foydalanishdir. Korxona innovatsion faoliyatini moliyalashtirish manbalarini ichki (o'z mablag'lari) va tashqi manbalarga ajratish mumkin (1-rasm).

1-rasm. Korxonalarning innovatsion faoliyatini moliyalashtirish manbalari¹.

bo'lmog'i lozim. Bunga erishishning birmuncha murakkabligi kichik korxona doim tanlov oldida turishiga bog'liqdir; ya'ni, agar yangi turdagi mahsulot ishlab chiqarilmasa, ertami-kechmi tanazzulga uchrashi ehtimoli mavjud, ishlab chiqarish yo'lga qo'yilganda esa yangi turdagi mahsulotlar yirik xarajatlar talab qiladi. Bu esa korxonaning yetarli darajada moliyaviy mablag'larga ega bo'lishini zarur qiladi. Natijada, iqtisodiyot tarmoqlarida faoliyat yurituvchi korxonalarning juda oz qismi (5 foizigina) mustaqil tarzda ilmiy-tadqiqot faoliyati bilan shug'ullanayotganini ko'rsatmoqda.

Innovatsion loyihaning mahsulot hayotiylik siklida barcha bosqichlarda zarur moliyaviy resurslar bilan

1 Muallif ishlanmasi.

ta'minlanganlikning yuqori darajasi bozor tomonidan mahsulot yetarli darajada qabul qilinmasligi bilan bog'liq xatarni kamaytiradi va uning samaradorligini oshiradi.

Quyidagilar innovatsion faoliyatni moliyalashtirish tizimining elementlari hisoblanadi:

Investitsion resurslar manbalari;

Moliyaviy mablag'larni jamlash va ularni innovatsion loyihalarga investitsiyalash mexanizmi;

Investitsion resurslar samaradorligi va qarz kapitalining qaytarilishini ta'minlashga qaratilgan boshqarish mexanizmi.

Innovatsion faoliyatni moliyalashtirishning quyidagi shakllari mavjud:

Korxonaning o'z mablag'lari hisobidan moliyalashtirish;

Bank kreditlari orqali moliyalashtirish;

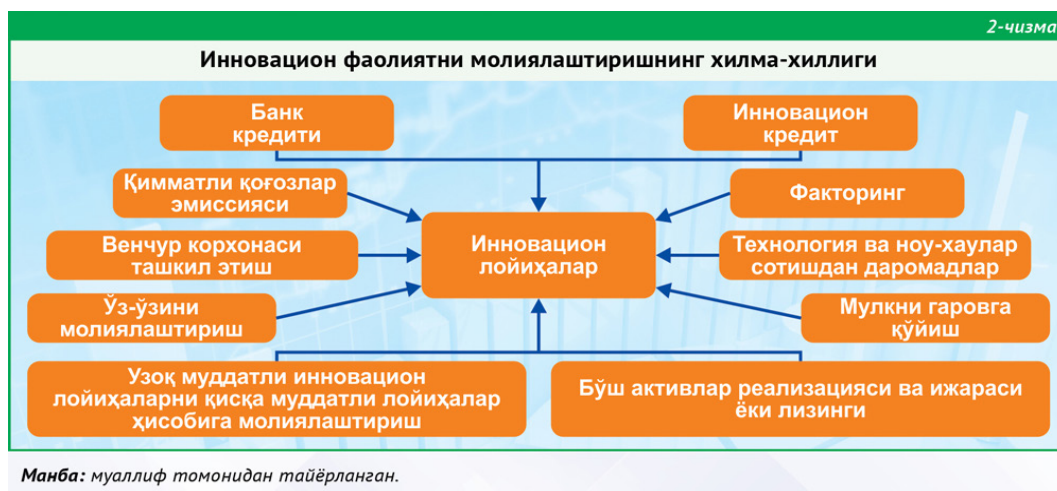
Venchur moliyalashtirish;

Lizing;

Forfeyting;

Aralash moliyalashtirish va boshqalar.

Umuman olganda, innovatsion loyihalarni moliyalashtirish tizimi moliyalashtirish manbalari va moliyalashtirishning tashkiliy shakllarini o'z ichiga oladi (2-rasm)

2-rasm. Innovatsion faoliyatni moliyalashtirishning xilma-xilligi²

Quyidagilar innovatsion faoliyatning asosiy shakllari hisoblanadi:

Ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlari (NIOKR);

Texnologik ishlar, ishlab chiqarishni va sanoat sinovlarini o'tkazishni tayyorlash;

Patentlar, litsenziyalar va nou-xaular olish;

Innovatsion faoliyatni amalga oshirish borasidagi investitsion faoliyat.

Innovatsion loyihalarni davlat tomonidan moliyalashtirish shakli asosan davlat byudjetini tashkil etuvchi Respublika va mahalliy byudjetlar mablag'lari evaziga amalga oshiriladi. Bu jarayonda asosiy e'tibor milliy iqtisodiyot tarmoqlarining strategik ahamiyatiga qaratiladi. Ustuvor ahamiyatga ega tarmoqlardagi innovatsion loyihalarni moliyalashtirish orqali xalqaro maydondagi raqobatbardoshlik ta'minlanishi ko'zda tutiladi. Byudjet mablag'larining innovatsion loyihalarga ajratilishi quyidagi shakllarda amalga oshiriladi:

Davlat maqsadli dasturlarini amalga oshirish doirasida;

Istiqbolli innovatsion loyihalarni tanlov orqali tanlab olish asosida.

Korxonaning o'z mablag'lari hisobiga innovatsion faoliyatni moliyalashtirish birmuncha murakkab masala hisoblanadi. Odatda kichik biznes tarkibiga kiruvchi xo'jalik yurituvchi subyektlarning innovatsion faoliyat bilan shug'ullanish uchun yetarli darajada mablag'lari bo'lmaydi. Aksariyat hollarda innovatsion faoliyatni olib borish yirik korxonalar, ya'ni aksiyadorlik jamiyati shaklidagi korxonalarda uchraydi. Aksiyadorlik jamiyati shaklidagi korxonada yirik hajmdagi moliyaviy mablag'larni jamlay olish va uni aynan innovatsion faoliyatga yo'naltirish imkoniyati oshadi. Shu bilan birga, bu shakldagi korxonalarda istiqbolli innovatsion loyihalarni moliyalashtirish uchun qo'shimcha aksiyalar emissiyasini amalga oshirish imkoniyatlari mavjud. Bu yo'l bilan kredit resurslaridan foydalanish jarayonida yuzaga keluvchi iqtisodiy xarajatlar birmuncha tejab qolinadi. Qimmatli qog'ozlarning qo'shimcha emissiyasi miqdorini aniqlash uchun quyidagi ko'rsatkichlar e'tiborga olinadi:

Innovatsion loyihani amalga oshirish uchun moliyaviy resurslar hajmi;

2 Muallif ishlanmasi.

Kapital va dividend miqdorining kutilayotgan o'sish hajmi;

Aksiyalarning joylashtirilishi natijasida emitent tomonidan olinishi kutilayotgan pul tushumlari hajmi.

Innovatsion faoliyatni moliyalashtirish bo'yicha jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, tijorat banklari tomonidan innovatsion faoliyatni moliyalashtirishda asosiy e'tibor loyihaning o'z-o'zini qoplash muddatlariga qaratiladi. Aksariyat hollarda tijorat banklari innovatsion loyihaning o'zini o'zi qoplay olish muddatlari, uning to'liq amalga oshirilishi muddatlaridan ozroq muddatga mo'ljallangan loyihalarni moliyalashtirishdan manfaatdor bo'ladi. Bank kreditlari uchun foiz stavkalari kredit muddati, hajmi, loyihaning tavakkalchilik darajasi, qarz oluvchining moliyaviy holati va boshqa jihatlar e'tiborga olingan holda belgilanadi. Xorijiy davlatlarda investitsion banklar tomonidan foiz stavkasini belgilashda mavjud bazis stavkalardan foydalaniladi (LIBOR, LIBID va FIBOR).

Innovatsion loyihalarni venchur asosida moliyalashtirishning dastlabki bosqichlardan oq yuqori tavakkalchilik xatari mavjud bo'lib, investitsiyalashgan jarayonlarning yakuniy natijalari amalga oshirilgandan keyin ijobiy samaraga erishilmagan taqdirda moliyalashtirilgan mablag'lardan ajralib qolish holati kuzatilishi mumkin. Venchur kapitalining investorlari barcha mas'uliyat va moliyaviy xatlarni tadbirkor bilan teng sheriklikda o'z zimmlariga oladilar. Venchur investitsiyalar odatda 5-7 yil davomida faoliyat ko'rsatadi.

Innovatsion loyihani amalga oshirishni moliyaviy mablag'lar bilan ta'minlashning quyidagi bosqichlari farqlanadi:

Fondni (jamg'armani) yaratish;

Kelishuvlarni amalga oshirish (shartnomalarni imzolash);

Investitsiyalash;

Investitsiyalashdan keyingi boshqaruv;

Biznesdan chiqish jarayonini boshqarish.

Moliyaviy lizing — mulkni, bevosita moliyaviy ijara ob'ektini kelishilgan shartnomaga binoan o'n ikki oydan ortiq muddatga egalik qilish va undan foydalanish huquqini berishda yuzaga keladigan ijaraviy munosabatlardir. Moliyaviy lizing quyidagi shartlarga javob berishi kerak:

Moliyaviy lizing shartnomasining muddati tugagach, moliyaviy ijara ob'ekti ijaraga oluvchining mulki bo'lib o'tishi;

Moliyaviy lizing shartnomasining muddati moliyaviy lizing ob'ektining xizmat muddatining 80 foizidan ortiq bo'lishi yoki moliyaviy lizing ob'ektining moliyaviy lizing shartnomasi tugaganidan keyingi qoldiq qiymati uning boshlang'ich qiymatining 20 foizidan kamrog'ini tashkil qilishi;

Moliyaviy lizing shartnomasining muddati tugagach, ijaraga oluvchi moliyaviy lizing ob'ektini ushbu huquq sotilish kunidagi bozor qiymatidan ancha past narxda sotib olish huquqiga ega ekanligi va bunda lizing muddatining boshida ushbu huquqning sotilishiga asoslangan ishonch mavjud bo'lishi;

Moliyaviy ijara shartnomasi amal qiladigan davr uchun ijara to'lovlarining diskontlangan joriy qiymati moliyaviy ijara ob'ektini ijaraga berish paytidagi joriy qiymatining 90 foizidan ortiq bo'lishi.

Moliyaviy lizing, bir tomondan, yuqori qiymatli asbob-uskunalarini ko'p sonli foydalanuvchilarga taqdim etish imkoniyatini, ikkinchi tomondan esa lizing oluvchilarning muayyan davrda yirik hajmdagi xarajatlarini kamaytirish imkoniyatini beradi.

Forfeyting tijorat kreditining bank kreditiga aylanishi bilan bog'liq operatsiya hisoblanadi. Bu operatsiyaning mohiyati quyidagicha ifodalanadi: forfeyting operatsiyalarida ishlatiladigan moliyaviy vositalar banklardagi an'anaviy savdo veksellari hisob-kitoblari kabi qo'llaniladi. Farqi shundaki, veksellarning egasi yagona import qiluvchi sifatida forfeytingda tavakkalchilik bilan bog'liq bo'ladi. Oddiy hisob-kitobda esa veksellarning qonunchiligiga binoan ko'pgina hollarda qarzdorlik javobgarligi eksport qiluvchining xaridorni kreditlash muddatini uzaytirishiga imkon beradi. Bankning forfeyting operatsiyalari bo'yicha tavakkalchilikni o'z zimmasiga olishi investorlarning o'z mablag'larini uzoq muddatga qo'shimcha joylashtirishga qiziqishlarini oshiradi. Forfeyting operatsiyalarida ishtirok etuvchi banklar uchun evrovalyuta bozori moliyaviy vositalar bozori hisoblanadi. Forfeyting bo'yicha kreditlash muddatlari odatda 1 yildan 7 yilgacha bo'lgan davrni tashkil etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2019-yil 28-dekabrda Oliy Majlisga taqdim etgan Murojaatnomasi.
2. Ildiyakov A.V. Problemi finansirovaniya innovatsionnoy deyatelnosti predpriyatiya. Sovremennye issledovaniya sotsialnix problem. №1(09), 2012.
3. Yankovskiy K.P., Muxar I.F. Uchebnik. Organizatsiya investitsionnoy i innovatsionnoy deyatelnosti. — SPb: Piter, 2012.
4. Internet resurslari:
5. www.biznes-daily.uz
6. www.stat.uz
7. www.iqtisodiyot.uz

INNOVATSIYALAR - TADBIRKORLIK FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHNING MUHIM OMILI

Asamxodjayeva Shoira Shukurullayevna

Toshkent Menejment va Iqtisodiyot Instituti,

Iqtisodiyot kafedrası dotsenti v.b.

Annotatsiya: Maqolada tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishda innovatsiyalarning o'ri, unga yo'naltirilgan investitsiyalarning ahamiyati o'rganilgan hamda moliyalashtirish manbalari ko'rib o'tilgan. Ish so'ngida mavzuga doir xulosa va tavsiyalar shakllantirilgan.

Kalit so'zlar: innovatsiya, innovatsiya faoliyati, investitsiya, texnopark, tadbirkor, innovatsiya loyihasi, samaradorlik.

Abstract: The article examines the role of innovations in the development of entrepreneurship, the importance of investments directed to it, and the sources of financing. At the end of the work, conclusions and recommendations on the topic were formed.

Key words: innovation, innovation activity, investment, technology park, entrepreneur, innovation project, efficiency.

Аннотация: В статье рассматривается роль инноваций в развитии предпринимательства, значение направляемых в него инвестиций и источники финансирования. По итогам работы были сформированы выводы и рекомендации по теме.

Ключевые слова: инновации, инновационная деятельность, инвестиции, технопарк, предприниматель, инновационный проект, эффективность.

KIRISH

Innovatsiyalar iqtisodiyotni modernizatsiyalash va diversifikatsiyalash, uning jadal sur'atlar bilan rivojlanishini va raqobatbardoshligini ta'minlash, mamlakatning jahon hamjamiyatidagi o'ri va nufuzini yanada oshirishning eng muhim omillaridan hisoblanadi. Shu sababli bugungi kunda har bir davlat o'z iqtisodiyoti barqarorligini ta'minlash, aholi farovonligini oshirishda innovatsiya imkoniyatlaridan keng foydalanishga katta e'tibor qaratmoqda. Xususan, mamlakatimizda ham iqtisodiyotga innovatsiyalarni keng joriy qilish, sanoat korxonalari va ilm-fan muassasalarining kooperatsiya aloqalarini rivojlantirish taraqqiyot strategiyasining bosh maqsadlaridan biri sifatida belgilangan.

Mamlakatimiz qonunchiligida "innovatsiya — fuqarolik muomalasiga kiritilgan yoki shaxsiy ehtiyojlar uchun foydalaniladigan, qo'llanilishi amaliyotda katta ijtimoiy-iqtisodiy samaraga erishishni ta'minlaydigan yangi ishlanma" sifatida ta'riflanadi.

Innovatsiya faoliyati – bu u yoki bu faoliyat sohasida samaradorlikni oshirish maqsadida yangi texnika-texnologiyalarni yaratish, ish faoliyatini boshqarishning takomillashgan usul va shakllarini ishlab chiqish hamda ularni joriy etishga qaratilgan ilmiy-ijodiy faoliyat¹.

Innovatsiyaga har qanday turdagi yangilik sifatida emas, balki mavjud tizimning samaradorligini jiddiy ravishda oshiradigan omil sifatida qarash o'rinlidir. Innovatsiya har bir sohada bo'lishi mumkin. Masalan, fanda, uning bir yo'nalishida yirik yangiliklarga erishish, kashfiyotlar yaratish, izlanishlar olib borish, ilm sohasida yangi bilimlarni ochish, texnika va texnologiyalarning yangi avlodini yaratish, ishlab chiqarish sohalarida va xizmat ko'rsatishda yangi usullarni joriy qilish bunga misol bo'ladi. Iqtisodiyotda esa fan, texnika va texnologiya sohalarida erishilgan eng so'nggi yutuqlarni qo'llashni anglatishi mumkin.

Innovatsion faoliyat qaysi sohada bo'lmasin, kashfiyotlar, e'lon qilingan yangiliklar, texnika va texnologiya yutuqlari, texnologik jarayonlarni yangilash, mahsulot bilan ta'minlash va boshqa yo'nalishlardagi barcha yangiliklarni tizimli ravishda uzluksiz joriy etib borishni ta'minlash jarayonidir.

Tashkiliy boshqarish va marketing sohasidagi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'z mahsulotlarini va xizmatlarini raqobatchilardan farqlash maqsadida innovatsion jarayonni qo'llaydigan kompaniyalar va tashkilotlar strategik va moliyaviy jihatdan ikki barobar ko'proq muvaffaqiyatga erishadi. Raqobatchilar odatda innovatsion tashkilotlar hajmi yoki moliyaviy ko'rsatkichlaridan qat'iy nazar ular uchun xavf tug'dirayotganini ta'kidlashadi.

¹ Nasirov E., Asamxodjayeva Sh. Investitsiya loyihalarini moliyalashtirish. T.: "Iqtisod – moliya", 2020. - B. 266.

Demak, innovatsiya yangi mahsulot va xizmatlarni yoki ularning komponentlarini yaratish, ishlab chiqarish va qo'llash yoki tashkilotning bir yoki bir nechta manfaatdor tomonlari uchun yangi tartib yoki jarayonni qo'llashni anglatadi. Mahsulot va xizmat jarayoni yoki tadbiri butunlay yangi bo'lishi shart emas, balki tashkilotning o'zi uchun yangi bo'lishi kerak.

Innovatsiya an'anaviy va ilm-fan siqimi yuqori bo'lgan tarmoqlarda iqtisodiy o'sish va raqobatbardoshlikni doimiy ravishda ta'minlovchi zaruriy vosita sifatida namoyon bo'ladi. Innovatsiyalarning o'sishi rivojlangan mamlakatlar uchun xos bo'lsa-da, rivojlanayotgan va o'tish iqtisodiyotiga ega mamlakatlarda ham innovatsiya zarur ahamiyat kasb etadi. Texnologiyalarni bir mamlakatdan boshqasida ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish nafaqat qilgan ishlarni taqlid qilishni, balki uni mamlakatning o'ziga xos sharoitlariga moslashtirishni talab qiladi. Innovatsiyalar, shuningdek, rivojlanayotgan mamlakatlar duch kelayotgan muayyan va juda muhim muammolarni hal etish uchun ham zarur.

Shunday qilib, "innovatsiya" tushunchasi barcha sohalardagi ishlanmalar, yangiliklar va takomillashtirilgan vositalar sifatida, sarf-xarajat imkoniyatlarini ta'minlaydi yoki ularni ta'minlash uchun sharoit yaratadi.

Mazkur faoliyatni amalga oshirish, so'zsiz, mablag' sarfi, ya'ni investitsiyalar bilan bevosita bog'liqdir. Shu sababli mablag' kiritish bilan bog'liq innovatsiya faoliyatini innovatsion investitsiya faoliyati deb atash maqsadga muvofiq keladi. Mamlakatimizda iqtidorli yoshlarning loyihalarini qo'llab-quvvatlash, tadbirkorlarni innovatsion faoliyatga keng jalb qilish, ular uchun zamonaviy shart-sharoitlarga ega o'quv-ishlab chiqarish kompleksini yaratish va oliy ta'lim muassasalarida ilmiy va innovatsion faoliyatni samarali tashkil etish maqsadida texnoparklar tashkil qilinmoqda. Texnoparklar faoliyatining asosiy vazifalari etib quyidagilar belgilangan²:

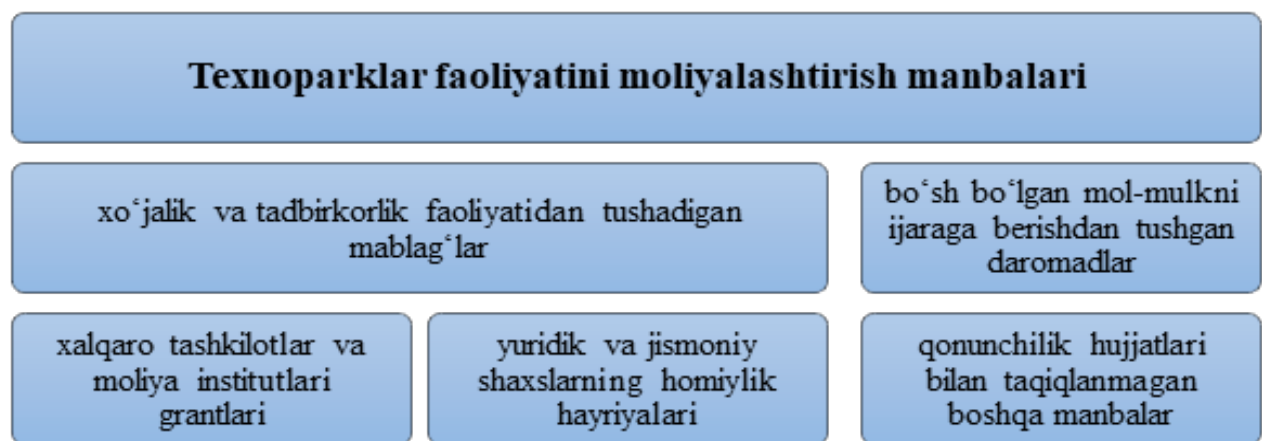
Texnoparkda iqtidorli yoshlarni, shu jumladan, barcha oliy ta'lim muassasalari talabalari, ilmiy xodimlari va professor-o'qituvchilarini tahliliy fikrlashga o'rgatish, ularni innovatsion faoliyatga keng jalb etish, tashabbuskor yoshlarning o'z intellektual salohiyatini namoyon qilishi va ijtimoiy moslashuvi uchun zarur sharoitlar yaratish;

Yoshlarni innovatsion tadbirkorlik faoliyatiga jalb qilish maqsadida texnoparkda biznes-inkubatorlar va tajriba maydonchalari ishini tashkil etish, ularning innovatsion loyihalarini amalga oshirish uchun zarur infratuzilma va zamonaviy asbob-uskunalar bilan ta'minlash, ularga moliyaviy, marketing, yuridik va boshqa konsalting xizmatlari, shuningdek, akseleratsiya dasturlari va turli xizmatlar ko'rsatish orqali ko'maklashish;

Tashabbuskor yoshlar tomonidan taklif qilingan startap loyihalarni rivojlantirish va ularni ishlab chiqarishda amalga oshirish uchun yagona maydon tashkil etish;

Startap loyihalarni amalga oshirishda, shu jumladan, ularni to'liq yoki qisman moliyalashtirish asosida qo'llab-quvvatlash va muassislar tarkibiga kirish, ratsionalizatorlik va boshqa innovatsion tashkilotlarga prototiplar yaratishga ko'maklashish;

Iqtidorli yoshlarning loyihalarini rivojlantirishga ko'maklashish, shuningdek, ularda ishbilarmonlik ko'nikmalarini shakllantirish maqsadida mamlakatimiz va yetakchi chet el kompaniyalari vakillari, malakali mutaxassislar va ekspertlar ishtirokida treninglar, mahorat darslari va o'quv kurslarini tashkil etish (1-rasm).

1-rasm. Texnoparklar faoliyatini moliyalashtirish manbalari.

Innovatsiya faoliyatiga yo'naltirilgan investitsiyalar ishlab chiqarish davomiyligini saqlab qolish, kompaniyaning rivojlanish dasturini ta'minlash, zamonaviy boshqaruv usullarini qo'llash, foydani yanada oshirish, xodimlar bilan bog'liq faoliyatni takomillashtirish, yangi sohalarni o'zlashtirish va kompaniyaning rivojlanish strategiyasiga mos keladigan maqsadlarga erishish kabi vazifalarni hal etishga qaratilgan.

² O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 15-oktyabrdagi "Respublika hududlarida innovatsiya va investitsiya faoliyatini jadallashtirishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi 606-sonli Qarori

Innovatsiyalarning tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishdagi ahamiyati bo'yicha quyidagi xulosa va tavsiyalar shakllantirildi:

Innovatsiyaga yo'naltiriladigan investitsiyalar biznesda takomillashtirilgan mahsulot yoki xizmatlar orqali yangi talab yoki bozor ulushining ortishi hisobiga korporativ o'sishga sabab bo'ladi.

Biznes jarayonlari va texnologiyalarning takomillashishi natijasida unumdorlikning o'sishi va umumiy iqtisodiy diversifikatsiyaga olib keladi.

Tadbirkorlikni rivojlantirish va ularning innovatsiyalarini qo'llab-quvvatlash, loyihalarni moliyalashtirish maqsadida texnoparklar faoliyatini samarali tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

Tadbirkorlik faoliyatidagi innovatsiyalar raqobatbardoshlik, barqarorlik va mamlakatning uzoq muddatli rivojlanish istiqbollari uchun juda muhim omil hisoblanadi. Shu sababli innovatsiyalarga yo'naltirilgan investitsiyalarni har jihatdan qo'llab-quvvatlash zamon talabidir.

РОЛЬ ПРИВАТИЗАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННОГО ИМУЩЕСТВА В РАЗВИТИИ НЕГОСУДАРСТВЕННОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ В УЗБЕКИСТАНЕ

Кадыров Тохиржан Аманович

старший научный сотрудник
Центра исследования проблем приватизации и управления
государственными активами при Агентстве по управлению
государственными активами Республики Узбекистан,

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы приватизации государственного имущества и влияния данного процесса на развитие негосударственного сектора экономики. В свою очередь отмечено, что существует еще достаточно большая доля государственной собственности в акционерных обществах (81,2%), что является основным потенциалом в углублении процессов приватизации и развитии негосударственного сектора экономики.

Ключевые слова: приватизация, акционерное общество, негосударственный сектор экономики, государственная собственность, рыночная экономика, частная собственность.

Annotatsiya: Ushbu maqolada davlat mulkini xususiyalashtirish va bu jarayonning iqtisodiyotning nodavlat sektori rivojlanishiga ta'siri masalalari muhokama qilingan. O'z navbatida, aksiyadorlik jamiyatlarida davlat mulkining yetarlicha katta ulushi (81,2 foiz) saqlanib qolayotgani, bu esa xususiyalashtirish jarayonlarini chuqurlashtirish va iqtisodiyotning nodavlat sektorini rivojlantirishning asosiy salohiyati ekanligi qayd etilgan.

Kalit so'zlar: xususiyalashtirish, aksiyadorlik jamiyati, iqtisodiyotning nodavlat sektori, davlat mulki, bozor iqtisodiyoti, xususiy mulk.

Abstract: This article discusses the issues of privatization of state property and the impact of this process on the development of the non-state sector of the economy. In turn, it was noted that there is still a fairly large share of state ownership in joint stock companies (81.2%), which is the main potential for deepening the processes of privatization and developing the non-state sector of the economy.

Key words: privatization, joint stock company, non-state sector of the economy, state property, market economy, private property.

Приватизация является одним из главных инструментов управления государственной собственностью, при которой происходит трансформация отношений собственности, в частности: изменения с «государственной» на «частную». Проведение процесса приватизации в Узбекистане характеризуется тем, что данный процесс проходит поэтапно и на программной основе, регулируемые соответствующими нормативно-правовыми документами. Необходимо при этом отметить, что существует определенная разница по приватизации в странах с развитой рыночной экономикой, где было необходимо уменьшить долю государственной собственности и в странах с переходной экономикой, где не было рыночной экономики и надо было создавать класс собственников. Первый тип приватизации характеризуется структурными изменениями отношений собственности в действующей развитой рыночно-конкурентной среде (Франция, Великобритания, Япония и др.), второй тип приватизации характеризуется системными преобразованиями в экономике, связанными с переходом от административно-командной экономики на рыночные отношения и коренными структурными изменениями отношений собственности (страны Восточной Европы, страны СНГ, в том числе и Узбекистан.).

Роль приватизации в развитии негосударственного сектора экономики является важным. В частности, в результате приватизации в 2020 — 2023 годах 4,5 тысячи государственных активов было создано более 20 тысяч новых рабочих мест, налоговые поступления приватизированных предприятий увеличились в 1,3 раза, а чистые активы в — 1,5 раза. [1]

По результатам публичных торгов, организованных за последние три года профессиональными консультантами, зарубежным инвесторам реализованы 26 активов на 1,3 миллиарда долларов США. [2]

Таблица 1. Анализ поступления средств от приватизации 2021-2023 годы¹

№	Регионы	2021		2022		2023		Отношение 2023 к 2021г. раз (увеличение)	Изменения в 2023г. в сравнении с 2021г. роста доли ((-) уменьше-ние; (+) увеличе-ние)
		млрд. сум	доля (%)	млрд. сум	доля (%)	млрд. сум	Доля (%)		
	Всего:	3 809,4	100	6 651,0	100	9 172,8	100	2,4	
1.	Республика Каракалпакстан	24,6	0,6	48,3	0,7	49,5	0,5	2,0	-0,1
2.	Андижанская	27,3	0,7	48,7	0,7	54,8	0,6	2,0	-0,1
3.	Бухарская	26,9	0,7	83,6	1,3	91,6	1,0	3,4	+0,3
4.	Джизакская	4,3	0,1	18,6	0,3	57,7	0,6	13,4	+0,5
5.	Кашкадарьинская	16,4	0,4	55,1	0,8	73,0	0,8	4,5	+0,4
6.	Навоийская	7,4	0,2	48,8	0,7	73,1	0,8	9,9	+0,6
7.	Наманганская	36,1	0,9	24,9	0,4	63,2	0,7	1,8	-0,3
8.	Самаркандская	36,4	1,0	93,2	1,4	129,5	1,4	3,6	+0,5
9.	Сурхандарьинская	13,1	0,3	34,7	0,5	51,7	0,6	3,9	+0,2
10.	Сырдарьинская	4,4	0,1	8,6	0,1	28,4	0,3	6,5	+0,2
11.	Ташкентская	68,0	1,8	125,0	1,9	418,2	4,6	6,2	+2,8
12.	Ферганская	32,9	0,9	70,1	1,1	139,7	1,5	4,2	+0,7
13.	Хорезмская	33,2	0,9	87,3	1,3	89,0	1,0	2,7	+0,1
14.	г. Ташкент	237,6	6,2	1 222,0	18,4	1 102,8	12,0	4,6	+5,8
15.	Объекты республиканского значения	3 240,8	85,1	4 682,1	70,4	6 750,4	73,6	2,1	-11,5

В 2023 году от реализации государственных активов поступило 9172,8 млрд. сум, что в 2,4 раза больше, чем в 2021 году (Табл.). Максимальная доля поступления обеспечивается от реализации объектов республиканского значения (73,6%) и г. Ташкент (12%), в 2021 году данные показатели составляли соответственно 85,1% и 6,2%. Такая высокая доля поступления по этим двум источникам объясняется, высокими ценами на объекты недвижимости в г. Ташкенте, а так же приватизацией крупных объектов республиканского значения. В 2023 году по сравнению с 2021 годом наиболее высокий рост по поступлению средств обеспечен в Джизакской области (13,4 раз). Было бы целесообразным средства, поступившие от приватизации направить на развитие инфраструктуры специальных экономических и малых промышленных зон.

В свою очередь, если например, анализировать уровень государственного участия в акционерных обществах, по состоянию на 01.07.2024 года в Центральном депозитарии Республики Узбекистан учитываются ценные бумаги 661 акционерных обществ, общий объем выпусков акций по номинальной стоимости превысил 198 600,17 млрд. сум, что в количественном выражении составляет более 18 075,07 млрд. штук акций. По состоянию на 01.07.2024 года доля государства в уставных фондах в 252 АО составляет 161 182,5 млрд. сум (в т.ч. в Центральном депозитарии учитывается доля государства 229 АО на сумму 161 100,1 млрд. сум).[3]

Из вышеизложенной информации можно сделать вывод о том, что существует еще достаточно большой размер государственной доли (81,2 %) в акционерных обществах. В данном случае необходимо отметить, что основная особенность создания акционерных обществ в странах СНГ, в том числе в Узбекистане характеризуется тем, что данная форма хозяйствования формировалась на базе приватизации государственных предприятий. Исходя из этого можно отметить, что существует еще достаточно большой потенциал по приватизации государственного имущества.

Из опыта приватизации необходимо отметить то, что при проведении приватизации основным является индивидуальный подход к каждому отдельному случаю: каждая страна и каждое предприятие

¹ Подготовлено на основе информации Агентства статистики при Президенте Республики Узбекистан

должны выбрать оптимальные для себя пути. Процесс приватизации должен рассматриваться только как составная часть комплексного подхода к реформированию экономики, наряду с либерализацией цен, реформой банковской системы, рынка капиталов и торговой политики.

Роль приватизации в развитии частного сектора экономики важна, так как в результате приватизации сокращается государственное участие в экономике страны, а опыт хозяйствования структур с частной формой собственности показал свою эффективность.

Исходя из этого в целях дальнейшего углубления процессов приватизации и соответственно развития частного сектора экономики на наш взгляд целесообразно:

- осуществлять индивидуальный подход к приватизации предприятия и усиления его предпродажной подготовки;
- привлечение известных международных компаний, имеющих ведущие рейтинги, в целях содействия по проведению IPO и SPO отечественных компаний на международных рынках;
- упрощение регистрации, возможно и сопровождение оператором предпринимателя по регистрации на электронной торговой площадке «E-auksion», где создаются все условия по осуществлению сделок по покупке того или иного объекта;
- средства, поступившие от приватизации направить на развитие инфраструктуры специальных экономических и малых промышленных зон.

Список использованной литературы

1. Постановление Президента Республики Узбекистан «О дополнительных мерах по сокращению участия государства в экономике» 19 апреля 2024 г., № ПП-162
2. Постановление Президента Республики Узбекистан «О мерах по трансформации и ускорению процессов приватизации крупных предприятий с государственным участием» 19 апреля 2024 г., № ПП-163
3. Итоги деятельности Центрального депозитария ценных бумаг за 1 полугодие 2024г.
4. Электронный ресурс <https://stat.uz>
5. Электронный ресурс <https://lex.uz>

WASTE MANAGEMENT ACTIVITIES AND METHODS

Azlarova Mushtariybegim Abror kizi

Assistant Teacher, Tashkent Institute
of Management and Economics

Abstract: This article reflects on the assessment Waste Management activities and methods and the possibilities in its implementation. The need for waste processing and environmental pollution is discussed.

Key words: Waste management, recycling, green economy, climate change, renewable energy, resource, environment, sustainability.

Annotatsiya: Ushbu maqolada chiqindilarni boshqarishni baholash bo'yicha faoliyat va usullar, shuningdek, ularni amalga oshirish imkoniyatlari muhokama qilingan. Chiqindilarni qayta ishlash zarurati va atrof-muhitni ifloslantirish masalalari ham ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: chiqindilarni boshqarish, qayta ishlash, yashil iqtisodiyot, iqlim o'zgarishi, qayta tiklanadigan energiya, resurslar, atrof-muhit, barqarorlik.

Аннотация: В этой статье рассматриваются мероприятия и методы оценки управления отходами, а также возможности их внедрения. Обсуждается необходимость переработки отходов и вопросы загрязнения окружающей среды.

Ключевые слова: управление отходами, переработка, зеленая экономика, изменение климата, возобновляемая энергия, ресурсы, окружающая среда, устойчивость.

Waste management is a crucial aspect of environmental sustainability and public health. It involves the collection, transportation, processing, recycling, and disposal of waste materials. As urbanization and industrialization continue to grow, effective waste management has become increasingly important to mitigate the adverse effects of waste on the environment and human health.

Waste management is firmly entrenched as a critical component of the health and welfare of communities worldwide. The systematic management of waste is imperative in order for waste to be collected and processed in a manner that is environmentally and publicly friendly. The strict application of regulations and the enforcement of such regulations are the constitutional responsibility of responsible legislatures, administered at the local government level, and policed by national as well as various statutory organizations. This clean, efficient, and effective operation facilitates the avoidance of non-uniform processing and the possibility of nitrogen loss to the atmosphere. This, in turn, encourages and increases capabilities to utilize technological advances with clearly associated benefits. Developing countries, including South Africa, are in desperate need of financial resources to implement basic waste management services at the users' level. Improved waste management services depend upon at least two major factors: namely, financial resources to enable proper systems to be pursued, and the financial capabilities to develop properly engineered waste management facilities.

Waste can be categorized into several types:

1. Municipal Solid Waste (MSW): Commonly known as trash or garbage, this includes everyday items discarded by the general public, such as food scraps, packaging materials, and old furniture.
2. Industrial Waste: Generated from manufacturing processes, this type includes hazardous materials, chemicals, and by-products that require special handling.
3. Hazardous Waste: This includes substances that pose a significant risk to health and the environment, such as batteries, paints, and certain medical waste.
4. E-Waste: Discarded electronic devices and appliances, e-waste is one of the fastest-growing waste streams globally due to rapid technological advancement.
5. Construction and Demolition Waste: Materials produced during construction or demolition activities, including concrete, wood, metals, and glass.

The Waste Management Process. Effective waste management involves several key steps:

Collection: This is the first step in managing waste, where waste is gathered from residential, commercial, and industrial sources.

Transportation: After collection, waste is transported to treatment or disposal facilities. Efficient logistics are crucial to minimize costs and environmental impact.

Processing: Waste processing can involve various methods such as composting, recycling, incineration, and landfilling.

Disposal: Finally, any residual waste that cannot be reused or recycled must be disposed of safely in landfills or through other methods.

Challenges in Waste Management. Despite advancements in technology and awareness, several challenges persist in waste management:

Increasing Waste Generation: As populations grow and consumption patterns change, the amount of waste generated continues to rise.

Lack of Infrastructure: In many regions, especially in developing countries, there is insufficient infrastructure for effective waste collection and disposal.

Public Awareness: A lack of understanding about recycling and proper waste disposal practices can hinder efforts to reduce waste.

Regulatory Issues: Inconsistent regulations and enforcement can lead to improper waste management practices.

Environmental Impact: Poor waste management can lead to pollution, greenhouse gas emissions, and health hazards for communities.

CONCLUSION.

Effective waste management is essential for protecting the environment and public health. It requires a multi-faceted approach that includes proper collection, processing, recycling, and disposal of waste materials. As we face increasing challenges related to waste generation and management, it is crucial for governments, businesses, and individuals to work together to develop sustainable solutions. By promoting recycling, reducing consumption, and raising awareness about responsible waste disposal practices, we can create a cleaner and healthier planet for future generations. Investing in innovative technologies and infrastructure will also play a vital role in overcoming current challenges and achieving a more sustainable future in waste management.

References:

1. Tchobanoglous, G., Theisen, H., Vigil, S. (1993). *Integrated Solid Waste Management: Engineering Principles and Management Issues*. McGraw-Hill.
2. Pichtel, J. (2014). *Waste Management Practices: Municipal, Hazardous, and Industrial*. CRC Press.
3. Waste Management: Principles, Practices and Economics by George Tchobanoglous, Franklin Theisen, and H. David (2019, 5th Edition)
4. Integrated Solid Waste Management: A Life Cycle Approach by John A. Reinert (2010, 2nd Edition)
5. Waste Management: A Global Perspective by D. A. Hammer (2008)
6. Hoornweg, D., Bhada-Tata, P. (2012). *What a Waste: A Global Review of Solid Waste Management*. World Bank. Link (<https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/17388>)
7. Zaman, A. U., Lehmann, S. (2013). *The impact of the construction and demolition waste management on the environment: A review*. *Waste Management*, 33(5), 1126-1138. DOI:10.1016/j.wasman.2012.11.017 (<https://doi.org/10.1016/j.wasman.2012.11.017>)
8. United Nations Environment Programme (UNEP). (2021). *Global Waste Management Outlook*. Link (<https://www.unep.org/resources/report/global-waste-management-outlook>)
9. European Commission. (2020). *Circular Economy Action Plan: For a cleaner and more competitive Europe*. Link (<https://ec.europa.eu/environment/circular-economy/>)

СТАТИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ВЗАИМОСВЯЗИ МЕЖДУ КОЛИЧЕСТВОМ ПОСТОЯННЫХ И СЕЗОННЫХ РАБОТНИКОВ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

Рустамова Мехригийё Мухтор кизи

Ассистент Ташкентского института менеджмента и экономики

Аннотация: В данной тезисе анализируются взаимоотношения между постоянными и сезонными работниками, занятыми в хлопково-текстильных кластерах сельского хозяйства Республики Узбекистан. В исследовании изучено влияние этих взаимоотношений на экономические, социальные и трудовые условия, представлено уравнение взаимосвязи между ними. Результаты показывают, как сотрудничество и различия между работниками влияют на эффективность работы в кластере.

Ключевые слова: постоянные работники, сезонные работники, регрессионный тест парной корреляции Пирсона.

Annotatsiya: Ushbu tezisda O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligida paxta-to'qimachilik klasterlarida faoliyat yuritayotgan doimiy va mavsumiy ishchilar o'rtasidagi munosabat tahlil qilinadi. Tadqiqotda bu munosabatlarning iqtisodiy, ijtimoiy va mehnat sharoitlariga ta'siri o'rganilib, ular o'rtasidagi bog'liqlik tenglamasi keltirilgan. Natijalar ishchilar o'rtasidagi hamkorlik va farqlarning klasterdagi ish samaradorligiga ta'sirini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: doimiy ishchilar, mavsumiy ishchilar, regressiya Pirson juft korrelyatsiya testi.

Abstract: This thesis analyzes the relationship between permanent and seasonal workers in the cotton-textile clusters of Uzbekistan's agricultural sector. The study examines how these relationships impact economic, social, and labor conditions, presenting an equation that models their interaction. The findings highlight how collaboration and differences between workers affect productivity within the cluster.

Key words: permanent workers, seasonal workers, regression Pearson pairwise correlation test.

На сегодняшний день проблема обеспечения занятости населения является одной из важнейших макроэкономических характеристик социально-экономического развития общества и имеет особое значение в экономике. Действительно, для дальнейшего роста экономики страны необходимо увеличить занятость населения, повысить реальные денежные доходы и покупательскую способность населения, сократить число малообеспеченных семей и уровень дифференциации доходов, создать новые рабочие места, обеспечить сбалансированность labor market и развитие инфраструктуры, а также снизить уровень безработицы.

С целью статистического исследования экономической деятельности кластеров хлопково-текстильной отрасли, работающих в сельском хозяйстве, и эконометрического анализа их вклада в обеспечение занятости, в 2023 году было проведено наблюдение за количеством постоянных и сезонных работников в 124 кластерах страны.

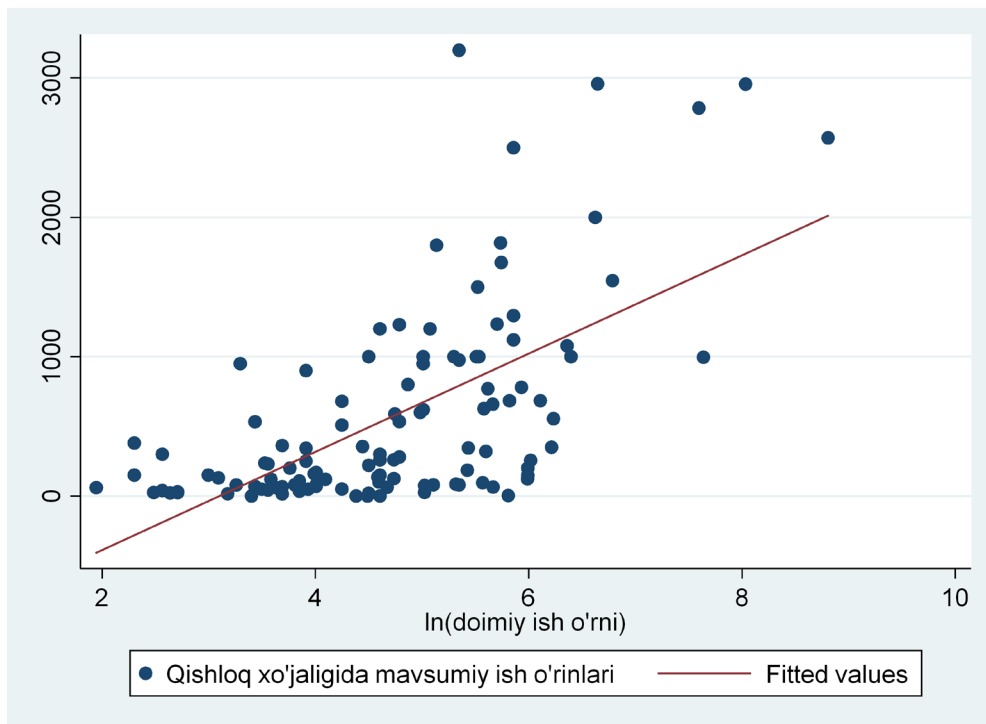
Descriptive Statistics (описательная статистика)

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
постоянное рабочее место	124	262.653	700.277	0	6679
сезонное рабочее место	124	554.395	691.613	0	3200

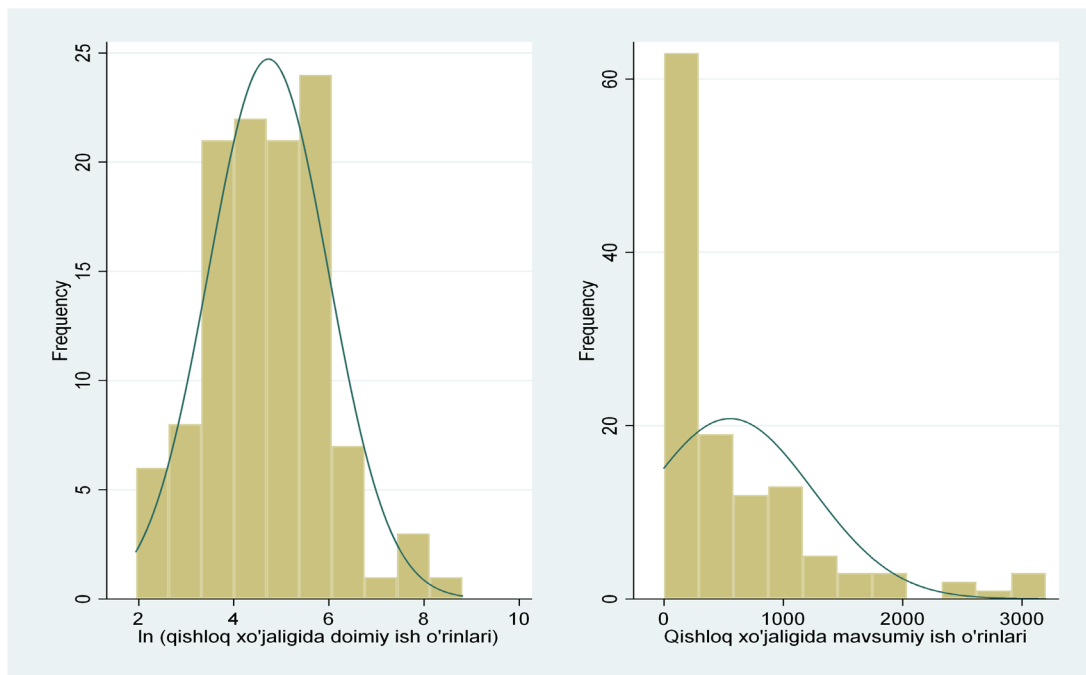
Изучается взаимосвязь между числом постоянных и сезонных работников в хлопково-текстильных кластерах. В приведенной таблице представлена описательная статистика данных. В каждом кластере среднее количество постоянных работников составляет 263 человека. Среди наблюдаемых кластеров есть и такие, в которых вообще нет постоянных работников, а в кластере с наибольшим числом

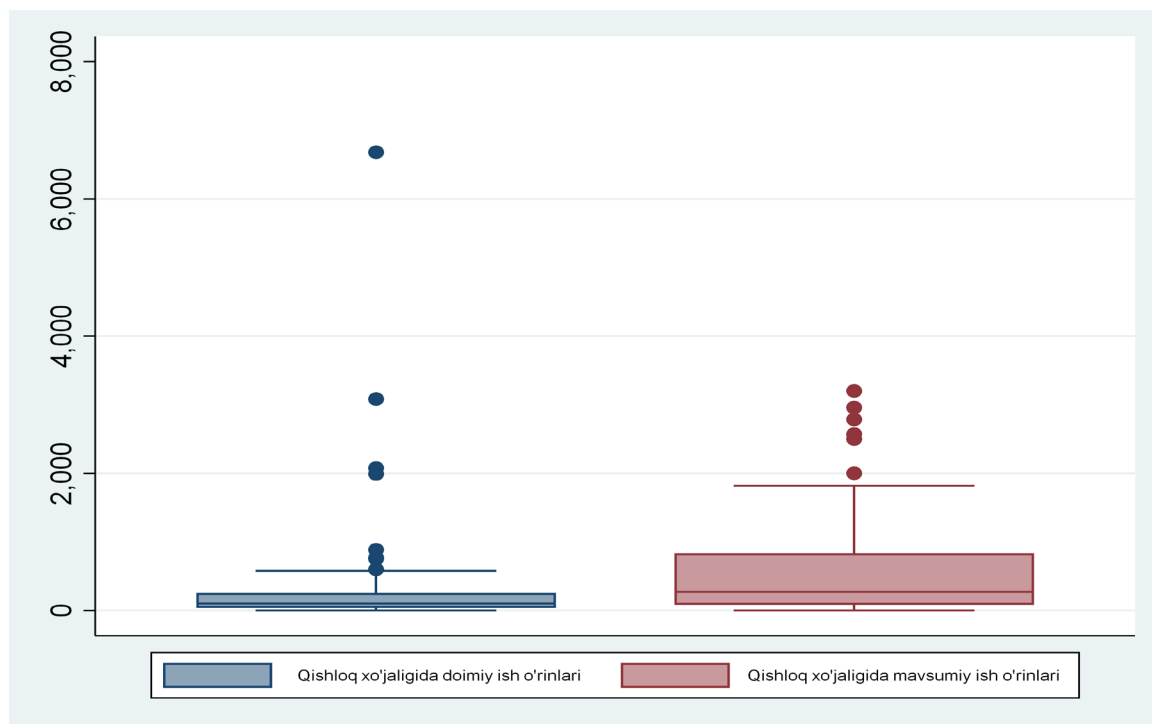
постоянных работников их количество составляет 6679, при стандартном отклонении 700. Также есть кластеры, в которых вообще нет сезонных работников, а в кластере с наибольшим числом сезонных работников их количество достигает 3200, при стандартном отклонении 692, в то время как в среднем в каждом кластере функционировало 554 сезонных работника.

На данном графике можно увидеть положительную взаимосвязь между переменными, а именно, чем больше постоянных работников в кластерах, тем больше спрос на сезонных работников. (При построении нескольких регрессионных уравнений наилучшим оказалось линейно-логарифмическое регрессионное уравнение, поэтому на графике также представлена взаимосвязь между логарифмированными значениями числа сезонных и постоянных работников.)

Для того чтобы выяснить, нормально ли распределены логарифмированные значения количества сезонных и постоянных работников между кластерами, была построена гистограмма.

50% кластеров имеют количество постоянных работников в диапазоне от 36 до 258, а количество сезонных работников — в диапазоне от 80 до 835. Теперь для проверки зависимости числа сезонных работников от числа постоянных работников мы проведем тест Пирсона (попарная корреляция).

В этом тесте нулевая гипотеза гласит, что переменные независимы, а альтернативная гипотеза - что переменные зависимы.

Pearson Pairwise correlations test

(Тест парной корреляции Пирсона)

Variables	(1)	(2)
(1) Mavsumiy ish o'rni	1.000	
(2) Doimiy ish o'rni	0.536*	1.000
	(0.000)	
*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1		

Пирсонов тест парной корреляции показал, что между числом сезонных и постоянных работников существует положительная зависимость на уровне 53,6%, что статистически значимо при $p < 0,05$.

Ниже представлено уравнение линейно-логарифмической регрессии, отражающее взаимосвязь между числом сезонных и постоянных работников. Здесь проведены t-тест и F-тест. В t-тесте анализируется влияние каждого независимого переменного на зависимую переменную по отдельности. При этом выдвигаются следующие гипотезы: — логарифмированное значение числа постоянных рабочих мест не влияет на число сезонных рабочих мест; — логарифмированное значение числа постоянных рабочих мест влияет на число сезонных рабочих мест. Поскольку для t-теста $p < 0,05$, нулевая гипотеза отвергается, и альтернативная гипотеза принимается.

F-тест анализирует влияние всех независимых переменных на зависимую переменную, то есть оценка всего модели: — логарифмированное значение числа постоянных рабочих мест не влияет на число сезонных рабочих мест; — логарифмированное значение числа постоянных рабочих мест влияет на число сезонных рабочих мест. Поскольку для F-теста $p < 0,05$, нулевая гипотеза отвергается, и альтернативная гипотеза принимается.

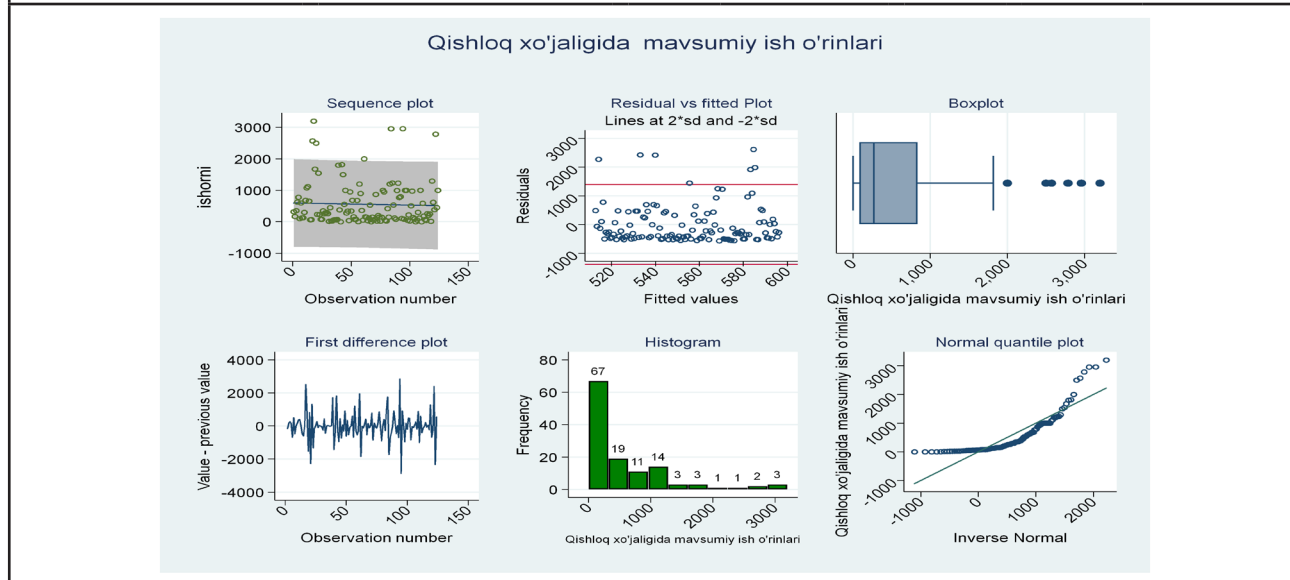

Linear regression

Mavsumiy ish o'rni	Coef.	St.Err.	t-value	p-value	[95% Conf	Interval]	Sig
Ln(doimiy ish o'rni)	352.68	41.882	8.42	0	269.697	435.664	***
Constant	-1094.029	204.955	-5.34	0	-1500.12	-687.937	***
Mean dependent var	573.982		SD dependent var		714.936		
R-squared	0.388		Number of obs		114		
F-test	70.910		Prob > F		0.000		
Akaike crit. (AIC)	1769.057		Bayesian crit. (BIC)		1774.529		

*** $p < .01$, ** $p < .05$, * $p < .1$

В сельском хозяйстве были построены 6 графиков, предоставляющих различные данные о сезонных рабочих местах:

Нижe мы ответим на вопрос о том, на сколько увеличится количество сезонных рабочих мест при увеличении среднего натурального логарифмированного значения числа постоянных рабочих мест на 1, равного 4.729525. Для этого мы рассмотрим маргинальные эффекты.

Conditional marginal effects Number of obs = 114
Model VCE : OLS
Expression : Linear prediction, predict()
dy/dx w.r.t. : Indoimiyishorni
at : Indoimiyis~i = 4.729525 (mean)

		Delta-method				
	dy/dx	Std.Err.	T	P>t	[95%Conf.	Interval]
Indoimiyishorni	352.680	41.882	8.420	0.000	269.697	435.664

Нижe мы проведем альфа-тест, чтобы проверить, насколько адекватны рассматриваемые данные. Test scale = mean(standardized items)

Average interitem correlation: 0.6226

Number of items in the scale: 2

Scale reliability coefficient: 0.7674

В результате теста данные были признаны надежными на 76,74 процента.

Список использованной литературы:

1. Gujarati, Damodar N. и Dawn C. Porter. Основы эконометрики. 5-е изд. Нью-Йорк: McGraw-Hill, 2009.
2. Министерство сельского хозяйства Республики Узбекистан. О деятельности агрокластеров. Министерство сельского хозяйства Республики Узбекистан. <https://www.agro.uz/qishloq-chojaligi-klasterlari>
3. Комитет по статистике Республики Узбекистан. Экономические показатели Узбекистана. Комитет по статистике Республики Узбекистан. <https://www.stat.uz/uz/iqtisodiy-korsatkichlar>.

3-SHO'BA.

MOLIYA VA SOLIQ SOHASIDAGI MUAMMOLAR, YECHIMLAR VA XORIJIY TAJRIBALAR

MOLIYA VA SOLIQ SOHASIDAGI MUAMMOLAR, YECHIMLAR VA XORIJIY TAJRIBALAR

Rafikova Muattar

Bojxona Qo'mitasi Bojxona instituti o'qituvchisi
Umumiy huquqiy fanlar kafedrasida dotsenti (PhD)

Sherboobyev Damir O'ktam o'g'li

Bojxona Qo'mitasi Bojxona instituti 4-kurs kursanti

Annotatsiya: Ushbu maqolada moliya va soliq sohasidagi muammolar va ularning kelib chiqish sabablari keltirib o'tilgan. Mazkur muammolarni hal etish yuzasidan bir qancha xorijiy mamlakatlarning tajribalari o'rganilgan va mamlakatimizdagi moliya va soliq muammolarini bartaraf etish uchun takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: Soliq yuki, biznes moliya, turizm, soliq, integratsiya, inflyatsiya, pul emissiyasi, strategiya, iqtisodiy rivojlanish, stavka, soliq davri.

Abstract: In this article, problems in the field of finance and taxation and the reasons for their origin are mentioned. The experience of several foreign countries in solving these problems was studied, and proposals were made to eliminate financial and tax problems in our country.

Key words: Tax burden, business finance, tourism, tax, integration, inflation, monetary emission, strategy, economic development, rate, tax period.

Аннотация: В этой статье перечислены проблемы в области финансов и налогов и их причины. Для решения этих проблем был изучен опыт ряда зарубежных стран, и даны предложения по преодолению финансовых и налоговых проблем в нашей стране.

Ключевые слова: Налоговая нагрузка, бизнес финансы, туризм, налогообложение, интеграция, инфляция, денежная эмиссия, стратегия, экономическое развитие, ставка, налоговый период.

KIRISH

Moliya va soliq tizimlari davlat iqtisodiyotining asosiy ustunlaridan biri hisoblanadi. Ushbu tizimlarning samaradorligi mamlakatning iqtisodiy rivojlanishiga, biznes muhitiga va fuqarolarning turmush darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Moliya tizimi orqali davlat o'z ehtiyojlarini moliyalashtiradi, soliq tizimi esa davlat va jamiyat o'rtasida resurslar taqsimotini ta'minlaydi. Biroq, bu sohalarida yuzaga keladigan muammolar ko'pincha iqtisodiyotni rivojlantirishga to'sqinlik qiladi. Ushbu maqolada moliya va soliq sohasidagi asosiy muammolar, ularni bartaraf etish yo'llari va xorijiy tajribalarga oid ba'zi misollar tahlil qilinadi.

Moliya va soliq sohasidagi muammolar

Soliq va moliya tizimidagi muammolar mamlakatlar o'rtasida turlicha bo'lishi mumkin, ammo ular global iqtisodiy jarayonlar va mahalliy byurokratik kamchiliklar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Quyida ushbu sohadagi asosiy muammolar keltirilgan:

Yuqori soliq stavkalari — O'zbekistonda va boshqa rivojlanayotgan davlatlarda yuqori soliq stavkalari biznesga to'sqinlik qiladi, iqtisodiy o'sish sur'atlarini pasaytiradi va xususiy sektorni noqonuniy iqtisodiyotga o'tishga undaydi. Kichik va o'rta biznes subyektlari soliq yukini ko'tarishga qiyinaladi, bu esa ularning raqobatbardoshligini pasaytiradi. Soliq yuki yuqori bo'lganligi sababli ko'pchilik tadbirkorlar bu yukni ko'tara olmaydi va buning natijasida ular o'z faoliyatini yakunlaydi, soliq to'lovchilar soni kamayadi.

Soliqdan qochish va noqonuniy iqtisodiyot — Noqonuniy iqtisodiyot, ya'ni yashirin iqtisodiy faoliyat ko'plab davlatlar uchun muammo hisoblanadi. Soliqdan qochishning keng tarqalganligi davlat byudjeti uchun salbiy oqibatlariga olib keladi va moliyaviy resurslar yetishmasligiga sabab bo'ladi. Misol uchun, oddiy bir bozordagi sotuvchi daromad solig'idan qochish maqsadida o'z daromadini yashiradi, ya'ni undagi mavjud pul massasi to'g'risidagi ma'lumot soliq organlarida mavjud bo'lmaydi. Buning oqibatida davlat pul emissiyasini ishlab chiqarishda noto'g'ri ma'lumotlarga asoslanib, pul massasini chiqaradi va natijada mamlakatda inflyatsiya yuzaga keladi. Bundan tashqari, bu holat davlat byudjet parametrlarini belgilashda noto'g'ri prognoz qilishga sabab bo'ladi, natijada barcha byudjetdan moliyalashtiriladigan sohalar jabr ko'rishi mumkin.

Soliq qonunchiligining tez-tez o'zgarishi — Soliq qonunchiligining tez-tez o'zgarishi soliq to'lovchilar uchun katta qiyinchiliklar tug'diradi. Hozirgi kunda katta kompaniyalar uzoq muddatli shartnomalar tuzadi,

shartnoma tuzishda o'sha vaqtdagi soliq qonunchiligidan kelib chiqiladi. Soliq qonunchiligining tez-tez o'zgarishi esa kompaniyalarga shartnoma tuzish vaqtida nazarda tutilmagan muammolarni olib kelishi mumkin, bu esa kompaniyalar zarariga ishlaydi va hukumat bilan tadbirkorlar o'rtasida ishonchsizlik paydo qiladi. Hozirgi kunda xorijiy investitsiyalarni mamlakatimizga jalb etish asosiy maqsadlardan biri hisoblanadi. Soliq tizimidagi tez-tez o'zgarishlar ushbu maqsadga ham jiddiy ta'sir ko'rsatadi, chunki har qanday chet ellik investor biror davlatga kapital kiritishdan avval o'sha mamlakatdagi siyosiy vaziyatni, moliya va soliq tizimlarini o'rganadi. Agarda mamlakatda qonunlar har yili yangilanadigan bo'lsa, investorlar investitsiya kiritmaydi va natijada bu holat respublika iqtisodiyotiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bu masalalarni hal qilish uchun soliq tizimidagi barcha yirik o'zgarishlarga besh yillik moratoriy e'lon qilish zarur. Soliq stavkalarini o'zgartirish bundan mustasno, chunki stavkalar har yillik vaziyatdan kelib chiqib, bozor va ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish maqsadida o'rnatiladi.

Muammolarning yechimlari:

Soliq tizimini soddalashtirish va soliq stavkalarini optimallashtirish — soliq tizimining oddiy va tushunarli bo'lishi biznes uchun qulay sharoit yaratadi. Pastroq soliq stavkalari kichik va o'rta biznes uchun jozibador bo'lib, bu ularni noqonuniy faoliyatdan uzoqlashtiradi va byudjetga ko'proq tushumlarni ta'minlaydi. Masalan, soliq stavkasi 30 birlik bo'lib 50 ta soliq to'lovchi bo'lganidan ko'ra, soliq stavkasi 10 birlik bo'lib 500 ta soliq to'lovchi bo'lishi davlat byudjeti uchun ko'proq foyda keltiradi. Har qanday soliq to'lovchi imkoniyati yetganda soliqni to'lab, qonuniy ravishda faoliyat yuritishni afzal ko'radi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022 — 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son1 Farmonining 29-maqсад, 4-bandida 2026-yilga borib tadbirkorlik subyektlariga soliq yuklamasini yalpi ichki mahsulotning 27,5 foizidan 25 foizga kamaytirish asosiy vazifa qilib olingan. Bu orqali hukumat soliq yukini kamaytirish orqali soliq to'lovchilar sonini ko'paytirishni va yashirin iqtisodiyotni kamaytirib, rasmiy qonuniy sektorlar faoliyatini kengaytirishni maqsad qilgan.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi "O'zbekiston — 2030" strategiyasi to'g'risida"gi PF-158-son2 Farmonining 56-maqсadi monopol sohalarni bozor tamoyillariga izchil o'tkazish, iqtisodiyotda xususiy sektor ulushini oshirish va tadbirkorlarga erkin faoliyat yuritishi uchun eng qulay sharoitlar yaratishga qaratilgan. Ushbu maqsadlar doirasida quyidagi natijalarga erishish belgilangan:

iqtisodiyotda nodavlat sektor ulushini 85 foizga yetkazish, davlat ulushi mavjud 2,3 mingta korxona sonini 6 barobarga kamaytirish;

respublikada 17 turdagi davlat monopoliyasini bekor qilish, ushbu sohalarga xususiy sektorni keng jalb qilish, davlat tasarrufida faqat magistral energiya va transport tarmoqlari, davlat boshqaruvi va xavfsizligi bilan bog'liq sohalarni saqlab qolish.

Shuningdek, soliq tizimining barqarorligini ta'minlash maqsadida biznes uchun qo'shilgan qiymat va foyda soliq stavkalari uch yil davomida oshirilmasligini kafolatlash;

Soliq tizimini to'liq raqamlashtirish, soddalashtirish va barcha tadbirkorlar uchun teng imkoniyatlar yaratish hamda rasmiy sektor — nolegal faoliyatdan afzal va manfaatli bo'lishi uchun zarur sharoitlarni ta'minlash.

Ya'ni, rasmiy faoliyatni qonuniy yo'l bilan olib borgan tadbirkorlar uchun barcha imkoniyatlar yaratib berilsa, soddalashtirilgan soliq tizimi joriy qilinsa va rasmiy sektorlar nolegaldan ko'proq foyda bersa, barcha tadbirkorlar qonuniy yo'lni tanlaydi. Rasmiy sektorlar tadbirkorlar uchun ham manfaatli, ham nolegaldan qulay bo'lishi kerak, shunda barcha tadbirkorlar rasmiy sektorda faoliyat yuritishga intilishadi. Buning uchun mamlakat rasmiy sektorlarga keng imkoniyatlar yaratish bilan birga yashirin iqtisodiyotga cheklovlar o'rnatishi kerak.

Soliq va moliya sohasi xodimlarining malakasini oshirish — ushbu sohalarda ish yuritayotgan xodimlarning kasbiy malakasi muhim rol o'ynaydi. Ularning doimiy o'qitilishi va bilim darajasini oshirish soliqqa oid jarayonlarni samarali va adolatli amalga oshirishga yordam beradi.

Xorijiy tajribalar

Xorijiy tajribalar moliya va soliq tizimlarini rivojlantirish va isloh qilishda katta ahamiyatga ega. Quyida ba'zi davlatlarning muvaffaqiyatli tajribalari keltirilgan:

Daniya va Shvetsiya — Bu davlatlar yuqori soliq stavkalari bilan mashhur, ammo ular soliqdan tushgan mablag'larni aholi farovonligi va ijtimoiy himoya dasturlariga to'g'ri yo'naltirish orqali byudjetni samarali boshqarishga erishgan. Bu mamlakatlarda soliqlar yuqori bo'lsa-da, fuqarolar davlat tomonidan taqdim etiladigan xizmatlarning sifatidan mamnun.

Singapur — Singapur soliqqa oid islohotlar orqali biznes uchun qulay muhit yaratishga muvaffaq bo'lgan. Davlat moliyaviy boshqaruv tizimini raqamlashtirib, byurokратиyani kamaytirgan va soliq jarayonlarini sezilarli darajada soddalashtirgan. Ko'proq xorijiy investorlarni jalb qilish uchun Singapur hukumati korxonalar uchun daromad solig'i, ichki soliqqa tortish uchun ikki baravar soliq imtiyozlari va soliqlardan ozod qilish sxemasi kabi

1 <https://lex.uz/docs/-5841063>

2 <https://lex.uz/docs/-6600413>

turli xil soliq imtiyozlarini joriy qilgan.

Singapur 2019-yilda Osiyo-Tinch okeani mintaqasidagi va dunyodagi eng yaxshi biznes muhiti (The Economist Intelligence Unit) va Global Raqobatdoshlik Indeksida yuqori o'rinni egallagan (Global Competitiveness Report, 2019). Singapurda kompaniya tashkil etish jarayoni boshqa mamlakatlarga qaraganda osonroq va tezroq hisoblanadi, barcha kerakli hujjatlar taqdim etilgandan so'ng jarayon bir kunda yakunlanadi. Abituriyentlar, shu jumladan chet elliklar, o'z arizalarini onlayn tarzda yuborishlari mumkin bo'lganida bu jarayon yanada oson va qulay bo'ladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Moliya va soliq tizimidagi muammolarni hal qilishda xorijiy tajribadan foydalanish mamlakat iqtisodiyotiga foyda keltiradi. Soliq tizimini soddalashtirish, soliq ma'murchiligini isloh qilish va byudjet mablag'laridan samarali foydalanish davlat va jamiyat o'rtasidagi ishonchni mustahkamlaydi. O'zbekiston kabi rivojlanayotgan davlatlar uchun xorijiy tajribadan foydalanish, soliq islohotlari va moliya tizimini modernizatsiya qilish orqali iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash muhim hisoblanadi. Yuqoridagi muammolar va kamchiliklarni tahlil qilish asosida quyidagi takliflarni kiritish mumkin:

Soliq qonunchiligining tez-tez o'zgarishi soliq to'lovchilar uchun katta qiyinchiliklar tug'diradi. Soliq qonunchiligini keyinchalik jiddiy tarzda o'zgartirish maqsadga muvofiq emas. Soliq tizimidagi barcha yirik o'zgarishlarga besh yillik moratoriy e'lon qilish zarur, soliq stavkalarini o'zgartirish bundan mustasno.

Soliqlarni to'lash va hisobotlarni taqdim etish muddatlari murakkab bo'lib, soliq to'lovchilar uchun ortiqcha yuk yaratadi. Masalan, aksiz solig'i uchun soliq davri Soliq kodeksining 291-moddasida bir oy deb belgilangan. Tez-tez muddatda soliqlarni to'lash va hisobot topshirish tadbirkorlarning aylanma mablag'lariga ta'sir ko'rsatadi. Foyda solig'i uchun choraklik muddat belgilanganiga qaramay, soliq bo'yicha oylik bo'nak to'lovi va tegishli ma'lumotnoma taqdim etilishi talab qilinmoqda. 2022-yildan boshlab soliqlarni to'lash va hisobotlarni taqdim etish muddatlarining aksariyati oylikka o'zgargan. Shu munosabat bilan, 2022-yil yakuniga qadar muddatlarni qayta ko'rib chiqish va 2025-yildan boshlab soliqlarni to'lash va hisobot taqdim etishning yagona muddatlarini choraklik va yillik qilib belgilash lozim.

Soliq kodeksining yangi tahriri to'g'ridan-to'g'ri amal qiladigan hujjat sifatida qabul qilinishi kerak. Biroq, ayrim soliqlar bo'yicha hisob-kitob va to'lov tartibi, shuningdek, soliq ma'murchiligi bilan bog'liq tartiblar qonun osti hujjatlari asosida amalga oshirilmoqda. Shu munosabat bilan soliq solish bo'yicha aksariyat qonun osti hujjatlarini Soliq kodeksiga kiritish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 30-dekabrda Soliq kodeksi.
2. <https://www.norma.uz/oz/>
3. <https://lex.uz/>

МЕҲНАТ ТАҚСИМОТИ ВА ИХТИСОСЛАШУВ ЖАРАЁНЛАРИГА БЎЛГАН ТУРЛИ ХИЛ ЁНДОШУВЛАР ТАҲЛИЛИ

Шарипов Кувондик Бахтиёрович

Тошкент менежмент ва иқтисодиёт институти Иқтисодиёт кафедраси доценти

Аннотация: Ушбу тезисда меҳнат тақсимоти ва ихтисослашув жараёнларига бўлган турли хил ёндошувлар таҳлили, ихтисослашув даражалари ёритилган.

Таянч иборалар: меҳнат тақсимоти, ихтисослашув, тармоқ, кичик бизнес, кичик тадбиркорлик таркибий тузилмаси.

Abstract: This thesis analyzes various approaches to the division of labor and the processes of specialization, identifying different levels of specialization.

Key words: division of labor, specialization, network, small business, small business structure.

Аннотация: В данной тезисе проведен анализ различных подходов к разделению труда и процессам специализации, а также выделены уровни специализации.

Ключевые слова: разделение труда, специализация, сеть, малое предпринимательство, структурная структура малого бизнеса.

КИРИШ

Мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиёти жуда серқирра ва кўп омилли жараён ҳисобланади. Унинг таркибида объектив тавсифдаги омиллар, масалан, табиий ва меҳнат ресурсларига бойлиги, қулай иқлимга ҳамда географик жойлашувга егаллиги каби омиллар аҳамиятли салмоқ ва таъсир даражасига ега. Бироқ, шу билан бирга, субъектив тавсифдаги омиллар, яъни давлатнинг макроиқтисодий ва минтақавий иқтисодий сиёсати, ҳўжалик юритувчи субъектларнинг иқтисодий манфаатларини тўлиқ реализация қилувчи самарали иқтисодий механизмнинг таркиб топганлиги ва бошқа кўплаб омиллар ижтимоий-иқтисодий тараққиётга сезиларли таъсир кўрсатади. Юқорида қайд етилган омиллар таркибига кирувчи муҳим жиҳатлардан бири ихтисослашув жараёни ҳисобланади. Ихтисослашув тушунчаси, ўз маъносига кўра, субъектнинг ўз фаолияти самарадорлигини ошириш мақсадида уни кўплаб ва хилма-хил жараён ёки фаолият объектларидан бирига ёки бир нечасига йўналтиришини англатади. «Ихтисослашув – фаолиятни нисбатан қулай ишлаб чиқариш шарт-шароитларига ега бир ёки бир неча турдаги рақобатбардош товар маҳсулотларини ишлаб чиқаришга йўналтириш» [1]. Одатда ихтисослашув меҳнат тақсимотининг таъсирида амалга ошади. «Ихтисослашувнинг таркиб топган мутлақ ва нисбий устунликларни рўёбга чиқариш имконини берувчи юқори самарали ишлаб чиқаришнинг муҳим захираси сифатида вужудга келиши ва қарор топиши аввал бошданок турли-туман табиий шарт-шароитларнинг мавжудлиги, шунингдек, ижтимоий меҳнат тақсимоти ҳамда унинг асосида алмашув жараёнларининг пайдо бўлиши сифатидаги жамият тараққиёти хусусиятлари билан боғлиқдир.»

Меҳнат тақсимотининг ишлаб чиқарувчи кучларнинг ривожланиши ва ишлаб чиқариш самарадорлигининг ўсишидаги аҳамиятига қадимги мутафаккирлардан Исоқрат, Платон, шунингдек, XVII–XVIII аср иқтисодчиларидан У. Петти, А. Фергюсон, Ж. Стюарт, А. Смит ва бошқалар еътибор қаратганлар. Бироқ, меҳнат тақсимоти ва ихтисослашувнинг моҳияти илк бор классик иқтисодчи олим Адам Смитнинг “Халқлар бойлигининг табиати ва сабаблари тўғрисида тадқиқот” (1776) номли асарида илмий жиҳатдан баён етилган. “Меҳнат тақсимотининг асосий шarti бўлиб турли нуқтаи назардан қаралиши лозим бўлган наф ҳисобланади: ишлаб чиқарувчи учун — бу меҳнат маҳсулини ишлаб чиқариш учун сарфланадиган вақтни тежаш; истеъмолчи учун — бу маҳсулот сифати ва нархи. Шундай қилиб, ихтисослашув мазкур жараёндан наф олиш имконини берувчи меҳнат тақсимотини намоён етади” [2]. Шунингдек, А. Смит “меҳнат тақсимотини чуқурлаштириш, демак, тегишли равишда ихтисослашувни ривожлантиришнинг зарур шarti бўлиб ишлаб чиқаришнинг ихтисослаштирилган маҳсули сотилиши (айирбошланиши) мумкин бўлган бозор ҳажми ҳисобланади” [2]. Яъни, меҳнат тақсимоти ва ихтисослашувнинг пайдо бўлиши билан мазкур меҳнатнинг натижалари билан мунтазам айирбошлаш зарур бўлиб, унинг мавжуд бўлмаслиги ихтисослашувнинг чуқурлашуви имкониятларига тўсқинлик қилар еди [3].

Адам Смит ўз асарининг биринчи бобида тўғноғичлар ишлаб чиқаришдаги меҳнат тақсимотига мисол келтиради. У тўғноғич ишлаб чиқарувчи мануфактурада бўлганда, бу ерда 10 та ишчи кунига 48000 дона, ёки ҳар бир ишчи 4800 донадан тўғноғич ишлаб чиқараётганини кўради. Агар ишчиларнинг ҳар бири алоҳида ишлаганда, уларнинг ҳар бири 20 донадан ортиқ тўғноғич ишлаб чиқара олмаган бўлар эди. Бир иш кунига мануфактура ишчиси — 4800 дона, яқка ҳунарманд еса — атиги 20 дона. Меҳнат унумдорлигидаги тафовут 240 мартани ташкил этади.

еҳнат тақсимоти нафақат битта корхонадаги, балки бутун жамиятдаги самарадорликни оширишга имкон яратади. Адам Смит ижтимоий меҳнат тақсимотининг ролини қайчи ишлаб чиқариш мисолида кўрсатиб беради. Қайчини ишлаб чиқариш жараёнида кончи, ўтинчи, кўмирчи, қурувчи, ғишт терувчи, металл қуувчи, темирчи, пичоқчи, асбоб ясовчи иштирок этади. Меҳнат тақсимоти ва айирбошлаш ўзаро боғлиқдир. “Ўз меҳнатининг шахсий истеъмолидан ортиқча бўлган барча маҳсулотини бошқа кишилардаги ўзи еҳтиёж сезган маҳсулотларга айирбошлай олиш имконига бўлган ишончи ҳар бир кишини ўзини муайян алоҳида машғулотга бағишлаш ҳамда мазкур ихтисослашган соҳа бўйича ўзининг табиий истеъдодини такомилга қадар ривожлантиришга ундайди” [4].

Меҳнат тақсимоти орқали кишиларнинг миллий маҳсулот яратилишида ҳамкорлиги амалга ошади. Ҳунарманд деҳқоннинг кийим-кечак ишлаб чиқариш борасидаги ташвишларини ўз зиммасига олиб, қишлоқ хўжалиги маҳсулотининг ўсишига имкон яратади, деҳқон еса ҳунармандни дон екишдан озод этиб, саноатнинг ўсишига ёрдам беради.

Меҳнат тақсимоти ва ихтисослашув натижасида иқтисодиётда қуйидагилар рўй беради:

ишловчилар маҳоратининг такомиллашуви;

бир меҳнат туридан бошқа бирига ўтишда йўқотилиши мумкин бўлган вақтнинг тежалиши;

меҳнатни енгиллаштирувчи ва қисқартирувчи машиналарнинг ихтиро қилиниши, меҳнат унумдорлигининг кескин ўсиши [4].

Ихтисослашув тушунчаси жуда кенг қамровли бўлиб, уни алоҳида шахс — ишловчидан тортиб то корхона, тармоқ, ҳудуд, минтақа ва миллий иқтисодиёт даражасига қадар қўллаш мумкин. Бироқ, иқтисодий адабиётда ихтисослашув жараёни кўпроқ ишлаб чиқаришга нисбатан қўлланилади. Ишлаб чиқаришнинг ихтисослашуви турли миқёс ёки даражаларда олиниши мумкин. Масалан:

корхона ёки унинг бирон-бир таркибий бўлими, участкасидаги ишлаб чиқариш жараёнининг ихтисослашуви;

бир хил йўналишдаги корхоналар мажмуаси — тармоқ ёки соҳа ишлаб чиқариши ихтисослашуви;

муайян ҳудуд (минтақа)да жойлашув жиҳатидан ишлаб чиқаришнинг ихтисослашуви;

тармоқ ва соҳалар мажмуаси — миллий иқтисодиёт даражасидаги ихтисослашув.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Гусаков В.Г. Аграрная экономика: термины и понятия: энцикл. справ. Мн.: Белорус. наука, 2008. С. 439.
2. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / пер. с англ., предисл. В. С. Афанасьева. М.: Эксмо, 2007. С. 79.
3. Шестакович Н.К. Теоретический анализ специализации сельскохозяйственного производства. <https://cyberleninka.ru/article/n/teoreticheskiy-analiz-spetsializatsii-selskohozyaystvennogo-proizvodstva>
4. http://economic-definition.com/Scientists_and_economists_theorists/Adam_Smit_Adam_Smith_eto.html

BANK TIZIMINI RAQAMLASHTIRISH – MOLIYAVIY XIZMATLARNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLI VA USTUVOR YO'NALISHI

Serjanov Aymurat Medetbaevich

Qoraqalpoq davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Maqolada bank xizmatlarini rivojlantirishda raqamli bankning afzalliklari, muammolari va istiqbollari bank mijozlari va investorlar nuqtai nazaridan tadqiq etilgan. Shuningdek, moliyaviy xizmatlarni transformatsiya qilish jarayonida raqamli bankda fintech innovatsiyalari o'rganilgan. Muallif tomonidan dunyo miqyosida, shu jumladan O'zbekistonda naqd pulsiz hisob-kitoblarning barqaror o'sishi, nobank tashkilotlari tomonidan to'lov xizmatlari bozorida raqobatning rivojlanishi va global raqamli bank bozorining o'sishi, o'z navbatida, aholi farovonligining oshishi bilan bog'liqligi rasmiy statistik ma'lumotlar asosida isbotlangan.

Kalit so'zlar: raqamli bank, bank mijozlari, investorlar, moliyaviy xizmatlar transformatsiyasi, fintech innovatsiyalar, naqd pulsiz hisob-kitoblar, global raqamli bank bozori.

Abstract: The article examines the advantages, problems, and prospects of digital banking in the development of banking services from the point of view of bank clients and investors. Also, in the process of transformation of financial services, fintech innovations in digital banking were studied. According to the author, in countries around the world, including Uzbekistan, the stable growth of non-cash payments, the development of competition in the payment services market of non-banking organizations, and the growth of the global digital banking market, in turn, are associated with an increase in the well-being of the population, proven on the basis of official statistics.

Key words: digital banking, bank clients, investors, transformation of financial services, fintech innovation, non-cash payments, global digital banking market.

Аннотация: В статье исследуются преимущества, проблемы и перспективы цифрового банкинга в развитии банковских услуг с точки зрения клиентов банка и инвесторов. Также в процессе трансформации финансовых услуг изучены финтех-инновации в цифровом банкинге. По мнению автора, в странах мира, в том числе в Узбекистане, стабильный рост безналичных расчетов, развитие конкуренции на рынке платежных услуг небанковских организаций и рост мирового рынка цифрового банкинга, в свою очередь, связаны с ростом благосостояния населения, что доказано на основе официальной статистики.

Ключевые слова: цифровой банкинг, клиенты банков, инвесторы, трансформация финансовых услуг, финтех-инновации, безналичные платежи, глобальный рынок цифрового банкинга.

KIRISH

Ma'lumki, xorijiy mamlakatlarda bank xizmatlarini rivojlantirish istiqbollari yuzasidan dolzarb va ahamiyatli bo'lgan quyidagi ustuvor masalalarga e'tibor qaratilmoqda. Bunda bank tizimini raqamlashtirish olimlar va amaliyotchilar tomonidan katta e'tibor bilan o'rganilmoqda. Xususan, iqtisodchi olimlar va ekspertlar raqamli bankni yaratish shartlari, afzalliklari, muammolari va yangi istiqbollarini ochib berishgan. Masalan, Massachusetts texnologiya instituti "Digital banking manifesto: The end of banks?" hisobotini tayyorladi. Unda raqamli banklarni bank mijozlari va investorlar nuqtai nazaridan tahlil qilingan. Shuningdek, boshqa tadqiqotchilar tomonidan moliyaviy xizmatlarni transformatsiya qilish jarayonida raqamlashtirish tajribasi va raqamli bankda fintech innovatsiyalar o'rganilgan. Bundan tashqari, raqamli iqtisodiyotning ekotizimiga oid masalalar ham diqqat e'tiborida bo'lgan. Demak, aytish mumkinki, raqamli iqtisodiyot ijtimoiy-iqtisodiy tizim hayotining barcha jabhalariga muqarrar ta'sir ko'rsatmoqda, uning faoliyat yuritishning an'anaviy qoidalari va mexanizmlarini, global raqamlashtirish tendensiyalarini hisobga olgan holda o'zgartirmoqda. Xususan, zamonaviy bank tizimi milliy iqtisodiyotning innovatsiyalarni keng joriy etish va yangi raqamli yechimlardan foydalanishga eng mos sohalaridan biridir. O'z navbatida, ushbu jarayonlar bir qator ichki va tashqi sabablarga bog'liq bo'ladi. Birinchisi, nazarimizda, quyidagilarni o'z ichiga oladi: - dunyo miqyosi mamlakatlaridagi (shu jumladan O'zbekistonda) naqd pulsiz hisob-kitoblarning barqaror o'sishi (O'zbekistonda 2022-yilda 27106 ming dona muomaladagi bank kartalaridan, 433384 ta to'lov terminallari orqali milliy valyutada amalga oshirilgan tranzaktsiyalar summasi 111137 mlrd. so'mni tashkil etgan. Bu ko'rsatkich

o'tgan yilga nisbatan 30137 mlrd. so'mga ko'p¹);

· Nobank tashkilotlari tomonidan to'lov xizmatlari bozorida raqobatning rivojlanishi. Ikkinchisi, quyidagilarni o'z ichiga olishi mumkin:

· Global raqamli bank bozorining barqaror o'sishi (GlobalMarketInsight ma'lumotlariga ko'ra, uning hajmi 2020-yilda 8 trillion dollarni tashkil etgan va 2026-yilga kelib 12 trillion dollargacha o'sishi kutilmoqda)²;

COVID-19 pandemiyasining masofaviy moliyaviy xizmatlar iste'molchilarining talabiga faol ta'siri (Fidelity National Information Services (FIS) ma'lumotlariga ko'ra, 2020-yil aprel oyidan boshlab mobil bankingda yangi noyob mijozlar soni 200% ga o'sgan va trafik 85% ga oshgan)³.

Bundan tashqari, bank xizmatlarini raqamlashtirish ko'lamining kengayishi personalga shaxsiylashtirilgan va xususiy bank faoliyatini rivojlantirish tendentsiyasi bilan bog'liq. Bir tomondan, personallashtirish bugungi kunda o'z mijozlarining noyob ehtiyojlarini qondirishga tayanadigan zamonaviy bankning asosiy raqobatdosh ustunligi sanaladi. Boshqa tomondan, bank segmentida personalga shaxsiylashtirilgan yondashuv bank mahsulotlari iste'molchilarining shaxsiy iqtisodiy va psixologik kutishlariga eng maqbul va adekvat javobdir. Bu ko'rsatkichlar va taxminlar, birinchidan, aholi farovonligining o'sib borishi bilan bog'liq (BMT va Xalqaro valyuta fondi ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yilga kelib daromadlarning o'sishi mintaqalarga qarab 3,0-10,0 foizni tashkil etishi kutilmoqda), ikkinchidan, o'rtacha sinf sonining o'sishi - jismoniy shaxslar uchun innovatsiyalarning asosiy drayveri (WorldDataLab ma'lumotlariga ko'ra, 2030-yilga borib global o'rta sinfning hajmi 5,3 milliard kishiga yetadi)⁴, Uchinchidan, moliyaviy xizmatlarni tashkil etishning shaxsiy motivlarining o'z hayot va ehtiyojlar uslubiga o'zgarishi bilan (lifestyle-banking) bog'liq. Bularning barchasi, fikrimizcha, milliy xususiyatlarni hisobga olgan holda bank mahsulotlarini personallashtirish bo'yicha raqamli xizmatlarni rivojlantirish uchun qulay zamin yaratadi deb hisoblaymiz.

Yuqorida qayd etilganlarning barchasi bugungi kunda amaliy dolzarb hisoblanadi, chunki bank sektori yuqori ehtiyojlik tufayli yangi raqamli texnologiyalarni eng faol joriy qilmoqda. Ya'ni bir tomondan, mijozlar uchun ham, o'z biznesi uchun ham bank operatsiyalarini amalga oshirish uchun xarajatlarni minimallashtirishni ta'minlamoqda va boshqa tomondan, chakana va korporativ mijozlar uchun bunday operatsiyalarning xavfsizligi, tezligi va qulayligini oshirmoqda.

Bundan tashqari, aytish joizdir, COVID-19 pandemiyasi sharoitida jamiyatning turli jabhalarida nafaqat xizmat ko'rsatishning masofaviy shakllariga o'tish kuchaydi, balki O'zbekiston banklari tomonidan taqdim etilayotgan virtual xizmatlar va xizmatlarning zaifligi (kiberxavfsizlik) muammosi ham tobora kuchaydi. Shu asosda, bank xizmatlari uchun zamonaviy hayotiy raqamli biznes modellarini yaratish vazifasi ayniqsa muhim va dolzarbligi jihatdan ahamiyatlidir.

Demak, banklar tomonidan chakana va korporativ mijozlar uchun bank xizmatlarini tashkil etish va ilgari surish bo'yicha mavjud biznes modellarini inqilobiy tarzda o'zgartirish uchun asosiy turtki bo'lib 2015-yil sentabr oyida Buyuk Britaniya bank tizimini davlat regulyatori tomonidan (Open Banking Working Group tomonidan ishlab chiqilgan) ochiq API standartlaridan foydalanishga o'tish tashabbusining qabul qilinishi bo'ldi. Bu banklarga maxfiylik siyosati talablarini inobatga olgan holda boshqa tashkilotlarning mijozlari haqidagi ma'lumotlardan foydalanish, bank xizmatlarini yaxshilash hamda mijozlarning o'zgaruvchan talab va so'rovlariga faol javob berish imkonini berdi. 2018-yil 13-yanvardan boshlab Buyuk Britaniyada ochiq API standartlaridan foydalanish mamlakatning 9 ta eng yirik banklari uchun majburiy bo'lganini ta'kidlash zarur. Buyuk Britaniyadan qat'i nazar, 2016-yil yanvar oyida Yevropa Ittifoqining PSD2 to'lov direktivasi qabul qilindi, bu mijozga ochiq API standarti asosida moliyaviy operatsiyalarni boshqarish huquqini uchinchi shaxslarga o'tkazish huquqini beradi.

Ushbu ikki voqea bank xizmatlarini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarida bifurkatsiya nuqtasi bo'ldi: ya'ni ochiq API standarti qabul qilinishidan oldin amalda bo'lgan hamma narsa an'anaviy masofaviy bank, keyinroq esa raqamli banking (digital banking) deb atala boshlandi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

An'anaviy masofaviy bank va raqamli banking o'rtasidagi mazmuniy va uslubiy o'xshashlik hamda farqlarni umumlashtirgan holda, yuqoridagi tahliliy ma'lumotlar bizga shunday xulosa chiqarish imkonini beradi: raqamli banking sifat jihatidan yangi texnik va funktsional qo'shimcha ekanligini ko'rsatadi. Bu, aslida, ma'lum bir chakana mijozning ehtiyojlari yoki korporativ biznes so'rovlarini hisobga olgan holda noyob moliyaviy bozorlarni yaratish uchun bepul platforma qurilmasi sifatida namoyon bo'lishi bilan ahamiyatlidir.

1 O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining <https://cbu.uz/uz/payment-systems> sayti ma'lumotlari asosida olingan.

2 Digital Banking Market Size By Type (октябрь 2020). URL: <https://www.gminsights.com/industry-analysis/digitalbanking-market>

3 Мациборская Т. Как пандемия изменила банки: цифровая революция и новые тренды (02.06.2020). URL: <https://psm7.com/bank/kak-pandemiya-izmenila-bankicifrovaya-revolyuciya-i-novye-trendy.html>

4 Kharas H. The Unprecedented Expansion of the Global Middle Class: An Update: Global Economy & Development Working Paper 100. 2017 (February). Brookings Institution, 14. UN World Population Prospects. P. 14.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Lipton A., Shrier D., Pentland A. Digital banking manifesto: The end of banks? URL: https://www.getsmarter.com/blog/wp-content/uploads/2017/07/mit_digital_bank_manifesto_report.pdf
2. Dubey V. FinTech innovations in digital banking. International Journal of Engineering Research and Technology, 2019, no. 8–10, pp. 597–601.
3. Digital Banking Market Size By Type (oktyabr 2020). URL: <https://www.gminsights.com/industry-analysis/digital-banking-market>
4. Мацѣборская Т. Как пандемия изменила банки: цифровая революция и новые тренды (02.06.2020). URL: <https://psm7.com/bank/kak-pandemiya-izmenila-banki-cifrovaya-revolyuciya-i-novye-trendy.html>
5. Kharas H. The Unprecedented Expansion of the Global Middle Class: An Update: Global Economy & Development Working Paper 100. 2017 (February). Brookings Institution, 14. UN World Population Prospects. P. 14.

O'ZBEKISTONDA BANK XIZMATLARINING RIVOJLANISH HOLATIGA BIR NAZAR

Serjanov Aymurat Medetbaevich

Qoraqalpoq davlat universiteti, mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Maqolada O'zbekistonda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar asosida tijorat banklari tomonidan ko'rsatilayotgan moliyaviy xizmatlarning rivojlanishi tadqiq etilgan. Xususan, bank xizmatlarida 2000-yildan boshlab yillar kesimida erishilgan yutuq va natijalar tegishli argumentlar bilan asoslab berilgan. Muallif tomonidan moliyaviy xizmatlarni rivojlantirishda bank tizimining institutsional asoslarini takomillashtirish, bank xizmatlarida universallashtirishni yanada oshirish, shuningdek aholi va tadbirkorlik subyektlari uchun bank chakana mahsulotlarini rivojlantirish muhimligi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: bank faoliyati, bank xizmatlari rivojlanishi, institutsional asoslar, xizmatlarni universallashtirish, tadbirkorlik subyektlari, bank chakana mahsulotlari.

Abstract: The article examines the development of financial services provided by commercial banks based on the economic reforms implemented in Uzbekistan. In particular, the achievements and results achieved in banking services since 2000 are justified with relevant arguments. The author emphasized the importance of improving the institutional foundations of the banking system, further increasing the universalization of banking services, as well as the development of retail banking products for the population and business entities in the development of financial services.

Key words: banking activity, development of banking services, institutional foundations, universalization of services, business entities, banking retail products.

Аннотация: В статье рассматривается развитие финансовых услуг, предоставляемых коммерческими банками на основе экономических реформ, реализуемых в Узбекистане. В частности, соответствующими аргументами обоснованы достижения и результаты, достигнутые в сфере банковских услуг с 2000 года. Автором подчеркнута важность совершенствования институциональных основ банковской системы, дальнейшего повышения универсализации банковских услуг, а также развития розничных банковских продуктов для населения и субъектов предпринимательства в развитии финансовых услуг.

Ключевые слова: банковская деятельность, развитие банковских услуг, институциональные основы, универсализация услуг, субъекты предпринимательства, банковские розничные продукты.

KIRISH

Barchaga ma'lumki, 2020-2025-yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi, O'zbekiston Respublikasi bank tizimini isloh qilish bo'yicha "Yo'l xaritasi" hamda strategiyani amalga oshirishning maqsadli ko'rsatkichlari tasdiqlandi. Strategiyada bank tizimida hozirgi kunda saqlanib qolayotgan muammo va dolzarb masalalarga alohida e'tibor qaratilib, xususan:

bank tizimida davlatning yuqori darajadagi ishtiroki natijasida moliyaviy va inson resurslaridan samarasiz foydalanilayotganligi, ularda korporativ boshqaruv va tavakkalchiliklarni boshqarish tizimlari to'g'ri yo'lga qo'yilmaganligi;

davlat ishtirokidagi banklarning ustuvor dasturlar, sohalar va davlat ulushiga ega korxonalarga bozor stavkalaridan kam bo'lgan stavkalarda kreditlar ajratuvchi an'anaviy "taraqqiyot banklari" vazifasini bajarishi;

davlat ishtirokidagi banklar biznes-modellarining asosan korporativ mijozlarga xizmat ko'rsatishga yo'naltirilganligi, nobank moliya tashkilotlarining roli sustligi, shuningdek innovatsiyalar va axborot tizimlarining yaxshi rivojlanmaganligi sababli moliyaviy ommaboplik darajasining pastligi tizimda tub islohotlarni amalga oshirish zaruratini yuzaga keltirayotganligi ta'kidlangan [1].

Darhaqiqat, O'zbekistonda tijorat banklari uzoq evolyutsion rivojlanish yo'lini bosib o'tib, bunda qator mashaqqatli qiyinchiliklarni ham yengib o'tishiga muvoffaq bo'lmoqda. Xorijiy va mahalliy ekspertlarning qayd etishicha, so'nggi yillarda respublikada asosiy tamoyil - ixtisoslashuvdan uzoqlashish va bank xizmatlari faoliyatida universallashtirishni tobora rivojlantirish kuzatilmoqda.

Uzoq yillar emas, 2000-yildan boshlangan mazkur davr O'zbekiston bank tizimini mustahkamlashda salmoqli yutuqlarga erishilgani bilan ahamiyatlidir. Jumladan, bank tizimi oldiga uning rivojlanish istiqbollarini belgilab beruvchi strategik vazifalar qo'yildi. Vazifalardan birinchisi banklarning moliyaviy barqarorligini oshirish va ichki bozorda moliyaviy xizmatlar doirasini kengaytirishdan iborat bo'lsa, ikkinchisi - O'zbekiston banklarining

xalqaro kapital bozorida faolligini ta'minlash edi. Xususan, 2001-yilning 1-iyulidan e'tiboran kichik biznes korxonalari o'zlari ishlab chiqargan eksport tovarlar (ish va xizmatlar)ni bank muassasalari kassalari orqali belgilangan tartibda valyuta ulushini o'z hisobiga o'tkazish yo'li bilan naqd xorijiy valyutada amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'ldi. Natijada bank tizimi bilan xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlik sezilarli darajada rivojlandi. Mazkur hamkorlik rivojiga turtki bergan muhim omillar sifatida banklar tomonidan xizmat ko'rsatish sifatining yaxshilanishi, banklarda raqobatchilik muhitining yuzaga kelishi, iqtisodiyotda tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash bilan bog'liq jarayonlarni ta'kidlash mumkin. Bunda banklar kredit berish jarayonining rivojlanganini, mijozlar so'rovlarini sinchkovlik bilan o'rgana boshlaganini va bank xodimlarida mijozlarning talab-ehtiyojlariga javoban tez harakat qilish qobiliyati shakllanganligi muhim hodisa bo'ldi. Shuningdek, aholining banklardagi omonatlarini himoyalashning ishonchli va samarali mexanizmi yaratildi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentiningning 2002-yil 5-apreldagi "Fuqarolarning banklardagi omonatlarini himoyalash kafolatlari to'g'risida"gi 360-II-son1 Qonuni [2] doirasida fuqarolarning banklardagi omonatlarini kafolatlash fondi tashkil etildi. Davlat-tijorat Xalq bankidan tashqari, respublikamiz hududida o'z faoliyatini olib boruvchi barcha banklar unga a'zo bo'ldi. Ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot sari bank tizimi faoliyatining institutsional asoslari takomillashtirildi. Bank sektorini liberallashtirish va isloh qilishni ko'zda tutib qabul qilingan dasturiy hujjatlar uning samaradorligini oshirishga xizmat qildi. Mazkur hujjatlar zahirida bank faoliyatini liberallashtirish jarayonining tizimli va bosqichma-bosqichlik tamoyillari yotadi. Ushbu tamoyillarga amal qilish aholining mamlakat banklariga bo'lgan ishonchini yanada mustahkamlash imkonini bermogda. Bunday yondashuvlar, nazarimizda, barqaror va ishonchli bank tizimini tashkil qilish jarayonida ulkan yutuq bo'lib hisoblanadi. Aytish o'rindir, 2003-2004-yillarda mamlakatimizda liberallashtirish va islohotlarni yanada chuqurlashtirish jarayonida bank tizimini rivojlantirish davriga to'g'ri keldi. Bu davrda aholining bank tizimiga ishonchini mustahkamlash, banklarni respublikamizdagi jadal yangilanishlarning moliyaviy tayanchiga aylantirish maqsadi qo'yildi. Uning muvaffaqiyati banklarning kelgusi rivojida dolzarb ahamiyat kasb etadi. Chunki korxonalarni aksiyadorlashtirish va ularning mulkchilik shaklini o'zgartirish jarayonlari jadallashdi. Banklar mamlakatimiz iqtisodiy taraqqiyotining yangi bosqichi talablaridan kelib chiqib, o'z rivojlanish kontseptsiyasiga rioya etgan holda xizmat ko'rsatish strategiyasini takomillashtirib bordi. Ularning resurs bazasini kengaytirish va kapitallashuv darajasini oshirish, o'z faoliyati yo'nalishlarini diversifikatsiyalash, yangi aksiyadorlarning mablag'larini jalb etish, IT-texnologiyalar asosida yangi bank mahsulotlari va instrumentlarini ishlab chiqish hisobiga amalga oshirildi.

Shu bilan birga, valyuta bozorini liberallashtirishni davom ettirish va joriy xalqaro operatsiyalar bo'yicha so'm konvertatsiyasini ta'minlash uchun zarur shart-sharoit yaratish bilan bog'liq bo'lgan omillar ham banklar faoliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatdi. Chunonchi, 2003-yilning 15-oktyabridan O'zbekiston Respublikasi Xalqaro Valyuta jamg'armasi Bitimining VIII moddasidagi majburiyatni qabul qildi. Natijada tadbirkorlik subyektlari joriy operatsiyalar bo'yicha konvertatsiyani amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'ldi. Bu masala yuzasidan O'zbekistonning tashqi mablag'larni jalb etmay, amalda o'z resurslariga tayanib maqsadga erishgani yuksak e'tirofga sazovordir. Mazkur choralar milliy valyuta konvertatsiyasidan foydalangan mahalliy tadbirkorlar faoliyatini kengaytirishga yaqindan yordam berdi. Iqtisodiy islohotlarda bank tizimini takomillashtirishga qaratilgan ishlar davom ettirilmoqda. Uning asosiy yo'nalishlari sifatida banklar boshqaruvida aksiyadorlarning rolini oshirish orqali korporativ boshqaruv tizimini mustahkamlash, banklar moliyaviy barqarorligini ularning aktivlari, jumladan, valyuta aktivlari sifatini yaxshilash evaziga kuchaytirish, bank ishini yanada takomillashtirish va banklar tomonidan ko'rsatiladigan xizmat turlarini yanada kengaytirish, tijorat banklarining investitsion jarayonlardagi rolini oshirish va mulkchilikning barcha shaklidagi tadbirkorlik tuzilmalarining kredit resurslaridan (jumladan, xalqaro moliyaviy tashkilotlarning liniyalari bo'yicha ham) foydalanish mexanizmi takomillashtirilganini qayd etishimiz lozim. Alohida ta'kidlash joizki, mamlakatimizda chakana xizmatlar rivoji xalqaro bank va moliya kapitalini keng jalb qilgan holda qo'shma banklarning tashkil etilishiga ta'sir ko'rsatdi. Respublikamiz bank bozori 100 foizli xususiy kapital asosidagi yangi banklarning vujudga kelishi natijasida tubdan o'zgardi. Xususiy banklarning xizmatlar bozoridagi raqobatni kuchaytirib yuborgani mamlakat bank tizimi rivojida eng muhim bosqichlardan biri bo'ldi. Mamlakatimiz hukumati va Markaziy banki soliq imtiyozlari va kadrlarni tayyorlash jarayonida texnikaviy ko'mak taqdim etgan holda ularning rivojlanishini muntazam rag'batlantirib bormogda. Ayni paytda xususiy banklar soni tijorat banklari umumiy sonining qariyb yarmini tashkil etadi. Respublikada xususiy banklar rivojlanishini izchil rag'batlantirish raqobatni kuchaytirishga, ko'rsatilayotgan bank xizmatlari sifatini yaxshilashga va moliyaviy resurslarning samarali taqsimotiga turtki berdi. Bu esa, o'z navbatida, xususiy tadbirkorlikni rag'batlantirish va rivojlantirish jarayonlariga ijobiy ta'sir ko'rsatmogda. Shuningdek, mamlakat YalMda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning ulushi oshishiga xizmat qilmogda. Ayniqsa, "2005–2007 yillarga mo'ljallangan bank tizimini isloh qilish va rivojlantirish dasturi"da belgilangan chora-tadbirlarning amalga oshirilishi banklar kapitallashuv darajasi va ko'rsatkichlarining barqaror o'sishini ta'minlagan holda, bank tizimini yanada isloh qilish va liberallashtirishda muhim omil bo'ldi. Bu borada pul muomalasini mustahkamlash

1 <https://lex.uz/docs/-42074?ONDATE>

va milliy valyutaning ayirboshlash kursi barqarorligini oshirish, banklarda aholi omonatlarini ko'paytirishni rag'batlantirishga ustuvor yo'nalishlar sifatida e'tibor qaratildi. Rivojlanish sari doimiy ravishda intilayotgan tijorat banklariga mamlakatimiz hukumati tomonidan o'z vaqtida taqdim etilgan imtiyozlar kredit muassasalari o'z yangi instrumentlarini ishlab chiqadigan va taklif qiladigan bank-moliya bozorining shakllanishida ulkan hissasini qo'shdi. 2008-2009 yillardagi bank tizimi xususiyati aholi va tadbirkorlik subyektlari uchun bank chakana mahsulotlarini rivojlantirish bank faoliyatining muhim yo'nalishiga aylandi. Mazkur yo'nalishda banklar o'z faoliyatini dunyoviy amaliyotning "oltin" printsiptan kelib chiqqan holda olib borishdi. Ya'ni, aholiga ko'rsatiladigan xizmatlarning jozibadorligi tadbirkorlarning kreditlardan foydalanish keng imkoniyati bilan mutanosib holda rivojlantirildi. Ushbu davrda "yalpi ichki mahsulotga nisbatan xizmatlar ko'rsatishning o'sish tendentsiyasi" kuzatila boshlandi, buning natijasida mazkur tarmoqning mamlakatimiz hududlari iqtisodiyotiga qo'shayotgan hissasi oshdi. Bu holat, bizningcha, respublikaning yirik sanoat tarmoqlari: savdo va umumiy ovqatlanish, transport va aloqa, kommunal, moliya va boshqalarning hissasi bilan bog'liq. Eng muhimi, avvallari asosan davlat tomonidan ko'rsatilayotgan xizmatlar asta-sekin xususiy bozor xarakteriga ega bo'ldi [3]. Xulosa qilib aytganimizda, davom ettirilayotgan islohotlar bank faoliyatini aholining turmush darajasini oshirishda muhim ahamiyat kasb etuvchi, "Iste'mol krediti to'g'risida"gi va "Ipoteka to'g'risida"gi qonunlar doirasidagi faolligini yanada kuchaytiradi. Demak, O'zbekiston tijorat banklari respublikamizdagi va jahon bank hamjamiyatidagi yangi voqelikka javoban o'zlari taklif etayotgan xizmatlari to'plamini muntazam kengaytirib boradi, bozorga yangi bank mahsulotlarini chiqaradi va bugungi kunda ayni paytda ham moliya institutlari faoliyatining xalqaro standartlarini faol joriy etishni izchil amalga oshirmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Musagaliev A.J., and etc. General Analysis of Services in the Economic Development of Regions in Uzbekistan / Asian Journal of Advances in Research. Volume 17, Issue 4, 2022. - Pages: 221-226.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA MIKROMOLIYA TASHKILOTLARINING IQTISODIY FAOLIYATI VA KICHIK BIZNESNI RIVOJLANTIRISHIDAGI AHAMIYATI

Madaminova Nargiza Ibadullayevna

Toshkent menejment va iqtisodiyot instituti
Iqtisodiyot kafedrası assistenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada nobank kredit tashkilotlari tarkibida muhim ahamiyat kasb etgan mikromoliya tashkilotlari va ularning kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatini moliyaviy qo'llab-quvvatlashdagi ahamiyati, mikromoliyaviy tashkilotlar tomonidan tadbirkorlik sube'ktlarini kreditlashning zamonaviy ko'rinishlari va unga xos bo'lgan tendensiyalar yoritib o'tilgan.

Kalit so'zlar: nobank kredit tashkilotlari, samaradorlik, mikromoliya tashkilotlari, kapital, likvidlilik, kichik biznes, mikrolizing, grantlar, resurs bazasi.

Abstract: This article discusses microfinance organizations that play an important role in the structure of non-bank credit institutions and their significance in financial support of small business and entrepreneurial activities, modern forms of lending to business entities by microfinance organizations and related trends.

Key words: nonbank lending institutions, efficiency, microfinance institutions, capital, liquidity, small business, microleasing, grants, resource base.

Аннотация: В данной статье рассматриваются микрофинансовые организации, имеющие важное значение в структуре небанковских кредитных организаций, и их значение в финансовом обеспечении малого бизнеса и предпринимательской деятельности, современные взгляды на кредитование субъектов предпринимательства микрофинансовыми организациями и характерные для них тенденции.

Ключевые слова: небанковские кредитные организации, эффективность, микрофинансовые организации, капитал, ликвидность, малый бизнес, Микролиз, гранты, ресурсная база.

Dunyo iqtisodiyotining globallashuvi bilan birga aholi turmush darajasining keskin tabaqalanishining oldini olish ko'p jihatdan davlatlarda moliya bozorining, ayniqsa nobank kredit tashkilotlari faoliyati rivojlanganligi bilan bog'liqligi aniq bo'lmoqda.

Hozirgi vaqtda iqtisodiyotni takomillashtirishni moliya bozorisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Aynan moliya bozori orqali resurslar ishlab chiqarishga kapital ko'rinishida o'tadi. Mamlakatimizda moliya bozorining muhim elementi bo'lib bank tizimi o'rin egallagan. Bank tizimi muomaladagi bo'sh turgan pul mablag'larini o'zida jamlash orqali ishlab chiqarishni qo'llab quvvatlash uchun moliyaviy resurslar ajratadi. Lekin bank tijorat banklari moliyaviy resurslarga ehtiyoji mavjud bo'lgan barcha korxona, ishlab chiqaruvchi va firmalarga resurs ajrata olmaydi. Shuningdnc, tijorat banklari kichik korxonalar yoki kichik hajmdagi moliyaviy resurslarga ehtiyoji bor firmalardan ko'ra yirik hajmdagi ishlab chiqaruvchilar bilan ishlashni ma'qul ko'rishadi. Ya'ni, kichik turdagi kreditlar bilan banklarning shug'ullanishi ularda ko'plab xujjatlar bilan ishlashga va buning uchun ish o'rinlarini oshirishga majbur bo'lishadi. Shuningdek, bu kabi operatsiyalar katta-katta operatsiyalardan ko'ra samaradorligi past bo'ladi. Shunday ekan, aynan ushbu kichik korxonalari yoki aholining kichik hajmidagi moliyaviy resurslarga ehtiyoji turli nobank moliyaviy tashkilotlar tomonidan qondiriladi. Ushbu korxonalarga, mikrocredit yoki mikromoliyaviy tashkilotlar, lombardlar, kredit uyushmalari, faktoring kompaniyalar, ipotekani qayta moliyalashtirish kompaniyalari va boshqa shu kabi moliyaviy tashkilotlar kiradi.

Yuqorida keltirilgan nobank kredit tashkilotlarining xammsi ijtimoiy faoliyatni hamda iqtisodiy faoliyatni amalga oshiradi. Ijtimoiy faoliyat deganda yurtimizda kambag'allikni qisqartirish jarayonida ularga kreditlar ajratish bilan moliyaviy barqarorligini ta'minlash tushuniladi. Iqtisodiy faoliyatda esa barcha moliya tashkilotlari kabi nobank kredit tashkilotlarining tijoriy foyda olish maqsadida qilgan harakatlari tushuniladi.

Nobank kredit tashkilotlar moliya bozorining ajralmas elementlaridan biri hisoblanadi. Nobank kredit tashkilotlari tarkibiga kiruvchi mikromoliya tashkilotlari to'g'risidagi dastlabki qonun 2006 yil 28 iyunda qabul qilingan bo'lib (hozirda ushbu qonun o'z kuchini yo'qotgan), unda mikromoliya tashkilotlariga shunday ta'rif

berilgan: "Mikrokredit, mikroqarz, mikrolizing berish sohasida xizmatlar ko'rsatish bo'yicha faoliyatni amalga oshiruvchi va ushbu Qonunga muvofiq boshqa mikromoliyaviy xizmatlar ko'rsatuvchi yuridik shaxs mikromoliya tashkilotidir".

2017 yildan keyin mamlakatimizda moliya-kredit sohasida muhim o'zgarishlar yuz berdi. 2022 yil 20 aprelda "Nobank kredit tashkilotlari va mikromoliyalashtirish faoliyati to'g'risida"gi O'RQ-765-son qonun kuchga kirdi va ushbu qonunning maqsadi nobank kredit tashkilotlari faoliyati va mikromoliyalashtirish faoliyati sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iboratligi alohida belgilab qo'yildi.

Nobank moliyaviy tashkilotlarining yana bir ahamiyati shundan iboratki, ushbu tashkilotlar bankning ma'lum bir xizmat turlarini o'zida mujassam qiladi. Misol uchun, mikromoliyaviy tashkilotlar faqat mikrokredit operatsiyalari bilan shug'ullanadi. Lekin shu turdagi operatsiyalardan tijorat banklari ham foydalanadi. Yana bir misol bu faktoring kompaniyalaridir. Ushbu kompaniyalar mijozlarining muddati o'tmagan debitorlik qarzlari sotib olish orqali ularni moliyalashtirish bilan shug'ullanadi. Faktoring xizmatlari ham tijorat banklarida mavjud. Demak, nobank moliya tashkilotlari banklarda mavjud bo'lgan ma'lum bir funksiyalarni o'zida mujassamlashtiradi.

Mikromoliya tashkilotlarining samaradorligini tahlil qilish jarayonida bir qancha ko'rsatkichlardan foydalanish mumkin. Shulardan, mikromoliya tashkilotlarining sonining o'zgarishi, mikromoliya tashkilotlari kreditlarining yillik o'sishi, mikromoliya tashkilotlarining aktivlariga nisbatan rivojlanganlik darajasi.

Mikromoliya tashkilotlarining moliyaviy resurslar manbai majburiyat va o'z kapitallaridan tashkil topadi. Tahlil ma'lumotlarga qaraganda, 2017 yil 1 yanvar holatiga mikromoliya tashkilotlari balans passivida majburiyatlari 24,55 mlrd.so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2023 yil 1 yanvar holatiga 942,12 mlrd.so'mni tashkil etgan va oxirgi olti yilda 40 baravarga yaqin oshgan. Bu ko'rsatkich juda yaxshi o'sish hisoblanadi. Bundan tashqari, tahlil natijalarilariga ko'ra, 2017 yil 1 yanvar holatiga mikromoliya tashkilotlari balans passivida kapitali 44,40 mlrd. so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2023 yil 1 yanvar holatiga 564,29 mlrd.so'mni tashkil etgan va oxirgi olti yilda 13 baravarga yaqin oshgan.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni moliyalashtirishni rivojlantirish, hozirgi vaqtda mahalliy iste'mol bozorlarini tovar va xizmatlar bilan ta'minlashda, aholi bandligi va real daromadlarini oshirishda, moliyaviy resurslarni oqilona taqsimlash va ulardan oqilona foydalanishda, ijtimoiy guruhlar daromadlarining tengsizligini kamaytirishda, iqtisodiyotning turli tarmoqlari o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarni yaxshilashda katta ahamiyatga ega bo'lib, islohotlarni chuqurlashtirishning asosiy vositachisi hisoblanadi.

O'z navbatida ta'kidlash joizki, hozirda kichik biznes subyektlari faoliyatini takomillashtirish, ularni kredit mablag'lari bilan ta'minlashda mazkur tizimda ayrim muammo va kamchiliklar yuzaga kelmoqda, jumladan: kredit foiz stavkalarining balandligi; kredit olish jarayonida ma'lumotlarning to'liq va aniqmasligi va shartlarning qat'iyligi, kredit bo'yicha sifatli, maqsadga muvofiq ta'minotning mavjud emasligi, arizalarni uzoq muddatlarda ko'rib chiqilishi va ularni aniq manzillimasligi, ayrim tadbirkorlarning yuridik va iqtisodiy jihatdan bilim darajalarining yetishmasligi, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarini kreditlash salohiyatini kamayishi kabilardir.

Bu borada O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.Mirziyoyev o'z murojaatida "...bank tizimi faoliyatini rivojlantirish bo'yicha belgilangan vazifalarni amalga oshirishda banklar bilan tadbirkorlik subyektlari o'rtasida samarali va o'zaro manfaatli hamkorlik munosabatlari ta'minlash masalalariga asosiy e'tiborni qaratish zarur"¹ ekanligini alohida ta'kidlab o'tdilar. Albatta, xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish, bu sohaga moliyaviy yordam berish hamda ushbu ko'makni rivojlangan, zamonaviy bank tizimi orqali foiz stavkalari uncha yuqori bo'lmagan kreditlarni ishlab chiqarish korxonalariga ajratish yo'li bilan amalga oshirish imkoniyatlariga, ularning ishlab chiqarish faoliyati uchun kerakli resur va materiallarni sotib olishda hamda moliyaviy qo'llab-quvvatlash maqsadida kichik biznes sohasi subyektlarini kreditlash hajmini bir ikki barobar oshirish yuzasidan kerakli chora-tadbirlar amalga oshiriladi.

Bugungi kunda mikrokredit tashkilotlari moliya bozorida o'z o'rniga ega bo'lsada, ular faoliyatini takomillashtirish dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Masalan, ularda hanuzgacha pul mablag'larini boshqarish, xalqaro standartlarga javob beradigan moliyaviy hisobotlarni tuzish, ularni tahlil qilish kabi xalqaro ko'nikma va tajribalarga bo'lgan talabi katta. Shu boisdan, O'zbekistonda kichik biznes va mikromoliyalashni rivojlantirish uchun xalqaro moliya institutlarining kredit segmentlarini jalb qilish asosida kichik biznes subyektlariga ko'proq moliyaviy yordam ko'rsatish, mikrokredit tashkilotlari sonini oshirish, uning me'yoriy-huquqiy bazasini takomillashtirish hamda ular faoliyatini samarali nazorat qilishni mustahkamlash bo'yicha zarur choralarni amalga oshirish talab etiladi.

Tadbirkorlik subyektlarini mikrokredit tashkilotlari tomonidan kerakligicha moliyalashtirish, o'z navbatida, ularning soni, ko'rsatayotgan xizmatlar sifati, ustav kapitali, resurslari, aktivlariga ham bog'liq bo'ladi.

Bugungi kunda bank sohasida moliyaviy kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatini moliyaviy qo'llab-quvvatlashda mikromoliyaviy tashkilotlarning o'rnini yanada ko'paytirish, ularning moliyaviy barqarorligini

¹ president.uz. Prezident Sh.Mirziyoyevning 22.12.2017 yildagi parlamentga murojaatnomasi.

oshirish, mikromoliyaviy tashkilotlarning raqobatbardoshligini yanada ta'minlashga qaratilgan quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

1. Kichik biznes subyektlari faoliyatini kreditlashda bir nechta mikrokredit tashkilotlarining birgalikda ishtirokini ta'minlash amaliyotini joriy etish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bu kichik biznes subyektlari faoliyatini kreditlashda, mikrokredit tashkilotlarining tijorat banklari bilan raqobatlashishiga imkoniyat yaratadi.

2. Mikrokredit tashkilotlari tomonidan mikromoliyalash aholining kam ta'minlangan qatlamini qo'llab-quvvatlash va kichik tadbirkorlik faoliyatini rag'batlantirish vositasi sifatida rivojlanishi uchun, shuningdek, kredit munosabatlarining mazkur o'ziga xos shaklini va alohida mijozlar guruhlarining talablari, xususiyatlarini inobatga olgan holda mikromoliyalashning turli ko'rinishlarini qo'llashga imkoniyat yaratadigan me'yoriy-huquqiy bazani mustahkamlash talab etiladi.

3. Mikrokredit tashkilotlarining resurslari bazasini kengaytirish maqsadida aholining bo'sh pul mablag'larini jalb qilish, bunda ularning omonatlarini kafolatlovchi huquqiy asoslarni mustahkamlash maqsadga muvofiq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Gutierrez-Nieto, B., Serrano-Cinca, C., & Molinero, C. M. (2007). Microfinance institutions and efficiency. Omega, 131-142.
2. Mersland, R., & Strøm, R. O. (2009). Performance and governance in microfinance institutions. Journal of Banking & Finance, 662-669.
3. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy ma'lumotlari.
4. <https://www.worldbank.org> ma'lumotlari.

FISCAL AND MONETARY POLICY OF THE STATE

Rakhimova Mohinur Dilshod kizi

Teacher, Tashkent Institute
of Management and Economics

Kasimdjanova Barno

second-year student at the Tashkent Institute
of Management and Economics

Abstract: This paper explores the intricate relationship between fiscal and monetary policy, highlighting their roles in shaping economic stability and growth. The interaction between these two policies is critical, as coordinated efforts can enhance their effectiveness in responding to economic fluctuations. This article reviews theoretical frameworks and empirical evidence.

Key words: Taxes, budget, economic growth, social distribution, interest rates, liquidity, money supply, inflation.

Annotatsiya: Uch fiskal va pul-kredit siyosati o'ziga xos murakkab munosabatlarni ko'rib chiqadi, iqtisodiy boshqaruv va boshqaruvdagi rolini ta'kidlaydi. Ushbu ikki siyosatning o'zaro ta'siri juda muhim, chunki koordinatsiyalangan sa'y-harakatlar iqtisodiy tebranishlarga samarali javob berish imkonini beradi. Nazariy asoslar va empirik ma'lumotlar ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: soliqlar, budjet, iqtisodiy o'sish, ijtimoiy taqsimot, foiz stavkalari, likvidlik, pul massasi, inflyatsiya.

Аннотация: В этой статье исследуются сложные отношения между фискальной и денежно-кредитной политикой, подчеркивая их роль в формировании экономической стабильности и роста. Взаимодействие между этими двумя политиками имеет решающее значение, поскольку скоординированные усилия могут повысить их эффективность в реагировании на экономические колебания. Рассматриваются теоретические основы и эмпирические данные.

Ключевые слова: налоги, бюджет, экономический рост, социальное распределение, процентные ставки, ликвидность, денежная масса, инфляция.

Fiscal and monetary policy are the most important instruments of the state's economic policy aimed at stabilizing and developing the economy. Each of these policies has its own specific goals, which may vary depending on economic conditions and external factors. In this article, we will consider the main goals of fiscal and monetary policy, their relationship and impact on sustainable economic development.

The objective of the monetary policy is to ensure the 5 percent inflation target. To achieve the target, the Central Bank implements measures to balance the aggregate demand in the economy to the level of supply by adjusting the policy rate.

Interest rates in the economy have an effect on decisions of market participants to borrow, invest, save or consume.

A rise in the policy rate of the Central Bank increases interest rates in the economy. Higher interest rates increase the attractiveness of saving instruments and reduce the demand for debt instruments. In such conditions, market participants continue to save more and spend less. While the supply of goods and services remains unchanged, weaker demand for them serves to stabilize prices in the economy and, as a result, reduce inflation pressure.

In line with the "Uzbekistan – 2030" strategy, which aims to conduct flexible fiscal policy in response to external and internal impacts to ensure long-term sustainable economic growth, the main goals for the medium and long term have been identified as:

- Achieving upper-middle-income status through sustainable economic growth;
- Keeping the deficit of the consolidated budget no more than 3% of GDP;
- Ensuring that the ratio of public debt to GDP does not exceed 50%;
- Reducing the share of the "shadow economy";
- Gradually transitioning to "performance-oriented budgeting";
- Harmonizing tax and customs legislation and subsidies and privileges granted to various economic sectors with WTO requirements;

Maintaining the social focus of state budget expenditures.¹
Additionally, this fiscal strategy will serve as the basis for the state budget and budget program for 2025-2027.

Fiscal policy goals

The fiscal policy of the state includes tax and budgetary measures aimed at regulating the economy. The main objectives of fiscal policy are:

Stabilizing the business cycle. One of the key objectives of fiscal policy is to mitigate fluctuations in the economic cycle. During periods of economic downturn, the state can increase government spending and reduce taxes to stimulate demand, while during periods of economic growth it can reduce spending or increase taxes to prevent the economy from overheating.

Ensuring economic growth. Fiscal policy should help create the conditions for sustainable economic growth. This is achieved through investments in infrastructure, education and science, which contributes to increased productivity and competitiveness of the economy.

Reducing the unemployment rate. In the context of high unemployment, fiscal policy is aimed at creating jobs through incentive programs and social protection. Aggressive measures, such as investing in infrastructure projects, can help create new jobs and reduce unemployment.

Lower inflation. Fiscal policy can be used to manage price levels. Reducing spending or increasing taxes can reduce aggregate demand and therefore the rate of inflation. It is important to maintain a balance between stimulating the economy and controlling inflation.

Social distribution of income. Fiscal policy also plays an important role in income redistribution. Through progressive taxation and social spending, the state can reduce inequality in the distribution of resources and income, providing more equal access to public goods.

Long-term investment in development. Fiscal policy should ensure long-term investment in areas such as health, education and scientific research, which creates grounds for sustainable growth in the future and improves the quality of life of citizens.

Monetary policy objectives

Monetary policy is focused on managing the money supply and interest rates in the economy. The main objectives of monetary policy are:

Inflation control

One of the main goals of monetary policy is to maintain price stability. The central bank sets inflation targets and uses policy tools (such as changing interest rates) to achieve these targets. Controlling inflation is important to create predictable conditions for businesses and consumers.

Maintaining full employment. Monetary policy should help create conditions for full employment. By lowering interest rates, the central bank can stimulate consumption and investment, which contributes to job creation.

Stabilizing the financial system. Monetary policy is also aimed at maintaining the stability of the financial system and preventing financial crises. The central bank must regulate liquidity in the economy to avoid lending problems and ensure the stable functioning of the banking system.

Boosting economic growth. Ensuring the relative availability of credit through changes in interest rates can provide incentives for businesses and consumers, which contributes to economic growth. This is especially important during economic downturns, when active monetary policy can quickly revive the economy.

Support currency stability. The central bank is also responsible for the stability of the national currency. This means that monetary policy should be aimed at preventing excessive volatility of the exchange rate and ensuring its predictability for participants in foreign economic activity.

Sustainable lending. The monetary policy regime should ensure sustainable lending for the real sector of the economy. This requires the central bank to monitor and regulate bank risks to prevent borrowing for inappropriate or risky projects.

The relationship between fiscal and monetary policy

Fiscal and monetary policies are complementary instruments, and their interaction can significantly improve the effectiveness of economic management:

Coordination of actions. Effective coordination between fiscal and monetary policy can lead to a better economic outcome. For example, if the government increases infrastructure spending, then the central bank can cut interest rates to supplement that growth.

Elimination of contradictions. It is important to eliminate the contradictions between the actions of the central bank and the government in order to prevent negative consequences. For example, if the government increases spending at already high levels of debt, it can lead to a deterioration in credit rating and higher interest rates, which reduces the effectiveness of this spending.

¹ DP-158-son 11.09.2023. On the Strategy "Uzbekistan — 2030"

Goal-setting. Fiscal and monetary policy objectives must be aligned to ensure coherent economic growth. Government agencies should be aware of monetary conditions to avoid excessive optimism about fiscal spending.

CONCLUSION

Fiscal and monetary policy play a critical role in the state's economy. Their goals overlap and complement each other, making them effective tools for achieving sustainable economic development. In the face of uncertainty and global challenges facing the global economy, it is necessary to especially actively apply these policies to achieve the most important goals: economic growth, price stability and improving the quality of life of citizens. Coordinated action of fiscal and monetary measures will help create a balanced and sustainable economy.

References

1. Mankiw, N. G. (2020). *Principles of Economics.* Cengage Learning.
2. Blanchard, O., Johnson, D. R. (2013). *Macroeconomics.* Pearson.
3. Friedman, M. (1968). *A Theory of the Consumption Function.* Princeton University Press.
4. N. Gregory Mankiw. Macroeconomics. 8 th edition. Harvard University. (NY.: Worth Publishers, 2013). 605 p.
5. Абель Э., Бернаке Б. Макроэкономика. 5-е изд.-СПб.:Питер, 2009-544 с.
6. <https://lex.uz/ru/docs/-6600413>
7. <https://cbu.uz/en/>
8. <https://www.imf.org/en/>

THE DETERMINANTS OF FINANCIAL DEVELOPMENT IN CASE OF CENTRAL ASIAN COUNTRIES

Otabaev Yodgorbek Marim o'g'li

Toshkent Shahridagi Turin Politehnika Universiteti, katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot oddiy chiziqli regressiya usulidan foydalangan holda Markaziy Osiyoning to'rtta davlatida (Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston va O'zbekiston) moliyaviy rivojlanish determinantlarini o'rganishdan iborat. Har bir mamlakatda 2009 va 2023 yillardagi yillik panel ma'lumotlaridan foydalangan holda, tadqiqot moliyaviy rivojlanish, savdo ochiqligi, inflyatsiya, aholi jon boshiga YalM daromadi, majburiy zaxira va davlat qarzlari o'rtasidagi bog'liqlikni aniqladi. Regressiya natijalari shuni ko'rsatadiki, savdo ochiqligi va majburiy zaxiralar tanlangan mamlakatlarda moliyaviy rivojlanishga salbiy va statistik jihatdan ahamiyatsiz ta'sir ko'rsatdi. Boshqa o'zgaruvchilar, masalan, inflyatsiya, aholi jon boshiga to'g'ri keladigan yalpi ichki mahsulot, davlat qarzlari moliyaviy rivojlanishga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Ushbu tadqiqotda banklarning yalpi ichki mahsulotdagi ulushidagi xususiy kreditlari moliyaviy rivojlanishning proksi sifatida ishlatiladi va markaziy banklarning qayta moliyalash stavkasi siyosat stavkasining proksi sifatida ham qo'llaniladi. Hukumatlar mamlakatlar o'rtasidagi savdo va zaxira talablari haqida qayg'urishi kerak, chunki bu operatsiyalar bank sohasiga bevosita va bilvosita ta'sir qiladi.

Kalit so'zlar: Markaziy Osiyo, OLS, Moliyaviy rivojlanish, Panel ma'lumotlari.

Abstract: This study purposes at investigating the determinants of financial development in four countries of Central Asia such as (Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan and Uzbekistan) employing simple linear regression method. Utilizing panel data in annual from 2009 and 2023 in each country case, the study found a relationship between financial development, trade openness, inflation, GDP per capita income, reserve requirement and government borrowing. The outcome of regression reveals that, trade openness and reserve requirement exerted negative and statistically insignificant impacts on financial development in selected countries cases. While other variables such as, inflation, GDP per capita income, government borrowing represented positive influences on financial development. Private credit by banks in share of GDP is used as a proxy for financial development and refinancing rate of central banks is also used as a proxy for policy rate in this study. Governments need to care about trade between countries and reserve requirements since these transactions have direct and indirect effect on banking sphere.

Key words: Central Asia, OLS, Financial development, Panel data.

Аннотация: Целью данного исследования является изучение детерминант финансового развития в четырех странах Центральной Азии, таких как (Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан и Узбекистан), с использованием метода простой линейной регрессии. Используя панельные данные за год с 2009 по 2023 год в каждом случае страны, исследование обнаружило связь между финансовым развитием, открытостью торговли, инфляцией, доходом ВВП на душу населения, обязательными резервами и государственными заимствованиями. Результат регрессии показывает, что открытость торговли и обязательные резервы оказали отрицательное и статистически незначимое влияние на финансовое развитие в случаях отдельных стран. В то время как другие переменные, такие как инфляция, доход ВВП на душу населения, государственные заимствования оказали положительное влияние на финансовое развитие. Частный кредит банков в доле ВВП используется в качестве прокси для финансового развития, а ставка рефинансирования центральных банков также используется в качестве прокси для учетной ставки в этом исследовании. Правительствам необходимо заботиться о торговле между странами и обязательных резервах, поскольку эти транзакции оказывают прямое и косвенное влияние на банковскую сферу.

Ключевые слова: Центральная Азия, OLS, Финансовое развитие, Панельные данные.

INTRODUCTION

The growth of the financial sector is essential to economic development and is widely regarded as a sign of a nation's prosperity (Svirydzhenka, 2016). But differences in how each nation's financial sector has developed

can cause a gap between advanced and developing countries. The gap in progress between emerging and developed nations is best illustrated by the Asian region, especially when it comes to the financial industry (Svirydzenka, 2016; Shen and Lin, 2007). Furthermore, the post-global financial crisis era suggests that Asian banking efficiency and liquidity must improve. This is because Asian banks outperform banks in other regions of the world, as noted by Vinayak et al. (2016), and as a result, they have a major influence on the viability and efficiency of the global banking system. Unexpectedly, Central Asian nations have experienced remarkable economic expansion since the year 2000. The combined gross domestic product (GDP) of Kazakhstan, Kyrgyzstan, Mongolia, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan increased by 7% annually on average between 2000 and 2016 (OECD, 2018). The financial system has been sufficiently developed to support economic development at a different pace than the comparatively advanced economies of central and eastern Europe (Djalilov & Piesse, 2011). The production disparity appears to have closed between Central Asian nations and South Korea and Japan (Yormirzoev, 2021). Nonetheless, there is a tendency for the financial stability of Central Asian nations to deteriorate. For instance, the public's trust in Tajikistan's financial system's soundness was severely damaged by the country's 2015 financial collapse (OECD, 2018). In the meantime, financial stability has declined recently in other countries like Kyrgyz Republic, Kazakhstan, and Uzbekistan (World Bank, 2017). Meanwhile, since 2005, Central Asia's average bank penetration has declined, with Tajikistan and the Kyrgyz Republic making major contributions (World Bank, 2017). In fact, Fu et al. (2014) show that economic stability is enhanced by greater bank market dominance in Asia. In addition to financial liberalization, there are a number of other essential determinants which directly and indirectly influence on financial development in case of Central Asia countries. This paper is devoting to examine the impact of selected determinants of financial development and also contribute to enlargement of literature regarding to this study. In the following paragraphs, previously conducted papers are going to be reviewed in order to mention and employ as a role model in response to analyze the influence factor of determinants in terms of giving an inference. Since this study's empirical analysis is based on panel data analysis, information about econometric model is going to be delivered in methodology and in results paragraphs in the following sections of this study.

LITERATURE REVIEW

Five groups were created by the researchers to contain all endogenous and exogenous factors influencing financial progress. These include the government's intervention, institutions, legal customs, openness policies, and political economy variables (Voghuei et al., 2011). The accomplishments of a nation's financial industry can be ascertained by contrasting the levels of prices and quantities, especially the interest rate spread and stock flow. Numerous scholars employed various financial development parameters. Credit to private as a percentage of GDP was utilised, for example, by Scartascini (2012), Huang (2005), and Arcand et al. (2015). Conversely, liquid obligation (M2) as a proportion of GDP was employed by King and Levine (1993), Demetriades and Leuintel (1996), and Saci and Holden (2008).

The empirical research conducted by Mbulawa (2015) reveals compelling proof that trade openness, institutional characteristics, and economic expansion all contribute to the explanation of financial development, or the percentage of GDP attributed to credit to the private sector. Hofmann (2001) examined the factors influencing credit to the private non-bank sector using data from 16 industrialised nations. The researcher discovered that real interest rates had a detrimental impact on financial progress. Akinlo and Oni (2015) assert that the reserve ratio and prime lending rate contribute to a decline in credit in the private sector. Although real lending by banks to private companies tends to decline, inflation increases private credit to the private sector. Badeb and Lean (2017) investigated the primary factors influencing financial development in the Republic of Yemen employing the principal component methodology. They discovered that trade openness and economic expansion had a favourable effect on the rate of financial development. Being dependent on natural resources has detrimental effects.

Takyi and Obeng (2013) also used an auto-regressive distributed lag model to identify the factors that influenced Ghana's financial progress. According to the model's estimation purposes, trade openness and per capita income both significantly and positively impacted a nation's ability to advance financially. Reserve necessities for financial institutions have a detrimental statistically significant affect in both the short and long term, but inflation and interest rates have a positive statistically significant impact. On the contrary, spending by governments has little impact. Benya (2010) found a strong positive correlation between trade openness and financial development. Huang (2005) asserts that financial development benefits from political liberalization, particularly in the near term. Assefa (2014) used a supply-side technique to assess the short- and long-term effects of macroeconomic parameters, bank-specific factors, and monetary regulation on bank loans to the private sector in Ethiopia. The rule, the author found, has no long-term or short-term impact on commercial lending loans to the business community.

Applying yearly time series data from 1995 to 2014, Bist and Read (2018a) used panel co-integration analysis to examine the long-term connection between financial growth and economic expansion in 16 nations with low incomes. The outcome of the dynamic OLS estimation demonstrates that financial stability significantly and favourably influences the growth of the economy. Ellahi (Ellahi et al., 2021) investigated the institutional elements influencing the South Asian Association of Regional Cooperation (SAARC) region's financial sector. Using the generalized method of moment, the author discovered that financial strength is statistically positively and significantly impacted by trade openness, governmental characteristics, legal origin, and real gross domestic product. However, inflation has a very detrimental impact. Numerous elements that either beneficial or detrimentally impact the Report Phrase finance-growth relationship were covered in recent studies. The influence of inflation on the connection between finance and economic growth in the West African region was investigated by Ehigiamusoe et al. (2019). They discovered an adverse relationship between financial development and the price index. Determining the inflation threshold, which was 5.6% above and would be detrimental to the association, is a novel finding. Important research revealed that it is preferable to enhance financial development while lowering the rate of inflation rather than raising both. An identical study was conducted in 2019 by Ehigiamusoe et al., who examined the importance of macroeconomic stability in determining financial development. The analysis of the West African region revealed that macroeconomic stability is crucial, especially for enlargement of financial sphere.

METHODOLOGY

This research study is going to use panel data for the selected dependent and independent variables in annual time-series data bases in case of chosen four Central Asian countries such as, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan and Uzbekistan. Private credit to percentage of GDP is taken as a dependent variable for this study and below deep statistic information regarding to other dependent variables are delivered in deep. Clarifying an appropriate methodology for any particular research paper is so crucial in terms of examining the relationship between endogenous and exogenous variables in case of a certain interest area. In addition to this, accuracy of the model is also important since the results can be employed as an inference for some particular conditions. That is why many researchers struggle to employ an appropriate model for their studies so as to rise the accuracy and unbiasedness of the outcomes. After many affords and considerations, the implication of Simple linear regression analysis for panel data is argued as final method for examining the impact of selected independent variables on financial development in case of above-mentioned countries group and below the general equation of the model is provided as follows:

$$\begin{aligned} & \text{Financial\_development}_i \\ &= \beta_0 + \beta_1 TO_i + \beta_2 GDP\_per\_cap_i + \beta_3 Inflation_i \\ &+ \beta_4 Policy\_rate_i + \beta_5 Reserve\_requirement_i + \beta_6 Gov\_debt_i + \varepsilon_i. \end{aligned}$$

As stated in equation above, financial development which is standing for dependent variable is explained by collecting data for private credit by banks in percentage of GDP during the period of 2009 and 2023. Determinants are collected based on macroeconomic and financial factors. To be more accurate, for macroeconomic factors data for inflation, GDP per cap-and-trade openness is taken while for financial and monetary system data for policy rate, reserve requirement and government debt in percentage of GDP has been taken in order to explain the influence factor of them on alteration of financial growth in case of focused country group throughout the period. It is vital to note that, conducting the simple linear regression is not enough for giving an inference about the role of those factors on financial development without conducting a relevant test for post estimations such as checking multicollinearity, heteroskedasticity and endogeneity issues that are considered as common model estimation problems in investigation of panel data. Statistical conclusions about those post estimations are also involved in the.

Empirical results.

Outcome of simple linear regression is going to be explained in this paragraph and there can be chance to compare the findings of previous conducted the same studies. Based on the regression table below, one-point changes in trade openness leads to reduction of financial development by 1.33 percent but this is found as not statistically significant since standard error is much higher than predicted coefficient as seen below. If annual value of GDP per cap changes by one thousand USD, this leads to accelerate financial development by 0.3 percent and the impact of this factor is found as statistically significant at one percent significance level. The result of inflation has represented somehow contradictory influence on financial development, under this study one percent changes of inflation results in rise of financial development by 0.522 percent and it is considered as statistically significant at five percent significance level. However, as mentioned earlier, studies of Robinson (2015) and Patrick (2016) claimed that, inflation is considered as one of the factors which causes to have opposite direction effect on financial development. Further variable policy rate which is standing for refinancing

rate of each country's central bank and if refinancing rate changes by one percent this follows to rise of financial development by 0.039 percent but it is found as not statistically significant. The impact of reserve requirement rate observed as having negative on banking development. To be more accurate, one percent changes in the value of reserve requirement leads to slowdown of financial development by (0.485) percent and it is statistically significant at five percent significance level. On top of that, the effect of government debt is found to be positive and one percent changes in the value of government debt in share of GDP leads to rise of financial development by 0.292 percent and it is statistically significant at one percent significance level.

Linear regression

Financial_developm~t	Coef.	St. Err.	t-value	p-value	[95% Conf	Interval]	Sig
TO	-1.332	3.987	-0.33	.74	-9.33	6.665	
GDP_per_cap	.003	.000	8.17	.000	.002	.003	***
Inflation	.522	.238	2.20	.032	.045	.999	**
Policy_rate	.039	.174	0.23	.823	-.311	.389	
Reserve_requirement	-.485	.198	-2.45	.018	-.881	-.088	**
Gov_debt	.292	.062	4.68	.000	.167	.417	***
Constant	2.812	5.585	0.50	.617	-8.391	14.014	
Mean dependent var	22.082		SD dependent var	11.389			
R-squared	0.741		Number of obs	60			
F-test	25.331		Prob > F	0.000			
Akaike crit. (AIC)	394.024		Bayesian crit. (BIC)	408.685			

*** p<.01, ** p<.05, * p<.1

After regression analysis, conducting a number of post estimation tests is important in order to make sure whether the inference of coefficients to population is reliable or not. One of the common issues is observing heteroskedasticity problem in linear regression. Prior to explain the result of Breusch-Pagan test, providing illustration about heteroskedasticity can be logical. Variables can be constant in time changes or non-constant as time changes, if the former cases observed the variables are considered as homoskedasticity while the latter case noticed the variables are not constant and it is called heteroskedasticity issue. There are a number of methods to check heteroskedasticity of variables such as, Bruesch-Pagan test, graphical explanation and technical method. The test below Breusch-Pagan test and it is common in examining the heteroskedasticity issue in the model and based on the chi-square and p-value, we are able to accept null hypothesis which claims about homoskedasticity of variables namely the variables are constant in time changes at five percent significance level. In appendix, scatter graph and technical explanations are provided. In general condition, while Breusch-pagan test considered as the variables are constant, in most cases many models are suffer from difference of residuals time by time. It means that, there will be error between fitted value and population which is explained with residuals. There are a number of methods are proposed to solve this issue and obtain the best linear regression results as possible as. For this, implication of some advanced models can be requested by increasing sample size based on critical value of variance change.

** Heteroskedasticity **

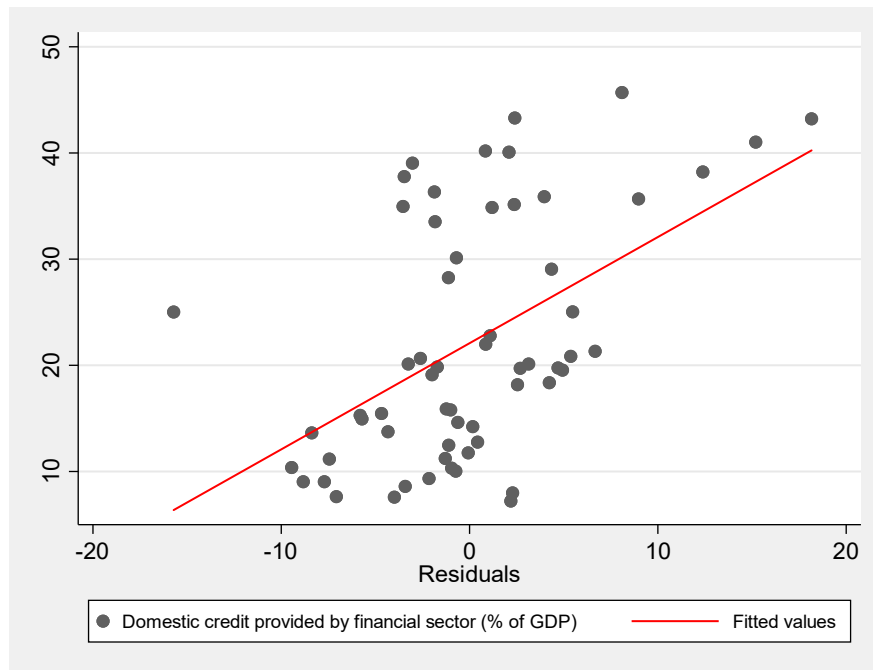
Breusch-Pagan / Cook-Weisberg test for heteroskedasticity

Ho: Constant variance

Variables: fitted values of financial development

chi2(1) = 3.17

Prob > chi2 = 0.0749

Further common model related issue is witnessed with occurrence of multicollinearity between variables. If the variables are integrated with each other more than 0.5 percent this is argued as there is similar variable participation in the model and this might lead to have biased regression result. Thus, in order to check whether the model is suffering from multicollinearity or not, a number of tests are used in common, and one of those tests is Breusch-Godfrey test below. In response to the outcome of test, it can be concluded that, the variables are not correlated with each other with high percentage and model is considered as free from multicollinearity issue since average value of vif test below is lower than five, while some econometric coursebooks marked this value as ten, in many research scientists take the average value of vif test at five which is border for claiming existence of high correlation risk within variables in the model.

Multicollinearity test

VIF	1/VIF
2.310	0.432
1.920	0.521
1.830	0.545
1.730	0.577
1.520	0.660
1.250	0.798

1.760

CONCLUSION AND RECOMMENDATION

To make the growth of economy stable and rise the social well-fare of individuals the development of financial sphere is so important. Nevertheless, financial sectors of Central Asian countries are not desired due to some restrictions and puzzles which are pivotal to find the solution of them so as to support economic growth. There are not many researches and empirical examination regarding to financial condition of Central Asian countries. Thus, identifying some determinant factors of financial development in case of Central Asian countries has paramount importance. Hence, the major objective of this study was to examine determinant factors of selected countries' financial sector development. To achieve this objective panel data based on annual time interval from 2009 and 2023 in each selected four countries case has been collected. Several databases were employed to collect data, it is irrefutable that, world bank was the major database for macroeconomic variables while for financial variables each country's central banks was targeted to get data throughout the period. For the purpose of examine the influence of determinant factors of financial development, simple linear regression model is used and according to outcomes, trade openness, reserve requirement was found to have

adverse effect while the remaining variables revealed positive influence on financial development at one and five percent significance level.

Central Asian governments and central banks have the authority to modify their regulations regarding lending and saving interest rates. Raising the interest rate on savings will encourage people to deposit money with financial institutions, enabling them to have sufficient funds to provide loans. Lending interest rates would be lowered by the relevant authority in order to balance supply and demand for loanable funds.

An attempt should be made to promote increased trade openness by lowering trade barriers and streamlining procedures and regulations in order to enable high and sustained development of the financial sector performance in focused economies. However, for less developed nations like Kyrgyzstan, Tajikistan, and Uzbekistan, which are heavily dependent on international commerce, this could be harmful to economic growth as the Prebisch-Singer law states that terms of trade decrease. Trade openness, which is determined by dividing the GDP by the total of imports and exports, can therefore be increased by lending enough money to export sectors, which will diversify and make it easier for the export of produced and semi-finished goods, which will lead to financial growth.

In addition to this, marking reserve requirement at high rate can also be restriction for financial development of countries. This is because, if reserve rates continue to grow, this might cause to close the circulation of such an amount of budget in an economy by just keeping it in balance of banks. Undoubtedly, we are away from initiating zero rate of reserve request, there must be a certain amount of reserve in each bank balance, but this must not be high because money under the pillow is considered as dead money as they are not contributing rise of economic circulation. Thus, this process must be controlled by central banks in order to keep the balance of both reserve and loans by banks.

References

1. Baltagi, B.H., Demetriades, P.O. and Law, H.S. (2007), "Financial development, openness and institutions: Evidence from panel data", *Journal of Development Economics*, Vol. 89 No.2, pp. 285-296.
2. Bawumia, M. (2010), "Monetary policy and financial sector reform in Africa: Ghana's experience", Accra, Combent, Impressions.
3. Beck, T. and Levine, R. (2003), "Legal institutions and financial development", *Journal of Financial Economics*, Vol. 65 No. 2, pp. 203-247.
4. Beck, T., Levine, R. and Loayza, N. (2000), "Finance and the sources of growth", *Journal of Financial Economics*, Vol. 58 No. 2, pp. 261-300.
5. Acheampong, I.K. (2007), "Testing Mckinnon-Shaw thesis in the context of Ghana's financial sector liberalisation episode", *Journal of Management Research and Technology*, Vol. 1 No. 2, pp. 155-183.
6. Acquah, A. P. (2006), "Evaluating the banking system in Ghana", Bank of Ghana. Fifth Banking Awards Ceremony, Accra, May 2006, available at: <http://www.bis.org/review/r060825c.pdf?frames=0>.
7. Dehesa, M., Druck, P. and Plekhanov, A. (2007), "Relative price stability, creditor rights, and financial deepening", working paper, IMF, Washington, DC.
8. Emran, S. M. and Subika, F. (2009), "Lazy banks?", Government borrowing and private credit in developing countries, June 2009, available at: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1418145>.
9. Quartey, P. (2005), "Financial sector development, savings mobilization and poverty reduction in Ghana", research paper, University of Ghana, Ghana.
10. Abay Yimer, S. (2011). Financial market development, policy and regulation: the international experience and Ethiopia's need for further reform.
11. Arcand, J. L., Berkes, E., & Panizza, U. (2015). Too much finance? *Journal of Economic Growth*, 20(2), 105–148
12. Assefa, M. (2014). Determinants of growth in bank credit to the private sector in Ethiopia: A supply side approach. *Research Journal of Finance and Accounting*, 5, 90–102.
13. Badeeb, R. A., & Lean, H. H. (2017). The determinants of financial development in the Republic of Yemen: Evidence from the principal components approach. *Capital Market Review*, 25(2), 32–48
14. Becerra, O., Cavallo, E., & Scartascini, C. (2012). The politics of financial development: The role of interest groups and government capabilities. *Journal of Banking & Finance*, 36(3), 626–643
15. Benyah, F. (2010). Determinants of financial development: A focus on African countries. Thesis submitted in partial fulfillment of a master's degree: Jonkoping University. <http://hj.diva-portal.org/smash/get/diva2:337616/FULLTEXT01>
16. Bist, J. P., & Read, R. (2018a). Financial development and economic growth: Evidence from a panel of 16 African and non-African low-income countries. *Cogent Economics & Finance*, 6(1), 1449780. <https://doi.org/10.1080/23322039.2018.1449780>
17. Takyi, P. O., & Obeng, C. K. (2013). Determinants of financial development in Ghana. *International journal of development and sustainability*, 2(4), 2324–2336

INITIAL RESEARCH: ARE THE CURRENT RESEARCHED EARLY WARNING INDICATORS SIGNIFICANT IN IDENTIFYING BANKING CRISES?

Berdiyev Bekzod Shoymardonovich,

Senior Teacher, Department of "Management, Economics and Humanitarian" subjects
Turin Polytechnic University in Tashkent

Masharipov Sarvar Matkarimovich

Chief Head of Credit Departments I&II, JSC "KDB Bank Uzbekistan"

Berdiyev Jahongir Shaymardon o'g'li

Risk Manager, JSC "KDB Bank Uzbekistan"

Abstract: This paper proposes an empirical methodology to evaluate the current leading Early Warning Indicators (EWIs) of banking indicators and proposes any additional indicators that should be used by policymakers to forecast any crises within the banking industry. For this purpose, using a pooled logistic regression model to illustrate the accuracy of the five chosen indicators of a banking crises is recommended.

Key words: Early Warning Indicators (EWIs), Banking Crises, pooled logistic model.

Annotatsiya: Ushbu maqola bank ko'rsatkichlarining joriy etakchi erta ogohlantirish ko'rsatkichlarini (EOK) baholash uchun empirik metodologiyani hamda davlat tomonidan bank sohasida har qanday inqirozni bashorat qilish uchun ishlatilishi kerak bo'lgan har qanday qo'shimcha ko'rsatkichlarni taklif qiladi. Shu maqsadda tanlangan beshta bank inqirozi ko'rsatkichlarining to'g'riligini tasvirlash uchun birlashtirilgan logistik regressiya modelidan foydalanish tavsiya etiladi.

Kalit so'zlar: erta ogohlantirish ko'rsatkichlari (EWI), bank inqirozlari, qo'shma logistika modeli.

Аннотация: В данной статье предлагается эмпирическая методология оценки текущих ведущих индикаторов раннего предупреждения (ИРП) банковских индикаторов и предлагаются любые дополнительные индикаторы, которые должны использоваться государствами для прогнозирования любых кризисов в банковской отрасли. Для этой цели рекомендуется использовать объединенную модель логистической регрессии для иллюстрации точности пяти выбранных индикаторов банковского кризиса.

Ключевые слова: индикаторы раннего предупреждения (EWI), банковские кризисы, объединенная логистическая модель.

INTRODUCTION

Early Warning Indicators (EWIs) are important tactics policymakers and economic forecasters use to assess the vulnerability of economic conditions to potential severe financial crises. EWIs are not only different for emerging and advanced economies, but they are also specific for different types of financial crises. The volatility of domestic currency tends to signal the possibility of a currency crisis, the debt to GDP ratio or the value of international debt on the balance payments accounts signal debt crises and extreme changes in interest rates and property prices are indicators of banking crises; so, policymakers have a wide variety of indicators in their disposal to accurately signal different types of financial crises and protect the domestic economy.

Examples of EWIs are mainly financial factors which include credit-to-GDP gaps or national property prices for advanced economies. These indicators are regularly monitored across the years, any volatility in the cyclical

pattern of the indicators, e.g., an unexpected rise or fall in the overall property prices, can highlight any build-up of hidden problems within a financial sector that will eventually lead to crises if not managed. Usually if the indicators are stable in the long-term, EWIs tend to signal a financial crisis three years prior to the crisis in order to provide policymakers with the opportunity to implement effective policies in the economy to avoid or reduce the consequences of a crisis within the domestic banking sector.

EWIs were well researched before the Great Financial Crisis (GFC) by authors like Dermirgüç-Kunt and Detergiache or Calvo. There were numerous indicators that were highly acknowledged as significant indicators of financial crises, yet these indicators were mismanaged and undetected by policymakers. The banking crises in 1973 and 2008 were similar, they were both triggered by deregulation in the banking sector and extensive growth in the property market, that soon crashed and led to big banks' experiencing issues with liquidity; (Lambert, 2008). So, there were obvious indicators that should have been detected after the 1975 crisis and successfully implemented in the economy to avoid the banking crisis in 2008. So, more research needs to be carried out on EWIs or policymakers need to spend more time and resources on implementing specific indicators to protect the economy from future banking crisis.

There is a strong necessity to focus on the early warning indicators of a banking crisis, assessing the significance of the already well-established indicators and study the possibilities of their application for the case of Uzbekistan.

LITERATURE REVIEW

There has been extensive research on the leading early indicators of banking crisis, evaluating the developments leading up to a banking crisis and the post-crisis consequences of false alarms. This section evaluates past papers focused on analysing the leading indicators of banking crises and the significance and validity of financial indicators such as the national debt to GDP ratio to track vulnerabilities of banking crises. For instance, Gavin and Hausman (1996) suggest that credit growth is a highly significant indicator of vulnerabilities in the banking system, as crises tend to be an after-effect of excessive borrowing in the inter-bank systems, as proven in the Great Financial Crisis (GFC) in 2007-09.

Main early warning indicator that are proven to be significant early warning indicators of banking crisis are the debt service ratio (DSR), credit-to-GDP gap, loans-to-deposit ratio and property prices. Laina, Nyholm and Sarlin (2015) use univariate signal extraction and multivariate logit analysis to assess the usefulness of macro-financial indicators, their various transformations over crises and optimal lead horizons. Their main conclusion is that the most successful indicators of systematic banking crises in a panel of 11 EU countries, with a main focus on Finland, are the growth rates of loans to deposits and house prices. The results showed that the growth in the loans to deposits ratio peaked at 7% and 13% two years prior to the 2008 Q3 crisis and 1991 Q3 banking crises, but then decelerates to become negative at the beginning of the crises and reach -1% and -10% three years after the crises. The growth rate in real house prices saw extreme movements compared to the average growth rate during the 1991 Q3 banking crisis for the rest of the EU countries. Real house prices grew over 30% before the crisis, then turned negative almost two years before and dropped by 20% at the start of the crisis. Not only does this paper, use a mixture of univariate and multivariate models to assess the usefulness of early warning indicators, it also investigates cross correlations between different lags of the indicators and the crisis dummy. The authors plot of the cross correlation of the indicators alongside a crisis dummy and observe that the growth rate of house prices variable lagged by three years is most correlated with crisis occurrences and the growth rate of level of loans to deposits ratio lagged by two years is just correlated with the onset of a crisis.

However besides from real growth of GDP, Laina et al (2015) do not find much evidence that macroeconomic variables such as inflation and current account deficits, are good early warning indicators of a banking crisis. Which contradict the claims of past highly critically reviewed papers and the criteria policymakers use to implement effective early warning models to track banking crises. In addition, the authors of this paper analysed that for a shorter lead time window before a crisis, trend deviations of the loan stock variables are better explanatory variables than the growth rates. Also, this paper does not attempt to prove evidence on the predictability of overall systemic banking crises as the sample as relied heavily on European countries especially Finland, that have different banking systems and regulation compared to other countries, so the findings of house prices and loan to deposit ratios as leading indicators of banking crises may not be relatable to worldwide banking systems.

Annual financial indicators such as the inflation rate are also found to be significant indicators of banking crises. An empirical study implemented by Dermirgüç-Kunt and Detergiache (1997) using evidence from developing and developed countries observed that banking crises are a result of a weak macroeconomic environment characterised by slow GDP growth, high inflation, and high real interest rates. An increase in short-term interests causes deteriorations to bank balance sheets and problems in the inter-bank lending system.

In addition, Hardy and Pazarbasioglu (1999) also statistically analysed that a rise followed by a sharp fall in inflation is the most reliable early indicator of an impending banking crisis. And real interest rates tend to start increasing in the years before a banking crisis. Compared to the real exchange rate which is proven to appreciate before the banking crisis.

These papers have not only emphasized the importance of the rate of interest and inflation as significant early warning indicators of banking crises, but they have also provided clear signals to government authorities on how they should implement fiscal and monetary policies in the economy to reduce the vulnerability of banking systems to financial shocks. A paper by Cheang (2005) proved that a signalling based EWS model produced statistically significant in-sample forecasts, around 70% of the indicators signalled deterioration in macroeconomic fundamentals two years prior the Asian Financial Crisis for Thailand and the Philippines.

Other papers have highlighted the importance of additional financial indicators that should be considered to avoid a banking crisis in the future. Frankel and Saravelos (2010) suggest that central bank international reserves and real exchange rate overvaluation are top two leading indicators of a banking crisis. They conduct bivariate regressions with income level as a control variable and found that coefficients on reserves and past appreciation are statistically significant at the 5% significance level across more than half of the regressions performed and are therefore significant leading early warning indicators of banking crises across different countries.

However, a main criticism of Frankel and Saravelos's (2010) paper is that when the multivariate model is re-estimated with reserves measured in terms of short-term or external debt and M2, the coefficient on reserves relative to GDP loses significance. Therefore, the statistical analysis in this paper, proposing that international reserves is a leading indicator of banking crises may not be a valid across all horizons and successfully signal a banking crisis in a banking sector where reserves are long term and highly liquid. The methodology in this paper is based solely on evidence from the 2008-09 global crisis, where the financial conditions before a crisis were unusual such as lack of regulation and the mismanagement of funds in the international banking industry. Since then, new financial requirements have been implemented into the banking industry. The Financial Policy Committee was given overall responsibility for financial regulation in the UK from 2013 and in 2010, a bank levy was introduced to sustain suitable bank balance sheets. Thereby, altering the conditions of banking operations used in this paper to predict a crisis, reducing the validity and generalisation of findings in this research paper to future banking crises.

A review of past research on early warning indicators of a banking crisis has established that there are different indicators for advanced and emerging economies. Chen and Sviryzdenka (2021) used data from 59 advanced and emerging economies and found that equity prices and output gap are the best leading indicators in advanced economies, for emerging economies, these are equity and property prices and credit gaps. Aggregating all these indicators signals financial crises many years before a crisis. However, there is inefficient research on the significance of early warning indicators for banking crises for emerging economies, emerging economies often exhibit different institutional frameworks, regulations and economic structures compared to advanced economies. This imposes methodological challenges in developing generalised EWIs that are applicable across diverse emerging markets. Also in emerging economies, policymakers often have limited resources and face multiple economic and financial instabilities. As a result, their focus may be on immediate policy responses rather than long-term research on EWIs. Contributing to an even distribution of research papers on EWIs for banking crises between developed and developing countries. Therefore, in this paper I will focus on evaluating the significance of current leading EWIs of banking crises with data sample focused solely on advanced developed countries and try to propose the best methodology for further evaluation.

METHODOLOGY

To build upon on the paper, "Early warning indicators of banking crises: expanding the family" by Aldasoro, Borio and Drehmann (2018), and provide a more in-depth analysis of early warning indicators for systematic banking crises, extracting the credit-to-GDP gap, property prices and total DSR variables from the base paper and including additional variables such as the rate of inflation and loans-to-deposits ratio (LDR) could be a good practice.

It is time-consuming and difficult to manage a large data containing all the indicators from the base paper and the two additional indicators, so using three indicators from the base paper is feasible. The credit-to-GDP gap, property prices and total DSR are already established by past papers to be the most significant and leading EWIs of banking crises, whereas the other indicators from the base paper, the foreign currency to GDP ratio or the cross-border claims to GDP ratio are more likely to signal currency and debt crises. Limiting the number of indicators will also make it easier to compare the additional indicators to the indicators from the base paper, as I will be able to use more statistical estimates and methods to critically analyse if the additional

indicators are significant EWIs of banking crises.

The rate of inflation is referred to as the general rise in the overall price level with a corresponding fall in the value of the domestic currency. When the rate of inflation increases unexpectedly, the operational costs of banks have increased more compared to their total income as it now costs more to hold money in the reserves, increasing their cost-to-income ratio and their vulnerability to financial shocks. In addition, to the rising operational costs, during periods of high inflation, depositors may divert their money away from banks to assets to offset the rising costs of living, further reducing the bank reserves of domestic banks and exposing them to liquidity issues and might result in a systematic banking crisis; (Mosk and Welz, 2022). Supporting the claim that the rate of inflation is a useful indicator of banking crises. The effectiveness of the inflation rate as an EWI of banking crisis is also proven by past papers by Dermirgüç-Kunt and Detergiache (1997) and Hardy and Pazarbasioglu (1999) outlined before in the literature review. And by real-time data, when two years prior to the GFC the inflation rate was already above the target of 2% and increased by 4.6% from 2005-2007; (WorldData, 2022).

The loan-to-deposit ratio (LDR) is used to assess a bank's liquidity by comparing a bank's total loans to its total deposits, which is typically between 80% to 90% for banks. If the LDR is too high, banks are lending out more money to creditors than they have in bank reserves, so in times of crises they may not have enough liquidity to cover any expected fund requirements. Resulting in national bank runs and systematic shocks within the banking system. If the LDR is too low, banks are earning little or no revenue on their balance sheets and will therefore have high opportunity costs that may not be manageable in the long run, increasing the possibility of a bank failure and a domestic banking crisis. The usefulness of LDR as an indicator of a banking crisis is proven by the research paper by Laina et al (2015), results showed that the growth rates in the loans to deposits ratio were volatile before the 1991 and 2008 banking crises.

Data Recommendations

It is feasible to collect most of the data from the BIS database, the Bank of International Settlements online platform is where one can find the base paper by Aldasoro, Borio and Drehmann (2018) and provides up-to-date highly accurate data on monetary and financial stability factors. Using quarterly data is recommended as policymakers implement policies according to quarterly economic data; and EWIs tend to signal banking crisis on a quarterly basis.

The time period that to cover could be from 1980 to 2019, which covers severe banking crises such as worldwide systematic banking crises in the mid-1980s to early 1990s and the GFC banking crisis from 2007 to 2009. And the sample size for each indicators includes various developed countries, e.g., the United Kingdom or Germany. However, some of the data is not available from 1980 to 2019, most of the data samples for the indicators are only accessible from 1991 or 1995; and some samples for the indicators have more countries. So, some results may not be generalisable to all economic circumstances.

Using data from 2019 onwards is not effective as the last four years does not provide additional banking crises episodes. And the covariates would suffer from strong breaks during the coronavirus pandemic in 2020. If one accounts for these structural breaks in the data sample, the data sample will have a skewed distribution and the results might be heavily dependent on these methodological issues, resulting in irrelevant results for the significance of early warning indicators of banking crises.

The credit-to-GDP gap is defined as the difference between the ratio of total non-financial sector credit-to-GDP and its trend based on a one-sided Hodrick-Prescott (HP) filter with a smoothing parameter equal to 400,000. The data sample used in this paper for this indicator is from 1980-Q1 to 2019-Q4, containing 27 countries and 25 banking crises. The property price gap is the deviation of the inflation-adjusted property prices from a trend constructed using the same parameters as the credit-to-GDP gap. The data sample for the property price gap is also from 1980-Q1 to 2019-Q4, containing 19 contains and 20 banking crises.

By transforming the dataset from a ratio to a gap, it ensures that the deviation from the trend is equal to 0, so there are no cyclical trends, and the benchmark is equal to 0 in all the countries. So, the indicators are comparable between countries and it is clear that the differences in the performance are not based on any methodological issues.

The total DSR is estimated using information from debt maturities, interest rates and outstanding debt stocks. The data sample is from 1999-Q1 to 2019-Q4, containing 17 countries and 17 banking crises.

It is easy to use the World Bank online database to collect data for the inflation rates of different developed countries. The inflation rates are measured in terms of the official core consumer price index are also de-trended using the HP filter to that deviation from the mean of the sample size is equal to 0 and the findings are comparable to each country. The dataset is from 1980-Q1 to 2019-Q4, containing 23 countries and 23 banking crises.

Figure 1. Data sample:

TABLE A1	Credit-to-GDP Gap	Total DSR	Property Price Gap	Loans-to-Deposit Gap	Inflation Rate
Time Period:	1980 Q1 to 2019 Q4	1991 Q1 to 2019 Q4	1980 Q1 to 2019 Q4	2000 Q1 to 2019 Q4	1980 Q1 to 2019 Q4
Countries:	(27) Austria, Australia, Belgium, Canada, Switzerland, Germany, Denmark, Spain, Finland, France, United Kingdom, Greece, Hungary, Ireland, India, Italy, Japan, Korea, Malaysia, Netherlands, Norway, New Zealand, Portugal, Sweden, Singapore, Thailand, United States.	(17) Australia, Belgium, Canada, Germany, Denmark, Spain, Finland, France, United Kingdom, Italy, Japan, Korea, Netherlands, Norway, Portugal, Sweden, United States.	(19) Australia, Belgium, Canada, Switzerland, Germany, Denmark, Spain, Finland, France, United Kingdom, Ireland, India, Italy, Japan, Korea, Netherlands, Norway, New Zealand, Sweden, United States.	(12) Austria, Belgium, Germany, Spain, Finland, France, Greece, Ireland, Italy, Luxembourg, Netherlands, Portugal.	(23) Austria, Australia, Belgium, Canada, Switzerland, Germany, Denmark, Spain, Finland, France, United Kingdom, Greece, Ireland, Italy, Japan, Luxembourg, Mexico, Netherlands, New Zealand, Portugal, Sweden, United States.
No of banking crises:	25	17	20	11	23

And finally, there is an easy access that could be acquired to get the data for the loan-to-deposit ratios from the European Central Bank (ECB) online database. Using the HP filter, one can detrend the data and transform the ratio to a gap to ensure comparability between all the countries in the sample. The dataset is from 2000-Q1 to 2019-Q4, containing 12 countries and 11 banking crises.

Conclusion and Recommendation

This paper proposes the empirical methodology to evaluate the current leading early warning indicators of banking indicators and proposes any additional indicators that should be used by policymakers to forecast any crises within the banking industry, since there is a strong necessity to focus on the early warning indicators of a banking crisis, assessing the significance of the already well-established indicators and study the possibilities of their application for the case of Uzbekistan.

There are further areas to research in the topic of early warning indicators of banking crises, there is the possibility of a fourth generation to capture the dynamic nature of banking crises. And the inclusion of contagion indexes to enhance the efficiency of existing EWIs, instead of using a dummy index subject to post-crisis bias in the model. The fourth-generation model aims to identify the characteristics of the institutional environment that are the basis for the build-up of macroeconomic imbalances, which result in a banking crisis. Incorporating variables such as regulatory framework or protection of shareholders helps to identify financial imbalances in the banking industry prior to a banking crisis. There are control variables reflecting the structure of the banking sector and the broader institutional and governance environment into their multivariate cross-sectional analysis and some evidence that countries with higher quality financial sector policies can contain the effects of macroeconomic pressures and vulnerabilities of the banking system.

There is a lack of research on banking regulations and supervision practices being leading indicators of banking crises. One of the main causes of the GFC in 2008, especially in the UK, was a mismanagement of funds by banking authorities and unsupervised extensively high excessive borrowing in the inter-banking community so further analysis on the potential significant indicators will improve the accuracy of the early warning models in signalling true banking crises, which should be highly considered as we are still seeing damaging banking crises in the modern century.

References:

1. Aldasoro, I., Borio, C. and Drehmann, M., 2018. "Early warning indicators of banking crises: expanding the family.", BIS Quarterly Review.
2. Admati, A., Hellwig, M. and Portes, R., 2023. *When will they ever learn? The US banking crisis of 2023*. [Online] Available at: <https://cepr.org/voxeu/columns/when-will-they-ever-learn-us-banking-crisis-2023> [Accessed 04 August 2024].

3. Ahearne, A. G. et al., 2005. *House Prices and Monetary Policy: A Cross-Country Study*, International Finance Discussion Papers. Number 841.
4. Das, U. S., Quintyn, M. and Chenard, K., 2004. Does Regulatory Governance Matter for Financial System Stability? An Empirical Analysis. IMF Working Paper 04/89, pp. 1-43.
5. Demirgü-Kunt, A. and Detragiache, E., 1997. The Determinants of Banking Crises: Evidence from Developing and Developed Countries. INTERNATIONAL MONETARY FUND, pp. 1-31.
6. Gavin, M. and Hausmann, R., 1996. The Roots of Banking Crises: The Macroeconomic Context. [Online] Available at: <https://ssrn.com/abstract=1815948> [Accessed August 24 2024].
7. Lambert, R., 2008. *A tale of two banking crises*. [Online] Available at: <https://www.ft.com/content/e5679bd6-c096-11dd-9559-000077b07658> [Accessed August 24 2024]
8. Mosk, B. and Welz, P., 2022. *Financial stability implications of higher than expected inflation*, European Central Bank. Financial Stability Review.
9. Padhan, R. and Prabheesh, K., 2019. EFFECTIVENESS OF EARLY WARNING MODELS: A CRITICAL REVIEW AND NEW AGENDA FOR FUTURE DIRECTIONS. Bulletin of Monetary Economics and Banking, Vol. 22, No. 4.
10. Schaeck, K. and Čihák, M., 2007. How well do aggregate bank ratios identify banking problems?
11. Toshpulatov, D.A. and Berdiyorov, B.S. (2023). Credit Risks in Banks and Their Econometric Analysis. International Journal of Education, Social Science & Humanities. FARS Publishers. Vol-11, issue-1, pp 651-666.
12. Vidal-Abarca, Á. O. and Ruiz, A. U., 2015. Introducing a New Early Warning System. BBVA Research Working Paper no. 15/02.

ТИЖОРAT БАНКЛАРИ ФАОЛИЯТ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ СТРАТЕГИЯСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

Темиров Абдулазиз Алимжанович,

Тошкент менежмент ва иқтисодиёт институти

“Бизнесни бошқариш ва молия кафедраси” профессори, и.ф.н.

Аннотация: Мақолада муаллиф томонидан тижорат банкларида стратегик режалаштиришни ташкил этиш асослари, тамойиллари, режалаштириш жараёни, режалаштириш тизимининг ўзига хос хусусиятлари ёритилган. Муаллиф банкларда стратегик режалаштириш билан боғлиқ вазиятнинг мураккаблигини корпоратив бошқарув даражаси билан изоҳлайди. Муаллиф томонидан банк самарадорлигини ошириш стратегиясининг стратегик танлов матрицаси таклиф этилган. Шунингдек банки фаолияти самарадорлигини ошириш стратегиясини такомиллаштиришга оид таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: тижорат банклари, корпоратив бошқарув, стратегия, тактика, молиявий режалаштириш, самарадорлик, банк назорати, банк бошқаруви, молиявий жиҳатлар, молиявий воситачилик.

Abstract: In the article, the author describes the basics of strategic planning in commercial banks, including the principles, the planning process, and specific features of the planning system. The author explains the complexity of the situation related to strategic planning in banks as influenced by the level of corporate management. A strategic selection matrix for the bank's efficiency improvement strategy is proposed. Additionally, proposals and recommendations for enhancing the effectiveness of the bank's activities have been developed.

Key words: commercial banks, corporate management, strategy, tactics, financial planning, efficiency, bank supervision, bank management, financial aspects, financial intermediation.

Аннотация: В статье автор описывает основы стратегического планирования в коммерческих банках, а также принципы, процесс планирования и особенности системы планирования. Сложность ситуации со стратегическим планированием в банках автор объясняет уровнем корпоративного управления. Предложена матрица стратегического выбора для повышения эффективности банка, а также разработаны рекомендации по совершенствованию стратегии повышения эффективности его деятельности.

Ключевые слова: коммерческие банки, корпоративное управление, стратегия, тактика, финансовое планирование, эффективность, банковский надзор, банковский менеджмент, финансовые аспекты, финансовое посредничество.

КИРИШ

Республикамізда молиявий секторни изчил ислох қилиш давомида қатор чора-тадбирлар амалга оширилди ва натижада илғор банк бизнесини юритиш ҳамда ушбу секторда рақобат муҳитини кучайтириш учун зарур ҳуқуқий шарт-шароитлар яратилди. Иқтисодий ривожланишнинг ҳозирги шароити ва унинг ўзгарувчанлиги банкларни бозордаги ўз ўрнини сақлаб қолиш ҳамда фаолият юритишининг стратегик йўналишларини ишлаб чиқиш заруриятини юзага келтиради. Ҳар томонлама тўлиқ ва ишончли ишлаб чиқилган ривожланиш стратегияси банкларга ўз ривожланишининг молиявий имкониятларини аниқ баҳолаш ва келгусидаги йўналишларига тўғри ва самарали сарфлашга имкониятлар яратади [1].

Маълумки, мамлакатларнинг молиявий тизимлари ривожланишининг ҳозирги босқичи инқирозли вазиятларнинг мавжудлиги билан тавсифланади. Молиявий тизимлардаги инқирозларнинг пайдо бўлиши ва ривожланишининг сабабларидан бири бу банкларга кредитларни қайтариб бермасликнинг сезиларли даражада ўсиши бўлиб, бу банк тизимининг ва натижада молия тизимининг бузилишига олиб келади. Шу билан бирга, инқирознинг тарқалиши миллий даражада тўхтамайди, балки савдо шериклари бўлган мамлакатлар иқтисодиётига тарқалишда давом этмоқда. Агар банклар ўзларининг молиявий стратегияларини амалга ошириш жараёнида риск ва рентабеллик ўртасидаги мувозанатни сақлашга эътибор қаратсалар, бундай оқибатларнинг кўпини ўз вақтида олдини олиши мумкин. Шу сабабли ҳам, Стратегик режалаштириш тижорат банкининг манфаатдор томонлари томонидан амалга

ошириладиган ҳаракатлар ва қарорлар тўплами бўлиб, унда банк ташкилоти ўз мақсадларига эришиши учун мўлжалланган махсус стратегияларни ишлаб чиқади.

Мавзуга оид адабиётлар шарҳи. Банкларда стратегик режалаштириш масалалари хорижлик ва маҳаллий иқтисодчи олимларнинг диққат марказида бўлиб келган. Хорижлик иқтисодчи олимлардан П.Роуз банкни бошқариш стратегияси сифатида тушунишни таклиф қилади, унга кўра устувор йўналиш сифатида банкнинг сифат меъёрларига мос келувчи барча мижозларга кредит берилиши ва ундан реал даромад олиниши мўлжалланади [3]. Р.Каплан ва Д.Нортон стратегик бошқарувни компаниялар фаолият самарадорлигини ошириш ва ривожлантириш элементи сифатида баҳолаган [4]. А.Томпсон ва А.Стриклендлар фикрига кўра, стратегик режалаштириш стратегияни амалга ошириш қўйилган мақсадларга эришиш имкониятини берувчи барча нарсалардир [5]. Россиялик олим З.М.Анисимовага кўра, стратегия тижорат банкининг узоқ муддатли фаолияти режаси бўлиб, у қабул қилинган вазифалар ва мақсадларга эришишни таъминлайди ҳамда молиявий барқарорликни таъминлаш шарт билан ҳар бир таркибий бўлинма фаолиятини мувофиқлаштиришни назарда тутди [6]. М.Мишинага фикрига кўра эса банкни ривожлантириш стратегияси аниқ белгиланган мақсадларга эришиш учун зарур бўлган муайян ҳаракатларни ўзида мужассамлаган аниқ ҳужжатдир [7]. Д.И.Трактюченко стратегик режалаштириш жараёни банк стратегик менежменти элементларини аниқлаш нуқтаи назаридан ўрганилган ва ушбу ишда стратегик режани амалга ошириш дастурини шакллантириш босқичи алоҳида қайд қилинган [8].

Тадқиқот методологияси. Мақолада банкларда корпоратив бошқарувни ташкил этишнинг ўзига хос хусусиятлари билан боғлиқ бўлган тадқиқотларни ўрганиш, таъриф ва тушунчаларнинг шаклланишини қиёсий солиштириш, маълумотларни ўрганиш ва иқтисодий жиҳатдан таққослаш ва таҳлил қилиш, мантиқий фикрлаш, илмий абстракциялаш, маълумотни гуруҳлаш, анализ ва синтез усулларида кенг фойдаланилган.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР.

Ҳар бир тижорат банкларида қарорларни ишлаб чиқиш ва қабул қилиш амалиёти улар фаолиятининг табиати ва ўзига хос хусусиятлари, шунингдек ташкилий тузилиши ва амалдаги алоқа тизими билан белгиланадиган ўзига хос хусусиятларга эга. Бироқ, уларда ўз фаолиятини режалаштириш жараёнининг умумий хусусиятлари мавжуд. Булар ҳар қандай тижорат банки томонидан амалга ошириладиган режани ишлаб чиқиш ва қабул қилиш технологиясини шакллантирадиган ягона тамойиллардир. Мазкур тамойилларни қуйидагича келтириш мумкин:

1. Юқори бошқарувчилар ўртасида стратегик фикрлашни шакллантириш, ҳар бир раҳбар режалаштиришни амалга ошириш зарурлигини тушунишини таъминлаш.

2. Стратегик мақсад ва вазифаларни амалга ошириш учун мақбул шарт-шароитлар ва баҳолаш тизимини яратиш. Бундай шартларга алоҳида бўлинмаларни мустақил бизнес-бирлик сифатида бошқаришни жорий этиш киради, улар фаолияти бозор тамойиллари асосида тартибга солинади ва баҳоланади. Бунда банк фаолиятини молиявий ва бошқарув ҳисобининг бир қисми сифатида ташқи ва ички мақсадларга мувофиқлиги нуқтаи назаридан баҳолаш тизимини жорий этиш муҳимдир, бу эса ўз навбатида режалаштириш натижаларининг бориши ва баҳоланишини назорат қилиш учун асос бўлади.

3. Юқори даражадаги раҳбар томонидан режалаштириш натижаларини назорат қилиш ва баҳолашни таъминлаш деб тушуниладиган стратегик режалаштириш инфратузилмасини яратиш. Бунда мақсадларга эришишни рағбатлантирадиган турли бўлимлар ходимлари ва раҳбарлари учун жавобгарлик тизимини яратиш, шунингдек стратегик режалаштиришни таъминлайдиган махсус бўлинмани ажратиш керак бўлади.

4. Ташқи муҳитнинг мумкин бўлган таъсирини баҳолашга, шунингдек банкнинг кучли ва заиф томонларини, унинг имкониятлари ва рискларини баҳолашга асосланган стратегик режани шакллантириш.

5. Банк, бўлим ва ходимнинг ўзаро қўллаб-қувватловчи мақсадлар тизимини жорий этиш. Ходимларнинг шахсий мақсадлари амалга оширилиши бўлинма мақсадларига эришишга олиб келиши керак, эришилган мақсадлар тўплами эса банкнинг тегишли стратегик мақсади ва умуман олганда банк бош стратегиясининг бажарилишини таъминлаши керак. Ушбу тамойилни амалга оширишда энг кенг тарқалган ёндашувлардан бири бу маълум бир корпоратив маданиятни амалга ошириш ва қўллаб – қувватлашдир.

6. Ташқи муҳит хатти-ҳаракатларини мониторинг қилиш ва прогнозлаш ҳамда ва стратегияларни таҳрирлаш тизимини жорий этиш. Ушбу босқичда нафақат тегишли бўлинма, балки банк ташқи муҳитни кузатишда иштирок этиш шароитларини яратиш керак. Қандай маълумотлар келиб тушганига қараб, стратегик режалар шунга мос равишда ўзгартирилиши керак.

7. Мавжуд шароитларда ўзини тутиш стратегияси ва тактикасини ишлаб чиқиш.

Санаб ўтилган тамойилларни амалга ошириш тижорат банкига самарали ишлайдиган режалаштириш

тизимини яратишга имкон беради [9]. Унинг энг муҳим хусусиятларини қуйидагича келтириш мумкин:

-мослашувчанлик ва индикативлик, яъни. бозор шароитида кутилмаган ўзгаришлар юз берганда режани тезда тартибга солиш имконияти;

-режалаштирилган кўрсаткичларнинг бажарилишини назорат қилишнинг пухта ўйланган ва ташкиллаштирилган жараёни бўлиб, бу нафақат режадан ҳақиқатдаги оғишни рўйхатдан ўтказишга, балки унга риоя қилмаслик ва фойдаланилмаган потенциал имкониятларнинг ҳақиқий сабабларини аниқлашга қаратилган;

-режалаштиришнинг алтернативлиги -бозор шароитидаги ўзгаришларга тезкор жавоб бериш учун ўзгарувчан режани тузиш;

-режалаштириш тизимининг банкнинг ташкилий тузилмасига киритилиши, бу эса мазкур режани тузишда иштирок этишни ва унинг барча бошқарув даражасидаги раҳбарларнинг бажарилишини назорат қилишни ўз ичига олади.

Банк менежменти режалаштиришнинг ҳар хил турларини ажратиб беради, шу сабабли ҳам тижорат банкларида режалаштириш тизими кўп даражали механизмдир. Қуйидаги расмда эса банкларнинг режалаштириш тизимлари тўғрисида маълумотлар келтирилган.

1-жадвал. Тижорат банкларида режалаштириш тизими¹.

Режалаштириш даражаси	Режалаштириш турлари	Режалаштириш мазмуни	Режалар
1-даража	Стратегик режалаштириш	-мақсадни белгилаш; -дастур ва имкониятларни режалаштириш.	Стратегия мақсадлари
2-даража	Тактик режалаштириш	- бизнес-режалаштириш; - ташкилий режалаштириш	Бизнес-режа; Тадбирлар режаси.
3-даража	Молиявий режалаштириш	- активлар ва хизматлар портфелини режалаштириш; - даромадлар ва харажатларни режалаштириш	Ҳисоб баланси ва хизматлар портфели; Бюджет.

Маълумотлардан кўриниб турибдики, банкни режалаштириш тизимининг биринчи даражасида стратегик режалаштириш мавжуд бўлиб, у ғояларни илгари суриш, мақсадлар, вазифаларни белгилаш, шунингдек ушбу мақсад ва вазифаларни ҳал қилишда асосий ёндашувларни аниқлашни ўз ичига олади. Иккинчи босқичда тактик режалаштириш бошланади, уни амалга ошириш банкнинг стратегик қарорларини амалга оширишни таъминлайдиган тадбирлар ва вазифаларни ўз ичига олади. Учинчи даражада, режалаштириш жараёнининг дастлабки икки босқичида ишлаб чиқилган стратегиялар, вазифалар ва тадбирларга асосланган харажатлар бўйича банк фаолиятини тўғридан-тўғри молиявий режалаштириш амалга оширилади.

Стратегик режалаштириш банк фаолиятини стратегик бошқариш жараёнининг муҳим таркибий қисмидир. Унинг натижалари узоқ муддатли мақсадларни белгилаш ва ушбу мақсадларга эришишга қаратилган доимий фаолият режаларини ишлаб чиқиш бўлиши керак. Маълумки, банк стратегик режаси ўзида қуйидагиларни акс эттиради:

- 1) банк фаолият кўрсатадиган дастлабки шартлар ва муҳитни баҳолаш;
- 2) маблағлар тақсимоли амалга оширилишга боғлиқ бўлган бозор устуворликлари;
- 3) банкнинг кучли ва заиф томонларини, имкониятлари ва хавф-хатарларини баҳолаш;
- 4) бозор имкониятларини амалга ошириш учун стратегияга ўзгартиришлар киритиш;
- 5) стратегик ҳаракатлар вақтини танлаш;
- 6) кутилаётган натижалар.

Замонавий адабиётда режалаштириш босқичларини аниқлашда ягона ёндашув мавжуд эмас. Режалаштириш босқичлари мантиқан бир-биридан келиб чиқади. Стратегик режалаштириш жараёнининг ўзи жуда мураккаб ва корпоратив даражада тижорат банкнинг ўз имкониятларига мос келадиган вазифалари ва мақсадларини аниқлашдан бошланади. Шунга ўхшаш жараён банкнинг таркибий бўлинмаларида содир бўлади, бу ерда вазифалар ва мақсадлар жорий бозор устуворликлари ва мавжуд ресурслар асосида белгиланади. Кейинчалик, турли даражаларда ишлаб чиқилган вазифалар ва мақсадларни таққослаш асосида интеграциялашган корпоратив стратегия қўлланилади.

Банк бўлинмаларининг барча хусусиятлари ва талабларини ҳисобга олган ҳолда ушбу бош стратегия банкнинг стратегик режасига тегишли тузатишлар киритишни назарда тутиши керак. Бундай ўзгаришлар

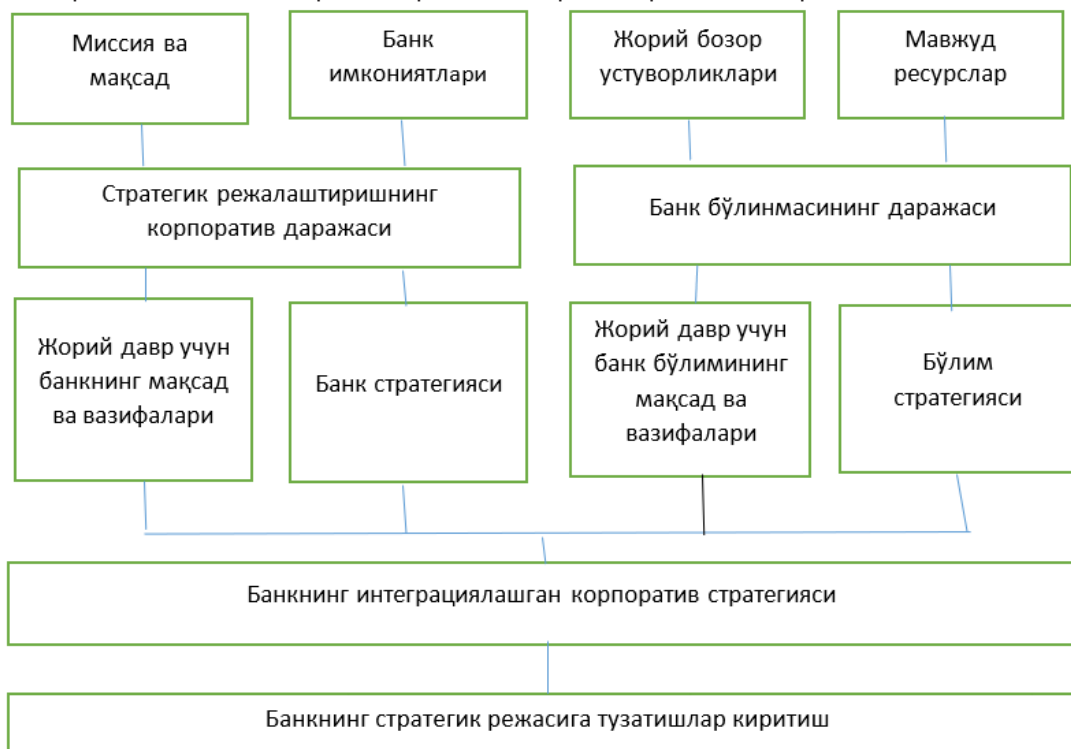
1 Маълумотлар асосида муаллиф ишланмаси

сезиларли бўлиши мумкин ва турли хил ўзгаришларга таъсир қилиши мумкин.

Бошқарув функцияларидан бири бўлган стратегик режалаштириш жараёни банкнинг мақсади, миссиясини белгилаш билан бошланади [10].

Қуйидаги расмда банкдаги стратегик режалаштириш жараёни келтирилган.

1-расм. Банк стратегик режалаштириш жараёни².

Банкнинг миссияси ёки унинг асосий мақсади унинг мавжуд бўлишининг аниқ сабабини англатади. Уни аниқлаш босқичи, аслида, банк фаолиятининг бошланишидан олдин бўлиши керак, яъни таъсисчилар уни шакллантиришда бозорни эгаллаш соҳасидаги мақсадларини, шунингдек уларни амалга оширишга имкон берадиган бошқариш (ресурсларни, ходимларни) усулларини аниқ ифода этишлари керак. Бироқ, бозор шароитлари ва муассислар таркибидаги ўзгаришлар туфайли банкнинг бош вазифасини шакллантирилиши ўзгариши мумкин, шунинг учун миссияни аниқлаштириб олиш стратегик режалаштиришнинг ҳар бир янги босқичида амалга оширилади. Миссияни аниқлаш одатда, Кузатув кенгаши даражасида амалга оширилади.

Миссия банкнинг турли ташкилий даражаларида шакллантирилади, аммо таркибий бўлинмалар вазифаларининг банкнинг умумий вазифасига мос келиши доимий равишда кузатиб борилади. Умумий банк миссияси унинг фаолият йўналишида кўрсатиладиган хизматларга мос тушиши керак. Бундан ташқари, миссия одатда банк фаолияти тамойилларини ва унинг ички муҳитини акс эттириши керак.

Банк миссиясини танлаш стратегик режалаштиришнинг жуда муҳим босқичидир, унда вазифани белгилаш кўламига тўғри ёндашиш муҳимдир. Банк миссиясини белгилашда, биринчи навбатда, мижозлар ва уларнинг эҳтиёжларини аниқлаш бўйича саволлар берилади. Фақат оқилона танланган истеъмолчилар гуруҳларининг тўғри белгиланган эҳтиёжларини сифатли қондириш банкка керакли натижаларга эришишга имкон беради, шунинг учун бундай ёндашувни унинг асосий миссияси сифатида қайд этиш мумкин. Миссияни танлаш банкнинг салоҳияти ва ҳажми билан белгиланади. Ушбу кўрсаткичлар қанчалик катта бўлса, асосий вазифа шунчалик глобал кўриниш олади.

Банк миссиясини танлашга бир қатор омиллар таъсир қилади, улар орасида банк тарихи, унинг маданияти, банк ташкилотининг тузилиши ва банк раҳбарияти сифатини ажратиб кўрсатиш мумкин. Раҳбарнинг шахсий фазилатлари, аниқроғи, унинг фаолият йўналишлари ва мақсадлари нафақат банк миссиясини ўзи танланишига таъсир қилади, балки тўғридан-тўғри банк стратегиясида акс этади. Раҳбариятнинг бундай қиймат йўналишлари орасида назарий, иқтисодий, сиёсий, ижтимоий, эстетик, диний йўналишлар ажралиб туради. Шундай қилиб, банкнинг миссияси унинг асосий йўналишини ва фаолият моҳиятини белгилайди [10].

2 Маълумотлар асосида муаллиф ишланмаси

Умумий банк стратегик режасини шакллантиришнинг иккинчи босқичи банкнинг асосий миссияси асосида шакллантирилган вазифаларни ва юқори раҳбариятнинг фаолият йўналишларини белгилашдир. Умуман олганда, банкнинг вазифалари умумий банк даражасида ҳам, ташкилий бўлинмалар даражасида ҳам шакллантирилган мақсадларнинг ўзига хос ифодаси бўлиб, улар ташқи таъсирнинг чекловчи омиллари ва имкониятлари, иштирокчилар ва акциядорларнинг талаблари, ички ресурслар, банкнинг умумий маданияти таъсири остида белгиланади.

Ўрганишлар асосида банкнинг бозордаги мавқеи ва ҳолати бўйича мақсадларига қараб, фикримизча, банк самарадорлигини ошириш стратегиясининг бир нечта вариантларини танлаши мумкин. Мазкур танлов биз томонимиздан таклиф этилаётган стратегик танлов матрицасида банк фаолияти самарадорлигини ошириш унинг ички ва ташқи муҳитининг ҳолатларини ҳисобга олган ҳолда ўз аксини топади.

2-жадвал. Тижорат банки фаолияти самарадорлигини оширишнинг стратегиялари матрицаси*.

Ташқи муҳит ҳолати	Қулай	Нейтрал	Ноқулай
Ички муҳит ҳолати			
Қулай	Консолидация стратегияси	Позицияларни сақлаш стратегияси	Етакчиликка интилиш стратегияси
Нейтрал	Захиралар қидириш стратегияси	Позицияларни сақлаш, кейинчалик етакчиликка интилиш стратегиясига ўтиш	Юқори ўсиш стратегияси
Ноқулай	Позицияларни сақлаш, кейинчалик Ўртача ўсиш стратегиясига ўтиш	Юқори ўсиш стратегияси	Инновацион интилиш стратегияси

* Маълумотлар асосида муаллиф ишланмаси

Тижорат банкнинг самарадорлигини ошириш стратегияси - бу кредит бозорида банкнинг истиқболли рақобатбардош позициясини акс эттирувчи ва рақобат шароитида даромад олиш қobiliятини узоқ муддатга сақлашга қаратилган, шунингдек самарадорликнинг маълум параметрларига эришишга қаратилган ҳаракатлар мажмуини белгилайдиган режа ҳисобланади.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Таклиф этилаётган тижорат банки фаолияти самарадорлигини оширишнинг стратегиялари матрицаси банк фаолияти самарадорлигини оширишнинг стратегиялари ички ва ташқи муҳитининг ноқулай, нейтрал ва қулай ҳолатларида кўриб чиқилади. Улар асосида эса мазкур ҳолатлар бўйича банкнинг ривожланиш стратегияларидан бирини танлаш имкони кўриб чиқилади.

Ички ва ташқи муҳитнинг ноқулай бўлган ҳолатида консолидация стратегияси шуни кўрсатадики, банк самарадорликни ошириш учун ташқи ёки ички ресурсларга эга эмас, шунинг учун бошқа банклар билан консолидация вариантларини қидириши керак бўлади.

Захираларни қидириш стратегияси шундан келиб чиқадики, банк ҳали ҳам рақобатбардош самарадорликни ошириш учун ички захираларга эга, бу эса ноқулай бозор шароитида мавжуд позицияларини сақлаб қолиш ва бозорда банд қилган жойда қолишга имкон беради.

Позицияларни сақлаш стратегияси нейтрал бозорда тенг рақобатдош устунликка эга бўлмаган банклар ёки ноқулай ташқи муҳитда янада ўсиш учун зарур ички ресурсларга эга банклар томонидан қўлланилади.

Ўртача ўсиш стратегияси банкнинг рақобатбардош самарадорлигининг асосий позицияларини «эҳтиёткорлик билан» ошириш стратегиясидир.

Юқори ўсиш стратегияси рақобатбардош устунликларни амалга ошириш орқали рақобатбардошликнинг катта захирасига эга бўлган банкка бозор мавқеини сезиларли даражада яхшилашга имкон беради.

Инновацион интилиш стратегияси фақат бозор инновацияларга тайёр бўлса ва банк бунинг учун зарур имкониятларга эга бўлса мумкин.

Шундай қилиб, тижорат банки фаолияти самарадорлигини ошириш стратегиясини шакллантиришнинг асоси банкда мавжуд бўлган рақобатбардош салоҳиятни ва ундан фойдаланиш самарадорлигини баҳолаш методологиясидир, бу эса стратегияни амалга оширишнинг ички ресурсларини аниқлаш, шунингдек белгиланган тадбир стратегияларини бозор шароитидаги ўзгаришларга ва банкнинг мавжуд ички имкониятларига қараб тезда ўзгартириш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон-2030 стратегияси тўғрисида” ПФ-158-сон Фармони, 11.09.2023 й.
2. 2020 — 2025 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасининг банк тизимини ислоҳ қилиш стратегияси тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-5992-сон Фармони. 12.05.2020 й.
3. Роуз П. Банковский менеджмент. // Пер. с англ. – М.: Дело Лтд., 1995. -707 с.
4. Каплан Р.С., Нортон Д.П. Организация, ориентированная на стратегию. /пер.с англ.М.: ЗАО Олимп-Бизнес. 2004. -416 с.
5. Томпсон А.А., мл., Стрикленд А. Дж., III. Стратегический менеджмент: концепции и ситуации: учебник для вузов. – М.: ИНФРА-М, 2000. -216 с.
6. Анисимова З.М. Развитие стратегического банковского менеджмента. дис...канд. экон. наук: 08.00.10. - М, 2014.
7. Мишина М. Разработка стратегии развития банка // Экономика и социум» №1(20) 2016.
8. Трактовенко Д.И. Стратегическое планирование и управление в банковской сфере. – СПб.: Изд-во СПбГУЭиФ, 1996. 214 с.
9. Темиров А.А. Ўзбекистон Республикаси тижорат банкларида ривожлантириш стратегиясини такомиллаштириш масалалари // Иқтисодиёт ва таълим.№1, 2024. -64-73 с.
10. Темиров А.А. Тижорат банкларида корпоратив бошқарув самарадорлигини молиявий механизмлар асосида ошириш йўллари. Монография. –Т.: Инновацион ривожланиш нашриёт матбаа уйи, 2023. -186 б.

ARE THE CURRENT RESEARCHED EARLY WARNING INDICATORS SIGNIFICANT IN IDENTIFYING BANKING CRISES?

Berdiyorov Bekzod Shoymardonovich,

Senior Teacher,

Department of "Management, Economics and Humanitarian" subjects

Turin Polytechnic University in Tashkent

Masharipov Sarvar Matkarimovich

Chief Head of Credit Departments I&II, JSC "KDB Bank Uzbekistan"

Berdiyorov Jahongir Shaymardon o'g'li

Risk Manager, JSC "KDB Bank Uzbekistan"

Abstract: This paper continues the discussion set forth in the paper "Initial research: Are the current researched early warning indicators significant in identifying banking crises?" by Berdiyorov (2024) with expanding on the paper: 'Early Warning Indicators of Banking Crises: Expanding the Family' by Aldasoro, Borio and Drehmann (2018). Using a pooled logistic model with large a data set from 1980 to 2019 containing multiple countries and crises and estimating the optimal thresholds for each indicator to produce accurate true signals of banking crises. I establish that the current EWIs, mainly the credit-to-GDP gap, are still highly significant and reliable indicators of banking crises, producing highly significant informative signals according to the AUROCs and signal-to-noise ratios. In addition, the additional indicators introduced in this paper are found to also be effective statistically significant indicators of vulnerabilities within the banking industry. For example, the loans-to-deposit has high AUCs across all time horizons and the highest signal-to-noise ratios amongst all the indicators.

Key words: Early Warning Indicators (EWIs), Banking Crises, pooled logistic model, AUROCs.

Annotatsiya: Ushbu maqolada Berdiyorovning (2024) "Dastlabki tadqiqotlar: HOZIRGI TADQIQOTLAR BANK KRIZLARINI ANIQLASH UCHUN ERTA OGOHLANTIRISH KO'RSATMALARI MUHIMMI?" maqolasida bayon etilgan muhokamani Aldasoro, Borio va Drechmann (2018) ning "Bank inqirozining erta ogohlantirish ko'rsatkichlari: kengaytirilgan muhokama" maqolasidagi fikrlar bilan davom ettiriladi. Ushbu maqola 1980 yildan 2019 yilgacha bir nechta mamlakatlar va ushbu mamlakatlardagi bank inqirozlarini o'z ichiga olgan katta ma'lumotlar to'plami bilan birlashtirilgan logistika modelidan foydalanadi va bank inqirozlarining aniq haqiqiy signallarini olish uchun har bir ko'rsatkich uchun optimal chegaralarni baholaydi. Ushbu maqolada EOKlar, asosan, kreditning YalMga nisbati bank inqirozlarining juda muhim va ishonchli ko'rsatkichlaridan biri deb hisoblagan holda, AUROC va signal-to-noise nisbatlariga ko'ra juda muhim informatsion signallarni ishlab chiqarayotgani ko'rsatilgan. Bundan tashqari, ushbu maqolada keltirilgan qo'shimcha ko'rsatkichlar ham bank sohasidagi zaifliklarning statistik jihatdan muhim ko'rsatkichlar ekanligi aniqlandi. Misol uchun, kreditlarning depozitlarga nisbati barcha vaqt oralig'ida yuqori AUC va barcha ko'rsatkichlarning eng yuqori signal-shovqin nisbatlariga ega.

Kalit so'zlar: erta ogohlantirish ko'rsatkichlari (EOK), bank inqirozlari, qo'shma logistika modeli, AUROC.

Аннотация: В этой статье продолжается обсуждение, изложенное в статье «Начальное исследование: Являются ли текущие исследуемые индикаторы раннего предупреждения значимыми для выявления банковских кризисов?» Бердиев (2024) с расширением статьи: «Индикаторы раннего предупреждения банковских кризисов: расширение семьи» Альдасоро, Борио и Дрехманна (2018). Использование объединенной логистической модели с большим набором данных с 1980 по 2019 год, содержащим несколько стран и кризисов, и оценка оптимальных пороговых значений для каждого индикатора для получения точных истинных сигналов банковских кризисов. Я считаю, что текущие ИПП, в основном разрыв между кредитом и ВВП, по-прежнему являются весьма значимыми и надежными индикаторами банковских кризисов, производя весьма значимые информативные сигналы в соответствии с AUROC и отношениями сигнал/шум. Кроме того, дополнительные индикаторы, представленные в этой статье, также оказались эффективными статистически значимыми индикаторами уязвимостей в банковской отрасли. Например, кредиты к депозитам имеют высокие AUC на всех временных горизонтах и самые высокие коэффициенты сигнал/шум среди всех индикаторов.

Ключевые слова: индикаторы раннего предупреждения (ИПП), банковские кризисы, объединенная логистическая модель, AUROC.

INTRODUCTION

I will follow upon on the argument proposed by Berdiyev (2024) and in this paper, I will focus on the early warning indicators of a banking crisis, assessing the significance of the already well-established indicators. I will use secondary data and expand upon a base paper that tests the statistical significance and reliability of leading indicators that signal upcoming banking crises years prior. In the past severe banking crises have not been avoided and they cause decremental harm to the whole economy. In addition, in the modern century, banking regulations are continuously changing, and banks are now more vulnerable to international markets; so, my aim is to assess if the leading indicators of a banking crisis are still valuable and if not, do they need to be updated to the new regulations and operations of the whole banking systems.

The core objective of this paper is to evaluate the significance of the leading indicators of a banking crisis using a base paper. Using statistical tests like the receiver operating characteristic curve method to fully map type I and type II errors of each indicator. And the AUC to estimate the signalling quality of a binary signal. However, I will only be assessing a small sample of indicators (9 indicators) and data from a limited number of countries. In reality, there are lots of indicators policymakers use to assess the probability of potential banking crises, volatility in the domestic currency or supervision/regulations of banking operations, which may limit the generalisability of the findings from this paper.

The structure of the paper is split into 4 parts. Part 1 is the literature review, focusing on reviewing past research on the leading indicators of a banking crisis and the criticism of the past research, any suggested advancement in the research or models that should be included when evaluating the significance of important indicators of a banking crisis. Part 2 focuses on the methodology section of the paper, outlining the procedure of data collection and how I am conducting the analyse of the testing the significance of the indicators using ROC and the AUC. Part 3 highlights the findings of the methodology section, evaluating the results of the ROC curves and the signal-to-noise ratios for each indicator and explaining in detail according to the results why these indicators are significant in signalling a banking crisis. And finally, Part 4 concludes the paper and finalises what the findings from this paper means for the significance of leading indicators of a banking crisis and highlighting specific indicators that should be used by policymakers to predict future banking crises.

LITERATURE REVIEW

In this paper, I will be taking an existing model from the research paper “Early warning indicators of banking crises: expanding the family” by Aldasoro, Borio and Drehmann (2018), and re-estimating it with additional variables. In this paper, the authors use the signal extraction and multivariate probit panel regression models to statistically investigate the performance of change in the credit to GDP ratio as a useful indicator of a systematic banking crisis. The findings reveal that the advancement of the financialisation of economies leads to the supply of excess credit that generates conditions that increase the likelihood of systematic banking crises, even with persistently low and stable inflation.

The superiority of this paper is that before Drehmann et al conduct the statistical analysis of the usefulness of early warning indicators such the credit-to-GDP gap or household debt service ratio (DSR), the researchers assess the EWI performance of both household and international debt and map the statistical analysis into current conditions taking into account aggregate indicators, to provide a highly critical evaluation of debt categories as early warning indicators for systematic banking crises. However, there is a gap in the data sample for this study, only 27 out of 42 jurisdictions often only starting from the mid-1990s have data for household DSR so the statistical results for household DSR may show a different insignificant long-run trend around the crises in the chosen time horizon compared to the other indicators in this study. Also, this paper only evaluates household and cross-border credit variables as potential leading indicators of a banking crisis, despite the fact that fellow highly recognised researchers have statistically proven that macroeconomic-financial variables are also credible indicators of banking crises. Therefore, this paper does not provide a well-rounded argument on leading EWIs of banking crises. Concluding, that you can still “expand the family” on the subject of early warning indicators of banking crises.

The credit-to-GDP gap is highly regarded as an important early warning indicator for banking crises. There have been lots of papers that have researched the development of credit-to-GDP gap as a reliable and significant indicator of a banking crisis. One paper written by Drehmann (2013) used a large sample of 39 emerging market and advanced economies starting from 1970 that captures 33 crises and concluded that the credit-to-GDP gap is a valuable early warning indicator for systematic banking crises as they easily identify vulnerabilities in the environment or help policymakers in the implementation of monetary and fiscal policies when dealing with countercyclical capital buffers. The article also established that by considering all the sources of credit in both public and private sectors rather than just considering bank credit, the accuracy

of systemic banking crises significantly increases. Another paper by Vidal-Abarca and Ruiz (2015) used a lot more statistical methods than most of the papers based on the early warning indicators of banking crises. The authors of this paper estimated the accuracy and reliability of credit as an effective signal of banking crises using a large sample size containing 83 developed and emerging economies and lots of statistical methods. They used a Bayesian Model Average technique through a multivariate framework and AUROC and noise to signal ratios through a univariate regression model, for both in-sample and out-of-sample forecasting methods. All the methods statistically found that the credit-to-GDP gap outperforms all the other credit indicators in the model. So, it is very important to include credit-to-GDP gap as a variable in the quantitative analysis in this paper when evaluating the significance of the current early warning indicators.

The debt service ratio (DSR) is also established in past papers to be a valid EWI of a banking crisis. Defined as the proportion of interest payments and loan repayments to income, so it captures the liquidity constraint of individual households or the whole economy. Drehmann and Juselius (2014) quantitatively analysed data from 26 countries from 1980 to 2012 and found that the DSR produces strong signals two years before a banking crisis, especially in the last four quarters where the DSR is a near perfect indicator, the AUCs are between 0.94 to 1.00. The DSR is established to be a highly significant indicator in the short run. This is also confirmed by another paper written by Drehmann and Juselius in 2012, the DSR has a stable signalling performance during a 5-year time horizon with high AUROC (around 0.9) in the short-run and lower AUCs as the forecasted horizon increases. However, Drehmann and Juselius (2012) fail to distinguish between total and household DSR and to investigate if specific types of DSR perform better as indicators. As outlined by Drehmann et al (2018) in the base paper, that evaluated total and household DSR as indicators of banking crises and concluded that household DSR produces more true positive signals in the short period compared to total DSR that has a higher rate of accurate true positives in the long run.

There have been numerous papers discussing the importance of the loans-to-deposit ratio, property prices, real growth of GDP, inflation rate in checking the likelihood of financial crisis.

Even though, papers have carried out extensive research on the early warning indicators of banking crises and highlighted highly significant early warning indicators of banking crises, they have not been successful implemented by policymakers to help avoid severe banking crises such the Great Financial Crisis 2007-2009 which was a result of the collapse of the American and British banking system and recently the failure of big US banks in early 2023. Prior to the crisis, the Federal Reserve began to increase interests to contract the economy, causing bond prices to decline, which decreased the market value of bank capital reserves, causing some banks to incur unrealised losses to main liquidity. Silicon Valley Bank was forced to sell its bonds for financial stability, triggering panic by bank depositors and creditors leading to a banking crisis in the US; (Admati, et al., 2023). A surge in inflation and rapidly rising interest rates are demonstrated to be significant early warning indicators of a banking crisis but they weren't detected by policy makers and the crisis was not averted. This could be because papers on the EWIs of a banking crisis have only highlighted the leading indicators of banking crisis and have not discussed how the government or the central bank can implement policies to use the indicators to signal the possibility of a crisis within the banking industry and combat crises years prior to the crisis. And the logit/probit model used extensively by most studies still suffer from methodological issues, the definition of financial crisis as a dummy variable leads to a weak assumption when constructing the model and the single-step estimation leads to biased results when estimating EWIs of banking crises. So, research that incorporates more statistical methods should be considered when assessing the significance of EWIs of banking crises.

For example, a paper written by Bryde-Erichsen (2016) analysed the noise-to-signal ratio as a tool by policymakers for evaluation of indicators. The noise-to-signal ratio was discovered to be a useless tool for indicator evaluation. When assessing the appropriate noise-to-signal ratio, optimal thresholds should be implemented by policymakers as they are very important to increasing the accuracy of the signals and reducing the number of false signals of banking crises. With a low threshold value for the indicator, it will issue more false signals and with a higher threshold the probability of not signalling an upcoming crisis will increase. So, the noise-to-signal ratio or signal-to-noise ratio approach is a valid statistical method to use to assess the significance of leading indicators of a banking crisis.

Past papers have statistically analysed data from the time horizon of past banking crises to estimate and assess the statistical significance of early warning indicators of banking crises. Hardy and Pazarbasioglu (1999) used a sample that covered 38 countries which suffered a total of 43 financial cycles of banking system crises. And when researching the significance of total credit as early warning indicator for systematic banking crises, Drehmann (2013) used 33 crises from 1970 in their data sample. Every banking crisis is different and is a result of different financial indicators, the banking crisis from 2007 was a result of mismanagement of funds by banking authorities and the Spanish banking crisis starting in 2008 was due to macro-financial imbalances such as excessive credit growth or excessive risk-taking in the financial industry. So, it is unreliable to estimate EWIs from studies on past banking crises to predict future crises and apply them to all types of banking crises.

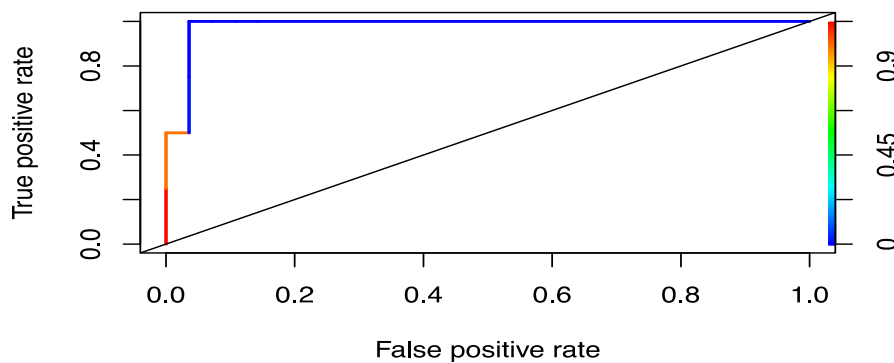

FIGURE 2²: ROC curve for the average credit-to-GDP gap:

When excluding the credit-to-GDP variable from the rest of the indicators in the data sample, the ROC curve has an accuracy rating for correct signals of 0.9375 and has an exceedingly high rate of true positives and a really low rate of false positives, as shown by Figure 2. The area under the curve (AUC) is 0.9667, which is close to 1, highlighting that the credit-to-GDP gap is an effective and combined measure of sensitivity and specificity.

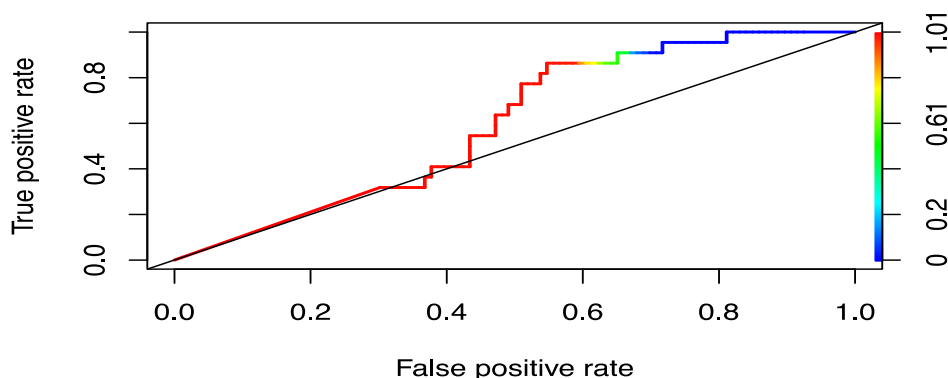
These results are also statistically significant and reliable results as the logistic regression model used to estimates these results has a p-value below the 5% significance (p-value: 0.035).

Assessing the optimal thresholds

When assessing the performance of EWIs, it is vital to first consider the optimal thresholds for the noise-to-signal tests of each indicator. The base paper outlines that the optimal threshold for the credit-to-GDP gap indicator is 9. The authors outline that if the threshold is lowered from 9 to 4, the number of false alarms increases. This is proven by Figure 3, the ROC curve shows a higher rate of false positive alarms compared to true positives, the curve is also closer to the 45° line. And the accuracy rate for the ROC curve falls to 0.8021 and the AUC is now 0.6213. Providing less informative signals to policymakers on upcoming crises.

Figure 3: Credit-to-GDP gap ROC curve with threshold of 4:

The base paper also states that if the threshold exceeds 11.5, the banking crisis in 2007 is no longer predicted, the prediction rate for true positives falls to 50%, as shown by Figure 4. The credit-to-GDP with a higher threshold provides an uninformative signal of vulnerabilities within the banking industry three years prior to a banking crisis for policymakers. Confirming the argument made by Aldasoro, Borio and Drehmann (2018) that the optimal threshold for the credit-to-GDP gap indicator is 9.0.

Predictive power of single EWIs using the AUC

To evaluate the performance of individual indicators without the influence of external factors, I will use

² Figure 2 shows the ROC curve of the Average Credit-to-GDP gap for all the countries in the sample along with a 45° line.

the pooled logistic model for each indicator to estimate the AUCs in correspondence to the optimal thresholds which are based on specific policymakers' preferences.

Table 1 outlines the descriptive statistics and statistical coefficients for the data sample of each indicator. Total DSR has the lowest standard deviation figure of 2.9, representing that the values in the data sample across 17 variables are close the mean. Whilst the data sample for the inflation rate has the highest standard deviation (21.1), indicating that the values are spread out over a wider range and are further away from the mean, so extreme values of rates of inflation occur more frequently.

Table 1³: Descriptive Statistics & Statistical Coefficients

INDICATORS	Statistics				Coefficients				
	No of obs	No of variables	Mean	Std.Var	Estimate	Std.Error	Z-value	Pr(> z)	
Credit-to-GDP Gap	160	25	1.3029	7.4297	0.5891	0.1200	4.908	0.000838	
Total DSR	160	17	85.249	15.567	0.11784	0.02318	5.084	0.000374	
Property Price Gap	84	19	70.860	2.8733	0.10950	0.08557	1.280	0.000201	
Loans/Deposit Gap	80	12	124.82	9.6823	0.4372	0.1224	3.571	0.000356	
Inflation Rate	160	23	75.706	21.081	0.05526	0.01673	3.303	0.000957	

All the indicators have p-values ($\Pr(>|z|)$) less than the significance levels of 1% and 5%, indicating that the AUCs results in Table 2 for all the indicators are statistically significant and less influenced by methodological issues.

Table 2⁴: A Comparison of the Predictive Power of Individual EWIs using the AUC:

EARLY WARNING INDICATORS (EWIs)	Horizon (quarters)											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Credit-to-GDP Gap	1.00	0.99	0.99	0.98	0.99	0.98	0.97	0.91	0.90	0.90	0.86	0.81
Total DSR	0.91	0.86	0.81	0.78	0.77	0.76	0.73	0.72	0.67	0.67	0.63	0.54
Property Price Gap	0.96	0.95	0.94	0.93	0.90	0.87	0.83	0.77	0.76	0.74	0.69	0.67
Loans-to-Deposit Gap	1.00	0.98	0.99	0.99	0.96	0.98	0.99	0.94	0.95	0.97	0.92	0.92
Inflation Rate	0.90	0.95	0.86	0.85	0.84	0.83	0.75	0.74	0.72	0.69	0.64	0.61

The credit-to-GDP gap and the loans-to-deposit gap have the highest AUCs across all the forecast horizons, with an AUC of 1.0 in the first horizon and lowest AUCs of 0.81 and 0.92, which are representatives of a fully informative signal, with a true positive rate of 100%. Further emphasising the point that that credit-to-GDP gap is informative signal of upcoming financial vulnerabilities around three years before the banking crises. Alongside, the theory that the loan-to-deposit is an important additional indicator that should be considered by policymakers when implementing models to accurately forecast potential banking crises.

The total debt service ratio (DSR) defined as the ratio of interest payments plus amortisations to income, performs particularly well two years before crises, but then one year before crises, the indicator becomes less

³ All the information on the sample sets for each indicator for findings on the predictive power of single EWIs using the AUC is in the Appendix Table A1.

⁴ Use a 12-quarter forecast horizon as we can only use indicators to assess the build-up of vulnerabilities within a multi-year horizon and not exactly identify the precise time and date of a banking crisis. Some of the optimal thresholds used when estimating the AUC are 80% for the loan-to-deposit ratio and 2% for the target inflation rate.

accurate with AUCs around 0.6 to 0.5, signalling a higher rate of false positive rates compared to the rates of true positive in the longer horizon.

The property price gap performs better as an EWI for banking crises than the total DSR, as shown in Table 2, the AUCs for the property prices are all higher than the AUCs for total DSRs across all time horizons and are close to a perfect signal with figures 0.96 to 0.90 for the first 5 quarters prior to a banking crisis. They only fall to 0.69 and 0.67 in the last two quarters prior to the crisis, providing policymakers with informative signals and sufficient time to implement policies in the economy to reduce the impact of a crisis on domestic banks.

The other additional indicator, the inflation rate measured the CPI performs similar to the property price gap indicator, it has high AUCs for all the horizons, especially in the first quarter horizons. The ROC curves for the inflation rate have high rates of true positives for the first quarters but then the rate of accuracy and the number of true positives falls sooner and faster than the property price gap in the last six quarters prior to crises, with AUCs of 0.75 to 0.61. Communicating less informative and unstable signals to policymakers in the long term compared to the other indicators.

In summary, according to the AUCs in Table 2 all the individual early warning indicators in this paper provide highly accurate informative signals (AUCs more than 0.5) to policymakers on the build-up of vulnerabilities within the banking industry; providing them with effective resources and sufficient time to reduce the severity of any upcoming banking crises.

Predictive power of EWIs using the signal-to-noise ratio

Another method to assess the forecasting power of indicators is by comparing the signalling performance of the individual indicators at the optimal thresholds as chosen by a particular loss function. A threshold is selected to minimise the loss function, defined as the percentage of true crises mis-signalled (Type I) and the percentage of falsely flagged crises (Type II), of indicators when signalling a banking crisis. The signal-to-noise ratio is the relationship between the share of accurately identified crises and non-crises (signals), and the share of missed identified crises and false alarms (noise).

$$\text{Signal-to-Noise Ratio}^5 (\text{SNR}) = \frac{\text{Signal}}{\text{Noise}}$$

Table 3: Individual EWIs using the Signal-to-Noise Ratio and the Optimal Threshold

EARLY WARNING INDICATORS (EWIs)	Threshold (1)	Predicted (2)	SNR (3)	No of crises (4)
Credit-to-GDP gap	9.0	85.0	1.07	30
Total DSR	1.8	68.0	0.98	28
Property Price Gap	11.0	66.0	0.99	23
Loans-to-Deposit Gap	0.8	79.5	1.29	13
Inflation Rate	0.02	67.9	0.88	26

Results were obtained using a pooled logistic model for each indicator to estimate the signal-to-noise ratios using optimal thresholds. The no of observations and variables for all the five indicators are the same as the sample sizes used when estimating the AUCs in Table 1. All the variables/indicators are independent from each other to avoid autocorrelation and prevent external factors from influencing the results. An in-depth explanation of the main characteristics for each estimate in the sample used to calculate the findings in Table 3 is in the Appendix Table A1.

Table 3 shows the predictive power of the indicators based on the chosen thresholds criteria by Drehmann et al (2018). It shows the values of the noise-to-signal for the different individual indicators subject to the correct predictability of crises. The better early warning indicator will tend to have the higher signal-to-noise ratio, which in this case is the loans-to-deposit gap. The indicator captures around 80% of crises with a signal to noise ratio of roughly 1.27 across the sample. According to the quarterly data from 2000 with 13 crises, the signal-to-noise ratio of the loans-to-deposit gap with a threshold of 80% signalled the GFC three years prior to the crisis. Confirming the point that loans-to-deposit gap is an important additional EWI that should be taken into account by policymakers to forecast upcoming banking crises.

The signal-to-noise ratio also confirms the results from Table 2, the credit-to-GDP gap, which has the highest number of banking crises (33) in their data sample compared to other indicators, not only has a high

5 Results are based on the largest data sample for each indicator. (1) The optimal threshold that minimised the signal-to-noise ratio while capturing at least 66% of the crises. (2) Percentage of correctly predicted crises. A crisis is correctly identified if the indicator breaches the threshold anytime within a three-year horizon before the crisis. (3) Signal-to-noise (SNR) ratio. (4) Number of crises included in this sample.

AUC across all the time horizons, the indicator also has a high SNR and accurately captures around 85% of banking crises in the data sample in respective of the optimal threshold of 9.0. The credit-to-GDP gap has a higher share of accurately identified crises and non-crises than the share of missed identified crises and false alarms.

According to the signal-to-noise ratio, the performance of total DSR and property prices as early warning indicators of banking crises are closely equivalent, they have similar SNRs and predict 68% and 66% of banking crises. However, the sample for property prices includes a lower occurrence of financial crises. The other additional indicator included in this paper, the rate of inflation has the lowest SNR with a ratio of 0.88 and predicts the lowest percentage of correctly predicted crises at 67.9%, even though the optimal threshold of 2% is established to be the optimal rate in most advanced economies and is regularly used by monetary authorities to control economic conditions.

The indicators in Table 2, all have signal-to-noise ratios above 0.80 and capture at least 66% of crisis for the chosen time horizons of each indicator. A SNR greater than or close to 1.0 imply that the signal is stronger than the noise. Supporting the claim that these indicators are trustworthy leading EWIs of banking crises.

The results from Table 2, also highlight the robustness of the EWIs. Despite different time horizons for all the indicators, i.e., the sample size for the credit-to-GDP and other indicators starts from 1980 and the sample for the loans-to-deposit gap starts from 2000, the thresholds for each indicator are the same. This shows that these results are not solely due to unexpected severe crises related to the GFC in 2008. And are robust to performing bivariate comparisons for each pair of indicators.

Combined indicators

Past papers have shown that combining information from credit and asset markets into composite indicators can improve the performance of indicators as reliable signals of a banking crisis. It has been proven in the past that extreme movements in credit growth (e.g., lending boom) and in asset prices (e.g., housing bubble) are both main causes of banking crises. So, we should assess the performance of combined indicators as leading indicators of banking crises, using optimal thresholds for combinations of debt variable and property prices.

For a warning signal to be issued we require the indicator for debt to be breach the threshold and the property price gap indicator to be above 11 within three years prior to the breach of the threshold. The gap of 11 is chosen because Aldasoro, Borio and Drehmann (2018) outline that 11 is the critical threshold obtained for this variable based on predicting at least 66% of the crises.

Table 4⁶: The predictive power of combined EWIs using the Signal-to-Noise Ratio and the Optimal signalling thresholds: Credit and Property prices.

EARLY WARNING INDICATORS (EWIs)	Threshold (1)	Predicted (with property price gap at 11) (2)	SNR (3)	% change in SNR (4)
Credit-to-GDP Gap	4.0	80	1.40	30.8
Total DSR	0.4	70	1.16	18.4
Loans-to-Deposit Gap	0.8	81	1.60	24.0

As shown in Table 4, combining information from credit and property price gaps improves the accuracy of EWIs for banking crises. The signal-to-noise ratios for the credit variables with an optimal threshold based on a property price gap of 11, increases by a min of 18% and by a max of 31%. For the combined early warning indicators of banking crises, there is a higher probability of signalling accurate crises than the loss functions and number of false positives. For some indicators, the combined indicators also predict a higher percentage of correctly predicted crises and less false alarms. For example, the percentage of correctly predicted signals of the loans-to-deposit gap as EWI of banking crises is now 81%, an increase of 1.5%.

Potential correlation between indicators

To expand even further on the Aldasoro, Borio and Drehmann (2018) and to further assess the significance of the current leading EWIs of banking crises it is beneficial to consider the correlation between the early warning indicators in this paper. An early warning indicator may cause other indicators to move above the optimal threshold and generate further signals to policymakers on upcoming banking crises. The correlation

6 (1) The optimal threshold that minimises the signal-to-noise ratio while capturing at least 66% of the crises. (2) Percentage of correctly predicted crises. (3) Signal-to-noise (SNR) ratio. (4) Percentage change in the signal-to-noise ratios from the individual (Table 2) to combined indicators.

between indicators may amplify the number of informative signals or may create more false alarms that lead to a mismanagement of tools by policymakers.

For example, the credit-to-GDP gap and the property price gap tend to influence each other. When there is a credit crunch in an economy during a recession, there is likely to be an after-shock on the housing market. As limited borrowing and spending in an economy limits the disposable income of individuals and banks in the domestic financial market, reducing the demand for real estate in the economy and therefore leading to a sharp fall in overall property prices. This has recently been proven in the past three years from 2020 to 2023 in the UK, when the actual credit-to-GDP gap started to decrease from a peak of 175.5 in the first quarter of 2021 to 151.4 in the last quarter of 2023 and real property prices started to decrease later in the third quarter of 2021 by 2.5%; (*Data gathered from the BIS online database*).

The correlation between the credit-to-GDP gap and the property price gap also helps policymakers to determine the structure of the build-up of vulnerabilities within the banking system before the crisis. So, they can easily identify any weaknesses in the domestic banking and prevent any upcoming banking crises.

The inflation rate also tends to influence property prices. In the short-run, when the inflation rate increases due to excess spending in the economy, it can cause a limited supply of properties available in the market that leads to excessive demand, which eventually results in a rise in prices of property above the rate of inflation, (Hodgkinson, 2023). The relationship between these two indicators is also indicated in a study by Ahearne et al (2005) when they analysed cross-country economic data from the 20th century. They outlined that in both the pre-1985 and post-1985 samples, the downturn in property prices was closely associated with declines in the rate of inflation that began one or two years after the peak in property prices.

So, it is important to policymakers that when they implement effective EWIs into their agendas, they should firstly evaluate and identify any correlations between the individual indicators, so there are no false alarms and clear correct signals of forthcoming banking crises. Identifying whether there is a correlation between indicators may also point out any new indicators that policymakers have failed to address as significant early warning indicators of banking crises. Improving their ability to successfully implement policies to manage any weakness in the domestic banking market and avoid any severe crises.

CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

In conclusion, by expanding on the paper by Aldasoro, Borio and Drehmann (2018), the current researched leading early warning indicators including the additional indicators are still highly significant and reliable indicators of banking crises. The statistical analysis conducted in the paper proved that all the five indicators, the credit-to-GDP gap, property price gap, loans-to-deposit gap, inflation rate and total DSR generated informative signals of banking crises. They all had high signal-to-noise ratios and correctly predicted a high percentage (at least 66%) of banking crises.

The credit-to-GDP gap indicator was once again proven to be an important EWI of banking crises. The findings in Table 3 and 4 reflect the analysis from past papers analysed in the literature review. The credit-to-GDP gap was found to have highly informative signals with near perfect AUCs, generating highly accurate signals of banking crises with a low rate of false alarms. The indicator also had the second highest signal-to-noise ratios and predicted the highest percentage of correctly identified crises for both the individual and combined indicators analysis. Thus, a sharp increase in any accumulated debt or an unexpected decrease in the overall GDP level represent severe vulnerabilities within the domestic banking system that may result in a harsh banking crisis. So, the credit-to-GDP is still a significant leading EWI of banking crises that policymakers should monitor in the short and long-run.

The findings in this paper also emphasize my claim beforehand that the base paper used in this paper is not fully representative of leading indicators of banking crises and should be further expanded upon. The loans-to-deposit gap of national banks and the inflation rate are proven in this paper to be statistically significant unsupervised indicators that should be explored by policymakers when implementing effective EWIs to signal upcoming banking crises in most countries. Along with credit-to-GDP gap, the loans-to-deposit gap had the highest rates for the Area Under the Receiver Operating Characteristics curves (AUROCs) and the signal-to-noise ratios (SNR), in respect to the optimal thresholds, for both the individual and combined indicators; indicating that it is the most significant indicators. The loans-to-deposit gap also predicted the highest percentage of correctly predicted crises. In summary, low reserve accounts and excessing borrowing within the domestic banking sector may represent any unrealised weaknesses that if not managed may materialise into banking crises. So, it is vital that policymakers monitor the loans-to-deposit gaps of domestic banks to predict banking crises years before.

The inflation rate is also shown to be a significant indicator of a banking crisis. With one of the biggest datasets containing 26 banking crises amongst all the indicators, the inflation rate correctly predicted around

68% of banking crises within the sample and had high AUCs in the short run. But the inflation rate had the lowest figures in all the statistical models in this paper. This could be because the rate of inflation tends to be extremely high three years before the crisis when there is excessive spending in the economy but then just one year prior to the crisis it tends to be lower, so it is not normally a stable indicator. The inflation rate is also time consuming to control within the economy, the use of interest rates by the central bank to stabilise the inflation rate takes up to 18 months to come into effect. So even though in the long run it is an effective and significant indicator, in the short-term policymakers may find it difficult to monitor the inflation rate monthly and to effectively implement into the economy.

In closing, the current researched leading early warning indicators are confirmed to be statistically significant and highly accurate indicators of banking crises. But there is still further research that can be carried out by policymakers on additional indicators that may be important and more effective indicators. The inflation rate and loans-to-deposit gap are statistically proven in this paper to be additional significant early warning indicators of banking crises. But there are still other additional indicators that should be researched and assessed to be leading indicators of banking crises.

References:

1. Aldasoro, I., Borio, C. and Drehmann, M., 2018. "Early warning indicators of banking crises: expanding the family.", BIS Quarterly Review.
2. Berdiyurov, B. S. (2024). Initial research: Are the Current Researched Early Warning Indicators Significant in Identifying Banking Crises?
3. Bryde-Erichsen, M. D., 2016. The signaling approach to early warning: Application for systemic banking crises, University of Oslo, Department of Economics.
4. Cheang, N., 2005. Early Warning System for Financial Crises.
5. Chen, S. and Svirydzhenka, K., 2021 . Financial Cycles – Early Warning Indicators of Banking Crises?, IMF Working Paper.
6. Drehmann, M. and Juselius, M., 2012. Improving EWIs for banking crises-satisfying policy requirements.
7. Drehmann, M., 2013. Total Credit as an Early Warning Indicator for Systematic Banking Crises. BIS Quarterly Review. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2401567>
8. Drehmann, M. and Juselius, M., 2014. Evaluating early warning indicators of banking crises: Satisfying policy requirements. International Journal of Forecasting, 30(3), pp. 759-780.
9. Frankel, J. A. and Saravelos, G., 2010. ARE LEADING INDICATORS OF FINANCIAL CRISES USEFUL FOR ASSESSING COUNTRY VULNERABILITY? EVIDENCE FROM THE 2008-09 GLOBAL CRISIS. NBER Working Paper No. 16047, pp.1-48.
10. Hardy, D. C. and Pazarbasioglu, C., 1999. Determinants and Leading Indicators of Banking Crises: Further Evidence, International Monetary Fund. Research Dept.
11. Laina, P., Nyholm, J. & Sarlin, P., 2015. Leading indicators of systemic banking crises: Finland in a panel of EU countries, Frankfurt a. M.: ECB Paper, No.1758, ISBN978-92-899-1498-7.
12. Toshpulatov, D.A. and Berdiyurov, B.S. (2023). Credit Risks in Banks and Their Econometric Analysis. International Journal of Education, Social Science & Humanities. FARS Publishers. Vol-11, issue-1, pp 651-666.

ANARXIK JAMIYATDA IQTISODIY MUAMMOLAR VA ULARGA BO'LGAN QARASHLAR

Qurbonov Behruz Amrulloevich, Muxtorov Maqsudbek Sherzodbek o'g'li, Yondoshaliyev Alisher Elyorjon o'g'li, Tursunaliyev Umarjon, Abdumalikov Nurmuhammad, Boltayev Abrorbek, Xusenov Shoxrux, Toshpo'latov Bobur, Ro'ziboyev Diyorbek, Anarbayev Sardorbek

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti
Dasturiy injiniring fakulteti 3- va 2-bosqich talabalari

Annotatsiya: Daromadlar tizimining yaxshi ishlashi iqtisodiyotning kuchli, barqaror va inklyuziv rivojlanishi uchun zarur shartdir. Biroq, ba'zi rivojlanayotgan mamlakatlarning daromad tizimlari fundamental kamchiliklarga ega. Davlat xarajatlari va moliyaviy hisobdorlikni baholash ma'lumotlaridan foydalangan holda, ushbu maqolada rivojlanayotgan mamlakat bo'yicha daromatlarni oshirish imkoniyatlari haqida qisqacha ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Transchegara, soliq, atrof-muhit, barqaror, iqtisodiyot, sharh.

Abstract: A well-functioning income system is a prerequisite for strong, stable, and inclusive economic development. However, the income systems of some developing countries have fundamental shortcomings. Using estimated government spending and financial reporting data, this article provides a summary of opportunities to increase revenues across a developing country.

Key words: Cross-Border, Tax, Environment, Sustainable, Economy, Review.

Аннотация: Хорошее функционирование системы доходов является необходимым условием для сильного, устойчивого и инклюзивного развития экономики. Однако системы доходов некоторых развивающихся стран имеют фундаментальные недостатки. Используя данные оценки государственных расходов и финансовой отчетности, в этой статье кратко изложены возможности увеличения доходов по развивающейся стране.

Ключевые слова: трансграничный, налогообложение, окружающая среда, устойчивый, экономика, обзор.

Realizm va liberalizmga tanqidiy qarashlar

Anarxik jamiyatni tartib bilan ta'minlaydigan nazorat bo'lmasa, xalqaro jamiyat anarxiyaga uchraydi. Gobbsning tabiat holati haqidagi fikriga ko'ra, inson o'z hayotini saqlab qolish uchun davlat nazoratiga muhtoj, xalqaro jamiyat esa har bir davlatni nazorat qiluvchi xalqaro tashkilot mavjud bo'lmaganda anarxiyaga duch kelishi mumkin.

Anarxik jamiyat yirik davlatlarning gegemonlik uchun kurashi bilan ajralib turadi, bu xalqaro jamiyatni nol yig'indi o'yiniga asoslangan deb qaraydigan realist maktabning asosiy elementi hisoblanadi. Morgenthau (1978, 4-15) davlat siyosatchilar o'z kuchlarini namoyish qilish uchun foydalanadigan apparat turi ekanligini ta'kidladi. Shunday qilib, siyosatchilarning fe'l-atvori davlat hokimiyatini amalga oshirishga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin (Morgentau 1978, 4-15). Amerika yumshoq kuchi Amerika xususiy sektoridan iborat. Google, Apple, Microsoft, Nike, Starbucks va Goldman Sachs kabi yirik MNElar AQSH yalpi ichki mahsuloti (YAIM) va AQSH hukumatining daromadiga hissa qo'shadi.

Anarxik jamiyat konsepsiyasi xalqaro munosabatlar nazariyasida asosiy tushunchalardan biri hisoblanadi. Realizm va liberalizm kabi yondashuvlar jamiyatning boshqaruvsiz holati, ya'ni anarxiyaning iqtisodiy oqibatlariga turli xil yondashadilar. Realistlar anarxik jamiyatda davlatlar orasidagi raqobat va kuch uchun kurashni asosiy omil sifatida ko'rishsa, liberalistlar esa davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy hamkorlikni kuchaytirishni tinchlik va taraqqiyot yo'li deb biladilar.

Realistik yondashuv: Iqtisodiy kurash va davlat manfaatlari

Realistlar nazariyasi bo'yicha anarxik jamiyatda davlatlar o'z milliy manfaatlarini birinchi o'ringa qo'yadilar. Davlatlar xalqaro tizimda o'z pozitsiyalarini kuchaytirish uchun doimiy kurash olib boradi, bu esa iqtisodiy raqobatni kuchaytiradi. Ushbu yondashuvda iqtisodiy resurslar va qudrat davlatlar uchun kuch manbai bo'lib, resurslarni boshqalardan olish yoki o'z manfaatlari uchun foydalanish ko'pincha milliy strategiyaning asosiy

qismi hisoblanadi. Realistlar iqtisodiy muammolarga davlatning boshqaruv va nazorat vositalari bilan yechim topishni taklif qiladilar.

Anarxik jamiyatda iqtisodiy ziddiyatlar kuchli davlatlar va zaif davlatlar orasidagi nomutanosiblikni yanada oshiradi. Katta davlatlar o'z iqtisodiy manfaatlarini himoya qilish uchun savdo blokadalarini qo'yishi yoki boshqa davlatlarni iqtisodiy izolyatsiyaga tushirishi mumkin. Shu bilan birga, kuchli davlatlar kuchsiz davlatlar iqtisodiy resurslarini ekspluatatsiya qilish orqali o'z iqtisodini rivojlantirishga intiladilar. Realistlar fikricha, anarxiya sharoitida iqtisodiy barqarorlik faqat kuchli davlatlarning o'zaro raqobati orqali saqlanib qoladi, ammo bu jarayonda zaif davlatlar zarar ko'rishini mumkin.

Liberalistik yondashuv: Iqtisodiy hamkorlik va tinchlikka intilish

Liberalizm esa anarxik jamiyatda davlatlar orasidagi iqtisodiy hamkorlikni muhim deb biladi. Liberalistlar nazarida iqtisodiy muammolarni hal qilishda davlatlarning o'zaro hamkorligi va erkin bozor iqtisodiyoti orqali iqtisodiy farovonlikka erishish mumkin. Ularga ko'ra, anarxik tizimda ham xalqaro tashkilotlar va bozor mexanizmlari iqtisodiy muammolarni hal qilishga xizmat qilishi mumkin.

Liberalistlarning asosiy nuqtai nazari shundaki, davlatlar iqtisodiy hamkorlik orqali raqobatdan ko'ra ko'proq manfaat olishadi. Xalqaro tashkilotlar, masalan, Jahon Savdo Tashkiloti (WTO) yoki Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (IMF), anarxik jamiyatda iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Ushbu tashkilotlar orqali davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy hamkorlik mustahkamlanadi va bu raqobatdan ko'ra tinchlik va taraqqiyotga erishishga imkon beradi.

Liberalistlar fikricha, anarxiya iqtisodiy xavf-xatarlarga sabab bo'lishi mumkin bo'lsa ham, davlatlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik orqali bu muammolarni yengish mumkin. Masalan, davlatlar o'zaro iqtisodiy bog'liqlikni oshirish orqali urush va ziddiyatlarning oldini olishlari mumkin, chunki iqtisodiy hamkorlik ular uchun urushdan ko'ra ko'proq foyda keltiradi.

Iqtisodiy muammolarni hal qilish: Realizm va Liberalizmning umumiy jihatlari

Realizm va liberalizm anarxik jamiyatda iqtisodiy muammolarni turlicha tushuntirsa-da, ikkala yondashuv ham iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash uchun davlatlar o'z pozitsiyalarini saqlab qolishga intilishlarini ta'kidlaydi. Realistlar uchun bu kurash ko'proq milliy manfaatlarga asoslanadi, liberalistlar esa o'zaro bog'liq iqtisodiy manfaatlarni oldinga suradi.

Realistlar xalqaro savdo va investitsiyalarni davlat manfaatlari bilan cheklash kerak deb hisoblasa, liberalistlar esa global hamkorlik va erkin savdoni iqtisodiy rivojlanishning kaliti deb bilishadi. Xalqaro tashkilotlar va iqtisodiy ittifoqlar anarxik jamiyatda iqtisodiy barqarorlikni saqlash uchun muhim vosita hisoblanadi. Shu sababli, iqtisodiy ziddiyatlarni hal qilishda davlatlar ham milliy resurslarni boshqarishda, ham xalqaro hamkorlikda muhim rol o'ynaydi.

Xulosa qilib aytganda, anarxik jamiyatda iqtisodiy muammolar davlatlarning iqtisodiy kuchlari va ular orasidagi raqobat bilan bog'liqdir. Realistlar iqtisodiy muammolarni hal qilish uchun milliy manfaatlarni birinchi o'ringa qo'ysalar, liberalistlar iqtisodiy hamkorlik va xalqaro tashkilotlar orqali tinchlik va barqarorlikka erishishni ta'kidlaydilar. Shu bilan birga, ikki yondashuvning umumiy nuqtai nazari shundaki, anarxiya sharoitida iqtisodiy barqarorlik davlatlar o'rtasidagi kuch balansiga bog'liq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abdillah, M., & Suwardi, S. (2022). Taxpayers perception on the implementation of indonesia tax treaties. *Scientax*, 3(2), 204-226. <https://doi.org/10.52869/st.v3i2.254>
2. Adegoke, A. (2023). Patients' reaction to online access to their electronic medical records: the case of diabetic patients in the US. *International Journal of Applied Sciences: Current and Future Research Trends*, 19(1), 105-115
3. Afida, C. (2022). Should cbcir go public? a developing country's perspective of public cbcir. *Jurnal Paj Indonesia (Indonesian TaxReview)*, 6(2S), 626-640. <https://doi.org/10.31092/jpi.v6i2s.1824>
4. Aiura, H., & Ogawa, H. (2013). Unit tax versus ad valorem tax: a tax competition model with cross-border shopping. *Journal of Public Economics*, 105, 30-38. <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2013.06.004>
5. Arel-Bundock, V. (2018). The unintended consequences of bilateralism: treaty shopping and international tax policy. <https://doi.org/10.31235/osf.io/kg8rw>
6. Bird, R., & Zolt, E. (2008). Technology and taxation in developing countries: from hand to mouse. *National Tax Journal*, 61(4.2), 791-821. <https://doi.org/10.17310/ntj.2008.4s.02>
- 7.

BOJXONA TO'LOVLARIDAN IMTIYOZ VA PREFERENSIYALAR QO'LLASHNI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI

Pardaev Tulkin Nasirovich,

Bojxona instituti dosenti, i.f.n.

Tursinova Sayyora Sherali qizi,

Bojxona instituti kursanti

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasiga import qilingan tovarlardan oxirgi yillarda undirilayotgan bojxona to'lovlari to'g'risida ma'lumotlar, undirilgan to'lovlar va ularga berilgan imtiyozlar hamda qo'llanilgan preferensiyalar davlatlar kesimida tahlili, shuningdek, bojxona imtiyozlari berilgandan so'ng maqsadsiz foydalanish natijasida qo'shimcha undirilgan bojxona to'lovlari hamda ularning oldini olish choralari, mavjud muammolar tahlil qilingan. Bundan tashqari, maqolada bojxona to'lovlaridan qaysi qonun hujjatlariga asosan qancha miqdorda imtiyoz va preferensiya berilganligi ko'rsatib o'tilib, soliq organi hamda Turkmaniston tajribasiga asoslangan ilmiy taklif va amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: import, bojxona to'lovlari, byudjet, QQS, import boji, aksiz solig'i, imtiyozlar, qo'shimcha hisoblangan bojxona to'lovlari, preferensiyalar.

Abstract: This article analyzes the data on customs duties levied on imported goods to the Republic of Uzbekistan in recent years, collected fees and benefits granted to them, and applied preferences in the cross-section of states, as well as additional customs duties levied as a result of aimless use after the issuance of customs privileges, as well as measures to prevent them and existing problems. In addition, the article shows how many benefits and preferences were given from customs payments based on which legislation, and provides scientific proposals and practical recommendations based on the tax authority and the experience of Turkmenistan.

Key words: import, customs duties, budget, Value Added Tax, import duty, excise tax, benefits, additional accrued customs duties, preferences.

Аннотация: В данной статье проанализированы данные о таможенных пошлинах, взимаемых с товаров, импортируемых в Республику Узбекистан за последние годы, в разрезе государств о взимаемых пошлинах и льготах, а также применяемых преференциях, а также о дополнительных таможенных пошлинах, взимаемых в результате нецелевого использования после предоставления таможенных льгот, а также о мерах по их предотвращению и существующих проблемах. Кроме того, в статье указывается, какие законодательные акты предоставляют льготы и преференции в отношении таможенных платежей, а также даются научные предложения и практические рекомендации, основанные на опыте налогового органа и Туркменистана.

Ключевые слова: импорт, таможенные пошлины, бюджет, налог на добавленную стоимость, импортная пошлина, акциз, льготы, дополнительные начисленные таможенные платежи, преференции.

KIRISH

Davlatlar o'z siyosatlarini yuritishlarida davlat byudjeti asosiy omil hisoblanadi. Davlat byudjeti mablag'lari qanchalik ko'p bo'lsa, davlatning rivojlanish tezligi va aholi farovonligi shunchalik yaxshi bo'ladi. Davlat byudjeti daromadlar qismi bevosita bojxona to'lovlariga bog'liq hisoblanadi.

Bojxona to'lovlarining vazifasi nafaqat davlat byudjetini to'ldirish, balki proteksionizm va erkin savdo siyosatini nazorat qilish, ichki ishlab chiqaruvchilarni nosog'lom raqobatdan himoya qilish, tovar iste'molchilari huquqlarini poymol qilmaslik, tovarlarning kontrabanda yo'li bilan mamlakat hududiga olib kirilishi yoki mamlakat hududidan olib chiqilishiga yo'l qo'ymaslik hisoblanadi. Biroq, bugungi kunda bojxona to'lovlari undirilishidagi ayrim murakkabliklar, muammolar va xatoliklar bojxona to'lovlari yig'iluvchanligiga katta ta'sir ko'rsatib, bojxona to'lovlari hajmining kamayishiga olib kelmoqda. Xususan, bugungi kunda bojxona to'lovlaridan imtiyoz va preferensiyalarni noto'g'ri qo'llash natijasida bojxona to'lovlari miqdori kamayishi kuzatilmoqda. Shu bois, bojxona to'lovlaridan imtiyoz va preferensiyalarni qo'llash tizimidagi muammolarni o'rganish va bu boradagi xorijiy tajribalarni qo'llagan holda yuzaga kelgan muammolarni hal etish bo'yicha ilmiy asoslangan xulosa va takliflar ishlab chiqish dolzarb hisoblanadi.

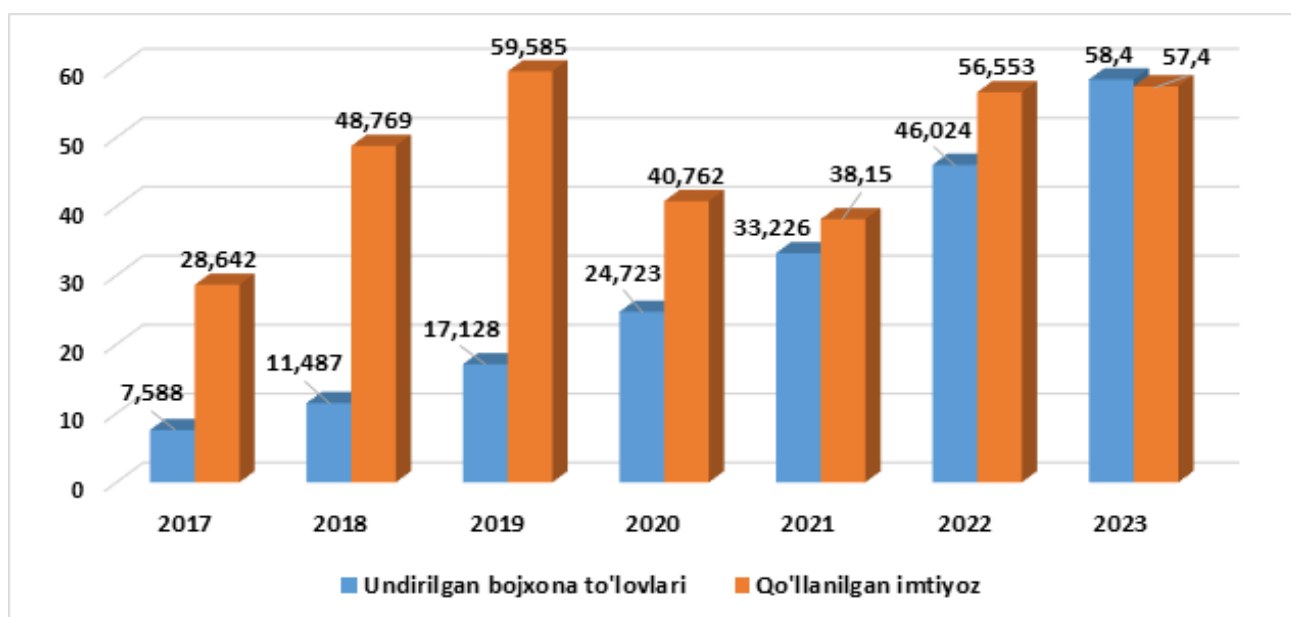

Tashqi iqtisodiy faoliyatni tartibga solish davlat vositalari tarkibida bojxona to'lovlari asosiy o'rinni egallaydi. Mamlakatimizda bojxona to'lovlarining tarkibiga import boji, aksiz va qo'shilgan qiymat solig'i hamda bojxona yig'irlari kiradi. Boj va soliqlar stavkalarining miqdori mamlakat tashqi savdosini rivojlantirish holatiga ta'sir qilganidek, imtiyoz va preferensiyalar ham bevosita ta'sir qilmay qolmaydi. Shu bois, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 27-iyun "Soliq va bojxona imtiyozlari berilishini yanada tartibga solish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PF-5755-son¹ Farmoni qabul qilindi. Unda mamlakatimizning investitsiyaviy muhitini yanada yaxshilash, adolatli raqobat tamoyillarini joriy etishni ta'minlash hamda soliqlar va bojxona to'lovlari bo'yicha imtiyozlar berish amaliyotini tartibga solish yuzasidan vazifalar belgilab berildi.

Imtiyoz va preferensiyalarning mazmun-mohiyati

Imtiyoz va preferensiyalarning mazmun-mohiyatiga oid bir qator dunyo olimlari ilmiy tadqiqot olib borib, bular haqida o'z fikrlarini bildirib o'tgan. Jumladan, preferensiya (lotinchadan "praeferentia" — «ma'qul ko'rish, afzal ko'rish») — ustunlik, qulaylik degan ma'noni anglatadi. Imtiyoz esa ma'lum bir faoliyat shakllarini qo'llab-quvvatlash uchun ayrim davlat, korxona va tashkilotlarga engillik taqdim etilishi sifatida tushuniladi.

Preferensiyalar soliqlarni qisqartirish yoki kamaytirish, bojxona bojlaridan chegirmalar, to'lovlardan ozod etish, imtiyozli kreditlarni taqdim etish shakllarida amalga oshiriladi. Preferensiyalar davlat tomonidan taqdim etilib, manzilli xarakter kasb etadi. Davlatlar o'rtasidagi munosabatlarda preferensiyalar o'zaro hamkorlikning boshlanishi sifatida yoki bir tomonlama tartibga ko'ra berilishi mumkin [3](1-rasm).

1-rasm. Undirilgan bojxona to'lovlari va qo'llanilgan imtiyozlar (trln. so'mda)²

Imtiyozlar — soliqlardan, boshqa majburiy to'lovlardan to'liq yoki qisman ozod qilish yoki boshqa majburiy va qo'shimcha to'lovlardan berilayotgan qo'shimcha huquqlar, qulayliklardir [4]. Imtiyozlar aniq toifadagi fuqarolar yoki alohida tashkilot, korxona, hududlarga taqdim etiladigan qo'shimcha huquqlar va qulayliklardir [5].

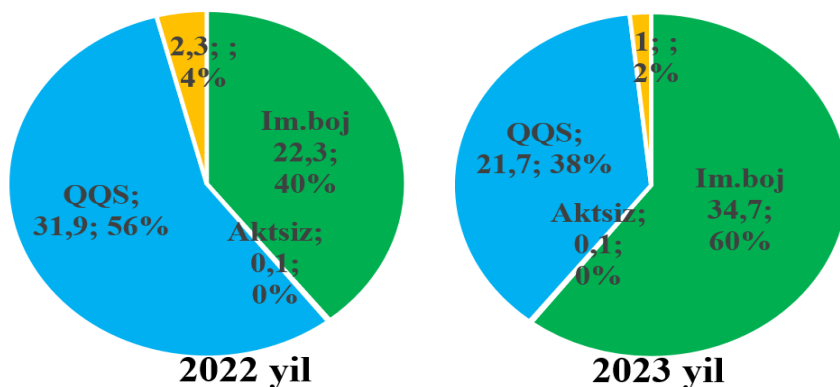
Umuman olganda, yuqoridagi iqtisodchi olimlarning fikriga asoslangan holda, bojxona to'lovlaridan beriladigan imtiyoz va preferensiyalarni qo'llash orqali tashqi iqtisodiy faoliyat subyektlariga engilliklar beriladi. Bu esa tashqi savdoni rivojlanishiga ta'sir etadi.

Tadbirkorlik va biznesning rivojlanishida bojxonaning roli juda beqiyosdir. Chunki bojxona, bojxona to'lovlari bojxona chegarasidan kirib kelayotgan har bir tovar narxiga bevosita hamda bilvosita ta'sir qiladi.

Bojxona organlari tomonidan 2015-2023-yillarda hisoblangan bojxona to'lovlari tahlil qilinganida, tadbirkorlik subyektlariga bojxona to'lovlaridan berilgan imtiyozlar 2017-yildan 2022-yilgacha jami hisoblangan bojxona to'lovlaridan yuqoriligini ko'rishimiz mumkin. Xususan, 2017-yilda berilgan imtiyozlar undirilgan to'lovlardan qariyb 3,8 martaga, 2019-yilda 3,5 martaga, 2022-yilda 1,2 martaga ko'paygan. Faqatgina 2023-yilda imtiyozlar undirilgan bojxona to'lovlariga nisbatan 1 trln so'm kam qo'llanilgan (2-rasm).

¹ <https://lex.uz/uz/docs/-4396717>

² Statistik ma'lumotlar asosida muallif ishlanmasi.

3-rasm. 2022-2023-yillarda berilgan imtiyozlar to'lov turlari kesimida

2-rasm. 2022-2023-yillarda berilgan imtiyozlar tahlili (foizda)

2022-2023-yillarda berilgan imtiyozlarning to'lov turlari bo'yicha tahlil qilinganida, qo'shilgan qiymat solig'i 2022-yilda jami imtiyozlar tarkibida 56% (31,9 trln so'm) ni, 2023 yilda 38% (21,7 trln so'm) ni tashkil etib, 32% ga kamaygan. Import bojxona boji esa aksincha, 40 foiz (22,3 trln so'm) dan 60 foiz (34,7 trln so'm) ga ko'tarilgan.

O'zbekiston Respublikasida bojxona to'lovlaridan berilgan imtiyozlarning berilishiga asos bo'lgan hujjatlar kesimida ma'lumotlar asosida tahlil qilinganida, 2023-yilda eng ko'p imtiyoz O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 246-modda 6-bandi (texnologik uskunalar) ga to'g'ri kelganligini ko'rishimiz mumkin. Bu modda asosida QQS dan jami 7,8 trln so'mlik imtiyozlar berilgan bo'lib, bu miqdor jami imtiyozlar tarkibida 13,5 foizni tashkil etgan.

O'zbekiston Respublikasi tashqi savdoda, nafaqat ichki ishlab chiqaruvchilarni rag'batlantirish, eksportni rivojlantirish uchun imtiyozlar belgilaydi, balki erkin savdo zonasini tashkil etgan davlatlardan tovar olib kelishda preferensiyalar ham qo'llaydi (3-rasm).

 Rossiya	48.1 (-3268.5 saldo bilan)	 QozoG'iston	21.4 (-1653.9 saldo bilan)
 Turkmaniston	5.3 (-752 saldo bilan)	 QirG'iziston	4.6
 Tojikiston	3.7	 Belarus	3.0
 Ozarbayjon	1.1	 Ukraina	1.1
 Armaniston	0.2	 Moldova	0.2

3-rasm. O'zbekiston Respublikasining 2023 yilda MDH mamlakatlari bilan umumiy TSA dagi ulushi (mln AQSh dollarda)

O'zbekiston Respublikasining MDH mamlakatlari bilan TSA da katta ulushga ega bo'lgan davlatlar bu Rossiya, Qozog'iston va Turkmaniston davlatlaridir. Ushbu davlatlarning TSA si yuqori bo'lib, O'zbekiston Respublikasi bilan salbiy saldoni ko'rsatmoqda.

O'zbekistonning MDH mamlakatlari bilan tashqi savdo aylanmasi 2023-yil holatiga ko'ra, 20 559,5 mln AQSh dollarini tashkil etdi. Shundan eksport 8 092,6 mln AQSh dollariga etgan bo'lsa, import 12 466,9 mln AQSh dollari qiymatida qayd etildi. Bundan kelib chiqqan holda, import hajmi eksport hajmidan qariyb 54% ga ko'pligini ko'rishimiz mumkin. Shuning natijasida O'zbekiston Respublikasida 2023 yilda undirilgan bojxona to'lovlarning 12,3% miqdorida zarar ko'rgan deb hisoblashimiz mumkin (1-jadval).

1-jadval. O'zbekiston Respublikasining MDH mamlakatlari bilan tashqi savdo aylanmasi.

Yillar	MDH ga eksport (mln AQSh dollari)	MDH ga import (mln AQSh dollari)	Saldo (mln AQSh dollari)	Jami import (mln AQSh dollari)	Saldoni jami importga nisbatan ulushi, foizda
2021 yil	5407,6	10460,2	-5052,6	23700	21,3%
2022 yil	7855,2	11323,8	-3468,6	28100	12,3%
2023 yil	8092,6	12466,9	-4374,3	35574	12,3%

O'zbekistonning TSA si davlatlar kesimida tahlil qilinganida, uning MDH davlatlariga nisbatan eksportidan ko'ra ko'proq importni amalga oshirgan bo'lib, o'rtadagi saldo, jami import miqdorining 2023-yilga nisbatan 12,3% bilan 4 374,3 mln AQSh dollariga etib, 2022-yilga nisbatan 26% ga ko'paygan. Yuqoridagi jadvaldan ko'rinib turibdiki, MDH mamlakatlaridan import qilinayotgan tovarlarning hajmi yildan-yilga ko'payib bormoqda. E'tiborlisi shundaki, MDH mamlakatlariga eksport, import va qo'llanilgan preferensiyalar hajmi tahlil qilinganida, O'zbekistonda MDH davlatlari qo'llagan imtiyozlarga qaraganda, 2021-yilda 93,4% ga, 2022-yilda 44,2% ga, 2023-yilda 54,1% ga ko'p qo'llaganini ko'rishimiz mumkin. Yuqoridagi jadvalga ko'ra, saldoni jami importga nisbatan ulushiga asosan, O'zbekiston MDH davlatlari bilan teng miqdorda preferensiya qo'llagandagi holatining maketini taxminiy yaratdik (2-jadval).

2-jadval. O'zbekiston MDH davlatlari bilan teng miqdorda preferensiya qo'llagandagi holatining taxminiy maketi (trln. so'mda).

Yillar	Undirilgan bojxona to'lovlari	Yaratilgan maket	Maket asosida ko'p undirilishi kerak bo'lgan bojxona to'lovlari
2021-yil	32,2	39,1	6,9
2022-yil	46,1	51,8	5,7
2023-yil	58,4	65,6	7,2

XULOSA VA TAKLIFLAR

Yuqoridagi tahlillardan kelib chiqib, berilayotgan imtiyozlarga nisbatan soliq siyosatining bir qismini joriy qilish zarur. Masalan, soliq to'lovchi daromad solig'i to'lanmaydigan holatlarda, daromad solig'i soliq organi tomonidan avtomatik tarzda echib olinadi va soliq to'lanmaydigan holat soliq to'lovchi tomonidan isbotlangandagina undirilgan mablag' bir qancha muddatdan so'ng qaytarib beriladi (masalan, daromaddan kontrakt to'lash holatlari).

Bojxona organi imtiyozlar bo'yicha shu siyosatni takomillashtirgan holda joriy qilish orqali imtiyozlarni to'liq nazorat ostiga olishi va bir qancha murakkabliklarga barham berishi mumkin. Ya'ni, Bojxona kodeksining 339-moddasiga asosan bojxona to'lovlarini ta'minlash usullarining faqat bank kafolatini taqdim etish, bojxona to'lovlarini to'lash majburiyatini sug'urtalash, kafillik hamda qo'shimcha tarzda korxona mol-mulkini, ustavini garovga qo'yish usullarining birini bajargandagina imtiyoz beriladi. Shuningdek, 3 yillik da'vo muddati davomida hech qanday qonun buzish holatlari aniqlanmagan taqdirda, yuqoridagi majburiyat avtomatik tarzda bekor qilinadi. Bunday chora-tadbirni qo'llash nafaqat tadbirkorlarga imtiyoz berish tizimini takomillashtiradi, balki vaqtni va bojxona protseduralarini qisqartiradi.

MDH davlatlariga preferensiyalar qo'llash tizimiga Turkmaniston tajribasiga asosan biroz o'zgartirish kiritish maqsadga muvofiqdir. Ya'ni, tovarlarni tabaqalashtirgan holda preferensiyalar qo'llash, bir so'z bilan aytganda, tovarlarni xomashyo, yarim tayyor va tayyor mahsulotlarga ajratib, xomashyoga va ayrim ichki bozorda ehtiyoj kuchli bo'lgan tovarlarga 0% preferensiya qo'llab, qolgan yarim tayyor va tayyor mahsulotlarga odatiy stavkalarni qo'llash lozimligini ko'zda tutadi.

Bu siyosat orqali O'zbekistondagi tadbirkorlik subyektlari uchun sog'lom raqobat muhiti yaratiladi, ishlab chiqarish tizimi hamda eksport rag'batlantiriladi. Shu bilan birgalikda, O'zbekiston hududiga tayyor tovarlardan ko'ra ko'proq xomashyo kirib keladi hamda tadbirkorlarga tayyor tovarni olib kirishga qaraganda xomashyoni bojxona hududiga olib kirib, uni qayta ishlash qulayroq va arzonroq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Internet resurs: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Preferensiya>. (2017 yil 24 oktyabr holatiga)
2. Slovar biznes-terminov. Sostaviteleri: Grexem Bete, Barri Brayndli, S. Uilyams va boshqalar. Umumiy tahrir: d.e.n. Osadchaya I.M., 1998 y. (2020 yil 9 oktyabr holatiga).
3. Rayzberg B.A., Lozovskiy L.Sh., Starodubseva E.B. Sovremenniy iqtisodiy slovar. - 2-chi nashr, tuzatilgan. - M.: INFRA, 1999. - B. 479.

STATE OF PLAY OF GREEN FINANCE IN UZBEKISTAN: OPPORTUNITIES FOR AND BARRIERS TO GREEN BOND ISSUANCE

Boribaeva Zamirakhan Ravshanovna

Tashkent institute of Management and Economics
Teacher of the department of General economic disciplines

Abstract: This article presents the potential role of green bonds in financing Uzbekistan's green transition, the priority sectors for green bond issuance and barriers that potential issuers face. Non-sovereign issuers, notably subnational governments and corporate entities, face barriers in terms of the country's existing regulatory requirements and persistent knowledge and expertise gaps, but there is considerable potential for the use of the instrument to finance these issuers' green projects. Other bond-like instruments, such as green sukuk, an Islamic fixed-income instrument, could prove effective at mobilizing domestic demand and offer an alternative financing mechanism if regulatory hurdles to the development of Islamic finance in Uzbekistan are removed. The energy sector, particularly renewable power generation projects, is the sector with the most potential for green bond issuances, but agriculture, transport, housing and water management projects could benefit as well.

Key words: green economy, green finance, bonds, infrastructure, bond market, energy, transport, agriculture, housing.

Annotatsiya: Ushbu maqolada yashil obligatsiyalarning O'zbekistonning yashil o'tish davrini moliyalashtirishdagi potentsial roli, ularni chiqarishning ustuvor tarmoqlari va potentsial emitentlar duch keladigan to'siqlar ko'rsatilgan. Suveren bo'lmagan emitentlar, xususan, submilliy hukumatlar va korporativ tuzilmalar mamlakatning mavjud tartibga soluvchi talablari va doimiy bilim va tajriba bo'shliqlari bilan bog'liq to'siqlarga duch kelishadi. Biroq, ushbu emitentlarning yashil loyihalarini moliyalashtirishda ushbu vositadan foydalanish uchun katta imkoniyatlar mavjud. Obligatsiyalarga o'xshash boshqa vositalar, masalan, islomning qat'iy daromadli vositasi bo'lgan yashil sukuk, agar O'zbekistonda islom moliyasini rivojlantirish yo'lidagi me'yoriy to'siqlar bartaraf etilsa, ichki talabni safarbar qilish va muqobil moliyalashtirish mexanizmini taklif qilishda samarali bo'lishi mumkin. Energetika sektori, xususan, qayta tiklanadigan energiya loyihalari yashil obligatsiyalarni chiqarish uchun eng katta salohiyatga ega, ammo qishloq xo'jaligi, transport, uy-joy va suv xo'jaligidagi loyihalar ham foyda keltirishi mumkin.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot, yashil moliya, obligatsiyalar, infratuzilma, obligatsiyalar bozori, energetika, transport, qishloq xo'jaligi, uy-joy.

Аннотация: В этой статье представлена потенциальная роль зеленых облигаций в финансировании зеленого перехода Узбекистана, приоритетные сектора для их выпуска и барьеры, с которыми сталкиваются потенциальные эмитенты. Несуверенные эмитенты, в частности субнациональные правительства и корпоративные субъекты, сталкиваются с барьерами, связанными с существующими нормативными требованиями страны и сохраняющимися пробелами в знаниях и опыте. Однако существует значительный потенциал для использования этого инструмента в финансировании зеленых проектов этих эмитентов. Другие инструменты, аналогичные облигациям, такие как зеленые сукук — исламский инструмент с фиксированным доходом, могут оказаться эффективными для мобилизации внутреннего спроса и предложить альтернативный механизм финансирования, если будут устранены нормативные препятствия для развития исламского финансирования в Узбекистане. Энергетический сектор, в частности проекты по производству возобновляемой энергии, имеет наибольший потенциал для выпуска зеленых облигаций, но проекты в области сельского хозяйства, транспорта, жилищного строительства и управления водными ресурсами также могут извлечь выгоду.

Ключевые слова: зеленая экономика, зеленое финансирование, облигации, инфраструктура, рынок облигаций, энергетика, транспорт, сельское хозяйство, жилье.

INTRODUCTION

Bonds are a potential solution to one of the major barriers to the financing of some sustainable infrastructure: maturity mismatch. Infrastructure projects, and particularly sustainable infrastructure projects, are characterized by high up-front capital costs and long-dated income streams. Unlike direct financing from banks and corporate entities, bonds can provide longer-term debt capital to finance infrastructure projects or refinance shorter-term loans at potentially more beneficial terms. Although they hardly offer a 'silver bullet' solution to the financing

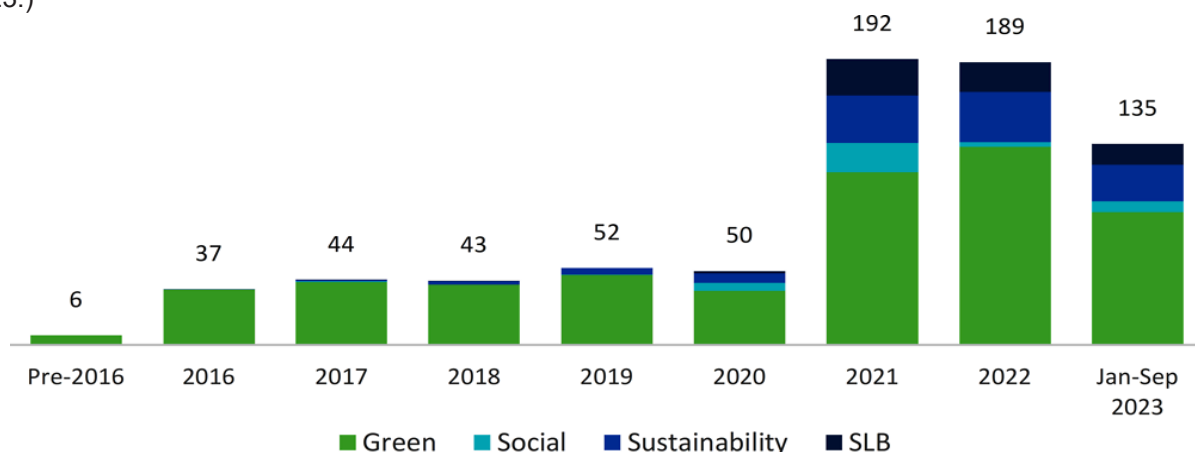
gap, bonds can complement other forms of infrastructure financing for long-term capital-intensive projects¹.

DATA ANALYSIS

Uzbekistan could choose to finance infrastructure projects using conventional (or 'vanilla') bonds, which have looser restrictions on the use of proceeds by the emitter. However, green bonds, part of a wider ecosystem of thematic bonds, including green, social and sustainability bonds, have a few distinct advantages for Uzbekistan as it seeks to finance its green transition. Like conventional bonds, thematic bonds are debt instruments issued by governments (sovereign bonds) or banks, other corporate entities or supranational institutions (corporate bonds) that offer regular payments at a fixed interest rate (coupon rate) to debt holders until the bond reaches maturity. They differ from traditional 'vanilla' bonds in that, in the case of green, social and sustainability bonds, the use of their proceeds is restricted to green projects, social projects or a mix of green and social projects (for sustainability bonds)².

Although these restrictions make the issuance of thematic bond more complicated since the proceeds need to be ring fenced and their use and impact carefully monitored and reported, the assurance they provide about the use of proceeds make them particularly attractive to investors with ESG portfolio requirements. Among investors there is a growing awareness that non-financial sustainability risks could have a significant impact on risk-adjusted returns in the long term, and they therefore seek investments with lower exposure to climate-related and other ESG risks. Several jurisdictions, including Brazil, Canada, the EU, New Zealand, Switzerland, the UK and the USA, have already made climate risk disclosures mandatory for some financial institutions, and other markets, including China, India and Japan, are expected to follow suit³. Growing consumer demand has led to a rapid expansion of the global sustainable finance market. Across five major financial markets (Australia and New Zealand, Canada, Europe, Japan and the United States), total sustainable assets increased by 30% between 2016 and the end of 2019 to reach USD 30 trillion. Sustainable funds have expanded their assets under management globally, nearing USD 1 trillion in 2019, with 75% held by institutional investors and 25% by retail investors⁴. By offering financial instruments like green bonds, which are designed to guarantee low climate risk exposure and meaningful impact on environmental criteria, Uzbekistan's government or other potential Uzbekistan-based issuers could tap into an additional source of financing.

Figure 1. **Issuances of sovereign thematic bonds and sustainability-linked bonds in emerging markets have accelerated sharply in recent years** (Billion USD, pre-2016, 2016-22 and January-September 2023.)⁵

Globally, the sovereign thematic bond market – as well as the market for sustainability-linked bonds – has developed rapidly in recent years, with record issuance of USD 1 151 billion in 2021, over half of which was strictly green⁶. Emerging countries are small but growing players in the market (see Figure 1), accounting

1 OECD (2017), *Mobilizing Bond Markets for a Low-Carbon Transition*, OECD, Paris, <https://doi.org/10.1787/24090344> (accessed on 28 June 2023).

2 OECD (2021), *Scaling up Green, Social, Sustainability and Sustainability-linked Bond Issuances in Developing Countries*, OECD, Paris, [https://one.oecd.org/document/DCD\(2021\)20/En/pdf](https://one.oecd.org/document/DCD(2021)20/En/pdf) (accessed on 27 June 2023).

3 Jonson, E. (2022), *The Complete Guide to National Climate-Related Disclosures*, Carbon Cloud, <https://carboncloud.com/2022/09/08/mandatory-climate-disclosures/> (accessed on 28 June 2023).

4 OECD (2020), *OECD Business and Finance Outlook 2020: Sustainable and Resilient Finance*, OECD, Paris, <https://doi.org/10.1787/eb61fd29-en> (accessed on 28 June 2023).

5 Source: World Bank (2023[11]), "Green, Social, Sustainability, and Sustainability-linked (GSSS) Bonds Market Update October 2023", <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/3d313e4819de8d6bcb4238f253874b0f-0340012023/original/GSSS-Quarterly-Newsletter-Issue-No-5.pdf>.

6 World Bank (2022), *Sovereign Green, Social and Sustainability Bonds: Unlocking the Potential for Emerging Markets and Devel-*

for about 15% of total issuance volume. Financial (41%) and corporate entities (37%) have issued the bulk of such bonds, while national governments (13%) and subnational governments, government agencies and development banks (8%) account for most of the remainder. Most emerging market bond issuances have been placed on international exchanges (76%) and in hard currency like USD, EUR and JPY (74% of bond issuances and 76% by volume).

A World Bank survey of 32 sovereign issuers of thematic and sustainability-linked bonds revealed that the main motivation behind their choice of a thematic rather than a conventional bond issuance was the desire to diversify their investor base. Other most-cited motivations were to signal commitment to sustainability and raise the funding needed for sustainable investments.

Potential types of green bond issuance. Sovereign bonds - across emerging markets, both countries eligible for official development assistance (ODA) and those that are not, corporate thematic bond issuances have predominated to date. However, among ODA-eligible countries like Uzbekistan, public sector issuances – mostly sovereign bonds – account for over half of issuances. Given the size of governments' budgets and the role sovereign issuances play in providing benchmarking instruments for local market development, sovereign issuers are well placed to promote the development of a national thematic bond market. As such, the fact that initial forays into thematic bond financing in Uzbekistan have been led by the government in the form of sovereign bonds is in line with its peer ODA-eligible countries.

Although Uzbekistan's first (conventional) sovereign bond issuance dates only from 2019, it has been quick to experiment with sovereign thematic bonds. In November 2020, Uzbekistan offered a two-tranche bond (a so-called "development finance institution (DFI) bond") consisting of a 10-year USD 555 million tranche and a 3-year UZS 2 trillion tranche. The bond attracted a broad base of investors resulting in an oversubscription ratio of 2.5. A portion of the DFI bond's proceeds are benefiting several development projects relevant to social Sustainable Development Goals (SDGs), including the construction of schools (SDG 4), health institutions (SDG 3), potable water and sewage pipelines (SDG 6) as well as roads (SDG 9). It also funds social welfare programmes to support women (SDG 5), children and the unemployed (SDGs 1 and 8)⁷.

In July 2021, Uzbekistan issued its first sovereign thematic bond (a so-called "SDG bond"), a sustainability bond aimed at supporting social and climate-related SDGs (SDGs 1-9, 11, 13 and 15). In preparation for the SDG Bond issuance, the government of Uzbekistan developed the SDG Bond Framework with support from the United Nations Development Programme (UNDP). Sustainability provided a second-party opinion on the Framework finding it to be in alignment with the Sustainability Bond Guidelines 2021, Green Bond Principles 2021 and Social Bond Principles 2021. Given its alignment with international standards on thematic bonds, the SDG Bond Framework can also be used to issue green bonds, and in October 2023 a second sovereign thematic bond – this time a green bond – was issued⁸.

Corporate bonds. To date, all of Uzbekistan's corporate bond issuances have been carried out by SOEs (see above) or state-owned banks, namely the National Bank of Uzbekistan, Sanoat Qurilish Bank (SQB) and Ipoteka Bank. The government plans to privatize these latter two in the coming years, although privatization has been delayed by unstable market conditions. Given the government's stated priority to attract domestic and international capital through green bonds, Uzbekistan's state-owned banks are increasingly interested in organizing issuances. In November 2022, the OECD organized a 2-day peer-learning workshop between representatives of SQB, one of Uzbekistan's largest state-owned banks, and America bank, a leading Armenian bank that has emerged as a pioneer in the adoption of green bonds in the region of Eastern Europe, the Caucasus and Central Asia. Many large state-owned banks in Uzbekistan, which account for most of the country's banking sector, are slated for privatization in the coming years and are increasingly interested in debt instruments as they will come to rely more on markets than state subsidies. Banks do not face the same legislative and regulatory constraints as other potential issuers such as subnational governments, but instead lack practical expertise in developing and using debt instruments and particularly thematic bonds, which require stronger transparency, monitoring and compliance mechanisms. Peer-learning exercises between banks and especially banks operating in financial ecosystems with similar challenges and levels of development can help develop capacity and identify opportunities to adopt green bonds and other financial instruments.

The developing market for green mortgages in Uzbekistan could offer another opportunity for green bond issuances. These mortgages, primarily provided by Qishloq Qurilish Bank and Ipoteka Bank, offer lower rates for homes designed to reduce water and energy consumption. These banks, as well as the Uzbekistan

oping Economies, World Bank, <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/4de3839b85c57eb958dd207fad132f8e-0340012022/original/WB-GSS-Bonds-Survey-Report.pdf> (accessed on 27 June 2023).

7 OECD (2017), Mobilising Bond Markets for a Low-Carbon Transition, OECD, Paris, <https://doi.org/10.1787/24090344> (accessed on 28 June 2023).

8 Ministry of Economy and Finance (2023), The Republic of Uzbekistan for the first time placed "green" international bonds in the national currency, <https://www.imv.uz/en/news/category/yaniliklar/post-1621>

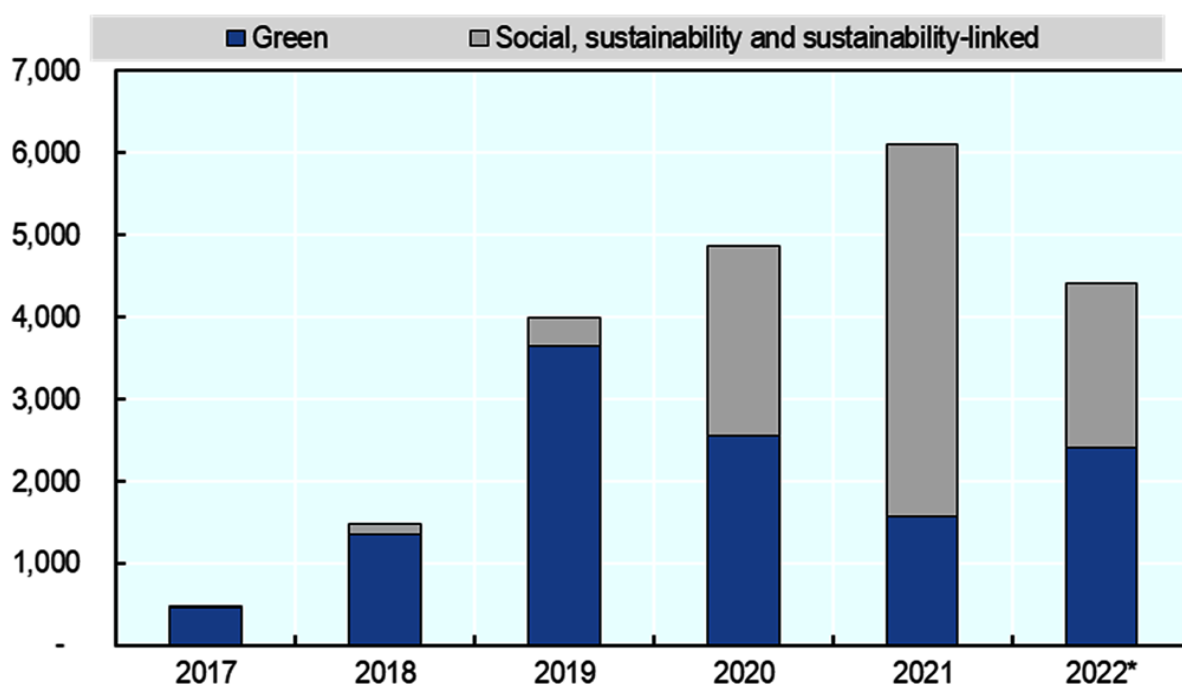
Mortgage Refinancing Company, could develop green mortgage-backed bonds in the domestic capital market.

Sukuks. One Islamic financial instrument of particular interest is the sukuk, a Shariah-compliant fixed-income instrument comparable to a bond. Unlike bonds, sukuks do not pay interest, which is prohibited under Islamic law, but instead offer a comparable stream of payments over a fixed maturity period in the form of profit or rent. To achieve this, broadly speaking, sukuks represent partial ownership of real tangible assets or a contract with an underlying entity, although the ownership and payments cease once the instrument achieves maturity. Sukuks can be structured according to several different contracts, including lease sukuks and principal-agency sukuks, the two most commonly used structures in green sukuks. The choice of structure depends on factors such as the nature of the underlying assets, tax and regulatory considerations, tradability considerations, the return (fixed or floating), the type of issuer (sovereign or corporate), the targeted investor base and the Sharia approach of the scholars who approve the sukuk issue. In all cases, proceeds from sukuks, like green bonds, cannot be used to finance certain activities. In the case of conventional sukuks, excluded activities include alcohol and pork production; under a green sukuk, additional exclusionary criteria for environmentally harmful activities and eligibility criteria for green products are included⁹.

Sukuks, like bonds, can be issued by sovereign or corporate entities, and they can be conventional or thematic, including green, social, sustainability and sustainability-linked sukuks. Following Malaysia's first issuance in 2017, the market has expanded rapidly (see Figure 2). Most issuances have occurred in Indonesia (27%), Malaysia (20%), Saudi Arabia (13%) and the United Arab Emirates (8%), with supranational institutions (24%), notably the Islamic Development Bank, accounting for a large share as well. Central Asian countries have so far been absent from the green sukuk market, although the Development Bank of Kazakhstan issued a conventional sukuk in 2012 and the Astana International Finance Centre has been positioning itself as an Islamic finance hub, offering Islamic financial products and services in Kazakhstan since 2018 and attracting a cross-listing of a sukuk issued by the Qatar International Islamic Bank. Uzbekistan could stand to benefit from the expertise of these countries' institutions as it seeks to facilitate the adoption of green sukuks.

Figure 2. The market for green, social, sustainability and sustainability-linked sukuks has expanded more than tenfold since 2017

(Green, social, sustainability and sustainability-linked sukuk issuances in million USD, 2017-21 and the first half of 2022.)¹⁰

International institutions are supporting the government of Uzbekistan in its efforts, expressed in its Program for Capital Market Development 2021-2023, to create the necessary regulatory and market conditions for the introduction of Islamic finance and green sukuks. The United Nations Development Program (UNDP) and the Islamic Development Bank have launched a technical assistance project aimed at developing relevant legislative

9 Refinitiv (2022), Financing a Sustainable Future: Green and Sustainability Sukuk Report 2022, Refinitiv, https://www.refinitiv.com/content/dam/marketing/en_us/documents/gated/reports/green-sustainability-sukuk-report-2022.pdf

10 Source: Refinitiv (2022[19]), Green and sustainability sukuk report 2022, https://www.refinitiv.com/content/dam/marketing/en_us/documents/gated/reports/green-sustainability-sukuk-report-2022.pdf.

and regulatory framework as well as to elaborate the National Green Sukuk Framework for Uzbekistan. The UNDP, the Ministry of Finance (now the Ministry of Economy and Finance), the Islamic Corporation for the Development of the Private Sector (ICD) and Ansher Capital LLC delivered a webinar in 2022 aimed at raising awareness and interest in Islamic finance instruments and determining priority areas for further work.

Conclusions and Recommendations. Thematic bonds, such as green, social and sustainability bonds, and thematic sukuk are potentially useful instruments for financing part of Uzbekistan's green transition, and certain sectors, due to their high share in Uzbekistan's greenhouse gas emissions and the market-ready nature of the projects they can offer, are particularly good candidates for early exploration of the instrument's potential.

The most critical sector is energy, as it has the greatest environmental impact and consequently the largest potential for the implementation of projects related to the transition. The transport, agriculture, housing and water sectors can also be identified as areas with vast potential for promoting a green economy, as a number of green projects have been launched and implemented in the areas of construction and water management.

Energy: In Uzbekistan's natural gas-dominated energy sector, the renewable energy market growing more attractive to investors thanks in part to government support and incentive programs. By 2030, Uzbekistan plans to diversify its power generation system, integrating more solar photovoltaic plants (8%) and wind power plants (7%). With maturing renewable markets globally and strengthening mandates for investors to invest in environmental, social and governance (ESG) compliant financial products, Uzbekistan's public and soon-to-be private institutions could package market-ready renewable electricity projects into attractive debt market instruments. Energy efficiency projects, notably in the country's housing sector, could also contribute to a bond's project portfolio. Both types of projects were already included in Uzbekistan's sovereign SDG bond issuance, demonstrating their viability.

Transport: Uzbekistan's government has made the domestic production and uptake of electric vehicles a priority for the green development of the transport sector. UzAuto Motors, one of the two SOEs to have issued a bond in Uzbekistan to date, and other vehicle manufacturing companies in Uzbekistan could contribute to the government's electric vehicle push and diversify their financing sources by issuing green bonds based on projects for development of the sector.

Agriculture: Agriculture employs about a quarter of Uzbekistan's population, and the sector is important for both domestic food supply and exports. A number of environmental concerns, including water management and biodiversity loss, remain to be addressed, and some aspects of the sector's green transition could be financed through green bond issuances. Projects to improve water supply, which is currently conducted through an extensive and inefficient grid of dams, canals and pumping stations, and irrigation as well as introduce sustainable methods of farming, pasturing and waste management, could be eligible for inclusion in green bond issuances from the government, banks or relevant corporate entities.

Housing: A nascent market for green mortgages exists in Uzbekistan, whereby banks are beginning to offer lower rates for homes designed to reduce water and energy consumption. Although banks currently face regulatory restrictions against issuing mortgage-backed securities, banks and the Uzbekistan Mortgage Refinancing Company could develop mortgage-backed green bonds in the future.

Water supply and sanitation: Uzbekistan already included a number of water supply and sanitation projects in its first sovereign SDG bond issuance. Similar approaches could be taken for sub-sovereign bond issuances, provided that legislative and regulatory barriers are removed.

MOLIYA VA SOLIQ SOHASIDAGI MUAMMOLAR YECHIM VA XORIJIY Tajribalar

Toxirjonova Zarinabonu Jamoliddin qizi

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

1-kurs BIA-50/24-guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot moliya va soliq sohasida mavjud bo'lgan muammolarni va ularning yechimlarini o'rganishga bag'ishlangan. Soliq tizimining adolatligi va samaradorligi bo'yicha xalqaro tajribalar tahlil qilinadi. Tadqiqotda xususan, Germaniya va Singapur kabi davlatlarning muvaffaqiyatli soliq siyosati va ularni o'ziga xos xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Soliq tizimlarini raqamlashtirish, soliqlardan bo'yin tovlashga qarshi kurashish bo'yicha takliflar beriladi. Xulosa sifatida, ushbu tajribalar asosida O'zbekiston uchun mos bo'lgan soliq islohatlari taklif etiladi.

Kalit so'zlar: moliya siyosati, soliq tizimi, soliqlardan bo'yin tovlash, soliq imtiyozlari, fiskal islohatlari, xalqaro tajriba, soliqni raqamlashtirish, xorijiy fiskal siyosati, soliq siyosatini isloh qilish, iqtisodiy barqarorlik.

Abstract: This research is dedicated to studying the main problems and solutions in the field of finance and taxation. It analyzes international experiences regarding the fairness and efficiency of the tax system. The research specifically examines the successful tax policies of countries such as Germany and Singapore, highlighting their unique characteristics. Proposals are made to digitalize tax systems and combat tax evasion. In conclusion, based on these experiences, tax reforms suitable for Uzbekistan are suggested.

Key words: financial policy, tax system, tax evasion, tax incentives, fiscal reforms, international experience, tax digitalization, foreign fiscal policy, tax policy reform, economic stability.

Аннотация: Это исследование посвящено изучению основных проблем и решений в области финансов и налогообложения. Анализируется международный опыт в отношении справедливости и эффективности налоговой системы. В исследовании рассматриваются успешные налоговые политики таких стран, как Германия и Сингапур, с акцентом на их уникальные особенности. Предлагаются меры по цифровизации налоговых систем и борьбе с уклонением от уплаты налогов. В заключение, на основе этого опыта предлагаются налоговые реформы, подходящие для Узбекистана.

Ключевые слова: финансовая политика, налоговая система, уклонение от уплаты налогов, налоговые льготы, фискальные реформы, международный опыт, цифровизация налогов, зарубежная фискальная политика, реформа налоговой политики, экономическая стабильность.

KIRISH

Moliya va soliq siyosati har bir davlatning iqtisodiy barqarorligi va ijtimoiy taraqqiyoti uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Soliqlar davlatning asosiy daromad manbai hisoblanib, ijtimoiy dasturlarni moliyalashtirish, infratuzilmalarni rivojlantirish va davlat organlarini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, soliq tizimidagi kamchiliklar va noaniqliklar iqtisodiy o'sishni sekinlashtirishi, soliqlardan bo'yin tovlashga yo'l ochishi va fuqorolar orasida adolatsizlik tuyg'usini keltirib chiqarishi mumkin.

Hozirgi kunda ko'plab mamlakatlar moliyaviy barqarorlikni ta'minlash maqsadida soliq tizimini isloh qilish va raqamlashtirishga katta e'tibor bermoqda. Soliqlarni samarali yig'ilishini ta'minlash, soliq to'lovchilarning soliq yukini adolatli taqsimlash va soliqlardan bo'yin tovlash holatlariga qarshi kurashish jahon miqyosidagi dolzarb muammolar qatoriga kiradi. Ushbu tezisda O'zbekiston va boshqa davlatlarning moliya va soliq tizimidagi muammolar va ularning yechimlari tahlil qilinadi, shuningdek, Germaniya, Singapur va Skandinaviya davlatlarining tajribalari o'rganiladi.

Bu tadqiqotning asosiy maqsadi moliya va soliq siyosatini isloh qilishning xalqaro tajribasidan foydalanib, O'zbekiston uchun samarali yo'llarni aniqlashdir. Moliya va soliq sohasidagi muammolar davlat iqtisodiyotida muhim rol o'ynaydi. Soliqlardan bo'yin tovlash va soliqlardan qochish bu global masalalardandir. Ular har bir mamlakatning daromadlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi. O'zbekistonda ayniqsa, kichik va o'rta bizneslar tomonidan soliqlardan bo'yin tovlash holatlari keng tarqalgan. Bu holat davlat byudjetiga keltirilishi kerak bo'lgan daromadlarni kamaytiradi va dasturlarni moliyalashtirishga to'sqinlik qiladi.

Moliya va soliq tizimini isloh qilish bo'yicha bir qator yechimlar taklif etiladi. Birinchidan, soliq siyosatini raqamlashtirish jarayoni amalga oshirilishi lozim. Raqamli texnologiyalar yordamida soliq to'lovchilarning hisobotlarini almashtirish va nazorat qilish jarayonlarini soddalashtirish mumkin. Ikkinchidan, davlat tomonidan

solliq imtiyozlari berish mexanizmini qayta ko'rib chiqish zarur. Bu nafaqat iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi, balki solliq to'lovchilar o'rtasida adolatsizlikni kamaytirishga ham yordam beradi.

Xorijiy tajribalar solliq siyosatini isloh qilishda muhim o'rin tutadi. Masalan, Singapurning solliq siyosati innovatsion yondashuvlari bilan tanilgan. U yerda solliq tizimi sodda va shaffof bo'lib, solliq to'lovchilarga yuqori darajada xizmat ko'rsatiladi. Germaniyada esa solliq to'lovchilar uchun qulay shart-sharoitlar yaratilib, solliq majburiyatlarini bajarish jarayonlari soddalashtirilgan. Ushbu tajribalar O'zbekiston uchun modellar bo'lib xizmat qilishi mumkin, bu esa moliya va solliq tizimini yanada samaraliroq qilishga yordam beradi.

Moliya va solliq sohasidagi muammolarni hal qilish va baholashda xalqaro tajribalarni o'rganish muhimdir. Xususan, Germaniya va Singapur davlatlarining solliq tizimini o'rganish orqali O'zbekiston uchun qabul qilinadigan strategiyalarni aniqlash mumkin. Germaniyadagi solliq tizimining shaffofligi, yuqori darajadagi nazorat va jamiyatda solliqqa bo'lgan ishonchni oshirishga qaratilgan islohotlar muvaffaqiyatli amalga oshirilgan. Bu davlatda solliq to'lovchilarning ma'lumotlari doimiy ravishda yangilanib boriladi va shaffoflikni ta'minlaydi. Natijada solliqdan bo'yin tovlash darajalari sezilarli kamayadi.

Bundan tashqari, Singapurning moliyaviy strategiyalari ham qiziqish uyg'otadi. U yerda solliq yuki minimal darajada saqlanib, investitsiyalarni rag'batlantirishga e'tibor qaratilgan. Davlat tomonidan taqdim etilgan solliq imtiyozlari tufayli yangi bizneslar va texnologiyalar rivojlanmoqda, bu esa iqtisodiy o'sish va barqarorlikni ta'minlaydi. Singapur tajribasi O'zbekistondagi kichik va o'rta bizneslarni rivojlantirishga model bo'lishi mumkin.

O'zbekistonda ushbu xorijiy tajribalarni o'rganish va ularni mahalliy sharoitga moslashtirish zarur. O'zbekistonning o'ziga xos iqtisodiy sharoitlari, biznes muhitidagi qiyinchiliklar va davlat budjetining ehtiyojlari hisobga olingan holda, solliq siyosatida innovatsion yondashuvlar qo'llanishi lozim. Raqamli texnologiyalarni joriy etish solliq nazoratini kuchaytirish va solliq to'lovchilarga yordam berish mexanizmlarini yaratish orqali moliya va solliq samaradorligini oshirish mumkin.

Umuman olganda, tahlil qilingan xorijiy tajribalar va O'zbekistondagi mavjud muammolarni ko'rib chiqqan holda, moliya va solliq tizimida yangi yondashuvlar va tizimlarni joriy etish zarur. Tahlil qilingan holat shuni ko'rsatadiki, solliq tizimidagi kamchiliklar va noaniqliklar O'zbekistonda iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga jiddiy to'sqinlik qilmoqda.

Bundan kelib chiqib, O'zbekiston uchun quyidagi takliflar kiritiladi:

Solliq tizimini raqamlashtirish: Solliq to'lovchilar ma'lumotlarini avtomatlashtirish va nazorat qilish jarayonlarini soddalashtirish zarur. Bu solliq to'lovchilar uchun qulaylik yaratadi va solliqdan bo'yin tovlash holatlari kamayadi.

Solliq imtiyozlarini qayta ko'rib chiqish: Solliq imtiyozlari va subsidiya berishda adolatli mexanizmlarni joriy etish zarur. Kichik va o'rta bizneslarga beriladigan solliq imtiyozlari investitsiyalarni jalb etishga va iqtisodiy o'sishga yordam beradi.

Xalqaro tajribalarni o'rganish: Germaniya va Singapur davlatlarining muvaffaqiyatli tajribalarini o'rganish va O'zbekiston sharoitiga moslashtirish kerak.

Solliq to'lovchilarga yordam ko'rsatish: Solliq to'lovchilarga ularning majburiyatlarini tushuntirish va yordam berish, shuningdek, soliqlarni to'lashda qulayliklar yaratish zarur.

Ushbu takliflar amalga oshirilganda, O'zbekiston moliya va solliq tizimining samaradorligini oshirish, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va ijtimoiy dasturlarni muvaffaqiyatli amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Solliq Kodeksi. O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi.
2. Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (IMF) International Monetary Fund. "Tax Systems in Developing Countries." IMF Publications.
3. Dunyo Banki (World Bank). "World Development Indicators."
4. Economic Studies Journal. "Public Finance and Taxation."
5. Asian Development Bank. "Tax Policy for Inclusive Growth."
6. O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi. «Statistik hisobotlar.»

ТИЖОРАТ БАНКЛАРИ ФОЙДАСИГА СОЛИҚ СОЛИШ МАСАЛАЛАРИ

Абдуллаев Зафаржон Алижонович

Тошкент технология, менежмент ва коммуникациялар (TMC) институти,
“Молия ва бухгалтерия ҳисоби” кафедраси профессори, DSc.

Аннотация: Мазкур мақолада банкларнинг фойда солиғи кўриб чиқилган. Банклар ва манфаатдор томонлар учун корпоратив фойда солиғининг муҳим жиҳатлари кўриб чиқилган. Фойда солиғи қарзли молиялаштириш, солиқ юки, ташкилий хўжалик шаклини танлаш, фойдани ўтказиш, молиявий ҳисоботларнинг шаффофлиги ва дефолт рискин баҳолашда муҳим ҳисобланади. Таҳлил натижасида банклар фойдасига солиқ солиш бўйича хулосалар шакллантирилган.

Калит сўзлар: тижорат банки, солиққа тортиш, солиқ ставкаси, фойда солиғи.

Abstract: This article discusses the profit tax of commercial banks. Profit tax is important in debt financing, tax burden, choice of corporate form, profit transfer, transparency of financial reporting, and default risk assessment. As a result of the analysis, conclusions are formed on the taxation of bank profits.

Key words: commercial bank, taxation, tax rate, income tax.

Аннотация: В данной статье рассматривается налог на прибыль коммерческих банков. Налог на прибыль является важным при долговом финансировании, налоговом бремени, выборе корпоративной формы, переводе прибыли, прозрачности финансовой отчетности и оценке риска дефолта. В результате анализа сформированы выводы по налогообложению прибыли банков.

Ключевые слова: коммерческий банк, налогообложение, налоговая ставка, налог на прибыль.

KIRISH

Huizinga fikriga kўra, banklar faoliyatiga soliқ soliш kapitallashuvga soliқ bilan bevosita bogʻliқ бўлиб, бу молиявий активга рента ҳисобланади¹. Gawehning fikriga kўra, амалдаги корпоратив фойда солиғи тизими қарзли ва улушли молиялаштириш, баланс ва балансдан ташқари молиялаштириш, нархлар ва инвестициялар тақсмоти ўртасидаги номутаносибликларга олиб келади. Солиқлар банкларнинг ички қарор қабул қилиш жараёнларига турли йўллар билан таъсир қилади, чунки солиқлар банклар учун катта фискал харажатлар ҳисобланади². Банклар фаолияти учун солиқларнинг муҳим жиҳатлари қуйидагилардан иборат: қарзли молиялаштириш, солиқ юки, ташкилий-хўжалик шаклини танлаш, фойдани ўтказиш, молиявий ҳисоботларнинг шаффофлиги ва дефолт рискин баҳолаш. Ички доирада банкларнинг корпоратив фойда солиғига нисбатан мулоҳазалари тасвирланган, ташқи доирада еса банкларнинг тадбиркорлик фаолиятини режалаштиришда ҳисобга олиши лозим бўлган институционал муҳит кўрсатилган (1-расм).

1-расм. Банклар ва манфаатдор томонлар учун корпоратив фойда солиғининг муҳим жиҳатлари³

¹ Huizinga H. (2004). The taxation of banking in an integrating Europe. International Tax and Public Finance.551-586.

² Gawehn Vanessa (2020). Banks and Corporate Income Taxation: A Review. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3498843>.

³ Gawehn Vanessa (2020). Banks and Corporate Income Taxation: A Review. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3498843>.

Молиялаштириш харажатлари ошганда (масалан, солиқ ставкаси кўтарилиши), банклар кредитлар фоиз ставкасини ошириш ва депозитлар бўйича фоиз ставкасини пасайтириш орқали фискал харажатларини (солиқ юкини) ўз мижозларига ўтказди. Мижозлар еса бу ҳаракатларга жавобан бошқа банкларда қулайроқ шартлар излаб, мурожаат қилишлари мумкин. Корпоратив солиқ тизимида бошқа солиқ тўловчилар каби банкларга ҳам солиқ базасидан қарз бўйича харажатларни (қарзли молиялаштириш) камайтиришга рухсат берилган. Базель III норматив талаблари туфайли (масалан, капиталга минимал талаблар ёки рискли активларни таъминлаш) банклар қарзли молиялаштиришга жуда катта еътибор беролмайди, чунки бу капиталнинг етарлилик коэффициенти ёмонлаштиради ва банк назорати органлари томонидан назорат кучайишини рағбатлантиради. Халқаро солиқ ставкаларидаги фарқдан фойдаланиб, яъни фойдани юқори солиқ юрисдикциясидан паст солиқ юрисдикциясига ўтказиш орқали банклар консолидирлашган солиқ харажатларини камайтиришлари мумкин. Банклар, одатда, номоддий активлар ва мураккаб молиявий структураларни яратиш ҳамда деривативлар (ҳосилавий молиявий инструментлар) орқали солиқ харажатларини камайтиришда бошқаларга нисбатан (фойдани ўтказиш) устунликка эга. Солиқни минималлаштиришнинг янада радикал ёндашуви 1996-йилдаги АҚШ Солиқ кодексига киритилган ўзгаришлар билан боғлиқ бўлиб, S параграфига мувофиқ, фойдага корпоратив даражада эмас, балки акционерлар даражасида солиқ солинади (ташкилий-хўжалик шаклини танлаш). Ўз солиқ харажатларини минималлаштириш билан бирга банклар қарор қабул қилиш жараёнларининг бошқа соҳаларида корпоратив даромадни солиққа тортиш имкониятларини кўриб чиқишлари мумкин. Бу, мижозларнинг айрим солиқ позициялари бўйича солиқ даъволари заиф бўлганда қўлланилиши мумкин бўлиб, солиқ органларининг мазкур позицияларга қарши бўлиши мижозлар учун қўшимча солиқларга олиб келиши мумкин. Агар бу ҳолатлар учун аввалдан солиқ захиралари яратилмаган бўлса, бу мижозларнинг еркин пул оқимларини камайтиради, бу еса фоиз тўловлари ва кредитлар қопланишига таҳдид солади. Тўловнинг ноаниқлиги сабабли кредит дефолти rischi ортади ва банклардан дефолт еҳтимолига мутаносиб равишда (қўшимча) резервларни шакллантириш талаб қилиниши мумкин (дефолт riskини баҳолаш). Банклар қарор қабул қилиш жараёнида корпоратив даромадни солиққа тортишни ҳисобга олиши бежиз эмас. Чунки далиллар шуни кўрсатадики, корпоратив фойда солиғи банкларнинг ўз солиқ юкининг бир қисmini мижозларга ўтказишга рағбатлантириб, қарзли молиялаштиришни ривожлантиради ҳамда мамлакатлардаги солиқ ставкалари фарқидан фойдаланишга ва кутилган фойда харажатлардан юқори бўлганда ташкилий-хўжалик шаклини ўзгартиришга ундайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Huizinga H. (2004). The Taxation of Banking in an Integrating Europe. International Tax and Public Finance, 551-586.
2. Gawehn Vanessa (2020). Banks and Corporate Income Taxation: A Review. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3498843>.
3. Petrov, I. I. (2020). Nalogooblozheniye v kommercheskikh bankakh: problemy i resheniya. Moskva: Finansovyy universitet.
4. Smirnov, A. V. (2019). Ekonomika i nalogooblozheniye v bankovskom sektore. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo SPbGU.
5. Kuznetsova, N. A. (2021). Vliyanie nalogovoy politiki na finansovyye rezul'taty kommercheskikh bankov. Zhurnal bankovskogo dela, 12(4), 34-45.
6. Ivanova, E. R. (2022). Nalogovoye planirovaniye v tijorat bankakh: sovremennyye podkhody. Ekonomicheskoye issledovaniya, 10(2), 58-67.
7. Alimova, S. Sh. (2021). Nalogooblozheniye i effektivnost' deyatel'nosti kommercheskikh bankov. Toshkent: Iqtisodiyot va Moliya instituti.

БАНК ХИЗМАТЛАРИГА ҚҚС СОЛИНИШ МАСАЛАЛАРИ

Orcid ID: 0000-0002-3389-1570

Бисенбаев Шарьяр Куанишбаевич

Қорақалпоқ давлат университети мустақил изланувчиси

Аннотация: Мазкур мақолада банк хизматларига ҚҚС солиниши масаласи кўриб чиқилган. Молиявий хизматларга ҚҚС қўлланиши давлат молиясининг долзарб масаласи ҳисобланади. Аксарият мамлакатларнинг солиқ тизимида банк хизматлари ҚҚСдан озод қилинган. Банк хизматларининг ҚҚСдан озод қилиниши салбий оқибатларга олиб келади. Амалга оширилган таҳлиллар натижасида тегишли хулосалар шакллантирилган.

Калит сўзлар: банк, молиявий хизматлар, солиқ солиш, ҚҚС, солиқ ставкаси.

Abstract: This article discusses the issue of VAT on banking services. The application of VAT to financial services is a pressing public finance issue. Banking services are exempt from VAT in the tax system of most countries. Exemption of banking services from VAT has negative consequences. As a result of the analysis, the following conclusions were made.

Key words: bank, financial services, taxation, VAT, tax rate.

Аннотация: В данной статье рассматривается вопрос НДС на банковские услуги. Применение НДС к финансовым услугам является актуальной проблемой государственных финансов. Банковские услуги освобождены от НДС в налоговой системе большинства стран. Освобождение банковских услуг от НДС имеет негативные последствия. В результате проведенного анализа были сделаны соответствующие выводы.

Ключевые слова: банк, финансовые услуги, налогообложение, НДС, налоговая ставка.

КИРИШ

Банклар ва бошқа кредит ташкилотлари умумий тартибда солиқ тўловчилар тоифасига киришига қарамасдан, кўпинча улар бошқа солиқ тўловчилардан фарқли равишда солиққа тортилади. Жумладан, деярли барча молиявий хизматларга қўшилган қиймат солиғи (ҚҚС) солинмайди. Бугунги кунда 170 ортиқ мамлакатда қўлланилиб, кенг тарқалган солиқ турларидан ҳисобланади. ҚҚС базаси ўз ичига моддий ресурслар қийматини ва ишлаб чиқарувчи томонидан амалга оширилган бошқа харажатларни қамраб олади. ҚҚС маҳсулотни истеъмолчига етказиб беришнинг ҳар бир босқичида олиниб, бюджетга даромад тушумларини бир маромда тушишини таъминлайди. Шу билан бирга, нархни белгилаш ва сотиш баҳосига киритилиши ҳамда охириги истеъмолчига трансформацияси сабабли, мазкур солиқнинг тўлашдан қочиш истагини пасайтиради. Молиявий хизматларни ҚҚСга тортиш масаласини кўриб чиқишда, корхона ва истеъмолчилар томонидан сотиб олинadиган молиявий хизматларни бир-биридан ажратиш олиш муҳимдир. Кўпгина иқтисодчи олимлар томонидан воситачилик молиявий хизматларини ҚҚС базасига киритиш масаласи муҳокама қилинган. Молиявий хизматларни ҚҚС базасига киритмасликнинг асосий сабаби сифатида ушбу турдаги хизматлар истеъмолчининг фойдалилик функциясига кирмаслиги ва буни инвестиция шакли деб ҳисоблашни назарда тутиш кўрсатилган. Шунга қарамасдан, илмий адабиётларда молиявий хизматларга солиққа тортиладиган истеъмол сифатида баҳоланиши юзасидан ҳамфикрлик мавжуд. Баъзи муаллифлар бу позицияни қўллаб-қувватлаб, молиявий хизматларни тақдим етишда қўшилган қиймат яратилиши ва реал ресурслар сарфланиши кўрсатиб ўтилган. Ишлаб чиқариш самарадорлиги назариясида В2В молиявий хизматлардан фойдаланишда, уларга солиқ солинмаслиги шартлиги жуда аниқ ифодаланган. Корхоналар билан оралиқ молиявий операцияларни солиққа тортмасликнинг иккита асосий йўли мавжуд: агарда сотиб олинadиган молиявий хизматлардан ҚҚС олинadиган бўлса, маржа бўйича базавий баҳони аниқ ёки ноаниқлигидан қатъий назар, молиявий институтлар томонидан кўрсатилган хизматларни сотиб олиш бўйича тўланган ҚҚС тўлиқ ҳисобга олиниши лозим; агарда трансакциялардан ҚҚС олинмайdиган бўлса, бундай ҳолатда молиявий воситачилар томонидан тўланган ҚҚС ҳам тўлиқ ҳисобга олиниши лозим ва албатта ноль даражали ставка бўйича. Еҳтимол, В2В трансакцияларни солиққа тортишга нисбатан ҳеч бўлмаганда принципиал жиҳатдан баҳс-мунозаралар мавжуд эмасдир. Берилган аниқ консенсус шуки, бу трансакциялар солиққа тортилишдан озод қилиниши лозим ва бунга иккита усул билан эришиш мумкин: тўлиқ солиққа тортиш режими ёки В2В трансакциялар бўйича ноль даражали ставка ёрдамида. Бу икки усул В2В трансакциялар учун эквивалент ҳисобланади. Бундан ташқари, тадқиқот натижаларига кўра, агар коррективчи даромад солиғи мавжуд бўлса, молиявий хизматларни тўлиқ солиққа тортишдан қўтилиётган натижалар янада

кўпроқ бўлиши мумкин. Банк маҳсулотларига нисбатан ҚҚС қўлланилиши масаласи солиқ солиш тизимини оптималлаштиришдаги долзарб масалалардан ҳисобланиб, банк операциялари бўйича ҳисоб-фактура қўлланилиши билан боғлиқ муаммолар сабабли аксарият мамлакатларда банк хизматларига ҚҚС солинмайди ва бу режим реал иқтисодиёт учун бир қанча бузилишларни юзага келтирди¹. Яъни, банклар томонидан кирим қилинган ресурслар бўйича қопланмайдиган ҚҚС тўлаб берилади ва уларнинг сотилган маҳсулотларидан ҚҚС олинмайди. Шу билан бирга, илмий изланишлар натижасида молиявий хизматларга ҚҚС солиниши ёки товар (иш) хизматлар етказиб берувчиларга тўлаб берилган ҚҚСнинг қисман ҳисобга олиниши билан солиштирилганда, нисбатан молиявий воситачилик хизматлари қиймати юқорироқ бўлиши аниқланган. Бу муаммо “қайтарилмайдиган ҚҚС” сифатида қаралиб, банк сектори томонидан яширин харажат сифатида қабул қилинади. Молиявий хизматлар бўйича кирим қилинган ҚҚСни ҳисобга олишнинг аниқ тизими мавжуд эмас². Шу сабабдан, бизнинг фикримизча, банкларнинг молиявий хизматларига ҚҚС солиниши масаласи муҳим бўлган илмий мунозараларнинг мавзуси ҳисобланади. Boadway ва Keenлар фикрича, банклар томонидан кўрсатиладиган пуллик хизматларга солиқ солиш, масалан, сақлаш учун депозит ячейкаларини тақдим этишга ҚҚС солиниши бўйича консенсус мавжудлиги учун тортишувларга сабаб бўлмаган³. Бироқ, спредга асосланган молиявий хизматларга нисбатан ҚҚС солиниши бўйича консенсус мавжуд эмас. Мазкур йўналишда Diamond ва Mirrleesларнинг ишлаб чиқариш самарадорлиги теоремаси назарий асос бўлиб, ушбу теоремага асосан соф даромадга ҳар қандай солиқ ставкасида солиқ солинади; бошқа солиқ инструментлари чекловларсиз мавжуд бўлган ҳолда ва мукаммал бозорда самарали солиқ структураси ишлаб чиқариш қарорларини бузмаслиги лозим⁴. Бундан шундай хулоса қилиш мумкинки, тармоқ корхоналарига тақдим этилган молиявий хизматларга тегишли харажатлар бўйича тўланган ҚҚС чегирилиши лозим. Auerbach ва Gordonлар таъкидлашича, оддий иқтисодий моделларда барча истеъмол товарлари бўйича ягона ставка бўйича ҚҚСни жорий қилиш ва ушбу солиқни меҳнатдан даромадларга солиқ солиш плюс мавжуд активларни солиққа тортиш пропорционал эквивалентлигини тасвирлаш нисбатан осон бўлиб, меҳнатдан даромадларни солиққа тортиш ва ҚҚСнинг назарий эквивалентлиги молиявий хизматларни ҚҚСга тўлиқ интеграцияси учун аргументларни юзага келтиради⁵.

Қисқача айтганда, товарлар ишлаб чиқаришга киритилган барча асосий харажатлар солиққа тортилиши лозимлиги тўғрисидаги ҚҚС бўйича анъанавий тахминлар ҳатто молиявий хизматлар учун ҳам мос келиши аниқланган. Шу билан бирга, Auerbach ва Gordon томонидан трансакцион харажатлар ва барча ишлаб чиқариш харажатларига истеъмолга солиқ солиниши кўрсатиб ўтилган. Шунингдек, Eggert ва бошқаларнинг фикрича, банкларнинг ҚҚС тизимига тўлиқ қамраб олиниши фойдани максималлаштирувчи ва банкларнинг стратегик хулқ-атворини чеклайдиган янги солиқларни жорий этиш эмасдир⁶. Jackнинг фикрича, маржа асосидаги битимлар бўйича ҚҚС қўлланилишининг амалий қийинчиликларини тан олган ҳолда, пуллик хизматлар солиққа тортилиши, бироқ маржинал ёки спред трансакцияларга эса ноль ставкада солиқ солиниши лозим⁷. Lockwood, Kleven ва бошқалар барча молиявий хизматларга имконият даражасида паст ставкаларда ҚҚС солиниши зарур, деб таъкидлашган⁸.

Молиявий хизматларни ҚҚСга тортиш хусусидаги илмий назариялардан келиб чиқиб, банклар томонидан кўрсатиладиган пуллик хизматларга (ҳашамат сифатида) умумий тартибда ҚҚС қўлланилиши, маржага асосланган молиявий хизматларга ноль ставкада ҚҚС солиниши лозим. Тижорат банклари молиявий воситачи сифатида молиявий ресурсларни тақсимлашда муҳим роль ўйнайди ва унинг фаолиятидаги ҳар қандай шаклдаги номутаносиблик умумий иқтисодий таъсирга эга бўлиши мумкин. Бу эса, банклар фаолиятини солиққа тортиш методологиясини такомиллаштириш юзасидан кўплаб илмий тадқиқотлар олиб боришга сабаб бўлади.

- 1 Yilmaz F. and Baydur I. (2018). “VAT Treatment of the Financial Services: Implications for the Real Economy,” Working Papers 1815, Research and Monetary Policy Department, Central Bank of the Republic of Turkey. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect>.
- 2 PWC (2006). Economic effects of the VAT exemption for financial and insurance services, Report to the European Commission.; PWC (2012). Review of Current Practices for Taxation of Financial Instruments, Profits and Remuneration of the Financial Sector”, Taxation Papers, 31, European Commission. https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation.
- 3 Boadway R. and Keen M. (2003). Theoretical Perspectives on the Taxation of Capital Income and Financial Services. Taxation of Financial Intermediation: Theory and Practice for Emerging Economies. 443p.
- 4 Diamond P.A. and Mirrlees J.A. (1971). “Optimal Taxation and Public Production: I—Production Efficiency” and “Optimal Taxation and Public Production II: Tax Rules”, American Economic Review, 61, 8-27 and 261-78.
- 5 Alan J. Auerbach & Roger H. Gordon (2002). “Taxation of Financial Services under a VAT,” American Economic Review, American Economic Association, vol. 92(2), pages 411.
- 6 Eggert Wolfgang, Nicodeme Gaetan, Heitzmann Sebastian F. (2016). Moral Hazard, Profits and Taxation of the Financial Sector. <https://pdfs.semanticscholar.org>.
- 7 Jack W. (2000). The treatment of financial services under a broad-based consumption tax. National Tax Journal 53(4, Part 1), 841.
- 8 Lockwood, B. (2010). How should financial intermediation services be taxed? Working Paper 1014, Oxford University Centre for Business Taxation, <http://ideas.repec.org/p/btx/wpaper/1014.html>.; Kleven H. J., Richter W. F. and Sørensen P. B. (2000). Optimal taxation with household production. Oxford Economic Papers 52, 592-593.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Yilmaz F. and Baydur I. (2018). VAT Treatment of the Financial Services: Implications for the Real Economy, Working Papers 1815, Research and Monetary Policy Department, Central Bank of the Republic of Turkey. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect>.
2. PWC (2006). Economic Effects of the VAT Exemption for Financial and Insurance Services, Report to the European Commission. https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation.
3. PWC (2012). Review of Current Practices for Taxation of Financial Instruments, Profits and Remuneration of the Financial Sector, Taxation Papers, 31, European Commission. https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation.
4. Boadway R. and Keen M. (2003). Theoretical Perspectives on the Taxation of Capital Income and Financial Services. Taxation of Financial Intermediation: Theory and Practice for Emerging Economies. 443p.
5. Diamond P.A. and Mirrlees J.A. (1971). Optimal Taxation and Public Production: I—Production Efficiency and Optimal Taxation and Public Production II: Tax Rules, American Economic Review, 61, 8–27 and 261–78.
6. Alan J. Auerbach & Roger H. Gordon (2002). Taxation of Financial Services under a VAT, American Economic Review, American Economic Association, vol. 92(2), pages 411.
7. Eggert Wolfgang, Nicodeme Gaetan, Heitzmann Sebastian F. (2016). Moral Hazard, Profits and Taxation of the Financial Sector. <https://pdfs.semanticscholar.org>.
8. Jack W. (2000). The Treatment of Financial Services under a Broad-Based Consumption Tax, National Tax Journal, 53(4, Part 1), 841.

ЕВРОПА ТИКЛАНИШ ВА ТАРАҚҚИЁТ БАНКИНИНГ ЎЗБЕКИСТОНДАГИ ЛОЙИХАЛАРНИ МОЛИЯЛАШТИРИШДАГИ ЎРНИ

Джумаев Сардор Муродович

Банк-молия Академияси магистри

Аннотация: мақолада Европа тикланиш ва тараққиёт банкининг (ЕТТБ) Ўзбекистондаги шаҳар ва қишлоқ инфратузилмаларини ривожлантириш, энергетика ва молия секторидаги лойиҳаларининг ривожланиш ҳолати, уларнинг динамикаси, лойиҳаларни молиялаштиришдаги мавжуд тўсиқлар ва муаммолар таҳлил этилган.

Калит сўзлар: ЕТТБ, халқаро молия ташкилотлари, лойиҳаларни молиялаштириш, барқарор ривожланиш, инфратузилма, энергетика, молия сектори, хорижий сармоя.

Abstract: the article analyzes the state of development of projects of the European Bank for Reconstruction and Development (EBRD) in the field of development of urban and rural infrastructure, energy and financial sectors in Uzbekistan, their dynamics, existing obstacles and problems of project financing.

Key words: EBRD, international financial institutions, project financing, sustainable development, infrastructure, energy, financial sector, foreign investment.

Аннотация: в статье анализируется состояние развития проектов Европейского банка реконструкции и развития (ЕБРР) в области развития городской и сельской инфраструктуры, энергетического и финансового секторов в Узбекистане, их динамика, существующие препятствия и проблемы проектного финансирования.

Ключевые слова: ЕБРР, международные финансовые организации, проектное финансирование, устойчивое развитие, инфраструктура, энергетика, финансовый сектор, иностранные инвестиции.

Жаҳон иқтисодиётини глобаллашуви жараёни ва халқаро капиталнинг миграцияси ривожланаётган мамлакатлар ва минтақалар учун хорижий инвестицияларни жалб этиш ва улардан самарали фойдаланиш ҳисобига миллий иқтисодиётни ривожлантириш учун катта истиқболли имкониятлар яратилмоқда. Мамлакатларга хорижий инвестицияларни жалб этишда халқаро молия ташкилотлари жаҳон иқтисодиётида катта рол ўйнайди. Улар турли мамлакатларда инвестицион лойиҳаларни молиялаштириш ва кредит бериш билан шуғулланади ҳамда жаҳон савдосини ривожлантириш ва молия тизимини барқарорлаштиришга ёрдам беради.

Бугунги глобаллашув даврида иқтисодий муаммолар тобора авж олмоқда, иқлим ўзгариши ва экологик хатарлар кучаймоқда, табиий ресурслар камайиб бормоқда. Бундай мураккаб вазиятда бугунги ва келгуси авлодлар муносиб ҳаёт кечириши учун янги технология ва инновацион лойиҳаларга кўпроқ инвестициялар киритиш талаб этилмоқда. Шу нуқтаи назардан қараганда, ЕТТБ билан Ўзбекистон Республикаси ўртасидаги ҳамкорлик алоқаларини ривожлантириш ҳамда банкнинг Ўзбекистондаги “Яшил иқтисодиёт”, энергетика ва инфратузилма йўналишидаги ҳамкорлик лойиҳаларни молиялаштиришдаги иштирокини кенгайтириш Ўзбекистон ва ЕТТБ ўртасидаги кўп қиррали ва узоқ муддатли алоқаларни янги босқичга олиб чиқади, мамлакатимиз тараққиётига беқиёс ҳисса қўшади.

Европа тикланиш ва тараққиёт банки (ЕТТБ) 1991 йилда Марказий ва Шарқий Европада рўй бераётган муҳим сиёсий ва иқтисодий ўзгаришлар фонида ташкил этилган. Бу даврда Шарқий блок мамлакатлари ўнлаб йиллар давомида Совет Иттифоқи таъсирида бўлганидан сўнг, бу ўзгаришларни демократлаштириш жараёнлари билан бирга режали иқтисодиётдан бозор иқтисодиётига ўта бошлади. Халқаро ҳамжамиятнинг асосий вазифаларидан бири бу мамлакатларнинг бозор иқтисодиёти ва демократияга ўтишларида уларни қўллаб-қувватлай оладиган институт яратиш эди.

ЕТТБга 40 та давлат, жумладан Ғарбий Европанинг аксарият давлатлари, АҚШ, Япония, шунингдек, ўзгаришга интилаётган Шарқий Европа давлатлари асос солган. Банкнинг асосий мақсадлари хусусий тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш, бозор институтларини ривожлантириш ва хорижий инвестициялар оқимини рағбатлантириш орқали иқтисодий ва сиёсий ўзгаришларга қўмаклашиш эди. ЕТТБ ривожланиш элементларини ва молиялаштиришга тижорий ёндашувни ўзида мужассам этган ноёб ваколатга эга

бўлган кўп томонлама институт сифатида яратилган¹.

ЕТТБ бошқа халқаро молия институтларидан ўзининг мослашувчанлиги ва ривожланишга кўп тармоқли ёндашуви билан ажралиб туради. Банк низомида ЕТТБ инвестициялари нафақат иқтисодий ўсишга, балки демократик тараққиётга ҳам ҳисса қўшиши кераклиги ҳақидаги концепция белгилаб берилган. Бундай ёндашув банкнинг тузилмаси ва фаолиятида ҳам ўз аксини топади, у ҳам реципиент ҳукуматлар, ҳам хусусий сектор билан ишлайди.

Банк хусусий сектор ривожланишини қўллаб-қувватлаш, минтақавий интеграцияни рағбатлантириш, барқарор инфратузилмани ривожлантириш, инновацион технологияларни жорий этиш каби устувор вазифаларни аниқ белгилаб олди. Сўнгги йилларда иқлим ўзгаришига қарши кураш бўйича глобал саъй-ҳаракатлар шароитида айниқса долзарб бўлиб бораётган энергия самарадорлигини ошириш ва яшил иқтисодиётни ривожлантиришга қаратилган лойиҳаларга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

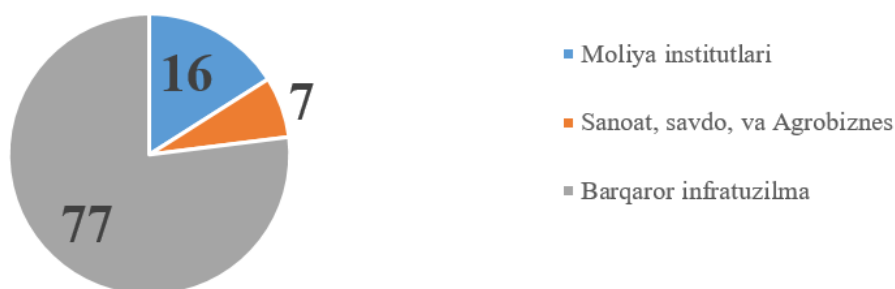
Ўз фаолияти давомида ЕТТБ узоқ йўлни босиб ўтди ва ўз таъсир доирасини Марказий ва Шарқий Европдан анча кенгайтди. Банк ҳозирда 38 дан ортиқ мамлакатларда, жумладан, Шимолий Африка, Марказий Осиё ва Шарқий Ўртаер денгизи минтақаларида фаолият юритади. Бу мамлакатларда ЕТТБ инфратузилмани ривожлантириш, кичик ва ўрта корхоналарни қўллаб-қувватлаш, бошқарув ва корпоратив бошқарувни такомиллаштиришга қаратилган лойиҳаларни молиялаштиради.

Ўзбекистон Республикасининг “2022–2026-йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясининг 26-мақсадида: Мамлакатда инвестиция муҳитини янада яхшилаш ва унинг жозибадорлигини ошириш, келгуси беш йилда 120 миллиард АҚШ доллари, жумладан 70 миллиард доллар хорижий инвестицияларни жалб этиш чораларини кўриш вазифаси қўйилган². Шу муносабат билан барқарор ривожлантириш йўлида Ўзбекистон, ЕТТБ стратегик ҳамкорга айланди. Айниқса, банкнинг мамлакатимиздаги лойиҳалар портфели 4 миллиард евродан ошгани, шундан 3,3 миллиард евролик лойиҳалар сўнгги тўрт йилда бошлангани бу фикрни яққол тасдиқлайди. Ўтган йил якуни билан Ўзбекистон банкнинг бешта энг асосий ҳамкорлари қаторига кирди. Йиллик инвестиция ҳажми бўйича эса, Ўзбекистон, Марказий Осиёдаги энг йирик бизнес шеригига айланди.

Бугунги кунда ЕТТБ, Ўзбекистонда хусусий секторни ривожлантириш ҳамда бугунги кунда ўта долзарб бўлган “яшил энергия”, ичимлик суви, йўл-транспорт инфратузилмаси, экология каби соҳаларда ҳамкорлик лойиҳалари жадал ривожланмоқда. Хусусан, қайта тикланадиган энергия соҳасида банкнинг 600 миллион евро маблағлари иштирокида йирик лойиҳалари бундай фаол ҳамкорлигимиз иқтисодиётимизга бошқа хорижий инвесторларни жалб этишда ҳам “катализатор” бўлиб хизмат қилмоқда³.

Бугунги кунда Европа тикланиш ва тараққиёт банки томонидан жами 164 та 4 979,0 млн.евролик лойиҳалар устида иш олиб бормоқда ва шундан 95 та 2 858,0 млн.евролик лойиҳаларда иш бошланиб ўз самараси бера бошлаган.

Portfel tarkibi

1.Расм. Европа тикланиш ва тараққиёт банки томонидан жалб қилинган инвестицион маблағлар соҳалар ўртасида тақсимооти⁴.

1 Султонова, Н. ва Каримов, А. (2023). “ЕТТБнинг Ўзбекистонда иқтисодиётни диверсификация қилишга қўшган ҳиссаси: тармоқ таҳлили”. Марказий Осиё иқтисодий шарҳи, 5(1), 58-76.

2 Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022-йил 28-январдаги “2022-2026-йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ–60-сонли фармони.

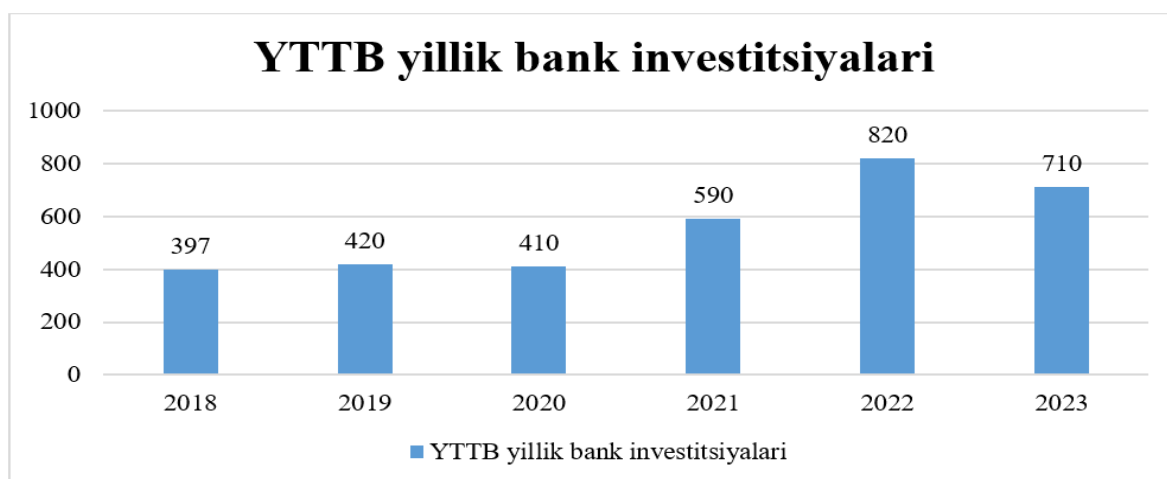
3 Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. // Халқ сўзи, 2022 йил 24 январь.

4 Европа тикланиш ва тараққиёт банки. (2024). Йиллик ҳисобот 2023. Лондон: ЕТТБ нашрлари.

Европа тикланиш ва тараққиёт банкидан жалб қилинган молиявий маблағларнинг 77% иқтисодиётнинг барқарор инфратузилмасини ривожлантиришга қаратилган бўлиб, ишлаб чиқариш ва товар муомаласи, шунингдек, инсон ҳаёт фаолияти учун зарур бўлган ме'ёрий шароитни та'минлашга хизмат килувчи турли-туман ёрдамчи хизмат ко'рсатувчи соҳалар (ташкилот, корхона ва муассаса) ривожлантириш учун йўналтирилган. Жалб қилинган маблағларнинг 16 фоизи эса молия институтларини қўллаб қувватлашга, уларни молиявий соғломлаштиришга қаратилган. Шу билан бирга 7 фоизлик қисми саноат, савдо, ва агробизнесни ривожлантириш соҳаларига учун ажратилган. Шу билан бирга, иш бошланган 95 та 2 858,0 млн.евро пул маблағлардан 2201 млн.евро молиявий институтларни қўллаб қувватлашга, 457,3 млн. евро саноат, савдо ва агробизнесни ривожлантиришга ва 199,7 млн.евро барқарор инфратузилмани шакллантиришга йўналтирилган.

Европа тикланиш ва тараққиёт банки ва Ўзбекистон Республикасининг ҳамкорлигининг ривожланиши муносабати билан ҳамкорлик доирасида 2018-2023 йиллар мобайнида банк томонидан Ўзбекистондаги лойиҳаларни молиялаштириш кўлами кенгайиб бормоқда ва ушбу кўрсаткич 2018 йил 12 та лойиҳадан 2023 йил 27 та лойиҳага ўсиши кузатилган.

2.Расм. Европа тикланиш ва тараққиёт банки томонидан йиллар давомида жалб қилинган банк инвестициялари сони⁵.

Европа тикланиш ва тараққиёт банки (ЙТТБ) сўнгги бир неча йил ичида Ўзбекистон иқтисодиётига киритаётган сармоясини сезиларли даражада ошириб бормоқда. 2018-йилда ЕТТБ мамлакатдаги турли лойиҳаларга 397 миллион доллар сармоя киритди, бу эса иқтисодий ўсиш ва ривожланишни рағбатлантиришга катта садоқатли эканини кўрсатди.

2023-йилга келиб бу сармоя қарийб икки бараварга ошиб, 710 миллион долларга етди, бу ЙТТБнинг Ўзбекистондаги ислохотлар жараёни ва унинг узок муддатли иқтисодий салоҳиятига ишончи ортиб бораётганидан далолат беради. Бу ўсишни бир қанча омиллар, жумладан, ҳукуматнинг инфратузилмани модернизация қилиш, ишбилармонлик муҳитини яхшилаш ва хусусий секторнинг иқтисодиётдаги ролини ошириш билан боғлаш мумкин. Ушбу инвестициялар қайта тикланадиган энергия, транспорт, инфратузилма, қишлоқ хўжалиги ва банк иши каби соҳаларни қамраб олади.

ЕТТБнинг Ўзбекистонга киритган сармоялари барқарор ва инклюзив ривожланишни қўллаб-қувватлаш бўйича кенгроқ стратегиянинг бир қисми бўлиб, алоҳида эътибор яшил энергия ва рақамлаштиришга қаратилган. Молиялаштириш ҳажмининг 397 миллион доллардан 710 миллион долларга кўтарилиши ЕТТБнинг Ўзбекистондаги ислохотлар дастурини қўллаб-қувватлаш, хусусий сектор иштирокини рағбатлантириш ва мамлакатнинг жаҳон иқтисодиётига янада чуқурроқ интеграциялашувига кўмаклашишдаги фаол ролдан далолат беради. Инвестициялар ҳажмининг ушбу ўсиш тенденцияси, шунингдек, тартибга солувчи ислохотлар, бошқарув тизимини такомиллаштириш ҳамда шаффоф ва бизнес учун қулай муҳит яратишга қаратилган саъй-ҳаракатлар туфайли Ўзбекистоннинг халқаро капитал учун жозибадорлиги ортиб бораётганини таъкидлайди.

Ўсиб бораётган глобаллашув ва жаҳон ҳамжамияти олдида турган янги муаммолар шароитида ЕТТБ барқарор ривожланиш ва иқтисодий ўсишга кўмаклашувчи асосий институт бўлиб қолмоқда. Унинг фаолияти мамлакатларни иқтисодий барқарорлик, барқарор ривожланиш ва жаҳон иқтисодиётига интеграциялашувига интилишларида қўллаб-қувватлашга қаратилган. Ўз қамрови ва эътиборини

5 Европа тикланиш ва тараққиёт банки. (2024). Йиллик ҳисобот 2023. Лондон: ЕТТБ нашрлари.

кенгайтирар экан, ЕТТБ янада адолатли ва барқарор глобал иқтисодиётни яратишга қаратилган лойиҳаларни молиялаштириш ва амалга оширишда тобора муҳим рол ўйнайди.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

ЕТТБнинг жорий лойиҳалари, ундаги муаммолар, имкониятлари ва стратегик устувор йўналишлари бўйича куйидаги хулосалар ишлаб чиқилди:

Бугунги кунда ЕТТБнинг Ўзбекистондаги иштироки энергетика, инфратузилма ва қишлоқ хўжалиги каби муҳим тармоқларни қамраб олади.

Сирдарё электр станциясини модернизатсия қилиш ва Ангрен-Поп темир йўл линияси каби лойиҳалар ЕТТБнинг инфратузилмани яхшилаш, барқарорликни рағбатлантириш ва иқтисодий ўсишни қўллаб-қувватлашга таъсирини кўрсатади.

ЕТТБ яшил энергия, рақамли инфратузилма, кичик ва ўрта корхоналар каби соҳаларда иштирокини кенгайтириш учун катта имкониятлар мавжуд. Бу тармоқлар Ўзбекистоннинг стратегик драйвер тармоқларига мос келади ва ривожланишга сезиларли таъсир кўрсатиш салоҳиятини таклиф этади.

ЕТТБнинг стратегик тавсияларига маҳаллий ҳамкорлар билан ҳамкорликни кучайтириш, йўналтирилган инвестиция стратегиялари ва ишончли рискларни бошқариш киради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати рўйхати

1. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. // Халқ сўзи, 2022 йил 24 январь.
2. Султонова, Н. ва Каримов, А. (2023). "ЕТТБнинг Ўзбекистонда иқтисодиётни диверсификация қилишга қўшган ҳиссаси: тармоқ таҳлили". Марказий Осиё иқтисодий шарҳи, 5(1), 58-76.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022-йил 28-январдаги "2022-2026-йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида"ги ПФ-60-сонли фармони.
4. Европа тикланиш ва тараққиёт банки. (2024). Йиллик ҳисобот 2023. Лондон: ЕТТБ нашрлари.

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИДА СУҒУРТАЛАШ МАСАЛАЛАРИ

Иномжонова Феруза Алижоновна

Андижон қишлоқ хўжалиги ва агротехнологиялари институти,
“Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти” кафедраси ўқитувчиси.

Аннотация: Мазкур мақолада қишлоқ хўжалигини суғурталаш масаласи кўриб чиқилган. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқарувчиларнинг суғурталашнинг Хитой давлати тажрибаси ўрганилган. Таҳлиллар натижасида қишлоқ хўжалигини суғурталаш бўйича тегишли хулосалар шакллантирилган.

Калит сўзлар: қишлоқ хўжалиги, молиявий қўллаб-қувватлаш, суғурта, суғурта бизнеси, суғурта мукофоти.

Abstract: This article examines the issue of agricultural insurance. The Chinese experience of insuring agricultural producers is studied. As a result of the analysis, corresponding conclusions on agricultural insurance were formed.

Key words: agriculture, financial support, insurance, insurance business, insurance premium.

Аннотация: В данной статье рассматривается вопрос агрострахования. Изучен китайский опыт страхования сельхозпроизводителей. В результате анализа сформированы соответствующие выводы по сельскохозяйственному страхованию.

Ключевые слова: сельское хозяйство, финансовая поддержка, страхование, страховой бизнес, страховая премия.

КИРИШ

Қишлоқ хўжалиги соҳасини ривожлантиришнинг замонавий тенденциялари рақобат муҳитининг зарур таркибий қисми сифатида самарали молиявий механизмларни шакллантириш ва ривожлантиришнинг концептуал муаммоларини чуқур тушуниш ҳамда молиявий қўллаб-қувватлаш зарурлигини яққол исботлайди. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини молиявий қўллаб-қувватлаш тизимини ташкил етишнинг миллий моделини ислоҳ қилиш учун хорижий тажрибани таҳлил қилиш муҳим аҳамият касб этади. Бунда қишлоқ хўжалигида молиявий қўллаб-қувватлаш тизимини ривожлантириш тарихи ўхшаш бўлган хорижий ривожланган мамлакатлар тажрибасини ўрганиш мақсадга мувофиқдир. Шу сабабдан, хорижий тажрибани таҳлил қилиш ва ривожланган мамлакатларда қишлоқ хўжалигида молиявий қўллаб-қувватлаш механизмларининг ривожланиш хусусиятларини аниқлаш муҳимдир.

Молиявий қўллаб-қувватлаш тизимини ривожлантиришнинг қонуниятлари ва тенденцияларининг хорижий тажрибасини ўрганиш ва уларни маҳаллий шароитларга мослаштириш қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишнинг асосий йўналишларини ишлаб чиқиш имконини беради. Ноқулай об-ҳаво шароити ва табиий аномалиялар таъсирида бутун дунё бўйлаб қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқаришига етказилаётган зарар ортиб бормоқда. Кучли ёғингарчилик, дўл, ёғинлар, тошқинлар, қурғоқчилик ва бўронлар бутун дунё бўйлаб қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришига таъсир қилувчи асосий экстремал об-ҳаво ҳодисалари ҳисобланади. Масалан, 2021 йилда Ўзбекистонда қиш-баҳор мавсумида об-ҳавонинг кескин ўзгариши бир неча бор кузатилган¹. Йилнинг бу фасли учун январ ойи охири ва феврал бошида бошланган ғайритабиий иссиқ об-ҳаво табиатнинг жуда ерта уйғонишига сабаб бўлиб, натижада данакли мевали дарахтларнинг гуллашига олиб келди. Феврал ойининг сўнги кунларида Волга бўйидан кириб келган совуқ антисиклон сабабли ҳаво ҳарорати кундузи -5, кечаси -9 даражагача пасайган, бу еса дарахтлардаги гулларни йўқ қилиш учун етарли бўлди (ўрик ва гилоснинг ерта навларида 50 фоизгача ҳосил йўқотилган). 2023 йил январ ойида Ўзбекистондаги ғайритабиий совуқ пийёз захираларига сезиларли даражада зарар етказган².

Табиий аномалиялар ва офатлар натижасида етказилган зарар давлат кўмагида самарали миллий қишлоқ хўжалиги суғуртаси схемаси мавжуд бўлганда, бутун дунё бўйлаб сезиларли даражада паст бўлиши мумкин³. Бундай схемалар табиий офатлар юз берганда фермерлар ва миллий иқтисодиётлар учун етарли молиявий барқарорликни таъминлаш мақсадида давлат ва хусусий сектор ўртасида яқин ҳамкорликни талаб қилади. Хитойда қишлоқ хўжалиги суғуртасининг ривожланиш тарихини уч босқичга

1 <https://east-fruit.com/novosti/uzbekistan-tri-klimaticheskikh-syurpriza-za-tri-mesyatsa-i-poterya-poloviny-urozhaya-kostochkovykh>.

2 <https://east-fruit.com/novosti/luk-zamyorz-uzbekistan-poteryal-chast-zapasov-luka-i-vynuzhden-egoimportirovat>.

3 FAO. 2015. Agriculture bears major brunt of disaster impacts, new report says. Sendai. www.fao.org/news/story/en/item/280526/icode.

бўлиш мумкин⁴: Биринчи босқич 1982–1992-йилларга тўғри келади, бу даврда ҳукумат қишлоқ хўжалиги суғуртасининг бевосита оператори бўлган. Хитой Халқ Суғурта Компанияси (People's Insurance Company of China – PICC) барча маҳаллий суғурта бизнесини, шу жумладан қишлоқ хўжалиги суғуртасини ҳам бошқарган. Қишлоқ хўжалиги суғуртасининг юқори rischi ва қиммат баҳоси туфайли, PICC катта йўқотишларга дуч келган. Бироқ, давлат субсидиялари ёрдамида компания бу даврда қишлоқ хўжалиги суғуртасини ривожлантиришни қўллаб-қувватлай олган.

Иккинчи босқич 1993–2003-йилларга тўғри келиб, Хитойда бозор иқтисодиёти механизмларининг жадал ривожланиши билан боғлиқ. Бу даврда PICC аста-секин тижорат суғурта компаниясига айланиб, максимал фойда олиш компаниянинг асосий мақсадига айланган. Қишлоқ хўжалиги суғуртаси тўлиқ бозорга йўналтирилган ва давлатдан субсидиялар олмаган. Натижада қишлоқ хўжалигини суғурталаш бизнеси сезиларли даражада қисқарган ва кўп ҳолларда муаммоларга олиб келган.

Учинчи босқич 2004-йилдан ҳозирги давргача бўлган вақтни ўз ичига олиб, давлат ва бозор ўртасидаги ҳамкорлик режими билан тавсифланади. Хитой ҳукумати қишлоқ хўжалиги суғуртаси тизимини яратишни тезлаштириш таклифини илгари сурган. Ушбу моделда ҳукумат ўзининг операцион масъулиятининг бир қисmini ёки барчасини хусусий суғурта секторига топширади ва тижорат суғурта компаниялари учун “шерикчилик” ва “кузатувчи” ролини бажаради. Бу даврдан бошлаб, муассасаларнинг қишлоқ хўжалиги суғуртасидаги иштироки учун чекловлар пасайтирилган.

Марказий ва маҳаллий ҳукуматлар қишлоқ хўжалиги суғуртаси мукофотлари ва бошқарув харажатларини субсидиялашни бошлаб, бозор механизмнинг самарали ишлаши ва мувофиқлаштирилган рағбатлантириш учун давлат томонидан тартибга солишни таъминлашга қаратилган сиёсатнинг айрим жиҳатларини шакллантирди.

Ушбу модел асосида суғурта компаниялари юқори даражадаги тартибга солиш билан тижорат рақобатига еришган ва Хитойда қишлоқ хўжалиги суғуртаси бозори жадал ривожланган. Жумладан, 2020 йилга келиб, мамлакатда қишлоқ хўжалиги суғуртаси мукофотларининг ҳажми 81,5 миллиард юанга етган ва 189 миллион уй хўжаликлари учун 4,13 триллион юангача riskни ҳимоя қилишни таъминлаб, жабрланган уй хўжаликларига 61,66 миллиард юан компенсация тўлаган. Бу кўрсаткичлар табиий офатлардан сўнг фермерлар учун фаолият ва ишлаб чиқаришни тиклашда муҳим молиявий ёрдам манбаси эканини намоён қилади⁵.

Шундай қилиб, давлат ва хусусий сектор шерикчилигида (тижорат суғурта компаниялари билан биргаликда) қишлоқ хўжалиги суғуртаси маҳсулотларини ишлаб чиқиш, суғурта йўқотишларини аниқлаш, даъволарни тўлаш, суғурта лойиҳалари самарадорлигини баҳолаш ва назорат қилиш бўйича жавобгарликлар белгиланган. Суғурта мукофотларини субсидиялаш харажатлари турли даражадаги ҳукуматлар ўртасида тақсимланади. Марказий ҳукумат томонидан молиялаштириш провинцияларга қўллаб-қувватлаш грантлари тақдим қилинганидан сўнг бошланади. Суғурта турига (қишлоқ хўжалиги, чорвачилик, ўрмон хўжалиги ва махсус тибет суғуртаси) ва ҳудуднинг жойлашувига (Шарқий, Ўрта ва Ғарбий минтақалар) қараб, марказий ҳукумат томонидан ажратиладиган суғурта мукофотлари улуши турлича бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. <https://east-fruit.com/novosti/uzbekistan-tri-klimaticheskikh-syurpriza-za-tri-mesyatsa-i-poterya-poloviny-urozhaya-kostochkovykh>.
2. <https://east-fruit.com/novosti/luk-zamyorz-uzbekistan-poteryal-chast-zapasov-luka-i-vynuzhden-ego-importirovat>.
3. FAO. 2015. Agriculture Bears Major Brunt of Disaster Impacts, New Report Says. Sendai. www.fao.org/news/story/en/item/280526/icode.
4. Public data of the Government of the PRC, Ministry of Finance; Yu Qi. 2021. Ministry of Finance: Agricultural Insurance Has Become an Important Means of Guaranteeing Agricultural Production, Allowing Insured Farmers to “Guarantee Income from Droughts and Floods.” Baidu. 30 June. <https://baijiahao.baidu.com>.
5. <http://dx.doi.org/10.22617/BRF220530-2>.

4 Public data of the Government of the PRC, Ministry of Finance; Yu Qi. 2021. Ministry of Finance: Agricultural Insurance Has Become an Important Means of Guaranteeing Agricultural Production, Allowing Insured Farmers to «Guarantee Income from Droughts and Floods.» Baidu. 30 June. <https://baijiahao.baidu.com>.

5 <http://dx.doi.org/10.22617/BRF220530-2>.

ISLOM MOLIYASI ORQALI LOYIHALARNI MOLIYALASHTIRISH TAHLILI

Komilov Maqsudjon Mo'minjon o'g'li

Bank-moliya akademiyasi magistri

Annotatsiya: Ushbu maqolada islomiy moliya instrumentlari va loyihalarni islom moliyasi orqali moliyalashtirish, shuningdek, uning an'anaviy moliyalashtirish tizimidan farqlari va afzalliklari yoritilgan. Bunda turli ilmiy ishlar o'rganilib, tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: islom moliyasi, loyihalarni moliyalashtirish, infratuzilma, muzokara, an'anaviy moliya, sherikchilik, kapital.

Abstract: This article describes the financing of Islamic finance instruments and projects through Islamic finance, its differences and advantages from the traditional financing system, and studies and analyzes various scientific works.

Key words: Islamic finance, project finance, infrastructure, musharaka, traditional finance, partnership, capital.

Аннотация: В этой статье описывается финансирование инструментов и проектов исламского финансирования через исламские финансы, его отличия и преимущества от традиционной системы финансирования, а также изучаются и анализируются различные научные работы.

Ключевые слова: исламские финансы, проектное финансирование, инфраструктура, мушарак, традиционные финансы, партнерство, капитал.

KIRISH

Islom moliyasi o'ziga xosligi bilan an'anaviy moliyadan ajralib turadi. So'nggi yillarda islom moliyasiga qiziqish ortib bormoqda. Bu qiziqish nafaqat musulmon aholisi ko'p bo'lgan mamlakatlarda, balki nomusulmon mamlakatlarda ham yuzaga kelmoqda. Ko'pgina mamlakatlar o'z moliya tizimida an'anaviy moliyaga parallel ravishda islom moliyasini tatbiq qilmoqda. Shuningdek, islomiy moliya tarmog'i bugungi kunda jahon bozorida jadal rivojlanib borayotgan va innovatsion moliyalashtirish mexanizmlarini o'z ichiga olgan sohalaridan biri hisoblanadi. Shunday ekan, musulmon davlatlaridagi faoliyati islomiy moliyalashtirishga asoslangan mavjud banklar, investitsiya fondlari va kompaniyalar mablag'larini O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi va xususiy sektorni qo'llab-quvvatlash maqsadida jalb etish dolzarb masaladir. Buning uchun moliya tizimiga yangicha yondashuv bilan qarash zarur, ya'ni an'anaviy moliyalashtirish mexanizmlari bilan bir qatorda sherikchilikka asoslangan moliyalashtirish mexanizmlarini joriy etish masalasi tadqiq etilishi muhim va dolzarb hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyev islom moliyasi haqida shunday fikr bildirganlar: «Islom olami ulkan iqtisodiy, investitsion salohiyat va energetika resurslariga ega. Ulardan to'g'ri foydalanish, Islom hamkorlik tashkilotiga a'zo davlatlarning xalqaro savdo-iqtisodiy, moliyaviy va investitsion hamkorligini kengaytirish, mamlakatlarimizni birlashtiradigan transport yo'llarini tashkil etish yuksak iqtisodiy taraqqiyot ko'rsatkichlariga erishish imkonini beradi va bu pirovard natijada boshqa barcha sohalarining rivojlanishida asos bo'lib xizmat qiladi»¹ deya ta'kidlaganlar. Nur Amila Van Abdullah Zavavi va boshqalar (2013) o'zlarining «Islom loyihalarini moliyalashtirish imkoniyatlari» haqidagi maqolasida islom loyihalarini moliyalashtirish taklif etilgan yangi PF2 uchun ideal moliyalashtirish modeli ekanligini ko'rsatganlar. Buning sababi, Buyuk Britaniyaning Milliy audit idorasi tomonidan ma'qullanganidek, PF2ni moliyalashtirishga ega bo'lishi kerak bo'lgan xususiyatlarga asoslanishidir. Ular orasida bunday moliyalashtirish arzon bo'lishi va risklarni o'zlashtirishga tayyor bo'lishi kerakligi qayd etilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, islomiy loyihalarni moliyalashtirishdan foydalanish pul qiymatini oshirish va kapital qiymati yo'qligi sababli yirik mega infratuzilma loyihalarini arzonlashtiradi. Bundan tashqari, kapital qiymati PFI loyihalarining yakuniy qiymatini belgilovchi eng ta'sirli omillardan biri ekanligi namoyon bo'ladi. Foizsiz maqomga ega bo'lgani uchun, moliyaviy inqirozdan keyingi iqtisodiy tiklanish davrida loyihani moliyalashtirish dunyosi talab qiladigan ideal moliyalashtirish hisoblanadi. Aulia Nurul Huda² «Rivojlanayotgan mamlakatda kichik va o'rta korxonalar uchun islomiy moliyalashtirish sxemasining rivojlanishi: Indoneziya misoli» nomli ilmiy izlanishda kichik va o'rta korxonalar subyektlari, xususan, Indoneziyadagi asosiy adabiyotlar hamda islomiy moliyalashtirishning joriy amaliyoti o'rganilgan. Ilmiy ishda dastlab islomiy

¹ Bayauletov. E.A Islom moliya asoslari. O'quv qo'llanma

² Aliya Nurul Huda. (2012) The Development of Islamic Financing Scheme for SMEs in a Developing Country: The Indonesian Case. Procedia - Social and Behavioral, Sciences 52 (2012) 179 – 186.

bank tizimi va uning Indoneziyadagi joriy amaliyoti muhokama qilingan va kichik hamda o'rta korxonalar subyektlari uchun moliyalashtirishda zarur xususiyatlarni o'rganishga harakat qilingan. Islom banklari xulq-atvori va kichik va o'rta biznes uchun zarur moliyalashtirish xususiyatlari haqida bilimga ega bo'lgandan so'ng, ularga moliyaviy kirishni ta'minlashda islomiy foydani taqsimlash sxemasi qo'llanilishi natijasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolar tahlil qilingan. Xulosa sifatida, aniqlangan muammolarni bartaraf etish uchun biznes, ilmiy doiralar va hukumatni o'z ichiga olgan tizim taklif etilgan. Nadeem Ul Haqu va Abbas Miraxor³ "Islom iqtisodiyotida davlat moliyalashtirish vositalarining rivojlanishi" nomli tadqiqotda islom iqtisodiyotida davlat moliyalashtirish vositasini ishlab chiqishning eng maqbul yondashuvi taqdim etiladi. Davlat infratuzilmasi va rivojlanish loyihalarini moliyalashtirish uchun resurslarni milliy ishtirok hujjatini chiqarish orqali safarbar etish mumkinligi va bu vositaning pul-kredit boshqaruvi vositasi sifatida ham xizmat qilishi mumkinligi ta'kidlangan. Bundan tashqari, bunday vositani joriy etish asosida yotgan turli kontseptual masalalar hamda tegishli daromad stavkasini hisoblash usullari muhokama qilingan.

Mohamad Torik Langlang Buana va boshqalar islom banklarida infratuzilmalarni moliyalashtirish haqidagi maqolalar sharhida infratuzilma pudratchilarini moliyalashtirishda bank sanoati umumiy infratuzilma loyahasini yoki infratuzilma loyhasining imkoniyatlarini baholash zarurati tug'ilishi mumkinligi ta'kidlangan. Shuningdek, infratuzilma qurilish sektorini islom banklari, xususan infratuzilma pudratchilari tomonidan moliyalashtirish bo'yicha ilmiy maqolalardagi mavzular tahlil qilingan. Islom banklari tomonidan moliyalashtirish bilan bog'liq ko'plab hujjatlar fiqh, huquq va iqtisodiy jihatlarini muhokama qilishi qayd etilgan. Ushbu ilmiy izlanishda, islomiy moliyalashtirish usulidan foydalangan holda, infratuzilma pudratchilari muammosini hal qilish uchun taklif etilgan yechimlar va keyingi tadqiqotlar uchun yo'nalishlar berilgan. Bu tizimli adabiyotlar sharhi 2001–2021-yillarda Scopus, EBSCOhost va ProQuest kabi uchta ma'lumotlar bazasini tekshirish orqali o'tkazilgan. Natijada islom banklari tomonidan pudratchilarni moliyalashtirish bo'yicha nazariy va amaliy bilimlarda bo'shliq mavjudligi aniqlangan.

Rarasati va Bahval (2019) o'zlarining "Qishloq joylarda infratuzilmaviy rivojlanishni shariatga muvofiq moliyalashtirish" nomli ilmiy izlanishlarida jamiyat uchun eng zarur bo'lgan infratuzilma turini aniqlash, infratuzilmani rivojlantirish uchun shariatga muvofiq jamiyatdan potentsial xayriya yoki kapital grantlarini jalb qilish va jamiyat eng ko'p ishonadigan shaxs yoki tashkilotni aniqlashga e'tibor qaratganlar. Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, o'rganilgan hududlarda qishloq aholisi uchun eng zarur infratuzilma – qattiq maishiy chiqindilarni boshqarish infratuzilmasidir. Ushbu infratuzilma xayriya orqali moliyalashtirilib, mahalliy jamoat tashkilotlari tomonidan boshqariladi. "Afrikaning Sahroi Kabirdagi davlat infratuzilmasi uchun xususiy moliyani jalb qilish: infratuzilma fondlari va islomiy moliyani o'rganish"⁴ nomli maqolada ichki infratuzilmani moliyalashtirishni ochish uchun innovatsion moliyaviy mahsulotlarni qanday ishlab chiqish mumkinligini ko'rib chiqilgan. Maqolada "Afrikaning Sahroi Kabirdagi davlat infratuzilmasi uchun xususiy moliyani jalb qilish: infratuzilma fondlari va islomiy moliyani o'rganish" nomli maqolada ichki infratuzilmani moliyalashtirishni kengaytirish uchun innovatsion moliyaviy mahsulotlarni qanday ishlab chiqish mumkinligi ko'rib chiqilgan. Maqolada Afrikaning Sahroi Kabir mintaqasida infratuzilmani moliyalashtirishning muqobil manbalari sifatida infratuzilma investitsiya fondlari va islomiy moliyani rivojlantirish tavsiya etilgan. Xulosa o'rnida, davlat organlariga infratuzilma uchun infratuzilma investitsiya fondlari va islomiy moliya kabi moliyalashtirish vositalarini rivojlantirish uchun joy ajratish tavsiya qilingan (Avgustin Edobor va boshqalar, 2021). "Islomiy moliya nuqtai nazaridan barqaror rivojlanish va infratuzilma" nomli o'quv qo'llanmada barqaror rivojlanish maqsadlari uchun islom moliyasi, vaqt o'tishi bilan bog'liq muammolar bo'yicha Islom va an'anaviy infratuzilma loyihalarini moliyalashtirish, Islom davlat-xususiy sheriklik loyihalarini uchun infratuzilma tarmoqlarini aniqlash, kichik va o'rta korxonalar uchun barqaror islomiy moliya, iqtisodiy imkoniyatlarni kuchaytirish, zakot, vaqf va ijtimoiy infratuzilma, energetika sektori infratuzilmasini rivojlantirishga islomiy yondashuv va infratuzilma loyihalarini uchun adolatli va mos biznes modellarini aniqlash o'rganilgan. Ushbu o'quv qo'llanmaning maqsadi rivojlanish banki sohasidagi o'n yillik real tajribaga asoslangan holda infratuzilmani rivojlantirish va barqaror rivojlanishning yana bir jihatini chuqur ko'rib chiqish va islom iqtisodiyoti va moliyasining hikmatlariga asoslangan samarali aralashuvlarni taklif qilishdan iboratdir (Amadu Tierno Diallo va boshqalar, 2021). Islom moliyasini mamlakatimiz iqtisodiyotiga joriy qilishda va islomiy qimmatli qog'ozlarni chiqarishda o'ziga xos risklarni inobatga olgan holda jahon tajribasini, jumladan, Yaqin Sharq mamlakatlari tajribalarini o'rganish orqali mukammal huquqiy asos ishlab chiqish zarur deb hisoblaymiz. Yuqoridagi olimlarning ilmiy ishlarini o'rgangan holda aytish mumkinki, islom banklari ham risklardan holi emas va bu o'z navbatida jahon tajribasining mamlakatimizga mos qismlarini tatbiq etish zarurligini ko'rsatadi. Bu esa mamlakatimiz iqtisodiyotida yangi sahifa ochilishiga va yanada rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

3 Nadeem Ul Haque., Abbas Mirakhor. (1998) The Design of Instruments for Government Finance in an Islamic Economy, International monetary fund WP/98/54

4 Augustine Edobor Arimoro. (2022) Raising private finance for public infrastructure in Sub-Saharan Africa: Exploring Infrastructure Mutual Funds and Islamic Finance, Jurnal of Islamic economics and business studies. Vol 7. N1

Islom moliyasi va loyihalarni islomiy moliyalashtirish bo'yicha ilmiy adabiyotlar, shuningdek, bugungi kundagi rivojlanish tendensiyalari hamda taklif etilayotgan yangi moliyaviy instrumentlarning ortib borishi kelgusida amalga oshirilishi lozim bo'lgan ilmiy izlanishlarni yanada ko'paytirish zaruratini ko'rsatadi. Bundan tashqari, xulosa qilib aytganda, musulmon davlatlarida faoliyati islomiy moliyalashtirishga asoslangan mavjud banklar, investitsiya fondlari va kompaniyalar mablag'larini O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi va xususiyl sektorini qo'llab-quvvatlash maqsadida jalb etish ayni muddaodir.

Buning uchun milliy bank tizimiga yangicha yondashuv bilan nazar solmoq lozim, ya'ni an'anaviy moliyalashtirish mexanizmlari bilan bir qatorda sherikchilikka asoslangan moliyalashtirish mexanizmlarini joriy etish masalasi tadqiq etilishi muhim va dolzarb hisoblanadi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasida sherikchilikka asoslangan yoki islomiy moliyalashtirishni joriy etish uchun tegishli qonunchilik va huquqiy asoslar shakllantirilishi zarur. Bu esa davlatimizga qo'shimcha kapital kirib kelishiga hamda muqobil moliyalashtirish mexanizmlarini taklif etishga zamin yaratadi.

Islom moliyasi va loyihalarni islomiy moliyalashtirish bo'yicha ilmiy adabiyotlar, shuningdek, bugungi kundagi rivojlanish tendensiyalari hamda taklif etilayotgan yangi moliyaviy instrumentlarning ortib borishi kelgusida amalga oshirilishi lozim bo'lgan ilmiy izlanishlarni yanada ko'paytirish zaruratini ko'rsatadi. Bundan tashqari, xulosa qilib aytganda, musulmon davlatlarida faoliyati islomiy moliyalashtirishga asoslangan mavjud banklar, investitsiya fondlari va kompaniyalar mablag'larini O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi va xususiyl sektorini qo'llab-quvvatlash maqsadida jalb etish ayni muddaodir. Buning uchun milliy bank tizimiga yangicha yondashuv bilan nazar solmoq lozim, ya'ni an'anaviy moliyalashtirish mexanizmlari bilan bir qatorda sherikchilikka asoslangan moliyalashtirish mexanizmlarini joriy etish masalasi tadqiq etilishi muhim va dolzarb hisoblanadi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasida sherikchilikka asoslangan yoki islomiy moliyalashtirishni joriy etish uchun tegishli qonunchilik va huquqiy asoslar shakllantirilishi zarur. Bu esa davlatimizga qo'shimcha kapital kirib kelishiga hamda muqobil moliyalashtirish mexanizmlarini taklif etishga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Bayauletov, E.A. *Islom moliya asoslari*. O'quv qo'llanma.
2. Aliya Nurul Huda. (2012). "The Development of Islamic Financing Scheme for SMEs in a Developing Country: The Indonesian Case." *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 52, 179–186.
3. Nadeem Ul Haque, Abbas Mirakhor. (1998). "The Design of Instruments for Government Finance in an Islamic Economy." *International Monetary Fund WP/98/54*.
4. Mohamad Torik Langlang Buana, Nuradli Ridzwan Shah M. (2023). "A Review of Articles on Infrastructure Contractors Financing in the Islamic Banking." *Jurnal Ilmiah MEA (Manajemen, Ekonomi, dan Akuntansi)*, Vol. 7, No. 1.
5. Augustine Edobor Arimoro. (2022). "Raising Private Finance for Public Infrastructure in Sub-Saharan Africa: Exploring Infrastructure Mutual Funds and Islamic Finance." *Journal of Islamic Economics and Business Studies*, Vol. 7, No. 1.

КОМПАНИЯНИНГ ҚИММАТЛИ ҚОҒОЗЛАРГА МОЛИЯВИЙ ИНВЕСТИЦИЯЛАРИНИ БАҲОЛАШ МЕХАНИЗМЛАРИ

Караев Мансур Юлдашевич

Хусусийлаштириш ва давлат активларини бошқариш
муаммоларини тадқиқ етиш маркази катта

Аннотация: мақолада фонд бозорининг турли мултипликаторлари кўриб чиқилган бўлиб, улар ёрдамида инвестор акцияларнинг ҳақиқий қийматини, адолатсиз баҳоланган активларни аниқлайди, шунингдек, капиталнинг қимматли қоғозлар бозоридаги ҳаракатини ҳисобга олади ва компаниянинг молиявий ҳолатини кузатиб боради.

Калит сўзлар: қимматли қоғозлар, акция, акциялар қийматини баҳолаш, компанияни баҳолаш, фонд бозорининг мултипликаторлари, баҳолаш ёндашувлари.

Abstract: The article discusses various stock market multipliers, through which an investor learns the real value of shares, finds unfairly valued assets, considers the movement of capital in the securities market, and observes the financial condition of the company.

Key words: securities, stock, stock valuation, company valuation, stock market multipliers, valuation approaches.

Аннотация: в статье рассматриваются различные мультипликаторы фондового рынка, при помощи которых инвестор узнает реальную стоимость акций, находит несправедливо оцененные активы, учитывает движение капитала на рынке ценных бумаг, наблюдает финансовое состояние компании.

Ключевые слова: ценные бумаги, акция, оценка стоимости акции, оценка компании, мультипликаторы фондового рынка, подходы к оценке.

КИРИШ

Қимматли қоғозларни баҳолаш — бу қимматли қоғознинг бозор қийматини унга таъсир етувчи омилларни ҳисобга олган ҳолда пул ифодасида аниқлашнинг тартибга солинган ва аниқ мақсадга йўналтирилган жараёнидир.

Бундай асосий омиллар жумласига қуйидагилар киради: эмитентнинг молиявий аҳволи ва мақоми, инвесторнинг мақсади ва ҳуқуқлари, қимматли қоғозни қайтаришгача қолган муддат, унинг даромадлилиги, ликвидлиги, ишончлиги, ҳамда фонд бозорининг қимматли қоғозни баҳолаш вақтидаги кўрсаткичлари.

Инвестор муайян вақтда ўзининг инвестициявий мақсадларига энг мос келадиган қимматли қоғозларни танлайди, бунда қимматли қоғозларнинг қуйидаги хусусиятлари ҳисобга олинади:

Даромадлилик — инвестор хатарли, лекин даромадли қимматли қоғозларни афзал кўради;

Ишончлилик — инвестор паст даромадли, аммо ишончли қимматли қоғозларни, масалан, давлат облигацияларини танлайди;

Ликвидлилик — инвестор биржада қийматининг энг кам йўқотилиши билан осон ва тез сотилиши мумкин бўлган қимматли қоғозларни харид қилишдан манфаатдор.

Замонавий инвестор кўп сонли имкониятларга, шу жумладан молиявий активларга сармоя киритиш имкониятига ега. Компьютер технологияларининг ривожланиши туфайли қимматли қоғозларни сотиб олиш анча қулай бўлди. Қимматли қоғозлар, жумладан, акциялар, фойда олиш мақсадида ҳам, турли корхоналарнинг хўжалик-молиявий фаолиятида иштирок етиш имкониятини таъминлаш учун ҳам инвестиция киритиш воситаси ҳисобланади. Бизнес ривожланаётгани сабабли жаҳон иқтисодиётидаги акциялар сони йил сайин ортиб бормоқда. Ҳозирги вақтда нафақат маҳаллий компанияларнинг, балки бутун дунёда муомалада бўлган акцияларни сотиб олиш имконияти мавжуд бўлгани сабабли, уларнинг қийматини тўғри баҳолаш масаласи ўта муҳим аҳамият касб этади. Шунинг учун, хорижий акциялар қийматини баҳолаш мавзуси келажакда ҳам ғоят долзарб аҳамиятга ега бўлади [2].

Акцияларга ва бошқа қимматли қоғозларга сармоя киритаётган инвесторлар сони йил сайин ортиб бормоқда. Хорижий мамлакатларда мазкур бозор юз йилдан ортиқ вақтдан буён ривожланиб келаётганини ҳисобга олсак, ушбу мавзуда қимматли қоғозларни, хусусан, акцияларни баҳолаш усуллари ва моделлари бўйича кўплаб ишлар қилинган [1].

Мазкур ишнинг мақсади компаниянинг қимматли қоғозларга молиявий инвестицияларини баҳолаш механизмларини ўрганишдан иборат.

Егасига фойда келтирадиган молиявий восита сифатида акция қийматини аниқлаш уни баҳолаш учун асос бўлади. Фойда олишнинг асосий усуллари – бу дивидендлар олиш ҳамда компания молиявий кўрсаткичларининг яхшиланиши, бизнесининг кенгайиши ва активлари қийматининг ошиши билан боғлиқ акция қийматининг ўсишидир.

Хорижий мамлакатларда ўнлаб йиллар давомида бизнесни, корхоналарни ва, ўз навбатида, компаниялар акцияларининг қийматини баҳолашнинг муайян механизмлари шаклланган. Бу, асосан, компанияларнинг молиявий аҳволини мультипликаторлар тўплами орқали баҳолашдан иборатдир.

Анъанага кўра, инвесторларни EPS (Earnings Per Share – акция учун даромад) кўрсаткичи – бир оддий акция учун соф фойда қизиқтиради. Бироқ, ушбу мультипликаторни қўллашда уни бошқа компанияларнинг EPS кўрсаткичи билан таққослаш билан боғлиқ қийинчиликлар юзага келади. Гап шундаки, EPS абсолют кўрсаткич бўлиб, бир акцияга олинadиган даромад бўйича етакчини аниқлаш учун нисбий кўрсаткичлардан фойдаланиш зарур. Улар орасида энг оммалашгани – молиявий таҳлилчилар ўртасида ўтказилган сўровларга кўра, «нарх/фойда» коэффициенти [4].

«Нарх/соф фойда» (Price/Net Income ёки Price/Earnings Ratio, P/E) мультипликатори энг кенг тарқалган ва компаниянинг инвестициявий жозибдорлигини баҳолашда тез-тез қўлланиладиган кўрсаткичдир. Ушбу мультипликатор ўз капиталининг қийматини тўғридан-тўғри баҳолаш имконини беради. P/E мультипликатори манфаатдор инвестор компания оладиган фойда учун қанча пул тўлашга тайёрлигини кўрсатади. Т.В. Теплованинг сўзларига кўра, у «компанияга сарфланган маблағларнинг чиқарилиши муддатини кўрсатади ва дисконтлаш ставкасига тескари катталик сифатида белгиланади» [3].

PEG коэффициенти нарх/фойда коэффициенти билан камчиликларини тузатиш учун ишлаб чиқилган. Бунда қўшимча равишда компания фойдасининг келажакдаги ўсиш суръатлари ҳисобга олинади. PEG мультипликатори (P/E ни g (annual EPS growth) – акцияга олинadиган фойда ўсишининг кутилаётган суръатига нисбати) акция нархини акцияга олинadиган фойда ва компаниянинг келажакда кутилаётган фойдаси билан солиштиради. PEG фундаментал таҳлилда тез ривожланаётган компанияларни таққослаш учун кенг қўлланилади. PEG коэффициенти паст бўлган компаниялар (активлар) бошқа тенг шароитларда PEG коэффициенти юқори бўлган компанияларга нисбатан инвестиция киритиш нуқтаи назаридан афзалроқдир [4].

P/S (Price/Sales, Нарх/Тушум) бир тармоқ доирасида ўхшаш маржага ега компанияларни баҳолаш учун ишлатилади. P/S кўрсаткичи, тушум капиталлашувга кучли таъсир кўрсатадиган ритейл соҳасида мос келади. Молиявий назарияга кўра, «бизнес қиймати/тушум» (EV/S) мультипликатори қулайроқ ҳисобланади, чунки компаниянинг тушуми акциядорлар учун ҳам, кредиторлар учун ҳам даромад манбаи ва солиқ тўлаш манбаи сифатида хизмат қилади. Лекин амалиётда P/S мультипликатори кенгроқ тарқалган бўлиб, бу унинг соддалиги билан изоҳланади [3].

Компания активларининг қийматига еътибор қаратадиган инвесторларни, албатта, P/B (Price to Book) мультипликатори – акция бозор нархининг бир акцияга тўғри келадиган активлар қийматига нисбати қизиқтиради. P/B коэффициенти иккита кўрсаткичдан иборат: суратда – компаниянинг капиталлашуви, махражда – унинг баланс қиймати [3].

P/BV (Price/Book Value, Нарх/1 акцияга қайта ҳисобланган активлар қиймати) – бозор нархи активлари ва мажбуриятларининг йиғиндисига тахминан тенг бўлган банкларни таҳлил қилиш учун қулайдир. Бундан ташқари, акциядор, агар банк банкрот бўлса, унинг активларидан нима қолишини тушуниши муҳим. P/BV нинг яхши кўрсаткичи 1 дан катта бўлиши керак [1].

EBITDA (Earnings before interest, taxes, depreciation and amortization – фоиз тўловлари, солиқлар, мулкнинг ескириши ва амортизацияси чегирма қилинган фойда) бизнеснинг қийматида умумий таъриф беради. EBITDAnинг афзаллиги шундаки, у солиқ ва банк ставкалари катта фарқ қиладиган турли мамлакатлардаги бир тармоқ компанияларини таққослаш имконини беради [1].

ROE (Return on Common Equity) – активлар учун қайтариш ёки инвестиция қилинган капиталнинг рентабеллиги. Компания активлар (мол-мулк, ишлаб чиқариш қувватлари, бинолар ва б.)га қанчалик кўп инвестиция киритса, у харажатларни қайтариш учун шунча кўп фойда ишлаб топишига тўғри келади. Кўпинча кичик компаниялар фойдани кам харажатлар евазига ишлаб топади, шунинг учун ROE юқори бўлади, бу еса афзаллик ҳисобланади [3].

Қарз/EBITDA инвесторга емитент қарзни фойда ҳисобига тўлаши учун неча йил кетишини кўрсатади. Ушбу мультипликатор қиймати паст бўлган компаниялар энг яхши компаниялардир [1].

Шунингдек, хорижий амалиётда ҳам акциялар қийматини баҳолашда, худди Ўзбекистонда бўлгани каби, классик ёндашувлар: даромад ёндашуви, қиёсий ёндашув ва харажат ёндашуви қўлланилади.

Шундай қилиб, бошқа мамлакатларда акциялар қийматини баҳолаш баъзи параметрлар бўйича фарқ қилиши мумкин. Бу чет елда акциялар бозори асрлар давомида шаклланиб, ривожланганлиги билан боғлиқ. Шу ўринда таъкидлаш лозимки, хорижий тажриба маҳаллий компанияларнинг оддий акцияларини баҳолашда, одатда, муайян мультипликаторларни ҳисоблашда, шунингдек акциялар қийматини баҳолашнинг учта классик ёндашуви: даромад, қиёсий ва харажат ёндашувларида фаол қўлланилади.

Фойдаланилган манбалар рўйхати:

1. Оценка стоимости бизнеса: учебник для бакалавров [Текст] / Под ред. М.А. Ескиндарова, М.А. Федотовой. – М.: КноРус, 2020. – 320 с.
2. Сухова А.А. Зарубежный опыт оценки стоимости акций. Потенциал российской экономики и инновационные пути его реализации: материалы всероссийской научно-практической конференции студентов и аспирантов (28 апреля 2022 г). – Омск, 2022. – С. 173-175.
3. Теплова Т.В. Инвестиции: учебник. – Москва: ЮРАЙТ, 2011. – 724 с.
4. Шнюкова Е.А. Отбор инвестиционно-привлекательных недооцененных компаний с помощью мультипликаторов / Е.А. Шнюкова, А.П. Фант // Учет, анализ и аудит: проблемы теории и практики. – 2013. – № 10. – С. 123-127.

ИСЛОМИЙ МОЛИЯ ТИЗИМИНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ

Маматов Ахметжон Атажанович

ТДИУ профессори,

Рахматуллаев Зоҳиджон Рахматуллаевич

ТДИУ магистри

Annotatsiya: Maqolada islomiy moliya institutlarining paydo bo'lishi va tarqalishi, ularning global iqtisodiyotdagi aktivlari dinamikasi va geografik taqsimoti ko'rib chiqiladi, shuningdek, O'zbekistonda islomiy moliyalashtirishning asosiy mexanizmlarini joriy etishga alohida e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: islomiy moliya, islomiy kapital bozori, islomiy qimmatli qog'ozlar (sukuk), islomiy sug'urta (takoful), foizsiz moliyalashtirish, kredit bo'yicha foizlar.

Abstract: The article examines the emergence and spread of Islamic financial institutions, the dynamics and geographical distribution of their assets in the global economy, and pays special attention to the implementation of the main mechanisms of Islamic finance in Uzbekistan.

Key words: Islamic finance, Islamic capital market, Islamic securities (sukuk), Islamic insurance (takaful), interest-free financing, interest on a loan.

Аннотация: В статье рассматривается возникновение и распространение исламских финансовых институтов, динамика и географическое распределение их активов в мировой экономике, а также особое внимание уделяется внедрению основных механизмов исламского финансирования в Узбекистане.

Ключевые слова: исламские финансы, исламский рынок капитала, исламские ценные бумаги (сукук), исламское страхование (такафул), беспроцентное финансирование, проценты по кредиту.

Бозор иштирокчилари ўртасида ишлаб чиқариш омиллариининг турли даражада таъминланиши товар-пул муносабатларининг пайдо бўлишига олиб келди, бу эса хўжалик юритувчи субъектлар ўртасида активларни жамғариш имконияти пайдо бўлишига туртки бўлди. Ушбу жамғарма эгалари тадбиркорлик фаолиятини ташкил этишга мойил бўлган шахслар ҳисобланиб, ўз жамғармаларини инвестицияларга йўналтириш натижасида даромадларини янада кўпайтириб, жамиятда ижтимоий табақаланиш ва йирик мулк эгалари пайдо бўлишига сабаб бўлди.

Бунинг натижасида узоқ вақт давомида молиявий воситачилик хизматлари бозори ривожланмай, монополлашган ҳолатда сақланиб қолди, бу эса молиявий ресурсларидан фойдаланишда кредитлар учун юқори фоиз белгилаш имконини берди. Ўз навбатида, дунё мамлакатлар иқтисодиёти нотекис ривожланганлиги сабабли ҳозирги вақтда глобал иқтисодиётнинг асосий сегментлари ҳисобланган савдо ва молия соҳаларининг халқаро интеграциялашувига олиб келди, бу эса мамлакатларнинг жаҳон иқтисодий муносабатлари тизимидаги ўрнини мустаҳкамлайди¹.

Жаҳондаги 2008 йилги жаҳон молиявий инқирозидан сўнг, иқтисодчилар янги инновацион молиялаштириш усуллари ҳақида бош қотира бошлаганлар ва Шариат талабларига тўлиқ жавоб берадиган исломий молиялаштириш тизимига нафақат мусулмон мамлакатларида, балки номусулмон мамлакатларда ҳам катта эътибор қарата бошладилар². Ўз навбатида, Америка иқтисодиётида аҳоли жамғармаларининг кескин қисқариши, арзон кредитларнинг кўпайиши, ноадекват истеъмол ва таваккалчилиги юқори булган ипотека кредитларининг кўпайиши оқибатида келиб чиққан инқироз, жаҳонда Исломий молия тизимининг жозибадорлиги янада ортишига олиб келди ва 2000-йилларнинг бошларига келиб Ғарб илмий адабиётида Ислом молияси хусусиятлари батафсил ўрганиб чиқилди³. Кейинги ўн беш йил ичида хорижий муаллифларнинг Ислом молияси ҳақидаги нашрлари чиқишда давом этди. Дунёнинг айрим минтақаларида Ислом молиясининг ўзига хос хусусиятларини кўриб чиқадиган асарлар пайдо бўла бошлади.

1 Ярыгина И.З. Банковская система Канады: решение современных вызовов. // США и Канада: экономика, политика, культура. 2017. № 2 (566). С. 87.

2 . «Мировой экономике предрекают неизбежный кризис! НЭП («Новая Экономическая Политика») <https://nep.dataly.co.il/mirovaya-ekonomika-bilet-v-odin-konets>.

3 Мирзаев Ш.А. "Глобал молиявий инқирознинг келиб чиқишида АҚШ молия тизимининг ўрни". Т. "Иқтисод ва молия" №2,2009.

Европада Ислом молияси таҳлили тўғрисида гап кетганда, биринчи навбатда Буюк Британия ва бошқа мамлакатларга Ислом банкларининг кириб келиши тарихи, шунингдек, анъанавий банклардаги «Ислом дарчалари»нинг ўзига ҳос хусусиятлари, Европа ва Араб давлатлари ўртасидаги иқтисодий муносабатларда Ислом банкингининг роли ва Ислом молияси воситаларининг тарқалиши таҳлили, Европа Иттифоқи (ЕИ)мамлакатларида Ислом молия тизимини тартибга солиш тўғрисида сўз боради⁴. Ва нихоят, 2013-йилда Европа Марказий Банки Ислом молиясини ЕИ даги ҳолатини батафсил таҳлилинини тақдим этди.

Дунёнинг етакчи анъанавий банк ва суғурта компаниялари ўз мажбуриятларини бажара олмай инқирозга юз тутган бир пайтда, исломий молия муассасаларининг қудрати 2007 йил охирига нисбатан 20,3% га ўсиб, 758 млрд. АҚШ долларидан 951 млрд. АҚШ долларигача кўтарилди. Кейинги йилларда ўсиш суръатлари бироз пасайиб йилига тахминан 8-12 фоизни ташкил этди ва 2009 йил натижасига кўра 1,04 триллион АҚШ долларини, 2010 йил охирига келиб 1,13 триллион АҚШ долларини, 2018 йилда эса 2,19 триллион АҚШ долларини ташкил этди.

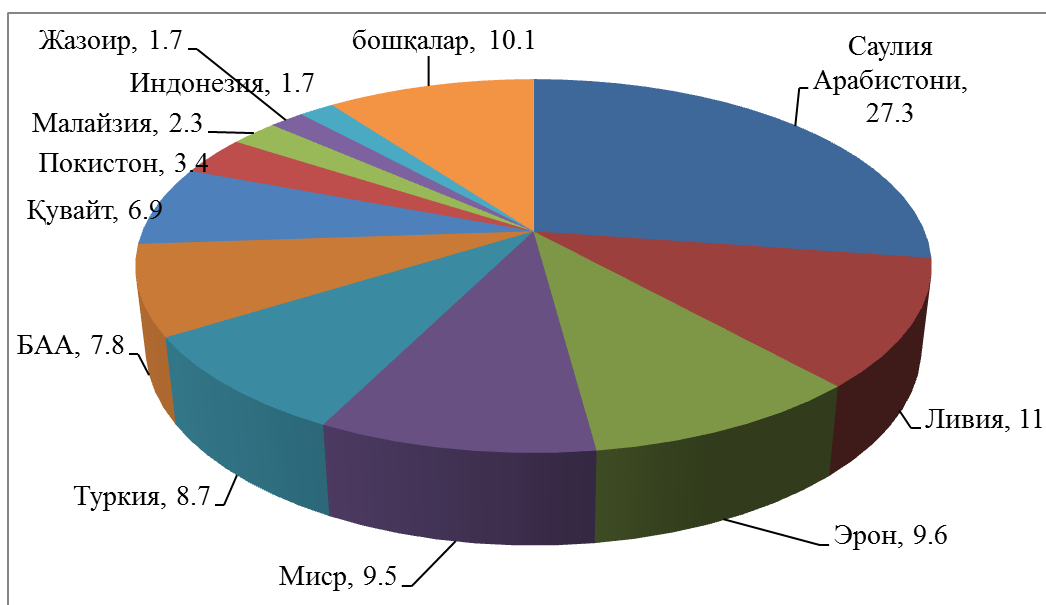
1-расм. Ислом банк-молия индустриясининг хажми.

Бугунги кунда исломий молиявий активлари салмоғи 2,2 трлн. АҚШ доллари миқдорида баҳоланмоқда ва йиллик 15% ўсishга эришмоқда. Иқтисодчи ва молиячи экспертлар инқирозга бундай чидамлилиқ сабабларини ўргана бошладилар, исломий молия институтлари иш усуллари ва амалиёт шакллари молия-иқтисод соҳаси назариячиларининг ҳам, амалиётчиларининг ҳам диққатини ўзига торта бошлади. Таҳлил, инқирозга бундай чидамлилиқ сабаби жуда оддийлигини кўрсатди - исломий банк-молия тизимида “майсир” деб номланувчи, яъни ресурсларни ишлаб чиқаришга жалб қилмаган ҳолда фойда олишга қаратилган ҳар қандай чайқовчилик восита ва усуллардан фойдаланиш ва арабчада “ғарар” деб аталувчи (араб тилидан “хавф-хатар”, маъносини англатади) ўзини оқламайдиган ҳаддан ташқари таваккалчилик таъқиқланган бўлиб, исломий молия муассасаларининг ишлаб чиқариш тармоғига (реал иқтисодиётга) таяниши, унинг молиявий инқирозга чидамлилигини таъминлайди. Буни ҳатто ғарб тадқиқотчилари ҳам эътироф этмоқдалар.

Ислом тараққиёт банки(ИТБ) 1975 йилда Ислом конференцияси ташкилотига аъзо мамлакатлар молия вазирлари йиғилишининг қарорига мувофиқ ташкил этилган. ИТБнинг штаб-квартираси Саудия Арабистонининг Жидда шаҳрида жойлашган. ИТБга фақатгина “Ислом конференцияси ташкилотлари” иштирокчилари бўлган мамлакатларгина аъзо бўлишлари мумкин⁵. Қуйдаги 2-расмда 2019 йил якунига кўра, ИТБнинг асосий акциядорларини, низом капиталидаги улушлари акс эттирилган.

4 Филоник А.О. Исламские банки: задачи на ближайшее будущее. Мировая экономика и международные отношения, 2017, том 61. № 2. сс. 85-93.

5 Islamic Financial Services Board. 2019. Islamic Financial Services Industry Stability Report. Kuala Lumpur, Malaysia, July.

2-расм. ИТБ асосий акциядорларининг улуши.

ИТБнинг Худудий офислари 1994 йили Работ(Марокаш)да, Куала-Лумпурда, 1997 йили Қозоғистонда ва 2008 йили Дакарда очилган. Банк шунингдек 12 та аъзо мамлакатда, яъни Афғонистон, Озарбайжон, Бангладеш, Гвинея, Индонезия, Эрон, Нигерия, Покистон, Сьерра-Леона, Судан, Ўзбекистон ва Яманда, ўзининг маҳаллий ваколатхоналарига эга. ИТБнинг асосий вазифаси аъзо-мамлакатларда шариатга мувофиқлашувчи иқтисодий тараққиётни қўллаб-қувватлашданиборат. Иштирокчиларнинг аксарияти Африка ва Осиё мамлакатлари, шунингдек, Европада икки мамлакат (Албания, Туркия) ва Америкадаги бир мамлакат (Суринам). ИТБга аъзо давлатлар турли ҳудудларни ташкил этганлиги сабабли у минтақалараро банк сифатида таснифланиши мумкин. Унинг асосий мақсади эса, аъзо-мамлакатларда инсон капитални барқарор ривожлантиришга жиддий таъсир кўрсатувчи, шариат тамойилларига мувофиқ фаолият кўрсатадиган, жаҳон миқёсидаги тараққиёт банки бўлишдан иборат. Сўнгги 12 йил давомида етакчи рейтинг агентликлари бўлган, Moody's, Standard&Poor's ва Fitch томонидан ИТБга узоқ муддатли кредит рейтинги- "AAA" ва қисқа муддатли олий барқарор кредит рейтинги – "A+" бериб келинмоқда. Банк назорати бўйича Базель қўмитаси ИТБни ноль хатарли ҳалқаро банклар гуруҳида эканини тасдиқлади[11]. Европа Иттифоқининг Комиссияси ҳам ИТБни хатарсиз молиявий тараққиёт муассасаси сифатида таснифлади ва ИТБ БМТнинг Бош Ассамблеясида кузатувчи мақомини олди. ИТБнинг муассасалари ИХТ Бош котибияти ва муассасалари, Халқаро тараққиёт банки, БМТ тараққиёт ташкилоти, Худудий ривожлантириш ташкилоти, Миллий ривожланиш жамғармалари ва нодавлат ташкилотлари каби бир қатор ташкилотлар билан тараққиёт соҳасида яқин алоқа қилиб келмоқдалар. Исломи тараққиёти банки ИТБ гуруҳидан иборат бўлган махсус ташкилот ва жамғармаларни таъсис этди.

ИТБ таркибига қуйидаги ташкилотлар киради: исломий тараққиёти банки; хусусий секторни ривожлантириш бўйича исломий корпорация; экспортни кредитлаш ва инвестицияларни суғурталаш бўйича исломий корпорация; ҳалқаро исломий савдо-молия корпорацияси; исломий тадқиқот ва ўқув муассасаси.

ИТБ гуруҳи қуйидаги кенг миқёсдаги фаолият турларига жалб этилган: аъзо мамлакатларда қашшоқлик даражасини пасайтиришга қўмаклашиш; аъзо мамлакатлар савдо-иқтисодий ҳамкорлигини ривожлантириш; лойиҳавий молиялаштириш; кичик ва ўрта бизнесни қўллаб-қувватлаш; аъзо мамлакатлар маблағларини сафарбар қилиш; экспорт кредитлари ва инвестицияларни суғурталаш ҳамда қайта суғурталаш; аъзо мамлакатлар меҳнатга яроқли аҳолиси учун таълим дастурлари ва тадқиқотларни ташкил этиш; аъзо мамлакатларга фавқулотда ҳолатларда ёрдам кўрсатиш; аъзо мамлакатларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш бўйича бошқа фаолият шаклларида иборат.

ИТБ фаолиятининг асосий йўналишлари, аъзо-мамлакатларга, давлат ва хусусий секторга қарашли йўллар, каналлар, тўғонлар, мактаблар, касалхоналар, уй-жой, қишлоқ туманларини ривожлантириш ва бошқалар каби қишлоқ хўжалиги ва инфратизим лойиҳаларини молиялаштириш учун инвестициялар тақдим этишда намоён бўлади. ИТБ ҳалқаро тараққиёт молиявий муассасалари билан ҳамкорликни ривожлантирмоқда ва Европа тикланиш ва тараққиёт банки, Осиё тараққиёт банки, Молиявий назорат

юқори органлари ҳалқаро ташкилоти, Жаҳон банки билан 2011 йилда ҳамкорлик тўғрисидаги келишув имзоланган Соғлиқни сақлаш ва таълим соҳасидаги ИТБ лойиҳаларини молиялаштириш ИТБга аъзо мамлакатларнинг ҳар бири интилаётган Минг йиллик ривожланиш мақсадларига (Millennium Development Goals) мувофиқ амалга оширилмоқда. Айниқса, ИТБ ўз фаолиятида давлат-хусусий сектор ҳамкорлиги механизмини фаол ишлатиши, ижтимоий аҳамиятга эга бўлган лойиҳаларни қўллаш учун қўшимча молиявий маблағларни жалб қилиш имконини беради. Бинобарин, ИТБ фаолиятининг стратегик муҳим йўналиши, бу мусулмон мамлакатлар аҳолисини малакавий тайёрлаш ва таълим даражасини ошириш ҳисобланади.

Сўнгги икки йил давомида Ўзбекистонда, Исломий молияни шакллантириш чоралари кўрилмоқда. Хусусан, Ислом тараққиёт банки гуруҳи ва Араб мувофиқлаштириш гуруҳи жамғармалари билан узоқ муддатли шерикликни янада кенгайтириш, шунингдек, устувор лойиҳаларни ва улар билан ҳамкорлик дастурларини қўллаб-қувватлаш мақсадида, Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ислом тараққиёт банки гуруҳи ва Араб мувофиқлаштириш гуруҳи жамғармалари билан ҳамкорликни янада кенгайтириш ва чуқурлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» 2019 йил 5 мартдаги ПҚ-4224-сон қарори билан 2019 йилда Ислом тараққиёт банки гуруҳи ва Араб мувофиқлаштириш гуруҳи жамғармалари билан ҳамкорликни янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар режаси тасдиқланди⁶.

Исломий иқтисод Ўзбекистон учун биринчи даражали тизим бўлмасада, хусусий секторни ривожлантириш бўйича Исломий Тараққиёт Корпорациясининг (ICD) шаръий-молиявий воситаларига қизиқишини кучайтириши, бу тизимга бўлган эътибор юқорилигини кўрсатади. Исломий молияси бутун дунёда тараққий топаётган ва юқори суръатларда ривожланиб келаётган молия соҳаларидан бири ҳисобланмоқда. Лекин шуни тан олиш керак, Ўзбекистонда бу борада амалий қадамлар ташлангани йўқ. Ваҳоланки, ҳукумат томонидан бу соҳанинг муҳимлиги ва ундан унумли фойдаланиш, ривожлантириш ишларини бошлаш тўғрисидаги қарор қабул қилинган ва барча давлат идораларга етказилган бўлса ҳам. Бундаги асосий масала – ҳозирда мавжуд банкларда исломий молияси дарчаларини ёки алоҳида исломий банкларини таъсис этиш бўйича ҳуқуқий-норматив ҳужжатлар базасини такомиллаштиришни тақозо этади. Бугунги кунда 70 давлатда 300 га яқин исломий банклари ва 200 га яқин исломий молияси дарчалари фаолият олиб бормоқда ва Исломий молия институтларининг активлари 2,5 триллион АҚШ доллари миқдорида баҳоланади, ўртача йиллик ўсиш суръати бошқа соҳалардан анча баланд бўлиб 10-12% ташкил қилмоқда.⁷

Исломий молия жаҳон молия инқирозини муваффақиятли тарзда енгиб ўтиб, иқтисодиётда даврий тебранишлар ва ўзининг тизимли хатарларга нисбатан барқарорлигини, дунёвий ҳуқуқ муҳитида яшовчанлиги ва мослашувчанлигини исботлади ва умумий иқтисодий ўсишга сезиларли ҳисса қўшиб келмоқда. Бунда у, ўз диний эътиқодларига асосланган ҳолда исломий молиясига мурожаат қилаётганлар учун ҳам, бу тизим орқали ўз молиявий эҳтиёжларини янада тўлароқ қондиришни ният қилаётганлар учун ҳам имкониятлар тақдим этмоқда. Анъанавий фоизлар ўрнини эгаллайдиган фойда ва зарарларда шерик бўлиш тизими, мусулмон аҳолисининг катта қисмини мамлакатнинг молиявий тизимига жалб қилиш, жамғаришнинг меёрини ўсишига ва исломий давлатларида тадбиркорлик фаоллигини оширишга ёрдам беради. Исломий банклар ўз олдида аҳолини ривожланиш жараёнига дахлдор этишни мақсад қилиб қўйдилар ва йирик капитални йиғиш орқали бунга эришдилар.

ҲУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Жаҳон мамлакатларда, шунингдек Ўзбекистонда тадбиркорликни ривожлантириш ва мусулмон уммати учун фойдали ва истиқболли бўлган Ислом иқтисодиёти ва молиясини ривожлантириш бўйича катта тажрибани тан олиш зарур;

Исломий молия жаҳон молия инқирозини муваффақиятли тарзда енгиб ўтиб, иқтисодиётда даврий тебранишларни бартараф этиб, ўзининг тизимли хатарларга нисбатан барқарорлигини, ҳалқаро ҳуқуқ муҳитида яшовчанлиги ва мослашувчанлигини исботлади ва жаҳон иқтисодий ўсишга сезиларли ҳисса қўшиб келмоқда;

Ўзбекистонда Исломий молияси муассасалари фаолияти ташкил этилиши, аҳолининг кўпроқ қисми молиявий хизматлардан фойдаланишига олиб келади ва ҳуфёна иқтисодиётнинг легаллашувига ёрдам беради;

Ислом банкини ташкил этиш Ўзбекистонга иқтисодий тараққиётга кучли туртки беришга имкон беради ва юқори технологияларга инвестицияларни кенгайтирди.

6 Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Исломий тараққиёт банки гуруҳи ва Араб мувофиқлаштириш гуруҳи жамғармалари билан ҳамкорликни янада кенгайтириш ва чуқурлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» 2019 йил 5 мартдаги ПҚ-4224-сон қарори.

7 Байдаулет Е.А. Исломий молия асослари /Е.А.Байдаулет. – Тошкент: «O'zbekiston» НМИУ, 2019. – 432 б.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ярыгина И.З. Банковская система Канады: решение современных вызовов. // США и Канада: экономика, политика, культура. 2017. № 2 (566). С. 87.
2. «Мировой экономике предрекают неизбежный кризис! НЭП («Новая Экономическая Политика») <https://nep.detaly.co.il/mirovaya-ekonomika-bilet-v-odin-konets>.
3. Мирзаев Ш.А. “Глобал молиявий инқирознинг келиб чиқишида АҚШ молия тизимининг ўрни”. Т. “Иқтисод ва молия” №2,2009.
4. Филоник А.О. Исламские банки: задачи на ближайшее будущее. Мировая экономика и международные отношения, 2017, том 61, № 2, сс. 85-93.
5. Islamic Financial Services Board. 2019. Islamic Financial Services Industry Stability Report. Kuala Lumpur, Malaysia, July.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Исломий тараққиёт банки гуруҳи ва Араб мувофиқлаштириш гуруҳи жамғармалари билан ҳамкорликни янада кенгайтириш ва чуқурлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» 2019 йил 5 мартдаги ПҚ-4224-сон қарори.
7. Байдаулет Е.А. Исламий молия асослари /Е.А.Байдаулет. – Тошкент: «O'zbekiston» НМИУ, 2019. – 432 б.

ЭФФЕКТ ДОХОДА И ЗАМЕЩЕНИЯ В ЕВРОПЕ

Сулаймонов Асадбек

студент 2-курса Ташкентского института менеджмента и экономики

Аннотация: Эффект дохода и замещения играет ключевую роль в экономическом поведении европейских домохозяйств и индивидов. В контексте изменений цен на товары и услуги, эффект дохода выражается в увеличении или снижении покупательной способности, что влияет на уровень потребления. Одновременно эффект замещения побуждает потребителей изменять структуру потребления, заменяя более дорогие товары и услуги на более дешёвые. Эти эффекты особенно заметны в периоды экономической нестабильности или при значительных колебаниях цен на энергоносители, что неоднократно проявлялось в странах Европы в последние десятилетия.

Ключевые слова: эффект дохода, эффект замещения, покупательная способность, энергетический кризис.

Annotatsiya: Daromad va o'rin bosuvchi effektlar yevropalik oilalar va shaxslarning iqtisodiy xulq-atvorida muhim rol o'ynaydi. Mahsulotlar va xizmatlar narxlaridagi o'zgarishlar kontekstida daromad effekti xarid qilish qobiliyatining oshishi yoki kamayishi sifatida ifodalanadi, bu esa iste'mol darajasiga ta'sir qiladi. Bir vaqtning o'zida, o'rin bosuvchi effekt iste'molchilarni iste'mol tuzilmasini o'zgartirishga undaydi, qimmatbaho mahsulotlar va xizmatlarni arzonlari bilan almashtirishga. Ushbu effektlar iqtisodiy beqarorlik yoki energiya narxlaridagi muhim tebranishlar davrida ayniqsa sezilarli bo'ladi, bu esa so'nggi o'n yilliklarda yevropa mamlakatlarida bir necha bor kuzatilgan.

Kalit so'zlar: daromad effekti, o'rin bosuvchi effekt, xarid qilish qobiliyati, energiya inqirozi.

Abstract: The income and substitution effects play a key role in the economic behavior of European households and individuals. In the context of changes in the prices of goods and services, the income effect is expressed as an increase or decrease in purchasing power, which affects the level of consumption. At the same time, the substitution effect encourages consumers to change their consumption structure, replacing more expensive goods and services with cheaper ones. These effects are particularly noticeable during periods of economic instability or significant fluctuations in energy prices, as has been repeatedly observed in European countries over the past decades.

Key words: income effect, substitution effect, purchasing power, energy crisis.

Эффект дохода и замещения является важным механизмом, определяющим экономическое поведение европейских потребителей при изменении цен на товары и услуги. Эффект дохода подразумевает изменение покупательной способности домохозяйств в зависимости от изменения реального дохода. Когда цены на товары повышаются, реальный доход потребителя снижается, что ведёт к сокращению объёмов потребления (если цены растут, но доход остаётся прежним). Эффект замещения, в свою очередь, означает, что при росте цен на один товар, потребители склонны переключаться на более дешёвые товары или услуги, которые могут служить заменителями.

Примеры эффекта дохода и замещения в Европе:

1. Энергетический кризис и цены на нефть: В период энергетических кризисов в Европе, таких как кризис 1970-х годов или недавний рост цен на энергоносители, многие европейские домохозяйства столкнулись с необходимостью пересмотра своих расходов на электроэнергию, газ и бензин. В ответ на рост цен на энергоресурсы, некоторые потребители начали экономить, уменьшая использование автомобилей и переходя на общественный транспорт или велосипеды (эффект замещения), в то время как другие сократили свои расходы на другие товары из-за снижения покупательной способности (эффект дохода).

2. Рост цен на жильё: В крупных европейских городах, таких как Лондон, Париж и Берлин, значительное повышение цен на недвижимость привело к тому, что люди стали переезжать в пригородные районы, где стоимость жилья ниже (эффект замещения), что часто снижает их расходы на жильё, но одновременно может увеличить затраты.

Актуальность эффекта дохода и замещения на мировом рынке высока, так как эти экономические механизмы влияют на потребительское поведение во всех странах, особенно в условиях глобализации и взаимосвязи национальных экономик. Влияние данных эффектов особенно заметно в контексте глобальных шоков, таких как резкие изменения цен на сырьевые товары, колебания валютных курсов и политические события, влияющие на мировые цепочки поставок.

Примеры актуальности эффекта дохода и замещения на мировом рынке:

1. Глобальные энергетические кризисы: Рост цен на нефть и газ, который наблюдался в последние

годы, вызванный как геополитическими факторами, так и нарушениями поставок, заставил потребителей во всем мире пересматривать свои энергетические привычки. В Европе и других регионах многие страны ускорили переход на возобновляемые источники энергии, такие как солнечная и ветровая (эффект замещения), в ответ на рост цен на традиционные энергоносители. Одновременно домохозяйства столкнулись с уменьшением покупательной способности из-за роста цен на товары и услуги, что снизило их уровень потребления (эффект дохода).

2. Мировой рынок продуктов питания: Из-за изменений климата и военных конфликтов (например, войны в Украине) цены на основные продовольственные товары, такие как зерновые и подсолнечное масло, значительно выросли. Это вызвало эффект замещения, когда страны и потребители начали искать альтернативы — переходя на более дешевые продукты питания или импортируя их из других регионов. Эффект дохода также был замечен в беднейших странах, где повышение цен на еду существенно сократило уровень доступного потребления других товаров.

3. Инфляция и мировой спрос: В условиях глобальной инфляции, вызванной последствиями пандемии COVID-19 и нарушениями цепочек поставок, эффект дохода стал особенно заметен, так как повышение цен на товары повседневного спроса, такие как топливо и продовольствие, сократило покупательскую способность населения во многих странах. Эффект замещения выразился в том, что потребители начали переключаться на более дешёвые аналоги, искать товары местного производства или сокращать потребление в пользу более экономных вариантов.

В целом, в условиях глобальной экономической нестабильности и взаимозависимости мировых экономик эффекты дохода и замещения являются универсальными и играют значимую роль в адаптации потребителей и экономических агентов к изменениям на мировом рынке.

Решение проблем, связанных с воздействием эффектов дохода и замещения в условиях экономических шоков, требует комплексного подхода. Существует несколько путей, которые могут помочь смягчить негативные последствия этих эффектов как для домохозяйств, так и для экономики в целом:

1. Диверсификация источников энергии

Проблема: Рост цен на традиционные энергоносители (нефть, газ) негативно сказывается на покупательной способности, вызывая как эффект дохода, так и замещения.

Решение: Ускоренный переход на возобновляемые источники энергии, такие как солнечная, ветровая и гидроэнергия, может помочь сократить зависимость от традиционных ресурсов и уменьшить волатильность цен на рынке. Инвестиции в зеленую энергетику также способствуют созданию рабочих мест и стимулируют экономический рост.

2. Поддержка уязвимых слоёв населения

Проблема: Эффект дохода сильнее всего ударяет по малоимущим слоям населения, так как их покупательная способность снижается, что затрудняет доступ к основным товарам и услугам.

Решение: Программы социальной поддержки, такие как субсидии на оплату электроэнергии и продовольствия, могут помочь снизить негативные последствия роста цен. Также можно ввести временные меры, такие как льготы или пособия для поддержки домохозяйств в период кризисов.

3. Инвестиции в инновации и технологическое развитие

Проблема: Эффект замещения заставляет потребителей искать альтернативы, которые не всегда доступны или удовлетворяют их потребности. Кроме того, рост затрат на производство товаров из-за увеличения цен на ресурсы также негативно влияет на экономику.

Решение: Стимулирование инвестиций в исследования и разработки может помочь создать более дешевые и эффективные заменители существующих товаров и услуг. Например, технологии энергосбережения, развитие сельскохозяйственных инноваций или улучшение производства продовольствия помогут улучшить доступность продукции на рынке.

4. Международное сотрудничество и координация

Проблема: Глобальные экономические шоки, такие как энергетические или продовольственные кризисы, часто носят международный характер, и отдельные страны не всегда могут эффективно справиться с ними самостоятельно.

Решение: Укрепление международного сотрудничества и координации действий может помочь странам совместно разрабатывать решения для стабилизации цен на сырьевые ресурсы, обеспечения продовольственной безопасности и борьбы с инфляцией. Примером такого сотрудничества могут быть международные соглашения по энергетическим поставкам или гуманитарная помощь.

5. Образование и повышение финансовой грамотности

Проблема: Домохозяйства не всегда имеют доступ к информации или навыкам, которые помогают эффективно управлять своими финансами в условиях кризиса, что усугубляет эффект дохода.

Решение: Программы повышения финансовой грамотности могут помочь людям лучше

ориентироваться в сложных экономических условиях, принимать обоснованные решения по поводу своих расходов, откладывать сбережения и выбирать эффективные способы замещения товаров и услуг.

6. Фискальная политика и регулирование

Проблема: Резкий рост цен может обострить инфляцию, что усугубляет негативные эффекты дохода и замещения на экономику.

Решение: Государственные меры по регулированию инфляции через фискальные и монетарные инструменты могут помочь стабилизировать цены. Например, снижение налогов на ключевые товары, субсидии для производителей или контроль за монополиями на рынках сырьевых товаров могут сгладить влияние ценовых шоков.

7. Развитие локальных рынков и самодостаточности

Проблема: Увеличение зависимости от импортируемых товаров и нестабильность глобальных цепочек поставок может усугубить эффект замещения, когда потребители вынуждены искать дефицитные или дорогие товары.

Решение: Поддержка местного производства и развитие самодостаточности в ключевых отраслях (например, сельское хозяйство, энергетика) могут помочь странам снизить зависимость от глобальных факторов. Это также способствует созданию новых рабочих мест и устойчивости экономики к внешним шокам.

Эти меры помогут смягчить последствия изменений на рынке, вызванных эффектами дохода и замещения, обеспечив более устойчивое и предсказуемое развитие экономики в условиях нестабильности.

ВЫВОДЫ И ЗАКЛЮЧЕНИЯ.

Эффект дохода и замещения играет ключевую роль в экономическом поведении как на европейском, так и на мировом уровне. Эти эффекты становятся особенно заметными в условиях экономических шоков, таких как энергетические кризисы, инфляция или рост цен на продукты питания. Для смягчения негативных последствий данных эффектов важно внедрять комплексные меры, такие как диверсификация источников энергии, поддержка уязвимых слоев населения, инвестиции в инновации, международное сотрудничество и укрепление локальных рынков. Эти действия помогут домохозяйствам и экономике лучше адаптироваться к изменениям на рынке и обеспечить более стабильное будущее.

Список использованной литературы:

1. Mankiw, N. Gregory. Principles of Economics. 9th ed., Cengage Learning, 2020.
2. Krugman, Paul, and Robin Wells. Microeconomics. 5th ed., Worth Publishers, 2017.
3. Varian, Hal R. Intermediate Microeconomics: A Modern Approach. 9th ed., W.W. Norton & Company, 2014.
4. Samuelson, Paul A., and William D. Nordhaus. Economics. 19th ed., McGraw-Hill Education, 2010.
5. Stiglitz, Joseph E., and Carl E. Walsh. Principles of Microeconomics. 6th ed., W.W. Norton & Company, 2019.

АНАЛИЗ ИЗМЕНЕНИЙ, ВЛИЯЮЩИХ НА КОРПОРАТИВНОЕ УПРАВЛЕНИЕ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ УЗБЕКИСТАНА

Темиров Абдулазиз Алимжанович,

Ташкентский институт менеджмента и экономики,

к.э.н., профессор

Аннотация: В статье автором освещены основы организации и особенности корпоративного управления в коммерческих банках. Также автором были разработаны предложения и рекомендации по совершенствованию корпоративного управления в банках Узбекистана.

Ключевые слова: коммерческие банки, корпоративное управление, Базельский комитет, банковский контроль, заинтересованные стороны, совет директоров, банковское управление, вкладчики, финансы, финансовое посредничество.

Аннотация: Мақолада муаллиф томонидан тижорат банкларида корпоратив бошқарувни ташкил этиш асослари ва хусусиятларини ёритиб берган. Шунингдек, Ўзбекистон банклари фаолиятида корпоратив бошқарувни такомиллаштириш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиққан.

Калит сўзлар: тижорат банклари, корпоратив бошқарув, Базел қўмитаси, банк назорати, манфаатдор томонлар, директорлар кенгаши, банк бошқаруви, омонатчилар, молия, молиявий воситачилик.

Abstract: In the article, the author highlights the basics of organization and features of corporate governance in commercial banks. The author also developed proposals and recommendations for improving corporate governance in banks in Uzbekistan.

Key words: commercial banks, corporate governance, Basel Committee, banking control, stakeholders, board of directors, banking management, depositors, finance, financial intermediation.

На сегодняшний день в качестве одного из важнейших институциональных изменений, происходящих в деятельности коммерческих банков Республики Узбекистан, следует особо отметить формирование корпоративной системы управления. «Банковская система Республики Узбекистан в настоящее время представлена 31 коммерческим банком, оказывающими традиционный спектр банковских услуг — кредитование, депозитные операции, расчетно-кассовые услуги и т.д. Государство имеет доминирующее положение в банковском секторе — 13 из 31 банков имеют государственное участие в капитале, их капитал составляет более 87 % совокупного капитала, а активы — более 85 % общих активов банковской системы»¹.

Корпоративное управление, организованное в коммерческих банках, является основным фактором формирования доверия юридических и физических лиц, которые размещают в них свои средства, а также банков-контрагентов на межбанковском кредитном рынке, инвесторов, работающих на рынке ценных бумаг. Учитывая роль коммерческих банков в качестве финансового посредника, вопросу эффективной организации корпоративного управления в банках уделяется внимание как главной цели экономических реформ, проводимых в банковской системе нашей республики.

Согласно законодательству Республики Узбекистан «Корпоративное управление понимается как совокупность отношений между органами управления банка и другими заинтересованными сторонами, обеспечивающая необходимую организационную структуру для определения стратегических целей банка и контроля за ними, а также возможность принятия управленческих решений, включая распределение полномочий и ответственности органов управления»².

Обзор литературы, посвященных изучению корпоративного управления в банках, показывает, что в различных исследованиях были рассмотрены отдельные аспекты корпоративного управления коммерческих банков. Следовательно корпоративное управление понимается как совокупность отношений между органами управления банка и другими заинтересованными сторонами, обеспечивающая

1 Указ Президента Республики Узбекистан «О стратегии реформирования банковской системы Республики Узбекистан на 2020-2025 годы» УП-5992, 12.05.2020.

2 «Положение о корпоративном управлении в коммерческих банках». № 3254 от 30 июня 2020 г.

необходимую организационную структуру для определения стратегических целей банка и контроля за ними, а также возможность принятия управленческих решений, включая распределение полномочий и ответственности органов управления. В результате исследований стало ясно, что корпоративное управление - это комплексное понятие, которое следует рассматривать как систему управления.

На наш взгляд, корпоративное управление в коммерческих банках - эта система взаимодействия между заинтересованными сторонами банка, которая устанавливает правила и определяет механизм взаимоотношений между акционерами банка и его правлением, персоналом и другими заинтересованными лицами, влияющими на деятельность банка.

На сегодняшний день отличительными чертами корпоративного управления в коммерческих банках нашей республики можно охарактеризовать следующее:

Значительную роль в банковском корпоративном управлении играют Центральный Банк Республики Узбекистан и другими регулирующие органы такие как Государственный налоговый комитет, Государственный таможенный комитет и др., являющиеся одной из отличительных черт банковского корпоративного управления. В связи с этим устанавливается взаимосвязь между финансовой системой и ролью Центрального банка Республики Узбекистан, который является регулятором корпоративного управления.

Корпоративные отношения между акционерами и правлениями коммерческих банков (т.е. исполнительными органами) более сложны, чем в других хозяйствующих субъектах экономики страны. Эта сложность в основном связана с такими факторами, как большая государственная доля в капиталах коммерческих банков, банковская тайна, жесткое регулирование деятельности коммерческих банков со стороны Центрального Банка и другими регулируемыми органами Республики Узбекистан,

Для осуществления посреднических операций, в основном кредитных операциях, коммерческие банки привлекают депозиты юридических и физических лиц. Увеличение кредитных средств приводит к повышению уровня банковских рисков. Временное существенное несоответствие структуры банковских пассивов и активов, в свою очередь, может привести к потере доверия вкладчиков банка. По этой причине склонность банков к риску делает обязательным страхование депозитов.

«Когда дается определение системе корпоративного управления коммерческим банком в Узбекистане, в качестве одной из заинтересованных сторон следует признать государство. При этом под государством следует понимать не только Центральный банк Республики Узбекистан, но и другие государственные органы, влияющие на деятельность банков»³.

Сложность с управлением банковскими рисками в развивающихся странах, как Узбекистан, объясняется низким уровнем корпоративного управления. К примеру, это проявляется в серьезных конфликтах интересов и в их неэффективном разрешении, недостаточном внимании наблюдательных советов к проблеме управления рисками в рамках системы внутреннего контроля, в недостатках раскрытия информации, недостаточном количестве национальных фирм, способных проводить квалифицированный и независимый внешний аудит и т.д.⁴

Неэффективное корпоративное управление в банке означает усиление определенных кредитных, операционных и репутационных рисков, что, в свою очередь, приводит к снижению стоимости акций банка. Исходя из проведенных исследований, можно сказать, что особенности корпоративного управления в коммерческих банках Республики Узбекистан состоит в следующем:

1. Хотя в деятельности коммерческих банков значительное место занимают его вкладчики, но их роль и права на участие в корпоративном управлении банком практически не учитываются. Основной причиной этого является отсутствие или слабость теоретических основ, проблемы с местом и ролью вкладчиков в корпоративном управлении банка, что позволяет Центральному банку, а также акционерам и правлению банка игнорировать их права в корпоративном управлении банка.

2. Роль Центрального Банка Республики Узбекистан в корпоративном управлении банком слишком велика, поэтому он выступает в качестве регулятора корпоративных отношений в целом банковском секторе.

3. Прозрачность банковских операций играет немаловажную роль в корпоративном управлении банка. Однако, и в этом отношении наличие конфиденциальной информации, а также тот факт, что банки осуществляют сложные, технологически непрозрачные операции, затмевает вопрос прозрачности.

Согласно законодательству Республики Узбекистан, численный состав Наблюдательного Совета банка определяется его уставом. «Для общества с числом акционеров более пятисот, количественный

3 Темиров А. Особенности корпоративного управления в коммерческих банках // Управление государственное, муниципальное и корпоративное: теория и лучшие практики: Материалы Седьмой международной научно-практической конференции, 11–12 ноября 2022 г.

4 Головань Е.И., Анашка А.Ю. Роль эффективного корпоративного управления в системе минимизации рисков коммерческого банка // Байкальский исследовательский журнал. 2017. Т. 8, № 2

состав наблюдательного совета общества не может быть менее семи членов, а для общества с числом акционеров более одной тысячи — не менее девяти членов»⁵. Из этого следует, что количество членов Наблюдательного совета банка должно быть не менее семи человек. Для обеспечения эффективности своей работы Наблюдательный Совет формирует специальные комитеты, в частности Комитет по аудиту, комитет по управлению рисками, комитет по вознаграждениям, а также другие комитеты для предварительного рассмотрения наиболее важных вопросов, входящих в компетенцию совета.

Основной задачей этих комитетов является углубленное изучение вопросов в рамках их компетенции и выработка предложений и рекомендаций по ним, а также оказание содействия Совету в выполнении его надзорных функций. По рекомендациям Базельского комитета по банковскому надзору в банках должно быть создано не менее четырех комитетов при Наблюдательном Совете, в частности комитеты по аудиту, вознаграждениям, назначениям, управлению рисками. Ниже дается информация о комитетах, созданных при Наблюдательных Советах некоторых коммерческих банков Республики Узбекистан.

Таблица 1. Комитеты, созданные при Наблюдательных Советах некоторых коммерческих банков Республики Узбекистан⁶.

№	Коммерческие банки	Комитеты, созданные при Наблюдательных Советах			
		внутренний аудит	Вознаграждениям	назначениям	Управлению рисками
1	АО Узناцбанк	+			+
2	АК Народный банк	+		+	+
3	АО Асака банк	+	+	+	+
4	АКИБ Ипак йули	+	+		+
5	АКБ Asia Alliance Bank	+			+
6	АК Агробанк	+	+	+	+
7	АК Кишлоккурилишбанк	+	+		+
8	ЧАКБ Даврбанк	+	+		+
9	ЧАКБ «Invest Finance Bank»	+	+		+
10	KDB Узбекистон	+			+

Предоставленная таблица сформирована на основе данных отдельных коммерческих банков Республики Узбекистан. Это свидетельствует о том, что по рекомендации Базельского комитета по банковскому надзору в рамках Наблюдательного Совета коммерческих банков были созданы вышеупомянутые комитеты. Во всех коммерческих банках созданы комитеты по аудиту и управлению рисками. Что касается других комитетов, ситуация иная, и причиной можно назвать то, что в некоторых коммерческих банках комитеты по назначениям, вознаграждениям и корпоративному управлению организованы как один комитет, а в некоторых-отдельно. Главное во всех коммерческих банках действует отдельный комитет по корпоративному управлению, по крайней мере, корпоративный консультант. Отсутствие того или иного специального комитета не означает, что нет возможности осуществления деятельности соответствующих сфер, но в таких случаях определенные обязанности можно будет возложить на другие комитеты Наблюдательного совета банка.

Подводя итоги, нужно обратить внимание на то, что в корпоративном управлении Республики Узбекистан необходимо :

Осуществление банковского корпоративного управления в соответствии с требованиями нормативных правовых документов, обеспечивающие надежность банковской деятельности.

Увеличить долю внешних акционеров банка, как физических, так и юридических лиц. Это связано с размещением акций на фондовой бирже «Ташкент», путем выпуска IPO.

При высокой концентрации капитала и наличии крупных акционеров, возникает случай недостаточного внимания к правам миноритарных акционеров в корпоративном управлении Банка. Поэтому необходимо дальнейшее расширение их прав.

⁵ Закон Республики Узбекистан «Об акционерных обществах и защите прав акционеров» (Новая редакция). 06.05.2014 г
⁶ Разработано автором на основе данных коммерческих банков

Список использованной литературы

1. Указ Президента Республики Узбекистан «О стратегии реформирования банковской системы Республики Узбекистан на 2020-2025 годы» PF-5992
2. Муричев А. Состояние И Совершенствование корпоративного банковского управления в России. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. М., 2007. - 38 с.
3. Каспина, Р.Г. Влияние на формирование авторской отчетности механизмов корпоративного управления / Р. Г. Каспина // Финансы и кредит. – 2004. – № 7 (145). - С. 50-55.
4. Темиров А. Особенности корпоративного управления в коммерческих банках // Управление государственное, муниципальное и корпоративное: теория и лучшие практики: Материалы Седьмой международной научно-практической конференции, 11–12 ноября 2022 г.
5. Головань Е.И., Анашка А.Ю. Роль эффективного корпоративного управления в системе минимизации рисков коммерческого банка // Байкальский исследовательский журнал. 2017. Т. 8, № 2
6. Арабова Н., Грачева М. Особенности корпоративного управления // Управление компанией, № 7, 2004.
7. Закон Республики Узбекистан «О защите прав акционерных обществ и акционеров». 2014.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ПУЛ МУОМАЛАСИНИ БОШҚАРИШНИНГ ТАҲЛИЛИ

Астанов Ҳ.З.

Тошкент менежмент ва иқтисодиёт институти,
“Бизнес бошқаруви ва молия” кафедраси катта ўқитувчиси

Режали иқтисодиёт даврида пул муомаласини бошқариш махсус режаларга асосланган ҳолда амалга оширилган. У даврда, маълумки, иқтисодиёт мулкчилик шаклининг ягоналигига, яъни давлат мулкчининг (шахсий мулкдан ташқари) ҳукмронлигига асосланган.

Пул муомаласи тушунчаси тор маънода нақд пул оборотини англатган. Шунинг учун ҳам пул муомаласини мувофиқлаштириш фақат нақд пул оборотини бошқариш, уни режалаштириш ва ушбу режанинг барча бўғинларда бажарилишини назорат қилиш билан чегараланган.

Корхона, ташкилот ва муассасаларнинг банклардаги ҳисобрақамларидаги пул маблағларини тасарруф қилиш қонун ва қоидалари давлат томонидан яратилган. Ушбу шароитда бутун мамлакатдаги пул обороти икки қисмга: нақд пул обороти ва нақд пул иштирокисиз амалга оширилган пул оборотларига ажратилган. Юқорида таъкидланганидек, фақат нақд пул оборотини режалаштириб бошқариш орқали пул муомаласини мувофиқлаштиришга эришилган.

Ўша даврда пул муомаласини мувофиқлаштириш учун қуйидаги воситалардан кенг фойдаланилган: давлат банки бўлимларининг касса плани; аҳолининг даромад ва харажатлар баланси; давлат банки томонидан корхона, ташкилот ва муассасалар иш ҳақи фондининг ишлатилиши устидан ўрнатилган назорат; давлат банки томонидан корхона, ташкилот ва муассасаларнинг касса интизомига риоя қилиши устидан назорат; корхона, ташкилот ва муассасалар томонидан нақд пуллик ва нақд пул иштирокисиз амалга ошириладиган ҳисоб-китоблар қоидаларига риоя қилиши устидан банк назорати.

Юқоридагиларнинг барчаси муомаладаги нақд пул массасини товарлар ва хизматлар ҳажми билан мутаносиб равишда ушлаш орқали пул бирлигининг барқарорлигини таъминлашга қаратилган.

Аҳоли даромад ва харажатлари баланси ҳам асосан нақд пул миграциясини аниқлаш ва у орқали нақд пул муомаласини бошқаришга хизмат қилган. Ўша даврда Давлат банки бўлимлари томонидан ўз мижозларининг иш ҳақи фондидан фойдаланиши ҳар кварталда бир марта текшириб борилган. Чунки барча корхона ва ташкилотлар давлат мулки бўлиб, уларга иш ҳақи фонди давлат томонидан тасдиқланган ва унинг ишлатилиши давлат банки томонидан назорат қилиб борилган. Мақсад — иш ҳақи фондидан фойдаланиш билан ишлаб чиқариш ва хизматлар кўлами ўртасидаги мутаносибликни таъминлаш бўлган.

Юқорида тўхталиб ўтилган тадбирларни амалга оширган ҳолда бозор иқтисодиёти шароитида пул муомаласини бошқариш ёки тартибга солишнинг иложи йўқ. Чунки, биринчи навбатда, бозор иқтисодиёти шароитида мулкчиликнинг давлат мулкидан ташқари турли шакллари пайдо бўлди ва ривожланди. Иккинчидан, мулкчилик шаклларининг ўзгариши натижасида нақд пул обороти ва нақд пулсиз ҳисоб-китоблар ўртасидаги чегара емирилиб, улар ўртасидаги тафовутлар йўқолиб бормоқда. Банклардаги ҳисобрақам соҳиблари ўз ҳисобрақамларидаги пул маблағларидан исталган шаклда тасарруф этиш ҳуқуқига эга бўлдилар.

Шундай қилиб, эркин бозор иқтисодиёти даврида пул муомаласи тушунчаси нафақат муомаладаги нақд пуллар айланишини, балки у билан бирга нақд пулсиз амалга ошириладиган ҳисоб-китобларни ҳам ўз ичига олишини исботламоқда.

Бизнинг фикримизча, мамлакатда пул муомаласини сифатли бошқаришда қуйидагиларга эътибор қаратишимиз лозим:

Пул муомаласини такомиллаштиришда узоқ муддатли концепция ишлаб чиқиш зарур. Концепция замирида пул назарияси асосчиларидан бирининг ғоялари (Фридман, Кейнс, классик ёки неоклассик) ёки ўз назариямизни ишлаб чиқишдан иборат бўлиши зарур.

Пул муомаласи ҳолатини таҳлил қилишда иқтисодий-математик усуллардан кенг фойдаланиш.

Пул муомаласини бошқаришда статистик маълумотларни тайёрлаш ва чоп этиш.

Банкдан ташқари пул айланмасининг олдини олиш мақсадида нақд пулсиз ҳисоб-китоб турларини кўпайтириш ва уларни ҳаётга татбиқ этиш.

Эркин бозор шароитида пул муомаласини мувофиқлаштириш деганда бутун пул айланмасини, муомаладаги жами пул массасини бошқариш тушунилади. Бундай шароитда муомаладаги пул массасини товарлар ва хизматлар ҳажми билан мувофиқлаштириб бориш муҳим иқтисодий аҳамият касб этади ва у ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш, мамлакат иқтисодий барқарорлигини таъминлаш, мамлакат пул бирлигининг айирбошлаш қобилиятини мустаҳкамлаш ҳамда тўлов баланси ҳолатини яхшилашга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Аскарлов, Б. Т. (2021). Пул муомаласи ва уни бошқариш. Тошкент: Иқтисодиёт ва Молия институти.
2. Қодиров, С. А. (2020). Ўзбекистондаги молиявий институтлар: ривожланиш тенденциялари. Журнал молия тадқиқотлари, 5(2), 12-25.
3. Нурматов, А. Ж. (2019). Пул сиёсатининг иқтисодий ўсишга таъсири. Тошкент: Фан ва технологиялар.
4. Исмаилов, Д. М. (2022). Пул муомаласи ва инфляция: Ўзбекистон мисоли. Халқаро иқтисодий тадқиқотлар, 3(1), 45-58.
5. Мўминов, Х. А. (2021). Молиявий барқарорлик ва пул муомаласини бошқариш. Тошкент: Иқтисодиёт журнали.

IMPROVING THE COMPANY'S FINANCIAL METHODS

Masharipova Shakhlo Adambaevna, PhD

Tashkent Institute of Management and Economy

Bekbayeva Feruza Baxtiyrovna, PhD

Tashkent State University of Economics Tashkent, Uzbekistan

Annotatsiya: Sug'urta ibtidoiy jamoa tuzumidagi qabila shaklidan toki zamonaviy dunyogacha turli bosqichlarni bosib o'tdi. Eng qadimgi davrda sug'urta tijoratga asoslanmagan bo'lsa, zamonaviy dunyoda sug'urta tijorat shakli sifatida moliyaviy infratuzilmaning bir qismini tashkil etadi. Sug'urta tashkilotlari ishlab chiqarish uzluksizligini ta'minlashda va sug'urta hodisalari ro'y berganda yetkazilgan zararni qoplash uchun xizmat qiladilar. Bu esa davlat tomonidan nazoratga olinishi kerak. Mazkur tezisd shu haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: sug'urta kompaniyasi, sug'urta polisi, mukofot puli, potensial sug'urtalanuvchi, litsenziya, sug'urta brokeri.

Abstract: Insurance has gone through various stages from the form of a tribe in a primitive community system to the modern world. In the most ancient times, insurance was not based on commerce, but in the modern world, insurance as a form of commerce is part of the financial infrastructure. Insurance organizations serve to ensure the continuity of production and to compensate for the damage caused in the event of insurance events. This needs to be controlled by the state. This thesis is about this.

Key words: insurance company, insurance policy, premium, potential insured, license, insurance broker.

Аннотация: Страхование прошло различные этапы от формы племени в первобытно-общинном строе до современного мира. В древнейшие времена страхование не было основано на коммерции, но в современном мире страхование как форма коммерции является частью финансовой инфраструктуры. Страховые организации служат для обеспечения непрерывности производства и возмещения ущерба, причиненного при наступлении страховых событий. Это должно контролироваться государством. Данный тезис об этом.

Ключевые слова: страховая компания, страховой полис, премия, потенциальный страхователь, лицензия, страховой брокер.

INTRODUCTION

In today's ever-evolving business landscape, the effective management of financial resources stands as a cornerstone for organizational success and sustainability. As markets become increasingly dynamic and competitive, companies are challenged to optimize their financial methodologies to navigate uncertainties, seize opportunities, and mitigate risks effectively. Enhancing financial methods goes beyond mere cost-cutting; it encompasses a strategic overhaul of budgeting processes, forecasting accuracy, cost controls, and capital allocation strategies. A robust financial framework not only ensures operational stability but also empowers businesses to innovate, expand, and thrive in volatile environments. According to recent research by McKinsey & Company, companies with superior financial performance consistently outperform their peers in areas such as revenue growth, profitability, and shareholder value creation [1]. This underscores the critical role of efficient financial management in driving organizational competitiveness and long-term value generation.

Furthermore, technological advancements continue to revolutionize the financial landscape, offering unprecedented opportunities for companies to streamline processes, enhance decision-making, and gain actionable insights from vast amounts of data. Leveraging innovative tools such as artificial intelligence, machine learning, and predictive analytics enables organizations to optimize resource allocation, identify emerging trends, and adapt swiftly to changing market dynamics [2]. In light of these imperatives, this article explores strategies and best practices for improving a company's financial methods, drawing insights from both academic literature and industry expertise. Through a comprehensive examination of key areas such as budget optimization, forecasting techniques, cost containment measures, and capital allocation strategies, this research aims to provide actionable insights to empower businesses in their quest for financial excellence.

METHODS

1. Budget Optimization:

Budgeting serves as the foundation of financial planning and control within organizations. However, traditional budgeting approaches often fall short in addressing the complexities of modern business environments. To optimize budgets effectively, companies are increasingly adopting flexible budgeting techniques, such as zero-based budgeting (ZBB) and activity-based budgeting (ABB). ZBB, championed by firms like Kraft Heinz and Unilever, involves scrutinizing expenses from scratch, thus eliminating inefficiencies and fostering a culture of cost-consciousness [3]. ABB, on the other hand, allocates resources based on the activities that drive costs, providing a more granular understanding of expenditure and enabling targeted cost reductions [4].

2. Forecasting Techniques:

Accurate forecasting is paramount for informed decision-making and proactive risk management. Traditional forecasting methods often rely on historical data and linear extrapolation, which may fail to capture nonlinear trends and external shocks. To enhance forecasting accuracy, companies are turning to advanced techniques such as predictive analytics and scenario modeling. Predictive analytics leverages machine learning algorithms to analyze large datasets and identify patterns, enabling organizations to anticipate future trends and make data-driven predictions [5]. Scenario modeling, meanwhile, allows businesses to simulate various scenarios and assess their financial implications under different market conditions, thereby enhancing strategic agility and resilience [6].

3. Cost Containment Measures:

Effective cost management is essential for optimizing profitability and preserving financial health. In addition to leveraging economies of scale and negotiating favorable supplier contracts, companies are exploring innovative cost containment measures such as lean management and process optimization. Lean management, pioneered by companies like Toyota, focuses on minimizing waste and maximizing value across the entire value chain, leading to significant cost savings and operational efficiencies [7]. Process optimization, facilitated by technologies like robotic process automation (RPA) and business process management (BPM) software, streamlines workflows and eliminates redundant tasks, driving down costs while enhancing productivity [8].

4. Capital Allocation Strategies:

Prudent capital allocation is crucial for maximizing shareholder value and supporting long-term growth initiatives. Traditional approaches to capital allocation often prioritize short-term returns over strategic objectives, leading to suboptimal investment decisions. To address this challenge, companies are adopting a more disciplined and strategic approach to capital allocation, guided by frameworks such as value-based management (VBM) and capital asset pricing model (CAPM). VBM emphasizes the creation of shareholder value through optimal resource allocation, aligning investment decisions with long-term value creation objectives [9]. CAPM, meanwhile, helps companies assess the risk-adjusted return of potential investments, enabling informed capital allocation decisions that balance risk and reward [10].

In conclusion, improving a company's financial methods is essential for driving sustainable growth, enhancing competitiveness, and maximizing shareholder value. By adopting innovative approaches to budget optimization, forecasting, cost containment, and capital allocation, organizations can strengthen their financial foundations and adapt proactively to evolving market dynamics. Through continuous innovation and strategic decision-making, businesses can position themselves for long-term success in an increasingly uncertain and complex business environment.

RESULTS AND DISCUSSION

Impact of Improved Financial Methods on Organizational Performance:

Enhancing a company's financial methods yields tangible benefits across various dimensions of organizational performance. Research indicates that firms adopting advanced financial methodologies experience improved financial performance metrics, including increased profitability, revenue growth, and shareholder value creation [11]. By optimizing budgeting processes, forecasting accuracy, cost containment measures, and capital allocation strategies, companies can bolster their financial resilience and competitiveness in today's dynamic business environment.

Budget Optimization:

The adoption of innovative budget optimization techniques such as zero-based budgeting (ZBB) and activity-based budgeting (ABB) enables organizations to reallocate resources more effectively, driving cost efficiencies and enhancing profitability. Companies that implement ZBB witness significant cost savings by scrutinizing expenses from the ground up, leading to a more efficient allocation of resources. Similarly, ABB provides a granular understanding of cost drivers, enabling targeted investments in value-creating activities

while minimizing wasteful expenditure [12]. Through these approaches, businesses can achieve greater budget discipline and strategic alignment, ultimately enhancing their financial performance.

Forecasting Accuracy:

Accurate forecasting is paramount for informed decision-making and risk management. By leveraging advanced predictive analytics and scenario modeling techniques, companies can anticipate future trends and assess potential outcomes under different scenarios. Predictive analytics empowers organizations to extract insights from vast amounts of data, enabling more accurate predictions of future performance and market dynamics [13]. Meanwhile, scenario modeling helps businesses evaluate the impact of various external factors on financial outcomes, enabling proactive risk mitigation and strategic planning. By improving forecasting accuracy, companies can make more informed investment decisions and adapt swiftly to changing market conditions, enhancing their competitiveness and resilience.

Cost Containment Measures:

Effective cost management is essential for maximizing profitability and preserving financial health. Lean management principles, combined with process optimization technologies such as robotic process automation (RPA) and business process management (BPM) software, enable organizations to streamline workflows and eliminate inefficiencies [14]. By minimizing waste and maximizing value across the value chain, companies can achieve significant cost savings while enhancing operational efficiency. Furthermore, strategic supplier partnerships and procurement initiatives contribute to cost reduction efforts, enabling businesses to negotiate favorable terms and achieve economies of scale. Through these cost containment measures, organizations can strengthen their financial position and improve overall profitability.

Capital Allocation Strategies:

Prudent capital allocation is critical for maximizing shareholder value and supporting long-term growth initiatives. By adopting value-based management (VBM) principles and leveraging frameworks such as the capital asset pricing model (CAPM), companies can prioritize investments that generate the highest risk-adjusted returns. VBM emphasizes the creation of shareholder value through optimal resource allocation, aligning investment decisions with long-term strategic objectives. Meanwhile, CAPM provides a systematic approach to assessing the risk-return profile of potential investments, enabling informed decision-making and portfolio optimization [15]. By employing disciplined capital allocation strategies, organizations can enhance their competitiveness and drive sustainable growth over the long term. Improving a company's financial methods has a profound impact on organizational performance, driving enhanced profitability, competitiveness, and shareholder value creation. By optimizing budgeting processes, enhancing forecasting accuracy, implementing cost containment measures, and adopting disciplined capital allocation strategies, businesses can strengthen their financial foundations and adapt proactively to changing market dynamics. Through continuous innovation and strategic decision-making, organizations can position themselves for sustained success in today's complex business environment.

CONCLUSION

In today's rapidly changing business landscape, the significance of robust financial methodologies cannot be overstated. The preceding discussion underscores the pivotal role of enhancing a company's financial methods in driving sustainable growth, bolstering competitiveness, and maximizing shareholder value creation. By optimizing budgeting processes, organizations can achieve greater transparency, discipline, and strategic alignment in resource allocation. Techniques such as zero-based budgeting and activity-based budgeting enable companies to eliminate inefficiencies, reallocate resources judiciously, and foster a culture of cost-consciousness.

Moreover, accurate forecasting serves as a cornerstone for informed decision-making and risk management. Leveraging advanced predictive analytics and scenario modeling techniques empowers businesses to anticipate market trends, assess potential outcomes, and adapt swiftly to changing circumstances.

Effective cost containment measures, including lean management principles and process optimization technologies, enable organizations to streamline workflows, minimize waste, and enhance operational efficiency. Strategic supplier partnerships and procurement initiatives further contribute to cost reduction efforts, enabling businesses to achieve economies of scale and improve profitability. Prudent capital allocation strategies, guided by frameworks such as value-based management and the capital asset pricing model, enable companies to prioritize investments that generate the highest risk-adjusted returns. By aligning investment decisions with long-term strategic objectives, organizations can enhance their competitiveness and drive sustained growth over time. In conclusion, improving a company's financial methods is imperative for navigating today's complex business environment successfully. Through continuous innovation, strategic decision-making, and

a commitment to excellence in financial management, organizations can position themselves for long-term success and resilience in the face of evolving market dynamics.

References

1. McKinsey & Company. (2020). "The power of financial performance management." Retrieved from: <https://www.mckinsey.com/business-functions/strategy-and-corporate-finance/our-insights/the-power-of-financial-performance-management>
2. Deloitte. (2019). "Future of Finance: CFO Insights." Retrieved from: <https://www2.deloitte.com/us/en/insights/series/cfo-insights/future-of-finance.html>
3. Zero-based budgeting: A tool for driving growth and profitability. McKinsey & Company. Retrieved from: <https://www.mckinsey.com/business-functions/strategy-and-corporate-finance/our-insights/zero-based-budgeting-a-tool-for-driving-growth-and-profitability>
4. Onuferová, E., Čabinová, V., & Dzurov Vargová, T. (2020). Analysis of modern methods for increasing and managing the financial prosperity of businesses in the context of performance: a case study of the tourism sector in Slovakia. *Oeconomia Copernicana*, 11(1), 95- 116.
5. Predictive Analytics. SAS. Retrieved from: https://www.sas.com/en_us/insights/analytics/predictive-analytics.html
6. Krylov, S. (2018). Target financial forecasting as an instrument to improve company financial health. *Cogent Business & Management*, 5(1), 1540074.

SUG'URTA FAOLIYATI DAVLAT TOMONIDAN TARTIBGA SOLISHNING ZARURIYATI VA UNING XORIJ TAJRIBASI

O'razaliyev Javlonbek O'rinboyevich

Bank-moliya akademiyasi tayanch doktranti

Annotatsiya: Sug'urta ibtidoiy jamoa tuzumidagi qabila shaklidan toki zamonaviy dunyogacha turli bosqichlarni bosib o'tdi. Eng qadimgi davrda sug'urta tijoratga asoslanmagan bo'lsa, zamonaviy dunyoda sug'urta tijorat shakli sifatida moliyaviy infratuzilmaning bir qismini tashkil etadi. Sug'urta tashkilotlari ishlab chiqarish uzluksizligini ta'minlashda va sug'urta hodisalari ro'y berganda yetkazilgan zararni qoplash uchun xizmat qiladilar. Bu esa davlat tomonidan nazoratga olinishi kerak. Mazkur tezisda shu haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: sug'urta kompaniyasi, sug'urta polisi, mukofot puli, potensial sug'urtalanuvchi, litsenziya, sug'urta brokeri.

Abstract: Insurance has gone through various stages from the form of a tribe in a primitive community system to the modern world. In the most ancient times, insurance was not based on commerce, but in the modern world, insurance as a form of commerce is part of the financial infrastructure. Insurance organizations serve to ensure the continuity of production and to compensate for the damage caused in the event of insurance events. This needs to be controlled by the state. This thesis is about this.

Key words: insurance company, insurance policy, premium, potential insured, license, insurance broker.

Аннотация: Страхование прошло различные этапы от формы племени в первобытно-общинном строе до современного мира. В древнейшие времена страхование не было основано на коммерции, но в современном мире страхование как форма коммерции является частью финансовой инфраструктуры. Страховые организации служат для обеспечения непрерывности производства и возмещения ущерба, причиненного при наступлении страховых событий. Это должно контролироваться государством. Данный тезис об этом.

Ключевые слова: страховая компания, страховой полис, премия, потенциальный страхователь, лицензия, страховой брокер.

KIRISH

Tarixiy hujjatlarga ko'ra, sug'urtaning ilk shakllari o'sha mashhur Hammurapi qonunlarida, Fors qo'ltig'i, Qadimgi Gretsiya, Misr va Rim dengiz savdogarlarining bitimlarida uchraydi¹ aks etgan. Bu kelishuvlar o'zida tabiat hodisalari va qaroqchilar hujumidan talofat ko'rgan tujjorlarga yetkazilgan zarar boshqa savdogarlar tomonidan qoplab berilishini ifoda etgan. Biroq, bu sug'urtalar notijorat shaklda bo'lgan, ya'ni hech qanday badal to'lanmagan.

XIX-asr oxiri — XX-asr boshlariga kelib sanoat ishlab chiqarishning rivojlanishi sug'urtalashning taraqqiy etishini ancha jadallashtirib, hukumat tomonidan tartibga solish zaruriyatini keltirib chiqardi.

Sug'urta kompaniyalarini tartibga soluvchi qonunlarning aniq tafsilotlari mamlakatdan mamlakatga farq qilishi mumkin, lekin ular odatda bir xil qolipga amal qiladi². Birinchidan, qonun chiqaruvchilar milliy sug'urta bozoriga kirishni nazorat qiluvchi litsenziyalash tizimini belgilaydilar. Ikkinchidan, nazorat qiluvchi organga litsenziyalangan sug'urtalovchilarning savdo faoliyatini nazorat qilish imkonini beradigan maxsus vakolatlar beriladi.

Ushbu "doimiy" tartibga solish vakolatlarining eng muhimi odatda moliyaviy va buxgalteriya talablari shaklida bo'ladi. Sug'urtachilarni tartibga solishning esa sabablari turlicha bo'lishi mumkin. Ulardan eng asosiysi bu — shubhasiz, iste'molchilarni himoya qilishdir.

Sug'urta kompaniyasini nazorat qilish va boshqarish sug'urta da'vogarlari, foyda oluvchilar, sug'urtalovchilar, aksiyadorlar va boshqalarga tegishli bo'lgan katta miqdordagi pul mablag'larini saqlashni o'z ichiga oladi. Sug'urta kompaniyasining moliyaviy inqirozi jiddiy ijtimoiy-siyosiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Xususan, hayotni sug'urtalovchining to'lovga layoqatsizligi anchayin og'riqli bo'lishi mumkin. Bunday moliyaviy muvaffaqiyatsizlik natijasida ko'plab sug'urtalovchilar yoki ularning qaramog'idagi shaxslar muqobil pensiya yoki

¹ Shennayev X.M., Ochilov I.K., Shirinov S.E., Kenjayev I.G., Sug'urta ishi —T.: Tafakkur bo'stoni, 2014, 5-b.

² Ellis H., Diacon S., Government Regulation of Insurance Companies, A Guide to Insurance Management, ISBN : 978-1-349-07497-6, 1990, p277

boshqa kelishuvlarni amalga oshirish uchun juda qarigan paytda o'zlarining umrbod jamG'armalari foydasidan mahrum bo'lishlari mumkin.

Shubhasiz, sug'urtachilarni davlat tomonidan tartibga solishning asosi sug'urta kompaniyalari o'rtasida to'lovga layoqatsizlikning oldini olishdir. Deyarli barcha hukumatlar o'zlarining milliy bozorida faoliyat yuritayotgan sug'urta kompaniyalarining moliyaviy jihatdan mustahkam bo'lishini va biznesni mas'uliyatli tarzda amalga oshirishlarini ta'minlashga intiladi. Hukumatlar sug'urta kompaniyalarini, birinchi navbatda, ularning sonini cheklash uchun emas, balki da'vogarlar va polislarni sotib olgan jamoa a'zolarining manfaatlarini himoya qilish uchun tartibga soladi.

Sug'urtalovchining va'dasi "o'rtacha iste'molchi" tomonidan oson tushunilmaydigan yuqori texnik huquqiy tilda ifodalangan polisda bo'lishi mumkin. Ko'pchilik sug'urta jarayonlari standart shartnoma shakllari va tariflari bo'lmasligi tufayli iste'molchining holati yanada og'irlashishi mumkin. Shunga ko'ra, sug'urta kompaniyalarini tartibga solishda hukumatlar ko'pincha sug'urta shartnomasi shakllarini tasdiqlash vakolatlarini olib, sug'urtalovchi va sug'urtalanganlar o'rtasidagi shartnoma munosabatlarida adolat tamoyilini ta'minlashga harakat qiladilar.

Yaqin o'tmishda ba'zi mamlakatlar, masalan, Buyuk Britaniya va Avstraliyada sug'urta shartnomalarining adolatsiz ishlashi, xususan, muhim faktlar va kafolatlangan ma'lumotlarning oshkor etilishi bilan bog'liq xavotir bildirilgan. Shuning uchun shartnoma shartlarini isloh qilish, ularni sug'urtalovchilar foydasiga ko'proq ishlashini nazarda tutuvchi takliflar kiritildi. Buyuk Britaniyada bu tashvish Britaniya sug'urtachilar assotsiatsiyasi a'zolari va Lloydlar sindikatlari tomonidan 1986-yilda chiqarilgan "Sug'urta amaliyoti bayonotlari"ning qabul qilinishiga olib keldi.

Boshqa mamlakatlar, xususan, AQShda sug'urtani davlat tomonidan tartibga solish tizimi 1945-yildagi Makkarran-Fergyuson qonunidan kelib chiqqan bo'lib, u sanoatni davlat tomonidan tartibga solish va soliqqa tortishni "jamoat manfaati" deb ta'riflaydi. Shuningdek, har bir shtatning ham o'ziga xos qonun-qoidalari mavjud.

Davlat sug'urta bo'limlari sug'urtalovchining to'lov qobiliyatini, bozor xatti-harakatlarini nazorat qiladi va boshqa narsalar qatori, sug'urta qoplamasi uchun stavkalarni ko'proq yoki kamroq darajada oshirish to'g'risidagi so'rovlarni ko'rib chiqadi va qaror qiladi. Tijorat sug'urtasida ishchilarga tovon to'lash eng yuqori darajada tartibga solinadi, chunki u Texasdan tashqari boshqa shtatlar qonunchiligida majburiydir³.

Litsenziyalash va kapitalga qo'yiladigan talablar AQShda jahon hamjamiyati qonunchiligiga uyg'un va ulardan farqli jihatlariga ham ega. Sug'urta kompaniyasining biznes yuritishi uchun litsenziyaga ega bo'lishi kerakligi umumiy talab bo'lsa-da, sug'urtalovchilar kapitali miqdori shtatlar bo'yicha juda katta farq qiladi. Masalan, Nyu-Yorkda kapital va ishchilarga tovon puli uchun qo'shimcha talablar mavjud. Nyu-Yorkda ishchilarga kompensatsiya yozadigan sug'urtachilar kapitali kamida 250 000–500 000 AQSh dollari atrofida bo'lishi talab etiladi⁴.

Sanoat uchun namunaviy qoidalar va qoidalarni ishlab chiqish Milliy sug'urta komissarlari assotsiatsiyasining (MSKA) mas'uliyati bo'lib, ularning aksariyati amalga oshirilishidan oldin shtat qonun chiqaruvchi organlari tomonidan tasdiqlanishi kerak. MSKA 1980-yillarda to'lov qobiliyatini tartibga solishni kuchaytirishga harakat qildi va davlat sug'urta bo'limlaridan ma'lum standartlarga javob berishni talab qiladigan akkreditatsiya dasturini ishlab chiqdi⁵. Shuningdek, u sug'urtalovchilar uchun biznesining xavfligidan kelib chiqqan holda kapitalning minimal talablarini belgilab berdi. Sug'urta kompaniyasining to'lov qobiliyatini tartibga solish davlatning funksiyasidir. Davlat nazorati tegishli shtatda sug'urta qilish uchun litsenziyaga ega bo'lgan kompaniyalarning moliyaviy sog'lomligini aniqlab beruvchi sug'urtalovchilar topshirishlari shart bo'lgan yillik moliyaviy hisobotlarni tahlil qilish va vaqti-vaqti bilan joyida tekshirish orqali aks etadi. Agar kompaniya yomon moliyaviy ahvolda ekanligi aniqlansa, tartibga soluvchi organlar uni saqlab qolish uchun turli choralar ko'rishlari mumkin. Biroq, ba'zan tartibga solish organlarining eng yaxshi harakatlariga qaramay, to'lovga layoqatsizlik yuzaga keladi.

Barcha shtatlarda kafolat fondlari deb nomlanuvchi tashkilotlar mavjud bo'lib, ular orqali mol-mulk va baxtsiz hodisalar sug'urtasi tizimining nochor sug'urtachilarga qarshi da'volar qoplab beriladi. Buning sharti sifatida sug'urtalovchilar kafolat uyushmalariga a'zo bo'lishlaridir.

Yurtimizda ham so'nggi yillarda sug'urta sohasini takomillashtirish bo'yicha ko'plab ishlar amalga oshirilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yilning 23-noyabrida "Sug'urta faoliyati to'g'risida"gi O'RQ-730-son⁶ Qonuni yangi tahrirda qabul qilinganligi, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 23.10.2021 yildagi "Sug'urta bozorini raqamlashtirish va hayot sug'urtasi sohasini rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-5265-son⁷, "Sug'urta xizmatlari bozorini yanada rivojlantirishning kompleks chora-

3 <https://www.iii.org/publications/commercial-insurance/how-it-functions/regulation>

4 https://www.dfs.ny.gov/apps_and_licensing/agents_and_brokers/home

5 <https://content.naic.org/150-timeline>

6 <https://lex.uz/docs/-5739117>

7 <https://lex.uz/docs/-5692504>

tadbirlari to'g'risida"gi PQ-108-son⁸, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 07.07.2022 yildagi "Avtotransport vositalarini boshqarishda va yo'nalishsiz taksi faoliyatini amalga oshirishda qo'shimcha qulayliklar yaratish to'g'risida"gi PQ-311-son⁹ qarorlari shular jumlasidandir.

Ushbu holatlarni barcha rivojlangan mamlakatlar boshidan o'tkazganligi hamda uning natijasi o'laroq turli qonun va qonunosti hujjatlari qabul qilinganligiga maqolamizning asosiy qismida yetarlicha to'xtalib o'tdik. Galdagi sug'urta kompaniyalarining vazifalari esa marketing va SMMni kuchaytirish, potensial mijozlar bilan ko'proq ishlash, sug'urtaning "Transport vositalari egalari fuqarolik javobgarligining majburiy sug'urtasi" kabi standart turlari bilan cheklanib qolmasdan, keng miqyosdagi, har bir mijozga individual yondashuvchi sug'urta turlarini ko'rib chiqishdan iborat.

Hukumatning oldida turgan istiqbolli rejalar esa "O'zbekiston-2030" strategiyasi¹⁰ning 28, 54-bandlarida ko'zda tutilgan sug'urta turlarini hamda "tibbiy sug'urta"¹¹ni jadallik bilan joriy etish, aholiga sug'urta mukofotini undirish bilan bog'liq huquqiy tushunchalar berishni ko'paytirish va sug'urtaga bog'liq sud jarayonlari va nizoli vaziyatlarni OAVda imkon qadar kengroq yoritish hamda sug'urtalanuvchilarning kafolatlarini to'liq ta'minlashdan iborat bo'lmog'i lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Shennayev X.M., Ochilov I.K., Shirinov S.E., Kenjayev I.G'., Sug'urta ishi – T.: Tafakkur bo'stoni, 2014, 5-b.
2. Ellis H., Diacon S., Government Regulation of Insurance Companies, A Guide to Insurance Management, ISBN: 978-1-349-07497-6, 1990, p277
3. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1111/j.1468-2230.1986.tb01715.x>
4. <https://www.iii.org/publications/commercial-insurance/how-it-functions/regulation>
5. https://www.dfs.ny.gov/apps_and_licensing/agents_and_brokers/home
6. <https://content.naic.org/150-timeline>
7. <https://lex.uz/docs>
8. <https://uz.kursiv.media/uz/2024-09-19/kursiv-reytingi-ozbekistondagi-eng-yirik-samarali-va-tez-rivojlanayotgan-sugurta-kompaniyalari/>
9. <https://www.gazeta.uz/oz/2023/09/07/medical-insurance/>

8 <https://lex.uz/docs/-6824178>

9 <https://lex.uz/uz/docs/-6100006>

10 <https://lex.uz/ru/docs/-6600413>

11 <https://www.gazeta.uz/oz/2023/09/07/medical-insurance/>

MIKROMOLIYAVIY XIZMATLARNING NAZARIY, NORMATIV-HUQUQIY ASOSLARI

N.F. Axmadaliyeva

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, "Xalqaro moliya" kafedrası katta o'qituvchisi, PhD

M.O. Egamberganov

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, moliya fakulteti talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada mikromoliyaviy xizmatlarning soni va sifatini oshirish hamda mikromoliyaviy xizmatlar bozori faoliyatini takomillashtirish masalalari iqtisodiy adabiyotlarda chuqur tadqiq qilingan bo'lib, mazkur nazariy qarashlarda mikrokredit va mikrolizing xizmatining xarajatli ekanligi, daromadlilik darajasining pastligi e'tirof etilgan. Shu sababli, kichik biznes va tadbirkorlik subyektlariga ko'rsatilayotgan mikromoliyaviy xizmatlarning bahosini pasaytirish va barqarorligini ta'minlashning zarurligi e'tirof etilgan.

Kalit so'zlar: mikromoliya, lombardlar, nobank, markaziy bank, tijorat, kichik biznes, aylanma kapital, ustav kapital, mikrokreditlar, lizing, qashshoqlik, moliya.

Abstract: In this article, the issues of increasing the number and quality of microfinance services and improving the operation of the microfinance services market are deeply researched in the economic literature, and in these theoretical views, it is recognized that microcredit and microleasing services are costly and have a low level of profitability. Therefore, the need to reduce the price and ensure the stability of the microfinance services provided to small business and entrepreneurship subjects is recognized.

Key words: microfinance, pawnshops, non-bank, central bank, commerce, small business, working capital, authorized capital, microcredits, leasing, poverty, finance.

Аннотация: В данной статье вопросы увеличения количества и качества микрофинансовых услуг и улучшения функционирования рынка микрофинансовых услуг глубоко исследованы в экономической литературе, и в этих теоретических взглядах признается, что услуги микрокредитования и микролизинга являются дорогостоящими и имеют низкий уровень рентабельности. Поэтому малый бизнес и предпринимательство признают необходимость снижения цены и обеспечения стабильности микрофинансовых услуг, предоставляемых его субъектам.

Ключевые слова: микрофинансирование, ломбарды, небанковская организация, центральный банк, коммерция, малый бизнес, оборотный капитал, уставный капитал, микрокредиты, лизинг, бедность, финансы.

KIRISH

Mikromoliyalash kam ta'minlangan aholiga o'z xususiy tadbirkorligi bilan shug'ullanishlari uchun moliyaviy xizmat ko'rsatish tushuniladi. Mikromoliyaviy xizmatlar ko'rsatuvchi tashkilotlar moliyaviy xizmatlar hisoblanmish mikrokreditlar berish va jamg'arish vazifalarini amalga oshirish bilan birgalikda tadbirkorlik faoliyatini yangi boshlayotganlarni moliyaviy bilimlarga o'qitadi va mikromoliyalash sohasida ish yuritishlari uchun o'z-o'ziga ishonchni oshirish kabi vositachilik xizmatlarini ham ko'rsatadi. Mikromoliyalash muassasalari aholining (tadbirkor sifatida davlat ro'yxatidan o'tmagan) kam daromadli qatlamlariga, yetarli kredit ta'minotiga ega bo'lmagan, kredit tarixiga ega bo'lmagan va kam miqdordagi kreditga muhtoj mikrokorxonalar va tadbirkorlarga samarali xizmat ko'rsatishi tufayli moliya bozorida raqobatlashuv mavqeini saqlab turishi mumkin bo'lgan bir qator afzalliklarga ega. Mikromoliyalash dastlabki rivojlanish davrida juda tor ma'noda, ya'ni rivojlanayotgan mamlakatlarda qashshoqlik muammolarining yechimini topish usuli sifatida talqin qilingan. Biroq, o'zining orttirgan tajribasi natijasida mikromoliyalash sohasi qamrovi va maqsadli yo'naltirilganligidan kelib chiqib, hozirgi vaqtda ko'plab mamlakatlarda kam ta'minlangan oilalarni qo'llab-quvvatlash, an'anaviy moliya institutlarining xizmatlaridan foydalanish imkoniyatiga ega bo'lmagan mikrokorxonalarga moliya-kredit xizmatlarini taqdim etish va kichik biznesga ko'maklashish vositasi sifatida keng qo'llanilmoqda. Mikromoliyalash va mikromoliyaviy xizmatlar bozorining rivojlanish evolyutsiyasi o'tgan XX-asrning o'rtalarida aholining kam daromadli qatlamlariga moliyaviy xizmatlar ko'rsatish borasidagi dastlabki sa'y-harakatlar ushbu xizmatlardan foydalanishning pirovard maqsadlari bilan bog'langan. Xususan, XX-asrning 50–70-yillarida davlat idoralari va donor tashkilotlar mayda va kam ta'minlangan fermerlarning ish unumini hamda daromadlilik darajasini oshirish umidida ularga subsidiyalangan qishloq xo'jalik kreditlarini berib kelgan. 80–90-yillarda mikrokreditlar asosan aktivlarga ega bo'lish va ularni jamg'arish, oilalarning daromadini va turmush darajasini oshirish uchun kam

ta'minlangan tadbirkorlarga qarz berishdan iborat edi. Mikro kredit oluvchilarning aksariyat qismi esa ayollardan iborat bo'lib, ular uchun mikro kreditlash ayniqsa samarali vositaga aylangan¹. Mikromoliyaviy xizmatlar bozori faoliyatini rivojlantirishning alohida nazariy va amaliy jihatlarini xorijlik iqtisodchi olimlar M. Yunus, A. Busigin, V. Demkovich, D. Savinova, L. Ibadova, M. Ismailov, O. Lavrushin, R. Gilferding, M. Mamut, A. Savatyugin, S. Andryushin, T. Gomanova kabi olimlarning ilmiy izlanishlarida o'z ifodasini topgan. Jumladan, xorijlik iqtisodchi olim M. Mamutning fikricha, mikro kreditlar berish va unchalik katta bo'lmagan aholi turar joylarida ishlash sezilarli darajada katta xarajatlarni talab etadi. Agar bunday sharoitda mikro kredit amaliyotlarini Markaziy bank tomonidan nazorat qilish yo'lga qo'yilsa, tijorat banklarining mikro kreditlar berishdan hafsalasi pir bo'lishi mumkin. Ammo mikro kreditlash amaliyotida kredit riski mavjud, bu esa mikro kredit amaliyotlarini nazorat qilishni taqozo etadi. Shuningdek, xorijlik iqtisodchi D. Savinovaning fikriga ko'ra, kichik tadbirkorlikni kreditlash bozorining har bir bosqichi uchun alohida kredit xizmati ko'rsatish zarur. U mazkur bozorning uch bosqichi bo'yicha uch xil kredit xizmatini taklif etadi:

yakka tadbirkorlarga va yuridik shaxs maqomiga ega bo'lgan kichik biznes subyektlariga minimal miqdorda mikro kreditlar berish;

kichik biznes subyektlariga kapital qurilish va asosiy vositalar sotib olish uchun cheklov asosida, bir martalik kreditlash va kredit yo'nalishi ochish yo'li bilan kreditlash shaklida, cheklovlar belgilash orqali o'rta va uzoq muddatli kreditlar berish;

kichik biznes va tadbirkorlik subyektlariga aylanma kapitalni to'ldirish maqsadida overdraft shaklida yoki kredit yo'nalishi ochish orqali kreditlar berish².

A. Vaxabov o'zining "Qishloq aholisi turmush darajasini oshirishda bank tizimining o'rni" mavzusidagi ma'ruzasida kichik biznes subyektlariga qishloq joylarda qishloq xo'jalik mahsulotlarini qayta ishlashga ixtisoslashgan ishlab chiqarish korxonalari va firmalarini tashkil etish maqsadida banklar tomonidan berilgan investitsion kreditlarning foiz stavkalarini O'zbekiston Respublikasi Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi mablag'lari hisobidan bonifikatsiya qilishni taklif qilgan. A. Vaxabovning fikriga ko'ra, ushbu taklifning amaliyotga joriy qilinishi quyidagi amaliy natijalarga erishish imkonini beradi:

qishloq joylarda qishloq xo'jalik mahsulotlarini qayta ishlash hajmi oshadi, kichik biznes subyektlarining moliyaviy ko'rsatkichlari yanada yaxshilanadi;

qishloq joylarda ishlab chiqarish faoliyati bilan shug'ullanayotgan kichik biznes subyektlarining investitsion kreditlarni qaytarish imkoniyati oshadi;

investitsion kreditlar berayotgan banklarning faoliyatidagi kredit riski darajasi pasayadi;

qishloq aholisining bandlik darajasi oshadi³.

Fikrimizcha, A. Vaxabovning mazkur taklifi juda o'rinni va amaliy ma'lumotlar tahliliga asoslangan ilmiy taklifdir. Shu o'rinda qo'shimcha sifatida aytish mumkinki, kichik biznes subyektlariga berilgan kreditlarning foiz stavkalarini bonifikatsiya qilish mikromoliyaviy xizmatlarning muhim turi bo'lgan mikro lizing xizmatini rivojlantirishga kuchli turtki beradi.

Mikromoliyaviy xizmatlar bozori tushunchasiga O. I. Lavrushin quyidagicha fikr bildirgan: "Kredit resurslari bozori - bu shunday bozorki, u yerda yangi pullar yaratiladi va iqtisodiyotning barcha sektoridagi pul resurslariga bo'lgan talabni qondirishga yordam berishi bilan bir qatorda mamlakatdagi iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy muammolarni bartaraf etadi"⁴.

Masalan, Sh. Xakimov shunday yozadi: "Mikromoliyalash — bu moliyaviy barqaror bo'lmagan fuqarolar yoki xo'jalik yurituvchi subyektlarga o'z tadbirkorlik faoliyatlarini boshlash yoki kichik tadbirkorliklarini rivojlantirish uchun ularga moliyaviy xizmatlar ko'rsatish jarayonidir va u quyidagi jarayonlarni rivojlanishiga olib keladi:

zarur bo'lgan pul resurslariga bo'lgan ehtiyojlarni qondiradi;

tadbirkorlik faoliyatini kengaytiradi, ayniqsa xususiy va oilaviy tadbirkorlikni rivojlantiradi;

ayollarni iqtisodiy faollikka jalb qiladi;

mahalliy ishlab chiqarishga ko'maklashadi;

qashshoqlikni kamaytirib, ijtimoiy muammolarni hal qiladi;

iqtisodiyotning real sektoriga iqtisodiy nochor aholini jalb qiladi va yangi ish o'rinlarini yaratadi;

moliya bozorida yangi xizmat turlarining yaratilishiga zamin yaratadi"⁵.

Banklar, mikromoliya va to'lov tashkilotlari, shuningdek mikroqarzarlar berishga oid qism bo'yicha lombardlar

1 Таджибаева, Д.А., Муминов, И.О. Микрофинансирование: руководство для микрофинансовых организаций. - Тошкент: МОЛИЯ, 2009. - С. 11-13.

2 Савинова Д. В. О формировании механизма привлечения кредитных ресурсов в малый бизнес // Денги и Кредит. - Москва, 2009. - № 5. - С. 60-61.

3 Vaxabov A.V. Qishloq aholisi turmush darajasini oshirishda bank tizimining o'rni. "Qishloq taraqqiyoti va aholi turmush darajasini oshirishda bank-moliya tizimining o'rni" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferentsiya materiallari. - Toshkent: Moliya, 2009. - 22 B.

4 Лаврушин О.И. Денги, кредит, банки // Москва: Финансы и статистика, 2000. - С. 16.

5 Хакимов Ш.Х. Развитие микрофинансирования в Узбекистане. - Тошкент, 2005. - С. 5

mikromoliyalashtirish faoliyatini amalga oshirishga haqli. Mikromoliya tashkiloti — mikromoliyalashtirish faoliyatini amalga oshiruvchi, shuningdek, ushbu Qonunda nazarda tutilgan boshqa xizmatlarni ko'rsatuvchi yuridik shaxs. Mikromoliya tashkilotlari quyidagilarga haqli:

mikromoliyalashtirish faoliyatini amalga oshirishga;

to'lov agenti (subagenti) yoki banklarning, sug'urta va boshqa moliya tashkilotlarining agenti vazifalarini amalga oshirishga;

o'zi amalga oshirayotgan faoliyat bilan bog'liq maslahat va axborot xizmatlarini ko'rsatishga;

tadbirkorlik subyektlariga mikrocredit summasidan oshadigan miqdorda kreditlar, lizing, kafolatlar berishga, faktoring xizmatlari va islomiy moliyalashtirishga oid xizmatlar ko'rsatishga.

Mikrocredit tashkilotining ustav fondi pul mablag'laridan, shuningdek, mazkur tashkilot ustav fondi miqdorining yigirma foizidan oshmaydigan boshqa mol-mulkdan shakllantiriladi. Ushbu tashkilotning ustav fondini shakllantirishda kreditga, garovga olingan mablag'lardan va boshqa jalb qilingan mablag'lardan foydalanishga yo'l qo'yilmaydi. Mikrocredit tashkilotlarining ustav fondi miqdori ikki milliard so'm etib belgilangan (1-jadval).

1-jadval. Mikromoliya tashkilotlar jami va ustav kapitali miqdori bo'yicha guruhlanishi⁶.

Ko'rsatkichlar nomi	Jami	shulardan								
		1 mlrd.so'm gacha		1 mlrd. so'mdan 3 mlrd.so'm gacha		3 mlrd. so'mdan 10 mlrd.so'm gacha		1 mlrd.so'm va undan yuqori		
	mikromoliya tashkilotlari soni	summa (mlrd. so'm)	soni	ulishi, foizda	soni	ulishi, foizda	soni	ulishi, foizda	soni	ulishi, foizda
01.05.2023 y. holatiga										
Jami kapital	83	1216,8	2	0,0%	25	4,7%	32	13,9%	24	81,4%
shundan, ustav kapitali	83	651,5	0	0,0%	45	15,2%	26	20,5%	12	64,3%
01.05.2024 y. holatiga										
Jami kapital	88	1968,2	1	0,0%	25	2,8%	32	9,0%	30	88,2%
shundan, ustav kapitali	88	928,5	0	0,0%	41	9,7%	29	14,8%	18	75,5%

Ushbu qonunga muvofiq mikrocredit tashkilotlari tomonidan ko'rsatiladigan xizmatlar turlari quyidagilardan iborat:

mikrocreditlar yoki mikroqarzlar berish;

qarz majburiyatlarini sotib olish va sotish (faktoring);

mikrocredit tashkiloti lizing beruvchi sifatida ishtirok etadigan mikrolizing (moliya ijarasi);

qonun hujjatlariga muvofiq boshqa turdagi mikromoliyaviy xizmatlar ko'rsatish, shu jumladan iste'mol kreditlari berish.

Mikrocredit tashkiloti qarz majburiyatlarini chiqarishga hamda yuridik va jismoniy shaxslardan omonatlar qabul qilishga haqli emas.

XULOSA VA TAKLIFLAR

mikromoliyaviy xizmatlarning soni va sifatini oshirish hamda mikromoliyaviy xizmatlar bozori faoliyatini takomillashtirish masalalari iqtisodiy adabiyotlarda chuqur tadqiq qilingan bo'lib, mazkur nazariy qarashlarda mikrocredit va mikrolizing xizmatining xarajatli ekanligi, daromadlilik darajasining pastligi e'tirof etilgan. Shu sababli, kichik biznes va tadbirkorlik subyektlariga ko'rsatilayotgan mikromoliyaviy xizmatlarning

6 www.cbu.uz O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma'lumotlari asosida tayyorlandi.

bahosini pasaytirish va barqarorligini ta'minlashning zarurligi e'tirof etilgan. Tijorat banklari va nobank kredit muassasalarining mikrokredit amaliyotlarini Markaziy bank tomonidan nazorat qilish masalasida iqtisodchi olimlar o'rtasida munozarali qarashlar mavjud. Fikrimizcha, mazkur amaliyotlarda kredit riski darajasining yuqori ekanligi hamda davlat tomonidan mikrokreditlash uchun zarur shart-sharoitlarning yaratilishi natijasida tijorat banklarining kredit portfelida mikrokreditlarning yuqori salmoqqa ega bo'lishini hisobga olgan holda, banklar va nobank kredit muassasalarining mikrokredit amaliyotlarini nazorat qilishni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Azimov U. va boshqalar. "Bank ishi" darslik, Toshkent, "Iqtisod – moliya" 2010-y.
2. Mullajonov F.M. "O'zbekiston Respublikasi bank tizimi" - T.: O'zbekiston, 2011-y.
3. Деньги, кредит, банки. Учебник. Под ред. проф. Лаврушина О.И. – М.: КНОРУС, 2009. – С. 452.
4. Банковское дело. Организация деятельности коммерческого банка: учебник / Г.Н. Белоглазова, Л.П. Кроливецкая, – М.: Высшее образование, 2009. – 422 с.
5. <http://www.cbu.uz> - O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining vebsayti.
6. <http://www.mf.uz> - O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi rasmiy sayti.

БАНК ХИЗМАТЛАРИГА ҚҚС СОЛИНИШ МАСАЛАЛАРИ

Бисенбаев Шарьяр Куанишбаевич

Қорақалпоқ давлат университети мустақил изланувчиси

Аннотация: Мазкур мақолада банк хизматларига ҚҚС солиниши масаласи кўриб чиқилган. Молиявий хизматларга ҚҚС қўлланиши давлат молиясида долзарб масала ҳисобланади. Аксарият мамлакатларнинг солиқ тизимида банк хизматлари ҚҚСдан озод қилинган. Банк хизматларининг ҚҚСдан озод қилиниши салбий оқибатларга олиб келади. Амалга оширилган таҳлиллар натижасида тегишли хулосалар шакллантирилган.

Kalit so'zlar: банк, молиявий хизматлар, солиқ солиш, ҚҚС, солиқ ставкаси.

Abstract: This article discusses the issue of VAT on banking services. The application of VAT to financial services is a pressing public finance issue. Banking services are exempt from VAT in the tax system of most countries. Exemption of banking services from VAT has negative consequences. As a result of the analysis, relevant conclusions were made.

Key words: bank, financial services, taxation, VAT, tax rate.

Аннотация: В данной статье рассматривается вопрос НДС на банковские услуги. Применение НДС к финансовым услугам является актуальной проблемой государственных финансов. Банковские услуги освобождены от НДС в налоговой системе большинства стран. Освобождение банковских услуг от НДС имеет негативные последствия. В результате проведенного анализа были сделаны соответствующие выводы.

Ключевые слова: банк, финансовые услуги, налогообложение, НДС, налоговая ставка.

КИРИШ

Банклар ва бошқа кредит ташкилотлари умумий тартибда солиқ тўловчилар тоифасига киришига қарамасдан, кўпинча улар бошқа солиқ тўловчилардан фарқли равишда солиққа тортилади. Жумладан, деярли барча молиявий хизматларга қўшилган қиймат солиғи (ҚҚС) солинмайди. Бугунги кунда ҚҚС 170 дан ортиқ мамлакатда қўлланиб, кенг тарқалган солиқ турларидан бири ҳисобланади. ҚҚС базаси моддий ресурслар қийматини ва ишлаб чиқарувчи томонидан амалга оширилган бошқа харажатларни ўз ичига олади. ҚҚС маҳсулотни истеъмолчига етказиб беришнинг ҳар бир босқичида олиниб, бюджетга даромад тушумларини бир маромда таъминлайди. Шу билан бирга, нархни белгилаш ва сотиш баҳосига киритилиши ҳамда охириги истеъмолчига трансформацияси сабабли мазкур солиқнинг тўлашдан қочиш истагини пасайтиради. Молиявий хизматларни ҚҚСга тортиш масаласини кўриб чиқишда, корхона ва истеъмолчилар томонидан сотиб олинadиган молиявий хизматларни бир-биридан ажратиш муҳимдир. Кўпгина иқтисодчи олимлар воситачилик молиявий хизматларини ҚҚС базасига киритиш масаласини муҳокама қилишган. Молиявий хизматларни ҚҚС базасига киритмасликка асосий далил сифатида бу турдаги хизматлар истеъмолчининг фойдалилик функциясига кирмаслиги ва инвестиция шакли ҳисобланиши кўрсатилган. Шунга қарамасдан, илмий адабиётларда молиявий хизматларни солиққа тортиладиган истеъмол сифатида баҳолаш бўйича ҳамфикрлик мавжуд. Баъзи муаллифлар бу позицияни қўллаб-қувватлаб, молиявий хизматларни тақдим етишда қўшилган қиймат яратилиши ва реал ресурслар сарфланиши кўрсатилган. Ишлаб чиқариш самарадорлиги назариясида В2В молиявий хизматлардан фойдаланишда уларга солиқ солинмаслиги шартлиги аниқ ифодаланган. Корхоналар билан оралиқ молиявий операцияларни солиққа тортмасликнинг иккита асосий йўли мавжуд: агар сотиб олинadиган молиявий хизматлардан ҚҚС олинadиган бўлса, маржа бўйича базавий баҳонинг аниқ ёки ноаниқлигидан қатъий назар, молиявий институтларга кўрсатилган хизматларни сотиб олишда тўланган ҚҚС тўлиқ ҳисобга олиниши лозим; агар трансакциялардан ҚҚС олинмайdиган бўлса, бундай ҳолатда молиявий воситачилар тўлаган ҚҚС тўлиқ ҳисобга олиниши ва албатта ноль даражали ставкада бўлиши лозим. Еҳтимол, В2В трансакцияларни солиққа тортишга нисбатан, ҳеч бўлмаганда, принципиал жиҳатдан баҳс-мунозаралар мавжуд емас. Мавжуд консенсус шуки, бу трансакциялар солиққа тортилмаслиги лозим ва бунга иккита усул билан еришиш мумкин: тўлиқ солиққа тортиш режими ёки В2В трансакциялар учун ноль даражали ставка ёрдамида. Бу икки усул В2В трансакциялар учун эквивалент ҳисобланади. Тадқиқот натижаларига кўра, агар коррективувчи қилувчи даромад солиғи мавжуд бўлса, молиявий хизматларни тўлиқ солиққа тортишдан кутилаётган натижалар янада яхшиланиши мумкин.

Банк маҳсулотларига нисбатан ҚҚС қўлланилиши масаласи солиқ солиш тизимини оптимallasштиришда долзарб масалалардан бири ҳисобланиб, банк операциялари бўйича ҳисоб-

фактуралар қўлланилиши билан боғлиқ муаммолар сабабли аксарият мамлакатларда банк хизматларига ҚҚС солинмайди. Бу режим реал иқтисодиётда бир қатор бузилишларга олиб келади. Яъни, банклар томонидан кирим қилинган ресурслар бўйича қопланмайдиган ҚҚС тўланади, аммо уларнинг сотилган маҳсулотларидан ҚҚС олинмайди.

Шу билан бирга, илмий изланишлар натижасида молиявий хизматларга ҚҚС солиниши ёки товар (иш) хизматлар етказиб берувчиларга тўлаб берилган ҚҚСнинг қисман ҳисобга олиниши билан солиштирилганда, молиявий воситачилик хизматлари қиймати нисбатан юқорироқ бўлиши аниқланган. Бу муаммо “қайтарилмайдиган ҚҚС” сифатида қаралиб, банк сектори томонидан яширин харажат сифатида қабул қилинади. Молиявий хизматлар бўйича кирим қилинган ҚҚСни ҳисобга олишнинг аниқ тизими мавжуд эмас¹, Шу сабабдан, бизнинг фикримизча, банкларнинг молиявий хизматларига ҚҚС солиниши масаласи муҳим илмий мунозаралар мавзуси ҳисобланади. *Boadway* ва *Keen*лар фикрига кўра, банклар томонидан кўрсатиладиган пуллик хизматларга солиқ солиш, масалан, сақлаш учун депозит ячейкаларини тақдим етишга ҚҚС солиниши бўйича консенсус мавжуд бўлиб, бу масала тортишувларга сабаб бўлмаган. Бироқ, спредга асосланган молиявий хизматларга нисбатан ҚҚС солиниши бўйича консенсус йўқ. Мазкур йўналишда *Diamond* ва *Mirrlees*нинг ишлаб чиқариш самарадорлиги теоремаси назарий асос бўлиб хизмат қилади. Ушбу теоремага кўра, соф даромадга ҳар қандай солиқ ставкасида солиқ солинади; бошқа солиқ инструментлари чекловларсиз мавжуд бўлган ва мукамал бозорда самарали солиқ структураси ишлаб чиқариш қарорларини бузмаслиги лозим². Бундан шундай хулоса қилиш мумкинки, тармоқ корхоналарига тақдим етилган молиявий хизматлар учун тўланган ҚҚС харажатлари чегирилиши лозим. *Auerbach* ва *Gordon* таъкидлашича, оддий иқтисодий моделларда барча истеъмол товарлари учун ягона ставка бўйича ҚҚСни жорий етиш ва ушбу солиқни меҳнатдан олинадиган даромадларга солиқ солиш ҳамда мавжуд активларни солиққа тортишнинг пропорционал эквивалентлигини тасвирлаш нисбатан осон. Меҳнатдан даромадларни солиққа тортиш ва ҚҚСнинг назарий эквивалентлиги молиявий хизматларни ҚҚСга тўлиқ интеграция қилиш аргументларини юзага келтиради³.

Қисқача айтганда, товарлар ишлаб чиқаришга киритилган барча асосий харажатлар солиққа тортилиши лозимлиги ҳақидаги ҚҚС бўйича анъанавий тахминлар ҳатто молиявий хизматлар учун ҳам мос келиши аниқланган. Шу билан бирга, *Auerbach* ва *Gordon* томонидан трансакцион харажатлар ва барча ишлаб чиқариш харажатларига истеъмолга солиқ солиниши кўрсатиб ўтилган. *Eggert* ва бошқаларнинг фикрича, банкларнинг ҚҚС тизимига тўлиқ қамраб олиниши фойдани максималлаштирувчи ва банкларнинг стратегик хулқ-атворларини чеклайдиган янги солиқларни жорий етишни назарда тутмайди.

*Jack*нинг фикрига кўра, маржа асосидаги битимлар бўйича ҚҚС қўлланишидаги амалий қийинчиликларни тан олган ҳолда, пуллик хизматлар солиққа тортилиши, бироқ маржинал ёки спред трансакцияларга ноль ставкада солиқ солиниши лозим. *Lockwood*, *Kleven* ва бошқалар барча молиявий хизматларга имконият даражасида паст ставкаларда ҚҚС солиниши зарурлигини таъкидлашган.

Молиявий хизматларни ҚҚСга тортиш хусусидаги илмий назариялардан келиб чиқиб, банклар томонидан кўрсатиладиган пуллик хизматларга (ҳашамат сифатида) умумий тартибда ҚҚС қўлланилиши, маржага асосланган молиявий хизматларга еса ноль ставкада ҚҚС солиниши лозим. Тижорат банклари молиявий воситачи сифатида молиявий ресурсларни тақсимлашда муҳим роль ўйнайди ва унинг фаолиятидаги ҳар қандай шаклдаги номутаносиблик умумий иқтисодий таъсирга ега бўлиши мумкин. Бу еса банклар фаолиятини солиққа тортиш методологиясини такомиллаштириш юзасидан кўплаб илмий тадқиқотларнинг олиб борилишига сабаб бўлади.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Yilmaz F. and Baydur I. (2018). VAT Treatment of the Financial Services: Implications for the Real Economy, Working Papers 1815, Research and Monetary Policy Department, Central Bank of the Republic of Turkey. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect>.
2. PWC (2006). Economic Effects of the VAT Exemption for Financial and Insurance Services, Report to the European Commission. https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation.
3. PWC (2012). Review of Current Practices for Taxation of Financial Instruments, Profits and Remuneration of the Financial Sector, Taxation Papers, 31, European Commission. https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation.

1 PWC (2006). Economic effects of the VAT exemption for financial and insurance services, Report to the European Commission.; PWC (2012). Review of Current Practices for Taxation of Financial Instruments, Profits and Remuneration of the Financial Sector”, Taxation Papers, 31, European Commission. https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation.

2 Diamond P.A. and Mirrlees J.A. (1971). “Optimal Taxation and Public Production: I—Production Efficiency” and “Optimal Taxation and Public Production II: Tax Rules”, American Economic Review, 61, 8-27 and 261-78.

3 Alan J. Auerbach & Roger H. Gordon (2002). “Taxation of Financial Services under a VAT,” American Economic Review, American Economic Association, vol. 92(2), pages 411.

4. Boadway R. and Keen M. (2003). Theoretical Perspectives on the Taxation of Capital Income and Financial Services. Taxation of Financial Intermediation: Theory and Practice for Emerging Economies. 443p.
5. Diamond P.A. and Mirrlees J.A. (1971). Optimal Taxation and Public Production: I – Production Efficiency and Optimal Taxation and Public Production II: Tax Rules, American Economic Review, 61, 8-27 and 261-78.
6. Alan J. Auerbach & Roger H. Gordon (2002). Taxation of Financial Services under a VAT, American Economic Review, American Economic Association, vol. 92(2), pages 411.
7. Eggert Wolfgang, Nicodeme Gaetan, Heitzmann Sebastian F. (2016). Moral Hazard, Profits and Taxation of the Financial Sector. <https://pdfs.semanticscholar.org>.
8. Jack W. (2000). The Treatment of Financial Services under a Broad-Based Consumption Tax. National Tax Journal 53(4, Part 1), 841.
9. Lockwood, B. (2010). How Should Financial Intermediation Services be Taxed? Working Paper 1014, Oxford University Centre for Business Taxation. <http://ideas.repec.org/p/btx/wpaper/1014.html>.
10. Kleven H. J., Richter W. F. and Sørensen P. B. (2000). Optimal Taxation with Household Production. Oxford Economic Papers 52, 592-593.

4-SHO'BA.

BIZNESNI BOSHQARISH VA IQTISODIYOT SOHASIDA RAQOBATBARDOSH KADRLAR TAYYORLASHNING DOLZARB MASALALARI

НОМАРКАЗЛАШТИРИШ ШАРОИТИДА ХУДУДИЙ БОШҚАРУВ ТИЗИМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Қодиров Абдурашид Маджидович,

ТДИУ ҳузуридаги “Ўзбекистон
иқтисодиётини ривожлантиришнинг
илмий асослари ва муаммолари”
илмий-тадқиқот маркази профессори, и.ф.д.

Ахмедиева Алия Тохтаровна

ТДИУ “Макроиқтисодий сиёсат ва прогназлаштириш”
кафедраси профессори, и.ф.д.

Аннотация: Худудлар иқтисодиётини давлат томонидан тартибга солиш тизимини трансформациялаш худудларнинг барқарор ва инновацион ривожланиши учун шароит яратишга, уларнинг рақобатбардошлиги ва аҳоли фаровонлигини оширишга қаратилган. Ушбу трансформацияни амалга ошириш давлат, бизнес ва жамоатчиликнинг биргаликдаги саъй-ҳаракатларини, шунингдек, халқаро тажриба ва илғор амалиётларни ҳисобга олишни талаб қилади.

Калит сўзлар: Трансформация, тизим, давлат томонидан тартибга солиш, иқтисодиёт, минтақалар.

Abstract: The transformation of the system of state regulation of the economy of the regions is aimed at creating conditions for sustainable and innovative development of the regions, increasing their competitiveness and well-being of the population. The implementation of this transformation requires joint efforts of the state, business and the public, as well as taking into account international experience and best practices.

Key words: Changes, system, state regulation, economy, regions, essence, character.

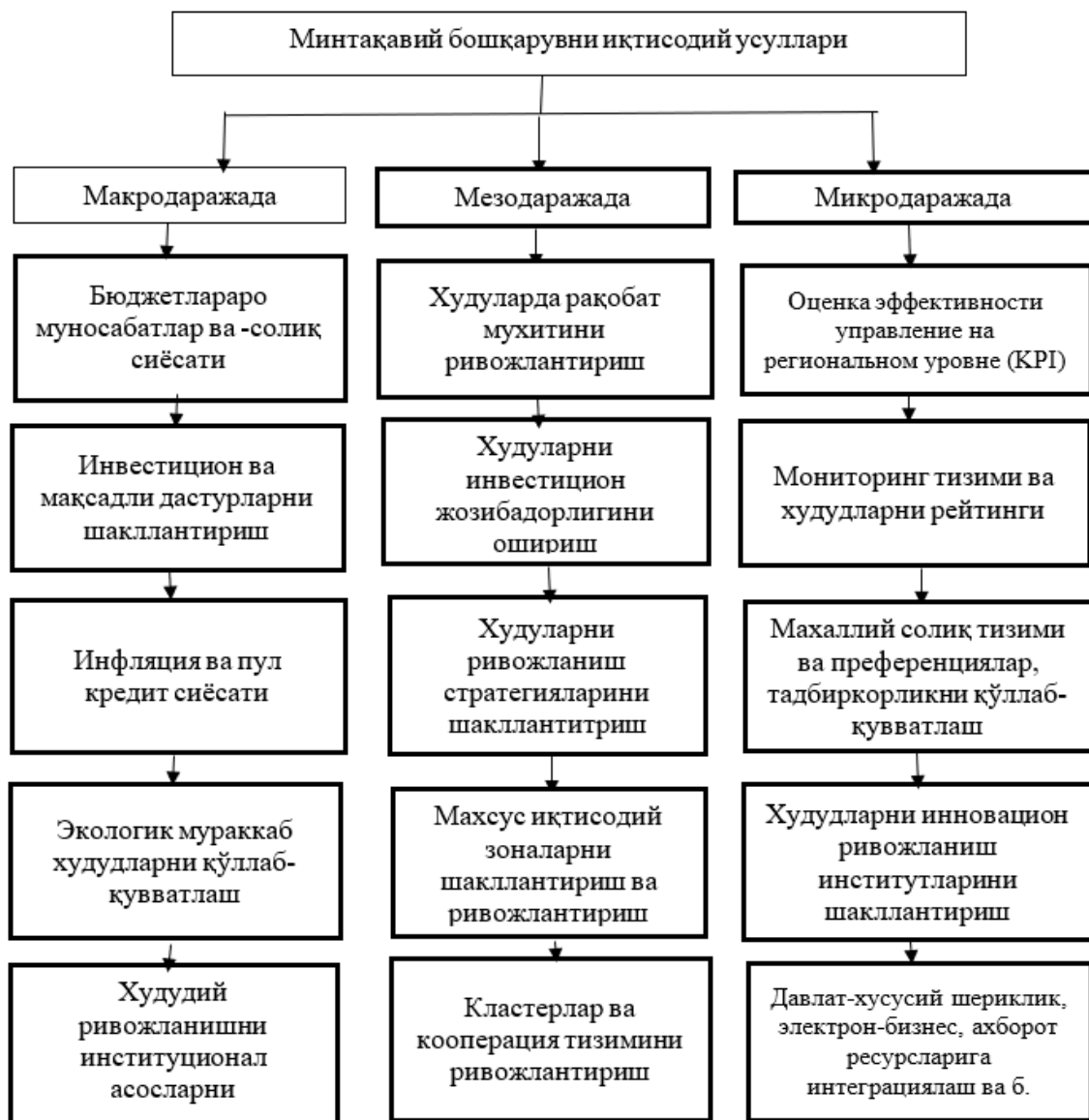
Аннотация: Трансформация системы государственного регулирования экономики регионов имеет целью создать условия для устойчивого и инновационного развития регионов, повышения их конкурентоспособности и благосостояния населения. Реализация данной трансформации требует совместных усилий государства, бизнеса и общественности, а также учета международного опыта и лучших практик.

Ключевые слова: Изменения, система, государственное регулирование, экономика, регионы.

Жаҳон иқтисодиётидаги доимий ўзгаришлар ва минтақалар дуч келадиган глобал муаммолар шароитида минтақалар иқтисодиётини давлат томонидан тартибга солиш тизимини ўзгартириш масаласининг долзарблиги тобора ажралмас бўлиб бормоқда.

Маъмурий ислохотлар концепцияси доирасида мамлакатимизда бошқарув тизимини номарказлаштириш сиёсатини амалга ошириш асосида худудлар барқарор иқтисодий ўсишини таъминлашда маҳаллий давлат бошқаруви органларининг роли ва масъулияти ортиб бормоқда.

Сўнгги пайтларда минтақаларни таҳлил қилишда тизимли ёндашувдан фойдаланиш фаоллашди, бу биринчи навбатда ижтимоий-иқтисодий ва экологик тизимлар сифатида ўрганишда намоён бўлади. Ривожланган мамлакатларнинг минтақавий сиёсати узоқ вақт давомида асосан ишлаб чиқарувчи кучларни тақсимлаш жараёнларига давлат таъсири сиёсати бўлиб келганлиги тасодиф эмас. Фаол минтақавий сиёсатни олиб борадиган ушбу давлатлар ривожланмаган худудларни ривожлантириш, депрессия қилинган саноат майдонларини қайта қуриш, агломерацияларни номарказлаштириш ва саноат ишлаб чиқариш концентрацияси устидаги майдонлар, кластерларни шакллантириш ва бошқалар

Расм. 1.2. Номарказлаштириш шароитида минтақавий ривожланишни бошқаришни иқтисодий усуллари¹

Тадқиқотнинг хулосалари ва кейинги истиқболлари.

турли маълумотларни (иқлимий-географик шароитлар, демография, экология ва бошқаларни) ўз ичига олган вилоят ва туманларнинг электрон паспортларини шакллантириш;

вилоят ва туманларнинг жорий (чораклик, ярим йиллик ва йиллик) вақт даври учун электрон шаклда ижтимоий-иқтисодий ривожланиши бўйича таҳлилий материалларни шакллантириш;

вилоят ва туманларнинг ижтимоий-иқтисодий ва молиявий ҳолати таҳлилинини ўз ичига олган бошқа ҳисобот шакллари шакллантириш.

б) эмпирик қисм:

вилоят ва туманлардаги ижтимоий-иқтисодий жараёнларнинг (турмуш даражаси, инвестицион муҳит, худудий мақсадли дастурлар ва бошқалар) статистик мониторингини амалга ошириш;

вилоят ва туманлар иқтисодиётининг рақобатбардошлигини баҳолаш кўрсаткичлари (индекслари) тизимини шакллантириш;

вилоят туманлари иқтисодиётининг рақобатбардошлиги, худудий ва маҳаллий ижро ҳокимияти органларида электрон ҳукумат (ягона давлат интерактив хизмати портали) технологияларидан фойдаланиш даражаси рейтингини тайёрлаш;

минтақавий статистиканинг халқаро стандартлари билан уйғунлашган туманларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини рейтинг баҳолаш кўрсаткичлари тизимини ишлаб чиқиш ва такомиллаштириш

1 Составлена авторами на основе обобщения научной литературы

йўналишларини тадқиқ этиш ва бошқалар (уни пилот режимда туман мисолида синаб кўриш мумкин) [13].

в) прогноз қисми:

кўп вариантли прогноз ҳисоб-китоблари муайян мақсадларга эришиш учун зарур бўлган ресурсларни баҳолашга қараб амалга оширилади;

вилоят ва туманларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини прогноз қилишнинг ретроспектив маълумотларини ва сценарий шартларини киритиш ва сақлаш амалга оширилади;

ҳисоб-китобларни турли шаклларда, жумладан, график усуллар, жадваллар ва шу кабилардан фойдаланган ҳолда тақдим этиш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Begg I. Innovative Directions for EU Cohesion Policy after 2020. CESifo Forum. 2018. <https://www.cesifo-group.de/DocDL/CESifo-Forum-2018-1-Begg-EU-Cohesion-Policy-march.pdf>.
2. Przygoda M. New Trends in the Regional Development. International Journal of Management Science and Business Administration Volume 1, Issue 11, October 2015, Pages 47 – 54.
3. Dragica R. Gatačić. Differences in regional development on the territory of the Republic of Serbia.
4. Vesa Harmaakorpi. The Concept of the Regional Development Platform and Regional Development Platform Method (RDPM) as a Tool or Regional Innovation Policy. 27-31 August 2015. Jyväskylä, Finland.
5. Camagni R. (2012). On the concept of territorial competitiveness: sound or misleading? Conference Report. 42nd Congress of the European Regional Science Association (ERSA). Dortmund Germany, 27-31 August 2012.
6. Kaldor H. The case of regional policies. Scottish Journal of Political Economy, Volume number 17.
7. Latushko N.A. Evolution of regional policy models in the context of theories of regional economy. Economics: Yesterday, Today and Tomorrow. 2017, Vol. 7, Is. 11A.
8. Staniulienė S. Business clusters formation for region development in Lithuania. Research For Rural Development 2017, Volume 2.
9. Вебер, М. История хозяйства. Город / М. Вебер; пер. с нем.; под ред. И. Гревса; коммент. Н. Саркитова, Г. Кучкова. — М.: «КАНОН-пресс-Ц, «Кучково поле», 2001. — 576с.;
10. Митчелл, У. Экономические циклы: Проблема и ее постановка. [Электрон манба]: URL: http://gallery.economicus.ru/cgi-bin/frame_rightn_newlife.pl?type=in&links=./in/mitchell/works/mitchell_w1.txt&img=brief.gif&name=mitchell;
11. Лист, Ф. Национальная система политической экономии / Ф. Лист — М.: Изд-во «Европа», 2005. — С. 123–143..
12. Перру, Ф. Экономика XX века / Ф. Перру. - М.: Экономика, 2000. — 326 с.
13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 1 майдаги “Худудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришни рейтинг баҳолаш тизимини жорий этиш тўғрисида” ПҚ-4702-сонли Қарори

RAQAMLI IQTISODIYOTDA ELEKTRON PULLARNING RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI

N.F. Axmadaliyeva,

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti “Xalqaro moliya” kafedrası o‘qituvchisi, PhD,

Sh.A. Abdujabborov

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti “Moliya” fakulteti talabasi

Annotatsiya: Mazkur tezisda O‘zbekiston Respublikasi bank tizimida mijozlarga elektron bank xizmatlari taqdim etish bo‘yicha olib borilayotgan islohotlar va bu yo‘nalishdagi tizimli ishlar yoritilgan. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-maydagi “2020 — 2025-yillarga mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-5992-son¹ Farmoniga ko‘ra, bank xizmatlarini modernizatsiya qilish va avtomatlashtirish, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etishga qaratilgan asosiy yo‘nalishlar belgilangan.

Kalit so‘zlar: Elektron bank xizmatlari, masofaviy bank xizmatlari, elektron pullar, bank avtomatlashtirish, naqdsiz tranzaksiyalar, internet-banking, elektron hamyon, bank samaradorligi, mobil to‘lovlar.

Abstract: This thesis describes the reforms being carried out in the banking system of the Republic of Uzbekistan to provide electronic banking services to customers and systematic work in this direction. According to the decree of the President of the Republic of Uzbekistan PF-5992 dated May 12, 2020, the main directions aimed at the modernization and automation of banking services and the wide introduction of modern information and communication technologies have been defined.

Key words: Electronic banking services, remote banking services, electronic money, bank automation, cashless transactions, internet banking, electronic wallet, banking efficiency, mobile payments.

Аннотация: В данной дипломной работе описаны реформы, проводимые в банковской системе Республики Узбекистан по предоставлению электронных банковских услуг клиентам и системная работа в этом направлении. Согласно постановлению Президента Республики Узбекистан ПФ-5992 от 12 мая 2020 года, определены основные направления, направленные на модернизацию и автоматизацию банковских услуг, широкое внедрение современных информационно-коммуникационных технологий.

Ключевые слова: Электронные банковские услуги, дистанционные банковские услуги, электронные деньги, банковская автоматизация, безналичные операции, интернет-банкинг, электронный кошелек, эффективность банковского дела, мобильные платежи.

O‘zbekiston Respublikasi bank tizimida mijozlarga taqdim etiladigan elektron bank xizmatlarini ko‘rsatish borasida tizimli ishlar tashkil etilmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-maydagi “2020 — 2025-yillarga mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-5992-son² Farmoniga ko‘ra, O‘zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilishning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida bank xizmatlarini modernizatsiya qilish, samarali infratuzilma yaratish va banklar faoliyatini avtomatlashtirish belgilangan. Shuningdek, banklarning asosiy faoliyat turi bilan bog‘liq bo‘lmagan funksiyalarini bosqichma-bosqich bekor qilish orqali bank tizimining samaradorligini oshirishga katta e‘tibor berilmoqda. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish, tijorat banklarining biznes jarayonlarini avtomatlashtirish va masofaviy bank xizmatlari turlarini kengaytirish uchun zarur shart-sharoitlar yaratish; nazorat yuklarini, shu jumladan banklarning regulyator va davlat organlari bilan axborot almashinuvini takomillashtirish hamda hisobotlarni shakllantirish jarayonlarini soddalashtirish va avtomatlashtirish orqali ularni taqdim etish bilan bog‘liq bo‘lgan yuklarni kamaytirish; masofaviy bank xizmatlari, shu jumladan kontaktsiz to‘lovlar soni va qamrovini kengaytirish; avtomatlashtirilgan scoring tizimi, raqamli identifikatsiyalash va kredit konveyeridan keng foydalanish; bank ma‘lumotlari va tizimlarining axborot xavfsizligini kuchaytirish; bank sohasidagi yangi kontsepsiya va texnologiyalarni joriy qilish (fintex, marketpleys, raqamli bank) kabi vazifalarning belgilanganligi mavzuning dolzarbligini ko‘rsatadi. Tadqiqotchilarning fikriga ko‘ra, AQShda 100 dollarlik bitta kupyurani chiqarishga atigi 14 sent xarajat ketadi. Yarim asr oldin pullarning qiymati oltin bilan mustahkamlangan bo‘lsa, bugungi kunda ularni Markaziy banklarning aktivlari ta‘minlamoqda. Naqdsiz

¹ <https://lex.uz/docs/-4811025>

² <https://lex.uz/docs/-4811025>

pullar bilan bog'liq har bir tranzaksiya bevosita biron bir moliya muassasasi orqali amalga oshiriladi. Bugungi kunda elektron hamyon internetda onlayn xaridlarni amalga oshiradigan, shu jumladan, frilanser, ya'ni o'zini o'zi band qilgan shaxslar (masalan, kompyuter mutaxassisi, tarjimon, dizayner, dasturchi, duradgor, tikuvchi va hokazo) uchun ham qulay vositaga aylangan. Ayni paytda ular yordamida mobil operatorlar, kommunal to'lovlar, televideniye va taksi xizmatlari uchun o'tkazmalarni amalga oshirish imkoniyatlari kengayib bormoqda (1-jadval).

1-jadval. Jismoniy shaxslar uchun elektron pullar qulayliklari³.

Bank kartalari	Elektron pullar
Bank hisobvarag'ini ochish talab etiladi	Xaridor jismoniy shaxs elektron hamyonni uyali aloqa telefoni raqamiga ochishi mumkin
Operatsiyalarni amalga oshirayotganda bank karta hisobvarag'iga murojaat qilish talab etiladi	To'g'ridan-to'g'ri elektron hamyon orqali muomala qilinadi (tegishli bank vositachilik haqi ushlab qolinmaydi, xarajatlar kamayadi)
Tijorat banklari bank kartalarini ochayotganda mijozni identifikatsiya qilishlari kerak	Elektron hamyon egasi identifikatsiya qilinishi yoki identifikatsiya qilinmasligi mumkin. Identifikatsiya qilingan elektron pullarning egasi bo'lgan jismoniy shaxs tomonidan amalga oshiriladigan bitta operatsiyaning eng ko'p summasi 100 BHMga teng bo'lgan summadan oshmasligi kerak. Identifikatsiya qilinmagan elektron pullarning egasi bo'lgan jismoniy shaxs tomonidan amalga oshiriladigan bitta operatsiyaning eng ko'p summasi 1 BHMga teng bo'lgan summadan oshmasligi kerak. Identifikatsiya qilinmagan elektron pullarning egasi bo'lgan jismoniy shaxsning bitta elektron hamyonida (qurilmasida) saqlanadigan elektron pullarning eng ko'p summasi 5 BHMga teng bo'lgan summadan oshmasligi kerak

Elektron pullarning asosiy afzalliklaridan biri — bank hisobvarag'ini ochmasdan turib to'lovlarni amalga oshirish imkoniyatining mavjudligi va tezkor tizimning yo'lga qo'yilganligidadir. Shu bilan birga, to'lovlarni amalga oshirayotganda vositachilik haqining boshqa to'lov vositalariga nisbatan arzonligi ham muhim afzallik hisoblanadi.

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining Elektron pullar tizimi reestriga kiritish va elektron pullar chiqarilishiga ruxsat berish "O'zbekiston Respublikasi hududida elektron pullarni chiqarish va muomalada bo'lishi qoidalari"ga (ro'yxat raqami 3231) asosan amalga oshiriladi. Hozirgi vaqtda O'zbekistondagi elektron pullar tizimlari soni 10 taga yetdi (2-jadval).

2-jadval. Elektron pullar tizimlari reestri⁴.

№ t/r	Elektron pullar tizimi nomi	Operator nomi	Emitent nomi	Elektron pullar chiqarish bo'yicha faoliyati boshlangan sana
1.	«OSON»	«BRIO GROUP» MChJ	«Turkiston» XATB	16.06.2020 y.
2.	«E-CARD»	«INSPIRED» MChJ	ATB «Universalbank»	21.08.2020 y.
3.	«CLICK»	«CLICK» MChJ	«Agrobank» ATB	21.08.2020 y.
4.	«WOOPPAY»	«WOOPPAY UZ» MChJ	«Kapitalbank» ATB	02.11.2020 y.
5.	«alif.mobi»	«ALIF TECH» MChJ	AT «Aloqabank»	02.11.2020 y.
6.	«Interpay»	«Interpay sys» MChJ	«Kapitalbank» ATB	28.07.2021 y.
7.	«A-pay»	«CENTER FOR DIGITAL TECHNOLOGY AND INNOVATION» MChJ	«Kapitalbank» ATB	30.09.2021 y.

3 www.cbu.uz

4 www.cbu.uz

8.	"QIWI Uzbekistan"	"Payment Aggregation Systems" MChJ	"Kapitalbank" ATB «Universalbank» ATB	01.11.2021 y. 30.12.2021 y.
9.	"1HLSW"	"Genesis Innovation" MChJ	AT "Aloqabank"	17.11.2021 y.
10.	"GlobalPay"	"Global Solutions" MChJ	AT "Aloqabank"	17.11.2021 y.

Butunjahon Migratsiya va Taraqqiyot Tadqiqotlar Agentligining qisqacha ma'lumotlariga ko'ra, past va o'rta daromadli mamlakatlarga pul o'tkazmalarining rasmiy ravishda qayd etilgan oqimlari 2020-yilda 540 milliard dollarni tashkil etdi, bu 2019-yildagi 548 milliard dollardan atigi 1,6 foizga kamdir. 2020-yilda pul o'tkazmalarining qayd etilgan oqimining pasayishi 2009-yilgi jahon moliyaviy inqirozi davridagi ko'rsatkichdan (4,8 foiz) kichikroq bo'ldi⁵. Doimiy oqimning asosiy omillari orasida fiskal rag'batlantirish mavjud bo'lib, natijada qabul qiluvchi mamlakatlarda kutilganidan yaxshi iqtisodiy sharoitlar yuzaga keldi. Shuningdek, oqimlarning naqd puldan raqamli va norasmiy kanallardan rasmiy kanallarga o'tishi hamda neft narxlari va valyuta kurslarining davriy o'zgarishlari ham ta'sir ko'rsatdi. Rasmiy va norasmiy oqimlarni o'z ichiga olgan pul o'tkazmalarining haqiqiy hajmi rasmiy ravishda e'lon qilingan ma'lumotlardan kattaroq deb hisoblanmoqda, ammo COVID-19 ning norasmiy oqimlarga ta'siri darajasi hali aniq emas. COVID-19 hali ham dunyo bo'ylab oilalarga salbiy ta'sir ko'rsatayotgan bir paytda, pul o'tkazmalari kam ta'minlanganlar va qashshoqlikda yashayotganlar uchun muhim hayotiy yordam manbai bo'lib qolmoqda.

Aytib o'tish joizki, O'zbekiston Respublikasida Internet tarmog'idan foydalanuvchilarning umumiy soni 6,626 million nafarni tashkil etadi. Shaxsiy kompyuter orqali Internetga ulanadiganlar soni 3,12 million nafarga teng. Mobil internetdan foydalanuvchilar soni esa 3,504 millionni tashkil etadi, bu mobil telefonlarning Internetga kirishda ko'proq qo'llanishidan dalolat beradi. Internet va mobil aloqaning barcha foydalanuvchilari banklar uchun istiqbolli mijozlar hisoblanadi. Masofaviy xizmatlarning qulay tomonlarini ko'rsatib berish orqali ushbu bo'lajak mijozlarni bankka jalb qilish faqat banklarning xatti-harakatlariga bog'liq. Chunki o'z mablag'larini bankda saqlagan jismoniy shaxs internet-banking orqali nafaqat o'z hisobvarag'i to'g'risidagi axborotni olishi, balki mobil aloqa, internet, televideniya, kommunal xizmatlar va shu kabi ko'plab xizmatlar uchun to'lovlarni amalga oshirishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki – "O'zbekiston Respublikasida elektron pullarni chiqarish va muomalaga kiritish qoidalar" (ro'yxat raqami 3231).
2. R.H. Ayupov, G.R. Boltaboeva. Raqamli iqtisodiyot asoslari. Darslik, 2020.
3. Dunyo migratsiya va taraqqiyot tadqiqotlar agentligi – 2020-yilgi pul o'tkazmalar va iqtisodiy tendensiyalar bo'yicha hisobotlar.
4. <http://www.cbu.uz> - O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining vebsayti.
5. <http://www.mf.uz> - O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi rasmiy sayti.

5 <https://www.worldbank.org/en/topic/socialprotectionandjobs/publication/migration-and-development-brief-33>

O'ZBEKISTONDA FAKTORING XIZMATLARI BOZORINI RIVOJLANTIRISH ORQALI IQTISODIYOTDA TO'LOV UZLUKSIZLIGINI TA'MINLASH YO'LLARI

Omonturdiyev Ortiq Eshboyevich

Toshkent menejment va iqtisodiyot instituti
"Biznes boshqaruvi va moliya" kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqлада O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotida to'lov tizimining amaldagi holati ko'rib chiqilgan, shuningdek, faktoring xizmatlari orqali to'lov tizimida uzluksizlikni ta'minlash bo'yicha taklif va tavsiyalar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: faktoring, to'lov tizimi, naqd pul, moliyalashtirish, bank, aktiv, hisob-faktura, kompaniya, qarz, sotuvchi, sotib oluvchi.

Abstract: This article examines the current payment system in the economy of the Republic of Uzbekistan. It also highlights the suggestions and recommendations for providing the continuity of the payment system by factoring services.

Key words: factoring, payment system, cash, financing, bank, asset, invoice, company, debt, seller, consumer.

Аннотация: В статье рассмотрено современное состояние платежной системы в экономике Республики Узбекистан, а также предложения и рекомендации по обеспечению непрерывности платежной системы посредством факторинговых услуг.

Ключевые слова: факторинг, платежная система, денежные средства, финансирование, банк, актив, счет-фактура, компания, долг, продавец, покупатель.

KIRISH

Yurtimizda iqtisodiyotning jadal rivojlanishi, ishlab chiqarishning o'sishi va sanoat korxonalarining ko'payishi natijasida to'lov uzluksizligini ta'minlash uchun korxonalarni moliyalashtirishning qo'shimcha manbalariga ehtiyoj ortib bormoqda. Buning samarali echimlaridan biri sifatida xalqaro tajribadan o'tgan va o'zini oqlagan faktoring xizmatlaridan foydalanish tavsiya etiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 12-avgustdagi "Faktoring xizmatlari bozorini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-109-son1 Farmoniga asosan mamlakatimizda tadbirkorlik faoliyatini moliyalashtirishning ko'char aktivlarga asoslangan instrumentlarini rivojlantirish orqali kichik va o'rta biznes subyektlari faoliyati uzluksizligini ta'minlash imkoniyatlarini oshirish belgilangan. Ushbu Farmonga muvofiq, Markaziy bankning pul talabnomasidan boshqa shaxs foydasiga voz kechish evaziga moliyalashtirish (keyingi o'rinlarda — faktoring) faoliyatini amalga oshiruvchi faktoring tashkilotlarini tashkil qilish taklifiga rozilik berildi. Farmon bilan faktoring tashkiloti faoliyati nobank kredit tashkiloti sifatida reyestrğa kiritilib, Markaziy bankda hisob ro'yxatidan o'tgandan keyin amalga oshirilishi belgilandi. Mazkur Farmonga ko'ra, 2025-yil 1-yanvardan boshlab quyidagilarga ruxsat beriladi:

agar mijozning kontragenti norezident bo'lsa, chet el valyutasida faktoring operatsiyalarini amalga oshirish;

kredit tashkilotlariga faktoring shartnomalari bo'yicha sotib olingan pul talabnomalarini qayta sotish (refaktoring).

Shu asosda, pul talabnomasini boshqa shaxsга o'tkazishni taqiqlash bo'yicha javobgarlik bekor qilinadi. O'tkazilgan huquqlar bo'yicha talablarning ustuvorligini ta'minlash maqsadida pul talabnomasini boshqa shaxsга o'tkazish to'g'risidagi xabarnomalar garov reyestrda ro'yxatdan o'tkaziladi. Shuningdek, qarzdorning rozilgisiz pul majburiyatining valyutasini va to'lov mamlakatini o'zgartirishga yo'l qo'yilmaydi. Faktoring xizmatlarining elektron platformasi ishga tushiriladi va u quyidagilar uchun mo'ljallangan:

tadbirkorlik subyektlari tomonidan faktoring xizmatlaridan foydalanish uchun pul talabnomalari to'g'risidagi ma'lumotlar va hujjatlarni kiritish;

pul talabnomalarining asosi bo'lgan hujjatlarning haqiqiylikini tekshirish, shuningdek, qarzdorlar haqida ma'lumot to'plash va uni real vaqt rejimida tahlil qilish orqali moliyalashtirish jarayonini avtomatlashtirish;

kredit tashkilotlari tomonidan yetkazib berish zanjiri ishtirokchilariga faktoring xizmatlarini ko'rsatish uchun qulay, tezkor va xavfsiz texnologik infratuzilmani taqdim etish.

Faktoring platformasi "Elektron hukumat" tizimi orqali elektron hisob-fakturalar ma'lumotlar bazasi, elektron tovar-transport yuk xatlari tizimi va soliq to'lovchilarning elektron ma'lumotlar bazasi, shuningdek, Tashqi savdo operatsiyalarining yagona elektron axborot tizimi bilan integratsiya qilinadi. Faktoring xizmatlarini ommalashtirish va rivojlantirish uchun Milliy faktoring assotsiatsiyasi tashkil etiladi. Hujjat bilan faktoring xizmatlari bozorini rivojlantirish bo'yicha "Yo'l xaritasi" tasdiqlandi, unda quyidagilar nazarda tutilgan:

faktoring xizmatlari sohasida bilim va kasbiy ko'nikmalarni oshirish bo'yicha qisqa muddatli o'quv kurslarini tashkil etish;

tadbirkorlik subyektlari va kredit tashkilotlari uchun faktoring bo'yicha tushuntirish ishlarini olib borish; xalqaro faktoring operatsiyalarini TSOYaEAT tizimida ro'yxatdan o'tkazish bo'yicha qo'llanmalar ishlab chiqish, xorijiy banklar va faktoring kompaniyalari bilan hamkorlikni yo'lga qo'yish.

Farmonga asosan, 2026-yil yakuniga qadar davlat ulushi mavjud bo'lgan banklar tomonidan ko'rsatilgan faktoring xizmatlari ulushini jami moliyalashtirish hajmining 3 foiziga yetkazish belgilangan. [1]

Faktoring — bu moliyaviy xizmat turi bo'lib, korxonalarga tovar yoki xizmatlarni yetkazib bergandan so'ng, hisob-fakturalar asosida tezkor ravishda pul mablag'larini olish imkonini beradi. Ushbu xizmatda korxona mijozlardan keladigan qarzdorlik huquqini faktoring kompaniyasiga yoki bankka sotadi va ulardan pulni oldindan oladi. Faktoring jarayoni quyidagi bosqichlardan iborat:

Tovar yetkazib berish: Korxona mahsulot yoki xizmatni mijozga yetkazadi, lekin kelishuvga ko'ra pulni belgilangan muddatda oladi.

Faktoring kompaniyasiga murojaat qilish: Korxona ushbu qarzdorlikni faktoring kompaniyasiga sotadi.

Oldindan to'lov amalga oshiriladi: Faktoring kompaniyasi yoki bank qarzdorlikning katta qismini korxonaga oldindan to'laydi.

Mijoz tomonidan qarzni to'lash: Qarz muddati kelganda, mijoz to'lovni faktoring kompaniyasiga amalga oshiradi.

Bu mexanizm korxonalarga aylanma mablag'larni tezkor oshirish imkonini beradi, ayniqsa kechiktirilgan to'lovlar bilan ishlaydigan bizneslar uchun juda qulaydir. Faktoring orqali korxona xizmat ko'rsatilgandan so'ng darhol to'lovni olish imkoniga ega bo'ladi.

Faktoringning afzalliklari quyidagilardan iborat:

Moliyaviy risklarni kamaytiradi, savdo hajmini oshiradi va biznesni kengaytiradi;

Naqd pul oqimini boshqarishni osonlashtiradi va likvidlikni oshiradi;

Korxonalarga to'lov uzluksizligini ta'minlashda yordam beradi.

Faktoring, shuningdek, kelajakdagi daromadni oldindan pulga almashtirish imkonini beradi. Tovarlarni yoki xizmatlarni kechiktirilgan yoki bo'lib-bo'lib to'lash sharti bilan sotilganda, korxona mijozga hisob-faktura beradi, bu esa kelajakdagi daromadga bo'lgan talab huquqini ifodalaydi. Bank yoki faktoring kompaniyasi ushbu hisob-fakturalarni sotib olib, korxonaga oldindan pul o'tkazadi. Natijada, korxonalar o'z likvidligini oshiradi va naqd pulga zudlik bilan bo'lgan ehtiyojlarini qondirish imkoniga ega bo'ladi. Faktoring xizmatlari korxonalarga doimiy ravishda yetarli miqdorda naqd pul qoldiqlarini saqlash imkonini ham beradi, bu esa ular uchun moliyaviy xavfsizlikni ta'minlaydi.

Rivojlangan mamlakatlarda faktoring tizimi o'ziga xos tartib va qonunchilik asosida qo'llaniladi. Masalan, AQSHda faktoring "hisob-fakturalarni diskontlash" bilan bir xil emas. AQSH buxgalteriya tizimida faktoring debitorlik qarzlarni sotish jarayoni bo'lsa, "hisob-fakturalarni diskontlash" deb nomlanadigan jarayon kredit olish uchun debitorlik aktivlarini garov sifatida ishlatishni anglatadi. Buyuk Britaniyada esa hisob-fakturalarni diskontlash faktoringning bir turi hisoblanib, u rasmiy faktoring statistikalariga ham kiradi. Bu mamlakatda faktoring ko'pincha maxfiy amalga oshiriladi, ya'ni qarzdor debitorlik qarzi topshirilganidan xabardor qilinmaydi, va qarzni undirish faktoring kompaniyasi tomonidan sotuvchi nomidan amalga oshiriladi. Buyuk Britaniyada faktoring va hisob-fakturalarni diskontlash orasidagi asosiy farq aynan shu maxfiylikdir. Shotlandiya qonunchiligi esa Buyuk Britaniyaning qolgan qismidan farq qiladi; bu yerda qarzni topshirish uchun qarzdorni xabardor qilish majburiydir.

Faktoring tizimi korxonalarga turli moliyaviy vaziyatlarda yordam beradi. Masalan, korxonalar uchinchi tomon – ixtisoslashgan moliya tashkilotiga debitorlik qarzlarni chegirma asosida sotib, zarur naqd pul oqimini olishlari mumkin. Bu, ayniqsa, xomashyo yoki ishlab chiqarish uchun zudlik bilan naqd pul kerak bo'lgan holatlarda qo'l keladi. B2B kompaniyalari ham faktoringdan tezkor pul oqimini ta'minlash, joriy va kelgusidagi moliyaviy majburiyatlarini qoplash uchun foydalanadilar.

Faktoring moliyaviy vosita sifatida pul oqimini yaxshiroq boshqarishga ham xizmat qiladi. Ko'pgina kompaniyalarda pul oqimi mavsumiy yoki davriy o'zgarib turadi, ya'ni bir davrda katta miqdorda, boshqa davrda esa kichik miqdorda bo'lishi mumkin. Shu sababli kompaniyalar kassadagi naqd pul qoldig'ini saqlash

va kamomad bo'lgan davrlarda qisqa muddatli moliyaviy ehtiyojlarini qoplash uchun faktoring kabi usullardan foydalanishni zarur deb biladilar.

Umuman olganda, pul oqimining o'zgaruvchanligi korxonalarning naqd pul qoldiqlariga va faktoring kabi moliyaviy mexanizmlarga bog'liqligini ko'rsatadi. Naqd pul oqimining o'zgaruvchanligi ikki asosiy omilga bog'liq:

Naqd pul oqimidagi o'zgarishlar

Pul oqimi davomiyligining o'rtacha darajadan pastligi.

Pul oqimining keskin kamayishi ehtimoli mavjud bo'lganda, biznes o'z majburiyatlarini bajarishda naqd pul zaxiralarga yoki qo'shimcha moliyaviy manbalarga ehtiyoj sezadi. Shunga o'xshash tarzda, past darajadagi pul oqimi qancha uzoq davom etsa, bu davrda majburiyatlarni qoplash uchun realizatsiya qilingan mahsulotdan keladigan daromad kabi boshqa manbalardan ko'proq pul talab qilinadi. Shu bilan birga, korxona imkoniyat xarajatlarini, ya'ni investitsiya kiritiladigan naqd pulning potentsial daromadini faktoring bilan bog'liq xarajatlar bilan muvozanatlab olish zarur.

Faktoring va hisob-fakturani diskontlash o'rtasidagi farqlardan yana biri shundaki, faktoring jarayonida sotuvchi ma'lum bir xaridorning barcha debitorlik qarzlarni faktoring kompaniyasiga topshiradi. Hisob-fakturani diskontlashda esa sotuvchi aniq hisob-fakturalarni emas, balki umumiy debitorlik qarzni ta'kidlaydi. Faktoring operatsiyasi odatda moliyaviy aktiv — debitorlik qarzni sotib olish sifatida tuziladi. Regress bo'lmagan faktoring "kredit riskini" o'z ichiga oladi, chunki qarzdorning moliyaviy nochorligi sababli qarz to'lanmasligi xavfi mavjud.

Faktoring xizmatlaridan foydalanishda qarzdorlikni undirish vaqtida foizlar olinmasligi holatlari mavjud, bunda faqat ma'muriy to'lovlar hisobga olinadi. Faktoring xizmatida quyidagi asosiy tarmoqlar ajralib turadi:

Tarqatish

Chakana savdo

Ishlab chiqarish

Transport

Xizmatlar

Qurilish

Faktoring kompaniyasi yoki bank odatda 180 kundan ortiq bo'lmagan qisqa muddatli debitorlik qarzlarni sotib olish yo'li bilan yetkazib beruvchilarga moliyaviy yordam ko'rsatadi.

Faktoring xizmatlari jarayonida ba'zan tovarni qaytarish bilan bog'liq muammolar yuzaga kelishi mumkin, bu qarzdorlikka ta'sir qilishi ehtimolga ega. Bunday holatlarda odatda quyidagi yechimlar ko'rib chiqiladi:

Qaytarilgan tovar summasi bo'yicha chegirma yoki o'zgartirish: Agar tovar qaytarilsa, qaytarilgan summadan qarz miqdori kamaytiriladi. Bu holda faktoring kompaniyasi sotuvchi bilan qaytarilgan summani kelishadi va qarz miqdorini qayta hisoblaydi.

Qayta hisoblash va to'lovlarni qayta ko'rib chiqish: Faktoring kompaniyasi dastlab qarzni sotuvchidan sotib olgan bo'ladi. Tovar qaytarilganda, sotuvchi va faktor kompaniyasi o'rtasida qarzni qisman yoki to'liq qaytarish jarayoni amalga oshiriladi.

Risklarni taqsimlash (qaytarilmas faktoringda): Agar faktoring shartnomasida qaytarilmas faktoring ko'zda tutilgan bo'lsa, qaytarilgan tovarlarning xavfi faktor kompaniyasi zimmasiga tushadi, va sotuvchiga to'langan mablag' qaytarilmasligi mumkin.

Bugungi kunda yurtimizda balansida ko'chmas mulk yoki boshqa asosiy aktivlari yo'q, ammo aylanma mablag'lari barqaror rivojlanib borayotgan korxonalar mavjud. Bunday korxonalar uchun to'lov uzluksizligini ta'minlash va moliyalashtirishda faktoring xizmatlari samarali yechimdir.

Faktoring xizmatini joriy qilish bo'yicha takliflar:

Huquqiy infratuzilmani yaratish: Faktoring xizmatlari bo'yicha barcha operatsiyalarni tartibga soluvchi huquqiy asoslarni yaratish zarur. Faktoring shartnomalari, xavflar va huquqlar aniq belgilanishi lozim. Moliya institutlari uchun faktoring xizmatlarini amalga oshirishda huquqiy kafolatlar va mijozlarni himoya qiluvchi mexanizmlar ishlab chiqilishi kerak.

Bozor ishtirokchilari uchun tushuncha va targ'ibot:

Biznes subyektlari uchun faktoring xizmatlarining afzalliklari va imkoniyatlari haqida seminarlar va treninglar tashkil etish.

Faktoring xizmatlarini ommalashtirish maqsadida ommaviy axborot vositalari va internet platformalar orqali axborot tarqatish.

Texnologik platformalarni rivojlantirish:

Faktoring xizmatlarini tezkor va qulay amalga oshirish uchun raqamli platformalar va mobil ilovalarni yaratish.

Yangi texnologiyalar yordamida moliyaviy xavfsizlikni ta'minlovchi tizimlarni joriy qilish.

Moliya institutlari va davlat qo'llab-quvvatlashi:

Moliya tashkilotlari o'rtasida raqobatni oshiruvchi dasturlarni ishlab chiqish.

Davlat tomonidan kichik va o'rta korxonalar uchun faktoring xizmatlarini qo'llab-quvvatlash maqsadida subsidiya va imtiyozlar taqdim etish.

Kichik va o'rta bizneslarni qo'llab-quvvatlash:

Kichik va o'rta bizneslar uchun faktoring xizmatlari orqali likvidlikni oshirish imkoniyatlarini ko'rsatib berish.

Yangi tadbirkorlik subyektlari uchun faktoring xizmatlaridan foydalanishni qulaylashtirish maqsadida maxsus paketlar va shartlarni ishlab chiqish.

Bu takliflar faktoring xizmatlarini joriy qilish va rivojlantirishga yordam beradi va iqtisodiyotda to'lov uzluksizligini ta'minlashga hissa qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatini talablaringiz bo'yicha tahrir qildim:

1. Fridmen M. "Agar pul gapira boshlasa..." Tarjima. rus tilidan. – M.: Delo, 1999. – S. 117.
2. Keldiev A. (2020). "Faktoring: Moliyaviy va iqtisodiy o'rni." Toshkent: Iqtisodiyot va Moliya instituti.
3. Umarov B. (2021). "O'zbekistonda factoring xizmatlari: rivojlanish tendensiyalari." Jurnal moliyaviy tadqiqotlar, 6(1), 25–40.
4. Sidikov D. (2019). «Xususiy sektorda moliyaviy xizmatlar va ularning iqtisodiy o'sishga ta'siri.» Toshkent: Fan va texnologiyalar.
5. Muxtorov S. (2022). "Faktoring va kreditlash: ikki yangicha moliyaviy instrumentlarning to'planishi." Xalqaro iqtisodiy tadqiqotlar, 4(2), 10–15.
6. Nurmatov A. (2020). «O'zbekistondagi moliyaviy xizmatlar bozori: tahlil va takliflar.» Toshkent: Iqtisodiyot jurnali.

QISHLOQ XO'JALIGI MAHSULOTLARI ISHLAB CHIQUARISH JARAYONINI IQTISODIY-STATISTIK TAHLIL QILISHNING ZAMONAVIY USULLARI (QASHQADARYO VILOYATI MISOLIDA)

Nurxonov Nurkomil Qahramon o'g'li

TMII katta o'qituvchisi

Xalxadjayev Baxtiyor Botirovich

TMII katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Tadqiqotimizda 2012–2023-yillarda Qashqadaryo viloyatida qishloq xo'jaligi tarmog'ini rivojlantirishning iqtisodiy tahlili o'rganilgan. Unda natijalarga ko'ra, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarishning iqtisodiy-statistik tahlili ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: Qashqadaryo viloyatida dehqonchilik, chorvachilik, regression model, Dickey-Fuller testi, korrelatsion tahlil.

Abstract: In our study, the economic analysis of the development of the agricultural sector in the Kashkadarya region in 2012–2023 was studied. According to the results, an economic-statistical analysis of the production of agricultural products was examined.

Key words: agriculture, animal husbandry in Kashkadarya region, regression model, Dickey-Fuller test, correlation analysis.

Аннотация: В нашем исследовании изучен экономический анализ развития агропромышленного комплекса Кашкадарьинской области в 2012–2023 годах. По результатам проведен экономико-статистический анализ производства сельскохозяйственной продукции.

Ключевые слова: сельское хозяйство, животноводство Кашкадарьинской области, регрессионная модель, критерий Дики-Фуллера, корреляционный анализ.

KIRISH

Bugungi kunda qishloq xo'jaligi mahsulotlarining iqtisodiy tahlilini o'rganish juda muhim sohaga aylangan. Mazkur yo'nalishni davom ettirgan holda, tadqiqotimizda qishloq xo'jaligi tarmog'ini rivojlantirishning iqtisodiy tahlili amalga oshirildi. Buning uchun quyidagi omillar tanlab olindi:

Dehqonchilik mahsulotlari hajmi – ushbu ko'rsatkich modelimiz uchun ta'sir etuvchi omil, ya'ni mustaqil o'zgaruvchi sifatida tanlangan.

Qishloq xo'jaligi mahsulotlari miqdori esa bog'liq o'zgaruvchi sifatida belgilandi (1-jadval).

1-jadval. Yillar kesimida Qashqadaryo viloyatida qishloq xo'jali mahsulotlari ishlab chiqishning o'sish sur'ati va dehqonchilik mahsulotlari statistikasi (o'tgan yilga nisbatan foizda aks ettirilgan)¹.

Yil	Qishloq xo'jaligi mahsulotlari	Dehqonchilik mahsulotlari
2012	107,0	106,9
2013	104,9	101,9
2014	107,1	106,9
2015	107,4	107,7
2016	106,0	105,5
2017	106,1	105,2
2018	106,5	105,0
2019	103,3	99,7

1 O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi

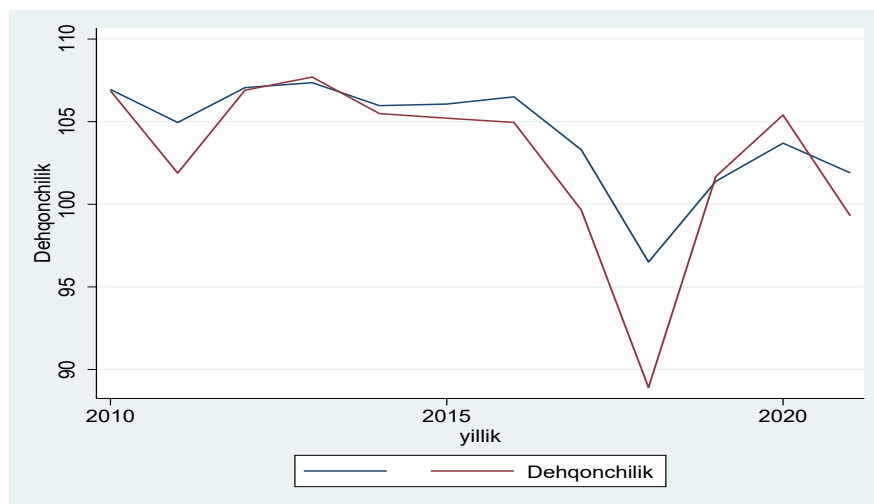

2020	96,5	88,9
2021	101,4	101,7
2022	103,7	105,4
2023	101,9	99,3

Ushbu tadqiqotda foydalanilgan ko'rsatkichlar uchun bog'liq va mustaqil o'zgaruvchilarning ma'lumotlari Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasining yillik nashrlari hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligining rasmiy saytidan olingan.² Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda Qashqadaryo viloyatida 2012–2023-yillar davomida qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishning o'sish sur'ati hamda dehqonchilik mahsulotlarini tahlil qilish uchun ko'p omilli vaqt qatorlari (Time-series) asosida ekonometrik tenglamalar tuzilib, ekonometrik model va tenglamalari ishlab chiqildi. Tadqiqot gipotezasini tasdiqlash maqsadida, jahon tadqiqotchilari orasida ko'p omilli vaqtli qatorlarda eng keng tarqalgan OLS modelidan foydalanildi. Ushbu maqsadga erishish uchun "Stata 16" dasturidan foydalanildi.³

Tahlil**va****natijalar**

Tadqiqotimiz ko'p omilli vaqtli qatorlar (Time-series) asosida amalga oshirilayotgani uchun, birinchi navbatda, kointegratsion bog'liqlikni aniqlash zarur. Shu sababli, modelda qishloq xo'jaligi mahsulotlari va dehqonchilik mahsulotlari hajmining nostatsionar yoki statsionar ekanligini aniqlash uchun Dickey-Fuller testi qo'llanildi (1-rasm).

1-rasm. Qishloq xo'jaligi mahsulotlari va dehqonchilik mahsulotlarini statsionarligini tekshirishning gra.fik usuli

2-jadval. Qishloq xo'jaligi mahsulotlari bo'yicha Dickey-Fuller ko'rsatkichi.

Dickey-Fuller test for unit root		Number of obs = 8	
	Interpolated Dickey-Fuller		
Test Statistic	1% Critical Value	5% Critical Value	10% Critical Value
Z(t)	-3.866	-3.750	-3.000
			-2.630
MacKinnon approximate p-value for Z(t) = 0.0023			

Qashqadaryo viloyatida qishloq xo'jaligi mahsuloti bo'yicha Dickey-Fuller testining natijalari quyidagicha: Z(t) testining statistik qiymati -3.866 ni tashkil etdi, bu 1% kritik qiymat -3.750, 5% kritik qiymat -3.000 va 10% kritik qiymat -2.630 ga nisbatan manfiy va pastroq bo'lib, kuchli statsionarlik mavjudligini ko'rsatadi. Bu statsionarlikka uch marta integratsiyalash orqali erishildi. Shuningdek, MacKinnon qiymati p pp-value = 0.0023 ni tashkil etdi, bu ham kuchli statsionarlikni tasdiqlaydi. Endi dehqonchilik mahsulotlari uchun Dickey-Fuller testini o'tkazamiz (3-jadval)

² O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi

³ Lee C. Adkins, R. Carter Hill. Using Stata for Principles of Econometrics, Fourth Edition. Wiley, 2011

3-jadval. Dehqonchilik mahsulotlari bo'yicha Dickey-Fuller ko'rsatkichi.

Dickey-Fuller test for unit root

Number of obs = 8

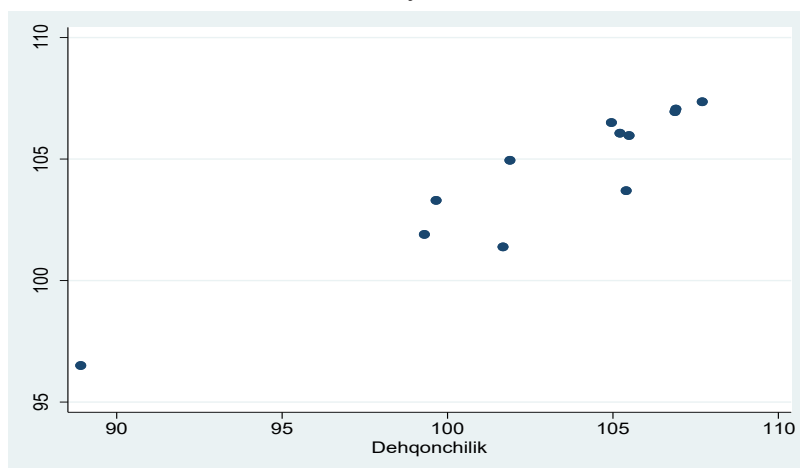
Test Statistic	Interpolated Dickey-Fuller		
	1% Critical Value	5% Critical Value	10% Critical Value
Z(t)	-4.185	-3.750	-2.630

MacKinnon approximate p-value for Z(t) = 0.0007

Dickey-Fuller test natijalariga ko'ra, Qashqadaryo viloyatidagi dehqonchilik mahsulotlari uchun Z(t) statistik test qiymati -4.185 ni tashkil etdi. Bu qiymat 1% kritik qiymat (-3.750), 5% kritik qiymat (-3.000), va 10% kritik qiymat (-2.630) dan kichik bo'lib, kuchli statsionarlikni uch marta integratsiyalash orqali tasdiqlaydi. MacKinnon qiymati p pp-value = 0.0007 ham kuchli statsionarlik mavjudligini ko'rsatmoqda.

2- va 3-jadvallardan ko'rinib turibdiki, tanlangan ko'rsatkichlar dastlab nostatsionar bo'lsa-da, uch marta integratsiyalashdan keyin ikkala o'zgaruvchi ham statsionarlikka erishdi va kointegratsion bog'liqlik sharti bajarildi.

Tadqiqotning asosiy maqsadiga muvofiq keyingi qadam, Qashqadaryo viloyatida dehqonchilik mahsulotlarining qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishiga ta'sirini baholash uchun regression va korrelatsion model tuzishdir. Qishloq xo'jaligi mahsulotlari (Qishloqxo~i)ga ta'sir qiluvchi omilni quyidagi oddiy regression va korrelatsion ekonometrik formulada ifodalaymiz:

2-rasm.

2-rasmda scatter plot orqali Qashqadaryo viloyatidagi qishloq xo'jaligi mahsulotlari va dehqonchilik mahsulotlari o'rtasidagi bog'liqlik tasvirlangan. Ushbu grafikadan, ko'rib chiqilayotgan yillar davomida dehqonchilik mahsulotlarining qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishga ta'siri kuzatilgan. Scatter plot ma'lumotlariga ko'ra, bu ikki omil o'rtasida sezilarli bog'liqlik mavjud bo'lib, dehqonchilik mahsulotlarining oshishi bilan qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish hajmining ham oshishi kuzatilmoqda. Bu esa viloyat iqtisodiyotida dehqonchilik tarmog'ining ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi.

XULOSA VA TAKLIFLAR.

Mazkur tekshiruv testlari va statistik tahlil natijalariga ko'ra, modelimiz Gaus-Markovning 3 ta shartidan muvaffaqiyatli o'tmadi. Yuqoridagi diagnostika natijalariga asoslanib, prognoz qilish uchun hozirgi model qoniqarsiz hisoblanadi. Shunday qilib, prognozlashning aniqligini oshirish va natijalarni yaxshilash uchun modelga qo'shimcha omillarni kiritish va yangi parametrlarni ko'rib chiqish zarur. Bunday o'zgartirishlar, ehtimol, regressiya modelining to'g'ri ishlashini ta'minlash, shuningdek, mustahkam iqtisodiy-issiqoqiy bog'liqlikni aniqlashda yordam beradi. Bunda, yangi o'zgaruvchilarni kiritish, ma'lumotlarning kengaytirilgan doirasini qo'llash va boshqa statistika usullarini, masalan, diferensial modellarni tatbiq etish mumkin. Shuningdek, ma'lumotlarning to'liq va aniq bo'lishi ham muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligining rasmiy sayti.
2. Lee C. Adkins, R. Carter Hill. *Using Stata for Principles of Econometrics*, Fourth Edition. Wiley, 2011.
3. *Statistics* / James T. McClave, Terry Sincich. – 12th ed. 2013. – 814 p.
4. Statistika: darslik // Shodiyev X. va Xabibullayev I. – T.: "IQTISOD-MOLIYA", 2021. – 454 b.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA 2020-2030 YILLARGA MO'LJALLANGAN QISHLOQ XO'JALIGINI RIVOJLANTIRISHDA OZIQ-OVQAT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASH MASALLARI

Djumanov Turop Alimbekovich

TMII katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada auditning paydo bo'lishi, rivojlanish bosqichlari hamda ushbu jarayon bilan bog'liq bo'lgan me'yoriy hujjatlarni ishlab chiqilishi yoritib berilgan. Auditorlik tekshiruvini rejalashtirishning o'ziga xos xususiyatlari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: Audit, auditorlik faoliyati, auditorlik dasturi, audit rejasi, auditorlik risklari.

Abstract: The article describes the emergence of audit, the stages of its development and the development of regulatory documents related to this process. The features of audit planning are considered.

Key words: Audit, audit activity, audit program, audit plan, audit risks.

Аннотация: В статье описано возникновение аудита, этапы его развития и разработка нормативных документов, связанных с этим процессом. Рассмотрены особенности планирования аудита.

Ключевые слова: Аудит, аудиторская деятельность, программа аудита, план аудита, аудиторские риски.

KIRISH

So'nggi yillarda rivojlangan mamlakatlar qatorida mamlakatimizning barcha tarmoqlari hamda sohaları kabi, agrar sohada ham chuqur tarkibiy islohotlar amalga oshirilmoqda. Hozirgi murakkab davrda dunyo miqyosida agrar sohaning hal qiluvchi ahamiyatini yaqqol ko'rsatib beryapti. Shuningdek, mavjud resurslar va imkoniyatlardan oqilona va samarali foydalangan holda, aholini qishloq ho'jaligi, ya'ni oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlash, qishloq ho'jaligida yangi ish o'rinlarini yaratish eng muhim masalalardan biri hisoblanadi. Shuningdek, so'nggi yillarda mamlakatimizning agrar sohasini yanada isloh qilish masalalari, agrar sohada davlat boshqaruvi tizimini yanada takomillashtirish masalalari, bozor munosabatlarini keng joriy etgan holda, qishloq ho'jaligida oziq-ovqat mahsulotlarini yetishtirish va uni qayta ishlovchi korxonalar hamda sotuv subyektlari o'rtasidagi munosabatlarning huquqiy me'yoriy asoslarini yaratish va mustahkamlash masalalari, agrar sohada to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarni jalb qilgan holda qishloq ho'jaligida oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqaruvchilarni zamonaviy texnikalar bilan ta'minlash hamda bir qator muayyan ishlar amalga oshirilmoqda. Agrar sektorda qulay agrobiznes muhitini yaratgan holda, hozirgi davrdagi iqtisodiy tomondan dolzarb masalalardan bu yer suv islohotlarini amalga oshirish va uni takomillashtirish, yuqori qo'shilgan qiymat zanjirini yaratish bo'yicha sohada bozor mexanizmlarini yaratish, ahborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etgan holda kooperatsiya munosabatlarini rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash ham muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020–2030-yillarga mo'ljallangan "Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020 — 2030 йилларга мўлжалланган стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида"gi PF-5853-son1 Farmoni. O'zbekiston Respublikasi qishloq ho'jaligini rivojlantirishning 2020–2030-yillarga mo'ljallangan strategiyasida belgilangan vazifalarni amalga oshirish bo'yicha «Yo'l haritasi»ning ishlab chiqilishi ham fikrimiz tasdig'idir.2 O'zbekiston Respublikasi qishloq ho'jaligini rivojlantirishning 2020–2030-yillarga mo'ljallangan strategiyasini amalga oshirishning ustuvor yo'nalishlari quyidagilarda ko'rishimiz mumkin. Bugungi kunda mamlakatimizda oziq-ovqat mahsulotlari xavfsizligini ta'minlash va iste'mol ratsionini yaxshilash, talab etiladigan miqdordagi oziq-ovqat mahsulotlarini yetishtirish nazarda tutilgan hamda oziq-ovqat xavfsizligi davlat siyosatini ishlab chiqish va joriy etish masalalari ko'rilgan. Shuningdek, mamlakatimizda qishloq ho'jaligi mahsulotlarini xarid qilish va sotish bo'yicha bozor tamoyillarini keng joriy qilish, sifat jihatdan nazoratini yengillashtirish, eksportga ahamiyat qaratish hamda uni rag'batlantirish, maqsadli xalqaro bozorlarda raqobatbardosh, yuqori qo'shilgan qiymatli qishloq ho'jaligi va oziq-ovqat tovarlari ishlab chiqaruvchilarga qulay shart-sharoitlar yaratishdan iborat. Shuningdek, mamlakatimiz qishloq ho'jaligi va oziq-ovqat tarmog'ini

1 <https://lex.uz/docs/4567334>

2 Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 23 октябрдаги ПФ-5853-сон Фармони

modernizatsiya qilish, diversifikatsiyalash va barqaror o'sishini ta'minlash, sohada investitsiyaviy jozibadorligini oshirish, davlat ishtirokini kamaytirish hamda yer va suv resurslari, o'rmon fondidan, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va atrof-muhitni muhofaza qilish tizimini takomillashtirish maqsadga muvofiqdir. O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat tarmog'ini istiqbolda barqaror rivojlantirish, sohada davlat siyosatini yangicha yondashuvlar asosida yuritishni talab etmoqda. Shuning bilan birgalikda hozirgi kundagi eng dolzarb masalalardan biri agrar sektorni rivojlantirishda ilmiy-tadqiqot, ta'lim va maslahatchilik xizmatlarining ishlab chiqarish bilan integratsiyalashgan ilmiy bilim hamda ma'lumotlarni yetkazishning samarali shakllarini qo'llash, shuningdek, ilm-fan, ta'lim, axborot va maslahatchilik xizmatlari tizimini rivojlantirish masalalari sohaning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Sababi agrar sektorni rivojlantirishda zamonaviy axborot texnologiyalarini keng joriy etish orqali statistik ma'lumotlarni to'plash, tahlil qilish va tarqatishning ishonchli uslublarini joriy qilish tarmoqda statistikaning shaffofligini yaratishga keng yo'l ochadi. Shuningdek, mazkur strategiyaning asosiy maqsadi agrar sektor va oziq-ovqat tarmog'ining raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan islohotlarni yanada chuqurlashtirishda davlat siyosatini tubdan takomillashtirishga qaratilgan bir qator ustuvor yo'nalishlarni o'z ichiga oladi:

Aholining oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash;

Qulay agrobiznes muhitini va qo'shilgan qiymat zanjirini yaratish;

Soha boshqaruvida davlat ishtirokini kamaytirish va investitsiyaviy jozibadorlikni oshirish;

Tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va atrof-muhitni muhofaza qilish;

Davlat boshqaruvining zamonaviy tizimlarini rivojlantirish;

Tarmoqni qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan davlat harajatlarni bosqichma-bosqich diversifikatsiya qilish;

Qishloq xo'jaligida ilm-fan, ta'lim, axborot va maslahat xizmatlari tizimini rivojlantirish;

Qishloq hududlarini rivojlantirish;

Tarmoq statistikasining shaffof tizimini ishlab chiqish.

Aholining oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash hamda keng qamrovli ijtimoiy-iqtisodiy, demografik va ekologik omillarga bo'liq bo'lishi, mamlakat rivojlanishining asosiy tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Oziq-ovqat xavfsizligining to'rt tarkibiy qismlari shakllanadi (oziq-ovqatning mavjudligi, uni xarid qilish qobiliyati, undan foydalanish va uning barqarorligi), hamda shu masalada oziq-ovqat xavfsizligining davlat siyosati ishlab chiqilib, amalga oshirilishi ko'zda tutilgan. Mamlakatimizda aholi sonining o'sib borish masalasi bu yer, suv va energiya resurslariga bo'lgan talabning oshishiga olib keladi. Shuningdek, iqlimning keskin o'zgarishi oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashga ta'sir qiluvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. So'nggi yillarda mamlakatimizda oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlash bo'yicha bir qator choralar amalga oshirilishi natijasida O'zbekiston dunyoda egallagan o'rnini mustahkamlashga erishdi va bosqichma-bosqich global reytinglarda o'z mavqeini yaxshilab oldi. O'zbekiston Respublikasi 2018 yilda Global ochlik indeksi bo'yicha 119 mamlakat orasida 52-o'rinni egallab, 12,1 ko'rsatkich bilan «mo'tadil» darajaga erishdi.³

Shuningdek, mamlakat aholisining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlari uchun oziq-ovqat mahsulotlari ta'minoti barqarorligiga erishish, hamda kam daromadli aholining xarid qobiliyatini oshirish, mahsulotlar narhi va miqdorining keskin o'zgarishining oldini olish va hal etilishi zarur bo'lgan muammolardan biri hisoblanadi.

Mamlakatimizda qabul qilingan mazkur ustuvor yo'nalishning asosiy maqsadi, aholi uchun oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan davlat siyosatini ishlab chiqish va uni samarali amalga oshirishdan iborat.

Shu ustuvor yo'nalishlar mamlakatning barqaror rivojlanishiga, shu jumladan ochlikka barham berish, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, iste'molni yaxshilash, hamda barqaror agrar sektorni targ'ib qilishda ko'zlangan maqsadlarga erishishga xizmat qiladi.

Mamlakatimizda ushbu maqsadlarga erishish uchun aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamini oziq-ovqat bilan ta'minlash hamda mexanizmlarini ishlab chiqish va uni takomillashtirish masalalari, shuningdek, qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqaruvchilarini ijtimoiy soha ob'ektlar bilan to'g'ridan-to'g'ri integratsiya qilish va oziq-ovqat mahsulotlari narhlarini davlat tomonidan tartibga solish mexanizmlaridan bosqichma-bosqich voz kechish, hamda boshqali donni kvota asosida bozor narhlarida sotib olish mexanizmini joriy qilish oziq-ovqat xavfsizligi darajasini baholash tizimini joriy qilish, hamda doimiy monitoringini olib borish maqsadga muvofiqdir.

Dunyo aholisi o'sishda davom etar ekan, qishloq xo'jaligi mahsuldorligini barqaror oshirish, global qiymat zanjirlarini yaxshilash, oziq-ovqat mahsulotlari yo'qotilishi va isrofgarchilikni kamaytirish, hamda ochlik va to'yib ovqatlanmaslikdan aziyat chekayotgan barcha odamlarning to'yimli ovqatlanish imkoniyatini ta'minlash uchun ko'proq kuch va innovatsiyalar zarur hisoblanadi. Shuningdek, xalqaro hamjamiyatning ko'plab a'zolari ocharchilikni kelajak avlodga yo'q qilish mumkinligiga ishonch hosil qilmoqda va bu maqsadlarga erishish uchun birgalikda harakatlar olib borilmoqda.

Qishloq xo'jaligi, suv, energetika, yer va iqlim o'zgarishi bilan bog'liq bo'lganligi uchun bu muammolarni hal

3 www.gov.uz sayti ma'lumotlari

qilishda sinergiyaga erishish va adekvat kelishuvlarni izlash uchun milliy va mintaqaviy darajadagi qarorlarni qabul qilishning yanada integratsiyalashgan jarayonlarini jalb qilish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Shu bilan birga, qishloq xo'jalik sohasi iqlim o'zgarishi bilan bog'liq bo'lganligi, ya'ni harorat, yog'ingarchilik va zararkunandalarning xatti-harakatlarida kutilayotgan o'zgarishlarni hisobga olgan holda, jahon hamjamiyati butun dunyo bo'ylab oziq-ovqat xavfsizligi tizimlarining barqarorligini ta'minlash hamda yaxshilash uchun ilmiy-tadqiqot, ishlanmalar va texnologiyani namoyish etish loyihalariga sarmoyalarni ko'paytirishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Shuningdek, oziq-ovqat mahsulotlari tizimlarining barqarorligini kengaytirish, hamda keng tarqalayotgan oziq-ovqat mahsulotlari taqchilligining oldini olish maqsadida barcha uchun oziq-ovqat xavfsizligi va ovqatlanishni ta'minlash muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Murodov, A. (2021). Oziq-ovqat xavfsizligi va qishloq xo'jaligini rivojlantirish. Toshkent: Qishloq xo'jaligi vazirligi nashrlari.
2. Abdullaeva, S. (2020). O'zbekiston qishloq xo'jaligida oziq-ovqat xavfsizligi masalalari: muammolar va yechimlar. Oziq-ovqat xavfsizligi jurnali, 2(1), 15-22.
3. Tursunov, I. (2022). Qishloq xo'jaligini rivojlantirish va oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash. Xalqaro qishloq xo'jaligi tadqiqotlari, 4(3), 45-50.
4. Rahmonov, A. (2020). Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash yo'llari: O'zbekiston tajribasi. O'zbekiston iqtisodiyoti jurnali, 3(2), 30-35.

THE ESSENCE OF THE BLACK ECONOMY

Mohinur Rakhimova Dilshod kizi,

Teacher, Tashkent Institute
of Management and Economics

Abdusalamova Ulmas

second-year student at the Tashkent
Institute of Management and Economics

Abstract: The black economy, often referred to as the informal or shadow economy, encompasses economic activities that are concealed from official record-keeping and taxation. This article explores the multifaceted nature of the black economy, examining its prevalence, drivers, and impact on national economies.

Key words: black economy, illegal, criminal, informal, corruption.

Annotatsiya: Ko'pincha norasmiy yoki yashirin iqtisodiyot deb ataladigan qora iqtisodiyot rasmiy buxgalteriya hisobi va soliqqa tortishdan yashirin iqtisodiy faoliyatni o'z ichiga oladi. Ushbu maqola qora iqtisodning ko'p qirrali tabiati, uning tarqalishi, omillari va milliy iqtisodiyotga ta'sirini o'rganadi.

Kalit so'zlar: qora iqtisodiyot, noqonuniy faoliyat, kriminal iqtisodiyot, norasmiy sektor, korruptsiya.

Аннотация: Черная экономика, часто называемая неформальной или теневой экономикой, охватывает экономическую деятельность, скрытую от официального учета и налогообложения. В этой статье исследуется многогранная природа черной экономики, ее распространенность, движущие силы и влияние на национальные экономики.

Ключевые слова: черная экономика, незаконная деятельность, криминальная экономика, неформальный сектор, коррупция.

The black economy, or shadow sector, is a collection of economic activities that are carried out outside the legal framework of the state. This phenomenon exists in all countries of the world, regardless of the level of their economic development. The black economy includes illegal activities such as trafficking in smuggled goods, tax evasion, the use of labor without proper registration, and many others.

This sector of the economy raises serious concerns among states, since it not only deprives the legal budget of revenues, but also creates many social and economic problems

Causes of the black economy

1 High tax rates One of the most common reasons for the emergence of a black economy is the high tax burden on citizens and businesses. When tax rates are excessively high, it incentivises people and businesses to avoid paying tax, leading to a growing shadow economy.

2 Food and quantitative regulation Strict rules and regulations regarding various industries can force businesses to go into the shadows. For example, overregulation in the labor market can lead employers to prefer informal employment.

3 Level of corruption. Corruption solves many "problems" in the shadow economy. In countries with high levels of corruption, situations often arise when entrepreneurs are forced to pay bribes to officials to obtain licenses or permits, which contributes to the development of the black economy.

4 Social factors. Poverty, lack of education, and low living standards are also contributing factors to the growth of the black economy. People who do not have legal ways to earn money sometimes resort to illegal activities.

5 Technological changes

With the development of technology and the Internet, it has become easier to carry out shadow activities, such as online trading in prohibited goods. The advent of cryptocurrency has also created new opportunities for tax evasion and doing business outside the established rules.

Consequences of the black economy

1 Losses to budget

The black economy leads to significant losses for the state budget, since it does not receive taxes from shadow activities. This limits the ability of the state to finance social programs, infrastructure and other important areas.

2 Reduced business competitiveness

Businesses that operate legally and pay taxes face unequal competitive conditions compared to those that evade taxes and do not comply with regulation. This can lead to bankruptcy of legal companies and a decrease in the overall income of the economy.

3 Social problems

The black economy is often associated with high levels of crime and social instability. For example, illegal activities such as drug or gun trafficking contribute to increased crime and violence in society.

4 Lack of legal protection

Workers in the shadow sector are not protected by labour code laws, leaving them vulnerable to exploitation, low wages and poor working conditions.

5 Difficulties in statistical accounting

The black economy creates difficulties for government agencies in terms of collecting statistics and analysis. This makes it difficult to forecast economic growth and develop effective economic policies.

Measures to combat the black economy

1 Simplification of tax legislation

One of the first steps in the fight against the black economy is to simplify tax legislation and reduce the tax burden. This can stimulate people and businesses to move out of the shadow sector into the legal sector.

2 Fight corruption. It is necessary to actively fight corruption. This can be done by creating a transparent management system, increasing the salaries of civil servants and introducing control mechanisms.

3 Improving education. Educational programs aimed at increasing financial literacy and knowledge of legal norms can help people realize the benefits of a legal economy and the risks associated with working in the shadow sector.

4 Accountability. Tougher penalties for participating in the black economy and raiding can serve as a warning to potential offenders. Effective law enforcement plays an important role in combating the shadow economy.

5 Support for legal business. It is important for the state to support small and medium-sized businesses by providing them with access to finance, advice and educational programs, which can contribute to reaching the legal level.

CONCLUSION

The black economy is a serious problem for many countries, and its impact is felt around the world. The reasons for its occurrence are diverse and often interconnected, and the consequences can be devastating for the economy and society as a whole.

The fight against the black economy requires an integrated approach, including tax reforms, the fight against corruption and improving the level of education of the population. Only through joint efforts of civil society, business and the state can significant success be achieved in reducing the impact of this sector on the economy.

References

1. Schneider, F., Enste, D. H. (2000). "Shadow Economies: Size, Causes, and
2. Schneider, F. (2013). "The Shadow Economy: An International Survey."
3. Consequences." *Journal of Economic Literature*, 38(1), 77-114.
4. Williams, C. C., Nadin, S. (2012). "The Role of the Informal Economy in Developing Countries: A Review of the Literature." *International Journal of Entrepreneurship and Small Business*, 16(1), 1-21.
5. Baker, S. (2005). "The Shadow Economy: An International Survey." *International Journal of Economic Sciences and Applied Research*, 1(1), 1-12.
6. Portes, A., Haller, W. (2002). "The Informal Economy." In *The Handbook of Economic Sociology* (pp. 403-425). Princeton University Press.
7. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/311991468037132740/pdf/WPS5356.pdf> World Bank Document

АУДИТОРЛИК ТЕКШИРИВУНИНГ НОРМАТИВ-ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

Абдуваитов Бобирбек Баҳодир ўғли

Банк-молия Академияси магистри

Аннотация: мақолада аудитни пайдо бўлиши, ривожланиш босқичлари ҳамда ушбу жараён билан боғлиқ бўлган меъёрий ҳужжатларни ишлаб чиқиши ёритиб берилган. Аудиторлик текширувини режалаштиришни ўзига ҳос хусусиятлари кўриб чиқилган.

Калит сўзлар: Аудит, аудиторлик фаолияти, аудиторлик дастури, аудит режаси, аудиторлик рисклари.

Abstract: The article describes the emergence of audit, the stages of its development and the development of regulatory documents related to this process. The features of audit planning are considered.

Key words: Audit, audit activity, audit program, audit plan, audit risks.

Аннотация: В статье описано возникновение аудита, этапы его развития и разработка нормативных документов, связанных с этим процессом. Рассмотрены особенности планирования аудита.

Ключевые слова: Аудит, аудиторская деятельность, программа аудита, план аудита, аудиторские риски.

Ривожланган мамалакатлар амалиётида ҳар қандай амалга оширилган операция ва хизматлар маълум бир меъёрий ҳуқуқий ҳужжатларга асосланади. Ўзбекистон Республикасида аудиторлик фаолиятида аудит ўтказишнинг меъёрий ҳуқуқий ҳужжатлари ишлаб чиқилган бўлиб йил сайин такомиллаштирилиб бормоқда. Хусусан Ўзбекистон Республикасининг аудиторлик фаолияти тўғрисидаги қонунинг 4-моддасига биноан аудиторлик фаолияти соҳасидаги асосий принципларини қуйидагича таъкидлаб ўтилган “Аудиторлик фаолияти соҳасидаги асосий принциплар мустақиллик, ҳолислик ва ҳалолликдан, касбий билимга эгалик ҳамда ахборотнинг махфийлигидан иборатдир”.

Аудиторлик фаолияти юртимизда мустақилликнинг дастлабки йиллариданоқ бошланган. Маълумки, ҳар бир фаолият турини бошлаш учун авваломбор уни маълум ҳуқуқий асослари талаб этилади. “Аудиторлик фаолияти тўғрисида”ги дастлабки Қонун 1992 йил 9 декабрда қабул қилинган эди. Лекин, ушбу Қонун қабул қилинишига қарамасдан аудиторлик фаолияти ўз тараққиётини топа олмади. Бунинг сабаби бунга бир неча тўсиқлар мавжуд эди.

Бу тўсиқнинг биринчиси бўлиб мамлакатимизда деярли барча мулк давлатники эди, ҳали хусусийлаштириш жараёни бўлмаганлиги сабабли аудиторлик хизматига муҳтожларни топиш анча қийин масала эди. Иккинчидан эса, аудиторлик вазифасини бажарувчи мутахассис-аудиторлар ҳали йўқ эди, чунки уларни ўқитиш, қайта тайёрлаш маълум вақт талаб қилар эди. Шу сабабли, аудиторлар вазифасини бажариш учун вақтинчалик собиқ тафтишчилар амалга ошириб турдилар. Учинчидан, миллий валюта тўла-тўқис, бекаму-кўст ишламаётган бир пайтда, аудиторлик хизматидан фойдаланиш у ёқда турсин, аудит ўзи нима эканлигини тушунмайдиганлар салмоғи мамлакатда кўпчиликти ташкил қилар эди.

Бироқ, айрим иқтисодчи олимлар аудиторлик фаолиятини пайдо бўлишини унинг ҳуқуқий негизлари яратилиши билан боғласа, баъзилар эса мамлакатдаги содир бўлган иқтисодий жараёнлар билан изоҳлашади. Фикримизнинг тасдиғи сифатида биз қуйидаги фактларни келтиришни жоиз топдик. Маҳаллий иқтисодчи олим Маматов З.Т. жаҳонда аудиторлик касбини пайдо бўлиш вақтига оид фикр билдириб, қуйидагиларни таъкидлайди: Ўзбекистонда аудиторлик фаолияти ва аудитор касби ҳозирги кўринишида мамлакатдаги иқтисодий ўзгаришлар билан боғлиқ ҳолда 1993 йилдан бошлаб пайдо бўлган.

Яна бир маҳаллий иқтисодчи олим Каримов А.А. эса аудиторлик фаолиятининг ривожланишини мамлакатда содир бўлган иқтисодий ислохотлар билан изоҳлайди ва уни икки босқич асосида

тушунтиради: ўтиш даври билан боғлиқ биринчи галдаги ислохот ва ўзгаришларни ўз ичига олган дастлабки босқич – 1991-2000 йиллар..., 2001 йилдан 2007 йилгача бўлган муддатни ўз ичига олган иккинчи босқич –...мамлакатни модернизатсия қилиш даври эса иқтисодиётимизни барқарор ривожлантириш ҳамда... изчил ислох этишни таъминлашда ғоят муҳим рол ўйнаган давр бўлди. Шу йиллар давомида иқтисодиётнинг барча тармоқларини ривожлантиришнинг ҳар бир босқичида устувор вазифаларни аниқ белгилашга алоҳида эътибор қаратилиб, уларни ҳал этиш учун зарур молиявий, моддий ва меҳнат ресурсларидан оқилона фойдаланишга ҳаракат қилинди. Бизнинг тадқиқотларимиз натижасида, маҳаллий иқтисодчи олимларнинг фикр ва мулоҳазаларини таҳлил қилиш, аудитнинг даставвал ғарбда фақат бухгалтерия ҳужжатлари ва ҳисоботларини текшириш ҳамда тасдиқлашдан иборат фаолият сифатида шаклланганлигини исботлайди. Масалан хорижий иқтисодчи олимлардан бири Рой Додж аудит ҳақида шундай фикрларни билдирган "...аудиторлик фаолияти сўнгги 25 йилда уч эволюцион босқични босиб ўтган: биринчиси – тасдиқловчи аудит; иккинчи – системали йўналтирилган аудит; ва ниҳоят, сўнггиси, учинчиси рискка асосланган аудит. Сўнгги икки босқич биздан китобдан бош кўтариш ва диққат-эътиборни бизнеснинг ўзига қаратишни талаб қилади, деб таъкидлаган.

Бизнингча, аудиторлик фаолияти ривожига оид барча иқтисодчи олимлар фикрлари ўз вақтида жуда ўринли ва тўғри деб ҳисоблаймиз ҳамда айрим мулоҳазаларни қўшимча қиламиз. Ҳақиқатдан ҳам, 2007 йилдан токи ҳозирги кунгача аудиторлик фаолияти ривожининг учинчи босқичи амалда. Буни нафақат мамлакатимизда балки, бутун жаҳонда содир бўлаётган глобал иқтисодий жараёнлар амалда кўрсатиб турибди. Бунга мисол қилиб жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози (АҚШ ва Европа), табиий ва экологик офатлар (Япония) ва бошқалар. Шу сабабли, биз ҳеч иккиланмасдан аудит ривожланишнинг учинчи босқичи – бу рискка асосланган аудит, десак муболаға бўлмайди. Бунга қўшимча қилиб, ушбу босқичда биз энди сифат тамойилига амал қилиб, барча амалдаги меъёрий-ҳуқуқий базани янада такомиллаштириш, яъни "Аудиторлик фаолияти тўғрисида"ги, "Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида"ги, Аудиторлик фаолияти ва Бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартларини халқаро стандартлар асосида юритишим керак эканлигини бемалол айта оламиз. Бунинг сабаби иқтисодиётида бўлаётган ўзгаришлар ушбу меъёрларни асосида иш юритишимиз керак эканлигини тақозо этмоқда.

Ҳар бир ҳўжалик юритувчи субъект, хусусан аудиторлик фаолияти ҳам самарали бўлиши учун аввало муаммолар унинг муаммал ва аниқ режаси ёки дастурини тузиш лозим. Уларнинг мазмуни қўйилган мақсад ва уни бажариш учун белгиланган аниқ вазифалардан келиб чиқади.

Ўзбекистон Республикаси «Аудиторлик фаолияти тўғрисида»ги Қонунининг 2-моддасига мувофиқ "Агар Ўзбекистон Республикасида аудиторлик фаолияти халқаро шартномасида Ўзбекистон Республикасиданнинг аудиторлик фаолияти тўғрисидаги қонунчиликда назарда тутилганда бошқача қоидалар белгиланган бўлса, халқаро шартнома қоидалар қўлланилади" деб белгиланган.

Бироқ таъкидлаш жоизки, аудиторлик текширувларини режалаштириш, уни ўтказиш жараёнларининг меъёрий тартибга солиш тизими ва унинг элементлари мавжуд. Шу боис, қуйида мамлакатимизда аудиторлик фаолиятини жумладан, аудитни режалаштириш, уни ўтказишнинг меъёрий тартибга солиш тизими ва унинг элементлари расми келтиришни мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз. Аввало муаммолар аудит текширув нима эканлиги ҳақида тўхталиб ўтсак. "Ҳўжалик юритувчи субъект молиявий ҳисоботининг ва у билан боғлиқ молиявий ахборотининг аудиторлик текшируви текшириладиган молиявий ҳисоботнинг ҳамда у билан боғлиқ молиявий ахборотнинг ишончилигини ва бухгалтерия ҳисоби тўғрисидаги қонунчиликка мувофиқлигини аниқлаш мақсадида аудиторлик ташкилоти томонидан ўтказилади.

Ишончилилик деганда молиявий ҳисобот маълумотларининг аниқлик даражаси тушунилиб, у ушбу ҳисобот асосида ҳўжалик юритувчи субъектнинг молиявий аҳволи ва молиявий-ҳўжалик фаолияти натижалари тўғрисида ҳолис ҳулосалар чиқариш имконини беради". Аудитни режалаштириш чоғида аудиторлик ташкилоти томонидан қўлланиладиган меъёрлар 300-сон "Аудитни режалаштириш" номли халқаро аудиторлик стандарти (ХАС) билан белгиланади. Шунинг билан керакки, аудит режасини пухта тузмасдан сифатли аудиторлик текшируви ўтказиш мумкин эмас.

Режалаштириш аудиторлик текширувини бошланғич босқичи бўлиб, аудиторлар режа тузулгунга қадар бевосита текширув жараёнини бошламасликлари лозим. Шу боисдан ушбу стандартга батафсил тўхталиб ўтамоқчимиз. Амалда, аудитни режалаштириш жараёни аудиторлик ташкилоти билан ҳўжалик юритувчи субъект ўртасида шартнома тузилгунга қадар бошланади. Бу ҳолат кўп ҳолларда, агар мижоз билан шартнома тузилмаса, аудитни режалаштириш билан боғлиқ харажатлар қайси манбалар ҳисобидан маблағ билан таъминланиши тўғрисидаги саволни юзага келиши табиий албатта.

Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг аудиторлик фаолиятини тартибга солиш бўйича функциялари	
→	Ўз ваколатлари доирасида аудиторлик фаолиятини тартибга солувчи меъёрий ҳужжатларни, шу жумладан аудиторлик фаолиятининг миллий стандартларини ишлаб чиқиш ва тасдиқлаш
→	Аудиторлик ташкилотлари томонидан лицензия талаблари ва шартларига риоя қилинишини назорат қилиш
→	Аудиторларнинг республика жамоат бирлашмаси билан келишган ҳолда аудиторлар малака сертификатини олиш учун ўқитиш дастурларини ва малака
→	Аудиторлик фаолиятини амалга оширишга берилган лицензиянинг, аудиторлар малака сертификатининг амал қилишини тўхтатиб туриш, тўхтатиш ва бекор
→	Малака сертификатига эга бўлган аудиторлар реестрини ва аудиторлик фаолиятини амалга ошириш учун берилган лицензияга эга бўлган аудиторлик ташкилотлари ҳисобини юритиш

1.Расм. Ўзбекистон Республикаси Молия ва иқтисодиёт вазирлигининг аудиторлик фаолиятини тартибга солиш бўйича функциялари¹

Мижоз билан шартнома тузилган ҳолда аудитни дастлабки режалаштиришга доир ишлар қиймати ўтказиладиган аудиторлик хизматининг умумий қийматига қўшиб кўрсатилади, акс ҳолда у аудиторлик ташкилотининг маблағлари ҳисобидан амалга оширилиши лозим. Стандартга мувофиқ аудитни режалаштириш қуйидаги босқичларга бўлинади:

- а) аудитни дастлабки режалаштириш;
- б) аудитнинг умумий режасини тайёрлаш ва тузиш;
- д) аудит дастурини тайёрлаш ва тузиш.

Аудитни дастлабки режалаштириш босқичи бу – ҳўжалик юритувчи субъект ва аудиторлик ташкилоти томонидан аудиторлик шартномасини тузгунгача бўлган ишларни ўз ичига олиб, бу босқичда аудиторлик ташкилоти томонидан текширув буюртмачиси фаолияти билан танишиш, буюртмачига аудиторлик фаолиятини ўтказиш ҳуқуқини берувчи тегишли лицензияни ва аудитор (аудиторлар)нинг малака сертификатини тақдим этиш, корхонанинг ички ва ташқи фаолият хусусиятлари тўғрисида маълумот тўплаш, текширув буюртмачисини аудиторлик текширувидан ўтказа олиш салоҳиятини баҳолаш, аудиторлик шартномаси шартларини корхона раҳбарияти билан келишиб олиш ва корхонани текшириш учун аудиторлик ишчи гуруҳини шакллантириш ҳамда якунда аудиторлик шартномасини расмийлаштириш жараёнидир. Аудиторлик шартномаси тузилгандан сўнг текширувнинг умумий режаси тайёрланади ва у аудиторлик гуруҳи раҳбари томонидан тузилади ҳамда тасдиқланди. Аудитнинг умумий режасида текшириладиган даставвал ҳўжалик юритувчи субъектнинг бухгалтерия ҳисоби ва ички назорат тизимини ўрганиш ҳамда улар маълумотларининг ишончилигини баҳолаш, аудиторлик танлаш ҳажмини белгилаши, аудит дастурини тайёрлаши, аудитни бевосита ўтказиш жараёнининг (дастурни бажариш) амалларини белгилаши, бажарилган ишлар натижаларини таҳлил қилиши, барча оралик ва умумий аудит иш ҳўжжатларини тайёрлаши ҳамда текширув натижаларини ҳўжалик юритувчи субъектларига қолаверса юқори органларга тақдим этиш каби вазифаларни ўз ичига олган ҳолда аудит ўтказишнинг барча умумий босқичлари акс эттирилади.

Аудитор аудит дастурини ҳўжжат шаклида расмийлаштириши ва ҳар бир бажариладиган аудиторлик амалларини ўзининг иш ҳўжжатларида аниқ баён этиш мақсадида уларни кетма-кетлик асосида рақам билан тартиблаши керак. Аудиторлик амаллари дастури бухгалтерия ҳисобида ҳисобварақлар бўйича айланмалар ва салдо тўғри акс эттирилганлигини батафсил текширишни ўзи ичига қамраб олади ва улар бухгалтерия ҳисоби объектлари ёки умумий режада белгиланган вазифаларни бажариш бўйича аудиторлик амаллари рўйхатидан иборат бўлади. Аудитор бундай амалларни қўллаш орқали бухгалтерия ҳисобининг айнан қандай бўлимларини текширишни белгилайди ва бу эса аудитордан бухгалтерия ҳисобининг ҳар бир бўлимини текшириш бўйича аудиторлик дастурини тузишни талаб

¹ Муаллиф тадқиқотлари асосида тузилган.

этади. Аудиторлик текширувини ўтказиш шартлари ва аудиторлик амаллари натижалари боғлиқ ҳолда аудит дастури қайта кўриб чиқиши мумкин.

Агарда бу кўриб чиқилганда ўзгаришлар бўладиган бўлса, ўзгаришларнинг сабаблари ва натижалари ўзгартирилган дастурда ҳужжатлаштирилиши керак бўлади. Фикримизча, юқоридаги шакл ва мазмундаги аудитнинг умумий режаси ва дастури тузилганидан сўнг, аудиторлик ташкилотининг раҳбари ёки аудиторлик гуруҳи раҳбари мижоз-корхона фаолиятини текширувида қатнашувчи аудитор ва экспертлар иштирокида текширувни бошлашдан аввал кичик йиғилиш ташкил этиши ҳамда унда тузилган умумий режа ва дастурни муҳокамадан ўтказиши мақсадга мувофиқдир.

300-сон Халқаро аудит стандартида ҳар қандай корхонани аудиторлик текширувидан ўтказишда ҳам аудит режасини, ҳам аудит дастурини тузишни талаб этади. Дарҳақиқат, йирик хўжалик юритувчи субъектнинг ҳисоботларини тасдиқлаш учун катта аудиторлик гуруҳи томонидан текширув ўтказилганида бундай кўп босқичли режалаштириш зарур. Бироқ, бизнинг фикримизча, унчалик катта бўлмаган хўжалик муомалалари кам содир бўладиган, бир турдаги маҳсулот ишлаб чиқариш (иш, хизмат бажариш) билан шуғулланувчи микрофирмаларда аудит ўтказганида, бундай кенг қамровли режа тузиш мақсадга мувофиқ эмас.

Бозор иқтисодиёти шароитида энг самарали истиқболли назорат турларидан бири мустақил молиявий назорат ҳисобланади. Мустақил молиявий назорат айнан аудиторлар, яъни аудиторлик ташкилотлари зиммасига юклатилди. Бундай молиявий хизмат икки томонлама тузилган шартнома асосида амалга оширилади. Шу боисдан, молиявий назорат тизимида айнан аудиторлик ташкилотлари жуда катта ва муҳим ўрин тутати. Демак, уларнинг зиммасида хусусий мулкка асосланган барча турдаги ташкилотлар фаолиятини доимо назорат қилиш вазифаси турар экан, улар томонидан ўтказиладиган текширувларни тўғри, ўз вақтида, пухта, оптимал режалаштириш доимо долзарб вазифалардан бири бўлиб қолади. Аудиторлик текширувларини режалаштириш ҳудди уни ўтказиш каби барча қоидалар дастлаб “Аудиторлик фаолияти тўғрисида”ги Қонунда, сўнгра 300-сонли “Аудитни режалаштириш” номли Халқаро аудиторлик стандартида белгилаб қўйилган. Бундан ташқари, Аудитнинг Ахлоқ Кодекси ҳам мавжуд бўлиб, унда аудиторларга текширувларни режалаштириш ва уни ўтказишга қатор талабларни белгилайди.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

1. Тадқиқотларга кўра бугунги кунда аудиторлик текширувини режалаштиришнинг услубий муаммоларини ўрганишга кенг эътибор қаратилмаган бўлиб, меъёрий ҳужжатларнинг иқтисодиётни ривожлантиришга мувофиқ ўзгариб бориши мазкур соҳада чуқур илмий изланишлар олиб бориш керак эканлигига далолат беради.

2. Демак, аудитни амалга ошириш босқичларини уч босқичга бўлиш мумкин:

Аудитни режалаштириш босқичи

Аудитни ўтказиш босқичи

Аудитни якуни босқичи ҳисобланади.

3. Аудиторлик ташкилотларининг ҳам ишчи ҳужжатлари ҳам аудит режасини тўғри, оқилона, иқтисодий тежамкор ҳолатида ҳамда оптимал имкониятларни қамраб олинган ҳолда бўлишини таъминлайди.

4. Ишчи ҳужжатлар таркибига ҳам этарлича эътибор қаратиш лозим. Шу ўринда бизнинг таклифимиз, барча аудиторлик ташкилотларида аудитнинг ички ишчи стандартини ишлаб чиқиш ва кенг жорий қилиш масаласини қўйиш ўзининг ижобий самарасини беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 19 сентабрдаги «Ўзбекистон Республикасида Аудиторлик фаолиятини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-3946-сон. лех.уз/досс/391450.
2. Маматов З.Т. Аудит. Ўқув қўлланма. –Т.: Фан ва технология, 2007. 8 б. “Ўзбекистон Республикасининг аудиторлик тўғрисида”ги Қонуни 4-модда, 2021-йил 25-феврал, ЎРҚ-677-сон.
3. ХАС 300-сон “Аудитни режалаштириш” номли халқаро аудиторлик стандарти. 2009.
4. Рой Додж Краткое руководства по стандартам и нормам аудита. - М.: Финансы и статистика, ЮНИТИ, -Б. 20.
5. Файзиев Ш.Н., Каримов А.А. Аудит. Учебное пособие. –Т.: “ИҚТИСОД-МОЛИЯ”.

ХУДУДЛАРДА ТАДБИРКОРЛИК СУБЪЕКТЛАРНИ ДАВЛАТ ТОМОНИДАН ҚўЛЛАБ-ҚУВВАТЛАШ

Бозоров Ильёс Исомиддинович

Тошкент менежмент ва иқтисодиёт институти

“Иқтисодиёт” кафедраси катта ўқитувчиси

Аннотация: Мазкур мақолада ҳудудларда кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожлантириш аҳолига қулай иш шaroити яратиб бериш шу билан бирга миллий иқтисодиётнинг турли тармоқларида фаол бўлган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини фаолиятини ривожлантириш муҳим ўрин тутди.

Калит сўзлар: Миллий даромад кичик ва ўрта бизнес ривожлантириш, субсидия инновация товар айланмаси инвестиция, макроекономик барқарорлик, инвестор, ялпи ички маҳсулот, хусусий сектор, иқтисодий ресурслар, капитал, юк ташуви, логистика, микромолия, тижорат банклари, миллий валюта, савдо ҳажми имтиёзлар бериш, давлат халқ учун хизмат қилиши.

Abstract: In this article, the development of small business and entrepreneurship in the regions, the creation of favorable working conditions for the population, the development of the activities of small businesses and private entrepreneurship operating in various sectors of the national economy are important.

Key words: National income, development of small and medium-sized businesses, subsidies, innovations, turnover, investments, macroeconomic stability, investor, gross domestic product, private sector, economic resources, capital, freight transportation, logistics, microfinance, commercial banks, national currency, trade volume, the state to serve the people.

Аннотация: В данной статье важное значение имеют развитие малого бизнеса и предпринимательства в регионах, создание благоприятных условий труда населения, развитие деятельности субъектов малого бизнеса и частного предпринимательства, действующих в различных отраслях народного хозяйства.

Ключевые слова: Национальный доход, развитие малого и среднего бизнеса, субсидия, инновации, оборот, инвестиции, макроэкономическая стабильность, инвестор, валовой внутренний продукт, частный сектор, экономические ресурсы, капитал, грузовые перевозки, логистика, микрофинансирование, коммерческие банки, национальная валюта, объем торговли, государство служить народу.

КИРИШ

Ўзбекистоннинг чорак асрлик тараққиёт йўли ва бозор муносабатларига босқичма-босқич ўтиш борасида амалга оширилган тадбирлар, шунингдек жаҳон бозори конъюнктурасининг кескин ўзгариб, глобаллашиб бориши мамлакатни янада барқарор ва жадал суръатлар билан ривожлантириш учун янгича ёндашув ҳамда тамойилларни ишлаб чиқишни тақозо этади. Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан 10.11.2023 йилдаги «Кичик ва ўрта бизнесни молиявий қўллаб-қувватлаш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-193-сон билан Фармон имзолаганди.¹

Тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш давлат жамғармаси «Тадбиркорликни ривожлантириш компанияси» АЖ (кейинги ўринларда Компания) шаклида қайта ташкил этилганди.

Компаниянинг устав фонди 300 млрд сўм миқдорида шакллантирилди. Юклатилган вазифаларни бажариш учун Компанияга 10 йил муддатга 1,2 трлн сўм миқдорида фоизсиз бюджет ссудаси ажратилади. Шунингдек Компанияга халқаро молия институтларидан 100 млн АҚШ доллари миқдорида маблағ жалб этилади. Компания томонидан 2024 йил 1 мартдан бошлаб тадбиркорлик субъектларига қуйидаги қўллаб-қувватлаш чоралари тақдим этилади:

ўрта тадбиркорлик субъектларининг ишлаб чиқариш ва хизматлар кўрсатиш лойиҳаларига:

лойиҳа қийматининг 15 %, бироқ, устав капиталининг 20 % ёки 3 млрд сўмдан ортиқ бўлмаган миқдорда ташаббускорнинг устав капиталига кўчмас мулк объектлари, асбоб-ускуналар ва бошқа кўринишдаги активлар шаклида улуш киритиш;

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони, 10.11.2023 йилдаги ПФ-193 сони. Кичик ва ўрта бизнесни молиявий қўллаб қувватлаш тизимини такомиллаштириш чора тадбирлари тўғрисида

кўчмас мулк ва асбоб-ускуналарнинг 70 %, бироқ, 10 млрд сўмдан ортиқ бўлмаган миқдорда мулк сотиб олиш ва 7 йилгача муддатга қарздорлик қолдиғига Марказий банкнинг асосий ставкасидан 4 фоизлик пункт юқори ставкада йиллик фоиз ҳисоблаш ёки бўлиб-бўлиб тўлаш шarti билан хизматлар ипотекаси асосида ташаббускорга бериш;

кичик ва ўрта тадбиркорлик субъектларининг лойиҳаларига:

кредит (лизинг) ажратиш учун тижорат банклари, микромолия ва лизинг ташкилотларига миллий ва хорижий валютада молиявий ресурсларни жойлаштириш;

тижорат банклари, микромолия ва лизинг ташкилотлари томонидан миллий ва хорижий валютада ажратиладиган кредит, лизинг, банк кафолати ва аккредитивларга умумий қиймати 5 млрд сўмдан ошмаган миқдорда кафиллик тақдим этиш;

Компания маблағларидан фойдаланиш бўйича тижорат банклари билан тузиладиган воситачилик шартномаларига асосан белгиланган лимит ҳамда умумий миқдор ва шартлар доирасида кредитлар бўйича кафиллик (портфель кафиллиги) тақдим этиш;

2024-2026 йилларда кичик тадбиркорлик субъектларига Марказий банк асосий ставкасидан 4 фоизлик пункт юқори ва асосий ставканинг 1,75 бараваридан ошмаган ставкада миллий валютада 5 млрд сўмгача ажратиладиган кредитлар бўйича асосий ставканинг 40 %гача миқдорда 3 йилдан ортиқ бўлмаган муддатга компенсация тақдим этиш.

Шу билан бирга:

Улуш киритиш ва хизматлар ипотекаси шаклидаги молиявий ёрдамлар Компания томонидан 24 ойдан ортиқ фаолият юритаётган ҳамда бир йил давомида камида 50 нафар кишини доимий иш билан таъминлаган ўрта тадбиркорлик субъектлари орасида ўтказиладиган очиқ танлов орқали аниқланадиган лойиҳаларга тақдим этилади;

Компания ўзи томонидан ўрта тадбиркорлик субъектлари лойиҳаларига улушдор сифатида киритилган улушни 7 йил давомида бозор қийматида лойиҳа ташаббускорига ёки бошқа салоҳиятли инвесторларга реализация қилади;

«яхши» ва «аъло» кредит тарихига эга бўлган тадбиркорлик субъектларига, улар аввал олган кредитлари бўйича кафиллик ёрдамидан фойдаланаётган бўлишдан қатъи назар қўшимча ажратиладиган кредитлар бўйича белгиланган умумий миқдорлар доирасида кафиллик тақдим этилади.

Шунингдек, юк ташишлар турли соҳалардаги кичик бизнеснинг муваффақияти ва барқарорлигида ҳал қилувчи рол ўйнайди. Товарлар ва хизматларнинг ҳаракатланиши, сақланиши ва тақсимланишини қамраб олувчи логистика операцияларини самарали бошқариш кичик бизнеснинг рақобатбардошлиги, мижозлар эҳтиёжини қондириш ва умумий рентабелликка сезиларли таъсир кўрсатиши мумкин. Бугунги динамик ва глобаллашган бизнес муҳитида кичик корхоналар таъминот занжири жараёнларини тартибга солиш, харажатларни минималлаштириш ва операцион самарадорликни ошириш учун самарали логистика стратегияларининг муҳимлигини тобора кўпроқ тушунмоқда. Кичик бизнесда юк ташишларнинг роли оддий транспорт ва инвентарларни бошқаришдан ташқари у етказиб берувчилардан харидорларга товарлар оқимини оптималлаштиришга комплекс ёндашувни ўз ичига олади. Юк ташишлар фаолиятини стратегик режалаштириш ва амалга ошириш орқали кичик корхоналар бозор талабларига жавоб бериш қобилиятини ошириши, етказиб бериш вақтларини қисқартириши ва мижозлар талабларини қондириш қобилиятини ошириши мумкин. Бундан ташқари, самарали логистика амалиётлари кичик корхоналарга ўзгарувчан бозор шароитларига тезда мослашиш, таъминот занжиридаги узилишлар билан боғлиқ хавфларни юмшатиш ва ўсиш ва кенгайиш учун янги имкониятлардан фойдаланиш имконини беради.

Кичик бизнес чекланган ресурслар, миқёсдаги чекловлар ва кучли рақобат каби юк ташиш операцияларини бошқаришда қатор муаммоларга дуч келади. Ушбу қийинчиликларга қарамай, самарали юк ташишлар сармоя киритиш кичик бизнес учун сезиларли фойда келтириши мумкин, жумладан, харажатларни тежаш, мижозларга хизмат кўрсатишни яхшилаш, инвентар назоратини яхшилаш ва операцион мослашувчанликни оширишдан иборат. Бундан ташқари, технология ва автоматлаштириш воситаларидан фойдаланган ҳолда, кичик корхоналар юк ташишлар жараёнларини оптималлаштириши, реал вақт режимида юкларни кузатиши ва таъминот занжири бўйлаб кўринишини ошириши мумкин.

Мазкур параграфда кичик бизнес операцияларида юк ташишлар муҳим ролини ўрганишга, кичик корхоналар юк ташишлар фаолиятини бошқаришда дуч келадиган асосий муаммоларни кўрсатишга ва логистика самарадорлигини ошириш бўйича илғор тажриба ва стратегияларни муҳокама қилишга қаратилган. Амалий мисоллар ва амалий мисолларни кўриб чиқиш орқали ушбу тадқиқот кичик бизнес юк ташишлар қандай қилиб ўсишни рағбатлантириш, рақобатбардошликни ошириш ва бугунги динамик бизнес ландшафтида узоқ муддатли муваффақиятга эришиш учун стратегик актив сифатида фойдаланиши мумкинлиги ҳақида қимматли тушунчаларни беришга интилади.

1-жадвал. Кичик бизнес соҳасида юк ташувлар воситасида савдо ҳажмини ошириш модели

Number of obs = 12
Endogenous variables
Observed: Yuktashish Savdo
Exogenous variables
Observed: Sanoat Qurilish Qishloq_xojalik Xizmatlar
Fitting target model:
Iteration 0: log likelihood = -479.39019
Iteration 1: log likelihood = -479.39019
Structural equation model
Estimation method: ml
Log likelihood = -479.39019

	OIM					
	Coefficient	std. err.	z	P>z	[95% conf. interval]	
Structural						
Yuktashish						
Sanoat	-0.015	0.005	-2.930	0.003	-0.025	-0.005
Qurilish	-0.000	0.007	-0.060	0.955	-0.015	0.014
Qishloq_xojalik	-0.001	0.002	-0.570	0.570	-0.005	0.003
Xizmatlar	0.023	0.006	4.100	0.000	0.012	0.033
_cons	29.250	4.863	6.020	0.000	19.719	38.781
Savdo						
Yuktashish	11.571	4.560	-2.540	0.011	-20.509	-2.633
Sanoat	0.181	0.106	1.710	0.087	-0.026	0.389
Qurilish	-0.240	0.115	-2.080	0.038	-0.466	-0.013
Qishloq_xojalik	0.168	0.033	5.110	0.000	0.103	0.232
Xizmatlar	0.985	0.135	7.290	0.000	0.720	1.249
_cons	443.670	153.934	2.880	0.004	141.965	745.375
var(e.Yuktashish)	21.766	8.886		9.779	48.449	
var(e.Savdo)	5432.226	2217.697		2440.486	12091.480	

Warning: The LR test of model vs. saturated is not reported because the fitted model is not full rank.
There appears to be 1 more fitted parameters than the data can support.

Воситачи тузилмавий тенглама модели натижаларига кўра, эндоген ўзгарувчилар (Кузатилган) Юкташиш ва Савдо. Эндоген ўзгарувчилар - бу моделдаги бошқа ўзгарувчилар томонидан башорат қилинадиган ёки тушунтириладиган ўзгарувчилар бўлиб саноат, қурилиш, қишлоқ хўжалик, хизматлар. Моделнинг эҳтимоллик қиймати -479.39019 га тенг бўлиб, моделнинг маълумотларга қанчалик мос келишини кўрсатади.

Юк ташиш учун:

- Саноат манфий коэффициентга эга (-0,015), муҳим п-қиймати (0,003).
- Қурилиш аҳамиятсиз коэффициентга эга (-0,000).
- Қишлоқ_хўжалик муҳим бўлмаган коэффициентга эга (-0,001).
- Хизматлар ижобий коэффициентга эга (0,023), муҳим п-қиймати (0,000).
- Юкташиш учун кесишма (_cons) 29.250.

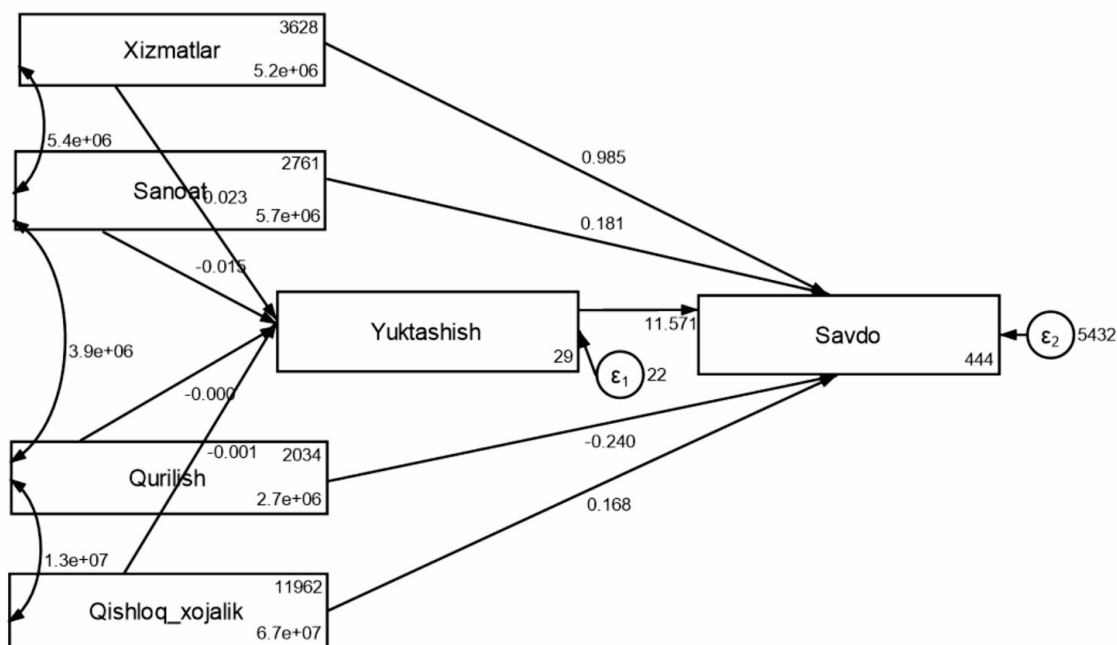
Савдо учун:

- Юкташиш муҳим п-қиймати (0,011) билан ижобий коэффициентга (11,571) эга. “Саноат”, “Қурилиш”, “Қишлоқ хўжалик”, “Хизматлар” каби коэффициентлар уларнинг савдога ижобий таъсири мавжудлигини аниқланди. Муҳим коэффициентлар ($p < 0,05$) ўзгарувчилар ўртасидаги боғлиқлик статистик аҳамиятга эга эканлигини кўрсатади. Умуман олганда, СЕМ воситачи ўзгарувчилар ўртасидаги мураккаб муносабатлар статистик жиҳатдан аҳамиятли. Регрессиядан кейинги текширувларига кўра, асосий

моделни реал модел билан таққослайдиган чи-квадрат тести учун p -қиймати муҳим ($p < 0,001$). Хатолик даражаси - PMSEA учун 90% ишонч оралиғи 0,000 дан паст чегарага эга. Ахборот мезонлари: акаике ахборот мезони (АИС) қиймати 994,780 ва Баес ахборот мезони (БИС) қиймати 1003.509 га тенг. Асосий таққослашларга кўра, Қиёсий мослик индекси (СФИ) 1000 да мукамал деб топилди.

Регрессиядан қолдиқлар ҳажми стандартлаштирилган илдиз ўртача квадрат қолдиқ (CPMP) қиймати 0,000 бўлиб, яхши мослигини кўрсатади. Детерминация коэффициенти 0,710 ни ташкил этади, бу модел билан изоҳланган дисперсия улушини кўрсатади.

1-расм. Кичик бизнес соҳасида юк ташувлар воситасида савдо ҳажмини ошириш визуал модели.

Демак, саноат, қурилиш ишлари, қишлоқ хўжалик улуши ва хизматлар кўрсатишлар жараёнида юк ташиш хизматини тўғри ташкил этиш натижасида бухоро вилоятидаги кичик бизнес субъектлари савдо ҳажми 11.571 бирликка ошириши аниқланди. Бу эса, корхоналар учун сотиш ҳажмини оширишда юк ташиш хизматларининг асосий афзалликларидан бири бу кенгроқ мижозлар базасини қамраб олиш ва истеъмолчиларнинг қулайликларини қондириш қобилиятидир. Сотилни оширишга ҳисса қўшиши мумкин бўлган этказиб бериш хизматларини таклиф қилишнинг ўзига хос афзалликлари:

Юк ташиш хизматлари жисмоний дўконга ташриф буюриш учун вақт ёки имкониятга эга бўлмаган мижозларга қулайлик яратади. Шунингдек, корхоналар бозорнинг ушбу сегментига киришлари ва мижозларга харид қилишларини осонлаштириши мумкин. Юк ташиш хизматлари корхоналарга бевосита географик жойлашувидан ташқарида ҳам мижозларга эришиш имконини беради. Бу мижозлар базасини кенгайтиришга имкони бўлмаган янги бозорларга эришишга ёрдам беради. Маҳсулотларни ўз остонасига етказиб бериш қулайлигини афзал кўрган мижозлар харид қилишга кўпроқ мойил деб ҳисоблаймиз. Бугунги рақобат бозорида юк ташиш хизматларини таклиф қилиш корхоналарга ушбу имкониятни тақдим этмайдиган рақобатчилардан устунлик беради. Масалан, мижозлар кўпинча қулайликни қадрлашади ва юк ташиш хизматларига эга бўлиш савдо ҳажмини табиийки оширади. Етказиб бериш хизматлари корхоналарга қўшимча маҳсулот ёки хизматларни мижозларга сотиш ёки ўзаро сотиш имкониятларини беради. Масалан, корхоналар етказиб бериш вақтида мижозларга қўшимча маҳсулотлар ёки махсус аксияларни таклиф қилишлари мумкин, бу эса ҳар бир транзаксия учун умумий савдо қийматини ошириши мумкин. Лекин, истеъмолчиларнинг хулқ-атворини ўзгартиришга мослашиш электрон тижорат ва онлайн харид қилиш тенденцияларининг ўсиши билан етказиб бериш хизматларини таклиф қилиш истеъмолчиларнинг хатти-ҳаракатлари ва афзалликларини ўзгартиришга мос келади. Ушбу тенденцияларга мослашган корхоналар мижозларни жалб қилиш ва сақлаб қолиш эҳтимоли кўпроқ бўлиб, савдо ҳажмини оширади.

Умуман олганда, юк ташиш хизматларини бизнес моделига киритиш савдони ошириш, янги мижозларни жалб қилиш ва мижозлар эҳтиёжини қондиришнинг стратегик усулидир. Корхоналар учун максимал фойда ва савдо ўсишини таъминлаш учун етказиб бериш хизматларини самарали амалга оширишнинг логистика, харажатлар ва операцион жиҳатларини ҳисобга олиш муҳимдир.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудларининг модернизациялаш жараёнида кичик ва ўрта бизнес субъектлари фаолиятининг ривожланиши муҳим аҳамият касб этади. Йирик маблағлар талаб қилмайдиган, моддий ресурсларнинг нисбатан қисқа муддат мобайнида ўсиш суръатини кафолатловчи кичик ва ўрта бизнес субъектлари иқтисодиётдаги бандлик муаммосини нисбатан тез ва ортиқча сарф-харажатларсиз таъминлаш, ички бозорни молиявий ресурслар чегараланган шароитда истеъмол моллари билан тўлдиришда муҳим аҳамият касб этади. Шунингдек, жамиятда ижтимоий барқарорликнинг бош кафолати бўлган:

- ўрта синф, мулкдорлар қатламини шакллантириш, иқтисодий жиҳатдан фаол бўлган аҳоли улушини ўстириш, инновацион технологияларни амалиётга жорий этиш, соғлом рақобат муҳитини шакллантириш, иқтисодиётнинг турли секторлари ўртасидаги ўзаро алоқаларни мустаҳкамлаш, муҳими, мамлакат ялпи ички маҳсулоти ўсишини таъминлашни амалга ошириш.

Кичик ва ўрта бизнесни иқтисодиётдаги ўрни, бугунги кунда жуда ҳам катта ҳисобланади. Масалан ҳар бир маҳалладан бошлайдиган бўлсак маҳаллалардаги яшовчи ишсиз аҳолини таъминлаш, туман ва вилоятдаги бўш турган бинолардан фойдаланиш бинолардан фойдаланган ҳолатда камунал тўловлардан оқилона фойдаланиб маҳаллий ва республика бюджетига пул тушумини амалга ошириш, Худуднинг ялпи ҳудудий маҳсулоти ва Ялпи ички маҳсулотига тадбиркорлар ўз ҳиссасини қўшишдан иборат бўлади. Бугунги кунда рақобатлашган бозорда кичик ва ўрта бизнесга талаб юқори бўлиб биз бозор конъюнктурасининг ривожланиши, талаб ва таклиф мувозанати ошиши, рақобат муҳити шаклланишида кўришимиз мумкин.

Шунингдек, тадбиркорликнинг ижтимоий аҳамияти ҳам катта. Буни қуйидагиларда кўришимиз мумкин:

- тадбиркорлик субъектлари мустақил равишда ўз ижтимоий-иқтисодий аҳолини яхшилашдан ташқари, ёлланма ишчиларнинг яшаш даражасини кўтариш имконига эга бўлади;
- тадбиркорлик, нафақат иш билан бандлик, балки шахснинг ички имкониятлари очилиши учун ҳам имконият яратади;
- тадбиркорлик ишсизлик даражасини қисқартириш ва мамлакатнинг ижтимоий муаммоларини бартараф этиш имконига эга;
- мамлакатнинг энг чекка ҳудудларида ҳам инфратузилма ривожланишига ҳисса қўша олади.

2-расм Ўзбекистонда кичик ва ўрта бизнесни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш шакллари²

Юқоридаги 3- расмда кичик ва ўрта бизнесни давлат томонидан тартибга солиш шакллари ишлаб чиқилиб ҳар бир шакл муҳим аҳамият касб этади, кичик ва ўрта бизнесни давлат томонидан имкон қадар

2 Гафуров У.В. Кичик бизнесни давлат томонидан тартибга солишнинг иқтисодий механизмларини такомиллаштириш: иқт. фан. док. дисс. –Т.: 2017. – 309 б.

ижтимоий иқтисодий ва молиявий рағбатлантирилиб борилади.

XXI асрга келиб, нафақат, бозор иқтисодиётига асосланган мамлакатлар, балки социалистик иқтисодиётга эга мамлакатларда ҳам кичик ва ўрта бизнесни қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириши учун мамлакат ўз хиссасини жуда ҳам катта имкониятини бизнес йўлига сафарбар этиб Республика ва Вилоят туман раҳбарларини тадбиркорликка қўмаклашишни амалга оширадilar.

Мамлакатимизда ҳам мустақилликнинг илк йилларидаёқ кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари фаолиятини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш мақсадида ҳуқуқий, иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий асослар яратилганбулиб мустақиллик йилларида ҳам бизнес соҳа эгаларига ерларни, биноларни ҳамда айрим корхоналарни хусусийлаштиришга берилиб борилди. Натижада тадбиркорлик ва бизнес соҳаларига 2002-2003 йиллардан бошлаб бизнесга талаб ошиб борилди.

Шунингдек, тузилмавий тенглама модели натижаларига асосланиб қуйидагича изоҳлаймиз.

Имтиёзнинг бир бирликка ортиши sanoat ишлаб чиқариш ҳажми 91.349 бирликка оширади;

Имтиёзнинг бир бирликка ортиши қурилиш ишлаб чиқариш ҳажми 65.829 бирликка оширади;

Имтиёзнинг бир бирликка ортиши savdo ҳажмини 138.152 бирликка оширади;

Имтиёзнинг бир бирликка ортиши қишлоқ хўжалик ҳажмини 320.317 бирликка оширади;

2-жадвал. Кичик бизнес соҳасида имтиёзлар ажратишнинг регрессия модели

Number of obs = 12

Endogenous variables

Observed: Sanoat Qurilish Savdo Qishloq_xojalik

Iteration 0: log likelihood = -446.86945

Iteration 1: log likelihood = -446.86945

Structural equation model

Estimation method: ml

Log likelihood = -446.86945

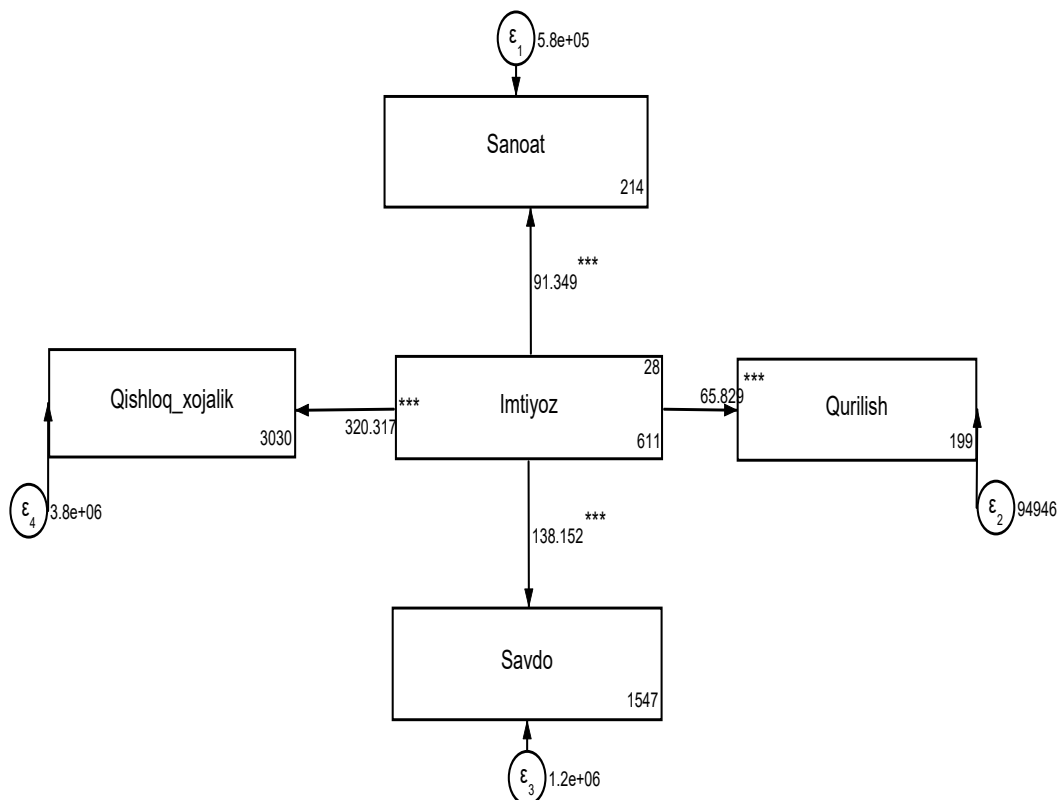
	OIM					
	Coefficient interval]	std. err.	z	P>z	[95% conf.	
Structural						
Sanoat						
Imtiyoz	91.349	8.929	10.230	0.000	73.848	108.849
_cons	214.189	332.761	0.640	0.520	-438.010	866.388
Qurilish						
Imtiyoz	65.829	3.598	18.300	0.000	58.778	72.881
_cons	198.552	134.078	1.480	0.139	-64.236	461.339
Savdo						
Imtiyoz	38.152	12.713	10.870	0.000	113.235	163.069
_cons	1546.986	473.782	3.270	0.001	618.391	2475.582
Qishloq_xojalik						
Imtiyoz	320.317	22.726	14.090	0.000	275.774	364.859
_cons	3029.524	846.946	3.580	0.000	1369.540	4689.507
var(e.Sanoat)	5.85e+05	2.39e+05		2.63e+05	1301744	
var(e.Qurilish)	94945.540	38761.360		42655.300	2.11e+05	
var(e.Savdo)	1185542	4.84e+05		5.33e+05	2638873	
var(e.Qishloq_xojalik)	3788534	1546663		1702040	8432820	

LR test of model vs. saturated: $\chi^2(6) = 93.72$

Prob > $\chi^2 = 0.0000$

Умуман олганда, натижалар имтиёз экзоген ўзгарувчиси тақдим этилган структуравий тенглама моделидаги барча эндоген ўзгарувчиларга (Саноат, Қурилиш, Савдо, Қишлоқ хўжалик) сезиларли таъсир кўрсатишини кўрсатмоқда.

3-расм. Ажратилаётган имтиёзларнинг кичик бизнес тармоқларига таъсирини баҳолаш SEM визуал модели

Чунки мамлакатимизда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликка катта аҳамият бериб давлат томонидан ижтимоий-иқтисодий ва моддий қўллаб қуватлаб хаттоки республикадаги барча банкларнинг ҳам қонун ва стратегиялари аниқ ва узоқни кўзлаб ишлаб чиқилганди. Банклар ва микромолия томонидан берилган кредитлар аниқ ва режали бўлиб ҳар бир берилган кредитларни камида иккита кафиллар билан расмийлаштирилиб бизнес соҳаларига бериб борилди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022 - 2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармони. www.lex.uz
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони, 10.11.2023 йилдаги ПФ-193 сони. Кичик ва ўрта бизнесни молиявий қўллаб қуватлаш тизимини такомиллаштириш чора тадбирлари тўғрисида
3. Гафуров У.В. Кичик бизнесни давлат томонидан тартибга солишнинг иқтисодий механизмларини такомиллаштириш: иқт. фан. док. дисс. –Т.: 2017. – 309 б.

ИНВЕСТИЦИОН ЛОЙИҲА РИСКЛАРИ МОҲИЯТИ ВА ТУРЛАРИ

Душабоев Жаҳонгир Жўракулович

Банк-молия Академияси магистри

Аннотация: Мақолада инвестицион рискларнинг моҳияти ва турлари бўйича илмий қарашлар ва таърифлар келтирилган. Таърифлар асосида инвестицион рискларни гуруҳлаштириш ва таснифлаш бўйича таклифлар берилган. Шунингдек таснифлаш мезонлари ва бошқариш омиллари баён этилган.

Калит сўзлар: инвестиция, риск, риск омиллари, ноаниқлик, инвестицион риск, инвестицион рискларнинг гуруҳланиши.

Abstract: The article presents scientific views and definitions on the nature and types of investment risks. Based on the definition, proposals for grouping and classifying investment risks are given. Classification criteria and management factors are also described.

Key words: investments, risk, risk factors, uncertainty, investment risk, grouping of investment risks.

Аннотация: В статье представлены научные взгляды и определения о природе видах инвестиционных рисков. На основе определения даны предложения по группировке и классификации инвестиционных рисков. Также описаны критерии классификации и факторы управления.

Ключевые слова: инвестиции, риск, факторы риска, неопределенность, инвестиционный риск, группировка инвестиционных рисков.

Инвестицион фаолиятнинг барча шакл ва кўринишлари риск билан боғлиқдир. Унинг муваффақиятли амалга оширилиши кўп жиҳатдан қуйидаги муаммони ҳал қилишдаги муваффақият даражаси билан белгиланади: рискларни самарали бошқариш мақсадида даромад ва рискнинг оптимал нисбатини топишдир. Миллий бойликнинг ўсишини таъминлашнинг асосий воситаларидан бири инвестицион фаолияти бўлиб, бунда лойиҳа кўрсаткичларини ҳар томонлама таҳлил қилиш, шу жумладан инвестиция рискларини аниқлаш муҳим аҳамиятга эга.

Инвестицион рисклар инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш жараёнида фойданинг тўлиқ олинмаслиги ёки йўқотилиши эҳтимоли туфайли юзага келади. Бу ҳолда риск объекти инвесторнинг мулкий манфаатларидир, яъни инвестиция қилган шахснинг ўз маблағларидир. Инвестицион рискларни маблағларни жалб қилиш усули ва лойиҳанинг ўзига хос хусусиятларига қараб таснифлаш мумкин.

Корхоналар ўз фаолияти давомида юзага келиш жойи ва вақтга кўра бир-биридан фарқ қилувчи турли хил рисклар, уларнинг даражасига таъсир этувчи ташқи ва ички омиллар мажмуи билан дуч келадилар. Шу муносабат билан уларни таҳлил қилиш усуллари ва тавсифлаш усуллари фарқланади. Рискларнинг барча турлари ўзаро боғлиқ ва корхона фаолиятига бирдек таъсир қилади. Ушбу ҳолатлар рискларни оптималлаштириш бўйича қарорлар қабул қилишни қийинлаштиради, ҳамда муайян рисклар таркибини, шунингдек уларнинг пайдо бўлиш сабаблари ва омилларини чуқур таҳлил қилишни талаб қилади.

Тадқиқотчи олимлар Серая Н.Н. ва бошқалар инвестицион риска қўйидагича таъриф беришади, инвестицион риск – бу замонавий иқтисодиётдаги беқарор вазият, давлат ҳокимияти ва ўзини-ўзи бошқариш органларининг ҳаракатлари туфайли инвесторлар инвестицияларининг қадрсизланиши рискидир¹. Сафаров К.Б. ўз тадқиқотларида бу борада қўйидагиларни таъкидлайди, яъни ҳар қандай ташкилот ўз фаолиятида инвестиция рисқи эҳтимолини ҳисобга олиши ва уни камайтириш ёки ундан бутунлай қочиш чораларини кўриши керак². Инвестицион рисклар – бу инвестиция фаолиятини амалга ошириш жараёнида фойдани олаолмаслик ёки йўқолиши эҳтимоли билан боғлиқ рисклардир. Шунингдек тадқиқотчи Абдурахмонов Н.А. рискларнинг суғурта нуқтаи назаридан классификациясини келтириб ўтган³. Инвестицион рискнинг моҳияти ва уни бошқаришнинг, яъни салбий оқибатларини

1 Серая Н.Н., Ляшенко К.А., Саввина Ю.В. (2018) Анализ особенности инвестиционных рисков. Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования, №7 (33), Том 2, 2018г. 165-170 стр.

2 Сафаров К.Б. (2022) Инвестиционные риски: классификация и методы их оценки. central asian journal of innovations on tourism management and finance Volume: 03Issue: 10|2022ISSN: 2660-454X 213-220 стр.

3 Абдурахмонов Н.А. Sug'urta sohalarining shakllanish tendensiyalari. MOLIYA VA BANK ISHI, 8(3), 60–67. Retrieved from <https://journal.bfa.uz/index.php/bfaj/article/view/33>.

камайтиришда суғурта механизми оптимал иқтисодий усул ҳисобланишини, ҳамда суғурта бозорида бу бўйича барма иқтисодий механизмлар борлигини таъкидлайди. Бунда бозорда қўлланилаётган инновацион методларни келтириб ўтади. Олиб борилган таҳлиллар натижасида инвестицияларга оид рискларнинг таснифи 1-расмда келтирилган. Корхоналарнинг инвестицион салоҳият рисклари ва инвестиция рискларини таснифлаш айрим мезонлар бўйича таклиф этилган, албатта бу таснифлаш субъектив характерга эга, қолаверса конхонанинг фаолият турига қараб бошқа мезонлар билан ҳам тўлдирилиши мумкин. шунингдек фаолиятнинг барча турларини қамраб олишнинг имкони мавжуд эмас. Бунда рискларнинг барча турлари ўзаро боғлиқдир ва улар бирдек тадбиркорлик фаолиятига салбий таъсир кўрсатади. Бундан ташқари, бир турдаги рискнинг ўзгариши бошқа турдаги рискларнинг юзага келишини ёки ўзгаришига олиб келиши мумкин.

1-жадвал. Инвестицион рискларнинг таснифи⁴.

	Рискларнинг юз бериш мезонлари	Риск турлари
1.	Вақтга кўра	Ретроспектив / жорий / истиқболли
2.	Даражасига кўра	Кичик / мақбул / тўлиқ
3.	Вақт бўйича давомийлик нуқтаий назаридан	Доимий / вақтинчалик (қисқа муддатли, узоқ муддатли)
4.	Объектга кўра	Ташқи / ички
5.	Башорат қилиш нуқтаий назаридан	Башорат қилинадиган / башорат қилинмайдиган
6.	Тахдидларнинг объективлигига кўра	Субъектив / объектив
7.	Инвестицион лойиҳаларни амалга ошишига қараб	Микро риск / мезо риск / макро риск
8.	Келиб чиқишига кўра	Тизимли (бозор) / тизимсиз (махсус)
9.	Амалга ошишига кўра	Моддий / маънавий / молиявий / обрў
10.	Мумкин бўлган оқибатларига кўра	Мақбул / кретик/ фалокатли
12.	Оқибатларининг табиатига кўра	Соф (статик) / спекулятив (динамик)
13.	Амалга ошиш соҳасига кўра	Техник, технологик / иқтисодий / сиёсий / ижтимоий / экологик / қонунний, ҳукукий

Инвестицион рисклар даражасини нафақат статик, балки динамик равишда ҳам таҳлил қилиш керак. Ретроспектив рискларни таҳлил қилиш, уларнинг табиати ва уларни камайтириш усуллари амалда бўлиши мумкин бўлган жорий ва келажақдаги рискларни аниқроқ башорат қилиш имконини беради.

Паст riskли инвестициялар бу инвестицияларнинг бир қисmini ёки барчасини йўқотиш эҳтимолини акс эттиради. Ўз навбатида, мақбул (ўртача) ва тўлиқ инвестициялар riskи мос равишда қўйилмаларнинг бир қисmini ёки тўлиқ миқдорини йўқотишнинг ўртача ёки юқори эҳтимоллигин акс эттиради.

Инвестицион риск даражаси – бу режалаштирилганидан юқори бўлган зарар ёки йўқотишларга олиб келадиган riskли вазиятларнинг эҳтимоли. Доимий риск – бу доимий равишда мавжуд бўлган риск бўлиб, у фақат муайян вазиятнинг ўзгаришига қараб ўз даражасини ўзгартиради. Бу инвестицион операциянинг бутун даври учун характерлидир ва доимий омилларнинг таъсири билан боғлиқ равишда бўлади. Инвестицион рискларнинг ушбу гуруҳига валюта ва фоиз ставкалари рискларини келтириб ўтиш мумкин⁵.

Вақтинчалик риск вақтинчалик характерга эга бўлади. Корхоналар ушбу турдаги riskга фақат инвестиция фаолиятининг маълум босқичларида дуч келишади. Уларни икки гуруҳга бўлиш мумкин: қисқа муддатли – маълум вақт оралиғида чеклан миқдода юзага келиши мумкин бўлган рисклар ва узоқ муддатли рисклар.

Ички (субъектив) рисклар – бу корхонанинг (тармоқнинг) ўз фаолиятига боғлиқ бўлган рисклардир. Улар инвестициялар ва ишлаб чиқаришни малакасииз бошқаришда, активларнинг самарасиз тузилиши ва бошқа сабаблар оқибатида юзага келиши мумкин.

⁴ Муаллиф тадқиқотлари асосида тузилган

⁵ Кадырбаев И.А. Теоретические вопросы исследования инвестиционного риска, основные признаки и классификация // МИР (Модернизация. Инновации. Развитие).

Бу рискларнинг салбий оқибатларини, молиявий йўқотишлар миқдори ва харажатлар бўйича уларнинг қийсий самарадорлигини ҳисобга олган ҳолда ўзини-ўзи суғурталаш ёки суғурта қилиш йўли билан олдини олиш ва зарарлар миқдорини камайтириш мумкин бўлади.

Ташқи (объектив) рисклар корхонанинг ташқи фаолиятдаги вазият ва ҳолатнинг ўзгариши билан юзага келади: иқтисодий циклларнинг алоҳида босқичлари ўзгартиришда, молиявий бозор конъюнктурасининг ўзгартиришда, мамлакатдаги сиёсий тизимнинг беқарорлиги натижасида ва бошқа бир қатор ҳолларда юзага келади ҳамда корхона бундай ҳолатларга таъсир қила олмайди.

Башорат қилинадиган рисклар – юзага келиши иқтисодиётнинг даврий ривожланиши, молия бозори конъюктураси босқичларининг ўзгариши, рақобатнинг башорат қилинадиган ривожланиши ва ҳоказоларнинг натижасида юз берадиган рисклардир. Башорат қилинадиган рисклар фақат суғурта мезонларини инобатга олган ҳолда суғурта рискига айланиши ёки ўзини суғурта қилишга қабул қилиш имкониятига эга, олдиндан айтиб бўлмайдиган инвестиция рисклари эса бундай имкониятга эга эмас.

Инвестицион рискларнинг башорат қилиниш нисбий характерга эгадир Инвестицион салоҳият нуқтаи назаридан, асосий рисклар мезо-даражали ва “соф риск”лар бўлади. Бироқ, минтақанинг инвестиция салоҳиятини бошқаришда ҳар қандай вектор бўйича жамланган микро рискларни ҳам ҳисобга олиш керак. Шунингдек, макроиқтисодий рисклар маълум даражада юз бериши билан минтақавий инвестиция фаолиятига таъсир қилади, бу эса уларни мезо даражада ҳисобга олиш заруратини келтириб чиқаради.

Тизимли (бозор) риск инвестиция фаолиятининг барча иштирокчилари ва инвестицияларнинг барча шакллари учун юзага келади. У иқтисодий цикл босқичларининг ўзгариши, самарали талаб даражаси, солиқ қонунчилигидаги ўзгаришлар ва инвестор инвестиция объектини танлашда таъсир қила олмайдиган бошқа омиллар билан белгиланади.

Тизимсиз (ўзига хос, махсус) риск бу – муайян инвестиция объектга ёки аниқ инвесторнинг фаолиятига хос бўлган рискдир. Бу корхона бошқарув ходимларининг ваколатлари билан боғлиқ бўлиши мумкин; бозорнинг ушбу сегментида рақобатнинг кучайиши, инвестицион капиталнинг тузилмаси ва ҳ.к. Лойиҳаларни диверсификация қилиш, оптимал инвестиция портфелини танлаш ёки лойиҳани самарали бошқариш орқали бу рискларнинг олдини олиш мумкин бўлади. Ўз навбатида, тизимсиз инвестиция рисклари қуйидагиларга бўлинади:

а) инвестиция портфелининг рисклари: капитал, мувозанатлашмаганлик rischi, ҳаддан ташқари концентрация rischi (инвестицияларнинг этарли даражада диверсификация қилинмаганлиги);

б) алоҳида инвестицияларни ва умуман инвестиция портфелини баҳолашда ҳисобга олиниши керак бўлган инвестиция объектларининг рисклари бу мамлакат rischi, тармоқ rischi, минтақавий, вақт, ликвидлик rischi, кредит rischi, операцион йўқотишлар рискларидан ташкил топади.

Моддий, молиявий, маънавий ва обрўга оид рискларни етказилган зарарнинг хусусиятига кўра шартли равишда икки гуруҳга бўлиш мумкин. Биринчиси, маълум бир жисмоний бўлган рискларни ўз ичига олади – моддий ва молиявий; иккинчиси – жисмоний йўналишга эга бўлмаган, лекин ҳақиқий молиявий йўқотишларга олиб келадиган – маънавий ва обрўга эга. Моддий йўқотишларга ресурслар, асосий ва айланма маблағларнинг йўқотилишини киритиш мумкин. Молиявий – молиявий активларнинг (пул, қимматли қоғозлар, депозитлар ва бошқалар) йўқолишида ифодаланган зарарлар киради. Ўз моҳиятига кўра, обрў билан боғлиқ рисклар маънавий рискларнинг бир қисмидир, аммо оқибатлар даражаси бўйича улар кўпроқ ҳалокатли ва тез-тез учраб туради (минтақадаги вазиятнинг криминогенлиги, террористик ҳаракатлар таҳдиди ва бошқалар).

Мақбул риск – бу корхоналарнинг маълум бир инвестиция лойиҳасини амалга оширишдан тўлиқ ёки қисман фойда йўқотиш rischi, лекин уларнинг ҳажми кутилган фойдадан камроқ. Ушбу риск суғурта компаниясига мурожаат қилмасдан, ўз ликвидли товарлари ва молиявий захираларини бошқаришни ташкил этиш орқали ўзини ўзи суғурталаши мумкин, агар ўз-ўзини суғурта қилиш харажатлари суғурта мукофоти кўринишидаги қийматга нисбатан мақбул бўлса.

Критик риск – бу маълум бир инвестиция лойиҳасини ёки молиявий фаолият турини амалга ошириш учун сарфланган харажатлар миқдоридаги йўқотиш rischi. Шу билан бирга критик rischi иккига бўлиш мумкин, биринчи даражали критик инвестиция rischi бу ноль даромад олиш таҳдиди билан боғлиқ, ҳамда у корхона томонидан қилинган молиявий харажатлар орқали қопланиши мумкин. Иккинчи даражали критик инвестиция rischi тўлиқ харажатлар миқдорида йўқотиш эҳтимоли билан боғлиқ, яъни мўлжалланган даромаднинг йўқолиши эҳтимоли ва у корхона харажатларни бошқа манбалардан қоплаш кераклигини англатади.

Ҳалокатли риск молиявий йўқотишлар корхонанинг мулкӣ ҳолатини қисман ёки тўлиқ йўқотиш билан белгиланади ва бу уларни банкротликка олиб келади, чунки бу ҳолда нафақат инвестиция қилинган барча маблағлар, балки корхонанинг бошқа операциялари ва мулкларининг йўқолишига олиб келиш мумкин бўлади.

Соф рисклар (статик) деярли ҳар доим тадбиркорлик фаолияти учун йўқотишларга олиб келиши билан тавсифланади. Бундай рискларнинг сабаблари табиий офатлар, урушлар, бахтсиз ҳодисалар, ташкилотнинг қобилиятсизлиги ва бошқалар бўлиши мумкин.

Спекулятив рисклар (динамик) тадбиркор учун кутилаётган натижага нисбатан ҳам зарар, ҳам қўшимча фойда келтириши мумкинлиги билан тавсифланади. Ушбу рискларнинг сабаблари бозор конъюнктурасининг ўзгариши, валюта курсларининг ўзгариши, солиқ қонунчилигидаги ўзгаришлар ва бошқалар бўлиши мумкин.

Техник ва технологик рисклар лойиҳани амалга ошириш жараёнида фаолиятнинг техник ва технологик таркибий қисмига таъсир қилувчи ноаниқлик омиллари билан боғлиқ: ускуналарнинг ишончлилиги, ишлаб чиқариш жараёнлари ва технологияларининг прогноз қилиниши, автоматлаштириш даражаси, ускуналар ва технологияларни модернизация қилиш суръати ва бошқалар.

Иқтисодий риск давлатдаги инвестиция фаолиятининг иқтисодий таркибий қисмига ва инвестиция лойиҳасини амалга ошириш жараёнида хўжалик юритувчи субъект фаолиятига таъсир этувчи ноаниқлик омиллари билан боғлиқ: иқтисодиётнинг ҳолати; давлат томонидан олиб бориладиган иқтисодий бюджет, молия, инвестиция ва солиқ сиёсати; иқтисодиётнинг циклик ривожланиши ва иқтисодий цикл фазалари; иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солиш ва бошқалар.

Сиёсий рисклар инвестиция фаолиятини амалга оширишда сиёсий таркибий қисмга таъсир қилувчи куйидаги ноаниқлик омиллари билан боғлиқ: давлат сиёсатидаги ўзгаришлар; сиёсий босим; инвестиция фаолиятига маъмурий чекловлар; давлатга ташқи сиёсат босими; қўшма корхоналар фаолиятига салбий таъсир кўрсатиши мумкин бўлган давлатлар ўртасидаги муносабатларнинг ёмонлашиши ва ҳоказо.

Ижтимоий рисклар инвестиция фаолиятининг ижтимоий таркибий қисмига таъсир этувчи ноаниқлик омиллари билан боғлиқ: ижтимоий кескинлик; иш ташлашлар; ижтимоий дастурларни амалга ошириш. Ижтимоий рискнинг чекловчи ҳолати бу шахсларнинг фаолияти жараёнида хатти-ҳаракатларини аниқ башорат қилишнинг мумкин эмаслиги ва инсон омили билан боғлиқ бўлган шахсий рисклар.

Экологик хавфлар давлат, минтақадаги атроф-муҳит ҳолатига ва инвестиция қилинган объектларнинг фаолиятига таъсир қилади: атроф-муҳитнинг ифлосланиши, радиациявий шароитлар, экологик офатлар, экологик дастурлар ва бошқалар. Шунингдек экологик рисклар куйидагиларга бўлинади: техноген, табиий-иқлим ва ижтимоий-маиший.

Қонунчилик рисклари амалдаги қонунчиликдаги ўзгаришлар билан боғлиқ; қонунчилик ва ҳуқуқий базанинг номувофиқлиги, тўлиқ эмаслиги, мос келмаслиги; қонунчилик кафолатлари ва бошқалар.

Шунингдек, корхоналарнинг инвестиция фаолияти бир қатор бошқа рисклар билан ҳам таснифланиши мумкин, яъни ишлаб чиқариш rischi, инфляция хавфи, дефляцион риск, бозор rischi (валюта ва фоиз ставкаси), функционал рисклар, инвестиция ва йўқотилган фойда рискларини қамраб олади.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

1. Молиявий-иқтисодий муносабатлар тизимида инвестиция rischi тоифаси асосий ҳисобланади, чунки ушбу riskни самарали бошқариш мамлакат иқтисодиёти ўсишининг юқори динамикасини ва унинг рақобатбардорлигини белгилайди.

2. Риск бу инвестиция ва инвестиция жараёнларида эътиборга олиш керак бўлган энг муҳим омиллардан биридир. Инвестицион лойиҳанинг rischi ўзининг кўринишларида кўп қиррали ҳисобланади, кўпинча у бошқа рисклар элементларининг мураккаб тузилмасини ифодалайди.

3. Янги молиявий технологиялардан, замонавий молиявий воситалардан ва бошқа омиллардан фойдаланиш корхоналар учун инвестиция рискларининг янги турларининг пайдо бўлишига олиб келади.

4. Инвестиция рискларининг мавжудлиги ва айниқса уларни амалга ошириш инвестиция салоҳиятининг ҳажмига ва инвестиция мақсадларига эришишга сезиларли таъсир кўрсатадиганлиги сабабли, инвестиция жараёнини бошқариш нафақат инвестиция рискларининг мавжудлигини ҳисобга олиши, балки уларнинг катталиги ва оқибатларини минималлаштиришга қаратилган бўлиши керак.

5. Инвестиция рискларини прогнозлаш уларнинг моҳиятини ва хусусиятларини шакллантиради, бу инвестиция жараёнини бошқаришда нафақат рискларни ҳисобга олишни, балки инвестиция жараёнларини бошқариш тизимида инвестиция рискларини кузатувчи, баҳолайдиган ва бошқарадиган алоҳида куйи тизимни аниқлашни ҳам талаб қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Серая Н.Н., Ляшенко К.А., Саввина Ю.В. (2018) Анализ особенности инвестиционных рисков. Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования, №7 (33), Том 2, 2018г. 165-170 стр.
2. Сафаров К.Б. (2022) Инвестиционные риски: классификация и методы их оценки. central asian journal of innovations on tourism management and finance Volume: 03Issue: 10|2022ISSN: 2660-454X 213-220 стр.

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИДА ЕР МУНОСАБАТЛАРИНИ ТАРТИБГА СОЛИШНИНГ ТАШКИЛИЙ-ИҚТИСОДИЙ МЕХАНИЗМИ

Иноятова Манзура

Тошкент менежмент ва иқтисодиёт
институти ассистенти

Annotatsiya: Ушбу мақолада Сурхондарё вилояти мисолида қишлоқ хўжалигида ер ва сув ресурсларидан фойдаланишни тартибга солишнинг иқтисодий ва экологик механизмларини такомиллаштириш асослари таҳлил қилинган. Мақолада, шунингдек, минтақадаги қишлоқ хўжалиги ерлари ва жами ҳайдаладиган ерларнинг умумий майдони, шунингдек, минтақада агро-кластерлар ва фермер хўжаликлари фаолият кўрсатадиган ер майдони тўғрисида умумий маълумотлар келтирилган.

Kalit so'zlar: қишлоқ хўжалиги, ер ва сув ресурслари, қишлоқ хўжалиги ерлари, Сурхондарё вилояти, қишлоқ хўжалиги стратегияси.

Abstract: this article analyzes the basics of improving the economic and environmental mechanisms for regulating the use of land and water resources in agriculture on the example of Surkhandarya region. The article also provides general information about the total area of agricultural land and the total area of arable land in the region, as well as the area of land on which agricultural clusters and farms operate in the region.

Key words: agriculture, land and water resources, agricultural lands, Surkhandarya region, agricultural strategy.

Аннотация: в данной статье анализируются основы совершенствования экономических и экологических механизмов регулирования использования земельных и водных ресурсов в сельском хозяйстве на примере Сурхандарьинской области. В статье также приводится общая информация об общей площади сельскохозяйственных угодий и общей площади пахотных земель в регионе, а также о площади земель, на которых в регионе работают агрокластеры и фермерские хозяйства.

Ключевые слова: сельское хозяйство, земельные и водные ресурсы, сельскохозяйственные угодья, Сурхандарьинская область, сельскохозяйственная стратегия.

Кириш. Ер табиат маҳсули бўлиб, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши учун зарурдир. Чунки бу саноатнинг асосий ишлаб чиқариш воситасидир. Ерга уруғ экиш ва қайта ишлаш натижасида турли хил маҳсулотлар етиштирилади. Шу сабабли, интернетда етиштирилган барча маҳсулотлар ер ва сув ёрдамида ишлаб чиқарилади.

Кейинги йилларда мамлакатимизда қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилиш, хусусан, соҳада давлат бошқаруви тизимини такомиллаштириш, бозор муносабатларини кенг жорий етиш, ўсиб бораётган, қайта ишлаш ва сотиш субъектлари ўртасидаги муносабатларнинг ҳуқуқий асосларини мустаҳкамлаш амалга оширилди. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари, соҳага инвестицияларни жалб қилиш, ресурсларни тежайдиган технологиялардан фойдаланиш, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларини замонавий ускуналар билан жорий этиш ва таъминлаш бўйича муайян ишлар олиб борилмоқда. Шу билан бирга, қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг узоқ муддатли стратегиясининг йўқлиги ер ва сув ресурсларидан самарали фойдаланишга, соҳага инвестицияларни кенг жалб қилишга, ишлаб чиқарувчиларнинг юқори даромадларига ва маҳсулотларнинг рақобатбардошлигини оширишга тўсқинлик қилмоқда.

Қишлоқ хўжалиги ерларидан оқилона фойдаланиш чораларини қуйидаги тўрт гуруҳга бўлиш мумкин:

- 1) ташкилий фаолияти, қайси ўз ичига олади:
 - * илмий асосланган ер тайёрлаш;
 - * ишлаб чиқариш кучларини минтақалар бўйича оқилона тақсимлаш;
 - * ер мониторингининг ягона тизимини жорий етиш;
 - * давлат ер кадастрини тўлиқ сақлаш;
 - * давлат ва жамоат экспертизасини яратиш;
 - * ердан фойдаланиш устидан назоратни кучайтириш ва ҳоказо.

2) ҳуқуқий чора-тадбирлар, қайси ўз ичига олади:

- * экологик қонунчиликни такомиллаштириш;
- * табиий ресурслар қонунчилигини такомиллаштириш;
- * ердан фойдаланиш стандартларини такомиллаштириш;
- * экологик ҳуқуқий механизмни такомиллаштириш;
- * ердаги ҳуқуқбузарликлар учун жазонинг муқаррарлигини таъминлаш

3) иқтисодий фаолият, қайси ўз ичига олади:

- * камбағал ерларни имтиёзли солиққа тортиш;
- * тупроқни муҳофаза қилиш чораларини кредитлаш;
- * қишлоқ хўжалиги тадбиркорларининг ер ва сувдан самарали фойдаланишга қизиқишини ошириш;
- * мелиорация ва мелиорацияни давлат томонидан қўллаб-қувватлашни такомиллаштириш ва

бошқалар.

4) технологик чора-тадбирлар, жумладан:

* ерларнинг тубдан мелиоратив ҳолатини яхшилаш ва мелиоратив ҳолатини яхшилаш технологияларини ишлаб чиқиш;

- * алмашлаб екиш тизимини жорий этиш ва унга қатъий риоя қилиш;
- * қишлоқ хўжалиги ва саноатни ривожлантириш учун ягона технологияни яратиш;
- * сувни муҳофаза қилиш технологиясини жорий этиш;
- * тупроқни тиклаш технологияларини жорий этиш;
- * зарур жойларда бошпаналарни ташкил этиш;

* Эрозияга қарши чоралар ва лойланишнинг салбий таъсирини олдини олиш учун иншоотларни қуриш қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг асосий воситасидир. Йил давомида ер ва сувдан тўлиқ ва самарали фойдаланиш ҳуқуқи жисмоний ва юридик шахсларга ер ва сувга давлат мулкни сақлаб қолган ҳолда узоқ муддатга ёки умрбод берилади.

Бундан ташқари, кейинги 18-20 йил давомида суғориладиган экин майдонларини яхшилаш учун давлат томонидан катта миқдордаги инвестициялар жалб қилинганига қарамай, суғориладиган тупроқларнинг ҳосилдорлик кўрсаткичи Ўзбекистонда ўртача 54-55 балл атрофида сақланиб қолмоқда. Дарҳақиқат, қишлоқ хўжалиги муомаласидан чиқиб кетган экин майдонларини қайтариш, тупроқ унумдорлигини иложи борица сақлаш ва ошириш, қишлоқ хўжалиги ерлари миқдорини ҳисоблашнинг аниқ ва шаффоф усулини яратиш секторнинг келажақдаги ривожланиши учун муҳим омиллардир. Шу муносабат билан ер муносабатларини тартибга солишнинг ташкилий ва иқтисодий механизмларини тўғри жорий этиш энг муҳим йўналишлардан биридир.[7]

Шуни таъкидлаш керакки, ўтказилган таҳлиллар, амалий иш натижаларини мавжуд маълумотлар билан таққослаш шуни кўрсатадики, ерларни миқдорий ҳисоблашда ҳали ҳам катта камчиликлар мавжуд. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори билан тасдиқланган «маъмурий-худудий бирликлар чегараларини белгилаш тартиби тўғрисида» ги ва «ер ресурсларини ўтказиш тартиби тўғрисида» ги Низом асосида туман ва шаҳарларнинг маъмурий чегараларини белгилаш орқали умумий майдонни аниқлаштириш мақсадида 2018-2022 йиллар давомида «Ўздаверлойиҳа» илмий режалаштириш институти Global координата тизимига асосланган ҳолда Ўзбекистоннинг 63 та туманининг маъмурий чегараларини аниқлади.[4]

1-жадвал. Тошкент вилоятининг асосий туманларида ерларни рўйхатга олиш натижалари, Ўзбекистон¹

#	Маъмурий туманлар	2021 йилги ер балансида кўра, гектар	Ерларни ўрганиш натижаларига кўра гектар	Фарқи, гектар
1	Okkurgon	40013	40413	400
2	Okhangaron	317551	317579	28
3	Bekobod	75636	75471	165
4	Bustonlik	492998	492952	46
5	Buka	58976	59121	145
6	Kuyi Chirchik	55846	55846	1428
7	Zangiota	21692	19974	1718
8	Yukori Chirchik	44434	43003	1431
9	Kibray	55978	53661	2317

1 Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги статистика агентлиги маълумотлари асосида

10	Piskent	79414	80086	672
11	Urta Chirchik	45861	45799	62
12	Parkent	107972	108030	58
13	Chinoz	34011	34639	628
14	Yangi yul	42046	42064	18
15	Tashkent	16471	16274	197

Шу билан тўлқинли ер майдонлари қишлоқ хўжалиги карталари харитасидан олиб ташланди, уларнинг электрон рақамлари 1:10000 масштабига олиб келинган ўрта фото режалар ёрдамида ерларни белгилаш учун белгилар тартибиди яратилган.

Сўнгги йилларда замонавий, инновацион технологияларни жорий этиш (учувчисиз учиш аппаратлари, космик зондлардан фойдаланиш, масофадан ер ўлчаш, махсус дастурлар ва бошқалар.) далага қишлоқ хўжалиги ерларини ҳисобга олиш жараёнини сезиларли даражада соддалаштириш, меҳнат ва моддий харажатларни камайтириш ва натижаларни яхшилаш имконини берди. Шу билан бирга, Ўзбекистонда ер ислохотини чуқурлаштириш, ердан фойдаланувчи ҳуқуқларининг хилма-хиллиги, қишлоқ хўжалигининг ердан фойдаланишга янги шакллари жорий этиш ерларни ҳисобга олиш ва бошқариш тизимига зарур ўзгартиришлар киритишни талаб қилмоқда. Бу борада алоҳида ваколатларга эга давлат бошқаруви органларига катта масъулият юкланган. Бироқ, кейинги йилларда бундай давлат бошқарув органларининг тузилиши ва тизими тубдан ўзгариб, турли вазирлик ва идораларга мамлакатнинг ягона ер фондига киритилган ер тоифаларини бошқариш, ташкил этиш ва улардан фойдаланишни назорат қилиш вазифаси юклатилди[1].

Маълумки, қишлоқ хўжалиги ерларини кадастр баҳолаш икки босқичда амалга оширилади: тупроқни текшириш ва ерни иқтисодий (меъёрий) баҳолаш. Тупроқни баҳолаш асосан маълум бир ҳудудда тарқалган тупроқларнинг табиий унумдорлигини сифатли қиёсий баҳолашдан иборат. Қишлоқ хўжалиги ерларининг меъёрий қиймати ушбу тупроқни текшириш ишлари натижалари асосида ва турли меъёрий иқтисодий кўрсаткичлардан фойдаланган ҳолда аниқланади.

Шунинг учун юқорида айтилганларга асосланиб, махсус тузатиш коэффициентларини ишлаб чиқиш ва қишлоқ хўжалиги ерларида тарқалган тупроқларнинг сифатини баҳолаш амалиётига киритиш баҳолаш ишлари натижаларининг аниқлигини таъминлайди. Бу, ўз навбатида, қишлоқ хўжалиги ерларидан солиқ йиғиш тизимини тартибга солиш имконини беради.

ХУЛОСА

Юқоридаги назарий тадқиқотлар асосида қисқача хулоса қилиш мумкинки, мамлакатнинг ер ресурсларини ягона бошқариш тизимини тиклаш, шунингдек, бундай ерларнинг кадастр баҳолаш усулларини такомиллаштириш каби ташкилий ва иқтисодий омиллар қишлоқ хўжалигида ер муносабатларини тартибга солишга ижобий таъсир кўрсатади бугунги бозор иқтисодиёти шароитларига мувофиқ.

Адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 19 декабрдаги 29-сонли Қарорининг 2008-илоvasи. ПҚ - 1024»Ўзбекистон Республикасининг 2009 йилдаги асосий макроиқтисодий кўрсаткичлари ва давлат бюджети параметрлари тўғрисида». Т., 2009, Lex.uz
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. 6061 йил 7 сентябрдаги ПФ-2020 «ер ҳисоби ва давлат кадастрини бошқариш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида». Т., 2020, Lex.uz
3. Нурматов Н. Ж., Розиев О. А., Гулматов Ж. Ж.К., Бердев С. Р. қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти - (дарслик), Тошкент, 2011, 304 бет.
4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 23 йил 2018 апрелдаги «маъмурий-худудий бирликлар чегараларини белгилаш, ер ресурсларини чегаралаш, яйловлар ва пичанзорларда геоботоник тадқиқотлар ўтказиш тартибини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» ги қарори.»Т., 2018, Lex.uz
5. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 22 йил 2021 июндаги 389-сонли «давлат кадастрини юритиш соҳасини тартибга солувчи айрим норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тасдиқлаш тўғрисида»ги қарори. Т., 2022, Lex.uz
6. Какабоева Г. Н «Ўзбекистон тупроқлари, уларни раёнлаштириш ва сифат жиҳатидан баҳолаш.» Т., Мекхнат Press Тошкент; 2015. 210 п.
7. Ўзбекистон Республикасининг ер фонди. Статик тўплам (электрон). Т., Кадастр Агентлиги, 2022.
8. Рахимов В. Р., Бабажанов А. Р. давлат кадастри асослари. Т., ТТУ Press Тошкент, 2012. 69 п.

ДЕҲҚОН ХЎЖАЛИКЛАРИ ЕРЛАРИДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШНИ ДАВЛАТ ТОМОНИДАН РАЎБАТЛАНТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Садуллаев Санжар

“Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти” миллий тадқиқот университети таянч докторанти

Аннотация: Ушбу мақолада деҳқон хўжалик ерларида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштирувчиларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш йўналишлари келинади. Айниқса деҳқон хўжаликларидан самарали фойдаланишни давлат томонидан рағбатлантириб бориш бошқа хўжаликларга нисбатан муҳимроқ эканлиги кўрсатилган.

Kalit so'zlar: деҳқон хўжалиги, субсидиялаш, лизинг, кредитлаш, иқтисодий қўллаб-қувватлаш, ижтимоий қўллаб-қувватлаш, экологик қўллаб-қувватлаш.

Abstract: In this article, the directions of state support for growers of agricultural products on peasant farm lands come. It has been shown that state incentives for the effective use of peasant farms in particular are more autonomous compared to other farms.

Key words: agriculture, subsidy, leasing, lending, economic support, social support, environmental support.

Аннотация: В данной статье представлены направления государственной поддержки сельхозпроизводителей в крестьянских хозяйствах. Показано, что поощрение эффективного использования ресурсов государством в фермерских хозяйствах важнее, чем в других формах сельского хозяйства.

Ключевые слова: фермерство, субсидирование, лизинг, кредитование, экономическая поддержка, социальная поддержка, экологическая поддержка.

Мамлакатимизда деҳқон хўжаликлари ерларидан самарали фойдаланиш долзарб саналиб, уларнинг ҳажми ҳамда иқтисодий салоҳияти юқори ҳисобланади. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Ер кодексининг 46¹ моддасида асосан 0,06 гектардан 5 гектаргача ер ажратиб берилаётган бўлиб, республикаимизда деҳқон хўжаликларининг ўртача ер майдони 0,47 гектарни ташкил этмоқда. Монографик тадқиқотлар кўрсатишича бундай кичик ер майдонда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш, қайта ишлаш, замонавий техник-технологиялардан фойдаланиш, маҳсулотини бозорга олиб бориш, транспортлардан фойдаланиш ва сотиш каби босқичларда самарали фаолият юритиш учун иқтисодий салоҳияти пастлигича қолмоқда.

Юқоридаги ҳолатларни эътиборга олган ҳолда мамлакатимизда ҳам деҳқон хўжалиги ерларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш бугунги кундаги муҳим вазифалардан бири ҳисобланади. Шу боис сўнгги йилларда мамлакатимиз томонидан мева-сабзавотчиликка ихтисослашган туманларда аҳолига ижара ҳуқуқи асосида ажратилаётган ер майдонларида маҳсулот етиштиришдан бошлаб уни сотишгача бўлган занжирни яратишни назарда тутувчи «кооператив» ва «агрегатор» тизимини ташкил этишни, деҳқон хўжаликлари ва аҳоли томорқаларига уруғлик материаллари, минерал ўғитлар, кимёвий воситаларни етказиб бериш ҳамда агроном хизматларини кўрсатишнинг яхлит тизимини яратиш, агроном

маслаҳати ва хизматларини кўрсатиш марказларини ташкил этиш, тегишли электрон платформаларни интеграция қилиш орқали электрон маълумотлар алмашинувини йўлга қўйиш, жумладан «Online mahalla» электрон платформасида ҳоким ёрдамчиларига деҳқон хўжалигини ташкил этиш учун ижарага берилган ер майдонларида етиштирилган маҳсулотларни сотиш бўйича имкониятини яратиш, “Темир дафтар”, “Аёллар дафтари” ва “Ёшлар дафтари”га киритилган аҳолига деҳқон хўжалигини юритиш учун ер участкалари очиқ электрон танлов орқали ижарага бериш каби кенг имкониятларни деҳқон хўжалиги ерларидан фойдаланувчиларга бермоқда.

Аммо, бу ёндашув ва қўллаб-қувватлаш усуллари орқали деҳқон хўжалиги ерларидан фойдаланувчилар хўжалик ерларидан оқилона ва самарали фойдаланиш билан бирга тупроқ унимдорлигини ошириш учун тўлақонли фойда бермоқда деб бўлмайди. Сабаби деҳқон хўжалиги ерларидан фойдаланувчилар тупроқ унимдорлигини ошириш улар учун манфаат бермаётгани, ёки деҳқон хўжаликларини давлат рўёхатида қўйиш фойдаланувчига манфаатли эмаслиги, деҳқон хўжалиги ерларида етиштираётган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тўғрисидаги маълумотларни тегишли мутахассисларга даврий равишда бериш ердан фойдаланувчилар учун ҳеч қандай рағбат мавжуд эмаслиги деҳқон хўжаликлар тўғрисидаги статистик рақамлар амалиётдаги реал рақамлар билан тафовудларнинг сақланиб қолаётганлиги бунга яққол мисол бўла олади.

Шу боис, деҳқон хўжалиги ерларидан фойдаланувчиларни давлат томонидан қўллаб-қувватлашда янгича ёндашувлар, замонавий услублар ишлаб чиқиш ва барча деҳқон хўжалиги ерларидан фойдаланувчилар учун манфаатдорли бўлган ташкилий-иқтисодий механизмларни яратишга эътибор бериш мақсадга мувофиқ.

Ундан ташқари деҳқон хўжаликларида етиштирилган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрлаш ва қайта ишлаш соҳаларини ривожлантиришни давлат томонидан иқтисодий, ижтимоий, экологик ва ташкилий қўллаб-қуваатлаш деҳқон хўжаликларида қўшилган қиймат яратилишини, қўшимча даромад шаклланишини кўзда тутиши билан бирга, истеъмолчиларга сифатли маҳсулот тақдим қилинишини ҳамда маҳсулотларнинг бозоргирлиги даражаси ортишини таъминлайди.

Бугунги кунда деҳқон хўжаликларини ердан самарали фойдаланишини давлат томонидан рағбатлантириш механизмлари ишлаб чиқилган ва амалиётга жорий этилган. Жумладан, деҳқон хўжаликларида қўллаб-қувватлаш дастаклари амалиётда маҳсулот етиштирувчиларни иқтисодий рағбатлантириб келмоқда.

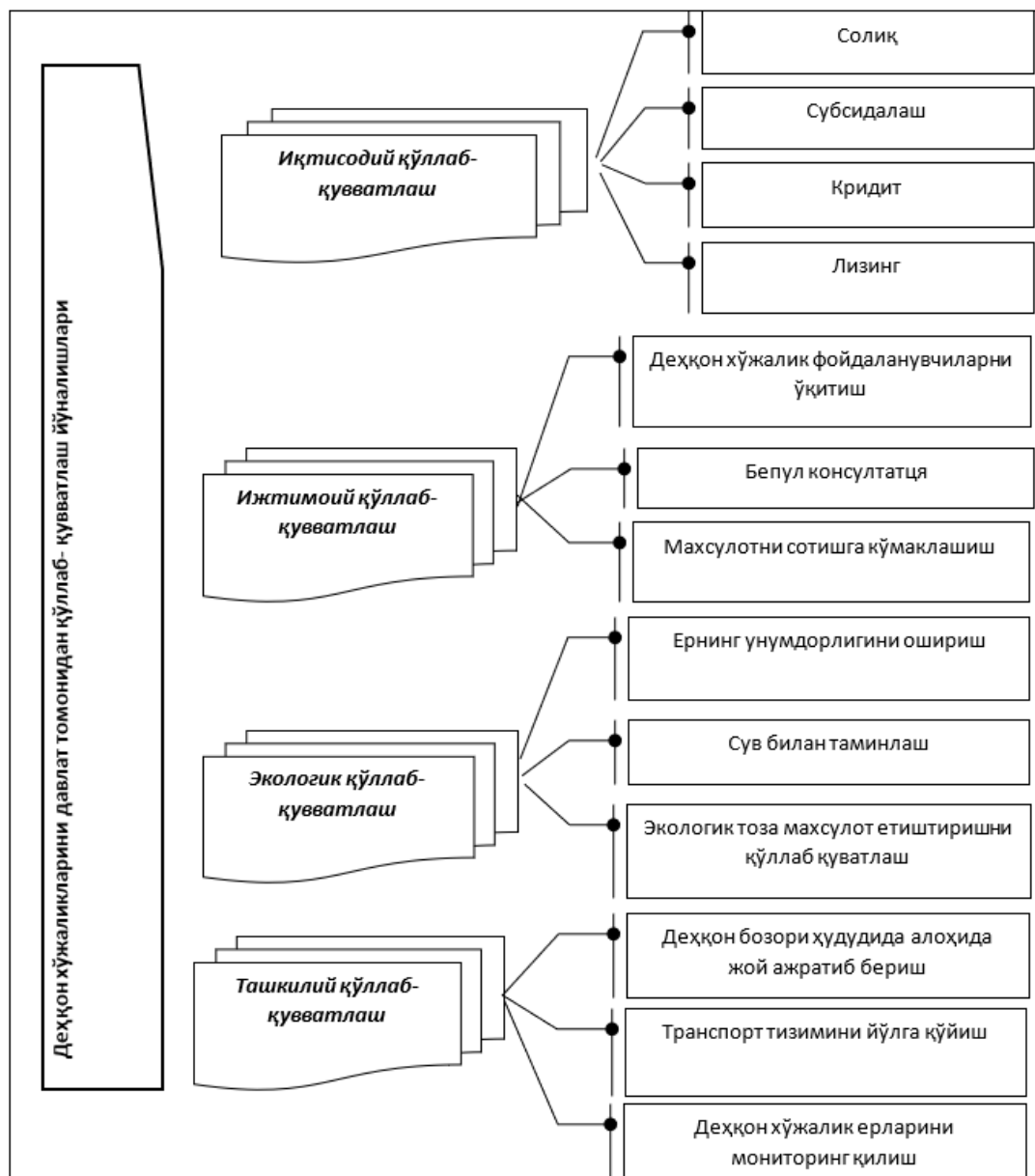
Аммо, деҳқон хўжалиги ерларидан самарали фойдаланида куйидаги бир қатор ҳолатлар сақланиб қолаётган бўлиб, у деҳқон хўжаликларини ердан фойдаланишда рағбат, мативларнинг лозим даражасида мавжуд эмаслиги ёки мавжудларининг таъсир даражаси нисбатан пастлиги сабабли ўзининг ижобий самарали намаён эта олмаяпти. Хусусан:

деҳқон хўжаликларида давлат томонидан жорий этилган рағбатлантириш дастакларидан фойдалинишда одатда юридик шахс ташкил этиш, ўзаро муносабатларда (турли хизмат кўрсатувчи ва таъминотчи хўжаликлар билан) расмий ёзма шартнома асосида фаолият юритиши талаб этилиши маъмурий марказларга нисбатан чекка ҳудудларда фаолият юритаётган хўжаликларнинг қўлини совутаётганлиги;

деҳқон хўжаликларига жорий этилаётган рағбатлантириш дастаклари ресурслар билан таъминланиш ҳолати, ерларнинг сифат кўрсаткичлари, уларнинг устунликлари ёки нисбатан кўзга кўринмас йўқотишлари эътибордан четда қолаётганлиги;

деҳқон хўжаликларига жорий этилаётган рағбатлантириш дастаклари етиштирилаётган маҳсулот ҳажмини оширишга қаратилаётган бўлиб, ерларнинг экологик, мелоратив ҳолати, унимдорлигини оширишни, ундан мақсадли ҳамда узоқ муддатга мўнжалланган дастурлар асосида фойдаланишни кўзда тутмаслиги;

деҳқон хўжалиги ерларидан самарали фойдаланишда ерларнинг сифатини яхшилаш, уни доимий равишда мониторинг қилиб боришни рағбатлантирмаслиги, муттасил ёки тартибсиз фойдаланиш эса акс таъсир кўрсатаётганлиги.

3.1-расм. Деҳқон хўжалик ерларидан фойдаланувчиларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантиришнинг асосий йўналишлари¹.

Юқоридаги ҳолатлар мамлакатимизда деҳқон хўжалиги ерларидан самарали фойдаланишда янги замонaviй ёндашувларни ишлаб чиқиш, жорий этилаётган рағбатлантириш усуллари бевосита ердан фойдаланиш самарадорлигини оширишга қаратилган дастакларни қамраб олинишига эътибор қаратиш давр талабига айланиб бормоқда.

Шу боис, тадқиқотларимизда ушбу жиҳатларни чуқур тадқиқ этган ҳолда деҳқон хўжаликларда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш, маҳсулотларга бозор талаби ва албатта, маҳсулотларни сотиш ҳудудларини (қишлоқ жойлари ёки шаҳарлар) ҳамда деҳқон хўжаликларининг ер турларини ҳисобга олган ҳолда давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тадбирларини жорий қилиш лозим деб ҳисоблаймиз. Жумладан, республикаимиз шаротида етиштираётган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштирувчи деҳқон хўжаликларини техник ва технологик таъминлаш, солиқ тизимини такомиллаштириш, деҳқон хўжаликларига субсидалар ажратиш билан бирга деҳқон хўжаликларида етиштирилган қишлоқ хўжалиги

¹ Муаллиф тадқиқотлари асосида ишлаб чиқилган.

махсулотлари учун бозор ҳудудларидан алоҳида жой ажратиш, эко маҳсулот мақомини бериш ва уларга имтиёзлар ажратишни давлат йўли билан иқтисодий рағбатлантиришда қўйидаги асосий йўналишлар тавсия қилинади (3.1-расм).

Деҳқон хўжалик ерларидан фойдаланувчиларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантиришнинг асосий йўналишлари сифатида иқтисодий, ижтимоий, экологик ва ташкилий қўллаб-қувватлаш йўналишларини тавсия қилмоқдамиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 16.10.2018 й., 03/18/498/2051-сон.
2. Ўзбекистон Республикасининг Ер Кодекси. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 30.04.1998 й.
3. Ўзбекистон Республикасининг Солиқ Кодекси. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 31.12.2019 й. 02/19/СК/4256-сон.
4. Ўзбекистон Республикасининг Деҳқон хўжалиги тўғрисидаги қонун. 01.04.2021 й. ЎРҚ-680-сон.
5. Ўзбекистон Республикасининг Томорқа хўжалиги тўғрисидаги қонун. 01.04.2021 й. ЎРҚ-681-сон.
6. Ўзбекистон Республикаси Ер фонди 2023 йил
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 9 октябрдаги “Фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгаларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, қишлоқ хўжалиги экин майдонларидан самарали фойдаланиш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5199-сонли Фармони. <https://lex.uz/docs/3371644>
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармони. <https://lex.uz/docs/3107036>

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ТАЪЛИМ ЛОЙИХАЛАРИ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ

Рустамова Лобар Рамазоновна
Банк-молия Академияси магистри

Аннотация: мақолада лойиҳага асосан таълим, талабаларни илмий-тадқиқот ишларига жалб этиш, инновацион маҳсулотларни тижоратлаштириш, унда маркетинг, бенчмаркингдан, рақамли технологиялардан фойдаланиш каби интрументларнинг инновацион таълим хизматлари самарадорлигини оширишга таъсири тадқиқ этилган.

Калит сўзлар: лойиҳага асосланган таълим, илмий-тадқиқот ишлари, маркетинг, бенчмаркинг, рақамли технологиялар, интрументлар.

Abstract: The article examines the impact of such tools as project-based learning, student involvement in research and development, commercialization of innovative products, marketing, benchmarking and the use of digital technologies on increasing the effectiveness of innovative educational services.

Key words: project-based learning, research, marketing, benchmarking, digital technologies, tools.

Аннотация: В статье исследуется влияние таких инструментов, как проектное обучение, вовлечение студентов в научные исследования и разработки, коммерциализация инновационных продуктов, маркетинг, бенчмаркинг и использование цифровых технологий, на повышение эффективности инновационных образовательных услуг.

Ключевые слова: проектное обучение, исследования, маркетинг, бенчмаркинг, цифровые технологии, инструменты.

XXI аср иқтисодиёти катта ўзгаришлар арафасида турибди. Бу фақат замонавий технологик инқилоб ва янги технологик тузилмаларнинг генезиси туфайли эмас, шунингдек, инсоннинг ўзига таъсир қиладиган сифат ўзгаришларга (эҳтиёжлар, мотивлар, мақсадлар ва бошқалар) ва унинг меҳнати мазмуни. Интенсив ишлаб чиқариш ҳақидаги билимларнинг ривожланиши ўтган асрлар давомида ҳукмронлик қилган репродуктив саноат меҳнатидан асосан ижодий меҳнатга ўтишни тезлаштиришга олиб келди. Ушбу трансформация жараёнлари таълимнинг иқтисодиётдаги ўрни ва ролининг ўзгаришига олиб келди. Таълим ижтимоий ишлаб чиқариш соҳасига айланади, унда асосий ресурс ва ривожланиш салоҳияти – бу инсоннинг ижодий салоҳияти шаклланди.

Ўзбекистонда олий таълим – илм-фан – ишлаб чиқариш ўртасида узилишлар мавжудлиги, интеграция таъминланмаганлиги, илмий-тадқиқот институтлари олий таълимда кадрлар тайёрлаш жараёнига зарур даражада жалб этилмаганлиги, уларда илмий изланишлар иқтисодиёт соҳаларининг реал эҳтиёжларидан келиб чиқмасдан амалга оширилаётганлиги, олий малакали илмий ва илмий-педагог кадрларнинг тизимли тайёрланмаслиги ОТМларининг илмий салоҳиятининг пасайишига олиб келмоқда. Бу ҳақда мухтарам Президентимиз қуйидагиларни таъкидлаб ўтдилар: “Хорижий мамлакатлар билан қўшма таълим дастурлари доирасида 64 та янги касб бўйича мутахассислар тайёрлаш йўлга қўйилди. Профессор-ўқитувчиларнинг маоши ўртача 3,5 бараварга оширилди. Лекин сифат борасида ўзгаришлар ҳали сезилмаяпти”¹.

Мавжуд вазиятнинг сабабларини таҳлил қилиш фан, таълим ва ишлаб чиқаришнинг мустаҳкам интеграциясини таъминлаш асосида таълим сифатини яхшилаш, рақобатбардош кадрлар тайёрлаш, илмий ва инновацион фаолиятни самарали ташкил этишга қаратилган университетнинг инновацион фаолияти самарадорлигини ошириш интрументларини ишлаб чиқишни долзарб қилиб қўймоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ 5847 – сон фармони[9] асосида қабул қилинган Концепцияда олий таълим тизимини ижтимоий соҳа ва иқтисодиёт тармоқлари эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда, фан, таълим ва ишлаб чиқаришнинг мустаҳкам интеграциясини таъминлаш асосида таълим сифатини яхшилаш, рақобатбардош кадрлар тайёрлаш, илмий ва инновацион фаолиятни самарали ташкил этишга қаратилган. Миллий инновацион тизимнинг энг муҳим элементи илмий салоҳиятига эга бўлган университетлардир. Таянч университетларни ривожлантириш дастурларини ишлаб чиқиш доирасида стратегик ҳужжатлардаги кўплаб университетлар

¹ Мирзиёев Ш.М. Олий таълим тизимидаги устувор вазифалар. 16 июнь 2021й. <https://president.uz/>.

мамлакатнинг инновацион экотизимини шакллантиришда самарали иштирок этиш мақсадларини белгилайдилар. Рус олими Козлова О.Н. кичик ва ўрта корхоналарнинг инновацион кластерда улушини жуда паст эканлигини қайд этади². Мавжуд вазиятнинг сабабларини таҳлил қилиш университетнинг инновацион фаолияти самарадорлигини ошириш инструментларини ишлаб чиқиш имконини берди (қаранг 1-расм).

Биринчидан, университет миллий инновацион тизимнинг ядросига айланиши учун ресурслар зарур - инновацион салоҳият зарур. Университетларнинг инновацион салоҳияти қуйидаги таркибий қисмлардан таркиб топган: ходимлар салоҳияти, моддий-техник таъминот, бошқарув салоҳияти, шунингдек молиявий салоҳият. Бошқарув салоҳиятини мустақил элемент сифатида алоҳида ажратиб кўрсатиш мумкин, бу унинг алоҳида аҳамиятига боғлиқ эканлидан келиб чиқади. Ресурс потенциалининг барча таркибий қисмлари мавжуд бўлганда ҳам, ақлли ва ваколатли бошқарув бўлмаса, кутилган натижани олиш қийин.

Фикримизча, университетларда талабалар инновацион фаолиятга етарли даражада жалб этилмаган. Мавжуд вазиятнинг кўплаб сабаблари бор, энг муҳимларига илмий-тадқиқот фаолиятига жуда паст мотивациянинг мавжудлигидир. Биз қуйидаги параметрлардан фойдаланган ҳолда ёшларни илмий-тадқиқот фаолиятига жалб қилишга таъсир қилувчи омилларнинг таъсирини баҳолашни таклиф қиламиз:

университет умумий ўқув дастурларининг номенклатурасида тадбиркорлик ваколатларини шакллантиришга йўналтирилган олий ва қўшимча касбий таълим ўқув дастурларининг улуши;

1. Расм. Университетларнинг инновацион фаолияти самарадорлигини ошириш инструментлари³.

олий таълим муассасаларида ташкил этилган КИКлар сони;
Кичик инновацион корхоналар (КИК) иш фаолияти самарадорлиги;
университет томонидан амалга оширилган лойиҳаларнинг умумий ҳажмида корхона ва ташкилотлар билан ҳамкорликда амалга оширилаётган лойиҳаларнинг улуши;
университет томонидан корхона ва ташкилотлар буюртмаси билан амалга оширилаётган лойиҳаларнинг улуши;
амалиётчи мутахасислар томонидан ўтказиладиган ўқув дастурлари доирасидаги ўқув машғулотлари улуши;
аспирантурада ўқиш даврида КИКда илмий фаолият билан шуғулланишни давом эттирган

2 Козлова О.Н. Мир университета на рынке услуг // Социальногуманитарные знания: Научно-образовательное издание. – 2000. – № 6. – С. 220-238.

3 Муаллиф тадқиқотлари асосида тузилган.

университет битирувчиларининг улуши;

инновацион фаолият инфратузилманинг мавжудлиги: технопарк, бизнес-инкубатор.

Юқоридаги кўрсаткичларнинг барчаси университетнинг муҳитини ва унда талабалар ўртасида инновацион тадбиркорликни ривожлантириш салоҳиятини тавсифлайди. Университет талабалари инновацияларни яратиш жараёнида фаол иштирок этишлари учун нафақат илмий-тадқиқот ва ишланмалар учун шарт-шароит яратиш, балки асосий субъект бўлган ўқитувчи-тадқиқотчилар орқали ушбу фаолият турида иштирок этиш учун илмий қизиқиш ва талабни яратиш керак.

Мамлакатимизда илм-фан ва бизнесни интеграция қилиш жараёни жуда мураккаб, қийин кечмоқда. «Илм-фан» миллий лойиҳасининг таркибий қисми сифатида илмий-таълим марказларни ривожлантириш дастури ишлаб чиқилган ва амалга оширилмоқда. Лекин бундай мисоллар бир нечта мавжуд халос. «Университет 3.0» концепцияси мавжуд бўлган илғор илм-фан ва инновацион тадбиркорлик марказларига самарали трансформация қилишни ифода этади. «Университет 3.0» модели бўйича ривожланиш олий ўқув юрти томонидан инновацияларнинг экотизими фазилатларини, яъни энг самарали тижоратлаштириш мақсадида билимларни яратиш, ривожлантириш, жорий этишнинг барча босқичларида инновацион жараён иштирокчилари ўртасида ўзаро алоқалар содир бўладиган муҳитни яратишни назарда тутди. «Университет 3.0» концепцияси мавжуд бўлган илғор илм-фан ва инновацион тадбиркорлик марказларига самарали трансформация қилишни ифода этади дейди Азизов С.Р. «Университет 3.0» модели бўйича ривожланиш олий ўқув юрти томонидан инновацияларнинг экотизими фазилатларини, яъни энг самарали тижоратлаштириш мақсадида билимларни яратиш, ривожлантириш, жорий этишнинг барча босқичларида инновацион жараён иштирокчилари ўртасида ўзаро алоқалар содир бўладиган муҳитни яратишни назарда тутди⁴.

Концептуал муҳим ечим деб таклиф қилинган моделда биз рақамлаштириш инструментларидан фойдаланиш деб ҳисоблаймиз. Рақамли иқтисодиёт ривожланиб боргани сари хизматлар ҳам рақамли хизматларга айланиб боради. Бунда хизматлар корхоналар томонидан амалга оширилиши натижасида хизматларнинг сифати ортади ва истеъмолчи ўзининг товар ва хизматлар сифатига қўяётган баҳоси орқали тез муносабат билдиради. Жаҳон ҳўжалигида бундай глобал воқелик янги талаб ва истеъмол шаклининг пайдо бўлишига ва кескин ўзгаришига олиб келади⁵.

Бизнинг фикримизча, университетларда рақамлаштириш жараёнлари ўқитишда энг янги технологиялардан фойдаланиш орқали КИКларни ривожланишини тезлаштириши мумкин. КИКлар университет таркибидаги инновацион тизимнинг таркибий қисми бўлиб, университетнинг инновацион фаолияти самарадорлигини ошириш учун барча инструментлар мажмуасининг самарали ўзаро таъсири остида университетнинг ривожланиш драйвери бўлиб инновацияларнинг асосий ядроси сифатида ҳаракат қилиши мумкин.

Университетлар миллий инновацион тизимнинг марказига айланиши учун университетда инновацион маданиятни шакллантириш керак, университет ичидаги коммуникацион алоқалардаги ўзгаришларга ва университетлараро коммуникацион алоқаларнинг интенсивлигига, шу жумладан халқаро даражада ОТМнинг манфаъатдорлиги орқали таъминлаш лозим.

Инновацион маданиятнинг шаклланиши натижаси университетда «жамоавий руҳиятни», шаклланишида ифодаланиб, бу ташкилотга садоқат ва унинг инновацион ривожланиш соҳасидаги талабларини қондириш истаги, билан ифодаланади. Шуни таъкидлаш керакки, инновацион маданиятни шакллантириш жуда қисқа вақт ичида содир бўлмайди, у йиллар давомида шаклланиб боради. Уларнинг инновацион маданиятни шакллантириш инструментларидан бири бу ходимга бўлган ишонч, ҳамкорлик қилишга тайёрлиги ва унинг салоҳияти, шу жумладан илмий-тадқиқотларни ҳурмат қилишга асосланган ижтимоий бошқарувдир.

Умумануниверситетларнинг ривожланиши ва уларнинг инновацион фаолияти, хусусан, университетга, унинг раҳбариятига, ходимларига нисбатан хайрихоҳлик, ҳурматли эътиборли муносабатда бўлиш, шунингдек мавжуд қоидаларга риоя қилиш орқали амалга ошади. Аксинча, эътиборни йўқлиги ҳатто таълим хизматлари бозорида олий таълим муассасаларининг рақобатбардошлигини пасайишига олиб келиши мумкин. Биз университетларга ходимларни ОТМга нисбатан ҳурматда, эътиборда бўлиш дастурини ишлаб чиқишни таклиф этамиз. Шубҳасиз, бу ҳамма учун бир хил бўлиши мумкин эмас, ҳар бир университет ўз дастурида ҳисобга олиши керак бўлган ўзига хос хусусиятларга эга.

Шундай қилиб, университетларда ташкил этилган кичик инновацион корхоналар самарадорлигини ошириш учун университетларда инновацион маданиятни шакллантириш, ходимларнинг садоқати, таълимни трансформациялаш, илмий-тадқиқот ишларини ташкил этишга ёндашувларни ўзгартириш,

4 Азизов С.Р. Университет 3.0: илмий-инновацион ривожланишни бошқариш бўйича методик ёндашувлар. Журнал. «Иқтисод ва таълим» 2022 йил. № 2 сон. – Б. 287.

5 Мустафоев Ғ. С. Хизмат кўрсатиш ва рақамли хизматлар ривожланиш босқичлари ҳамда ижтимоий иқтисодий аҳамияти. Журнал «Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар» Илмий электрон журнали. 2020 йил №6 сон. -192. Б.

олимларни мотивациялаш тизими, шунингдек университетларнинг бошқа илмий ва таълим ташкилотлари ва бизнес билан ҳамкорлигини ташкил этиш тамойилларига қаратилган кенг кўламли инструментларидан фойдаланиш керак.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Университетларнинг инновацион салоҳияти қуйидаги таркибий қисмлардан: ходимлар салоҳияти, моддий-техник таъминот, бошқарув салоҳияти, шунингдек молиявий салоҳиятдан таркиб топган.

Университет талабалари инновацияларни яратиш жараёнида фаол иштирок этишлари учун нафақат илмий-тадқиқот ва ишланмалар учун шарт-шароит яратиш, балки асосий субъект бўлган ўқитувчи-тадқиқотчилар орқали ушбу фаолият турида иштирок этиш учун илмий қизиқиш ва талабни яратиш керак.

Университетлар томонидан ишлаб чиқилган инновацион маҳсулотларни кенг жорий этиш ва тижоратлаштиришга тўсқинлик қиладиган омил-бу инновацияларни етказиб бериш ва бизнес ишбилармон доиралари томонидан уларга бўлган ҳақиқий талабнинг тузилиши ўртасидаги номувофиқликни мавжудлигидир.

Инновацион маҳсулотни бозорга чиқаришни рақамли технологиялардан фойдаланган ҳолдаги ихтисослашган профессионал маркетинг бўлинмаларига юклатилиши керак.

Талабаларда энг замонавий билим ва кўникмаларни шакллантириш учун таълим сифатини ошириш мақсадида, амалий дарс машғулотларида ишбилармонлар ўйинлардан, кейсстади, бизнес вазият таҳлили кабилардан фойдаланиш талабаларда тадбиркорлик фаолиятини юритиш бўйича кўникмаларни кенгайтишига олиб келади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Мирзиёев Ш.М. Олий таълим тизимидаги устувор вазифалар. 16 июнь 2021й. <https://president.uz/>.
2. Азизов С.Р. Университет 3.0: илмий-инновацион ривожланишни бошқариш бўйича методик ёндашувлар. Журнал. "Иқтисод ва таълим" 2022 йил. № 2 сон. – Б. 287.
3. Козлова О.Н. Мир университета на рынке услуг // Социальногуманитарные знания: Научно-образовательное издание. – 2000. – № 6. – С. 220-238.
4. Мустафоев Ғ. С. Хизмат кўрсатиш ва рақамли хизматлар ривожланиш босқичлари ҳамда ижтимоий иқтисодий аҳамияти. Журнал "Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар" Илмий электрон журнали . 2020 йил №6 сон. -192. Б.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги "Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида"ги ПФ 5847 – сон фармони.

ТИКУВ-ТРИКОТАЖ МАҲСУЛОТЛАРИГА МАҲАЛЛИЙ ИСТЕЪМОЛЧИЛАР ТАЛАБИНИ СЕГМЕНТЛАШ АСОСИДА МАРКЕТИНГ СТРАТЕГИЯЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Топилдиев С.Р.

Тошкент давлат иқтисодийот университети
“Иқтисодийот назарияси” кафедраси
профессори и.ф.д. (DSc)

Аннотация: Ушбу мақолада мамлакатимизда тикув-трикотаж маҳсулотларига маҳаллий истеъмолчилар бозорини сегментлари, сегментлаш босқичлари, маркетинг стратегияларини такомиллаштириш, Тикув-трикотаж маҳсулотлари бозорларини сегментлаш стратегиялари халқаро бозорлардаги сегменти улуши, демографик сегментлаш, тикув-трикотаж савдосини рағбатлантириш, ҳозирги замон талабларига жавоб берувчи замонавий тизимини такомиллаштириш йўллари амалиётга жорий этиш таклиф этилган.

Калит сўзлар: Стратегия, тикув-трикотаж, сегмент, босқич, хулқ-атвор, бозор, савдо, корхона, даромад, дизайн, нарх, сифат, жозибadorлиг, марка, ранг, мато, рақобат, объекти, рағбат.

Abstract: This article examines the segments of the local consumer market for sewing and knitting products in our country, detailing the stages of segmentation, the improvement of marketing strategies, and market segmentation strategies specific to these products. It discusses the segment share in international markets, demographic segmentation, the promotion of sewing and knitting trade, and proposes ways to enhance the modern system to meet current requirements.

Key words: Strategy, apparel, segment, stage, behavior, market, trade, enterprise, revenue, design, price, quality, attractiveness, brand, color, fabric, competition, object, incentive.

Аннотация: В этой статье рассматриваются сегменты местного потребительского рынка швейной и трикотажной продукции в нашей стране, этапы сегментации, совершенствование маркетинговых стратегий, стратегии сегментации рынка швейной и трикотажной продукции, доля сегмента на международных рынках, демографическая сегментация, а также продвижение торговли швейной и трикотажной продукцией. Предлагаются пути совершенствования современной системы, отвечающей требованиям настоящего времени.

Ключевые слова: стратегия, одежда, сегмент, этап, поведение, рынок, торговля, предприятие, выручка, дизайн, цена, качество, привлекательность, бренд, цвет, ткань, конкуренция, объект, стимул.

КИРИШ

Жаҳонда глобаллашув ва халқаро рақобатнинг кечайиши шароитида тайёр тўқимачилик маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва экспорт қилиш динамикаси ижобий тенденцияларни намоён этмоқда. “2020 йилда мамлакатларнинг жаҳон тўқимачилик маҳсулотлари экспортидаги улушида Хитой 41,3 фоизни, Бангладеш 13,2 фоизни, Туркия 9,2 фоизни, Италия 6 фоизни, Вьетнам 5,2 фоизни ташкил этган”. Бугунги кунда халқаро бозорларни ўзлаштириш, рақобатбардошликни ошириш, миллий маҳсулотларга талабни шакллантириш ва сотишни рағбатлантириш долзарб масалалардан бўлиб қолмоқда. Тикув-трикотаж маҳсулотларига талабни шакллантириш ва сотишни рағбатлантириш тизими кўп босқичли эканлигини инобатга олган ҳолда ушбу муносабатларга илмий ёндашувлар унинг истеъмолчига жозибadorлиги ва етказиб берувчи учун рентабеллиги нуқтаи назаридан тадқиқ этишга эҳтиёж мавжуд.

Ўзбекистонда кейинги йилларда мавжуд хом ашёни кенг миқёсда қайта ишлаш асосида халқаро сифат мезонларига тўлиқ мос келадиган, сотишга мўлжалланган экспортбop тайёр маҳсулотлар ҳажмини ошириш борасида катта ишлар амалга оширилмоқда. “Мамлакатимиз дунёдаги энг йирик пахта ишлаб чиқарувчилардан бири бўлиб, ушбу соҳаларни янада ривожлантириш, экспорт ҳажмини ошириш ва 3 миллиондан ортиқ одамни иш билан таъминлаш учун фойдаланилмаган улкан имкониятлар мавжуд”. 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясига мувофиқ “тўқимачилик саноати маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмини 2 бараварга кўпайтириш, бунда тайёр

маҳсулотлар учун миллий брендларни ривожлантириш ва уларнинг экспортини ошириш, жумладан миллий ва хорижий бренддаги тайёр маҳсулот экспорти ҳажмини 2026 йилда 5 млрд. АҚШ доллариға етказиш зарур”. Мазкур вазифалар бажарилишини таъминлашда маркетинг тадқиқотларини халқаро тажрибалар асосида ривожлантириш, назорат ва таҳлилнинг услубиётини ривожлантириш танланган тадқиқот мавзусини долзарблигини белгилайди.

МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ

Хорижлик олимлардан Диксон П. маркетингни бошқаришни (2007), Бребах Г. Мақсадли маркетинг. Мижозларни жалб қилиш ва ушлаб туришнинг янги қоидаларини (2006), Котлер Ф. Маркетингни бошқариш: таҳлил қилиш, режалаштириш, амалга ошириш, назорат қилишни (1998), Ламбен Ж.Ж. Стратегик маркетингни Европа нуқтаи назарини (1996), Россиялик олимлардан Багиев Л., Моисеева Н.К. халқаро маркетингни (2001), Третьяк О.А. Маркетинг: бошқарув модели учун янги кўрсатмаларни (2005), Ўзбекистонлик олимлардан Абдуллаев Р.В. Агросаноат мажмуасида Ўзбекистоннинг жаҳон пахта бозоридаги ролини ошириш муаммоларини (1998). Эргашходжаева Ш.Дж. Бозор рақобати шароитида қишлоқ жойларида кооперацияни ривожлантиришнинг маркетинг стратегияси (2007). Болтабоев М.Р. Тўқимачилик саноатида маркетинг стратегиясини (2004), Хакимов З.А. Енгил саноат корхоналари рақобатбардошлигини маркетинг стратегиялари асосида оширишни (2018), Исаев Р.А. “Тўқимачилик саноатида сифат менежмент тизими асосида стратегик бошқаришни такомиллаштириш методологиясини (2023) илмий тадқиқотлар олиб боришган.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ

Мақоланинг методологияси илмий ва тобора оммалашиб бораётган манбаларни таҳлил қилишдан бошлаб, Республикада бугунги кунда янги иқтисодий сиёсат Ўзбекистондаги барча тармоқ ва соҳаларни рақамлаштириш бўйича комплекс дастурлар ва қўлланмалар, замонавий веб-воситалардан инновация самарадорлигини ошириш воситаларидан фойдаланиш бўйича иқтисодий тажрибани умумлаштириш, ушбу тадқиқот муаммоси бўйича инвесторлар билан суҳбатлар усуллари ҳам қўлланилди.

Мақолани тайёрлаш жараёнида хорижлик, россиялик ва Ўзбекистонлик олимлар ҳамда мутахассисларнинг инновацион ривожланиш шароитида янги иқтисодий сиёсат Ўзбекистонда Тикув-трикотаж маҳсулотлари бозорларини сегментлаш стратегиялари халқаро бозорлардаги сегменти улуши, демографик сегментлаш, тикуч-трикотаж савдосини раҳбатлантириш, ҳозирги замон талабларига жавоб берувчи замонавий тизимини такомиллаштириш бўйича олиб борган илмий тадқиқотлардан фойдаланилди.

НАТИЖАЛАР ВА МУҲОКАМА

Ўзбекистонда тикуч-трикотаж маҳсулотлари йилдан йилга такомиллашиб бормоқда ва биз ўз миллий тикуч-трикотаж маҳсулотларимиз ва брендимизга эга бўлиб бормоқдамиз, бужуда кенг қамровли равишда амалга оширилмоқда. Ушбу диссертация иши асосида онлайн сўровнома ўтказилди. Сўровномада ўз миллий маҳсулотларимизга бўлган талаб ва ундан аҳолимиз қай даражада фойдаланишлари, сотиб олишлари ва унга бўлган талаб қай даражада эканлиги, бу маҳсулотлардан қайси аҳоли қатлами кўпроқ фойдаланиши ҳақида маълумотлар тўпланди.

Сўровномада 1501 киши қатнашди. Улардан 46% эркаклар ва 54% аёллар иштирок этдилар. Сўровнома Ўзбекистон бўйлаб ўтказилди: Тошкент шаҳри, Қорақалпоғистон Республикаси ва барча бошқа вилоятларда истиқомат қилувчи ва сўровномада иштирок этишни хоҳлаган аҳоли вакилларининг фикр ва мулоҳазалари тўпланди. Сўровнома натижалари шуни кўрсатадики, миллий тикуч-трикотаж маҳсулотларимиздан кўпроқ Тошкент вилояти ва Тошкент шаҳар аҳолиси фойдаланар экан.

Сўровнома бандида улардан ёш кўрсаткичлари ҳам сўралган эди, натижалар шуни кўрсатаптики, асосан 25-34 ёш оралиғидагилар кўпроқ қизиқиш билдирганлар.

Биз қайси соҳа вакиллари ҳам фойдаланишлари ҳақида билишни истаб сўровномага шу маълумотни олиш учун банд киритган эдик, таҳлиллар шуни кўрсатдики, бу маҳсулотлардан асосан таълим соҳаси вакиллари ва уй бекалари кўпроқ фойдаланишлари аниқланди.

Республикамиз аҳолиси нафақат ўзбек тикуч-трикотаж маҳсулотларини балки бизга импорт бўлиб кириб келадиган маҳсулотлардан ҳам фойдаланишар экан, лекин ўзбек тикуч-трикотаж маҳсулотларини харид қилиш сўровномада кўпроқ 77%ни ташкил этган. Асосан даромадлилик даражаси 500 минг сўмдан-1млн.сўм оралиғида бўлган аҳоли қатлами бу маҳсулотлардан кўпроқ фойдаланар экан ва бу маҳсулотларнинг сотув нархи уларни қониқтириши кўпроқ таъкидланган.

Ўзбек тикув-трикотаж маҳсулотларидан асосан аёллар ўзлари учун харид қилишлари ва сифатига жуда катта эътибор қаратишлари маълум бўлди.

Ҳозирги кунда харидни амалга ошириш учун кўп қулайликлар мавжуд, савдо марказлари, фирма дўконлари, интернет тармоғи орқали ва ҳоказо. Барибир, ҳалқимиз харидни асосан бозорларда амалга ошириш улар учун ёқимли эканлигини таъкидлашган. Бу эса ўз навбатида экспортёр корхоналарнинг нафақат ҳалқаро бозорларни балки ички бозорларни ҳам эгаллаш стратегияларини яратиш ва маркетинг тизимини такомиллаштириш заруриятини англади.

Бозор иқтисодиёти шароитида экспортёр тикув-трикотаж корхоналарида маҳсулотлар савдосини ривожлантиришнинг асосий омилларидан бири бу ҳар жиҳатдан асосланган маркетинг стратегиясини ишлаб чиқиш ҳисобланади. Рақобат муҳитида ҳар қандай хўжалик субъекти бозорда самарали ҳаракат қилиши учун ўз маркетинг стратегиясини танлаб олиши лозим. Бунда корхонанинг имкониятлари бозор талабига мувофиқлаштирилиб, маркетинг стратегияси бозорни тадқиқ қилиш ва истиқболни белгилаш, товар ва истеъмолчиларни ўрганиш асосида ишлаб чиқилади.

Аксарият ҳолларда маркетинг стратегиялари ўсиш мақсадларини, хусусан, савдо ҳажмининг, бозор улушининг, корхона даромадининг ёки ўлчамининг ўсишини назарда тутди. Ўсиш корхонанинг фаолиятига таъсир қилувчи, ташаббусини рағбатлантирувчи ҳамда корхона жамоаси ва раҳбариятининг мотивациясини кучайтирувчи омил ҳисобланади.

1-расм. Тикув-трикотаж маҳсулотлари бозорларни сегментлаш босқичлари¹.

Тикув-трикотаж маҳсулотлари савдосини ривожлантиришда маркетинг стратегияси бозорга қандай товар, қандай ассортиментда ва баҳода чиқарилаётганлиги, товар қандай истеъмолчига мўлжалланганлиги ва кейинчалик қандай истеъмолчиларни жалб қилиши мумкинлиги, режалаштирилган даражада товарни сотиш учун қандай шароитлар зарурлиги, товарни етказиб бериш қандай каналлар ва қандай миқдорда ташкил қилинган бўлиши лозимлиги, талаб ва сотишни рағбатлантиришга қандай воситалар билан таъсир қилиш зарурлиги, савдодан кейинги хизмат кўрсатиш қандай бўлиши лозимлиги каби муҳим жиҳатларни аниқлаштириб бериши зарур (1-расм).

Бозорларни сегментлашни классик усулларида бири бу Ламбен томонидан таклиф этилган макро ва микро сегментация усуллари.

Бозор сегментация босқичлари ўз ўрнида 7 хил сегментация йўналишлари яъни, маҳсулот ишлаб чиқариш ва бозор ҳажми, маҳсулотларнинг бозордаги тури, маҳсулот бозори категорияси, нархи, қадоқланиш тури, дизайни, комбинациялашган параметрлари билан алоқадор.

¹ Муаллиф ишланмаси.

Корхоналарнинг халқаро бозорлардаги улушини ҳамда рақобатбардошлик позициясини аниқлаш учун бозор истеъмолчилар гуруҳларига нисбатан сегментлашни амалга оширишни кўзда тутди. Интеграллашган маркетинг доирасида маҳсулотларни бозорга самарали силжитиш бўйича аниқ сегментни аниқлаш ҳам муҳим ҳисобланади.

Бу борада “функционал харита” усули ёрдамида маҳсулот ва истеъмолчига нисбатан 2 ёқлама сегментлаш амалга оширилиши мумкин. Функционал харита бир омилли ва бир қанча омилли бўлиши, маҳсулот турлари ҳамда истеъмолчилар гуруҳига ва алоҳида сегментга нисбатан таҳлил этилиши мумкин. Янги маҳсулотларини ишлаб чиқаришда ушбу усул истеъмолчилар хоҳиш-истаклари ва ҳуқ-атворининг барча сегментларини, маҳсулотларнинг техник тавсифлари, параметрлари, дизайн ва сифат кўрсаткичларини бўйича позициялаш орқали мақсадли сегментни аниқлаш имконини беради. Бундай ёндашув маҳсулотларнинг қайси параметрларини такомиллаштириш ва бозорларининг қайси сегменти ушбу моделга тўғри келишини белгилаб беради.

Жумладан, тикув-трикотаж маҳсулотларини дизайн, нарх, сифат, жозибадорлиги, маркаси, ранги, матоси, ишлаб чиқарувчи мамлакат каби омиллар асосида истеъмолчилар гуруҳи бўйича алоҳида сегментларга ажратиб маълум бир мезонлар асосида уларнинг итаклари ва устувор қарашларини белгилаш мумкин. Ушбу усул юқорида қайд этилган “функционал харита” тузишга асос бўлиб хизмат қилиши мумкин.

1-жадвал. Тикув-трокотаж маҳсулотлари истеъмолчилари бозор сегментлари².

Омиллар	Истеъмолчилар гуруҳи бўйича бозор сегментлари						Баҳолаш мезони
	Аёллар	Эркаклар	Ёши катта аҳоли қатлами	Ўрта ёш аҳоли қатлами	В Ёшлар	В Ёш болалар	11-15 балгача
Дизайн	***	*	*	**	***	***	12
Нарх	**	***	***	***	**	*	13
Сифат	***	**	*	**	**	***	13
Жозибадор-лиги	***	*	*	**	***	****	13
Маркаси (бренд)	***	*	0	**	***	*	10
Ранги	**	0	0	**	***	****	10
Матоси	***	**	**	***	**	***	15
Ишлаб чиқарувчи мамлакат	**	*	0	**	***	*0	77

Изоҳ: *** - жуда муҳим омил, ** - муҳим омил, * - паст даражали омил, 0 – аҳамиятсиз омил
Манба: муаллиф ишланмаси.

Юқордаги жадвал таҳлили шуни кўрсатади тикув-трикотаж маҳсулотлари истеъмолчилари, танланган мато, нарх, сифат ва маҳсулот жозибадорлиги параметрларни жуда муҳим омил сифатида белгилашларини кўрсатмоқда, бу эса талабни шакллантириш ва сотувни рағбатлантириш мотивларини такомиллаштиришда инобатга олиниши лозим бўлган мезонлар ҳисобланади.

Ушбу мезонларнинг тўғри таҳлили сегментлаш стратегияларини ишлаб чиқишни ва ушбу стратегиялар асосида мақсадли бозорга нисбатан маркетинг стратегиясини тўғри танлашни тақозо этади. Бу борада бозорларда сегментлаш стратегияларни амалга ошириш таклифини ишлаб чиқишни талаб этди (2-расм).

2 Муаллиф ишланмаси.

2-расм. Тикув-трикотаж маҳсулотлари бозорларини сегментлаш стратегиялари³.

Тикув-трикотаж маҳсулотлари бўйича талабни шакллантириш ва сотишни рағбатлантириш тизимини самарали йўлга қўйиш мақсадида халқаро бозорларда аниқ ассортимент турлари бўйича талаб сегментларини ва сотиш мотивларини аниқ белгилаб олишни талаб этилади. Бу борада изланишлар давомида биз томондан тўқимачилик ва тикув-трикотаж маҳсулотлари ассортиментидан келиб чиқиб талабни шакллантириш доирасида, мақсадли бозорлар сегменти ҳамда сотишни рағбатлантириш мотивацияси услубий ёндашувини ишлаб чиқилди.

Тикув-трикотаж корхоналарида маркетинг стратегиясининг асосий йўналишларидан бири янги товар ишлаб чиқариш стратегияси ҳисобланади. Мазкур стратегияни ишлаб чиқишга корхонанинг ривожланишга бўлган интилиши эмас, балки истеъмолчиларни тикув-трикотаж маҳсулотларига бўлган талабини ўзгарувчанлиги, рақобатчиларнинг юритаётган стратегияларини такомиллаштириш каби омиллар ҳисобланади. Тикув-трикотаж маҳсулотларнинг дизайни турли-туманлиги, мавсумий ўзгаришларга берилувчанлиги, бу борада янги мода турларининг кўпайиши корхонани янги товар турларини яратиш стратегиясини ишлаб чиқишга мажбур қилади. Шу боис, ҳар бир корхонада янги товар турларини ишлаб чиқиш бўйича муайян дастур бўлиши зарур.

Тадқиқотларнинг кўрсатишича, тикув-трикотаж маҳсулотлари савдосида маркетинг стратегиясини самарали ишлаб чиқиш корхонани сотиш бозорига киришда қандай усулдан фойдаланишига бевосита боғлиқ бўлади.

Амалиётда корхоналар бозорга киришда жадал маркетинг, танлов асосида кириш, кенг қўламли кириб бориш, сушт маркетинг каби усуллардан фойдаланишлари мумкин.

Сотиш бозорига жадал маркетинг усули асосида кириш таклиф қилинаётган товарлар хусусиятлари бўйича истеъмолчилар тўлиқ ахборотга эга бўлмаган ҳолатларда қўлланилади. Бу усулда бозор сегментини эгаллаш учун истеъмолчиларни кенг миқёсда жалб қилиш, талабни шакллантириш мақсадида йирик миқдорда маркетинг харажатларини сарфлаш орқали кўргазмалар ташкил этиш, қизиқарли рекламалар бериш, bepул товарлар тарқатиш, чегирмалар эълон қилиш каби тадбирлар амалга оширилади. Ушбу тадбирлардан асосий мақсад қисқа муддатларда юқори фойда олишдир, шу сабабли, талаб пасайгунга қадар товарларга юқори баҳолар ўрнатилади.

Бозорга танлов асосида кириш усулидан бозорда рақобатчилар сони кўп бўлмаган ҳолатда фойдаланилади. Бунда асосий мақсад маркетинг ишларига кам маблағ сарфлаб юқори фойда олишдир.

Маҳсулотларни сотиш бозори катта ҳамда рақобатчилар сони кўп бўлган ҳолда бозорга кенг қўламли кириш усулидан фойдаланилади. Бунда асосий эътибор сифатли маркетингни ташкил этиш, эгилувчан баҳолар тизимини жорий этиш, товарлар сифатини ошириш кабиларга алоҳида эътибор қаратилади. Бу усулда асосий мақсад рақиблардан устунликка эришиш асосида бозордаги улушни ошириш ҳисобланади.

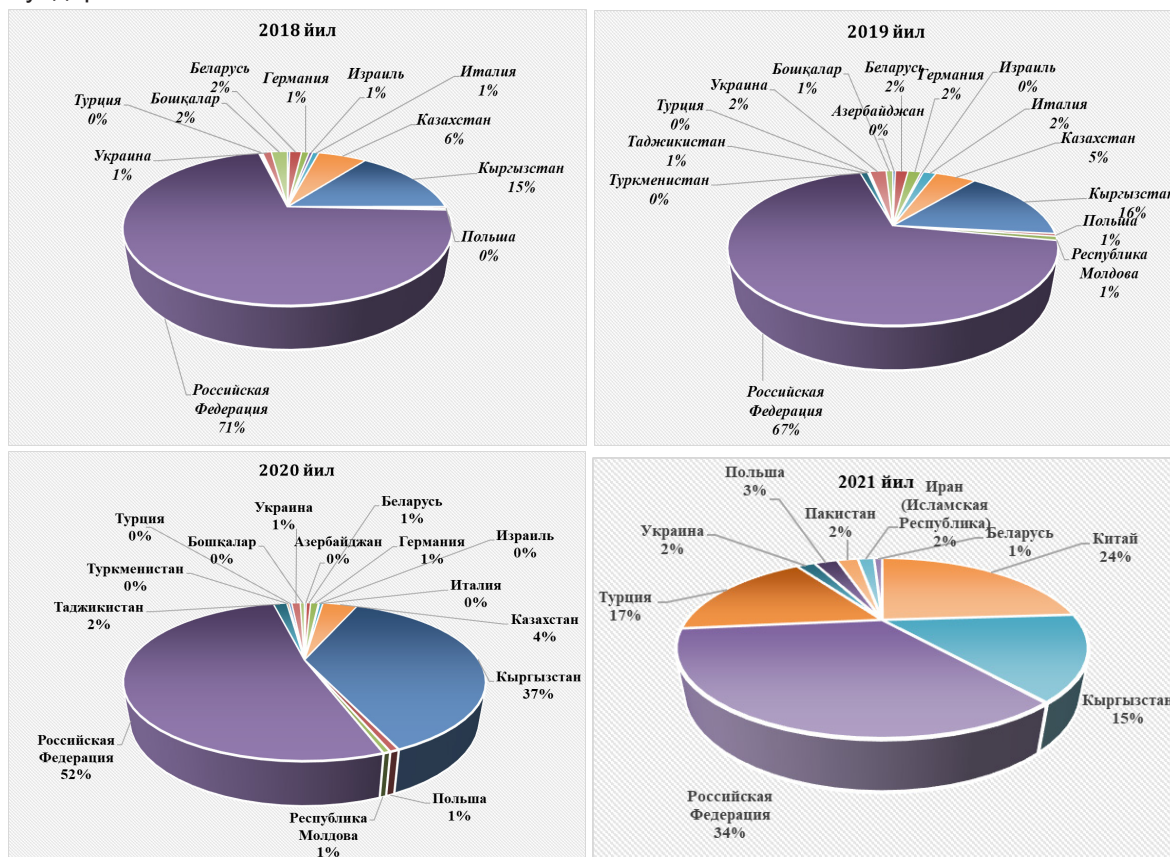
Сушт маркетинг усули бозорга аста-секинлик билан, эҳтиёткорлик асосида киришни ифодалайди. Бу усулдан одатда, кичик имкониятларга эга, рақобатбардошлиги паст бўлган корхоналар фойдаланади.

3 Муаллиф ишланмаси.

Ушбу усуллардан бири танланганида маркетинг стратегияси ҳам шу усулга мос равишда ишлаб чиқиши талаб этилади, акс ҳолда корхонанинг сотиш бозорига кириши муваффақиятсиз яқунланиши мумкин.

Фикримизча, тикув-трикотаж корхоналарида маҳсулотлар савдоси бўйича маркетинг стратегиясини самарали ишлаб чиқишнинг асосий омилларидан бири – бу сотиш бозорини истиқболли сегментлаб олиш ҳисобланади. Мазкур тадбир бевосита тикув-трикотаж маҳсулотларини сотиш хусусиятлари билан боғлиқ.

Сотиш бозорини сегментлаш – ўзига хос хусусиятларига кўра фарқланувчи харидорлар гуруҳини аниқлаш, улар бўйича маркетинг тадқиқотларини ўтказиш билан боғлиқ бўлган чора-тадбирлар мажмуидир.

3-расм. Ўзбекистон тикув-трикотаж тармоғида ишлаб чиқарилган жами маҳсулотларнинг халқаро бозорлардаги сегменти улуши⁴, %да

Айниқса, тикув-трикотаж маҳсулотлари бўйича мақсадли халқаро сотиш бозорларини сегментлаш иқтисодий ислохотларнинг асосий йўналишларидан бири ҳисобланади. Қуйида 2017-2020 йилларда Ўзбекистон тикув-трикотаж тармоғида ишлаб чиқарилган тикув-трикотаж маҳсулотларнинг халқаро бозорлардаги сегменти улушини таҳлил қиламиз (3-расм):

Ушбу расм ва тадқиқотнинг 1-илоvasи маълумотлари таҳлили асосида қуйидаги бир нечта хулосаларни шакллантирамыз:

2021 йилда Ўзбекистон тикув-трикотаж тармоғида ишлаб чиқарилган жами маҳсулотларнинг халқаро бозорлардаги сегменти улуши - Россия Федерацияси (34,0%), Қирғизистон (15,0%), Қозоғистон (1,7%), Украина (2%), Туркия (17%), Польша (3,0%), Германия (0,9%), Италия (0,4%), Покистон (2%), Беларусь (1%), Израиль (0,1%), Молдова (0,5%), Хитой (24%), каби мамлакатла ҳиссасига тўғри келган. Ушбу мамлакатлар Ўзбекистон тикув-трикотаж маҳсулотлари учун мақсадли бозорлар ҳисобланади, шу сабабли, мазкур бозорларда сегментлаш стратегияларини такомиллаштириш бўйича чоралар ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқдир;

таҳлил даври боши билан солиштирганимызда, айрим мамлакатларга нисбатан экспорт ҳажми улушининг камайганлигини гувоҳи бўламиз. Буларга Беларусь, Германия, Израиль каби мамлакатларни киритишимиз мумкин.

4 Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф ишланмасы.

Тикув-трикотаж маҳсулотлари савдосида сотиш бозорини сегментлаш қуйидаги афзалликларни беради:

танланган бозор сегментида киритилиши мўлжалланаётган тикув-трикотаж маҳсулоти бўйича рақобатчилар ва уларнинг имкониятларини таҳлил қилиш. Шу асосда, стратегияда рақобатчилар билан курашиш, рақобатда устунликка эришиш бўйича тадбирларни белгилаб олиш;

бозорда харидорларнинг қайси тикув-трикотаж маҳсулотига нисбатан эҳтиёжи мавжудлигини башоратлаш, мазкур эҳтиёжни амалда қондирилиш даражасини баҳолаш бўйича зарур маълумотлар базасини шакллантириш. Маҳсулотларнинг талаб қилинадиган миқдорларини башоратлашнинг самарали механизмини жорий этилиши, корхона маҳсулотларини узоқ туриб қолмаслигини таъминлаш, маҳсулотларни сақлаш харажатларини камайтириш каби бир қатор афзалликларни беради;

бозор сегментлари хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда маркетинг режасини тўғри тузилишини таъминлаш;

сотиш бозори ҳажми, рақобатчилар салоҳиятидан келиб чиққан ҳолда маркетинг хизмати тузилмасини шакллантириш. Таҳлилларнинг кўрсатишича, айрим ҳолатларда янги бозорга кираётган корхоналарда турли хил маркетинг хизмати лавозимларини жорий этилиши натижасида унумсиз харажатларни вужудга келишига сабаб бўлади. Бу эса, ўз навбатида корхонанинг молиявий ҳолатига салбий таъсир қилади;

олинган маркетинг маълумотлари асосида маркетинг бюджетини самарали шакллантириш. Табиийки, янги бозорлар корхонадан йирик миқдорда маркетинг харажатларини талаб қилади. Аммо, сотиш бозорини сегментлаш корхонага янги бозорга кириш учун талаб қилинадиган харажатларни оқилона сарфлаш имконини беради.

Айниқса, йирик корхоналарда бозорни сегментлашнинг аҳамияти юқори ҳисобланади, шу сабабли, мазкур корхоналар малакали маркетинг ходимларига эҳтиёж сезади. Шунингдек, сегментлашнинг самарадорлиги корхонанинг танланган бозор сегментида ишлаш тажрибасининг етарлилиги, маркетинг хизмати ходимларини тезкорлиги, вазиятни тўғри баҳолай олиши кабиларга кўп жиҳатдан боғлиқ бўлади.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, сотиш бозорини сегментлаш - товарнинг афзаллиги, истеъмолчиларнинг хулқ-атвори ва истеъмолчиларнинг тавсифи бўйича амалга оширилади.

Товарнинг афзаллиги бўйича сегментлаш асосан янги товар киритилмаган ёки муайян товарлар бўйича талаб етарлича қондирилмаган ҳудудларда амалга оширилиши мақсадга мувофиқдир. Ўз навбатида, сегментлашнинг мазкур усули танланган сегментдаги рақобатчи тикув-трикотаж товарларининг зарур хусусиятларини (соғлиққа таъсири, мавсумбоплиги, ранги, тикилиш услуби кабилар) чуқур тадқиқ этишни талаб қилади.

Истеъмолчиларнинг хулқ-атворига қараб сегментлаш аксарият ҳолларда нархи юқори, алоҳида хусусиятга эга тикув-трикотаж маҳсулотлари савдосини ташкил этиш бўйича стратегияларни ишлаб чиқишда ижобий натижаларга олиб келади. Мазкур сегментлаш усулида асосий стратегик мақсадлардан бири – киритилаётган маҳсулот тури бўйича фаол истеъмолчилар гуруҳини аниқлашдан иборат.

Таҳлилларнинг кўрсатишича, корхоналар маркетинг фаолиятида истеъмолчилар тавсифига қараб сегментлаш маҳсулотларни сотиш стратегиясини ишлаб чиқишнинг муҳим омилларидан бири саналади. Бу айниқса, тикув-трикотаж маҳсулотлари савдосида кўпроқ сотувни таъминлашда муҳим аҳамият касб этади, чунки тикув-трикотаж соҳасидаги маҳсулотлар ташқи кўриниши, ўлчами, дизайн услубига кўра истеъмолнинг табақаланишини ифодалайди. Сотиш бозорини истеъмолчилар тавсифига қараб сегментлаш асосан истеъмолчиларнинг демографик ва географик тавсифлари бўйича маркетинг маълумотларини умумлаштириш асосида амалга оширилади.

Демографик сегментлаш танланган ҳудуддаги аҳолини даромади даражаси, ёши, жинси, миллати, меҳнат фаолияти, оилавий аҳоли каби белгилар асосида гуруҳларга ажратиш бўйича тадбирларни умумлаштиради. Географик сегментлаш эса, аҳолининг маданий урф-одатлари, аҳоли яшаётган ҳудудларнинг менталитети, ҳаёт тарзи каби омиллар бўйича маркетинг тадқиқотларини қамраб олади.

ХУЛОСА

Сотиш бозорларини сегментлашда мазкур сегментнинг ўлчами, хусусан, бозордаги савдо ҳажми, рақобатчилар, потенциал истеъмолчилар сони каби жиҳатларга алоҳида эътибор қаратиш зарур. Бу ҳолат эса корхонага бозор учун ишлаб чиқариш қуввати даражаси ва сотиш тармоғининг ҳажмини белгилашда муҳим аҳамият касб этади.

Тикув-трикотаж маҳсулотлари савдосини рағбатлантиришда маркетинг стратегияси ва тактикасининг ўзаро уйғунлашуви асосий масалалардан бири ҳисобланади. Маркетинг стратегиясининг асосий объекти истеъмолчилар ҳисобланади, маркетинг тактикасининг асосий объекти эса хизмат ва товарлардир. Маркетинг тактикаси қисқа муддатли тезкор қарорлар қабул қилишни, бозорни

ривожлантириш йўллари излаш, унда доимий ва мустаҳкам конъюнктурани сақлаб туришни талаб қилади. Стратегия эса - ўрта муддатли ва узоқ муддатли мақсаддир. Стратегик қарорлар қабул қилишда истеъмолчиларнинг бозордаги фаолияти бирламчи аҳамиятга эга. Истеъмолчининг бозордаги фаолияти маҳсулотнинг (хизматнинг) тури ва нимага мўлжалланганлигига, бозор сегментига, бозор субъектлари фаолияти шароитидаги ўзгаришларга боғлиқ бўлади.

Тадқиқотлар натижасида тикув-трикотаж маҳсулотлари савдосини ривожлантириш бўйича маркетинг стратегиясини ишлаб чиқиш борасида қуйидаги тавсияларни берамиз.

Маркетинг стратегиясини ишлаб чиқиш бўйича:

стратегияни ишлаб чиқишда стратегик таҳлил, омилли таҳлил усулларида кенг фойдаланиш, бунда ҳисоб-китоб тизимини автоматлаштириш;

маркетинг стратегиясини ишлаб чиқишга малакали ходимларни жалб этиш, шунингдек, ишлаётган ходимларга нисбатан малака талабларини кучайтириш;

маркетинг стратегиясини корхонанинг бошқа ички сиёсатлари талаблари билан мувофиқ равишда ишлаб чиқилишига алоҳида эътибор қаратиш;

маркетинг стратегиясини ишлаб чиқишда бошқа алоқадор бўлинмаларни малакали ходимларидан иборат махсус ишчи гуруҳ ташкил этиш.

Маркетинг стратегиясини амалга ошириш бўйича:

корхонада маркетинг стратегиясини жорий этилиши бўйича раҳбариятга тақдим этиладиган такомиллашган ҳисобот шакллари жорий этиш, мазкур ҳисоботларни чуқур таҳлил қилиш асосида стратегияда кўзланган мақсадларга тўлиқ эришилишини кузатиб бориш;

стратегияни амалга ошириш жараёни устидан таъсирчан назорат тизимини ўрнатиш.

Юқоридагилар асосида ҳулоса қилиш мумкинки, тикув-трикотаж маҳсулотлари савдосида маркетинг стратегиясини мукамал ишлаб чиқилиши мазкур жараёнда корхонанинг зарар кўришига олиб келувчи турли салбий жиҳатларни олдини олиш имконини берадиган асосий дастак ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати

1. Buyuk kelajak XNNT “Ўзбекистоннинг 2035 йилгача узоқ муддатли ривожланиши Стратегиясининг концепцияси” лойиҳаси. 18 май 2019 й.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 14 декабрдаги “Тўқимачилик ва тикув-трикотаж саноатини жадал ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” ПФ-5285-сон фармони.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 29 ноябрдаги “Маҳаллий ишлаб чиқарувчиларнинг экспорт салоҳиятини янада рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармонлари ПФ-5587-сон фармони.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 20 декабрдаги “Экспортга қўмаклашиш ва уни рағбатлантиришни кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида” ПҚ-4069-сон қарори.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 12 февралдаги “Тўқимачилик ва тикув-трикотаж саноатини ислоҳ қилишни янада чуқурлаштириш ва унинг экспорт салоҳиятини кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида” ПҚ-4186-сон қарори.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 24 майдаги ПҚ- “Экспорт фаолиятини молиялаштириш ва суғурта ҳимояси механизмларини кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида” 4337-сон қарори.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 16 сентябрдаги “Енгил саноатни янада ривожлантириш ва тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқаришни рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4453-сон қарори.
8. Диксон П. Управление маркетингом. –М.: Бином, 2007. -278 с.
9. Бребах Г. Прицельный маркетинг. Новые правила привлечения и удержания клиентов/ пер. с англ. – М.: Эксмо, 2006. – 304 с.
10. Котлер Ф. Маркетинг менеджмент: анализ, планирование, внедрение, контроль. – СПб.: «Питер. Ком», 1998.
11. Ламбен Ж.Ж. Стратегический маркетинг. Европейская перспектива. Пер. с франц. - СПб.: Наука, 1996. –589 с
12. Багиев Л., Моисеева Н.К. Международный маркетинг. Учебник.-СПб: 2001. – 312 с.
13. Солиев А., Маркетинг. - Т.: Молия ва иқтисод 2009. 362 - б.
14. Иватов И. Савдода маркетинг фаолияти. –Т.: ТДИУ, 2004. 6.10.
15. Бекмурадов А.Ш., Мусалиев А.А. Информационный бизнес.- Ташкент: Aloqachi, 2007. — 320 с.
16. Ноздрёва Р.Б., Крылова Г.Д., Соколова М.И. Маркетинг: учеб. Пособие. –М.: ТК Велби, Изд.во Проект, 2005. –232 с.;
17. Третьяк О.А. Маркетинг: новые ориентиры модели управления: Учебник. –М.: ИНФРА, 2005. - 403 с.
18. Жалолов Ж., Маркетингни бошқариш. Дарслик. - Т.: Адолат, 2000.- 189 б.;
19. Абдуллаев Р.В. Проблемы повышения роли Узбекистана на мировом рынке хлопка. НИИ Рыночных реформ в АПК. Автореф. дис. канд. эконом. наук. -Т.: 1998г.
20. Эргашходжаева Ш.Дж. Бозор рақобати шароитида қишлоқ жойларида кооперацияни ривожлантиришнинг маркетинг стратегияси. иқт. фан. док. илм. дар. олиш учун ёзилган дисс. – Т., 2007. – 335 б.

ОЗИҚ-ОВҚАТ МАҲСУЛОТЛАРИ БОЗОРИНИ ДАВЛАТ ТОМОНИДАН ТАРТИБГА СОЛИШ ВОСИТАЛАРИ

Даминова Ўғилой Мирзакул қизи

ТМИИ Иқтисодиёт кафедраси ассистенти

Аннотация: В данной работе представлен анализ состояния и тенденций развития свободных экономических зон (СЭЗ) в Республике Узбекистан. Рассмотрены ключевые аспекты функционирования СЭЗ, их влияние на экономику страны, привлечение иностранных инвестиций и развитие местного производства. Также выделены актуальные вызовы и перспективы для дальнейшего роста СЭЗ, включая интеграцию с международными рынками и улучшение бизнес-климата. Исследование основано на анализе статистических данных, законодательных инициатив и практических примеров.

Ключевые слова: Свободные экономические зоны, инвестиции, иностранные инвестиции, экономическое развитие, бизнес-климат.

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasida erkin iqtisodiy zonalar (EIZ) ning holati va rivojlanish tendentsiyalari tahlili keltirilgan. EIZ faoliyatining asosiy jihatlari, ularning mamlakat iqtisodiyotiga ta'siri, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va mahalliy ishlab chiqarishni rivojlantirish ko'rib chiqiladi. Shuningdek, EIZning yanada o'sishi uchun dolzarb muammolar va istiqbollar, shu jumladan xalqaro bozorlar bilan integratsiya va biznes iqlimini yaxshilash ta'kidlangan. Tezis statistik ma'lumotlar, qonunchilik tashabbuslari va amaliy misollarni tahlil qilishga asoslangan.

Kalit so'zlar: Erkin iqtisodiy zonalar, investitsiya, xorijiy investitsiyalar, iqtisodiy rivojlanish, biznes-iqlim.

Abstract: This paper presents an analysis of the state and trends in the development of free economic zones (FEZ) in the Republic of Uzbekistan. Key aspects of FEZ functioning are examined, including their impact on the national economy, foreign investment attraction, and local production development. Current challenges and prospects for further FEZ growth are highlighted, focusing on integration with international markets and improvement of the business climate. The research is based on the analysis of statistical data, legislative initiatives, and practical examples.

Key words: Special economic zones, investment, foreign investment, economic development, business climate.

Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, озиқ-овқат бозорининг самарали ишлаши давлатнинг фаол аралашувисиз мумкин эмас. Шу билан бирга, бундай аралашувнинг роли, айниқса, бир ижтимоий-иқтисодий тизимдан иккинчисига ўтиш босқичида ортиб боради, бу тарихда биринчи марта режали маъмурий бошқарув тизимидан ўтишни амалга ошираётган Ўзбекистон Республикасида кузатилмоқда.

Озиқ-овқат бозори нафақат қишлоқ хўжалиги корхоналарини ривожлантириш ҳисобига ялпи ички маҳсулот ҳажмини оширишни, балки минтақанинг озиқ-овқат хавфсизлигини ҳам таъминлайди, бу эса аҳолини тегишли ресурслар билан барқарор таъминлаш билан боғлиқ. Шу нуқтаи назардан, мамлакат ҳудудида озиқ-овқат бозорини шакллантиришнинг ташкилий-иқтисодий механизмини ўрганиш ва уни тартибга солишнинг долзарблиги ортиб бормоқда.

Ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётини шакллантириш шароитида давлат томонидан тартибга солиш имконияти объектив равишда аралаш иқтисодиётнинг табиати билан белгиланади, бу эса рақобат, харидор ва сотувчиларни танлаш эркинлиги, давлат эҳтиёжларининг уйғунлиги билан тавсифланади. Бозорнинг барча хўжалик юритувчи субъектлари учун тенг ўйин қоидаларини таъминлаш ва аҳолининг кам таъминланган қисмини ижтимоий ҳимоя қилиш зарур бўлади. Бундай шароитда бозор муносабатларининг ривожланиши бир қатор қарама-қаршиликларнинг пайдо бўлиши билан боғлиқ. Буларга қуйидагилар киради:

- бозорда алоҳида хўжалик юритувчи субъектларнинг унда етакчи ўринни эгаллаб олишга интилиши, бу эса бозор ўзига хос конструктив функцияларини йўқотадиган мукамал рақобатнинг монополия билан алмаштирилишига олиб келади;

- бозор субъектларининг табақаланиши: уларнинг маълум бир қисмининг вайрон бўлиши, аҳолининг кам таъминланган қатламларини ижтимоий ҳимоя қилиш заруриятига олиб келади;

- такрор ишлаб чиқариш жараёнида бозор механизмлари амал қилишига таъсир этувчи омиллар: экологик хавфсизлик, фундаментал фанлар, таълим, соғлиқни сақлаш, ижтимоий ҳимоя ва бошқаларни ривожлантиришни секинлаштиради;

- фан-техника тараққиётини ривожлантириш, унинг энг муҳим ютуқларини ҳар хил турдаги инновациялар кўринишида амалга ошириш учун капиталнинг этарли даражада бирлаштирилмаганлиги.

Ушбу қарама-қаршиликларни бартараф этиш бозорнинг ўзини ўзи тартибга солиш асосида амалга оширилмайди. Буларнинг барчаси давлат вакили бўлган жамиятнинг тегишли таъсирини талаб қилади.

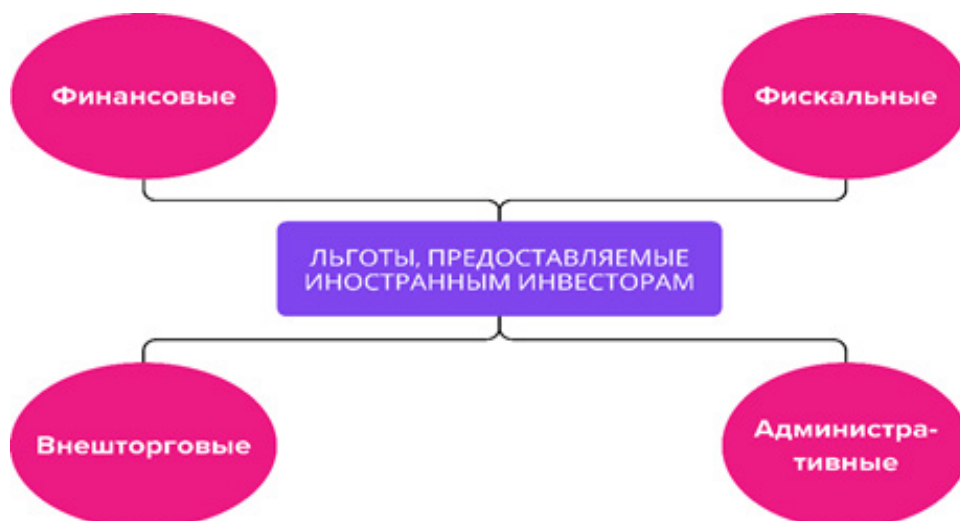
Мамлакат озиқ-овқат бозорини ривожлантириш учун давлат аралашувининг кенг доирадаги шакллари, усуллари ва воситаларидан фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга бўлиб, улар озиқ-овқат маҳсулотлари бозорини ижтимоий йўналтирилган иқтисодиётга мос келадиган ҳолатда шакллантириш ва қўллаб-қувватлашга имкон беради. Озиқ-овқат бозорини тартибга солиш воситаларини қуйидаги жадвалда батафсил келтирилган.

1-жадвал. Озиқ-овқат бозорини давлат томонидан тартибга солиш воситалари.

Давлат томонидан тартибга солиш воситалари				
Лицензиялаш, монопольяга қарши чоралар, квоталаш, иш ҳақини минимал даражасини белгилаш, рўйхатга олиш	Давлат дастурлари, йиллик режалар, стандартлар, нормативлар, тарифлар, давлат инвестициялари	Қайта молиялаш ставкаси, кредит имтиёзлари, валюта интервенциялари	Давлат буюртмалари, дотациялар, субсидиялар, компенсациялар	Прогнозлаш, индикатив нормативлар белгилаш.

Тартибга солишнинг моҳияти истеъмолчиларга сифатли маҳсулотларни самарали етказиб бериш учун қулай шарт-шароитлар яратишдан иборат бўлиб, маҳаллий ишлаб чиқарилган озиқ-овқат маҳсулотлари учун самарали талаб даражасига мос келадиган нархларда қишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқарувчилар, сотувчилар ва якуний истеъмолчилар манфаатларини ҳурмат қилган ҳолда, ҳар қандай вақтда озиқ-овқат бозорида талаб ва таклиф мувозанатини таъминлаш учун зарур.

Таъкидлаш лозимки, давлат томонидан озиқ-овқат бозорини ривожлантириш бўйича ташкилий-иқтисодий механизми тартибга солишнинг усул ва шакллари бугунги кундаги ўзгаришларнинг мазмун-моҳиятига мос келмаслиги натижасида самарадорлик пасайиб кетган. Бу эса мамлакат истеъмол бозорида озиқ-овқат маҳсулотларини нархини узлуксиз тарзда ўсиб бориши, хориж корхоналари билан таққослаганда маҳсулот сифатини талабга жавоб бермаслиги, рақобат муҳити шаклланиши жуда суст юз бераётгани, экспорт ҳажмини озлиги каби кўрсаткичларда ўзининг аксини топмоқда. Лекин, Ўзбекистоннинг табиий-иқлим шароити ва унинг ҳудудида етиштириладиган маҳсулотларни экологик тозаллиги тармоқ маҳсулотларини бутун дунё миқёсида харидоргир бўлишига жуда кучли рақобат устуңлигини таъминлаб берувчи омилдир (1-расм).

1-расм. Озиқ-овқат маҳсулотлари бозорини тартибга солишда ташкилий-иқтисодий механизм шакллари

Озиқ-овқат маҳсулотлари бозорини давлат томонидан тартибга солиш механизми аҳолини тавсия этилган истеъмол меъёрларига мувофиқ озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш, агросаноат

ишлаб чиқариш тармоқларининг оптимал таркибини шакллантириш, самарали бозор муносабатларини шакллантириш имконини беради.

Давлат сиёсати ички озиқ-овқат бозорини ривожлантиришдаги вазиятни тўлиқ ва аниқ кўриб чиқишга асосланиши керак, уни баҳолаш мезонлари мамлакатнинг озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш, ўз ишлаб чиқариш салоҳиятини сафарбар этиш орқали ушбу маҳсулотларга бўлган миллий иқтисодий эҳтиёжни қондириш; ҳар бир аниқ давр учун бозорнинг ҳақиқий ҳолатини ҳисобга олган ҳолда минтақалараро алоқаларни, амалий ҳаракатларни ривожлантириш мақсадга мувофиқ бўлади.

Ички озиқ-овқат бозорининг шаклланиши ва ривожланиши унинг аксарият субъектлари бозор шароитида ишлаш учун зарур кўникмаларга эга бўлмаганда, ишлаб чиқариш ва айниқса бозор инфратузилмаси паст даражада ривожланган ва бошқа бир қатор омилларнинг бевосита таъсири остида юзага келади. Озиқ-овқат бозори миллий бозорнинг энг муҳим таркибий қисми бўлганлиги сабабли, унинг ривожланиши бозор муносабатларининг бутун мамлакат иқтисодиётига чуқур кириб боришига ҳам боғлиқ.

Озиқ-овқат бозорини тартибга солишнинг устувор иқтисодий ва ташкилий чора-тадбирлари қуйидагилардан иборат:

1. Қишлоқ хўжалиги корхоналарининг такрор ишлаб чиқаришни кенгайтириш учун зарур бўлган интенсивлик даражасини тиклаш ва ошириш учун молиявий ва моддий ресурсларни ҳар томонлама излаш;

2. Қишлоқ товар ишлаб чиқарувчиларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари мазмуни ва шакллари мақсадли инвестицияларни кенгайтириш йўлида бюджетдан молиялаштириш, кредит ва солиқ сиёсатининг мослашувчан тизимини уларнинг мажбуриятлари бўйича бирлаштириш, мақсадли дастурларда орқали алоҳида ишлаб чиқарувчиларнинг дон етказиб беришини рағбатлантиради.

3. Озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқарувчилар ўртасида ишлаб чиқариш ва маркетинг, таъминот ва маркетинг ва бошқа кўп шакллари яратишга кўмаклашиш.

4. Озиқ-овқат бозори учун ривожланган ахборот базасини яратиш.

Озиқ-овқат бозорининг нормал ишлаши учун унинг инфратузилмасини жадал ривожлантириш зарур. Унинг шаклланиши бир қатор янги тузилмаларнинг тизим элементларини яратишга ва мавжудларини қайта йўналтиришга қаратилган вақт ва катта моддий харажатларни талаб қилади. Бу масалаларнинг ечими кўп жиҳатдан давлат томонидан қўллаб-қувватланишига боғлиқ. Шу билан бирга, давлатнинг ишлаб чиқариш ва бозор инфратузилмасини ривожлантиришга таъсири, биринчи навбатда, унинг этишмаётган элементларини шакллантиришга қаратилган бўлиши керак. Шунингдек, ҳудудларнинг ўзига хос хусусиятлари ва улардаги фермер хўжаликларининг ривожланиш даражасини ҳисобга олган ҳолда ҳудудлараро иқтисодий алоқаларни такомиллаштириш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 23.10.2019 йилдаги «Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларига мўлжалланган стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида»ги ПФ-5853-сонли Фармони. <https://lex.uz/docs/4567334>
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикаси Президентининг 16.02.2024 йилдаги Республикада озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-36-сонли Фармони.
3. Каримов М.А. «Озиқ-овқат саноати корхоналарида бошқарувнинг ташкилий-иқтисодий механизмини такомиллаштириш». Монография. -Андижан: «СТЕП БИ СТЕП ПРИНТ» МЧЖ, 2021.- 100 б.

АНАЛИЗ СОСТОЯНИЯ И ТЕНДЕНЦИЙ РАЗВИТИЯ СВОБОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН

Кадилова Истора Бобировна

PhD, и.о. доцент кафедры

“Управление бизнесом и финансы”

Ташкентского института менеджмента и экономики

Аннотация: В данной работе представлен анализ состояния и тенденций развития свободных экономических зон (СЭЗ) в Республике Узбекистан. Рассмотрены ключевые аспекты функционирования СЭЗ, их влияние на экономику страны, привлечение иностранных инвестиций и развитие местного производства. Также выделены актуальные вызовы и перспективы для дальнейшего роста СЭЗ, включая интеграцию с международными рынками и улучшение бизнес-климата. Исследование основано на анализе статистических данных, законодательных инициатив и практических примеров.

Ключевые слова: Свободные экономические зоны, инвестиции, иностранные инвестиции, экономическое развитие, бизнес-климат.

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasida erkin iqtisodiy zonalar (EIZ) ning holati va rivojlanish tendentsiyalari tahlili keltirilgan. EIZ faoliyatining asosiy jihatlari, ularning mamlakat iqtisodiyotiga ta'siri, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va mahalliy ishlab chiqarishni rivojlantirish ko'rib chiqiladi. Shuningdek, EIZning yanada o'sishi uchun dolzarb muammolar va istiqbollar, shu jumladan xalqaro bozorlar bilan integratsiya va biznes iqlimini yaxshilash ta'kidlangan. Tesis statistik ma'lumotlar, qonunchilik tashabbuslari va amaliy misollarni tahlil qilishga asoslangan.

Kalit so'zlar: Erkin iqtisodiy zonalar, investitsiya, xorijiy investitsiyalar, iqtisodiy rivojlanish, biznes-iqlim.

Abstract: This paper presents an analysis of the state and trends in the development of free economic zones (FEZ) in the Republic of Uzbekistan. Key aspects of FEZ functioning are examined, including their impact on the national economy, foreign investment attraction, and local production development. Current challenges and prospects for further FEZ growth are highlighted, focusing on integration with international markets and improvement of the business climate. The research is based on the analysis of statistical data, legislative initiatives, and practical examples.

Key words: Special economic zones, investment, foreign investment, economic development, business climate.

ВВЕДЕНИЕ

Свободные экономические зоны (СЭЗ) представляют собой специальные территории, на которых действуют особые условия для ведения бизнеса, отличающиеся от тех, что предусмотрены на остальной территории страны. В Республике Узбекистан СЭЗ являются важным инструментом экономической политики, направленным на привлечение инвестиций, развитие промышленности и стимулирование регионального роста. Их создание и развитие становятся центральной частью стратегии по модернизации экономики и интеграции Узбекистана в мировую экономику. Настоящий текст представляет собой анализ состояния и тенденций развития свободных экономических зон в Узбекистане, их влияния на экономику страны и рассматривает перспективы их дальнейшего развития.

1. Экономическое значение свободных экономических зон. Свободные экономические зоны в Узбекистане играют важную роль в стимулировании экономического роста и привлечение иностранных инвестиций. Они способствуют развитию различных секторов экономики, таких как промышленность, сельское хозяйство, услуги и технологии. Основные экономические эффекты от функционирования СЭЗ можно разделить на несколько ключевых аспектов:

Привлечение инвестиций: СЭЗ предоставляют привлекательные условия для иностранных и отечественных инвесторов, включая налоговые льготы, упрощенные процедуры регистрации и административные преференции. Это способствует увеличению объемов прямых иностранных инвестиций, что, в свою очередь, способствует экономическому росту и модернизации производственного сектора.

Создание рабочих мест: в результате деятельности СЭЗ создаются новые рабочие места, что оказывает положительное влияние на уровень занятости в регионах. Это также способствует

развитию навыков и квалификации рабочей силы, что является важным фактором для долгосрочного экономического роста.

Развитие инфраструктуры: Создание и развитие СЭЗ связано с модернизацией инфраструктуры, такой как транспортные и коммуникационные сети, что улучшает общий бизнес-климат в стране и способствует улучшению жизненных условий населения.

Льготы, предоставляемые иностранным инвесторам на территории свободных экономических зон, можно классифицировать на четыре основные группы:

Целью выделения льгот со страны государство в свободно экономические зоны является регулирование отношений в сфере организации функционирования и развития специальных экономических зон.

внешнеторговые - предусматривают упрощенный порядок проведения внешнеторговых операций и снижение (либо же полную отмену) импортных и экспортных пошлин

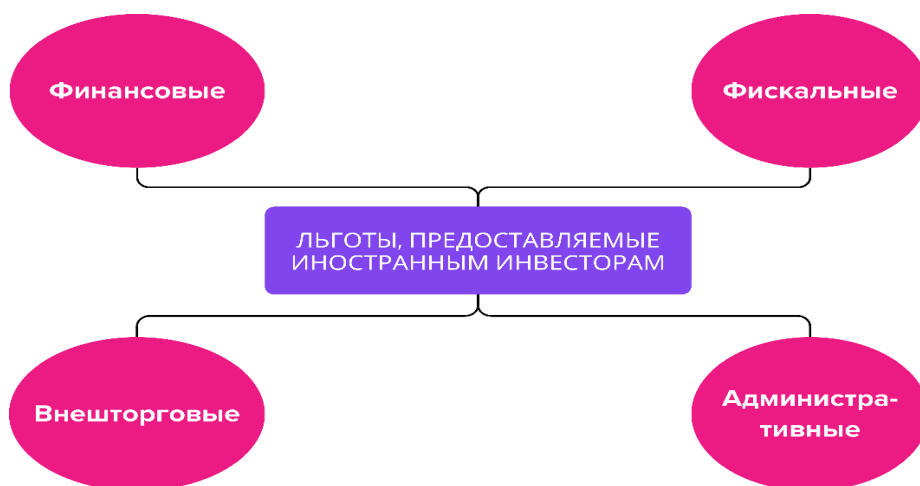

Рис.1 Классификация льгот, предоставляемых иностранным инвесторам¹.

финансовые - подразумевают установление невысоких цен на коммунальные услуги, низкой арендной платы за производственные помещения и землю, предоставление целевых государственных кредитов

фискальные - предусматривают снижение (либо полную отмену) налога на прибыль и/или налога на имущество

административные - подразумевают упрощенную процедуру регистрации компаний, режима въезда и выезда граждан, предоставление различных услуг, связанных с регистрацией предприятий и т.д.

Все вышеперечисленные виды льгот применяться могут в самых различных комбинациях (в зависимости от приоритетных целей создания СЭЗ).

2. Регуляторные и институциональные изменения. В последние годы правительство Узбекистана внедряет ряд реформ, направленных на улучшение инвестиционного климата в стране и поддержку СЭЗ. Эти реформы включают:

Упрощение административных процедур: Одним из ключевых направлений является упрощение процедур регистрации и лицензирования для резидентов СЭЗ. Это включает создание единого окна для подачи заявок и сокращение времени на получение необходимых разрешений.

Налоговые льготы и субсидии: Резиденты СЭЗ пользуются налоговыми льготами, включая освобождение от некоторых налогов и сборов, что снижает финансовую нагрузку на бизнес. Также предоставляются государственные субсидии для поддержки инвестиционных проектов и модернизации производственного оборудования.

Защита прав инвесторов: Усиление правовой защиты для иностранных инвесторов стало важным элементом реформ. Включает создание специальных юридических механизмов для разрешения споров и обеспечения прав собственности.

3. Региональное развитие и социальные аспекты. СЭЗ способствуют не только экономическому росту, но и социальному развитию регионов. Они становятся центрами притяжения для бизнесов и способствуют созданию современной инфраструктуры. Социальные аспекты включают:

¹ Составлено автором на основании Закона Республики Узбекистан о Специальных экономических зонах <https://lex.uz/ru/docs/4737514>

Развитие малых и средних предприятий (МСП): СЭЗ создают возможности для развития МСП, которые могут интегрироваться в цепочки поставок крупных компаний, работающих в СЭЗ. Это способствует расширению экономических возможностей на местах.

Улучшение качества жизни: Модернизация инфраструктуры и создание новых рабочих мест способствует улучшению качества жизни населения. Развитие социальной инфраструктуры, такой как образовательные и медицинские учреждения, также оказывает положительное влияние.

4. Проблемы и вызовы. Несмотря на положительные эффекты от функционирования СЭЗ, существуют и значительные вызовы:

Недостаток квалифицированных кадров: Развитие высокотехнологичных производств требует наличия квалифицированных специалистов. В некоторых регионах существует дефицит кадров, что ограничивает возможности роста и развития бизнесов.

Проблемы с логистикой и инфраструктурой: Необходимость в развитии транспортных и коммуникационных сетей в некоторых регионах остается актуальной проблемой. Это может затруднять эффективное функционирование СЭЗ.

Правовая и административная нестабильность: Несмотря на проведенные реформы, остаются проблемы с правовой и административной стабильностью, что может негативно сказываться на инвестиционном климате.

5. Перспективы развития. Будущее развитие СЭЗ в Узбекистане связано с необходимостью дальнейшего совершенствования существующих механизмов и внедрения лучших международных практик:

Развитие новых СЭЗ: Ожидается создание новых СЭЗ в стратегически важных регионах страны для стимулирования экономического роста и развития.

Инновации и цифровизация: Внедрение инновационных технологий и цифровых решений в деятельность СЭЗ станет важным направлением для повышения их эффективности и конкурентоспособности.

Устранение существующих проблем: Необходимо продолжать работу по устранению существующих проблем и совершенствованию правовой среды, чтобы обеспечить долгосрочное устойчивое развитие СЭЗ.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Свободные экономические зоны в Республике Узбекистан играют значительную роль в стимулировании экономического роста, привлечении инвестиций и развитии регионов. Несмотря на существующие вызовы, их развитие представляет собой важный элемент экономической политики страны. Устойчивый рост и успешное функционирование СЭЗ требуют комплексного подхода, постоянного совершенствования регуляторной среды и внедрения инновационных практик.

Список использованной литературы

1. Е.Ф.Авдокушин Свободные (специальные) экономические зоны. М 1993.
2. Ҳ.Р.Ҳамроев. Зонал сиёсат: Монографияю. – Toshkent. Фан,-2008.
3. Данкко Т., Окрут З. Свободные экономические зоны в мировом хозяйстве.: Российская экономическая академия имени Г. В. Плеханова М.: Инфра-М., 1998 г. стр. -168.
4. Халилова Ф. Совершенствование привлечения иностранных инвестиций в свободную индустриально-экономическую зону Навои. Сборник статей слушателей, профессорско-преподавательского состава Академии государственного управления при Президенте Республики Узбекистан. Круглый стол: «Вопросы модернизации системы государственного управления», г.Ташкент 1 ноября 2013 года, 334 - стр.
5. Guo Zhenga, Yelisa Barbieribc, Marco R.Di Tommaso. Development zones and local economic growth: zooming in on the Chinese case China Yeconomic Review Volume 38, April 2016, Pages 238-249.
6. Special Economic Zones: Global Experience and Best Practices. 2008 p-378.
7. Основные тенденции и прогнозы развития Республики Узбекистан в годы независимости (1990-2010 гг.) на 2011-2015 гг.: Сборник статистики. - Т.: Узбекистан, 2011. – 140 С.

MOLIYAVIY VA IQTISODIY MUHITDA QAT'IIY TALABLAR BILAN RAQOBATBARDOSH KADRLAR TAYYORLASH

Qodirov Farrux Ergash o'g'li

Informatika va uni o'qitish metodikasi kafedrası mudiri
i.f.f.d, PhD Ilmiy rahbar

Mavlonova Muxlisa Nizomiddin qizi

Matematika va informatika yo'nalishi 2-kurs talabasi.
Shahrisabz davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: Ushbu maqola o'quvchilarga va soha mutaxassisliklari bo'yicha kadrlar tayyorlash muammolari va ularning hal etish yollari bo'yicha muhim ma'lumotlar taqdim etadi. Maqola, moliyaviy va iqtisodiy muhitning o'zgaruvchanliklari va talablari asosida, raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashning muhimligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: Moliyaviy muhit, iqtisodiy o'zgarishlar, qat'iy talablar, kadrlar tayyorlash, raqobatbardoshlik, muvaffaqiyat, suhbatlar, sifatli bilim, analitik qobiliyatlar, o'rganish.

Abstract: This article provides readers and industry experts with important information about learning problems and ways to solve them. The article emphasizes the importance of competitive staff training based on changes and requirements of the financial and economic environment.

Key words: financial climate, economic changes, stringent requirements, training, competitiveness, success, interviews, qualitative knowledge, analytical skills, training.

Аннотация: данная статья предоставляет читателям и отраслевым специалистам важную информацию о проблемах обучения и способах их решения. В статье подчеркивается важность конкурентоспособного обучения персонала, основанного на изменениях и требованиях финансово-экономической среды.

Ключевые слова: финансовый климат, экономические изменения, жесткие требования, обучение, конкурентоспособность, успех, интервью, качественные знания, аналитические способности, обучение.

KIRISH

Qattiq talablarga ega bo'lgan moliyaviy va iqtisodiy muhitda raqobatbardosh o'qitish bugungi yuqori raqobatbardosh biznes sharoitida ustunlikka intilayotgan shaxslar va tashkilotlar uchun juda muhimdir. Ushbu maqolada biz raqobatbardosh treningning ahamiyatini, samarali o'quv dasturlarining asosiy tarkibiy qismlarini hamda shaxslar va tashkilotlar o'z malakalari va bilimlariga sarmoya kiritishdan qanday foyda olishlari mumkinligini o'rganamiz. Tez sur'atda va doimiy rivojlanayotgan moliyaviy-iqtisodiy sharoitda muvaffaqiyatga erishish uchun raqobatchilardan oldinda qolish juda muhimdir. Raqobatbardosh treninglar shaxslar va tashkilotlarga o'zgaruvchan bozor sharoitlariga moslashish, ongli qarorlar qabul qilish hamda o'sish va innovatsiyalar uchun imkoniyatlardan foydalanish uchun zarur bo'lgan vositalar va bilimlarni beradi. Samarali o'quv dasturlari odamlarga moliya, iqtisod yoki tegishli sohalarda ishlayotgan bo'lsin, o'z rollarida ustunlik qilish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar va tajribalarni rivojlantirishga yordam beradi. Ta'limga sarmoya kiritib, odamlar o'zlarining kasbiy rivojlanishini oshirishlari, ishdan qoniqishlarini oshirishlari va martaba istiqbollarini yaxshilashlari mumkin. Tashkilotlar uchun raqobatbardosh treninglar biznes muvaffaqiyatiga olib kelishi mumkin bo'lgan malakali va bilimli ishchi kuchini shakllantirish uchun zarurdir. Ta'lim dasturlari xodimlarga sanoat tendentsiyalari, qoidalar va ilg'or tajribalardan xabardor bo'lishlariga yordam beradi, bu esa samaradorlik, mahsuldorlik va rentabellikni oshirishga olib keladi. Qattiq talablarga ega bo'lgan moliyaviy va iqtisodiy muhitda samarali o'qitish dasturlari shaxslar yoki tashkilotning o'ziga xos ehtiyojlari va maqsadlariga moslashtirilgan bo'lishi kerak. Muvaffaqiyatli o'quv dasturlarining asosiy tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat:

Ehtiyojlarni baholash: O'quv dasturini ishlab chiqishdan oldin, hal qilinishi kerak bo'lgan ko'nikmalar va bilimlardagi kamchiliklarni aniqlash uchun ehtiyojlarni to'liq baholashni o'tkazish muhimdir. Bu o'quv dasturining ishtirokchilarning o'ziga xos ehtiyojlariga mos kelishi va maqsadli bo'lishini ta'minlashga yordam beradi.

Aniq maqsadlar: O'quv dasturlari aniq va o'lchanadigan maqsadlarga ega bo'lishi kerak, unda ishtirokchilar

dastur oxirida nimalarni o'rganishi va erishadi. Aniq maqsadlarni qo'yish ishtirokchilarga o'quv jarayonida diqqatni jamlash va motivatsiyani saqlashga yordam beradi.

Mutaxassis instruktorlar: Trening dasturlari ishtirokchilarga qimmatli tushuncha va yo'l-yo'riqlar bera oladigan tajribali va bilimdon o'qituvchilar tomonidan olib borilishi kerak. O'qituvchilar moliyaviy va iqtisodiy muhitni chuqur tushunishlari va ishtirokchilarga murakkab tushunchalarni samarali etkazishlari kerak.

Interfaol ta'lim: O'quv dasturlari samaradorligini oshirish uchun interfaol ta'lim faoliyati, masalan, amaliy tadqiqotlar, guruh muhokamalari va amaliy mashqlarni o'z ichiga olishi kerak. Interfaol ta'lim ishtirokchilarga o'z bilimlarini real vaziyatlarda qo'llashga yordam beradi va asosiy tushunchalarni tushunishlarini kuchaytiradi.

Doimiy qo'llab-quvvatlash: Trening dasturlari ishtirokchilarga dasturdan tashqari o'qishni davom ettirishga yordam berish uchun doimiy yordam va resurslar bilan ta'minlashi kerak. Bu onlayn resurslarga kirish, tarmoq imkoniyatlari va murabbiylik dasturlarini o'z ichiga olishi mumkin.

Qattiq talablarga ega bo'lgan moliyaviy va iqtisodiy muhitda raqobatbardosh o'qitishga sarmoya kiritish jismoniy shaxslar va tashkilotlar uchun ko'p foyda keltirishi mumkin. Asosiy afzalliklardan ba'zilari quyidagilardan iborat:

Takomillashtirilgan ko'nikmalar va bilimlar: Trening dasturlari odamlarga o'z rollarida ustunlik qilish va bozorda raqobatbardosh qolish uchun zarur bo'lgan ko'nikma va bilimlarni rivojlantirishga yordam beradi.

Hosildorlikni oshirish: Ta'limga sarmoya kiritish orqali tashkilotlar xodimlarning ish faoliyatini, mahsulдорligini va samaradorligini oshirishi mumkin, bu esa biznesning yaxshi natijalariga olib keladi.

Ishdan qoniqish darajasini oshirish: O'quv dasturlari kasbiy rivojlanish va o'sish imkoniyatlarini taqdim etish orqali xodimlarning ma'naviyati va ishdan qoniqishini oshirishi mumkin.

Raqobat ustunligi: Ta'limga sarmoya kiritgan tashkilotlar o'zgaruvchan bozor sharoitlariga moslasha oladigan va biznes muvaffaqiyatiga erisha oladigan malakali va bilimli ishchi kuchiga ega bo'lish orqali raqobatdosh ustunlikka ega bo'lishi mumkin.

XULOSA

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, qat'iy talablarga ega bo'lgan moliyaviy va iqtisodiy muhitda raqobatbardosh o'qitish bugungi raqobatbardosh biznes landshaftida gullab-yashnamoqchi bo'lgan shaxslar va tashkilotlar uchun juda muhimdir. Shaxslar va tashkilotlar o'zlarining maxsus ehtiyojlari va maqsadlariga moslashtirilgan o'quv dasturlariga sarmoya kiritib, o'zlarining ko'nikmalari, bilimlari va samaradorligini oshirishlari mumkin, natijada katta muvaffaqiyat va farovonlikka olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Qodirov, F. "Optimization of telecommunications power supply systems based on reliability criteria." Science and innovation 2.A12 (2023): 15-20.
2. F Qodirov. Aholiga tibbiy xizmatlar ko'rsatishning rivojlanishini iqtisodiy-matematik modelashtirish. Scienceweb academic papers collection . 2023/1/1.
3. F Qodirov. Zamonaviy to'lov tizimlari tahlili va elektron pul birliklari. Scienceweb academic papers collection. 2023/1/1.
4. Farrux Qodirov. Zamonaviy trenajyor va simulyatsiya qiluvchi dasturlarning hozirgi kundagi ahamiyati. Scienceweb academic papers collection. 2023/1/1
5. Farrux Qodirov. Business innovation model of income and costs from the provision of medical services to the population. Scienceweb academic papers collection. 2023/1/1
6. Farrux Qodirov. Economic-mathematical modeling of the development of the provision of medical services to the population. Scienceweb academic papers collection. 2023/1/1
7. Farrux Qodirov. The place of econometrical modeling of healthcare quality improvement in the digital economy. Scienceweb academic papers collection. 2023/1/1
8. Farrux Qodirov. Development of scientific and technological system of management of industrial enterprises. Scienceweb academic papers collection. 2023/1/1
9. Ergash o'g'li, Qodirov Farrux. "Creation of electronic medical base with the help of software packages for medical services in the regions." Conferencea (2022): 128-130.
10. Ergash o'g'li, Qodirov Farrux. "Importance of kash-health web portal in the development of medical services in the regions." Conferencea (2022): 80-83.

PEDAGOGIK AMALIYOT: MUAMMO VA YECHIMLAR

Azim Davron

Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrası dotsenti, f.f.f.d.

Annotatsiya: Ushbu maqolada xalq xo'jaligining barcha sohalari uchun raqobatbardosh kadrlar tayyorlashda pedagogik amaliyotning ahamiyati va bo'lajak o'qituvchining o'rni haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: pedagogik amaliyot, talaba, bo'lajak o'qituvchi, kelajak avlod, raqobatbardosh kadrlar.

Abstract: This article examines the importance of teaching practice and the role of the future teacher in training competitive personnel for all sectors of the national economy.

Key words: teaching practice, student, future teacher, future generation, competitive personnel.

Аннотация: В данной статье рассматривается значение педагогической практики и роль будущего учителя в подготовке конкурентоспособных кадров для всех отраслей народного хозяйства.

Ключевые слова: педагогическая практика, студент, будущий учитель, будущее поколение, конкурентоспособные кадры.

KIRISH

O'zbekiston davlatining kelajagi o'sib kelayotgan yosh avlodning ta'lim-tarbiyasi bilan bog'liq masaladir. Globallashtirilgan davrda xalq xo'jaligining barcha soha va yo'nalishlarida yuqori sifatli natijalarga erishish, jahon iqtisodiyoti va mehnat bozori bilan raqobatlashish, raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashni taqozo etmoqda.

Davr talabi bilan hamnafas bo'lish, davr talabiga labbay deb javob berish uchun asosiy e'tiborni maktabgacha va maktab, o'rta maxsus va oliy ta'limga qaratish zarur.

Ma'lumki, maktabgacha ta'lim bolani maktabga tayyorlaydi. Maktab esa o'quvchini o'rta maxsus va oliy ta'limning turli yo'nalishlariga tayyorlaydi. Maktabni tamomlab, kimdir tibbiyot, yana kimdir iqtisodiyot va boshqa yo'nalishlarga yo'l oladi. Bola yoki o'quvchi to'g'ri yo'lni va yo'nalishni tanlashida maktabgacha va maktabda olgan bilimlari asos bo'ladi.

Har bir insonning hayotda o'z yo'li va o'rnini topishida o'qituvchi faoliyati katta ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston Respublikasining Prezidenti, Oliy Majlis qonunchilik palatasining raisi, O'zbekiston Respublikasi Oliy Sudi raisi va boshqa qator lavozimdagi vazirlar, qo'yingki, barcha kasb egalarining eng avvalo maktab o'quvchisi bo'ladilar.

Har yangi o'quv yili boshlanishi bilan minglab o'quvchilar maktabga ilk bor qadam qo'yadilar. Maktabni tamomlagan minglab o'quvchilar oliy o'quv yurtlariga qabul qilinadilar. Internetdagi statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2024-yil iyul oyida O'zbekiston Respublikasidagi maktablarning 1-sinfiga 511484 (besh yuzi o'n bir ming to'rt yuzi sakson to'rt) nafar o'quvchining hujjatlari qabul qilingan. 414600 nafar o'quvchilar maktabni tamomlagan.

Bu raqamlar zahirida albatta, o'qituvchining zahmatga to'la mehnati yotibdi.

Biz ushbu maqolada kelajak avlodga bilim beruvchi, o'quvchilarni katta hayotga tayyorlovchi bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik amaliyoti muammolari va uning yechimlari haqida fikr yuritmoqchimiz. Pedagogik amaliyot bo'lajak o'qituvchi uchun katta maktab vazifasini o'taydi. Talaba pedagogik amaliyot davomida qaysi kasb egasi bo'lib yetishayotganini his qiladi. Pedagogik amaliyot jarayonida talaba o'qituvchilik kasbiga mehr qo'yishi va yoki aksincha, o'qituvchilik kasbini yomon ko'rib qolishi mumkin. Shu jihatlarni hisobga olib, pedagogik amaliyotni to'g'ri va maqsadga muvofiq tashkil etish lozim.

Har yili yangi o'quv yili boshlanishi bilan pedagogika oliy o'quv yurtlarining talabalariga 4+2 pedagogik amaliyoti boshlanadi. 4+2 haftada 4 kun o'qish, 2 kun maktabga amaliyotga borish degani. Ushbu amaliyot oliy o'quv yurtlarining 2-3-4-kurs talabalariga o'tkaziladi. Mazkur amaliyotni 2-3-kurs talabalariga o'quv yilining boshidan oxirigacha o'taydilar. 4-kurs talabalariga esa mazkur o'quv yilining 1-yarmigacha o'taydi. O'quv yilining 2-yarmida pedagogik amaliyotini o'tash uchun 4 oy muddatga o'zlari yashaydigan viloyat va tumanlarga yuboriladi. Ammo, talabalar 4 oy muddat ichida Respublikaning turli viloyatlariga borib, amaliyotda ish o'rganib kelayotgani aniq emas.

2019–2024-o'quv yillaridagi kuzatuv tajribamizga asoslanib, so'nggi besh yil davomida pedagogik amaliyot natijalari qoniqarli emas deb aytish mumkin. Chunki, har yangi o'quv yilining boshida universitet professor-o'qituvchisi ming mashaqqat bilan maktab direktorlariga yalinib-yolvorib, biror maktab bilan shartnoma tuzadi.

Ammo, mazkur maktabda talaba ko'zlangan maqsadga erishadimi? Talaba ehtiyoji qondiriladimi? Talaba o'zi o'qiyotgan fan bo'yicha (fizika, kimyo, matematika, tarix...) maktabda biror ish o'rganadimi yoki yo'qmi, hech kimga qiziq emas.

Pedagogik amaliyotni to'g'ri tashkil etish uchun oliy ta'lim, maktabgacha va maktab ta'limi vazirliklari hamkorlikda ishlashi kerak. Masalan, Toshkent shahar maktabgacha va maktab ta'limi boshqarmasi tasarrufida 13 ta tuman maktabgacha va maktab ta'limi bo'limlari mavjud. Har bir tumandagi maktabgacha va maktab ta'limi bo'limlari o'z tasarrufidagi maktab o'qituvchilarining bilim sifatlarini monitoring qiladilar. Monitoring natijasida Toshkent shahrining har bir tumanida fanlar kesimida oliy va birinchi toifali yuqori malakali, tajribali, yuksak ilmiy salohiyatga, katta pedagogik mahoratga ega bo'lgan o'qituvchilar aniqlanadi. Fanlar kesimida aniqlangan o'qituvchilar faoliyat olib borayotgan maktablar aniqlanib, ayni o'sha maktablarda talabalar pedagogik amaliyot o'tsa, maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunday maktablarni aniqlashda oliy ta'lim, maktabgacha va maktab ta'limi amaliy yordam ko'rsatsalar, sifatli natijaga erishish mumkin.

Pedagogik amaliyot davomida talaba o'qituvchilik sirlarini "ipidan ignasigacha" o'rganishi kerak. Buning uchun amaliyotning boshidan oxirigacha ular talabchan va tajribali ustozning doimiy nazoratida bo'lishi kerak. Amaliyot dasturlari pedagog olimlar tomonidan har bir kurs kesimida alohida tuzilishi kerak. 2-kurs talabalari tanishuv amaliyoti, 3-4-kurslar esa o'zi o'qiyotgan fan metodikasi mazmunidan kelib chiqib, dastur tuzilishi lozim. Bo'lmasa, 2-3-4-kurs talabalari hammasi bir xil narsani o'rganib yuraveradi.

O'zbekiston Respublikasining kelajagi, rivojlanishi va taraqqiyoti yosh avlodning qo'lida ekan, yosh kadrlarni tayyorlashga e'tibor qaratish juda dolzarb. Aks holda, so'nggi yillarda kirish imtihonida abituriyentlar to'plagan ballar ham xolva bo'lib qolishi mumkin. Pedagogik amaliyotga e'tibor qaratilsa, pedagog kadrlar sifati yaxshilanadi. Yaxshi o'qituvchi bilimli o'quvchini tarbiya qiladi. Bilimli o'quvchilar esa xalq xo'jaligining barcha sohalari uchun zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abdullaeva, S. (2020). *Pedagogik amaliyotda innovatsion yondashuvlar*. Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi.
2. Khamidov, K. (2019). *Ta'lim jarayonida muammolar va ularning yechimlari*. O'zbekiston ta'limi va tarbiyasi, 4(2), 12-18.
3. Zokirova, M. (2021). *Pedagogik amaliyot: nazariy asoslar va amaliy qo'llanma*. Tashkent: Fan va texnologiya.
4. Rasulova, N. (2022). *Pedagogik muammolarni hal etish metodlari*. Oliy ta'limda ta'lim metodikasi, 7(1), 34-40.
5. Sadiqov, A. (2018). *Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va ularning amaliyotdagi o'rni*. Ta'lim va jamiyat, 3(1), 45-50.
6. Xolmatova, D. (2023). *Ta'lim tizimida amaliyot va tajribalar*. Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Ta'lim muassasalari.

BIZNES SOHASIDA RAQOBATBARDOSH KADRLAR TAYYORLASH MASALALARI

Israilov Rustam Ibragimovich

Iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent

“Buxgalteriya xisobi va audit” kafedrası

Namangan muhandislik texnologiya instituti

Annotatsiya: Ushbu maqola biznes sohasida raqobatbardosh kadrlar tayyorlash masalalarini yoritadi. Hozirgi zamonaviy ish bozorida yuqori malakali va moslashuvchan mutaxassislarni tayyorlashning ahamiyati, raqobatbardoshlikni oshirishning asosiy omillari, kadrlar tayyorlash jarayonida zaruriy kompetensiyalar va ko'nikmalarni rivojlantirish yo'llari tahlil qilinadi. Bundan tashqari, maqolada ta'lim va biznes o'rtasidagi hamkorlik, uzluksiz o'qitish tizimi, amaliyot va stajirovkalarning roli hamda xalqaro tajriba haqida fikr yuritiladi. Ushbu maqola tadqiqotchilar, ta'lim muassasalari, ish beruvchilar va mutaxassislarni tayyorlashga qiziqishi bo'lganlar uchun foydali ma'lumotlar beradi.

Kalit so'zlar: raqobatbardoshlik, kadrlar tayyorlash, kompetensiyalar, biznes ta'limi, amaliyot, stajirovka, xalqaro tajriba, uzluksiz o'qitish.

Abstract: This article covers issues of competitive personnel training in the business sector. The importance of training highly qualified and flexible specialists in the current modern labor market, the main factors of increasing competitiveness, and the ways of developing the necessary competencies and skills in the process of personnel training are analyzed. In addition, the article discusses the cooperation between education and business, the continuous education system, the role of practice and internships, and international experience. This article provides useful information for researchers, educational institutions, employers, and those interested in training professionals.

Key words: competitiveness, personnel training, competencies, business education, practice, internship, international experience, continuous education.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы конкурентоспособной подготовки кадров в бизнес-сфере. Анализируется важность подготовки высококвалифицированных и гибких специалистов на современном рынке труда, основные факторы повышения конкурентоспособности, пути развития необходимых компетенций и навыков в процессе подготовки кадров. Кроме того, в статье рассматривается сотрудничество образования и бизнеса, система непрерывного образования, роль практики и стажировок, международный опыт. В данной статье представлена полезная информация для исследователей, образовательных учреждений, работодателей и тех, кто заинтересован в подготовке специалистов.

Ключевые слова: конкурентоспособность, подготовка кадров, компетенции, бизнес-образование, практика, стажировка, международный опыт, непрерывное образование.

KIRISH

Hozirgi kunda globalizatsiya va texnologik o'zgarishlar ta'sirida ish bozorida raqobatbardoshlikni ta'minlash uchun zamonaviy va yuqori malakali kadrlarni tayyorlash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Biznes sohasida raqobatbardosh kadrlar nafaqat bilim va ko'nikmalarga, balki moslashuvchanlik, yangilikka ochiqlik va ijodiy fikrlash qobiliyatlariga ega bo'lishi kerak. Ushbu maqolada kadrlar tayyorlash jarayonining muhim jihatlari va raqobatbardoshlikni oshirish yo'llari tahlil qilinadi.

Raqobatbardosh kadrlar har qanday biznesning muvaffaqiyatini ta'minlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Bozor sharoitida doimiy o'zgarishlar va yangi texnologiyalar joriy etilishi tufayli, kadrlar nafaqat mavjud vaziyatga moslashish, balki oldindan bashorat qilish va yangiliklarga tezda javob berish qobiliyatiga ega bo'lishi lozim. Shu sababli, kadrlar tayyorlash jarayoni doimiy ravishda takomillashtirilishi va zamonaviy talablarga moslashtirilishi zarur.

Raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashda bir qator asosiy kompetensiyalar va ko'nikmalar rivojlantirilishi kerak:

Texnologik bilimlar: Axborot texnologiyalari va raqamli vositalardan samarali foydalanish kadrlarning zamonaviy ish sharoitlariga moslashishini ta'minlaydi.

Ijodiy fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyati: Biznes sohasida ijodiy yondashuv va muammolarni innovatsion usullar bilan hal qilish muhim ahamiyatga ega.

Liderlik va jamoa boshqaruvi: Raqobatbardosh kadrlar boshqaruv ko'nikmalariga ega bo'lishi va jamoani samarali boshqara olishi lozim.

Kommunikatsion ko'nikmalar: Samarali aloqa o'rnatish va muloqotda bo'lish biznes jarayonlarida muhim rol o'ynaydi.

Bozor va mijozlarni tushunish: Kadrlar bozor talablarini va mijozlar ehtiyojlarini yaxshi tushunishi va unga mos strategiyalar ishlab chiqishi kerak.

Raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashda ta'lim va biznes o'rtasidagi hamkorlik muhim rol o'ynaydi. Ta'lim muassasalari va biznes subyektlari o'rtasidagi yaqin hamkorlik nafaqat ta'lim dasturlarini amaliyotga yaqinlashtirish, balki talabalar va xodimlarga haqiqiy ish sharoitlarida tajriba orttirish imkoniyatini yaratadi. Bunday hamkorlik, shuningdek, korxonalar uchun kerakli mutaxassislarni yetkazib berish va ularni amaliy tayyorlash jarayonida ishtirok etishga imkon beradi.

Amaliyot va stajirovkalar raqobatbardosh kadrlar tayyorlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Talabalar o'z bilimlarini amaliyotda qo'llash orqali korxonalarning real ish sharoitlariga moslashadi va zaruriy ko'nikmalarni rivojlantiradi. Shu sababli, ta'lim dasturlariga amaliyot va stajirovkalarni majburiy element sifatida kiritish zarur.

Xalqaro tajriba kadrlarning raqobatbardoshligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Xorijiy amaliyotlar va tajribalar bilan tanishish, boshqa mamlakatlardagi biznes yuritish uslublarini o'rganish, xorijiy tillarni bilish kadrlarni global bozorga tayyorlashda katta ahamiyatga ega. Shu sababli, xalqaro almashuv dasturlari va chet elda stajirovkalarni qo'llab-quvvatlash zarur.

Bugungi kunda bilim va ko'nikmalarni yangilab turish zarurati tufayli, uzluksiz o'qitish tizimi raqobatbardosh kadrlar tayyorlashning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Kadrlarning professional rivojlanishini ta'minlash uchun korxonalar va ta'lim muassasalari o'qitishning turli shakllarini, jumladan, qisqa muddatli kurslar, seminarlar, treninglar va onlayn ta'limni taqdim etishlari kerak. Bu nafaqat kadrlarning zamonaviy bilimlarga ega bo'lishini ta'minlaydi, balki ularning motivatsiyasini ham oshiradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Biznes sohasida raqobatbardosh kadrlar tayyorlash muvaffaqiyatli korxonalar yaratishda muhim omillardan biri hisoblanadi. Zamonaviy ish bozorining talablariga javob beradigan, yuqori malakali va moslashuvchan kadrlarni tayyorlash uchun ta'lim muassasalari, biznes subyektlari va hukumat o'rtasida yaqin hamkorlik zarur. Ta'lim jarayonida amaliyot, stajirovkalar va xalqaro tajribaga katta e'tibor qaratilishi, shuningdek, uzluksiz o'qitish tizimini yo'lga qo'yish kadrlarning raqobatbardoshligini oshiradi. Ushbu jihatlar amalga oshirilganda, biz nafaqat malakali kadrlar tayyorlashga, balki mamlakatning iqtisodiy rivojlanishiga ham hissa qo'shamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. D.K. Hazarika, *Human Resource Development in the Emerging Scenario*, Mittal Publications, 2020.
2. M. Armstrong, *A Handbook of Human Resource Management Practice*, Kogan Page, 2021.
3. T.S. Jain, *Education and Training for Competitiveness*, Atlantic Publishers & Distributors, 2019.
4. J. Storey, *Human Resource Management: A Critical Text*, Cengage Learning, 2022.
5. M. Porter, *The Competitive Advantage of Nations*, Free Press, 2020.

STATISTICAL ANALYSIS OF THE NUMBER OF PERSONNEL WORKING IN AGRICULTURE

Rustamova Mehriqiya

Tashkent management economy institute

Abstract: This in the thesis Uzbekistan Republic village in the farm cotton textile in clusters activity walking constant and seasonal workers between relationship analysis will be done . In research this of relationships economic , social and work conditions effect they are studied between dependence equation given . Results workers between cooperation and of differences in the cluster work efficiency effect shows.

Key words: Stata, labor force, cluster, regression equation.

Annotatsiya: Ushbu tezisdagi O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligida paxta-to'qimachilik klasterlarida faoliyat yuritayotgan doimiy va mavsumiy ishchilar o'rtasidagi munosabat tahlil qilinadi. Tadqiqotda bu munosabatlarning iqtisodiy, ijtimoiy va mehnat sharoitlariga ta'siri o'rganilib, ular o'rtasidagi bog'liqlik tenglamasi keltirilgan. Natijalar ishchilar o'rtasidagi hamkorlik va farqlarning klasterdagi ish samaradorligiga ta'sirini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Stata, ishchi kuchi, klaster, regressiya tenglamasi.

Аннотация: В данной тезисе анализируются взаимоотношения между постоянными и сезонными работниками, занятыми в хлопково-текстильных кластерах сельского хозяйства Республики Узбекистан. В исследовании изучено влияние этих взаимоотношений на экономические, социальные и трудовые условия, представлено уравнение взаимосвязи между ними. Результаты показывают, как сотрудничество и различия между работниками влияют на эффективность работы в кластере.

Ключевые слова: Стата, рабочая сила, кластер, регрессионное уравнение.

KIRISH

Today's in the day of the population work with employment provide problem society socio-economic of development the most important macroeconomic from the features one being in economics separately important have After all, the country economy more in cultivation population employment , real money of the population income and purchase ability increase , less provided families the number and revenues according to differentiation level more reduce , new work places create, work market proportionality and infrastructure development provide, unemployment level reduce main of the factors one is considered

Literature Analysis and Methods

This is it in research used main literature village economy in the field employment , worker relations and economic efficiency to learn directed . Main from sources one , Gujarati and Porter's "Basic Econometrics"¹ work is a statistic and econometric methods analysis to do for used . Also , Uzbekistan Republic Village economy ministry and Statistics of the committee official reports² important data source as service does This literature , especially rural in the farm of clusters work seats to create adding contribution to understand for economic indicators deep to learn basis gives Literature of the author in research used methodology and analysis methods to strengthen help gave

In research cotton textile in clusters constant and seasonal workers between relationships econometric methods using analysis done Data is active in 2023 out of 124 clusters received Superiority with lin -log regression model used because this model is seasonal work seats and constant work seats between dependency the most good reflection made Descriptive statistics using each one in the cluster worker numbers and their distribution seeing came out . Couple correlation test using variables between statistics dependence checked . Also the model common statistics reliability using the F-test was estimated with 5% accuracy level with hypotheses acceptance done

RESULTS

Village in the farm activity walking cotton textile clusters economic activities statistics research reach and his employment to provide adding contribution econometric analysis to do in order to activity in 2023 in 124

¹ Gujarati, Damodar N., and Dawn C. Porter. Basic Econometrics. 5th ed . New York: McGraw-Hill, 2009 .

² Uzbekistan Republic Statistics committee . of Uzbekistan economic indicators . Uzbekistan Republic Statistics committee . <https://www.stat.uz/uz/iktisodiy-koyyar>

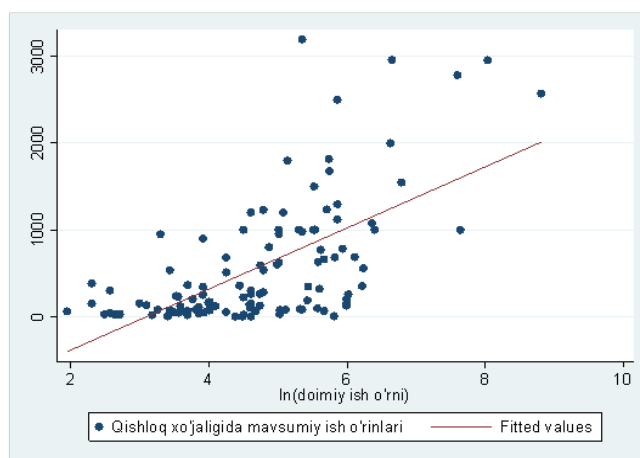

clusters in our country conducted constant and seasonal workers the number observed .³

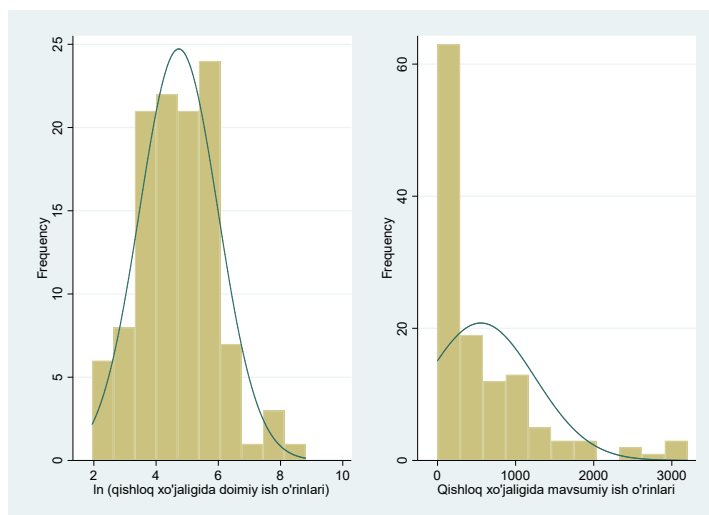
Descriptive Statistics (Descriptive statistics)

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
Permanent work place	124	262.653	700.277	0	6679
Seasonal work place	124	554.395	691.613	0	3200

This cotton - textiles of clusters constant and seasonal workers the number between relationship is being studied . Above in the table of information descriptive statistics expressed . Har one to the cluster constant workers the number o ' average of 263 correct will come Being monitored clusters inside in general constant to workers have was not clusters too there is be , most many p constant to workers have only 6679 the worker organize reach , standard deviation 700 ha equal to Same as well as in general seasonal to workers have was not clusters too there is be , most many p seasonal to workers have was in the cluster workers the number is 3200 organize reach , standard deviation to 692 equal , o ' average in the account while each one 554 in the cluster seasonal worker activity conducted

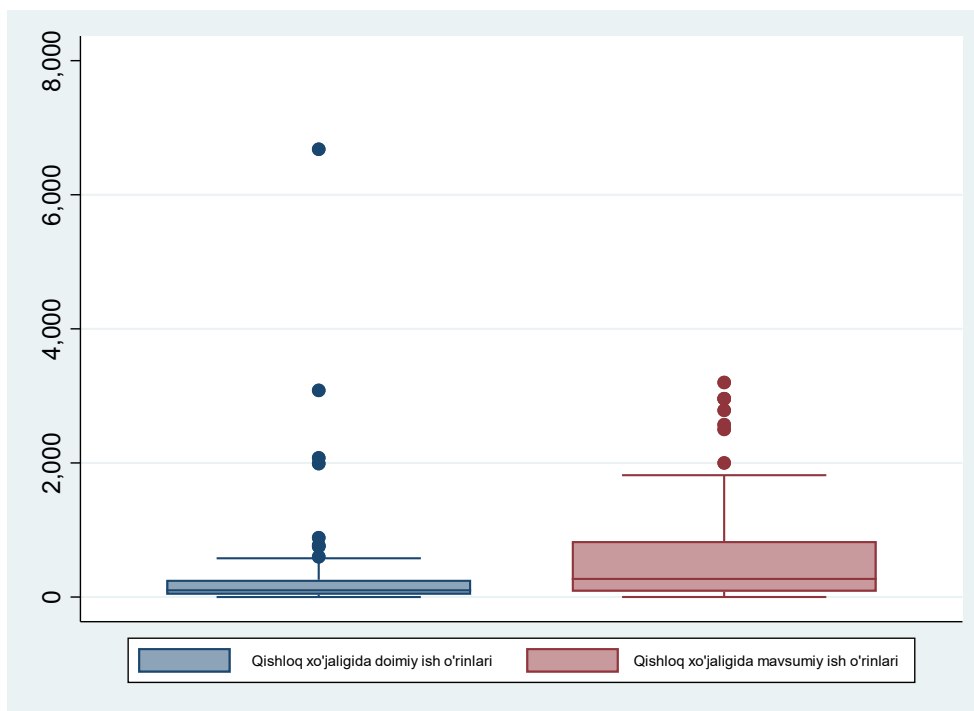

This in the graph while variables between positive dependence there is that to see possible , that is in clusters constant workers how much a lot seasonal demand for workers so much big will be (Bir how many regression equations when compiled the most preferably lin -log regression equation found and therefore for the chart is also seasonal workers the number and constant workers number while logarithmized values between dependence expressed).

Inter-cluster seasonal workers and constant workers number logarithmized values are normally distributed or that it is not distributed to see for histogram was drawn .

³ Uzbekistan Republic Village economy ministry . Village economy clusters activity about Uzbekistan Republic Village economy ministry . <https://www.agro.uz/qishloq-hojaligi-klasterlari>

50 percent in clusters constant workers number from 36 to 258 has been in between , seasonal workers the number is from 80 to 835 has been to the interval right will come

Now while in the cluster activity conducted seasonal workers the number constant workers to the number depends or depends that it is not check for Pearson Pairwise correlations test (pair correlation test) . we will spend In this test, the main hypothesis is “ - variables are independent” (– variables mutually from each other independent), an alternative hypothesis and “ - variables are dependent” (variables are dependent on each other depends) is set as .

Pearson Pairwise correlations test

(Pearson couple correlation test)

Variables	(1)	(2)
(1) Seasonal work place	1.000	
(2) Permanent work place	0.536*	1.000
	(0.000)	

*** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$

Pearson couple correlation test that's it showed that in clusters seasonal and constant workers the number between 53 .6 percentage positive dependence there is is , which is a value of $p < 0.05$ between statistics in terms of important.

Below seasonal workers the number and constant workers the number between relationship representing lin -log regression equation made up . t-test and F-test were conducted here . t-test in the model each one manly of the variable involuntarily to the variable effect separately analysis will be done . In it as follows hypotheses placed :

H_0 - constant work seats number logarithmized value seasonal work instead of effect does not ;

H_a - constant work seats number logarithmized value seasonal work instead of effect does

t-test for $p < 0.05$ for we rejected the hypothesis and accepted the hypothesis.

F-test in the model all manly of variables involuntarily to the variable effect analysis is done , that is whole to the model price given :

H_0 - the logarithmic value of the number of permanent jobs does not affect seasonal jobs;

H_a - constant work seats number logarithmized value seasonal work instead of effect does

For F-test, $p < 0.05$ for we rejected the hypothesis and accepted the hypothesis.

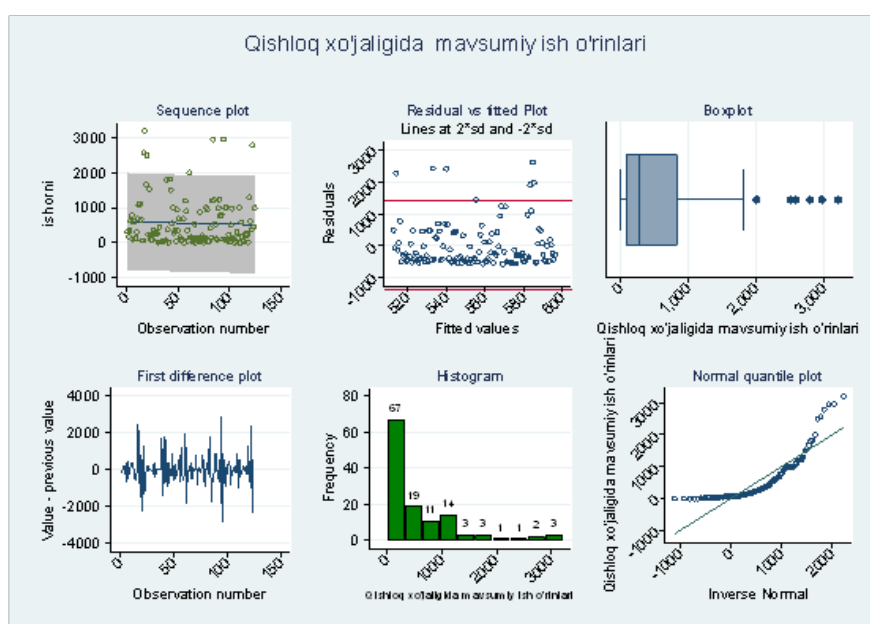

Linear regression

Seasonal work place	Coef .	St. Err .	t-value	p-value	[95% Conf	Interval]	Sig
Ln(constant work position)	352.68	41,882	8.42	0	269,697	435,664	***
Constant	- 1094.029	204.955	-5.34	0	-1500.12	-687.937	***
Mean dependent var	573.982		SD dependent var	714.936			
R-squared	0.388		Number of obs	114			
F-test	70.910		Prob > F	0.000			
Akaike crit. (AIC)	1769.057		Bayesian crit. (BIC)	1774.529			

*** p<.01, ** p<.05, * p<.1

Village in the farm seasonal work o ' rins for different information giver 6 graph drawn :

Below we see coming out regression in Eq attended variable is a constant work seats natural logarithm of the number of value average , that is, 4.729525 values to 1 increase seasonal work places how much increases said to the question answer we give Of this for marginal effects seeing let's go:

Conditional marginal effects Number of obs = 114
 Model VCE : OLSE Expression : Linear prediction, predict()
 dy/dx w.r.t. : Indoimiyishorni
 at : Indoimiyis~i = 4.729525 (mean)

Delta-method						
	dy/dx	Std.Err.	T	P>t	[95%Conf.	Interval]
Indoimiyishorni	352.680	41.882	8.420	0.000	269,697	435,664

Below being seen information how much reliable that check for alpha the test skip let 's see :

Test scale = mean(standardized items)

Average interitem correlation: 0.6226

Number of items in the scale: 2 Scale reliability coefficient: 0.7674

As a result of the test this data 76 ,74 percentage was found to be reliable

ANALYSIS

Pearson correlation analysis and regression model using workers between relationships analysis done Lin-log regression model the most good the result gave and this method using in clusters constant of workers seasonal work instead of how effect to show was determined . Research during applied statistics and analysis methods the results deeper to understand help gave and village economy of clusters to employment adding contribution about important conclusions released .

CONCLUSION

Uzbekistan cotton textile in clusters constant and seasonal workers between dependence existence proved . Regression results that's it shows that , is constant workers number growth seasonal to workers demand increases . This dependence in clusters work efficiency in increasing of cooperation important role to play confirms . Test results are 53.6 % positive dependence showed that statistics in terms of important is considered From this except , research seasonal workers the number in clusters constant workers with together activity conduct work efficiency significant level increase confirmed .

References

1. Gujarati, Damodar N., and Dawn C. Porter. Basic Econometrics. 5th ed. New York: McGraw-Hill, 2009.
2. Uzbekistan Republic Village economy ministry . Village economy clusters activity about Uzbekistan Republic Village economy ministry . <https://www.agro.uz/qishloq-hojaligi-klasterlari>
3. Uzbekistan Republic Statistics committee . of Uzbekistan economic indicators . Uzbekistan Republic Statistics committee . <https://www.stat.uz/uz/iktisadiy-koyyar>

BIZNESNI BOSHQARISH VA IQTISODIYOT SOHASIDA RAQOBATBARDOSH KADRLAR TAYYORLASHNING DOLZARB MASALALARI VA UNING YECHIMLARI

Shoxrux Xusenov, Behruz Kurbonov, Bobur Toshpo'latov, Sardorbek Anarbayerov, Diyorbek Ro'ziboyev, Abror Boltayev, Maqsudbek Muxtorov, Alisher Yondoshaliyev, Nurmuhammad Abdumalikov, Umarjon Tursunaliyev

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Dasturiy injineri fakulteti 3-va 2-bosqich talabalari

Annotatsiya: Bugungi globallashuv va tezkor o'zgarishlar davrida iqtisodiyot va biznes sohasida raqobatbardosh kadrlar tayyorlash dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Bozor iqtisodiyoti sharoitida muvaffaqiyatga erishish uchun korxonalar o'zlarining biznes strategiyalarini ishlab chiqishda zamonaviy bilimlarga ega, malakali kadrlar tayyorlashga e'tibor qaratishlari lozim. Ushbu maqolada iqtisodiyot va biznes sohasida raqobatbardosh kadrlar tayyorlashning ahamiyati, mavjud muammolar va ularni hal etish yo'llari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Iqtisod, raqobat, kadrlar, korxona, innovatsion, texnologiya, ta'lim tizimi, malaka, iqtisod.

Abstract: In today's era of globalization and rapid changes, training of competitive personnel in the field of economy and business remains one of the urgent issues. In order to achieve success in the conditions of the market economy, enterprises should pay attention to the training of qualified personnel with modern knowledge in the development of their business strategies. This article analyzes the importance of training competitive personnel in the field of economy and business, existing problems, and ways to solve them.

Key words: Economy, competition, personnel, enterprise, innovative, technology, educational system, qualification, economy.

Аннотация: В современную эпоху глобализации и быстрых перемен подготовка конкурентоспособных кадров в сфере экономики и бизнеса остается одним из актуальных вопросов. Чтобы добиться успеха в условиях рыночной экономики, предприятиям следует уделять внимание подготовке квалифицированных кадров, обладающих современными знаниями при разработке своих бизнес-стратегий. В данной статье анализируется важность подготовки конкурентоспособных кадров в сфере экономики и бизнеса, существующие проблемы и пути их решения.

Ключевые слова: Экономика, конкуренция, кадры, предприятие, инновационные, технологии, система образования, квалификация, экономика.

KIRISH

Innovatsion g'oyalarni kiritilishi: Malakali va zamonaviy bilimlarga ega kadrlar korxonalarning innovatsion rivojlanishiga ko'maklashadi. Zamonaviy texnologiyalarni tez o'zlashtirgan va ulardan samarali foydalangan mutaxassislar korxonaning raqobatbardoshligini oshiradi.

Bozor ehtiyojlariga moslashuvchanlik: Bozor sharoitlari tez o'zgarib borar ekan, malakali kadrlar korxonalarni bozor talablariga moslashtira oladi. Bu o'zgaruvchan iqtisodiy muhitda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishga yordam beradi.

Hozirgi kunda biznes va iqtisodiyot sohasida raqobatbardosh kadrlar tayyorlash jarayonida bir qancha muammolar mavjud bo'lib, ular iqtisodiyotning turli jabhalarida sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Ushbu muammolarni quyidagicha guruhlash mumkin:

Ishlab chiqarish bilan hamkorlikning yetarli emasligi: Ta'lim muassasalari va ishlab chiqarish korxonalari o'rtasida yetarlicha hamkorlikning yo'qligi kadrlarning amaliyotda o'rganishiga salbiy ta'sir qiladi. Bu kadrlarning ishga joylashgach, o'z kasbiy malakalarini darhol qo'llay olishiga to'siq bo'ladi.

Innovatsion o'qitish texnologiyalarining yetishmasligi: Zamonaviy ta'lim muassasalarida interaktiv usullar, IT-texnologiyalar va onlayn ta'lim imkoniyatlaridan keng foydalanilmayapti. Bu esa talabalarning bilim olish

jarayonida kengroq imkoniyatlardan foydalanishini cheklaydi.

Raqobatbardosh kadrlar tayyorlash uchun quyidagi yo'nalishlarda tizimli ishlarni amalga oshirish zarur:

Ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasi: Ta'lim muassasalari va korxonalar o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlash zarur. Bu orqali talabalar o'qish jarayonida amaliy ko'nikmalarga ega bo'ladi va bitirgach, mehnat bozorida talab yuqori bo'lgan mutaxassis sifatida shakllanadi.

Innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanish: Ta'lim jarayoniga zamonaviy IT-texnologiyalarni joriy qilish, masofaviy o'qitish tizimlarini rivojlantirish kadrlarning bilim darajasini oshirishda katta ahamiyatga ega. Virtual laboratoriyalar, onlayn kurslar va boshqa innovatsion usullarni keng joriy etish orqali talabalar bilimlarini mustahkamlash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Mehnat bozorining ehtiyojlariga moslashtirilgan kadrlar tayyorlash: Ta'lim muassasalari mehnat bozorining dolzarb ehtiyojlarini o'rganib, o'z dasturlarini moslashtirishlari lozim. Yangi texnologiyalar, sohalar va yo'nalishlarga asoslangan holda kadrlar tayyorlash jarayonini to'g'ri yo'lga qo'yish zarur.

Biznesni boshqarish va iqtisodiyot sohasida raqobatbardosh kadrlar tayyorlash jarayoni jiddiy e'tiborni talab qiladigan murakkab va keng qamrovli masala hisoblanadi. Mazkur mavzuni yanada chuqurroq o'rganish maqsadida, kadrlarni tayyorlashning strategik ahamiyati, xalqaro tajriba, raqamli iqtisodiyot va kelajakda zarur bo'ladigan ko'nikmalar haqida ham batafsil to'xtalib o'tamiz.

Zamonaviy texnologiyalarga asoslangan iqtisodiyotda yuqori malakali, bilimdon va moslashuvchan kadrlar korxonalar uchun hal qiluvchi rol o'ynaydi. Bunday kadrlar resurslarni samarali boshqarish, yangi bozorlarni o'zlashtirish va raqobatchilardan ustunlikka erishish imkonini beradi.

Xalqaro tajribada kadrlar tayyorlashning samarali usullari mavjud bo'lib, ulardan o'rganish va milliy tizimlarga moslashtirish orqali raqobatbardosh kadrlarni shakllantirish mumkin. Quyida bir nechta ilg'or tajribalarga to'xtalib o'tamiz:

Germaniya modeli: Germaniyada amaliyotga yo'naltirilgan dual ta'lim tizimi mavjud bo'lib, bu tizimda talabalar nafaqat nazariy bilim olishadi, balki korxonalarda amaliyot ham o'taydilar. Bu usul orqali talabalar nafaqat universitet yoki kasb-hunar kollejida o'qib, balki ish joylarida o'z sohalarida amaliy tajriba orttiradilar. Ushbu yondashuv iqtisodiyotni amaliyotga mos kadrlar bilan ta'minlashda samarali hisoblanadi.

Finlyandiya ta'lim tizimi: Finlyandiya ta'lim tizimi talabalarga ijodiy fikrlash va erkin o'rganish imkoniyatlarini beradi. Ushbu davlatda o'qituvchilar va talabalar o'rtasidagi hamkorlik, interaktiv usullar qo'llaniladi va talabalar qobiliyatlarini maksimal darajada rivojlantirishga e'tibor qaratiladi. Bu esa talabalarni bozor talablariga mos mutaxassislar sifatida yetishtirishda katta yordam beradi.

Janubiy Koreya tajribasi: Janubiy Koreyada yuqori malakali kadrlar tayyorlash uchun raqamli texnologiyalar va IT-ta'limni rivojlantirishga katta e'tibor berilgan. Koreya hukumatining strategik rejalari doirasida davlat va xususiy sektorlar kadrlar tayyorlashda innovatsiyalarni keng joriy qilmoqda. Bu esa mamlakatning texnologik yetakchi davlatlar qatoriga kirishiga yordam berdi.

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi sharoitida raqobatbardosh kadrlar tayyorlash uchun zamonaviy texnologiyalarga moslashgan kadrlar kerak. Kadrlar tayyorlash jarayonida raqamli iqtisodiyotning o'ziga xos jihatlari quyidagicha ahamiyat kasb etadi:

IT-ko'nikmalar va raqamli savodxonlik: Hozirgi zamon talablari shuni ko'rsatmoqdaki, IT-ko'nikmalarga ega bo'lmagan kadrlar raqobatbardosh bo'la olmaydi. Kompyuter savodxonligi, raqamli texnologiyalardan foydalanish qobiliyatlari va data-tahlil ko'nikmalari hozirda mehnat bozorida eng talabgar ko'nikmalar hisoblanadi.

Big Data va sun'iy intellekt: Big Data va sun'iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi iqtisodiyotning turli sohalarida katta ahamiyat kasb etmoqda. Shu sababli, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash jarayonida ushbu texnologiyalarni o'zlashtirishga katta e'tibor qaratilishi lozim.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Biznes va iqtisodiyot sohasida raqobatbardosh kadrlar tayyorlash mamlakatning iqtisodiy barqarorligi va rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bugungi sharoitda korxonalar va ta'lim muassasalari o'rtasidagi samarali hamkorlik, ta'lim dasturlarini zamonaviylashtirish, innovatsion texnologiyalarni ta'lim jarayoniga keng joriy etish raqobatbardosh kadrlarni shakllantirishning asosiy yo'nalishlaridir. Shu bilan birga, ta'lim va amaliyotning uyg'unligi, bozor talablariga moslashtirilgan malakali mutaxassislar tayyorlash iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta'minlashda muhim o'rin tutadi.

Bu jarayonning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun davlat, ta'lim muassasalari va ish beruvchilar o'rtasida mustahkam aloqalar o'rnatilishi lozim. Faqat shu yo'l bilan mehnat bozorida raqobatbardosh kadrlarni yetishtirish mumkin bo'ladi.

Biznesni boshqarish va iqtisodiyot sohasida raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash zamonaviy mehnat bozorining talablarini inobatga olgan holda amalga oshirilishi kerak. Ilg'or mamlakatlarning tajribasi, raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi va kelajakda zarur bo'ladigan ko'nikmalarni hisobga olgan holda kadrlar tayyorlash

tizimini muntazam ravishda yangilab borish muhim. Taklif sifatida quyidagilarni ta'kidlash mumkin:

Universitet va korxonalar o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlash: Amaliy bilimlar va tajriba orttirish imkoniyatlarini kengaytirish uchun ta'lim muassasalari va biznes sektori o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Куйсинов О.А., Уразова М.Б. О сущности и роли проектировочной деятельности в профессиональном развитии учителя. SCIENCE AND WORLD. International scientific journal. № 5 (21), 2015, Vol.II. Наука и мир. Международный научный журнал, № 5(21), 2015, Том 2. Импакт фактор журнала «Наука и мир» - 0,325 (Global Impact Factor 2013, Australia)
2. Kuysinov O.A. *Some Aspects of Modular Educational Technologies Forming Professional Competence of Future Teachers*. Eastern European Scientific Journal. - Germany, 2018. №4. P.251-257.
3. Kuysinov O.A. *Developing Professional-Pedagogical Creativity of Future Professional Education Teachers based on Competencial Approach*. Eastern European Scientific Journal. - Germany, 2018. №4. P.257-263.
4. Kuysinov O.A. *Improving the methodologies of raising the effectiveness of continuous education on the basis of ensuring content consistency*. "Actual problems of modern science, education and training" Electronic Journal. July, 2021-7/1. ISSN 2181-9750. KHOREZMSCIENCE.UZ. P. 4-8

KICHIK VA O'RTA BIZNES RIVOJLANISHINI RAG'BATLANTIRISHDA RAQAMLI TEKNOLOGIYALARNING IQTISODIY AHAMIYATI

Mamarayimova Rushana Rashidovna

Toshkent menejment va iqtisodiyot instituti
"Biznes boshqaruv va moliya" kafedrası assitenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli infratuzilmaning jadal rivojlanishi kichik va o'rta korxonalarning kengayishi va rivojlanishining muhim elementlari ko'rib chiqildi. Kichik va o'rta korxonalarning mahsuldorligini, raqobatbardoshligini va butun dunyo bo'ylab ta'sirchanligini oshirish uchun bulutli hisoblash, raqamli platformalar, yuqori tezlikdagi internet va elektron tijorat tizimlarini o'z ichiga olgan raqamli infratuzilmaning iqtisodiy ahamiyati o'rganildi. Ushbu tadqiqotda, raqamli bo'shliq kichik va o'rta korxonalarning turli sohalarda kengayishiga qanday ta'sir qilishini va hukumat qoidalari barcha fuqarolarning raqamli resurslardan adolatli foydalanishini ta'minlashga qay darajada bog'liqligi ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: raqamli texnologiyalar, kichik va o'rta biznes (KO'B), iqtisodiy rivojlanish, raqamli infratuzilma, innovatsiyalar, raqobatbardoshlik, elektron tijorat, bulutli hisoblash, raqamli platformalar, biznes jarayonlari, KO'B o'sishi.

Abstract: This article examines the rapid development of digital infrastructure as a crucial element for the expansion and growth of small and medium enterprises (SMEs). The economic significance of digital infrastructure, which includes cloud computing, digital platforms, high-speed internet, and e-commerce systems, is studied to enhance the productivity, competitiveness, and impact of SMEs globally. This research explores how the digital gap affects the expansion of SMEs in various sectors and how government regulations relate to ensuring equitable access to digital resources for all citizens.

Key words: Digital technologies, small and medium-sized businesses (SMEs), economic development, digital infrastructure, innovation, competitiveness, e-commerce, cloud computing, digital platforms, business processes, SME growth.

Аннотация: В данной статье рассматривается стремительное развитие цифровой инфраструктуры как важный элемент для расширения и роста малых и средних предприятий (МСП). Изучается экономическое значение цифровой инфраструктуры, которая включает облачные вычисления, цифровые платформы, высокоскоростной интернет и системы электронной коммерции, для повышения производительности, конкурентоспособности и влияния МСП на глобальном уровне. В этом исследовании рассматривается, как цифровой разрыв влияет на расширение МСП в различных секторах, а также как государственные нормы связаны с обеспечением равного доступа всех граждан к цифровым ресурсам.

Ключевые слова: Цифровые технологии, малый и средний бизнес (МСП), экономическое развитие, цифровая инфраструктура, инновации, конкурентоспособность, электронная коммерция, облачные вычисления, цифровые платформы, бизнес-процессы, рост МСП.

KIRISH

Raqamli texnologiyalar kichik va o'rta korxonalarning operatsion samaradorligini, bozorga kirishini va innovatsiyalar salohiyatini oshirishi tufayli ularning o'sishiga yordam berishda muhim ahamiyatga ega. Resurs tanqisligi va qonuniy cheklovlar kabi an'anaviy to'siqlarni engib o'tishda kichik va o'rta biznesga yordam berish orqali ushbu texnologiyalar iqtisodiy kengayish va raqobatbardoshlikni oshiradi. Raqamli texnologiyani qabul qilish kichik va o'rta biznes faoliyatini turli yo'llar bilan, jumladan, bozor, operatsion, moliyaviy va mijozlar bilan aloqalar elementlarida katta yordam beradi. Bu, ayniqsa, kichik va o'rta korxonalar tarixiy to'siqlarni yengib o'tib, raqamli vositalar yordamida o'sish va innovatsiyalarni rag'batlantirishi mumkin bo'lgan rivojlanayotgan mamlakatlarga to'g'ri keladi. Raqamli echimlar Evropa Ittifoqida barqarorlik va biznesning uzluksizligini qo'llab-quvvatlash uchun, ayniqsa pandemiya kabi inqiroz davrida namoyish etilgan¹. Evropa Komissiyasi iqtisodiy kengayish va taraqqiyotni rag'batlantirish vositasi sifatida raqamli transformatsiya zarurligini ta'kidlaydi. Raqamli platformalar vositachilarni chetlab o'tib, kichik va o'rta biznes (KO'B) korxonalariga

¹ Angela, Roman., Valentina, Diana, Rusu. (2022). Digital Technologies and the Performance of Small and Medium Enterprises. Studies in business and economics, 17(3):190-203. doi: 10.2478/sbe-2022-0055

iste'molchilarga to'g'ridan-to'g'ri kirish imkoniyatini beradi va ularga virtual bozorlarda mahsulotlarni namoyish qilish imkonini yaratadi. Ushbu to'g'ridan-to'g'ri o'zaro ta'sir innovatsiyalarni rag'batlantiradi va KO'Blarga mahsulotlarni iste'molchilar ehtiyojlariga moslashtirishga, raqobatbardoshlikni oshirishga imkon beradi. Raqamli tadbirkorlik platformalaridan foydalanish kichik va o'rta korxonalar uchun innovatsiyalarni rag'batlantirish va yangi mahsulot yoki xizmatlarni yaratish, iqtisodiy o'sish va bozor raqobatiga hissa qo'shish uchun juda muhimdir. Imtiyozlarga qaramay, kichik va o'rta korxonalar raqamlashtirishda moliyaviy cheklovlar, texnik imkoniyatlarning cheklanishi va raqamli savodxonlik muammolari kabi muammolarga duch kelishadi². Kichik korxonalar, xususan, xodimlarning raqamli vakolatlarini yaxshilash va buto'siqlarni engib o'tish uchun moslashtirilgan yordamni talab qiladi. Turli hududlarda kichik va o'rta korxonalar o'rtasida raqamlashtirish darajasida sezilarli bo'shliqlar mavjud bo'lib, kichik va o'rta biznes (KO'B) raqamli transformatsiyasini qo'llab-quvvatlash uchun raqamli infratuzilmaga maqsadli siyosat va investitsiyalar zarurligini ta'kidlaydi.³

Raqamli texnologiyalar kichik va o'rta korxonalarga katta foyda keltirsa-da, raqamlashtirishga o'tish muammolardan holi emas. Kichik va o'rta biznes (KO'B) moliyaviy va texnik to'siqlarni engib o'tishlari kerak va siyosatchilar ushbu o'tishni osonlashtirish uchun qo'llab-quvvatlovchi choralarni ko'rishlari kerak. Ushbu muammolarni hal qilish kichik va o'rta korxonalar uchun raqamli texnologiyalardan to'liq foydalanish va iqtisodiy rivojlanishga hissa qo'shish uchun juda muhimdir. Kichik va o'rta biznesni raqamlashtirish yo'lidagi asosiy to'siqlar bilim, ko'nikma va moliyalashtirishning etishmasligini o'z ichiga oladi. Ushbu to'siqlar biznes samaradorligini oshirish uchun muhim bo'lgan yanada ilg'or raqamli texnologiyalarni o'zlashtirishga to'sqinlik qilmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kichik va o'rta korxonalarni raqamlashtirish va ularning samaradorligi o'rtasidagi ijobiy bog'liqlikni tasdiqlaydi. Asosiy raqamli texnologiyalardan foydalanish qo'shimcha qiymat va bandlik o'sishini rag'batlantirishi mumkin, bu raqamlashtirish KO'B samaradorligini oshirishi mumkinligidan dalolat beradi. Raqamli tadbirkorlik internetga asoslangan yangi korxonalarni yaratish jarayoni sifatida ta'kidlangan. Raqamli platformalarning tarqalishi tadbirkorlarga innovatsiyalar kiritish va yangi mahsulot yoki xizmatlarni yaratish imkoniyatlarini taqdim etadi. Raqamli vositalar va platformalar Sanoat 4.0 va raqamlashtirish tendentsiyalari doirasida samaradorlikni oshirish uchun kichik va o'rta biznes uchun zarurdir. Asosiy e'tibor kichik va o'rta korxonalar o'zlarining raqobatdosh ustunliklarini oshirish uchun globallashtirish va raqamlashtirishdan qanday foydalanishlari mumkinligiga qaratilgan.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Raqamli texnologiyalar integratsiyasi kichik va o'rta biznes (KO'B)ning mahsuldorligini, samaradorligini va bozorga kirishini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Elektron tijorat platformalari, bulutli hisoblash va raqamli marketing kabi raqamli vositalar kichik va o'rta korxonalarga operatsiyalarni kengaytirish, xarajatlarni kamaytirish va global bozorlar bilan yanada samarali shug'ullanish imkoniyatini beradi.

Raqamli texnologiyalar kichik va o'rta korxonalarga moliyaviy xizmatlardan foydalanish, ta'minot zanjiri boshqaruvini yaxshilash va qarorlarni yaxshiroq qabul qilish uchun ma'lumotlar tahlilidan foydalanish imkoniyatini yaratadi. Biroq, raqamli tafovut, ayniqsa kam rivojlangan hududlardagi korxonalar uchun muhim muammo bo'lib qolmoqda va bu ularning o'sishga yordam beruvchi vositalardan foydalanishini cheklaydi.

Raqamli texnologiyalar nafaqat KO'B o'sishi uchun zarur, balki kengroq iqtisodiy rivojlanishning asosiy omili hamdir. Hukumat, korxonalar va muassasalar raqamli yutuqlar hamma uchun ochiq bo'lishini ta'minlashi, yanada inklyuziv va dinamik tadbirkorlik ekotizimini rivojlantirish uchun hamkorlik qilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Angela, Roman., Valentina, Diana, Rusu. (2022). *Digital Technologies and the Performance of Small and Medium Enterprises*. Studies in Business and Economics, 17(3):190-203. doi: 10.2478/sbe-2022-0055
2. Eric, Opoku., Maureen, Okafor., Mosopefoluwa, Williams., Aramide, Aribigbola. (2024). *Enhancing Small and Medium-Sized Businesses through Digitalization*. World Journal Of Advanced Research and Reviews, doi: 10.30574/wjarr.2024.23.2.2313
3. Angela, Roman., Valentina, Diana, Rusu. (2022). *Digital Technologies and the Performance of Small and Medium Enterprises*. Studies in Business and Economics, 17(3):190-203. doi: 10.2478/sbe-2022-0055

2 Eric, Opoku., Maureen, Okafor., Mosopefoluwa, Williams., Aramide, Aribigbola. (2024). Enhancing small and medium-sized businesses through digitalization. World Journal Of Advanced Research and Reviews, doi: 10.30574/wjarr.2024.23.2.2313

3 Angela, Roman., Valentina, Diana, Rusu. (2022). Digital Technologies and the Performance of Small and Medium Enterprises. Studies in business and economics, 17(3):190-203. doi: 10.2478/sbe-2022-0055

KICHIK VA O'RTA BIZNESNI QO'LLAB-QUVVATLASHNING XORIJ TAJRIBASI UNI UZBEKISTONDA QO'LLASH ISTIQBOLLARI

Toshboyev Muzaffar Muxtorovich

Toshkent menejment va iqtisodiyot instituti

"Iqtisodiyot" kafedrası katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada kichik va o'rta biznesning xorijda faoliyat ko'rsatish xususiyatlari ko'rib chiqiladi, davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash usullari, shuningdek, iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarda kichik va o'rta biznesni soliq imtiyozlari jarayonlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: kichik va o'rta biznes, soliq imtiyozlari, davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash.

Abstract: This study examines the features of the functioning of small and medium-sized businesses in economically developed countries, analyzes the methods of state support, as well as the process of tax incentives for SMEs.

Key words: small and medium businesses, tax incentives, tax exemptions, governmental support.

Аннотация: В статье рассмотрены особенности функционирования малого и среднего предпринимательства за рубежом, проанализированы методы государственной поддержки, а также процесс налогового стимулирования МСП в экономически развитых странах.

Ключевые слова: малый и средний бизнес, налоговое стимулирование, налоговые льготы, государственная поддержка.

KIRISH

O'zbekistonda bugungi kunda kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlash usullarini ishlab chiqish, amalga oshirish, bozor iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlar tajribalarini o'rganish iqtisodiyotni o'sishini va xalq farovonligini oshirish uchun eng muhim va dolzarb masalalardan biridir. Xorijiy davlatlar hukumatlari kichik biznesni davlat darajasida qo'llab-quvvatlamqda. Buning samarasida G'arbda kichik va o'rta biznesning rivojlanishi yalpi ichki mahsulotga ijobiy darajada jadal sur'atlar bilan o'sishi davom etmoqda. Xorijiy mamlakatlarda, shu jumladan, Evropada kichik va o'rta biznes ko'rsatkichlari umumiy barcha korxonalar soni ko'rsatkichining 90% ni tashkil qiladi. O'zbekistonda kichik va o'rta biznesning ulushi YalMda (51,2%) ayrim rivojlangan mamlakatlardagiga nisbatan kichikroq ulushga ega. (Masalan: Latviyada – 71%, Luksemburgda – 67%). Kichik biznes jamiyatni iqtisodiy jihatdan barqarorlashtiradi, aholini ish bilan ta'minlaydi. O'zbekistondagi kichik va o'rta korxonalar mamlakatning iqtisodiy faol aholisining 73,9% foizini ish bilan ta'minlaydi, bu esa bandlik darajasini oshirishda katta rol o'ynaydi. Hozirda AQShda mavjud 30 milliondan ortiq kichik va o'rta korxonalar, har yili 1 millionga yaqin kichik va o'rta korxonalar tashkil etiladi. Ushbu segmentdagi tadbirkorlarning 90 foizi o'z mablag'lari hisobidan biznesni tashkil qilishni afzal ko'radi. Dunyodagi eng yirik iqtisodiyot startaplarni boshqarish sifati va biznes yuritish bo'yicha dunyoda yetakchi o'rinni egallaydi. Evropa Ittifoqi mamlakatlarida 25 milliondan ortiq turli xil korxonalar mavjud, kichik va o'rta korxonalar hissasiga to'g'ri keladi, korxonalarning 99,8 foizini tashkil etadi, bu esa raqobatbardoshlikni oshirish va innovatsiyalar sohasini takomillashtirishga foydali ta'sir ko'rsatadi. Misol uchun, Germaniyada ro'yxatga olingan aloqada bo'lgan 2,3 millionga yaqin kichik va o'rta korxonalar 97 xil faoliyat turlari bilan shug'ullanadi. Germaniyada tadbirkorlarni kichik biznesni moliyaviy qo'llab-quvvatlash ko'rinishidagi davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanayotgani tufayli subsidiyalar, imtiyozli soliqqa tortish, past narxda ofis maydonini ijaraga olish, investitsiya jozibadorligini oshiradigan imtiyozli kredit olish imkoniyatlari keng qo'llaniladi.

Xorijiy mamlakatlarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning asosiy yo'nalishlari quyidagilar, shu jumladan:

Yevropada:

- moliyaviy yordam;
- ma'muriy to'siqlarni bartaraf etish;
- normativ-huquqiy bazani soddalashtirish;
- kichik biznes manfaatlarini himoya qiluvchi vakillik uyushmalar tuzish;
- innovatsiyalarni tadqiq qilishda yordam berish va kadrlar tayyorlash;

- jamoatchilik va aholiga tadbirkorlik ruhi shakllantirish va tarqatish;
- kichik korxonalar o'rtasidagi hamkorlik shakllarini qo'llab-quvvatlash.

Kichik va o'rta korxonalar Belgiyada yuqori texnologiyalarni rivojlantiruvchi kichik venchur firmalar 10 yilga soliqdan ozod qilingan.

Chunki kichik biznes sektorini amalda qo'llab-quvvatlash O'zbekistonda juda sekin rivojlandi, davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash choralari, shu jumladan sohada soliqqa tortish, ularning rivojlanishi chet elga nisbatan ancha kechroq boshlandi. Amalda, 2016 yilda Prezident o'zgarganidan keyin ko'plab ijobiy islohotlar boshlandi.

Tadqiqotlar xorijiy mamlakatlarda kichik biznes subyektlarini soliq imtiyozlarining asosiy yo'nalishlarini aniqlash imkonini berdi:

- soliq stavkalarini pasaytirish;
- ma'lum shartlar asosida to'lovlarni kamaytirish yoki ozod qilish;
- maxsus soliqni qo'llash rejimlari;
- soddalashtirilgan soliq ma'muriyati tizimi va buxgalteriya hisobi va ta'minlash, xisobot berish;
- soliq ma'muriyatchiligining soddalashtirilgan tartibi.

Kichik biznes sektorini amalda qo'llab-quvvatlash O'zbekistonda juda sekin rivojlandi. Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash choralari, shu jumladan sohada soliqqa tortish, ularning rivojlanishi chet elga nisbatan ancha kechroq boshlandi, amalda 2016-yilda Prezident o'zgarganidan keyin ko'plab ijobiy islohotlar boshlandi. Lekin oxirgi 7-8 yilda juda katta ijobiy natijalarga olib keldi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, bugungi kunda kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlashning zamonaviy echimlari quyidagilar deb bilamiz:

- raqobatni yanada kuchaytirish;
- soliqqa tortish tizimini yanada soddalashtirish;
- norasmiy sektorni qisqartirish;
- kichik biznes korxonalarini moliyalashtirishni yanada soddalashtirish;
- elektr energiya va kommunal sektorini yanada rivojlantirish;
- kichik va o'rta biznes subyektlariga xorij bozorlariga kirish uchun davlat marketing-axborot tizimini tashkil etish.

mamlakatimiz bilan chegaradosh xududlarda chegara oldi erkin savdo hududlarini yaratish va boshqalar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Khalilova, N. (2021). *Kichik va o'rta biznesni rivojlantirish: O'zbekistondagi muammolar va echimlar*. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi.
2. Berkov, A. (2020). *O'zbekistonda kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlash mexanizmlari*. Tashkent State University of Economics.
3. Zokirov, I. (2019). *Kichik biznesni moliyalashtirish: tajribalar va istiqbollar*. O'zbekiston milliy universiteti.
4. Mavlonov, S. (2022). *Kichik va o'rta tadbirkorlikni rivojlantirishda davlat siyosatining roli*. O'zbekiston iqtisodiyoti va statistika institutining ilmiy jurnali.
5. Sultonov, A. (2021). *Kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlashning xalqaro tajribalari: O'zbekistonga tatbiq etish imkoniyatlari*. O'zbekiston iqtisodiyoti jurnali.

ПРЕИМУЩЕСТВА ВНЕДРЕНИЯ ТЕХНОЛОГИИ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА ПРЕДПРИЯТИЯМИ МАЛОГО БИЗНЕСА

Kalanova Aziza Baxadirovna

Toshkent menejment va iqtisodiyot
instituti "Biznes boshqaruvi va moliya"
kafedrası katta o'qituvchisi

Аннотация: Тезис предоставляет обзорную информацию о потенциале и необходимости внедрения технологии искусственного интеллекта малыми предприятиями. Приведена статистика, в частности, доля предприятий Европейского Союза применяющий хотя бы одну из технологий искусственного интеллекта. В заключительной части тезиса приведены рекомендации по устранению барьеров на пути внедрения технологии ИИ.

Ключевые слова: малый бизнес, предприятия, технологии, искусственный интеллект.

Annotatsiya: Tezisdá kichik korxonalar tomonidan sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etishning afzalliklari va zarurati haqida umumiy ma'lumot berilgan. Sun'iy intellekt texnologiyalaridan kamida bittasini qo'llagan, Evropa Ittifoqi korxonalari to'grisida statistik ma'lumotlar keltirilgan. Tezisning yakuniy qismida sun'iy intellekt texnologiyasini joriy etish yo'lidagi to'siqlarni bartaraf etish bo'yicha tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: kichik biznes, korxonalar, texnologiyalar, sun'iy intellekt.

Abstract: This thesis provides an overview of the potential and necessity for small enterprises to introduce artificial intelligence (AI) technology. It includes statistics on the share of European Union enterprises that use at least one AI technology, as well as recommendation for overcoming barriers to AI adoption.

Key words: small business, enterprises, artificial intelligence, technologies.

Искусственный интеллект (далее ИИ) технологии которой становятся более удобными и широко распространёнными для создания нового промышленного ландшафта. Внедрение и интеграция ИИ может помочь малому бизнесу конкурировать с крупными фирмами за счет оптимизации операции и сокращение расходов. Используя аналитику данных на основе ИИ компании могут извлекать более глубокие идеи, которые важны для разработки бизнес – модели и принятия ключевых решений, а также, стратегией обслуживания клиентов.

Потенциал технологии ИИ даёт малому бизнесу следующие преимущества:

Оптимизация операции. Предоставляет возможность автоматизировать повторяющиеся, но необходимые задачи применяя инструменты на базе ИИ.

Улучшение качества обслуживания клиентов. Чат – бот и виртуальные помощники на базе ИИ являются одним из лучших инструментов для решения данного вопроса, так как, обеспечивают круглосуточную поддержку клиентов.

Стимулирование роста. Который включает в себя анализ тенденции рынка и предпочтение клиентов, в частности, прогнозирование поведения клиентов, что в свою очередь снижает отток и увеличивает ценность клиентов способствуя долгосрочному росту. [1]

Немаловажное преимущество технологии ИИ в сфере малого бизнеса – это масштабирование, которое в свою очередь позволяет расширению операции без соответствующего увеличения затрат.

Исходя из вышеперечисленного увеличивается число малых предприятий, применяющих технологии искусственного интеллекта таких как, машинное обучение, кибербезопасность, управление взаимоотношениями с клиентами, исследование интернет данных и цифровые персональные помощники.

Рассмотрим статистику использования технологии ИИ на примере стран Евросоюза за 2023 год. Статистические данные были получены из опросов, проведенных национальными статистическими органами в первые месяцы года. В 2023 году было опрошено 150 400 из 1,47 миллиона предприятий в ЕС. Из 1,47 миллиона предприятий примерно 83% были малыми предприятиями, 14 % - средними предприятиями и 3 % - крупными предприятиями. Предприятия разбиты по размеру: малые предприятия (10 – 49 сотрудников и самозанятые лица), средние (50 – 249 сотрудников и самозанятые лица) и

крупные (250 и более сотрудников самозанятые лица). Охваченные сектора включают обрабатывающую промышленность, электроэнергетику, газоснабжение и пар, водоснабжение, строительство, оптовую и розничную торговлю, ремонт автотранспортных средств и мотоциклов, транспортировку и хранение, деятельность по размещению и питанию, информацию и связь, недвижимость, профессиональные и научные и технические виды деятельности, административную и вспомогательную деятельность, а также, ремонт компьютеров и коммуникационного оборудования. [3]

Распределение предприятий Евросоюза использующих технологии ИИ (% предприятий применяющих хотя б одну технологию ИИ) данные за 2023 год

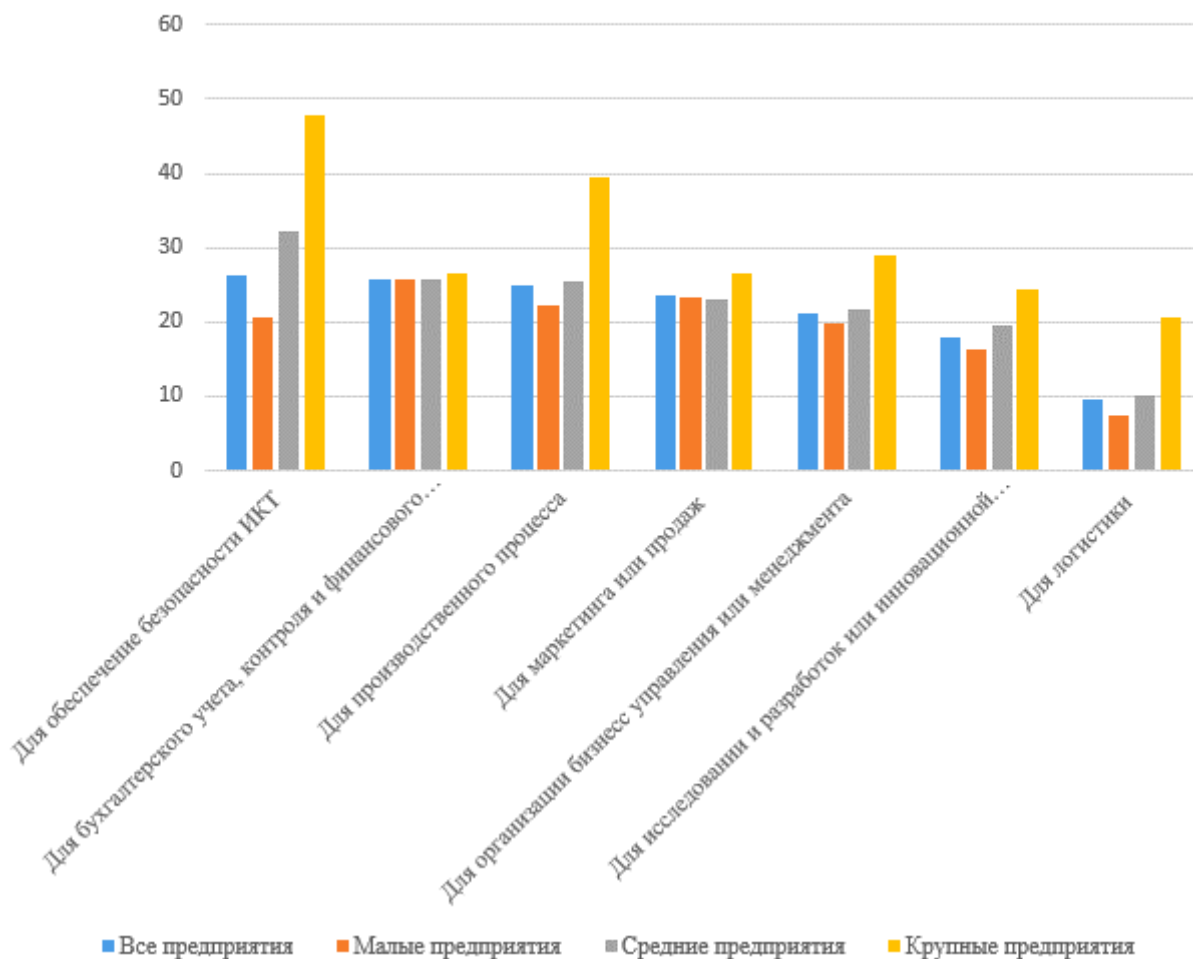

Рисунок 1

Источник: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Use_of_artificial_intelligence_in_enterprises#Enterprises_using_artificial_intelligence_technologies

Предприятия ЕС использовали программное обеспечение или системы ИИ для различных целей. В 2023 году 20,5 % малые предприятий, использующие технологии ИИ, применяли данное программное обеспечение для безопасности ИКТ (например, используя машинное обучение для обнаружения и предотвращения кибератак) и 25,7 % малых предприятий для бухгалтерского учета, контроля или управления финансами. Меньше всего программное обеспечение или системы ИИ для логистики использовали 7,5 % малых предприятий, использующих технологии ИИ (рисунок 1)

Безусловно, необходимо отметить о динамике применении технологии ИИ за 2021 и 2023 гг. предприятиями Евросоюза.

Распределение предприятий Евросоюза применяющих технологии ИИ за 2021 - 2023 г.г. (в процентах, %)

Рисунок 2

Источник: Eurostat (isoc_eb_ai)

Согласно статистическим данным использование технологии ИИ всеми предприятиями увеличилось на 0,4 проц. пункта, малыми предприятиями 0,3 проц. пункта, средними предприятиями на 0,4 проц. пункта, а также крупными предприятиями на 2,0 проц. пункта в 2023 году по сравнению 2021 годом.

Для ускорения внедрения технологии ИИ государственные органы должны принять меры для устранения препятствий на пути внедрения, с которыми сталкиваются компании как в нормативном и финансовом контексте (малые и средние предприятия сталкиваются с проблемой отсутствия внешнего и государственного финансирования), так и в технологическом. Снижение технологической неопределенности, связанной с экономической отдачей от ИИ, путем повышения его практичности также ускоряет его внедрения. [2]

Список использованной литературы:

1. Wagobera E., Chibundom E., Idemudia C., Ijoman T. (2024) "AI Chatbot integration in SME marketing platforms: Improving customer interaction and service efficiency", International Journal of Management and Entrepreneurship Research. Volume 6, Issue 7.
2. Hoffman M., Nurski L. (2021) "What is holding back artificial intelligence adoption in Europe?" Policy Contribution Issue 24/2021, Bruegel
3. Официальный сайт Евростат <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics>

O'ZBEKISTONDA BIZNES MUHITINI SHAKLLANTIRISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Yaxshiyeva Mavluda Tursunovna

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

"Iqtisodiyot nazariyasi" kafedrası dotsenti, i.f.n

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekiston iqtisodiyotida biznes taraqqiyotining roli, biznesni rivojlantirishning shart-sharoitlari va xususiyatlari keltirilgan. Shuningdek, unda biznes muhitini shakllantirish mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha tavsiya va takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: Biznes, iqtisodiy kon'yunktura, monopoliya, biznes muhit, bank, birja, kredit siyosati, iqtisodiy o'sish.

Abstract: This article presents the role of entrepreneurship development, conditions and features of business development in the economy of Uzbekistan. It also contains recommendations and proposals for improving the mechanisms for creating the business environment.

Key words: Business, economic situation, monopoly, business environment, bank, stock exchange, credit policy, economic growth.

Аннотация: В данной статье представлена роль развития предпринимательства, условия и особенности развития бизнеса в экономике Узбекистана. Также содержатся рекомендации и предложения по совершенствованию механизмов формирования бизнес-среды.

Ключевые слова: Бизнес, экономическая ситуация, монополия, бизнес-среда, банк, фондовая биржа, кредитная политика, экономический рост.

KIRISH

Bozor islohotlarini chuqurlashtirish va iqtisodiyotni erkinlashtirish jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, aholi farovonligini oshirish maqsadiga qaratilgan bo'lib, raqobatbardosh iqtisodiyotni har tomonlama rivojlantirishni taqozo etadi, unda esa kichik biznes va xususiy tadbirkorlik alohida o'rin egallaydi. Kichik tadbirkorlik subyektlari qandaydir ko'rsatma yoki undovlar ostida emas, balki iqtisodiyotdagi kon'yunkturani hisobga olgan holda erkin va mustaqil tashkil etilyapti. Aynan shu holat iqtisodiyot tarmoqlarining umumiy ko'lamiga o'ziga xos tuzatishlar kiritadi.

Jumladan, 2023-yilning 1-yanvar holatiga faoliyat yuritayotgan kichik korxona va mikrofirmalar soni 523,6 mingtani tashkil etib, o'tgan yilning shu davrigaga nisbatan 60,8 mingtaga ko'paygan yoki 13,1 % ga oshgan. Kichik tadbirkorlik subyektlarining soni har 1000 aholi uchun 17,9 birlikni tashkil qildi. 2022-yilning yanvardekabrida 90,2 mingta yangi kichik korxona va mikrofirmalar (fermer va dehqon xo'jaliklarisiz) tashkil qilindi, bu 2021-yilning shu davrigaga nisbatan 8,8 % ga kam demakdir. Bu esa mamlakatimiz yetakchi tarmoq va sohalari o'rtasidagi maqbul nisbatning shakllanishiga xizmat qiladi.

Kichik tadbirkorlik iqtisodiyotda raqobat muhitini shakllantirish, uning moslashuvchanligini ta'minlashning muhim omili hamdir. Iqtisodiyotdagi raqobat muhiti bu — turli mahsulot va xizmatlar ishlab chiqaruvchilari va iste'molchilar o'rtasida qulay shartlarga erishish hamda erishishi ko'zda tutilayotgan foyda yoki iqtisodiy nafni maksimallashtirish maqsadidagi iqtisodiy bellashuv (kurash), deya olish mumkin.

Iqtisodiyotda monopoliyalarning paydo bo'lishi va amal qilishi — bu obyektiv jarayon. Ularni butunlay barham etish imkoniyatidan tashqari holat hisoblanadi. Ayrim hollarda davlatning monopoliyaga qarshi kurashi ham darhol o'zining yetarli samarasini bermasligi mumkin. Shu o'rinda yana kichik biznes subyektlari yordamga keladi. Yangidan-yangi kichik ishlab chiqarish subyektlarini tashkil etish va ularning rivojlanishi uchun yetarli shart-sharoitlarni yaratib berish orqali bozordagi monopoliyadagi darajani pasaytirish mumkin. Shuningdek, mazkur soha iste'mol bozoridagi talab va taklif muvozanatini tiklash hamda ta'minlashda asosiy tomondan biridir. Hozir mamlakatimizda biron-bir mahsulotning, xoh oziq-ovqat tovarlari bo'lsin, xoh kiyim-kechak yoki uy-ro'zgor buyumlari bo'lsin, kuchli taqchilligining vujudga kelishidan xavfsirash holatlari mavjud emas. Chunki, o'z faoliyati xususiyatiga ko'ra iste'moldagi ahamiyatsiz o'zgarishga ham o'ta sezgirlik bilan e'tibor qaratuvchi kichik tadbirkorlar qisqa muddat ichida bozordagi har qanday taqchillikka o'z munosabatlarini bildiradi. Taqchilligi ortidan narxi ko'tarilgan mahsulotni dastlab boshqa hudud yoki chet mamlakatlardan olib kelish, o'rta yoki uzoq

muddatli davrda uning milliy ishlab chiqarishini yo'lga qo'yish orqali bozordagi talab va taklif muvozanatini tiklashga harakat qiladi.

Kichik va o'rta biznesning iqtisodiy ahamiyati va muammolari

Tadbirkorlik subyektlari, o'zining moslashuvchanligi va nisbatan kam kapital xarajati tufayli yirik korxonalarga qaraganda ishlab chiqarishni modernizatsiyalash va mahsulot turini yangilashni muvaffaqiyatliroq ta'minlamogda, bozor talabiga tezroq moslashmogda, aholi bandligi masalasini hal qilmogda. O'zbekistonning demografik xususiyati shundaki, mamlakatda aholi o'sish sur'ati ancha yuqori bo'lib, aholining 60 foizdan ortig'i qishloqda yashaydi, shuning uchun bandlikni ta'minlash masalasi ancha dolzarb ahamiyat kasb etadi. So'nggi yillarda xizmatlar sohasini rivojlantirish borasida olib borilayotgan islohotlar hamda kichik tadbirkorlik subyektlariga berilayotgan imkoniyat va preferensiyalar natijasida, xizmatlar sohasining o'sishini tashkil etish, avtomobil transporti xizmatlari va ta'lim yo'nalishlarida ham ko'plab kichik korxona va mikrofirmalar oshilayotganini ko'rishimiz mumkin. Shuningdek, sanoat sohasida so'nggi yillarda asosan qandolat mahsulotlarini ishlab chiqarish, trikotaj mahsulotlarini ishlab chiqarish, mebel ishlab chiqarish, deraza hamda eshik romlarini ishlab chiqarish keng yo'lga qo'yilgan bo'lsa, qurilish sohasida esa ko'proq yangi kichik korxona va mikrofirmalar, turar joylarni qurilishi, qurilish loyihalash ishlari hamda boshqa toifalarga kiritilmagan qurilish montaj yo'nalishlarida ko'proq tashkil etilmogda.

O'zbekistonda biznes-muhitni rivojlantirishga xalal berayotgan asosiy kamchiliklarga quyidagilarni kiritish mumkin:

Tadbirkorlar va aholidan undiriladigan soliq stavkalarining yuqoriligi. Ko'p sonli soliqlar va to'lovlar korxona daromadining 90% igacha yetmogda, oqibatda kichik korxonalar qancha muhim xo'jalik ahamiyatiga ega bo'lmasin, inqirozga yuz tutmogda.

Tadbirkor manfaatlariga yetarlicha e'tibor berilmasligi. Bozor iqtisodiyotini barpo etish mantiqan "pastdan-yuqoriga" - tadbirkor manfaatlaridan uni rivojlantiradigan va unga xizmat qiladigan markazlashgan bozor infratuzilmasi (soliq, kredit siyosati, banklar, birjalar va hokazo) tomon harakatni taqozo etadi.

Tadbirkor uchun tadbirkorlik faoliyatini boshlashga boshlang'ich kapitalni shakllantirish manbalarining deyarli yo'qligi. Kreditlash masalasi tadbirkorlarning ko'pchiligi uchun muammo bo'ladi, chunki foiz stavkalari juda yuqori va tijorat banklari katta tavakkalchilik borligi hamda kafolatning yo'qligi sababli biznesga pul tikishni istamaydi.

Kichik va o'rta biznesning rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar va tavsiyalar

Mahalliy kichik tadbirkorlikning o'ziga xos belgisi shundan iboratki, bugungi kunda aynan shaxsiy, yakka tartibdagi biznes subyektlari sonining o'z-o'zidan ortishi yuz bermogda, boshqa kichik tadbirkorlik shakllari esa ancha sekin rivojlanmogda. Yuridik shaxs tashkil qilmasdan faoliyat yurituvchi kichik tadbirkorlik subyektlari yuridik shaxs tashkil qilgan subyektlarga nisbatan ko'proq davlat imtiyozlariga ega. Yakka tartibdagi tadbirkorlik boshqa kichik tadbirkorlik subyektlari uchun jiddiy raqobatchiga aylanmogda, bu esa ularning keyingi rivojlashiga salbiy ta'sir ko'rsatadi va turli xo'jalik yuritish shakllaridagi kichik korxonalar o'z-o'zidan yo'q bo'lib ketishiga olib keladi. Demak, keyinchalik tadbirkorlik faoliyatini yakka tartibda yuritish foydali bo'lib qoladi.

Olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar natijasida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni yanada rivojlantirish orqali raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish uchun quyidagicha xulosaga kelish mumkin:

Respublikamiz viloyatlarida iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish uchun mahalliy hokimiyat boshqaruvi tomonidan tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishning zaruriy shart-sharoitlarini yaratib berish, ishlab chiqarish va iste'mol tovarlari viloyat aholisining iqtisodiy holatlarini e'tiborga olgan holda narxlarining asossiz o'sishini oldini olish zarur;

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarini rivojlantirishda asosiy maqsad nafaqat aholini ish bilan bandligini ta'minlash, balki mahalliy resurslardan samarali foydalanish asosida mahalliy sanoat tarmoqlarini rivojlantirish, balki mamlakatning eksport salohiyatini ham oshirishdir;

Viloyat tumanlari bo'yicha kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishni tahlil qilish asosida tumanlardagi uning iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlari viloyatning o'rtacha ko'rsatkichlaridan past va uning asosiy sabablari mahalliy tabiiy resurslardan foydalanmasligi, investitsiya tushumlarining turli darajada ekanligi, zaruriy xomashyo bilan ta'minlanmagani, xorijiy investitsiyalar tushumi talab darajasida emasligi, kreditga to'lanadigan foizlarning yuqoriligidir;

Viloyatlarda kichik biznes shaklida tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish, mahalliy resurslar asosida ishlab chiqarishni tashkil etish kam investitsiya mablag'larini talab etib, ularning bozor kon'yunkturasi talablariga tez moslashishga imkon beradi;

Ishlab chiqarish tadbirkorligi faoliyatini olib borishda, huquqiy, siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy omillar o'zaro bog'liqlikda amalga oshirilishi uning samarali inqirozsiz rivojlanishini ta'minlaydi;

Tadbirkorlik subyektlarini qishloq joylarida, aholi zich yashaydigan hududlarda joylashtirilishi bozor iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini va ishlab chiqarish kuchlarini ish o'rinlari bilan ta'minlashni, mahalliy xomashyo resurslaridan samarali foydalanishni ta'minlaydi;

Tadbirkorlik faoliyati o'zining xususiyati va turlariga qarab ishlab chiqarish, tijorat, moliyaviy va maslahat tadbirkorliklaridan iborat bo'lib, ular mustaqil subyekt sifatida bozor iqtisodiyoti sharoitida o'zaro bog'liqlikda faoliyat olib borishlari zarur.

Buning uchun viloyat tumanlarida innovatsion moliyalash, pul-kredit, axborot, konsalting, franshayzing, injiniring va lizing xizmatlari tadbirkorligini raqobat asosida tashkil etish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni. "Yangi O'zbekistonni rivojlantirish strategiyasi 2022–2026 yillar." Milliy qonunchilik bazasi, 29 (2022): 2022-2026.
2. Hamraev, O.O., and Yuldasheva, N.V., 2023. "O'zbekiston Respublikasi kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlash choralari 2022-2026 yillarda." Science and Education, 4(3), pp.871-881.
3. Ziyadullayev, N.S., and Ziyadullayev, U.S., 2018. "O'zbekiston Respublikasining milliy ustuvorliklari jahon xo'jalik aloqalariga integratsiya sharoitida." Milliy manfaatlar: ustuvorliklar va xavfsizlik, 14(9 (366)).
4. O'zbekiston, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni, 2018. "O'zbekiston Respublikasining innovatsion rivojlanish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida" № UP-5544, 21.
5. Ilxamova, Y.S., and Jumaniyazova, M.Yu., 2017. "O'zbekistonning kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatini davlat tomonidan boshqarish." Fan muammolari, (2(15)), pp.39-42.
6. Kuchkarov, B.K., 2022. "Mikro moliyalash tizimi va uning iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitidagi ahamiyati." Central Asian Journal of Innovations in Tourism Management and Finance, 3(6), pp.1-9.

СПОРТ МЕНЕЖМЕНТИ ТАМОЙИЛЛАРИНИНГ АҲАМИЯТИ

Маматов Мирзиёд,

ТМИИ “Иқтисодиёт” кафедраси катта ўқитувчиси

Аннотация: Ушбу мақолада спорт менежменти тамойилларининг мазмуни, ундаги тарихийлик ва мантиқийлик, функционаллик муносабатининг ворисийликга кўра трансформацияси ва унинг глобализация жараёнида ўзгариши тенденциялари ёритилган.

Калит сўзлар: Спорт менежменти, спорт менежменти тамойиллари, спорт менежменти тамойилларини группалаштириш, бошқариш принциплари, менежмент функциялари, спорт менежменти тамойиллари трансформацияси

Abstract: This article highlights the content of the principles of sports management, its historicity and rationality, the transformation of the relationship of functionality by continuity and the trend of its change in the process of globalization

Key words: Sports management, sports management principles, grouping of sports management principles, management principles, management functions, transformation of sports management principles.

Аннотация: В данной статье освещается содержание принципов спортивного менеджмента, его историчность и рациональность, трансформация отношения функциональности по преемственности и тенденции его изменения в процессе глобализации.

Ключевые слова: Спортивный менеджмент, принципы спортивного менеджмента, группировка принципов спортивного менеджмента, принципы менеджмента, функции менеджмента, трансформация принципов спортивного менеджмента.

МАВЗУНИНГ ДОЛЗАРБЛИГИ

Бугун жаҳон миқёсида спорт ва спорт муносабатлари, уларни бошқариш самарадорлигини кўтариш энг долзарб муаммолардан бирига айланиб бормоқда. Бу жараённинг муҳим жиҳатларини спорт соҳасидаги тадбиркорликнинг фаол ривожланиши, оммавий спортни, унинг соғломлаштиришчи турларининг ривожланишида давлатнинг ва маҳаллий давлат органлари ролининг ортиб бориши, оммавий спортга хусусан, олий маҳорат спортга қизиқишнинг ортиб бориши, спорт мусобақаларининг тобора интернационаллашиб бориши бунда ўрта менежментга эътиборнинг кучайиб бориши, спорт маркетингига ориентация қилиш талаби халқаро миқёсида кучайиб бориши спорт менежменти тамойили трансформациясига илмий нуқтаи назардан ёндашиш заруриятини тобора ошириб юбормоқда.

Таҳлил мазмуни

Бошқарув инсоннинг онгли, масадга мувофиқ фаолияти бўлгани учун унинг ёрдамида инсон ташқи муҳит элементларини ўз мақсадлардан келиб чиққан ҳолда тизимлаштиради ва ўзига бўйсунтиради. У ақлий меҳнат жараёнининг ўзига хос турини ифодалайди ва меҳнат предмети, меҳнат воситаси, меҳнат натижасига кўра тавсифланади ва айни вақтда менежмент категориясига киради.

Менежмент ресурсларни, одамларни самарали бошқариб, фойда, уни кўпайтириш жараёнидир. Шу нуқтаи назарда менежмент- бу ўзига хос санъат ва маҳоратни талаб қилувчи танлов, шу танлов асосида қарор қабул қилиш ва унинг бажарилишини назорат қилишдир.¹

Менежмент хўжалик бошқарувининг бир тури сифатида бир неча -XX асрнинг боши-1935 йил; 1936 -1955 йиллар; 1956-1970 йиллар; 1971-1980 йиллар; 1981-1985 йиллар; 1986-1990 йиллар; 1990 ва ҳозирги давр каби босқичларни босиб ўтган.

1 М.Шарифхўжаев, Ё. Абдуллаев “Менежмент” Т. 2001й 5 бет.

Бу даврларда менежмент иерархия таркибининг шаклланиши, меҳнат унумдорлигининг оширилиши, тизимни шакллантириш ва уларнинг алоқадорлигини ўрганиш, тизимни ривожлантириш ва ташкил этишни маданийлаштириш, инновацион менежментни ривожлантириш, менежментнинг барча имкониятларидан максимал фойдаланиш каби масалалар ҳал этилди.

Спорт менежменти илмий бошқарув мактаби асосчилари Ф.У. Тейлор, Ф.В. Лилбердлар бошқарувнинг кузатув, эксперимент, таҳлилга асосланган тамойилларни яратдилар.

Улардан кейин А. Файоль, А.П. Слоун, А.Урвенларлар спорт менежменти, административ бошқаришни ташкил этиш ва унинг мониторинги методологиясини яратди. Бошқарувга замонавий ёндашув концепциясига эса А. Файольнинг функционал назарияси асос бўлди. Бунда бир -бири билан боғланган режалаштириш, ташкил этиш, мотивация ва назорат функциялари ўртасидаги боғланиш асос сифатида олинган эди.

Тизимли ёндошувда эса спорт ишлари очиқ тизим сифатида қаралади.

Тизимликликка асосланган спорт менежменти янги мазмундаги принципларга суянади.

Шу ўринда спорт менежментида кенг ишлатиладиган “принцип” ва “тамойил” тушунчаларининг мазмунига тўхталмоқчи эдик. “Тамойил” атамаси ўзбек тилининг изоҳли луғати берган маълумотида кўра майил, мойиллик, тенденция деган маънони англатади. “Принцип” атамаси эса латин тилидан олинган бўлиб, асос, дастлабки, хатти-ҳаракат ёки фаолиятнинг асосий қондаси, раҳбар ғояси каби маънони билдиради. Умуман олинганда менежмент фанида “тамойил” деган тушунчанинг ўрнига “принцип” атамасини ишлатиш мақсадга мувофиқдир. Айни вақтда “принцип” жаҳондаги кўплаб миллатлар тилида ишлатиладиган интернационал атамадир. Шундан келиб чиққан ҳолда, бизнингча менежмент фани бўйича олиб бориладиган тадқиқотларда ҳам “принцип” атамасини ишлатиш мақсадга мувофиқдир.

Бугунги кунда спорт менежментининг мавжуд принциплари А. Файоль томонидан яратилган ўн тўртта принципга асосланган тизим сифатида ишлатилмоқда.

Ушбу тамойиллар тизими тизимлилик ва комплекслилик; демократик централизм; бошқарувни оптималаштириш; мувофиқлаштириш, яъни ходимнинг бажарадиган вазифасига лойиқлигини белгилаш; зарур бўлганда бир ходимни иккинчиси билан автоматик суръатда алмаштириш; биринчи раҳбар; иш жараёнинг кетишини биринчи раҳбарнинг назорат қилиши; ташкилот ҳақидаги информацияни бир марта чиқариш; янги вазифаларни аниқлаш; ходимлар малакасини муттасил ошириб бориш; мақсадни аниқ белгилаш; фаолиятни истеъмол даражаси ва талабига мўлжаллаган ҳолда амалга ошириш; масалага жараёндан келиб чиққан ҳолда ёндашиш; доимий яхшиланишга мўлжалланган фаолиятни ташкил этиш кабилардан иборат.

Спорт менежменти принциплари; демократиялаш, иерархия, режалаштириш, яқка ҳокимлик, илмийлик, қайта алоқалар, жавобгарлик ва бошқалар шаклида аниқ жамият, аниқ давлат тизими ва унинг аниқ сиёсатидан келиб чиққан ҳолда; 1. Бюрократияларча марказлашув; 2. Номенклатура; 3. Ўз-ўзига хизмат қилиш, шахсий манфаатни устун қўйиш; 4. Демократияни тан олмаслик; 5. Буйруқбозлик; 6. Формализм; 7. Расмийчилик; 8. Махдудлик; 9. Консерватизм каби умумий қоидаларга амал қилади.

Бу принциплар спорт менежментида Советлар даврида ва Мустақилликнинг дастлабки даврларда ишлаган тамойиллар ҳисобланади. Мустақиллик йилларида спорт менежменти муттасил такомиллашиб

ва ривожланиб келди. Биз буни 2015 йил 24 июлда қабул қилинган “Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни ҳамда “2019-2023 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасида жисмоний тарбия ва оммавий спортни ривожлантириш” Концепцияси, хусусан 2018 йил 5 мартда Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан имзоланган “Жисмоний тарбия ва спорт соҳасида давлат бошқаруви тизимини тубдан такомиллаштириш чора тадбирлари тўғрисида”ги Фармон каби ҳуқуқий-норматив ҳужжатларнинг қабул қилиниши ва уларнинг амалга оширилишида ҳам кўриб турибмиз, чунки булар спорт соҳаси принципларининг тубдан ўзгартиришни белгилаб беришди.

Ушбу фармонда жисмоний тарбия ва спортни ташкил этишда қатор муаммолар ва камчиликларнинг мавжудлиги, ушбу соҳада давлат сиёсатини самарали олиб боришга ва мамлакатнинг мавжуд спорт салоҳиятидан тўлиқ фойдаланишга тўсқинлик қилаётган ҳолатлар бўйича ва амалга оширилиши керак бўлган вазифалар кўрсатиб берилди.

Булар кабиларга -Республика маҳаллалари, туманлари ва минтақалари бўйича тегишли ҳудудларда аҳолининг жинс-ёш таркиби хусусиятларини, ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитларни ҳисобга олган ҳолда ўтказиладиган спорт тадбирларининг оммавийлиги ва мунтазамлигини таъминлаб соғлом турмуш тарзини оммалаштириш, аҳолининг барча қатламларини жисмоний тарбия ва оммавий спорт билан шуғулланишга кенг жалб этиш;

Мактабгача таълим ташкилотларидан бошлаб таълим муассасаларида жисмоний тарбиянинг инновацион усулларини такомиллаштириш ва қўллаш орқали болалар ва ўсмирларни жисмоний тарбия ва оммавий спорт билан мунтазам шуғулланишга жалб этиш;

Барча даражалардаги ҳокимликлар, мулкчиликнинг барча шаклларидаги муассасалар, ташкилотлар ва корхоналарда жисмоний тарбия жамоаларини ташкил этиш орқали аҳолини жисмоний тарбия ва оммавий спорт билан мунтазам шуғулланишга жалб этиш, ишлаб чиқариш жисмоний тарбиясини меҳнат шароитларини яхшилашга йўналтирилган тадбирлар тизимига киритиш;

Ёшларни маънавий камол топиш ва жисмонан соғлом шахслар бўлиш руҳида тарбиялаш;

Ҳаётнинг замонавий тенденциялари ва шарт-шароитларини ҳисобга олган ҳолда болалар ва катта ёшдагилар, исталган ёшдаги ҳаваскор спортчилар ва профессионаллар учун мўлжалланган янги шаклдаги оммавий жисмоний тарбия ва оммавий томоша тадбирларини ишлаб чиқиш ва жорий этиш;

Спорт юлдузлари иштирокида спорт тадбирлари ва оммавий жисмоний тарбия тадбирлари ўтказиш; ва бизнес тузилмаларни, спорт муассасаларининг спорт инфратузилмасидан фаол фойдаланиш.

Аҳолининг ижтимоий муҳофаза қилинмаган қатламлари ва қулайроқ шарт-шароитлардаги фуқаролар учун жисмоний тарбия ва оммавий спорт билан шуғулланиш учун тенг имкониятлар яратиш, кабилар киради

Юқорида келтирилган ижтимоий маданий ҳолатлар жисмоний тарбия принципларини қайта кўриб чиқишни ва уларни янги сифат даражасига кўтаришни тақоза этди. Шулар жумласига тизимли бошқариш принципи киради.

Менежментнинг тизимли бошқариш принципи кўрилатган ҳар қандай муаммода масалалар ечимини оптимизацияланишга қодир, ҳар томонлама, кўп қиррали ёндошувни кўзда тутати. Тизимли ёндошув қатор илмий-техник, ижтимоий-сиёсий, психологик масалаларни келишувли ечимини ўз ичига олади. У бошқарув жараёнига бевосита таъсир кўрсатувчи ички ва ташқи боғланишларни, барча омиллар мажмуасини инобатга олишни талаб қилади.

Жисмоний тарбия ва спортни бошқаришда тизимли ёндошувга эришиш, жуда кўп ҳолатларга кўра самаралидир, чунки ушбу жараён доимий равишда ўз таъсирини кўрсатиб турадиган жуда кўп ички ва ташқи омиллар таъсирида ривожланиб боради. Катта ҳажмдаги, ўзгариб турадиган барча омилларнинг бирортасини ҳам эътибордан қолдирмасдан менежментда бошқарув жараёнини таъминлаб бориш, албатта тизимли ёндошув орқали амалга оширилади.

Жисмоний тарбия ва спорт менежментининг тизимли бошқариш принципини шакллантириш, илмий асослаш ва ривожлантириш устида кўпгина дунёга тан олинган олимлари ва мутахассислари изланишлар олиб боришган. Ўзбекистонда менежментнинг системали бошқариш принциплари устида замонавий электрон ҳисоблаш машиналари ва ахборот технологиялари ёрдамида ҳар қил математик моделлар ва усулларни жорий этиш бўйича илмий изланишларга академик В.К. Қобулов асос солган.

Ўзбекистон Республикаси Президенти белгилаб берган масалаларни ҳал қилишнинг энг омилкор тамойиллардан бири, спорт хизматларига бўлган талабларни максимал даражада аниқ ҳисоб-китоб қилиш, шу асосида аниқ ҳисоб-китобларга асосланган ресурслар базасини яратиш принциpidир. Бу принцип ресурслар базасини ишга соладиган юсак компетенцияга эга кадрларни жой жойига қўйиш, давлатнинг молиявий маблағлари ва бошқа каналларидан шаклланган маблағларни илмий асосланган ҳолда тежаб-тергаб сарф қилишни талаб қилади. Бу жараённинг ўзи-ўзидан янги принципларини яратади. Шу асосда принциплар асосида янги принципларнинг яратилиши механизми ишга тушади.

Жамият тараққиётининг конкрет даври ва конкрет талаби спорт менежментида таваккалчиликни ҳам талаб этмоқда. Таваккалчилик бу оқибатнинг яхши бўлишга умид боғлаб хавф эҳтимоллигини зиммасига олинган ҳолда қилинадиган ҳаракат, бу ресурс ёки даромаддан тўла ёки қисман йўқотиш хавфи, бу ноаниқлик шароитида ҳар қандай довюрак менежер учун табиий ҳолат, вазият. Бу омадсиз оқибатнинг миқдорий боғланиши.

Таваккалчилик спорт менежментининг хусусий сектори билан узвий боғлиқ ҳолатдир. Ўзбекистонда кейинги йилларда спортнинг хусусий секторини ривожлантириш бўйича бир қатор янги бошқарув тизимлари ва объектлари вужудга келди. Бу секторда жисмоний тарбия ва спортни оммалаштириш аҳоли, айниқса, ёшлар ўртасида соғлом турмуш тарзини тарғиб қилиш учун зарур шарт-шароитлар ва инфратузилмани яратиш, мамлакатнинг халқаро спорт майдонларида муносиб иштирок этиш учун кенг имкониятлар мавжуд. Ушбу имкониятлар давлат секторидаги имкониятлар билан режали уйғунлаштирилса ва давлат шерикчилиги принципига кўра спорт бошқарувини ташкил этиш самарадорлиги янада ошган бўлар эди. Бу жараёнларнинг барчасида бугунги кунда ҳаётга фаол киритилаётган қўл бошқарувидан тизимли бошқарувга ўтиш принципининг аҳамияти янада ортади.

Менежмент хизмати ўзининг моҳиятига кўра жисмоний тарбия ва спорт фаолиятидаги кўпгина умумий принципларга амал қилган ҳолда ривожланиб боради. Улардан энг муҳими илмийлик принциpidир, у ҳар доим назариянинг амалиётдан илгарилаб боришини ҳисобга олган ҳолда жисмоний тарбия ва спорт менежментини бошқарувдаги замон талабларига жавоб бера оладиган бўлишига хизмат қилади. Илмийлик принципи жамиятдаги ижтимоий-сиёсий силжишларни олдиндан илмий асосга кўра билган ҳолда, амалдаги аниқ шароитга қараб бошқариш системасини тўлиқ назоратда ушлаб тура оладиган даражада менежментнинг асосий звеносини топа олишига хизмат қилади.

Ўз фаолиятида илмийлик принципига риоя қилиб, валютаризмни инкор қила оладиган ҳар бир раҳбар иқтисодий қонунлар, жамият ривожланишининг объектив йўналишлари ва бошқарув принциплари орасида ўз соҳасига тааълуқли барча миллий ва жаҳон тажрибаси ютуқларини қўллаш имкониятига эга бўлади.

Илмийлик принципи биринчи навбатда иқтисодиётнинг умумий назарияси, бошқарув назарияси ва амалиётдан фойдаланишни тақозо этади. У ҳар бир иерархик босқичда менежмент объекти сифатида бошқариш жараёнининг комплекс элементи, субъекти сифатида эса маъсулият ва ҳуқуқ билан қуролланган бошқарув органлари, звенолари ва буғинлар мажмуасидан иборат эганлигини акс эттирувчи муҳим элемент сифатида намоён бўлади. Инсонлар, ходимлар ва уларнинг амалий фаолиятлари орқали жисмоний тарбия ва спорт ташкилотларининг барча таркибий қисмларида илмийлик принципи бошқарув системасининг фаол элементига айланади.

Жисмоний тарбия ва спорт менежментининг илмийлик принципи менежментда ҳар қандай тавсия, қабул қилинадиган бошқарув қарорларини илмий томондан асосланган бўлишини тақозо этади. Жисмоний тарбия ва спорт менежментининг илмий асосини бошқарув назарияси ва амалиёти, спорт назарияси ва амалиёти, менежмент, психология, тиббиёт, биология, иқтисодиёт назарияси, иқтисодий таълимлар

тарихи, микроиқтисодиёт, макроиқтисодиёт, тармок иқтисодиёти, жумладан спорт иқтисодиёти, бозор иқтисодиёти, кибернетика, иқтисодий математик усуллар, эконометрия, эргономика, операциялар таҳлили каби фанлар ташкил этади.

Бозор иқтисодиёти шароитида илмийлик принципнинг аҳамияти янада ортиб боради, чунки у иқтисодни, ҳалқ хўжалигининг бошқа тармоқларини, жумладан, жисмоний тарбия ва спортни бошқаришни ислоҳ қилишга асос бўлади. Бошқача сўз билан айтганда, Ўзбекистоннинг хусусиятларини ҳисобга олганда жисмоний тарбия ва спорт менежменти назариясини ижодий ривожлантириб бориш сусаймайди, аксинча янада кучайиб, долзарб масалага айланиб боради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. “Ўзбекистон Республикасида жисмоний тарбия ва спортни янада такомиллаштириш ва оммалаштириш чоратадбирлари тўғриси”даги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 январдаги ПФ-5924 сонли Фармони
2. “Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни 2015 йил 4 сентябрдаги ЎРҚ-394 сон
3. Ш.М. Мирзиёев “Янги Ўзбекистон стратегияси” Тошкент “Ўзбекистон” 2021 йил
4. Ф. Тэйлор «Принципы и методы научного менеджмента» Москва 1911г.
5. Д.А. Абожина “Управления физкультурно- спортивной организаций” Екатеринбург 2017г.
6. Галкин В.В. Экономика и управление физической культурой и спортом: учебное пособие для вузов / В.В. Галкин. - Ростов н/Д.: Феникс, 2006. - 448 с.
7. Жолдак В.И. Менеджмент: монография / В.И. Жолдак, С.Г. Сейранов. - М.: Физическая культура, 2006. - 372 с.
8. М.Шарифхўжаев, Ё. Абдуллаев “Менежмент” Т. 2001 й
9. А. Ўлмасов, А. Вахобов “Иқтисодиёт назарияси” Т. 2006 й.
10. М.А. Икромов, О.С. Казаков, Р.Б. Исмоилов. “Иқтисодиёт ва менежмент асослари” Т. 2009 йил

MAHALLALARDA OILAVIY TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISHNING IQTISODIY SAMARADORLIGI

Xodjamuratova Gulbaxar Yuldashevna

Renessans ta'lim universiteti v.b.professori

Yuldasheva Dildora Kamiljan qizi

Toshkent menejment va iqtisodiyot instituti assistenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada mahallalarda oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish iqtisodiyotni modernizatsiyalashdagi o'rni talqin qilinib, uning iqtisodiy samaradorligini oshirish hamda mamlakatimizda oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish bo'yicha ayrim tavsiyalar taklif etilgan.

Kalit so'zlar: oilaviy tadbirkorlik, kichik biznes, oilaviy tadbirkorlik korxonalari.

Abstract: This article examines the role of the development of family business in the mahalla and its role in the modernization of the economy, and also offers some recommendations for increasing its economic efficiency and the development of family business in our country.

Key words: family business, small business, family enterprises.

Аннотация: В данной статье рассматривается роль развития семейного бизнеса в махалле и его роль в модернизации экономики, а также предлагаются некоторые рекомендации по повышению его экономической эффективности и развитию семейного бизнеса в нашей стране.

Ключевые слова: семейный бизнес, малый бизнес, семейные предприятия.

KIRISH

Bugungi kunda tadbirkorlikni rivojlantirish masalasiga mamlakatimiz rahbariyati katta e'tibor qaratmoqda. Shu jumladan, mahallalarda oilaviy tadbirkorlik korxonalarining rivojlanishidagi yo'nalishlar iqtisodiy jihatdan samarali bo'lishi lozim. Bu yo'nalishlarning iqtisodiy samaradorligi darajasi ko'p omillarga bog'liqdir. Avvalambor, milliy hunarmandchilik bilan shug'ullanayotgan tadbirkorlar yoki oilaviy tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanayotgan korxonalarning ishlab chiqarayotgan mahsuloti yoki ko'rsatishi mumkin bo'lgan xizmatlari, ularning ishlab chiqarish faoliyatida qo'llanilayotgan dastgoxlar va asbob-uskunalarining turi, yangiligi, unumdorligi va boshqa jihatlari oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirishning muhim yo'nalishlarining iqtisodiy samaradorlik darajasini belgilaydi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Mahallalarda oilaviy tadbirkorlik korxonalarini rivojlantirishning yangi yo'nalishlarining iqtisodiy samaradorligini oshirishga olib boruvchi tadbirlarni tuzishga harakat qildik. Mamlakatimizda oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirishda mahalliy-hududiy boshqaruv idoralariga suyanan holda olib borish lozim. Bu ishda viloyatdagi mahalla va qishloq fuqarolar yig'inlari yetakchi bo'lishiga erishish lozim. Ular oilaviy tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishning markazi bo'lishlari lozim. Chunki, oilaviy tadbirkorlik asosan mahalliy iqtisodiyotning uzviy qismi bo'lib, ana shu hududdagi muayyan shart-sharoitlar zahirida faoliyat ko'rsatishga moslashgan. Masalan, oilaviy tadbirkorlik korxonalari ma'lum hududlardagi mavjud ehtiyojlarni e'tiborga olgan holda turli talablarni qondirish uchun tashkil etiladi. Mahalliy hom-ashyo va tabiiy resurslardan foydalanish, ishlab chiqarish hajmiga nisbatan moslashuvchanligi hamda mahalliy bozorga yo'naltirilganligi bilan ajralib turadi.

Iqtisodiyotning tuzilmaviy elementi hisoblangan oilaviy tadbirkorlik yangi turdagi ishlab chiqarishni, ilmiy-texnik yangiliklarni o'rgangan holda yangi jihozlar bozorini o'zlashtirib, muhim vazifani bajaradi. Oilaviy tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish orqali quyidagi samaradorlikka erishish mumkin:

Qarorlar qabul qilishning tezligi va ixchamligi;

Doimiy o'zgarib turuvchi bozor shartlarini hisobga olgan va unga muvofiq, o'z xo'jalik tartibini o'zgartirgan holda faoliyatni va ishlab chiqarish jarayonlarini yengil nazorat qilish va tahlil imkoniyati;

Axborotni to'g'ridan to'g'ri yetkazish, tez o'zlashtirish va yuz berayotgan o'zgarishlarga tez ta'sir ko'rsatish;
Xususi aloqalar tadbirkorlikning asosi;
Chiqimlar kamligi, ish haqi fondining, investitsiyalarning kamligi;
Tadbirkorlik ruhi.

Mahallalarda oilaviy tadbirkorlik faoliyati rivojlantirilishi bilan birgalikda kelgusida bozorga yaqinroq bo'lgan oilaviy tadbirkorlik korxonalari o'z faoliyatining tor ishlab chiqarish dasturlariga, ilg'or texnologiyalarga, kichik seriyali, ilmga boy maslahatlar ishlab chiqarishga qaratadilar. Bu esa bozor aloqalarini tez o'zlashtirishga olib keladi, tovar va xizmatlar taqchilligini yo'qotadi, iqtisodiyotning umumiy rivojlanishiga yordam beradi;

Yirik korxonalarni monopoliyadan chiqarish, iste'mol tovarlari bozorini qayta tuzish, infratuzilmalar obyektlarini rivojlantirishni tezlashtirish;

Iqtisodiy innovatsiya majmuasining asosiga aylanishi;

Aholining, birinchi galda yoshlarning kasbiy texnik darajasini oshirish;

Ishlab chiqarishni qishloq joylarida rivojlantirish, mehnat zahiralariga yaqinlashtirish va milliy ishchi sinfini shakllantirish.

Mahallalarda oilaviy tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishning yo'nalishlari samaradorligiga olib boruvchi rag'batlantirish bo'yicha vazifalar quyidagilardan iborat:

Tadbirkorlik faoliyati iqtisodiy va huquqiy asoslarini takomillashtirish;

Bozor infratuzilmalarini rivojlantirish, banklar, moliya, konsalting va yuridik tuzilmalar bilan o'zaro aloqalarni erkinlashtirish;

Eksport imkoniyatlarini kengaytirish, mahsulotlar yetkazishni ta'minlovchi ulgurji bozorlarni shakllantirish;

Oilaviy tadbirkorlik korxonalari uchun xodimlarni tayyorlash va ularning iqtisodiy va huquqiy bilimlarini oshirish.

Yuqorida aytib o'tilganlardan kelib chiqib, mahallalarda oilaviy korxonalar samaradorligini oshirish va rivojlantirish jarayonlarini kelgusida faollashtirish uchun quyidagilarga e'tibor qaratish zarur:

Oilaviy korxonalarga moddiy-texnik zahiralariga ularning erishishini ta'minlash va kreditlashda fuqarolik mulki hisoblangan korxonalarni qo'llab-quvvatlashga differensial yondashish;

Mahalliy va chet el innovatsiya loyihalari ishlab chiqarish va tarqatishni faollashtirish;

Bozor raqobatbardoshligini ta'minlovchi oilaviy tadbirkorlik korxonalari ishlab chiqarishini iqtisodiy-tashkiliy boshqaruvini ko'paytirish;

Yangi ishlab chiqarishni tashkil qilish va kengaytirishni chet el investitsiyalarini jalb qilish uchun ish rejalari va biznes loyihalar tuzishda oilaviy tadbirkorlik korxonalariga xizmat ko'rsatuvchi konsalting va axborot-konsultatsiya firmalarini rag'batlantirish lozim. Hozirgi vaqtda oilaviy tadbirkorlik korxonalarida boshqaruvni takomillashtirish uchun quyidagilarni amalga oshirish lozim deb hisoblaymiz:

Birinchi va dastlabki muammolar oilaviy tadbirkorlik korxonalarini iqtisodiy resurslar bilan ta'minlash masalasidir. Korxona agar zaruriy bo'lgan resurslar bilan o'z vaqtida ta'minlanmas ekan, bu korxona faoliyatidan samarani kutib bo'lmaydi. Yuqorida tahlil qilingan korxonalarda xom ashyo resursining yetishmasligi, elektr energiya va yoqilg'i ta'minotidagi uzilishlar, moliyaviy resurslar taqchilligi, mehnat resurslarini o'z vaqtida ish haqi va boshqa to'lovlarini to'lay olmaslik singari holatlar oqibatida korxonalarning faoliyatida samarasizlik yuzaga kelib, hatto bankrot holatiga ham tushib qolgan. Demak, korxonadagi menejerlar avvalambor, o'z korxona va tashkilotlarining ta'minotini yaxshilashlari va bu faoliyat turi bilan shug'ullanuvchi xodimlar malakasini doimo takomillashtirish, yaxshilash bilan shug'ullanishlari talab etiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Mamlakatimizda oilaviy tadbirkorlikni yanada rivojlantirish va uning salmog'ini oshirish uchun quyidagilarga katta ahamiyat berish zarur:

Lizing usullarini takomillashtirish;

Investitsiya tavakkalchiligini sug'urtalashni takomillashtirish;

Oilaviy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash uchun tijorat va xususi banklarni takomillashtirish.

Oilaviy korxonalar faoliyatidagi yana bir dolzarb muammolardan biri tadbirkorlik sektori investitsiya va eksport sohasidagi imkoniyatlarini reklama-axborot jihatidan ta'minlash hozirgi talablarga unchalik javob bermaydi. Bozorlarning ishlab chiqarish rejalashtirilayotgan mahsulotlarning hajmini baholash, ehtimol tutilayotgan raqobatchilarning narx-navo va ishlab chiqarish sohasidagi siyosatini rejalashtira olish uchun tajribada kerak bo'ladigan ma'lumotlar majmuasi, xom ashyo va resurslar sohasidagi imkoniyatlar, yangi ishlab chiqarishlarni rivojlantirishning ekologik oqibatlari va hokazolar bo'yicha axborotning yetishmayotganligi loyihalarni puxta ishlab chiqishga ta'sir ko'rsatmoqda. Ko'pchilik tadbirkorlar uchun zamonaviy uskunalar va texnologiyalarni, chet ellik sheriklarini izlash hamda o'z mahsulotlari bilan tashqi bozorlarga chiqish juda qiyin kechmoqda. Oilaviy tadbirkorlik faoliyatini to'g'ri tashkil etish va boshqarish oilaviy tadbirkorlikning rivojlanishi uchun zarur

shartlardan biridir. To'g'ri tashkil etilgan boshqaruv jarayoni mavjud imkoniyatlardan samarali foydalanish orqali daromadlarning ko'payishiga olib keladi. Ushbu tadbirlarni samarali tarzda amalga oshirilishi mamlakatimizdagi oilaviy tadbirkorlik korxonalari va subyektlarining iqtisodiy samaradorligini oshirishga olib boradi. Bu ishlarni amalga oshirish natijasida oilaviy biznes faoliyati samaradorligi yanada ortadi va iqtisodiyot rivojiga ta'siri kuchayadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining «Oilaviy tadbirkorlik to'g'risida»gi Qonuni (26-aprel, 2012-y.)
2. I. Maxkamov, O. Kozokov, X. Xurramova, "Oilaviy tadbirkorlikni tashkil etish va rivojlantirish", Monografiya, 2013.
3. Sh.O. Kuvandikov, "Oilaviy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlashga sinergetik yondashuv", "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali, № 3, may-iyun, 2018-y.

ХУДУДЛАРНИНГ ИНВЕСТИЦИОН ИМКОНияТЛАРИНИ ОШИРИШДА КИЧИК БИЗНЕС ВА ХУСУСИЙ ТАДБИРКОРЛИКНИ КРЕДИТЛАШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МУАММОЛАРИ

Бозоров Илёс Исомиддинович

Тошкент менежмент ва иқтисодиёт институти
“Иқтисодиёт” кафедраси катта ўқитувчиси

Аннотация: Мақолада миллий иқтисодиётнинг турли тармоқларида фаол бўлган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини молиялаштириш, давлат томонидан қўллаб қуватлаш, замонавий технологияларни жорий қилиш, молиявий маблағларни жамлаш, банк кредитлари, ўзмаблағларини кўпайтириш, янги турдаги маҳсулотларни ишлаб чиқиш, венчур асосида молиялаштириш, банк кредитлари тўғрисида таклиф ва хулосалар келтирилган.

Калит сўзлар: миллий даромад, молиявий ресурс, кичик корхоналарни инновацион молиялаштириш, ўз маблағларини кўпайтириш, давлат бюджети, депозит, венчур, банк кредитлари, корхонанинг молиявий фаолиятлари.

Abstract: The article discusses the financing of small business and private entrepreneurship entities actively operating in various sectors of the national economy, government support, the introduction of modern technologies, mobilization of financial resources, bank loans, increasing equity, development of new types of products, venture financing, as well as proposals and conclusions.

Key words: national income, financial resources, innovative financing of small enterprises, increasing equity, government budget, deposits, venture capital, bank loans, financial activities of the enterprise.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы финансирования субъектов малого бизнеса и частного предпринимательства, активно действующих в различных секторах национальной экономики, государственная поддержка, внедрение современных технологий, привлечение финансовых ресурсов, банковские кредиты, увеличение собственных средств, разработка новых видов продукции, венчурное финансирование, а также представлены предложения и выводы.

Ключевые слова: национальный доход, финансовый ресурс, инновационное финансирование малых предприятий, увеличение собственных средств, государственный бюджет, депозит, венчурный капитал, банковские кредиты, финансовая деятельность предприятия.

КИРИШ

Иқтисодиётни янада ривожлантириш ва либераллаштириш шароитида ҳудудларнинг инвестицион имкониятларини оширишга, яъни мамлакатимиз иқтисодий тараққиётини белгиловчи сектор кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни етарлича молиявий ресурслар билан таъминлашга катта аҳамият берилмоқда. Бу эса банк тизимининг инвестицион имкониятларини оширишни тақозо этади.

Президентимиз Ш.М. Мирзиёев томонидан ҳудудларни ижтимоий иқтисодий ривожлантириш борадасида энг асосий масала сифатида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни юритишни осонлаштириш ва уларни самарали фаолият олиб боришлари учун янги фармонлар ва қарорлар қабул қилинди. Бу орқали қўллаб соҳага айниқса банк тизимига оид меёрий ҳуқуқий ҳужжатлар ўзгартирилиб, жараёнлар мақбуллаштирилмоқда. Айниқса, муҳтарам Президентимизнинг 2017 йил 7-февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947 сонли фармони ва у бўйича тузилган Ҳаракатлар стратегияси мамлакатимиз иқтисодий-ижтимоий тараққиётини кейинги янги босқичга кўтариши табиий. Ушбу фармоннинг 3 банди “Иқтисодиётни янада ривожлантириш ва либераллаштириш”га қаратилиб, унинг таркибига мувофиқ келгусида Ўзбекистонда макроиқтисодий барқарорликни янада мустаҳкамлаш ва юқори иқтисодий ўсиш

суръатларини сақлаб қолиш кўзда тутилган. Бунинг учун банк тизимини ислоҳ қилишни чуқурлаштириш ва барқарорлигини таъминлаш, банкларнинг капиталлашув даражаси ва депозит базасини ошириш, уларнинг молиявий барқарорлиги ва ишончилигини мустаҳкамлаш, истиқболли инвестиция лойиҳалари ҳамда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини кредитлашни янада кенгайтириш амалга оширилади.

Кичик бизнес вакилларига кредит бериш хизматлари банк операцияларининг энг асосий актив операцияси ҳисобланиб, ушбу фаолият устида чуқур изланиш ва тадқиқотлар олиб борилишини тақозо этади. Чунки, инвестицион ҳатти ҳаракатлар мажмуи банк активларининг самарадорлигига жиддий таъсир кўрсатиши мумкин бўлган омил ҳисобланади.

Тижорат банклари кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни кредитлаш жараёнида кўплаб ички ва ташқи рискларга учрайди. Агар банк кредит бераётган пайтда кредит олувчининг ахволи ёмон бўлмасада, берилган кредитлардан маълум бир қисми кейинчалик “шубҳали” ёки “умидсиз” активлар сирасига кириб қолиши мумкин. Ушбу ҳолатда банкнинг кредит ресурслари бозорида муаммоли кредитларнинг кўпайиб бориши унинг обруйига жиддий таъсир кўрсатиши мумкин.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни молиялаштириш кўпчилик мамлакатлардаги муаммоли масалалардан биридир. Чунки, маблағга эркин эга бўла олиш имконияти кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик эгаларини хўжалик фаолиятини асосини ташкил этибгина қолмасдан, балки бозор иқтисодиёти шароитида омон қолиш шартларидан биридир.

Тижорат банкларида кредит рискларини бошқариш ҳозирги кунда банк фаолиятининг энг мураккаб ва оғир вазифаларидан бири бўлиб қолмоқда. Кредит хатарини қанчалик катта ёки қанчалик кичик бўлишига макроиқтисодий ва микроиқтисодий омиллар таъсир кўрсатади.

Ҳозирги кунда Республикамизда банкларнинг кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни кредитлашга йўналтирилган маблағлари купайиши билан бирга, уларнинг қайтмаслик ҳолатлари, яъни муаммоли кредитларнинг ҳам миқдори ошиши кузатилиши мумкин. Юқорида айтиб ўтганимиздек, муаммоли кредитлар банкнинг нафақат даромадининг камайишига, балки унинг активларининг йуқолишига ҳам олиб келади.

Бундай ҳолатнинг юзага келишига сабабчи бўладиган омиллар қаторига энг аввало қуйидагиларни мисол қилиб келтириш мумкин:

мамлакат иқтисодиёти ривождаги етарли бўлмаган умумий номутаносиблик;

ссудадан бошқа мақсадларда фойдаланиш ёки кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг банк олдидаги қарзларини ўз вақтида қайтармаслик ҳолатларини тез-тез юз бериб туриши;

банкларнинг фоиз сиёсати, қарз олувчиларнинг кредитга лаёқатлилигини баҳолашдаги камчилик ва хоказолар;

банк фаолияти билан боғлиқ бўлмаган бошқа ҳолатлар.

Республикамизда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш бўйича давлатимиз раҳбари бошчилигида кенг қўламда чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Асосий вазифа, корхоналар сифат жиҳатидан жаҳон стандартига мос келадиган рақобатдош технологияларни ўзлаштириши ва маҳсулот ишлаб чиқаришнинг сифатини ошириши лозим.

Ҳудудларда ижтимоий иқтисодий ривожланишида, айниқса кичик бизнес вакиллариининг иқтисодиётдаги салмоғи ва аҳамиятининг ортишида давлат бошқаруви ҳам муҳим рол ўйнайди. Шунинг учун кўплаб ривожланган давлатларда кичик тадбиркорликни қўллаб қувватлаш бўйича ҳукумат дастурлари ишлаб чиқилиб, ҳаётга тадбиқи давлат органлари томонидан бошқарилади. Ҳозирги кунда мамлакатимизда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни банклар томонидан кредитлаш фаолиятида юқорида санаб ўтилган муаммоларни олдини олиш учун юридик шахс мақомига мансуб кичик корхоналарнинг мавжуд устав капитали, банк билан уларнинг ўзаро алоқадорлиги ва корхоналар ўртасида шартнома ҳужжатларини назорат қилишнинг ягона механизмини шакллантириш лозим.

Шунингдек, замонавий ўзбек банк амалиётида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни кредитга лаёқатлилигини таҳлил қилишга жуда кам аҳамият берилади. Биринчидан, шунинг учунки, яқка тартибдаги қарз олувчиларни кредитлаш амалиёти мамлакатимизда хали кенг тарқалганича йўқ. У ҳозирча шаклланиш босқичида турибди. Шу сабабли, уларнинг кредитга лаёқатлилигини баҳолашнинг меъёрий базаси ҳозирги пайтда янада такомиллаштирилиши лозим. Иккинчидан, ўзбек банклари яқка тартибдаги қарз олувчиларни кредитлаш соҳасини таваккалчилик даражаси ўта юқори ва кам даромадли, деб ҳисоблайдилар ҳамда шу сабабли, ўзларининг мазкур соҳадаги фаолиятлари суғ ривожланмоқда.

Фикримизча, тижорат банкларнинг кредит имкониятларни самарали оширилиши учун қуйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ бўлади, яъни:

янги Зеландия, Дания, Сингапур, Хитой, Жанубий Корея каби иқтисодиёти ривожланаётган давлатлар банк тизими, айниқса инвестициялаш жараёнларини чуқур ўрганиш ҳамда мамлакатимиз банк тизимида амалиётга жорий этиш;

халқаро эътироф этилган тижорат банкларидан тижорат банкларига молиявий инвестицияларни жалб қилиш;

банкларнинг ишлаб чиқилган стратегияга мувофиқ ҳолда аҳолини кредитлаш борасида ўз сиёсатларини ва бўлғуси қарз олувчиларнинг кредитга лаёқатлилигини баҳолашнинг замонавийлашган миллий тизимини ишлаб чиқилиши;

мижозлар ҳақида, хусусан, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлар ҳақида холис ахборот йиғишни ташкил этиш ва уларга ишлов бериш учун банкларнинг алоҳида мустақил тизими сифатида ахборот-таҳлил марказларини ташкил этиш асосида амалга ошириш мақсадга мувофиқдир.

Юқоридаги чора тадбирларнинг самарали амалга оширилиши инвестицион имкониятларни самарали ҳаракатига сабаб бўлади ва ҳудудларнинг иқтисодиётини ривожлантиришга муҳим аҳамият касб этади.

Фойдаланган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2017 йил 7-февралдаги ПФ 49-47 сонли фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022 - 2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармони.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони, 10.11.2023 йилдаги ПФ-193 сони. Кичик ва ўрта бизнесни молиявий қўллаб қуватлаш тизимини такомиллаштириш чора тадбирлари тўғрисида
4. Гафуров У.В. Кичик бизнесни давлат томонидан тартибга солишнинг иқтисодий механизмларини такомиллаштириш: иқт. фан. док. дисс. –Т.: 2017. – 309 б.

КИЧИК ВА ЎРТА БИЗНЕС УЧУН ЯРАТИЛГАН МҲХСЛАРИНИ АМАЛГА КИРИТИШ БЎЙИЧА КЎРСАТМАЛАР ВА УЛАРНИ РЕСПУБЛИКАМИЗДА ҚЎЛЛАШНИНГ АҲАМИЯТИ

Муйдинов Эркин Джамалдинович,

и.ф.н., доцент, Ташкент давлат иқтисодиёт
университети декани,

Ҳозирги босқичда кичик ва ўрта бизнесни мувоффақиятли ривожлан-тиришнинг асосий омилларидан бири – бу халқаро талабларга мувофиқ молиявий ҳисоботларни тайёрлаш усулларини қўллашдир. Бу масала жуда муҳим аҳамиятга эга, чунки, кичик корхоналар нафақат жаҳон иқтисодиёти, балки алоҳида ҳудудлар ва тармоқлар ривожланишида ҳам катта аҳамият касб этади.

Кичик ва ўрта бизнес учун молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартини ишлаб чиқиш Халқаро Бухгалтерлар Федерацияси томонидан 2003 йил июнь ойидан бошланган. 2004 йилда биринчи марта муҳокама учун унинг тайёр бўлган ишланмалари чоп этилди.

МҲХС Кенгаши томонидан 2009 йилнинг 09 июль санасида кичик ва ўрта бизнес (КЎБ) учун ишлаб чиқилган МҲХС ни якуний ҳужжат сифатида эълон қилди. Унинг тўлиқ номи International Financial Reporting Standard for Small and Medium-sized Entities (IFRS for SMEs)- кичик ва ўрта корхоналар учун молиявий ҳисоботнинг халқаро стандарти. Бу ҳужжат халқаро молиявий ҳисобот стандартларини тўлиқ версиясини КЎБ га мослаштирилган ва соддалаштирилган ҳамда тугалланган ҳужжат ҳисобланади [1].

IFRS for SMEsни ишлаб чиқишда, стандартларнинг қуйидаги шартларга мувофиқлиги таъминлаш мақсад қилиб олинди:

- кичик ва ўрта корхоналар учун содда, сифатли, фойдаланишга қулай молиявий ҳисобот стандартлари тизимининг яратиш;

- молиявий ҳисоботларни тузишда мураккабликни минималлашти-ришга эришиш;

- МҲХС концептуал асослари билан ўхшашликни таъминлаш;

- МҲМС тўлиқ версиясини қўллашга босқичма-босқич ўтиш имконини бериш;

- молиявий ҳисоботлардан фойдаланувчиларнинг эҳтиёжларини ҳисобга олиш.

Дунёда 2009 йилнинг ўзидаёқ, IFRS for SMEs эълон қилиниши билан қабул қилган биринчи давлат Жанубий Африка Республикаси ҳисобланади (3).

Ҳозирда дунёнинг 86 та мамлакати уни қўлламоқда ёки қўллашга уринмоқда ёки ўз ҳудудидаги КЎБ корхоналарига қўллашни тавсия этмоқда.

Ўзбекистон республикаси 2022 йили Молия вазирлиги бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартларини (БҲМС) халқаро талабларга мувофиқ-лаштириш соҳасида ҳамкорлик қилиш мақсадида Халқаро молиявий ҳисобот стандартлари жамғармаси (МҲХС жамғармаси) билан шартнома тузди. Осиё тараққиёт банки (ОТБ) Молия Вазирлиги билан ҳамкорликда Ўзбекистоннинг кичик ва ўрта корхоналар учун халқаро молиявий ҳисобот стандартлари (IFRS for SMEs) асосидаги салоҳиятини ва молиявий ҳисоботини кучайтириш мақсадида амалга оширилаётган Кичик ва ўрта корхоналарни ривожлантириш дастурини ишлаб чиқдилар. Юқоридаги расмий ҳужжатларга кўра Ўзбекистон Республикасида IFRS for SMEs ни қўллаш 2 та босқичда амалга оширилиши назарда тутилган.

- биринчи босқичда IFRS for SMEsга мослаштирилган Молиявий ҳисоботнинг миллий стандартлари (МҲМС) ишлаб чиқилади;

- иккинчи босқичда КЎБ корхоналарига IFRS for SMEsга қўллашга ўтиш тавсия этилади.

Осиё тараққиёт банкининг маслаҳатчиси Иан Ритчиенинг фикрича МҲМС Ўзбекистонда молиявий ҳисобот режимининг мантикий ривожла-ниши ҳисобланади. Кичик ва ўрта бизнес учун халқаро молиявий ҳисобот стандартига асосланиб, у Ўзбекистон молиявий ҳисоботини халқаро стандартларга мослаштиради ва ўзбек бизнесига янги сармояларни жалб қилади.

Шунингдек, МХМС Ўзбекистонда изчил икки босқичли МХХС тизимини ишлаб чиқиш учун миллий бухгалтерия стандартларини янгилаш учун ажойиб имкониятдир [2].

Миллий стандартларга максимал даражада мослаштириш орқали маълум давр мобайнида IFRS for SMEs ни қўллашга ўтиш халқаро стандарт-лар талаб қиладиган етарли сифатли молиявий ахборотни босқичма-босқич шакллантиришни ифодалайди.

IFRS for SMEs асосида тайёрланган Молиявий ҳисоботнинг миллий стандарти (МХМС) «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикасининг Қонунига асосан ишлаб чиқилган ва Ўзбекистон Республикасида бухгалтерия ҳисобини меъёрий-ҳуқуқий тартибга солиш элементи бўлиб ҳисобланади. Мазкур МХМС умумий мақсаддаги молиявий ҳисоботларга нисбатан қўллаш учун мўлжалланган.

IFRS for SMEsни қўллашга ўтиш уни қўллаётган мамлакатга қуйидаги имкониятлари беради:

кучга киритилишининг аниқ санаси кўрсатилмаган. Давлатлар уни ўзларида иқтисодий вазият ва ҳуқуқий база юзага келган ва эҳтиёжни пайдо бўлган вақтидан бошлаб қўллашлари мумкин.

халқаро стандартларга мувофиқ тайёрланган молиявий ҳисоботлар шаффофлик ва таққосланувчанликни юқори даражада бўлишини таъмин-лайди

стандартни қўллаш истагида бўлган кичик ва ўрта бизнес, биринчи навбатда, хорижий инвестициялардан фойдаланиш орқали бозорда рақобат-дош устунликка эга бўлишни кутади.;

ҳодимларнинг профессионал даражасини оширади;

ҳисоботнинг сифати ва таққосланувчанлигини таъминлайди;

халқаро аудит ўтказиш имконини беради;

миллий ҳисоб стандартларидан фойдаланишдан воз чекиш имконини яратади;

кичик ва ўрта бизнес корхоналари молиявий ҳисоботларининг фойдаланувчиларини молиявий ахборотга бўлган эҳтиёжларини қондиради;

компания эгалари томонидан бошқарув ҳисоби сифатини ошириш, ишларнинг молиявий ҳолатини янада аниқроқ баҳолаш имконини беради.

Ўзбекистон республикасида кичик ва ўрта бизнес корхоналари учун IFRS for SMEsни қўллашга босқичма-босқич ўтиш режалаштирилган экан уни жорий қилишдан кутилган натижасини олиш учун бу борадаги халқаро амалиётни ўрганиб чиқиб ҳозирда қуйидаги ҳаракатларни амалга ошириш лозим деб ҳисоблаймиз.

IFRS for SMEsни қўллашга рухсат берган дунёнинг 22 та давлатида кичик ва ўрта бизнес корхоналарига танлов ҳуқуқи берилган. Улар МХХС ларини тўлиқ версиясини ёки IFRS for SMEsни ёки мамлакатнинг кичик ва ўрта бизнесга мўлжаллаб ишлаб чиқилган ва амалиётга киритилган бухгалтерия ҳисоби (молиявий ҳисобот) нинг миллий стандартларини қўллашлари мумкин. Бизнинг фикримизча ҳам Ўзбекистон республикасида фаолият кўрсатаётган кичик ва ўрта бизнес корхоналарига шундай имкониятни бериш лозим.

МХХСнинг кичик корхоналар ўртасида тарқалиши шароитида давлат органлари олдида кичик ва ўрта бизнесни ҳисобга олиш тизимини ривожлантириш соҳасида маълум вазифалар қўйилади. Жумладан, биринчи навбатда, кичик ва ўрта бизнес учун бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботи тизимини ривожлантириш бўйича давлат стратегиясини ишлаб чиқиш. Иккинчидан, кичик ва ўрта корхоналар учун МХХСга асосланган МХМС ларини яратишни жадаллаштириш. Бунинг учун қонунчилик базасини шунга мос тарзда модификация қилиш лозим бўлади.

Агар ҳукумат даражасида келажақда IFRS for SMEsни қўллаш давлат стратегияси сифатида тан олингудек бўлинса “Бухгалтерия ҳисоби тўғриси-да” ги Ўзбекистон Республикаси қонуни “Бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботини тартибга солиш” номли 9-моддасига қуйидаги жумлани киритиш лозим деб ҳисоблаймиз:

- кичик ва ўрта бизнес субъектлари ҳисоб сиёсатларида белгилаган ҳолда молиявий ҳисоботларни Молиявий ҳисоботнинг миллий стандартлари (МХМС) ёки кичик ва ўрта бизнес учун ишлаб чиқилган МХХС ёки МХХС нинг тўлиқ версияси асосида тузадилар.

■ IFRS for SMEs талаблари асосида ишлаб чиқилган МХХС ва Ўзбекистон Республикаси Солиқда акс этирилган даромадлар ва харажатлар таркибини қатъий тарзда бир бирига мослаштириш;

■ IFRS for SMEsни нафақат мамлакатимизда халқаро бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботи назарияси билан шуғулланувчи олимлар балки шу соҳада фаолият юритаётган амалиётчилар, илмий иш олиб бораётган тадқиқодчилар, магистрлар ва талабалар ўрганишлари учун тегишли халқаро идоралар билан келишган ҳолда ўзбек тилига таржима қилиш лозим.

■ иқтисодий йўналишда мутахассислар тайёрлайдиган олий таълим муассасалари ўқув режаларига ушбу ҳужжатни ўрганишни ҳеч бўлмаганда танлов фани сифатида киритиш.

■ IFRS for SMEsни таълим муассалари ва ўқув марказларида ўқитиш бўйича дарслик, ўқув ва амалий қўлланмалар яратиш борасида қилинаётган ишларни давлат ёки халқаро жамғармалар грантлари орқали рағбатлантири-лишини йўлга қўйиш.

■ мазкур стандартни тушунадиган ва амалиётга қўллай оладиган бухгалтерларни тайёрлаш. Бунинг учун шу йўналишда тадбиркорларга хизмат кўрсатаётган ўқув марказларининг харажатларини давлат томонидан қоплаб бериш бўйича лойиҳалар ишлаб чиқиш.

■ Иқтисодиёт ва Молия вазирлиги томонидан кичик ва ўрта бизнес учун ишлаб чиқилган МХХСни ва IFRS for SMEsни амалиётга жорий қилиш бўйича дастурий таъминотни ишлаб чиқишни рағбатлантириш назарда тутилган оид кўрик эълон қилиш

Фойдаланилган манбалар рўйхати

1. International Accounting Standards Board (IASB) (2009a). International Financial Reporting Standards (IFRS) for Small and Medium-Sized Entities (SME). URL: <http://www.ifrs.org/ifrs-formes/Pages/ifrs-for-smes.aspx>
2. https://buxgalter.uz/publish/doc/text185806_zachem_malomu_biznesu_nsfo_i_kakaya_mojet_byt_alternativa_u_obyazatelnogo_plana_schetov

ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАСИ КОРХОНАЛАРИНИ ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНТИРИШ МЕХАНИЗМИНИНГ ВОСИТАЛАРИ ВА УСУЛЛАРИ

Шарипова Бибижон Бахтиёрвна

Хоразм вилояти педагогик маҳорат маркази “Мактабгача,
бошланғич ва махсус таълим методикалари” кафедраси ўқитувчиси,
Урганч давлат университети мустақил изланувчиси

Аннотация: Ушбу мақолада хизмат кўрсатиш корхоналарининг инновацион ривожланишининг ташкилий-иқтисодий механизмини шакллантириш омиллари ва шартлари, хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналарининг инновацион ривожланишига таъсир этувчи омиллар, хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналарининг ташкилий-иқтисодий инновацион ривожланишини шакллантириш кетма-кетлиги, хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналарини инновацион ривожлантиришнинг ташкилий-иқтисодий механизмининг таркибий қисмлари ёритилган.

Таянч иборалар: хизмат, хизматлар соҳаси, кўрсатилган хизматлар ҳажмининг динамикаси, хизмат кўрсатиш соҳасидаги корхоналарни янада ривожлантириш.

Abstract: In this article, the factors and conditions for the formation of the organizational-economic mechanism of the innovative development of service enterprises, the factors affecting the innovative development of service enterprises, the sequence of the formation of the organizational-economic innovative development of service enterprises, the organizational-economic mechanism of the innovative development of service enterprises components are highlighted.

Key words: service, service sector, dynamics of the volume of provided services, further development of enterprises in the service sector.

Аннотация: В данной статье рассмотрены факторы и условия формирования организационно-экономического механизма инновационного развития предприятий сферы услуг, факторы, влияющие на инновационное развитие предприятий сферы услуг, последовательность формирования организационно-экономического инновационного развития предприятий сферы услуг. Выделены организационно-экономический механизм инновационного развития предприятий сферы услуг.

Ключевые слова: сервис, сфера услуг, динамика объемов оказанных услуг, дальнейшее развитие предприятий сферы услуг.

КИРИШ

Маълумки, XIX асрнинг иккинчи ярми ва XX асрнинг биринчи ярми инновацион ривожланиш назариялари шакллана бошлаган даврдир. Инновацион ривожланишни тадқиқ этишнинг назарий асосларини таҳлил қилиш [1,2,3,4,5] корхоналарнинг инновацион ривожланиши эволюция назарияси нуқтаи назаридан энг тўғри кўриб чиқилишини аниқлашга имкон берди. Чунки, эволюция ривожланиш шаклларида биридир ва инновациянинг ўзи мақсадли ижобий ўзгаришларнинг бир туридир. Инновацион ривожланиш - бу ўз фаолиятининг танланган миссияси ва фаолиятнинг қабул қилинган мотивацияси доирасида ташқи муҳитнинг ўзгариши шароитида корхона потенциалини рўёбга чиқаришнинг янги усуллари ва йўналишларини доимий излаш ҳамда улардан фойдаланишни ўз ичига олган ривожланиш деб қараш мумкин.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ

А.М.Фоломев [7], хўжалик юритувчи субъектга таъсир қилувчи омилларнинг ташқи ва ички бўлинишини чеклайди. Унинг фикрича, ташқи омиллар корхонанинг умумий иқтисодий шароитларини,

яъни иқтисодиётнинг ҳолатини ва унинг ривожланиш даражасини, халқаро меҳнат тақсимотига қўшилишни ўзига хослигини ҳамда саноатнинг ишлаб чиқариш ва истеъмол эҳтиёжларини қондиришга йўналтирилганлигини, бозорнинг ривожланиш даражасини акс эттиради. Умуман олганда ташқи омилларга хизматлар кўлами, давлат-ҳуқуқий механизми, қонунчилик базасининг самарадорлиги ва унинг ривожланиш даражаси, муайян чегаралар ҳамда тақиқларни белгиловчи иқтисодий фаолиятнинг ҳуқуқий ва тартибга солувчи таъминланганлик даражасини ҳам киритилади. И.В.Афониннинг [8] сўзларига кўра, ички омилларни тўртта мустақил гуруҳга бўлиш керак: - ташкилий-бошқарув – бошқарув ҳолати, янгиллик, ўзгартириш, қайта куриш қобилияти ва ички бошқарув тузилмаси; - технологик – замонавий технологияларни ривожлантиришга ва янги маҳсулотларга бозор эҳтиёжларига эътибор қаратиш; - иқтисодий – капиталнинг етарлилиги, актив ва пассивларнинг сифати, рентабеллик ва ликвидлик; - ижтимоий-психологик – ходимларнинг ташкилотга инновацияларни киритишга муносабати, кутишлари ва муносабати. Бундан келиб чиқиб бозор шароитида хизмат кўрсатиш соҳасидаги корхона фаолиятининг асосий йўналишларини ҳисобга олган ҳолда омилларни қуйидагича таснифлаш мумкин: - табиатига кўра: иқтисодий, иқтисодий бўлмаган; - башорат қилиш имконияти ҳақида: башорат қилинган, прогноз қилинмаган (тасодифий); - имкон қадар назорат қилиш ва бошқариш: бошқариладиган, бошқарилмайдиган; - ҳаракат давомийлиги бўйича: бир марталик, даврий, доимий.

Иқтисодий омилларни молиявий ва тижоратга бўлиш мумкин. Молиявий омиллар асосан билвосита таъсир қилувчи валюта курси, инфляция, капитал бозоридаги рентабеллик, кредитлар бўйича фоизлар, фонд бозоридаги вазият омиллари дидир. Бозор конъюнктурасининг ўзгариши, маҳсулотга бўлган талабнинг ўзгариши, янги рақобатчиларнинг пайдо бўлиши, етказиб берувчилар ва харидорлар билан ҳисоб-китоб ҳамда тўлов муносабатлар корхона фаолияти билан боғлиқ тижорат омиллари деб юритилади. Хавфли вазиятни келтириб чиқариши мумкин бўлган технологик ривожланиш омиллари иқтисодий бўлмаган характердаги табиий офатлар, экология, сиёсий қарорлар, транспортнинг ишлаши, ишлаб чиқариш жараёнининг бузилишини киритиш мумкин.

О.Фиговскийнинг сўзларига кўра, бошқариладиган омиллар - бу уларнинг ўзгаришининг салбий таъсирини камайтириш ёки ижобий таъсирни ошириш учун таъсир қилиши мумкин бўлган ўзгарувчилар дидир. Демак, шуни таъкидлаш керакки, хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналарининг инновацион ривожланишига инновацияларнинг ривожланишига ёрдам берувчи ёки уларни жорий этишга тўсқинлик қилувчи бир қатор омиллар таъсир кўрсатади. Инновацион ривожланиш омиллари иккита асосий турга бўлиш мумкин: ички (хизмат кўрсатиш соҳасининг алоҳида корхонаси томонидан назорат қилинадиган омиллар) ва ташқи омиллар (хўжалик юритувчи субъект таъсирига дучор бўлмаган омиллар).

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ

Асосий илмий-назарий қоидаларни ишлаб чиқишда илмий абстракциялаш, таҳлил ва синтез, статистик гуруҳлаш моделлаштириш каби илмий тадқиқот усулларидадан фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси (асосий қисм).

Шуни таъкидлаш керакки, хизмат кўрсатиш соҳасидаги корхоналарнинг фаолияти қуйидаги омиллар гуруҳлари билан белгиланади: иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий.

Ҳар бир омиллар гуруҳи хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналарининг инновацион ривожланишига турлича таъсир кўрсатади ва шунинг учун уларни корхоналарни инновацион ривожлантиришнинг ташкилий-иқтисодий механизмини шакллантиришда ҳисобга олиш керак (1-расм).

Муваффақиятли бошқарувнинг зарурий шarti корхонанинг инновацион ривожланишининг яхлит ташкилий-иқтисодий механизмини шакллантириш ва қўллашдир, бу унинг элементларининг аниқ тартибини ва уларнинг ўзаро таъсири самарадорлигини таъминлайди. Хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналарини инновацион ривожлантириш механизмини такомиллаштиришнинг долзарблиги жаҳон иқтисодий муносабатларидаги чуқур таркибий ўзгаришлар билан боғлиқ. Улар ижтимоий ҳаётнинг барча жабҳаларида - анъанавий эҳтиёжларнинг йўқолишига олиб келадиган ижтимоий эҳтиёжлар таркибидаги динамик ўзгаришлардан тортиб, янги бозорларнинг фаол ривожланишигача намоён бўлади.

Шунингдек, барча омилларни икки гуруҳга бўлиш тавсия этилади: ташқи ва ички таъсир омиллари. Таъсирнинг ташқи омиллари - бу ташқи муҳитдан ткорхона инновацион ривожланишига таъсир қилувчи омиллар. Бундай омилларга қуйидагилар киради: мамлакатдаги сиёсий вазият, мамлакатнинг иқтисодий ўсиш даражаси, ташқи молиялаштириш манбаларининг мавжудлиги, миллий ва халқаро қонунчилик базаси, солиқ сиёсати, мамлакатдаги илмий-техникавий тараққиёт, мамлакатдаги экологик вазият, экологик хавфсизлик бўйича мамлакат ва халқаро дастурлар ва бошқалар [6].

1-расм – Хизмат кўрсатиш корхоналарининг инновацион ривожланишининг ташкилий-иқтисодий механизмини шакллантириш омиллари ва шартлари [18]

Ички омиллар - бу корхонанинг ички муҳитида инновацияларнинг ривожланишига таъсир қилувчи омиллар. Буларга ташкилотнинг экологик тадбирларни амалга ошириш йўналишидаги мақсадлари; ички молиялаштириш манбалари билан таъминланганлик даражаси; экологик хавфсизлик бўйича мутахассислар ва тегишли таркибий бўлинмаларнинг мавжудлиги киради. Маълумки, ташқи омилларнинг ўзгариши амалда ҳўжалик юритувчи субъектга боғлиқ эмас. Ички омиллар бевосита корхона ташкилотининг ўзи томонидан белгиланади.

Хизмат кўрсатиш соҳасидаги корхонанинг инновацион ривожланишини амалга оширишда қандай омиллар инновацион жараёни секинлаштириши ёки тезлаштириши мумкинлигини билиш жуда муҳимдир. Хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналарининг инновацион ривожланишига таъсир этувчи асосий омиллар 1-жадвалда келтирилган.

1-жадвал. Хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналарининг инновацион ривожланишига таъсир этувчи омиллар [18]

Омиллар гуруҳлари	Хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналарининг инновацион ривожланишини тўхтатувчи омиллар	Хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналарининг инновацион ривожланишига ёрдам берувчи омиллар
Иқтисодий	- инвестиция лойиҳаларини молия-лаштириш воситаларининг етишмас-лиги; - моддий ва илмий-техника базасининг заифлиги; - захира қувватининг етишмаслиги; - зарур малакали кадрлар ва ресурс-ларнинг етишмаслиги; - инновацияларни ишлаб чиқиш ва жорий этиш билан боғлиқ юқори харажатлар; - корхонанинг барқарор ташкилий тузилмаси; - ҳаддан ташқари марказлаштириш; - авторитар бошқарув услуги; - тармоқлараро ва ташкилотлараро ўзаро алоқаларнинг мураккаблиги; - режалаштиришдаги қатъийлик; - иштирокчилар манфаатларини мувофиқлаштиришнинг қийинлиги.	- ишлаб чиқариш базасини сақлаш ва кенгайтириш; - захира молиявий ва моддий-техника воситаларининг етарли ҳажми; - илғор технологиялар, зарур иқтисодий ва илмий-техник инфратузилма билан етарли даражада таъминлаш; - ташкилий тузилманинг мослашув-чанлиги; - корхона бошқарувининг демократик услуги; - горизонтал ахборот оқимларининг катта қисми; - муаммоли соҳаларга эътибор қаратиш, улар қошида ташкилий гуруҳларни шакллантириш; - корхона бошқарувини марказсиз-лаштириш; - ўрнатилган бозорларга эътибор қаратиш.
Сиёсий	- монополияга қарши, солиқ, амортизация ва патент-лицензия тўғрисидаги қонун ҳужжатлари томонидан чекловлар ва бошқалар; - муваффақиятсизлик учун ноаниқликдан қўрқиш;	- инновацион фаолиятни рағбатлантирувчи қонунчилик чоралари (хусусан, имтиёзлар); - инновацион ривожланишни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ва бошқалар
Ижтимоий	- ходимларнинг мақомини ўзгартириш каби оқибатларга олиб келиши мумкин бўлган ўзгаришларга қаршилиқ; - янги иш топиш зарурати; - ишлаб чиқилган инновациялар муваффақиятида катта ноаниқлик; - хулқ-атвор ва урф-одатларнинг мавжуд стереотипларини бузиш.	- инновацион ривожланиш иштирокчи-ларини маънавий рағбатлантириш; - инновацион ривожланишнинг жамоат-чилик томонидан тан олиниши; - предметни ижодий амалга ошириш имкониятларини таъминлаш; - меҳнат жамоасида нормал психологик иқлим

Ички омилларнинг учта гуруҳи орасида хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналарининг инновацион ривожланишига ҳал қилувчи таъсир кўрсатадиган иқтисодий омил бўлиб, у корхоналарнинг инновацион ривожланиш (инновацион лойиҳаларни молиялаштириш даражаси, моддий-техника базасини ривожлантириш, малакали ходимлар ва бошқалар) қобилятини тавсифлайди. Шунинг учун хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналари инновацион ривожланишнинг ўзларининг ташкилий-иқтисодий механизмини қуришнинг мақбул йўлини танлаш учун ушбу омилларни диққат билан ўрганишлари керак. Иқтисодий луғатда [9] “механизм” атамаси “ҳар қандай ҳаракат, ҳодисани белгиловчи ҳолатлар, жараёнлар кетма-кетлиги тизим сифатида ҳар қандай ҳаракатнинг тартибини белгиловчи қурилма” - деб таърифланади.

Ушбу “механизм” атамаси иқтисодчилар томонидан механикадан олинган бўлиб, кириш ва чиқиш бўғинлари мавжудлигида баъзи бир бўғинлар ҳаракатини бошқаларининг зарурий ҳаракатига айлантирадиган бўғинлар тизимини англатади. Ҳозирги замон иқтисодий луғатида иқтисодий механизм “иқтисодий жараёнларга таъсир қилиш, уларни тартибга солиш усуллари ва воситалари мажмуи” деган маънони билдиради [10]. Бндан кўринадики, ҳўжалик механизмини иқтисодий дастак ва воситаларнинг оддий йиғиндиси сифатида эмас, балки уларнинг тизими, яъни ўзаро боғланган ва ўзаро шартланган муайян иқтисодий тартибга солувчилар бирикмаси сифатида белгилаш мумкин [11].

Аниқроқ талқинни Л. Гурвиц таклиф қилди, у механизмни субъектлар ва марказ ўртасидаги ўзаро таъсир сифатида белгилайди, бу уч босқичдан иборат: ҳар бир субъект хусусий равишда марказга m , хабарни юборади, марказ барча хабарларни қабул қилиб, ҳисоблайди ва марказ Y кутилган натижасини $Y=f(m_1, \dots, m_n)$ эълон қилади ва керак бўлганда уларни ҳаётга тадбиқ қилади [12]. Шундай қилиб, умуман олганда, механизмни ўзига хос усуллар, шакллар, воситалар ва бошқарув усуллари билан корхона ривожланишини ташкил этиш усули деб ҳисоблаш мумкин.

Механизм бошқарувчи ва бошқариладиган тизимларнинг ўзаро таъсирини таъминлайди. Ташкилий-хўжалик механизми корхона хўжалик механизмининг таркибий қисми бўлиб, у бошқарув шакллари, усуллари, турлари ва усуллари билан биргаликда бошқарув аппарати ва ташкилий омилни ўз ичига олади. Шунингдек, корхонанинг муваффақиятли ишлаши учун инновацион ривожланишнинг ташкилий-иқтисодий механизми муҳим рол ўйнайди. Ривожланиш механизми бўйича биз хизмат кўрсатиш соҳасидаги корхонанинг фаолият самарадорлигини ва рақобатбардошлик даражасини ошириш учун бошқариладиган тизимнинг янги сифат ҳолатига ўтишини таъминлайдиган усуллар, воситалар, усуллар тизимини тушунишни таклиф қиламиз.

Шу билан бирга, замонавий шароитда бундай ривожланишга фақат инновацион фаолиятни амалга ошириш шароитида эришиш мумкин, шунинг учун хўжалик юритувчи субъектлар ривожланишининг асосий омили инновацион фаолиятдир. Иқтисодий адабиётларда хизмат кўрсатиш корхоналарининг инновацион ривожланиш механизмини шакллантириш ва таркибий қисмларига ягона концептуал ёндашув мавжуд эмас. Бу борада, Ю.С.Глазкова [13] ва В.А.Колоколов [14] инновацион ривожланиш механизмини ва иқтисодий ривожланиш нуқтаи назаридан ҳақиқатга мос келмайдиган инновацион механизмини аниқладилар.

Ю.С.Глазков ёндашувига кўра инновацион ривожланиш механизми. меҳнат, капитал, ахборот таъминоти, ҳуқуқий таъминот ва молиявий таъминот каби элементлардан иборат. Шунинг таъкидлаш жоизки, бундай ёндашувнинг амалий йўналтирилганлигига қарамай, инновацион ривожланишнинг таклиф этилаётган механизми ҳам фақат инновацион техник ва инновацияларга урғу беради, корхоналарнинг инновацион ривожланишини ташкилий қўллаб-қувватлаш ҳам эътиборга олинмайди, бошқарув, ташкилий ва бошқа турдаги инновациялар умуман ҳисобга олинмайди.

Бошқа иқтисодчилар инновацион ривожланиш механизми категориясини кўриб чиқишда хўжалик юритувчи субъектнинг инновацион ривожланишининг ўзига хос хусусиятлари ва вазифаларини ҳисобга олмайдилар, бу эса хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналари учун айниқса муҳимдир. А.А.Трифилова томонидан корхоналарнинг инновацион ривожланишининг иқтисодий механизми инновацион ривожланишнинг ресурс компонентини миқдорий баҳолашни ва инновацион ривожланиш стратегияси танлаб олинган инновацион салоҳиятни баҳолаш моделини таклиф қилган [15]. Лекин, ушбу моделда асосий эътибор корхоналарнинг инновацион фаоллиги кўрсаткичига ва фақат иккита турдаги (техник ва технологик) инновацияларга қаратилган бўлиб, бу эса хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналари фаолиятининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олмайди.

Корхоналарнинг инновацион ривожланиш механизмини шакллантиришнинг яна бир ёндашуви А.В.Овсянникова томонидан таклиф қилинган. Ушбу концепцияга кўра, корхонанинг инновацион ривожланиш механизми инновацион ривожланиш вазифалари ва уни қўллаб-қувватлаш шакллари, воситалари ҳамда усулларининг ўзаро боғлиқлигига асосланади, аммо бу ёндашув корхонанинг инновацион имкониятларини ҳисобга олмайди. Унга кўра, корхона “кириш” ва “чиқиш”даги маълумотлар мавҳум хусусиятга эга ва уни қандай баҳолаш кераклиги аниқ эмас. И.А.Кузовлева, С.Г.Кузнецов ва О.Г.Кураленколар [16] ўз тадқиқотларида корхонанинг инновацион ривожланиш механизмини шакллантиришда тадбиркорлик субъектининг инновацион фаолиятини давлат ва ҳудудий тартибга солишга урғу беришган.

Бироқ, аввалги моделларда бўлгани каби, таклиф қилинган механизм учун ишлаш кўрсаткичлари мавжуд эмас ва фақат техник ҳамда технологик янгиликлар кўриб чиқилади. Корхоналарнинг инновацион ривожланишининг самарали механизмини шакллантириш муаммолари билан кўплаб иқтисодчилар шуғулланишган [17]. Ушбу олимларнинг нуқтаи назари бўйича, кўрсатилган механизмни ташкилий, молиявий ва иқтисодий усуллар, шакллар, ва воситалар (уларнинг ҳар бири ўзига хос бошқарув таъсир шаклларига эга) сифатида таърифлаш мумкин.

Хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналари учун инновацияларни ишлаб чиқариш ва истеъмол қилиш жараёни истеъмол жараёнига тўғри келишини ҳисобга олсак, бунинг натижасида уларнинг инновацион фаолияти натижаларини кўпинча аниқлаб бўлмайди, шунинг учун хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналарини инновацион ривожлантиришнинг ташкилий-иқтисодий механизми деганда инновацион ўзгаришлар орқали қайтариб бўлмайдиган мақсадли ўзгаришларни амалга оширишни тартибга солиш ва рағбатлантиришни таъминлайдиган ўзаро боғлиқ иқтисодий усуллар ва воситалар, бошқарув таъсирини амалга ошириш усуллари тушунилади.

Бундай ривожланиш, албатта, мавжудларни ўзгартириш ва янги савдо бозорларини шакллантириш билан боғлиқ. Умуман олганда, инновацион фаолият ва инновацион ривожланиш бозор имкониятларини аниқлаш ҳамда амалга ошириш натижасида юзага келади. Инновацион ривожланиш халқаро бозордаги мавқеини мустаҳкамлашга, хизматларнинг рақобатбардошлигини оширишга, хизматлар савдоси балансини яхшилашга ва иқтисодиётни диверсификация қилишга хизмат қилмоқда.

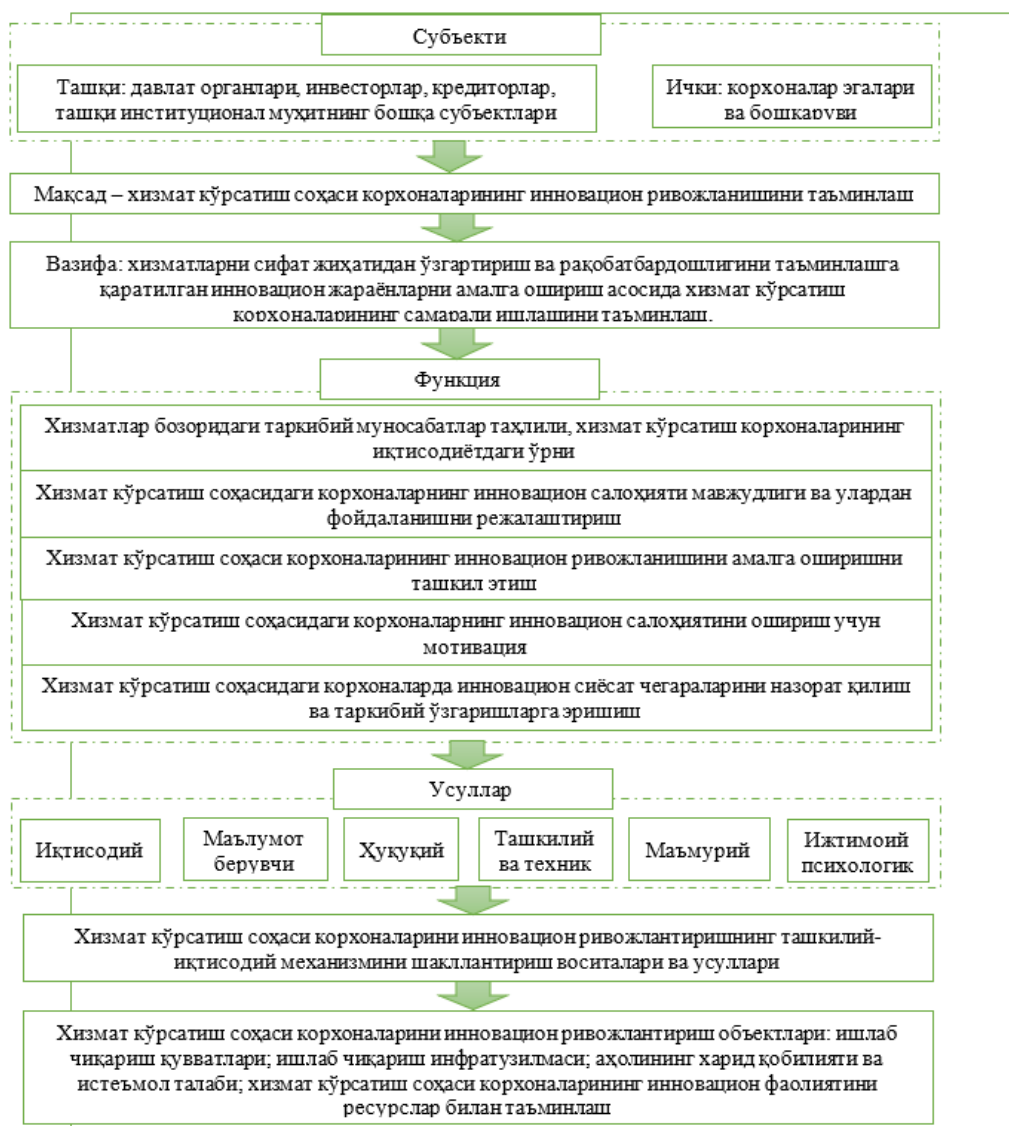

Хизмат кўрсатиш соҳасининг иқтисодий функцияларига моддий хизмат кўрсатиш шаклида қўшимча имтиёзлар яратишга қаратилган фаолият, шунингдек, моддий ишлаб чиқариш жараёнига хизмат қиладиган ва шу билан ўсиб бораётган жамғармаларни келтириб чиқарадиган фаолият киради. Биринчи иқтисодий функция моддий неъматларни ишлаб чиқариш жараёнига хизмат қилишдир. Турли хил моддий хизматларни етказиб бериш транспорт ва алоқа хизматларини, юридик маслаҳатларни ёки техник хизмат кўрсатишни талаб қилиши мумкин бўлган моддий ишлаб чиқариш соҳасига ўтказилади.

Инновацион ривожланишнинг ташкилий-иқтисодий механизмининг таркибий қисмларини тақсимлаш инновацион фаолиятни самарали ташкил этиш ва бошқариш, корхонада инновацион механизми фаоллаштириш учун зарурдир. Ташкилий-хўжалик механизми мураккаб тузилишга эга бўлиб, унинг айрим элементларини ажратиб кўрсатиш мақсадга мувофиқдир (2-расм).

Шу билан бирга, хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналарининг ташкилий-иқтисодий инновацион ривожланишини шакллантиришнинг иқтисодий таркибий қисмлари бўлган инновацияларни яратиш, тарқатиш ва жорий этишни молиялаштириш ва кредитлаш, энг янги технологияларни яратувчи ва жорий этувчи корхоналарни солиққа тортиш ва суғурталаш, илмий-техникавий маҳсулотлар нархини белгилаш, фанни рағбатлантириш ва турли даражадаги инновацияларни яратишдан иборат бўлиши керак.

Иқтисодий билан боғлиқ бўлган иккинчи функция аҳолига кўрсатиладиган хизматлар ёрдамида амалга ошириладиган ишчи кучини яратишдир. Уларга таълим муассасаларининг хизматлари ва бошқалар киради. Учинчи функция узоқ муддатли буюмларни буюртма асосида ишлаб чиқариш ёки уларнинг илгари йўқолган истеъмол хусусиятларини тиклаш орқали қўшимча моддий неъматларни яратишни ўз ичига олади. Бу вазифани маиший хизмат кўрсатиш корхоналари бажаради.

2-расм. Хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналарининг ташкилий-иқтисодий инновацион ривожланишини шакллантириш кетма-кетлиги [18]

Хизмат кўрсатиш соҳасининг ижтимоий функцияларига, биринчидан, аҳолининг турли хил хизматларга бўлган эҳтиёжларини қондириш киради, иккинчидан, ижтимоий функциялар гуруҳи харажатларни камайтиришни таъминлайди бунда, уй-жой коммунал ва маиший хизмат кўрсатиш ташкилотлари фаолияти туфайли уй ҳўжаликларида меҳнат шароитларини яхшилаш кўзда тутилади. Ҳозирги иқтисодий шароитда инновациялар хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналари фаолияти самарадорлигини оширишда ҳал қилувчи ўрин тутди. Уларнинг фаол амалга оширилиши тадбиркорлик субъектларига барқарор ривожланиш суръатларини таъминлаш, ички ва жаҳон бозорларида рақобатбардош позицияларини мустаҳкамлаш имконини беради.

3-расм. Хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналарини инновацион ривожлантиришнинг ташкилий-иқтисодий механизмининг таркибий қисмлари [18]

Микрокредитларни жорий этиш, субъектларни имтиёзли кредитлаш, лизинг ва бошқа хизматларни жорий этиш орқали тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш учун қулай кредит муҳитини яратишга қаратилган хизмат кўрсатиш соҳасини бошқаришнинг ташкилий-иқтисодий механизмининг молиявий-кредит таркибий қисмига алоҳида эътибор қаратиш лозим (3-расм).

Ривожланган бозор иқтисодиётига эга мамлакатларда корхоналарни бошқаришнинг билвосита усулларининг асбоблар тўплами жуда хилма-хилдир. Унинг асосий қисми асосан солиқ соҳасида, аниқ имтиёзлар тизими орқали жамланган. Ушбу механизмни қўллаш натижаси хизмат кўрсатиш корхоналарига ташқи муҳитда ўз фаолиятини кўрсаткичлар бўйича рақобатчиларга нисбатан энг яхши тарзда амалга ошириш имконини берадиган инновацион ривожланиш даражасига эришишдир.

Ушбу механизмнинг барча таркибий қисмларининг самарали ишлаши унинг барча таркибий қисмларининг ўзаро боғланган, мувофиқлаштирилган иши туфайли мумкин. Шу билан бирга, хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналарини самарали инновацион ривожлантириш учун инновацион ривожланиш учун тегишли шарт-шароитларни таъминлаш керак, бунинг учун хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналари муайян чораларни кўришлари керак.

Хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналарини инновацион ривожлантиришнинг ташкилий-иқтисодий механизми тизимли ёндашувни ва шунга мос равишда уни ички мазмуни ҳамда фаолият кўрсатишининг ташқи муҳити нуқтаи назаридан комплекс деб ҳисоблашни талаб қилади ва шунинг учун бир неча босқичда амалга оширилиши керак. :

1. Хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналарини инновацион ривожланишининг ҳозирги ҳолатининг диагностикаси (инновацион ривожланишнинг бешта асосий таркибий қисми аниқланади: умумий (инвестицион) кўрсаткичлар, ишлаб чиқариш кўрсаткичлари, меҳнат кўрсаткичлари, маркетинг кўрсаткичлари, маҳсулот кўрсаткичлари). Корхонанинг инновацион ривожланишини диагностикаси инновацион ривожланиш имкониятларини инновацион салоҳият ва инновацион ривожланишнинг ҳозирги ҳолатини таққослаш орқали аниқлаши керак. Муҳим нуқта - инновацион салоҳият ва ҳозирги инновацион ривожланиш ўртасидаги номутаносибликларни таҳлил қилиш.

2. Инновацион ривожланишнинг ҳозирги ҳолати ва салоҳиятидан келиб чиққан ҳолда тегишли инновацион ривожланиш стратегиясини шакллантириш, унда асосий ривожланиш стратегиялари ва уларнинг инновацион таркибий қисмларини аниқлаш, муқобил инновацион стратегиялар ишлаб чиқиш ва баҳолаш, устуворлик берилган инновацион стратегияни танлаш ва баҳолаш амалга оширилади. Корхонанинг инновацион стратегияси режалаштириш ва бошқаришнинг бир неча даражаларида кўриб чиқилиши керак ва унинг мақсади учун кеч ёндашувлар қўлланилади. Бунда, менежментнинг кооператив даражасида SWOT-таҳлил, бизнес даражасида - GAP-таҳлил, Портер стратегик модели, Boston Consulting Group матрицаси, «McKinsey - General Electric» матрицаси, компания даражасида - асосий STP таҳлилини қўллаш мақсадга мувофиқдир.

Шундай қилиб, энг жозибадор инновацион стратегияни аниқлашда корхона маълум тамойилларга амал қилади, улар орасида ташқи муҳит имкониятлари ва талабларига мувофиқлиги, ташкилотнинг мақсадларига мувофиқлиги ва унинг миссиясига мувофиқлиги, корхонанинг кучли ва рақобатчиларнинг заиф томонларидан фойдаланиш, корхонанинг заиф томонлари ва рақобатчиларнинг кучли томонларини зарарсизлантириш ёки қоплаш натижасида рақобатдош устунликларга эришиш, зарур ресурслар, илмий, техник, касбий ва касбий салоҳият мавжудлиги, фирманинг барча таркибий бўлинмалари ўртасида мувозанатга эришиш, ягона тизим сифатида инновацион фаолиятнинг синергик таъсирини аниқлаш энг муҳимлари ҳисобланади.

3. Инновацион ривожланиш стратегиясини амалга ошириш ва унинг самарадорлигини баҳолаш. Хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналарининг фаолияти доирасидаги ҳар қандай оқилона механизм куйидаги тамойилларга асосланиши керак:

1. Сифат жиҳатдан аниқланган элементлар ва уланишларни танлашга раҳбарлик қилувчи мувофиқлик принципи, бунинг натижасида уларнинг умумийлиги унинг элементларида мавжуд бўлмаган хусусиятларга эга бўлган тизимга айланади.

2. Фаоллаштириш тамойили тизим элементларининг барча функцияларини ва улар орасидаги боғланишларни аниқлаш, уларнинг миқдорий ва сифат аниқлигини ўрнатиш ҳамда тизим мақсадига эришиш учун бу алоқаларни онгли равишда қўллаб-қувватлашни ўз ичига олади. Бу тамойил механизмнинг самарадорлик даражасини белгилайдиган мувофиқлик принципи деб ҳам аталади.

3. Концентрация тамойили асосий тизим функциясини амалга оширишга алоҳида функцияларни бўйсундиришдан иборат.

4. Лабиллик принципи - тизимни ишлаб чиқиш жараёнини онгли равишда қўллаб-қувватлаш, уни ташкил этиш даражасини ошириш.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Хулоса қилиб айтганда, хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналарини инновацион ривожланиш механизмини тизимлилик, мураккаблик, инновацияга йўналтирилганлик каби шакллантириш тамойиллари тизими билан биргаликда кўриб чиқиш лозим. Хусусан:

- тизимлилик принципи корхонанинг инновацион ривожланиш механизмини эҳтимолий хусусиятга эга очик, мослашувчан, динамик тизим сифатида шакллантиришни таъминлайди;

- мураккаблик тамойили корхоналар фаолиятини давлат ва минтақавий тартибга солиш усулларида белгиланган чегаралар доирасида бундай механизмни шакллантиришдан иборат;

- инновацияга йўналиштирилганлик тамойили доимий равишда ўз салоҳиятини рўёбга чиқаришнинг янги усуллари ва йўналишларини излаш ва улардан фойдаланиш ҳисобига беқарор муҳитда ҳўжалик юритувчи субъектнинг узоқ муддатли яшаши ва ривожланишини таъминлаши керак.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Drejer I. Identifying Innovation in Surveys of Services: A Schumpeterian Perspective / I. Drejer // Research Policy. 2004. Vol. 33(3). P. 551-562.;
2. Балаева О.Н. Сфера услуг в мировой экономике: тенденции развития [Текст] / О.Н. Балаева // Мировая экономика и международные отношения. – 2007. – №3. – С. 23-29.;
3. Grosul V.A. Socio-economic sustainability of an enterprise: theoretical and methodological foundations and practical tools: Monograph [Text] / V.A. Grosul. – Kharkov: Khark. state University of Food. and trade, 2011. – 303 pp.;
4. Елизарьев А.А. Оценка и эффективное использование возможностей инновационного развития предприятия: автореф. дис. канд. экон. наук: 08.00.05 / А.А. Елизарьев. – Уфа, 2005. – 20 с.;
5. Зенько В.В. Инновационное предпринимательство: сущность, механизмы и формы развития: Монография [Текст]/В.В. Зенько. – Винница: УНИВЕРСУМ – Винница, 2008. – 397 с.
6. Jon Sundbo «Management of Innovation in Services» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://people.ischool.berkeley.edu/~glushko/ISENotes-Fall2006/Sundbo-ServicesInnovation>
7. Фоломьева А.Н. Инновационный тип развития экономики: Учебник [Текст] / А.Н. Фоломьева. – М.: РАГС, 2008. – 142 с.
8. Афонин И.В. Инновационный менеджмент и экономическая оценка реальных инвестиций: Учебное пособие [Текст] / И.В. Афонин. – М.: Гардарики, 2006. – 304 с.
9. Универсальный энциклопедический словарь. – М.: Изд-во «Эксмо»; Большая Российская энциклопедия, 2003. – 1552 с.
10. Овсянникова А.В. Развитие эффективных форм интеграции малых предприятий (на примере малых промышленных предприятий Алтайского края): дис. канд. экон. наук 08.00.05 / А.В. Овсянникова. – Москва, 2011. – 162 с.
11. Курбанова И.Т. Управление инновационным развитием предприятия сферы услуг [Электронный ресурс] / И.Т. Курбанова, И.К. Шахбанова. – Режим доступа: <http://uecs.ru/uecs-37-372012/item/998-2012-01-31-06-05-56>.
12. Л.Н.Гурвиц, "Простое доказательство гипотезы Гока", Дифференц. уравнения, 25:7 (1989), 1272 https://www.mathnet.ru/php/archive.phtml?wshow=paper&jrnid=de&paperid=6923&option_lang=rus
13. Глазкова Ю.С. Формирование механизма инновационного развития промышленного предприятия: автореф. дис. ... канд. экон. наук 08.00.05 / Юлия Сергеевна Глазкова. – Челябинск, 2011. – 20 с.
14. Колоколов В.А. Инновационные механизмы предпринимательских систем [Текст] / В.А. Колоколов. – М.: Изд-во Рос. Экон. акад., 2001. – 260 с.

ХИЗМАТ КЎРСАТИШ КОРХОНАЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МОДЕЛЛАРИ

Шарипова Бибижон Бахтиёрвна

Хоразм вилояти педагогик маҳорат маркази

“Мактабгача, бошланғич ва махсус таълим методикалари”

кафедраси ўқитувчиси, Урганч давлат университети мустақил изланувчиси

Аннотация: Ушбу тезисда хизмат кўрсатиш корхоналарини ривожлантириш моделларининг қисқача тавсифи ёритилган.

Таянч иборалар: хизмат, инновация, инновацион фаолият, хизмат кўрсатиш корхоналари.

Abstract: This thesis presents a brief description of development models for service enterprises.

Key words: service, innovation, innovative activity, service enterprises.

Аннотация: В данной диссертации представлено краткое описание моделей развития предприятий сферы услуг.

Ключевые слова: сервис, инновации, инновационная деятельность, предприятия сферы услуг.

Хизмат кўрсатиш соҳасининг функцияларини иқтисодий (моддий неъматларни яратиш, ишчи кучи яратиш жараёнига хизмат қилувчи; қўшимча моддий неъматлар яратиш, харажатлар ва уй ҳўжаликларида ақл-идрок сонини ошириш, эркинлик соатини амалга ошириш, давлатнинг нормал ишлашини таъминлаш, жамоат тартибини сақлаш) ва ижтимоий (хизматчиликнинг турли турларига аҳолининг эҳтиёжларини қондириш, қисқаришни таъминлаш) бўйича икки гуруҳга бўлиш мумкин.

Умумий назарий жиҳатдан “ривожланиш” тоифаси корхона тизимида содир бўлаётган ўзгаришларнинг моҳиятини очиқ беради. Шуни таъкидлаш керакки, ривожланиш манбаи иқтисодий тизимларнинг ички қарама-қаршиликлари ҳисобланади. Белгиланган моделларни таснифлаш мезонлари Ю.С. Погорелов ва корхона ривожланишининг ташқи муҳит, ички муҳит ва корхона тузилиши каби омилларига асосланади [1]. Ўтказилган тадқиқотлар корхона ривожланишининг бир нечта таркибий-ситуацион, инновацион, феноменологик, конфликт, танлов ва кибернетик моделларини ажратиш кўрсатишга имкон беради (1-расм).

Шундай қилиб, ўзгариш омилларига кўра, барча ривожланиш моделлари эндоген, экзоген ва аралашга бўлинади. Дастурий ўзгаришлар мантиғига кўра, улар мувозанат ўзгаришларига бўлиниши керак (атроф-муҳит мувозанатини таъминлаш ёки компания ичидаги мувозанатни сақлаш принципи); зиддият (тизим динамикасининг шартли сифатида номуносивалик); аралаш, иккала механизмни ҳам тенг деб тан олади.

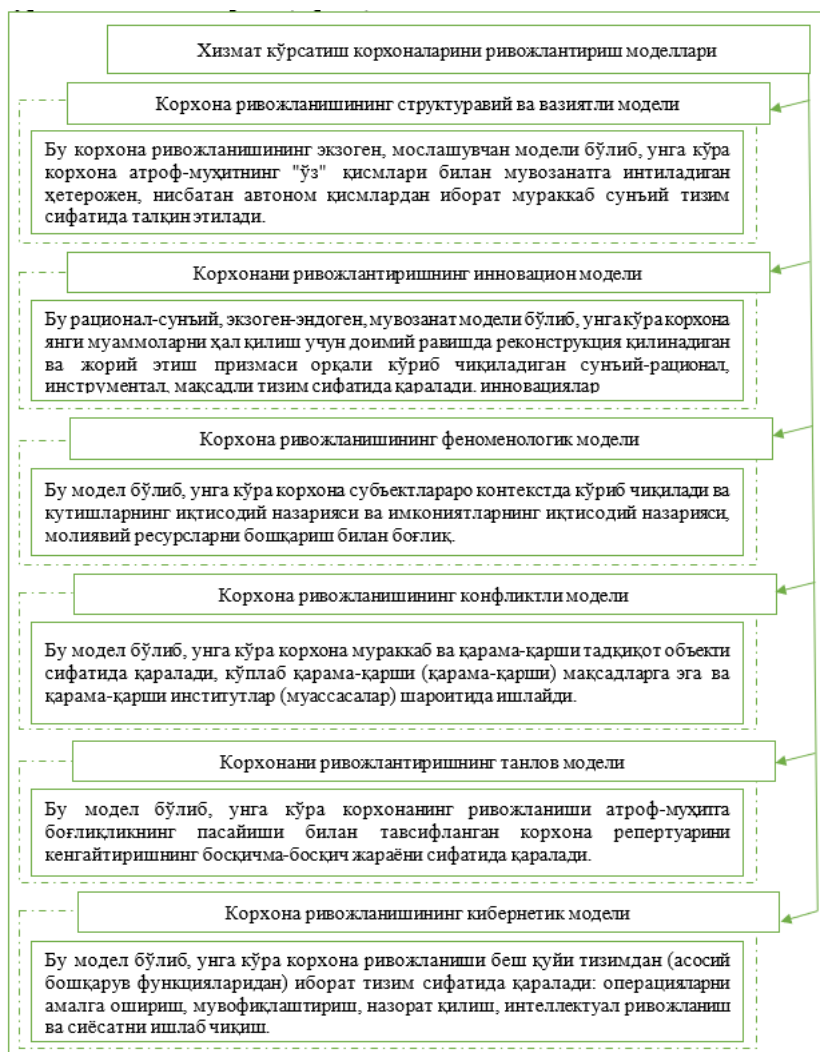
Ҳар қандай ривожланишдаги корхона янги вазифаларни ҳал қилиш учун доимий равишда ўзгариб турадиган, маълум бир мақсад билан яратилган сунъий оқилона, инструментал модел доирасида талқин этилади. Бундай тизимни инновацияларни жорий этиш призмаси орқали кўриб чиқиш керак. Умуман олганда, инновацион модел вакиллари корхона анча пластик тизим деб ҳисоблайдилар ва корхонанинг ташкилий маданияти корхона ривожланишининг пассив таркибий қисми сифатида қаралади, бу кўпинча стратегик мақсадларни оптималлаштириш воситаси сифатида ишлатишдан кўра, корхона амалга ошириш жараёнида енгиб ўтишга тўғри келади. Кенг маънода инновацион модел рационалистик тушунчалар тўпламини ифодалайди, унга кўра корхона ривожланиши оқилона режалаштирилган, атайлаб индукция қилинган ва бошқариладиган таркибий ўзгаришлар жараёнидир. Корхонадаги ўзгаришларнинг манбасига қараб кўрсатилган моделнинг иккита талқини мавжуд:

- эндоген, бунда манба сифатида хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналарининг ички муҳити ҳисобланади ва унинг номоёндалари О.В.Зеткина [2], М.И.Кныш [3], П.Дженстер [4] лар бўлиб, улар корхонадаги таркибий ўзгаришларни қандайдир лойиҳани амалга ошириш билан боғлайдилар ва бу корхона раҳбариятининг ички муҳит ҳолатидан норозилиги, корхона ичидаги фаолият ёки низолар натижасини ифода этишга ёрдам беради;

- иккинчи тур ташқи муҳит динамикасига асосланган экзоген. Ушбу турдаги моделларни муаллифлари сифатида И.Ансофф [5], J.Allen Thomas [6], З.И.Абдулаева [7], R.A.Wilson [8] ларни келтириб, улар лойиҳани шакллантиришнинг асосий манбаи ва структуравий ўзгаришлар стратегиясини ташқи муҳитнинг ўзгаришида кўришади. Атроф-муҳитдаги ўзгаришлар бозорлар, турлар, маҳсулот ўзгаришини,

шунингдек, фаолият йўриқномалари ва уларнинг бажарилишини назорат қилиш тизимини ўзгартиришни ўз ичига олган янги стратегияни ишлаб чиқишни таклиф қилади.

1-расм. Хизмат кўрсатиш корхоналарини ривожлантириш моделларининг қисқача тавсифи¹

Инновацион модел доирасида экзоген инновацион моделларнинг батафсилроқ варианты сифатида хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналарини ресурсларга қарамлик назариясини қайд этиш мақсадга мувофиқдир. Бу ерда инновацион мантиқ атроф-муҳитга йўналтирилганлик билан бирлаштирилиб, алмашинув назарияси позициясига асосланади.

Юқоридагиларга қўшимча равишда, инновацион модел доирасида, эҳтимоллик ўзгаришлари назариясини ҳам таъкидлаш керак. Унинг муаллифлари Е. J. Anderson [9], J. S. Oakland [10] ва бошқалар бўлиб, улар ташқи (ёки ички) муҳит талаблари ва амалга оширилган таркибий ўзгаришлар ўртасида қатъий боғлиқлик йўқлигини таъкидладилар, гарчи корхонадаги ўзгаришлар ташқи ва ички омиллар туфайли юзага келиши мумкин.

Хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналари ривожланишининг феноменологик модели биринчи марта Э. Гуссерл томонидан таклиф қилинган [11]. Шундай қилиб, хизмат кўрсатиш корхонаси субъектлараро контекстда кўриб чиқилади ва кутишларнинг иқтисодий назарияси ҳамда имкониятларнинг иқтисодий назарияси, молиявий ресурсларни бошқариш билан боғлиқ бўлади.

Конфликтли модел муаллифи бўлган Ж. Холл фикрига кўра, хизмат кўрсатиш корхонаси мураккаб ва қарама-қарши тадқиқот объекти сифатида қаралиб, кўплаб қарама-қарши мақсадларга эга ва қарама-қарши институтлар (муассасалар) шароитида ишлайди [12]. Ж. Холл ташкилотни нисбатан аниқланган чегаралари, меъёрий тартиби (низом), ҳокимият даражаси (иерархияси), алоқа ҳамда аъзоликни

¹ Муаллиф ишланмаси.

мувофиқлаштириш тизимлари бўлган жамоа сифатида тушунди ва бу жамоа атроф-муҳитда нисбатан доимий асосда мавжуд бўлиб, одатда бир қатор мақсадлар билан боғлиқ фаолият билан шуғулланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Погорелов Ю.С. Розвиток підприємства: поняття та види [Електронний ресурс] / Ю.С. Погорелов. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/Articles/Kultnar/knp88/knp88_75-81.pdf.
2. Зеткина О. В. Об управлении устойчивостью предприятия / О. В. Зеткина. — М. : Аудит: ЮНИТИ, 2003. — 134 с.
3. Кныш М. И. Стратегическое управление корпорациями / М. И. Кныш, В. В. Пучков, Ю. П. Тютиков. — СПб. : КультИнформ-Пресс, 2002. — 239 с.
4. Дженстер П. Аналіз сильних і слабких сторін компанії: визначення стратегічних можливостей: пер. з англ. / П. Дженстер, Д. Хассі. — М. : ВД «Вільямс», 2004. — 368 с.
5. Ансофф И. Стратегический менеджмент. Классическое издание. — Питер, 2009. — 344 с.
6. Allen Thomas J. Managing the Flow of Technology: Technology Transfer and the Dissemination of Technological Information Within the R&D Organization / Thomas J. Allen. — Publisher: The MIT Press, 1984. — 320 p.
7. Абдулаева З. И. Стратегический анализ инновационных рисков / З. И. Абдулаева, А. О. Недосекин. — СПб. : Изд-во Политехн. университета, 2013. — 150 с.
8. Wilson R. A. Comprehensive Guide to Project Management Schedule and Cost Control: Methods and Models for Managing the Project Lifecycle (FT Press Operations Management) / Randal Wilson. — Pearson FT Press; 1 edition. — 2014. — 288 p.
9. Anderson E. J. Business Risk Management: Models and Analysis. — Wiley, 2013. — 384 p.
10. Oakland J. S. Total Quality Management and Operational Excellence: Text with Cases / John S. Oakland. — Routledge; 4 edition. — 2014. — 500 p.
11. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии. Т. 1. — М.: ДИК, 1999. — С. 293.
12. Hall, J. (2018). Integration of refugees and support of the ethos of conflict. Journal of Conflict Resolution, 62(9), 2040-2067.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA UY-JOY KOMMUNAL XIZMATLARIDA AUDIT TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH VA RAQAMLASHTIRISH

Primova Shahnoza Komiljonovna

Toshkent menejment va iqtisodiyot instituti
“Biznes boshqaruvi va moliya” kafedrasasi assistenti,
“TIQXMMI” – MTU, tayanch doktorant

Annotatsiya: Maqolada amalga oshirilayotgan uy-joy islohoti doirasida uy-joy kommunal xizmat ko'rsatish tizimini raqamlashtirish, moliyalashtirish va boshqarish usullari va yondashuvlarini tubdan o'zgartirish haqida so'z boradi. Tegishli ilmiy taklif va amaliy tavsiyalar keng yoritilgan.

Kalit so'zlar: uy-joy kommunal xizmatlari, uy-joy mulkdorlari xizmati, uy-joy kodeksi, ko'p qavatli uylar, ko'p kvartirali uylar.

Abstract: The article addresses the digitalization, financing, and management methods and approaches of the housing reform implemented within the housing and communal services system. Relevant scientific proposals and practical recommendations are widely covered.

Key words: housing and communal services, homeowners' service, housing code, multi-apartment buildings, multi-family houses.

Аннотация: В статье рассказывается о цифровизации, методах и подходах финансирования и управления системой жилищно-коммунальных услуг. Широко освещаются соответствующие научные предложения и практические рекомендации.

Ключевые слова: жилищно-коммунальные услуги, служба собственников жилья, жилищный кодекс, многоквартирные дома, многоквартирные жилые дома.

KIRISH

Islohotning asosiy maqsadi uy-joy kommunal xo'jaligini o'zini-o'zi moliyalashtirishga o'tkazish va uy-joy kommunal xo'jaligini boshqarishda o'zini-o'zi moliyalashtirish va o'zini-o'zi boshqarish, resurslardan unumli foydalanish, ichki resurslarni aniqlashga asoslangan yangi o'ziga xos yondashuvlarni yaratishdan iborat.

Uy-joy kommunal xo'jaligi tashkilotlari uchun moliyaviy nazorat turlaridan biri bu auditorlik moliyaviy nazoratidir. Biroq, mahalliy auditorlik firmalari tomonidan kompaniyalarga, shu jumladan uy-joy qurilishi korxonalariga ko'rsatilayotgan xizmatlar sifati ko'pincha binolarning egalari tomonidan nazorat qilish talablariga javob bermaydi. Bu holat O'zbekiston audit tizimining umumiy holatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin emas.

MAVZUGA OID ADABIYOTLARNING TAHLILI

O'rganishlar shuni ko'rsatdiki, uy-joy mulkdorlari shirkatlari uy-joy kommunal xo'jaligi sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar doirasida ko'p qavatli uyni boshqarish bo'yicha xonadon egalarining o'zini o'zi tashkil etishning istiqbolli shakli hisoblanadi. 1998-yil 24-dekabrdan boshlab Uy-joy kodeksining kuchga kirishi bilan uy-joy mulkdorlari shirkatlari ko'p qavatli uydagi binolardan foydalanishni tashkil etish shakli sifatida keng tarqaldi. Uy-joy kodeksiga muvofiq, ko'p kvartirali uydagi umumiy mol-mulkka nisbatan ulushli mulk har bir ishtirokchining ulushi shu uyning umumiy maydonidagi unga qarashli joy maydoni ulushiga mos bo'ladi.

Turar joyga yoki yashash uchun mo'ljallanmagan joyga bo'lgan mulk huquqi ko'p kvartirali uydagi umumiy mol-mulkka bo'lgan ulushli mulk huquqidan ajralmasdir. Ko'p kvartirali uydagi umumiy mol-mulkka nisbatan ulushli mulk ishtirokchilari tayanch va to'siq konstruksiyalarni, kvartiralar orasidagi ihtotalangan (o'ralma) pillapoyalarni, zinapoyalarni, liftlarni, lift shaxtalari va boshqa shaxtalarni, dahlizlarni, texnik qavatlarni, yerto'lalarni, cherdaklar va tomlarni, uy ichidagi muhandislik tarmoqlari va kommunikatsiyalarni, joylar tashqarisida yoki ichida joylashgan va bittadan ortiq joyga xizmat ko'rsatadigan mexanik, elektr, sanitariya-texnika uskunolari va qurilmalarini hamda boshqa uskunalar va qurilmalarni boshqa shaxsga berishi mumkin emas.

Uy-joy mulkdorlarining shirkati (bundan buyon matnda shirkat deb yuritiladi) ko'p kvartirali bitta yoki bir nechta zich joylashgan, obodonlashtirish elementlari bo'lgan umumiy yer uchastkasi bilan birlashtirilgan uydagi

xususiy turar joylar va yashash uchun mo'ljallanmagan joylar mulkdorlarining birlashmasidir. Shirkat turar joylar va yashash uchun mo'ljallanmagan joylar mulkdorlarining tashabbusi bilan tashkil etiladi. U notijorat tashkiloti bo'lib, o'z ustaviga muvofiq o'zini-o'zi boshqarish asosida faoliyat ko'rsatadi. Shirkatlarning tashkil etilishi va faoliyati tartibi qonunchilik bilan belgilanadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Uy-joy mulkdorlari shirkati foydalanishga topshirilayotgan ko'p qavatli uylarda ham, qurilayotgan uylarda ham ushbu binolarga egalik huquqiga ega bo'lgan shaxslar tomonidan tuzilishi mumkin. Uy-joy mulkdorlari shirkatining o'ziga xos xususiyatlari shirkat ustavida mustahkamlangan bo'lib, u umumiy yig'ilishda ko'p qavatli uydagi binolar egalari bilan qabul qilinadi.

Uy-joy mulkdorlari shirkati davlat ro'yxatidan o'tkazilgan paytdan boshlab yuridik shaxs hisoblanadi, o'z nomi ko'rsatilgan muhrga, bankdagi joriy va boshqa hisob raqamlariga, boshqa rekvizitlarga ega bo'ladi. Uy-joy mulkdorlari shirkatlari va boshqaruvchi tashkilotlarda xaridlarni rejalashtirish jarayoni yillik sotib olish, ishlab chiqarish rejasini va umumiy iqtisodiy rejalardan olingan axborotlarni qayta ishlashdan boshlanadi. Sotib olish biznes rejasiga mos kelishi zarurligidan kelib chiqib, rejalashtiriladigan moddiy materiallar va xizmatlarga bo'lgan ehtiyoj aniqlanadi. Kommunal xizmat ko'rsatish rejasini esa materiallar va xizmatlar sotib olinadigan manbani aniqlab beradi, umumiy tendensiyalarni, ish haqi va boshqa xarajatlarni baholash chog'ida zarur bo'lgan axborot bilan ta'minlaydi.

Uy-joy mulkdorlari shirkatida hisob siyosatini shakllantirishda buxgalter, birinchi navbatda, shu tashkilotda qo'llanilayotgan buxgalteriya hisobini yuritishning barcha usullari aks ettirilishidan kelib chiqishi zarur. Masalan, me'yoriy hujjatlarda tashkilot o'z ustav faoliyatidan tashqari tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullangan taqdirda uy-joy mulkdorlari shirkatining boshqaruv xarajatlari taqsimlanish usuli belgilanmagan. Ushbu holatda tashkilot o'z hisob siyosatini shakllantirishda bunday xarajatlarni taqsimlashning har qanday usulini o'zining hisob siyosati haqidagi buyruq bilan tasdiqlagan holda belgilab olishi mumkin. Bundan tashqari, uy-joy mulkdorlari shirkati soliqqa tortish maqsadlari uchun ham hisob siyosatini tasdiqlashi shart. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, 2022-yil yanvar-sentabr oylarida turar joy qurilishida jami 15 trln. so'mdan ortiq investitsiyalar o'zlashtirildi.

2022-yil yanvar-sentabr oylarida turar joy qurilishida jami 15 340,0 mlrd. so'm investitsiyalar o'zlashtirilib, respublika budjeti mablag'lari hisobidan 104,7 mlrd. so'm, korxona va tashkilotlarning o'z mablag'lari hisobidan 37,1 mlrd. so'm, aholi mablag'lari hisobidan 13 412,3 mlrd. so'm va boshqa moliyalashtirish manbalari hisobidan 1785,9 mlrd. so'mni tashkil etdi. Yangi bino va inshootlar qurilishining ulushi 65,8 %ni tashkil etdi. 2023-yil yanvar oyida bajarilgan qurilish ishlarining katta qismi yangi bino va inshootlarni qurish bo'yicha amalga oshirildi. Jami qurilish ishlarining 65,8 %i yoki 3 296,7 mlrd. so'm iqtisodiyotda yangi ishlab chiqarish quvvatlari, turar joy va boshqa ijtimoiy ob'ektlarni yaratishga qaratildi.

Hozirgi vaqtda uy-joy kommunal sohasini isloh qilishning asosiy muammosi bozor mexanizmlari va davlat tomonidan tartibga solishni o'zida mujassam etgan, ta'sir va rivojlanishning ijtimoiy-iqtisodiy yo'nalishiga mos keladigan uy-joy siyosatini aniqlashtirishdan iboratdir. O'zbekiston Respublikasida uy-joy sohasida davlat siyosatining rivojlanish tarixi ushbu sohaga sezilarli davlat ta'siri va moliyaviy yordam bilan tavsiflanadi. Uy-joyga davlat mulki ustunlik qilgan davrda uy-joy sektori va kommunal xizmatlarni qurish va saqlash uchun asosiy xarajatlarni davlat o'z zimmasiga olgan. So'nggi o'n yillikda uy-joy kommunal xo'jaligida amalga oshirilgan o'zgarishlar "O'zbekiston Respublikasi Uy-joy kommunal xizmat ko'rsatish vazirligi va Ko'p xonadonli uy-joy fondidan foydalanishni nazorat qilish inspeksiyasi to'g'risidagi nizomlarni tasdiqlash haqida"gi qarorga muvofiq, O'zbekiston Respublikasi Uy-joy kommunal xizmat ko'rsatish vazirligi to'g'risidagi Nizom tasdiqlandi. Ushbu nizom Toshkent shahrida, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 2-iyun "O'zbekiston Respublikasi Uy-joy kommunal xizmat ko'rsatish vazirligi, Ko'p xonadonli uy-joy fondidan foydalanishni nazorat qilish inspeksiyasi hamda "Kommunxizmat" agentligi to'g'risidagi" 340-son¹ qaror bilan tasdiqlangan.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Uy-joy kommunal xo'jaligini isloh qilish davlatning ijtimoiy-iqtisodiy siyosatidagi ustuvor yo'nalishlardan biridir. Uy-joy kommunal xo'jaligi sohasida islohotlarni jadallashtirish va islohotning asosiy tamoyillarini amalga oshirish ko'zda tutilgan. Kam ta'minlangan oilalarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlarini sezilarli darajada oshirish, bu sohada boshqaruvning bozor tamoyillariga mutanosib ravishda o'tishni ta'minlash va fuqarolarni ijtimoiy standartlarga mos turmush sharoitlari bilan ta'minlash kafolatlanishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Uy-joy kommunal xizmat ko'rsatish vazirligi to'g'risida nizom.

¹ <https://lex.uz/ru/docs/-3228798>

2. O'zbekiston Respublikasining Uy-joy kodeksi. 24.12.1998-yil. <https://.uz>docs>
3. Mironenko V.M. *Audit otchetnosti tovarishchestv sobstvennikov zhilya*. Avtoref. diss. soisk. uch. step. k.e.n. – Moskva: 2009.
4. i.f.d., dos. Mamatkulov M.Sh. "Uy-joy mulkdorlari shirkatlari va boshqaruvchi tashkilotlarda logistik xarajatlar boshqaruv hisobini takomillashtirish." *Logistika va iqtisodiyot* ilmiy elektron jurnali, 2021-yil, 1-son, 201-bet.
5. i.f.d., dos. Mamatkulov M.Sh. "Uy-joy mulkdorlari shirkatlari hisob siyosati, maqsadli tushumlar va xarajatlar smetasini tuzish tartibi." *Moliya* ilmiy jurnali, 1/2021, Toshkent, 67-bet.
6. i.f.d., dos. Murodjon Mamatkulov. *Kommunal xizmat ko'rsatuvchi boshqaruvchi tashkilotlar daromadlarining boshqaruv hisobini takomillashtirish*. *Moliyachi ma'lumotnomasi*, 2020-yil, 8-bet.

TRANSPORT TASHKILOTLARI MOLIYAVIY HOLATI AUDITINING AXBOROT BAZASINI TARKIBI VA MAZMUNI

Xudayberdiyev Baxtiyorjon Maribjon o'g'li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada transport tashkilotlarining moliyaviy holatini audit qilishda axborot bazasining ahamiyati tadqiq qilinib, uni takomillashtirish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: transport tashkilotlari, moliyaviy holat, audit, axborot bazasi, moliyaviy hisobotlar, buxgalteriya ma'lumotlari, ishonchlilik.

Abstract: This article examines the importance of the information base in auditing the financial condition of transport organizations and also develops proposals and recommendations for its improvement.

Key words: transport organizations, financial condition, audit, information base, financial reporting, accounting information, reliability.

Аннотация: В данной статье рассматривается значение информационной базы при проверке финансового состояния транспортных организаций, а также разрабатываются предложения и рекомендации по ее совершенствованию.

Ключевые слова: транспортные организации, финансовое состояние, аудит, информационная база, финансовая отчетность, бухгалтерская информация, достоверность.

KIRISH

O'zbekistonda transport sektori davlatning strategik iqtisodiy tarmoqlaridan biri bo'lib, mamlakatning logistika imkoniyatlarini kengaytirishda va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Transport tashkilotlarining moliyaviy holatini audit qilish, ularning moliyaviy barqarorligi va investitsion jozibadorligini baholash uchun to'g'ri axborot bazasini yaratish zarur. Bu iqtisodiyotni rivojlantirish uchun strategik ahamiyatga ega.

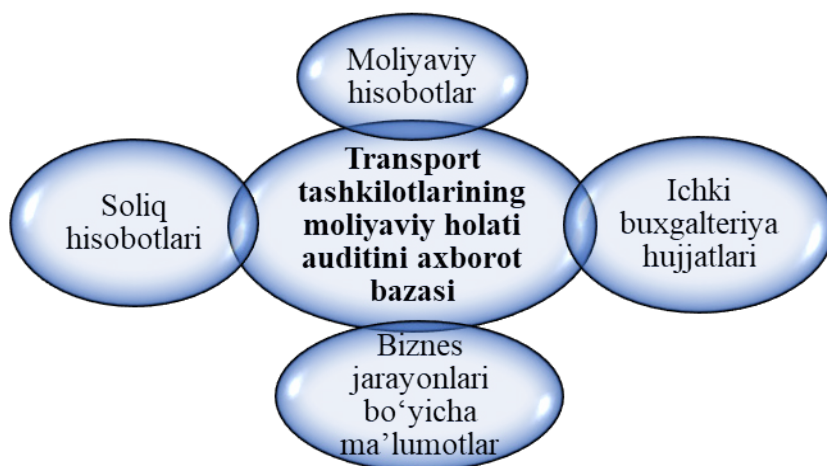
Transport tashkilotlari moliyaviy hisobotlarining shaffofligi davlat nazorati va investitsiyalarni jalb qilishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Moliya vazirligi tomonidan tayyorlangan hisobotlar asosida buxgalteriya hisobining to'g'ri yuritilishi va moliyaviy ma'lumotlarning aniqligi tashkilotlarning ichki samaradorligini oshirish bilan birga xalqaro bozorda ishonchli bo'lishini ta'minlaydi.

Korxonalar moliyaviy holati auditining axborot bazasini tahlil qilishda turli olimlar va mutaxassislar tomonidan bildirilgan fikrlar mavjud. Quyida ushbu sohada taniqli olimlarning fikrlari va ularning manbalari keltirilgan:

D. Murodovning fikricha, moliyaviy holat auditini samaradorligini oshirish uchun axborot bazasining tarkibi aniq va to'liq bo'lishi kerak. U, shuningdek, axborot manbalari sifatida moliyaviy hisobotlar, soliq hisobotlari, buxgalteriya balanslari va korxonaning boshqa ichki hujjatlarini keltiradi. Axborotlarning sifati va to'g'riligi auditorlik natijalarining aniqligiga bevosita ta'sir qiladi.

N.R. Jo'raevning fikricha, axborot bazasini shakllantirishda moliyaviy hisobotlar asosiy manba bo'lib, ular korxonaning moliyaviy barqarorligini aniqlashda asosiy rol o'ynaydi. U, shuningdek, buxgalteriya balanslari va moliyaviy ko'rsatkichlar auditini axborot bazasining asosini tashkil etishini ta'kidlaydi.

Mazkur olimlar axborot bazasining to'g'ri tashkil etilishi va moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini ta'minlashning korxona moliyaviy holati auditini jarayonidagi muhimligini alohida qayd etadilar. Yuqoridagi iqtisodchi olimlarning yondashuvlarini inobatga olgan holda, fikrimizcha, transport tashkilotlarining moliyaviy holatini audit qilishda axborot bazasi quyidagi asosiy elementlardan iborat bo'lishi kerak (1-rasm).

1-rasm. Transport tashkilotlarining moliyaviy holati auditining axborot bazasi

Moliyaviy hisobotlar – asosiy manbalar buxgalteriya balanslari, daromadlar va zararlar to'g'risidagi hisobotlar, pul oqimlari hisobotlari hamda kapital o'zgarishlar to'g'risidagi hisobotlardir. Bu hisobotlar tashkilotning umumiy moliyaviy holatini baholash imkonini beradi. O'zbekistonning xalqaro transport tarmoqlariga integratsiyasi jarayonida moliyaviy hisobotlarni xalqaro standartlarga muvofiq tayyorlash muhimdir. Moliyaviy holat audit axborot bazasining xalqaro talablariga mos kelishi transport tashkilotlari uchun global miqyosda raqobatbardoshlikni ta'minlash imkonini beradi.

Solliq hisobotlari – soliqqa oid ma'lumotlar va majburiyatlar audit jarayonida muhim axborot manbai hisoblanadi. Solliq hisoboti davlat bilan transport tashkiloti o'rtasidagi moliyaviy munosabatlarni aks ettiradi.

Ichki buxgalteriya hujjatlari – tashkilotning ichki nazorat tizimi va buxgalteriya hisoboti natijalari audit uchun zaruriy ma'lumotlar to'plamini shakllantiradi.

Biznes jarayonlari bo'yicha ma'lumotlar – transport tashkilotlarining samaradorligini baholash uchun biznes jarayonlari haqida batafsil ma'lumotlar to'plami talab qilinadi.

Axborot bazasining tarkibi va mazmuni moliyaviy holatni to'g'ri baholashda katta ahamiyatga ega. Hisobotlar to'liq, dolzarb va ishonchli bo'lishi zarur, bu esa auditorlik tekshiruvining aniqligi va sifatini ta'minlaydi.

Transport tashkilotlari moliyaviy holatini audit qilishda axborot bazasining mazmuni nafaqat uning tarkibini, balki ma'lumotlarning dolzarbligi, ishonchligi va to'liqligini ham o'z ichiga oladi. Axborotlar yetarlicha ishonchli bo'lishi va to'liq ko'rsatmalarni taqdim etishi kerak. Moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlarga muvofiq tayyorlangan bo'lishi kerak, chunki bu ma'lumotlarning aniq va haqqoniy bo'lishini ta'minlaydi. Bundan tashqari, hisobotlarning to'g'ri va o'z vaqtida taqdim etilishi auditorlik jarayonining samaradorligini oshiradi.

O'zbekistonning transport sektoridagi xalqaro integratsiyasi sharoitida axborot bazasi xalqaro auditorlik va moliyaviy hisobot standartlariga mos ravishda shakllantirilishi lozim. Bu esa transport tashkilotlarining global bozorda raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) asosida tayyorlangan hisobotlar auditorlarga aniq va ishonchli ma'lumotlarni taqdim etadi.

Transport tashkilotlari moliyaviy holati auditining axborot bazasini takomillashtirish bo'yicha quyidagilar taklif etiladi:

axborot bazasining samaradorligini oshirish uchun transport tashkilotlarida moliyaviy hisobotlarni raqamli tizimda yuritish va avtomatlashtirishni keng joriy etish;

moliyaviy hisobotlarning to'g'ri va ishonchli shakllanishi uchun transport tashkilotlarida ichki audit va moliyaviy nazorat jarayonlarini kuchaytirish.

Xulosa qilib aytganda, korxonaning moliyaviy holati audit samaradorligini ta'minlashda to'g'ri shakllantirilgan axborot bazasi muhim rol o'ynaydi. Moliyaviy hisobotlar, solliqqa oid ma'lumotlar, ichki nazorat tizimi va buxgalteriya hisoboti kabi manbalardan olingan axborotlar asosida auditor korxonaning moliyaviy barqarorligi, daromadlari va xarajatlari holatini tahlil qiladi. Ushbu axborotlarning ishonchligi va to'liqligi audit jarayonining natijalariga bevosita ta'sir qiladi. Shunday qilib, axborot bazasi moliyaviy holatning to'liq va haqqoniy bahosini berishda zaruriy asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Murodov, D. (2018). *Buxgalteriya hisobi va audit*. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Buxgalterlar va auditorlar assotsiatsiyasi nashriyoti.
2. Usmonov, B. A. (2019). *Moliyaviy hisobotlarni tahlil qilish va auditorlik*. Toshkent: Fan va texnologiyalar nashriyoti.

3. Safarov, I. R. (2021). *Korxona moliyaviy ko'rsatkichlarini tahlil qilish va audit jarayonini takomillashtirish*. Toshkent: Iqtisodiyot va Moliya Nashriyoti.
4. Jo'raev, N. R. (2017). *Moliyaviy hisobotlar asosida auditorlik tekshiruvini o'tkazish metodologiyasi*. Toshkent: "O'zbekiston" NMIU.

QISHLOQ XO'JALIGI KORXONALARIDA INVENTARIZATSIYA NATIJALARI TAHLILINING NAZARIY ASOSLARI

Ruziyeva Dilafruz Faxridinovna

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada qishloq xo'jaligi korxonalarida inventarizatsiya natijalari tahlilining nazariy asoslari ko'rib chiqilib, taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: qishloq xo'jaligi korxonalari, inventarizatsiya natijalari, moliyaviy tahlil, rentabellik, moliyaviy barqarorlik, samaradorlik ko'rsatkichlari.

Abstract: This article discusses the theoretical foundations for analyzing inventory results in agricultural enterprises, and develops proposals and recommendations.

Key words: agricultural enterprises, inventory results, financial analysis, profitability, financial stability, performance indicators.

Аннотация: В данной статье рассмотрены теоретические основы анализа результатов инвентаризации в сельскохозяйственных предприятиях, разработаны предложения и рекомендации.

Ключевые слова: сельскохозяйственные предприятия, результаты инвентаризации, финансовый анализ, рентабельность, финансовая устойчивость, показатели эффективности.

KIRISH

Qishloq xo'jaligi korxonalari iqtisodiyotning strategik sektorlaridan biri bo'lib, bu korxonalarda moddiy-texnik resurslarni aniq hisobga olish va ularning saqlanishini nazorat qilish muhim ahamiyatga ega. Inventarizatsiya bu jarayonni tashkil etishning muhim qismi sifatida korxonadagi aktiv va majburiyatlarning aniq hisobini yuritish hamda moliyaviy holatni baholashda katta rol o'ynaydi. Ushbu maqolaning maqsadi inventarizatsiya natijalari tahlilining nazariy asoslarini ko'rib chiqish va uni takomillashtirish yo'llarini tavsiya qilishdan iborat.

Inventarizatsiya natijalarini tahlil qilish qishloq xo'jaligi korxonalarida aktiv va majburiyatlarni to'g'ri hisobga olish va ularning real holatini baholashda muhim vosita hisoblanadi. Bu jarayonni amalga oshirishda korxonalarning o'ziga xos xususiyatlari, jumladan, mavsumiylik, ko'p turdagi moddiy resurslar (texnika, yer, hosil, urug'lik materiallar, o'g'itlar va boshqalar) mavjudligi, shuningdek, tabiiy sharoitlarning resurslar saqlanishiga ta'siri e'tiborga olinadi. Inventarizatsiya natijalari korxonaning moliyaviy hisobotlarini to'g'ri shakllantirish va moliyaviy barqarorlikni ta'minlashda katta ahamiyat kasb etadi.

Qishloq xo'jaligi korxonalarida inventarizatsiya natijalarini tahlil qilishni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun ularning faoliyatiga xos xususiyatlarni va bu jarayonga ta'sir etuvchi omillarni e'tiborga olish muhimdir. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi ko'p jihatdan boshqa sanoat tarmoqlaridan farq qiladi. Inventarizatsiya natijalarini samarali tahlil qilish esa resurslarni to'g'ri boshqarish, moliyaviy barqarorlikni ta'minlash va foyda darajasini oshirish imkonini beradi.

Qishloq xo'jaligi korxonalarida inventarizatsiya natijalarini tahlil qilishda bir necha muhim jihatlar hisobga olinadi:

- moddiy-texnik resurslar holati va foydalanish samaradorligi;
- yer resurslari inventarizatsiyasi va ularning unumdorligini tahlil qilish;
- o'simlik va chorvachilik mahsulotlari inventarizatsiyasi;
- moddiy resurslar va zaxiralar inventarizatsiyasi.

Qishloq xo'jaligi korxonalarida inventarizatsiyaning ahamiyati

Qishloq xo'jaligi korxonalarida moddiy-texnik resurslar, xususan, qishloq xo'jaligi texnikalari, asbob-uskunalar, transport vositalari va boshqa vositalarning inventarizatsiyasi katta ahamiyatga ega. Ushbu resurslar korxonaning asosiy faoliyatini amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi. Shuning uchun:

- Texnik vositalarning holati inventarizatsiya jarayonida batafsil baholanadi;
- Texnika foydalanish samaradorligi tahlil qilinadi.

Qishloq xo'jaligi korxonalarida yer resurslari asosiy ishlab chiqarish vositalaridan biri hisoblanadi. Yer maydonlarini tahlil qilish inventarizatsiya jarayonining ajralmas qismi bo'lib, yerning umumiy holatini baholash va kelgusi ishlab chiqarish rejalari uchun muhim ahamiyatga ega:

Yerlarning unumdorligini tahlil qilish inventarizatsiya natijalari yordamida amalga oshiriladi;

Yer maydonlarining to'g'ri hisobga olinishi moliyaviy hisobotlarning ishonchli bo'lishi uchun muhimdir.

Qishloq xo'jaligi korxonalarida o'simlik va chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarish asosiy faoliyat turlaridan biri hisoblanadi. Shu bois, mahsulotlarning mavjudligi va ularning holati inventarizatsiya jarayonida to'liq va to'g'ri aniqlanishi zarur:

O'simlik mahsulotlarining holati va hajmi;

Chorvachilikda hayvonlar soni va holati.

Moddiy resurslar va zaxiralar qishloq xo'jaligi korxonalarining ishlab chiqarish jarayonida muhim rol o'ynaydi. Ular quyidagi yo'nalishlar bo'yicha tahlil qilinadi:

O'g'itlar va urug'lik materiallari;

Zaxira materiallarining real holati.

Inventarizatsiya tahlilini takomillashtirish bo'yicha takliflar

Qishloq xo'jaligi korxonalarida inventarizatsiya natijalari tahlilini takomillashtirish uchun quyidagilarni tavsiya etamiz:

Inventarizatsiya natijalarini tahlil qilishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish, natijada qishloq xo'jaligi korxonalarida resurslarni tezkor va samarali tahlil qilishga erishiladi;

Inventarizatsiya natijalarini moliyaviy ko'rsatkichlar bilan bog'lab, mahsulotlar hajmi, zaxiralar va resurslarning real holatini aniqroq baholash uchun zamonaviy tahliliy yondashuvlarni joriy etish.

XULOSA

Qishloq xo'jaligi korxonalarida inventarizatsiya jarayonini to'g'ri tashkil etish va natijalarni tahlil qilish korxona moliyaviy holatini yaxshilashda muhim rol o'ynaydi. Bu jarayon aktivlarning real holatini aniqlash, moliyaviy hisobotlarning to'g'riligini ta'minlash va resurslarni samarali boshqarish uchun zarurdir. Inventarizatsiyani takomillashtirishda zamonaviy texnologiyalarni qo'llash va jarayonni avtomatlashtirish kelgusidagi muvaffaqiyat uchun muhim omillar hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Horngren, C.T., Datar, S.M., & Rajan, M.V. (2012). *Cost Accounting: A Managerial Emphasis*.
2. Nikitina, A.P. (2020). *Buxgalteriya hisobida inventarizatsiya jarayonlari*.
3. Samatov, G.A., Yodgorov, J.Yo., & Rustamova, I.B. (2005). *Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini tashkil etish*. Darslik. Toshkent: «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi», ToshDAU tahririyat-nashriyot bo'limi, 508 b.

ИЧКИ АУДИТДА ДАЛИЛЛАР ТЎПЛАШ, МУҲИМЛИЛИКНИ АНИҚЛАШ ВА РИСКЛАРНИ БАҲОЛАШ УСУЛЛАРИНИНГ АҲАМИЯТИ

Марданов Музаффар Холбоевич

Тошкент давлат иқтисодиёт
университети таянч докторанти,

Аннотация: Мазкур мақолада ички аудитда далиллар тўплаш, муҳимлиликни аниқлаш ва рискларни баҳолаш усулларининг аҳамияти таҳлил қилинган ҳамда шу бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: ички аудит, аудиторлар, бюджет ва молиявий ҳисоботлар, рисклар, рискларни баҳолаш, экологик талаблар, целлюлоза-қоғоз.

Abstract: This article analyzes the importance of evidence collection, valuation and risk assessment in internal audit as well as proposals and recommendations are developed in this regard.

Key words: internal audit, auditors, budget and financial reports, risks, risk assessment, ecologist requirements, cellulose-paper.

Аннотация: В данной статье анализируется значение сбора доказательств, определения ценности и оценки рисков во внутреннем аудите, а также разработаны предложения и рекомендации по этому поводу.

Ключевые слова: внутренний аудит, аудиторы, бюджет и финансовая отчетность, риски, оценка рисков, экологические требования, целлюлозно-бумажная промышленность.

Ички аудит корхона молиявий жараёнлари ва бошқарув тизимларининг самарадорлигини баҳолашда муҳим роль ўйнайди. Ички аудиторлар ўз вазифаларини амалга ошириш жараёнида турли усуллар ва ёндашувлардан фойдаланади. Ушбу жараёнлар корхонанинг молиявий барқарорлигини таъминлаш ва корхона фаолиятининг самарадорлигини ошириш учун муҳим аҳамиятга эга.

Целлюлоза-қоғоз ишлаб чиқариш корхоналарида ички аудит жараёнида далилларни тўплаш муҳим аҳамиятга эга. Бу жараёнда корхона фаолияти, унинг молиявий ҳолати ва ишлаб чиқариш самарадорлиги тўғрисида аниқ маълумотларни олиш мақсадида турли усуллар ва манбалардан фойдаланилади.

Далилларни тўплашда ходимлардан сўровлар ўтказиш самарали усул ҳисобланади. Корхонанинг ишлари ва ишлаб чиқариш жараёни тўғрисидаги билимларига эга бўлган ходимлар билан сўровлар орқали хом ашёларнинг таъсири, машина ва ускуналарнинг ҳолати ва иш самарадорлиги тўғрисидаги аниқ маълумотларни олиш мумкин.

Целлюлоза-қоғоз ишлаб чиқариш корхоналарида далилларни тўплаш, ички аудитнинг самарадорлигини таъминлаш учун муҳим жараёндир. Ушбу жараёнда ҳужжатлар таҳлили, сўровлар ва мулоқот орқали тўпланган маълумотлар, корхонанинг ишлаб чиқариш фаолияти, молиявий ҳолати ва иш самарадорлиги ҳақида аниқ ва ишончли маълумотларни бериш имконини беради.

Муҳимлиликни аниқлаш — ички аудит жараёнининг асосий босқичларидан бири бўлиб, ташкилотнинг молиявий ва операциялик жараёнларида аниқланадиган хато ва камчиликларнинг таъсирини баҳолаш учун зарур.

Целлюлоза-қоғоз ишлаб чиқариш корхоналарида муҳимлиликни аниқлаш учун қуйидаги усуллардан фойдаланиш мумкин:

Бошқарув манбалари орқали таҳлил – корхонадаги бошқарув тизими ва молиявий ҳисоботларни таҳлил қилиш, хусусан, молиявий кўрсаткичлар ва уларнинг структураси, хатарларни аниқлашда асос бўлади.

Сценарий таҳлили – муҳимлиликни аниқлаш учун сценарий таҳлилини амалга ошириш керак.

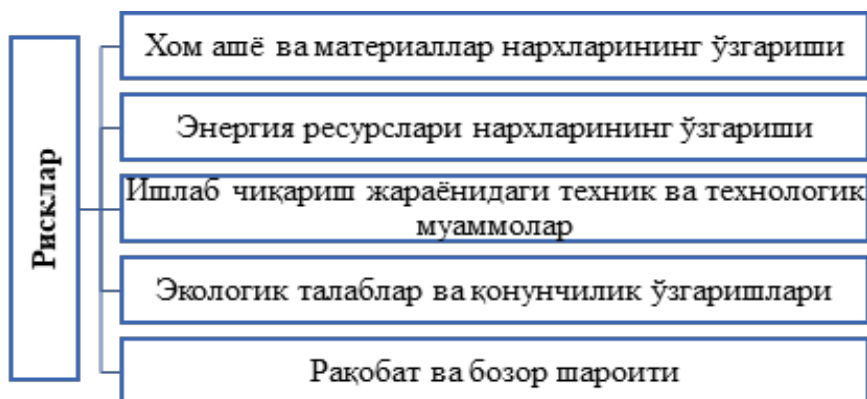
Параметрлар орқали баҳолаш – ушбу усулда муҳим кўрсаткичлар белгилаб олиниб, уларнинг юқори ва пастки чеклари аниқланади.

Целлюлоза-қоғоз ишлаб чиқариш корхоналарида молиявий ҳисоботлар орқали олинган маълумотлар, муҳимлиликни аниқлашда асосий манба ҳисобланади. Молиявий ҳисоботлардаги ҳар

бир элемент (масалан, даромадлар, харажатлар, активлар) корхона фаолиятининг самарадорлиги ва уларнинг ҳисоботлардаги таҳлили муҳимликни аниқлашда фойдаланилади.

Муҳимликни аниқлашда рискларни баҳолаш керак. Целлюлоза-қоғоз ишлаб чиқариш корхоналарида бўладиган потенциал хатарларни аниқлаш, ушбу хатарлардан келиб чиқадиган таъсирларни баҳолаш жуда муҳим. Мазкур рискларни ташқи ва ички рискларга ажратиш мумкин.

1-расм. Целлюлоза-қоғоз ишлаб чиқариш корхоналари учун хос бўлган асосий рисклар¹

Целлюлоза ва қоғоз ишлаб чиқаришда асосий хом ашёлар бўлган ёғоч, пахта линти ва бошқа толали материаллар нархларининг ўзгариши ишлаб чиқариш харажатларига сезиларли таъсир кўрсатади. Хом ашёлар нархларининг тарихий маълумотларини таҳлил қилиш орқали уларнинг ўзгариш тенденцияларини аниқлаш мумкин. Шунингдек, келгусидаги нархларни прогноз қилиш учун бозор тадқиқотлари ва эксперт баҳоларидан фойдаланиш тавсия этилади.

Ишлаб чиқариш ускуналарининг носозлиги, технологияларнинг эскириши ёки ишлаб чиқариш жараёнидаги бошқа техник муаммолар маҳсулот сифатига ва ишлаб чиқариш ҳажмига таъсир кўрсатиши мумкин. Ишлаб чиқариш ускуналарининг ҳолатини мунтазам текшириш, профилактик хизмат кўрсатиш ва технологияларни янгилаш орқали техник муаммоларни аниқлаш ва бартараф этиш мумкин.

Целлюлоза-қоғоз ишлаб чиқариш корхоналари экологик меъёрларга риоя қилишлари шарт. Қонунчиликдаги ўзгаришлар ёки экологик талабларнинг кучайтирилиши корхона фаолиятига таъсир қилиши мумкин. Қонунчилик ва экологик талабларнинг ўзгаришини доимий равишда мониторинг қилиш, корхона фаолиятини уларга мувофиқлаштириш ва зарур ҳолларда ҳуқуқий маслаҳатлардан фойдаланиш тавсия этилади.

Бозордаги рақобатнинг кучайиши, янги иштирокчиларнинг пайдо бўлиши ёки истеъмолчилар талабининг ўзгариши корхона маҳсулотларига бўлган талабга ва нархларга таъсир қилиши мумкин. Бозор тадқиқотлари ўтказиш, рақобатчиларнинг фаолиятини таҳлил қилиш ва истеъмолчиларнинг талаб ва истакларини ўрганиш орқали бозор шароитини баҳолаш мумкин.

Ички аудитда далиллар тўплаш, муҳимликни аниқлаш ва рискларни баҳолаш усуллари такомиллаштириш бўйича қуйидагилар таклиф этилади:

- ички аудит жараёнида далилларни самарали ва тезкор йиғиш учун рақамли технологиялардан фойдаланиш;
- аудит жараёнида муҳимликни баҳолашда аниқ ва стандартлаштирилган меъёрий кўрсаткичлардан фойдаланиш;
- корхоналардаги ички ва ташқи хатарларни биргаликда баҳолаш учун интеграллашган ёндашувни жорий этиш.

Хулоса қилиб айтганда, целлюлоза-қоғоз ишлаб чиқариш корхоналарида муҳими аниқлаш — ички аудит жараёнида самарадорликни ошириш ва ташкилотнинг молиявий ҳолатини баҳолашда асосий аҳамиятга эга. Молиявий ҳисоботлардан фойдаланиш, рискларни баҳолаш ва бошқарув манбалари билан синергияда ишлаш, муҳимликни аниқлаш жараёнида самарали таклифларни тақдим этади. Бу ўз навбатида, ташкилотнинг стратегик қарорларини қабул қилишда катта ёрдам беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Калдеков А. (2020). «Ички аудитнинг амалий аспекти.» Тошкент: Молия нашриёти.
2. Олтинбаев Д. (2021). «Ички аудитда рискларни бошқариш.» Тошкент: Fan нашриёти.
3. Олбховская И. «Проблемы внедрения внутреннего аудита в Республике Узбекистан.» Ташкент: 2017.

¹ Муаллиф ишланмаси

ТЕМИР ЙЎЛ ТРАНСПОРТИ КОРХОНАЛАРИ ФАОЛИЯТИДА ҲИСОБ СИЁСАТИНИ ҚЎЛЛАШНИНГ ЗАРУРАТИ

Хужаев Салимжон Содиқович,

Тошкент давлат иқтисодиёт
университети мустақил изланувчиси,

Annotatsiya: Мазкур мақолада темир йўл транспорти корхоналари фаолиятида ҳисоб сиёсатини қўллашнинг аҳамияти тадқиқ қилинган ҳамда таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Kalit so'zlar: темир йўл транспорти, ҳисоб сиёсати, корхона фаолияти, бухгалтерия ҳисоби, молиявий бошқарув, ҳисобот.

Abstract: This article examines the importance of applying accounting policies in the activities of railway transport enterprises and develops proposals and recommendations.

Key words: railway transport, accounting policy, enterprise activity, accounting, financial management, reporting.

Аннотация: В данной статье изучено значение применения учетной политики в деятельности предприятий железнодорожного транспорта и разработаны предложения и рекомендации.

Ключевые слова: железнодорожный транспорт, учетная политика, деятельность предприятия, бухгалтерский учет, финансовый менеджмент, отчетность.

Ҳисоб сиёсати корхонанинг бухгалтерия ҳисоби ва молиявий ҳисоботини бошқаришда муҳим воситадир. Темир йўл транспорти иқтисодиётнинг муҳим таркибий қисми бўлиб, унинг самарали фаолияти миллий иқтисодиёт учун катта аҳамиятга эга. Шу муносабат билан темир йўл корхоналарида ҳисоб сиёсатини тўғри шакллантириш ва амалда қўллаш ўта муҳим вазифа ҳисобланади. Бу, биринчи навбатда, молиявий ҳисоботнинг аниқлиги, молиявий ҳолатни реал акс эттириши ва корхонанинг стратегик мақсадларига эришишда ёрдам беради.

Ҳисоб сиёсати — бу бухгалтерия ҳисоби ва молиявий ҳисоботни юритиш қоидалари, меъёрлари ва принципларини ўзида мужассам этган ҳужжатлар тўпламидир. Ушбу сиёсат корхона фаолиятининг молиявий самарадорлигини оширишга ёрдам беради, шу билан бирга, қонунчиликка мувофиқликни таъминлашда муҳим аҳамият касб этади. Ўзбекистон Республикасининг “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги қонунига асосланиб, ҳар бир корхона ўз ҳисоб сиёсатини мустақил равишда шакллантиради.

Темир йўл транспорти корхоналарида ҳисоб сиёсати нафақат корхонанинг ички молиявий жараёнларини тартибга солади, балки ташқи манфаатдор томонлар, жумладан, давлат, инвесторлар ва аудит компаниялари учун ҳам зарур маълумот манбаси бўлиб хизмат қилади. Ҳисоб сиёсати корхона раҳбариятига аниқ ва тўлиқ маълумот бериш орқали самарали қарорлар қабул қилишга имкон беради.

Маълумки, ҳўжалик юритувчи субъектларда иқтисодий таҳлил учун асосий ахборот манбаи сифатида субъектнинг молиявий, статистик ва солиқ ҳисоботлари ҳамда корхона иқтисодий кўрсаткичларини аниқлаш учун зарур бўлган бошқа иқтисодий маълумотлар қаралади. Бундай ахборотлар доимий равишда нафақат корхона молиявий ҳолатига баҳо бериш, балки уни бошқаришда ҳам муҳим аҳамиятга эга. Бошқарув жараёнидаги ахборотнинг зарурияти ва унинг моҳияти шундан иборатки, ҳар қандай ҳўжалик юритувчи субъект фаолияти натижадорлиги ҳамда самарадорлигига таъсирининг ошишига олиб келади. Ахборотнинг, айниқса бухгалтерия ҳисоби ахборотининг зарурияти хусусида кўплаб илмий тадқиқотларда турли мулоҳазалар келтирилган.

Д.Овидиянинг фикрича, барча муҳим маълумотларнинг тахминан 50 фоизини асосан бухгалтерия ҳисоби маълумотлари эгаллаган. Муаллифнинг фикрига кўра, ташилотларда бошқарув тузилмалари учун бухгалтерия маълумотларига бўлган талабнинг улуши юқори.

“Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”даги қонунга кўра, “бухгалтерия ҳисобининг объектларига активлар, мажбуриятлар, хусусий капитал, захиралар, даромадлар, харажатлар, фойда, зарарлар ва уларнинг ҳаракати билан боғлиқ ҳўжалик операциялари киритилади”.

Темир йўл транспорти корхоналарида ҳисоб юритишда мазкур тармоқнинг доимий равишда олдиндан тўлов асосида ишлашини инобатга олиш мақсадга мувофиқ.

Темир йўл транспорти корхоналари иқтисодиётнинг стратегик тармоқларидан бири сифатида катта миқдордаги моддий ва молиявий ресурслар билан ишлайди. Бундай корхоналарнинг фаолияти доимий равишда назорат ва бошқаришни талаб қилади, шу боис уларда ҳисоб сиёсатининг ўзига хос хусусиятлари мавжуд. Улардан асосийлари қуйидагилардан иборат:

Катта миқдордаги асосий воситаларнинг мавжудлиги – темир йўл корхоналарида асосий воситалар (локомотивлар, вагонлар, инфратузилма) ҳисоби тўғри олиб борилиши зарур. Асосий воситаларнинг аҳамияти ва уларни амортизациялаш масалалари бу соҳада ҳисоб сиёсатини ўзига хос қилади.

Таъминот ва таъмирлаш харажатлари – темир йўл транспортида доимий равишда юklar ва йўловчилар ташиш хизмати кўрсатилади, бу эса тез-тез таъмирлаш ва модернизация харажатларини талаб қилади. Бу харажатларни тўғри ҳисобга олиш корхонанинг молиявий самарадорлиги учун муҳимдир.

Инвестиция фаолияти – йирик инфратузилма лойиҳаларини амалга ошириш ҳисобига темир йўл корхоналарига сармоялар жалб қилиш муҳимдир. Инвестиция жараёнларида ҳисоб сиёсатининг шаффофлиги сармоядорларни жалб этишда катта роль ўйнайди.

Ўзбекистонда темир йўл транспорти соҳаси давлат қўллаб-қувватлаши ва модернизация жараёнларига катта эътибор қаратилади. Ҳисоб сиёсати соҳасидаги ислохотлар, шу жумладан, халқаро молиявий ҳисобот стандартларига (IFRS) ўтиш жараёни, темир йўл корхоналарида ҳисоб сиёсатининг такомиллашувига олиб келди. Айниқса, халқаро стандартлар бўйича ҳисобот бериш инвестицияларни жалб қилиш ва корхоналарнинг рақобатбардошлигини оширишга ёрдам бермоқда.

Темир йўл транспорти соҳасидаги энг йирик корхона — “Ўзбекистон темир йўллари” АЖ ҳисобланади. Ушбу корхонада ҳисоб сиёсати тўғри шакллантирилиб, унга асосан, бухгалтерия ҳисоби ва молиявий ҳисобот юритилади. Халқаро тажриба ва миллий қонунчилик талаблари асосида ҳисоб сиёсатини шакллантириш, молиявий барқарорлик ва рақобатбардошликни таъминлайди.

Темир йўл транспорти корхоналари фаолиятини янада самарали қилиш ва ҳисоб сиёсатини такомиллаштириш бўйича қуйидагилар таклиф этилади:

- халқаро стандартларга мувофиқлаштириш – ҳисоб сиёсатини халқаро стандартлар асосида такомиллаштириш зарур;

- ахборот технологияларини жорий этиш – ҳисоб юритиш жараёнларини автоматлаштириш орқали инсон омилини камайтириш ва ҳисоб жараёнларини тезлаштириш мақсадга мувофиқдир.

Хулоса қилиб айтганда, темир йўл транспорти корхоналарида ҳисоб сиёсатини тўғри шакллантириш ва унга амал қилиш корхонанинг молиявий самарадорлигини оширишга ва инвестициявий жозибadorлигини таъминлашга ёрдам беради. Ўзбекистон мисолида бу соҳадаги ислохотлар ва халқаро стандартларга мувофиқлаштириш жараёнлари ижобий натижаларга олиб келмоқда. Ҳисоб сиёсатининг тўғри юритилиши темир йўл корхоналарининг молиявий барқарорлигини таъминлашда муҳим омилдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги қонуни. <https://lex.uz/mact/2931253>.
2. D.Ovidia The role of management accounting in the decision making process: case study caraş severin county, Annales Universitatis Apulensis Series Oeconomica, 2013, vol. 15(2), pp. 355-366.
3. Halperin, R. M., & Gupta, M. S. (2017). Financial Accounting and Reporting in the Transportation Sector.
4. Вахидов, Ж. (2021). Ўзбекистон темир йўллари: ислохотлар ва истиқболлар.

ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТНИНГ ТАШКИЛИЙ-УСЛУБИЙ АСОСЛАРИ ВА АҲАМИЯТИ

Исоқулов Фазлиддин Шамсиддин ўғли,

Тошкент давлат иқтисодиёт
университети мустақил изланувчиси,

Аннотация: Мазкур мақолада таълим муассасаларида молиявий ҳисоботнинг ташкилий-услубий асослари ўрганилган бўлиб, уни такомиллаштириш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: таълим муассасаси, молиявий ҳисобот, молиявий ҳолат, режालаштириш, халқаро стандарт, инновацион технологиялар.

Abstract: This article explores the organizational and methodological foundations of financial reporting in educational institutions and also presents proposals and recommendations for its improvement.

Key words: educational institution, financial reporting, financial status, planning, international standard, innovative technologies.

Аннотация: В данной статье исследованы организационные и методические основы финансовой отчетности в образовательных учреждениях, а также разработаны предложения и рекомендации по ее совершенствованию.

Ключевые слова: образовательное учреждение, финансовая отчетность, финансовое состояние, планирование, международный стандарт, инновационные технологии.

Молиявий ҳисобот ҳар қандай ташкилот, жумладан, таълим муассасалари фаолиятида муҳим ўрин тутди. У жамоатчилик, давлат идоралари, сармоядорлар ва бошқа манфаатдор томонларга муассасанинг молиявий аҳволи ҳақида тўлиқ ва ишончли маълумот тақдим этади. Таълим муассасалари фаолияти давлат томонидан молиялаштирилган ёки хусусий сармоядорлар иштирокида амалга ошириладиган бўлсин, ҳар икки ҳолатда ҳам молиявий ҳисобот муассасанинг молиявий барқарорлиги ва самарадорлиги бўйича аниқ маълумотларни кўрсатади.

Бир томондан, молиявий ҳисобот ташкилотнинг умумий даромадлари, харажатлари ва молиявий натижалари тўғрисида маълумот бериб, таълим муассасаси фаолиятини аниқ ҳисобга олишга имкон беради. Бошқа томондан, бу ҳисобот муассасалардаги ички ва ташқи аудит жараёни учун зарур бўлган маълумотларни ҳам ўз ичига олади. Шундай қилиб, молиявий ҳисобот раҳбариятга таълим муассасасининг молиявий ҳолатини баҳолаш ва тўғри қарорлар қабул қилиш учун зарур бўлган маълумотлар манбаи бўлиб хизмат қилади.

Молиявий ҳисоботнинг ташкилий асослари таълим муассасаларидаги молиявий жараёнларни самарали бошқариш ва назорат қилиш учун муҳим механизм ҳисобланади. Бу асослар молиявий маълумотларни тўғри ва ўз вақтида йиғиш, тўплаш, ишлаб чиқиш ҳамда ҳисоботга киритиш билан боғлиқ жараёнларни қамраб олади. Мазкур жараёнларни тартибга солишда ташкилот ичида аниқ қоидалар ва структураларни жорий этиш асосий омиллардан биридир.

Биринчидан, таълим муассасаларида молиявий ҳисоботнинг самарали ташкил қилиниши учун махсус молия ва ҳисоб-китоб бўлими фаолияти йўлга қўйилиши керак.

Иккинчидан, молиявий ҳисоботни ташкил этиш жараёнида ички назорат тизимини йўлга қўйиш жуда муҳим.

Учинчидан, молиявий ҳисоботларни тузишда таълим муассасалари ичидаги барча бўлимларнинг ўзаро ҳамкорлиги таъминланиши лозим.

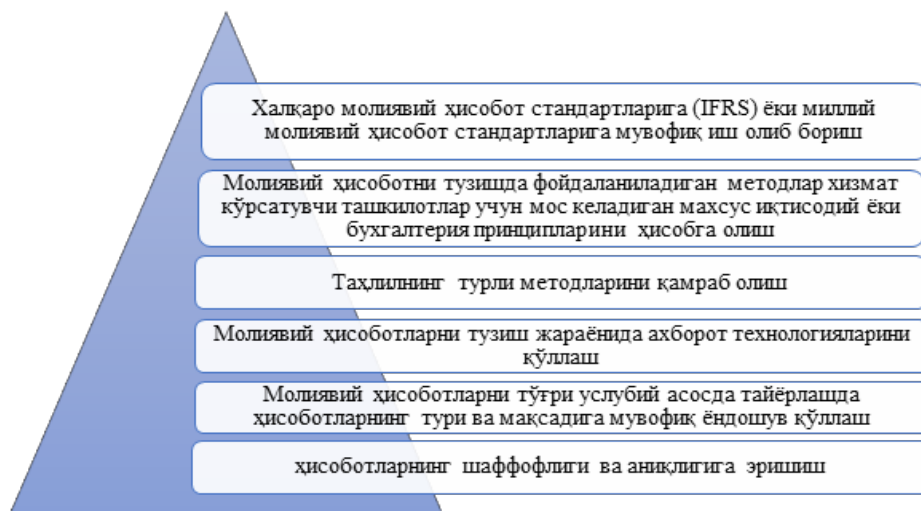
Тўртинчидан, молиявий ҳисоботни юритишда ва тақдим этишда замонавий ахборот технологияларини жорий қилиш ташкилий асосларни такомиллаштиришда муҳим қадам ҳисобланади.

Бешинчидан, молиявий ҳисоботларни ташкил этишнинг ташкилий асосларидан яна бири бу – ташкилот ички ва ташқи аудит талабларига мувофиқ ҳисоботларни тайёрлаш жараёнидаги аниқ ва қатъий тартиблардир.

Молиявий ҳисоботнинг услубий асослари уни тузиш, таҳлил қилиш ва тақдим этишда қўлланиладиган қоидалар, стандартлар ва методларни ўз ичига олади. Молиявий ҳисоботнинг тўғри ва ишончли

бўлиши, шунингдек, унинг манфаатдор томонлар томонидан аниқ ва тушунарли қабул қилиниши учун белгиланган услубий талабларга риоя қилиш муҳим аҳамиятга эга.

1-расм. Молиявий ҳисоботнинг услубий асослари¹

Шу тариқа, молиявий ҳисоботларни тўғри ва ишончли услубий асосда тайёрлаш таълим муассасаларининг молиявий режалаштириш ва бошқарув жараёнларини самарали ташкил қилишда муҳим аҳамиятга эга. Услубий асослар туфайли таълим муассасалари ўзларининг молиявий ҳолатини тўғри баҳолайди ва самарали режалар ишлаб чиқиши мумкин.

Таълим муассасаларида молиявий ҳисобот тизимини такомиллаштириш учун Ўзбекистондаги амалдаги тизимни халқаро тажриба билан таққослаб, улар ўртасидаги фарқлар ва ўхшашликларни аниқлаш муҳим аҳамиятга эга. Бу ерда бир нечта мамлакатлардаги тажрибаларни келтириб ўтиш орқали Ўзбекистон таълим муассасаларида молиявий ҳисоботни яхшилаш йўналишларини белгилаш мумкин.

Финляндия тажрибаси. Финляндиядаги таълим муассасалари молиявий ҳисоботларда инновацион технологияларни кенг қўллайди. Улар автоматлаштирилган молиявий бошқарув тизимларидан фойдаланиб, маълумотларни реал вақтда кузатиш ва таҳлил қилиш имконига эга. Хусусан, Финляндиядаги университетларда молиявий маълумотларни бошқариш учун махсус дастурлар, масалан, SAP yoki Oracle Financials қўлланилади. Ўзбекистондаги таълим муассасалари ушбу дастурларни жорий этиш орқали молиявий маълумотларни автоматлаштириш ва ҳисобот жараёнини самарали ташкил этишлари мумкин.

Таълим муассасаларида молиявий ҳисоботнинг ташкилий-услубий асосларини такомиллаштириш бўйича қуйидагилар таклиф этилади:

- таълим муассасаларида молиявий ҳисоботларнинг аниқ ва ишончли бўлиши учун халқаро молиявий ҳисобот стандартлари (IFRS)га тўлиқ мослаштириш мақсадга мувофиқ;
- таълим муассасаларида молиявий ҳисобот юритиш жараёнини автоматлаштириш учун рақамли технологияларни жорий этиш лозим.

Хулоса қилиб айтганда, Молиявий ҳисобот таълим муассасаларида молиявий бошқарувнинг муҳим воситаси сифатида хизмат қилади. Уни такомиллаштириш орқали таълим муассасаларидаги шаффофлик ва ҳисобдорликни ошириш мумкин. Бунинг учун халқаро стандартларга мослашиш ва рақамли технологиялардан фойдаланиш зарур. Шунингдек, таълим муассасаларида ички назорат ва аудит тизимини такомиллаштириш мақсадга мувофиқдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. IFRS Foundation. (2020). International Financial Reporting Standards (IFRS). Лондон: IFRS Фонди.
2. Сайидов И. «Молиявий ҳисоботни ташкил қилиш асослари». — Тошкент, 2020.
3. Давлатов Б.Х. (2021). «Таълим муассасаларида молиявий бошқарувнинг ташкил этилиши.» Тошкент: Fan нашриёти.
4. Ҳалимов А.Х. (2018). «Таълим муассасаларида молиявий ҳисоботларни юритиш.» Тошкент: Университет нашриёти.

¹ Муаллиф ишланмаси

INSON RESURSLARINI BOSHQARISH, KARYERANI REJALASHTIRISH VA RIVOJLANTIRISH

Karimov Valijon Aliyevich

Toshkent menejment va iqtisodiyot
Institute Farg'ona kampusi direktori

Toshtemirov Sardor G'olib o'g'li

Toshkent menejment va iqtisodiyot
institutini Karyera markazi bosh mutaxassisi

Ibodullayev Navro'zbek Ikram o'g'li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Inson o'zining kasbiy faoliyati muvaffaqiyatli bo'lishi va yuksak cho'qqilarga erishishi uchun to'g'ri va aniq karyera rejasini tuzishi kerak. Inson resurslarini boshqarishda muhim jarayonlardan biri karyerani rejalashtirish va rivojlantirish hisoblanadi. Bu jarayon xodimlarning qobiliyatlarini aniqlash, ularni tashkilot maqsadlari bilan muvofiqlashtirish va uzoq muddatli muvaffaqiyatga erishish uchun strategik qadamlarni belgilashni o'z ichiga oladi. Ushbu maqolada karyerani to'g'ri rejalashtirish va tez rivojlantirish to'g'risida ma'lumotlar jadvallar bilan birga keltirilgan.

Kalit so'zlar: Karyera, xodim, kadr, ish haqi, lavozim, resurslar.

Abstract: In order for a person to achieve success in their professional activity and reach high peaks, it is essential to develop a clear and accurate career plan. One of the important processes in human resource management is career planning and development. This process involves identifying employees' abilities, aligning them with the organization's goals, and establishing strategic steps to achieve long-term success. This article presents information on proper career planning and rapid development, along with relevant tables.

Key words: Career, employee, staff, salary, position, resources.

Аннотация: Для успешной профессиональной деятельности и достижения высоких вершин человеку необходимо составить четкий и точный карьерный план. Одним из важных процессов в управлении человеческими ресурсами является планирование и развитие карьеры. Этот процесс включает в себя определение способностей сотрудников, их согласование с целями организации и установление стратегических шагов для достижения долгосрочного успеха. В данной статье представлены данные о правильном планировании карьеры и быстром развитии, а также соответствующие таблицы.

Ключевые слова: Карьера, сотрудник, кадры, зарплата, должность, ресурсы.

Iqtisodiy bilimlarimizdan bizga ma'lumki istalgan tashkilot yoki kompaniyaning asosiy kuchi va resursi uning xodimlari bo'lishadi. Agar ishchi xodimlar faoliyati yaxshi yo'lga qo'yilmasa ipak tola ishlab chiqaruvchi zavod ham, moliya bozoridagi yetakchi kompaniya ham tanazzulga yuz tutishi aniq.

"Inson resurslarini boshqarish" yuqorida aytib o'tilgan tashkilot va kompaniyadagi xodimlarning faoliyatini rivojlantirish va ularning potensialini maksimal darajaga olib chiqishga qaratilgan, boshqaruv faoliyatlari tizimini o'z ichiga olgan ilmiy va amaliy soha hisoblanadi. Ushbu sohada quyidagi 7 ta ustuvor vazifalar mavjud:

Kadrlarni tanlash va ishga qabul qilish. Tashkilotga yuqori samara keltiruvchi tajribali va malakali kadrlarni aniqlash va ishga olish jarayoni

Ta'lim va rivojlantirish. Kadrlarning professional, innovatsion ko'nikmalarini va bilimlarini oshirish uchun seminar-treninglar, kurslar va rivojlanish dasturlarini tashkil qilish.

Rag'batlantirish va ish haqi. Maoshlar, mukofotlar va turli xil bonuslar orqali xodimlarning mehnat samaradorligini oshirish

Kadrlarning munosabatlarini boshqarish. Xodim va ish beruvchi o'rtasidagi munosabatlarni boshqarish hamda mehnat qonunchiligiga mos ish yuritish.

Infrastrukturani yaxshilash. Xodimlarning xavfsizligi va salomatligi uchun qulay mehnat sharoitlarini yaratish.

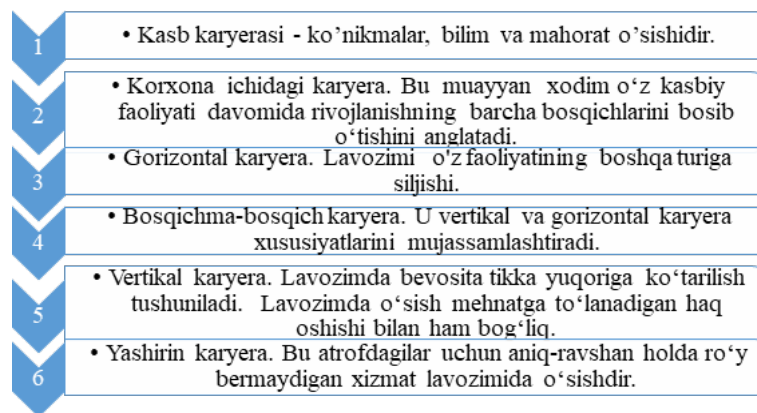

Ishchi kuchini rejalashtirish. Kelajakdagi xodimlarga bo'ladigan ehtiyojni taxmin qilish va tashkilot o'z maqsadlariga erishish uchun yetarli kadrlar bilan ta'minlanishi uchun rejalar tuzish.

Muvofiqlik va huquqiy masalalar. Tashkilot va mehnat huquqlari, xavfsizlik standartlari va diskriminatsiyaga qarshi bo'lgan mehnat qonunlari va qoidalariga rioya qilishni ta'minlash.

Inson resurslarini boshqarish tashkilot madaniyatini shakllantirishda va xodimlarning motivatsiyasi, ishdan qoniqishi va kompaniyaning uzoq muddatli istiqboliga mos kelishini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Kasbiy ta'limga ega bo'lgan xodim turli ishlab chiqarish vazifalarini bajaruvchi universal kadrqa aylanadi. Insonlar aksariyat hollarda shaxsiy mehnat faoliyatlari davomida bir emas bir nechta xizmat vazifalarini egallaydi. Shunday xizmat vazifalaridagi ko'tarilish umum e'tirof jihatidan karyera deb ataladi.¹

Karyera – fransuzcha (carriere) deb tarjima qilinganda olg'a qarab muvaffaqiyatli siljish ma'nosini berib, hozirgi kunda ilmiy, ijtimoiy xizmat va faoliyatining boshqa turlariga mansab, lavozimda yuqoriga o'sish sifatida tushuniladi. Karyerani rejalashtirish - xodimning ko'nikmalari va intilishlarini karyera imkoniyatlari bilan moslashtirish, karyerani rejalashtirish uchun mas'ul xodimlar turli ish o'rinlarining malaka talablarini bilishlarini talab qiladi. Bu xodimlarni muvaffaqiyatli ishlarga yo'naltirishga yordam beradi. ²Zamonaviy menejment sharoitida karyera ikki tomonlama baholanadi. Birinchi tomondan karyera - inson hayot yo'li davomida faoliyat yuritadigan xizmat vazifalari va lavozimlari jamlanmasi yoki maqsadli karyera deb ham atashadi. Ikkinchidan, karyera - inson hayotida ro'y beradigan qiziqishlar va qadriyatlarining o'zgarish jarayoni yoxud subyektiv karyera deyiladi.

1-rasm. Karyera turlari³

Shuningdek menejmentda amaliy karyera tushunchasi ham qo'llaniladi. Amaliy karyera - kadr o'z faoliyatining ma'lum bir sohasida o'sishga erishishi, bilim ko'nikmalari, qobiliyatlari hamda malakasi rivojlanishi, unga bo'lgan e'tibor va rag'batlantirishning oshishi, maqsadi tomon olg'a qarab harakati, mashhurlik va shuhrat qozonishi tushuniladi. Agar xodim o'ziga va mehnat faoliyatiga subyektiv fikr yuritssa, o'zini namoyon qilish istagi paydo bo'lsa unda amaliy karyera shakllana boshlaydi. Karyeradagi maqsadlar xodimning malakasi o'sishi, uning yoshi va boshqa sabablarga ko'ra o'zgarib boradi. Karyera maqsadlari doimiy ravishda shakllantirib boriladigan jarayon hisoblanadi. Xodim mehnatining murakkabligi yoki ish o'rinlarining ijtimoiy o'rni o'zgarishiga qarab karyera bir necha turlarga farqlanadi (1-rasm).

1-jadval. Kasb karyerasidagi bosqichlar⁴

#	Karyera bosqichlari	Yosh, yil	Maqsadga erishish ehtiyojlari
1.	Dastlabki	25 gacha	Ta'lim, turli ishlarda sinab ko'rish
2.	Tiklanish	30 gacha	Ishni o'zlashtirish, ko'nikmalarini rivojlantirish, malakali mutaxassis yoki rahbarning shakllanishi
3.	O'sish	45 gacha	Xizmat pillapoyalaridan ko'tarilish, yangi ko'nikmalar va tajribaga ega bo'lish, malakaning o'sishi

1 <https://ebook.tsue.uz/public/ebooks/inson-resurslarini-boshqarish-GtwcOdkF>

2 <https://anyflip.com/bemaf/vmbi/basic>

3 Muallif ishlanmasi.

4 Muallif ishlanmasi.

4.	Barqarorlik	60 gacha	Mutaxassis yoki rahbar malakasining cho'qqisi. O'z malakasini oshirish. Yoshlarga murabbiylik qilish
5.	Yakunlash	60 dan keyin	Nafaqaga chiqish, o'ziga voris tayyorlashga, nafaqada faoliyatning yangi turi bilan shug'ullanishga tayyorgarlik
6.	Nafaqadan so'ng	65 dan keyin	Faoliyatning yangi turi bilan mashg'ul bo'lish

Yuqoridagi 1-jadvalda kasb karyerasidagi bosqichlar to'g'risida ma'lumotlar keltirilgan. Kasb karyerasida 6 bosqichdan iborat bo'ladi. Dastlabkidani nafaqadan keyingi bosqichgacha. 25 yoshgacha bo'lgan davr dastlabki bosqich hisoblanadi va bu payt turlicha ishlarda ishlab ko'rish va bilim zaxirasini oshirish uchun qulay paytdir. Karyeraning eng cho'qqi nutqasi 60 yoshgacha barqarorlik bosqichida kuzatiladi. Buning yaqqol aksi sifatida yurtimizdagi davlat muassasalari, vazirliklar, idoralarda faoliyat yuritayotgan rahbar xodimlarni ko'rishimiz mumkin.

Xulosa qilib aytganda istalgan kadr yoki xodim o'zining faoliyat sohasida muvaffaqiyatga erishishi uchun aniq va to'g'ri reja asosida karyera qurishi kerak. Shuningdek, doim o'z ustida ishlab yangi bilimlar, texnologiyalarni o'rganib zamon bilan hamnafas bo'lishi lozim, shundagina tikka yuqoriga o'suvchi karyeraga erishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abduraxmonov, B. (2019). "Inson resurslarini boshqarish: nazariya va amaliyot". Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi.
2. Toshpulatov, A. (2020). "Karyera rivojlanishi: zamonaviy yondashuvlar". Tashkent: Iqtisodiyot va menejment universiteti.
3. Sodiqov, U. (2021). "Inson resurslari va karyera boshqaruvi". O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi.
4. Jumaniyazov, M. (2018). "Karyera rejalashtirish: nazariy va amaliy jihatlar". Tashkent: O'zbekiston davlat iqtisodiy universiteti.
5. Akhmedov, F. (2022). "Karyera va inson resurslari boshqaruvi: tajribalar va tavsiyalar". Tashkent: Innovatsion rivojlanish vazirligi.
6. Kurbanov, E. (2023). "Inson resurslarini boshqarishda zamonaviy yondashuvlar". Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Kadrlar tayyorlash milliy dasturi.
7. 7. Gafurov, Sh. (2020). "Karyera boshqaruvi: nazariy asoslar va amaliyot". Tashkent: O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti.
8. 8. Yusupov, A. (2019). "Inson resurslarini rivojlantirishda strategik yondashuvlar". Tashkent: O'zbekiston moliya instituti.
9. 9. <https://ebook.tsue.uz/public/ebooks/inson-resurslarini-boshqarish-GtwcOdkF>
10. 10. <https://anyflip.com/bemaf/vmbi/basic>

5-SHO'BA.

BIZNES VA BOSHQARUVDA RAQAMLI IQTISODIYOT HAMDA SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARI

Студентка Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования «Нижегородский государственный педагогический университет имени Козьмы Минина», г. Нижний Новгород, Россия.

Key words: artificial intelligence, business, enterprise, automation, economic development, Sberbank PJSC, Yandex.

В обрабатывающей промышленности системы ИИ используют более 16% компаний, что также демонстрирует растущий интерес к автоматизации и оптимизации производственных процессов. В области здравоохранения наблюдается значительный потенциал: 16% медицинских учреждений уже применяют ИИ, а 34% планируют его внедрение в следующем будущем. Эти цифры указывают на растущее признание потенциальной роли ИИ в одной из самых важных сфер жизни общества.

С учетом продолжающегося роста инвестиций и интереса к ИИ, можно ожидать, что в будущем это направление будет только укреплять свои позиции, способствуя не только экономическому развитию, но и улучшению качества жизни граждан. Технологии ИИ становятся важным инструментом не только для крупных предприятий, но и для малого бизнеса, что свидетельствует о их жилости и адаптации в различных сферах. Поэтому дальнейшая поддержка со стороны государства и частного сектора будет способствовать инновационному прогрессу и интеграции ИИ в повседневную практику.

Среди ключевых достоинств внедрения сервисов и приложений, основанных на искусственном интеллекте, можно выделить автоматизацию процессов и улучшение качества выполнения бизнес-задач. Это также позволяет высвободить рабочее время сотрудников для более сложных задач, требующих высшего уровня профессионализма и анализа. Кроме того, такие решения способствуют сокращению издержек компаний путём устранения функций, которые дублируют друг друга, а также повышают их конкурентоспособность на рынке. Тем не менее, есть и несколько негативных моментов, о которых следует упомянуть. К числу этих проблем относятся значительные начальные инвестиции в технологии ИИ, а также недостаточное доверие со стороны как бизнеса, так и общества, что связано с возможностью уменьшения численности рабочих мест [1,2].

Согласно прогнозам, к 2030 году валовой внутренний продукт Российской Федерации должен увеличиться более чем на 11 триллионов рублей благодаря широкомасштабной интеграции технологий искусственного интеллекта в рамках реализации национальной стратегии по развитию этой сферы (рис. 1).

Рис. 1 – финансовый эффект от внедрения ИИ для экономики России

По данным аналитической компании «Яков и Партнеры», потенциал искусственного интеллекта (ИИ) в России оценивается в 22–36 триллионов рублей. К 2028 году применение ИИ может увеличить выручку и снизить затраты на 4,2–6,9 триллиона рублей, что повлияет на ВВП до 4%. Однако существуют трудности с внедрением ИИ: 61% работодателей испытывают нехватку квалифицированных специалистов, 57% компаний указывают на высокую стоимость разработки ИИ-инструментов как на главное препятствие. К числу ключевых рисков относятся кибербезопасность (68% опрошенных), вопросы соблюдения нормативных и законодательных требований (53%) и интерпретируемость получаемых результатов (48%).

На заседании IT-комитета Государственной Думы, состоявшемся 3 октября 2024 года, министр цифрового развития, связи и массовых коммуникаций Максуд Шадаев отметил наличие двух крупных игроков на российском рынке в лице ПАО Сбербанк («Сбер») и компании «Яндекс», которые объявили о своих планах по созданию специализированных кластеров для вычислительных нужд в области ИИ.

В соответствии со своей стратегией развития, компания «Сбер» планирует вложить 2 миллиарда долларов в искусственный интеллект в течение следующих четырех лет, с прогнозируемыми доходами около 6 миллиардов долларов за этот же период. «Сбер» реализует свои инновации в виде различных сервисов. В 2020 году банк запустил систему виртуальных помощников «Салют», которые предлагают функции для оплаты товаров, перевода денег и выбора фильмов по голосовым командам. Для полноценного использования этих возможностей пользователям предлагается приобрести ТВ-приставку SberBox и смарт-дисплей SberPortal. Кроме того, «Сбер» продолжает оптимизацию своих внутренних бизнес-процессов с помощью технологий ИИ. В частности, банк разработал собственную систему распознавания лиц, которая значительно ускоряет и упрощает процесс идентификации клиентов. Данная система была удостоена международной награды и сейчас занимает лидирующие позиции на российском рынке. Кроме того, на тестовом этапе функционирует система Digital Manager, предназначенная для поддержки сотрудников в обработке электронных писем. Данная система анализирует текст поступающих писем и в 90% случаев предлагает сотрудникам оптимальное решение, действуя как виртуальный помощник. Digital Manager также выполняет функции делегирования задач среди подчиненных, а точность принятых решений на этапах тестирования достигает 75%. Наконец, «Сбер» активно занимается решением общественно значимых задач, таких как расшифровка рукописных материалов эпохи Петра Первого и применение нейронных сетей для диагностики заболеваний. Также банк тестирует ИИ в процессе подбора персонала, где система анализирует резюме и оценивает вероятность быстрого увольнения кандидатов.

Компания одной из первых в России стала разрабатывать беспилотные автомобили и сегодня внедряет полезные ИИ-решения для бизнеса – Яндекс. Компания Яндекс одна из первых в России начала разработку беспилотных автомобилей и внедряет ИИ-решения для бизнеса, такие как Yandex SpeechKit. Алгоритмы машинного обучения и нейронные сети системы адаптируются к акцентам и диалектам, что расширяет её возможности. Это особенно важно в многоязычной среде, где потребности пользователей различаются. Интеграция таких технологий повышает эффективность обслуживания, снижает затраты на персонал и улучшает пользовательский опыт. Автоматизация общения с клиентами ускоряет оборот, оперативно отвечает на запросы и повышает удовлетворенность, что способствует лояльности клиентов. Яндекс использует большие объемы данных и вычислительную мощность для создания адаптированных моделей, обеспечивая качественный интерфейс и интуитивное взаимодействие между человеком и машиной. Важно отметить, что технологии распознавания и синтеза речи становятся важной частью сектора искусственного интеллекта, что подтверждает их значимость для бизнеса, стремящегося к модернизации и повышению конкурентоспособности. Внедрение таких решений улучшает качество обслуживания и способствует современным подходам к управлению данными и аналитике, что критично в условиях цифровизации экономики. Деятельность компании «Яндекс» в разработке ИИ и беспилотных технологий демонстрирует значительные достижения и положительное влияние на различные отрасли, обеспечивая ей лидерство в России и на мировой арене.

Так, для улучшения системы внедрения искусственного интеллекта (ИИ) в бизнес в России необходимо: 1. Создание инфраструктуры для инноваций: Инвестирование в исследования и разработки поможет компаниям адаптировать и создавать новые технологии, что повысит конкурентоспособность. 2. Подготовка кадров: Увеличение инвестиций в обучение и переподготовку специалистов в области ИИ улучшит квалификацию работников и повысит продуктивность. 3. Сотрудничество между государством, бизнесом и учебными заведениями: Партнерства и совместные проекты, поддерживаемые государством, ускорят внедрение ИИ в различные отрасли. Таким образом, эти меры приведут к оптимизации бизнес-процессов, снижению издержек и улучшению качества продукции, что в итоге поспособствует росту ВВП, созданию новых рабочих мест и укреплению позиций России в мировой экономике.

Список использованных источников:

1. Казарин, П. М. Нейросеть как движущая сила развития современного предприятия / П. М. Казарин, Е. Н. Назарова // Математика и математическое моделирование: Сборник материалов XVIII Всероссийской молодежной научно-инновационной школы, Саров, 10–12 апреля 2024 года. – Саров: ООО «Интерконтакт», 2024. – С. 97-98.
2. Кузнецов, В. П. Искусственный интеллект в анализе человеческого капитала как основы экономической безопасности регионов Российской Федерации / В. П. Кузнецов, Е. Н. Летягина, В. И. Перова // На страже экономики. – 2023. – № 3(26). – С. 37-47. – DOI 10.36511/2588-0071-2023-3-37-47.

HUDUDLARDA RAQAMLI IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISHNING INSTITUTSIONAL ASOSLARI

Ma'murov Baxtiyor Xolmatjanovich

Toshkent menejment va iqtisodiyot instituti dotsenti

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekiston hududlarida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish jarayonlarining institutsional asoslari tahlil qilingan. Maqola raqamli iqtisodiyotning mamlakat iqtisodiy o'sishiga va raqobatbardoshligiga ijobiy ta'sirini ko'rsatadi. Shuningdek, raqamli xizmatlarni kengaytirish va texnoparklar faoliyatini qo'llab-quvvatlash muhimligi haqida tavsiyalar berilgan. Hududiy farqlarni kamaytirish va raqamli imkoniyatlarni teng taqsimlashga e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, institutsional asoslar, texnologik infratuzilma, raqamli xizmatlar, iqtisodiy rivojlanish, hududiy farqlar, texnopark.

Abstract: This article analyzes the institutional foundations for developing the digital economy in Uzbekistan's regions. The article highlights the positive impact of the digital economy on the country's economic growth and competitiveness. Recommendations are provided for expanding digital services and supporting the activities of technoparks. The focus is placed on reducing regional disparities and ensuring equal access to digital opportunities.

Key words: digital economy, institutional foundations, technological infrastructure, digital services, economic development, regional differences, technopark.

Аннотация: Данная статья анализирует институциональные основы развития цифровой экономики в регионах Узбекистана. Статья показывает положительное влияние цифровой экономики на экономический рост и конкурентоспособность страны. Также даны рекомендации по расширению цифровых услуг и поддержке деятельности технопарков. Особое внимание уделено сокращению региональных различий и равному распределению цифровых возможностей.

Ключевые слова: цифровая экономика, институциональные основы, технологическая инфраструктура, цифровые услуги, экономическое развитие, региональные различия, технопарк.

KIRISH

Iqtisodiy taraqqiyotning hozirgi bosqichi bir qator o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bu, birinchi navbatda, ijtimoiy ishlab chiqarishning jadal taraqqiyoti va sur'atlari, keng miqyosda axborot va telekommunikatsiya texnologiyalari, jumladan, sun'iy intellekt borasida erishilgan yutuqlarni tezda joriy etish bilan bog'liq. Ikkinchidan, jahon iqtisodiyotining globallashuvi va mamlakatlarning import o'rnini bosish mexanizmini ishga tushirishga harakatlari raqamli iqtisodiyotni yangilash va rivojlantirish jarayoniga o'ziga xos talablar qo'yadi.

"Tarmoq va hudud rahbarlari raqamlashtirishsiz natija va rivojlanish bo'lmasligini tushunib yetishi shart. Barcha darajadagi rahbarlar buni o'ziga kundalik vazifa sifatida belgilab, raqamlashtirish sohasini alifbosidan boshlab chuqur o'rganishi kerak"¹, – deya ta'kidladi prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev.

Raqamli iqtisodiyot zamonaviy dunyoning muhim qismiga aylangan bo'lib, u turli sohalarda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Raqamli texnologiyalar iqtisodiyotni optimallashtirish, biznes jarayonlarini soddalashtirish va aholi farovonligini oshirishda muhim o'rin tutadi. Shu sababli, raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish mamlakatning umumiy iqtisodiy rivojlanishiga va raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. O'zbekistonda ham raqamli iqtisodiyotga alohida e'tibor qaratilib, davlat siyosati va strategiyalarida bu yo'nalishda qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

O'zbekiston hududlarida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish davlatning raqamli transformatsiya bo'yicha sa'y-harakatlari bilan uzviy bog'liqdir. Bu jarayonda asosiy omillardan biri hududiy farqlarni bartaraf etish va raqamli imkoniyatlarni teng taqsimlashdir. Shu nuqtai nazardan, hududlarda raqamli infratuzilmaning rivojlanishi, texnologik yechimlarning keng qo'llanilishi va kadrlar malakasini oshirish davlat va xususiy sektorning muhim vazifasidir.

Shuningdek, raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan institutsional asoslarni shakllantirish ham

1 O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida o'tkazilgan tarmoq va hududlarda raqamli iqtisodiyot hamda elektron hukumatni joriy qilish masalalari bo'yicha videoselektor. 22.09.2020.

dolzarb masalalardan biridir. Bu nafaqat qonun va huquqiy bazani takomillashtirishni, balki raqamli iqtisodiyot uchun zarur bo'lgan innovatsion muhitni yaratishni ham o'z ichiga oladi. Tadqiqotning maqsadi hududlarda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishning institutsional asoslarini tahlil qilish va bu jarayonni tezlashtirish uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdir.

O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishda texnologik infratuzilma va raqamli xizmatlar muhim ahamiyatga ega. Mamlakatda internet tarmog'ining keng qamrovli bo'lishi va raqamli xizmatlarning jadal rivojlanishi hududlarning raqamli iqtisodiyotdan foydalanish imkoniyatlarini oshiradi. Ayni paytda, Toshkent shahri yuqori internet qamrovi va 5G texnologiyasiga ega bo'lgan hududlardan biri bo'lib, elektron to'lovlar va davlat xizmatlarining onlayn ko'rinishda mavjudligi bilan ajralib turadi. Boshqa hududlarda, masalan, Xorazmda esa qishloq hududlaridagi texnologik infratuzilma hali yetarli darajada rivojlanmagan, bu esa raqamli xizmatlardan foydalanishda cheklovlar yaratadi (1-jadval).

1-jadval. O'zbekistonda hududlar bo'yicha 4G/5G internet qamrovi darajasi², 2024-yil.

Hududlar	Internet qamrovi (%)	Mobil aloqa sifati	Raqamli xizmatlar turi
Toshkent	95	4G/5G	Davlat xizmatlari, onlayn to'lovlar, raqamli bank xizmatlari
Samarqand	88	4G	Elektron tijorat, elektron hukumat xizmatlari
Andijon	80	4G	Raqamli bank xizmatlari, masofaviy ta'lim
Xorazm	75	4G	Elektron ta'lim, masofaviy xizmatlar
Buxoro	85	4G	Elektron tijorat, tibbiy xizmatlar, onlayn banking
Farg'ona	78	4G	Masofaviy ta'lim, telemeditsina
Namangan	77	4G	Raqamli tijorat, kichik biznes uchun onlayn platformalar
Qashqadaryo	82	4G	Masofaviy ta'lim, qishloq xo'jaligida raqamli xizmatlar
Navoiy	87	4G/5G	Raqamli sanoat texnologiyalari, texnoparklar
Sirdaryo	79	4G	Elektron davlat xizmatlari, masofaviy tibbiyot
Surxondaryo	74	4G	Masofaviy ta'lim, onlayn tijorat
Jizzax	76	4G	Elektron tijorat, masofaviy bank xizmatlari
Qoraqalpog'iston	70	4G	Qishloq xo'jaligida raqamli texnologiyalar, onlayn tijorat

Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishda samarali institutsional tizimning mavjudligi juda muhimdir. Davlat tomonidan qabul qilingan qator qonun va qarorlar raqamli infratuzilma, elektron hukumat tizimi va IT-loyihalarni rivojlantirish uchun huquqiy asos yaratadi. Masalan, raqamli transformatsiya bo'yicha qabul qilingan davlat dasturlari raqamli xizmatlarning hududlarda kengayishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Bundan tashqari, IT-parklari va texnoparklar raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishda muhim institutsional omillar hisoblanadi. Toshkentda IT-parklari va texnoparklar faoliyat ko'rsatib, innovatsion startaplar va IT-loyihalarni qo'llab-quvvatlashga xizmat qilmoqda. Ular startaplarga va texnologik loyihalarga moliyaviy ko'mak berib, yangi texnologiyalarning joriy etilishi va raqamli xizmatlarning rivojlanishini tezlashtiradi. Ammo, bunday muassasalar boshqa hududlarda yetarlicha rivojlanmagan va ularning kengayishi uchun davlat va xususiy sektor tomonidan qo'shimcha chora-tadbirlar zarur.

Hududlarda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish uchun mahalliy hokimiyat va biznes o'rtasidagi hamkorlikning kuchayishi zarur. Bu hamkorlik raqamli loyihalarni joriy etish, elektron tijoratni rivojlantirish va hududiy infratuzilmani takomillashtirishda katta yordam beradi. Xususan, elektron tijorat uchun muhim bo'lgan logistika va to'lov tizimlari yaxshi rivojlanishi kerak. Aks holda, raqamli xizmatlarning samaradorligi pasayishi mumkin (2-jadval).

2-jadval. Hududlarda internet tezligi va infratuzilma muammolari³, 2024-yil.

Hududlar	Internet tezligi (Mbps)	Infratuzilma muammolari

² Statistika ma'lumotlar asosida shakllantirilgan.

³ Statistika ma'lumotlar asosida shakllantirilgan

Toshkent	50	Internet va mobil aloqa xizmatlari yaxshi rivojlangan
Samarqand	25	Ba'zi hududlarda tarmoq yuki yuqori, internet tezligi tushib qoladi
Andijon	20	Texnologik asbob-uskunalar yetishmasligi, ba'zi chekka hududlarda internet sifati past
Xorazm	15	Qishloq hududlarida internet tarmog'i sust rivojlangan, qamrov past
Buxoro	22	Katta shaharlar va qishloqlar o'rtasidagi infratuzilma farqi mavjud
Farg'ona	18	Internet qamrovi chekka qishloqlarda yetarli emas, asbob-uskunalar eskirgan
Namangan	17	Chekka hududlarda tarmoq qamrovi past, mobil aloqa sifati zaif
Qashqadaryo	19	Qishloq xo'jalik hududlarida internet va mobil aloqa sifati past
Navoiy	27	Texnoparklar bo'lishiga qaramay, chekka hududlarda sifat past
Sirdaryo	21	Ba'zi hududlarda tarmoq uzilishlari kuzatiladi, ayniqsa qishloqlarda
Surxondaryo	16	Mobil aloqa sifati yaxshi, lekin internet tezligi ba'zi hududlarda past
Jizzax	20	Asosiy yo'l bo'ylab yaxshi, lekin chekka qishloqlarda qiyinchiliklar mavjud
Qoraqalpog'iston	14	Chekka qishloqlarda internet, mobil aloqa qamrovi zaif

Hududlarda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish jarayonida bir qator muammolar mavjud. Ko'plab hududlarda texnologik infratuzilmaning yetishmasligi sababli raqamli xizmatlar keng qamrovda joriy etila olmayapti. Masalan, internet tarmog'i past tezlikda bo'lgan hududlarda raqamli xizmatlardan foydalanish qiyinlashadi, bu esa raqamli iqtisodiyotning hududiy darajada teng rivojlanishiga to'sqinlik qiladi (2-jadval).

Bundan tashqari, O'zbekistonda IT sohasida malakali kadrlar yetishmovchiligi muammosi ham dolzarb hisoblanadi. Raqamli iqtisodiyot uchun zarur bo'lgan texnologik loyihalarni amalga oshirishda yetarli darajadagi bilim va tajribaga ega bo'lgan mutaxassislarning mavjud emasligi jarayonning sekinlashishiga olib kelmoqda. Shu sababli, IT mutaxassislarni tayyorlash va ularning malakasini oshirish dasturlarini yanada kuchaytirish lozim.

Yana bir muammo – institutsional cheklovlar va raqamli siyosatning yetarli darajada rivojlanmaganligi. O'zbekistonning ayrim hududlarida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan strategiyalar va normativ-huquqiy baza yetarli emas. Bu holat raqamli loyihalarning amalga oshirilishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi va hududlarda raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishini cheklaydi.

Raqamli iqtisodiyotni hududiy darajada rivojlantirish uchun quyidagi chora-tadbirlar tavsiya etiladi:

raqamli texnologiyalarni joriy etishni rag'batlantirish uchun IT-loyihalar va startaplar uchun soliq imtiyozlari yaratish zarur. Bunday imtiyozlar raqamli xizmatlarning kengayishi va texnologik loyihalarning amalga oshirilishiga ko'mak beradi;

raqamli ta'lim muassasalari va universitetlarda IT mutaxassislarni tayyorlash, ularning malakasini oshirish dasturlarini rivojlantirish orqali kadrlar yetishmovchiligi muammosini bartaraf etish mumkin;

IT-parklar va texnoparklarni rivojlantirish: Hududlarda IT-parklar va texnoparklarni tashkil etish va ularni moliyaviy jihatdan qo'llab-quvvatlash raqamli iqtisodiyotning rivojlanishiga katta hissa qo'shadi. Bu esa mahalliy startaplar va innovatsion loyihalarning jadal rivojlanishiga yordam beradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish hududlarning iqtisodiy o'sishi, raqobatbardoshlik darajasi va aholi farovonligini oshirishda asosiy rol o'ynaydi. O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi uchun texnologik infratuzilma, malakali kadrlar tayyorlash va normativ-huquqiy bazani takomillashtirish zarur. Raqamli infratuzilmani rivojlantirish va raqamli xizmatlarning keng joriy etilishi hududiy farqlarni kamaytiradi va iqtisodiy o'sishning barqarorligini ta'minlaydi.

Buning uchun davlat va xususiy sektor o'rtasida samarali hamkorlik yo'lga qo'yilishi lozim. Bu hamkorlik orqali hududiy texnologik infratuzilmani kengaytirish, raqamli xizmatlarni rivojlantirish va innovatsion ekotizimni shakllantirish mumkin bo'ladi. Ayniqsa, hududlarda IT-parklar va texnoparklarni tashkil etish hamda ularni qo'llab-quvvatlash raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi nafaqat hududiy iqtisodiy o'sishga, balki butun mamlakat iqtisodiyotining raqobatbardoshligini oshirishga olib keladi. Shu sababli, raqamli texnologiyalar va innovatsiyalarning keng joriy etilishi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qaralishi lozim. O'zbekistonning raqamli transformatsiya bo'yicha amalga oshirayotgan islohotlari, mavjud institutsional asoslarni yanada takomillashtirish va davlat-hususiy sektor o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash orqali raqamli iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). «The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies». New York: W. W. Norton & Company.
2. Mett Endru (2013). «Institutsional islohotlar chegaralari» – Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishda institutsional o'zgarishlarning ahamiyati haqida muhim tadqiqot.
3. Yoachim Vehner (2010). «Qonun chiqaruvchi organlar va budget jarayoni» – Moliya boshqaruvi tizimidagi institutsional asoslarning raqamli iqtisodiyotga ta'sirini o'rganish.
4. Pozner, P. L. (2013). «Davlat moliyasini boshqarish va uning paydo bo'lgan tizimi» – Davlat boshqaruvi va raqamli infratuzilmalar.
5. Cangiano, M. (2013). «Xalqaro pul jamg'armasi» – Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishda xalqaro moliyaviy institutlarning roli.
6. Alimov, R. X. (2020). «O'zbekistonda bank tizimini isloh qilish va uning rivojlanish yo'nalishlari» – Raqamli moliya tizimining institutsional rivoji bo'yicha.
7. Maxamadaliyev, B. (2019). «Budget tashkilotlarida moliyaviy nazoratni tashkil etish va takomillashtirish» – Budget tashkilotlarida raqamli nazorat va boshqaruv tizimlari.
8. Axmedov, M. (2023). «Davlat moliyaviy nazoratini tashkil etishning nazariy asoslarini takomillashtirish» – Moliyaviy nazorat tizimlarining raqamli transformatsiyaga moslashuvi.
9. Usmonov, Sh. (2022). «Budget tashkilotlarida moliya xo'jalik faoliyatini nazorat qilishning amaldagi holati» – Hududiy raqamli iqtisodiyotda moliyaviy monitoring.
10. Williamson, O. E. (1985). «The Economic Institutions of Capitalism». New York: Free Press – Bozor iqtisodiyotining institutsional tuzilmalari va ularning raqamli iqtisodiyotda qo'llanishi.
11. North, D. C. (1990). «Institutions, Institutional Change and Economic Performance». Cambridge University Press – Iqtisodiy rivojlanishda institutsionallashtirish.

THE IMPACT OF DIGITALIZATION ON SUSTAINABLE WORLD ECONOMY: UZBEKISTAN CASE

Akhmadbek Bakhtiyorov

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti
magistratura talabasi

Abstract: Digitalization has emerged as a transformative force in the global economy, offering unprecedented opportunities for sustainable development. This paper explores the impact of digitalization on the economy of Uzbekistan, a country undergoing rapid modernization and transformation. By analyzing the specific case of Uzbekistan, this study aims to shed light on the potential benefits, challenges, and implications of digitalization for achieving a sustainable world economy.

Key words: Digitalization, Sustainable World Economy, Economic Development, Innovation, Sustainability, Technology.

Annotatsiya: Raqamlashtirish barqaror rivojlanish uchun misli ko'rilmagan imkoniyatlarni taqdim etuvchi global iqtisodiyotni o'zgartiruvchi kuch sifatida paydo bo'ldi. Ushbu maqola tez modernizatsiya va transformatsiyadan o'tayotgan O'zbekiston iqtisodiyotiga raqamlashtirishning ta'sirini o'rganadi. O'zbekistonning o'ziga xos misolini tahlil qilish orqali ushbu tadqiqot barqaror jahon iqtisodiyotiga erishish uchun raqamlashtirishning potentsial foydalari, muammolari va oqibatlarini yoritishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Raqamlashtirish, barqaror jahon iqtisodiyoti, iqtisodiy rivojlanish, innovatsiyalar, barqarorlik, texnologiya.

Аннотация: Цифровизация стала преобразующей силой в мировой экономике, предлагая беспрецедентные возможности для устойчивого развития. В этой статье исследуется влияние цифровизации на экономику Узбекистана, страны, переживающей быструю модернизацию и трансформацию. Анализируя конкретный случай Узбекистана, это исследование направлено на то, чтобы пролить свет на потенциальные выгоды, проблемы и последствия цифровизации для достижения устойчивой мировой экономики.

Ключевые слова: цифровизация, устойчивая мировая экономика, экономическое развитие, инновации, устойчивость, технология.

INTRODUCTION

In today's interconnected world, digital technologies are revolutionizing traditional economic systems and driving profound changes in various sectors. Uzbekistan, a country with a rich cultural heritage and a rapidly growing economy, is actively embracing digitalization to enhance its competitiveness and sustainability on the global stage. This paper delves into the specific ways in which digitalization is shaping Uzbekistan's economic landscape and contributing to the broader goal of sustainable development.

The integration of green practices into various facets of the global economy marks a pivotal shift towards sustainability, impacting industries, policies, and economies worldwide. These practices, rooted in environmental responsibility and resource efficiency, are catalyzing a paradigmatic transformation, redefining the way businesses operate and governments formulate policies. The profound implications of green initiatives extend far beyond environmental benefits, permeating economic spheres with a spectrum of effects that drive innovation, competitiveness, and long-term resilience.

In this context, it is crucial to delve into the intricate web of impacts that green practices have on the world economy. By exploring the interconnected relationships between sustainability and economic prosperity, we can unravel the manifold ways in which green initiatives shape industries, influence market dynamics, and pave the way for a more sustainable and prosperous future. This exploration will illuminate the transformative power of sustainability in driving economic growth, creating new opportunities, and forging a path towards a more resilient and equitable global economy.

Diagram №1. Digital policies and initiatives are being implemented in Uzbekistan.

METHODS

To investigate the impact of digitalization on Uzbekistan's economy, a comprehensive review of existing literature, official reports, and statistical data was conducted. Qualitative and quantitative analyses were employed to assess the implications of digital technologies on key economic indicators such as GDP growth, employment rates, innovation, and environmental sustainability. Case studies and expert interviews were also utilized to provide insights into the practical applications of digitalization in Uzbekistan.

RESULTS

The findings of this study reveal that digitalization has had a profound impact on Uzbekistan's economy, fostering innovation, improving efficiency, and enhancing competitiveness.

The widespread adoption of digital technologies has led to significant improvements in various sectors, including agriculture, manufacturing, finance, and e-commerce. By promoting digital literacy and entrepreneurship, Uzbekistan has been able to create new opportunities for economic growth and job creation, particularly among the younger population.

ANALYSIS AND DISCUSSIONS

The discussion section delves into the nuanced aspects of digitalization in Uzbekistan, highlighting both the opportunities and challenges that accompany the country's embrace of technology-driven economic development.

Harnessing Opportunities:

Digitalization in Uzbekistan presents a plethora of opportunities for economic growth and innovation. The adoption of digital technologies has facilitated efficiency gains across various sectors, enhancing productivity and competitiveness. By fostering a culture of digital literacy and entrepreneurship, Uzbekistan has empowered its workforce, particularly the youth, to participate in the digital economy actively. This shift towards digitalization has not only improved access to markets but has also opened up new avenues for job creation and economic diversification.

Addressing Challenges:

However, the path to a digitally transformed economy is not without its challenges. The digital divide remains a pressing issue, with disparities in access to technology and internet connectivity persisting across different regions of Uzbekistan. Bridging this gap is crucial to ensure that the benefits of digitalization are

inclusive and reach all segments of society. Additionally, cybersecurity threats loom large as the country becomes increasingly interconnected. Strengthening cybersecurity measures and promoting data privacy are imperative to safeguard against potential risks and vulnerabilities that come with digital transformation.

Sustainability Imperatives:

Integrating digitalization into broader sustainability agendas is essential for ensuring that economic growth in Uzbekistan is environmentally responsible and socially equitable. By promoting environmentally friendly practices and leveraging technology for sustainable development, Uzbekistan can mitigate its ecological footprint and contribute to global efforts towards a greener future. Embracing sustainable practices in tandem with digital innovation will not only bolster the country's resilience to environmental challenges but also enhance its reputation as a responsible global player committed to long-term prosperity.

Collaborative Approach:

To fully realize the potential of digitalization in advancing Uzbekistan's sustainable economic development, a collaborative approach is paramount. Policymakers, businesses, civil society, and international partners must work together to create an enabling environment that fosters digital innovation while upholding principles of sustainability and inclusivity. By engaging in dialogue, sharing best practices, and fostering partnerships, stakeholders can collectively navigate the complexities of digital transformation and steer Uzbekistan towards a future where technology serves as a catalyst for positive economic and social change.

While the benefits of digitalization in Uzbekistan are evident, challenges remain in ensuring inclusive and sustainable development. Issues such as digital divide, cybersecurity threats, and data privacy concerns need to be addressed to harness the full potential of digital technologies for economic advancement. Moreover, efforts should be made to integrate digitalization into broader sustainability agendas, promoting environmentally friendly practices and responsible use of technology.

In conclusion, the discussion underscores the transformative power of digitalization in reshaping Uzbekistan's economy and emphasizes the importance of addressing challenges and harnessing opportunities in a sustainable manner. By embracing digitalization thoughtfully and holistically, Uzbekistan can position itself as a trailblazer in the digital era, driving economic growth, fostering innovation, and contributing to a more sustainable world economy.

CONCLUSION

In conclusion, the impact of digitalization on Uzbekistan's economy underscores the transformative power of technology in driving sustainable development. By leveraging digital tools and strategies effectively, Uzbekistan has the opportunity to build a resilient and inclusive economy that prioritizes environmental conservation and social equity. As Uzbekistan continues its journey towards digital transformation, policymakers, businesses, and civil society must collaborate to ensure that the benefits of digitalization are equitably distributed and contribute to a more sustainable world economy.

References:

1. World Bank. (2020). "Digital Economy in Uzbekistan: Trends, Opportunities, and Challenges".
2. United Nations Development Programme. (2019). "Digital Transformation for Sustainable Development: A Roadmap for Uzbekistan".
3. International Telecommunication Union. (2021). "ICT Development Index Report: Uzbekistan".
4. European Bank for Reconstruction and Development. (2020). "Digitalization and Sustainable Growth: Lessons from Emerging Economies".
5. "Outcome of e-trade, creating by accelerating digital economy" by R. Kholikova, A. Bakhtiyorov, 2022.
6. "Breakthrough of digitalization due to the innovation economy and the effect of their collaboration for economic prosperity" by A. Bakhtiyorov 2022.
7. "socio-economic impact of the digitized government principle in privatization" by A. Bakhtiyorov, 2023.
8. "Trade and economic performance through digital economy" by A. Bakhtiyorov, 2022.

THE IMPORTANCE OF THE DIGITAL PLATFORMS IN THE SYSTEMATIC DEVELOPMENT OF THE DIGITAL ECONOMY

Tal'atova Diyora Boxodir qizi

The independent researcher of
Kimyo International University in Tashkent

Digitalization of the national economy implies the active introduction of modern information technologies and new business models. The digital economy creates new economic laws by erasing the boundaries between digital and real life based on the convergence of business processes, technologies, objects and virtual space. In such conditions, there is a need to introduce a digital ecosystem that integrates digital platforms, digital infrastructure and digital solutions.

According to the decision of the President of the Republic of Uzbekistan No. PQ-14 of November 17, 2021, a «roadmap» was drawn up for the establishment of an «Open Digital Ecosystem» in order to improve the administration of e-commerce and create favorable conditions for its further development¹. According to this:

- forming a digital ecosystem and performing the functions of its operator;
- to create conditions for e-commerce platforms to use their customer base equally and provide services to them, regardless of the form of ownership, departmental and network affiliation, territorial location;
- in connection with the execution of the functions of the «escrow» system of the digital ecosystem, it is planned to implement the goals and tasks such as calculations and payments from one personal account and ensuring the contractual obligations of the parties are guaranteed (according to the letter of credit).

Thus, the main task of using digital platforms is to create conditions for favorable interaction between all participants of digital solutions by forming a single digital ecosystem.

The digital ecosystem should be accessible to consumers, suppliers and government or businesses and organizations themselves. In order to attract suppliers of digital resources, programs should be developed to encourage participation in the digital ecosystem, which will give digitalization entities not only the planned financial result, but also the opportunity to strengthen competitive advantages, strengthen the brand position or the reputation of the organization, increase efficiency or receive other intangible benefits. Interactions with various digital platforms expand the boundaries of the organization's activity, forcing it to look for new opportunities and use them without being limited to a certain field of activity. This creates a new level of value creation and delivery to consumers. The participation of consumers of digital resources in the work of the digital ecosystem allows them not only to save money or time resources to purchase the necessary goods or services without intermediaries, but also to acquire new knowledge and skills, increase their status and self-esteem, in the global network of relations between people, organizations and government bodies. a sense of social importance and participation. Modern consumers quickly get used to the achieved level of digital services and demand new solutions that meet their needs with a high level of service quality and personalization, taking into account the individual characteristics and interests of a particular consumer.

The digital ecosystem serves to enable a large part of the population to actively use ICT, to radically increase the efficiency of business and government activities, and to introduce an effective management system by creating digital innovations. In this case, we suggest paying special attention to the following processes:

First, it is necessary to introduce digital platforms covering all sectors of the economy in order to increase the speed of information exchange between different parties at the international and national level.

Today, comprehensive measures are being implemented in Uzbekistan for the active development of the digital economy, as well as the widespread introduction of modern information and communication technologies to all sectors, primarily public administration, education, health care and agriculture. Therefore, within the framework of the implementation of the «Digital Uzbekistan - 2030» strategy, which is to create a full-fledged digital environment and digital space in the republic, a number of programs for digitization of various sectors

¹ Decision of the President of the Republic of Uzbekistan dated November 17, 2021 No. PQ-14 "On improving the administration of electronic commerce and creating favorable conditions for its further development". URL: <https://lex.uz/acts/5732739>.

In overcoming these problems, it is important to introduce digital platforms based on the experience of leading countries worldwide. In particular, the use of digital platforms provides the following advantages:

- by encouraging innovation, it provides an opportunity to create new digital programs;
- creates new consumer value;
- expands market opportunities and leads to an increase in the variety of goods, products and services;
- reduces transaction costs,
- allows to increase the well-being and quality of life of the population.

At the heart of digital transformation lies the challenge of creating a digital environment that encourages legal and physical entities to interact with each other. Thus, a digital platform is a structure that allows managing digital processes between suppliers, partners and consumers in a unified environment. Therefore, the concept of “digital platform” is not limited to certain technological trends (for example, cloud technologies, “big” data, artificial intelligence, blockchain, Internet of things, etc.), but is based on the interaction of various digital tools, constantly changing to meet the needs of consumers. includes high-tech solutions.

With the development of digital technologies, the efficiency of mass production of the same type has decreased dramatically, giving way to customized production, the introduction of digital household services and the formation of integrated ecosystems of interactions with customers. The economic importance of digital platforms is determined by ensuring the attractiveness of new business models for the development of small and medium-sized businesses, because electronic platforms allow the use of innovative resources of state authorities, large enterprises and organizations to achieve economic development of the country. Digital platforms make it possible to reduce transaction costs in various industries, create reliable and fast communications, optimize business processes, create conditions for economic development and create new ways of creating value for consumers, while reducing the dependence of economic entities on the environment.

In recent years, in the Republic of Uzbekistan, through the development of digital government and the implementation of state programs in this regard, the need to create electronic platforms for establishing mutual reliable communication with business entities and residents, monitoring the socio-economic situation in the region is increasing. Due to the impact on the economy of the consequences of the pandemic in 2020, such as restrictions on social communication, new opportunities are opening up for the use of electronic platforms in post-pandemic conditions, including the creation of a single regional information space, the provision of stable growth of economic indicators, and the wide opening of the social and entrepreneurial potential of organizations and residents of the region. serves.

The advantages of digital platforms in the development of the digital economy include:

- unites various economic entities in one place, which determines the high speed and quality of management decision-making for the development of business activity;
- provides an opportunity to integrate new functional modules into the existing platform that arise due to changes in the needs of socio-economic development over time;
- in contrast to traditional business, reducing the fixed costs of the enterprise, not by expanding production capabilities, but by using modern digital solutions, reduces production costs depending on the volume of demand;
- reduces transaction costs by eliminating intermediaries between service providers, producers and consumers;
- increases the profitability of the network user by increasing the use of the digital platform;
- the quality of goods and services on digital platforms is determined by the large number of users that belong to it, which increases the interest of interested parties and, as a result, the opportunity to earn income in a short time.

In addition, the introduction of digital platforms creates conditions for innovative development and various digital dividends. They take the foundations of traditional economics to a new level, serving to reduce cross-border costs in various market relations on a global scale. In particular, the conditions for wide coverage of customers for enterprises and organizations are created.

2 Thomas Rittera, Carsten Lund Pedersena (2020) «Digitization capability and the digitalization of business models in business-to-business firms: Past, present, and future» - *Industrial Marketing Management* 86, p. 180-190.

Among the digital platforms, the only portal that gathers all government services in one place; information exchange platforms that allow interaction between public and private enterprises and organizations, as well as parties; mobile application development platforms;

common services platforms related to digital identity and authentication, digital money transfers and digital commerce can be distinguished.

In the Republic of Uzbekistan, digital government platforms are being actively developed for the purpose of using public services. The interaction of individuals and legal entities with state bodies through an electronic portal, that is, the provision of electronic state services by the government, is an integral part of the digital economy. For this purpose, the Single Interactive State Services Portal (Single Portal) has been operating³. According to the latest statistics, the number of applications received from the Single portal has reached 12.8 million. The number of services launched on the single portal has reached 650. 88% of users are between 18 and 54 years old⁴. It can be seen that despite the fact that the portal of electronic public services has been introduced a lot, it is actively used by the population.

Secondly, the increasing number of cross-border electronic transactions between users and business entities at the international level creates the need to create new digital solutions, in particular, single integrated electronic open trade zones. In addition, digital solutions cover finance, customs services, procurement, taxation, logistics and population migration, simplify trade procedures and create conditions for increasing digital dividends.

Examples of such solutions include the creation of verified, official and reliable sources of the following main registers:

- basic information about citizens, enterprises, companies;
- basic information about vehicles, licenses, land plots,
- basic information about buildings, settlements and roads⁵.

Figure 1. The model of introduction of digital platforms in the systematic development of the digital economy in the Republic of Uzbekistan⁶

³ See: www.my.gov.uz.

⁴ URL: <https://my.gov.uz/uz/site/statistic> (as of 04.07.2024).

⁵ L.V. Lapidus. Digital Economy: A textbook for bachelors and masters in the fields of "Economics" and "Management". - M.: 2018. - 30 p.

⁶ Muallif ishlanmasi.

It is also important to focus on digital solutions in cross-border public procurement. The signing of multilateral agreements based on public procurement reduces the difference between the share of imports of the member states of the agreement in public and private consumption. According to the European Directorate General of Trade ("DG Trade"), a 50% decrease in the share of imports will lead to an increase of 0.01% in the GDP of the participating countries.

Digital commerce, customs and export-related digital solutions include facilitating the import and export of goods and services, as well as logistics and licensing issues. In particular, the «single window» that gathers the government bodies responsible for the implementation of the import and export process in one place allows you to submit the necessary documents in electronic form from anywhere.

To summary, implementing digital platforms for the systematic development of the digital economy in the Republic of Uzbekistan is the actual task for the government. It is highly important to upgrade the digital infrastructure in the country in order to achieve digital goals.

Literature:

1. Decision of the President of the Republic of Uzbekistan "On improving e-commerce administration and creating favorable conditions for its further development" from 17.11.2021.
2. Lapidus L.V. Digital Economy: A textbook for bachelors and masters in the fields of «Economics» and «Management». - M.: 2018. - 42 p.
3. Tal'atova D.B. Theoretical foundations of learning the impact of digitalization on the national economy//Journal of "Economic development and analysis"//April, 2024. 541-545 pp.
4. Herberger T.A., Dötsch J.J. (2022) The Means Justifies the End? Digitalization and Sustainability as a Social Challenge. A Plea for an Integrative View – Springer: Digitalization, Digital Transformation and Sustainability in the Global Economy, 1-8 pp.
5. Bukht R., Hicks R. (2018) Definition, concept and measurement of the digital economy // Bulletin of international organizations. Vol. 13. No. 2. P. 143–172. DOI: 10.17323/1996-7845-2018-02-07.
6. Thomas Rittera, Carsten Lund Pedersena (2020) «Digitization capability and the digitalization of business models in business-to-business firms: Past, present, and future» - Industrial Marketing Management 86, p. 180-190.
7. www.my.gov.uz
8. www.lex.uz

allow for the collection and analysis of customer data, enabling businesses to understand preferences and behaviors better and tailor their offerings to meet market demands.

However, digitization also presents challenges that companies must navigate. The rapid pace of technological change requires organizations to adapt quickly, often necessitating significant investments in training, infrastructure, and cybersecurity measures. Moreover, as businesses increasingly rely on digital platforms, they face heightened risks related to data privacy and security breaches, prompting the need for stringent policies and protective measures. Balancing the opportunities and challenges of digitization will be essential for businesses aiming to thrive in the digital economy.

Ultimately, the digitization of business is not merely a trend; it represents a paradigm shift that redefines competitive dynamics across industries. Those organizations that embrace digital transformation with a strategic approach will likely emerge as leaders, equipped to innovate and respond to the ever-changing landscape of consumer expectations and technological advancements.

The digitization of business is not a passing trend, but a fundamental shift reshaping the global economy. From e-commerce giants to small startups, businesses across all sectors are embracing digital technologies to enhance efficiency, innovate products, and connect with customers in unprecedented ways. While the transition presents challenges, including cybersecurity concerns and the need for workforce upskilling, the potential rewards are immense. Embracing digitization empowers businesses to operate more sustainably, reach broader markets, and deliver tailored experiences that meet the evolving needs of consumers. The key lies in strategic implementation, prioritizing data security, and fostering a culture of adaptability and innovation. As businesses navigate the digital landscape, they have the opportunity to build a future that is more efficient, interconnected, and ultimately, more prosperous.

Reference

1. The Digital Transformation Playbook: Reimagine Your Business for the Digital Age by David L. Rogers (2016)
2. Competing in the Age of AI: Strategy and Leadership When Machines Learn by Marco Iansiti and Karim R. Lakhani (2019)
3. Digital Transformation: A Roadmap for Business Leaders by George Westerman, David S. Brown, and Andrew McAfee (2014)
4. Digital Leadership: Transforming Business, Organizations, and People by Michael Wade, Patrick van der Smagt, and John Hagel (2018)
5. Harvard Business Review - Digital Transformation: <https://hbr.org/topic/digital-transformation>
6. MIT Sloan Management Review - Digital Business: <https://sloanreview.mit.edu/category/digital-business/>
7. McKinsey - Digital Transformation: <https://www.mckinsey.com/business-functions/digital-mckinsey/our-insights/digital-transformation>
8. World Economic Forum - The Future of Jobs Report: <https://www.weforum.org/reports/the-future-of-jobs-report-2020>

TRANSPORT-LOGISTIKA TIZIMLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O'RNI

Matkarimov K.J.

Namangan muhandislik-texnologiya
instituti professori

Annotatsiya: Maqolada logistika va ta'minot zanjirini boshqarish sohasida innovatsion texnologiyalarning qo'llanilishi tahlil qilingan. Transport-logistika faoliyatida innovatsiyalar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etishning afzalliklari asoslangan va raqamli logistika tizimining joriy etilishi yuzasidan taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: logistika, raqamli logistika, logistika tizimlari, yuk tashish, ta'minot zanjirlari, innovatsiyalar, raqamlashtirish.

Abstract: This article provides a comprehensive analysis of the application of innovative technologies in the field of logistics and supply chain management. The key advantages of integrating innovative and information-communication technologies into transport and logistics operations are substantiated. Proposals and recommendations are also presented for the implementation of a digital logistics system aimed at optimizing operations and enhancing the efficiency of supply chain management.

Key words: logistics, digital logistics, logistics systems, cargo transportation, supply chains, innovations, digitalization.

Аннотация: В данной статье анализируется применение инновационных технологий в сфере логистики и управления цепями поставок. Обоснованы ключевые преимущества интеграции инновационных и информационно-коммуникационных технологий в процессы транспортно-логистической деятельности. Также представлены предложения и рекомендации по внедрению цифровой логистической системы, направленной на оптимизацию операций и повышение эффективности управления цепями поставок.

Ключевые слова: логистика, цифровая логистика, логистические системы, перевозка грузов, цепочки поставок, инновации, цифровизация.

KIRISH

Bugungi kunda raqamli logistika va ta'minot zanjirini boshqarish tovarlarning harakatlanishini ta'minlaydigan raqamli iqtisodiyotning ajralmas qismi sifatida namoyon bo'lmoqda. Ushbu modelni amalga oshirish ilmiy tadqiqotlarni, shuningdek, ushbu bilim va axborot texnologiyalari sohasida zarur integratsiyalashgan vakolatlarga ega kadrlarni tayyorlashni talab qiladi [1]. Raqamli iqtisodiyotni joriy etish bo'yicha yetakchi mamlakatlarda (AQSH, Xitoy, Janubiy Koreya, Buyuk Britaniya, Yaponiya, Fransiya) raqamli logistika va ta'minot zanjirini boshqarish sohasida keng ko'lamdagi ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Chunki logistika mamlakatning iqtisodiy tizimiga ichki quyi tizim sifatida kiritilganligi sababli, mamlakatning raqamli iqtisodiyotga o'tish davrida logistika tizimlarini yetarli darajada o'zgartirish zarur.

Zamonaviy logistika ko'plab omillar ta'siri ostida o'zgarib bormoqda. Jarayonlarning tezligi, sifati va shaffofligi bo'yicha iste'molchilarning talablari ortib bormoqda. Yangi sharoitda mamlakat va korxonalarning iqtisodiy raqobatbardoshligi aqlli transport va logistika tizimlarining mavjudligi bilan belgilanadi, chunki mutaxassislarning fikriga ko'ra, har bir yakuniy mahsulotdagi logistika komponenti 20% dan 60% gachani tashkil etadi.

Boshqa fanlar kabi, logistika ham yangi, innovatsion tendensiyalar ta'siri ostida jadal rivojlanmoqda. Logistika modellari nafaqat o'zgarishlarga uchraydi, balki inqilobiy texnik yangiliklar doimiy ravishda paydo bo'ladi.

Logistika sohasidagi innovatsiyalarning predmeti logistika siklining vaqtini qisqartirish, tovarlar harakatining umumiy xarajatlarini optimallashtirish va logistika zanjiri samaradorligini oshirish maqsadida zanjirda ishtirok etadigan iqtisodiy oqimlarning trayektoriyasini optimallashtirishdir [2].

Logistikani tashkil etishda innovatsion yondashuv zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishga qaratilgan. Logistika sohasidagi innovatsiyalarga transport-logistika korxonalarida muvaffaqiyatli amalga oshirilayotgan axborot texnologiyalaridan foydalanish misol bo'la oladi [3].

Axborot texnologiyalari ishlab chiqarishning butun hayot siklini avtomatlashtirish, yuk oqimini tahlil qilish, nazorat qilish va hisoblarni yuritish imkonini beradi. Elektron tijorat logistikasi ko'lamli tez sur'atlar bilan o'sib bormoqda, bu esa internetga asoslangan logistikada axborot texnologiyalarini qo'llashda innovatsiyalarga

imkon bermoqda. Logistika innovatsiyalar ombor va transport sohasida, ishlab chiqarishda resurslarni taqsimlashda, ishlab chiqarish jarayonida, zaxiralarni boshqarishda, ta'minotda – ya'ni logistikaning barcha funksional sohaslarida qo'llaniladi [4]. Shunga ko'ra, logistika va ta'minot zanjiri boshqaruvidagi innovatsiyalar ko'lami cheksizdir, degan xulosaga kelish mumkin.

Hozirgi paytda faol qo'llanilayotgan innovatsiyalarga Google kompaniyasining haydovchisiz avtomobillarini misol qilish mumkin. Ushbu ishlanma yuk tashish tezligini oshirishga yordam beradi, bunda avtomobil 4000 kilometrdan ortiq masofani 60 soat ichida bosib o'tish imkoniyatiga ega bo'ladi. Haydovchisiz avtomobillardan foydalanish ish haqi xarajatlarni kamaytirish va yo'l transport hodisalari sonini qisqartirishga imkon beradi [5].

"Google Glass" aqlli ko'zoynaklari tashishni tashkil etish uchun maqbul marshrutni aniqlashga imkon beradi va shtrix-kodlarni tezda o'qiy oladi. Ko'zoynaklar omborni boshqarish dasturiga ega maxsus ko'zoynaklar bilan jihozlangan. Ko'zoynak bilan ishlash natijalari shuni ko'rsatdiki, ushbu texnologiyadan foydalanish xatolar sonini kamaytirishi va mahsulot tanlash tezligini oshirishi mumkin. Ko'zoynaklarning kamchiliklari orasida uning mo'rtligi va narxining yuqoriligi keltiriladi. Afzalliklari esa boshqaruvning mustaqilligi, foydalanish qulayligi va barcha funksiyalarni ovoqli buyruqlar orqali bajarish imkoniyatining mavjudligidir.

So'nggi yillarda xalqaro infratuzilmaning shakllanishi tezlashdi: sun'iy yo'ldosh aloqasi, yangi navigatsiya tizimlari va yangi turdagi transport vositalari paydo bo'lmoqda, uning ko'lami kengaymoqda va tuzilishi o'zgarmoqda. Elektron, internet tizimi va kosmik aloqa sun'iy yo'ldoshlari asosida global kibermakon, global telekommunikatsiya tizimi va sayyoraviy axborot tarmog'i tobora shakllanmoqda.

Keyingi yillarda blokcheyn texnologiyasini qo'llash ham ommalashib bermoqda. Mutaxassislar fikriga ko'ra, blokcheyn texnologiyalari korxonaning operatsion darajasidagi faoliyatiga, shu jumladan, axborot ta'minoti, ta'minot zanjirini boshqarish va moliyalashtirish tizimlariga joriy etilganda yuqori samaradorlik beradi.

Blokcheyn yordamida har qanday jarayon ishtirokchilari o'zaro bitimlar va operatsiyalar to'g'risidagi ma'lumotlarni saqlaydilar. Ushbu ma'lumotlar barcha ishtirokchilar uchun ochiq ko'rinadi, ularni o'chirib bo'lmaydi yoki orqaga qarab o'zgartirib bo'lmaydi. Texnologiyaning yana bir xususiyati shundaki, u korxonalar va iste'molchilar uchun katta imkoniyatlar ochadi: ko'plab jarayonlarni soddalashtirish, qog'ozbozlik va vositachilarni yo'q qilish, real vaqt rejimida barcha operatsiyalarni kuzatish imkonini beradi. Kompaniyalar biznes xarajatlarni sezilarli darajada kamaytirishi, ularning mijozlari esa yakuniy mahsulotni arzonroq narxda olishlari mumkin [6].

Blokcheyn yordamida yuklarni yetkazib berish. Yetkazib beruvchi yukni yetkazib berish uchun zarur bo'lgan hujjatlarni maxsus onlayn xotiraga yuklaydi va blokcheynda ma'lumotlarni saqlash joyiga yorliq bo'ladi. Maxsus dasturiy ta'minot yordamida tovarlar bilan operatsiyalarni o'tkazishning har bir bosqichi qayd etiladi. Misol uchun, ombor xodimi jo'natmani noyob kod bilan yetkazib berilishini imzo bilan tasdiqlaydi. U buni hatto smartfonidan maxsus ilova yordamida ham amalga oshirishi mumkin. Barcha ishtirokchilar jo'natuvchilar va qabul qiluvchilarni aniqlash imkonini beruvchi shaxsiy kalitga ega. Bu ham shifrlangan koddir. Shunday qilib, blokcheyn yordamida tomonlar fribgarlik operatsiyalarining oldini oladi: kriptografiya sababli yukni boshqa shaxs nomiga rasmiylashtirish orqali olib qo'yish imkoni yo'q. Bu ayniqsa qimmatbaho tovarlarni yetkazib berishda juda muhimdir.

Logistika sohasida blokcheyn texnologiyasidan foydalanish raqamli iqtisodiyot vazifalarini amalga oshirish uchun yaxshi turtki bo'lishi mumkin [7]. Masalan, blokcheyn texnologiyasidan foydalanish natijasida buyurtmani bajarish muddati 2-3 kundan 1 kungacha qisqartiriladi.

Dunyoda har yili milliardlab tonna tovarlar tashiladi, ammo har yili 1,6 milliard tonnaga yaqin mahsulot turli sabablarga ko'ra yo'qolgan deb hisoblanadi: muddati o'tgan, buzilgan, yetishmayotgan yoki nuqsonli [8]. Ko'pincha bu muammo mahsulotning o'ziga xos xususiyatlari bilan emas, balki uni tashishni nazorat qilish bilan bog'liq.

Hozirgi paytda Walmart, IBM, Wave va boshqa yirik kompaniyalar tomonidan ishlanmalar allaqachon mavjud. Ammo u hali ommaviy tarqatilmagan, chunki malakali kadrlarni tayyorlash va yollash juda qimmat. O'zbekiston bozorida blokcheyn texnologiyasi bilan bog'liq yirik loyihalar hali mavjud emas, chunki bu yangi yo'nalish bo'lib, loyihalar jamoatchilik muhokamasiga chiqquncha vaqt talab etiladi.

Shunday qilib, bugungi kunda innovatsiyalar korxonaning rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Innovatsion strategik logistika transport-logistika jarayonlarini rivojlantirishda muhim, biroq u faqat endigina rivojlanish bosqichida.

Mahalliy korxonalarda innovasion texnologiyalardan foydalanishga urinishlarga qaramay, ularning rivojlanishiga bir qancha to'siqlar mavjud:

- transport xizmati sifatining pastligi;
- logistika infratuzilmasini rivojlantirishga yo'naltirilayotgan investisiyalarning yetarli emasligi;
- bojxona, tarif va tartibga soluvchi to'siqlar;
- logistika kompaniyalarining biznes ko'lami yetarli emasligi;
- xususiy biznesning innovasion faolligi pastligi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Axborot logistikasini amalga oshirish va qo'llash quyidagi afzalliklarni ta'minlaydi: mijozlarga xizmat ko'rsatish darajasini kuzatish; xodimlarning samarali ishini baholash; tashish paytida sifat darajasini yaxshilash; statistik ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish; bozorni chuqur o'rganish; xarajatlarni kamaytirish; moslashuvchanlik va miqyoslilikni ta'minlash; real vaqt rejimida ta'minot zanjirining ko'rinishi; yanada dinamik, xavfsiz va interaktiv ta'minot zanjirini yaratish; ta'minot zanjiri xarajatlarini kamaytirish va boshqaruv xodimlari sonini qisqartirish imkoniyatini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Алемасов Е.П., Зарипова Р.С. Цифровизация промышленности как инструмент повышения производства // Информационные технологии в строительных, социальных и экономических системах. 2020. № 2(20). С. 107-109.
2. Шакиров А.А., Зарипова Р.С. Синергия логистической информационной системы и облачных вычислений // Информационные технологии в строительных, социальных и экономических системах. 2020. № 4(22). С. 60-62.
3. Ortúzar J. de L., Willumsen L.G. Modelling Transport. John Wiley & Sons Ltd., 2011. 586 p.
4. Зарипова Р.С., Пырнова О.А. Управление деятельностью организаций в условиях цифровой экономики // Ученые записки ИСГЗ. 2018. Т. 16, № 2. С. 70-75.
5. Набиуллин А.С., Зарипова Р.С. Применение технологии блокчейн для управления грузоперевозками // Наука Красноярья. 2020. Т. 9, № 4-2. С. 106-110.
6. Юлдашев А.А. Логистика соҳасида блокчейн технологияларини қўллаш самарадорлиги. Рақамли иқтисодиёт ва ахборот технологиялари. Электрон илмий журнал. 2023 й. Махсус сон. 47-55 б.
7. Shakirov A.A., Zaripova R.S. Nauka Krasnoyar'ya, 2019, vol. 8, no. 3-2, pp. 112-115.
8. Nabiullin A.S., Zaripova R.S. Nauka Krasnoyar'ya, 2020, vol. 9, no. 4-2, pp. 106-110.

O'ZBEKISTONDA RAQAMLI IQTISODIYOTNI RIVOJLANISHINI ASOSIY YO'NALISHI

Karimjanova Ra'noxon

Namangan muhandislik-texnologiya instituti
Marketing kafedrası katta o'qituvchisi

Abduraxmonov Javlonbek Ravshan o'G'li

Namangan muhandislik-texnologiya instituti
Marketing ta'lim yo'nalishi 4-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan raqamli transformatsiya jarayoni va uning rivojlanish yo'nalishlari tahlil qilingan, shuningdek, xorij tajribasidan foydalangan holda yangi texnologiyalarni joriy etish bo'yicha tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, dasturiy ta'minot, elektron tijorat, innovatsiyalar, blokcheyn.

Abstract: This article analyzes the digital transformation process in the Republic of Uzbekistan and its development directions, and provides recommendations on the introduction of new technologies using foreign experience.

Key words: digital economy, ICT, software, electronic commerce, innovation, blockchain.

Аннотация: В данной статье анализируются процессы цифровой трансформации, проводимые в Республике Узбекистан, и направления их развития, а также даются рекомендации по внедрению новых технологий с использованием зарубежного опыта.

Ключевые слова: цифровая экономика, ИКТ, программное обеспечение, электронная коммерция, инновации, блокчейн.

KIRISH

O'zbekiston Respublikasida raqamli transformatsiyalashuv bo'yicha ko'plab islohotlar amalga oshirilmoqda. Mamlakatda raqamli transformatsiyalashuv bo'yicha asosiy islohotlar 2019-yildan boshlangan. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi "“Raqamli O'zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PF-6079-son1 Farmoni bu borada tashlangan ilk qadam bo'ldi. Ushbu farmonda "iqtisodiyotning real sektori tarmoqlaridagi korxonalarda boshqaruv, ishlab chiqarish va logistika jarayonlarini avtomatlashtirish bo'yicha 280 dan ortiq axborot tizimlari va dasturiy mahsulotlar joriy etilishi" belgilab olingan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022 — 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi PF-60-son2 Famonida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga ham alohida e'tibor qaratilgan.

Strategiyada raqamli iqtisodiyotni iqtisodiy rivojlantirishning asosiy "drayver"laridan biriga aylantirish va uning hajmini 2,5 baravarga oshirish rejalashtirilgan. Dasturiy ta'minot vositalarini ishlab chiqarish hajmini 5 baravar, ularning eksportini esa 10 baravar oshirib, 500 mln dollarga yetkazish maqsad qilingan. Ushbu soha harakatlantiruvchi kuch sifatida bejiz tanlanmagan, zero raqamlashtirish jarayoni iqtisodiyotning turli soha va tarmoqlarining samaradorlik darajasi va kadrlar malakasini oshirishga ta'sir qiluvchi hamda barqaror iqtisodiy o'sishni rag'batlantiruvchi asosiy omillardan biridir. Iqtisodiyotni raqamlashtirish jarayoni, avvalambor, uning tarkibidagi barcha soha va tarmoqlarda raqamli texnologiyalarni keng joriy etish hisobiga mehnat unumdorligini oshirish, qarorlar qabul qilish hamda soha va tarmoqlarning rivojlanishida yangi qirralarni ochishga asoslangan kompleks jarayonlarni qamrab oladi.

So'nggi yillarda mamlakatimizda raqamli iqtisodiyotning jadallik bilan rivojlanishi kuzatilmoqda. Bunga misol sifatida, axborot iqtisodiyoti va elektron tijorat sohalarida yaratilgan yalpi qo'shilgan qiymat hajmi 2015-2020-yillar oraliqida qariyb 3 baravarga ko'paydi, ya'ni 3,8 trln so'mdan 11,2 trln so'mga oshdi va bu ko'rsatkichning YalMdagi ulushi 2%ni tashkil qildi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasida 2017-2021-yillar mobaynida eksport xizmatlari hajmi

1 <https://lex.uz/ru/docs/-5030957>

2 <https://lex.uz/docs/-5841063>

150,7 mln dollardan 169,5 mln dollarga oshdi. Bunda AKT sohasida eksport xizmatlari ulushi 8,55%ga yetdi. Bugungi raqamli asrda internet maqsadli auditoriyaga erishish va mijozlar bazasini ko'paytirishni istagan korxonalar uchun ajralmas vositaga aylandi. Internet-marketing har qanday muvaffaqiyatli marketing strategiyasining muhim tarkibiy qismiga aylandi va to'g'ri yondashuv bilan u sezilarli natijalar bermoqda.

Internet an'anaviy marketing vositalaridan juda farq qiladigan o'ziga xos xususiyatlarga ega. Internet-marketing muhitining asosiy xususiyatlaridan biri uning gipermedia xarakteri bo'lib, u axborotni taqdim etish va o'zlashtirishda yuqori samaradorlik bilan ajralib turadi hamda korxonalar va iste'molchilar o'rtasidagi aloqani mustahkamlashda marketing imkoniyatlarini sezilarli darajada oshirish imkonini beradi.

Raqamli iqtisodiyot atamasi ikki xil turli tushunchalarni ifodalash uchun ishlatiladi. Birinchidan, raqamli iqtisodiyot – bu rivojlanishning zamonaviy bosqichi bo'lib, u ijodiy mehnat va axborot ne'matlarining ustuvor o'rnini bilan tavsiflanadi. Ikkinchidan, raqamli iqtisodiyot – bu o'ziga xos nazariya bo'lib, uning o'rganish ob'ekti axborotlashgan jamiyat hisoblanadi. Raqamli iqtisodiyot nazariyasi o'z rivojlanishining boshlang'ich davridadir, chunki sivilizatsiyaning raqamli axborot bosqichiga o'tishi bir necha o'n yil avvalgina boshlangan. "Raqamli iqtisodiyot" atamasi ilmiy amaliyotga ispaniyalik va amerikalik sotsiolog, axborotlashgan jamiyatning yetakchi tadqiqotchisi Manuel Kastels tomonidan kiritilgan. Bu borada u o'zining "Axborot davri: iqtisod, jamiyat va madaniyat" nomli uch jildli monografiyasini chop etgan.

Hozirgi vaqtga kelib, raqamli iqtisodiyot nazariyasi to'laligicha shakllanmagan va ko'pchilik iqtisodchilar tomonidan keng miqyosda o'rganilmoqda. Ilmiy adabiyotlarda hozirgi zamon "yangi raqamli iqtisodiyoti" turli xil atamalar bilan nomlanadi. Masalan, "postindustrial iqtisodiyot" (D.Bell), "axborotlashgan iqtisodiyot" (O.Toffler), "megaiqtisodiyot" (V.Kuvaldin), "axborot va aloqaga asoslangan iqtisodiyot" (I.Niniluto), "texnoiqtisodiyot" yoki "raqamli iqtisodiyot" (B.Geyts), "bilimlarga asoslangan iqtisodiyot" (D.Tapskott). Ushbu tushunchalarni bog'lab turadigan omil – iqtisodiy jarayonlarning globallashtirish jarayonida axborot texnologiyalarining birlamchi o'rinni egallashi hisoblanadi.

Raqamli iqtisodiyot haqida so'z borar ekan, axborotlashgan jamiyatga ta'rif berib o'tish o'rinlidir. Axborotlashgan jamiyat – unda faoliyat yuritayotgan kishilarning ko'p qismi axborotni, ayniqsa, uning eng oliy shakli bo'lgan bilimlarni ishlab chiqish, saqlash, qayta ishlash va sotish bilan band bo'lgan jamiyatdir. Jamiyat va iqtisodiyot rivojlanishining bu bosqichiga jamiyat hayotida axborot, bilim va axborot texnologiyalari ahamiyatining yanada oshishi xosdir.

O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish asosiy yo'nalishlari quyidagilardir:

IT sohasini rivojlantirish. O'zbekiston hukumati IT sohasini rivojlantirishga katta e'tibor beradi. Bu sohada biznes muhim yutuqlarga erishmoqda va zamonaviy xizmat ko'rsatish bo'limlari yaratilmoqda. Shu jumladan, milliy taomlar uchun xizmat ko'rsatish platformasi, avtomatlashtirilgan xizmatlar tizimi va yuk tashish xizmatlariga onlayn xizmatlar qo'shildi.

Elektron tijorat. O'zbekistonda elektron tijorat rivojlanishi yuqori prioritetga ega. Bu sohada onlayn savdo platformalari, banklar orqali onlayn pul o'tkazmalari va transport kompaniyalari orqali yetkazib berish imkoniyatlari mavjud.

Tarif rejalashtirish va xizmatlarning samaradorligini oshirish. O'zbekistonda tarif rejalashtirishning mukammal joriy etilishi va tez-tez yangilanishi uchun ishlar olib borilmoqda. Shu bilan birga, ishlab chiqarishni avtomatlashtirish va xodimlar sonini oshirish yo'nalishida ham katta ishlar amalga oshirilmoqda.

Internet infrastrukturasi va huquqiy muammolarni hal qilish. O'zbekistonda internet infrastrukturasi va huquqiy muammolarni hal qilish yo'llari izlanmoqda. Shu bilan birga, milliy internet tarmog'i va onlayn tashish xizmatlariga investitsiya kiritishga katta e'tibor qaratilmoqda.

Kreativlik va innovatsiyalar. O'zbekistonda innovatsiya va kreativlikni rivojlantirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Bu sohada startaplar uchun inkubatsiya markazlari yaratilgan va innovatsion loyihalar uchun maxsus mukofotlar taqdim etilmoqda.

Barcha ushbu yo'nalishlar O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishning katta imkoniyatlarini va potensialini ta'minlashga yordam berishi bilan katta ahamiyatga ega hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 3-iyuldagi "O'zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3832-son3 qarori qabul qilindi. Ushbu qaror bo'yicha quyidagilar raqamli iqtisodiyotni yanada rivojlantirish bo'yicha eng muhim vazifalar deb ko'rsatilgan:

Investitsiya va tadbirkorlikni diversifikatsiya qilish uchun kriptoaktivlar aylanmasi sohasidagi faoliyatni, jumladan, mayning, smart-kontraktlar, konsalting, emissiya, ayirboshlash, saqlash, taqsimlash, boshqarish, sug'urtalash, kraudfunding (jamoaviy moliyalashtirish), shuningdek, blokcheyn texnologiyalarini joriy etish va rivojlantirish.

Blokcheyn texnologiyalarini ishlab chiqarish va ulardan foydalanish sohasida amaliy ish ko'nikmalariga ega bo'lgan malakali kadrlarni tayyorlash.

Raqamli iqtisodiyotni yanada rivojlantirish uchun innovatsion g'oyalar, texnologiyalar va ishlanmalarni joriy etish sohasida davlat organlari va tadbirkorlik subyektlarining yaqin hamkorligini ta'minlash.

Kriptoaktivlar bo'yicha faoliyat va blokcheyn texnologiyalari sohasida xalqaro va xorijiy tashkilotlar bilan hamkorlikni har tomonlama rivojlantirish va ishlab chiqarish sohasida faoliyat ko'rsatadigan yuqori malakali xorijlik mutaxassislarni jalb qilish.

Xorij tajribasini hisobga olgan holda blokcheyn texnologiyalarini joriy etish uchun huquqiy baza yaratish.

Yuqoridagi farmon va qarorlarning muvaffaqiyatli bajarilishi uchun raqamli iqtisodiyotning mohiyati nima va uning asosiy tushunchalari nimalardan iboratligini chuqur bilib olish talab qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. "Raqamli iqtisodiyot asoslari" G'.M. Porsaev, B.Sh. Safarov, D.Q. Usmanova.
2. "Raqamli iqtisodiyot asoslari" R.H. Ayupov, G.R. Boltaboeva.
3. "Elektron tijorat" - A.O. Ro'ziyev

BIZNES VA BOSHQARUVDA RAQAMLI IQTISODIYOT HAMDA SUN'IY INTELLEKT TEXNALOGIYALARI

Qodirov Farrux Ergash o'g'li

Informatika va uni o'qitish metodikasi kafedrası mudiri
i.f.d PhD Ilmiy rahbar

Mavlonova Muxlisa Nizomiddin qizi

Matematika va informatika yo'nalishi 2-kurs talabasi
Shahrisabz davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: Raqamli iqtisodiyot va sun'iy intellekt (AI) texnologiyalarining integratsiyasi biznes va boshqaruv amaliyotida inqilob qildi va samaradorlik, innovatsiyalar va o'sish uchun misli ko'rilmagan imkoniyatlarni taqdim etdi. Ushbu maqola AI texnologiyalarining raqamli iqtisodiyotga ta'sirini o'rganadi, ularning biznes operatsiyalari va boshqaruv strategiyalarining turli jihatlariga transformativ ta'sirini yoritadi.

Kalit so'zlar: Raqamli iqtisodiyot, sun'iy intellekt, biznes boshqaruvi, innovatsiyalar, texnologiyalar integratsiyasi, mashinada o'rganish, ma'lumotlarni tahlil qilish, qaror qabul qilish, mijozlar tajribasi, raqobat ustunligi.

Abstract: The integration of digital economy technologies and artificial intelligence (AI) has revolutionized business and management practices and provided unprecedented opportunities for efficiency, innovation and growth. This article explores the impact of artificial intelligence technologies on the digital economy and highlights their transformative impact on various aspects of business operations and management strategies.

Key words: Digital economy, artificial intelligence, business management, innovation, technology integration, machine learning, data analysis, decision-making, customer service quality, competitive advantage.

Аннотация: интеграция технологий цифровой экономики и искусственного интеллекта (ИИ) произвела революцию в практике бизнеса и управления и предоставила беспрецедентные возможности для повышения эффективности, инноваций и роста. В этой статье исследуется влияние технологий искусственного интеллекта на цифровую экономику, освещается их преобразующее влияние на различные аспекты бизнес-операций и стратегий управления.

Ключевые слова: Цифровая экономика, искусственный интеллект, управление бизнесом, инновации, интеграция технологий, машинное обучение, анализ данных, принятие решений, качество обслуживания клиентов, конкурентное преимущество.

KIRISH

Mashina o'rganish, tabiiy tilni qayta ishlash va bashoratli tahlil kabi sun'iy intellekt vositalaridan foydalangan holda, tashkilotlar qaror qabul qilish jarayonlarini yaxshilashi, resurslarni taqsimlashni optimallashtirishi va mijozlar tajribasini shaxsiylashtirishi mumkin. Raqamli iqtisodiyot va sun'iy intellekt texnologiyalari o'rtasidagi sinergiya korxonalar uchun tobora raqobatbardosh va dinamik bozor landshaftiga moslashish, rivojlanish va rivojlanish uchun yangi muammolar va imkoniyatlarni taqdim etadi.

Raqamli iqtisodiyot va sun'iy intellekt (AI) texnologiyalari zamonaviy davrda korxonalarning faoliyat yuritishi va o'z resurslarini boshqarish usullarini inqilob qildi. Texnologiyaning jadal rivojlanishi bilan tashkilotlar turli sohalarda samaradorlik, mahsuldorlik va qaror qabul qilish jarayonlarini oshirish uchun AI vositalari va raqamli platformalardan foydalanmoqda. Raqamli iqtisodiyotning asosiy jihatlaridan biri bu AI texnologiyalarining biznes operatsiyalariga integratsiyalashuvidir. Mashina o'rganish algoritmlari, tabiiy tilni qayta ishlash va bashoratli tahlillar kabi sun'iy intellekt vositalari tashkilotlarga vazifalarni avtomatlashtirish, katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish va strategik qarorlar qabul qilish uchun qimmatli tushunchalarni olish imkonini beradi. AI kuchidan foydalangan holda korxonalar jarayonlarni optimallashtirishi, mijozlar tajribasini shaxsiylashtirishi va mahsulot va xizmatlarda innovatsiyalarni rivojlantirishi mumkin. Boshqaruv sohasida AI texnologiyalari tashkilot faoliyatini optimallashtirish va o'sishni rag'batlantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Sun'iy intellektga asoslangan tizimlar ma'lumotlarga asoslangan tushunchalar va bashoratli tahlillarni taqdim etish orqali menejerlarga ishchi kuchini

rejalashtirish, ish faoliyatini baholash va iste'dodlarni boshqarishda yordam berishi mumkin. Bundan tashqari, AI vositalari aloqa, hamkorlik va loyihalarni boshqarish jarayonlarini soddalashtirishi mumkin, bu esa menejerlarga ongli qarorlar qabul qilish va resurslarni samarali taqsimlash imkonini beradi. Raqamli iqtisod, shuningdek, biznes uchun onlayn platformalar va raqamli marketing strategiyalari orqali o'z imkoniyatlarini kengaytirish va mijozlar bilan muloqot qilish uchun yangi imkoniyatlarni taqdim etadi. Elektron tijorat, ijtimoiy media va mobil ilovalar korxonalarining iste'molchilar bilan o'zaro munosabatini o'zgartirib, shaxsiylashtirilgan marketing kampaniyalarini, maqsadli reklama va real vaqtda mijozlarning fikr-mulohazalarini o'tkazish imkonini berdi. Raqamli kanallardan foydalangan holda, korxonalar o'zlarining brend ko'rinishini oshirishlari, yangi mijozlarni jalb qilishlari va maqsadli auditoriya bilan uzoq muddatli munosabatlarni o'rnatishlari mumkin. Bundan tashqari, AI texnologiyalarining biznes va boshqaruvga integratsiyalashuvi ishchi kuchi dinamikasi va malaka talablariga ta'sir qiladi. Tashkilotlar sun'iy intellekt vositalari va avtomatlashtirish texnologiyalarini o'zlashtirar ekan, raqamli savodxonlik, ma'lumotlarni tahlil qilish ko'nikmalari va texnologik o'zgarishlarga moslashish qobiliyatiga ega xodimlarga talab ortib bormoqda. Raqamli iqtisodiyotda muvaffaqiyat qozonish uchun korxonalar o'quv dasturlariga, malaka oshirish tashabbuslariga va iqtidorlarni rivojlantirish strategiyalariga o'z ishchi kuchlarini texnologiyaga asoslangan muhitda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan malakalar bilan jihozlash uchun sarmoya kiritishlari kerak.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib aytganda, raqamli iqtisodiyot va sun'iy intellekt texnologiyalari biznes va boshqaruv landshaftini qayta shakllantirmoqda, innovatsiyalar, o'sish va samaradorlik uchun yangi imkoniyatlarni taklif qilmoqda. Raqamli transformatsiyani qabul qilish va sun'iy intellekt vositalaridan foydalanish orqali korxonalar o'zlarining raqobatbardoshligini oshirishlari, operatsiyalarini optimallashtirishlari va 21-asrning dinamik va rivojlanayotgan bozorida barqaror o'sishni rag'batlantirishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Qodirov, F. "Optimization of telecommunications power supply systems based on reliability criteria". Science and innovation 2.A12 (2023): 15-20.
2. F Qodirov. Aholiga tibbiy xizmatlar ko'rsatishning rivojlanishini iqtisodiy-matematik modellashirish. Scienceweb academic papers collection . 2023/1/1.
3. F Qodirov. Zamonaviy to'lov tizimlari tahlili va elektron pul birliklari. Scienceweb academic papers collection. 2023/1/1.
4. Farrux Qodirov. Zamonaviy trenajyor va simulyatsiya qiluvchi dasturlarning hozirgi kundagi ahamiyati. Scienceweb academic papers collection. 2023/1/1
5. Farrux Qodirov. Business innovation model of income and costs from the provision of medical services to the population. Scienceweb academic papers collection. 2023/1/1
6. Farrux Qodirov. Economic-mathematical modeling of the development of the provision of medical services to the population. Scienceweb academic papers collection. 2023/1/1
7. Farrux Qodirov. The place of econometrical modeling of healthcare quality improvement in the digital economy. Science web academic papers collection. 2023/1/1
8. Farrux Qodirov. Development of scientific and technological system of management of industrial enterprises. Scienceweb academic papers collection. 2023/1/1
9. Ergash o'g'li, Qodirov Farrux. "Creation of electronic medical base with the help of software packages for medical services in the regions." Conferencea (2022): 128-130.
10. Ergash o'g'li, Qodirov Farrux. "Importance of kash-health web portal in the development of medical services in the regions." Conferencea (2022): 80-83.

WAYS OF FUTURE DEVELOPMENT OF INVESTMENT PROJECT RISK INSURANCE

Khakimzoda Maftuna Yusuf qizi

Tashkent State University of Economics

Basic doctoral student

Abstract: This article explores potential pathways for the future development of project risk insurance, including emerging trends, technological innovations, and the role of international regulations. The focus is on how these factors can shape the effectiveness, accessibility, and sustainability of risk insurance for investment projects.

Key words: Project risk insurance, investment projects, future development, risk management, technological innovation, international regulation.

Annotatsiya: Ushbu maqola yangi tendensiyalar, texnologik innovatsiyalar va xalqaro tartibga solishning rolini o'z ichiga olgan loyiha risklarini sug'urtalashning kelajakdagi rivojlanishining potentsial yo'nalishlarini tahlil qiladi. Asosiy e'tibor ushbu omillarning investitsiya loyihalari uchun risklarni sug'urtalash samaradorligi, mavjudligi va barqarorligiga qanday ta'sir qilishi mumkinligiga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Loyiha risklarini sug'urtalash, investitsiya loyihalari, kelajakdagi rivojlanish, risklarni boshqarish, texnologik innovatsiyalar, xalqaro tartibga solish.

Аннотация: В данной статье рассматриваются потенциальные направления будущего развития страхования рисков проектов, включая новые тенденции, технологические инновации и роль международного регулирования. Основное внимание уделяется тому, как эти факторы могут влиять на эффективность, доступность и устойчивость страхования рисков инвестиционных проектов.

Ключевые слова: Страхование проектных рисков, инвестиционные проекты, будущее развитие, управление рисками, технологические инновации, международное регулирование.

INTRODUCTION

Project risk insurance plays a critical role in managing the risks associated with investment projects, particularly those involving large-scale infrastructure, energy, or public-private partnerships. As economies become increasingly interconnected and susceptible to diverse risks, the demand for sophisticated and effective risk insurance solutions is growing. This article aims to explore emerging trends and opportunities in the future development of project risk insurance, including the application of new technologies, the evolution of regulatory frameworks, and the role of public-private collaboration.

MAIN PART

Today, investment project risk insurance primarily focuses on traditional sectors like infrastructure, manufacturing, and mining, with political and credit risks being key areas of concern. Organizations like the Multilateral Investment Guarantee Agency (MIGA) of the World Bank offer political risk insurance, which protects investors from risks such as expropriation, currency inconvertibility, and breach of contract by host governments. This type of insurance has been pivotal in facilitating investments in high-risk regions.

For example, MIGA's political risk insurance supported a \$1 billion solar energy project in Egypt, mitigating risks related to political instability and potential regulatory changes. Without this insurance, investors might have been reluctant to finance such a large-scale project in a country with perceived political and economic instability.

Advancements in data analytics, artificial intelligence (AI), and blockchain technology are reshaping the landscape of project risk insurance. AI-powered models enable insurers to predict risks with higher accuracy, thereby reducing uncertainties and improving risk assessment efficiency. For example, machine learning algorithms can analyze historical data and provide real-time risk insights, assisting insurers in tailoring policies to project-specific risks (Smith, 2023).¹ Additionally, blockchain technology ensures transparent and secure transactions, which enhances trust and reduces administrative costs in the insurance process.

The regulatory landscape of project risk insurance is also undergoing significant change. Increasing emphasis on environmental, social, and governance (ESG) factors means that insurance providers need to

¹ Smith, J. (2023). Artificial Intelligence in Risk Management. Insurance Journal, 12(3), 45-58.

align their offerings with broader sustainability objectives. Regulatory bodies are pushing for greater disclosure and accountability, particularly for projects with potential environmental impacts (Johnson, 2022)². This shift requires insurers to adopt new approaches to underwriting that incorporate ESG risk assessments.

Public-private collaboration is becoming essential in enhancing the availability and affordability of project risk insurance. Governments can play a pivotal role by offering guarantees or subsidies to encourage insurers to cover projects with higher perceived risks, such as infrastructure development in emerging markets. Such collaboration not only reduces the risk exposure of private insurers but also fosters economic development by enabling projects that would otherwise be deemed uninsurable (White, 2021).³

The introduction of parametric insurance, which pays out based on predefined triggers such as natural disasters or market fluctuations, is an emerging trend in the field of project risk insurance. Unlike traditional indemnity-based policies, parametric insurance offers faster payouts and reduces disputes over claim settlements (Green & Lee, 2023).⁴ The customization of insurance products, tailored to specific industries or regions, also offers potential for addressing unique project needs, ensuring that coverage is both relevant and effective.

CONCLUSION

The future development of project risk insurance will be shaped by technological innovations, evolving regulatory requirements, and increased public-private collaboration. These changes promise more efficient, transparent, and sustainable insurance solutions that cater to the diverse needs of investment projects.

To remain competitive, insurers must embrace these developments while adapting their products to the shifting landscape of risks faced by investors. By doing so, they can ensure the long-term viability and resilience of their offerings in an increasingly complex global economy.

References

1. Smith, J. (2023). Artificial Intelligence in Risk Management. *Insurance Journal*, 12(3), 45-58.
2. Johnson, M. (2022). The Role of ESG in Insurance Regulation. *Regulatory Review*, 8(2), 99-110.
3. White, R. (2021). Public-Private Partnerships in Risk Insurance. *Economic Policy Insights*, 15(4), 28-36.
4. Green, A., & Lee, K. (2023). Parametric Insurance: A Future Perspective. *Journal of Risk Management*, 20(1), 65-72.

2 Johnson, M. (2022). The Role of ESG in Insurance Regulation. *Regulatory Review*, 8(2), 99-110.

3 White, R. (2021). Public-Private Partnerships in Risk Insurance. *Economic Policy Insights*, 15(4), 28-36.

4 Green, A., & Lee, K. (2023). Parametric Insurance: A Future Perspective. *Journal of Risk Management*, 20(1), 65-72.

SINTETIK TOLA ISHLAB CHIQUARISHNI KLASTER USULIDA TASHKIL ETISHNING IQTISODIY SAMARADORLIGI (BUXORO VILOYATI MISOLIDA)

Rahmonov Xurshid Xayriddinovich

Buxoro muhandislik-texnologiya instituti doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada sintetik tola ishlab chiqarishning boshqa tolalarga nisbatan afzalliklari ko'rsatib o'tilgan. Mamlakatlar bo'yicha sintetik tola ishlab chiqarish hajmlarining tahlili keltirilgan. Buxoro viloyati yengil sanoatida sintetik tola ishlab chiqarishga moslashtirilgan klaster tashkil etishning iqtisodiy samaradorligi ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: tola, paxta, sintetik, tabiiy tolalar, sun'iy tolalar, poliester.

Abstract: This article describes the advantages of synthetic fiber production over other fibers. An analysis of synthetic fiber production volumes by country is presented. The economic efficiency of organizing a cluster adapted for the production of synthetic fiber in the light industry of the Bukhara region is shown.

Key words: fiber, cotton, synthetic, natural fibers, man-made fibers, polyester.

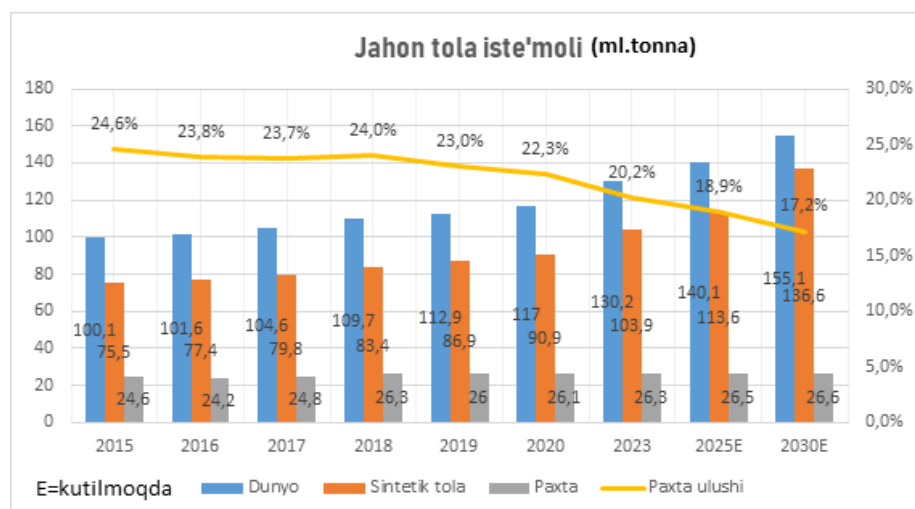
Аннотация: В данной статье описаны преимущества производства синтетического волокна перед другими волокнами. Представлен анализ объемов производства синтетического волокна по странам. Показана экономическая эффективность организации адаптированного для производства синтетического волокна кластера в легкой промышленности Бухарской области.

Ключевые слова: волокно, хлопок, синтетические, натуральные волокна, искусственные волокна, полиэстер.

KIRISH

Sintetik tolalar – neft va gazdan olinadi. Bu tolalar kimyoviy sintez natijasida turli xil kimyoviy moddalar va polimerlarni birlashtirib, uzun, uzluksiz iplar hosil qiladi. Sintetik tolalar yuqori mustahkamlik, chidamlilik va shaklni saqlab qolish qobiliyatini o'z ichiga olgan bir qator xususiyatlarga ega. Sintetik tolalarning keng tarqalgan namunalari orasida poliester, neylon, akril va spandeks bor.

Dunyo miqyosida iste'mol qilinayotgan to'qimachilik tolalari ichida kimyoviy tolalarning ulushi 2030-yilga borib 90-92 foizga yetishi kutilmoqda. Bundan ko'rinadiki, kimyoviy tolaga, xususan sun'iy tolaga bo'lgan talab keskin oshishi kutilmoqda (1-jadval).

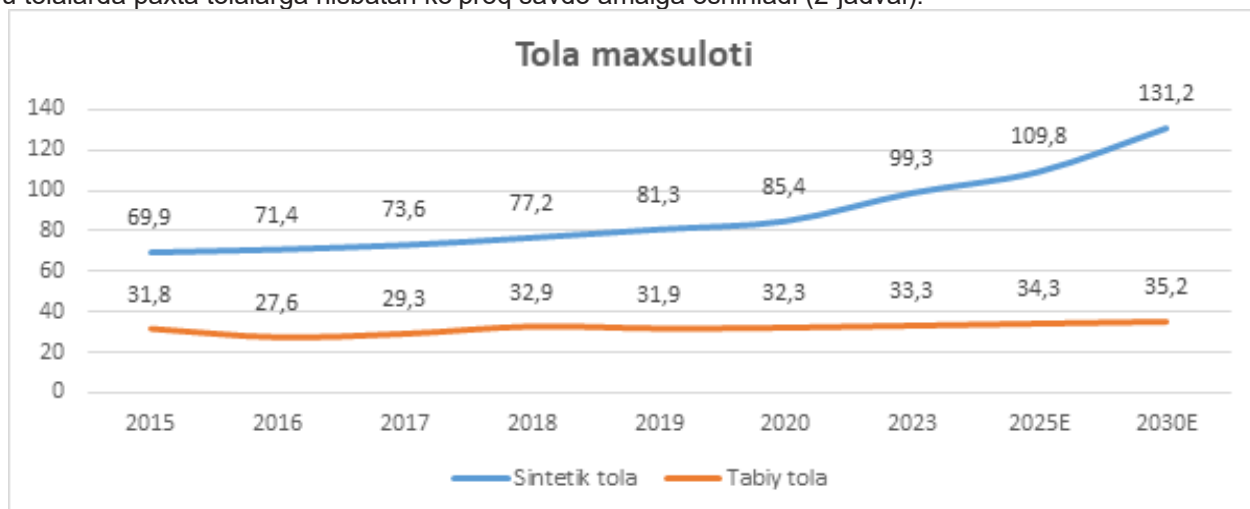

1-jadval. Dunyo miqyosida iste'mol qilinayotgan to'qimachilik tolalar, %¹.

1 Muallif ishlanmasi.

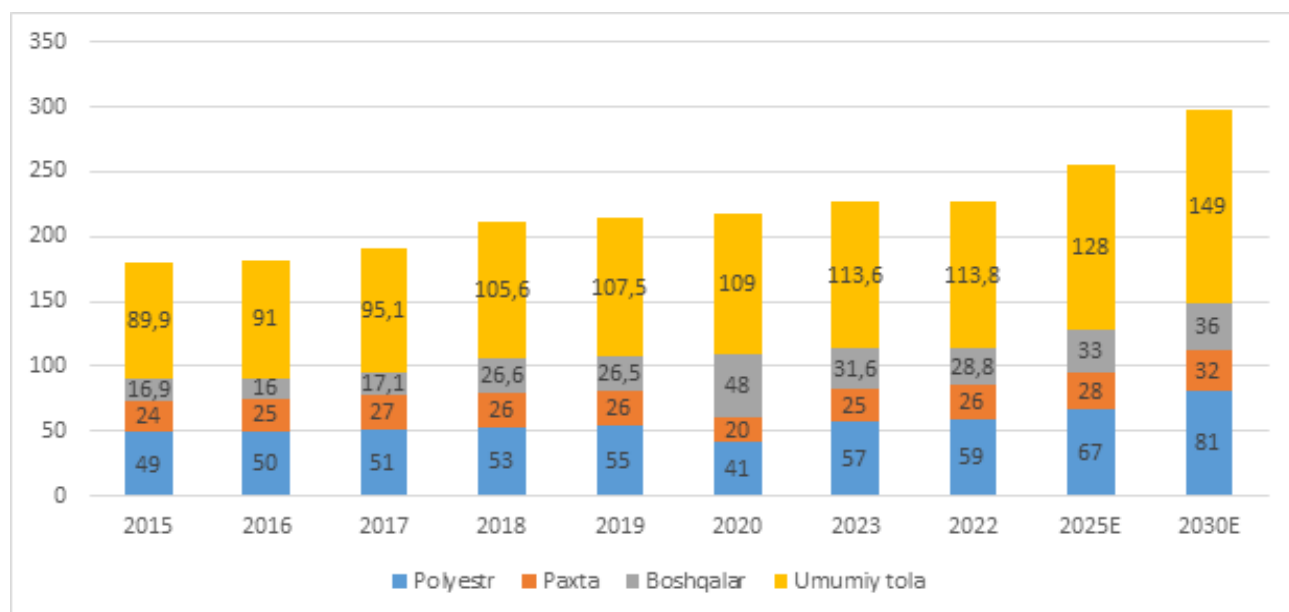

2030-yilga kelib, Sintetik tolalar umumiy tola iste'molining 80 foizidan yuqorini tashkil etilishi kutilmoqda va bu tolalarda paxta tolalarga nisbatan ko'proq savdo amalga oshiriladi (2-jadval).

2-jadval. Dunyo miqyosida ishlab chiqarilgan va ishlab chiqarilishi kutilayotgan to'qimachilik tolalari.

2-jadvalda Dunyo bo'yicha ishlab chiqarilgan tola mahsuloti va 2030-yilda kutilayotgan tola ishlab chiqarish hajmi keltirilgan. Sintetik tolalar 2025-yilda 2020-yilga nisbatan 28,5% ga, bu taxminan yiliga o'rtacha 5,1% ga o'sishi kutilmoqda. 2030-yilga borib dunyo bo'yicha tola ishlab chiqarilishi 131,2 million tonnaga yetishi mumkin. Bu ko'rsatkich sintetik tola bozori talabiga nisbatan ishlab chiqarilayotgan hajmning 5,5 million tonnaga kamligini anglatadi. Keltirilgan tahlillardan shuni ko'rishimiz mumkinki, sintetik tolalar ishlab chiqarishga moslashgan klaster korxonalari tashkil etilsa, dunyo bozorida ushbu mahsulotga talab yuqoriligini inobatga olgan holda, sintetik tolalarni eksport qilish va undan tayyor mahsulot ishlab chiqarib, ichki va tashqi bozor ehtiyojlarini qondirish mumkin (3-jadval).

3-jadval. Dunyo miqyosida ishlab chiqarilgan tola hajmi (mln.t).

Tabiiy tola o'sish sur'ati yiliga taxminan 1,2% ni tashkil etmoqda. Bu o'sish sur'atining juda pastligini anglatadi. 3-jadvalda umumiy tolagaga nisbatan eng ko'p polyester tolasiga to'g'ri kelganini ko'rishimiz mumkin.

Mamlakatlar bo'yicha ishlab chiqarilgan umumiy tola miqdori 2015-yilda 89,9 million tonnani tashkil etgan bo'lsa, 2022-yilga kelib 113,8 million tonnaga yetdi (3-jadval). 2015-yilda eng ko'p ishlab chiqarilgan tola polyester tolasiga bo'lib, jami tolalar ichidagi ulushi 55,5% ni tashkil etgan va paxta tolasidan 25 million tonnaga ko'p bo'lgan. 2022-yilga borib polyester tolasiga 2015-yilga nisbatan 10 million tonnaga oshganligini 3-jadvalda ko'rishimiz mumkin.

Yuqorida keltirilgan tahlillardan kelib chiqqan holda, Respublikamizda turli sinfga mansub bo'lgan sintetik tolalarni, xususan polyester tolasini va undan tayyor mahsulot ishlab chiqarishga moslashtirilgan klasterlarni tez sur'atlar bilan amalga oshirish lozim deb o'ylaymiz (4-jadval).

4-jadval. O'zbekiston sintetik tola importi (us ming dollar)

Exportchilar	2018	2019	2020	2021	2022	2022-2018 o'sishi
Dunyo	59425	60850	64466	85333	143180	42%
Xitoy	41702	38535	39736	47328	92350	
Turkiya	10901	11844	14482	23761	25634	
Koreya Respublikasi	2374	3038	4190	3459	5729	
Germaniya	250	993	555	667	5547	
Belarus	775	364	415	384	3370	
Rassiya	2950	4264	4424	4349	3318	
Hindiston	188	2	44	1327	1855	

Jadval ma'lumotlaridan shuni aytish mumkinki, O'zbekiston 2022-yilda 143,180 ming dollarga sintetik tola import qilgan, bu esa 2018-yilga nisbatan 42% ga o'sganligini ko'rishimiz mumkin.

Sintetik tolalarning dunyo bo'yicha narxini tahlil qiladigan bo'lsak, polyester tolaning o'rtacha narxi 0,8\$-1,2\$, neylon tolasini 2,5\$-2,88\$ va akril tolasini 4,5\$-8\$ oraligida baholangan. Sintetik tolalar ichida eng arzon turi polyester tolasini ekanligini ko'rishimiz mumkin.

Sintetik tolalar ishlab chiqarishga moslashtirilgan klaster tashkil etishning iqtisodiy samaradorligi tahlili natijasida quyidagilarni xulosa qilishimizga imkon berdi.

Bu bizga import qilinayotgan sintetik tolalar uchun 140 million dollardan ko'proq mablag'ni tejash imkonini beradi. Bu ko'rsatkich yildan yilga o'sib bormoqda.

Ichki bozor talabini to'liq ta'minlash imkoniyatiga ega.

Gaz-kimyoy majmuasi ishlab chiqarishni rejalashtirayotgan xom ashyoni qayta ishlash (PET) orqali olinadigan sintetik tolalar taxminan 60% ichki bozorni to'liq ta'minlash imkonini beradi. Qolgan 40% ni esa eksportga yo'naltirishimiz mumkin.

Minglab aholini ish bilan ta'minlash imkonini yaratiladi.

Tayyor mahsulotning to'liq qiymat zanjirini yaratish imkoniyati mavjud bo'ladi.

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlar asosida sintetik tolalarga ixtisoslashgan klaster tashkil etishni taklif qilamiz va bu klasterlarning iqtisodiy samaradorligi juda yuqori ekanligini keltirilgan tahlillardan bilishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Конкурентоспособность как основа формирования стратегических параметров инновационно-технологического развития промышленных предприятий. XX Рахмонов - Актуальные проблемы развития..., 2021.
2. Икрамов М., Тошбулатов И. Енгил саноат корхоналари рақобатбардошлигини баҳолаш услубини такомиллаштириш // Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар илмий электрон журнали. № 2, март-апрель, 2018 йил.
3. С. Укубасова, А.Х. Галиева. Особенности современной легкой промышленности развивающихся стран в глобальной конкуренции. Вестник Карагандинского университета / Экономика / Караганда, 2019 г.
4. Бурденко Елена Викторовна. Статья. Значение легкой промышленности Китая для инновационного развития экономики страны. Евразийский Союз Ученых (ЕСУ) # 5 (26), 2016 | Экономические науки.
5. Епанчинцева С.Э. Журнал: Вестник КазЭУ. Развитие легкой промышленности: опыт зарубежных стран / articlekz.com / article / 13924.
6. <https://trademap.org>
7. <https://srcyrl.spunlace-china.com/info/difference-between-natural-fibres-man-made-fi-90247651.html>

BIZNESNI BOSHQARISHDA SUN'IY INTELLEKT ORQALI QAROR QABUL QILISH BOSQICHLARI

Ro'ziboyev Diyorbek Normo'min o'g'li, Tursunaliyev Umarjon Akmaljon o'g'li,
Abdumalikov Nurmuhammad, Boltayev Abrorbek, Yondoshaliyev Alisher,
Muxtorov Maqsudbek, Toshpo'latov Bobur, Anarbayev Sardorbek,
Qurbonov Behruz, Xusenov Shoxrux

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari
universiteti Dasturiy injiniring fakulteti 3- va 2-bosqich talabalari

Annotatsiya: AI texnologiyasi mashinalarga kuzatish, o'rganish, rejalashtirish va muammolarni hal qilish uchun qarorlar qabul qilish kabi murakkab vazifalarni bajarish uchun aqlli xatti-harakatlarni namoyish qilish imkonini beradi. Ushbu maqolada biznesni tashkillashtirish, menejmentni boshqarish, hamda xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish va boshqarishda sun'iy intellekt texnologiyalarini qo'llash kabi tushunchalar va tahlillardan xabardor bo'lasiz.

Kalit so'zlar: inson resurslari (HR), raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt, mashinali o'qitish, kichik biznes, kiberxavfsizlik, moliyaviy texnologiyalar.

Abstract: AI technology allows machines to demonstrate intelligent behavior to perform complex tasks such as observation, learning, planning, and decision-making to solve problems. In this article, you will be familiar with concepts and analyses such as the use of artificial intelligence technologies in business organization, management, and the development and management of private entrepreneurship.

Key words: human resources (HR), digital technologies, artificial intelligence, machine learning, small business, cybersecurity, financial technologies.

Аннотация: Технология AI позволяет машинам демонстрировать интеллектуальное поведение для выполнения сложных задач, таких как наблюдение, обучение, планирование и принятие решений для решения проблем. В этой статье вы ознакомитесь с такими понятиями и анализом, как использование технологий искусственного интеллекта в организации бизнеса, управлении менеджментом, а также в развитии и управлении частным предпринимательством.

Ключевые слова: человеческие ресурсы (HR), цифровые технологии, искусственный интеллект, машинное обучение, малый бизнес, кибербезопасность, финансовые технологии.

KIRISH

SI algoritmlari va ko'plab ma'lumotlardan foydalangan holda mashinani o'qitish orqali mashinalar qayta ishlaydigan ma'lumotlarni tushunishi va ular asosida harakatlarni amalga oshirishi mumkin.

Biznesni boshqarishda sun'iy intellektidan foydalanishning asosiy yo'nalishlari orasida bashoratli tahlil, jarayonlarni avtomatlashtirish, mijozlar tahlili, xavfsizlik nazorati va ishni optimallashtirish kiradi. Bashoratli tahlillar korxonalarga joriy biznes ma'lumotlari asosida kelajakdagi tendensiyalarni bashorat qilishga yordam beradi.

Menejerlar uchun sun'iy intellekt

Sun'iy intellekt ommabop so'zdan haydovchisiz mashinalarda joriy etilishga va yutib bo'lmay o'yinlarda g'alaba qozonishga aylandi. Bugungi texnologik muhitda menejerlar o'z jamoasining unumdorligini oshirish va mijozlar yoki lidlar oqimiga ega bo'lish uchun ko'plab vositalarga ega. Sun'iy intellekt yordamida ular oddiy ishlardan o'zlarini olib tashlashlari va biznesga ko'proq qiymat qo'shishlari mumkin. Keling, menejerlar sun'iy intellektidan foydalangan holda qanday qilib yaxshiroq qarorlar qabul qilishlarini ko'rib chiqamiz:

Ma'lumotlarga asoslangan qaror

Biz "odamlar" qirol hisoblanadigan dunyodan "ma'lumotlar" qirol hisoblanadigan dunyoga asta-sekin o'tmoqdami. "Google", "Meta" kabi yirik texnologik kompaniyalar o'z mijozlarining ehtiyojlarini tahlil qilish va tegishli xizmatlarni taqdim etish uchun milliardlab ma'lumotlardan foydalanadi. Agar siz biznes menejeri bo'lsangiz, biznesni boshqarishda sun'iy intellekt yordamida kelajakdagi tendensiyalarni bashorat qilishingiz, foydani taxmin qilishingiz va yaxshiroq qarorlar qabul qilishingiz mumkin. Keling, fond menejerlari ssenariysini olaylik. Moliya sektoridagi ish o'rinlarining 40% ga yaqini inson fond menejerlari o'rniga robot-maslahatchilarning ko'payishi tufayli pul mablag'larini boshqarishda sodir bo'lishi kutilmoqda. Bu salbiy tuyulishi mumkin, lekin

ijobiy tomoni ham bor. Bu ko'nikmalaringizni oshirish va yuqori sifatli, tezkor ma'lumotlardan maksimal darajada foydalanish imkoniyati bo'lib, ayniqsa, agar siz hozirda ehtimoliy muammolar va taraqqiyotni aniqlash uchun ma'lumotlarni to'plash, baholash, tashkil etish va taqdim etishga ko'p vaqt sarflayotgan bo'lsangiz,

Yaxshiroq va erishish mumkin bo'lgan maqsadlarni belgilash

Sun'iy intellekt katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilishi va ulardan ma'lumot olishi mumkin. Tasavvur qiling, sizning kompaniyangiz so'nggi bir necha yil davomida zarar ko'rdi va siz ma'lumotlardan foydalangan holda amaliy yechimlar topish uchun mas'ulsiz. Barcha ma'lumotlarni qo'lda ko'rib chiqishning iloji yo'q. Agar biz ushbu ma'lumotlarni sun'iy intellekt modeliga joylashtirsak, sun'iy intellekt ma'lumotlarni ancha tezroq o'rganadi va kerakli ma'lumotlarni bizga beradi.

Rahbardan ko'ra yetakchi bo'lish. SI jamoa a'zolariga tezkor fikr-mulohaza bildirish va mas'uliyatni oshirish orqali menejerlar uchun jamoa dinamikasini yaxshilashi mumkin. Sun'iy intellekt haftaning oxirida kimga ijobiy fikr-mulohaza kerakligini aniqlash uchun NLP va chatbotlardan foydalanadi va menejerga xabar beradi yoki hatto fikr-mulohazalarni taklif qiladi. Shuningdek, u qo'shimcha murabbiylikka muhtoj bo'lganlarni aniqlashi va menejer hamda xodim uchun batafsil yakkama-yakka yig'ilish rejasini tayyorlashi mumkin.

Biznesda SI qanday ishlatiladi?

Endi siz sun'iy intellekt tashkilotingizga qanday foyda keltirishi mumkinligi haqida asosiy tushunchaga ega bo'lganingizdan so'ng, keling, sun'iy intellekt yordamida biznesni boshqarish jarayonlarini optimallashtirish imkoniyatlarini o'rganamiz. O'zingizga ma'lumki, biznes ko'p "g'ildirakli" tizimdir, har bir g'ildirak esa bo'limdir. Biznesning muvaffaqiyati turli g'ildiraklarning qanchalik silliq ishlashi va bir-biri bilan tandemda qanchalik yaxshi uyg'unlashishi bilan belgilanadi.

Kadrlar bo'limi. Tashkilotdagi menejerlar ko'p vaqtini turli xil ma'muriy, muvofiqlashtirish va nazorat vazifalariga sarflaydilar. Masalan, kadrlar bo'yicha menejerlar xodimlarning kasalliklari, ta'tillari va boshqa sabablarga ko'ra smena jadvallarini doimiy ravishda o'zgartirib turishlari kerak. Xodimlarni ishga olishdan tortib, samaradorlik tahliligacha, SI kadrlar boshqaruvi jarayonlariga ko'plab afzalliklarni taklif qilishi mumkin.

Sun'iy intellekt (AI) texnologiyalarini biznesda qo'llash kelajakdagi muvaffaqiyatning muhim omillaridan biridir. SI kuzatish, o'rganish, rejalashtirish va qaror qabul qilish kabi murakkab vazifalarni avtomatlashtirish orqali biznesni tashkillashtirish va menejmentni yanada samarali boshqarish imkonini beradi. Xususiy tadbirkorlikda SI resurslarni optimallashtirish, mijozlar ehtiyojlarini chuqurroq tahlil qilish va innovatsion mahsulotlar yaratishga yordam beradi. Natijada, sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalangan holda tadbirkorlar o'z bizneslarini rivojlantirish va raqobatbardoshligini oshirish uchun kuchli vositaga ega bo'ladilar. Bu texnologiyalarning keng joriy etilishi kelajakda biznes jarayonlarini sezilarli darajada o'zgartiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Куйсинов О.А., Уразова М.Б. О сущности и роли проектировочной деятельности в профессиональном развитии учителя. *SCIENCE AND WORLD. International Scientific Journal*. № 5 (21), 2015, Vol. II. Наука и мир. Международный научный журнал, № 5 (21), 2015, Том 2. Импакт-фактор журнала «Наука и мир» – 0,325 (Global Impact Factor 2013, Australia).
2. Kuysinov O.A. Some Aspects of Modular Educational Technologies Forming Professional Competence of Future Teachers. *Eastern European Scientific Journal*. - Germany, 2018. № 4. P. 251-257.
3. Kuysinov O.A. Developing Professional-Pedagogical Creativity of Future Professional Education Teachers Based on Competencial Approach. *Eastern European Scientific Journal*. - Germany, 2018. № 4. P. 257-263.
4. Kuysinov O.A. Improving the Methodologies of Raising the Effectiveness of Continuous Education on the Basis of Ensuring Content Consistency. *Actual Problems of Modern Science, Education and Training Electronic Journal*. July, 2021-7/1. ISSN 2181-9750. *KHOREZMSCIENCE.UZ*. P. 4-8.
5. *blog.accubits.com* sayti ma'lumotlari.
6. *shs-conferences.org* sayti ma'lumotlari.

BIZNESDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN SAMARALI FOYDALANISH

Israilov Rustam Ibragimovich

iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent

“Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrası

Namangan muhandislik texnologiya instituti

Annotatsiya: Ushbu maqola biznes sohasida raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish mavzusini yoritadi. Raqamli texnologiyalarning zamonaviy biznes faoliyatiga ta'siri, ularni joriy qilishning afzalliklari va samaradorlikni oshirish usullari haqida batafsil ma'lumot beriladi. Shuningdek, texnologiyalar yordamida biznes jarayonlarini avtomatlashtirish, raqamli marketing strategiyalarini ishlab chiqish va ma'lumotlarni tahlil qilishning ahamiyati muhokama qilinadi. Maqola tadbirkorlar va biznes rahbarlari uchun raqamli texnologiyalardan foydalanishda e'tibor berish kerak bo'lgan muhim jihatlarni ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: raqamli texnologiyalar, biznes avtomatlashtirish, raqamli marketing, ma'lumotlar tahlili, samaradorlik, innovatsiyalar, texnologik strategiya.

Abstract: This article covers the topic of effective use of digital technologies in the field of business. The impact of digital technologies on modern business activities, the benefits of their implementation, and ways to increase efficiency are detailed. It also discusses the importance of automating business processes with technology, developing digital marketing strategies, and analyzing data. The article highlights important points for entrepreneurs and business leaders to consider when using digital technologies.

Key words: digital technologies, business automation, digital marketing, data analysis, efficiency, innovation, technological strategy.

Аннотация: В данной статье рассматривается тема эффективного использования цифровых технологий в сфере бизнеса. Подробно рассмотрено влияние цифровых технологий на современную бизнес-деятельность, преимущества их внедрения и пути повышения эффективности. Также обсуждается важность автоматизации бизнес-процессов с помощью технологий, разработки стратегий цифрового маркетинга и анализа данных. В статье выделены важные моменты, которые предпринимателям и руководителям бизнеса следует учитывать при использовании цифровых технологий.

Ключевые слова: цифровые технологии, автоматизация бизнеса, цифровой маркетинг, анализ данных, эффективность, инновации, технологическая стратегия.

KIRISH

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar biznesning har bir jabhasiga chuqur kirib bormoqda. Ular korxonalarni samarali boshqarish, mijozlar bilan muloqotni yaxshilash va umumiy natijalarni optimallashtirishda katta ahamiyat kasb etadi. Raqamli texnologiyalardan foydalanish korxonalarga innovatsion yondashuvlar orqali raqobatbardoshlikni saqlash va kengaytirish imkonini beradi.

Raqamli texnologiyalar biznes jarayonlarini sezilarli darajada o'zgartirdi. Ular korxonalarga tezkor qarorlar qabul qilish, samaradorlikni oshirish va resurslarni optimal boshqarishda yordam beradi. Bunda quyidagi asosiy yo'nalishlar ajralib turadi:

Avtomatlashtirish: Zamonaviy dasturiy ta'minot va platformalar yordamida biznes jarayonlarini avtomatlashtirish imkoniyati oshdi. Masalan, ERP (Enterprise Resource Planning) tizimlari korxonaning barcha bo'limlarini yagona platformada birlashtirish orqali ish jarayonlarini muvofiqlashtiradi va mehnat unumdorligini oshiradi.

Raqamli marketing: An'anaviy reklama usullari o'rniga raqamli marketing strategiyalari korxonalarga mijozlarni aniqlash va jalb qilishda aniqroq va maqsadli yondashuvlar taklif etadi. SEO (Search Engine Optimization), kontent marketingi, ijtimoiy media marketing va elektron pochta marketingi kabi usullar mijozlar bilan aloqani mustahkamlashga yordam beradi.

Ma'lumotlar tahlili: Katta hajmdagi ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish orqali korxonalar o'z mijozlari va bozor tendensiyalarini yaxshiroq tushunishga erishadi. Ma'lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish biznes

jarayonlarini yanada samarali va maqsadga muvofiq qilishga imkon beradi.

Texnologik innovatsiyalar biznesda yangi imkoniyatlar yaratadi. Yangi dasturiy yechimlar, sun'iy intellekt va internet orqali o'sayotgan platformalar korxonalarga mahsulot va xizmatlarini optimallashtirish imkonini beradi. Ushbu texnologiyalar orqali biznesning yangi bozorlariga kirish, mahsulotlarni yangilash va yangi xizmatlarni joriy qilish osonlashadi.

Sun'iy intellekt (AI) biznes jarayonlarini avtomatlashtirishda yangi bosqichga olib chiqdi. AI yordamida korxonalar katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilib, xatolarni kamaytirish va ish jarayonlarini optimallashtirish imkoniga ega bo'lmoqda. Masalan, mijozlarga xizmat ko'rsatishda chatbotlardan foydalanish vaqtini tejash va xizmat sifatini oshirish imkonini beradi.

Bulutli texnologiyalar biznesda axborotni saqlash, ulashish va tahlil qilish jarayonlarini soddalashtirdi. Bulutli xizmatlar yordamida korxonalar o'zlarining IT infratuzilmasini kengaytirish va yangilashda katta investitsiyalarga ehtiyoj sezmaydi. Bu esa, ayniqsa, kichik va o'rta bizneslar uchun katta afzalliklarni taqdim etadi.

Raqamli marketingning asosiy afzalliklaridan biri — mijozlarni maqsadli jalb qilish imkoniyatidir. Raqamli marketing strategiyalari korxonalar uchun eng samarali kanallarni aniqlash va ulardan foydalanishga imkon beradi. Buning uchun quyidagi usullar qo'llaniladi:

SEO (Search Engine Optimization): Korxonaning veb-saytini qidiruv tizimlarida yuqori o'rinlarga chiqarish orqali mijozlarni jalb qilish.

Kontent marketing: Foydali va qiziqarli kontent yaratish orqali mijozlar bilan uzoq muddatli aloqalar o'rnatish.

Ijtimoiy media marketing: Ijtimoiy tarmoqlar orqali keng auditoriyaga tezkor va samarali tarzda yetib borish.

Elektron pochta marketingi: Mijozlarga shaxsiylashtirilgan takliflar va yangiliklarni yetkazish orqali ularni jalb qilish va saqlab qolish.

Raqamli texnologiyalar ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilishni sezilarli darajada osonlashtirdi. Korxonalar ma'lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish orqali biznes jarayonlarini yaxshiroq boshqarish imkoniga ega bo'lmoqda. Masalan, sotuvlar, mijozlarning afzalliklari va bozor tendensiyalari haqidagi ma'lumotlarni tahlil qilish orqali marketing strategiyalarini optimallashtirish mumkin.

Raqamli texnologiyalardan foydalanish samaradorlikni sezilarli darajada oshiradi. Korxonalar raqamli texnologiyalar yordamida quyidagi natijalarga erishishlari mumkin:

Xarajatlarni kamaytirish: Avtomatlashtirish va texnologiyalardan foydalanish ishchi kuchiga bo'lgan talabni kamaytiradi hamda jarayonlarni optimallashtirish orqali xarajatlarni pasaytiradi.

Vaqtini tejash: Raqamli texnologiyalar tezkorlikni ta'minlaydi, bu esa qarorlar qabul qilish jarayonini tezlashtiradi.

Moslashuvchanlik: Raqamli texnologiyalar korxonalarga tezkor o'zgarishlarga moslashish va yangi bozor sharoitlariga javob berish imkonini beradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Biznesda raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish korxonalarni raqobatbardosh qilish, samaradorlikni oshirish va yangi imkoniyatlarni ochishda muhim ahamiyat kasb etadi. Avtomatlashtirish, raqamli marketing, ma'lumotlar tahlili va texnologik innovatsiyalar yordamida biznes jarayonlarini optimallashtirish mumkin. Korxonalar raqamli texnologiyalardan foydalanish orqali xarajatlarni kamaytirish, vaqtini tejash va moslashuvchanlikni oshirish imkoniyatiga ega bo'lishadi.

Raqamli texnologiyalar zamonaviy biznesning ajralmas qismiga aylangan va ulardan foydalanish kelajakda ham korxonalar uchun muhim bo'lib qoladi. Shu sababli, biznes rahbarlari va tadbirkorlar raqamli texnologiyalarni o'z strategiyalariga qo'shib, ularning afzalliklaridan to'liq foydalanishlari lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Klamer, AA Pragmatic View on values in Economics // Journal of Economic Methodology. 2003. June. V. 10. 2. pp. 192–21
2. Etzkowitz, H., Leydesdorff, L. The Dynamics of Innovation: From National Systems and "Mode 2" to a Triple Helix of University-Industry-Government Relations Research Policy. 2000. V. 29.
3. Markov, S. Franchising: reshenie problem razvitiya biznesa / S. Markov // Problem theory and practical management. 2006. No. 3. S. 104–107.

TO'RTINCHI SANOAT INQILOBI

Raxmatullaeva Nargiza Nuriddinovna

Toshkent Menejment va iqtisodiyot instituti, "Iqtisodiyot" kafedrası katta o'qituvchisi

Abduqaxxorova Anora Botirjon qizi,

Toshkent Menejment va iqtisodiyot instituti BXA-201-24 guruh talabasi

Annotatsiya: Maqolada raqamli iqtisodiyot tushunchasi, uning iqtisodiy mohiyati hamda rivojlantirish masalalari yoritib o'tilgan. Shuningdek, raqamli texnologiyalar mahsulot va xizmatlar sifatini oshirishi, ortiqcha xarajatlarni kamaytirishga oid, shuningdek, raqamli iqtisodiyot rivojlanishining aholi bandligiga ta'siri, milliy raqamli iqtisodiy xavfsizlik tizimini yaratish, yalpi milliy mahsulotdagi axborot kommunikatsiya texnologiyalari sohasining ulushi, aloqa va axborotlashtirishning ayrim ko'rsatkichlari tahlili kabi masalalar ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, axborot texnologiyasi, axborotlashtirish va raqamlashtirish jarayoni, telekommunikatsiya tarmoqlari, raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi, milliy raqamli iqtisodiy xavfsizlik, dasturiy vositalar.

Abstract: In the article the concept of digital economy, its economic significance and development issues are considered. As well, the issues related to improving the quality of digital products and services, reducing overheads, as well as the impact of digital economy on employment, the creation of a national digital economic security system, the share of information and communication technologies in GDP issues are discussed.

Key words: digital economy, information technology, informatization and digitization process, telecommunication networks, development of digital economy, national digital economic security, software.

Аннотация: В статье рассматривается понятие цифровой экономики, ее экономическое значение и проблемы развития. Также обсуждаются вопросы, связанные с повышением качества цифровых продуктов и услуг, снижением накладных расходов, а также влияние цифровой экономики на занятость, создание национальной системы цифровой экономической безопасности, доля информационно-коммуникационных технологий в ВВП.

Ключевые слова: цифровая экономика, информационные технологии, процесс информатизации и оцифровки, телекоммуникационные сети, развитие цифровой экономики, национальная цифровая экономическая безопасность, программное обеспечение.

KIRISH

Respublikamizda yuqori texnologiyalarga asoslangan, innovatsion va raqamli iqtisodiyotga ustuvor ahamiyat berilmoqda. Hozirgi davrimiz xususiyatlari dunyoning yetakchi mamlakatlari "To'rtinchi sanoat inqilobi", "Aqlli iqtisodiyot", "Innovatsion iqtisodiyot"ga o'tayotgani bilan bog'liq [1]. Dunyoning istalgan mamlakatida iqtisodiyotni raqamlashtirish kompleks xarakterga egadir. Ushbu jarayon moliyaviy tartibga solish tizimiga, ishlab chiqarish va savdo sektoriga, ijtimoiy segmentga ta'sir qiladi. Rivojlanishning ushbu bosqichi amalga oshirilmasa, davlat xalqaro bozorlarda va siyosiy maydonda boshqa davlatlar bilan to'liq raqobatlasha olmaydi. Iqtisodiyotni modernizatsiyalashda kechikish milliy miqyosda harakat suverenitetini yo'qotish bilan bog'liq deb hisoblanadi.

Iqtisodiyotni raqamlashtirish belgilari quyidagilar hisoblanadi:

- elektron to'lovlar va bank ichidagi hisob-kitoblarning avtomatlashgan axborot tizimini joriy etish;
- fond birjalarida onlayn savdoni rivojlantirish
- elektron tijorat;
- iqtisodiyotning ishlab chiqarish sektoriga IT sohasining yutuqlarini jalb qilish.

Bugungi kunda iqtisodiyotni raqamlashtirish masalasi yangi O'zbekistonda davlat darajasiga ko'tarilgan bo'lib, bu borada keng ko'lamli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Jahon iqtisodiyotining globallashuvi va texnologik rivojlanish sharoitida O'zbekistonning iqtisodiy rivojlanishini raqamli iqtisodiyotning jadal o'sishsiz tasavvur qilish qiyin.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga 2020-yil 25-yanvarda yo'llagan Murojaatnomasida 2020-yil - "Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili" deb e'lon qilinganligi va ushbu Murojaatnomani nafaqat o'sha yilga qo'llanma va yo'llanma sifatida, balki yaqin o'rta muddat uchun O'zbekistonning taraqqiyot yo'lini belgilab beruvchi dastur, fundamental ahamiyatga ega bo'lgan hujjat sifatida baholash mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022 — 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son¹ Farmonida keltirilgan 25-maqсадda "Raqamli

1 <https://lex.uz/docs/-5841063>

iqtisodiyotni asosiy «drayver» sohaga aylantirib, uning hajmini kamida 2,5 baravar oshirishga qaratilgan ishlarni olib borish» belgilangan.

Raqamli infratuzilmani yanada rivojlantirish orqali barcha aholi maskanlarini va ijtimoiy ob'ektlarni hamda magistral avtomobil yo'llarini keng polosali ulanish tarmoqlari bilan qamrab olish. Iqtisodiyotning real sektorida hamda moliya va bank sohaslarida ishlab chiqarish va operatsion jarayonlarni raqamlashtirish darajasini 2026-yil yakuniga qadar 70 foizgacha oshirish. Dasturiy mahsulotlar industriyasi hajmini 5 baravar, ularning eksportini esa 10 baravar oshirib, 500 million AQSh dollariga yetkazish [2] 25-maqсад qilib belgilab olingan. Ushbu maqsad iqtisodiy sohalarda iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish orqali yanada yuqori natijaga erishishni ko'rsatib bermoqda.

Raqamli texnologiyalar nafaqat mahsulot va xizmatlar sifatini oshiradi, ortiqcha xarajatlarni kamaytiradi. Shu bilan birga, bizni juda qattiq tashvishga soladigan va bezovta qiladigan eng og'ir illat – korrupsiya balosini yo'qotishda ham samarali vositadir. Buni barchamiz teran anglab olishimiz darkor. Hozirgi kunda eng ko'p muhokama qilinadigan va dolzarb masalalardan biri raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi. Shu bilan birga, raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishning eng yaxshi tajribalarini baholovchi tahlilchilar tomonidan ilmiy-uslubiy materiallar va maqolalar tayyorlashda, barqaror rivojlanish shartlari va undan foydalanish samaradorligini baholashga alohida e'tibor berilmoqda. Raqamli iqtisodiyotning barcha tarmoqlari, birinchi navbatda uning real sektoriga, xo'jalik yurituvchi subyektlarining rivojlanishi va iqtisodiy ko'rsatkichlariga ob'ektiv ta'siri masalasi yetarlicha ochib berilmagan. Raqamli iqtisodiyot samaradorligini baholash uchun aynan shu narsa zarur.

O'zbekistonda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish, elektron davlat xizmatlarini ko'rsatishning yaxlit tizimini yaratish, davlat organlarining aholi bilan muloqot qilishining yangi mexanizmlarini joriy etish yuzasidan katta ishlar olib borilmoqda. Ta'kidlash lozimki, Prezidentimizning 2018-yil 19-fevraldagi "Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalari sohasini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5349-son Farmoni [3] hukumatimiz tomonidan raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish bo'yicha muhim chora-tadbirlar ishlab chiqilishiga va hayotga tatbiq etilishiga asos bo'ldi.

Shu bilan birga, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi "“Raqamli O'zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PF-6079-son2 Farmonida 2030-yilga qadar "Raqamli O'zbekiston" konsepsiyasini ishlab chiqish yuzasidan ham chora-tadbirlarni amalga oshirish belgilangan. Davlat boshqaruvi tizimini yanada takomillashtirish, raqamli iqtisodiyotni joriy etish va rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish, investitsiya muhitini yaxshilash eng ustuvor vazifalar qatoridan o'rin olgan.

Shu bilan birga, raqamli iqtisodiyotning rivojlanishining asosiy ta'siri - ishlab chiqarish jarayonlaridagi o'zgarishlar, birinchi navbatda ularning jadallashishi va ishlab chiqarish sikllarining tegishli qisqarishi bilan bog'liqligi aniq bo'lib, bu hozirgi vaqtda xarajatlarning umumiy hajmida muhim ulushni egallab turgan sobit (doimiy) sarflarning mos ravishda pasayishini ta'minlaydi.

Raqamli iqtisodiyot dunyoning barcha mamlakatlarida, shu jumladan rivojlanayotgan mamlakatlarda juda yuqori sur'atlarda rivojlanib borayotganligini hisobga olib, uning vositalaridan foydalanish mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarni kengaytirishga yordam beradi. Bu barqaror rivojlanish talablarini to'liq qondirishga imkon beradi. Shu jumladan nafaqat iqtisodiy, balki ekologik va atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va aholi bandligini ta'minlash dasturlarini globallashtirishga asoslangan ijtimoiy barqarorlik bo'lib hisoblanadi.

Hozirgi kunda raqamli iqtisodiyot tushunchasi bir qator mamlakatlarning iqtisodiy nazariyasi va amaliyotida paydo bo'ldi. Bu raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi, axborot sohasida inqilob va iqtisodiyotning globallashtirish jarayonlarini tezlashtirish bilan ajralib turdi. Ulardan foydalanish samaradorligi ortib borayotgan bilimga aylantirildi va ijtimoiy-iqtisodiy aloqalar tobora kengayib bormoqda.

Bozor subyektlarining faoliyatida raqamli transformatsiyalarning asosiy omili raqamli madaniyatni rivojlantirishdan iborat. Jamiyatni ijtimoiy va iqtisodiy isloh qilishning hozirgi bosqichida atrof-muhit jamiyatning institutsional tuzilishiga xos xususiyatlarini keltirib chiqarmoqda va bu asosda yangi tushunchalar va yondashuvlarni shakllantirishga zarurat tug'diradi [4]. Bu esa o'rganilayotgan mavzuning dolzarbligini belgilaydi.

Iqtisodiyot va jamiyatning «raqamlashtirish» jarayoni (ingliz tilida – digitization, ya'ni raqamlashtirish, ba'zan esa digitalization, ya'ni raqamlashtirilishi ma'nosini bildiradi) haqida gapirganda, birinchi navbatda, terminologiyaga aniqlik kiritish kerak. Eng keng ma'noda «raqamlashtirish» jarayoni odatda raqamli texnologiyalarni keng qo'llash va assimilyatsiya qilish tashabbusi bilan boshlangan ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishni anglatadi. Axborotni yaratish, qayta ishlash, almashish va uzatish texnologiyalaridir.

Raqamli iqtisodiyot – bu iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy aloqalarni raqamli texnologiyalarni qo'llash asosida amalga oshirish tizimidir. Ba'zida u internet iqtisodiyoti, yangi iqtisodiyot yoki veb-iqtisodiyot degan terminlar bilan ham ifodalanadi.

1995-yilda amerikalik dasturchi Nikolas Negroponte “raqamli iqtisodiyot” terminini amaliyotga kiritdi. Hozirda bu istilohni butun dunyodagi siyosatchilar, iqtisodchilar, jurnalistlar, tadbirkorlar – deyarli barcha qo'llamoqda. 2016-yilda Butunjahon banki dunyodagi raqamli iqtisodiyotning ahvoli haqida ilk marta ma'ruza e'lon qildi (“Raqamli dividendlar”). Bundan tashqari, Jahon bankining “Raqamli dividendlar” [6] nomli tadqiqoti xulosalari mamlakatlar iqtisodiyotini rivojlantirishda raqamli iqtisodiyotning naqadar dolzarb va muhim masala ekanligini ko'rsatadi.

Raqamli iqtisodiyot – bu ochiq standartlar va platformalarda qurilgan va katta hajmdagi ma'lumotlarga qiymat qo'shadigan internet iqtisodiyotidir. Oksford lug'atida raqamli iqtisodiyot asosan raqamli texnologiyalar, ayniqsa internetdan foydalangan holda elektron bitimlar asosida ishlaydigan iqtisodiyot sifatida talqin etilgan. Tapskott (1997) esa “raqamli iqtisodiyot”ni “bilimlarga asoslangan iqtisodiyot” deb ta'riflaydi.

Iqtisodiyotni raqamlashtirish texnologik jarayonlarni takomillashtirish, mahsulot sifatini yaxshilash, xarajatlarni optimallashtirish, odamlarning hayot sifatini oshirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi. Raqamli iqtisodiyot tushunchasi iqtisodiy o'sishning drayveri sifatida qaraladi.

Bizning fikrimizcha, raqamlashtirish jarayoni mamlakat iqtisodiyotida borgan sari rivojlanib boradi. Iqtisodiyotning raqamli segmenti mamlakat iqtisodiyoti va jamiyatda ro'y berayotgan sifat o'zgarishlari tufayli dolzarb ahamiyatga ega bo'ladi. Shuningdek, fikrimizcha, raqamli iqtisodiyot – bu ishlab chiqarish kompleksi, insonlar uchun qulayliklarni ta'minlaydigan mahsulot va xizmatlarni yaratadigan virtual muhit bo'lib, raqamli texnologiyalardan foydalangan holda iqtisodiy ishlab chiqarish tizimidir. Shuningdek, raqamli iqtisod rasmiylashtirilishi mumkin bo'lgan barcha narsani qamrab olishi mumkin, ya'ni mantiqiy sxemalarda namoyon bo'ladi. Hayotning o'zi esa bu “narsalarni” ishlab chiqarish, tarqatish, almashtirish va iste'mol qilish tizimiga aylantirishga imkoniyat yaratadi. Haqiqatdan ham insonning ongida mavjud bo'lgan dunyoning virtual qismidan oldin ishlab chiqarish kuchi bo'lmagan, yangi g'oyalar va mahsulotlar yaratilgan muhit emas edi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, raqamli texnologiyalar mahsulot va xizmatlar sifatini oshirishi, ortiqcha xarajatlarni kamaytirishi, shuningdek, raqamli iqtisodiyot rivojlanishining aholi bandligiga ta'siri, milliy raqamli iqtisodiy xavfsizlik tizimini yaratish va yalpi milliy mahsulotdagi axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasining o'rnini kengaytirishga doir tadqiqotlarni amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etishini e'tirof qilish mumkin.

Muammolarni o'rganishda tahlil va sintez usulidan foydalanildi. Shuningdek, tadqiqot ishiga oid qarashlarni, fikrlarni tahlil qilishda induksiya va deduksiya usullari keng qo'llanildi. O'zbekiston Respublikasi statistika qo'mitasi ma'lumotlarining tahlilida statistik ma'lumotlarni guruhlash, solishtirma tahlil va tanlama kuzatuv usullaridan foydalanildi. Ishni mazmunini boyitish va unga xulosaviy fikrlarni berishda ilmiy abstraksiyalash kabi uslublardan samarali foydalanildi.

Mamlakatimizda xizmat ko'rsatish sohasi samaradorligini oshirishda buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil, audit va statistika ko'rsatkichlari tahlil qilindi. Unga ko'ra Respublikamizning yalpi milliy mahsulotidagi raqamli iqtisodiyot ulushini quyidagicha ko'rishimiz mumkin.

Raqamli iqtisodiyot – bu noldan boshlab yaratilishi lozim bo'lgan qandaydir boshqacha iqtisodiyot emas. Bu yangi texnologiyalar, platformalar va biznes modellari yaratish va ularni kundalik hayotga joriy etish orqali mavjud iqtisodiyotni yangicha tizimga ko'chirish deganidir.

Ta'kidlash joizki, bugungi kunda foydalanuvchilar oziq-ovqat mahsulotlariga buyurtma berish uchun Telegram botlaridan faol foydalanmoqdalar. Shuningdek, turli internet do'konlar va elektron to'lov tizimlari ham faol rivojlanib bormoqda. Demak, fuqarolarimiz elektron bitimlarni amalga oshirishga ishonayaptilar. Faqat hozirgi kungacha foydalanuvchilar katta xarajat talab qilmaydigan kichik bitimlarni amalga oshirmoqdalar, o'rtacha xarid hajmini oshirishga esa unchalik tayyor emaslar. Endigi masala – o'rtacha va yirik iqtisodiy bitimlar hamda moliyaviy operatsiyalarni raqamli texnologiyalar orqali amalga oshirishni rivojlantirishdan iborat.

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi xalqaro biznesning ichki va tashqi muhitiga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasida katta o'zgarishlar ro'y bermoqda, bu esa kompaniyalar faoliyatining turli yo'nalishlarida aks ettirilishi mumkin emas. Internet orqali butun dunyo bo'ylab o'z mahsulotlarini sotishlari mumkin. Kichik investitsiyaga ega bo'lgan kompaniyalar tezda paydo bo'lib, tez o'sib rivojlanishi mumkin.

Raqamli iqtisodning samaradorligini har bir zamonaviy tadqiqotchi va tajribali tadbirkor ham ko'ravermaydi. Aholiga tahdid solayotgan tomoni shundaki, raqamli iqtisodning eng muhim namoyishi – robotlarni ishlab chiqarishga va xizmat ko'rsatish sohasiga keng joriy etishga oiddir. So'nggi paytlarda hatto xalqaro tashkilotlar ham iqtisodiyotni robotlashtirishga olib kelishi mumkin bo'lgan xavflarni tushunishmoqda, chunki robotlar deyarli odamlarni yo'q qiladi. Bashoratlarga ko'ra, kelgusi o'n yilliklar ichida uchinchi dunyo aholisining uchdan ikki qismi ishsiz bo'ladi. Bu muammo aynan moddiy ishlab chiqarish ustunlik qiladigan mamlakatlarga taalluqli bo'lishi tasodif emas.

O'tgan asrning oxirida ham naqd bo'lmagan raqamli pul rasmiylashtirilgan edi. Ular markaziy banklar tomonidan chiqarilgan va depozit pul deb atalar edi. Endi yangi pul to'plami paydo bo'lmoqda – bu shaxsiy

raqamli pul deb ataladi. Ko'pgina mutaxassislarning fikriga ko'ra, bu odamlar uchun hayotni osonlashtirmaydi. Shu bilan birga, yoshlarning yangi texnologiyalarga moslashishi osonroq bo'lgan raqamli iqtisodiyotdagi o'zni katta yoshdagilarga qaraganda muhimroqdir. Shubhasiz, raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi aholi bandligi sohasiga ta'sir qiladi. Kelajakda quyidagi kasblar paydo bo'lishi mumkin:

- shaxsiy brendni boshqaruvchi;
- virtual advokat;
- davlat organlari vakillari bilan muloqot platformasi moderatori;
- infosteyleist;
- raqamli lingvist;
- muddatli broker;
- interfeys uslubchisi.

Shuningdek, raqamli iqtisodiyotni rivojlanishi oqibatida milliy raqamli iqtisodiy xavfsizlik tizimini yaratish lozim. Institutsonal yondashuv nuqtai nazaridan "Milliy raqamli iqtisodiy xavfsizlik tizimi" tushunchasi murakkab siyosiy-huquqiy, tashkiliy, texnik, ijtimoiy-madaniy tizim bo'lib, u milliy raqamli iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlovchi ob'ekt va subyektlar majmuasidan iboratdir va bu raqamli iqtisodiyot subyektlarining milliy manfaatlarini, amaldagi milliy qonunchilikni yetarli darajada himoya qilish uchun foydalanilishi mumkin.

Xulosa qilib aytish mumkinki, raqamli iqtisodiyotda zamonaviy ilmiy yondashuvlar va innovatsiyalar muhim hamda ustuvor ahamiyatga ega bo'ladi. Bunda ilmiy sig'imkorlik yuqori bo'lgan tarmoqlar ravnaq topadi. Raqamli iqtisodiyot rivojlangan davlatlarda YaIM hajmi ham, YaIMning aholi soniga nisbatan ulushi ham yuqoridir. Shu jihatdan, davlatimiz rahbarining bu masalaga katta e'tibor qaratishi bir maqsadni ko'zlaydi: u ham bo'lsa, birinchidan, aholining yashash darajasini yuksaltirish, ikkinchidan, aholining real daromadlarini oshirish va xalqimizni rozi qilishdir.

Shu bilan bir qatorda, raqamli iqtisodiyot rasmiylashtirilishi mumkin bo'lgan hamma narsani qamrab olishi mumkin. Ya'ni, mantiqiy davrlarga aylantiriladi. Har qanday vaziyatda ushbu "biror narsani" ishlab chiqarish, taqsimlash, almashish va iste'mol qilish tizimiga moslashtirish uchun imkoniyat topadi. Raqamli iqtisodiyot – iqtisodiyotni soxtalashtirish imkoniyatini cheklaydigan, davlatdan tortib, korxonalar va biznesmenlarning birdek manfaatdorligini ta'minlaydigan iqtisodiyotdir. Raqamli iqtisodiyotga o'tish – islohotlarda mantiqiy ketma-ketlikning munosib davomchisidir. Mamlakatimizning raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yo'lini tanlagani axborot texnologiyalari sohasida yangi yo'nalishlarni ochib beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. "Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalari sohasini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2018 yil 19 fevraldagi PF-5349-son Farmoni. - <https://www.lex.uz/docs/3564970>
2. Raqamli iqtisodiyot: mutaxassislar ushbu atamani qanday tushunishadi [elektron manba] https://news.rambler.ru/economics/37159885/?utm_content=rnews&utm_medium=read_more&utm_source=copylink (murojat: 04/30/2018)
3. O'zbekiston Respublikasi davlat statistika qo'mitasi. <https://stat.uz/uz/>.

RAQAMLI IQTISODIYOTNI RIVOJLANISHIDA ZAMONAVIY AXBOROTLARNI O'RNI

Samatov Azizjon Abdulaxatovich

Toshkent menejment va iqtisodiyot instituti "Iqtisodiyot" kafedrası dotsenti

Annotatsiya: Raqamli iqtisodiyotning yaratilishi, zamonaviy axborotlarni global iqtisodiyot va jamiyatning raqamli texnologiyalarning o'zgaruvchan roli, raqamli platformalarining rivojlanishi, raqamli iqtisodiyotning ustuvorliklari va muammolariga qaratilgan. Analiz asosida, mavjud muammolarga javob topish uchun ba'zi tavsiyalar taklif etilgan.

Kalit so'zlar: innovatsion platformalar, raqamli texnologiya, raqamli O'zbekiston robototexnika, sun'iy ong, global iqtisodiyot.

Abstract: The creation of the digital economy and modern information emphasizes the changing role of digital technologies in the global economy and society, the development of digital platforms, and the priorities and challenges of the digital economy. Based on the analysis, several recommendations are provided to address existing issues.

Key words: innovative platforms, digital technology, digital Uzbekistan, robotics, artificial intelligence, global economy.

Аннотация: Создание цифровой экономики и современная информация ориентированы на меняющуюся роль цифровых технологий в глобальной экономике и обществе, развитие цифровых платформ, а также на приоритеты и проблемы цифровой экономики. На основе анализа предложены некоторые рекомендации по поиску ответов на существующие проблемы.

Ключевые слова: инновационные платформы, цифровые технологии, цифровой Узбекистан, робототехника, искусственный интеллект, глобальная экономика.

Hozirgi kunda, raqamli iqtisodiyot tushunchasi bir qator mamlakatning iqtisodiy nazariyasi va amaliyotida o'z o'rinini egalladi. Raqamli texnologiyalarining tez rivojlanishi, axborot sohasida inqilobni olib borib, iqtisodiyotning global o'rni va integratsiyasini tezlashtirib kelmoqda. Ular foydalanish samaradorligi ustida bo'lgan bilimga aylantirilgan va ijtimoiy-iqtisodiy aloqalar maydonida kengayib bormoqda. Mamlakatimiz Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, «Taraqqiyotga erishish uchun raqamli bilimlar va zamonaviy axborot texnologiyalariga ega bo'lish zarur va shart. Bu bizga yuksalishning eng qisqa yo'lidir.»

Raqamli iqtisodiyot, elektron biznes va elektron tijorat asosida o'tkaziladigan iqtisodiy faoliyatni ifodalovchi bir tashqi faoliyatdir. Bu faoliyatning natijasida ishlab chiqariladigan va sotiladigan raqamli mahsulotlar va xizmatlar ko'p kelishidir. Ba'zida bu tushuncha «internet iqtisodiyoti», «yangi iqtisodiyot» yoki «veb-iqtisodiyot» deb ataladi. 1995-yilda amerikalik dasturchi Nikolas Negroponte «raqamli iqtisodiyot» tushunchasini muhitda ommaviy qilgan va hozirda bu termin dunyo bo'ylab siyosatchilar, iqtisodchilar, jurnalistlar, tadbirkorlar tomonidan keng qo'llanilmoqda. Raqamli iqtisodiyotga qiziqish jamiyat va iqtisodiyotda katta o'zgarishlarga olib kelgan va sezilarli darajada o'sib ketgan. Yangi texnologiyalar va platformalar mijozlar, hamkorlar va davlat tashkilotlari bilan shaxsiy muloqotni minimalizatsiyalashga yordam berdi, korxonalar va jismoniy shaxslarga xarajatlarni kamaytirish, shuningdek, o'zaro muloqotni tez va oson yo'lga qo'yish imkoniyatini yaratdi. Natijada, tarmoq resurslariga asoslangan, raqamli yoki elektron iqtisodiyot paydo bo'ldi

«Raqamlashtirish» so'zi yangi atama bo'lib, innovatsion boshqaruv va ish yuritish jarayonida IT yechimlarning jalb etilishini ifodalaydi, bu esa internet buyumlardan tortib, elektron hukumatgacha bo'lgan barcha tizimlarda axborot texnologiyalarini qo'llashni ko'zda tutadi.

Iqtisodiyot diversifikatsiyasi va dinamikasi qanchalik yuqori bo'lsa, mamlakat ichida va tashqarisida axborotlar aylanmasi shunchalik ko'p, milliy iqtisodiyotlar ichida axborot trafigi esa shu qadar salmoqli bo'ladi. Shu bois ishtirokchilar soni ko'p va IT xizmatlar keng tarqalgan bozorlarda raqamli iqtisodiyot jadal sur'atlarda rivojlanadi.

Ayniqsa, bu sohalar – transport, savdo, logistika va boshqa internet bilan faol ishlovchi sohalar uchun cheksiz qulayliklar yaratadi. Ayrim tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, ularda elektron segmentning ulushi YalMning 10 foiziga yaqinlashib, 4 foiz aholi bandligini ta'minlaydi. Eng muhim shay, bu ko'rsatkichlar barqaror tarzda o'sib boradi.

Shubhasiz, raqamli iqtisodiyotning samaradorligiga faqatgina axborot texnologiyalarining qamrovi va infrastrukturasi mavjudligi emas, balki ishbilarmonlik muhiti, inson kapitali va muvaffaqiyatli boshqaruv vositalari ham ta'sir ko'rsatadi. Binobarin, iqtisodiy taraqqiyot aynan ularga bog'liq, bu esa ushbu vositalarning raqamli iqtisodiyot rivojlanishida muhim o'rin egallashini bildiradi.

Biz, raqamli texnologiyalarining butun iqtisodiy va ijtimoiy potensialiga yetishmoqchi bo'lsak, tarixan kutilmagan oqibatlarga yo'l qo'ymagan holda, davlatlararo hamkorlik orqali rivojlanish zarur. Mamlakatimizda ham bu soha ustida alohida e'tibor qaratish boshlandi. Mamlakat rahbari Shavkat Mirziyoyev, 2018 yilning 28-dekabr kuni Oliy Majlisga Murojaatnomasida "Raqamli O'zbekiston – 2030" dasturini amalga oshirishni tavsiya etdi. Iqtisodiyot, aslida ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatishning amaliy qismi, uning boshqarilishi uchun asosiy ma'lumotlar ro'yxatini ko'rsatadi. Bu ma'lumotlar, katta hajmdagi axborotlarni qayta ishlash va shu natijada tahlil qilish orqali, ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish, texnologiyalar, qurilmalar, saqlash, va mahsulotlarni yetkazib berishda oldingi tizimdan samaraliroq yechimlar izlash uchun muhimdir. Raqamli iqtisodiyot esa, onlayn xizmatlar ko'rsatish, elektron to'lovlar amalga oshirish, internet savdo, kraudfunding va boshqa sohalarini raqamli kompyuter texnologiyalarini rivojlantirish bilan bog'langan faoliyatdir. Boshqacha aytganda, raqamli iqtisodiyot, iqtisodiy resurslar taqchilligi sharoitida raqamli texnologiyalar yordamida amalga oshiriladigan va boshqariladigan iqtisodiy faoliyatdir.

Shu bilan birga, axborot texnologiyalarini tatbiq etishdan hosil bo'lgan umumiy foydalanish kutilgandan samarasizroq bo'lib chiqadi va bir xil ravishda taqsimlanmaydi. Maksimal natijalarni olish uchun, investitsiyalardan faqat tekshirish, balki "analog to'ldiruvchilar" deb nomlangan boshqa omillar bilan ham ta'sirini yaxshi tushunish zarur. Raqamli transformatsiyadan maksimal foyda olishni istagan davlatlar, muhim texnologik mahsulotlar bozorini yaratish va ularni qo'llab-quvvatlashga yondashadi. Shuningdek, davlat boshqaruvi, muhim sohalar va korxonalar uchun xususiy ilovalarni rivojlantirish ham muhimdir, shuningdek, elektron iqtisodiyotning asosiy platformalarini nazorat qiluvchi vositalar o'rtasida saqlash.

Yaponiya, texnologiyalarni xarid qilgan bo'lsa-da, o'zining ishlab chiqaruvchi tarmoqlarini rivojlantirishda qiyinliklar bilan yuzlashi natijasida, raqamli iqtisodiyotdagi manfaatli pozitsiyasini yo'qotgan bo'lsa ham, uning axborot tizimlarida yuqori darajada faollik ko'rsatadi.

Janubiy Koreya esa elektron hukumat va elektron vositachilikka bo'lgan e'tiboriga ega bo'lib, milliy budjetning 1 foiziga teng miqdorda sarmoya kiritib, har yili 10-15 milliard dollar daromadga ega bo'ladi. Ular, davlat va maxsus sektorlarda call-markazlar yaratish, mobil ilovalarni ishlab chiqish va davlatning muhim platformalarini qayta ishlash bilan raqamli iqtisodiyotda muvaffaqiyatga erishdilar.

Davlat tashkilotlarida axborot tizimlari bilan ishlovchi mutaxassis kadrlarni tayyorlash, raqamli iqtisodiyotning muhim yo'nalishlaridan biridir. Masalan, Belgiyada 70-yillarida davlat tashkilotlari xodimlarini o'qitish va ular uchun tizimlarni sozlashga mo'ljallangan maxsus mobil guruhlarini tashkil etish, bu soha bo'yicha muhim o'rin tutadi. Bugungi kunda, xususan joriy pandemiya sharoitida, raqamli transformatsiya juda katta ahamiyatga ega bo'lib bormoqda. Raqamli iqtisodiyotning mamlakatlar iqtisodiyotidagi o'rnini va jahon iqtisodiy taraqqiyotidagi ahamiyatini anglash maqsadida quyidagi chora-tadbirlar amalga oshirilishi kerak:

Raqamli iqtisodiyotda ilgarilayotgan davlatlarda keng qamrovli qo'llab-quvvatlash usullarini o'rganish;

Mamlakatimizda raqamli iqtisodiyotning qonuniy- huquqiy asoslarini yaratish;

Raqamli iqtisodiyot uchun zaruri infrastrukturani tashkil etish, masalan, Internetga kirish imkoniyati cheklangan yoki umumiy ravishda mavjud bo'lmagan hududlarni tizimga ulash;

Raqamli iqtisodiyot uchun kerakli mutaxassis- kadrlarni tayyorlash tizimini takomillashtirish;

Hukumatlar, fuqarolik jamiyati, akademiya, ilmiy jamoat va texnologiya sohasida yangi echimlarni topish uchun birgalikda tadqiqot ishlarini rivojlantirish;

Raqamli ishlab chiquvchilar strategiyalarini va global rivojlanishning kelajakdagi konturlarini qayta aniqlash uchun yangi texnologiyalardan oqilona foydalanish, sheriklik munosabatlarini mustahkamlash va intellektual yetakchilikni kuchaytirish zarur.

Adabiyotlar ro'yxati ro'yxati:

1. Ayupov, R.X., Baltabaeva, G.R. (2018). Raqamli valyutalar bozori: innovatsiyalar va rivojlanish istiqbollari. –T: Fan va texnologiya. 172 b.
2. Gulyamov, S.S. Raqamli iqtisodiyotda blokcheyn texnologiyalari. Toshkent-2019
3. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). Digital economy report 2021.
4. https://en.wikipedia.org/wiki/Digital_economy
5. Digital 2019: global digital overview. Value creation and capture: implications for developing countries. UNCTAD, 2020
6. www.Googl.uz

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA INSON KAPITALINI RIVOJLANTIRISHNING AHAMIYATI

Yelchibekov Akilbek Rasilbek o'g'li,

TMII 2-kurs talabasi

Ilmiy rahbar: **Asamxodjayeva Shoira Shukurullayevna**

TMII, dotsent v.b.

Annotatsiya: Maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida inson kapitalini rivojlantirishning ahamiyati o'rganilgan hamda unga ta'sir qiluvchi omillar tadqiq etilgan. Ish so'nggida mavzuga doir xulosa va tavsiyalar shakllantirilgan.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, inson kapitali, texnologik taraqqiyot, mehnat unumdorligi, axborotlashtirish.

Abstract: The article examines the importance of human capital development in the context of the digital economy and the factors affecting it. At the end of the work, conclusions and recommendations are formed.

Key words: digital economy, human capital, technological development, labor productivity, informatization.

Аннотация: В статье рассматривается значение развития человеческого капитала в условиях цифровой экономики и факторы, влияющие на него. По окончании работы формируются выводы и рекомендации.

Ключевые слова: цифровая экономика, человеческий капитал, технологическое развитие, производительность труда, информатизация.

KIRISH

Raqamli iqtisodiyot sharoitida intellektual tizimlarning kirib kelishi natijasida yuzaga kelgan iqtisodiy o'zgarishlar mehnat bozorining qisqarishi muammosini yanada kuchaytirdi. Yaqin kelajakda rivojlanishning asosiy masalalaridan biri sifatida zamonaviy aqlli mashinalar dunyosida mehnat bozori va inson kapitali muammosi e'tirof etilmoqda. Kasbiy sohalarning hozirgi o'zgarish tezligini hatto yaqin kelajakka ham taxmin qilsak, mehnat bozori shunchalik qisqaradiki, insoniyatning aksariyati unda o'z o'rnini topa olmaydi. Tarixga murojaat qiladigan bo'lsak, texnologiyaning rivojlanishi ishchilar orasida bir necha bor salbiy munosabatni keltirib chiqarganini ko'ramiz, ya'ni, ko'plab ishchilar ish joylarini yo'qotganlar. Bu, ayniqsa, sanoat inqilobidan keyin yaqqol namoyon bo'ldi. Lekin shuni ham ta'kidlash kerakki, ilmiy-texnika taraqqiyoti natijasida ishsizlar qolmadi, bu faqat kuchlarning qayta taqsimlanishiga olib keldi. Bu fikrni himoya qiluvchilar "texnologik taraqqiyot inson mehnatini tejashga qodir emas, deb hisoblaydilar. Texnologiya mehnatni to'plashi, qayta taqsimlashi mumkin, lekin uning o'rnini bosa olmaydi", shuningdek, yangi mashinalarni qurishning o'zi mehnat talab qiladi. Buning uchun inson kapitalini muntazam ravishda rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish zarur.

Inson kapitalining rivojlanishiga ko'plab tashqi va ichki omillar ta'sir ko'rsatadi. Ichki omillar orasida oiladagi ustuvorlik va tarbiya, o'z-o'zini tarbiyalash, bo'sh vaqtdan foydalanishning mavjudligi va tabiati, qobiliyatlar, ijodiy mehnat va boshqalarni qayd etish mumkin. Tashqi omillarga axborot oqimi, madaniyat va moliyaviy investitsiyalar hajmi kiradi. Shunga ko'ra, inson kapitalining rivojlanishida ham tashqi omillar, ham insonning tashqi ta'sirlarga moyilligi, shuningdek, shaxsni shaxs sifatida tavsiflovchi o'z-o'zini tarbiyalash hamda rivojlantirish qobiliyati va boshqalar muhim rol o'ynaydi. Inson kapitalini rivojlantirishda fan va ta'lim sohasidagi davlat siyosatining ham katta ahamiyati bor.

O'z-o'zidan uyg'unlashuv hech qanday tashqi ta'sirsiz sodir bo'lishini anglatadi. Jamiyatning tabiiy talabi haqida gapirganda, biz inson tabiatiga asoslangan odamlar o'rtasidagi munosabatlarning o'ziga xos bo'shliqlarini nazarda tutamiz. Bu xizmat ko'rsatish sohasidagi ma'lum bo'shliqlar, insoniy munosabatlar sohasidagi xizmatlar, ehtimol, bir kishiga tayinlanadi. Bizni bunday taxminga olib keladigan eng muhim omillardan biri bu mashina bilan emas, balki odam bilan muloqot qilishni xohlaydigan odamning ruhiyatidir. Shu o'rinda ta'kidlash kerakki, agar mashina ko'p funksiyalarni odamdan ham yaxshiroq bajarishga qodir bo'lsa ham, odamga shunchaki yoqmasligi mumkin. Ko'pchilik, mashina hech qachon inson injiqliklarini, komplekslarini ushlay olmaydi deb o'ylashadi.

Ammo jamiyat tomonidan maxsus talab bo'lmasa va ushbu xizmat uchun ortiqcha to'lashga tayyor bo'lmasa (axir, inson omili bugungi kunda mahsulot tannarxini oshirmoqda) yoki davlatning maxsus ko'rsatmalari

bo'lsa, avtomatlashtirish ushbu mutaxassisliklar o'rnini egallashiga deyarli to'liq ishonch bilan taxmin qilish mumkin. Bugungi kunda ham bank xodimi bilan muloqot qilish bankomatdan ko'ra qimmatroq turadi. Ommaviy kasb yo'qolishi mumkin, chunki unga bo'lgan talab elektron xizmatlarning nisbatan yangiligi va internetdan oldingi jamiyatning ularga moslasha olmasligi bilan izohlanadi.

Agar elektron to'lovlarga ko'nikish tez orada kichik bank xodimlarini majburlashi mumkin bo'lsa, unda shifokor, o'qituvchi, huquqshunos, dizayner kabi kasblar, ya'ni o'zaro muloqot talab etadigan juda nozik o'zaro ta'sirga asoslangan, individual xususiyatlarni hisobga olgan holda, insonning o'ziga xos tomonlarini hisobga olgan holda, sezgi darajasida sodir bo'lgan komplekslarni sun'iy intellektga topshirish biroz qiyinroq bo'ladi. Chunki, tibbiyot robotlashtirilsada, odamlar shifokor tomonidan davolanishni xohlashadi. Tasavvur qilish mumkinki, o'qituvchilar, tarbiyachilar, kassirlarga nisbatan ham vaziyat xuddi shunday bo'ladi. Hattoki axborot texnologiyalari mutaxassisi Bill Geytsning fikricha, "axborotlashtirish o'qituvchilarning iste'dodini, ma'murlarning ijodiy qobiliyatlarini va ota-onalarning e'tiborini o'rnini bosmaydi yoki qadrsizlantirmaydi."

Shunday qilib, insonning o'zaro munosabati psixologik jihatdan qulayroq deb hisoblasak, biz eng keng tarqalgan kasblar talabga ega degan xulosaga kelamiz. Binobarin, inson mehnatini qo'llash mumkin bo'lgan ish o'rinlari potentsial muhimligicha qolmoqda. Tarixiy rivojlanish davomida ba'zi ishchi bo'shliqlarning yo'qolishi doimo yangilarining paydo bo'lishi bilan qoplanib kelmoqda. Mehnat unumdorligi oshganiga qaramay, yangi mehnat bozorlari, bo'shliqlar paydo bo'ldi, bu esa ishchilar sonining ko'payishiga olib keldi. Bu shunday davom etadi, deb taxmin qilish o'rinli bo'ladi, deb hisoblaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Becker, G. S. (1993). Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. University of Chicago Press.
2. Schultz, T. W. (1961). Investment in Human Capital. The American Economic Review, 51(1), 1-17.
3. OECD. (2020). Human Capital and Inclusive Growth. OECD Publishing.
4. World Bank. (2021). World Development Report 2021: Data for Better Lives. World Bank Group.
5. Drucker, P. F. (1999). Knowledge-Worker Productivity: The Biggest Challenge. California Management Review, 41(2), 79-94.

EKSPORTDA “YAGONA OYNA” TIZIMINI QO‘LLASH ISTIQBOLLARI

Jo‘rabayeva Sh.K.

Namangan muhandislik-texnologiya instituti doktoranti

Annotatsiya: Maqolada O‘zbekiston eksportida bojxona xizmatlari ko‘rsatkichlarining o‘rni tahlil etilgan, mahsulotlar eksportini amalga oshirishda “Yagona oyna” tizimini qo‘llashning kutiladigan natijalari va qulayliklari tahlil etilgan, shuningdek, taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli iqtisodiyot, sun‘iy intellekt texnologiyalari, “yagona oyna” tizimi, eksport, logistika indeksi, bojxona xizmatlari ko‘rsatkichlari, elektron ma‘lumotlar.

Abstract: The article provides a detailed analysis of the importance of customs services in Uzbekistan's export process and examines the expected results and convenience of using the "Single Window" system in the implementation of product exports. Additionally, proposals and recommendations for further improvement of the system are developed.

Key words: digital economy, artificial intelligence technologies, “single window” system, exports, logistics index, customs service indicators, electronic data.

Аннотация: В статье проведён детальный анализ значения таможенных услуг в процессе экспорта Узбекистана, а также рассмотрены ожидаемые результаты и удобства применения системы «Единое окно» при осуществлении экспорта продукции. Кроме того, разработаны предложения и рекомендации по дальнейшему совершенствованию системы.

Ключевые слова: цифровая экономика, технологии искусственного интеллекта, система «единого окна», экспорт, логистический индекс, показатели таможенных услуг, электронные данные.

KIRISH

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi ““Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6079-son¹ Farmoniga muvofiq hamda sun‘iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish va ularni mamlakatimizda keng qo‘llash, raqamli ma‘lumotlardan foydalanish imkoniyatini va ularning yuqori sifatini ta‘minlash uchun zarur shart-sharoitlar yaratilmoqda.

Keyingi yillarda O‘zbekiston Respublikasining tashqi iqtisodiy aloqalari, xususan, eksporti yildan-yilga rivojlanib bormoqda. Eksport imkoniyatlarining ortishi respublikamizning logistika samaradorligi indeksi ko‘rsatkichlariga, xususan, bojxona xizmati ko‘rsatkichlariga bevosita bog‘liq. O‘zbekistonning bojxona xizmati ko‘rsatkichlari dunyo mamlakatlari orasida 2014-yilda 157-o‘rinni egallagan bo‘lsa, 2018-yilda 140-o‘rinni, 2023-yilda esa 74-o‘rinni egalladi, bu yillarda bojxona xizmati ko‘rsatkichi mos ravishda 1,8; 2,1 va 2,6 ballni (maksimal ball - 5,0) tashkil etdi [1].

Yuqoridagi raqamlar bojxona xizmati ko‘rsatkichlari respublikamizda yildan-yilga yaxshilanib borayotganligini ko‘rsatadi, biroq maksimal balga nisbatan 52% samaraga erishilganligi bu sohada amalga oshirilishi zarur bo‘lgan va yechimini kutayotgan masalalarning ko‘pligidan dalolat beradi. Bojxona xizmati ko‘rsatkichlari bo‘yicha Singapur (4,2 ball), Daniya (4,1), Shveysariya (4,1) va Finlyandiya (4,0) davlatlari yetakchilik qilmoqda. Bojxona xizmati ko‘rsatkichlari bo‘yicha yetakchi bo‘lgan mamlakatlar eksportida bojxona xizmatini tashkil etishda “Yagona oyna” tizimidan foydalanilmoqda.

O‘zbekistonda ham keyingi yillarda “Yagona oyna” tizimidan foydalanishga jiddiy e‘tibor qaratilmoqda. 2024-yilning 6-iyul kuni Ozarbayjon Respublikasining Shusha shahrida Turkiy davlatlar tashkilotining “Transport, o‘zaro bog‘liqlik va iqlim harakati orqali barqaror kelajakni bunyod etish” shiori ostidagi norasmiy sammitida turkiy davlatlar hamkorligining ustuvor yo‘nalishlari belgilab berildi. Jumladan, quyidagilar ta‘kidlandi:

tashkilotga a‘zo mamlakatlar o‘rtasida savdo hajmi barqaror o‘sayotgani va 2023-yilda 27 foizga oshdi;

raqamli tizimlar ishga tushirilgani natijasida Transkaspiy xalqaro transport yo‘lagi orqali yuk tashish hajmi muttasil o‘sib borayotgani;

“Yagona oyna” tizimini yo‘lga qo‘yish, bojxona-chegara o‘tkazish punktlarining uzluksiz ishlashini ta‘minlash muhimligi.

1 <https://lex.uz/ru/docs/-5030957>

xalqaro koridorlar imkoniyatlaridan yanada unumli foydalanish va avtotashuvlarni to'liq raqamlashtirish, "yashil" yo'laklar yaratish bo'yicha kompleks chora-tadbirlarni ishlab chiqish.

"Yagona oyna" tizimi tashqi iqtisodiy aloqalarni rivojlantirishda savdoni tartibga solish tartib-qoidalarini soddalashtirish va bojxona xizmatini takomillashtirish jarayonining muhim elementi hisoblanadi. "Yagona oyna" tizimi zamonaviy sharoitda tashqi iqtisodiy faoliyat bilan bog'liq masalalarni tartibga soluvchi tashqi iqtisodiy faoliyat ishtirokchilari va davlat organlari o'rtasida konstruktiv muloqot va samarali hamkorlikni o'rnatish vositasiga aylandi.

Birinchi marta tashqi savdoda "yagona oyna" tizimi 1989-yilda Singapurda muvaffaqiyatli ishga tushirilib, TradeNet deb nomlandi. Bu tizim Singapurdagi tashqi savdo operatsiyalari ishtirokchilari va davlat idoralari o'rtasida elektron ma'lumotlar almashish, shu jumladan savdo deklaratsiyalarini topshirish va bitimlar uchun ruxsat olish imkonini beruvchi tizim edi [2].

"Yagona oyna" mexanizmining maqsadi savdo korxonalari va davlat idoralari o'rtasida axborot oqimini tezlashtirish va soddalashtirishdan iborat bo'lib, u transchegaraviy savdoning barcha ishtirokchilariga iqtisodiy foyda keltiradi.

Nazariy jihatdan "yagona oyna" "tashqi savdo ishtirokchilariga import yoki eksport operatsiyalari bo'yicha barcha me'yoriy talablarni bajarish uchun yagona organga ma'lumot yuborish imkonini beruvchi tizim" deb ta'riflanadi [3].

"Yagona oyna" tizimi, amaliy ma'noda, bojxona organlaridan ruxsat olish va tovarlarni xalqaro savdoga kirishini deklaratsiya qilish uchun zarur bo'lgan barcha ma'lumotlar va hujjatlarni taqdim etish va qayta ishlash uchun moddiy yoki elektron "yagona kanal"dir. Ushbu "kanal" tegishli muassasalarni xabardor qiladigan va murakkab boshqaruv mexanizmlarini boshqaradigan yagona organ tomonidan boshqariladi. "Yagona oyna" tizimi savdoni osonlashtirish konsepsiyalarining amaliy qo'llanilishini ta'minlaydi, tarifsiz savdo to'siqlarini kamaytiradi va savdo operatsiyalarida ishtirok etadigan barcha sub'yektlarga bevosita foyda keltiradi.

"Yagona oyna" tizimini qo'llash natijasida ilgari ishlatilgan yigirmadan ortiq qog'oz shakllarini almashtirgan standart elektron ma'lumot yuborish shakli ishlab chiqildi. Bunday tizim tegishli davlat tashkilotlari faoliyatini yagona raqamli platforma orqali muvofiqlashtirishga yordam beradi, bu esa korxonalarga import, eksport va tranzit to'g'risidagi barcha ma'lumotlarni bitta elektron portal orqali nazorat qiluvchi organlarga taqdim etish imkonini beradi.

Hozirgi vaqtda respublikamizda Jahon bojxona tashkiloti tajribasi va Birlashgan Millatlar Tashkilotining Yevropa iqtisodiy komissiyasining tavsiyalarini inobatga olgan holda milliy "yagona oynalar"ni yaratish ustida ishlamoqda. Milliy "yagona oyna"ni amalga oshirish muammosi milliy davlat idoralarining sa'y-harakatlari va harakatlarini muvofiqlashtirishni ta'minlash, shu jumladan tashqi iqtisodiy faoliyat bilan bog'liq davlat darajasidagi tartiblarining mavjud texnologiyalarini tahlil qilishga qodir bo'lgan tegishli vakolatlarni beradigan muvofiqlashtiruvchi davlat organini belgilashdan iborat. "Yagona oyna"ni ishlab chiqishni hisobga olgan holda, ularga o'zgartirishlar kiritishni talab qiladigan bojxona qonunchiligi hujjatlarini tahlil qilish kerak.

"Yagona oyna"ni amalga oshirish bilan bog'liq yana bir muammo – bu davlat idoralari avtomatlashtirishning turli darajasi va davlat idoralari tomonidan foydalaniladigan elektron ruxsatnomalarning unifikatsiya qilinmaganligidir. "Yagona oyna" tizimining joriy etilishi tashqi iqtisodiy faoliyat ishtirokchilari tomonidan eksport va import tovarlarini bojxona rasmiylashtiruvdan o'tkazish uchun bojxona organiga taqdim etilishi lozim bo'lgan barcha ruxsatnoma sertifikatlari va xulosalarini yig'ish jarayonini tezlashtirish hamda bu ishlarga sarflanadigan vaqtni qisqartirish orqali mamlakatimizda tadbirkorlik muhitini rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Tashqi iqtisodiy faoliyat ishtirokchilari uchun "yagona oyna" tizimidan foydalanish quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:

tashqi iqtisodiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlar va hujjatlarni qayta ishlash bilan bog'liq xarajatlar va vaqt sarflarini kamaytirish;

tashqi iqtisodiy faoliyatni tartibga soluvchi davlat organlari bilan axborot aloqalari texnologiyasini soddalashtirish;

tashqi iqtisodiy faoliyatni amalga oshirishda resurslarni, shu jumladan mehnat resurslarini optimallashtirish; tashqi iqtisodiy faoliyat bilan bog'liq biznes-jarayonlarning shaffofligi va bashorat qilinish aniqligini oshirish; bojxona rasmiylashtiruvini va tovarlarni jo'natish uchun ruxsat olishni tezlashtirish.

Tashqi iqtisodiy faoliyatni tartibga solish tizimida "yagona oyna" mexanizmini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

manfaatdor davlat organlari o'rtasidagi hamkorlik va muvofiqlashtirish;

milliy "yagona oyna" mexanizmlarini rivojlantirishga yondashuvlarning yaqinlashishi;

axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini aniqlash va joriy etish;

xalqaro savdo operatsiyalari bilan bog'liq axborot oqimlarini soddalashtirish va rag'batlantirish;

axborotni standartlashtirish va unifikatsiyalash, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish;

milliy “yagona oyna” mexanizmlarini rivojlantirish;
tashqi iqtisodiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan elektron hujjatlarni o'zaro tan olish;
umumiy chegara punktlarida qo'shma nazorat o'tkazish va birlashgan bojxona nazorat punktlarini yaratish;
tizimlarni modernizatsiya qilish hamda import, eksport va yuk deklaratsiyalarini to'ldirish tartibini soddalashtirish jarayonida foydalaniladigan bojxona ma'lumotlari modeli asosida axborot oqimlarini takomillashtirish.

“Yagona oyna” axborot tizimini qo'llash natijasida tashqi iqtisodiy faoliyat ishtirokchilari eksport-import operatsiyalarini amalga oshirishlarida, ya'ni tashqi savdo shartnomasini tuzishdan boshlab, tovarlarni jo'natish yoki qabul qilishgacha bo'lgan jarayonda tegishli ruxsatnomalar olish uchun bir nechta davlat organlariga murojaat qilishlari va har bir idora uchun alohida hujjatlar to'plamini tayyorlab taqdim etishlariga chek qo'yiladi. Buning natijasida ortiqcha vaqt sarflanishiga va moliyaviy xarajatlarning oshishiga barham beriladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

“Yagona oyna” tizimi xalqaro savdoni soddalashtirish va eksport-import jarayonlarini tezlashtirish maqsadida yaratilgan. Bu tizimning qo'llanilishi ko'plab davlatlarda muhim islohotlar qatorida baholanmoqda va iqtisodiyot rivojiga ta'sir ko'rsatmoqda. Bu bo'limda “yagona oyna” tizimining rivojlanishi va qo'llanilishining ilmiy-nazariy asosi, dunyo tajribasi hamda O'zbekistondagi tatbiqi bo'yicha tadqiqotlarni ko'rib chiqamiz.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

- *Dunyo tajribasi:* Jahon banki, BMT va Xalqaro savdo tashkilotining “yagona oyna” tizimi bo'yicha chop etgan hisobotlari, xalqaro tajriba va dasturiy yechimlarni qo'llash imkoniyatlari.
- *Nazariy adabiyotlar:* Eksportga ko'maklashuvchi mexanizmlar va ular orqali iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlash bo'yicha ilmiy maqolalar, kitoblar.
- *Milliy adabiyotlar:* O'zbekistonning davlat iqtisodiy strategiyalari, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qaror va farmonlari, “yagona oyna” tizimi to'g'risidagi qonunchilik asoslari.
- *Ilmiy maqolalar va tadqiqotlar:* Ilmiy izlanishlar va amaliy tadqiqotlar orqali tizimning samaradorligi, afzalliklari va cheklovlari bo'yicha olib borilgan ishlanmalar.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tahlil: O'zbekiston misolida “yagona oyna” tizimining iqtisodiy samaradorligi, tijorat xarajatlarini qisqartirish darajasi va eksport jarayonlarida o'zgarishlar o'rganiladi. Tahlilda tizimning quyidagi jihatlari e'tiborga olinadi:

Xarajatlarni qisqartirish: Tizimdan foydalangan holda vaqt va mablag' tejash ko'rsatkichlari.

Tijorat jarayonlari optimalligi: Yangi tizim yordamida eksport jarayonlarining soddalashtirish.

Ekspeditivlik: O'zbekiston eksport imkoniyatlarini kengaytirishdagi o'rni.

Natijalar: “Yagona oyna” tizimi tadbirkorlar uchun qulaylik yaratgan, biroq hali tizim to'liq ishlashni boshlashda duch kelayotgan muammolar mavjud. Bu natijalar O'zbekistonning savdo-sotiq imkoniyatlarini rivojlantirish va eksport jarayonlarini soddalashtirishdagi kamchiliklarni bartaraf etish imkoniyatlarini beradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa: Tadqiqot natijalariga ko'ra, “yagona oyna” tizimi eksport jarayonlarini sezilarli darajada optimallashtirishi va tadbirkorlar uchun vaqt va xarajatlarni tejash imkoniyatini yaratuvchi samarador tizim ekanligi aniqlandi. Biroq, tizimni yanada rivojlantirish va to'laqonli tatbiq qilish uchun ayrim texnik va ma'muriy masalalarni hal qilish zarur.

Takliflar:

Texnik infratuzilmani mustahkamlash: Elektron hujjatlar almashish tizimini rivojlantirish va xavfsizlikni oshirish.

Qonunchilikni takomillashtirish: Tadbirkorlar uchun soddalashtirilgan tartiblar ishlab chiqish va huquqiy normalarni takomillashtirish.

Xalqaro tajribani joriy etish: Dunyo tajribasidan foydalanib, eksport jarayonlarini yanada optimallashtirish.

Tizim foydalanuvchilari o'rtasida o'quv kurslari o'tkazish: Tadbirkorlar va mutaxassislar uchun “yagona oyna” tizimidan foydalanish bo'yicha malaka oshirish kurslari tashkil etish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Matkarimov K. J. (2023). O'zbekistonning xalqaro logistika samaradorligi indeksidagi o'rni va uni yaxshilash istiqbollari. In O'zbekistonning xalqaro reyting va indekslardagi o'rnini yaxshilash muammolari: nazariya, amaliyot va strategiya

- mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. Materiallar to'plami 2-qism (pp. 133-138). 2023-yil 17-noyabr.
2. Doing Business 2014. Retrieved from <http://www.doingbusiness.org/~media/GIAWB/Doing%20Business/Documents/Annual-Reports/English/DB14-Full-Report.pdf>
 3. Customs Academy. Retrieved from <http://www.customs-academy.net>

RAQAMLI IQTISODIYOT VA SUN'IY INTELEKTNING O'ZARO INTEGRATSIYALASHUVI

Bobur Toshpo'latov, Xusenov Shoxrux, Qurbonov Behruz, Boltayev Abror, Muxtorov Maqsudbek, Yondoshaliyev Alisher, Abdumalikov Nurmuhammad, Tursunaliyev Umarjon, Anarbayer Sardorbek, Ro'ziboyev Diyorbek,

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti
Dasturiy injineri fakulteti 3-va 2-bosqich talabalari

Annotatsiya: Raqamli iqtisodiyot – raqamli texnologiyalar asosida iqtisodiy jarayonlarni amalga oshirish bo'lsa, sun'iy intellekt inson faoliyatini avtomatlashtiruvchi texnologiyadir. Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyot va sun'iy intellektning o'zaro bog'liqligi, ularning integratsiyasi orqali qanday yangiliklar yaratilayotgani, shuningdek, kelajakdagi imkoniyatlar va muammolar haqida batafsil to'xtalib o'tamiz.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, sun'iy intellekt, avtomatlashtirish, texnologiya, integratsiya, raqamlashtirish.

Abstract: The digital economy is the implementation of economic processes based on digital technologies, while artificial intelligence is a technology that automates human activities. In this article, we will dwell in detail on the interdependence of the digital economy and artificial intelligence, the innovations being created through their integration, as well as future opportunities and challenges.

Key words: digital economy, artificial intelligence, automation, technology, integration, digitization.

Аннотация: Цифровая экономика – это реализация экономических процессов на основе цифровых технологий, а искусственный интеллект – это технология, автоматизирующая деятельность человека. В этой статье мы подробно остановимся на взаимозависимости цифровой экономики и искусственного интеллекта, какие инновации создаются за счет их интеграции, а также будущих возможностях и задачах.

Ключевые слова: цифровая экономика, искусственный интеллект, автоматизация, технологии, интеграция, цифровизация.

KIRISH

Barqarorlik va aniqlikni saqlagan holda lotin imlosi qoidalari asosida tuzatmalar amalga oshirildi.

Bugungi kunda raqamli iqtisodiyot va sun'iy intellekt (SI) texnologiyalari biznes va iqtisodiyotning asosiy dvigatellaridan biriga aylanmoqda. Ularning o'zaro integratsiyalashuvi nafaqat korxonalar samaradorligini oshirishda, balki global iqtisodiyotda ham yangi imkoniyatlar yaratmoqda.

Raqamli iqtisodiyot va sun'iy intellekt: asosiy tushunchalar

Raqamli iqtisodiyot – bu raqamli texnologiyalar asosida amalga oshiriladigan iqtisodiy faoliyat turlarining to'plamidir. Internet tarmog'ida xizmat ko'rsatish, elektron tijorat, onlayn platformalar, katta ma'lumotlar (Big Data) va bulutli texnologiyalar raqamli iqtisodiyotning eng muhim komponentlari hisoblanadi. Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi biznes jarayonlarining raqamlashtirilishiga, yangi bozorlar va biznes modellarining shakllanishiga olib keldi.

Sun'iy intellekt – bu insonning aqliy qobiliyatlarini takrorlash yoki yaxshilash uchun mo'ljallangan texnologiyalardir. Mashina o'rganish (Machine Learning), tabiiy tilni qayta ishlash (Natural Language Processing), chuqur o'rganish (Deep Learning), neyron tarmoqlar va boshqa sun'iy intellekt texnologiyalari korxonalar faoliyatida avtomatlashtirishni keng joriy etmoqda. Sun'iy intellekt turli sohalarda katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish, prognozlash, murakkab muammolarni hal qilishda qo'llanilmoqda.

Raqamli iqtisodiyot va sun'iy intellekt integratsiyasining ahamiyati

Raqamli iqtisodiyot va sun'iy intellektning integratsiyasi korxonalarga ma'lumotlardan samarali foydalanish, jarayonlarni avtomatlashtirish va mijozlarga ko'rsatilayotgan xizmatlarni optimallashtirish imkonini beradi. Integratsiya jarayonida raqamli texnologiyalar biznesga yangi usullar bilan xizmat ko'rsatish, mijozlar ehtiyojlarini aniqlash va ularga mos yechimlarni taklif qilishda katta o'rin egallaydi.

Ma'lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish:

Raqamli iqtisodiyotning eng muhim tarkibiy qismlaridan biri katta ma'lumotlar (Big Data) va ularning sun'iy intellekt orqali tahlilidir. Sun'iy intellekt katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish orqali biznesning qaror qabul

qilish jarayonlarini optimallashtiradi. Masalan, chakana savdo sohasida mijozlarning xatti-harakatlarini tahlil qilish orqali mahsulotlar yoki xizmatlarga talabni prognoz qilish va taklifni moslashtirish mumkin. Shu yo'l bilan resurslar samaradorligini oshirish va foyda olish imkoniyati kengayadi.

Integratsiyaning turli sohalarga ta'siri:

Raqamli iqtisodiyot va sun'iy intellektning integratsiyasi ko'plab sohalarda inqilobiy o'zgarishlar kiritmoqda. Ushbu texnologiyalar ishlab chiqarish, savdo, sog'liqni saqlash, moliya va ta'lim kabi sohalarda faol qo'llanilmoqda.

Ishlab chiqarish:

Sun'iy intellekt asosida ishlaydigan tizimlar avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish jarayonlarini yaratishda muhim rol o'ynamoqda. Robotlar va aqlli tizimlar yordamida ishlab chiqarish jarayonlari yuqori tezlik va aniqlik bilan amalga oshirilmoqda. Masalan, zavodlarda mahsulotlarni yaratish jarayonini avtomatlashtiruvchi tizimlar resurslarni tejash, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va ishlab chiqarish muddatlarini qisqartirish imkonini beradi.

Moliyaviy texnologiyalar (FinTech):

Moliyaviy texnologiyalar (FinTech) sohasi sun'iy intellekt va raqamli iqtisodiyot integratsiyasidan keng foydalangan holda katta rivojlanishga erishdi. Sun'iy intellekt yordamida kredit risklarini baholash, xatoliklarni aniqlash, firibgarlikni oldini olish va moliyaviy jarayonlarni optimallashtirish mumkin. Shuningdek, raqamli to'lov tizimlari va blokcheyn texnologiyalari moliyaviy xizmatlar ko'rsatishda yangi imkoniyatlar yaratmoqda.

Sog'liqni saqlash:

Sog'liqni saqlash sohasida sun'iy intellekt tibbiy ma'lumotlarni qayta ishlash va bemorlarni davolash usullarini yaxshilashda muhim rol o'ynamoqda. Raqamli texnologiyalar yordamida tibbiy tasvirlarni tahlil qilish, bemorlarni kuzatish va tashxis qo'yish jarayonlarini avtomatlashtirish mumkin. Sun'iy intellekt asosida ishlaydigan tizimlar orqali kasalliklarni erta aniqlash va individual davolash usullarini ishlab chiqish imkoniyati ortmoqda.

Savdo va marketing:

Savdo va marketingda sun'iy intellekt orqali mijozlar ehtiyojlarini tahlil qilish va ularga moslashtirilgan takliflarni tayyorlash imkoniyati mavjud. Raqamli iqtisodiyot platformalari, masalan, Amazon va Alibaba, sun'iy intellektni mijozlarning xatti-harakatlarini tahlil qilish va ular uchun mos mahsulotlarni tavsiya qilishda qo'llaydi. Bu esa mijozlar bilan mustahkam aloqalar o'rnatish va sotuvlarni oshirishga yordam beradi.

Raqamli iqtisodiyot va sun'iy intellekt integratsiyasining kelajagi

Raqamli iqtisodiyot va sun'iy intellektning integratsiyasi kelajakda yanada chuqurlashib, iqtisodiyotning turli jabhalariga sezilarli ta'sir ko'rsatishda davom etadi. Ushbu texnologiyalarning rivojlanishi bir necha yirik tendensiyalarga bog'liq bo'ladi:

Yangi biznes modellarining yaratilishi:

Sun'iy intellekt va raqamli iqtisodiyotning birlashuvi orqali yangi biznes modellar shakllanadi. Masalan, xususiylashtirilgan xizmatlar, raqamli xizmatlar va to'lov tizimlari yordamida kichik bizneslar global bozorga kirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shuningdek, yangi platforma biznes modellarining kengayishi orqali xizmatlar va mahsulotlar orasidagi cheklolar yo'qoladi.

Chatbotlar va sun'iy intellekt yordamida mijozlarga xizmat ko'rsatish: Mijozlarga xizmat ko'rsatish tizimlarida chatbotlar va virtual yordamchilar keng joriy etilmoqda. Sun'iy intellekt asosida ishlab chiqilgan chatbotlar mijozlarning savollariga tezkor javob beradi, ularning ehtiyojlariga mos yechimlar taklif qiladi. Masalan, banklar va sug'urta kompaniyalari mijozlarga xizmat ko'rsatishda sun'iy intellekt tizimlarini keng qo'llab, oddiy muammolarni hal qilish uchun inson omilini minimallashtiradi.

Raqamli iqtisodiyot va sun'iy intellektning huquqiy va axloqiy muammolari

Raqamli iqtisodiyot va sun'iy intellekt integratsiyasi faqat iqtisodiy va texnologik jihatlardan iborat emas. Ularning ijtimoiy, huquqiy va axloqiy masalalari ham katta ahamiyatga ega. Bu texnologiyalar keltirib chiqaradigan muammolar quyidagilardan iborat:

Ma'lumotlarni himoya qilish va maxfiylik: Raqamli iqtisodiyotda ma'lumotlar eng muhim resurs hisoblanadi. Biroq, katta hajmdagi ma'lumotlar tahlili shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish muammosini keltirib chiqaradi. Sun'iy intellektning imkoniyatlari, xususan, katta ma'lumotlarni qayta ishlash jarayonlari maxfiylik muammosini oshiradi. Shaxsiy ma'lumotlar noto'g'ri foydalanilsa yoki yomon qo'llanilsa, bu katta huquqiy va axloqiy muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Sun'iy intellektning mustaqil qaror qabul qilishi: Sun'iy intellekt tizimlari qabul qilgan qarorlar ko'plab sohalarda insonning o'rnini egallamoqda. Biroq, bu jarayonda SI tomonidan qabul qilingan qarorlarning adolatligi va shaffofligi muhim axloqiy savollarni keltirib chiqaradi. Masalan, moliya sohasida qarz berish yoki sug'urta qilish bo'yicha qarorlarni SI tahlil qilsa, bu qarorlarning asoslari va ularning adolatli ekanligiga qanday kafolatlar bor?

Ishsizlik va ijtimoiy notenglik: Sun'iy intellektning keng joriy etilishi natijasida ba'zi sohalarda ishsizlik darajasi ortishi mumkin. Bu esa ijtimoiy notenglikka olib kelishi mumkin. Yuqori texnologiyalarga ega bo'lmagan jamiyatlar yoki hududlarda raqamli bo'linish paydo bo'ladi, ya'ni iqtisodiyotda raqamli texnologiyalardan foydalanayotgan davlatlar va foydalanmayotgan davlatlar o'rtasidagi farq kuchayadi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli iqtisodiyot va sun'iy intellektning integratsiyasi zamonaviy iqtisodiyotning asosiy kuchlaridan biri sifatida shakllanmoqda. Ular birgalikda iqtisodiy jarayonlarni avtomatlashtirish, ma'lumotlardan samarali foydalanish, yangi biznes modellarini yaratish hamda xizmat va ishlab chiqarish sohaslarini optimallashtirish orqali iqtisodiyotni yanada raqobatbardosh va samarali qiladi. Raqamli iqtisodiyot global iqtisodiyotga dinamiklik kiritib, sun'iy intellekt yordamida bizneslar mijozlarning ehtiyojlariga tezkor javob berish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Biroq, bu jarayonda ijtimoiy-iqtisodiy muammolar, masalan, ishsizlik, ma'lumotlar maxfiyligi va huquqiy masalalar, kelajakdagi raqamli bo'linish muammolari ham dolzarb bo'lib qolmoqda. Kelajakda sun'iy intellekt va raqamli iqtisodiyotning yanada keng qo'llanishi natijasida yangi texnologiyalarni boshqarish, kadrlarni qayta tayyorlash va ularni yangi sharoitlarga moslashtirish muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

Shu bilan birga, texnologiyalarni samarali boshqarish va ularning imkoniyatlaridan to'laqonli foydalanish uchun hukumat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlik, innovatsiyalarni rag'batlantirish, ta'lim tizimlarini modernizatsiyalash ham muhimdir. Bu integratsiya, to'g'ri boshqarilgan taqdirda, kelajakda global iqtisodiyotning yangi rivojlanish davrini boshlab beradi, innovatsiyalarni jadallashtiradi va barqaror iqtisodiy o'sishga hissa qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Sokolova, I. S., & Galdin, A. A. (2018). *Practical application of artificial intelligence in the digital economy. Models, Systems, Networks in Economics, Technology, Nature and Society*, 2(26), 71-79.
2. Mustafina, A. F. (2019). *Artificial intelligence technology in the context of the business environment. Business Strategies*, 7(63), 8-14.
3. Efimova, S. A. (2020). *Development of artificial intelligence. DigitalScience*, 6, 49-58.
4. Shchurina, S. V., & Danilov, A. S. (2019). *Artificial intelligence as a technological innovation to accelerate the development of the economy. Economics. Taxes. Law*, 12(3), 125-133.

Toshkent menejment va iqtisodiyot instituti katta o'qituvchisi

Ключевые слова: коммерческие банки, цифровые технологии, эффективность, инновации, финтех, банковские услуги.

Xalqaro moliya institutlari ham bank sohasidagi raqamli tendensiyalarni faol o'rganmoqda. Jahon banki tomonidan tayyorlangan hisobotda [6] rivojlanayotgan mamlakatlarda raqamli bank xizmatlarini rivojlantirish orqali moliyaviy inklyuziyani oshirish imkoniyatlari tahlil qilingan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Raqamli texnologiyalarni joriy etish tijorat banklari faoliyati samaradorligini bir necha yo'nalishda oshirishi mumkin:

Operatsion samaradorlikni oshirish: Avtomatlashtirish va RPA texnologiyalari bank jarayonlarini optimallashtirib, xarajatlarni kamaytiradi va xizmat ko'rsatish tezligini oshiradi. Masalan, Rossiya banklarida RPA joriy etilishi natijasida operatsion xarajatlar 30-40% ga qisqargan [4].

Mijozlar tajribasini yaxshilash: Mobil ilovalar va onlayn platformalar mijozlarga qulay va tezkor xizmatlar taqdim etadi. Bu mijozlar sodiqligini oshiradi va yangi mijozlarni jalb qilishga yordam beradi. O'zbekistonda mobil banking foydalanuvchilari soni so'nggi 3 yilda 3 barobarga oshgani bunga misol bo'la oladi [2].

Xatarlarni samarali boshqarish: Sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar tahlili yordamida banklar xatarlarni aniqroq baholash va oldini olish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu kreditlash jarayonlarini takomillashtiradi va moliyaviy barqarorlikni ta'minlaydi.

Yangi daromad manbalarini yaratish: Raqamli texnologiyalar yordamida banklar an'anaviy xizmatlar doirasidan tashqariga chiqib, yangi mahsulotlar va xizmatlarni taklif qilishi mumkin. Masalan, ekotizimlar yaratish orqali qo'shimcha daromad olish imkoniyatlari paydo bo'ladi [7].

Moslashuvchanlik va innovatsion salohiyatni oshirish: Raqamli infratuzilma banklarga tez o'zgaruvchan bozor sharoitlariga moslashish va yangi texnologik echimlarni tezroq joriy etish imkonini beradi [3].

Biroq, raqamli texnologiyalarni joriy etish jarayonida quyidagi qiyinchiliklar ham mavjud:

Yuqori dastlabki investitsiyalar: Raqamli infratuzilmani yaratish sezilarli moliyaviy resurslarni talab qiladi.

Xavfsizlik va ma'lumotlarni himoya qilish: Kiberxavflar va shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish masalalari dolzarb bo'lib qolmoqda.

Kadrlar malakasini oshirish: Yangi texnologiyalar bilan ishlash uchun xodimlarni qayta o'qitish zarur.

Me'yoriy-huquqiy bazani takomillashtirish: Raqamli bank xizmatlari uchun tegishli qonunchilik bazasini yaratish talab etiladi [5].

TAHLIL VA NATIJALAR

Adabiyotlar tahlili asosida tijorat banklari faoliyatida raqamli texnologiyalardan foydalanishning quyidagi asosiy yo'nalishlari aniqlandi:

Mobil banking va onlayn to'lov tizimlari: Mijozlarga istalgan vaqtda va joyda bank operatsiyalarini amalga oshirish imkonini beradi. Bu bank xizmatlarining qulayligini oshiradi va operatsion xarajatlarni kamaytiradi [7].

Bulutli texnologiyalar: Bank ma'lumotlarini saqlash va qayta ishlash uchun xavfsiz va moslashuvchan infratuzilmani ta'minlaydi. Bu IT-xarajatlarni optimallashtirish va xizmatlar ko'lamini kengaytirishga yordam beradi [3].

Sun'iy intellekt va mashinali o'rganish: Mijozlar xulq-atvorini tahlil qilish, xatarlarni baholash va personalizatsiya xizmatlarini takomillashtirish uchun qo'llaniladi. Bu mijozlar ehtiyojlarini yaxshiroq tushunish va xizmat sifatini oshirishga imkon beradi [4].

Blokcheyn texnologiyasi: Tranzaksiyalarni xavfsiz va shaffof amalga oshirish imkonini beradi. Bu moliyaviy operatsiyalar tezligini oshiradi va firibgarlik xavfini kamaytiradi [8].

Katta ma'lumotlar tahlili: Mijozlar ma'lumotlarini chuqur tahlil qilish orqali yangi mahsulotlar ishlab chiqish va marketing strategiyalarini takomillashtirish imkonini beradi [2].

Robotizirlangan jarayon avtomatizatsiyasi (RPA): Takrorlanadigan operatsiyalarni avtomatlashtirish orqali xodimlar unumdorligini oshiradi va xatolar sonini kamaytiradi [5].

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tijorat banklari faoliyati samaradorligini oshirishda raqamli texnologiyalar muhim ahamiyatga ega. Ular bank operatsiyalarini optimallashtirib, xarajatlarni kamaytiradi, mijozlar tajribasini yaxshilaydi va yangi imkoniyatlar yaratadi. Raqamli transformatsiya jarayoni murakkab va ko'p qirrali bo'lib, strategik yondashuv va doimiy investitsiyalarni talab qiladi.

O'zbekiston tijorat banklari uchun raqamli transformatsiya jarayonlarini jadallashtirish, xalqaro tajribani o'rganish va mahalliy sharoitlarga moslashtirish tavsiya etiladi. Bunda davlat tomonidan tegishli me'yoriy-huquqiy bazani takomillashtirish, raqamli infratuzilmani rivojlantirish va malakali kadrlar tayyorlash bo'yicha qo'llab-quvvatlash choralari ko'rish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Синки, Дж. (2019). Финансовый менеджмент в коммерческом банке и в индустрии финансовых услуг. Москва: Альпина Паблишер.
2. Kuziev, I., Alieva, S., & Berdiyev, B. (2022). Digital transformation of commercial banks in Uzbekistan: challenges and prospects. *Journal of Banking and Finance*, 15(2), 45-60.
3. Johnson, R., & Smith, K. (2021). Digital technologies in banking: impact on operational efficiency and customer experience. *International Journal of Bank Marketing*, 39(3), 478-496.
4. Иванов, А. В., & Петрова, М. С. (2020). Цифровые технологии в банковской сфере: тенденции и перспективы развития. *Финансы и кредит*, 26(5), 1011-1026.
5. Alimov, F. (2023). O'zbekiston tijorat banklarida innovatsion texnologiyalarni joriy etish: huquqiy va tashkiliy jihatlari. *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar*, 3, 23-35.
6. World Bank. (2022). *Digital Financial Services: Opportunities and Challenges for Emerging Markets*. Washington, DC: World Bank Group.
7. Lee, I., & Shin, Y. J. (2018). Fintech: Ecosystem, business models, investment decisions, and challenges. *Business Horizons*, 61(1), 35-46.
8. Tapscott, D., & Tapscott, A. (2017). How blockchain will change organizations. *MIT Sloan Management Review*, 58(2), 10-13.

O'ZBEKISTONDA RAQAMLI OZIQ-OVQAT HAMDA SUN'IY INTELLEKT TEKNOLOGIYALARINI RIVOJLANTIRUVCHI INDIKATORLAR

Abduraxmanova Zuxra Toxir qizi

Toshkent iqtisodiyot va menejment instituti
"Biznes boshqaruvi va moliya" kafedrasining
katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Raqamli iqtisodiyot indeksi iqtisodiyot sohasidagi o'zgarishlarni o'rganishda muhim vosita hisoblanadi. Maqolada ushbu indeksning tuzish metodologiyasi, tahlil usullari, ta'sirini o'rganish modellari, sifatni nazorat qilish usullari va bazalari haqida tushuntirilgan. Indeks sifatini nazorat qilish uchun muvofiqlik, to'g'ridan-to'g'ri yozma va boshqa tekshiruv usullari qo'llaniladi.

Kalit so'zlar: me'zon, raqamli iqtisodiyot, raqamli iqtisodiy indikator (DEI), IHTT, startup, elektron tijorat.

Abstract: The Digital Economy Index is an important tool for studying changes in the economy. The methodology, analysis methods, impact study models, quality control methods, and bases of this index are explained. Compliance, direct writing, and other verification methods are used to control the quality of the index.

Key words: criterion, digital economy, digital economic indicator (DEI), IHTT, startup, e-commerce.

Аннотация: Индекс цифровой экономики является важным инструментом для изучения изменений в экономике. Объяснены методология, методы анализа, модели исследования воздействия, методы контроля качества и основы этого индекса. Для контроля качества индекса используются соответствие, прямое написание и другие методы проверки.

Ключевые слова: критерий, цифровая экономика, цифровой экономический индикатор (ЦЭИ), ИТТТ, стартап, электронная коммерция.

KIRISH

Bashariyat iqtisodiyot tarmoqlari o'zgarishi, bu jarayonning raqamlashuvi, mobillashuvi, sohaga sun'iy intellektning joriy etilishi bilan bog'liq muhim davrni boshdan kechirmoqda. 2023-yilga kelib dunyo YAIMning qariyb chorak qismi raqamli sektorga to'g'ri kelishi prognoz qilinayotgan bir sharoitda yangi iqtisodiyotni rivojlantirish zarurati yanada oydinlashadi. Rivojlangan davlatlarda raqamli iqtisodiyotni joriy etishga allaqachon kirishilgan. Jahon iqtisodiyotining globallashuvi va texnologiyalarning rivojlanishi sharoitida O'zbekistonning iqtisodiy taraqqiyotiga raqamli iqtisodiyotni rivojlantirmasdan erishib bo'lmaydi. Bugun jadallik bilan kechayotgan raqamlashuv jarayoni "yangi iqtisodiyot"ni vujudga keltirdi. Kam o'rganilgan va kun sayin chuqur tomir otib borayotgan bu bozor segmenti ishlab chiqaruvchilarga biznesda samarali marketing kampaniyalari uyushtirish, minimal xarajat qilib, maksimal foyda olish, tovar va xizmatlarni muvaffaqiyatli sotishning optimal usullarini taqdim etadi. Iste'molchi, xaridor va mijozlarga sifatli xizmat, qulaylik yaratiladi.

Nufuzli xalqaro tashkilotlar olib borgan tahlillar natijalariga ko'ra, raqamli iqtisodiyot yalpi ichki mahsulotni kamida 30 foizga oshiradi, shuning barobarida, xufyona iqtisodiyotga barham beradi. Xalqaro amaliyotga yuzlanadigan bo'lsak, hozirgi kunda raqamli iqtisodiyot elektron tijorat va xizmatlar sohasi bilan cheklanib qolmay, balki hayotning har bir jabhasiga, xususan, sog'liqni saqlash, fan-ta'lim, qurilish, energetika, qishloq va suv xo'jaligi, transport, geologiya, kadastr, arxiv, internet-banking va boshqa sohalariga jadal kirib bormoqda va ularning har birida o'zining yuqori samaralarini bermoqda. Davlat o'z fuqarolari uchun elektron xizmatlar ko'rsatishi va elektron mahsulotlarni taklif etishi - bu raqamli iqtisodiyotning asosiy qismi hisoblanadi. Mamlakatimizda ushbu sohani keng rivojlantirish korrupsiya illatiga barham beradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi "“Raqamli O'zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PF-6079-son1 dasturini ishlab chiqilishi va hayotga tatbiq etilishi, eng avvalo, puxta va mukammal tashkiliy-huquqiy mexanizmlarni

shakllantirish, qolaversa, innovatsion g'oyalar, texnologiyalar va ishlanmalarni joriy etish bo'yicha davlat organlari va tadbirkorlik subyektlarining uzviy hamkorligini ta'minlash, barcha soha va tarmoqlarda ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatishni raqamli texnologiyalar bilan qamrab olish, bu borada zamonaviy bilimlarni chuqur egallagan, intellektual salohiyatli kadrlarni yetishtirish, shu orqali, mamlakatda "axborotlashgan jamiyat" muhitini yaratishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR SHARHI

O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish indikatorlari mavzusida bir qancha xorijiy olimlar ilmiy ishlar olib borishgan. Shulardan Kline, S.J.; Rosenberg, N [5], Gorlov, I.F. [6], Lichagin M.V. [7], Kahn, K.B. [8], Johnson, B. [9], Popp, D. [10], Bilbao-Osorio, B.; Rodríguez-Pose, A. [11], Ulku, H. [12], Wong, P.K.; Ho, Y.P. [13] va boshqalar tadqiqot o'tkazishgan.

Raqamli iqtisodiy ko'rsatkichlarning mezonlari Kline, S.J. va Rosenberg, N. tadqiqotlarida o'z ifodasini topgan. Tadqiqotda mezonlarga umumiy ta'riflar va tushunchalar keltirilgan. Shuningdek, sanoat inqilobi davrida yangi turdagi iqtisodiy ko'rsatkichlarni joriy qilish bo'yicha taklif va tavsiyalar berilgan. [5]

Gulyamov, S.S. tadqiqotida shuni ta'kidlash kerakki, raqamli iqtisodiyot o'zaro bog'liq bo'lgan ishlab chiqarish va boshqaruv jarayonlari zanjiridan iborat bo'lib, uning ajralmas elementi zanjirlararo (insonlararo, mashinalararo, bulutlar orqali, data markazlararo) raqamli texnologiyalar yordamida amalga oshiriladigan ma'lumot almashinishidir. [3]

Ilyosov, A. ilmiy maqolasida raqamli iqtisodiyotning vujudga kelishi, dunyo iqtisodiyoti va jamiyat hayotida raqamli texnologiyalarning ahamiyati, raqamli platformalarning rivojlanishi, raqamli iqtisodiyotning afzallik va kamchiliklari tahlil qilingan. [4]

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Maqolada raqamli iqtisodiy indeks (DEI)ning turlariga oid tanlangan adabiyotlar tahlili, induktiv va deduktiv, qiyosiy va tizimli tahlil kabi usullardan foydalanilgan. Raqamli iqtisodiyot indeksining O'zbekiston va jahon iqtisodiyotidagi o'rnini o'rganishda qiyosiy-tadrijiy tahlil o'tkazilgan. Shuningdek, raqamli iqtisodiyot indekslarini tahlil qilish uchun statistik analizlar, grafiklar va boshqa usullardan foydalanilgan.

TAHLIL VA NATIJALAR

Biznesning moliyaviy ko'rsatkichlarini o'lchashdan tashqari, iqtisodiy o'sishni o'lchash uchun iqtisodiyotni rivojlantiruvchi ko'rsatkichlar ham mavjud. Bularga milliy daromad, inflyatsiya darajasi, ishsizlik darajasi, tashqi savdo balansi va yalpi ichki mahsulot (YalM) kiradi. Ushbu ko'rsatkichlar mamlakatning iqtisodiy holati haqida ma'lumot beradi va iqtisodiy siyosatning ta'sirini o'lchash uchun ishlatiladi. Raqamli iqtisodiyot va jamiyat indeksi (DESI) hamda Jahon raqamli iqtisodiyot indeksi (WEF) kabi raqamli iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlari ham mavjud. Ushbu indekslar mamlakatning raqamli infratuzilmasi, raqamli ko'nikmalari va raqamli iqtisodiy faolligini o'lchashga yordam beradi.

Raqamli Iqtisodiyot Indeksi (DEI) mamlakatning raqamli iqtisodiy ko'rsatkichlarini o'lchash uchun ishlatiladigan indeksdir. Ushbu indeks mamlakatning raqamli infratuzilmasi, raqamli ko'nikmalari va raqamli iqtisodiy faoliyatini o'lchaydi. DEI xalqaro tashkilotlar tomonidan muntazam nashr etiladi va mamlakatlarga raqamli iqtisodiyotlari samaradorligini solishtirish imkonini beradi. DEIning maqsadi mamlakatning raqamli transformatsiyasini o'lchash va siyosatchilarga raqamli iqtisodiyotni yaxshilash strategiyalarini ishlab chiqishda yordam berishdir. Indeks mamlakatning raqamli infratuzilmasi qanchalik rivojlanganligini, raqamli ko'nikmalar qanchalik keng tarqalganligini va raqamli iqtisodiy faollik qanchalik yuqori ekanligini o'lchaydi.

Raqamli iqtisodiyotning jamiyat taraqqiyotiga ta'sirini baholash nuqtai nazaridan Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (IHTT) hisobotlari alohida qiziqish uyg'otadi. Unga ko'ra, IHTT mamlakatlari tomonidan raqamli iqtisodiyot rivojlanishi darajasini chamalash uchun quyidagi yo'nalishlarni tavsiflovchi indikatorlar tizimi ishlab chiqilgan. [2]

Davlatning raqamli iqtisodiyot indeksini rivojlantirish uchun yuqori tezlikda internet tarmog'i va boshqa texnologiyalarni o'rnatish, ma'lumotlarni tahlil qilish va qo'llab-quvvatlash sohasida investitsiyalar kiritishi kerak. Shuningdek, huquqiy va institutsional muammolarni hal qilish, innovatsiyalar va startaplar uchun qulay sharoitlar yaratish ham muhimdir.

Iqtisodiyot va jamiyat taraqqiyotiga o'sib borayotgan ma'lumotlar oqimlari ta'sirining universalligi ular haqida zamonaviy jamiyatning iqtisodiy o'sishi yetakchi resursi sifatida gapirishga imkon beradi. Texnologik innovatsiyalar ta'sirining muhim ekanligi shak-shubhasizdir. Ular kompyuter texnologiyalarining telekommunikatsiya sohasini o'zgartirish va bu texnologiyalarni birlashtirish imkoniyati bilan kuchaytirilgan bo'lib, buning natijasida elektron pochta, matnli ma'lumot uzatish, audio va video fayllar ko'rinishidagi ma'lumotlar uzatish, ijtimoiy tarmoqlar,

messenjerlar va boshqa servislar rivojlandi. Raqamli texnologiyalar keng tarqalishi yangi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar hamda raqamli iqtisodiyotning mamlakatda shakllanish tendensiyalari haqida mulohaza yuritishga asos beradi. [5]

DEIning bir qancha rivojlantiruvchi indikatorlari mavjud. Bu indikatorlar 1-jadvalda batafsil bayon etilgan.

1-jadval. Raqamli iqtisodiyotni rivojlantiruvchi indikatorlar va ularning ta'riflari².

1	Internet penetratsiyasi	Internetga kiruvchi odamlar sonining jami aholi soniga nisbatan foizda ifodalangan ko'rsatkich.
2	Mobil aloqa penetratsiyasi:	Mobil aloqa xizmatlaridan foydalanuvchi odamlar sonining jami aholi soniga nisbatan foizda ifodalangan ko'rsatkich.
3	Elektron tijorat:	Elektron tijorat operatsiyalari miqdori va tashkil etilgan mablag'lar miqdori.
4	Innovatsion aktivlik:	Innovatsion faoliyatni olib boruvchi ko'rsatkich, innovatsiyalar, patentlar va yangiliklar soni, tadbirlar va innovatsion dasturlarning miqdori va sifati.
5	Startaplar soni:	Yangi biznes loyihalari va startaplar soni.
6	Texnologik innovatsiyalar:	Texnologik innovatsiyalar va yangiliklar soni va sifati.
7	Ma'lumot tahlil qilish va innovatsion texnologiyalar:	Ma'lumot tahlil qilish va innovatsion texnologiyalar miqdori va sifati.

DEIning so'nggi hisobotiga ko'ra, O'zbekiston raqamli iqtisodiy ko'rsatkichlar bo'yicha 152 davlat orasida 86-o'rinni egalladi. Mamlakat ko'rsatkichi o'tgan yilga nisbatan 2,3 punktga yaxshilandi, bu asosan raqamli infratuzilma va inson kapitali toifalarining yaxshilanishi hisobiga qayd etildi. Biroq, O'zbekiston hali ham texnologiya va innovatsiyalar kabi sohalarida muammolarga duch kelmoqda ba dunyo miqyosida 109-o'rinni egallaydi. Shuningdek, mamlakatda raqamli tadbirkorlikni rag'batlantirish ba iqtisodiyotning turli tarmoqlarida raqamli texnologiyalarni joriy etishni ko'paytirishga e'tibor qaratish lozim.

Umuman olganda, DEI hisoboti O'zbekiston raqamli iqtisodiy ko'rsatkichlarini yaxshilash ba raqamli asrda global miqyosda raqobatlashish uchun raqamli infratuzilma ba inson kapitaliga sarmoya kiritishda davom etishi zarurligini ta'kidlaydi. [4] Davlatning raqamli iqtisodiyot indeksini rivojlantirish uchun yuqori tezlikda internet tarmog'i ba boshqa texnologiyalarni o'rnatish, ma'lumotlarni tahlil qilish ba qo'llab-quvvatlash sohasida investitsiyalar kiritish kerak. Shuningdek, huquqiy ba institutsional muammolarni hal qilish, innovatsiyalar va startaplar uchun qulay sharoitlar yaratish ham muhimdir.

O'zbekistonda raqamli iqtisodiyot indeksini rivojlantirish uchun quyidagi muhim ishlarni amalga oshirish kerak (2-jadval).

2-jadval. Raqamli iqtisodiyot indeksini rivojlantirish yo'llari³

1.	Internet tarmog'i va boshqa texnologiyalarni o'rnatish: Davlat, yuqori tezlikda internet tarmog'i va boshqa texnologiyalarni o'rnatish orqali raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga yordam berishi kerak. Bu, ma'lumotlar tahlil qilish va qo'llab-quvvatlash sohasida investitsiyalar kiritishga imkon beradi.
2.	Huquqiy va institutsional muammolarni hal qilish: Davlat, huquqiy va institutsional muammolarni hal qilish orqali innovatsiyalar va startaplar uchun qulay sharoitlar yaratishga harakat qilishi kerak. Bu, innovatsiyalar va yangiliklarni qabul qilish va ularga investitsiyalar kiritishni osonlashtiradi.
3.	Innovatsiyalar va startaplar uchun qulay sharoitlar yaratish: Davlat, innovatsiyalar va startaplar uchun qulay sharoitlar yaratish orqali raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga yordam berishi kerak. Bu, yangiliklarni qabul qilish va ularga investitsiyalar kiritishni osonlashtiradi.
4.	Ma'lumotlar tahlil qilish va qo'llab-quvvatlash sohasida investitsiyalar kiritish: Davlat, ma'lumotlar tahlil qilish va qo'llab-quvvatlash sohasida investitsiyalar kiritish orqali raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga yordam berishi kerak. Bu, yangiliklarni qabul qilish va ularga investitsiyalar kiritishni osonlashtiradi.
5.	Oliy ta'lim tizimini rivojlantirish: Davlat, oliy ta'lim tizimini rivojlantirish orqali raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga yordam berishi kerak. Bu, innovatsiyalar va yangiliklarni qabul qilish va ularga investitsiyalar kiritishni osonlashtiradi.

2 Muallif ishlanmasi.

3 Muallif ishlanmasi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Davlatning raqamli iqtisodiyot indeksini rivojlantirish uchun yuqori tezlikda internet tarmog'i va boshqa texnologiyalarni o'rnatish, ma'lumotlarni tahlil qilish va qo'llab-quvvatlash sohasida investitsiyalar kiritish zarur. Shuningdek, huquqiy va institutsional muammolarni hal qilish, innovatsiyalar va startaplar uchun qulay sharoitlar yaratish ham muhimdir. O'zbekistonda raqamli iqtisodiyot indeksini rivojlantirish uchun quyidagi muhim ishlarni amalga oshirish kerak.

Raqamli iqtisodiyot indekslarini tayyorlash uchun ma'lumotlar bazasi, statistik axborot tizimi, analitik usullar va modellar, ta'sirini o'rganish modellari va sifatni nazorat qilish usullari rivojlantirilishi kerak. Bu usullar O'zbekiston iqtisodiyotining rivojlanishi uchun muhimdir.

O'zbekistonda raqamli iqtisodiyot indekslarini rivojlantirish uchun quyidagi takliflarni berishimiz mumkin:

Hukumatning ma'lumotlar bazasini rivojlantirish uchun qo'shimcha resurslar ajratilishi kerak.

Statistik axborot tizimini rivojlantirish uchun qo'shimcha resurslar ajratilishi zarur.

Analitik usullar va modellarni qo'llash uchun iqtisodiyot sohasidagi mutaxassislar va olimlarning qo'shimcha o'qitilishi kerak.

Ta'sirini o'rganish modellari yaratish uchun iqtisodiyot sohasidagi mutaxassislar va olimlarning qo'shimcha o'qitilishi muhim.

Sifatni nazorat qilish usullari uchun iqtisodiyot sohasidagi mutaxassislar va olimlarning qo'shimcha o'qitilishi zarur.

Hukumat tomonidan qo'shimcha resurslarni to'g'ri va samarali ishlatish uchun xususiy sektor bilan qo'shimcha hamkorlik imkoniyatlarini yaratish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Gulyamov, S.S. va b. (2019). Raqamli iqtisodiyotda blokcheyn texnologiyalari. -T.: Iqtisod-Moliya. 396 b.
2. Kurpyanidi, K., Ilyosov, A. (2020) Problems of the use of digital technologies in industry in the context of increasing the export potential of the country// ISJI Theoretical & Applied Science. p. 113-117.
3. <https://yuz.uz/uz/news/raqamli-iqtisodiyot-taraqqiyot-sari-qisqa-yol> (yuz.uz)
4. Kline, S.J.; Rosenberg, N. An Overview of Innovation. In Studies on Science and the Innovation Process; World Scientific: Singapore, 2009; pp. 173–203. ISBN 978-981-4273-58-9.
5. Gorlov, I.F. Разработка прикладной программы индексной оценки племенных качеств животных / I.F. Gorlov, O.L. Treyatkova S.P. Shahbozova, D.V. Nikolayev // Известия Нижневолжского агроуниверситетского комплекса: наука и высшее профессиональное образование. – 2018. № 1 (49). – С.176-181.
6. Lichagin M. B. Бум цифровизации в мировой экономической литературе // Цифровая экономика и индустрия 4.0: тенденции 2025: Сб. тр. науч.-практ. конф. с междунар. участием / Под ред. А. V.Babkina СПб.: Политех-Пресс, 2019. С. 52–62. DOI 10.18720/IEP/2019.1/6
7. Kahn, K.B. Understanding Innovation. Bus. Horiz. 2018, 61, 453–460. [CrossRef]
8. Johnson, B. Cities, Systems of Innovation and Economic Development. Innovation 2008, 10, 146–155. [CrossRef].

РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ ПЛАТФОРМАЛАРИНИНГ ТУЗИЛИШИ ВА РИВОЖЛАНИШИ

Имомова Ситора Шоим қизи

Банк-молия Академияси магистри

Аннотация: мақолада Ўзбекистонда рақамли иқтисодиёт платформаларининг тузилиши, ривожланиши ва платформали қарорлар қабул қилишга ўтиш жараёни моҳияти тадқиқ этилган.

Калит сўзлар: рақамли иқтисодиёт, платформа, таркибий тузилма, интеграцион тармоқли тузилма, технологик қарорлар, инфратузилма.

Abstract: the article examines the structure, development of the digital platform in Uzbekistan and the essence of the process of transition to the adoption of a network platform solution.

Key words: digital economy, platform, structure of the economy, integrated network structure, technological solutions, infrastructure.

Аннотация: в статье рассматривается структура, развитие цифровой платформы в Узбекистане и сущность, процесса перехода к принятию сетевой платформенной решения.

Ключевые слова: цифровая экономика, платформа, структура экономики, интегрированная сетевая структура, технологические решения, инфраструктура.

Жаҳон иқтисодиётида глобаллашув жараёни тобора кучайиб бораётгани ва рақамли иқтисодиёт жадал суръатларда ривожланиб бориши ўз навбатида такрор ишлаб чиқариш тизими ва унинг институционал таркибий тузилмасида туб ўзгаришларни юзага келишига сезиларли таъсир кўрсатмоқда. Сифат ўзгаришлари булар билан бир қаторда инновацион ривожланиш суръатларини жадаллаштириш, капитал ва инсон ресурсларидан янада самарали фойдаланишни шартламоқда. “Жаҳон илмий-техника салоҳиятининг 90% ва глобал юқори технологиялар бозорининг 80% Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти (ИХТТ)га аъзо бўлган ривожланган давлатлар ҳиссасига тўғри келмоқда”¹. Бу эса ҳозирда жаҳон иқтисодиётида рақамли иқтисодиётга ўтиш билан боғлиқ муаммоларнинг долзарб аҳамият касб этаётганлигини кўрсатмоқда.

Жаҳонда иқтисодиётнинг таркибий тузилмасининг назарий асосларини такомиллаштириш борасида янги технологияларга асосланган такрор ишлаб чиқариш таркибий тузилмасини ривожлантириш, инновацион иқтисодиёт моделига ўтишнинг илмий-усубий асослари каби йўналишларда кенг тадқиқ этилмоқда. Бу борада иқтисодиёт таркибий тузилмасининг ўзгарувчанлиги, глобаллашув ва ахборотлашувнинг таркибий тузилмага таъсири, коронавирус пандемияси сингари оммавий инқирозга олиб келувчи ҳолатларнинг иқтисодиёт таркибий тузилмасига таъсири, институционал ўзгаришларнинг таркибий трансформациялашув билан боғлиқлиги, янги технологик укладлардаги ўзига хос устуворликларнинг намоён бўлиш шакллари, рақамли иқтисодиёт кўлами кенгайишининг таркибий силжишларга таъсири, ахборот-коммуникацион технологияларнинг жадаллашуви билан вужудга келувчи имкониятлар ва зиддиятлар, таркибий тузилмалар ички ва ташқи нисбатларини оптималлаштириш, иқтисодиёт тузилмасида ички беқарорликни аниқлаш ва бартараф этиш кабилар илмий тадқиқотларга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Янги Ўзбекистонда олиб борилаётган ислохотлар жараёнида иқтисодий барқарорликни таъминлаш ва аҳоли фаровонлигини оширишга катта таъсир кўрсатадиган янги технологик уклад талабларига мос келувчи иқтисодиёт таркибий тузилмасини трансформациялаш, сунъий интеллект ёрдамида ресурсларни оқилона тақсимлаш ва трансакцион харажатларни пасайтиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. “Рақамли иқтисодиёт асосий «драйвер» соҳага айлантирилиб, унинг ҳажмини камида 2,5 баробар ошириш белгиланган”². Миллий иқтисодиётда янги технологик укладнинг такрор ишлаб чиқариш таркибий тузилмасини шакллантириш, юқори технологияли ишлаб чиқаришни ривожлантириш,

1 UNCTAD Handbook of Statistics 2020. New York and Geneva, 2020.-P. 155.

2 Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. Халқ сўзи, 2022-йил 21-декабрь.

билимларнинг жадал равишда инновацион маҳсулотга айланишини рағбатлантириш, мавжуд ресурсларни қайта тақсимлашга имкон берувчи ваколатли молиялаштириш механизмини яратиш зарурати вужудга келмоқда. Бунинг учун рақамли иқтисодиёт инфратузилмаси бўлган технопарк, тадқиқот ва муҳандислик марказлари асосида инновацион минтақавий кластерларини ривожлантириш бўйича илмий изланишларни янада чуқурлаштириш мақсадга мувофиқ. Бу эса миллий иқтисодиёт таркибий тузилмасини такомиллаштиришга бағишланган мазкур тадқиқот мавзусининг долзарблигидан далолат беради.

Ўзбекистонни рақамли иқтисодиётга ўтиш даврида бутун миллий иқтисодиётда такрор ишлаб чиқариш жараёни трансформацияси юз бермоқда, бу хўжалик юритишнинг янги турларига ўтиш долзарблигини белгилайди ва улар доирасида хўжалик юритувчи субъектларнинг самарали ўзаро муносабатлари амалга оширилади. Иқтисодий фаолиятнинг тубдан янги шакллари юқори фан сиғимли технологияларни ишлаб чиқиш ва тарқатиш, билимга муҳтож маҳсулотлар бозорларини жадал ривожлантириш, инновацион циклни қисқартириш ва инновацион фаолиятни жадаллаштиришга қаратилган.

Интеграцион тармоқли тузилманинг пировард мақсади янги маҳсулот платформаси ва янги билимларни ишлаб чиқиш асосида янги маҳсулотни ишлаб чиқаришни жадаллаштириш билан бозорда инновацияларни жорий этиш орқали тижоратлаштириш натижасини олишдан иборат. Тармоқли ўзаро ҳамкорлик тамойили асосида янги технологик инқилобнинг асосий хусусиятларидан бири бўлган платформали қарорлар қабул қилишга ўтиш амалга оширилади. Платформали қарорлар деб рақамли платформалар тушунилади. Уларга:

технологик қарорлар (маълумотларни дастурий интеграциялаш механизми);

хўжалик муносабатларни ташкил этиш механизмлари (алоҳида ёрдамчи воситаларни етказиб берувчиларни асосий компания– платформери атрофида концентрациялашувини ўз зиммасига олган бизнес модел);

хўжалик юритувчи субъектларнинг ўзаро ҳамкорлиги учун очиқ инфратузилма.

Платформали тузилмалар учун маълум бир саноат ва хизмат кўрсатиш тармоқларига тегишли эмаслиги билан ажралиб туради. Платформа ичида ҳамкорлик вертикал ва горизонтал интеграция орқали амалга оширилади, платформани ишлаб чиқувчилар ундан фойдаланувчиларига товар ёки хизматларни ишлаб чиқаришдан ва унга сервис хизмат кўрсатишгача бўлган мажмуали хизматларни тавсия этади. Платформалар ташқи фойдаланувчилар учун очиқ бўлган экотизимлар доирасида фаолият кўрсатади, субъектлар ўртасидаги муносабатлар ягона стандартлар тизими орқали тартибга солинади. Дастлаб, ҳар қандай платформанинг таркибий тузилишида якуний маҳсулот қийматида юқори технология улуши билан тавсифланади ва платформаларни ривожлантиришда унинг улушини камайтиришда асосий ҳаракатлантирувчи механизми ҳисобланади. Меҳнат унумдорлигини ва самарадорлигини ошириш платформа қарорларини муваффақиятли амалга оширишнинг натижасидир.

1-расм. Рақамли иқтисодиёт платформаларининг тузилиши

Рақамли иқтисодиёт платформалари биринчидан тармоқ ёки саноатнинг кўплаб қатнашчилари учун юқори даражада қулай ўзаро алоқалар яратиши кўзда тутилган. Ҳозирги кунда тўлалигича қарор топган оммавий платформаларга мисол келтириш қийин, лекин келажак айнан шундай ечимлар ортидадир. Google, FaceBook, Apple ва Alibaba Group компаниялари ушбу ғояни амалга оширишга энг яқин, кўплаб йирик компаниялар бундай платформаларни яқин вақтларда яратишни режалаштирган. Иккинчидан, янада муҳимроғи, рақамли иқтисодиёт платформалари тўлақонли (end-to-end) бизнес-жараёнларни автоматлаштириши лозим.

Рақамли иқтисодиётнинг тўлиқ платформаси уч қисмдан иборат: истеъмолчи экотизимлари, ишлаб чиқарувчи экотизимлари ва коммуникатив ўзак. Истеъмолчи экотизими функцияси – платформадан фойдаланувчининг барча эҳтиёжлари ва муҳтожликларини қондириш, унинг қулайлигини ва функционаллигини жалб қилишдир. Ишлаб чиқарувчи экотизим функцияси – бизнес юритишни енгиллаштирига ва унга кириш бўсағасини пасайтирган ҳолда ёрдамчи функциялар бажаришни таъминлаши лозим. Платформа асоси истеъмолчилар ва ишлаб чиқарувчиларнинг ўзаро алоқалари бўйича функцияни ҳам амалга ошириб, зарурий технологик базис ва инфратузилма эҳтиёжларини таъминлайди³.

Учала таркибий қисм бир-биридан мустақил равишда мавжуд бўлиши мумкин ва бунга муваффақиятли мисолларни келтириб ўтиш мумкин: истеъмолчи экотизими сифатида ижтимоий тармоқлар, Alibaba Group – биринчи навбатда, ишлаб чиқарувчи экотизими ҳисобланади (қолган 2 та таркибий қисм унчалик ривожланмаган), Uber – экотизимларсиз платформа ўзагининг коммуникатив ўзагига ёрқин мисолдир. Бироқ, учала таркибий қисмни битта модель доирасида бирлаштириш сезиларли даражада синергетик самара олишга имкон беради. Alibaba Group – электрон тижорат тармоқлари инфратузилмасини кўллаб-қувватлайдиган, кидирув сервислари, тўлов тизими, логистика ва ахборот сервислари, маркетинг сервислари, қатнашчиларни ички техник кўллаб-қувватлаш хизматлари ва ҳ.к.ни ўз ичига оладиган сервислар экотизимини ташкил қиладиган компания.

Бугунги кунда платформалар асосида фаолият кўрсатаётган компаниялар иқтисодиётнинг деярли барча тармоқларида ўз ифодасини топган. Улар жисмоний жойлашувга бўлган эҳтиёжни бутунлай бартараф этиб ва сотувчилар ва харидорлар ўртасидаги боғловчи бўғин бўлиб ҳисобланади. Ушбу тузилмаларнинг ўзига хос хусусияти – компаниянинг ўзига қарашли бўлмаган ресурслардан фойдаланишдир:

автопаркка эга бўлмаган транспорт компаниялари – Uber, Gett;

ўз контентига эга бўлмаган ижтимоий тармоқлар-Facebook, Youtube;

инфратузилмага эга бўлмаган коммуникацион компаниялар Skype, Whats App;

уй-жой ижараси биноларсиз мулк – Airbnb, Booking.com.

ўз маҳсулотларига эга бўлмасдан чакана савдони олиб бориш – eBay, Aliexpress, Amazon.

Рақамли иқтисодиётнинг ривожланиши кўп сонли янги иқтисодий имкониятларни вужудга келишига замин яратади. Рақамли маълумотлар иқтисодиётда қийматни яратиш занжирини трансформациялашувига қўшилган қийматни кўпайтиришнинг янги имкониятларини очилишига ва чуқур таркибий такомиллаштиришларни содир бўлишига олиб келади. Рақамли иқтисодиётнинг қўшилган қийматни яратиш ва фойда олишни кўпайтиришга таъсирини бир қатор кўрсаткичлар орқали (жумладан, меҳнат унумдорлиги, қўшилган қиймат миқдори, бандлик, даромад ва савдо) таҳлил этиш мумкин⁴.

Рақамли платформалар жаҳон иқтисодиётида борган сари катта аҳамият касб этиб бормоқда. 2017 йилда рақамли платформалар асосида фаолият кўрсатувчи бозор капитализацияси 100 млн. долл. дан ортиқ бўлган компанияларнинг ялпи қиймати 7 трлн. АҚШ долл.ни ташкил этди ва ушбу кўрсаткич 2015 йилга нисбатан 67 фоизга ортиди⁵. Жаҳондаги баъзи глобал рақамли платформалар маълум сегментларда жаҳон бозорида кучли позицияларга эга бўлди. Масалан, жаҳондаги интернетнинг 90 фоиз кидирув тизимлари – Google” компаниясига тегишли ҳисобланади. – Facebook” компаниясига эса жаҳон ижтимоий тармоқлар бозорининг 2/3 қисми тўғри келади ва унинг платформаси жаҳондаги ижтимоий тармоқлар таркибида 90 фоиздан ортиқ мамлакатларда етакчи ўрин тутиб, оммабоп ҳисобланади. Жаҳон чакана online сотувларининг 40 фоизи – Amazon” компанияси шаҳобчалари орқали амалга оширилади. Коронавирус пандемияси шароитида АҚШнинг – Amazon” компанияси даромадлари кескин ортиди ва

3 Джуманиязов Ш.Р. Рақамли иқтисодиёт инфратузилмаси. Рақамли иқтисодиёт: иқтисодий ривожланиш тенденцияларини моделлаштириш ва замонавий ахборот-коммуникация технологияларини қўллаш истиқболлари: Республика илмий-амалий анжумани илмий мақолалари ва маърузалари тўплами. –Т.: ТДИУ, 2019. –Б.216.

4 Вахабов А.В., Бахтиёров Б.Б. Жаҳонда рақамли иқтисодиётни шакллантиришнинг устувор йўналишлари. “Рақамли иқтисодиётни шакллантиришнинг хориж тажрибасидан самарали фойдаланиш йўллари” мавзусидаги халқаро онлайн илмий- амалий конференция материаллари. –Т.: ТМИ. 2020 й. –Б.16.

5 Platform Economy: Technology-driven business model innovation from the outside in. Platform Economy: Omobono/Technology Vision /pdf/ Platform-Economy-Technology-Vision-2016.(дата обращения 03.02.2017)

online savdo giganti kўp sonli yangi ish ўринларини яратди, ҳодимларга тўланадиган иш ҳақи ҳажмини оширди.

Бугунги кунда бизнинг фикримизча, Ўзбекистон Республикасида рақамли иқтисодиётнинг ривожланишига қуйидаги омиллар салбий таъсир кўрсатмоқда:

рақамли иқтисодиётга берилган умум эътироф этилган ягона тарифнинг мавжуд эмаслиги;
ривожланаётган ва ўтиш иқтисодиёти мамлакатларида рақамли иқтисодиётни ҳисоблаш учун зарур ишончли статистик маълумотлар етишмаслиги;

телекоммуникация инфратузилмасида рақамли узилишларнинг сақланиб қолинганлиги;
жамият томонидан рақамли хужжатларга ва хизматларга бўлган ишончсизлик даражаси ва уларни давлат органлари, суд идоралари томонидан қабул қилинишига ишончсизлик;

рақамли технологияларни қўллаш соҳасида юқори малакали мутахассисларнинг йўқлиги, жумладан уларнинг мамлакатдан кетиб қолиши билан боғлиқлиги;

рақамли технологияларни қўллашга қаратилган лойиҳаларни давлат томонидан молиялаштиришнинг самарасизлиги, шаффоф ва етарли ҳажмда эмаслиги, ҳамда мамлакатнинг минтақаларини ривожланиш кесимида бюджетдан ташқари жамғармалар маблағларини жалб этишни рағбатлантириш механизмнинг йўқлиги;

давлатдаги мавжуд статистик маълумотлар тизими ва ресурсларнинг турли хиллиги ва тарқоқлиги.

Хулоса ва таклифлар

Хулоса сифатида, таркибий тузилманинг тармоқли тури юқори фан сиғимли технологияларнинг диффузияси шароитида тармоқ турига нисбатан самаралироқ деб тан олиниши мумкин ва унинг ҳукмронлиги илғор ривожланган мамлакатларда янги турдаги таркибий такомиллаштиришларга туртки бермоқда. Тармоқли тузилмалар фаолияти бир томондан Ўзбекистон иқтисодиётидаги таркибий номунатосибликларни ва макроиқтисодий нисбатлардаги оғишларни бартараф этишда жуда муҳим бўлиб, иккинчи томондан, ривожланган бозор тизимлари учун жуда муҳимдир.

Рақамли иқтисодиёт институционал иқтисодиётнинг янги йўналиши бўлиб, рақамли ахборот-коммуникацион технологиялар, жумладан, сунъий интеллект ёрдамида ресурсларни оқилона тақсимлаш ва харажатларни, жумладан, трансакцион харажатларни пасайтиришга қаратилган иқтисодиётдир.

Тармоқли тузилманинг асосий вазифалари: фан ва бизнес ўртасидаги ўзаро янги ҳамкорлик моделларини шакллантириш, фанлараро илмий тадқиқотлар ўтказиш, ишлаб чиқариш ва технологик базасини ривожлантириш, талаб даражасидаги кадрлар таъминоти, юқори технологияли бизнесни улушини ошириш, иқтисодиётнинг юқори технологияли тармоқларни кластерлаш ва ҳ.к.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. UNCTAD Handbook of Statistics 2020. New York and Geneva, 2020.-P. 155.
2. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. Халқ сўзи, 2022-йил 21-декабр.
3. Джуманиязов Ш.Р. Рақамли иқтисодиёт инфратузилмаси. Рақамли иқтисодиёт: иқтисодий ривожланиш тенденцияларини моделлаштириш ва замонавий ахборот-коммуникация технологияларини қўллаш истиқболлари: Республика илмий-амалий анжумани илмий мақолалари ва маърузалари тўплами. –Т.: ТДИУ, 2019. –Б.216.
4. Вахабов А.В., Бахтиёров Б.Б. Жаҳонда рақамли иқтисодиётни шакллантиришнинг устувор йўналишлари. “Рақамли иқтисодиётни шакллантиришнинг хориж тажрибасидан самарали фойдаланиш йўллари” мавзусидаги халқаро онлайн илмий- амалий конференция материаллари. –Т.: ТМИ. 2020 й. –Б.16.
5. Platform Economy: Technology-driven business model innovation from the outside in. Platform Economy: Omobono/Technology Vision /pdf/ Platform-Economy-Technology-Vision-2016.

ДИНАМИКА РАЗВИТИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Абдураимова Нигора Раджабовна

Доцент кафедры «Экономики»

Ташкентского Института менеджмента и экономики

Аннотация: Технология является катализатором новых возможностей, от изобретения новых продуктов и услуг, расширения границ производительности и получения большей ценности в нашей повседневной работе. Данное исследование поможет участникам бизнеса понять передовые технологии и потенциальное применение в их предпринимательской деятельности. Мы рассмотрим спектр технологий от генеративного ИИ, машинного обучения и квантовых вычислений до космических технологий, которые формируют новые возможности и приложения.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, большая языковая модель (LLM), иммерсивная реальность.

Annotatsiya: Texnologiya yangi mahsulotlar va xizmatlarni ixtiro qilish, samaradorlik chegaralarini oshirish va kundalik ishimizda ko'proq qiymat berishdan tortib, yangi imkoniyatlar uchun katalizatoridir. Ushbu tadqiqot biznes ishtirokchilariga ilg'or texnologiyalar va ularning biznes faoliyatidagi potentsial ilovalarini tushunishga yordam beradi. Biz generativ AI, mashinani o'rganish va kvant hisoblashdan tortib, yangi imkoniyatlar va ilovalarni shakllantiradigan kosmik texnologiyalargacha bo'lgan bir qator texnologiyalarni ko'rib chiqamiz.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt, katta til modeli (LLM), immersiv haqiqat.

Abstract: Technology is a catalyst for new possibilities, from inventing new products and services, pushing the boundaries of productivity, and capturing more value in our daily work. This research will help business participants understand cutting-edge technologies and their potential applications in their business activities. We will look at the spectrum of technologies from generative AI, machine learning, and quantum computing to space technologies that are shaping new possibilities and applications.

Key words: Artificial Intelligence, Large Language Model (LLM), Immersive Reality.

ВВЕДЕНИЕ

Несмотря на сложные общие рыночные условия в 2023 году, продолжающиеся инвестиции в передовые технологии обещают существенный будущий рост внедрения их на предприятиях. Генеративный ИИ стал выдающейся тенденцией с 2022 года, при этом необычайный рост интереса и инвестиций в эту технологию открывает инновационные возможности во взаимосвязанных тенденциях, таких как робототехника и иммерсивная реальность. Хотя макроэкономическая среда с повышенными процентными ставками повлияла на инвестиции в акционерный капитал и найм, базовые показатели, включая оптимизм, инновации и долгосрочные потребности в специалистах, отражают положительную долгосрочную траекторию в 15 проанализированных нами технологических тенденциях.

АНАЛИЗ ИСТОЧНИКОВ ПО ДАННОЙ ТЕМЕ.

Это исследование призвано помочь руководителям и бизнесменам планировать заранее, развивая понимание потенциальных вариантов использования, источников ценности, драйверов внедрения и критических навыков, необходимых для реализации этих возможностей.

Наш анализ изучает количественные показатели интереса, инноваций, инвестиций и специалистов, чтобы оценить динамику каждой тенденции. Признавая долгосрочный характер и взаимозависимость этих тенденций, мы также углубляемся в базовые технологии, неопределенности и вопросы, окружающие каждую тенденцию.

Республика Узбекистан вступает в новую эру – эру цифровизации, технические и технологические возможности которой кардинально меняют существующую социально-экономическую модель мира. И технологии искусственного интеллекта играют важнейшую роль в этих процессах. Технологии искусственного интеллекта (ИИ) уже широко внедряются и находят широкое применение в промышленности. Технологии искусственного интеллекта позволяют добиться высокого экономического эффекта за счет оптимизации рабочих процессов, обеспечить высокие объемы производства и одновременно высокий уровень качества продукции.¹

Чтобы оценить развитие каждой технологической тенденции, команда из более чем 100 ученых ассоциации McKinsey & Company собрала данные по пяти ощутимым показателям активности: поисковые запросы, новостные публикации, патенты, исследовательские публикации и инвестиции. Для каждой меры был использован определенный набор источников данных, чтобы найти вхождения ключевых слов, связанных с каждой из 15 тенденций, проверены эти вхождения на предмет действительных упоминаний активности и проиндексированы полученные числа упоминаний по шкале оценок от 0 до 1, которая относится к изучаемым тенденциям. Оценка инноваций объединяет оценки патентов и исследований; оценка интереса объединяет оценки новостей и поиска. (Хотя мы признаем, что оценка интереса может быть завышена преднамеренными усилиями по стимулированию новостной и поисковой активности, мы считаем, что каждая оценка справедливо отражает степень обсуждения и дебатов по данной тенденции.) Инвестиции измеряют потоки финансирования с рынков капитала в компании, связанные с тенденцией.²

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ.

Источники данных для оценок включают следующие методы:

- Патентирование. Данные о патентных заявках берутся из Google Patents, где данные показывают количество выданных патентов.
- Исследовательский. Данные об исследовательских публикациях берутся из Lens.
- Анализ базовых понятий исследования. Данные о запросах поисковых систем берутся из Google Trends.
- Причинно-следственный анализ изучаемых явлений. Спрос на специалистов. Количество вакансий берутся из фирменной платформы организационных данных McKinsey, которая хранит лицензированные, обезличенные данные о профессиональных профилях и вакансиях. Данные берутся в основном из англоязычных стран.
- Сбор и накопление данных. В опросе приняли участие около 1000 респондентов из 50 стран. Представленность опроса была сбалансированной по Африке, Азии, Европе, Латинской Америке, Ближнему Востоку и Северной Америке.
- Оценивание. Размер компании. Категории размеров, основанные на годовом доходе, включали малые компании (от 10 до 50 миллионов долларов США), средние компании (от 50 до 1 миллиарда долларов США) и крупные компании (более 1 миллиарда долларов США).

АНАЛИЗ И РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Двумя тенденциями, которые выделялись в 2023 году, были поколение-ИИ, электрификация и возобновляемые источники энергии. Поколение-ИИ показало скачок почти на 700 процентов в поиске Google с 2022 по 2023 год, а также заметный скачок в объявлениях о вакансиях и инвестициях. Темпы технологических инноваций были замечательными. В течение 2023 и 2024 годов размер подсказок, которые могут обрабатывать большие языковые модели (LLM), известные как «контекстные окна», вырос со 100 000 до двух миллионов токенов. Это примерно разница между добавлением одной исследовательской работы в модель подсказки и добавлением к ней около 20 романов и модальности, которые может обрабатывать ИИ-генератор продолжали расти, от резюмирования текста и генерации изображений до расширенных возможностей в области видео, изображений, аудио и текста. Это стало катализатором всплеска инвестиций и инноваций, направленных на продвижение более мощных и эффективных вычислительных систем.

Большие базовые модели, которые поддерживают генеративный ИИ, такие как LLM, интегрируются в различные корпоративные программные инструменты, а также используются для различных целей, таких как поддержка клиентских чат-ботов, создание рекламных кампаний, ускорение открытия лекарств и многое другое. Мы ожидаем, что это расширение продолжится, раздвигая границы возможностей

1 Гулямов С.С., Шермухаммедов А.Т., Мухитдинова М.Т. - International Journal of Theoretical and Practical Research №5/2022
2 Technology Trends Outlook 2024- McKinsey & Company

ИИ. Осведомленность руководителей высшего звена об инновациях поколения ИИ увеличила интерес, инвестиции и инновации в технологиях ИИ и других тенденциях, таких как робототехника и другие. Достижения в области ИИ открывают новую эру более способных роботов, стимулируя больше инноваций и более широкий спектр развертываний.

Электрификация и возобновляемые источники энергии стали еще одной тенденцией, которая противостояла экономическим встречным ветрам, показав самые высокие оценки инвестиций и интереса среди всех оцененных нами тенденций.

Вакансии в этом секторе также показали скромный рост. Хотя многие тенденции столкнулись с сокращением инвестиций и найма в 2023 году, долгосрочные перспективы остаются позитивными. Этот оптимизм подкрепляется продолжающимся долгосрочным ростом вакансий для анализируемых тенденций (рост на 8 процентов с 2021 по 2023 год) и продолжающимися инновациями предприятий и повышенным интересом к использованию этих технологий, особенно для будущего роста.

В 2023 году инвестиции в акционерный капитал технологий сократились на 30–40 процентов до примерно 570 миллиардов долларов из-за роста расходов на финансирование и осторожных перспектив роста в краткосрочной перспективе, что побудило инвесторов отдавать предпочтение технологиям с высоким потенциалом выручки и маржи. Этот подход соответствует стратегической перспективе, которую принимают ведущие компании, в которой они признают, что полное внедрение и масштабирование передовых технологий – это долгосрочное начинание. Это признание очевидно, когда компании диверсифицируют свои инвестиции в портфель из нескольких технологий, выборочно усиливая свое внимание в областях, которые, скорее всего, продвинут технологические границы вперед. В то время как многие технологии сохраняли осторожные инвестиционные профили за последний год, ИИ-поколение увидело семикратное увеличение инвестиций, обусловленное значительными достижениями в области генерации текста, изображений и видео.

Несмотря на общий спад инвестиций в частный капитал, темпы инноваций не замедлились. Инновации ускорились в трех тенденциях, которые являются частью группы «революция ИИ», генеративный ИИ, прикладной ИИ и индустриализация машинного обучения. Поколение-ИИ создает новый контент из неструктурированных данных (таких как текст и изображения), прикладной ИИ использует модели машинного обучения для аналитических и прогностических задач, а индустриализация машинного обучения ускоряет и снижает риски разработки решений машинного обучения. Прикладной ИИ и индустриализация машинного обучения, подстегиваемые растущим интересом к поколению-ИИ, продемонстрировали самый значительный рост инноваций, что отразилось в росте публикаций и патентов с 2022 по 2023 год. Между тем, технологии электрификации и возобновляемой энергии продолжают вызывать большой интерес, что отражено в упоминаниях в новостях и поисковых запросах в Интернете. Их популярность подпитывается резким ростом мировых возобновляемых мощностей, их решающей ролью в глобальных усилиях по декарбонизации и повышенными потребностями в энергетической безопасности на фоне геополитической напряженности и энергетических кризисов.

Среда специалистов во многом отражала инвестиционную картину в технологических тенденциях в 2023 году. Технологический сектор столкнулся со значительными увольнениями, особенно среди крупных технологических компаний, при этом вакансии, связанные с технологическими тенденциями, которые мы изучали, сократились на 26 процентов – более резкое падение, чем 17-процентное снижение глобальных вакансий в целом. Более значительное снижение спроса на специалистов, связанные с технологическими тенденциями, могло быть вызвано усилиями технологических компаний по сокращению расходов на фоне снижения прогнозов роста доходов. Несмотря на это сокращение, тенденции с надежными инвестициями и инновациями, такие как генеративный ИИ не только сохранили, но и увеличили свои вакансии, отражая высокий спрос на новые и передовые навыки. Электрификация и возобновляемые источники энергии были другой тенденцией, которая показала положительный рост рабочих мест отчасти из-за поддержки государственного сектора расходов на инфраструктуру.

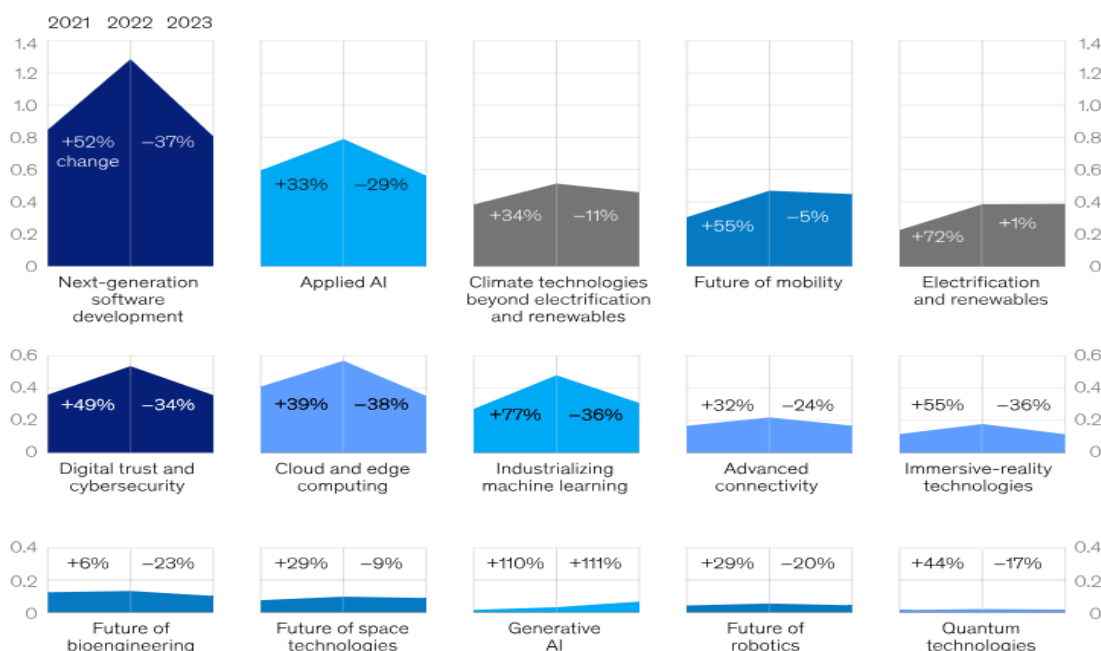
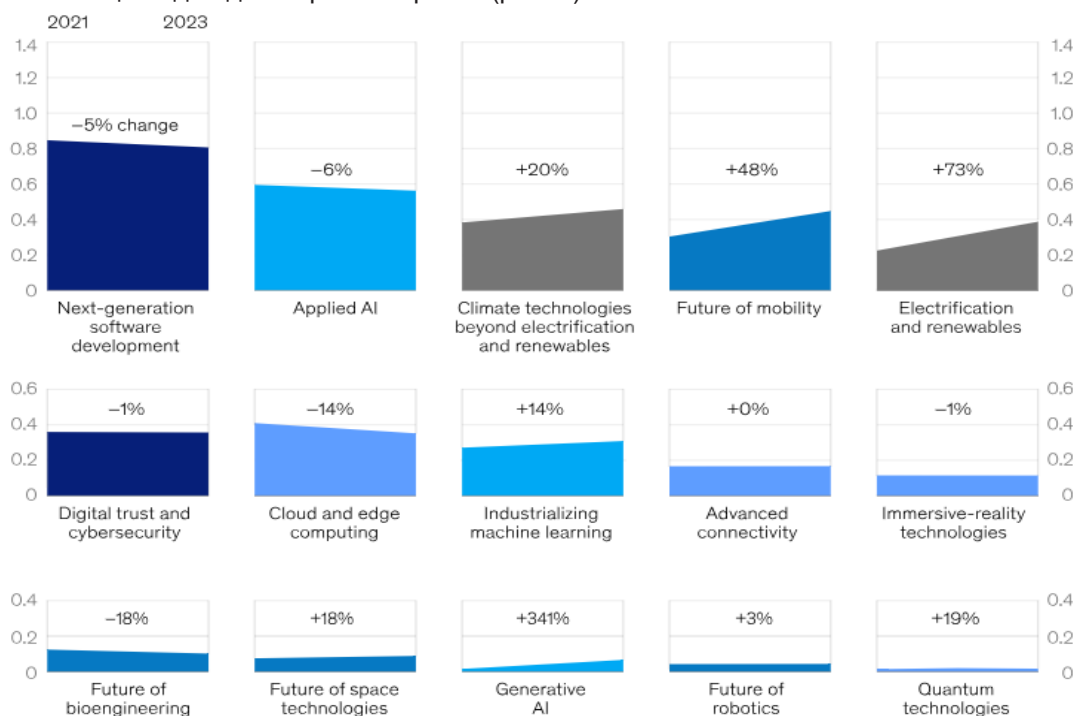

Рис.1. Годовое изменение числа вакансий в технологических направлениях, 2021–2023 гг., млн. вакансий³

Даже с учетом краткосрочных превратностей спроса на специалистов, наш анализ выявил 4,3 миллиона вакансий по нашим 15 технологическим тенденциям и подчеркнул большой разрыв в навыках. По сравнению со средним мировым показателем менее половины потенциальных кандидатов обладают востребованными техническими навыками, указанными в вакансиях. Несмотря на ежегодное снижение вакансий во многих тенденциях с 2022 по 2023 год, количество вакансий, связанных с технологиями в 2023 году по-прежнему представляло собой 8-процентный рост по сравнению с 2021 годом, что предполагает потенциал для долгосрочного роста (рис. 1).

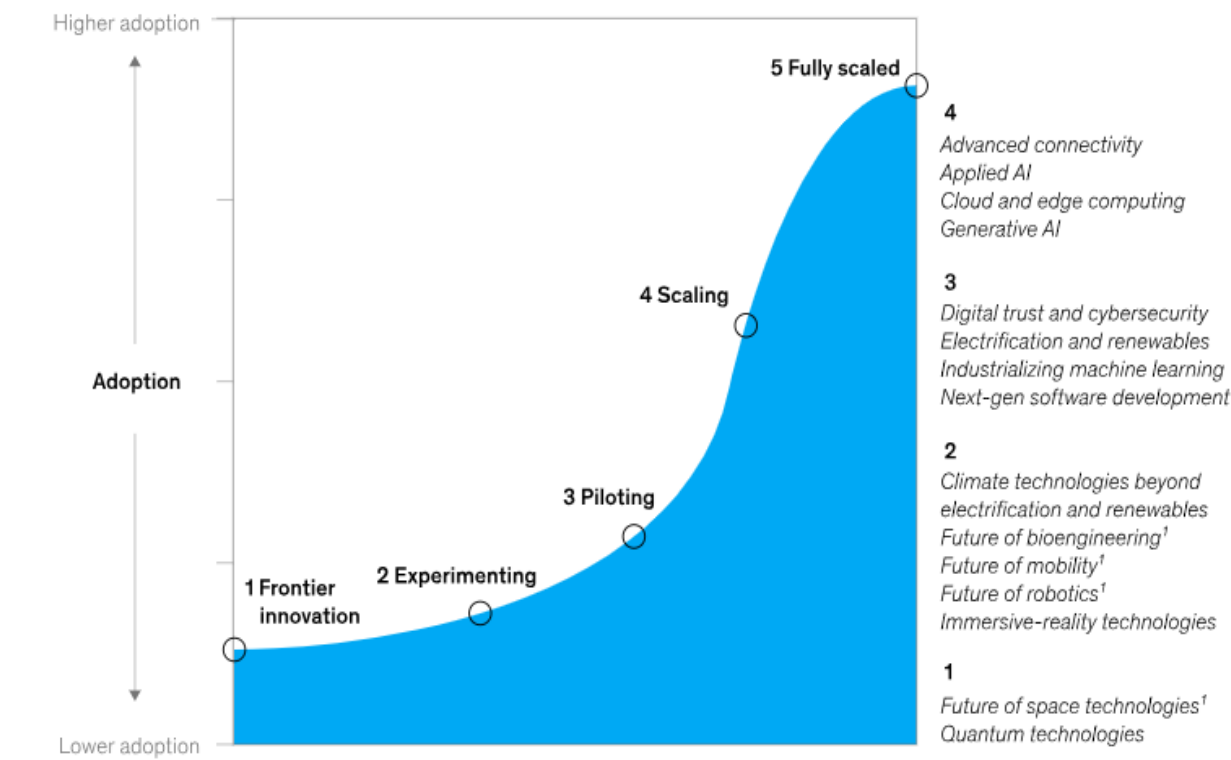

Совокупное изменение вакансий в сфере технологий, 2021–2023 гг.

3 1 из 130 миллионов опрошенных объявлений о вакансиях (экстраполировано на январь–октябрь 2023 г.). Объявления о вакансиях не являются прямым эквивалентом количества новых или существующих вакансий. Источник: собственная платформа организационных данных McKinsey, которая опирается на лицензированные, обезличенные общедоступные данные о профессиональных профилях

Динамика внедрения корпоративных технологий

Траектория внедрения корпоративных технологий часто описывается как S-образная кривая, которая следует следующей схеме: технические инновации и исследования, эксперименты с технологией, первоначальные пилотные проекты в бизнесе, масштабирование воздействия по всему бизнесу и в конечном итоге полномасштабное внедрение (рис. 2). Эта закономерность очевидна из проведенного в этом году опроса по внедрению предприятиями 15 технологий. Уровни внедрения различаются в разных отраслях и размерах компаний, как и предполагаемый прогресс в направлении внедрения.

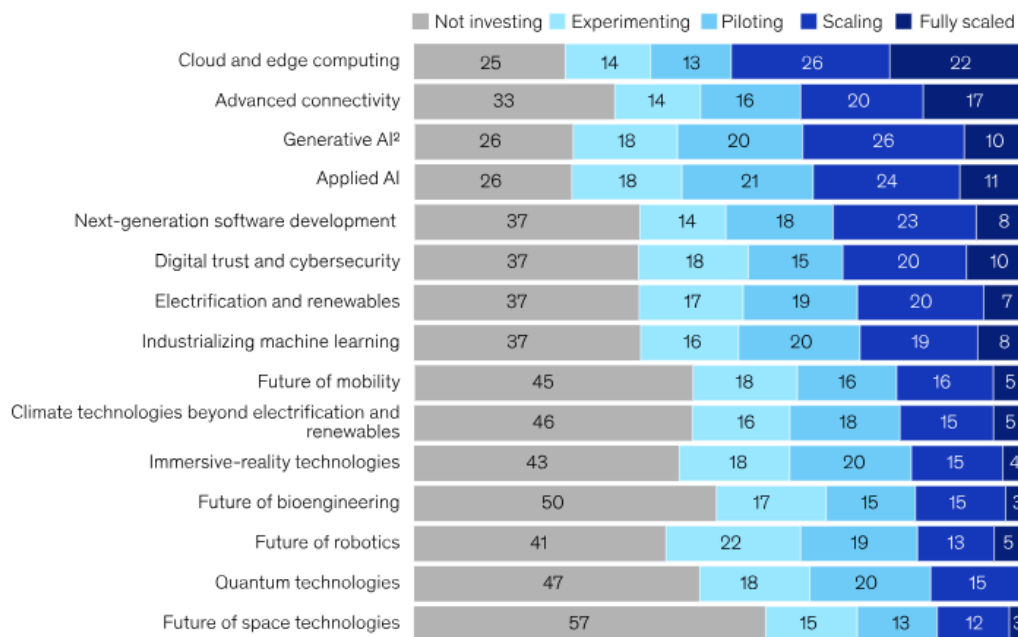

Кривая внедрения технологических тенденций, оценка внедрения

Рис.2. Технологии развиваются на разных этапах, некоторые из них находятся на переднем крае инноваций, а другие приближаются к широкомасштабному внедрению.

Мы видим, что технологии, находящиеся на ранних стадиях S-образной кривой инноваций и экспериментов, либо находятся на переднем крае прогресса, как, например, квантовые технологии и робототехника, либо более актуальны для определённых отраслей, таких как биоинженерия и космос. Факторы, которые могут повлиять на внедрение этих технологий, включают высокую стоимость, специализированное применение и необходимость балансировать между широким спектром инвестиций в технологии и сосредоточением на нескольких избранных технологиях, которые могут обеспечить значительные преимущества первопроходцам.

По мере того, как технологии набирают обороты и выходят за рамки экспериментов, темпы внедрения начинают ускоряться и компании больше инвестируют в пилотное внедрение и масштабирование. Мы видим этот сдвиг в ряде тенденций, таких как разработка программного обеспечения следующего поколения и электрификация. Быстрое развитие искусственного интеллекта нового поколения лидирует среди проанализированных тенденций: около четверти респондентов сообщили, что расширяют масштабы его использования. Более зрелые технологии, такие как облачные и периферийные вычисления, а также расширенные возможности подключения, продолжали быстрыми темпами внедряться, что способствовало внедрению и других новых технологий (рис. 3).

Уровень принятия технологий по самооценке, 2023 г., % респондентов

Рис.3. Более зрелые технологии получают более широкое распространение и часто служат катализаторами развития более молодых технологий.

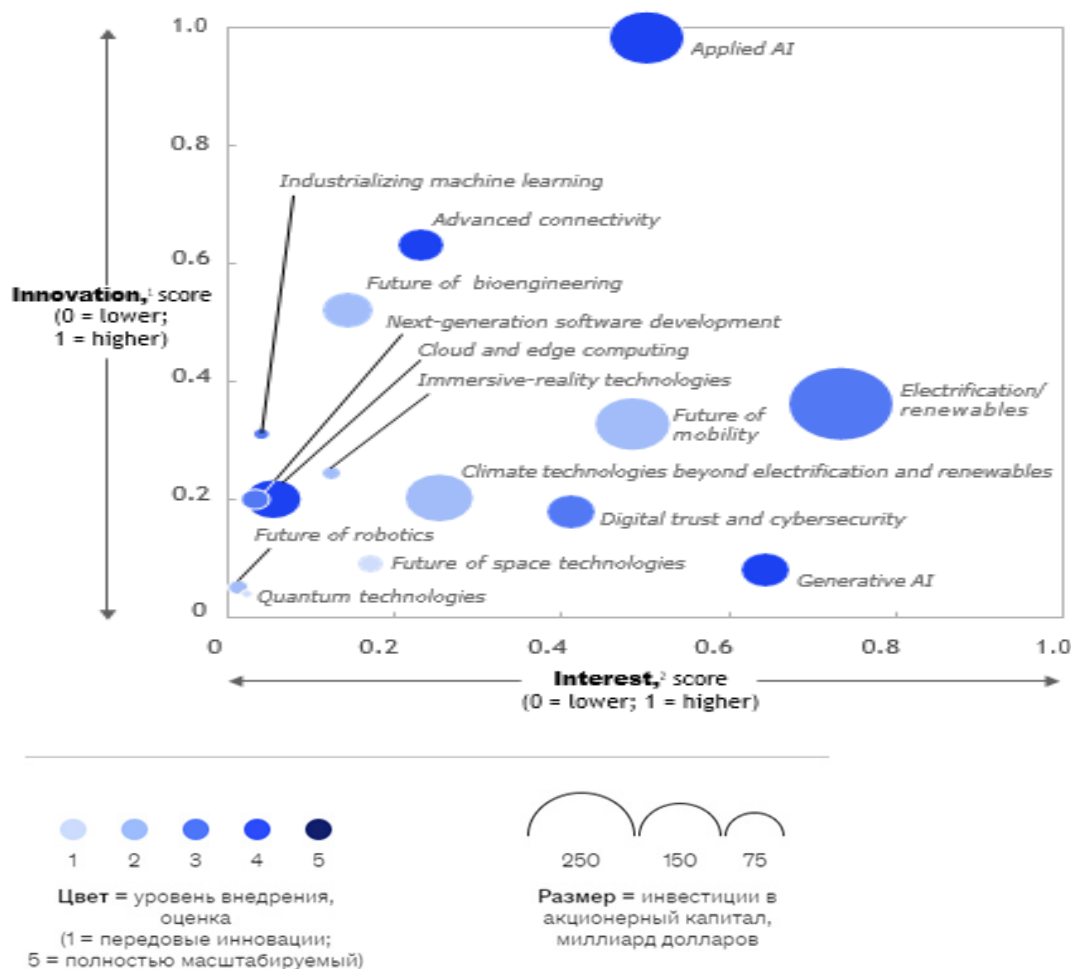
Процесс масштабирования внедрения технологий также требует благоприятной внешней экосистемы, в которой доверие и готовность пользователей, экономическая модель бизнеса, нормативно-правовая база и наличие талантов играют решающую роль. Поскольку эти экосистемные факторы различаются в зависимости от географии и отрасли, мы видим различные сценарии внедрения. Например, в то время как ведущие банки Латинской Америки не уступают своим североамериканским коллегам в развертывании сценариев использования искусственного интеллекта нового поколения, внедрение робототехники в производственных секторах существенно различается из-за различий в затратах на рабочую силу, влияющих на бизнес-обоснование автоматизации.

По мере того, как руководители справляются с этими сложностями, они должны согласовывать свои долгосрочные стратегии внедрения технологий как со своими внутренними возможностями, так и с внешними условиями экосистемы, чтобы обеспечить успешную интеграцию новых технологий в свои бизнес-модели. Руководителям следует отслеживать условия экосистемы, которые могут повлиять на их приоритетные варианты использования, чтобы принимать решения о соответствующих уровнях инвестиций, ориентируясь при этом на неопределенности и бюджетные ограничения на пути к полному внедрению. В целом лидеры, ориентирующиеся на долгосрочную перспективу - развитие своих специалистов, тестирование и обучение там, где можно найти отдачу, а также переосмысление бизнеса на будущее, потенциально могут вырваться вперед.

15 технологических тенденций

В этом отчете рассматриваются все 15 технологических трендов. Для удобства рассмотрения связанных между собой трендов мы сгруппировали их в пять более широких категорий: революция в области искусственного интеллекта, построение цифрового будущего, вычислительные технологии и возможности подключения, передовые инженерные решения и устойчивый мир. Конечно, при рассмотрении комбинаций трендов можно использовать эти группы в качестве основы.

Чтобы описать состояние каждого тренда, мы разработали баллы по инновациям (на основе патентов и исследований) и интересу (на основе новостей и поиска в Интернете). Мы также оценили инвестиции в соответствующие технологии и уровень их внедрения организациями. (рис.4)

Инновации, интерес, инвестиции и принятие по технологическим тенденциям, 2023 г.

Рис.4. Каждая тенденция оценивается на основе ее уровня инноваций, интереса, инвестиций и принятия.

Из рисунка видно, что баллы инноваций и интереса для 15 тенденций относительно друг друга. Все 15 тенденций демонстрируют высокий уровень инноваций и интереса по сравнению с другими темами и также привлекают значительные инвестиции.

1. Балл инноваций объединяет баллы 0–1 для патентов и исследований, которые относятся к изучаемым тенденциям. Балл патентов основан на измерении патентных заявок, а балл исследований основан на измерении исследовательских публикаций.

2. Балл интереса объединяет баллы 0–1 для новостей и поисков, которые относятся к изучаемым тенденциям. Балл новостей основан на измерении новостных публикаций, а балл поисков основан на измерении запросов поисковой системы.

Выводы и предложения

Помимо США, Китая и другие страны, как мы описывали выше активно следят за развитием ИИ. Узбекистан не стал исключением. В последние годы в республике наблюдается значительный рост интереса к этой сфере. Создаются разнообразные сообщества, открываются образовательные курсы и проводятся конференции, цель которых - повысить осведомленность и интерес общества к ИИ. Государство активно поддерживает развитие этой области. Из вышеуказанного Генеративный искусственный интеллект (ИИ) становится выдающейся тенденцией в Узбекистане. Примером может служить система биометрической идентификации MyID, которая упрощает удалённую идентификацию клиентов различных компаний. В Узбекистане активно развиваются узкоспециализированные стартапы в таких областях ИИ, как создание крупных языковых моделей, ориентированных на узбекский язык, а также инструменты распознавания и синтеза речи на государственном языке.

Один из примеров применения ИИ в Узбекистане — чат-бот Uzbek Expert, разработанный на базе ChatGPT. Он предназначен для контент-креаторов, работающих с узбекским языком.

Предприятия, способные быстро интегрировать ИИ в свою деятельность, будут иметь значительное

конкурентное преимущество. Раньше такой возможностью обладали в основном крупные компании, такие как Meta, Amazon, Apple, Netflix и Google (FAANG). Однако современные технологии и средства коммуникации позволяют малым и средним предприятиям также использовать передовые разработки в области ИИ.⁴

Мы наблюдаем, как Узбекистан активно развивает сферу IT и искусственного интеллекта и это является показателем использования опыта передовых стран, особенно в исследовании 15 технологических трендов в этой области.

Использованная литература:

1. Гулямов С.С., Шермухаммедов А.Т., Мухитдинова М.Т. - International Journal of Theoretical and Practical Research №5/2022
2. Lareina Yee, Michael Chui, and Roger Roberts - McKinsey Technology Trends Outlook 2024
3. Cargill's regenerative agriculture program brings healthier soil and profits to more European, U.S. farmers," Cargill, May 23, 2023.
4. «Экономика замкнутого цикла: как «маяки» в городской среде могут повышать ценность», Всемирный экономический форум, 15 января 2024 года.
5. «Carbon credits» Program- Running Tide, May 31, 2024
6. "Global Energy Perspective 2023", January 24, 2024
7. Report- DOE invests over \$13 million for projects that capture carbon emissions from industrial facilities, power plants, air, and oceans," Office of Fossil Energy and Carbon Management, August 9, 2023
8. Carl Greenfield "Energy system: Fossil fuels: Coal" - International Energy Agency, March 26/ 2024

4 https://dzen.ru/a/ZvANRj2apwzIVV-W?share_to=link

ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАСИНИ ТАРМОҚЛАР ВА УЛАРНИНГ ТАРКИБИ БЎЙИЧА ТАҚСИМЛАШ МОДЕЛИ

Шарипова Бибижон Бахтиёровна,

Хоразм вилояти педагогик маҳорат маркази

“Мактабгача, бошланғич ва махсус таълим методикалари”

кафедраси ўқитувчиси, Урганч давлат университети мустақил изланувчиси

Annotatsiya: Ушбу тезисда Ўзбекистон Республикасида кўрсатилган хизматлар ҳажми динамикаси таҳлили, хизмат кўрсатиш соҳасини тармоқлар ва уларнинг таркиби бўйича тақсимлаш модели ёритилган.

Kalit so'zlar: хизмат, инновация, инновацион фаолият, хизмат кўрсатиш корхоналари.

Abstract: This thesis analyzes the dynamics of the volume of services provided in the Republic of Uzbekistan, highlighting the distribution model of the service sector by branches and their composition.

Key words: service, innovation, innovative activity, service enterprises.

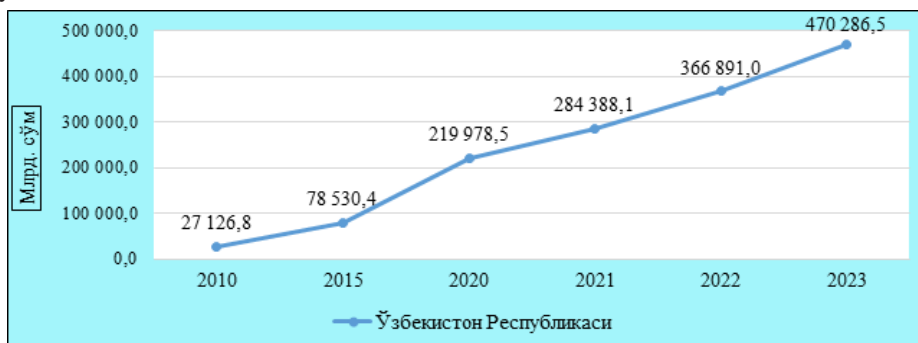
Аннотация: В данном тезисе анализируется динамика объема предоставляемых услуг в Республике Узбекистан, освещается модель распределения сектора услуг по отраслям и их составу.

Ключевые слова: услуга, инновация, инновационная деятельность, предприятия сферы услуг.

Хизмат кўрсатиш жараёнининг ўзига хос хусусиятлари ишлаб чиқарувчи ва истеъмолчининг шахсий алоқаси, кўплаб соҳаларда кўрсатиладиган хизматлар ҳамда технологияларнинг индивидуаллиги ва ностандартлиги, хизматлар кўрсатишда кўп ҳолларда натижанинг ноаниқлиги билан боғлиқ. Постиндустриал ахборот жамиятини шакллантиришда хизмат кўрсатиш соҳасининг ўрни муттасил ошиб боради, чунки аҳолининг эҳтиёжлари доимий равишда ўсиб боради ва уларнинг хилма-хиллиги доимий равишда кенгайиб боради. Хизматлар бозорининг замонавий шароитида юқори динамиклик, ҳудудий сегментация ва маҳаллий хусусият, қисқа ишлаб чиқариш цикли туфайли капитал айланмасининг юқори тезлиги, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналарининг устунлиги каби хусусиятлар ўзига хосдир. Хизмат кўрсатиш соҳасининг кўплаб тармоқлари билимлар иқтисодиётини шакллантиришда фаол иштирок этади, инновацион фаолиятни ривожлантиради.

Билимлар иқтисодиёти - бу инновацияларни яратувчи ва янги билимларни товарлар, технологиялар ва хизматларга айлантиришнинг узлуксиз жараёнини таъминлайдиган иқтисодиёт. Бунинг учун инсон капитални ривожлантиришнинг юқори даражасини, миллий инновацион тизим мавжудлигини таъминлаш зарур. Хизмат кўрсатиш соҳасидаги инновацион фаолият товарларни ишлаб чиқариш ва умуман истеъмол қилиш соҳасини қамраб олади, шунингдек, аниқ истеъмолчиларнинг ўзига хос хусусиятларини назорат қилади, бу эса пировард натижада ушбу жараёнга тизимли ёндашув зарурлигини белгилайди.

Буларнинг барчасини илмий, услубий ва назарий асослаш, тегишли воситалар тўпламини шакллантириш орқали амалга ошириш мумкин. Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётининг замонавий тармоқ тузилмаси кўплаб омиллар таъсирида анча узоқ вақт давомида шаклланди. Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатиш соҳасининг ривожланиши нафақат мутлақ, балки нисбий жиҳатдан ҳам барқарор ўсиш тенденциясига эга.

1-расм. Ўзбекистон Республикасида кўрсатилган хизматлар ҳажми динамикаси [1]

Расмда келтирилган Ўзбекистон Республикасида кўрсатилган хизматлар ҳажми динамикасига эътибор қаратадиган бўлсак, 2010 йилда республикада жами кўрсатилган хизматлар ҳажми 27126,8 млрд. сўмга тенг бўлган бўлса, 2023 йилга келиб бу кўрсаткич 443159,7 млрд. сўмга ошиб 470286,5 млрд. сўмга етганлиги кузатилади. Ўсишни мавқени кенгайтириш ва хизмат кўрсатиш сифатини яхшилашда кузатиш мумкин-ки, уларнинг вазифалари инсон ресурсларини ривожлантириш, илмий билимларни яратиш, тарқатиш ва иқтисодий ривожлантиришда намоён бўлади. Ўзбекистон Республикаси иқтисодиёти олган фойданинг тахминан 1/2 қисми юқори рентабеллик туфайли хизмат кўрсатиш соҳасига тўғри келади. Унинг ривожланишининг асосий хусусиятлари қуйидагиларда намоён бўлади:

1. Илм талаб қиладиган хизмат кўрсатиш соҳаларини ривожлантириш. Кўпгина тармоқлар технологик жиҳатдан мураккаб ва инновацион ишлаб чиқариш қурилмаларига таянади ҳамда юқори сифатли маҳсулотларнинг етарлича кенг ассортименти тақдир қилади.

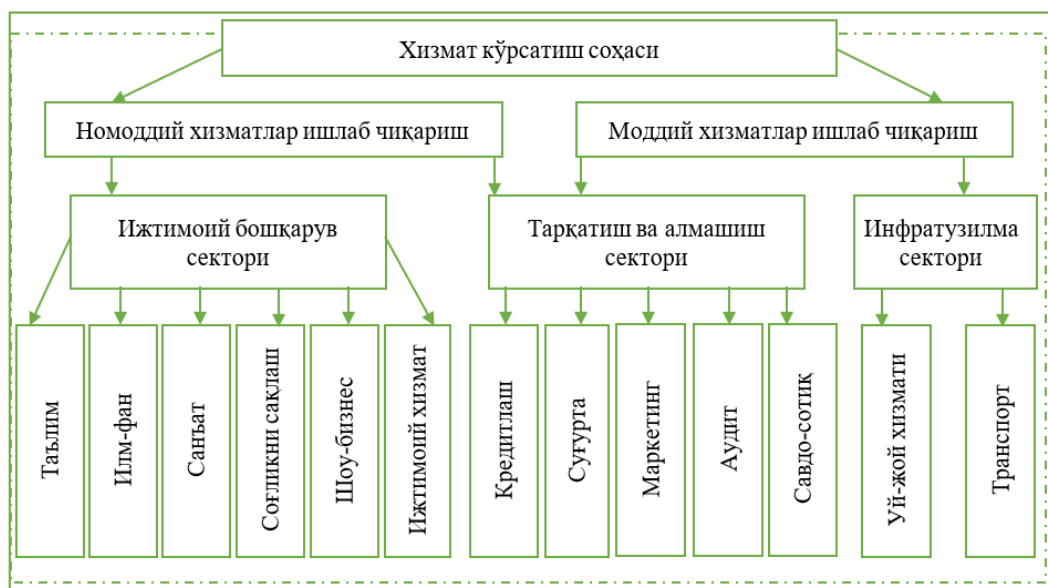
2. Ўзбекистон Республикаси хизматлар бозори тармоқларининг диверсификация қилиш. Ўзбекистон Республикаси асосан сайёҳлик ва ишбилармонлик хизматларини экспорт қилиш салоҳиятига мос келади.

3. Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётининг хизмат кўрсатиш соҳасидаги инвестицион ўсиш тенденциялари. Шундай қилиб, ушбу соҳанинг маҳаллий ва хорижий инвесторлар учун жозибадорлиги нисбатан паст капитал сиғими ва ўртача қийматининг пастлиги билан боғлиқ бўлган инвестиция лойиҳалари тез қайтарилиш муддати ҳамда мақбул даражадаги инвестиция таваккалчилигидир. Ички бозорда хизмат кўрсатиш соҳасидаги рақобатбардош корхоналар унинг чегараларидан унчалик ташқарида бўлмаслиги мумкин, бу ташқи бозорларга чиқиш ва уларда омон қолиш учун тўсиқларнинг мавжудлиги билан тасдиқланади.

Хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналарини ривожлантиришнинг императиви мослашувчан бошқарув тизимини шакллантириш бўлиб, бу инновацион ривожланишни таъминлаш учун ташқи муҳит ўзгаришларига тез ва фаол мослашиш зарурати билан боғлиқ. Хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналари нуқтаи назаридан инновация деганда хизматлар кўрсатишнинг янги тартиби, хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналарини бошқаришнинг янги тамойилларини қўллаш, ишлаб чиқариш ва хизматлар кўрсатишда янги технологиялардан фойдаланиш ва бошқалар тушунилиши мумкин.

Хизмат кўрсатиш соҳаси кўпинча моддий ва номоддий хизматлар ишлаб чиқаришга интеллектуал равишда кенгайтирилади. Моддий хизматлар одатда транспорт, савдо, маиший хизматлар ва бошқа хизматларни ўз ичига олади. Номоддий хизматларни яратишдан олдин саломатликни муҳофаза қилиш, фан, тасаввуф, шоу-бизнес, ижтимоий хизматлар, маркетинг, аудит кредитлаш ва суғурта фаолиятларига эътибор қаратиш тавсия этилади. Шу билан бирга, хизмат кўрсатиш фаолиятининг анъанавий бўлинмаларидан турли хил таснифлар пайдо бўлади. Хизмат кўрсатиш соҳасининг базаси ва тузилмасини таҳлил қилиб, уни тўлиқ уч тармоққа ажратамиз:

1. Ижтимоий бошқарув (бошқарув, фан, таълим, соғлиқни сақлаш, тасаввуф)
2. Тарқатиш ва алмашиш сектори (савдо, суғурта, молия);
3. Инфратузилма (транспорт, алоқа, электр ва иссиқлик энергиясини узатиш). Хизмат кўрсатиш соҳаси мазмунини аниқроқ тушуниш учун хизмат кўрсатиш соҳасини тармоқлар ва уларнинг таркиби бўйича тақсимлаш модели ишлаб чиқилган бўлиб, у 2-расмда келтирилган.

2-расм. Хизмат кўрсатиш соҳасини тармоқлар ва уларнинг таркиби бўйича тақсимлаш модели [2]

Корхонанинг давлат фаолиятидаги аҳамияти корхонанинг асосий хизматлари, ёрдамчи хизматлар (хизматларнинг мураккаблигини таъминлаш учун) ва қўшимча хизматлар (асосий фаолият тури билан бевосита боғлиқ бўлмаган, аммо қўшимча хизматлар асосида корхонага даромад) билан таъминланади. Сотувчи ва харидор ўртасидаги алоқа шакли тўғридан-тўғри алоқада кутилаётган хизматлар ва турли алоқа каналлари орқали хизматларни кўрсатади.

Ушбу тасниф, бир томондан, хизматларни самарали ишлаб чиқиш ва амалга ошириш учун мос усул ҳамда усулбларни танлаш, бошқа хизматларни бозорга илгари суриш, бошқа томондан, хизматларнинг ишончли уларнинг рақобатбардошлик устуворлигини аниқлаш имконини беради. Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатиш соҳасининг энг йирик тармоқлари сифатида савдо ва транспорт, алоқа, давлат хизматлари, молия, кредит ҳамда суғурта хизматларини келтириш мумкин. Шунингдек, таълим, туризм сектори (шу жумладан, меҳмонхоналар давлат ҳукумати), озиқ-овқат хизматлари, техник хизмат кўрсатиш ва шахсий ҳамда тижорат ипотекалари билан боғлиқ хизматлар сектори жадал суръатлар билан ривожланмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги статистика агентлиги (stat.uz) маълумотлари.
2. "John Deere announces strategic partnership with SpaceX to expand rural connectivity to farmers through satellite communications" John Deere press release, January 16, 2024.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ АКЦИЯДОРЛИК ЖАМИЯТЛАРИДА РАҚАМЛИ БОШҚАРУВНИ ЖОРИЙ ЭТИШ ИМКОНИЯТЛАРИ

Закирова Нилуфархон Абдулазиз қизи,

ТДИУ, Иқтисодиётда ахборот технологиялари кафедраси ассистенти,

Аннотация: Мақолада муаллиф томонидан рақамли иқтисодиётнинг ўрни ва роли, рақамли бошқарув тизимини ташкил этиш асослари, рақамли платформа ва унинг ўзаро боғлиқ элементлари, рақамли жамоа ҳамда акциядорлик жамиятлари фаолиятида рақамли бошқарувни жорий этиш борасидаги амалга оширилаётган ишлар тўғрисида маълумот берилган. Шунингдек, мақолада акциядорлик жамиялари бошқарув фаолиятини самарали баҳолаш ва уларни рақамлаштириш масалаларини такомиллаштиришга оид муаллиф таклиф тавсиялари ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: корпоратив бошқарув, рақамли ахборот технологиялари, акциядорлик жамиятлари, рақамлаштириш, рақамли платформа, рақамли бошқарув омиллари, рақамли технологиялар, технологик ўзгаришлар.

Abstract: In the article, the author reveals information about the place and role of the digital economy in the country's development, the foundations for creating a digital governance system, the digital platform and its interconnected elements, as well as the ongoing work on implementing digital management in the activities of joint-stock companies. The author has developed proposals for improving the effective evaluation of management activities of joint-stock companies and their digitization.

Key words: corporate governance, digital information technologies, joint-stock companies, digitization, digital platform, digital management factors, digital technologies, technological changes.

Аннотация: В статье автором раскрывается информация о месте и роли цифровой экономики в развитии страны, основах создания системы цифрового управления, цифровой платформе и ее взаимосвязанных элементах, а также проводимых работах по внедрению цифрового управления в деятельность акционерных обществ. Автором разработаны предложения по совершенствованию эффективной оценки управленческой деятельности акционерных обществ и их цифровизации.

Ключевые слова: корпоративное управление, цифровые информационные технологии, акционерные общества, цифровизация, цифровая платформа, цифровые управленческие факторы, цифровые технологии, технологические изменения.

Компаниянинг рақамли бошқарув тизими замонавий рақамли технологиялар ёрдамида фаолиятни ташкил этиш ва амалга ошириш бўйича рақамли платформа билан бирлаштирилган ўзаро боғлиқ элементларнинг тўплами бўлиб ҳисобланади. Агар компания фаолиятида рақамли бошқарув тўғри ташкил этилса, фаолиятнинг муваффақиятга эришишига олиб келади. Бугунги кунда ривожланган мамлакатларда рақамли бошқарув омили бошқарув маданияти, бошқарув фалсафаси, бошқарув техникаси, иқтисодий ресурслар каби мустақил ривожланиш омили сифатида эътироф этилади. Ривожланаётган мамлакатларда эса акциядорлик компаниялари ривожланишининг асосий муаммоси сифатида рақамли бошқарувни оқилона ташкил этиш бўлиб қолмоқда. Мазкур жараёнда компания миқёсида маълумотлар базасини шакллантириш, уларни қайта ишлаш, турли даражадаги платформалардаги транзакциялар алмашинуви тезлигини оширишга, бинобарин қўшилган қиймат яратиш занжирларини трансформациялашувига олиб келади. Айнан бошқарувни рақамлаштириш орқали компаниялар самарадорлик кўрсаткичларига, яратилаётган қўшилган қийматларга, даромадлилик даражасига эга бўлади ҳамда уларнинг харажатларини оптималлаштириш ва сотиш бозорларини кенгайтиришларига таъсир кўрсатади.

Рақамли бошқарув - бу ташкилотнинг рақамли мавжудлиги, унинг веб-сайтлари, мобиль сайтлари, ижтимоий каналлари, онлайн ва интернетда мавжуд бўлган бошқа маҳсулотлар ва хизматларни назарда тутадиган ҳисобдорлик ва қарор қабул қилиш ваколатларини белгилаш учун асослар мажмуидир. Самарали рақамли бошқарув тизимига эга бўлиш компаниянинг рақамли жамоасида турли соҳаларда қарор қабул қилиш ҳуқуқига эга бўлган шахсни аниқ белгилаш орқали ташкилотнинг рақамли

мавжудлигини бошқариш ва бошқариш бўйича тактик мунозараларнинг сонини камайтиради.

Агар рақамли бошқарув тўғри ташкил этилса, акциядорлик жамияти фаолияти муваффақиятли ва фойдали бўлади. Компаниянинг рақамли бошқарув тизими замонавий рақамли технологиялар ёрдамида фаолиятни ташкил этиш ва амалга ошириш бўйича рақамли платформа билан бирлаштирилган ўзаро боғлиқ элементларнинг тўплами бўлиб ҳисобланади. Бошқарув жараёнлари рақамлаштириш унинг режалаштириш, таҳлил қилиш, назорат қилиш каби асосий функцияларига ярим автоматлаштириш тизимини жорий қилиш орқали амалга оширилади. Бошқарув қарорларини рақамлаштириш рақамли платформада “нима бўлади, агар...” тамойили бўйича принципиал кўрсаткичларни ҳисоблаш билан компанияни ривожлантиришнинг мумкин бўлган сценарийларини шакллантириш йўли билан шакллантирилади. Он-лайн режимда менежерлар турли сценарийларни кўриб чиқадилад ва энг мақбул вариантни танлайдилар [7].

Рақамли бошқарувда сунъий интеллектдан фойдаланиш компаниянинг асосий функцияларини рақамлаштириш имконини беради, бунда бошқарувга фақат ижодий ишни - ходимларни танлаш, рағбатлантириш тизимини ишлаб чиқиш, командани шакллантириш ва бошқаларни қолдиради. Рақамли платформа мустақил равишда қарорларни танлайди ва баҳолайди, мақсадларни жараёнларни ва рискларни таҳлил қилади. Компания бошқаруви эса ривожланишнинг энг самарали ва фойдали сценарийсини тасдиқлаши керак бўлади холос. Компаниядаги ходимларнинг электрон ҳужжат айланиши, онлайн лойиҳаларни бошқариш тизимлари, замонавий коммуникация воситаларидан фойдаланган ҳолда ўзаро ҳамкорлик бошқарувнинг рақамли ташкилий тузилмасини ташкил этади.

Акциядорлик жамиятининг рақамли стратегияси замонавий рақамли технологиялар асосида амалга ошириладиган ривожланишнинг асосий стратегиясидир. Бу эса компания мақсад ва тадбирларининг муваффақиятини таъминлашга қаратилган рақамлаштиришни ўз ичига олади. Қўйилган мақсадларга эришиш компания фаолиятида юзага келиши мумкин бўлган рисклар туфайли амалга ошмай қолиши мумкин. Бу ўз навбатида рақамли трансформация интеллектуал башоратли таҳлилларга асосланган рақамли рискларни бошқариш тизимини ташкил этишни талаб қилади [6].

Акциядорлик жамияти бошқарув тизимининг рақамли платформадаги модели таҳлил қилинганда, аввало, бошқарув объекти рақамлаштирилганлиги, унинг рақамли эгизаги эса шакллантирилганлиги намоён бўлади. Сўнгра иқтисодий бошқарув субъекти рақамлаштирилади (бошқарув жараёнлари, бошқарувнинг рақамли бошқарув тузилмаси, бошқарув қарорлари). Бошқарувнинг субъекти ва объекти ягона рақамли платформада унинг эгалари ва менежменти учун маълумотларни шакллантирилиши учун ўзаро ҳаракатланади. Бунда улар маълумотларни бир-бирларидан эмас, балки он-лайн режимда мобиль воситалари орқали оладилар. Бу эса компания менежерлари компаниянинг фаолияти тўғрисидаги нотўғри маълумотларни бериш ҳолатига барҳам беради [7].

Шундай қилиб, бошқарув элементларининг барчасини компаниянинг рақамли платформаси орқали шакллантириш мумкин, бу ўз навбатида компаниянинг бошқарув тизими фаолиятининг стержени бўлиб ҳисобланади. Рақамли платформа эса барча иштирокчилар ўртасидаги муносабатларни рақамлаштиришни таъминловчи, транзакцион харажатларни камайтириш ва бизнес моделларини модернизация қилишга қаратилган интеграциялашган ахборот тизими бўлиб ҳисобланади.

Шакллантирилган рақамли платформага рискларни бошқариш ва рақамли стратегияни мониторинг қилиш рақамли тизими қўшилади, бу ўз навбатида акциядорлик жамияти бошқарув ходимларининг рақамли бошқарув панелида керакли ахборотларни берилишига ёрдам беради. Ҳар бир хизматчи компаниянинг мақсади, кўрсаткичлари ва бажариш учун вазифаларни, шунингдек муддати ҳамда мақсадли натижасини кўриши мумкин бўлади. Демак, бошқарув тизимининг барча элементлари ўзаро бир-бири билан боғлиқ ҳамда компаниянинг олдида қўйган мақсадини амалга оширилишига ёрдам берадиган ягона рақамли платформада жойлашган. Жадал суръатлар билан ривожланиб бораётган иқтисодий ислохотлар жараёнида бошқарувнинг мураккаблашуви тобора кўзга ташланмоқда. Зеро, ҳар бир соҳада боғлани сингари иқтисодиёт соҳасида ҳам фаолият турлари тегишли тартибда мувофиқлаштирилган ҳолда амалга оширилиши мақсадга мувофиқдир. Бу жараёнда, биринчи навбатта, бошқарув жараёнини самарали ташкил этишнинг нечоғли муҳим эканлиги намоён бўлади. Ушбу хусусиятлар бошқарув жараёнида амалга ошириладиган турли чора-тадбирлар, шу жумладан, сарф-харажатларни минималлаштирган ҳолда, даромадни максимал нуктага олиб чиқиш, ходимлар малакасини ошириш, хом-ашё ресурслари таъминотининг узвийлигини таъминлаш ва фаолиятни оптимал даражада ташкил этиш билан боғлиқ бўлган жараёнларда ўз аксини топмоқда.

Ҳар қандай акциядорлик жамиятининг узоқ муддатли ютуқлари ишлаб чиқилган стратегияга боғлиқ бўлади. Агар акциядорлик жамиятининг ривожланиш стратегияси бўлмаса у ёки бу хатоликлар билан ишлаб чиқилган бўлса, бу ҳол акциядорлик жамиятига бозорда барқарор ва мустаҳкам ўрин эгаллаш учун имкон бермайди [8].

Замонавий илм-фан ва амалиёт стратегик режалаштириш ҳамда бошқаришнинг катта тажрибасига эга, аммо кўпгина стратегиялар ҳалигача ташқи ва ички муҳитнинг ўзгарувчан шарт-шароитларига мослаша олмаяпти. Бу ҳали ҳанузгача корпоратив бошқарувнинг барча муаммолари ҳам ўз ечимини топмаганлигини кўрсатадики, бундай ҳол, биринчи навбатда, акциядорлик жамияти ривожланиши стратегик барқарорлигининг механизмларини ишлаб чиқиш билан боғлиқ.

Ўзбекистон Республикаси акциядорлик жамиятларининг бошқарув тизимини рақамлаштиришда маълумотларни йиғиш ва қайта ишлаш электрон тизими билан интеграциялашув масаласи, бошқа томондан эса бошқарув тизимига рақамли технологияларни жорий этиш бўйича тегишли органлар билан келишув жараёнларининг мураккаблиги асосий муаммо эканлигини қайд этиш мумкин. Бундан ташқари, ишлаб чиқарувчи акциядорлик жамиятлари учун ходимларнинг рақамли билимларни билиш даражаси ва катта ҳажмдаги маълумотларни қайта ишловчи технологиялар билан боғлиқ муаммолар устуворлик касб этса, маҳсулотларни истеъмолчиларга етказиб берувчи компаниялар учун маълумотлар хавфсизлиги ва иқтисодий самарадорликни таъминлаш масалалари жиддий муаммо сифатида таснифланади.

Бунинг баробарида, акциядорлик жамиятларида рақамлаштиришни жорий этишдаги Ўзбекистон акциядорлик жамиятларининг аксар қисмида классик бошқарув ва технологияларни қўллаши сабабли натижасида соҳага хорижий инвестициялар ва технологияларнинг кириб келиши даражаси жуда паст. Бошқа томондан эса бошқарув соҳасидаги кадрларининг мавжуд салоҳияти натижасида акциядорлик жамиятлари имкониятлари тўлиқ баҳоланмагани ва улардан фойдаланилмагани оқибатида катта моддий наф кўриш эвазига қиммат нархлардаги маҳсулотларни олиб қирувчи дистрибьюторлар кўпайишига сабаб бўлмоқда.

Бунинг баробарида, кўп акциядорлик жамиятларининг олдида турган асосий муаммолардан бири сифатида унинг фаолияти учун салбий таъсир кўрсатадиган ҳамда зарарга олиб келишига сабаб бўладиган самарасиз бошқарув тизимини кўрсатиш мумкин. Фикримизча, Ўзбекистон Республикаси акциядорлик жамиятлари фаолиятида рақамли бошқарувнинг қўлланилиши зарурлигини қуйидагича ифодалаш мумкин.

Бошқарув жараёнларини рақамлаштириш ва автоматлаштириш тушунчалари ўртасидаги мавжуд тафовутни очиқлаш. Хусусан, автоматлаштириш бошқарув жараёнларига янги техник воситалар ва технологияларни жорий этиш ҳамда улардан фойдаланишни назарда тутиладиган бўлса, бошқарув жараёнларини рақамлаштириш маълумотларни йиғиш ва таҳлил қилиш билан боғлиқ масалаларни қамраб олади.

Бошқарув тизимига рақамли технологияларни жорий этиш мазкур жараёнларни тўлиқ автоматлаштириш орқали амалга оширилади. Автоматлаштириш бўйича тадбирларнинг самарадорлиги даражаси рақамли технологияларни жорий этилиши даражасига бевосита таъсир этади.

Бошқарув тизимига рақамли технологияларни жорий этиш аниқ белгиланган режа ва уни амалга ошириш алгоритминини ишлаб чиқишни тақозо қилади.

Акциядорлик жамиятларида рақамли бошқарувни жорий этишда унинг самарадорлигини оширишга алоҳида эътибор қаратиш лозим. Миллий ижтимоий-иқтисодий тизимнинг мунтазам ва барқарор ривожланиши иқтисодиётнинг реал сектори акциядорлик жамиятлари фаолиятининг натижаларини оширишга хизмат қилади, бу эса ўз навбатида ушбу акциядорлик жамиятларда рақамли бошқарувнинг замонавий усулларида фойдаланган ҳолда самарадорликнинг юқори даражасини таъминлайди.

Мамлакатимизда фаолият юритаётган барча акциядорлик жамиятларда замонавий рақамли бошқарувни қўллаш зарур, бу эса улр фаолиятидаги қуйидаги масалаларни ҳал этишга ёрдам беради:

- маркетингни бошқариш;
- ахборот технологияларини ташкил этиш;
- инновацион рақамли бошқарув ташкилотлари;
- ходимларни рақамли технологиялардан фойдаланишга ундаш.

Рақамли бошқарувни қўлланилиши ушбу масалаларни ҳал этишга ёрдам бериши мумкин. Хусусан, кадрлар фаолиятини кузатиб боровчи оддий дастурий таъминотдан бошлаб, бошқарув тизимини рақамлаштиришга ўтказиш ўз навбатида кадрлар масаласида инсон омилини талаб қилмайдиган жараённи шаффофлигига ва марказлашмаганлигига олиб келиши мумкин.

Шундай қилиб, рақамли технологиялар акциядорлик жамиятлари фаолияти натижаларини режалаштириш, мониторинг қилиш ва баҳолашга асосланган анъанавий ёндашувларни сезиларли даражада ўзгартириши мумкин. Бунинг баробарида, акциядорлик жамиятларининг фаолиятида рақамли бошқарувнинг жорий этилиши, энг аввало, харажатларни тежаш ва хом-ашёдан самарали фойдаланишга олиб келади, шунингдек акциядорлик жамиятлари обрўсининг кўтарилишига, бинобарин миллий иқтисодиётнинг ривожланишига хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Digital Экономий Соунтрий Assessment For Russia. <https://iis.ru/wp-контент/uploads/2020/12/DECARussia2018eng.pdf>
2. Друкер П. Задачи менеджмента в XXI веке. Пер. с английского. -М. Вильямс, 2004. -742 с.
3. Демьянова Е.А. Актуальные вопросы стоимостной оценки компаний в условиях финтех. Стратегические решения и риск менеджмент. - №1 (106) С. 102-117
4. Гилева Т.А. Цифровая зрелость предприятия: методы оценки и управления. Экономические науки. Вестник УГНТУ. Наука, образование, экономика. Серия экономика. №1 (27). - С. 38-52.
5. Шоҳаъзамий Ш.,Ташпулатов Г.Т. Баҳолаш фаолиятида блокчейн технологиясини қўллаш масалалари// Рақамли иқтисодиёт: янги Ўзбекистонни янги технологиялар, платформалар ва бизнес моделлари орқали ривожлантиришнинг янги боқичи. (ДЕУЗ) 4-қисм.—Т.: Tadqiqot, 2020. - 55-59 б
6. Масленников В.В. и др. Формирование системы цифрового управления организацией // Вестник РЭУ им. Плеханова. №6, 2019 г
7. Темиров А.А., Каюмов Р.И. Маркет присэ of стокс and компанй дивиденд полисй // Ученый XXI века. № 12-2, 2020. -с. 96-103.
8. Седегов Н.А. (2018) Информационная система оценки деятельности организаций. «Научно-практический электронный журнал Аллея Науки» - №4 (20)

SANOAT SOHASINI JADAL RIVOJLANTIRISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Ismatulloyeva Madinabonu Fozil qizi

TDIU Iqtisoditot (tarmoqlar va sohalar bo'yicha)
mutaxassisligi II-bosqich, MEKP-01 guruhi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekistonning iqtisodiyotini barqaror rivojlantirishga qaratilgan rejalar hamda xalqaro iqtisodchilarning yalpi ichki mahsulotda sanoatning tutgan o'rni haqidagi fikr-mulohazalari keltirib o'tilgan. Shu bilan birga, so'nggi yillarda olib borilgan islohotlar natijalarini taqqoslash asosida olingan tahlillar va ulardan kelib chiqqan holda berilgan xulosa va takliflar o'rin olgan.

Kalit so'zlar: iqtisodiy barqarorlik, sanoat korxonalari, innovatsion faoliyat, yalpi ichki mahsulot, talab, eksport bozorlari, milliy mahsulot, modernizatsiyalash, diversifikatsiyalash.

Abstract: This article presents plans aimed at the sustainable development of Uzbekistan's economy and the opinions of international economists regarding the role of industrial production in gross domestic product. Additionally, it includes analyses based on comparisons of the results of recent reforms, along with conclusions and proposals derived from these analyses.

Key words: economic stability, industrial enterprises, innovative activity, gross domestic product, demand, export markets, national product, modernization, diversification.

Аннотация: В данной статье представлены планы, направленные на устойчивое развитие экономики Узбекистана, а также мнения международных экономистов о роли промышленности в валовом внутреннем продукте. Кроме того, приведены анализы на основе сравнения результатов проведенных за последние годы реформ, а также выводы и предложения, вытекающие из этих анализов.

Ключевые слова: экономическая стабильность, промышленные предприятия, инновационная деятельность, валовой внутренний продукт, спрос, экспортные рынки, национальный продукт, модернизация, диверсификация.

KIRISH

O'zbekistonda raqobatbardosh bozor iqtisodiyotini shakllantirish, mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan rivojlantirish hamda jamiyat farovonligini ta'minlashda sanoat tarmoqlarining barqaror o'sishi muhim omillardan hisoblanadi. Shu sababdan, globallashuv kuchayib borayotgan paytda iqtisodiy islohotlarga keng imkoniyatlar yaratilmoqda.

Har bir mamlakat o'z iqtisodiyotini rivojlantirishda strategiyasini belgilagan holda harakat qilgani kabi, O'zbekiston ham aniq maqsadlarga yo'naltirilgan strategik rejalar asosida rivojlanishda davom etayotgani muhim ahamiyatga ega. Sanoat sohasining rivojlanishi mamlakat iqtisodiyotini mustahkamlashi bilan bir qatorda yangi ish o'rinlarini yaratish va milliy mahsulotlarning jahon bozoriga kirib borishiga imkoniyat yaratadi.

Yangi sanoat korxonalarining tashkil etilishi aholi turmush tarzining yanada yaxshilanishiga o'z ta'sirini o'tkazadi. Kelgusi yillarda rivojlantirilishi ko'zda tutilgan "Xomashyodan-mahsulotgacha" tamoyili asosida drayver sohalarda innovatsion g'oyalarni amalga oshirish ahamiyatlidir.

T.G. Filosofovaning yozishicha: "Sanoat korxonalarida innovatsiyalarning rivojlanishiga moliyaviy resurslar bilan kam ta'minlanganlik, innovatsiyalarni targ'ib qilishga yuqori sarf-harajatlar, iqtisodiy xavfning yuqori darajasi, malakali kadrlar yetishmasligi, yangi texnologiyalarni sotish bozorlari haqida zarur ma'lumotlarning yetishmasligi, korxonalar va ilmiy tashkilotlar bilan hamkorlikning yo'lga qo'yilmaganligi, mahsulotga iste'molchilar tomonidan qo'yiladigan past narxlar, sust rivojlangan innovatsion infratuzilma va boshqa shu kabi omillar salbiy ta'sir ko'rsatadi".

ADABIYOTLAR SHARHI

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022 — 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son¹ Farmoniga ko'ra, davlat va jamiyatning barcha

¹ <https://lex.uz/ru/docs/-5841063>

sohalarini tubdan isloh etishga qaratilgan “Harakatlar strategiyasidan – Taraqqiyot strategiyasi sari” tamoyiliga asosan ishlab chiqilgan, 2022-2026 yillarga mo’ljallangan Yangi O’zbekistonning taraqqiyot strategiyasida milliy iqtisodiyot barqarorligini ta’minlash va yalpi ichki mahsulotda sanoat ulushini oshirishga qaratilgan sanoat siyosatini davom ettirib, sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmini 1,4 baravarga oshirish belgilab qo’yildi.

Nobel mukofoti sovrindori Pol A. Samuelson va iqtisodchi Uilyam Nordxaus aytganidek: “Yalpi ichki mahsulot va boshqa milliy daromad hisoblari g’ayritabiiy tushunchalar bo’lib tuyulsa-da, ular haqiqatan ham yigirmanchi asrning buyuk ixtirolari qatoriga kiradi. Ishbilarmonlik investitsiyalari yalpi ichki mahsulotning yana bir muhim tarkibiy qismidir, chunki u ishlab chiqarish quvvatini va bandlikni oshiradi”.

T.G. Filosofovaning yozishicha: “Sanoat korxonalarida innovatsiyalarning rivojlanishiga moliyaviy resurslar bilan kam ta’minlanganlik, innovatsiyalarni targ’ib qilishga yuqori sarf-harajatlar, iqtisodiy xavfning yuqori darajasi, malakali kadrlar yetishmasligi, yangi texnologiyalarni sotish bozorlari haqida zarur ma’lumotlarning yetishmasligi, korxonalar va ilmiy tashkilotlar bilan hamkorlikning yo’lga qo’yilmaganligi, mahsulotga iste’molchilar tomonidan qo’yiladigan past narxlar, sust rivojlangan innovatsion infratuzilma va boshqa shu kabi omillar salbiy ta’sir ko’rsatadi”.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqot sanoat sohasini jadal rivojlantirishning o’ziga xos xususiyatlarini o’rganishga qaratilgan bo’lib, zamonaviy iqtisodiy sharoitlarda samarador strategiyalarni aniqlash uchun turli tadqiqot usullaridan foydalaniladi.

1. Ma’lumot to’plash

Tadqiqot uchun asosiy ma’lumotlar birlamchi va ikkilamchi manbalardan to’planadi:

Birlamchi ma’lumotlar: Sanoat korxonalarining rahbarlari va xodimlari bilan so’rovnoma va intervyular orqali sanoat tarmog’ining rivojlanish jarayonlari va to’siqlari o’rganiladi. So’rovnomalarda texnologik yangiliklarni joriy etish, resurslardan foydalanish samaradorligi va ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish masalalari yoritiladi.

Ikkilamchi ma’lumotlar: Milliy va xalqaro iqtisodiy hisobotlar, statistika ma’lumotlari va tahlillar (masalan, Jahon banki, Xalqaro valyuta jamg’armasi va mahalliy davlat idoralari hisobotlari) asosida sanoat sohasining umumiy rivojlanish tendensiyalari o’rganiladi.

2. Tahlil usullari

Ma’lumotlarni tahlil qilish uchun quyidagi usullar qo’llaniladi:

Statistik tahlil: Sanoat sektorida ishlab chiqarish, eksport va texnologik yangilanish ko’rsatkichlarini o’rganish uchun statistik tahlillar amalga oshiriladi. Ushbu usul yordamida sanoat sohasining asosiy ko’rsatkichlari o’zgarish dinamikasi va geografik farqlar aniqlanadi.

Korrelyatsion tahlil: Sanoat sohasini rivojlantirishga ta’sir qiluvchi omillar (masalan, investitsiyalar hajmi, texnologik yangilanishlar, ishchi kuchi sifatining oshishi va davlat ko’magining samarasi) o’rtasidagi bog’liqliklar o’rganiladi. Bu usul rivojlanishning qaysi omillari samarali ekanini aniqlashga imkon beradi.

Swot-tahlil: Sanoat sohasini rivojlantirishdagi kuchli va zaif tomonlar, imkoniyatlar va tahdidlarni o’rganish uchun SWOT tahlil qo’llaniladi. Bu usul sanoat sektoridagi rivojlanish uchun imkoniyatlarni samarali jalb qilish va ehtimoliy xavf-xatarlarni kamaytirishga yordam beradi.

3. Taqqoslash va benchmarking

Sanoat sektorining jadal rivojlanishiga oid muvaffaqiyatli xorijiy tajribalar tahlil qilinadi va O’zbekiston sharoitiga moslashtirilgan model ishlab chiqiladi. Xorijiy davlatlarning innovatsion texnologiyalardan foydalanish darajasi, mehnat unumdorligi, ishlab chiqarishning avtomatlashtirish darajasi kabi ko’rsatkichlari bilan O’zbekiston sanoat sohasini solishtirish amalga oshiriladi.

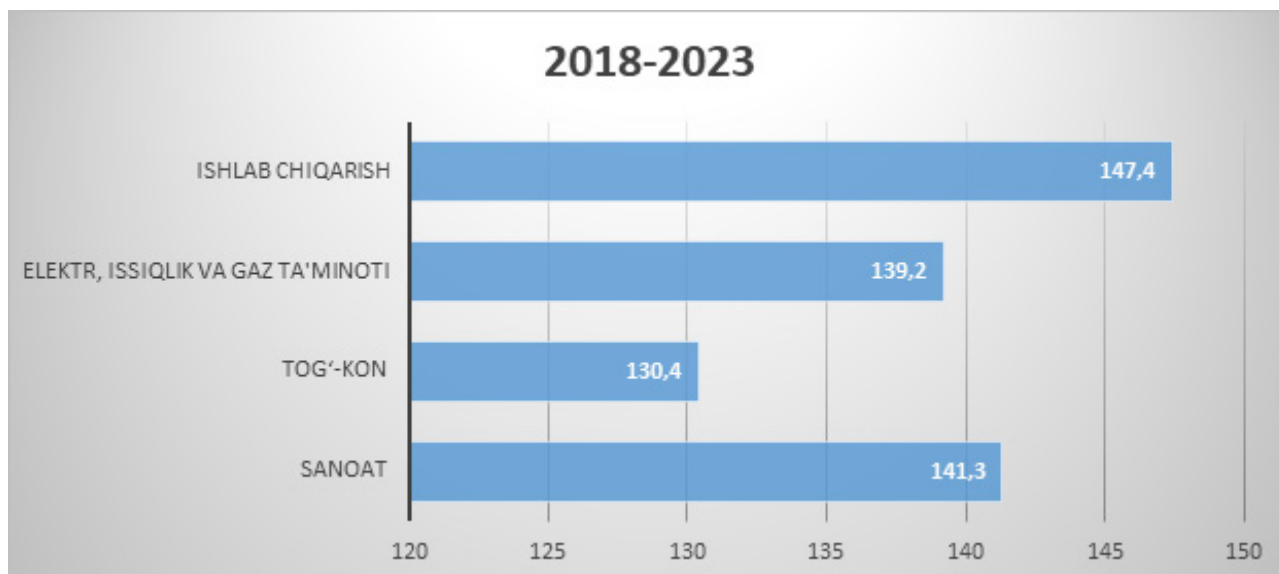
4. Model ishlab chiqish va takliflar berish

Tahlillar natijasida O’zbekiston sanoat sohasini jadal rivojlantirish bo’yicha takomillashtirilgan model ishlab chiqiladi. Bu model sanoat sohasida ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, investitsiyalarni jalb qilish, resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish va yuqori texnologiyalardan foydalanishni o’z ichiga oladi.

Mazkur tadqiqot metodologiyasi sanoat sohasini rivojlantirishning o’ziga xos xususiyatlarini aniqlash va strategik takliflar berish uchun puxta ilmiy asos yaratadi.

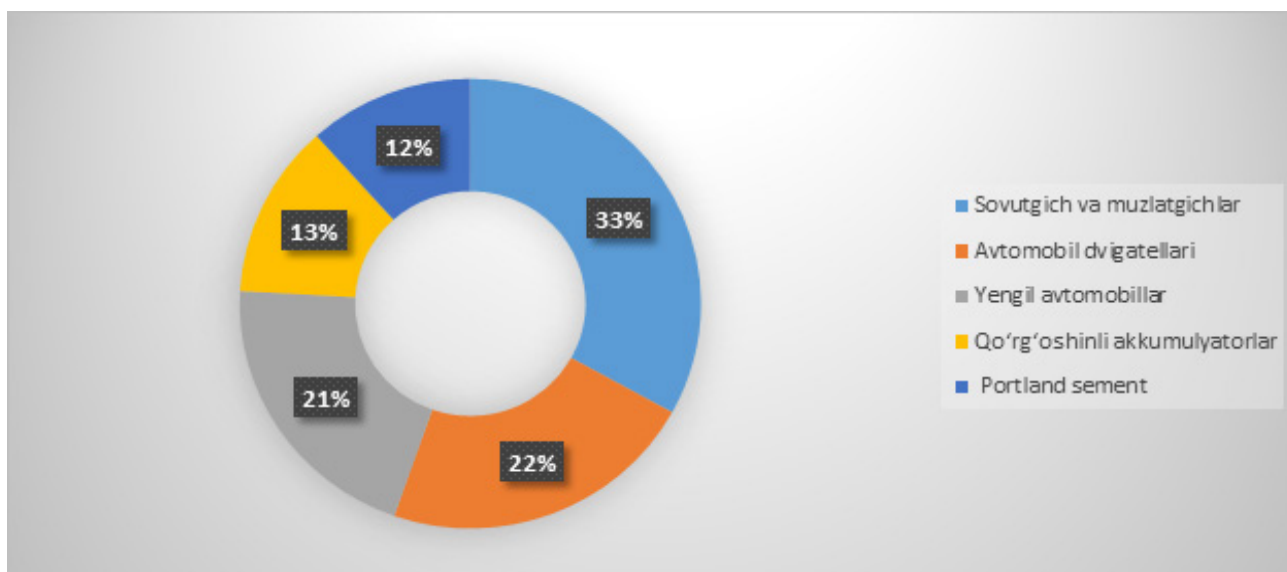
TAHLIL VA NATIJALAR

Sanoat tarmoqlarini isloh qilish, tarkibiy o’zgartirish va diversifikatsiyalash dasturlarining amalga oshirilishi, moddiy-texnika bazasini mustahkamlanishi iqtisodiyotda sanoat ishlab chiqarishining rivojlanishiga zamin yaratdi. Davlat statistika qo’mitasi ma’lumotlariga ko’ra, 2018-2023 yillarda sanoatning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 21,1 foizdan 26,7 foizga oshdi. Bu davrda sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarishdagi o’sish 41,3 foizni tashkil qilib, bunday barqaror o’sish YalMda sanoatning ulushi ortishiga olib keladi (1-diagramma).

1-diagramma. 2017-2022 yillarda sanoat va tarmoqlar bo'yicha ishlab chiqarish hajmining o'sishi.

O'zbekiston sanoatining 83,2 foizini ishlab chiqarish sanoat tarmog'i tashkil etadi. Bu yuqori qo'shimcha qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish, xomashyoni qayta ishlash darajasini oshirish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etishga qaratilgan tarmoqlarni rivojlantirish kompleks dasturlari hayotga tatbiq etilayotgani natijasidir. O'rta va yuqori texnologiyali tarmoqlar ulushining 52,7 foizdan 61,7 foizga oshgani ham sanoat tarkibidagi sifat o'zgarishlaridan dalolat beradi. Bu ichki bozorda ham, tashqi bozorda ham xaridorgir bo'lgan yuqori qo'shimcha qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarish ko'lamini kengaytiradi. Shuningdek, yuqori qo'shimcha qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarishning o'sishi ta'minlanadi (2-diagramma).

2-diagramma. Ayrim turdagi mahsulotlar ishlab chiqarishning o'sish sur'atlari.

Tahlil

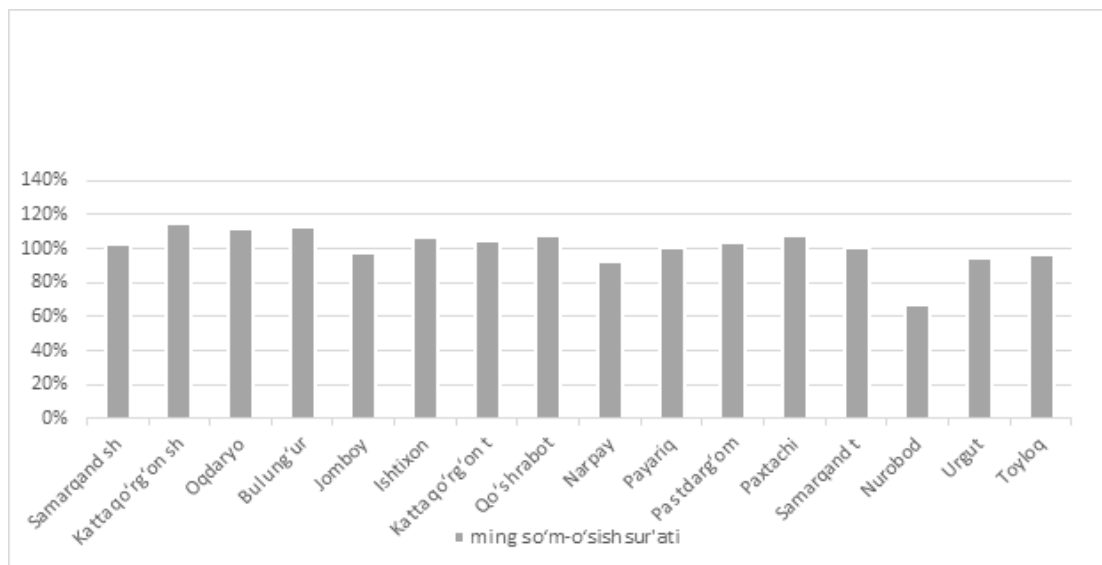
Iqtisodiyot uchun rivojlangan sanoat tarmoqlari katta ahamiyatga ega. Sanoatda xilma-xil hamda murakkab sanoat mahsulotlari ishlab chiqarishning o'sish sur'atlari qanchalik jadal bo'lsa, mamlakat iqtisodiyotining istiqbolli rivojlanish darajasi shunchalik yuqori bo'ladi. Mamlakatda sanoat tarmoqlari innovatsiyalarning joriy etilishini, mehnat unumdorligi hamda diversifikatsiyalangan eksportning oshishini ta'minlab bersa, milliy mahsulotlarning jahon bozoriga kirib borishi va xalq farovon hayotiga yo'l ochiladi. Shu bilan birga, sanoat tarmoqlarining barqaror rivojlanishini sanoat korxonalarining faoliyati va uning rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillar belgilab beradi (1-jadval).

1-jadval. Sanoat korxonasining innovatsion faoliyat omillari tasniflanishi.

Boshqarilmaydigan	Bilvosita boshqariladigan	Bevosita boshqariladigan
Davlatdagi ijtimoiy-iqtisodiy vaziyat; Davlatdagi innovatsion siyosat; Iste'mol tizimidagi barqaror o'zgarishlar; Xalqaro raqobatning ta'siri.	Moliyalashtiruvchi tashkilot yoki moliyalashtirish uchun yetarli mablag'ning mavjudligi; Mahsulotga talabning mavjudligi.	Korxonaning sohaga tegishliligi; Korxonaning inson kapitali; Ishlab chiqarish va texnologik daraja.

Ta'kidlash joizki, 2023-yilda respublika korxonalari tomonidan 451,6 trln. so'mlik, ya'ni 2020-yilga nisbatan 108,7 foiz ko'p sanoat mahsulotlari ishlab chiqarildi. Sanoat ishlab chiqarish tarkibida eng katta ulush ishlab chiqarish sanoati hissasiga to'g'ri kelib, uning sanoat ishlab chiqarishidagi ulushi jami 83,0 foizni tashkil etdi. Mamlakatimiz iqtisodiyotida 2021-2023-yillarda aholi jon boshiga sanoat mahsulotlari ishlab chiqarishning taqsimlanishini Toshkent shahri va Samarqand viloyatining tumanlari misolida oladigan bo'lsak, yirik sanoat korxonalarining aksariyat qismi Kattaqo'rg'on shahri, Bulung'ur, Bektemir, Yashnobod hamda Sergeli tumanlarida joylashganligi sababli sanoat mahsulotlari ishlab chiqarishning yuqori ko'rsatkichlarini ko'rishimiz mumkin (3-diagramma).

3-diagramma. Aholi jon boshiga to'g'ri keladigan sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarish, hududlar kesimida.

Shuningdek, 2-diagrammada birgina Toshkent shahri misolida ko'rishimiz mumkinki, 2021-2023-yillar oralig'ida aholi jon boshiga hisoblangan ishlab chiqarilgan sanoat mahsulotining ulushi sezilarli darajada o'zgargan. Yunusobod, Mirzo Ulug'bek, Shayxontohur, Olmazor, Yakkasaroy, Yashnobod, Chilonzor tumanlarida 2023-yilga kelib ishlab chiqarilgan sanoat mahsulotlarining ulushi o'tgan yillarga nisbatan kamaygan. Bu holatga ushbu tumanlarda aholi zich joylashganligi va ishlab chiqarish uchun shart-sharoitlarning kamligi sabab bo'lishi mumkin. Shu sababdan, bu hududlarda ham sanoatning ayrim tarmoqlarini rivojlantirish uchun aholi talabini e'tiborga olgan holda yangi takliflar va rejalar ishlab chiqilishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

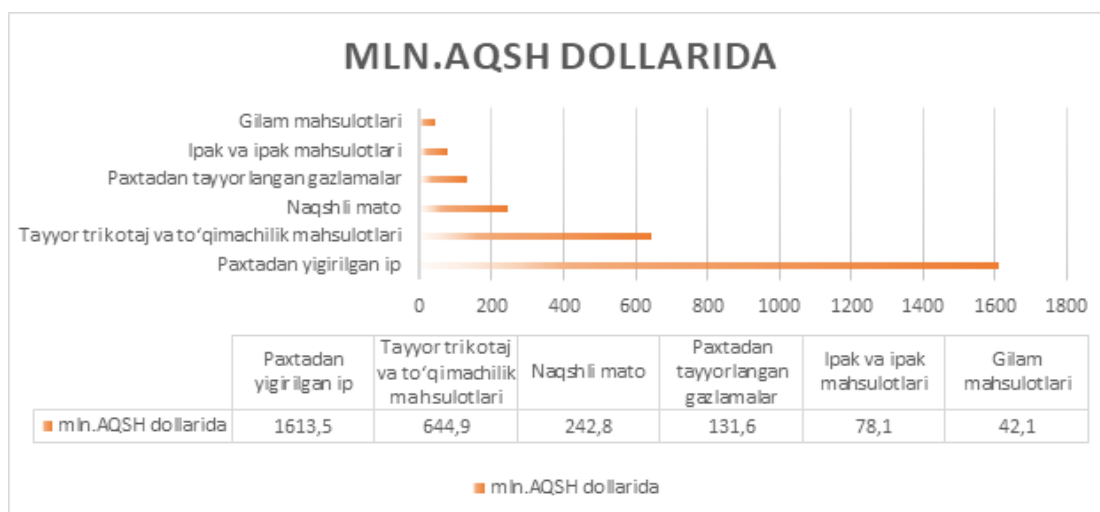
2018-2023-yillardagi tahlillar davomida mamlakatimizdan mahsulotlar eksport qilinadigan davlatlar soni ortgani aniqlandi, ya'ni shu yillar mobaynida eksport geografiyasi 16 ta davlatga ko'payib, bugungi kunda sanoatimizda ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarimiz 117 ta mamlakatga yetib bormoqda (2-jadval).

2-jadval. Yangi eksport bozorlari.

№	Davlatlar	ming AQSH dollarida
1	Peru	3965.9
2	Shimoliy Makedoniya	1454.7
3	Senegal	311.7
4	Mavrikiy	303.1
5	Albaniya	3196.3

Shuningdek, 2017-yildagi 179 xil eksportbop mahsulot turi 2022-yilga kelib 200 dan ortdi. Bunga misol qilib, paxta tolasidan tayyorlangan yuqori qo'shilgan qiymatli tovarlarni keltirishimiz mumkin (4-diagramma).

4-diagramma. Paxta tolasidan tayyorlangan mahsulotlar eksporti.

Mahalliy resurslar va hududlar salohiyatidan samarali foydalanish maqsadida ishlab chiqarishni tashkil etish va boshqarishning zamonaviy shakllari keng joriy etilishi natijasida hududlar sanoatini transformatsiya va diversifikatsiya qilish borasida mamlakatning 10 ta viloyati (Andijon, Buxoro, Jizzax, Navoiy, Namangan, Samarqand, Surxondaryo, Sirdaryo, Toshkent, Xorazm viloyatlari) da YAIMda sanoat tarmog'ining ulushi ortdi. Qoraqalpog'iston Respublikasi, Toshkent shahri, Qashqadaryo va Farg'ona viloyatlarida esa o'tgan yillarga qaraganda past ko'rsatkich qayd etilgani sababli ishlab chiqarish sanoati tarkibi yanada diversifikatsiyalashtirilishi lozim

3-jadval . 2018-2023-yillarda O'zbekiston hududlari iqtisodiyotini sanoatlashtirish tendensiyalari.

	Hududlar	2018-yil	2023-yil
1	QoraqalpoG'iston Respublikasi	30.0	23.6
2	Xorazm	12.8	14.4
3	Buxoro	12.9	18.0
4	Navoiy	54.6	69.3
5	Samarqand	14.7	16.0
6	Qashqadaryo	17.7	17.2
7	Surxondaryo	6.6	6.9
8	Jizzax	9.2	13.1
9	Sirdaryo	21.3	24.9
10	Toshkent sh.	34.3	33.5
11	Toshkent v.	40.6	47.9
12	Namangan	12.6	15.0
13	Andijon	22.4	23.4
14	FarG'ona	19.6	19.5

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 9-iyundagi **“Hududlarning sanoat salohiyatini oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”**gi PF-6244-son² Farmoni samarasida 764 million dollar xorijiy investitsiya o'zlashtirildi, 1,3 mingta yirik va o'rta loyihalar ishga tushirildi hamda 3 milliard dollarlik mahsulotlar eksport qilindi. Tahlillar natijasiga ko'ra, mamlakatda qulay biznes muhitini yaratish siyosati doirasida so'nggi yillarda chet el korxonalari soni 5 mingdan 16 mingga yetkazildi. Bundan ko'rinib turibdiki, deyarli har bir tuman va shaharga investitsiyalarning kirib kelishi yangi ish o'rinlarining yaratilishi va yalpi ichki

2 <https://lex.uz/uz/docs/-5449564>

mahsulotda sanoat ulushining ortishiga ta'sir qilmoqda.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 12-oktabrdagi "Sanoat va uning bazaviy tarmoqlarini jadal rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-169-son³ Farmoniga asosan yagona sanoat siyosatini amalga oshirish hamda sanoat tarmoqlarini rivojlantirish borasida zamonaviy mexanizmlarni joriy etish, hududlarning tabiiy xomashyo, mehnat resurslarini va "nisbiy ustunliklarini" inobatga olgan holda sanoatni rivojlantirishga turtki beradigan yo'nalishlarni belgilash, sanoat tarmoqlarida mehnat unumdorligini, energiya va boshqa ishlab chiqarish resurslari tejamkorligini oshirish, mahsulot tannarxini pasaytirish, muhim sanoat mahsulotlari bo'yicha bozor kon'yunkturasini o'rganish asosida tegishli mahsulotlar bilan ichki bozor talabini qondirish va narxlar keskin o'zgarishining oldini olish hamda sanoat korxonalarining mavjud ishlab chiqarish quvvatlaridan samarali foydalanish bo'yicha takliflar berish, hozirgi kunning talabi bo'lgan mamlakatda raqobatdosh, eksportbop hamda import o'rnini bosuvchi, yuqori qo'shimcha qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarilishiga, shuningdek sanoatning barqaror o'sishi hamda ishlab chiqarish quvvatlarini modernizatsiyalash, texnologik yangilash va yirik-yirik sanoat korxonalarini yaratish maqsad qilingan. 2018-2023-yillarda sanoatning YAIMdagi ulushining 21,1 foizdan 26,7 foizga oshishi mamlakatimizda olib borilayotgan iqtisodiy islohotlar mahsulidir desak, adashmagan bo'lamiz. Kelgusida iqtisodiyotda sanoatning ulushi ortishida inson omili va sanoat siyosatining ham ahamiyati katta. Shu sababdan, xalqaro va mahalliy investitsiyalarga yo'l ochish, sanoat klasterlarini barcha hududlarda targ'ib va tashkil etish, pul-kredit siyosatini yengillashtirish va tadbirkorlarni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan chora-tadbirlarga alohida e'tibor qaratish, ishlab chiqarish sanoatida modernizatsiya ishlarida hamkorliklarni yo'lga qo'yish iqtisodiyotda sanoatning yalpi ichki mahsulotdagi ulushining oshishiga ta'sir qiladi. Bundan tashqari, sanoatning turli tarmoqlarida aholining o'z-o'zini band qilish rejalarini, yuqori texnologik va qo'shilgan qiymatli mahsulotlarni mahalliyashtirishga yo'naltirilgan loyihalarni moliyalashtirish tizimini takomillashtirish mamlakatimizda milliy mahsulotlarning jahon bozorlariga yetib borishi va raqobatga kirishishini yengillashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Sanoat geografiyasi, darslik. Egamberdiyeva U. T. -Toshkent: "Donishmand ziyosi", 2020.
2. Sanoat iqtisodiyoti, darslik. A. Ortiqov. – Toshkent: "Sano-standart", 2014.
3. B.Y. Xodiyev, Sh.Sh. Shodmonov. Iqtisodiyot nazariyasi. (Darslik). – T.: "Barkamol fayz media", 2017.
4. Filosofova T. G. prof., Rossiya Federatsiyasi Tashqi ishlar vazirligining Diplomatik akademiyasi, Jahon iqtisodiyoti yo'lida. Investitsiyalar, innovatsiyalar, raqobatbardoshlik. M.: Ilmiy kitob, 2007.
5. www.lex.uz
6. www.stat.uz

3 <https://lex.uz/uz/docs/-6633676>

REGULATORY SANDBOXES AND FINANCIAL MARKET EDUCATION: EMPOWERING SMES AND RETAIL INVESTORS FOR IPO PARTICIPATION

Shakhzod Saydullaev

PhD., Tashkent State University of Economics

Abstract: Regulatory sandboxes are emerging as innovative tools to foster Initial Public Offerings (IPOs) in developing economies by providing a controlled environment for firms to test public offerings under relaxed regulatory conditions. This paper explores the use of regulatory sandboxes for IPOs in emerging markets, examining their effectiveness in reducing regulatory burdens and promoting capital market development.

Key words: sandbox, regulation, IPO, emerging markets.

Annotatsiya: Rivojlanayotgan mamlakatlarda moliyaviy bozorni tartibga solishda turli xil usullar va instrumentlardan, xususan, qum qutilaridan foydalanish o'z samarasini berib kelmoqda. Ushbu maqolada kichik va o'rta hajmdagi korxonalar tomonidan o'z aksiyalarini chiqarish evaziga ularni ommaviy taklif qilishda davlat tomonidan yumshoq qoidalar asosida moliya bozoriga kirib kelishlari uchun zamin yaratish masalalari o'rganilgan.

Kalit so'zlar: "qum quti", tartibga solish, IPO, rivojlanayotgan bozorlar.

Аннотация: Регулятивные песочницы становятся инновационными инструментами для содействия первичным публичным предложениям в развивающихся экономиках, предоставляя компаниям контролируемую среду для тестирования публичных предложений в условиях смягченного регулирования. В этой статье рассматривается использование регуляторных песочниц для IPO на развивающихся рынках, изучается их эффективность в снижении регуляторного бремени и содействии развитию рынка капитала.

Ключевые слова: песочница, регулирование, IPO, развивающиеся рынки.

Initial Public Offerings (IPOs) play a pivotal role in enabling companies to access capital markets and raise funds for expansion. However, the stringent regulatory requirements and high costs associated with going public often deter small and medium-sized enterprises (SMEs), particularly in emerging markets. To address these barriers, some developing economies are experimenting with “regulatory sandboxes”, which allow companies to test IPO processes under a controlled environment with relaxed regulatory frameworks. Regulatory sandboxes are designed to promote innovation, offering firms a flexible approach to comply with regulatory standards while safeguarding investor interests.

This study investigates the adoption of regulatory sandboxes in emerging markets as a means to streamline the IPO process and enhance market inclusivity. We examine sandbox case studies from various countries to assess their success in reducing regulatory complexity and promoting capital market development. The paper also explores the potential challenges and limitations of this approach, while providing a comprehensive evaluation of the long-term sustainability of regulatory sandboxes in fostering IPOs. This research contributes to the understanding of regulatory innovation in financial markets and the evolving landscape of IPOs in developing economies.

A relaxed regulatory sandbox for IPOs in Uzbekistan could provide a controlled, flexible environment for companies to test the public offering process while adhering to reduced regulatory requirements. By lowering the regulatory burdens associated with IPOs, such as simplified disclosure requirements, reduced listing fees, streamlined approvals, and flexible lock-up periods, companies -especially small and medium-sized enterprises (SMEs) - could more easily access capital markets. For example, simplified disclosures would make it easier for SMEs to go public without the heavy burden of extensive financial and operational histories, allowing them to maintain transparency while avoiding the prohibitive costs typically associated with IPO filings.

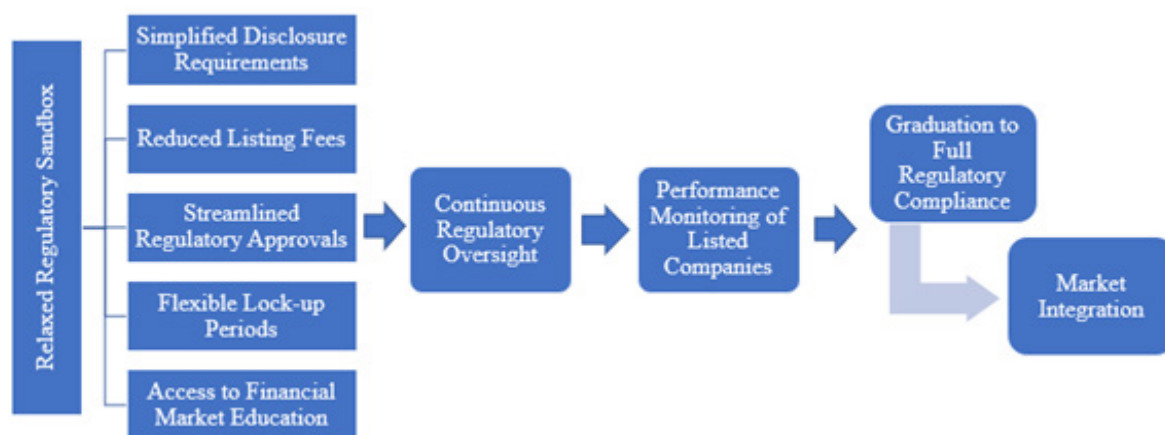

Fig.1. Relaxed Regulatory Sandbox for IPOs in Uzbekistan

Introducing reduced listing fees would help alleviate the financial pressures of going public, while streamlining regulatory approvals would allow companies to move through the IPO process more quickly. This could make IPOs more attractive and accessible to a wider range of companies. Furthermore, flexible lock-up periods could provide early investors with more liquidity options, which might also contribute to higher post-IPO liquidity.

The potential outcomes of this sandbox approach would likely include an increase in the number of companies seeking IPOs, a boost in capital market activity, and an improvement in market depth and diversity. By fostering a more inclusive and innovative IPO environment, Uzbekistan's capital market could become more appealing to both domestic and foreign investors. Increased IPO participation from SMEs could also stimulate entrepreneurship and business expansion within the country.

However, there are significant challenges and limitations to this approach. One of the key risks is regulatory arbitrage, where companies could exploit the relaxed conditions to list weak or non-viable businesses that may not be able to withstand the scrutiny of full regulatory compliance. Market instability could also be a concern if these companies perform poorly after listing, potentially damaging investor confidence. The capacity of regulatory authorities to effectively monitor sandbox participants and enforce even the lighter regulations could be another limiting factor, as the success of the sandbox would require diligent oversight.

There are also concerns about the sustainability of a regulatory sandbox in the long run. While the sandbox may initially attract more IPOs, its long-term viability depends on companies' ability to transition to the standard regulatory regime after exiting the sandbox. If companies remain dependent on the relaxed rules, the credibility of Uzbekistan's capital market could be undermined, leading to decreased investor trust.

In evaluating the long-term sustainability of regulatory sandboxes, it is crucial that clear entry and exit criteria be established. Companies must demonstrate their ability to meet standard regulatory requirements over time to ensure the integrity of the market. With the right balance of regulatory flexibility and oversight, the regulatory sandbox could evolve into a permanent feature of Uzbekistan's financial system, contributing to both capital market development and broader economic growth. However, maintaining that balance will be critical to ensuring the sandbox remains a tool for innovation without compromising investor protection or market stability.

CONCLUSION

The implementation of a regulatory sandbox for IPOs in emerging markets, particularly in Uzbekistan, presents a promising approach to fostering capital market innovation while balancing regulatory oversight. By offering reduced disclosure requirements, flexible lock-up periods, and simplified approvals, this model creates a more accessible route for SMEs and startups to go public, potentially boosting market diversity and economic growth. However, long-term sustainability relies on clear exit strategies and robust monitoring to prevent market instability and maintain investor confidence. The success of such a sandbox also depends on its ability to adapt to market dynamics and foster a culture of innovation without compromising regulatory integrity. Overall, regulatory sandboxes could serve as powerful tools in driving the development of emerging markets if properly structured and regulated.

References

1. Buckley, R. P., Arner, D. W., & Zetsche, D. A. (2019). *Fintech, regulatory sandboxes, and innovation hubs: The case*

- for technology facilitators. *The Journal of Financial Transformation*, 49, 48-59.
2. Jenik, I., & Lauer, K. (2017). *Regulatory Sandboxes and Financial Inclusion*. Consultative Group to Assist the Poor (CGAP).
 3. Bailey, M., & Hargreaves, C. (2021). *Regulatory Sandboxes for Fintech Innovation: A Comparative Study in the Emerging Markets Context*. *Journal of Emerging Market Finance*, 20(2), 115-134.
 4. Allen, F., & Gale, D. (2020). *Comparative Regulatory Systems and Financial Development in Emerging Economies*. *Journal of Economic Perspectives*, 33(4), 123-148.
 5. Zetsche, D. A., Buckley, R. P., Barberis, J., & Arner, D. W. (2017). From FinTech to TechFin: The regulatory challenges of data-driven finance. *New York University Journal of Law & Business*, 14, 393-446.

СПОСОБЫ, КРИТЕРИИ И МЕТОДЫ ОПРЕДЕЛЕНИЕ НАДЕЖНЫХ ПОСТАВЩИКОВ ДЛЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ НУЖД

Карриев Каримберган Сафарбой угли

Ассистент Ташкентского государственного экономического университета

Аннотация: в современных условиях определение надежных поставщиков для государственных нужд играет ключевую роль в обеспечении эффективного функционирования государственных органов и реализации государственных программ. Для этого применяются различные способы и методы оценки потенциальных поставщиков, включая анализ их финансовой устойчивости, опыта и репутации на рынке, качества предлагаемых товаров или услуг, а также соответствия законодательным требованиям и стандартам. Критерии выбора включают факторы, такие как финансовая стабильность, опыт работы, качество продукции и конкурентоспособные условия поставки. Методы оценки включают проведение конкурентных процедур, использование квалификационных критериев и предварительную проверку потенциальных поставщиков. Эффективное определение надежных поставщиков способствует повышению прозрачности, снижению рисков и обеспечению успешной реализации государственных закупок и программ.

Ключевые слова: Госзакупки, корпоративные закупки, открытый конкурс, закрытый конкурс, запрос котировок, коммерческое предложение, Средняя арифметическая цена, тарифный метод.

Annotatsiya: zamonaviy sharoitda davlat ehtiyojlari uchun ishonchli yetkazib beruvchilarni aniqlash davlat organlarining samarali faoliyatini ta'minlash va davlat dasturlarini amalga oshirishda asosiy o'rin tutadi. Buning uchun potentsial yetkazib beruvchilarni baholashning turli usullari va usullari qo'llaniladi, jumladan, ularning moliyaviy barqarorligi, bozordagi tajribasi va obro'si, taklif etilayotgan tovarlar yoki xizmatlar sifati, shuningdek, qonunchilik talablari va standartlariga muvofiqligi tahlili. Tanlov mezonlari moliyaviy barqarorlik, ish tajribasi, mahsulot sifati va raqobatbardosh yetkazib berish shartlari kabi omillarni o'z ichiga oladi. Baholash usullari raqobat tartiblari, malaka mezonlaridan foydalanish va potentsial yetkazib beruvchilarni oldindan tekshirishni o'z ichiga oladi. Ishonchli yetkazib beruvchilarni samarali aniqlash shaffoflikni oshirishga, xavflarni kamaytirishga va davlat xaridlari va dasturlarini muvaffaqiyatli amalga oshirishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: Davlat xaridlari, korporativ xaridlar, ochiq raqobat, yopiq raqobat, kotirovkalarni so'rash, tijorat taklifi, o'rtacha arifmetik narx, tarif usuli.

Abstract: in modern conditions, the identification of reliable suppliers for public needs plays a key role in ensuring the effective functioning of government agencies and the implementation of government programs. For this purpose, various methods and techniques for assessing potential suppliers are used, including analysis of their financial stability, experience and reputation in the market, quality of the goods or services offered, as well as compliance with legal requirements and standards. Selection criteria include factors such as financial stability, experience, product quality and competitive delivery terms. Evaluation methods include competitive procedures, the use of qualification criteria and preliminary verification of potential suppliers. Effective identification of reliable suppliers helps to increase transparency, reduce risks and ensure the successful implementation of public procurement and programs.

Key words: Public procurement, corporate procurement, open tender, closed tender, request for quotations, commercial offer, arithmetic mean price, tariff method.

ВВЕДЕНИЕ

Системы закупок для государственных и корпоративных нужд Республики Узбекистана как сложной управленческой деятельности характерна системность, комплексность и функциональность.

Во-первых, система закупка является сложной системой, как минимум она стоит из трех систем подсистем: социальное развитие, экономическое развитие, бюджетирование. Во-вторых, сектор, влияющий на социально-экономическое развитие системы закупок. Он также оказывает косвенное влияние на образ жизни населения, открывая путь к рациональному использованию бюджетных расходов. В-третьих, с точки зрения иерархичности управления территорией и делегирования полномочий, тот или иной субъект создает свою нормативно-правовую базу, в которой прописывает цели, задачи, функции и деятельность в целом касательно социально экономического развития, современные и постоянные изменения в организации управления позволяют использовать опыт. На формирование нового

направления оказывает непосредственное влияние не только система управления, но и кадровый вопрос.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Определение надежных поставщиков для государственных закупок требует системного подхода и использования различных методов оценки. Один из самых способов выбора поставщиков в государственных закупках – проведение конкурсных процедур. Это может быть открытый тендер, аукцион или запрос предложений, в результате которых выбирается наиболее подходящий поставщик. Открытый конкурс проводится в основном на основе свободного конкурса, все заявки на закупку и конкурсная документация собираются в единую базу данных, на основании которой заказчик информирует поставщиков о закупке и вносит свои требования. Закрытые конкурсы, закрытые аукционы или закрытые двухэтапные конкурсы в основном представляют собой закупочные процессы, состоящие из ограниченного числа участников, которые могут полностью удовлетворить требования заказчика в соответствии с требованиями Закона Республики Узбекистан. В основном это случаи, когда закупки осуществляются для государственной тайны или, когда товары, работы, услуги относятся к государственной тайне. Кроме того, при наличии казенных драгоценных металлов или камней сдача ценных рукописей, музейных коллекций, источников, специальных документов, относящихся к архивам, произведений искусства, культурных источников, а также чистка или перевозка документов в зданиях судов Демонстрация и вождение, в таких случаях покупки совершаются в помещении.

При определении поставщика путем запроса котировок уведомления рассылаются неограниченному количеству участников, а победителем признается поставщик, выполнивший требования и предложивший наименьшую цену. Неконкурентные закупки означают переплавку заказов для заранее определенного поставщика. Это называется прямой закупкой, и поставщик выбирается без отбора и заключается прямой договор. В этом случае организация вправе самостоятельно выбрать, какого поставщика выбрать, но даже в случае организации вправе самостоятельно выбирать, какого поставщика выбрать, но даже в случае выбора формы конкурентной закупки заказчик юридически обязан заключить договор с единственным поставщиком [2], (рисунок 1).

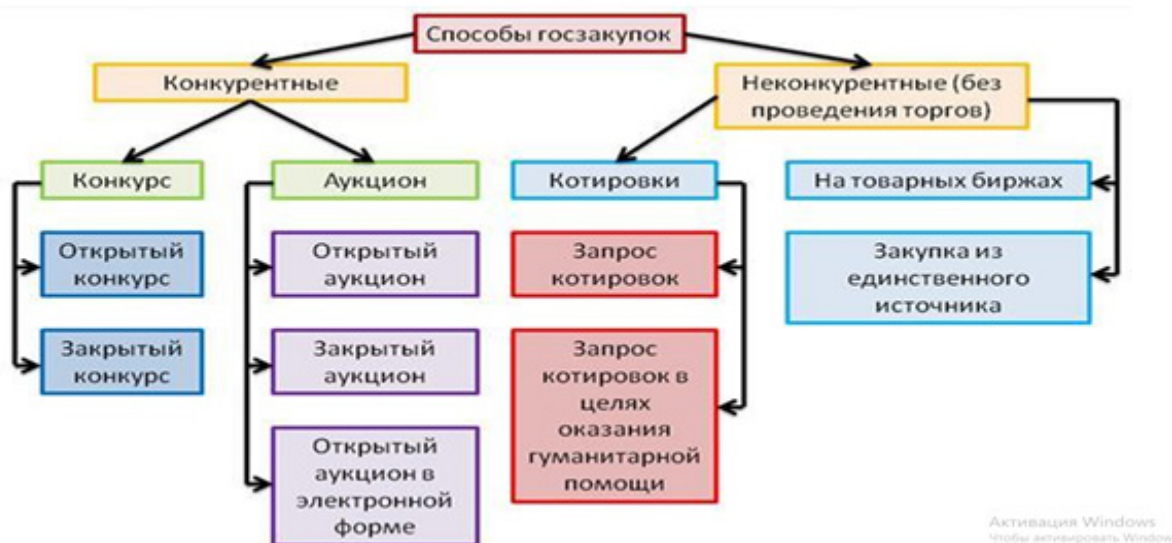

Рисунок 1 – способы определения поставщика госзакупок

Например в государственная закупка посредством аукциона на понижение стартовой цены (далее — аукцион) осуществляется в случае одновременного выполнения следующих условий:

- товар обладает стандартными свойствами;
- отсутствует необходимость оценки и сопоставления технических, эксплуатационных и иных характеристик товара;

- стоимость товара по одному договору должна составлять до двадцати пяти тысяч (для бюджетных заказчиков — до шести тысяч) размеров базовой расчетной величины (рисунок 2).

В Узбекистане на основе Закона «О государственных закупках» Закон Республики Узбекистан, от 22.04.2021 г. № ЗРУ-684 аукцион проводится только в электронной форме. Для участия в аукционе государственный заказчик размещает объявление в электронной системе государственных закупок через

специальный информационный портал. Объявление о проведении аукциона должно быть размещено не менее чем за пять рабочих дней до его осуществления [1].

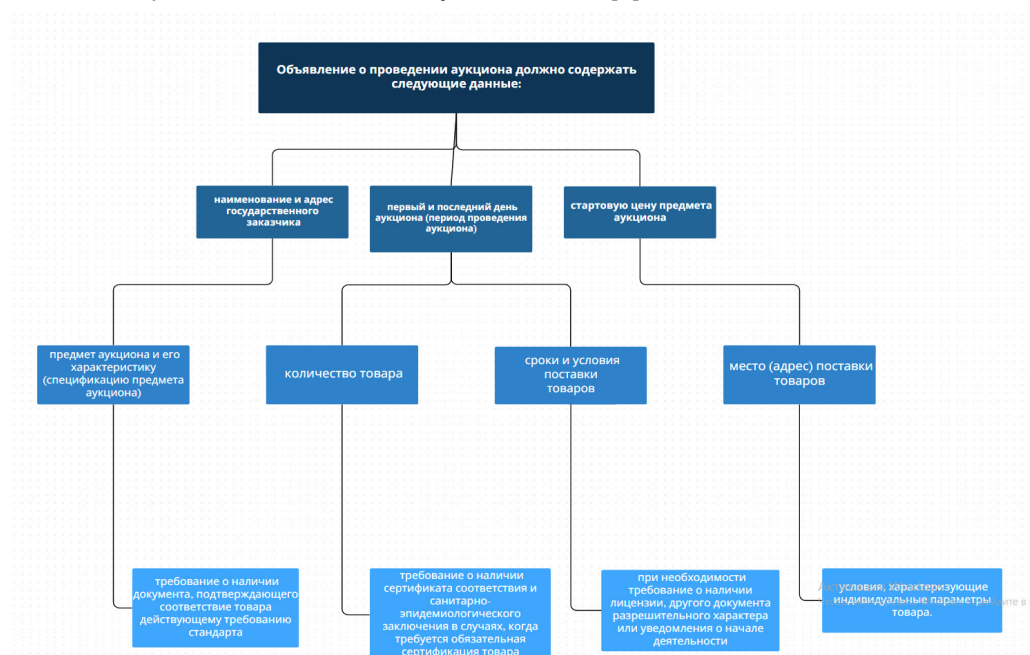

Рисунок 2. Порядок проведение электронного аукциона Республики Узбекистана

Запрещается внесение в текст объявления о проведении аукциона и заявки государственного заказчика требований, не имеющих отношения к предмету аукциона и ограничивающих конкуренцию среди участников. Размещенное в электронной системе государственных закупок через специальный информационный портал объявление о проведении аукциона автоматически преобразовывается в заявку государственного заказчика. Помимо этого, ещё один из самых популярных способов определения поставщиков госзакупок является тендером. Государственная закупка посредством тендера осуществляется в случае одновременного выполнения следующих условий:

критерии определения победителя имеют не только денежную оценку, но количественную и качественную оценку товара (работы, услуги);

стоимость товаров (работ, услуг) составляет свыше двадцати пяти тысяч базовых расчетных величин (для бюджетных заказчиков — свыше шести тысяч базовых расчетных величин) по одному договору [3].

Для осуществления государственной закупки посредством проведения тендера образуется закупочная комиссия в составе не менее семи членов. Лучшие условия исполнения договора определяются закупочной комиссией на основании объявленных критериев оценки предложений участников тендера. Информация о государственной закупке посредством тендера сообщается государственным заказчиком неограниченному кругу лиц путем размещения объявления о проведении тендера и закупочной документации по тендеру в электронной системе государственных закупок через специальный информационный портал, а также по желанию государственного заказчика на его официальном веб-сайте или на официальном веб-сайте его вышестоящего органа, а также в средствах массовой информации (рисунок 3).

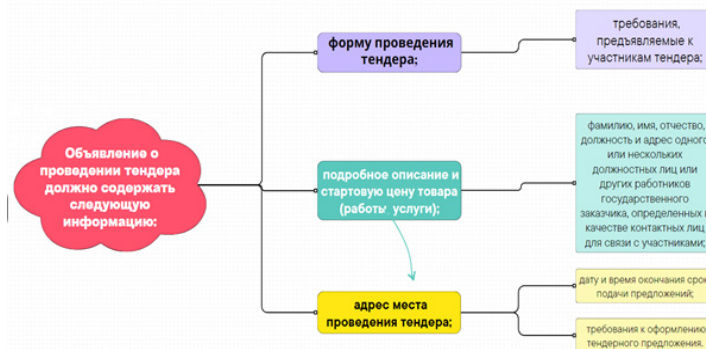

Рисунок 3. Порядок проведение тендера

В следующих местах мы рассмотрим критерии оценки для определения поставщика в нашей работе. Выбор надежного поставщика для государственных нужд или любых других целей обычно основывается на нескольких ключевых критериях, которые помогают оценить его способность и готовность выполнить заказ с высоким уровнем качества и эффективности (рисунок 4).

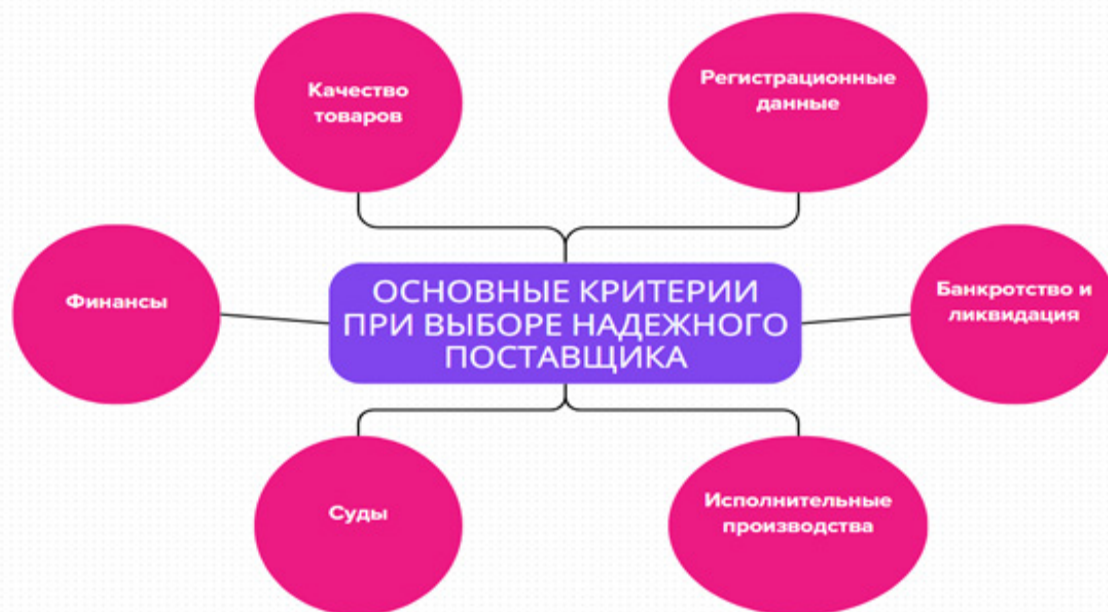

Рисунок 4. Критерии определение поставщика

Критерии оценки поставщиков для анализа методом рейтинговых оценок могут быть разными в зависимости от конкретного бизнеса. В таблице 1 ниже перечислены другие типы критериев, используемых при оценке.

Таблица 1. Критерии для оценки госзакупок.

Наименование критерии	Описания
Качество товара	процент брака в поставках, наличие сертификатов и деклараций, соответствие продукции требованиям заказчика
Стоимость	Оценивается в сравнении с предложениями других поставщиков
Надежность поставок	учитываются отклонения поставщика от графика поставок, случаи срыва сроков, полнота поставляемых партий.
Условия доставки	как заказчик получит товар: заберет сам, или поставщик привезет его бесплатно.
Условия оплаты	Как проходят расчеты с поставщиком: нужна ли предоплата и в каком размере, есть ли отсрочка платежа и на сколько дней, возможность кредитования или рассрочки.
Гибкость поставок	Оценивается, учитывает ли поставщик пожелания заказчика по условиям, возможность внеплановых поставок, отзыва заявки на поставку, изменения сроков.
Удовлетворение претензий	Лучшими будут те поставщики, которые быстро реагируют на претензии, готовы заменить часть бракованного товара или возместить дополнительные затраты.

При оценке результативности закупок данные о плановых показателях закупок сопоставляются с фактическими характеристиками товаров. В рамках документального контроля анализируется соответствие показателей товаров (работ, услуг) установленным требованиям, цель закупки. Документы, содержащие необходимые характеристики товаров (работ, услуг), такие как планы закупок, графики закупок, документы о закупках, условия договоров и т.п., а также акты фактической приемки товаров (работ, услуг) и документы, подтверждающие их выполнение такие особенности, как первичные

метод сопоставимых рыночных цен;
нормативный метод;
тарифный метод;
проектно-сметный метод;
затратный метод.

Оценка заявок на участие в конкурсе осуществляется конкурсной комиссией в целях выявления лучших условий исполнения договора в соответствии с критериями, их содержанием и значимостью, установленными настоящей конкурсной документацией. Конкурсная комиссия при проведении оценки заявок может руководствоваться мнением экспертов, которых она вправе привлекать к своей деятельности в порядке, предусмотренном действующим законодательством Российской Федерации. Оценка заявок по критерию оценки «цена договора» осуществляется следующим образом: Количество баллов, присуждаемых по критерию оценки «цена договора» (ЦБи), определяется по формуле 1:

$$\text{CE}_i = \frac{U_{\max} U_i}{U_i} \times 100 \quad (1)$$

Где:

Π_i - предложение участника закупки, заявка (предложение) которого оценивается;

Π_i - минимальное предложение из предложений по критерию оценки, сделанных участниками закупки [5].

Для расчета итогового рейтинга по заявке, Количество баллов, присуждаемых по критерию оценки «цена договора», умножается на соответствующую указанному критерию значимость.

Выбор надежных поставщиков для государственных нужд является важным аспектом эффективного управления государственными закупками. В связи с этим актуальность изучения способов и методов определения надежных поставщиков возрастает в контексте современных вызовов и требований к государственной закупочной деятельности. Ниже мы рассмотрим некоторые обзоры литературы.

«Public Procurement: International Cases and Commentary», автор: Peter Trepte, (2016 г.). Эта книга предоставляет обзор международных случаев и комментариев к законодательству о государственных закупках. Освещаются различные аспекты практики государственных закупок, включая примеры из разных стран и регионов мира.

«Public Procurement and the EU Competition Rules: Second Edition» Автор: Albert Sanchez-Graells (2015 г.). В этой книге рассматривается влияние конкурентных правил Европейского союза на государственные закупки. Автор анализирует, как правила о конкуренции влияют на процедуры закупок и критерии выбора поставщиков в Европейском союзе.

«Public Procurement in the EU: A Practitioners Guide», автор: Martin Trybus, (2017 г.). Эта книга представляет собой практическое руководство по государственным закупкам в Европейском союзе. Освещаются основные аспекты законодательства ЕС, касающиеся закупок, а также практические вопросы управления процессами закупок в различных секторах.

Крюков, П.С. (2022). «Критерии выбора поставщиков на основе их опыта и репутации в государственных закупках.» Управление государственными закупками, 20(1), 34-47. В этой книге изучается правовое регулирование государственных и коммунальных закупок. Автор подробно рассматривает юридические аспекты процессов закупок в областях, таких как энергетика, водоснабжение и другие коммунальные услуги.

«The Law of EU Public Procurement», автор: Christopher Bovis, (2015 г.). В этой книге анализируется правовое регулирование государственных закупок в рамках Европейского союза. Автор исследует основные аспекты законодательства ЕС, касающиеся процедур закупок, а также их влияние на экономику и права потребителей.

«Public Procurement and Contract Administration: A Brief Introduction» автор: Alenka Turnšek Hlebec, (2013 г.). Эта книга представляет собой краткое введение в администрирование контрактов и процедуры государственных закупок. Рассматриваются ключевые аспекты управления контрактами, включая соблюдение правил, исполнение контрактов и разрешение споров.

АНАЛИЗ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Будем рассматривать состояние оценки покупки по приведенной выше формуле 1.

Критерия оценки – цена контракта

Лучшим условием является наименьшая цена контракта.

Максимальное количество баллов – 100.

Величина значимости показателя оценки – 70%

Коэффициент значимости показателя оценки – 0,7%

Предложения участников закупки:

Участник 1- 1 000 000 сум

Участник 2 - 900 000 сум

Участник 3 – 850 000 сум C_{min}

$$CB_i = \frac{C_{min}}{C_i} \times 100$$

	Показатель участника	Количество баллов	Рейтинг заявки
Участник 1	1 000 000	85 баллов	59,5 балла
Участник 2	900 000	94 баллов	65,8 балла
Участник 3	640 000	100 баллов	70 балла

Следующий пример

Источники информации должны вызывать доверие и подтверждаться соответствующими расчетами.

Используемая формула:

$$НМКЦ^{рын} = \frac{V}{n} * \sum_{i=1}^n u_i \quad (2)$$

Где:

v – объем товара;

n – число значений в расчете;

C_i – цена товара с номером i .

Рассмотрим пример расчета НМКЦ.

Таблица 2. Метод сопоставимых рыночных цен.

Объект закупки	Ед.изм.	Кол-во	Источник информации о цене			Однородность совокупности значений			
			Коммерческое предложение №1	Коммерческое предложение №2	Коммерческое предложение №3	Средняя арифметическая цена	Средняя квадратичное отклонение	Коэффициент вариации цен V (%) (не должен превышать 33%)	Расчет НМКЦ
Товар 1	усл.ед	1	142671,00	163414,00	153874,00	153319,67	10382,60	6,77	153319,67
Товар 2	усл.ед	1	263267,00	272141,00	287374,00	274260,67	12192,48	4,45	274260,67
Товар 3	усл.ед	1	140768,00	156831,00	157837,00	151812,00	9577,60	6,31	151812,00

Нормативный метод

Формула:

$$\text{НМКЦ}^{\text{норм}} = v_{\text{Цпред}} \quad (3)$$

Где:

V – объем товара;

$\text{Ц}_{\text{пред}}$ – предельная цена единицы товара.

Таблица 3

Нормативный метод

Объект закупки	Ед.изм	Кол-во товара	Предельная цена, сум/ед.	НМКЦ
Товар 1	усл.ед	100	810,52	81052,00
Товар 2	усл.ед	5	9678,35	48391,75

Тарифный метод

Используется, когда цены на товары регламентируются на государственном или местном уровне. Источник информации – сведения о тарифах, размещенные на официальных сайтах или в печатных изданиях государственных организаций.

Формула:

$$\text{НМКЦ}^{\text{тариф}} = v_{\text{Цтариф}} \quad (4)$$

Где:

V – объем товара;

$\text{Ц}_{\text{пред}}$ – установленная на государственном или корпоративном уровне цена [4].

Таблица 4. Тарифный метод.

Объект закупки	Ед.изм	Кол-во товара	Предельная цена, сум/ед.	НМКЦ
Товар 1	м3	100	31,02	3102,00

ВЫВОДЫ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Определение надежных поставщиков для государственных нужд является ключевым аспектом обеспечения эффективного функционирования государственных органов и выполнения государственных программ. Для этого применяются различные способы и методы, которые оценивают потенциальных поставщиков с точки зрения их надежности, качества предлагаемых товаров или услуг, а также соответствия законодательным требованиям и стандартам. Критерии выбора надежных поставщиков включают следующие аспекты:

Финансовая устойчивость и надежность — оценка финансового состояния поставщика, его способности выполнять контрактные обязательства без финансовых затруднений.

Опыт и репутация — анализ опыта работы поставщика на рынке, отзывов и рекомендаций от других заказчиков, уровня профессионализма и исполнительности.

Качество продукции или услуг — оценка соответствия предлагаемых товаров или услуг требованиям и стандартам, уровня сертификации и соблюдения нормативных актов.

Цена и условия поставки — сравнение предложенных цен поставщиков на аналогичные товары или услуги, а также условий поставки и сроков выполнения заказа.

Методы оценки и выбора надежных поставщиков могут включать проведение конкурентных процедур (тендеров или аукционов), использование квалификационных критериев, а также проведение предварительной проверки и аудита потенциальных поставщиков.

Список использованных литератур

1. Закон республики Узбекистан «О Государственных закупках» от 22.04.2021 г. № ЗРУ-684 [дата обращения 25.03.2024].
2. Smith, J. (2020). "Effective Supplier Selection Criteria for Government Contracts." Public Procurement Review, 15(2), 45-62, [дата обращения 20.04.2024].

3. Иванов, А.Б. (2020). «Оценка надежности поставщиков в государственных закупках: методы и критерии.» Вестник государственных закупок, 5(1), 78-92, [дата обращения 20.05.2024].
4. Петров, В.Г. (2019). «Финансовая устойчивость поставщиков как фактор выбора в государственных заказах.» Экономика и управление, 14(3), 112-125, [дата обращения 20.04.2024].
5. Сидорова, О.Н. и др. (2018). «Методы оценки качества продукции поставщиков в государственных закупках.» Вестник государственных закупок, 3(2), 45-60, [дата обращения 20.06.2024].

CHAKANA SAVDO KORXONALARIDA REKLAMA FAOLIYATINI TASHKIL ETISH

Samadov Asqarjon Nishonovich,

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Marketing kafedrası professori, i.f.n.

Annotatsiya: Ushbu maqolada chakana savdo korxonalarida reklama faoliyatini tashkil etishning ahamiyati va samaradorligi yoritilgan. Reklama iste'molchilarning xabardorligini oshirish, brendni tanitish va savdo hajmini ko'paytirish uchun muhim vosita hisoblanadi. Zamonaviy texnologiyalar va raqamli marketingning roliga alohida e'tibor qaratilgan. Ushbu tadqiqot natijalari chakana savdo korxonalariga samarali reklama kampaniyalarini ishlab chiqishda yordam beradi va bozor raqobatbardoshligini oshirishga ko'maklashadi. Tadqiqotda muvaffaqiyatli reklama kampaniyalari misol sifatida kiritilgan bo'lib, ularning natijalari amaliy ahamiyatga ega. Natijada, chakana savdo sohasida reklama faoliyatining strategik yondashuvlari va innovatsion usullari haqida chuqur bilimlar taqdim etadi.

Kalit so'zlar: chakana savdo, reklama, tekis reklama, transparantlar, plakat, vitrina, rasm, viveska, do'kon.

Abstract: This article emphasizes the importance and effectiveness of organizing advertising activities in retail enterprises. Advertising is considered an essential tool for increasing consumer awareness, brand recognition, and sales. Special attention is given to the role of modern technologies and digital marketing. The results obtained from this research will help retail companies develop effective advertising campaigns and enhance their competitiveness in the market. The study includes examples of successful advertising campaigns and their results, which have practical significance. Ultimately, this work provides in-depth knowledge of strategic approaches and innovative methods of advertising in the retail sector.

Key words: retail, advertising, flat advertising, transparencies, poster, showcase, picture, viveska, shop.

Аннотация: В данной статье подчеркивается важность и эффективность организации рекламной деятельности на предприятиях розничной торговли. Реклама рассматривается как важный инструмент повышения осведомленности потребителей, узнаваемости бренда и увеличения продаж. Особое внимание уделяется роли современных технологий и цифрового маркетинга. Результаты, полученные в ходе данного исследования, помогут предприятиям розничной торговли разработать эффективные рекламные кампании и повысить конкурентоспособность на рынке. В исследование включены примеры успешных рекламных кампаний и их результаты, что имеет практическое значение. В итоге работа обеспечивает глубокие знания стратегических подходов и инновационных методов рекламы в сфере розничной торговли.

Ключевые слова: розничная торговля, реклама, плоская реклама, прозрачные пленки, плакат, витрина, картина, вивеска, магазин.

KIRISH

Chakana savdo sektori zamonaviy iqtisodiyotning muhim komponentlaridan biri bo'lib, iste'molchilarning talab va xohishlariga javob berish orqali iqtisodiy o'sishga katta hissa qo'shadi. Ushbu sohada reklama faoliyati brendni tanitish va iste'molchi xabardorligini oshirish uchun asosiy vosita hisoblanadi. Reklama nafaqat mahsulot va xizmatlar haqida ma'lumot taqdim etadi, balki brend imijini shakllantirish va mijozlar bilan mustahkam aloqalar o'rnatishga xizmat qiladi.

Reklama faoliyatining samarali tashkil etilishi chakana savdo korxonalarining muvaffaqiyatini belgilovchi omil sifatida qaraladi. Raqobatning kuchayishi va iste'molchilarni jalb qilishning yangi usullarini izlash sharoitida, chakana savdo korxonalari innovatsion yondashuvlarni qo'llash orqali o'z reklama strategiyalarini takomillashtirishga majburdirlar. Zamonaviy texnologiyalar va raqamli marketingning rivojlanishi reklama faoliyatini yanada samarali va maqsadli olib borishga imkon beradi.

Ushbu ilmiy maqolada chakana savdo korxonalarida reklama faoliyatini tashkil etishning ahamiyati, zamonaviy tendensiyalar, muammolar va yechimlar tahlil qilinadi. Maqola davomida reklama strategiyalarining turlari, ularning samaradorligini oshirish usullari va muvaffaqiyatli reklama kampaniyalaridan olingan tajribalar keltiriladi. Bu orqali, chakana savdo sohasida reklama faoliyatining rolini chuqurroq tushunish va uning samaradorligini oshirish uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqish maqsad qilinadi. Ushbu tadqiqot ishi chakana savdo korxonalarining raqobatbardoshligini oshirishda reklama faoliyatining strategik ahamiyatini ochib beradi.

Chakana savdo reklamasi chakana savdo korxonasi (do'kon)ning o'zini va undagi mahsulotlarni reklama qilishdan iborat. Chakana savdo reklamasi bevosita ishlab chiqaruvchi korxona, vositachi korxona, ulgurji savdo korxonasi va chakana savdo korxonasi tovar aylanmasida mavjud tovarlar bilan bog'liq. Chakana savdo

korxonasi va undagi tovarlar reklamasi do'kon tashqarisida ham, uning ichkarisida ham amalga oshiriladi. Do'kon reklamasi tashqi vositalari qatoriga plakat va afishali reklama taxtalari, viveskalar, do'konning tashqi bezaklari, tashqi vitrinalar kiradi. Do'kon ichki reklamasi asosiy vositalari esa savdo zali interyeri, tovarlar namoyishi, reklama yo'l ko'rsatkichlari, plakatlar va afishalar, shuningdek, do'konda radio orqali reklama, yangi oziq-ovqat mahsulotlarini tatib ko'rish kabi reklama tadbirlaridir.

Hozirgi kunda mamlakatimizda chakana savdo korxonalari turlari ko'payib bormoqda. Jumladan, yirik supermarketlar, savdo markazlari, ixtisoslashgan savdo do'konlari, firma do'konlari va minimarketlar soni yildan-yilga oshib bormoqda. Shuningdek, magistral ko'chalar va jamoat transporti bekatlaridan chetda, chorrahalarda, kvartal ichkarilarida, ba'zida esa yerto'lalarda ham ularga joy ajratilgan ko'plab chakana savdo korxonalari barpo etilmoqda. Bu esa aholiga savdo xizmati ko'rsatishning yuksalishi va savdo madaniyatining oshishiga olib kelmoqda.

Yangi tashkil etilayotgan chakana savdo korxonalari faoliyatining boshlang'ich davrida reklama vositalari bilan potensial xaridorlar e'tiborini jalb qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu maqsadda odamlar gavjum joylarda, chorrahalarda va magistral ko'chalarda aholining chakana savdo korxonasi haqida xabardor bo'lishi uchun reklama plakatlar yopishtirilgan reklama taxtalari o'rnatiladi (mahalliy hokimiyatlar bilan kelishilgan va mos ravishda to'lov amalga oshirilgan holda).

Plakatlar odatda qog'oz, xolst yoki fanerda bajarilib, qisqa matn va yozuvli rasmlardan iborat bo'ladi, afishalar esa faqat reklama matnlaridan tashkil topadi. Reklama taxtalarida joylashtiriladigan plakat va afishalar bir vaqtning o'zida sodda bo'lishi va ko'zga yaqqol tashlanib, potensial xaridorlarning e'tiborini jalb qila olishi lozim. Ko'chada joylashtiriladigan afisha matni qisqa, uning shriftlari yirik bo'lishi, fon va harflar rangi esa bir-biridan keskin farq qilishi kerak.

Rang bilan bog'liq qarorlar turlicha bo'lishi mumkin. Quyidagi rang birikmalari tavsiya etiladi: qora rang sariq yoki oq rang bilan, qizil rang oq yoki yashil rang bilan, oq rang yashil rang bilan uyg'unlashadi. Yoruqlikni aks ettiradigan va qorong'uda yorqin tura oladigan lyuminessent bo'yoqlardan foydalanish mumkin. Badiiy bezash usullari bo'yicha ko'cha plakatlar chizilgan yoki fotosuratlar yordamida bajarilishi, shuningdek, fotosurat va rasmlar kompozitsiyasini ifodalashi mumkin. Tuzilishi jihatidan reklama taxtalari tekis (yassi) va bo'rtma (yaqqol) ko'rinishda bo'ladi. Tekis reklama taxtalari fanera yoki ingichka tunuka bilan qoplanadi, ba'zida esa ramkaga tortilgan mato ishlatiladi. Bo'rtma reklama taxtalari prizma, kub va boshqa ko'pyoqlik shakllarida bo'lib, ular aylanadigan qilib o'rnatilishi mumkin. Ular do'konga kiraverish oldidagi keng yo'laklarda joylashtiriladi. Bunday reklama taxtalarini o'rnatishdan maqsad – o'tib ketayotgan yo'lovchilar e'tiborini jalb qilish va ularni tovar xarid qilishga undashdir.

Potensial xaridorlar e'tiborini jalb qiladigan kichik ko'chma reklama taxtalari do'kon oldida o'rnatilib, sotilayotgan tovarlar assortimenti va yangi tovarlarni tatib ko'rish haqidagi e'lonlardan iborat bo'ladi. Mustahkamroq bo'lishi uchun ular ikkiyoqlama qilinadi va yo'lakka chayla ko'rinishida o'rnatiladi. Matn ikkala tomondan ham shunday joylashtiriladi, do'kon yonidan o'tib ketayotgan va yo'lining qarama-qarshi tomonidan kelayotgan odamlar uni bemalol ko'ra oladi. Bunday statsionar va ko'chma reklama taxtalari ixtisoslashgan do'konlar uchun samaraliroq bo'ladi (masalan, "Ehtiyot qismlar", "Xo'jalik mollari" va h.k.).

Shunday qilib, ko'chadagi reklama taxtalarida joylashtiriladigan reklama e'tiborni o'ziga jalb qiladigan, qisqa, tushunarli va oson o'qiladigan bo'lishi lozim.

Ko'chadagi reklama taxtalariga yopishtirilgan plakat va afishalar yomg'irli kunlarda ham saqlanib qolishi uchun material tanlashda e'tibor qaratish, shuningdek, ularni avtomobillar, daraxtlar va boshqa narsalar to'sib qo'ymasligini ta'minlash lozim. Transparentlar vaqtinchalik reklamadir. Ular do'konga kiraverishda yoki ko'chadagi ustunlarda reklama kampaniyasi, ko'rgazma-savdo o'tkazilishi yoki yangi do'kon ochilishida joylashtiriladi. Do'konga tashrif buyurishga da'vat etuvchi transparent chiroyli ko'rinishga ega bo'lishi zarur. Buning uchun, odatda, oq, sariq yoki qizil rangdagi matolar tanlanadi, chunki bu ranglar fonida yozilgan boshqa rangdagi harflar aniq ko'rinadi.

Reklama matnlarining bir necha turi mavjud: axborot beruvchi, eslatib turuvchi, ta'sir ko'rsatuvchi va ishontiruvchi. Axborot beruvchi matnlar oddiy, qisqa va aniq bo'lishi kerak; eslatib turuvchi matnlar – qisqa; ta'sir ko'rsatuvchi matnlar esa tovar nomini ko'p marta takrorlaydi. Ishontiruvchi matnlar emotsional shaklda e'tiborni tovarning afzalliklariga qaratadi.

Reklama taxtalari va reklama varaqalarida joylashtiriladigan asosiy elementlar matn va rasmlardir. Ular orqali reklama ma'lum bir g'oya va axborotni odamlarga yetkazadi. Matn taklifning mohiyatini bayon qiladi, rasm esa ko'rish orqali qabul qilinadigan obraz bilan to'ldiradi, lekin aslo uning mazmunini takrorlamaydi. Reklama e'lonlarining elementlari qatoriga reklamaga emotsional ruh baxsh etadigan, uning ta'sirini kuchaytiradigan shrift va rang ham kiradi. Reklama taxtalarida bu elementlarning barchasi birgalikda yoki alohida holatda qo'llanilishi mumkin. Reklama matni, qoidaga ko'ra, sarlavha, izoh va xulosadan iborat bo'ladi. Sarlavha (slogan) matnga e'tiborni jalb qiladi va xaridorni qiziqtiradi. Izohning maqsadi – reklama qilayotgan obyektning foydaliligini isbotlovchi dalillar keltirishdir. Xulosa xaridorlarni taklif etilayotgan tovarni xarid qilishga ishontirishi lozim.

Aniqlanishicha, odamlar sarlavhani matnga qaraganda besh marta ko'proq o'qiydi; ko'pchilik esa faqat sarlavhaga ko'z yugurtirib chiqadi, xolos. Reklama qilinayotgan tovardan foyda olishni (sog'liqni mustahkamlash, oshxona mehnatini yengillashtirish va h.k.) va'da qiladigan sarlavhalar doimo boshqalardan samaraliroq bo'ladi. Sarlavha nimani ifodalamoqchi ekanini aniq ifodalashi kerak. Sarlavha nuqta bilan yakunlanmasligi lozim. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, 10 va undan ortiq so'zdan iborat bo'lgan sarlavhalar qisqa sarlavhalarga qaraganda yodda yomonroq qoladi. Agar sarlavha sitatadan iborat bo'lsa va qo'shtirnoq ichida keltirilsa, uning yodda qolinishi 28% ga ortadi. Noodatiy sarlavhalar muvaffaqiyatli bo'ladi. Masalan: «Agar siz o'zingiz nima qilishni bilmasangiz, keling, bizda bu narsa bor».

1. E'tiborni jalb qilish va ushlab qolishga intiling. Jalb etuvchanlik bo'yicha sarlavhalarni quyidagi turlarga ajratish mumkin:

- tovar ustunligini ko'rsatadigan sarlavha;
- yangilik yoki anonsdan iborat bo'lgan sarlavha;
- qiziqish uyg'otadigan sarlavha.

Eng yaxshi sarlavhalar ushbu uchala tarkibiy qismni o'zida mujassam etadi. Matn ko'plab reklama vositalarining eng muhim tarkibiy qismi hisoblanadi va, odatda, reklama xabarining asosiy mazmunini ochib beradi. Reklama matnini ishlab chiqishda tamoyillar asos qilib olinadi va ularga shak-shubhasiz amal qilish zarur.

Reklama matni o'zining tashqi ko'rinishi, sarlavhasi (slogani) bilan potensial xaridorni jalb qilishi, izohi bilan uni qiziqitirib qo'yishi va xulosasi bilan uni taklif etilayotgan tovarni xarid qilishga ko'ndirishi lozim. Reklama qiymati yuqori bo'lgan, his-tuyg'ularni uyg'otuvchi, obraz hosil qiluvchi so'zlar alohida ajratib ko'rsatilishi lozim.

Fikringizni oddiy ifodalayotganingizga ishonch hosil qiling. Imkon qadar har qanday kishi tushunishi mumkin bo'lgan oddiy so'zlar va qisqa gaplardan foydalaning. Texnik atamalar va keng tarqalgan so'zlardan foydalanish lozim, ammo murakkab va kam uchraydigan so'zlardan qoching. «Ishonchimiz komilki...», «...deb hisoblaymiz», «Ajoyib, fantastik...» kabi iboralarni ishlatmang.

Fikringizni qiziqarli tarzda bayon qiling. Matn maroqli va qiziqish uyg'otuvchi bo'lishi kerak. Uzundan uzoq va zerikarli sanab chiqishlardan saqlaning. O'quvchilarni tovarlarning o'zi emas, balki ulardan olinadigan foyda qiziqitiradi. O'tkir va yumoristik matnlar eng yaxshi taassurot qoldiradi.

Fikringizni to'g'ridan-to'g'ri, aniq bayon qiling. So'zlarni tejang va keraksiz so'zlarni, ayniqsa, sifatlarni olib tashlang. Fikringizni qisqa va lo'nda ifodalang.

Fikringizni tasdiqlovchi tarzda bayon qiling. Inkori qiluvchi ifodalardan saqlaning. Masalan: "Bu imtiyozli taklifni qo'ldan chiqarmang!" deb emas, balki "Imtiyozli taklif! Buyurtma bering!" deb yozing. Matnda shubhaga o'rin qolmasin.

Sog'lom fikrga tayaning. O'rtacha aqliy qobiliyatga ega odamlar sizning asosiy fikringizni tushunib olishiga ishonch hosil qiling.

Qisqa gapiring. Qisqa matnlar o'quvchilarga ko'proq qiziqarli bo'ladi. Matnga bo'lgan asosiy talab – qisqalik va aniqlikdir. Ya'ni, minimum so'z bilan maksimum axborot berishga intiling. Faqat eng kerakli ma'lumotni yozib, matnni yanada qisqa va aniq qilishga harakat qiling.

Original bo'ling va boshqalardan farq qiling. Noodatiy murojaatlar o'quvchilarning e'tiborini jalb qilishda muhim rol o'ynaydi. Sarlavha, rasm, matn va e'lon shakli noodatiy bo'lishi mumkin. Ammo noodatiylik va bema'nilik o'rtasidagi chegarani aniqlab olish zarur.

Dalillar va asoslarni ta'kidlab ko'rsating. Reklama murojaatida asosiy g'oyalarni ta'kidlab, ularni o'quvchilar ongida mustahkam joylashtiring. Biroq hammaga ma'lum haqiqatlar matnda takrorlanmasligi kerak, chunki ular o'qilmaydi.

O'quvchiga nima qilish kerakligini tushuntiring. Reklama muayyan va ijobiy ko'rsatmalar bilan o'quvchini yo'naltirishi kerak. Ushbu tamoyillar, masalan, davriy matbuotda reklama tayyorlashda qo'llanilishi mumkin.

Reklama uchun ko'plab xilma-xil shriftlar mavjud. Har bir shrift o'z nomiga ega bo'lib, turli variantlarga ega bo'lishi mumkin. Bitta garnituraning o'zida (harflar va belgilar uslubida) shriftlar yarim qalin, kursiv, qalin, qalin kursiv, yarim qalin ingichka va yarim qalin ingichka kursiv bo'lishi mumkin. Bu ko'plab shriftlardan har bir holat uchun optimal tanlov qilish reklama sohasidagi mutaxassis-rassomlar qo'lidan keladi. Shu bilan birga, bezakchilar va do'konning boshqa xodimlari ham shriftlardan foydalanish bo'yicha umumiy bilimlarga ega bo'lishi kerak. Shrift o'quvchining e'tiborini jalb qilishi va unga matnni o'qishda fikrni to'plab olishga va eng muhim dalillarni ajratishga yordam berishi lozim.

Shriftning har bir turi matnga o'ziga xos emotsional tus beradi. Shrift tanlashda e'tibor berish kerakki, u reklama qilinayotgan tovarning xususiyatlariga mos kelishi zarur. Masalan, chetlari yumaloq va kontrastli chiziqlarga ega murakkab rasmi shriftlar yordamida mahsulotning yengilligi va nafisligini ta'kidlash mumkin. Chetlari to'rtburchak va oddiroq shriftlar esa predmetning oddiyligi, mustahkamligi va ishonchliligini aks ettirib, matnlarda foydalanish uchun ko'proq mos keladi.

Inson ko'zi harflarni alohida idrok qilmasdan, balki butun so'z va harf birikmalarini idrok qiladi. Ko'zning harf guruhlarini va ularning shakllarini qamrab olish xususiyati o'qish tezligini oshiruvchi yoki sekinlashtiruvchi omil hisoblanadi. Shu sababli, shrift turi bilan birga uning hajmi, harflar va satrlar orasidagi masofa, satr uzunligi va matnning sahifadagi joylashuvini ham to'g'ri tanlash zarur. Matnni idrok etishda yozuvning bo'yoq rangi ham muhim rol o'ynaydi. Katta hajmdagi reklama vositalarida (e'lonlar, o'rovlar, varaqalar) fon va matn rangi aniqligiga alohida ahamiyat berish kerak. Reklama taxtalaridagi matn bezagida quyidagi jihatlarga e'tibor berish kerak: harf shakli va o'lchami reklama qilinayotgan obyekt xususiyatlariga va varaq maydoniga mos kelishi lozim. Eng yaxshi variant – bir xil garnituraning (shrift turining) turli kenglikdagi (o'lchamdagi) variantlarini ishlatishdir. Bo'yoq rangini to'g'ri tanlash reklama matnining emotsional ta'sirini oshirishga yordam beradi. Fon va shrift rangi bir-biridan keskin ajralib turishi kerak – shrift fondan qanchalik ajralib tursa, u shunchalik oson o'qiladi va tushuniladi.

Tasvir (rasm) reklama vositalarining tarkibiy elementlari orasida muhim o'rin tutadi. Tasvir ko'pincha reklama matnining ta'sirini kuchaytiradi, ayrim hollarda esa uning o'rnini qisman yoki to'liq bosadi. Tasvir fotosurat yoki diapozitiv shaklida bo'lishi mumkin. Reklama rasmda grafik va rassomlik texnikasidan foydalanish keng tarqalgan. Rasmlar oq-qora yoki rangli bo'lishi, qalam, mo'yqalam, ko'mir va boshqa texnikalar yordamida yaratilishi mumkin. Reklama tasvirlari ko'pincha yumoristik obrazlarni ifodalaydi. Biror detalni bo'rttirib ko'rsatish, jonivor va jonsiz predmetlarni insoniy xususiyatlar bilan tasvirlash, harakat va holatni uyg'unlashtirish, so'z o'yinini rasm bilan kuchaytirish va shu kabi usullar qo'llanadi.

Agar predmetning tuzilishi, shakli, mayda detallari, materiali yoki rangi aniq ko'rsatilishi zarur bo'lsa, fotosuratlardan foydalanish tavsiya etiladi. Ularda reklama qilinayotgan mahsulotdan tashqari, uning iste'mol qilish usullari, alohida xususiyatlari va jalb etuvchi jihatlari ham namoyish etilishi mumkin. Fotosurat odamda u reklamadan oladigan ma'lumotlar ishonchligi borasida hech qanday shubha qoldirmaydi. Shu sababli, bunday reklamaga xaridor o'zgacha ishonch bilan munosabatda bo'ladi. Fotosuratlardan batafsil matnli izoh talab qilmaydigan tovarlar, masalan, kiyim-kechak reklamasida foydalanish eng samarali hisoblanadi. Reklama maqsadlarida predmetning real bo'yoqlari va tusini ifodalash imkonini beruvchi rangli fotosuratlardan foydalanish ayniqsa unumli bo'ladi. Do'kon tomonidan reklama maqsadlari uchun foydalaniladigan fotosurat va rasmlar plakatlarni shunday joylashtirish kerakki, ular yog'in-sochinlardan va quyosh nuridan aziyat chekmasin.

Aniqlanishicha, rasmlarga berilgan izohlarni o'qiydiganlar soni matnni o'qiydigan kishilarga qaraganda ikki baravar ko'p ekan. Har bir rasm izohida tovar xaridor uchun keltirishi mumkin bo'lgan foyda asoslab berilishi lozim. Tasvirlarga qo'yiladigan talablar quyidagilardan iborat:

Tasvir o'quvchida qiziqish uyg'otishi kerak;

Fotosuratlar va rasmlarda telereklama orqali yaxshi tanish bo'lgan obrazlardan foydalanish reklamaning esda qolarligini ta'minlaydi;

Tasvirlar oddiy bo'lishi va detallar bilan ortiqcha to'ldirilmasligi lozim;

Agar reklama xabari ayollar uchun mo'ljallangan bo'lsa, rasmda erkak emas, ayol tasvirlangan bo'lishi kerak;

Rangli fotosuratlar hatto 50 foizga oq-qora bo'lsa ham, uning esda qolinishi 100 foizga yuqori bo'ladi.

Oziq-ovqat mahsulotlarini reklama qilishda tayyor taomni reklama qilish kerak, uning tarkibidagi elementlarni emas. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilar avvalo rasmlarga, keyin sarlavhaga, so'ngra matnga e'tibor qaratishadi. Materialni ham shunday tartibda taqsimlash kerak: eng yuqorida rasm, uning ostida sarlavha, undan keyin matn. Agar sarlavha rasmdan tepada bo'lsa, matnning qabul qilinishi *10 foizga* pasayadi. Matnni hamma ham o'qimaydi, lekin rasm ostidagi yozuvlarni barcha o'qiydi. Shu sababli, izohsiz rasmlar qoldirilmasligi kerak.

Do'konning tashqi ko'rinishi, rang va yoritilishi potentsial xaridorlar e'tiborini va ularning tashrifini oshiradigan muhim omillar sanaladi. Yorqin, ko'zga tashlanib turadigan, yaltirab turadigan va toza vitrina beixtiyor odamlar e'tiborini jalb qiladi va ularda do'konga kirish istagini uyg'otadi. Hozirgi paytda yo'lovchilar e'tiborini jalb qilish uchun quyidagi usuldan foydalaniladi: mayda, kam quvvatli lampochkalar do'kon yonida o'sadigan daraxtlarga o'raladi va bu beixtiyor odamlarda bayramona kayfiyat uyg'otadi. Bunday girlyandalar narxi 1 metri o'rtacha 3 dollar, tayyor girlyanda setkalari – 90 dollar, yorituvchi "yomg'ir"ning 1 kv.metri esa 40 dollar turadi. Do'konlar viveskalarini bezash borasida ma'lum talablar mavjud.

Viveskalar savdo korxonasining tashqi reklama turlaridan biri hisoblanadi. Ular do'konning joylashuvi va uning tovar profilini bilib olinadigan mo'ljal bo'lib xizmat qiladi. Joylashuvi bo'yicha viveskalar old tomonda (fasadda), tomning tepasida, bino burchagida, frontonga oid, bino qismlarini bir-biridan ajratuvchi yonmaydigan devorda joylashtiriladi. Viveskaning turi bino turiga, arxitektura yechimiga, yondagi binolarga nisbatan joylashuviga, odamlar oqimi yo'nalishiga, shuningdek, do'kon faoliyati va uning moliyaviy holatiga bog'liq bo'ladi.

Fasad viveskasi qoidaga ko'ra, yorug'lik reklamasi bo'ladi va binoning old tomonida joylashtiriladi. Viveska bevosita do'konga kiraverish ustida yoki devor bo'ylab uning frontonida yoki kronshteynga perpendikulyar ravishda joylashtirilishi mumkin. Do'kon viveskasi kam so'zli bo'lishi va uning tovar profilini aniq aks ettirishi

lozim. Viveska karkasini (fonini) tayyorlash uchun materiallar metall, shisha, plastmassa bo'lishi mumkin. Harflar va dekorativ elementlar karkas sirtiga bo'yoqlar bilan chiziladi yoki yog'och, gips, polistirol, penoplast, metall dan qoplama detallar bilan mustahkamlanadi. Viveska bezalishi jalb etuvchan bo'lishi lozim, bunda metall va yog'ochga naqsh berishdan foydalaniladi. Kichik ixtisoslashgan do'kon devoriga perpendikulyar o'rnatilgan va etik ko'rinishidagi (oyoq kiyim do'koni uchun), patir ko'rinishidagi (non do'koni uchun), yo'lakning har tomonidan yaxshi ko'rinish turadigan hajmli viveska original ko'rinishga ega bo'ladi. Bunday viveskalar savdo korxonasining individualligini ko'rsatishga imkon beradi va xaridorlar e'tiborini jalb etishga xizmat qiladi. Viveskadagi matn yaqin masofadan ham, uzoqdan ham oson o'qiladigan bo'lishi lozim. Shu sababli, harflar hajmi, shuningdek, viveskaning o'lchami uni yo'lovchilar ko'rishi mumkin bo'lgan masofani hisobga olgan holda tanlanadi. Harflar va rasmlar rangi fonga nisbatan keskin ajralib turadigan darajada tanlanadi. Viveska uchun shrift oddiy va aniq bo'lishi lozim. Bosh harflar, ayniqsa, qiya yoziladigan shriftlar tavsiya etilmaydi. Viveska matnini butun fasad bo'ylab cho'zmaslik kerak, chunki bu holatda harflar bir-biridan uzoqlashib ketadi, matn esa o'qish qiyinlashadi.

Savdo korxonalarining viveskalari namunaviy va individual bo'lishi mumkin. Do'kon nomining namunaviy viveskalari kenglik va uzunlik nisbatlarida, shriftlar yozilishi va ranglarda bir xillik, konstruksiya umumiy tamoyili bilan ajralib turadi. Individual viveskalar savdo korxonasining firma nomini ko'rsatish uchun qo'llanadi. Bunday viveskalar qoidaga ko'ra, shakl va konstruksiyaning originalligi, materiallarni tanlash o'ziga xosligi, rasm va ranglar uyg'unligi bilan ajralib turadi. Chakana savdoda yorug'lik viveskalari keng qo'llaniladi. Nur sochadigan viveskalar o'zi yorug'lik chiqaradi va kunning qorong'i paytida yozuvlarni osonlik bilan o'qishga imkon beradi. Yoritiladigan viveskalar ularga yo'naltirilgan yorug'lik yordamida yozuvlarni o'qishga imkon beradi. Yorug'lik viveskalari gorizontal va vertikal holda qilinadi. Vertikal viveskalar ko'pincha kronshteynlarda uy devoriga perpendikulyar holda mustahkamlanadi. Kronshteynda chiqib turadigan viveskalar odatda yo'lak bo'ylab qarama-qarshi yo'nalishda harakat qilayotgan yo'lovchilarning ham ko'ra olishi uchun ikki tomonlama qilinadi. Viveskalarda yorug'lik manbai sifatida cho'g'lanma lampalar, lyuminessent lampalar, gaz-svet trubkalari va nur sochadigan materiallar qo'llanadi. Ta'kidlash joizki, gaz-svet trubkalari ancha nozik bo'lib, tez-tez buziladi va hozirgi paytda ulardan foydalanish keng ommalashmagan.

Yozuvni uzoqdan o'qish mumkinligi yorug'lik viveskasining do'kon binosining devorida joylashtirilgan o'rniga bog'liq bo'ladi. Shisha bilan qoplangan gaz-svet viveskasi eng qulay va amaliy natija beradigan hisoblanadi. U devor fasadiga o'rnatiladi yoki uning yuzasidan chiqib turadi. Gaz-svet viveskalaridan tashqari hozirgi paytda turli rangdagi oynasimon plastmassa, plastik, yoritiladigan va qoplama rangli harflar bilan metall bloklar keng qo'llanmoqda. Bloklar turli shaklda yasiladi: kub, parallelepiped, prizma, silindr ko'rinishida. Yarim shaffof materiallardan yasalgan bloklardagi yozuvlar blokning ichki tomonidan bo'yoqlar bilan bajarilib, oynasimon plastmassadan applikatsiyalar ko'rinishida yopishtiriladi yoki trafaretli bosma yordamida yuzasiga bosiladi. Metall bloklarda harflarning silueti qirqib yasiladi. Do'kon fasadidagi yorug'lik viveskalarida matn cho'zib yuborilmasligi, shu bilan birga, harflar o'rtasidagi oraliq harfning yarmidan kam bo'lmasligi, so'zlar o'rtasida esa – harf kengligidan kam bo'lmasligi lozim, chunki yaqin joylashtirilgan harflar yon tomondan qaraganda bitta yaxlit yorug'lik polosasi bo'lib ko'rinadi. Harflar kengligi va balandligining eng yaxshi nisbati 1:5 hisoblanadi.

Viveskada yonib turadigan eng samarali rang oq rang hisoblanadi, undan keyingi o'rinlarda yashil, sariq, ko'k va to'q sariq ranglar turadi. Yorug'lik viveskasi uchun harflar metall (po'lat, latun), plastmassa va h.k.dan yasilishi mumkin. Tuzilishi bo'yicha harflar yarim bo'rtma (orqa yoki old devorsiz), bo'rtma, shuningdek, yarim shaffof plastmassadan yasalgan yoki old tomoni kesik shakldagi quti ko'rinishida bo'ladi.

Viveska harflari bino devorining o'ziga o'rnatilishi mumkin, biroq ular metall, shisha yoki plastmassadan yasalgan ekran fonida samaraliroq ko'rinadi. Ekran va uning fonidagi harflar bir-biridan rangi bo'yicha keskin farq qilishi lozim. To'q rangli harflar och rangli fonda yaxshiroq o'qiladi (masalan, qora rangli harflar oq yoki sariq fonda, ko'k rangli harflar oq fonda). Agar fon to'q rangli, harflar esa och rangli bo'lsa, ularni biroz kattaroq o'lchamda qilish kerak, chunki rangga to'yingan fon harflarning aniq-ravshanligini pasaytiradi. Bu holatda quyidagi ranglar uyg'unligi maqbul hisoblanadi: sariq rangli harflar qora fonda, qizil rangli harflar qora fonda, oq rangli harflar qizil fonda. Harflarning aniq-ravshanligi quyidagi ranglar uyg'unligini ma'qul ko'radi: qora fonda sariq harflar, qora fonda qizil harflar, qizil fonda oq harflar. Agar metall dan yasalgan viveska ko'zda tutiladigan bo'lsa, harflar siluetlari to'g'ri metall ekranning o'zida kesiladi, tirqishlar esa oppoq yoki och rangdagi oynasimon shisha bilan yopilib, ularning ostiga cho'g'lanma lampasi yoki lyuminessent lampalar o'rnatiladi.

Do'kon yorug'lik viveskasi samarasini kuchaytirish uchun harflarning navbatma-navbat yonib-o'chishini ta'minlaydigan vositalardan foydalanish orqali harflarning go'yoki harakatlanish usuli qo'llaniladi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Chakana savdo korxonalarida reklama faoliyatini tashkil etish bo'yicha ko'plab tadqiqotlar mavjud. Philip Kotler va Kevin Lane Keller singari marketing mutaxassislari reklamani iste'molchi xulq-atvoriga ta'sirini,

korxona brendini kuchaytirishdagi rolini chuqur o'rganganlar. Ularning fikricha, samarali reklama korxonaga iste'molchilarning ishonchini qozonish va savdo hajmini oshirish imkonini beradi. Mahalliy olimlar, jumladan, Axmedov M. va Maxamadaliyev B. reklama strategiyalarini ishlab chiqish va uni amalga oshirish usullarini tahlil qilib, chakana savdo korxonalarida reklama samaradorligini oshirish yo'llarini taklif etishgan. Ularning tadqiqotlarida ijtimoiy tarmoqlar va raqamli reklamanning samaradorligi, shuningdek, iste'molchi xulq-atvori va reklama faoliyatining o'zaro bog'liqligi yoritilgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda chakana savdo korxonalarida reklama faoliyatining samaradorligini o'rganish uchun amaliy va statistik usullar qo'llanildi. Dastlab so'rovnoma va intervyular yordamida iste'molchilarning reklama turlariga munosabati o'rganildi. Shuningdek, mahalliy chakana savdo korxonalarida reklama xarajatlari va savdo hajmi o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash uchun regresiya tahlili va korrelyatsion tahlil usullari qo'llanildi.

Tadqiqotda, shuningdek, ijtimoiy tarmoqlar, ommaviy axborot vositalari va tashqi reklamanning iste'molchi qarorlariga ta'sirini o'rganish uchun mahalliy chakana savdo tarmoqlari misolida real amaliyot tahlil qilindi. Har bir reklama vositasining samaradorligi ham baholandi va foydali ma'lumotlar olingan.

TAHLIL VA NATIJALAR

O'tkazilgan tahlillar natijasida chakana savdo korxonalarida reklama xarajatlari va savdo hajmi o'rtasida musbat bog'liqlik aniqlandi. Ijtimoiy tarmoqlarda olib borilayotgan reklama kampaniyalari yosh iste'molchilar orasida mahsulotlarga qiziqish uyg'otayotganligi va yangi mijozlarni jalb qilishda samarali ekanini qayd etildi. Shuningdek, tashqi reklama (reklama panolari, bannerlar) yordamida korxonalar o'z brendini kuchaytirib, mahalliy bozorda tan olinishga erishayotganligi kuzatildi.

Intervyular va so'rovnomalarning natijalari esa iste'molchilarning televidion reklamalarga ham e'tiborli ekanini, ammo bu kanal ko'proq katta yoshdagi auditoriyani qamrab olishda samarali ekanini ko'rsatdi. Shu bilan birga, raqamli marketing vositalari, xususan, veb-saytlar va e-mail marketing orqali reklama qilish chakana savdo korxonalarida uchun xarajatlarni tejash va yuqori samaradorlikka erishish imkoniyatlarini yaratmoqda.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Chakana savdo korxonalarida reklama faoliyatini samarali tashkil etish va savdo hajmini oshirish bo'yicha quyidagi takliflar beriladi:

Raqamli marketing va ijtimoiy tarmoqlardan faol foydalanish – ijtimoiy tarmoqlar orqali reklama kampaniyalarini yo'lga qo'yish, yosh va o'rta yoshdagi iste'molchilarni jalb qilishga yordam beradi.

Ommaviy axborot vositalarida reklamani kuchaytirish – televidion va radio reklama orqali katta yoshdagi auditoriyani qamrab olish va ularning e'tiborini jalb qilish.

Tashqi reklama va ko'rgazmali reklama vositalaridan foydalanish – mahalliy bozorda tan olinish va brendni ommaviy tanitish uchun reklama panolari va bannerlardan keng foydalanish.

Reklama samaradorligini baholash tizimini joriy qilish – har bir reklama kampaniyasining savdo hajmiga ta'sirini baholash, samarali reklamani aniqlash va kelajakdagi reklama strategiyalarini optimallashtirish imkonini beradi.

Mahalliy va xalqaro reklama uslublarini uyg'unlashtirish – xorijiy reklama tajribasini mahalliy ehtiyojlarga moslashtirib, yangi reklama uslublarini tatbiq qilish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ромат Е.В. Реклама: история, теория, практика. Учебник для вузов. – М.: Питер, 2002.
2. Винничук Л. Люди, нравы и обычаи Древней Греции и Рима. – М.: Высшая школа, 1988.
3. Панкратов Ф.Г., Баженов Ю.К., Серёгина Ю.К., Шахурин В.Г. Рекламная деятельность. – М.: Издательско-книготорговый центр "Маркетинг", 2001.
4. Котлер Ф. Основы маркетинга. – М.: Прогресс, 1990.
5. Ўзбекистон Республикасининг 2022 йил 7 июндаги "Реклама тўғрисида"ги ЎРҚ-766-сон¹ Қонуни.
6. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2018.
7. Феофанов О.А. США: реклама и общество. – М.: Экономика, 1974.
8. Школьник Л.С., Тарасов Е.Ф. Язык улицы. – М.: Экономика, 1977.
9. Джон Р., Росситер, Лари Перси. Реклама и продвижение товаров. 2-е изд. – СПб.: Питер, 2000.
10. Бахтин М.М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. – М.: Экономика, 1965.

1 <https://lex.uz/ru/docs/6052631>

11. Современная реклама / Пер. с англ. – Тольятти: Издательский дом “Довгань”, 1995.
12. Международная Рекламная Ассоциация // <http://www.advertology.ru>
13. Samadov A.N. Reklama: nazariya va amaliyot. – T.: Innovatsion rivojlanish nashriyot matbaa uyi, 2022.
14. Ученова В.В., Старых Н.В. История, детство и отрочество рекламы. – М.: Смысл, 1994.
15. Хромов Л.Н. Рекламная деятельность: искусство, теория, практика. – Петрозаводск: АО “Фолиум”, 1994.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫМИ ПРОЕКТАМИ

Носиров Жахонгир Жамолиддин угли,

Менеджер отдела международных отношений

Ташкентского государственного экономического университета

Аннотация: Сегодня конкуренция в экономике мирового сообщества становится все более напряженной, и особое значение для этого имеет формирование инновационных идей и их реализация. Исходя из этого, применение инновационных проектов играет важную роль для всестороннего развития страны. Быстро и эффективно достичь цели можно за счет совершенствования системы управления инновационными проектами. В ходе работы мы рассмотрим направления системы управления инновационными проектами и классифицируем основные виды. Также в научной статье анализируется информация о зарубежном опыте управления инновационными проектами и практическом опыте, проводимом в Узбекистане.

Ключевые слова: Инновационный проект, система управления, эффективность, конкурентоспособность, стратегии, технологии, использование ресурсов, сроки проекта, затраты, оптимизация, инновационный потенциал, организации, процессы, внедрение идей, квалифицированные кадры.

Annotatsiya: Bugungi kunda jahon iqtisodiyotida raqobat tobora kuchayib bormoqda va buning uchun innovatsion g'oyalarni shakllantirish va ularni amalga oshirish alohida ahamiyatga ega. Shundan kelib chiqib, innovatsion loyihalardan foydalanish mamlakatimizni har tomonlama rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Maqsadga innovatsion loyihalarni boshqarish tizimini takomillashtirish orqali tez va samarali erishish mumkin. Ishimiz davomida biz innovatsion loyihalarni boshqarish tizimining yo'nalishlarini ko'rib chiqamiz va asosiy turlarini tasniflaymiz. Ilmiy maqolada, shuningdek, innovatsion loyihalarni boshqarish bo'yicha xorijiy tajriba va O'zbekistonda amalga oshirilayotgan amaliy tajriba to'g'risidagi ma'lumotlar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Innovatsion loyiha, boshqaruv tizimi, samaradorlik, raqobatbardoshlik, strategiyalar, texnologiyalar, resurslardan foydalanish, loyiha muddati, xarajatlar, optimallashtirish, innovatsion salohiyat, tashkilotlar, jarayonlar, g'oyalarni amalga oshirish, malakali kadrlar.

Abstract: Today, competition in the world community's economy is becoming increasingly tense, and innovative ideas and their implementation are particularly important. Innovation projects therefore play an important role in the country's full development. The goal can be quickly and effectively achieved by improving the management of innovative projects. In the course of work, we will consider the direction of the innovation project management system and classify the main types. The scientific article also analyses information on the foreign experience of managing innovative projects and practical experience conducted in Uzbekistan.

Key words: Innovative project, management system, efficiency, competitiveness, strategies, technologies, resource utilization, project timelines, costs, optimization, innovation potential, organizations, processes, implementation of ideas, skilled personnel.

АНАЛИЗ ЛИТЕРАТУРЫ

Система управления инновационными проектами (СУИП) представляет собой комплекс организационных, методических и инструментальных средств, направленных на эффективное планирование, реализацию, контроль и оценку процесса разработки и внедрения инноваций в организации. Одним из видов целевого управления инновационной деятельностью является инновационный проект, под которым понимается совокупность взаимосвязанных мероприятий, обеспечивающих создание нового вида продукции и доведение ее до пригодного к использованию состояния за определенный период времени. или технология. Инновационное управление проектами, не имеющее аналогов.

Мнения исследователей о структуре функций менеджмента в целом и функций инновационного менеджмента в частности весьма разнообразны. При этом, среди прочего, они обычно различаются по отношению к отдельным областям управленческой деятельности, таким как планирование, организация, мотивация, контроль.

Планирование занимает центральное место в системе функций управления инновационным проектом. Плановая деятельность охватывает все этапы проектного управления – от разработки концепции проекта до контроля исполнения календарных планов и расходования ресурсов, – и для нее характерно весьма значительное многообразие решаемых задач. Содержание процесса планирования инновационного проекта показано на рис. 1.

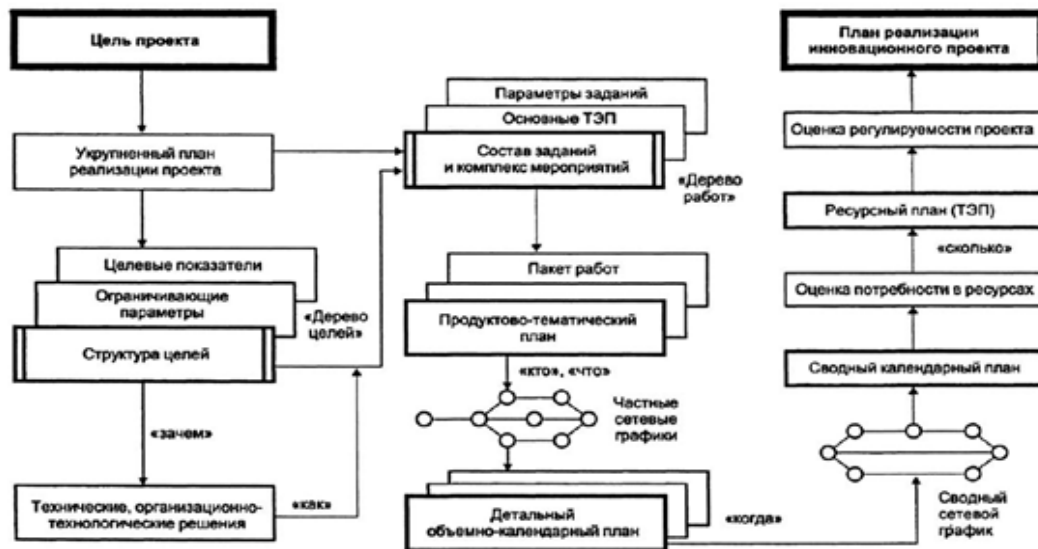

Рисунок 1. Содержание процесса планирования инновационного проекта.

В теории управления проектами существуют следующие значения таких категорий, как «проект», «инновационный проект» и «управление проектом». Понятие «проект» происходит от латинского «projectus», что означает «брошенный вперед, выступающий, выдающийся вперед».

В исследованиях Ю.И. Попова и О.В. Яковенко даются следующие определения проекта с экономических позиций:

предприятие с изначально установленными целями, достижение которых определяет завершение проекта;

предприятие с определёнными целями, часто включающими требования по времени, стоимости и качеству достигаемых результатов.

А.А. Бовин, Л.Е. Чередникова и В.А. Якимович формулируют следующие определения проекта:

деятельность, мероприятие, предполагающее осуществление комплекса каких-либо действий, обеспечивающих достижение определённых целей;

система технических, организационно-правовых и расчётно-финансовых документов, необходимых для осуществления каких-либо действий.

А.Н. Цветков предлагает классификацию новшеств и научно-технических нововведений на основе различных признаков. Цветков считает, что новшество и нововведение – различные экономические категории. «Нововведение — это процесс. В основе этого процесса – практическая реализация какого-то новшества. Новшество, таким образом, составляет содержательную основу нововведения как процесса», – пишет он.

И.Т. Балабанова утверждает, что новшество и нововведение представляют собой одно и то же понятие, происходят от одного английского слова “innovation”, т.е. инновация.

П.Н. Завлин и А.В. Васильев предлагают классификацию инноваций, базирующуюся на следующих классификационных признаках: область применения, этапы НТП, степень интенсивности, темпы осуществления инноваций, масштабы инноваций, результативность, эффективность инноваций.

Методология исследований

В Узбекистане, как и во всем мире, для организации и регулирования управления экономически важными отраслями государства разрабатывается и осуществляется организационное или управленческое законодательство. Правовая безопасность является основой для правильной организации, регулирования и создания эффективной системы управления предпринимательской деятельностью, легкой или тяжелой промышленностью, услугами, занятостью в торговле и других сферах.

Инструменты управления инновационными проектами играют важную роль в обеспечении успешного выполнения задач и достижения целей. Некоторых основных инструментов, которые могут применяться в процессе управления инновационными проектами:

Рисунок 2. Структура подотчетности органов, регулирующих НИОКР в Швейцарии

Федеральные институты технологии включают в себя Институт Пола Шеррера, Федеральный институт леса Швейцарии, Исследования снега и ландшафта, Федеральные лаборатории материалов, науки и технологии, Федеральный институт водных наук и технологий, их целевое назначение заключается в преподавании, исследовании и адаптации знаний. Совет Федеральных институтов технологии ответственен за стратегический менеджмент в области технологий и контроль за учреждениями, входящими в их состав.

Государственная поддержка развития инновационных проектов Германии позволяет повышать уровень международной конкурентоспособности страны в сфере ИКТ, изменять и дополнять элементы образовательной структуры, осуществлять обмен знаниями и иностранными специалистами. В образовательной структуре возможна оптимизация средне-специального и высшего образования в направлении большей осведомленности о новых технологиях, а также модернизация университетской системы обучения и профессионального образования. Германия пользуется отличной репутацией благодаря своей динамичной и инновационной среде исследований и разработок. Это регулярно подтверждается ведущими международными исследованиями инновационного потенциала. В свою очередь инновационное развитие Германии имеет ряд преимуществ, благодаря которым удастся оставаться в десятке лидеров по развитию в НИОКР. По данным Global Innovation Index Германия в 2022 году занимала 8-е место, опередив Китай и Японию.

Германия имеет давнюю традицию быть в авангарде технологических инноваций. Около 33 700 компаний в Германии постоянно занимаются исследованиями и разработками; более 181 400 компаний регулярно выводят на рынок новые продукты и услуги.

Опыт США. Инновационные экосистемы: В США широко развиты инновационные кластеры, такие как Силиконовая долина. Эти кластеры объединяют компании, университеты, венчурные фонды и государственные учреждения, создавая благоприятную среду для инноваций.

Государственные программы и гранты: Программы, такие как Small Business Innovation Research (SBIR) и Small Business Technology Transfer (STTR), предоставляют финансирование малым предприятиям для разработки и коммерциализации новых технологий.

Методологии управления проектами: Agile, Scrum и Lean используются для гибкого управления проектами, позволяя быстро адаптироваться к изменениям и улучшать процессы на основе обратной связи.

Опыт Японии.

1. Корпоративные инновационные культуры: В японских корпорациях, таких как Toyota и Sony, существуют сильные корпоративные культуры, ориентированные на постоянные улучшения (кайдзен) и долгосрочное планирование.

2. Государственные инициативы: Программы, такие как Society 5.0, направлены на интеграцию киберфизических систем и обеспечение устойчивого развития через инновации.

3. Венчурные инвестиции: В последние годы Япония активно развивает венчурные фонды и инкубаторы стартапов, способствуя росту инновационных компаний.

По итогам первой главы нашей работы можно сделать вывод, что инновационные проекты играют важную роль во всех сферах экономики и вызывают высокие темпы экономического роста. За последние десятилетия Узбекистану удалось значительно снизить уровень бедности и гендерного неравенства. Бедность снизилась с 27,5 % в 2001 году до 11,5 % в 2019 году (Всемирный банк, 2019), хотя часть достигнутых успехов в 2020 году была сведена на нет последствиями пандемии (OECD, 2020). Уровень начального и среднего образования и уровень грамотности среди мужчин и женщин Узбекистана является примерно одинаковым (UNESCO, 2021), и в 2021 году женщины занимали 32,7 % мест в парламенте (UN Women, 2021). При этом показатели высшего образования свидетельствуют о значительном неравенстве между мужчинами и женщинами страны: число женщин, поступивших в вузы, неизменно остается более низким, чем число таких мужчин (см. рис. 1.6), что ограничивает доступ женщин к высококвалифицированной и высокооплачиваемой работе и не позволяет им раскрыть свой потенциал в области инновационного предпринимательства (Эльчи, 2020). Уровень участия женщин в составе рабочей силы остается значительно более низким, чем у мужчин — 66 % и 82 % соответственно по данным за 2018 год (ADB, 2021). В 2019 году женщины входили в число владельцев 25,9 % компаний, но лишь в 12,4 % компаний руководителем высшего звена была женщина, что является более низким показателем, чем в среднем в странах Европы и Центральной Азии, где эти значения составляют 33,8 % и 18,3 % соответственно (World Bank, EBRD and EIB, 2019).

АНАЛИЗЫ И РЕЗУЛЬТАТЫ

На субнациональном уровне между сельскими и городскими регионами страны сохраняется значительный разрыв по таким показателям, как доходы и качество деловой среды. Так, например, в Ташкенте, где сосредоточено большинство КСП, около трети из них пользуются заемными банковскими средствами и услугами лизинга, тогда как в некоторых сельских районах этот показатель составляет всего 5–10 %. Серьезной проблемой, ограничивающей возможности развития сельских районов и обеспечения экологической устойчивости, остаются деградация земель (засоление и эрозия почв) и опустынивание, а также чрезвычайное обмеление Аральского моря, которое практически перестало существовать в результате десятилетий вредоносной практики ведения сельского хозяйства, включая строительство больших каналов, расточительные методы орошения и неэффективный выпас скота. Поскольку сложившееся положение дел затрагивает почти треть всех земель страны (28 % в 2019 году), это приводит к существенному ограничению сельскохозяйственного потенциала при сохранении текущих методов эксплуатации. Важнейшим фактором стимулирования производительности в сельском хозяйстве являются инновации — начиная с внедрения целого комплекса технологий и передовых методов, адаптированных к особенностям Узбекистана (таблица 1).

Таблица 1. Обзор хода достижения ЦУР

Оценка	ЦУР					
Основные оставшиеся задачи	16 МИР, ПРАВОСУДИЕ И ЭФФЕКТИВНЫЕ ИНСТИТУТЫ	10 УМЕНЬШЕНИЕ НЕРАВЕНСТВА	9 ИНДУСТРИАЛИЗАЦИЯ, ИННОВАЦИИ И ИНФРАСТРУКТУРА	6 ЧИСТАЯ ВОДА И САНИТАРИЯ	2 ЛИКВИДАЦИЯ ГОЛОДА	
Существенные оставшиеся задачи	11 УСТОЙЧИВЫЕ ГОРОДА И НАСЕЛЕННЫЕ ПУНКТЫ	8 ДОСТОЙНАЯ РАБОТА И ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ	3 ХОРОШЕЕ ЗДОРОВЬЕ И БЛАГОПОЛУЧИЕ	1 ЛИКВИДАЦИЯ НИЩЕТЫ		
Оставшиеся задачи	4 КАЧЕСТВЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ	5 ГЕНДЕРНОЕ РАВЕНСТВО	7 НЕДОРОГОСТОЯЩАЯ И ЧИСТАЯ ЭНЕРГИЯ	12 ОТВЕТСТВЕННОЕ ПОТРЕБЛЕНИЕ И ПРОИЗВОДСТВО	13 БОРЬБА С ИЗМЕНЕНИЕМ КЛИМАТА	17 ПАРТНЕРСТВО В ИНТЕРЕСАХ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

Источник: ЕЭК ООН, на основе данных из материала <https://dashboards.sdgindex.org/static/countries/profiles/Uzbekistan.pdf>. Примечание: ЦУР 14 «Сохранение морских экосистем» не была включена.

В 2023 году Узбекистан планирует реализовать проекты на сумму \$17,34 млрд, из которых \$7,06 млрд приходится на прямые иностранные инвестиции. Большая часть инвестиций направляется в геологию, энергетику и промышленность. В 2024 году запланировано реализовать проекты на сумму \$18,2 млрд с освоением иностранных инвестиций на сумму \$7,73 млрд.

Сотрудничество с Китаем. Китай является одним из ключевых партнеров Узбекистана в сфере инвестиций. С 2016 года китайские инвестиции значительно выросли, достигнув \$9 млрд в 2021 году.

За последние пять лет в рамках Стратегии действий приняты ряд мер по инновационному развитию страны, всесторонней поддержке науки и исследовательской деятельности, а также повышению её эффективности.

В частности, создано Министерство инновационного развития для реализации единой государственной политики, приняты Закон «Об инновационной деятельности» и «Концепция развития науки до 2030 года», определяющие правовые основы регулирования отношений в сфере инноваций. Если проанализировать ситуацию в Узбекистане, мы увидим, что количество специалистов, занимающихся исследованиями, из года в год сокращается. В частности, по данным Государственного комитета по статистике, с 2018 года по 2023 год количество исследователей сократилось с 36,8 тыс. до 30,3 тыс., или примерно на 18%. Ниже представлен анализ количества инновационных проектов на 1 млн населения (рисунок 6).

Рисунок 4. Количество инновационных проектов на душу населения, по состоянию на 2023 год

Одной из основных причин сокращения количества исследователей в Узбекистане является относительно низкая выплачиваемая им заработная плата. В частности, по данным Государственного комитета по статистике, в 2022 году средняя заработная плата работников предприятий и организаций, занимающихся «Научными исследованиями и разработками», составляет следующее (рисунок 4).

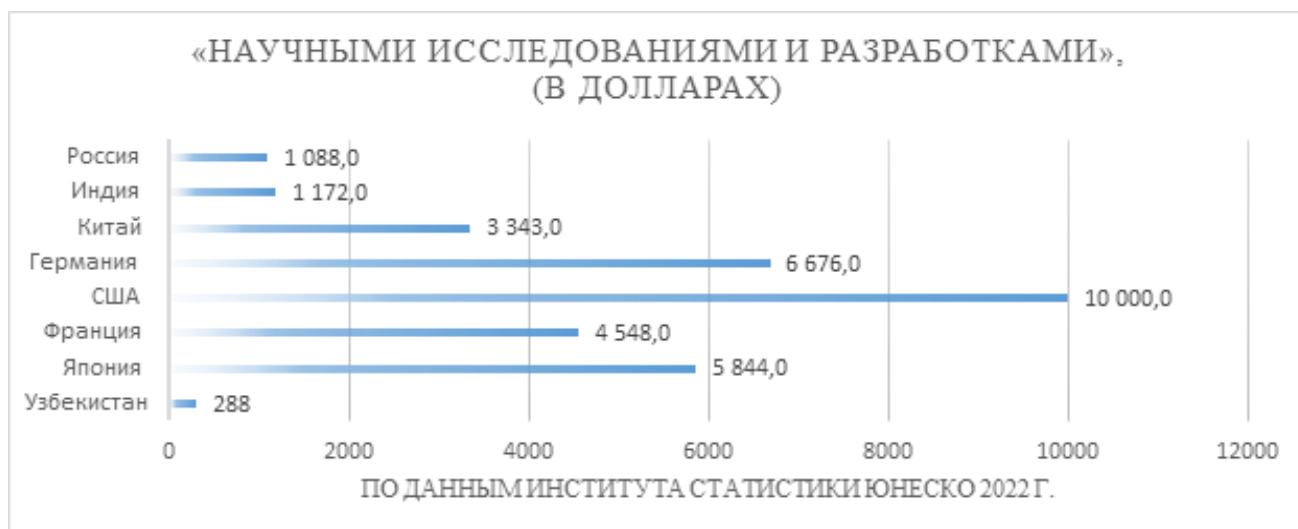

Рисунок 4. Средняя заработная плата работников предприятий и организаций, занимающихся

Если проанализировать этот показатель в разрезе регионов, то можно увидеть, что в Сурхандарьинской, Сырдарьинской и Ферганской областях он составил 1200-1300 тысяч сумов (~ 112-121 долл.США). Одним из важных факторов, влияющих на развитие инноваций в стране, является финансирование науки. Основным источником финансирования науки в Узбекистане традиционно остаются бюджетные средства.

Результаты анализа показывают, что доля средств, выделенных на научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы по соотношению к ВВП следующие (рисунок 5).

Рисунок 5. Доля средств, выделенных на научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы по соотношению к ВВП, (в процентах) 2022г

В 2022 году на научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы направлено 824,7 млрд. сумов, из которых 67% поступили из государственного бюджета и внебюджетных фондов, а оставшиеся 33% - за счет собственных средств предприятий и организаций, средств заказчиков и зарубежных инвесторов. Низкий уровень взаимодействия научно-исследовательских институтов и высших образовательных учреждений при внедрении инноваций предприятиями и организациями Узбекистана. В частности, если предприятиями и организациями в 2022 году внедрено 4290 инноваций, из них 65 инноваций разработаны совместно с научно-исследовательскими институтами и 20 инноваций совместно с высшими образовательными учреждениями.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Для совершенствования рыночной экономики Узбекистана. сопровождается изменения предпринимательской хозяйственной деятельности компании. Стремительное развитие технологий, борьба за покупателя и качество товаров и услуг, усиление конкуренции приводят, в конце концов, к тому, что предприятиям необходимо пересмотреть ряд вопросов по обучению и разработке стратегии своего бизнеса.

При выполнении задач каждое функциональное подразделение принимает подходы в соответствии со своими профессиональными особенностями и мотивацией руководителя подразделения. Каждая компания, работающая в данном секторе, имеет конкурентную стратегию, которая формулируется заранее или спонтанно в зависимости от конъюнктуры рынка. Такая стратегия может формироваться системно или возникать стихийно в связи с деятельностью разных подразделений организации.

Список использованных источников

1. Азоев Г.Л., Челенков А.П. Конкурентные преимущества фирмы. – М.: «Типография «НОВОСТИ», 2010. – 176 с.
2. Ансофф И. Стратегический менеджмент. Классическое издание. / Пер. с англ. под ред. Петрова А.Н. – СПб.: Питер, 2009. – 344 с.
3. Аренов И. А. Маркетинговые исследования товарных рынков: учебное пособие / И.А.Аренов, Я.Ю.Салихова ; под науч. ред. Г.Л.Багиева ; М-во образования и науки Рос. Федерации, С.-Петербург. гос. экон. ун-т, Ин-т магистратуры, Каф. маркетинга. - Санкт-Петербург : Изд-во СПбГЭУ, 2013. – 75 с.
4. Аренов И.А., Наумов В.Н., Середохо В.А., Юлдашева О.У. Маркетинг и управление потребительской ценностью: Учебник для слушателей программ MBA. – СПб.: Изд-во «АМРОС», 2013. – 656 с.
5. Багиев Г.Л. и др Маркетинг Учебник для вузов / Г.Л. Багиев, В.М. Тарасевич, Х. Анн; Под общ. ред. Г.Л. Багиева. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: ЗАО «Изд- во «Экономика», 2011. — 718 с.
6. Бакальская Е.В. Несовершенная конкуренция / Е.В. Бакальская // «Научно-практический электронный журнал Аллея Науки» №16 2017 — С.51-53.

EMOTION DETECTION IN CUSTOMER SERVICE: A CNN-BASED APPROACH TO EMPLOYEE ENGAGEMENT

Tangirov Akbar

Ajou University in Tashkent

Annotatsiya: Ushbu maqolada konvolyutsion neyron tarmoqlari (CNN) yordamida xodimlarning mijozlar bilan muloqoti davomida ularning hissiyotlarini aniqlash, shuningdek, deep learning texnologiyasini marketing va inson resurslarini boshqarishda qo'llash masalalari o'rganiladi. Tadqiqotda hissiy tahlil xodimlarning samaradorligi va mijozlar qoniqishiga qanday ta'sir ko'rsatishi ta'kidlanadi. Ma'lumotlar yig'ilib, oldindan qayta ishlangan va CNN modelini o'rgatish uchun ishlatilgan, ammo ma'lumotlar to'plamining cheklangan hajmi tufayli past aniqlik kabi qiyinchiliklar aniqlangan. Tadqiqotda model samaradorligini oshirish uchun individual o'qitish yondashuvlarini taklif qiladi. Natijalar chuqur o'rganishni biznes jarayonlariga integratsiya qilish mijozlarga yo'naltirilgan strategiyalarni va xodimlarni rag'batlantirish tizimlarini yaxshilashi mumkinligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Deep learning, CNN, hissiyotlarni aniqlash, xodimlar samaradorligi, mijozlar bilan muloqot.

Abstract: This paper explores the use of Convolutional Neural Networks (CNNs) in detecting employee emotions during customer interactions, focusing on the application of deep learning in marketing and human resource management. The research emphasizes how emotional analysis can provide insights into employee performance and customer satisfaction. Data was collected, preprocessed, and used to train a CNN model, though challenges such as low accuracy due to limited dataset size were identified. The study proposes solutions to improve model performance, including individualized training approaches. The findings suggest that integrating deep learning into business processes could enhance customer-centric strategies and employee incentive systems.

Key words: Deep learning, CNN, Emotion Detection, Employee performance, Customer interaction.

Аннотация: В данной работе исследуется использование сверточных нейронных сетей (CNN) для обнаружения эмоций сотрудников во время взаимодействия с клиентами, с акцентом на применение глубокого обучения в маркетинге и управлении персоналом. Исследование подчеркивает, как эмоциональный анализ может дать представление о производительности сотрудников и удовлетворенности клиентов. Были собраны, предварительно обработаны данные и использованы для обучения модели CNN, хотя были выявлены такие проблемы, как низкая точность из-за ограниченного объема данных. В исследовании предложены решения для улучшения производительности модели, включая индивидуализированные подходы к обучению. Результаты показывают, что интеграция глубокого обучения в бизнес-процессы может улучшить стратегии, ориентированные на клиентов, и системы стимулирования сотрудников.

Ключевые слова: Deep learning, CNN, обнаружение эмоций, производительность сотрудников, взаимодействие с клиентами.

INTRODUCTION

Deep learning, a subset of machine learning, has seen remarkable growth in recent years, transforming industries and business practices. This rapid development is driven by advances in computational power and the availability of large datasets, enabling deep learning models such as Convolutional Neural Networks (CNNs) to excel in complex tasks like image recognition, natural language processing, and emotion detection. CNNs, in particular, stand out due to their ability to learn hierarchical representation from data, making them ideal for capturing intricate patterns in both structured and unstructured information.

The business world has begun to recognize the value of deep learning, particularly in enhancing customer service and employee performance. In customer-facing industries, maintaining positive interactions is crucial for business success. Understanding the emotional state of employees during these interactions can offer valuable insights into customer satisfaction and employee engagement.

In this paper, we propose leveraging CNNs to detect employee emotions in real-time as they communicate with customers. The goal is to analyze the proportion of time employees exhibit positive emotions, such as happiness and satisfaction, versus negative emotions, such as frustration or anger. By implementing such a system, businesses can encourage positive behavior through incentives like performance-based bonuses or

salary adjustments, ultimately fostering a more customer-centric environment. This approach offers a novel way to blend deep learning with human resources management, optimizing employee performance and improving customer experience simultaneously.

Neural Network

2.1 Single Neuron – Perceptron A perceptron, the fundamental unit of artificial neural networks, processing inputs through a weighted sum and an activation function: $f_{1NN}(x; W, b) = \sigma(W \cdot x + b)$

where W is the weight vector, b is the bias, and σ represents activation functions like Sigmoid, Hyperbolic Tangent, and ReLU. These functions enable non-linear modeling but require iterative weight optimization via gradient

$$w \leftarrow w - \eta \frac{\partial L}{\partial w}$$

descent:

While effective for linear data, perceptrons struggle with non-linear patterns, prompting the use of multilayer networks.

2.2 Deep Neural Networks Deep neural networks (DNNs) consist of multiple layers, enhancing the modeling of complex non-linear functions. They can be represented as:

$$f_{DNN}(x) = f_{1NN}(f_{1NN}(\dots f_{1NN}(x) \dots)) \quad (k \text{ layers}),$$

comprising input, output, and hidden layers.

2.3 Weight Optimization Weight optimization aims to minimize the loss function:

$$w^* = \arg \min_{w \in W} L(f_{DNN}(x; w), y).$$

While simple perceptrons allow for convex optimization, deep neural networks face significant challenges due to the vast number of parameters involved. A common strategy is to employ gradient-based methods, where the parameters are adjusted based on the gradients of the loss L with respect to the weights. The backpropagation algorithm enhances efficiency by calculating gradients layer by layer, leveraging previously computed values via the chain rule.

2.4 Regularization To prevent overfitting, regularization techniques are crucial, including:

(1) **Weight Decay:** Adds a penalty for large weights.

(2) **Dropout:** Randomly deactivates neurons during training.

(3) **Batch Normalization:** Normalizes layer outputs for faster training.

These methods collectively improve model generalization and robustness.

2.5 Convolutional Neural Networks Convolutional Neural Networks (CNNs) are specialized for processing grid-like data, such as images, by exploiting spatial dependencies among neighboring pixels. The architecture consists of multiple layers that capture features at various levels: lower layers identify simple patterns (e.g., edges), while higher layers combine these patterns to form complex representations.

The key operation in CNNs is convolution, where a filter or kernel is applied to the input data to extract relevant features. This is mathematically defined as:

$$f_{CNN}(x)_{ij} = \sum_{x=-\frac{l}{2}}^{\frac{l}{2}} \sum_{y=-\frac{l}{2}}^{\frac{l}{2}} x_{i+x, j+y} k_{xy},$$

with zero-padding to maintain valid boundaries. The extracted features are then fed into fully connected layers for classification. This capability makes CNNs particularly effective for tasks such as emotion detection during employee-customer interactions.

Model Development and Data Collection

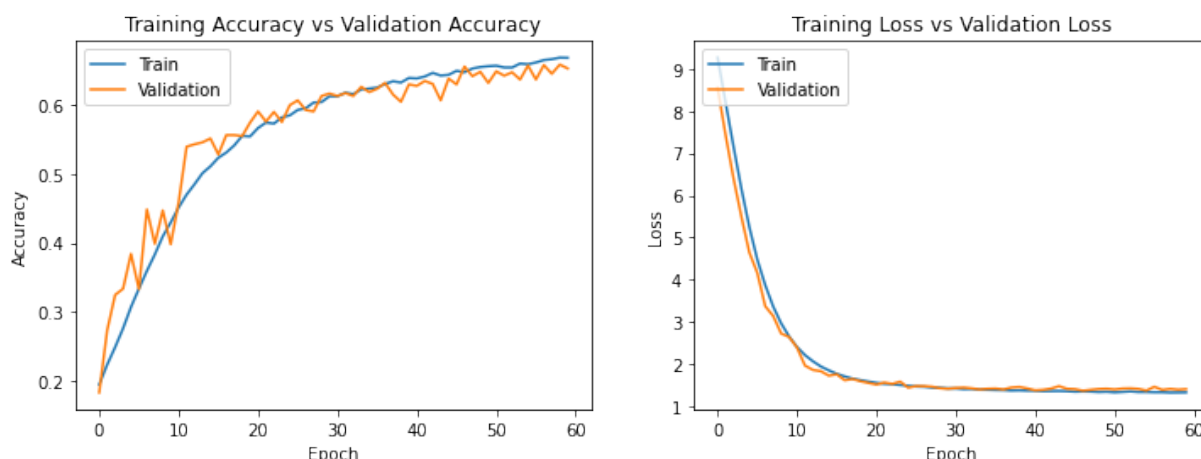
3.1 Convolutional Neural Network Architecture To develop our model, we utilized TensorFlow, which provides an accessible interface through the Keras API. This framework simplifies the process of building and training deep learning models. For our application, we employed a Sequential model, allowing us to stack layers in a linear fashion, making it suitable for our Convolutional Neural Network (CNN) architecture.

3.2 Data Collection and Preprocessing Data collection is a critical step in training our model. We gathered images from various online sources, categorizing them into distinct folders based on emotional expressions such as “positive_emotions”, “negative_emotions” and “neutral”. This organization facilitates the training process by ensuring that each class is adequately represented.

Following data collection, we performed several preprocessing steps to prepare the images for training. These steps included resizing the images to a uniform dimension, normalizing pixel values, and augmenting the dataset to enhance the model's robustness against overfitting. In total, we compiled a dataset of 7,688 images

for training and 849 images for testing. The performance of our model was evaluated, with results summarized in the following figures, illustrating the accuracy and loss function throughout the training process.

3.3 Challenges and Strategies for Improving Accuracy The low training accuracy observed in our model can be attributed to several factors. Firstly, the limited size of the dataset may not adequately represent the diversity of emotional expressions and variations among individuals. While we collected a total of 7,688 training images, this number may still be insufficient for the model to generalize effectively across different scenarios and employee characteristics. Additionally, variability in image quality, lighting conditions, and backgrounds could further contribute to the model's inability to learn robust features.

To improve accuracy, it would be beneficial to train the model for each individual employee. This approach can enhance the model's ability to recognize subtle emotional expressions. By setting up the camera to capture images from a consistent angle and background for each employee, we can ensure that the model learns to extract features specific to their expressions, thereby improving recognition accuracy.

SUMMARY

This study investigates the use of Convolutional Neural Networks (CNNs) to detect employee emotions during customer interactions, aiming to enhance both employee performance and customer satisfaction. We developed a CNN model using TensorFlow and the Keras API, supported by a diverse dataset categorized by emotional states.

While the model demonstrated functional capabilities, challenges in accuracy were noted, primarily due to limited data representation and variability in image quality. To address these issues, we proposed targeted training for individual employees to improve recognition of subtle emotional expressions.

The findings highlight the potential of deep learning to transform marketing and human resource management by enabling businesses to foster a more customer-centric environment and develop effective incentive programs based on emotional engagement.

References

1. Mathias K, Stefan F, Asil O. Deep learning in business analytics and operations research: Models, applications and managerial implications.
2. I Goodfellow, Yoshua B, Aaron C. Deep learning
3. Schmidhuber, J. (2015). Deep learning in neural networks: An overview. Neural networks
4. Ransbotham, S., Kiron, D., Gerbert, P., & Reeves, M. (2017). Reshaping business with artificial intelligence: Closing the gap between ambition and action.
5. Kratzwald, B., Ilić, S., Kraus, M., Feuerriegel, S., & Prendinger, H. (2018). Deep learning for affective computing: Text-based emotion recognition in decision support. Decision Support Systems

O'ZBEKISTON TARAQQIYOTINING YANGI BOSQICHIDA IQTISODIYOTNI BARQAROR RIVOJLANTIRISHNING STRATEGIK JIHATLARI

Luqmanov Bunyod Murtazayevich

TMII "Iqtisodiyot" kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: mazkur maqolada milliy iqtisodiyotni jadal rivojlantirish va yuqori o'sish sur'atlarini ta'minlash, xususan, raqamli iqtisodiyotni asosiy "drayver" sohaga aylantirish, sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmini oshirish, mamlakatda investitsiya muhitini yanada yaxshilash, iqtisodiyotda moliyaviy resurslarni ko'paytirish, tadbirkorlik faoliyati uchun qulay muhit yaratish, hududlarni mutanosib rivojlantirish amalga oshirilayotgan strategik rivojlanish omillari tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: iqtisodiyot, harakatlar strategiyasi, taraqqiyot strategiyasi, iqtisodiy o'sish, drayver, klaster.

Abstract: in this article, rapid development of the national economy and ensuring high growth rates, in particular, turning the digital economy into the main «driver» sector, increasing the production volume of industrial products, further improving the investment environment in the country, increasing financial resources in the economy, creating a favorable environment for business activities, the strategic development factors of the regions are analyzed.

Key words: economy, action strategy, development strategy, economic growth, driver, cluster.

Аннотация: в данной статье бурное развитие национальной экономики и обеспечение высоких темпов роста, в частности, превращение цифровой экономики в основной «драйверный» сектор, увеличение объемов производства промышленной продукции, дальнейшее улучшение инвестиционной среды в стране, увеличение финансовых ресурсов в экономике, создание благоприятной среды для предпринимательской деятельности, анализируются стратегические факторы развития регионов.

Ключевые слова: экономика, стратегия действий, стратегия развития, экономический рост, драйвер, кластер.

KIRISH

Hozirda globallashuv kuchayib borayotgan, zamonaviy, kreativ bilimga asoslangan iqtisodiyot davrida milliy darajada iqtisodiy faoliyatni barqarorlashtirish, sohada raqobatbardoshlikni ta'minlash, yangi iqtisodiy bilimlarni o'zlashtirish, iqtisodning muhim drayverlarini soha qo'llash orqali texnologik muammolarni tizimli bartaraf etib borish, kichik, xususiy va integrativ tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish jumhuriyat iqtisodiy modernizatsiyasida samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. So'nggi yillarda mamlakatimiz ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy, umuman barcha jabhalarda rivojlanish va ochiqlik, shaffoflik sari dadil qadamlar tashlana boshlandi. Jumladan, so'nggi yillarda, ayniqsa inson huquq va erkinliklarini mustahkamlash, iqtisodiy barqarorlikni yanada mustahkamlash hamda yuqori iqtisodiy o'sish sur'atlarini ta'minlash, ilmiy va amaliy jabhalarning mutanosibliigi, ya'ni nazariy bilim va ilmiy ishlarning so'nggi yangiliklarini amaliyotga tadbqiq etish, shuningdek, mamlakatimiz ichki va tashqi siyosatidagi tub burilishlarni amalga oshirish orqali O'zbekistonning jahon siyosiy va iqtisodiy maydonidagi muhim o'rni yanada mustahkamlanmoqda. Iqtisodchilarning fikricha, milliy boylikning shakllanishida inson kapitalining hissasi rivojlangan mamlakatlarda 75 foizni, oddiy kapitalniki 19-20 foizni, tabiiy resurslarniki faqatgina 2-5 foizni tashkil qilar ekan. Alohida korxona yoki umumjamiyat taraqqiyotiga ta'sir etuvchi birlamchi omil - inson va uning salohiyati ekanligi, mehnat intizomiga rioya qilish, ish vaqtidan unumli foydalanish, fan-texnika yutuqlarini keng joriy etish va jamiyatni samarali boshqarish insoniy kapitalning qanchalik rivojlanganligi bilan belgilanadi. Jamiyatda ishga yaroqli ishchilar soni - bu miqdoriy o'lchamdir. Ularning sifat jihati esa - bu ishlovchilarning malaka, mahorat, bilimi, tajribasidan iborat.

Insondan hech ajratib bo'lmaydigan boylik - bu uning ish kuchidir. Bu uning jismida mujassamlashgan qobiliyatidir. Bu qobiliyat ortib, yangi-yangi qiymatlar yaratadi. Shunga ko'ra uni inson kapitali deb atashadi.

ADABIYOTLAR SHARHI

O'zbekiston iqtisodiy siyosatining barqaror rivojlanishga yo'naltirilgan strategik jihatlari mamlakatda iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik omillarni uyg'unlashtirishga qaratilgan. Iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022 — 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot

strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son¹ Farmon. Ushbu strategiyada iqtisodiy diversifikatsiya, eksport salohiyatini oshirish va investitsion muhiti yaxshilash kabi muhim yo'nalishlar belgilangan.

Endru Mett va Yoaxim Vehner kabi olimlar iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish jarayonida institutsional yondashuvlarning ahamiyatini o'rganib chiqqan bo'lib, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda davlat boshqaruvini samarali tashkil etish zarur ekanligini ko'rsatganlar. Pol L. Pozner va Marko Cangiano tadqiqotlarida davlat moliyasi va byudjet jarayonlarini boshqarish barqaror rivojlanish uchun muhim shart ekanligi aytilgan. Shuningdek, Maxamadaliyev B. va Axmedov M.ning ishlari moliyaviy nazorat va iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishdagi moliyaviy boshqaruv tamoyillarini yoritib bergan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqotda iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish strategiyalarini o'rganishda kompleks yondashuv qo'llanildi. Asosiy ma'lumotlar mamlakatda amalga oshirilgan iqtisodiy islohotlar, davlat statistikasi va xalqaro tashkilotlarning tavsiyalari asosida to'plandi. Ma'lumotlarni tahlil qilishda statistik usullar, regressiya va korrelyatsion tahlillar, shuningdek, iqtisodiy modellashtirish usullari tatbiq qilindi.

Tadqiqotning asosiy qismi davlat siyosatining barqaror rivojlanishdagi o'rnini o'rganishga qaratilgan bo'lib, mamlakat iqtisodiyotining qishloq xo'jaligi, sanoat va xizmatlar sohasi bo'yicha rivojlanish holati tahlil qilindi. Xalqaro tajribaga asoslangan holda, iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish va samaradorlikni oshirish bo'yicha yechimlar taklif etildi. Mahalliy va xalqaro ekspertlar intervyulari va statistik ma'lumotlar asosida iqtisodiy barqarorlikka erishish yo'llari ishlab chiqildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Davlatimiz iqtisodiyotini yanada rivojlantirish hamda uni yangi darajaga olib chiqish davomli ravishda Yangi O'zbekistonni qurish yo'li orqali qadamlar tashlana boshlandi. 2017-yil 7-fevralda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son² Farmoni kutilajak istiqbolli kelajak uchun sobitqadamlik bilan harakatni boshlab berdi. Mazkur masala doirasida "Harakatlar strategiyasi"da iqtisodiyotda tub o'zgarishlarni yuzaga keltiruvchi ustuvor vazifalar belgilab olingan bo'lib, ular quyidagilar:

Makroiqtisodiy barqarorlikni yanada mustahkamlash va yuqori iqtisodiy o'sish sur'atlarini saqlab qolish;

Tarkibiy o'zgartirishlarni chuqurlashtirish, milliy iqtisodiyotning yetakchi tarmoqlarini modernizatsiya va diversifikatsiya qilish hisobiga uning raqobatbardoshligini oshirish;

Qishloq xo'jaligini modernizatsiya qilish va jadal rivojlantirish;

Iqtisodiyotda davlat ishtirokini kamaytirish, xususiy mulk huquqini himoya qilish va uning ustuvor mavqeini yanada kuchaytirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rag'batlantirishga qaratilgan institutsional va tarkibiy islohotlarni davom ettirish;

Viloyat, tuman va shaharlarni kompleks va mutanosib ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish, ularning mavjud salohiyatidan samarali va optimal foydalanish.

Yuqorida belgilab olingan ustuvor yo'nalishlar hamda tashabbuslar tizimli ravishda amaliyotga tatbiq qilindi. Misol tariqasida, 2017-2021-yillarda mamlakatimiz YalM o'sish sur'atlari o'rtacha 5-7% lik ko'rsatkichlarni namoyon qildi. O'tgan yillar davomida iqtisodiyotni tubdan modernizatsiya qilish, tashqi va ichki savdoni rivojlantirish, tashqi aloqalarni rivojlantirish hamda yangi darajaga olib chiqish orqali iqtisodiyotga investitsiyalar oqimini rivojlantirish, davlatning iqtisodiyotdagi ishtiroki, ya'ni aralashuvini kamaytirish, sog'lom raqobat muhitini shakllantirish va boshqa ko'plab islohotlar orqali makroiqtisodiy jihatdan barqarorlik holati saqlab qolindi. Jumladan, o'tgan davr mobaynida investitsiya hajmi sezilarli ravishda oshdi.

2017-yildan boshlab mamlakatimizga investitsiya oqimi sezilarli ravishda ko'paygan. Har yili investitsiya oqimining oshishi kuzatilib, Muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev boshchiligidagi amalga oshirilgan iqtisodiy siyosat tufayli 2021-yilga qadar mazkur ko'rsatkichlar 3 baravarga ortdi.

Undan tashqari, mamlakatimiz ichki siyosatida ham iqtisodiy jihatdan rivojlantirish maqsadida ko'plab islohotlar amalga oshirildi. Jumladan, amalga oshirilgan islohotlar natijasida bir qancha soliq stavkalari yukini kamaytirish imkonini berdi. Shu xususda, yurtimizning tashqi savdo aylanmasi 2017—2020-yillar davrida 1,4 barabarga oshib, inflyatsiya ko'rsatkichlari 18% dan 11% ga tushirildi. Tadbirkorlik faoliyatlarini yanada erkinlashtirish va ularning faoliyati yuzasidan noo'rin tekshiruvlarni oldini olish maqsadida soliq tekshiruvlari 13 tadan 4 tagacha qisqartirildi. Davlat fondlariga ajratmalar hamda sug'urta badallari ham bekor qilindi.

Yuqoridagi islohotlar davomida birgina 2017-yilning 1-chorak yakunlariga ko'ra yangi yo'lovchi poyezdini sotib olish, ichki temir yo'llar holatini yaxshilash maqsadida ta'mirlash hamda elektrlashtirish bo'yicha 6 ta

1 <https://lex.uz/uz/docs/-5841063>

2 <https://www.lex.uz/docs/-3107036>

loyiha doirasida 107,7 mln. dollar, charm-poyabzal mahsulotlarini ishlab chiqarish sohasida aniq maqsadlar doirasida 12,7 mln. dollar, trikotaj hamda to'qimachilik sohasida esa 32 mln. dollar mablag' soha rivojini oshirish va uni yanada kengaytirish maqsadida o'zlashtirildi.

Mamlakatimizdagi makroiqtisodiy barqarorlik holati ta'minlanishi negizida ijtimoiy soha ham tubdan rivojlantirildi. Misol tariqasida, "Harakatlar strategiyasi" doirasida aholi turmush darajasi oshdi, maktabgacha ta'lim muassasalari 2020-yilgacha 5 mingdan 18 mingtagacha oshirildi, oliy ta'lim sohasida 80 dan ortiq OTMLar tashkil qilindi, 10 ta xususiy OTM va 20 dan ziyod filiallar tashkil etildi.

Yurtimizda kambag'allikni kamaytirish yuzasidan ham jadal ishlar olib borildi. Shu xususda aytish joizki, mazkur yillarda yurtimizda ilk bor kambag'allik indeksi qo'llanilib, mazkur indeks yuzasidan tahlillar olib borila boshlandi. Mazkur tahlillarni kuzatganda, 2020-yilgacha mazkur ko'rsatkichlar ushbu toifaga kiruvchi aholining ijtimoiy jihatdan qo'llab-quvvatlanishi, tadbirkorlik faoliyatiga keng jalb qilinishi va ularning bandligini ta'minlash orqali 28% dan 11% gacha pasaytirildi.

2020-yil 26-martda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Iqtisodiyotni rivojlantirish va kambag'allikni qisqartirishga oid davlat siyosatini tubdan yangilash chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5975-son³ Farmoni qabul qilindi.

Mazkur farmonda hududlarda aholining turmush darajasi va sifatini yaxshilash, xususan, kambag'allikni qisqartirish vazifalari ko'p jihatdan iqtisodiyotning barcha tarmoq va sohalarining raqobatbardoshligini oshirish hamda tadbirkorlikni rivojlantirish uchun fundamental sharoitlarni yaratib berish hisobiga yangi va barqaror ish o'rinlarini tashkil etishga katta ahamiyat qaratildi.

Kambag'allikni qisqartirish masalasi majmuaviy xarakterga ega bo'lib, avvalo iqtisodiyotni tarkibiy jihatdan isloh qilish va rivojlanishiga aloqador vazirlik va idoralar faoliyati uyg'unligini ta'minlashni, mavjud muammo va to'siqlarni tezkorlik bilan aniqlash va bartaraf etishga asoslangan zamonaviy va inklyuziv institutsional tizimni joriy etishni talab etadi. Boshqa tarafdin, ijtimoiy hayotda quyidagi muammolarga yechim topish orqaligina kambag'allikni qisqartirish mexanizmlari harakatga keladi:

Kambag'allikni qisqartirishga qaratilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqish va amalga oshirish bo'yicha yaxlit tizim va muvofiqlashtiruvchi davlat organi mavjud bo'lishi, me'yoriy-huquqiy baza, mezonlar va baholash uslubiyotini takomillashtirish.

Milliy iqtisodiyotning hududiy va tarmoq rivojlanishi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik ta'minlanishi. Ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirishda inson kapitali va demografik omillarni inobatga olish. Asosiy ishchi kuchi va ishsizlar qishloq joylarida bo'lgan holatda, sanoat korxonalarini ushbu hududlarda joylashtirish.

Kichik va o'rta biznesni rivojlantirishning aniq yondashuvlarini belgilab olish, tadbirkorlikni moliyaviy va nomoliyaviy qo'llab-quvvatlashning maqsadga yo'naltirilgan, ayniqsa, aholini tadbirkorlikka o'qitish va kasbga o'rgatish ishlarini tizimlashtirish, shu jumladan barcha dasturlar hisobidan ajratilayotgan mablag'larning sarflanish samaradorligini baholash ishlarini tashkil etish.

4. Asosiy sanoat tarmoqlarida mehnat unumdorligini oshirish, sohaning raqobatbardoshligini kuchaytirish bo'yicha aniq mexanizm hamda dastaklarga asoslangan yagona industrial siyosat va strategiya ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash doirasida ham Biznes-ombudsman institutining tashkil etilishi esa tadbirkorlarimizning himoyasi yangi darajaga ko'tarilishiga sabab bo'ldi.

Xususan, oxirgi yillarda qabul qilingan mazkur yo'nalishga oid me'yoriy-huquqiy hujjatlar, misol uchun, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 17-martdagi "Tadbirkorlik subyektlari va keng aholi qatlamiga mikrokreditlar ajratish tizimini yanada soddalashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2844-son⁴, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yilning 19-iyundagi "Biznesning qonuniy manfaatlari davlat tomonidan muhofaza qilinishi va tadbirkorlik faoliyatini yanada rivojlantirish tizimini tubdan takomillashtirishga doir chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-5087-son⁵ Farmoni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 7-iyundagi "Har bir oila – tadbirkor" dasturini amalga oshirish to'g'risida»gi PQ-3777-son⁶ qarori, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 14-iyuldagi "Aholi bandligini ta'minlash borasidagi ishlarni takomillashtirish va samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3856-son⁷ va boshqa qarorlari asosida respublikamizda samarali va tizimli islohotlar amalga oshirilmoqda.

Aholining ijtimoiy hayotini yanada yaxshilash maqsadida o'tgan yillar davomida ko'plab uyalar qurildi, ichki yo'llar ta'mirlandi va infrastruktura holati tubdan yaxshilandi. Shu asnosda aytishimiz mumkinki, "Harakatlar strategiyasi" rivojlanish yo'lida asl harakatlarni boshlab berdi desak, adashmaymiz.

Keyingi yillarda mamlakatimiz rivojlanish yo'lidagi istiqbolli islohotlarning yangi ustuvor darajasi - "Harakatlar

3 <https://lex.uz/docs/-4776669?ONDATE=13.06.2023>

4 <https://www.lex.uz/docs/-3139579>

5 <https://lex.uz/docs/-3238384>

6 <https://lex.uz/docs/-3772869?ONDATE=21.12.2021%2000>

7 <https://lex.uz/docs/-3824637?ONDATE=01.01.2024>

strategiyasi”dan “Taraqqiyot strategiyasi”ga o’tish hamda mazkur dastur doirasidagi maqsad va vazifalarni amalga oshirish jarayonlari jadal ketmoqda.

Ushbu dastur O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 28.01.2022 yildagi “2022 - 2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son⁸ Farmoni bilan tasdiqlangan bo‘lib, unda 7 ta ustuvor yo‘nalish belgilangan:

inson qadriini yuksaltirish va erkin fuqarolik jamiyatini yanada rivojlantirish orqali xalqparvar davlat barpo etish;

mamlakatimizda adolat va qonun ustuvorligi tamoyillarini taraqqiyotning eng asosiy va zarur shartiga aylantirish;

milliy iqtisodiyotni jadal rivojlantirish va yuqori o‘sish sur‘atlarini ta‘minlash;

adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirish;

ma‘naviy taraqqiyotni ta‘minlash va sohani yangi bosqichga olib chiqish;

milliy manfaatlardan kelib chiqqan holda umumbashariy muammolarga yondashish;

mamlakatimiz xavfsizligi va mudofaa salohiyatini kuchaytirish, ochiq, pragmatik va faol siyosat olib borish.

So‘nggi yillarda Yangi O‘zbekiston siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy hayotida rivojlanish yo‘lining yangi bosqichi yo‘lida dadil odimlab bormoqda. Jumladan, mamlakatimizda uchinchi renessans jarayonida rivojlanish jabhalarining yangi tendensiyalari namoyon bo‘lmoqda.

Mazkur strategiyada mavzu doirasidagi masalalarga atroflicha to‘xtalib o‘tilgan bo‘lib, quyida ularga yoritib o‘tishga harakat qilamiz.

“Taraqqiyot strategiyasi”da har bir jabhadagi mavjud muammolarga yechim topish, shuningdek, yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolar va barcha tarmoqlarda amalga oshirilishi kerak bo‘lgan islohotlar yuzasidan birma-bir maqsadlar qo‘yilgan. Bugungi kunda jadal sur‘atlarda olib borilayotgan siyosatimizda mazkur maqsadlarning ro‘yobga chiqayotganini ko‘rishimiz mumkin.

21-maqsad: Iqtisodiyot tarmoqlarida barqaror yuqori o‘sish sur‘atlarini ta‘minlash orqali kelgusi besh yilda aholi jon boshiga yalpi ichki mahsulotni – 1,6 baravar oshirish va 2030-yilga borib aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan daromadni 4000 AQSh dollaridan oshirish hamda “daromadi o‘rtachadan yuqori bo‘lgan davlatlar” qatoriga kirish uchun zamin yaratish.

“Taraqqiyot strategiyasi”da keltirilgan ushbu maqsadga erishish maqsadida bugungi kunda mamlakatimizda jadal ishlar olib borilmoqda. Jumladan, inflatsion target asosida kelgusi yillarda mazkur target darajasi 5% etib belgilangan bo‘lib, maqsad doirasida ham jadal islohotlar davom etmoqda. Bundan tashqari, mamlakatimizda YalM ko‘rsatkichlari so‘nggi yillarda o‘rtacha 5-7% lik o‘sish sur‘atlarini qayd etmoqda. Shu o‘rinda aytib o‘tish kerakki, o‘tgan yillar mamlakatimiz iqtisodiy hayoti uchun sinovli yillar bo‘ldi. Og‘ir pandemiya davrida ham mamlakatimizda olib borilgan keng qamrovli islohotlar natijasida iqtisodiyotimizda iqtisodiy o‘sish sur‘atlari namoyon bo‘ldi. Jumladan, o‘sha davrlarda mamlakat iqtisodiy barqaror holatini saqlash va uni yanada mustahkamlash borasida yakka tartibdagi tadbirkorlar uchun ijtimoiy soliq darajasi 50% gacha kamaytirildi, 3500 ga yaqin biznes subyektlarining 147 mlrd. so‘mga yaqin soliq majburiyatlarini to‘lash muddatlari kechiktirildi, 222 mingga yaqin subyektlarning 1,2 trln. so‘m soliq majburiyatlarini majburiy undirish holati to‘xtatildi. Kichik biznes subyektlariga bir qancha soliq imtiyozlari, jumladan, yer va mulk soliqlarini to‘lash tartibidan ozod qilindi. Shuningdek, kichik biznes va mikrofirmalar uchun ijtimoiy soliq stavkasi 12% dan 1% ga tushirildi. 6000 ga yaqin tadbirkorga 9 trln. so‘m qo‘shilgan qiymat solig‘i salbiy ko‘rinishdagi farq summolari davlat byudjetidan qoplab berildi. Aholi va tadbirkorlar tomonidan tijorat banklaridan olingan 26,5 trln. so‘mlik kredit summalarini to‘lash muddatlari uzaytirildi. Aholining ijtimoiy himoyasiga doir 1 mln. 208 mingga yaqin ijtimoiy himoyaga muhtoj oila ro‘yxatga olinib, 652,2 mlrd. so‘mlik yordamlar ko‘rsatildi.

Ushbu puxta o‘ylanib, o‘z vaqtida olib borilgan keng ko‘lamli siyosat natijasida milliy iqtisodiyotimiz og‘ir davrda ham o‘z barqarorligini yetarli darajada ushlab tura oldi va mamlakatimizda shu davrda ham iqtisodiy o‘sish holati kuzatildi.

«Taraqqiyot strategiyasi»ning keyingi maqsadlarida milliy iqtisodiyotimizning barqaror holatini yanada mustahkamlash, yalpi ichki mahsulot ko‘rsatkichlarining o‘shishini ta‘minlash, sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmini oshirish, «yashil iqtisodiyot» texnologiyalarini faol joriy etish, iqtisodiyotda energiya salohiyatini oshirish, raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish, mamlakatning investitsiya muhitini yaxshilash kabi dolzarb masalalar o‘z aksini topgan.

Mazkur maqsadlar doirasida kelgusi yillarda davlat byudjetining samaradorligini oshirish maqsadida davlat byudjetining taqchilligini qisqartirish hamda 2023-yildan boshlab YalMga nisbatan 3% dan oshmasligini ta‘minlash nazarda tutilgan. Tuman byudjetlarining eng kamida 5% qismi «Fuqarolar byudjeti» dasturi doirasida hududdagi mavjud muammolarni yechish yuzasidan aholining taklifiga binoan yo‘naltiriladi. Davlat boshqaruvida esa yiliga jalb qilinadigan tashqi qarz miqdori 4,5 mlrd. dollardan oshib ketmasligi ko‘zda tutilgan.

8 <https://lex.uz/ru/docs/-5841063>

Sanoat tarmoqlarini rivojlantirish, iqtisodiyot tarmoqlari va aholining neft mahsulotlariga bo'lgan ehtiyojini muntazam ta'minlash maqsadida mazkur mahsulotlarni uzluksiz yetkazib berish, iqtisodiyot energiya tarmoqlarining samaradorligini oshirish, jumladan, «yashil iqtisodiyot» texnologiyalaridan keng foydalanish, sanoat tarmoqlarida resurslar ishlatilish samaradorligini oshirish, uy-joy kommunal xo'jaligi va ijtimoiy soha obyektlarida qayta tiklanuvchi energiya resurslari va texnologiyalarini joriy qilish, energiya samaradorligini oshirish, elektromobillar ishlab chiqarishni tashkil etish hamda ulardan foydalanish choralarini ko'rish kabi yo'nalishlar belgilangan. Iqtisodiyot tarmoqlarining ishlab chiqarish jarayonida havoga chiqariladigan zararli gazlar miqdorini har birlik yalpi ichki mahsulot hisobida 10% gacha qisqartirish rejalashtirilgan.

Keyingi yillarda raqamli iqtisodiyotga ham e'tibor kuchaytirildi. Aynan bu sohaning o'rni va dolzarbligi pandemiya va undan keyingi jarayonlarda yaqqol namoyon bo'ldi. Jumladan, Muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan mazkur sohaga alohida e'tibor qaratilib, har yilning davlat dasturidan kelib chiqqan holda nomlanishi an'anaga aylangan bo'lib, 2020-yil "Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili" deb e'lon qilindi. Shu munosabat bilan Prezidentimiz tomonidan "Raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni keng joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida" qaror qabul qilindi. O'sha yildan boshlab mamlakatimiz hayotida raqamli texnologiyalarning yangi davri boshlandi, desak mubolag'a bo'lmaydi.

O'tgan yillar davomida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish sohasida 400 dan ortiq axborot tizimlari, elektron xizmatlar va boshqa mahsulotlarni joriy etish belgilandi. Hukumatning tegishli qaroriga binoan hokimliklar o'z faoliyati yuzasidan keng jamoatchilikka elektron hisobot berish majburiyatini oldi. Vazirlik va idoralarning axborot tizimlari hamda axborot resurslari yagona reyestrqa kiritildi. Jumladan, vazirlik va idoralarda jami 260 dan ortiq loyiha amalga oshirildi. Yagona interaktiv xizmatlar portali tashkil etilib, mazkur portalda ko'rsatiladigan xizmatlar soni 218 taga yetkazildi. Identifikatsiya tizimlari takomillashtirilib, jarayonning yagona tizimi modernizatsiya qilindi va amaliyotga keng joriy etildi. 621 mingdan ortiq foydalanuvchilar mazkur tizimga ulandilar.

Mazkur davlat dasturining 142-bandida asosida IT Parklar tashkil etildi. Jumladan, Andijon, Farg'ona, Sirdaryo, Jizzax va Samarqand viloyatlarida IT Park va uning filiallari tashkil etilib, foydalanishga topshirildi. Mazkur loyiha doirasida 900 dan ziyod dasturiy tizimlar ishlab chiqildi.

Raqamli infratuzilma sohasida ham bir qancha ijobiy natijalar kuzatildi. Internet tarmog'iga bevosita ulanish portlari soni qariyb 3 mln. taga yetkazilib, 3000 ga yaqin tayanch stansiyalar modernizatsiya qilindi. 5 petabayt sig'imli ma'lumotlarni saqlash va qayta ishlash markazi tashkil etildi. Aloqa kanallarining ijara tariflari 2 barobar arzonlashdi, internet xizmatlari tariflari esa 29% ga pasaytirildi. 14 000 km dan ziyod shisha tolali aloqa liniyalari tashkil etilib, yuqori tezlikdagi internet tarmog'iga ulanish imkoniyatlari kengaytirildi. Shu doirada 8095 ta xalq ta'limi tizimidagi muassasa, 5440 ta MTT muassasasi va 3207 ta sog'liqni saqlash tizimidagi muassasa yuqori tezlikdagi internet tarmog'iga ulandi.

Mamlakatimizda nafaqat raqamli texnologiyalarni rivojlantirish, balki ushbu texnologiyalarni ishlab chiquvchi mutaxassislarni tayyorlash yo'lida ham keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Mazkur soha bo'yicha "Bir million dasturchi" loyihasi amalga oshirilib, mazkur dastur doirasida 18 mingdan ortiq o'quvchi dasturlash kurslarini tamomlab, o'z bilim va ko'nikmalarini shakllantirdi.

Kelgusi yillarda esa mazkur jarayonlar davomiy va sobitqadamlik bilan jadal rivojlantirilishi, ya'ni davom ettirilishi "Harakatlar strategiyasi"dan "Taraqqiyot strategiyasi"ga o'tish jarayonlari bilan bevosita bog'liqdir. Mazkur rivojlanish strategiyalarida belgilangan maqsadlarni amalga oshirish mamlakatimiz hayotida ko'plab yillardan beri saqlanib kelayotgan bebaho ne'mat — tinchlik va farovonlikni ta'minlashga qaratilgandir.

Mamlakatimizning kelgusi yetti yillik taraqqiyotini, rivojlanish strategiyasini belgilab beruvchi muhim dasturiy hujjat — "O'zbekiston — 2030" strategiyasida belgilangan maqsad-vazifalar ijrosini ta'minlash va ularni keng targ'ib qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois ham strategiya mazmunini, ahamiyatini turli soha vakillari va yoshlar orasida tushuntirishga qaratilgan ishlar yo'lga qo'yilgan.

Xususan, strategiyada barqaror iqtisodiy o'sish orqali aholi farovonligini ta'minlash bo'yicha belgilangan qator vazifalar va tashabbuslar mamlakatimizning iqtisodiy qudratini yanada yuksaltirishga xizmat qiladi. Jumladan, ushbu hujjatda 2030-yilga qadar iqtisodiyot hajmini 2 barobar oshirish va "daromadi o'rtachadan yuqori bo'lgan davlatlar" qatoriga kirish asosiy maqsad qilib olingan. Bunda kelgusi yetti yillikda yalpi ichki mahsulot hajmini 160 milliard dollarga, aholi jon boshiga daromadlarni esa 4 ming dollarga yetkazish ko'zda tutilgan.

Shuningdek, mamlakatimizning investitsiyaviy jozibadorligini oshirish, eksport hajmini 2 barobar oshirib, 45 milliard dollarga yetkazish, eksportchi korxonalar sonini 6,5 mingdan 15 mingga yetkazish va eksport tarkibida tayyor va yarim tayyor mahsulotlar hajmini 3,3 barobar ko'paytirish kabi muhim vazifalar belgilangan. Ushbu maqsad-vazifalarning amalga oshirilishi davlatimiz rivojiga va aholi farovonligini ta'minlashga xizmat qiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Umuman olganda, mamlakatimiz hayotida tub burilishlar asosida rivojlanishning yangi tendensiyalari yaqqol ko'zga tashlanmoqda.

Bugungi kunga kelib, rivojlanish strategiyalari va davlat dasturlari asosida Muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev boshchiligida mamlakatimiz har jihatdan rivojlanmoqda. O'tgan yillar davomida, ta'bir joiz bo'lsa, mamlakatimiz hayotining har bir jabhasi jonlanish, rivojlanish va yuksalish jarayonlarini boshdan kechirdi.

Davlatimiz siyosati yangi darajaga ko'tarilib, bunda ochiqlik, shaffoflik va fuqarolar ishtiroki, shuningdek, ularning haq-huquqlari himoyasiga alohida e'tibor qaratildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Mett Endru, "Institutsional islohotlarning chegaralari", 2013.
2. Yoaxim Vehner, "Qonun chiqaruvchi organlar va byudjet jarayoni", 2010.
3. Pol L. Pozner, "Davlat moliyasini boshqarish va uning paydo bo'lgan tizimi", 2013.
4. Marko Cangiano, "Xalqaro pul jamg'armasi", 2013.
5. Maxamadaliyev B., "Byudjet tashkilotlarida moliyaviy nazoratni tashkil etish va takomillashtirish", 2019.
6. Axmedov M., "Davlat moliyaviy nazoratini tashkil etishning nazariy asoslarini takomillashtirish", 2023.
7. Babaxonov D., "Byudjet jarayonini tashkil etishda moliyaviy nazoratning ahamiyati", 2022.
8. Usmonov Sh., "Byudjet tashkilotlarida moliya xo'jalik faoliyatini nazorat qilishning amaldagi holati", 2022.
9. Алимов, Р.Х. (2020). "Ўзбекистонда банк тизимини ислоҳ қилиш ва унинг ривожланиш йўналишлари". Тошкент: Молия ва иқтисодиёт нашриёти. Саҳифалар: 45–78.

ЎЗБЕКИСТОННИ ЯШИЛ ИҚТИСОДИЁТГА ЎТИШ ЙЎЛЛАРИ ВА ИСТИҚБОЛЛАРИ

Луқманов Бунёд Муртазаевич

ТМИИ ўқитувчиси

Аннотация: мақолада жаҳонда табиий ресурслардан фойдаланишда вужудга келган экологик муаммоларнинг илмий-назарий ва амалий жиҳатлари ўрганилиб, Бирлашган миллатлар ташкилоти томонидан жаҳонда ва Ўзбекистон ҳукумати томонидан "яшил иқтисодиёт"га ўтиш дастури ва унинг устувор йўналишлари тадқиқ этилган.

Калит сўзлар: экология, яшил иқтисодиёт, ҳайвонот олами, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти, Оролбўйи минтақаси, биосфера, энергетика.

Abstract: в статье рассматриваются научно-теоретические и практические аспекты экологических проблем, возникающих при использовании природных ресурсов в мире, программа перехода к «зеленой экономике» ООН и правительства Узбекистана и ее основные направления. направления исследуются.

Key words: экология, зеленая экономика, животный мир, ООН, Приаралье, биосфера, энергетика.

Аннотация: the article examines the scientific, theoretical and practical aspects of environmental problems arising from the use of natural resources in the world, the program of transition to a "green economy" of the UN and the government of Uzbekistan and its main directions. directions are studied.

Ключевые слова: ecology, green economy, wildlife, UN, Aral Sea region, biosphere, energy.

Сўнгги асрда инсоният экологияга эътибор қаратмасдан ва атроф-муҳит ҳолатига тўғри ғамхўрлик қилмасдан мавжуд бўлди ва ривожланди. Натижада бутун экотизимларга антропоген таъсирда зарар етказилди, бу бизнинг келажак авлодларимизнинг истиқболига таҳдид солмоқда. Шиддат билан янгилашиб ва ўзгариб бораётган бугунги даврда "яшил" иқтисодиётга ўтиш муҳим ҳаётий эҳтиёжга айланди. Сайёрамизда шаҳарлар йириклашиб, аҳолиси 20–35 миллионли мегаполислар кўпайиб бормоқда. Бу энергоресурслар, айниқса, ёқилғига бўлган талабни кун сайин ошириб бораётир. Инсон омили туфайли охириги юз йилда ер шарида экин экиладиган ер майдони тўртдан бир қисмга, ўрмонлар учдан икки қисмга қисқарди.

Бунинг натижасида ҳайвонот оламининг кўплаб турлари йўқ бўлиб кетмоқда. Статистик маълумотларга қараганда, дунё бўйича кейинги 30 йил ичида ҳайвонот оламининг 8–10 фоизи қирилиб кетди. Сайёрамизда тропик ўрмонлар 14 фоизни ташкил қилар ва ҳайвонот оламининг 50 фоизидан ортиғи шундай ҳудудларда яшарди. Ҳозир ер юзида тропик ўрмонларнинг 6 фоизи қолди, холос. Шунингдек, охириги 50 йил ичида дунёда аҳоли жон бошига тўғри келадиган ичимлик суви 60 фоизга камайди.

Табиатдан фойдаланиш – бу жамият эҳтиёжларини қондириш учун табиий ресурслардан фойдаланиш, атроф муҳитни муҳофаза қилиш ва уни такрор ишлаб чиқаришни ўз ичига олади. Бу кўпинча тенгсиз экологик алмашинувга олиб келади, натижада бунда айрим мамлакатларнинг хўжалик субъектлари фойда кўради, шу билан бирга уларнинг иқтисодий фаолиятининг салбий оқибатлари зараридан дунёнинг бошқа минтақалари ва мамлакатлари талофат кўради. Табиатдан фойдаланиш, бир томондан, минтақавий хусусиятга эга, чунки у маълум бир давлат ҳудудида содир бўлади, иккинчи томондан, у глобал хусусиятга эга, чунки унинг салбий оқибатлари дунёнинг бошқа мамлакатлари ва минтақаларига таъсир қилади. Шунинг учун ҳам табиий жараёнлар биосферанинг барқарорлигини таъминлайдиган экологик салоҳиятини истеъмол қилиш даражасига эришиш учун дунё мамлакатлари ўртасидаги мувофиқлаштирилган ўзаро ҳамкорлик зарур.

Ўзбекистонда давлатимиз раҳбари ташаббуси билан Бирлашган Миллатлар Ташкилоти томонидан Оролбўйи минтақасига имтиёзли кредитлар ажартилди, мамлакатимизнинг барча ҳудудидан техника ва мутахассислар жалб этилиб, экологик мувозанатни яхшилашга киришилди. Бу муаммони ҳал этилишига Орол денгизининг қуриб қолган ер майдонларида кўкаламзорлаштириш ишлари олиб борилди, ҳудуд хусусиятларига мос дарахтлар экилди ва бу жараён изчил давом этмоқда. Экологияни асраш, табиий ресурсларни тежаб ишлатиш, жумладан, сувдан оқилона фойдаланиш бўйича замонавий

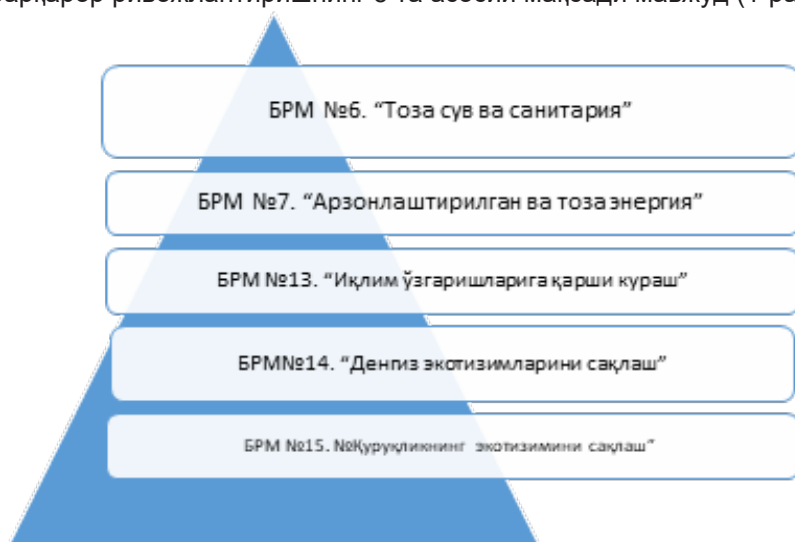
тизимларга ўтиш ишларини кучайтирдик. Мамлакатимизда “Яшил макон” дастури давом этмоқда¹ дейди президентимиз.

Иқтисодий фанда эндоген иқтисодий ўсиш назарияси ва экологик муаммоларни ўзаро боғлиқлигини юқори ривожланиш даражасига олиб чиққан олимлардан бири Уильям Нордхаус ҳисобланади. Унинг “Интеграллашган баҳолаш моделида” (IAM) иқлим ўзгаришлари билан иқтисодий ўсиш моделини бир бири билан боғлади². У.Нордхаус ишлаб чиқариш функцияси моделига икки янги ўзгарувчини киритди: табиий ресурслар ва экологик зарар. Табиий ресурслар ишлаб чиқариш функцияси моделида ишчи кучи, капитал, асосий фондлар каби ишлаб чиқариш омили сифатида олинган; экологик зарар бирдан кичик бўлган кўпайтирувчи бўлиб у ишлаб чиқариш хажмини камайтиради. Бу моделда барча омиллар технологик тараққиёт натижасида ўсиб борса экологик зарар эса бирдан кичик бўлган кўпайтирувчи ҳисобига атмосферани ифлосланиш даражасига қараб камайиб боради³.

20-асрнинг охирида жаҳон ҳамжамиятида атроф-муҳитнинг ҳолати тўғрисидаги ташвиш кескин ўсди. Фақатгина ўтган асрнинг охирида мамлакатлар ўртасида ҳар бир давлат томонидан бозор иқтисодиёти шароитида экологик муаммоларни тартибга солишга қаратилган биринчи глобал шартнома имзоланди. Ушбу ҳужжат Киото протоколи деб аталади ва у фақат 1997 йилда қабул қилинган. Унинг мақсади атмосферага иссиқхона газлари чиқиндиларини тартибга солиш ва уларни аста-секин атроф-муҳитга ва айниқса иқлимга ҳалокатли таъсир кўрсатмайдиган даражага камайтириш эди, бу эса сайёра учун кейинчалик ҳалокатли бўлиши мумкин бўлган ҳароратнинг пасайишига йўл қўймасликдир.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Атроф-муҳит ассамблеяси атроф-муҳит масалалари бўйича қарор қабул қилувчи халқаро ташкилотдир. Унда бугунги кунда дунё олдида турган муҳим экологик муаммолар кўриб чиқилади. 2030-йилгача Барқарор ривожланиш кун тартибининг асосини ушбу муаммоларни тушуниш ва атроф-муҳитни сақлаш ва тиклаш ташкил этади.

Бирлашган Миллатлар Ташкоти Бош Ассамблеясининг 2015-йил 25-сентябрдаги “Бизнинг дунёмизни ўзгартириш: Барқарор ривожланиш бўйича 2030-йилгача кун тартиби” декларатсияси катта аҳамиятга эга бўлиб, унда 17 та Барқарор ривожланиш мақсадлари (БРМ) белгилаб берилган. Улар орасида экологик барқарор ривожлантиришнинг 5 та асосий мақсади мавжуд (1-расм):

1-расм. Экологик барқарор ривожлантиришнинг 5 та асосий мақсади⁴

Экологик барқарорлик - бу барқарор таркибий тузилмани функцияларини экотизимнинг ички ва ташқи омиллар таъсиридан ташкилий тамойилларини сақлаб қолиш қобилиятидир. Ишлаб чиқилган БРМлари ҳозирги ва келажак авлодлар учун тенг экологик манфаатлар тамойилига асосланади. Барқарор ривожланиш табиий экотизимлар ва ижтимоий-иқтисодий тизимлар ўртасидаги яқин алоқадорлик муносабатларни ўз ичига олади. Шу билан бирга, инсонлар асосий бўғиндир, чунки улар глобал биосфера тизимидаги ўз ролини аниқлаш, барқарор ривожланишни таъминлаш учун уни сақлаш ва бошқариш учун жавобгардир.

1 Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигининг ўттиз уч йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи. “Халқ сўзи” гезетаси 2024 йил 1 сентябрь.

2 Nordhaus, 2017a. Integrated assessment models of climate change. NBER Reporter, No. 3, pp. 16—20.

3 Nordhaus W. (2017b). Projections and uncertainties about climate change in an era of minimal climate policies. NBER Working Paper, No. 22933

4 Цели в области устойчивого развития // ООН: <https://www.un.org/>. асосида муаллиф томонидан тузилди.

Олимлар томонидан олиб борилган тадқиқотлар шунини кўрсатдики, ҳавонинг ифлосланиши коронавирус инфекциясидан ўлим кўпайишига ҳисса қўшган. 2020-йилдаги карантин ва изоляция даврида дунё бўйлаб кўпчилик саноат корхоналари ўз фаолиятини тўхтатди, бу эса атмосферага ифлослантирувчи моддалар чиқарилишининг умумий 5,8 фоизга қисқаришига олиб келди, чунки энергияга бўлган талаб 4 фоизга қисқарди. Бу даврда экологик вазият сезиларли даражада яхшилана бошлади, карбонат ангидрид миқдори охириги марта фақат Иккинчи жаҳон уруши даврида қайд этилган рекорд даражага кескин пасайди.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Атроф-муҳит бўйича дастурида “яшил” иқтисодиёт ижтимоий адолатни шакллантириш ва ривожлантириш, инсонлар турмуш фаровонлигини ошириш, экологик муаммоларни камайтириш ва иқлим фалокати хавфини камайтиришга мўлжалланганлигини таъкидлайди. Шунинг учун бундай иқтисодиёт ресурстежамкор кам углеродли ва ижтимоий инклюзив бўлиб ҳисобланади ва “Яшил иқтисодиётга” киритилган йўналишларни ўз ичига олади.

2-расм. “Яшил иқтисодиётга” киритилган йўналишлар⁵

Шундай қилиб, яшил иқтисодиёт ва рақамли иқтисодиёт замонавий иқтисодий трансформациянинг асосини ташкил этади. Рақамлаштириш - тўртинчи саноат инқилобининг асосий элементи бўлиб, яшил сектор эса яшил саноат инқилобига эришиш учун асосдир. Бу икки соҳа барқарор ривожланиш концепциясининг уч жиҳати ўртасида яхлит интеграциялашувчи ролни бажаради.

Европа Иттифоқи мамлакатлари ижтимоий ва экологик муаммоларни ҳал қилиш учун вақти-вақти билан директивалар ва қонунларни қабул қилади. Масалан, бизнес даражасида маҳсулот етказиб берувчилар атроф-муҳит стандартларига риоя қилишлари керак ва аҳоли чиқиндиларни саралашлари ва уларни тури ва улуши бўйича аниқ тақсимланган ҳолда тегишли идишларга ташлашлари керак.

Германияда чиқиндилар ҳажмининг 60 дан 80 фоизигача қайта ишлаш ёки электр энергияси ишлаб чиқариш учун чиқиндиларни ёки заводларига юборилади. Францияда расмийлар 2025 йилга келиб бутун Франция бўйлаб фақат қайта ишланган материаллардан фойдаланиш ваъдасини бажариш учун маҳаллий супермаркетларда бир марталик пластик қопларни тақиқлади. Францияда энг йирик компаниялар қонун бўйича корпоратив ижтимоий жавобгарликни амалга ошириш бўйича режалар ва дастурларни ишлаб чиқишлари шарт, агарда уларни бажаришдан бош тортиш ёки бажармаслик ҳолатида давлат компаниялар ва уларнинг раҳбарларини жаримага тортиши мумкин;

АҚШнинг Калифорния штатида 2015-йилдан бери дўконларда полиетилен пакетларни сотиш тақиқланган. Швеция барқарор ишлаб чиқариш ва истеъмол қилиш бўйича миллий режалар ва атроф-муҳит мақсадлари тизимини ишлаб чиқмоқда. Уларни амалга оширишда жамиятнинг барча вакиллари, давлат ҳокимияти органларидан тортиб, шаҳар ҳокимияти, хусусий шахслардан тортиб йирик тадбиркорларгача иштирок этади. Юқори натижаларга, жумладан, фуқаролик жамиятининг фаол позицияси, уларни қўллаб-қувватлаши, розилиги ва белгиланган вазифаларнинг бажарилиши ёрдам бермоқда. Мамлакатда барқарор ривожланиш учун Бош вазир, Атроф-муҳит ва энергетика вазири, Халқаро тараққиёт ҳамкорлик вазири масъулдир. Барқарор ривожланиш консенцияси тамойиллари ша атроф-муҳитни яхшироқ назорат қилишга ёрдам берувчи “ақлли технологияларга” жорий этилмоқда.

⁵ Муаллиф тадқиқотлари асосида тузилган.

«Яшил» иқтисодиёт йўналиши бугунги кунда устувор ва энг истиқболли йўналишлардан бири ҳисобланади, шунинг учун деярли барча ривожланган мамлакатлар ўз режалари, мақсадлари, вазифалари, иқтисодий трансформациялар ва яшил технологияларни жорий этиш, ишлаб чиқариш, инфратузилма, транспорт тизимини янгилаш, биоёқилғи ва ёпиқ цикл форматида ишлайдиган экологик тоза корхоналар яратиш ва қайта қуриш инструментлари ва усулларига эга.

“Яшил” технологиялар зарарли чиқиндиларни камайитириш, чиқиндиларни бошқариш, оқава сувларни самарали бошқариш ва экотизимлар барқарорлигини сақлаш, энергия тежамкор чоратadbirlarни жорий этиш ҳамда қайта тикланувчи энергия манбалари ва экологик тоза технологияларни ишлаб чиқиш орқали турли экологик хавфларга қарши туришга ёрдам беради.

Олимларнинг ҳисоб-китобларига кўра, яшил иқтисодиётнинг тикланиши 2030 йилга бориб 400 миллиондан ортиқ қўшимча иш ўринларини яратиши мумкин (Жаҳон Иқтисодий Форуми, 2020). Фақатгина яшил иқтисодиётнинг транспорт сектори 15 миллионга яқин иш ўринларини яратиши мумкин, қайта тикланадиган энергия манбаларига сармоя киритиш эса 2050 йилга бориб 60 миллиондан ортиқ кишини иш билан таъминлаши мумкин. Шундай қилиб, “яшил” инфратузилманинг ривожланиши ва яшил инвестиция бозорининг кенгайиши иқлимга чидамли иқтисодиётни ҳамда аҳолини иш билан таъминлаш, иш ўринларини кенгайтириш, интеллектуал ва инсон ресурсларини жамлаш учун улкан салоҳиятни шакллантиради.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

1. Экологик барқарорлик - бу барқарор таркибий тузилмани функцияларини экотизимнинг ички ва ташқи омиллар таъсиридан ташкилий тамойилларини сақлаб қолиш қобилиятидир.

2. “Яшил” иқтисодиёт ижтимоий адолатни шакллантириш ва ривожлантириш, инсонлар турмуш фаровонлигини ошириш, экологик муаммоларни камайитириш ва иқлим фалокати хавфини камайитиришга қаратилган йўналишларни ўз ичига олади.

3. Энергетика соҳасидаги давлатларнинг асосий мақсади энергия ресурсларини ишлаб чиқаришни кўпайитириш эмас, балки улардан оқилона фойдаланиш ва мамлакат иқтисодий тизими томонидан тежамкор истеъмол қилишдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигининг ўттиз уч йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи. “Халқ сўзи” гезетаси 2024 йил 1 сентябрь.
2. Nordhaus, 2017a. Integrated assessment models of climate change. NBER Reporter, No. 3, pp. 16—20.
3. Nordhaus W. (2017b). Projections and uncertainties about climate change in aneraofminimal climate policies. *NBER Working Paper*.

A CREATIVE IDEA - THE KEY TO DEVELOPING AN INNOVATIVE ECOSYSTEM

Alieva Elnara Ametovna

doctor of Philosophy in Economic Sciences,
Associate Professor of the Department of Economics,
Namangan Institute of Engineering and Technology

Abstract: The article examines how the perception and attitude towards innovation and innovative technologies is being transformed in modern conditions. Today, a creative idea is the key to the development of an innovation ecosystem, as well as a tool in creating effective, competitive clusters and business models, new jobs and additional opportunities for entrepreneurship development. A creative idea plus entrepreneurship unites and develops various industries and areas.

Key words: creative idea, creativity, human capital, innovation ecosystem, disruptive innovation, sustainable innovation, effective innovation, effects, business model.

Annotatsiya: Maqolada zamonaviy sharoitda innovatsiyalar va innovatsion texnologiyalarga nisbatan qarash va munosabat qanday o'zgarib borayotgani ko'rib chiqiladi. Bugungi kunda ijodiy g'oya innovatsion ekotizimni rivojlantirishning kaliti, shuningdek, samarali, raqobatbardosh klasterlar va biznes modellarini yaratish, yangi ish o'rinlari va tadbirkorlikni rivojlantirish uchun qo'shimcha imkoniyatlar yaratish vositasidir. Ijodiy g'oya va tadbirkorlik turli soha va sohalarni birlashtiradi va rivojlantiradi.

Kalit so'zlar: ijodiy g'oya, ijodkorlik, inson kapitali, innovatsion ekotizim, buzuvchi innovatsiya, barqaror innovatsiya, samarali innovatsiya, effektlar, biznes modeli.

Аннотация: В статье рассматривается как в современных условиях трансформируется восприятие и отношение к инновациям и инновационным технологиям. Сегодня креативная идея – залог развития инновационной экосистемы, а также инструмент в создании эффективных, конкурентоспособных кластеров и бизнес-моделей, новых рабочих мест и дополнительных возможностей развития предпринимательства. Креативная идея плюс предприимчивость объединяет и развивает различные отрасли и сферы.

Ключевые слова: креативная идея, творчество, человеческий капитал, инновационная экосистема, подрывные инновации, устойчивые инновации, эффективные инновации, эффекты, бизнес-модель.

In modern conditions of transition to an innovative type of development, the need for highly intelligent innovative technologies is growing. As you know, innovation is, first of all, an idea embodied in a product or process. Any business starts with a business idea. Over the past 10 years, the term "creative economy" has become increasingly used - the economy of the "next generation", where the main capitalized value is new ideas. It is an economy based on innovation, novelty and creative products. [1]

Today, effective innovation is the result of creative ideas. Creativity (from the Latin creatio - creativity) is a person's ability to deviate from standard opinions, rules and patterns. In addition, creativity presupposes the presence of a progressive approach, imagination and originality. [2]

Creativity is possessed by intellectually developed people with a high degree of creative ability. The difference between creative abilities and creativity is that creative abilities are defined as personality qualities, and creativity as the manifestation of these qualities in mental activity. Creativity presupposes the ability for an individual to perceive, transform and create new information.

Human capital plays a critical role in the generation, development and implementation of creative ideas. Innovative solutions are provided by people with deep domain knowledge or diverse experience, research and development skills to more effectively develop and translate creative ideas into reality.

A creative idea contributes to the creation of "disruptive", "sustainable" and "effective" innovations, thereby developing the country's innovation ecosystem. [3]

The currency of the creative economy is the idea. Its development requires knowledge and talent. Startups can be called creative businesses, and intellectual property is the DNA of the creative economy. In Europe, the creative and cultural sectors create 2.5 times more jobs than the automotive industry. [4]

A creative idea embodied in innovation is an innovative activity that has several effects:

- despite the product's life cycle, by improving it, assigning additional functions and properties, it increases consumer need and demand, thereby returning it to the stage of growth and development.

- creates additional opportunities for the development of small and medium-sized businesses, women's entrepreneurship, for people with disabilities and thereby new jobs;
- contribute to the revival of national traditions and customs, the development of healthy, socially responsible youth;
- develops business models and clusters around itself.

It should be noted that the effects of innovative activity solve the problems of innovative development of the country specified in the "Strategy for Innovative Development of the Republic of Uzbekistan for 2022 - 2026".

The task of further development of human capital through the development of creative abilities, innovative entrepreneurship and innovation is one of the most important areas. Today, our tasks include employing university graduates, creating jobs, and organizing production facilities that require high intellectual knowledge. After all, current students should become the driving force behind the formation of a creative economy in Uzbekistan.

In countries around the world, the creative economy has today become a priority. According to available data, the global creative economy market will reach a trillion dollars by 2024. This contributes significantly to the growth of the gross domestic product of developing countries. The global economy is experiencing high growth rates.

The global economy is experiencing high growth rates. In the future, due to the rapid pace of development of the creative economy, inequality between the economies of civilized and developing countries will steadily increase. That is why science and education play an important role in the development of each sphere. [4]

A clear example of such a creative idea is the Harry Potter series of novels written by JK Rowling¹. It is characteristic that the novel was written in 1990-1995, and published in 1997 - this is a period when interest in books and reading lost popularity, especially among young people, and the need for book products decreased. The novel distinguished itself for its creativity and already in 2000 became the most popular among young people.

It has become a unique example and the basis for an incredibly successful business model that has contributed to the creation of large numbers of jobs and the development of entrepreneurship. The increase in demand for reading has increased the need and development of:

activities of printing houses. The Harry Potter books have increased interest in reading among young people and by 2019, more than 3 million copies had been sold, making the series the best-selling series in literary history. This massive recognition generated significant revenue and brought international attention to the project.

educational and entertainment programs. The novel inspired the creation of educational programs and courses, for example, for learning English based on Rowling's books. Recreational and enrichment activities are also being developed to further explore the literary and cultural aspects of the work.

professional translation services of fiction. The novels have been translated into almost all languages of the world, which has contributed to even greater distribution and recognition on a global level.

development of the film industry. Based on the success of the books, a film series was created that became the third highest-grossing film in history. The success of the films resulted in significant financial income.

development of tourism and museum industry. Film locations, including sound stages and props, have been converted into museums and tourist attractions. This has attracted a large number of locals and tourists, boosting the tourism industry.

development of small business and merchandising. The popularity of Harry Potter gave impetus to the creation and development of small businesses engaged in sewing costumes and making souvenirs. Harry Potter has become one of the most successful brands in the field of merchandising. A huge number of products, from toys and clothing to stationery and home decor, have been created based on the Potter universe.

creation of amusement parks. The creation of theme parks such as The Wizarding World of Harry Potter at Universal Studios allowed fans to immerse themselves in a world of magic and adventure. These parks became a significant source of income and attracted millions of visitors.

digital and interactive products. With the development of digital technologies, new forms of interaction with the world of Harry Potter have emerged. VR games, mobile apps (such as Harry Potter: Wizards Unite), and interactive sites such as Pottermore (now Wizarding World) allowed fans to immerse themselves in the world of magic digitally.

franchising and partnerships. The Harry Potter brand actively uses franchising and partnerships to expand its influence. Examples include collaborations with major brands to create limited edition products and joint marketing campaigns that help maintain interest in the Potter universe.

¹ Британская писательница, автор серии романов о Гарри Поттере.

As a copyright owner, JK Rowling went from living on welfare to becoming a multimillionaire in five years. According to the American magazine Forbes, in December 2019, JK Rowling was in first place on the list of the highest paid writers. Her total income was \$92 million. [5]

This example shows how a creative idea can increase product demand and promote service entrepreneurship, influencing different areas of business and culture, creating a diverse and sustainable business model.

Therefore, nurturing a cultural and creative personality is important in creating human capital and national creative ideas, which contributes to the development of the country's innovation ecosystem. Ultimately, creative ideas implemented in the form of innovations not only contribute to the development of innovative technologies and processes, but also ensure the dynamic development of existing products and services.

This creates a healthy and competitive innovation ecosystem that promotes economic growth and social progress.

A highly intelligent entrepreneur, due to his entrepreneurial spirit, is able to turn a creative idea into an effective business model or cluster.

List of used literature:

1. Соколова Е. Креативная экономика: что это такое и откуда она взялась? / 2022г. <https://startupjedi.vc/ru/content/kreativnaya-ekonomika-chto-eto-takoe-i-otkuda-ona-vzyalas>
2. https://ru.wikipedia.org/wiki/Роулинг,_Джоан
3. Указ Президента Республики Узбекистан «Об утверждении Стратегии инновационного развития Республики Узбекистан на 2022 — 2026 годы». от 06.07.2022 г. № УП-165
4. Абдурахмонов И. Креативная экономика, нацеленная на созидание. / 12.01.2023г. <https://yuz.uz/ru/news/kreativnaya-ekonomika-natselennaya-na-sozidanie>
5. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Креативность>

SUN'IY INTELEKTNING HUNARMANDCHILIK MAHSULOTLARI BOZORIDAGI O'RNI

Ergasheva Aziza Farmonovna

Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Yangi raqamli davrda sun'iy intellekt kirib bormagan soha bo'lmasa kerak. Sun'iy intellektning hunarmandchilik mahsulotlari bozoriga kirib kelishi, ushbu sohaga bir qancha qiyinchiliklar tug'dirishi bilan birga, yanada kengroq imkoniyatlarni ham taklif etadi. Shuningdek, kelajakda sun'iy intellekt bilan hunarmandchilikning integratsiyasi ushbu sohani yana bir pog'onaga rivojlantirishga turtki bo'lishi mumkin. Ushbu maqolada aynan yuqorida sanab o'tilgan ikki sohaning bir-biriga ta'siri haqida tahlillar va xulosalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: hunarmand, hunarmandchilik, hunarmandchilik mahsulotlari, sun'iy intellekt.

Abstract: In the new digital era, there is probably no field where artificial intelligence has not entered. The introduction of artificial intelligence into the market of craft products, while creating a number of challenges for this sector, also offers wider opportunities. Also, in the future, the integration of artificial intelligence and craftsmanship can be an impetus for the development of this field to another level. This article presents analyses and conclusions about the influence of the two areas listed above.

Key words: artisan, handicraft, handicraft products, artificial intelligence.

Аннотация: В новую цифровую эпоху, вероятно, нет ни одной области, куда бы не вошел искусственный интеллект. Внедрение искусственного интеллекта на рынок ремесленной продукции, создавая ряд проблем для этого сектора, также открывает более широкие возможности. Также в будущем интеграция искусственного интеллекта и мастерства может стать толчком для развития этой области на другой уровень. В данной статье представлены анализ и выводы о влиянии двух перечисленных выше областей.

Ключевые слова: ремесленник, ремесло, ремесленные изделия, искусственный интеллект.

Dunyo jadal rivojlanar ekan, sun'iy intellekt hunarmandchilikda ayniqsa keng imkoniyatlarni taqdim etuvchi sohalar bo'ylab o'zgarishlarni amalga oshirmoqda. Texnologiya an'anaviy san'at va hunarmandchilik uchun xavf tug'dirmaydi; agar ular to'g'ri o'zaro bog'liq bo'lsa, u an'anaviy bilim tizimlariga evolyutsion to'liqindan sakrab o'tishga yordam beradi va mohir hunarmandlar raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishiga imkon beradi.

Sun'iy intellekt an'anaviy bilim tizimlaridan o'rganadi va uning imkoniyatlarini oshiradi. An'anaviy bilim tizimlari o'rgatilgan sun'iy intellektidan foydalanib, qadimgi uslublarda va zamonaviy elementlarni o'z ichiga olgan yangi dizayn va uslublarni ishlab chiqish vositasi sifatida rivojlantirish mumkin. Yangi davrdagi sun'iy intellekt vositalari an'anaviy hunarmandlarning jahon bozorlari bilan bog'lanish va o'z bizneslarini rivojlantirish usullarini inqilob qilish imkoniyatini beradi. Ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish, vaqt va kuchni tejash hamda mahsulot sifati va izchilligini ta'minlash orqali sun'iy intellekt yordamidagi vositalar hunarmandlarga o'z ishining ijodiy jihatlariga e'tibor qaratish imkonini beradi. Bundan tashqari, sun'iy intellekt tendentsiyalarni aniqlashga va zamonaviy iste'molchilarni qiziqtiradigan innovatsion dizaynlarni ham yaratishga yordam beradi.

Hunarmandchilikda sun'iy intellekt bilan ishlashda bir qancha qiyinchiliklar mavjud. Ular quyidagilardan iborat:

Texnologik muammolar: sun'iy intellekt tizimlarini joriy etish uchun zarur bo'lgan texnologiyalar va dasturlarni ishlab chiqish va qo'llash murakkab bo'lishi mumkin. Bu esa jarayon ko'p vaqt va resurslarni talab qiladi;

Ma'lumotlar sifatining pastligi: sun'iy intellekt tizimlari samarali ishlashi uchun katta miqdorda sifatli ma'lumotlarga muhtoj. Agar ma'lumotlar noto'g'ri yoki yetarli darajada bo'lmasa, bu natijalarni xato yoki noaniq qiladi;

Moliya va investitsiya: sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etish uchun dastlabki xarajatlar yuqori bo'lishi mumkin. Kichik hunarmandlar uchun bunday investitsiyalarni jalb qilish qiyin bo'lishi mumkin;

O'qitish va malaka oshirish: hunarmandlar va ularning xodimlari sun'iy intellektni qanday ishlatishni o'rganishlari kerak. Bu esa qo'shimcha vaqt va resurslarni talab qiladi;

Etika va qonunchilik: sun'iy intellektning ishlatilishi bilan bog'liq etik masalalar va qonunchilik talablariga rioya qilish zarurati ham qiyinchilik tug'dirishi mumkin. Masalan, ma'lumotlarni yig'ish va foydalanish bo'yicha qonunlarga amal qilish;

Raqobat va bozor o'zgarishlari: sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etgan hunarmandlar raqobatbardosh ustunlikka ega bo'lishi mumkin, bu esa boshqa hunarmandlarga bosim o'tkazishi mumkin. Buning natijasida bozor muvozanati o'zgarishi mumkin;

Ijodkorlikni yo'qotish xavfi: sun'iy intellekt yordamida ishlab chiqarish jarayonlari avtomatlashtirilganda, ba'zi hunarmandlar ijodkorlik va shaxsiy yondashuvni yo'qotishdan xavotirda bo'lishi mumkin.

Bu qiyinchiliklarga qaramay, sun'iy intellektning hunarmandchilikda qo'llanilishi ko'plab imkoniyatlarni ham ochadi, shuning uchun bu muammolarni hal qilishga harakat qilish muhimdir.

Sun'iy intellektning an'anaviy hunarmandchilikka integratsiyalashuvi misli ko'rilmagan ijodiy izlanishlar va muammolarni hal qilish imkoniyatlarini ochish uchun texnologiya kuchidan foydalangan holda hunarmandchilik innovatsiyalarining yangi davrining boshlanishini ko'rsatadi.

Shuningdek, sun'iy intellektning hunarmandchilik mahsulotlari bozorida o'zni juda muhim va kengayib bormoqda. Quyidagi jihatlar orqali ularni ko'rib chiqishimiz mumkin:

Dizayn va yaratuvchanlik: sun'iy intellekt yordamida hunarmandlar o'z mahsulotlarini yanada innovatsion va jozibador dizaynlarda ishlab chiqishlari mumkin. Sun'iy intellekt algoritmlari yordamida yangi dizayn g'oyalarini yaratish va mavjud mahsulotlarni takomillashtirish mumkin;

Shaxsiylashtirish: sun'iy intellekt mijozlarning talablariga mos ravishda mahsulotlarni shaxsiylashtirish imkonini beradi. Masalan, sun'iy intellekt yordamida mijozlarning xarid qilish odatlari va afzalliklarini tahlil qilib, ularga mos mahsulotlar taklif qilish mumkin;

Mahsulotlarni optimallashtirish: sun'iy intellekt yordamida ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish, resurslardan samarali foydalanish va narxlarni pasaytirish mumkin. Bu hunarmandchilik mahsulotlarining raqobatbardoshligini oshiradi;

Marketing va sotish: sun'iy intellekt marketing strategiyalarini rivojlantirishda yordam beradi. Mijozlarga yo'naltirilgan reklamalar, ijtimoiy tarmoqlarda maqsadli auditoriyani aniqlash va ularni jalb qilishda sun'iy intellekt vositalari samarali ishlatiladi;

Tahlil va prognozlash: bozor tendentsiyalarini tahlil qilish va kelajakdagi ehtiyojlarni oldindan bilish uchun sun'iy intellekt yordamida katta ma'lumotlarni qayta ishlash mumkin. Bu hunarmandlar uchun raqobat ustunligini ta'minlaydi;

Yangi imkoniyatlar: sun'iy intellekt yangi hunarmandchilik sohaslarini yaratishi mumkin. Masalan, 3D chop etish va robototexnika orqali yangi mahsulotlarni ishlab chiqarish imkoniyatlari paydo bo'ladi.

Umuman olganda, sun'iy intellekt hunarmandchilik mahsulotlari bozorida innovatsion o'zgarishlarni keltirib chiqaradi va raqobatni kuchaytiradi. Bu esa, o'z navbatida, iste'molchilar uchun yanada sifatli va diversifikatsiyalangan mahsulotlarni taqdim etadi.

Hunarmandchilikda sun'iy intellektning kelajagi juda qiziqarli va umidvor ko'rinadi. Quyidagi jihatlar bu kelajakni belgilaydi:

Avtomatlashtirishning kengayishi: sun'iy intellekt ishlab chiqarish jarayonlarini yanada avtomatlashtirishi va samaradorlikni oshirishi kutilmoqda. Bu esa ishchilarni takomillashtirish va yangi kasblarni yaratishga olib kelishi mumkin;

Shaxsiylashtirilgan tajriba: mijozlar uchun shaxsiylashtirilgan xizmatlar va mahsulotlar yaratish imkoniyatlari ortadi. Bu hunarmandchilik sohasida raqobatbardoshlikni oshiradi;

Yangi dizayn va innovatsiyalar: sun'iy intellekt dizayn jarayonini qo'llab-quvvatlash orqali yangi g'oyalar va innovatsion yechimlarni ishlab chiqishda yordam beradi. Bu esa o'z navbatida yaratuvchanlikni rivojlantiradi;

Resurslarni samarali boshqarish: sun'iy intellekt yordamida resurslarni, masalan, xom ashyo va ishchi kuchini yanada samarali boshqarish mumkin. Bu xarajatlarni kamaytirishga va ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirishga olib keladi;

Ma'lumotlardan foydalanish: katta ma'lumotlarni tahlil qilish orqali bozor tendentsiyalarini aniqlash va mijozlar ehtiyojlarini tushunish imkoniyatlari yanada kengayadi. Bu strategik qarorlar qabul qilishda yordam beradi;

Yangi kasblar va malakalar: sun'iy intellektning rivojlanishi yangi kasblar va malakalarni talab qiladi. Ishchilar yangi texnologiyalarni o'zlashtirishga tayyor bo'lishlari kerak;

Etik masalalar: sun'iy intellektning keng tarqalishi bilan birga etik masalalar, masalan, ish o'rinlarini yo'qotish yoki ma'lumotlarni himoya qilish kabi masalalar muhim ahamiyatga ega bo'ladi;

Barqarorlik va ekologiya: sun'iy intellekt yordamida barqaror ishlab chiqarish jarayonlarini rivojlantirish mumkin. Bu atrof-muhitga zarar yetkazmasdan, resurslardan samarali foydalanishga imkon beradi.

Umuman olganda, hunarmandchilikda sun'iy intellektning kelajagi yangi imkoniyatlar va qiyinchiliklarni bir vaqtning o'zida olib keladi. Raqobatbardosh va innovatsion muhitda muvaffaqiyatga erishish uchun soha mutaxassislari yangi texnologiyalarni o'zlashtirishga tayyor bo'lishlari zarur.

Ushbu tadqiqotdan quyidagi asosiy xulosalarni chiqarish mumkin: sun'iy intellekt noyob g'oyalarni yaratishi va san'at olamida kutilmagan aloqalarni o'rnatishi, sun'iy intellekt vositalaridan foydalanish va inson

tajribasiga tayanish o'rtasidagi to'g'ri muvozanatni topish haqiqiylikni saqlash uchun juda muhimdir. Shuningdek, haqiqiy hayotiy misollar sun'iy intellekt an'anaviy hunarmandchilikning madaniy ahamiyatini yo'qotmasdan qanday yangilashi mumkinligini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ergasheva, A.F. "Sun'iy intellektning hunarmandchilik mahsulotlari bozorida o'rni." Buxoro davlat universiteti tadqiqot ma'lumotlari. <https://www.buxdu.uz/>
2. Nasibov, A. "Hunarmandchilik sohasida sun'iy intellektni qo'llash imkoniyatlari." O'zbekiston fan va texnologiyalar instituti tadqiqot maqolasi. <https://science.uzbekistan.org/>
3. Artificial Intelligence and Cultural Heritage. UNESCO, 2021. "Artificial Intelligence in Artisanal and Cultural Markets." <https://unesco.org/artificial-intelligence-cultural-heritage>
4. Johansen, R., & Smith, T. "Integrating AI in Traditional Crafts: Opportunities and Challenges." International Journal of Digital Humanities, 2020. <https://ijdh.org/>
5. Yang, L., & Perez, M. "AI-Driven Innovation in Craftsmanship and Market Trends." Journal of Creative Technologies, 2021. <https://creative-technologies-journal.com/>
6. UNESCO. "Ecological and Ethical Impacts of AI in Traditional Art and Crafts." Report, 2022. <https://unesco.org/ai-traditional-arts>
7. World Economic Forum. "How Artificial Intelligence is Transforming the Creative Industries." <https://weforum.org/artificial-intelligence-creative-industries>
8. Chen, J., & Takahashi, H. "AI and Traditional Craftsmanship: How Machines and Artisans Collaborate." Asian Journal of Art and Craft, 2019. <https://asian-art-craft-journal.com/>
9. United Nations Industrial Development Organization (UNIDO). "The Role of AI in Sustainable Craftsmanship and Small Industries." <https://unido.org/ai-sustainable-craft>
10. Artificial Intelligence in Industry. "Advantages and Limitations of AI in Traditional Handicraft Markets." 2021. <https://ai-industry-journal.com/>
11. Davis, P. "Craftsmanship in the Age of AI: An Analysis of AI's Role in the Handicraft Market." Journal of Market Economics, 2020. <https://marketeconomics-journal.com/>
12. Tsai, J. "AI in Artisanal Products and Market Sustainability." Digital Humanities, 2022. <https://digitalhumanities.org/ai-in-artisan-products>
13. Global Entrepreneurship Monitor. "Artificial Intelligence and Handicraft Business Models: Global Perspectives." <https://gemconsortium.org/report/ai-handicraft>
14. Buxoro davlat universiteti tadqiqotlar markazi. "Sun'iy intellekt va hunarmandchilik: O'zbekiston bozorida o'zgarishlar." <https://buxdutm.uz/>
15. Artificial Intelligence in the Cultural Sector. "Crafts and AI: Enhancing Creativity in the Digital Era." <https://ai-culture-journal.com/>

O'ZBEKISTONDA OILAVIY KORXONALAR FAOLIYATINI BOSHQARISHNING HOZIRGI HOLATI

Jurayev Navruz Jurayevich

Buxoro davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: So'nggi yillarda milliy iqtisodiyotning muhim drayverlaridan biriga aylangan tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash borasida keng qamrovli islohotlar amalga oshirilmoqda. Tadbirkorlik subyektlarini huquqiy, moliyaviy va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashda davlatning ishtiroki va roli ortib bormoqda. Shu kabi tadbirkorlik subyektlaridan biri oilaviy korxonalaridir. Ushbu maqolada O'zbekistonda oilaviy korxonalarni boshqarishning hozirgi holati va ushbu sohani rivojlantirish uchun mavjud imkoniyatlar va kamchiliklar o'rganilgan.

Kalit so'zlar: oilaviy korxona, oilaviy biznes, tadbirkorlik, O'zbekiston, boshqaruv, iqtisodiy rivojlanish.

Abstract: In recent years, extensive reforms have been implemented to support entrepreneurship, which has become one of the major drivers of the national economy. The state's participation and role in legally, financially, and socially supporting business entities is growing. One of these business entities is family enterprises. This article examines the current state of managing family businesses in Uzbekistan and highlights the strengths, weaknesses, and opportunities for further development of this sector.

Key words: family enterprise, family business, entrepreneurship, management, economic development.

Аннотация: В последние годы были проведены масштабные реформы по поддержке предпринимательства, которое стало одним из важнейших драйверов национальной экономики. Растет участие и роль государства в правовой, финансовой и социальной поддержке субъектов предпринимательства. Одним из таких субъектов являются семейные предприятия. В данной статье рассматривается текущее состояние управления семейными предприятиями в Узбекистане, а также выделены сильные и слабые стороны и возможности для дальнейшего развития этой сферы.

Ключевые слова: семейное предприятие, семейный бизнес, предпринимательство, управление, экономическое развитие.

So'nggi yillarda milliy iqtisodiyotning muhim drayverlaridan biriga aylangan tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash borasida keng qamrovli islohotlar amalga oshirilmoqda, va tadbirkorlik subyektlarini huquqiy, moliyaviy va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashda davlatning ishtiroki va roli ortib bormoqda. Shunday tadbirkorlik subyektlaridan biri oilaviy korxonalar hisoblanadi. Mamlakatimizda "oilaviy korxona" deb nomlangan yangi tadbirkorlik subyekti huquqiy asoslari 2012-yilda O'zbekiston Respublikasining "Oilaviy tadbirkorlik to'g'risida"gi Qonuni qabul qilinishi bilan belgilandi. Mazkur qonun oilaviy tadbirkorlik sohasidagi munosabatlarni tartibga solish, oilaviy korxonani tashkil etish, boshqarish va faoliyatini yuritishning asoslarini belgilab berdi. Qonunning 4-31-moddalari oilaviy korxonalar faoliyatiga bag'ishlandi. Shunga binoan oilaviy korxonaning bir qator afzalliklari belgilandi, xususan:

oilaviy korxona o'z mulkiga ega bo'lishi, zimmasiga majburiyatlar olishi, sudda da'vogar va javobgar bo'lishi mumkin;

oilaviy korxona ishtirokchilari ustav fondini eng kam ish haqining o'n baravaridan past bo'lmagan miqdorda mustaqil belgilashlari mumkin;

oilaviy korxona oila yashab turgan turar joyda faoliyat yuritishi va o'zi ishlab chiqargan mahsulotni shu joyning o'zida sotishi mumkin.

Keyinchalik, oilaviy tadbirkorlikni yanada takomillashtirish maqsadida oilaviy korxonalar faoliyatiga oid bir qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 13.09.2012 yildagi 269-son "Oilaviy korxona tomonidan foydalanishga yo'l qo'yilmaydigan moddalar, materiallar va asbob-uskunalar ro'yxatini tasdiqlash to'g'risida"gi 269-son¹ qaroriga muvofiq, oilaviy korxona tomonidan foydalanishga yo'l qo'yilmaydigan moddalar, materiallar va asbob-uskunalar ro'yxati tasdiqlandi. Respublika hududlarida aholining daromad topishga qaratilgan muayyan mehnat faoliyati bilan shug'ullanishiga, oilaviy tadbirkorlik rivojlanishiga har tomonlama ko'maklashish va mazkur yo'nalishdagi ishlarni tizimli tashkil etish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 7-martda "Hududlarda aholini tadbirkorlikka keng jalb qilish va oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-4231-son² Qarori qabul qilinib, unda hududlarda aholini tadbirkorlikka keng jalb qilish va oilaviy tadbirkorlikni

¹ <https://lex.uz/docs/-2051929>

² <https://lex.uz/ru/docs/-4231026>

rivojlantirishga doir ishlarni muvofiqlashtirish bo'yicha respublika komissiyasi tasdiqlandi. Shuningdek, har bir tumanda "Oilaviy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash markazlari" tashkil etildi va "Har bir oila — tadbirkor" dasturi doirasida imtiyozli kreditlar ajratilishi boshlandi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 24-oktabrdagi "Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish davlat dasturlari doirasida amalga oshirilayotgan loyihalarni kreditlash tartibini takomillashtirishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4498-son³ Qarori qabul qilinib, unga muvofiq, 2020-yildan boshlab oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish tashabbuslariga vakolatli banklar tomonidan ajratilgan kreditlar bo'yicha foiz xarajatlarini qoplash uchun kompensatsiya va subsidiyalar berishga ruxsat etildi. Oxirgi yillarda oilaviy korxonalar faoliyatini qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish borasida hukumat tomonidan muhim chora-tadbirlar va dasturlar qabul qilindi. Ular jumlasiga O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 27-martdagi "Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish dasturlari doirasida amalga oshiriladigan qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi, PQ-5041-son⁴, 2021-yil 20-dekabrda "Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish va aholining daromad manbaini kengaytirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-55-son⁵, 2023-yil 25-yanvardagi "Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish dasturlarini qo'llab-quvvatlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-18-son⁶, 2023-yil 31-yanvardagi "Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish dasturlari doirasida aholining biznes tashabbuslarini qo'llab-quvvatlashni yangi bosqichga olib chiqishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-39-son⁷, 2024-yil 2-apreldagi "Xorijda vaqtincha mehnat faoliyatini amalga oshirayotgan O'zbekiston Respublikasi fuqarolarini va ularning oila a'zolarini qo'llab-quvvatlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-149-son⁸ qarorlarini kiritish mumkin. Ushbu qarorlar bilan oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirishga yo'naltirilgan dasturlar doirasida loyihalarni kreditlash va moliyalashtirishning maqsadli parametrlari tasdiqlangan, oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish dasturlari doirasida kreditlar ajratish mexanizmi soddalashtirilgan, oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish dasturlari doirasida kreditlar to'liq raqamlashgan holda Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish dasturlarining yagona elektron platformasi orqali ajratilishi belgilab qo'yilgan. Mazkur elektron platforma (<https://oilakredit.uz>) Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 8-iyuldagi qarori bilan tasdiqlangan "Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish dasturlarining yagona elektron platformasi orqali kreditlar ajratish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi 737-son⁹ asosida ishlashi belgilangan. Mamlakatimiz milliy iqtisodiyotida oilaviy korxona singari tadbirkorlik subyektlari o'ziga xos o'rin egallab, ular makroiqtisodiy ko'rsatkichlarda ham yaqqol namoyon bo'lmoqda (1-jadval).

1-jadval. O'zbekistonda oilaviy korxonalarning umumiy soni, viloyatlar bo'yicha taqsimoti (2023-yil yanvar holatiga ko'ra).

	Ro'yxatdan o'tgan	Faoliyat ko'rsatayotgan
O'zbekiston Respublikasi	64 162	59 110
Qoraqalpog'iston Respublikasi	2 324	2 172
viloyatlar:		
Andijon	3 220	2 962
Buxoro	3 786	3 450
Jizzax	2 382	2 140
Qashqadaryo	5 949	5 226
Navoiy	4 398	4 157
Namangan	1 414	1 337
Samarqand	11 235	10 499
Surxondaryo	6 328	5 847
Sirdaryo	403	356
Toshkent	5 564	5 073
Farg'ona	7 110	6 608
Xorazm	6 049	5 488
Toshkent shahri	4 000	3 795

3 <https://lex.uz/acts/-4569641>

4 <https://lex.uz/uz/docs/-5345627>

5 <https://lex.uz/docs/-5785317>

6 <https://lex.uz/ru/docs/-6370474>

7 <https://lex.uz/docs/-6374137>

8 <https://lex.uz/docs/-5893253>

9 <https://lex.uz/docs/-6101550>

Yuqoridagi 1-jadvalda O'zbekiston Respublikasi bo'yicha ro'yxatdan o'tgan va faoliyat ko'rsatayotgan oilaviy korxonalar sonini tahlili orqali har bir viloyatning iqtisodiy holatini va rivojlanish imkoniyatlarini ko'rish mumkin. Faoliyat ko'rsatish darajasi va rivojlanish imkoniyatlari bo'yicha eng yuqori faoliyat ulushiga ega hududlar orasida Qoraqalpog'iston (93,5%), Navoiy (94,5%), va Toshkent shahri (94,9%) viloyatlari ajralib turadi. Jizzax (89,9%), Sirdaryo (88,3%) va Qashqadaryo (87,8%) viloyatlari esa faoliyat ko'rsatayotgan korxonalar soni bo'yicha past ko'rsatkichlarga ega. O'zbekiston bo'yicha faoliyat ko'rsatayotgan oilaviy korxonalarning ulushi yuqori bo'lishi iqtisodiy muhitning barqarorligini ifodalaydi. Past ko'rsatkichga ega viloyatlar uchun oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish va investitsiyalarni jalb qilish bo'yicha strategiyalar ishlab chiqish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va ta'lim tizimini yaxshilash orqali iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish zarur. O'zbekistonda oilaviy korxonalarni rivojlantirish istiqbollari juda keng. Ular o'ziga xosligi va afzalliklari tufayli mamlakat iqtisodiy taraqqiyotining asosiy omiliga aylanish va bozorda uzoq yillar muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun barcha imkoniyatlarga ega. O'zbekistonda oilaviy korxonalarning iqtisodiy rivojlanishdagi o'rnini mustahkamlash va barqarorligini oshirish maqsadida quyidagi ilmiy takliflarni berish mumkin:

Oilaviy korxonalar uchun maxsus kredit dasturlari va moliyaviy imtiyozlar yaratuvchi mexanizmlarni kengaytirish, ya'ni oilaviy korxonalar uchun maxsus kreditlar ajratish, ularga soliq imtiyozlarini yaratish, jumladan, soliq yukini kamaytirish orqali ularning rivojlanishini rag'batlantirish.

Asos: Qashqadaryo, Jizzax, va Sirdaryo kabi hududlarda faoliyat ko'rsatayotgan korxonalar foizi nisbatan past bo'lib, moliyaviy qo'llab-quvvatlash bilan ularning faoliyatini kengaytirish mumkin.

Natija: Ushbu dasturlar moliyaviy barqarorlikni oshirishga, faoliyat ko'rsatmayotgan korxonalarni qayta tiklashga va yangi korxonalar tashkil etilishiga hissa qo'shadi.

Raqamli platformalarni yaratish orqali yagona ma'lumotlar bazasini joriy etish, ya'ni oilaviy korxonalarni raqamli platformaga jalb qilish va ularning faoliyat ko'rsatishi bo'yicha yagona ma'lumotlar bazasini yaratish.

Asos: Yagona raqamli tizim korxonalarning faoliyatini kuzatishga, ularga nisbatan iqtisodiy va moliyaviy tahlillar o'tkazishga imkon yaratadi.

Natija: Barcha ma'lumotlarning to'g'ri tahlili va monitoringi orqali viloyatlar o'rtasida iqtisodiy siyosatni samarali yo'lga qo'yish va qo'shimcha yordam ko'rsatish imkoniyati yaratiladi.

Ta'lim va malaka oshirish kurslarini tashkil etish, ya'ni oilaviy korxonalar uchun boshqaruv, moliya va marketing bo'yicha malaka oshirish va ta'lim dasturlarini tashkil etish.

Asos: Korxonalarni samarali boshqarish va ularning raqobatbardoshligini oshirish uchun malakali kadrlar muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, innovatsion texnologiyalarni o'rgatish va tatbiq etish bo'yicha o'quv dasturlari zarur.

Natija: Bu o'quv dasturlari orqali korxona egalari va ishchilari faoliyat samaradorligini oshirish va zamonaviy texnologiyalar bilan tanishtirish orqali iqtisodiy o'sishga erishishlari mumkin.

Hududiy oilaviy biznes markazlarini tashkil etish, ya'ni har bir viloyatda "Oilaviy Biznesni Qo'llab-quvvatlash Markazi" ochish, u yerda oilaviy korxonalar uchun maslahat berish, xizmatlar ko'rsatish va kerakli hujjatlar bilan ta'minlash xizmatlari ko'rsatiladi.

Asos: Hududiy markazlar oilaviy korxonalar uchun yaqin joyda, qulay sharoitda xizmat ko'rsatish imkoniyatini yaratadi. Ayniqsa, yangi tashkil etilgan va faoliyatini kengaytirishni maqsad qilgan korxonalar uchun bu yordam foydali bo'ladi.

Natija: Oilaviy korxonalar qo'shimcha xizmatlarga osongina murojaat qilib, o'z faoliyatini kengaytirishga qo'shimcha imkoniyatga ega bo'lishadi.

Oilaviy korxonalar faoliyatini optimallashtirish va texnologiyalarni joriy etish, ya'ni oilaviy korxonalarda ishlab chiqarishni optimallashtirish va yuqori samaradorlikka ega texnologiyalarni joriy etish dasturlarini ishlab chiqish.

Asos: Faoliyat ko'rsatmayotgan korxonalarning ba'zilar zamonaviy texnologiyalardan yetarlicha foydalana olmayotgan bo'lishi mumkin. Ularni innovatsiyalar bilan ta'minlash faoliyatni jonlantirishga yordam beradi.

Natija: Ishlab chiqarish samaradorligini oshirish orqali oilaviy korxonalar bozor sharoitlarida raqobatbardosh bo'lib qoladi.

Eksport va ichki bozor uchun yangi mahsulotlarni rivojlantirish, ya'ni oilaviy korxonalarga eksportga yo'naltirilgan mahsulotlar ishlab chiqarishni o'rgatish va ularni eksport qilish uchun maxsus dasturlarni ishlab chiqish.

Asos: Eksport bozoriga kirish imkoniyatlari yaratilishi oilaviy korxonalarning iqtisodiy holatini yaxshilaydi va ularni yanada kengroq bozorga chiqaradi.

Natija: Yangi bozorlar o'z navbatida korxonalar daromadini oshirib, iqtisodiyotning milliy darajada rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Davlat tomonidan qo'shimcha subsidiya va soliq imtiyozlari joriy etish, ya'ni faoliyat ko'rsatgan oilaviy korxonalar uchun subsidiya ajratish va soliq imtiyozlarini kengaytirish.

Asos: Bu soliq yukini kamaytirish va oilaviy biznes uchun qo'shimcha rag'batlarni yaratishga yordam beradi.

Natija: Kichik korxonalar moliyaviy tomondan qo'llab-quvvatlanib, uzoq muddatli rivojlanish imkoniyatini ta'minlaydi.

Yuqoridagi takliflar O'zbekistonda oilaviy korxonalarni rivojlantirish, iqtisodiy barqarorlikni oshirish va oilaviy biznesning milliy iqtisodiyotdagi ulushini kengaytirishga yordam beradi. Bu esa, o'z navbatida, xalq farovonligini oshiradi va tadbirkorlik sohasida barqaror o'sishni ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi "Oilaviy tadbirkorlik to'g'risida"gi Qonuni (2012). <https://lex.uz/>
2. Vazirlar Mahkamasining 2012-yil 13-sentabrdagi 269-son qarori. <https://gov.uz/>
3. Prezidentning 2019-yil 7-martdagi PQ-4231-son Qarori. <https://president.uz/>
4. Prezidentning 2019-yil 24-oktabrdagi PQ-4498-son Qarori. <https://president.uz/>
5. Prezidentning 2021-yil 27-martdagi PQ-5041-son Qarori. <https://president.uz/>
6. Prezidentning 2021-yil 20-dekabrdagi PQ-55-son Qarori. <https://president.uz/>
7. Prezidentning 2023-yil 25-yanvardagi PQ-18-son Qarori. <https://president.uz/>
8. Prezidentning 2023-yil 31-yanvardagi PQ-39-son Qarori. <https://president.uz/>
9. Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 8-iyuldagi 737-son qarori. <https://gov.uz/>
10. "Har bir oila – tadbirkor" dasturi haqida. <https://oilakredit.uz/>

WHAT DRIVES FINANCIAL DEVELOPMENT IN CENTRAL ASIAN COUNTRIES

Bobojanov Shaxrux Qadamboyevich

Toshkent shahridagi Turin Politehnika Universiteti, o'qituvchi

Abstract: This paper tries to study the key macroeconomic variables influencing economic growth in Central Asian countries from 1990 to 2023, using panel data analysis. The study focuses on the role of financial development, particularly in developing countries like Uzbekistan, Tajikistan, Kyrgyz Republic, Kazakhstan, and Turkmenistan. The independent variables such as broad money, private sector credit, foreign direct investment (FDI), government consumption, and trade are examined. The findings show that broad money and government consumption have significant positive impacts on financial development, while private sector credit and trade show mixed effects. The results highlight the importance of targeted financial policies and investment strategies to foster economic development in the Central Asian regions.

Key words: Central Asia, Uzbekistan, Financial development, Government Expenditure.

Annotatsiya: Ushbu maqolada 1990-yildan 2023-yilgacha bo'lgan davrda Markaziy Osiyo mamlakatlarida iqtisodiy o'sishga ta'sir ko'rsatadigan asosiy makroiqtisodiy o'zgaruvchilar panel tahlili yordamida o'rganilgan. Tadqiqot, ayniqsa rivojlanayotgan davlatlar, jumladan, O'zbekiston, Tojikiston, Qirg'iziston Respublikasi, Qozog'iston va Turkmanistonda moliyaviy rivojlanishning roliga qaratilgan. Mustaqil o'zgaruvchilar sifatida pul massasi, xususiy sektorga ajratilgan kreditlar, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar (TXI), davlat xarajatlari va xalqaro savdo ko'rib chiqilgan. Natijalar shuni ko'rsatdiki, pul massasi va davlat xarajatlari iqtisodiy o'sishga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatadi, xususiy sektorga ajratilgan kreditlar va xalqaro savdo esa aralash ta'sirlarni namoyon qilmoqda. Ushbu natijalar Markaziy Osiyo mintaqasida iqtisodiy rivojlanishni rag'batlantirish uchun maqsadli moliyaviy siyosat va investitsiya strategiyalarining muhimligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: Markaziy Osiyo, O'zbekiston, Moliyaviy rivojlanish, Davlat xarajatlari.

Аннотация: В данной статье исследуются ключевые макроэкономические переменные, влияющие на экономический рост в странах Центральной Азии в период с 1990 по 2023 год с использованием панельного анализа данных. Основное внимание уделяется роли финансового развития, особенно в развивающихся странах, таких как Узбекистан, Таджикистан, Кыргызская Республика, Казахстан и Туркменистан. Рассматриваются такие независимые переменные, как широкая денежная масса, кредитование частного сектора, прямые иностранные инвестиции (ПИИ), государственное потребление и торговля. Результаты показывают, что широкая денежная масса и государственное потребление оказывают значительное положительное влияние на экономический рост, тогда как кредитование частного сектора и торговля демонстрируют смешанные эффекты. Эти выводы подчеркивают важность целенаправленной финансовой политики и инвестиционных стратегий для содействия экономическому развитию в Центральной Азии.

Ключевые слова: Центральная Азия, Узбекистан, Финансовое развитие, Государственные расходы.

INTRODUCTION

This paper is dedicated to examining key macroeconomic variables that have a profound effect on sustaining and improving economic growth levels in Central Asian countries during the period from 1990 to 2023 using panel data. Since a country's economic growth is essential for maintaining its reputation and welfare, it is crucial to understand the important macroeconomic variables associated with financial development that influence the improvement of the economic growth rate. This topic is particularly relevant for developing countries, as examining variables with a positive and statistically significant effect on economic growth provides government authorities with insights to identify key areas of focus. The World Bank suggests six major indicators that illustrate rapid economic growth in Asian countries, such as a high domestic savings rate, high domestic investment rate, provision of a competitive market, the share of exports in GNP, policies encouraging export growth, canalizing investment, and substantial investment in education and training. Therefore, this paper considers the case of Central Asian countries, all of which are classified as developing countries, including Uzbekistan, Tajikistan, the Kyrgyz Republic, Kazakhstan, and Turkmenistan.

LITERATURE REVIEW

This section reviews research conducted by previous scholars aimed at identifying key financial development variables that significantly impact economic growth rates, whether positively or negatively, in both developing and developed countries. Dollar (1992) conducted a study to clarify key macroeconomic variables determining economic growth in 95 developing countries from 1976 to 1995 using cross-sectional regression analysis. The results indicated that real exchange rate distortion is negatively and statistically significantly

correlated with long-run economic growth. Conversely, the investment rate is positively and statistically significantly related to economic growth in both the short and long run. In research by Fischer (1992), he examined the role of macroeconomic variables related to financial development in economic growth, focusing on Sub-Saharan African, Latin American, and Caribbean countries during the period from 1970 to 1985. The study results revealed that human capital rates, investment, and budget surplus were positively and statistically significantly correlated with economic growth levels. Knight et al. (1993) expanded the research by Mankiw et al. (1992) by analyzing the correlation between investment, human capital, public investment, outward-oriented trade policies, and the rate of economic growth in 98 developing countries. Their results indicate a positive and statistically significant relationship between the levels of physical capital, human capital, and economic growth in the selected countries. Anaman (2004) conducted a study to examine the influence of macroeconomic variables on economic growth in the developed country of Brunei Darussalam, applying an augmented neoclassical growth model. The results showed a positive and statistically significant relationship between the rates of export, import, and economic growth as measured by real GDP growth.

DATA AND METHODOLOGY

This section details the sources of data and provides information on endogenous and exogenous variables that significantly impact economic growth in Central Asian countries. Financial development indicators were obtained from the World Bank's World Development Indicators for the period from 1990 to 2023. To ensure accurate calculations, we employ the Ordinary Least Squares (OLS) method using the STATA program. The OLS results provide insight into whether there is a positive or negative relationship between the endogenous and exogenous determinants. Therefore, we assume a linear relationship between the variables, and the equation for our research model is as follows:

$$\text{GDP per capita}_i = \alpha + \beta_1 \text{bmny}_i + \beta_2 \text{prvtcr}_i + \beta_3 \text{fdinv}_i + \beta_4 \text{Ingovt}_i + \beta_5 \text{defl}_i + \beta_6 \text{trd}_i + \epsilon_i$$

The analysis will proceed through four steps to ensure accurate estimations. Firstly, the relationship between financial development indicators and economic growth will be tested using only one control variable: the inflation rate. In the second and third steps, control variables, such as the level of loans allocated to the domestic sector and the share of trade as a proportion of GDP, will be added to increase reliability, specifically R-squared. In the final step, the correlation between the dependent and all independent variables will be tested using robust standard errors.

RESULTS

In this section, the results derived from conducting calculations and tests using the STATA program will be presented and briefly interpreted. The table below illustrates the results of the OLS regression, which was divided into four steps, as mentioned earlier.

VARIABLES	(1)	(2)	(3)	(4)
	Model 1	Model 2	No robust SE	Robust SE
bmny	0.0171 (0.0149)	0.0136*** (0.00269)	0.0125*** (0.00237)	0.0125*** (0.00279)
prvtcr	0.0442*** (0.0113)	-0.00378 (0.00231)	-0.00218 (0.00205)	-0.00218 (0.00217)
fdinv	0.0454 (0.0282)	-0.00280 (0.00518)	0.00510 (0.00487)	0.00510 (0.00490)
Ingovt		0.734*** (0.0168)	0.688*** (0.0181)	0.688*** (0.0182)
defl	0.000249 (0.000462)	-0.000168** (8.17e-05)	-0.000159** (7.14e-05)	-0.000159*** (3.97e-05)
trd			-0.00328*** (0.000758)	-0.00328*** (0.000700)
Constant	5.893*** (0.257)	-8.533*** (0.334)	-7.272*** (0.413)	-7.272*** (0.398)
Observations	67	63	63	63
R-squared	0.503	0.986	0.989	0.989

Standard errors in parentheses

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

According to the results of the first model, it is evident from the table that there is a positive but statistically insignificant correlation between broad money and economic growth when estimated without control variables. The results reveal that a 1% increase in the level of broad money would accelerate the economic growth rate by 1.71%. As expected, there is a positive and statistically significant relationship between the level of loans allocated to the private sector, indicating that a 1% increase in the level of loans leads to a 4.42% increase in the economic growth rate. Surprisingly, the correlation between FDI and economic growth was positive but statistically insignificant; specifically, a 1% increase in FDI would accelerate economic growth by 4.5%. The R-squared value accounted for 50.3%, indicating that the applied variables could explain 50.3% of economic growth variability. From the second model, it can be seen that the impact of broad money shifted from statistically insignificant to statistically significant after adding control variables for inflation and the rate of government final consumption, suggesting that a 1% increase in broad money would boost economic growth by 1.36%. Interestingly, after adding control variables, a negative relationship emerged between the amount of credit allocated to the domestic sector and economic growth. Specifically, a 1% increase in loans to the private sector would slow economic growth by 0.37%, though this result is statistically insignificant. Government consumption levels had a positive and statistically significant effect on economic growth, indicating that a 1% increase in general government final consumption would increase economic growth by 68.8% in the selected Central Asian countries. The R-squared value increased significantly to 0.989 after adding control variables, suggesting that the explanatory variables applied could account for 98.9% of economic growth clarity. A negative relationship was found between the level of trade and economic growth after applying robust standard errors, indicating that a 1% increase in trade would decrease economic growth by 0.32% in Central Asian countries during the analyzed period.

POLICY RECOMMENDATIONS

Based on the results, I provide the following recommendations for financial development in Central Asian countries. Although broad money initially showed an insignificant relationship with economic growth, it became significant after incorporating control variables. This suggests that broad money can be an important growth driver when paired with policies like inflation control and government spending management. Therefore, Central Asian countries should enhance monetary policies that stabilize inflation and channel broad money towards productive sectors. Monitoring the broad money supply while controlling inflation could enhance economic growth. The relationship between loans to the private sector and economic growth was initially positive but turned negative after adding control variables, although it remained statistically insignificant. This implies that credit allocation may not be effectively supporting growth. Therefore, governments and financial institutions should improve credit allocation mechanisms to ensure loans are directed toward productive and growth-stimulating sectors. Encouraging competition and transparency in the banking sector could improve credit allocation efficiency. While FDI showed a positive but statistically insignificant relationship with economic growth, the sizable coefficient suggests that FDI could play a more significant role if barriers to foreign investment are reduced. Central Asian countries should create an attractive environment for foreign investors through regulatory reforms, tax incentives, and infrastructure development. Fostering political stability and ensuring clear legal frameworks for investment could further stimulate FDI. Government consumption had a highly significant and positive impact on economic growth, indicating the importance of public spending. Governments should continue investing in areas that boost productivity, such as infrastructure, education, and healthcare, but they should also be mindful of the long-term sustainability of such spending to avoid overreliance on public consumption. The analysis revealed a negative relationship between trade and economic growth, which might be linked to trade imbalances or an overreliance on imports. Central Asian countries should reconsider their trade policies by promoting export diversification and reducing dependence on imports through the development of domestic industries. Regional trade agreements and partnerships could also be explored to better integrate these economies into global value chains. By implementing policies focused on better credit allocation, fostering FDI, enhancing government spending efficiency, and recalibrating trade and monetary policies, Central Asian countries could strengthen their financial development and overall economic growth.

References

1. Anaman, K. A. 2004. "Determinants of Economic Growth in Brunei Darussalam." *Journal of Asian Economics* 15(4): 777-796.
2. Dollar, D. 1992. "Outward-Oriented Developing Economies Really Do Grow More Rapidly: Evidence from 95 LDCs, 1976-1985." *Economic Development and Cultural Change* 40(3): 523-544.
3. Fischer, S. 1992. "Macroeconomic Stability and Growth." *Cuadernos de Economía* 29(87): 171-186.

4. Knight, M., Loayza, N., and Villanueva, D. 1993. "Testing the Neoclassical Theory of Economic Growth: A Panel Data Approach." Staff Papers (International Monetary Fund) 40(3): 512-541.
5. World Bank. 2024. "World Bank Group - International Development, Poverty, & Sustainability." [Online] Available at: <https://www.worldbank.org/> [Accessed 7 March 2024].

ONLINE ADVERTISING AND ITS IMPACT ON CONSUMER BEHAVIOR

Ismailova Khanifajon

Teaching assistant of Tashkent institute
of Management and Economics

Abstract: This thesis describes the impact of online advertising on consumer behavior and analyzes the types of online advertisements. The effects of online advertising are discussed in order to increase consumer awareness and preference.

Key words: consumer behavior, online advertising, e-commerce, digital marketing.

Annotatsiya: Ushbu tezisda onlayn reklamanning iste'molchi xatti-harakatlariga ta'siri tasvirlangan va onlayn reklama turlari tahlil qilingan. Onlayn reklamanning va uning iste'molchilarning xabardorligi va afzalliklarini oshirish uchun ta'siri tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: iste'molchilarning xatti-harakatlari, onlayn reklama, elektron tijorat, raqamli marketing.

Аннотация: В данной статье описывается влияние интернет-рекламы на поведение потребителей и анализируются виды интернет-рекламы. Обсуждаются эффекты онлайн-рекламы с целью повышения осведомленности и предпочтений потребителей.

Ключевые слова: поведение потребителей, интернет-реклама, электронная коммерция, цифровой маркетинг.

One of the main factors that effects the business growth is identifying how the consumers respond to their goals. Consumer behavior is the object for marketers that they know how their consumers choose the products and services. In the latest decades, businesses pay attention to online advertising in order to attract the customers. Most people spend and connect their more time online. Furthermore, electronic devices assist customers to easily access to the Internet any time.

Online advertisement is the advertising that deliver marketing messages to the customers. Online business is also growing rapidly because of its flexibility, availability and personalization. The number of application and users of online businesses are on a rapid rise worldwide. Online marketing media is being used all ages consumers on a daily basis. The business advertisement scene is changed by the result of the rapid technology evolution and the advance of new media. Internet became a leading advertising landscape for businesses because of wide source information and communication.

The first online advertising appeared on Hot Wired site with the presumptive words: "Have you ever clicked your mouse right here? You will," and the later advertising become a key factor in which business meets the customers' needs.

Online advertising is the form of advertisement which is correlation of traditional advertising concepts and new communication strategies. Online advertising delivers promotional messages to consumers. Online advertisements are appeared on websites, search engines, social networks and mobile apps. It allows companies to target specific demographics and consumer behavior. Types of online apps are given the followings¹

Display Advertising. Displaying ads are the practice of promoting products and services visually engaging advertisements. This type of advertisement typically come in the form of banners, images and videos targeting consumer's attention.

Search Engine Advertising. Search engine advertising is the practice of place paid ads on search engine results page. Advertisers can make their campaigns by aiming consumers based on their geography, device type, demographics and time of day in order to reach right audience.

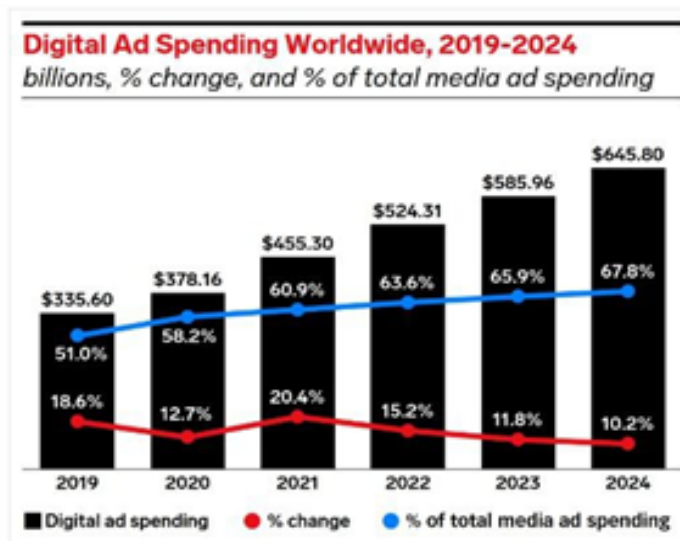
Social Media Advertising. Social median advertising is promoting products and services by the help of platforms such as Facebook, Instagram, Twitter. Tik Tok, Linkedin. Now it is the powerful tool for companies due to the huge number of users. Advertisements are offered by specific demographics on the factors like user's location, age, interests, behaviors.

One of the effects of online advertising is that its ability to increase the consumer awareness. All types of advertising are directed to garb user's attention, inform and remind them about products and services. Constantly shown ads remind the customers about purchasing and reinforce brand recognition, effects consumer preferences. SEA is appeared when consumers are searching for related products. This type of

1 Deshval P., 2016. Online advertising and its impact. International Journal of Applied Research. 2(2):200-204

advertising provides with instant solutions and influence decision making when they need. The latest research shows online advertisement has a significant impact on consumer behavior. In 2024, over five billion people use social media worldwide, global consumer said they purchase based on ads on the screen.²

The another effect of online advertising is personalization. The businesses can deliver advertisements tailored to individual consumer's preferences based on their browsing habits, purchase history, and social media activity. This customization creates a sense of relevance, increasing the sales of purchasing. A study shows that 71 percent of customers want businesses to deliver personalized interactions. Personalized interaction creates the trust to the brand, engage deeply and long term customer relationship.

Digital Advertising spending worldwide increased 12.7 % last year. In 2024 digital spending will increase by 20.4 %. Total media spending reached \$645.80 in this year. It is clear from the chart; businesses are spending much in digital marketing.

Most important online advertising opportunities in Uzbekistan

Mobile marketing. Mobile marketing is broader digital campaigns and essential in today's market because of massive using of mobile devices. The mobile marketing aims to engage consumers through their preferred platforms which offer personalized and real-time interactions. In Uzbekistan internet users with mobile devices significantly increased compared to the last years. The results show that in 2015, 7793 people use internet with their smartphones, in 2023 the number of mobile device users is 27 087. ³It is shown that 72 percent of the population use mobile devices for internet access. This allows business to target audience with promoting ads via various channels that accessible on mobile platforms.

Social media marketing. Social media marketing has seen massive growth – now social median marketing drives more traffic to business websites. It became an effective tool for marketers. Promoted posts on social media effects customers to buy the products and services, the posts are also shared among friends.

Internet is becoming gradually a widely used advertisement platform. It allows businesses interactive services and global reach. In order to understand the target consumers and get maximum profit, companies use rich media tools. Online advertising has a significant impact on consumer's behavior. Businesses should continually innovate to create engaging that resonate with their customers. An alternative for today's businesses is targeting advertising that covers consumer's preferences.

References

1. Deshval P., 2016. Online advertising and its impact. International Journal of Applied Research. 2(2):200-204
2. Retrieved from <https://www.statista.com/statistics/278414/number-of-worldwide-social-network-users/>
3. Retrieved from <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/raqamli-iqtisodiyot>

² Report 2024. Available from <https://www.statista.com/statistics/278414/number-of-worldwide-social-network-users/>

³ Report 2015. Available <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/raqamli-iqtisodiyot>

O'ZBEKISTONDA YAYLOV YERLARIDAN SAMARALI FOYDALANISH VA EKOLOGIK XAVFSIZLIGINI TA'MINLASH YO'LLARI

Axmadaliev Voxob Abduraxmonovich

mustaqil tadqiqotchi,

“Toshkent irrigasiya va qishloq xo'jaligini mexanizasiyalash muhandislari instituti”

Milliy tadqiqot universiteti

Annotatsiya: Maqolada respublikamiz yaylovlarining chorvachilik tarmog'idagi o'rni va ahamiyati o'rganilgan, yaylovlarining bugungi kundagi holati va ekologik muammolari taxlil qilingan, yaylovlardan foydalanish va chorvachilik tarmog'inining rivojlanishidagi mavjud muammolar keltirilgan, yaylovlardan samarali foydalanish hamda ekologik xavfsizligini ta'minlash yo'nalishlari tavsiya qilingan. Shuningdek, yaylovlardan foydalanishni barqaror boshqarish tizimi bo'yicha fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: yaylovlar, chorvachilik, er fondi, ekologiya, degradasiya, cho'l eroziyasi, yaylovlar maydoni, yaylovlardan samarali foydalanish, boshqarish, bioxilmaxillik.

Abstract: The article examines the role and importance of pastures in the livestock sector of the republic, analyzes the current state and environmental problems of pastures, presents existing problems in the use of pastures and the development of livestock farming, recommends directions for the effective use of pastures and ensuring their environmental safety. Also, thoughts on the system of sustainable management of pasture use were discussed.

Key words: pastures, livestock farming, land fund, ecology, degradation, desert erosion, pasture area, efficient use of pastures, management, biodiversity.

Аннотация: В статье рассмотрены роль и значение пастбищ в отрасли животноводства республики, проанализировано современное состояние и экологические проблемы пастбищ, приведены существующие проблемы в использовании пастбищ и развитии животноводства, рекомендованы направления эффективного использования пастбищ и обеспечение их экологической безопасности. Также были обсуждены мысли о системе устойчивого управления использованием пастбищ.

Ключевые слова: пастбища, животноводство, земельный фонд, экология, деградация, эрозия пустынь, пастбищная площадь, эффективное использование пастбищ, управление, биоразнообразие.

KIRISH

Bugungi kunda Er sharining cho'l mintaqasida iqlim sharoitlarini keskin o'zgarishi oqibatida qumli cho'llarni degradasiyaga uchrashi hamda tuproqlarni sho'rlanish darajasi ortib, salmoqli hududlarning ekologik holati yomonlashishiga olib kelmoqda. O'zbekistonda so'nggi yigirma yil ichida sho'rlangan er maydonlari qariyb bir million gektarga oshgan. O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligi ma'lumotiga ko'ra, sho'r bosgan erlar bugungi kunda O'zbekiston umumiy maydonining deyarli o'ndan bir qismini tashkil etmoqda. Bundan tashqari, cho'l mintaqasi yaylovlaridan tartibsiz foydalanish natijasida o'simlik qoplamining muhim ozuqabop turlari kamayib, payhon bo'lmoqda, ularning hosildorligi hamda biologik xilma-xilligi pasaymoqda.

Respublikamiz umumiy er maydonining 47 foizini (21,1 mln. ga) egallagan yaylovlarning tabiiy o'simliklar qoplamini bugungi kunga kelib katta xavf ostida qolgan, ularning maydoni tez sur'atlarda qisqarib bormoqda. Mutaxassislarning fikricha, so'nggi 25-30 yil davomida respublika yaylovlarining 50-70 foizi inqirozga uchragan, 11 mln gektar yaylovlarning qayta tiklanuvchi yem-xashak hosil qilish potentsiali izdan chiqqan va chorvachilik maqsadlarida foydalanish uchun yaroqsiz holatga kelgan.

Statistik ma'lumotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, yaylovlar inqirozga uchraganligi oqibatida ularning ozuqa hosildorlik ko'rsatgichlari ham oxirgi 10 yillikda ancha pasayib, gektaridan 2,4 sentnerdan 1,8 sentnergacha yoki 21% ga kamaygan. Viloyatlar bo'ylab hosildorlikning pasayishi quyidagicha: Qoraqalpog'iston-27%, Buxoro- 18,5%, Jizzax- 16,9%, Navoiy -26,5% Samarqand-11,0% Qashqadare-6,2% Surxondare-17,4%.

Keskinlashib borayotgan iqlim o'zgarishi sharoitida yaylovlarning inqirozga uchrashi natijasida mazkur hududlardagi ekologik vaziyat keskinlashgan. Buning oqibatida qurg'oqchilik darajasining ortishi, tuproq eroziyasining kuchayishi va chang-bo'ronlarning hosil bo'lish jadalligi kun sayin ortib bormoqda.

So'nggi yillarda yaylovlardan foydalanish jarayonida ularning xo'jalik imkoniyatlari mutlaqo hisobga olinmaganligi, yaylovlardan almashlab foydalanishning ilmiy asoslangan tartib-qoidalari va normalariga amal qilinmaganligi oqibatida bir qator muammolar vujudga keldi.

Yaylov hududlaridagi o'simliklar qoplamining bunday tarzda inqirozga uchrashi qator xavotirli oqibatlariga olib keladi. Jumladan, tabiiy o'simliklar qoplamining yo'qolib ketishi natijasida yaylovlarning iqlim o'zgarishi oqibatlarini yumshatishdagi potentsiali keskin pasayib boradi. Bu esa ushbu hududlarda ekologik vaziyatning yanada yomonlashishiga olib keladi va aholining sog'lom hayot kechirishiga katta salbiy ta'sir o'tkazadi. Qolaversa, yaylov inqirozi ko'lamining yil sayin ortib borishi ushbu hududda em-xashak tanqisligining vujudga kelishiga sabab bo'ladi. Oqibatda mahalliy aholining asosiy daromad manbai hisoblangan chorvachilik bilan shug'ullanish imkoniyatlari keskin chegaralanadi.

Shu nuqtai nazardan ham yaylovlar degradasiyasi qator ekologik va ijtimoiy-iqtisodiy muammolarning vujudga kelishiga olib keladi. Ushbu muammolarni hal qilish bilan bog'liq qator jihatlar va ularning imkoniyatlari mavjud. Bu esa yaylovlarning unumdorligini oshirish va ekologik xavfsizligini ta'minlash bo'yicha ilmiy va amaliy tadqiqotlar hamda izlanishlarni olib borish zaruriyatini tug'diradi.

O'zbekiston Respublikasining 2019 yil 21 maydagi 538-son bilan qabul qilingan "Yaylovlar to'g'risida"gi Qonuni, "O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 17 iyundagi "Qishloq xo'jaligida er va suv resurslaridan samarali foydalanish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5742-son farmoni, 2022 yil 10 iyundagi "Erlar degradasiyasiga qarshi kurashishning samarali tizimini yaratish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-277-son qarori, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 23 apreldagi "Ma'muriy hududlar birliklar chegarasini belgilash, er resurslarini xatlovdan o'tkazish hamda yaylov va pichanzorlarda geobotanik tadqiqotlarni o'tkazish tartibini yanada takomillashtirish to'g'risida"gi 299-son qarori hamda boshqa farmon va qarorlarda qishloq xo'jaligini rivojlantirish, er va boshqa resurslardan samarali foydalanishni tashkil etish, qishloq xo'jaligining chorvachilik tarmog'ini rivojlantirish, ishlab chiqarishni modernizatsiyalash va innovasion texnika va texnologiyalarni joriy etish, erlar degradasiyasini bartaraf etish kabi ustuvor yo'nalishlar va vazifalar belgilab berilgan.

O'zbekiston cho'l mintaqasidagi cho'l-yaylov erlaridan chorvachilik xo'jaliklari amaliyotida keng foydalaniladi, O'zbekiston cho'l mintaqasida cho'l-yaylov chorvachiligini tizimli tashkil etish va istiqbolli sohaga aylantirish dolzarb vazifalar sirasiga kiradi. Buning uchun degradasiyaga uchragan cho'l yaylov maydonlarini qayta tiklash hamda istiqbolli, yuqori mahsuldorlikka ega chorva mollarini ko'paytirish hamda yaylovlar unumdorligini yaxshilash orqali ozuqa o'simliklarining hosildorligini oshirish jarayonini oqilona boshqarish zarur.

Tadqiqotlar natijasi shuni ko'rsatdiki, chorvachilikda yaylovlar doimo mavsumiy almashinib turilishi talab qilinadi, ya'ni yaylovlar tabiiy ravishda qayta tiklanishiga sharoit yaratilishi, ushbu hududlarda bir muddat chorva mollari boqilmasligi talab qilinadi. Qorako'chilik naslchilik MChJ lari tasarrufida chorva mollari bosh sonining ko'payishi nisbatan barqaror, past sur'atda bo'lib, chorva mollarini yaylovlarda almashinib boqishga amal qilinishi mumkin. Ammo joylarda MChJ qo'ylari bilan birgalikda cho'l-yaylovlarda cho'ponlar va boshqa fuqarolarning hisobga olinmagan qo'ylarining yil davomida surunkali boqilishi yaylovlardan almashinib boqish tizimiga rioya qilmaslikka sabab bo'ladi. Monografik kuzatuvlar natijasida qishloqlarda aholi turg'un yashayotganligi sababli ular tasarrufida mahalliy jaydari, go'sht yo'nalishidagi zotlarga mansub, mahsuldorligi nisbatan yuqori chorva mollarining bosh soni ko'paymoqda. Natijada qishloqlar, quduq va skvajinalar atroflarida tanazzulga uchragan yaylov erlarining hajmi ko'payib, mavjud cho'l ozuqa o'simliklarining yo'qotilishi, zararli, chorva mollari iste'mol qilmaydigan o'simliklar turi va ular egallaydigan hududlarning esa kengayish holatlari ko'paymoqda. Ilmiy kuzatishlarimiz natijalariga ko'ra, mahalliy aholi ko'p holatlarda oilaviy ehtiyojlarini to'laroq qondirish maqsadida "mol soni qancha ko'p bo'lsa – shuncha daromad yuqori bo'ladi" qabilida ish yuritishadi. Natijada ular qishloqlar atrofidagi yaylovlardan mavjud ozuqa o'simliklarining hosildorligini hisobga olmagan holda chorva mollarini surunkali boqish uchun foydalaniladi. Bunday holatlar natijada ushbu yaylovlarda tanazzulga uchragan maydonlar hajmining ko'payishiga sabab bo'ladi.

Chorvachilik xo'jaliklarining faoliyatiga va yaylovlardan samarali foydalanishga salbiy ta'sir etuvchi omillarga quyidagilardan iborat:

qishloq hududlarida suv ta'minoti va ekologik holatning nisbatan yomonlashayotganligi;

qishloq joylarida infratuzilma subyektlarining, jumladan yo'l qurilishi, irrigasiya, ijtimoiy, xizmat ko'rsatish va ta'minot yo'nalishi sohalarining past sur'atda rivojlanayotganligi;

chorvachilik xo'jaliklari, qorako'chilik va naslchilik xo'jaliklarida yaylov er uchastkalari, tabiiy va boshqa resurslardan foydalanish samaradorligining pastligi;

yaylovlardan foydalanuvchi xo'jaliklarda yaylov erlaridan foydalanishni boshqarishni va uning samaradorligini oshirishda uyg'unlashgan rejalashtirish tadbirlarini yo'qligi.

chorvachilikda foydalanilayotgan yaylov erlarining degradasiyada uchrashi, bioxilmaxillikning rivojlantirishga salbiy ta'sir ko'rsatilayotganligi;

aholi yashaydigan qishloqlar atrofida va yaylovlarda degradasiyaga uchragan hududlar hajmining ko'payayotganligi;

qaytadan tiklanadigan va tiklanmaydigan tabiiy resurslardan samarasiz foydalanish oqibatida atrof-muhit ifloslanish darajasining ko'payayotganligi;

bioilmaxillik va ekotizim buzilganligi sababli yaylov o'simliklari qoplami degradasiyasi holatining kuchayayotganligi;

inson omili natijasida tabiiy resurslarga qarshi salbiy ta'sir va bosimning kuchayayotganligi.

Olib borilgan tadqiqotlar natijasida yaylov chorvachiligi sohasini samarali boshqarish ushbu soha faoliyati uchun zarur bo'lgan yaylovlarning holati, ularda o'simliklar dunyosi, jumladan chorvachilik uchun ozuqa ekinlari, dorivor giyohlar, qizil kitobga kirgan o'simliklarni saqlash, ular bilan yaylovni qoplanish darajasiga bog'liqligi o'rganilgan.

Yaylov erlaridan samarali foydalanishni tashkil etish va boshqarish mavjud yaylovlardan tartibli va tizimli foydalanishni talab qiladi.

Yaylov erlaridan foydalanish va ekologik xavfsizligini ta'minlash bo'yicha quyidagi yo'nalishlar tavsiya etiladi:

yaylovlar monitoringi, ulardan foydalanishni rejalashtirish;

hududlarda yaylovlardan foydalanishni tashkil qilishning bosh sxemalari va hududini tashkil qilish bo'yicha er tuzish

yaylovlardan samarali foydalanishning normativ-huquqiy asoslarini takomillashtirish;

chorva mollarining ozuqa vositalari va ulardan samarali foydalanish;

yaylovlardan almashlab foydalanishni tartibini belgilash;

yaylov erlar degradasiyasi va ekologik oqibatlarining oldini olish choralarini ko'rish;

yaylov chorvachiligi uchun zarur infratuzilmalarning mavjudligi va ularning foydalanishga yaroqliligini ta'minlash;

yaylovlardan foydalanish va uni boshqarishning samarali xo'jalik yuritish tizimini joriy qilish;

yaylovlardan foydalanishni tartibga solish va chorva mollarini navbatlab boqishni tashkil etish va nazorat qilish.

Tavsiya etilayotgan yo'nalishlar ishlab chiqarishga, chorvachilik xo'jaliklari subyektlarining faoliyatida amalga oshirilishi albatta, hududlarda yaylovlar ahvolini yaxshilash bilan birgalikda chorvachilikni ham rivojlantirishga katta hissa qo'shadi [5].

Chorvachilik xo'jaliklari mamlakatimizda juda katta yaylov-cho'l hududlarini egallaydi va bir masofadan turib bu hududda ro'y berayotgan hodisa, jarayon va o'zgarishlarni kuzatish, monitoring olib borish yoki nazorat qilish birmuncha murakkab hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, yaylov erlaridan samarali foydalanishning barqarorligi va ekologik xavfsizligini ta'minlash yo'nalishlarini amalga oshirish quyidagilarni ta'minlaydi: yaylov erlaridan foydalanishda er qonunchiligiga rioya qilish, yaylovlardan tartib bilan foydalanish natijasida erlarning degradasiyasini bartaraf etadi, landshaft ekotizimini saqlaydi va atrof muhit sifatini yaxshilaydi, yaylovlarni boshqarishda bozor iqtisodiyoti tamoyillarini joriy etadi, fitomeliorasiya ishlarini o'tkazish va yaylov alamashinishini tashkil etish asosida yaylovlarning unumdorligi oshadi, chorvachilikda aholini qo'shimcha ish o'rinlari bilan ta'minlaydi, aholining turmush darajasi va daromadi o'sadi, yaylovlarning holati yaxshilanadi va undan foydalanish bo'yicha xo'jaliklarning mas'uliyati oshadi hamda yaylov erlaridan barqaror foydalanish tizimi yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ўзбекистон Республикаси ер ресурсларининг ҳолати тўғрисида Миллий ҳисобот. Тошкент, "Ергеодезкадастр" давлат қўмитаси. -2020. – 90 б.
2. Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги. Статистик тўплам. Давлат статистика қўмитаси. Тошкент. 2021. -221 б.
3. Чертовичий А.С., Нарбаев Ш.К. Оценки экономического ущерба от деградации пастбищ. Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги журнали. №11. 2014. 34-35 б.
4. Ўзбекистон Республикасининг "Яйловлар тўғрисида"ги қонуни. Тошкент, 2019.
5. Муқимов Т., Рўзибаев Н., Мурадов Р., Норқулов М., Холтўраев А. Результаты мониторинга семенных участков неинвазивных высокопродуктивных пастбищных культур. "Чўл яйлов чорвачилигининг ривожланиш истиқболлари." Қорақўлчилик ва чўл экологияси илмий-тадқиқот институтининг 90 йиллигига бағишланган халқаро илмий-амалий конференция материаллари. 2020. б. 235-236.

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi dosenti v.b., PhD

Ключевые слова: коммерческий банкинг, кредит, кредитный портфель, проблемный кредит, доход, риск, процентная ставка, резерв.

Hozirgi davrda, respublikamizda tijorat banklari kreditlarining daromadliligi va riskliligi o'rtasidagi mutanosiblikni ta'minlash, kredit riskini baholash va boshqarish amaliyotini takomillashtirish, kreditlarning baholarini barqarorligiga erishish, kreditlarning resurs ta'minotini mustahkamlash, tijorat banklarining kreditlash

faoliyatini tartibga solish amaliyotini takomillashtirish, kredit oluvchilarning defolt riskini baholash aniqligini oshirish, banklarning kreditlash faoliyatini innovasiyalar asosida rivojlantirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

J.Sinkining xulosasiga ko'ra tijorat banklarining kredit portfelini tijorat banklarining kredit portfelini boshqarish sifatini oshirishda kredit oluvchi mijozning pul oqimini tahlil qilish orqali kredit riskini pasaytirisha muhim bo'lib, mijozning pul oqimini tahlil qilish quyidagi dolzarb savollarga javob topish imkonini berishi kerak:

- mijozning sof foydasi uning uzoq muddatli qarzlarning joriy qismini to'lash uchun etarlimi?
- kompaniya aynan qancha miqdorda pul mablag'lari oladi?
- kompaniya o'z operatsiyalarini qanday moliyalashtiradi?
- kompaniyaning joriy holatini rahbariyatning qaysi hatti harakatlari yoki qaysi tashqi ta'sirlar belgilaydi [3].

J.Sinkining ushbu fikri nafaqat taraqqiy etgan mamlakatlarning bank amaliyoti uchun, balki, respublikamiz bank amaliyoti uchun ham muhim. Buning sababi shundaki, birinchidan, iqtisodiyotning pul mablag'lari bilan ta'minlanganlik darajasi past bo'lganligi uchun mamlakat iqtisodiyotida to'lovsizlik muammosi mavjud (2023-yilning 1-yanvar holatiga ko'ra, respublika iqtisodiyotining pul mablag'lari bilan ta'minlanganlik darajasi atigi 21,2 foizni tashkil etdi); ikkinchidan, ishlab chiqarish korxonalarida tannarxning tushum hajmidagi salmog'i yuqori bo'lganligi sababli aktivlarning rentabellik darajasi past.

G.S.Panova, o'zining ilmiy tadqiqoti natijalariga asoslangan holda, banklarning kredit portfelini boshqarishda depozitlarning kreditli transformasiyasi muhim o'rin tutadi, deb hisoblaydi va transaksion depozitlarning brutto depozitlar hajmidagi salmog'ining 30 foizdan oshishiga yo'l qo'ymaslik, depozitlarning kredit operatsiyalariga yo'naltirilgan qismiga nisbatan limitlar joriy qilishni taklif qiladi [4].

V.Usoskinning xulosasiga ko'ra, kredit munosabatlarida kredit bitimlarining quyidagi asosiy shartlari muhim o'rin tutadi:

- kreditning maqsadi;
- kreditning summasi;
- kreditni qaytarish tartibi;
- kreditning ta'minoti;
- kredit beruvchi oladigan moliyaviy rag'bat [5].

I.Altman tomonidan taklif qilingan kompaniyalarning defolt riskini baholash modelida ularning defolt bo'lish ehtimoli quyidagi besh ko'rsatkich bo'yicha baholanadi:

- aylanma mablag'larning aktivlarning umumiy hajmidagi salmog'i;
- aktivlarning rentabelligi;
- soliq to'langunga qadar bo'lgan foydaning aktivlarga nisbati;
- kapitalning qisqa muddatli majburiyatlarga nisbati;
- tushumning aktivlar summasiga nisbati [6].

O.Lavrushinning xulosasiga ko'ra, kredit liniyasi doirasida yiriklashtirilgan ob'ekt bo'yicha qisqa muddatli kreditlashning yirik korxonalar uchun quyidagi afzalliklari mavjud:

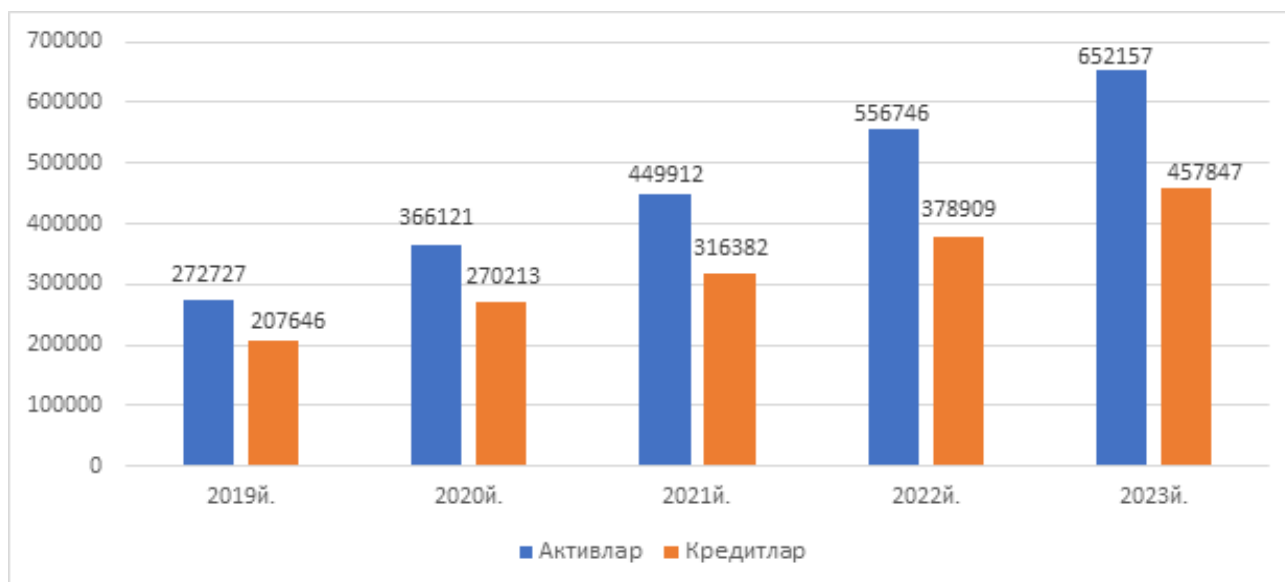
- *faqat yuridik shaxslarga beriladi;
- *bankning mijozlari bo'lib faqat yirik korxonalar hisoblanadi;
- *kredit oluvchilar bo'lib doimiy ravishda qisqa muddatli resurslarga ehtiyoji bo'lgan korxonalar hisoblanadi;
- *ushbu kreditni oluvchilarning asosiy hisobraqami kredit berayotgan bankda bo'ladi;
- *kredit faqat moliyaviy jihatdan ishonchli bo'lgan mijozlarga beriladi [7].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda qiyosiy tahlil, umumlashtirish, guruhlash, har tomonlama baholash, mavhum mantiqiy fikrlash kabi usullardan foydalanildi.

TAHLIL VA NATIJALAR MUHOKAMASI

Tijorat banklari tomonidan berilgan kreditlarning tarkibini va dinamikasini tahlil qilish kredit portfelining amaldagi holatiga baho berishda muhim o'rin tutadi. Bunda, kreditlarni muddatiga ko'ra, valyutaviy tarkibiga ko'ra, tarmoq xususiyatiga ko'ra tarkibini tahlil qilishga alohida e'tibor qaratiladi.

1-rasm. O'zbekiston Respublikasi tijorat banklarining aktivlari va kreditlari miqdori, mlrd. so'm¹.

Izoh: ma'lumotlar har bir moliyaviy yilning 31-dekabr holatiga olingan.

1-rasm ma'lumotlaridan ko'rinadiki, birinchidan, 2019–2023-yillarda respublikamiz tijorat banklari aktivlarining miqdori o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan; ikkinchidan, tijorat banklari tomonidan berilgan kreditlarning miqdor mazkur davrda o'sish sur'atlarini namoyon etgan; uchinchidan, 2019–2023-yillarda mamlakat tijorat banklari aktivlarining hajmida kreditlar nisbatan yuqori salmoqni egallagan.

Kreditlar xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini moliyalashtirishning asosiy manbalaridan biri hisoblanadi. Shu sababli, 2020–2025-yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasi bank tizimini isloh qilish strategiyasida (PF-5992, 2020) faqatgina bozor talablari asosida kreditlash, banklarning davlat resurslariga bo'lgan qaramligini kamaytirish, kredit portfeli sifati va tavakkalchiliklarni boshqarish sifatini yaxshilash, kreditlash hajmlari o'sishining mo'tadil darajasiga amal qilish mamlakat bank tizimini isloh qilish strategiyasining ustuvor yo'nalishlari sifatida e'tirof etilgan.

Biz quyida respublika ijtiroat banklari kreditlarining muddatiga ko'ra tarkibini ko'rib chiqamiz (1-jadval).

1-jadval. O'zbekiston Respublikasi tijorat banklari kreditlarining muddatiga ko'ra tarkibi, foizda².

Kreditlar	2019-yil.	2020-yil.	2021-yil.	2022-yil.	2023-yil.
Kreditlar – jami	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
shu jumladan:					
Qisqa muddatli kreditlar	8,6	10,5	10,6	13,5	13,4
Uzoq muddatli kreditlar	91,4	89,5	89,4	86,5	86,6

Izoh: ma'lumotlar har bir moliyaviy yilning 31-dekabr holatiga olingan.

1-jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, O'zbekiston Respublikasi tijorat banklari tomonidan 2019–2023-yillarda berilgan kreditlarning umumiy hajmida yuqori salmoqni uzoq muddatli kreditlar egallagan. Bu esa, avvalo, mamlakat iqtisodiyotida amalga oshirilayotgan investisiya loyihalarini moliyalashtirish jarayoniga xorijiy banklar va xalqaro moliya institutlarining kreditlarini katta miqdorda jalb etilayotganligi bilan izohlanadi.

1-jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, respublikamiz tijorat banklari tomonidan berilgan kreditlarning umumiy hajmida qisqa muddatli kreditlarning salmog'i 2019–2022-yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan, biroq, ushbu ko'rsatkichning darajasi 2023-yilda 2022-yilga nisbatan 0,1 foizli punktga pasaygan.

Shu o'rinda ta'kidlash joizki, uzoq muddatli kreditlarning sezilarli qismini xorijiy valyutalarda olingan kreditlar tashkil etadi (2-jadval).

1 Rasm muallif tomonidan Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг (www.cbu.uz) statistik ma'lumotlari asosida tuzilgan.

2 Jadval muallif tomonidan Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг (www.cbu.uz) statistik ma'lumotlari asosida tuzilgan.

2-jadval. O'zbekiston Respublikasi tijorat banklari kreditlarining valyutaviy tarkibi, foizda³.

Kreditlar	2019-yil.	2020-yil.	2021-yil.	2022-yil.	2023-yil.
Kreditlar – jami	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
shu jumladan:					
Milliy valyutadagi kreditlar	32,7	29,7	51,7	81,6	56,6
Chet el valyutasidagi kreditlar	67,3	70,3	48,3	18,4	43,4

Izoh: ma'lumotlar har bir moliyaviy yilning 31 dekabr holatiga olingan.

2-jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, respublikamiz tijorat banklari tomonidan berilgan kreditlarning umumiy hajmida chet el valyutasida berilgan kreditlarning ulushi 2019–2020-yillarda juda yuqori bo'lgan va ushbu ulush 2021 yildan boshlab pasaya boshlagan.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining rasman e'lon filangan ma'lumotiga ko'ra, 2022-yilda imtiyozli kreditlar qoldig'i 139 trln so'mga etgan bo'lsada, jami ajratilgan kreditlardagi ulushi 2021-yildagi 39 foizdan 36 foizgacha pasayishi kuzatildi; tijorat banklari kredit portfelini tarkibida dollarlashuv darajasi 2022-yilda 2 foiz bandga pasayib, 47 foizni tashkil qildi; 2022-yilda xorijiy kredit liniyalari mablag'lari hisobidan tadbirkorlik subyektlarining qariyb 13,1 mingdan ortiq loyihasini moliyalashtirish uchun 2,1 mlrd dollar miqdorida, jumladan, to'g'ridanto'g'ri (davlat kafolatisiz) jalb qilingan mablag'lar hisobidan 1,8 mlrd dollar (jami xorijiy kredit liniyalarining 86 foizi) miqdorida kreditlar yo'naltirildi. Mazkur kredit mablag'larining qariyb 1,5 mlrd dollari (70 foiz) sanoat sohasidagi, 111 mln dollari (5 foiz) qishloq xo'jaligi sohasidagi, 244 mln dollari (12 foiz) savdo va umumiy ovqatlanish sohasidagi hamda 262 mln dollari (13 foiz) xizmat ko'rsatish va boshqa sohalardagi loyihalarga ajratildi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Ilmiy maqolani yozish jarayonida quyidagi xulosalarni shakllantirdik:

* tijorat banklarining kredit portfelini boshqarish amaliyotini takomillashtirishda kredit oluvchi mijozning pul oqimini tahlil qilish orqali kredit riskini pasaytirish muhim o'rin tutadi;

* banklarning kredit portfelini boshqarishda depozitlarning kreditli transformatsiyasi muhim bo'lib, bunda transaksion depozitlarning brutto depozitlar hajmidagi salmog'ining 30 foizdan oshishiga yo'l qo'ymaslik, depozitlarning kredit operatsiyalariga yo'naltirilgan qismiga nisbatan limitlar joriy qilish tavsiya etiladi;

* kreditlar bo'yicha foiz stavkasini foizli marja hisobidan pasaytirish imkoniyati bank mahsulotlari tannarxini pasayishi bilan belgilanadi va bunda, foizli spread miqdorining umumiy quyi chegarasi bo'lib, etarli darajadagi foizli marja hisoblanadi;

* reytinglar o'rtasidagi o'tish matrisalarini (migratsiya matrisalari) va ular asosida ekstrapolyatsiyalarni baholash yuqori reytingli kredit portfellari uchun, shu jumladan, past defoltli kredit portfellari uchun defolt maqomiga o'tishni aniq baholash imkonini beradi.

Fikrimizcha, respublikamiz tijorat banklarining kredit portfelini samaradorligini oshirish uchun quyidagi tadbirlarni amalga oshirish lozim:

kreditlash amaliyotiga joriy etish yo'li bilan kredit mexanizmining samaradorligini oshirish maqsadida quyidagi tadbirlarni amalga oshirish lozim:

* banklar amaliyotiga joriy qilinadigan innovatsion kredit mahsulotlarining samaradorligini baholash imkonini beradigan ko'rsatkichlar tizimini shakllantirish lozim;

* innovatsion kreditlarning samaradorligiga ta'sir qiluvchi omillarning ta'sir darajalarini miqdoriy baholash tizimini shakllantirish kerak (resurslarning bahosi, makroiqtisodiy monetar indikatorlarning o'zgarishi, ssuda kapitali bozorining stavkalarini o'zgarishi va boshq.);

* forfeyting kreditlash shaklini amaliyotga joriy qilish uchun iqtisodiyotning real sektori korxonalapriga tijorat veksellari chiqarishga ruxsat berish zarur;

* overdraft kreditlari berishda kredit shartnomasiga overdraft krediti bo'yicha qarzdorlikni keyingi oyga o'tmasligini ta'minlaydigan band kiritish kerak;

* faktoringda tovar hujjatlarini sotib olish sharti (regress huquqi bilan yoki regress huquqsiz) aniq ko'rsatilishi lozim;

* yuqori riskli innovatsion kreditlarni faqat to'lovga qobillik darajasi yuqori bo'lgan va davlat byudjeti oldida muddati o'tgan qarzdorligi bo'lmagan mijozlarga berish zarur;

* revolverli kreditlarni qayta tiklanish muddati kredit shartnomasida aniq ko'rsatilgan bo'lishi kerak.

3 Жадвал муаллиф томонидан Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг (www.cbu.uz) статистик маълумотлари асосида тузилган.

Hozirgi davrda respublikamizning xo'jalik amaliyotida tijorat veksellari muomalasi mavjud emas. Bu esa, tijorat banklariga tijorat veksellarining muomalasiga asoslangan kreditlash shakllaridan foydalanish imkonini bermaydi. Bu esa, kreditlash shakllaridan kompleks foydalanishni ta'minlashga to'sqinlik qiladi. Bundan tashqari, diskont kreditlarining mavjud emasligi tijorat banklarining likvidligini ta'minlash nuqtai-nazaridan salbiy holat hisoblanadi. Buning sababi shundaki, Markaziy bankning diskont kreditlari tijorat banklarining joriy likvidligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 12 майдаги.
2. ПФ-5992-сонли "2020-2025 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасининг банк тизимини ислоҳ қилиш стратегияси тўғрисида"ги фармони//www.lex.uz.
3. Муаммоли кредитлар//www.cbu.uz.
4. Синки Дж.. Финансовый менеджмент в коммерческом банке и в индустрии финансовых услуг. Пер. с англ. – М.:Альпина Паблишер. 2017.– 1018с.
5. Панова Г.С. Кредитная политика коммерческого банка. – М.: ИКЦ «ДИС». 1997 – 464с.
6. Усоскин В.М.. Современный коммерческий банк: управление и операции. – М.: ЛЕНАНД. 2019 – С. 184.
7. Altman E. I. Financial Ratios, Discriminant Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy//Journal of Finance. 1968 – P. 63–69.
8. Лаврушин О.И. Краткосрочное кредитование по укрупненному объекту в пределах кредитной линии. – М.:КНОРУС. 2016). – 430 с.
9. www.cbu.uz – Ўзбекистон Республикаси Марказий банки.

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ: ПУТЬ В БУДУЩЕЕ

Мурадов Фарход Джоракулович

Ташкентский институт экономики и управления,
Старший преподаватель кафедры гуманитарных наук
Ташкент, Узбекистан

Аннотация: Статья "Искусственный интеллект: Путь к будущему" исследует эволюцию искусственного интеллекта (ИИ) и его влияние на современное общество. Рассматриваются исторические этапы развития ИИ, начиная с середины XX века до современных достижений, открывающих новые горизонты для применения технологий. Особое внимание уделяется этическим, социальным и экономическим аспектам внедрения ИИ в повседневную жизнь. Текущие тенденции и прогнозы на будущее подчёркивают как преимущества, так и потенциальные риски развития ИИ. Статья призывает к осознанному использованию технологий, акцентируя внимание на необходимости регулирования и этических норм в сфере искусственного интеллекта.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, Машинное обучение, Технологические тренды, Этические аспекты, Социальные последствия, Автоматизация, Инновации, Интеллектуальные системы, Цифровая трансформация.

Annotatsiya: "Sun'iy intellekt: Kelajak sari yo'l" maqolasi sun'iy intellekt (SI) evolyutsiyasini va uning zamonaviy jamiyatga ta'sirini tadqiq etadi. Unda SI rivojlanishining tarixiy bosqichlari, 20-asrning o'rtalaridan to hozirgi kungacha bo'lgan yutuqlar tahlil qilinadi. Ushbu yutuqlar texnologiyalardan foydalanishda yangi imkoniyatlarni ochmoqda. Maqolada SI joriy etilishi natijasida yuzaga kelayotgan etik, ijtimoiy va iqtisodiy jihatlar alohida e'tibor qaratiladi. Hozirgi tendensiyalar va kelajakka oid prognozlar ko'rib chiqilib, SI rivojlanishi bilan bog'liq afzalliklar hamda potentsial xatarlar yoritiladi. Maqola texnologiyalardan oqilona foydalanishga chaqirib, sun'iy intellekt sohasida tartibga solish va etik normalarning zarurligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt, Mashinani o'qitish, Texnologik tendensiyalar, Etika jihatlari, Ijtimoiy oqibatlar, Avtomatlashtirish, Innovatsiyalar, Intellektual tizimlar, Raqamli transformatsiya.

Abstract: The article "Artificial Intelligence: A Path to the Future" explores the evolution of artificial intelligence (AI) and its impact on contemporary society. It analyzes the historical stages of AI development, from its inception in the mid-20th century to current achievements that open new horizons for technological applications. Special attention is given to the ethical, social, and economic aspects arising from AI integration into everyday life. Current trends and future forecasts are discussed, highlighting both the advantages and potential risks associated with AI development. The article advocates for a conscious approach to technology use, emphasizing the need for regulation and ethical standards in artificial intelligence.

Key words: Artificial Intelligence, Machine Learning, Technological Trends, Ethical Aspects, Social Consequences, Automation, Innovations, Intelligent Systems, Digital Transformation.

ВВЕДЕНИЕ

Искусственный интеллект (ИИ): Эволюция и современные применения

Искусственный интеллект (ИИ) — это одна из самых быстроразвивающихся областей науки и технологий, которая за последние десятилетия кардинально изменила многие аспекты нашей жизни. ИИ охватывает широкий спектр технологий, включая машинное обучение и обработку естественного языка, находя применение в различных отраслях, таких как медицина, финансы, транспорт и образование.

Исторический контекст:

Концепция ИИ начала формироваться в середине XX века. В 1950-х годах такие ученые, как Алан Тьюринг, исследовали возможность создания машин, способных выполнять задачи, требующие человеческого интеллекта. Первые программы были способны решать простые логические задачи, однако с тех пор технологии ИИ прошли значительный путь развития.

Классификация ИИ:

Искусственный интеллект делится на три основных типа:

Узкий ИИ (или слабый ИИ): Системы, специализирующиеся на выполнении конкретных задач, таких как распознавание изображений или обработка естественного языка.

Общий ИИ (или сильный ИИ): Гипотетическая система, способная выполнять любые интеллектуальные задачи на уровне человека.

Суперинтеллект: Уровень интеллекта, значительно превышающий человеческий, который в настоящее время остается предметом обсуждений и исследований.

Применение ИИ в различных отраслях:

Медицина: Используется для диагностики заболеваний, анализа медицинских изображений и разработки новых методов лечения. Примеры включают автоматизированные системы анализа рентгеновских снимков и прогнозирование эпидемий.

Финансовый сектор: Применяется для анализа больших объемов данных, прогнозирования рыночных трендов и управления рисками. Например, алгоритмы ИИ используют в системах обнаружения мошенничества и автоматической торговли.

Транспорт: ИИ способствует разработке автономных транспортных средств, таких как беспилотные автомобили, которые повышают безопасность и эффективность дорожного движения.

ИИ продолжает трансформировать мир, предоставляя новые возможности для решения сложных задач. Однако его развитие также сопровождается вопросами этики, социальной ответственности и регулирования, что требует внимательного подхода к его внедрению.

Образование и искусственный интеллект

Искусственный интеллект (ИИ) активно используется в образовательной сфере, способствуя созданию персонализированных обучающих программ и систем оценки успеваемости. Такие технологии помогают учителям разрабатывать индивидуальные планы обучения, повышая качество образовательного процесса.

Этические и социальные аспекты

С развитием ИИ возникают серьезные этические и социальные вызовы:

Угроза рабочим местам: Автоматизация процессов может привести к сокращению рабочих мест в разных отраслях, что вызывает опасения среди работников.

Приватность и безопасность: Сбор и анализ данных с помощью ИИ могут угрожать конфиденциальности личной информации граждан.

Пристрастность алгоритмов: Если алгоритмы обучаются на неполных или предвзятых данных, это может привести к дискриминации и несправедливым решениям.

Будущее ИИ

Перспективы ИИ выглядят многообещающе. Предполагается, что технологии ИИ будут активно интегрироваться в повседневную жизнь, улучшая качество услуг и повышая производительность в различных сферах. Однако вопросы этики и регулирования остаются важными для минимизации возможных рисков.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Использование ИИ должно основываться на осознанном подходе, учитывающем его преимущества и потенциальные риски. Введение четких этических норм и эффективного регулирования позволит максимально раскрыть потенциал ИИ, обеспечивая безопасное и справедливое будущее. Искусственный интеллект открывает огромные возможности, но вместе с тем поднимает важные моральные и социальные вопросы, требующие коллективного решения.

РЕКОМЕНДАЦИИ

Повышать уровень осведомленности об ИИ среди широкой аудитории через образовательные программы в школах и университетах.

Организовывать специализированные курсы и семинары по этике ИИ для студентов и профессионалов.

Разрабатывать и внедрять четкие этические нормы для создания и использования ИИ.

Создавать независимые комиссии или рабочие группы для контроля соблюдения этических норм в различных отраслях.

Инициировать разработку законодательства, регулирующего использование ИИ, с учетом его возможностей и рисков.

Инвестировать в исследования, направленные на совершенствование алгоритмов ИИ и минимизацию предвзятости и ошибок.

Поддерживать стартапы и проекты, создающие ответственные и этические решения на основе ИИ.

Список литературы:

1. Иванов И.И. Основы маркетинга. 3-е изд. Москва: Экономика, 2020. С. 34–56.
2. Петров П.П. Новые подходы к управлению. Вестник экономики. 2021; №5: С. 45–58.
3. Сидоров С.С. Влияние инноваций на экономику региона. В сб.: Материалы международной конференции «Инновации и экономика». Москва: Наука, 2022. С. 78–85.
4. Васильев В.В. Использование больших данных. Образовательный портал. URL: <https://eduportal.ru/big-data> (дата обращения: 25.11.2024). С. 12–15.
5. О развитии цифровой экономики: Федеральный закон от 31.07.2017 №258-ФЗ. Собрание законодательства РФ. 2017; №32: С. 65.

Early AI Programs and Research Milestones

In 1955, the field witnessed significant progress with the creation of the **Logic Theorist** by Allen Newell, Cliff Shaw, and Herbert Simon. Funded by the RAND Corporation, this program mimicked human problem-solving abilities and is often regarded as the first true AI program. The **Logic Theorist** was unveiled during the Dartmouth Summer Research Project on Artificial Intelligence (DSRP AI) in 1956, organized by Joseph McCarthy and Marvin Minsky, marking the formal birth of AI as a discipline.

Growth and Challenges (1957–1974)

From 1957 to 1974, AI research flourished, driven by improvements in computing power, data storage, and accessibility. Machine learning algorithms advanced, and researchers developed a deeper understanding of their applications. However, the burgeoning field faced significant challenges, particularly the inadequacy of computing power. The limited speed and capacity of computers made it difficult to process and store the vast amounts of information required for tasks such as natural language processing. Hans Moravec, a student of John McCarthy, highlighted the limitations of the era, stating that “computers were still too weak to be intelligent.”

As progress slowed, enthusiasm waned, and funding for AI research diminished. For nearly a decade, the field advanced only marginally, marking a period of stagnation often referred to as the “AI winter.” Despite these setbacks, the foundational work during this time paved the way for the subsequent resurgence of AI in the late 20th and early 21st centuries.

Advancements in Artificial Intelligence: Key Developments and Challenges

The Problem of Logical Thinking and Theorem Proving

A central challenge in modeling logical thinking within AI is the automation of theorem proving. Since the 1960s, various programs have been developed to find theorem proofs. According to J. McCarthy, a leading American AI specialist, these programs exhibit “common sense,” reflecting their capacity to generate deductive solutions.

The 1980s Revival of Artificial Intelligence

The 1980s marked a revival of AI, driven by two major advancements: the expansion of algorithmic tools and the availability of increased computational resources. During this period, John Hopfield and David Rumelhart popularized “deep learning” techniques, enabling computers to learn from experience. Simultaneously, Edward Feigenbaum introduced **expert systems**, designed to emulate the decision-making processes of human experts. These systems relied on domain experts to provide insights into various scenarios, allowing non-experts to receive expert-level guidance through the system. Expert systems found extensive applications in industrial settings.

The Japanese government played a pivotal role during this era by funding AI research under its **Fifth Generation Computer Project (FGCP)**. From 1982 to 1990, \$400 million was invested to revolutionize data processing, introduce logic programming, and improve AI technologies. While many of the project’s ambitious goals were unmet, its indirect effects were profound, inspiring a new generation of engineers and scientists. Despite this, the FGCP funding ceased, and AI once again faded from prominence.

The Quiet Flourishing of AI in the 1990s and 2000s

Ironically, during periods of reduced government funding and publicity, AI research thrived. Many key goals were achieved in the 1990s and 2000s. A landmark achievement occurred in 1997 when IBM’s **Deep Blue** defeated reigning world chess champion Garry Kasparov. This victory signaled the arrival of AI systems capable of outperforming human experts in specific domains.

This progress was not due to revolutionary changes in AI coding but rather advancements in computational power. The memory limitations that hindered AI for decades were resolved. As per **Moore’s Law** (1965), proposed by Gordon Moore, computing power and memory capacity double approximately every year. By the late 1990s, computer systems had surpassed these limitations, allowing AI systems like Deep Blue to excel.

Moore’s Law and the Rollercoaster of AI Development

The cyclical progress of AI, marked by periods of rapid achievement followed by stagnation, can be explained through the interplay of technological saturation and Moore’s Law. Scientists continually push AI capabilities to the limits of existing computing power (data storage and processing speed). Once these limits are reached, further advancements in AI await corresponding improvements in computational resources. This phenomenon explains milestones such as Deep Blue’s triumph in 1997 and Google’s **AlphaGo** defeating Chinese Go champion Qi Jie in 2017.

The Era of Big Data and AI Applications

We are currently experiencing the “big data” era, characterized by the ability to collect and analyze massive amounts of information that surpass human processing capabilities. Artificial intelligence (AI) plays a pivotal role in managing and leveraging this data across various industries, including technology, banking, marketing, and entertainment. AI benefits from the synergy of vast data availability and powerful computing resources,

even when algorithmic improvements are minimal. The growth in data continues unabated, even as Moore's Law—which predicts the doubling of computing power approximately every two years—shows signs of slowing. Breakthroughs in computer science, mathematics, and neuroscience hold the potential to overcome these technological ceilings.

Global Trends in AI and Machine Learning Projects (2015–2017)

The number of AI and machine learning projects experienced exponential growth between 2015 and 2017. In 2015, only 17 AI initiatives were announced by major companies, while the first half of 2017 alone saw 74 new projects. Over three years, 162 AI projects were recorded across 28 countries and 20 industries. Notably, 85% of these initiatives were fully implemented, while the remaining 15% were either planned or in pilot stages. These projects spanned all industries except government agencies, with large businesses accounting for 85% of the clientele for such initiatives.

Recommendations for Ethical and Effective AI Deployment

To ensure the responsible and ethical deployment of AI systems, the following recommendations are proposed:

Adopt Human Rights Impact Assessments (HRIAs):

Introduce legislation and regulations mandating the conduct of HRIAs for AI systems that are developed, acquired, or implemented by government agencies.

Retrospective and Prospective HRIAs:

Conduct HRIAs for all AI systems currently in use by government agencies as soon as relevant legislation is enacted. For future systems, HRIAs should be completed prior to their acquisition or development.

Lifecycle Monitoring and Continuous Assessment:

Regularly monitor the human rights impact of AI systems throughout their lifecycle. Conduct HRIAs at each significant phase and whenever the system's context, scope, or objectives undergo substantial changes.

References

1. McCarthy, J. (1984). *Artificial Intelligence and Common Sense Reasoning*. Stanford University.
2. Turing, A. (1950). *Computing Machinery and Intelligence*. *Mind*, 59(236), 433–460.
3. Feigenbaum, E., & Barr, A. (1981). *The Handbook of Artificial Intelligence*. Addison-Wesley.
4. Hopfield, J. J. (1982). Neural networks and physical systems with emergent collective computational abilities. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America (PNAS)*, 79(8), 2554–2558.
5. Rumelhart, D. E., & McClelland, J. L. (1986). *Parallel Distributed Processing: Explorations in the Microstructure of Cognition*. MIT Press.
6. IBM Research. (1997). *Deep Blue vs. Garry Kasparov: The Historic Chess Match*. IBM Archives.
7. Moore, G. E. (1965). *Cramming More Components onto Integrated Circuits*. *Electronics*, 38(8), 114–117.
8. Minsky, M., & Papert, S. (1969). *Perceptrons: An Introduction to Computational Geometry*. MIT Press.
9. AlphaGo Team. (2017). *The Battle of Wits: AlphaGo vs. Ke Jie*. DeepMind Technologies.
10. Japanese Ministry of International Trade and Industry. (1982). *Fifth Generation Computer Project (FGCP)*. Government Report.
11. Bostrom, N. (2014). *Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies*. Oxford University Press.
12. Russell, S., & Norvig, P. (2020). *Artificial Intelligence: A Modern Approach* (4th ed.). Pearson.
13. Lecun, Y., Bengio, Y., & Hinton, G. (2015). Deep learning. *Nature*, 521, 436–444.
14. U.N. Human Rights Council. (2021). *Guiding Principles on the Human Rights Impact Assessment of AI Systems*. UNHCR Reports.
15. World Economic Forum. (2020). *The Global AI Landscape: Transforming Industries and Governments*. WEF Reports.

Jurnal sayti: <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz>

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz Hakimov

Musahhih: Zokr ALIBEKOV

Sahifalovchi va dizayner: Oloviddin Sobir o'g'li

2024. № 7-maxsus son

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelamasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga maqola, reklama, hikoya va boshqa ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.

Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

El.Pochta: sq143235@gmail.com

Bot: [@iqtisodiyot_77](https://t.me/@iqtisodiyot_77)

Tel.: 93 718 40 07

Jurnalga istalgan payt quyidagi rekvizitlar orqali obuna bo'lishingiz mumkin. Obuna bo'lgach, [@iqtisodiyot_77](https://t.me/@iqtisodiyot_77) telegram sahifamizga to'lov haqidagi ma'lumotni skrinshot yoki foto shaklida jo'natishingizni so'raymiz. Shu asosda har oygi jurnal yangi sonini manzilingizga jo'natamiz.

"Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali 03.11.2022-yildan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №566955 reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.

Litsenziya raqami: №046523. PNFL: 30407832680027

Manzilimiz: Toshkent shahar, Mirzo Ulug'bek tumani
Kumushkon ko'chasi, 26-uy.

